कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विकम सवंत)	Additional Particulars / Remark
काशीखंड- पूर्वार्धा	रामानंद-	पुराण	पूर्ण	-	6/h	596	संस्कृत	कागद	18	57		

M-3023

काशीखंडपूर्वार्धाध्यायानुक्रमणिकाप्रारंभः

	अ०	प०	पृ०
नारदसंवादो विंध्यवर्धनंच	१,	१,	१
दिवानां सत्यलोकगमनं ब्रह्मानुज्ञयागस्त्यदर्शनार्थं काशीं प्रति गमनम्	२,	१३,	१
स्त्याश्रमगमनं तत्कृतमगस्त्याश्रमवर्णनं च	३,	२०,	१
नुवर्णनम्	४;	२७,	१
या सभार्यस्यागस्त्यस्य काशीतः प्रस्थानम्	५,	३१,	२
शंसा लोपामुद्रां प्रत्यगस्त्यकथितं तीर्थमाहात्म्यं च	६,	४०,	२
मुक्तिपुरीवर्णनं तत्प्रसंगेन शिवशर्मोपाख्यानोपक्रमश्च	७,	४४,	१
कगंधर्वविद्याधरयमानां लोकवर्णनम्	८,	५१,	१
र्णनं सूर्यलोकवर्णनंच	९,	५९,	१
ग्निलोकवर्णनं पुत्रप्राप्तिकरमभिलाषाष्टकाख्यं वी	१०,	६२,	१
वर्णनं वरप्राप्तिपूर्वकं वैश्वानरोत्पत्तिश्च	११,	६८,	१
वरुणलोकवर्णनंच	१२,	७६,	२
र्णनं कुबेरपुर्या अलकायाश्च वर्णनम्	१३,	८१,	१
ईशानलोकवर्णनं चंद्रलोकवर्णनं च	१४,	८८,	१
नक्षत्रलोकवर्णनं बुधलोकवर्णनं च	१५,	९१,	१
शुक्रलोकवर्णनं	१६,	९४,	२
मंगलगुरुशनिलोकवर्णनम्	१७,	१०१,	१
सप्तर्षिलोकवर्णनम्	१८,	१०७,	२
ध्रुवलोकवर्णनम्	१९,	१०९,	१
ध्रुवतपश्चर्यावर्णनम्	२०,	११४,	२
ध्रुवेण कृता भगवत्स्तुतिस्तस्यध्रुवलोकप्राप्तिश्च	२१,	११९,	१
महर्जनस्तपःसत्यलोकवर्णनं ब्रह्मकृता काशीस्तुतिश्च	२२,	१२६,	२
भूप्रभृतिकैलासपर्यंतानां लोकानामंतरकथनं ब्रह्मांडाधिपत्ये विष्णोरभिषेकमहोत्सवश्च	२३,	१३१,	२
शिवशर्मणोनिर्वाणप्राप्तिवर्णनम्	२४,	१३४,	२
लोपामुद्रासहितस्यागस्त्यस्य स्कंददर्शनं स्कंदागस्त्यसंवादारंभश्च	२५,	१३८,	२
काश्याविर्भावोमणिकर्णिकाख्यानं मणिकर्णिकानामनिर्वचनम विमुक्तानंदकाननकाशीत्यादिनामनिर्वचनं च	२६,	१४३,	१

	अ०	प०	पृ०
र्वचनप्रसंगेन गंगामहिमवर्णनं दशहरास्तोत्रक			
....	२७,	१५०,	२
र्वकं पुनर्गंगामाहात्म्यवर्णनम्	२८,	१५८,	१
स्तोत्रम्	२९,	१६२,	१
सहितं काशीरहस्यवर्णन वाराणसीमहाश्मशानरुद्रा			
त्रितयनिर्वचनं च	३०,	१८१,	२
माहात्म्यवर्णनं तत्प्रादुर्भावः कालराजकालभैरवेत्यादि			
चनानि कपालमोचनतीर्थोत्पत्तिकथनं च	३१,	१९०,	२
ादुर्भावकथनप्रसंगेन हरिकेशोत्पत्त्यादिकथनम्....	३२,	१९७,	२
त्पत्तितन्माहात्म्यवर्णनम्	३३,	२०७,	२
प्रशंसा	३४,	२१५	१
माश्रमाणां च सदाचारनिरूपणम्	३५,	२१९,	२
ारनिरूपणम्	३६,	२३३,	१
....	३७,	२३६,	२
अष्टविधविवाहब्रह्मयज्ञादिसदाचारनिरूपणम्	३८,	२४३,	२
वाराणसीदिवोदासाविमुक्तेश्वरमहिमवर्णनम्	३९,	२४८,	१
निषेधविधिगोचरगृहस्थधर्मवर्णनम्	४०,	२५१,	२
वानप्रस्थयतिधर्मनिरूपणं योगनिरूपणं च	४१,	२५७,	२
कालवंचनोपायकथनपूर्वकं काशीमाहात्म्यवर्णनम्	४२,	२६८,	१
दिवोदासप्रतापवर्णनम्	४३,	२७०,	१
विरहाक्रांतेन विश्वेश्वरेण कृतं काशीवर्णनं दिवोदासनिष्कासनार्थं योगिनीप्रेषणं च	४४,	२७४,	२
काश्यांयोगिनीप्रवेशस्तन्नामानि च	४५,	२७९,	२
लोलार्कमाहात्म्यवर्णनम्	४६,	२८१,	२
उत्तरार्कमाहात्म्यव०	४७,	२८४,	१
सांबादित्यमहिमव०	४८,	२८६,	१
द्रौपदादित्यमयूखादित्ययोर्माहात्म्यव०	४९,	२८८,	१
खखोल्कादित्यतार्क्ष्येशयोर्माहात्म्यम्	५०,	२९२,	१

काशीखंडपूर्वार्धाध्यायानुक्रमणिका समाप्ता

काशीखंडोत्तरार्धाध्यायानुक्रमणिका.

	अ०	प०	पृ०
वरुणादित्य, वृद्धादित्य, केशवादित्य, विमलादित्य, गंगादित्य, यमादित्यानां माहात्म्यवर्णनम्	५१,	१,	१
मंदराद्ब्रह्मणः काश्यां गमनं दशाश्वमेधमाहात्म्यं च	५२,	५,	२
शंकुकर्णप्रभृतिगणानां काश्यां प्रेषणं काशीमहिमा च	५३,	९,	१
कपर्दीश्वरलिंगमाहात्म्यं पैशाचाख्यानं च	५४,	१३,	२
आनंदकाननमहिमा पिंगलादिगणकृतं लिंगाराधनं च	५[illegible],	१७,	१
काश्यां प्रेषितस्य गणेशस्य नक्षत्रपाठकरूपेण मायाप्रपंचनम्	५६,	१८,	२
मंदरादागतेन शिवेन कृता गजाननस्तुतिर्ढुंढिनामनिर्वचनं ढुंढ्यादि विनायकानां माहात्म्यं च	५७,	२१,	२
मंदरात्सकाशाद्विष्णोः काश्यामागमनं दिवोदासनिर्वृतिश्च	५८,	२६,	२
पंचानां नदीनां प्रादुर्भावः पंचनदतीर्थमाहात्म्यं च	५९,	३४,	२
बिंदुमाधवाविर्भावस्तत्प्रसंगेनाग्निबिंदोस्तपस्यादिवर्णनम्....	६०,	३९,	१
अग्निबिंदुं प्रति विष्णुना कथितं पादोदकादिवैष्णवतीर्थमाहात्म्यं केशवादिचतुर्विंशतिमूर्तिलक्षणानि च	६१,	४३,	२
वृषभध्वजस्य काश्यां महोत्सवपूर्वकं प्रवेशः	६२,	५१,	२
ज्येष्ठेशजैगीषव्यादिकथाप्रस्तावः	६३,	५५,	१
समवेतान् ब्राह्मणान् प्रति शिवेन कथितं काशीरहस्यम्	६४,	५७,	२
पराशरेश्वरादिलिंगानां कंदुकेश्वरादिलिंगानां च माहात्म्यम्	६५,	६१,	२
शैलेश्वरादिलिंगनिर्णयः	६६,	६४,	१
रत्नेशमहिमवर्णनं तदुत्पत्तिकथनं च	६७,	६९,	१
गजासुरवधाख्यानकथनपूर्वककृत्तिवासेश्वरोत्पत्तिकथनम्	६८,	७६,	१
भिन्नस्थानस्थितानामष्टषष्ट्यायतनानां काश्यां समागमः	६९,	७९,	१
नवकोटिचंडीनां वेतालादिपरिवारसहितानां काशीरक्षणार्थं स्थानेस्थाने प्रतिष्ठापनम्	७०,	८४,	१
देव्यादुर्गेतिनामप्राप्तिकारणकथनप्रसंगेन दुर्गासुरपराक्रमवर्णनम्	७१,	८७,	१
शक्तिनामकथनपूर्वकं दुर्गाविजयवर्णनं तत्कवचकथनं च	७२,	९१,	१
ओंकारेश्वरमाहात्म्यवर्णनं तदादिचतुर्दशलिंगगणनंच	७३,	९५,	२
पुनः सविस्तरमोंकारेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	७४,	१०२,	१
त्रिलोचनेश्वराविर्भावकथनम्	७५,	१०७,	१
पारावतेतिहासकथनपूर्वकं त्रिलोचनप्रभाववर्णनम्	७६,	१०९,	२

	अ०	प०	पृ०
केदारेश्वरमाहात्म्यकथनम्	७७,	११४,	१
धर्मेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	७८,	११६,	२
पुनर्धर्मेश्वरमहिमकथनम्	७९,	११८,	२
धर्मेशाख्यानप्रसंगेन विश्वभुजाशाविनायकदैवतं मनोरथतृतीयाव्रतम्	८०,	१२२,	२
दुर्दमाख्यानसहितं धर्मेशाख्यानम्	८१,	१२४,	२
वीरेश्वरप्रादुर्भावप्रसंगेन मित्रजित्पराक्रमवर्णनं पुत्रप्राप्तिकराभीष्टतृतीयाव्रतकथनं च	८३,	१२७,	१
अभीष्टतृतीयाव्रतविधिर्वीरेश्वराविर्भावश्च	८३,	१३१,	२
वीरेश्वरप्रसंगेन आदिकेशवप्रभृतिभगीरथतीर्थपर्यंततीर्थकथनम्	८४,	१३५,	२
दुर्वाससोवरप्राप्तिपूर्विका कामेश्वरोत्पत्तिः	८५,	१३८,	२
विश्वकर्मेश्वरोत्पत्तिकथनम्	८६,	१४१,	१
दक्षेश्वरोत्पत्तिकथनप्रसंगेन दक्षयज्ञकथनम्	८७,	१४४,	२
दक्षयज्ञे सतीदेहविसर्जनकथनम्	८८,	१४८,	२
दक्षयज्ञध्वंसोदक्षेश्वरोत्पत्तिश्च	८९,	१५२,	२
पार्वतीश्वरोत्पत्तिस्तन्माहात्म्यवर्णनं च	९०,	१५६,	२
गंगेशोत्पत्तिकथनं तन्माहात्म्यं च	९१,	१५७,	२
नर्मदेश्वरप्रादुर्भावस्तन्माहात्म्यं च	९२,	१३८,	१
सतीश्वरोत्पत्तिस्तन्माहात्म्यं च	९३,	१५८,	२
अमृतेशकरुणेशज्योतीरूपेश्वराणां प्रादुर्भावः	९४,	१६०,	१
व्यासभुजस्तंभनकथनम्	९५,	१६१,	२
व्यासशापविमोचनं कुच्छ्रादीनां स्वरूपकथनं व्यासनिष्कासनं च	९६,	१६४,	१
क्षेत्रस्थानां सर्वेषां तीर्थानां कथनम्	९७,	१७०,	२
मुक्तिमंडपे विश्वेश्वरसमागमोत्सवः	९८,	१७९,	१
विश्वेश्वरलिंगमहिमा	९९,	१८२,	१
आख्यानानुक्रमणिकापंचतीर्थ्यादियात्राकथनं तत्क्रमकथनं फलश्रुतिश्च	१००,	१८४,	२

समाप्ताचेयं काशीखंडोत्तरार्धाध्यायानुक्रमणिका.

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीपरमात्मनेनमः ॥ ॥ सच्चिदानंदसंदोहंभक्तैकामोदमंदिरम् ॥ सादरंप्रणुवेभक्त्याश्रीगोपीजनवल्लभम् ॥ १ ॥ संहारखेदादिवयःस्वयंप्रभुःश्रितोऽविमुक्तंभगवान्सहोमया ॥ दिशत्यभीक्ष्णंपरमात्मतारकंभजेतमानंदवनेतनुत्यजाम् ॥ २ ॥ माधवंगिरिजांढुंढिंभैरवंदंडनायकम् ॥ मणिकर्णींगुहांकाशीमुदक्स्रोतोवहांनुमः ॥ ३ ॥ अद्वैताब्जविकासकैकतरणिंहार्द्दांधकारच्छिदंशांत्यादेर्निलयंदयैकशरणंवैराग्यवन्मूर्त्तिकम् ॥ हृत्कांतारमहाटवीसुविलसत्कामेभपंचाननंश्रीरामेंद्रवनाभिधंगुरुमहोभक्त्यानमामस्तराम् ॥ ४ ॥ यत्पादांबुरुहध्यानाद्धार्द्दंमेगलितंतमः ॥ परमंतंगुरुंभक्त्याश्रीदेवेंद्रवनंनुमः ॥ ५ ॥ व्यासोक्तेस्कांदसंज्ञेऽयंपुराणेकाशिकाह्वयः ॥ खंडोयस्तस्यटीकेयंरामानंदेनरच्यते ॥ ६ ॥ श्रीवासुदेवाभिधभूसुरेंद्रगुणैकरत्नामलसत्त्ववार्द्धैः ॥ वाक्याग्रहेणाहमिहप्रवृत्तःक्षंतव्यमस्मच्चपलंकृतींद्रैः ॥ ७ ॥ अध्यायानांशतंप्रोक्तंव्यासेनात्रतदादितः ॥ विंध्यनारदसंवादोवर्ण्यतेतिमनोहरः ॥ ८ ॥ तत्रादौतावच्चिकीर्षितस्यपुराणस्यनिष्प्रत्यूहपरिसमाप्तिप्रचयाभ्यांनानेतिहासपुराणशास्त्रप्रबंधसंबंधाविष्कृतलीलावतारोभगवान्द्वैपायनोविघ्नाधिराजंपूजयति ॥ तंमन्महइ

श्रीगणेशायनमः॥ ॥तंमन्महेमहेशानंमहेशानप्रियार्भकम्॥ गणेशानंकरिगणेशाननमनामयम्॥ १ ॥

ति ॥ तत्रसर्वनाम्नस्तावदौत्सर्गिकंप्रसिद्धार्थत्वम् ॥ यथाहुः ॥ सर्वनामप्रसिद्धार्थंप्रसाध्यार्थविधानकृ[2]दिति ॥ नचयदाग्नेयोऽष्टाकपालोभवतीत्यत्रव्यभिचारः ॥ वचनानित्वपूर्वत्वादितिन्यायेनतदर्थस्यतत्रान्यतोऽलब्धत्वादप्रसिद्धार्थत्वंसर्वनाम्नोबलादपलप्यते ॥ अत्रतुतदपवादाभावेपुनरुत्सर्गस्यस्थितिरेवेत्यभिप्रेत्यप्रसिद्धार्थमाह॥तमिति॥ तंप्रसिद्धंपारमेश्वरंरूपंमन्महेध्यायामःचिंतयामेत्यर्थः ॥ मन्महइतिमनुअवबोधनइत्यस्मात्तनादेर्धातोर्लडुत्तमपुरुषबहुवचनं लोपश्चास्यान्यतरस्यांम्वोरित्युकारलोपः ॥ सर्वनाम्नापरामृष्टंविशेष्यंदर्शयति ॥ करिगणेशाननमिति॥करःशुंडादंडोविद्यतेयेषांतेकरिणोहस्तिनइतियावत् गणाःसमूहाः करिणांगणाःकरिगणास्तेषामीशानईश्वरःश्रेष्ठइत्यर्थः॥ तस्येवाननंतस्याननमिवाननंयस्यसतथातम् ॥ एवंहिपाद्मेश्रूयतेचक्रेश्वरमाहात्म्यप्रसंगे ॥ विघ्नाधिराजेजातेतदवलोकनायब्रह्मादयोमिलिताअभूवन्शनैश्चरस्तुनागतोभूत् ॥ ततोऽविकायांरुष्टायामागतेचतस्मिन्गणेश

---

१ भावप्रधाननिर्देशाच्चापलमित्यर्थः   २ विघातकृदित्यपिक्वचित्पाठः

मौलिरपतत् ॥ ततोमहादेवेनहस्तिवृंदेंद्रशिरश्छित्त्वायोजितमिति ॥ कदाचिद्गात्रोद्वर्त्तनंकृत्वातज्जनितमलेनगणेशप्रतिकृतिंविधायजीवंचतस्यांसंचार्ययावन्मयास्नायतेतावदत्रकोयागंतुंनदेयइतिगौरीतंव्याजहार ततश्चतस्मिन्द्वारिस्थितेकुतश्चिदागतोमहेशस्तेनप्रतिरुद्धोंऽतःपुरंप्रवेष्टुमलभमानःक्रुद्धःसन्बहुयुद्धंकृत्वापश्चात्तस्यमौलिमुज्जहार पश्चाच्छोकरोषाभ्यामाविष्टायांपार्वत्यांकरिगणेंद्रशिरश्छित्त्वायोजितमितिचभविष्ये ॥ गजीभूयक्रीडतोर्भगवतोर्जातत्वाद्वागजाननइतिचपुराणांतरम् ॥ तथाहि ॥ गजासुरःकिललीलयास्वर्गमाक्रम्यदेवान्व्याजहार हेदेवामयासार्द्धंयुद्ध्यध्वंयद्वात्रिदिवंविहायपलायध्वं अथवाकरंप्रयच्छतेति ॥ ततोदेवैःकःकरोदेयइत्युक्ते तेनोक्तं स्वकर्णौधृत्वास्वशिरोधूननंस्वशिरःकुट्टनंचमदग्रेकर्त्तव्यमिति ततोदेवाब्रह्माणंप्रतितदुक्तंन्यवेदयन् कथंतस्यासुराधमस्याग्रेऽस्माभिरेवंकर्तव्यमिति ततोब्रह्माविष्णुश्चविश्वनाथंगत्वातदेतत्सर्वंविज्ञापितवंतौ ततईश्वरेणगजीभूयक्रीडतोरावयोर्गजाननःपुत्रोजातोस्तितेनसमारणीयइत्युक्त्वागणेशमाहूयतत्सर्वंनिवेद्यत्वमपिगजाननःसोपितादृशइतित्वमेवतस्यप्रतियोद्धेत्यादिप्रोत्साह्यत्वयैवहंतव्यइत्युक्तेनगणेशेनोक्तंतदामयासमारणीयोयदितेनप्रार्थितोदंडोमह्यंदीयतइति तदादेवैरुक्तं भवानस्माकंस्वामीत्वदग्रेक्रियमाणेऽस्माकंखेदोनास्ति यदुच्यतेतत्कर्तव्यमिति ततोगजाननोगजासुरंहतवानित्यतएवेदानीमपिगणेशस्याग्रेश्रीसार्वभौमभट्टाचार्य्यादाक्षिणात्याश्चस्वकर्णौधृत्वाशिरोधूननंशिरःकुट्टनंचकुर्वंतीति ॥ उक्तंच ॥ विनायकंवंदकमस्तकाहतिसन्नादसंघुष्टसमस्तविष्टपम् ॥ नमामिनित्यंप्रणतार्त्तिनाशनंकविंकवीनामुपमश्रवस्तममिति ॥ कदाचिदीश्वरंद्रष्टुंकैलासंगतेनभार्गवेणरामेणगणेशप्रतिरुद्धेनाभ्यंतरंगंतुमलभमानेनतज्जनितप्रचंडकोपानलेनगणेशस्यहस्तात्परशुंबलात्कारेणगृहीत्वागणेशस्यशिरोऽच्छेदि ततोज्ञाताशेषवृत्तांतेनेश्वरेणरामायाभ्यधायित्वमद्यारभ्यानेनपरशुनापरशुरामोभविष्यसीतिगजेंद्रस्यशिरश्छित्त्वागणेशस्यमौलौयोजितमितिचपौराणिकाः ॥ क्रियाशक्तिमत्सूत्रात्मत्वाद्बलाधिक्यमाह ॥ गणेशानमिति ॥ नंदिभृंगिप्रमुखागणास्तेषांतेषुवाईशानमीश्वरंनियंतारमितियावत् ॥ गणश्चासावीशानश्चतंवेत्यर्थः ॥ योनितोपिश्रैष्ठ्यमाह ॥ महेशानप्रियार्भकमिति ॥ महांश्चासावीशानश्चेतिमहेशानोमहेश्वरइत्यर्थस्तस्यप्रियावल्लभाउमाचिद्रूपाशक्तिस्तस्याअर्भकस्तयोर्वाऽर्भकोमहेशानप्रियार्भकइतिवा ॥ प्रियश्चासावर्भकश्चेतिप्रियार्भकः ॥ यद्वाप्रसिद्धत्वेहेतुमाह ॥ महेशानप्रियार्भकमिति ॥ ननुपरमात्मनःसर्वात्मत्वादन्येषामपितदीयानांरूपाणांभूयसांभावादिदमेवपारमेश्वरंरूपंकस्मादादावनुस्मर्य्यतेतत्राह ॥ महेशानमिति ॥ विरोधिलक्षणयापुण्यजनोराक्षसइतिवन्महांतोत्राकारप्रश्लेषाद्वाऽमहांतोहिंस्रस्वभावाविघ्नाःश्रेयोविघातकत्वात्तेचतेस्वकार्यैप्रभुत्वादीशाश्चतानानयतिचेष्टयतिप्रवर्त्तयतीतितथातम् ॥ अथवानविद्यतेमहउत्सवोयेभ्यस्तेऽमहाविघ्नास्तेषामीशानं विघ्नप्रोत्सारणायैवविघ्नानामधिष्ठातारमितियावत् ॥ तत्प्राप्तिस्तुप्राणिनांस्वदोषवशादितिभावः ॥ महाश्चासावीशानश्चेतिवा महत्त्वंचात्रविघ्नाधिष्ठातृत्वेनैव ॥ एतदिहाकूतम् ॥ सर्वात्मकोपिपरमात्माविघ्नाधिराजोपाधिरेवविघ्नान्जरीहर्त्ति ॥ तदुक्तं सजयतिसिंधुरवदनोदेवोयत्पादपंकजस्मरणं वासरमणिरिवतमसांराशिंनाशयतिविघ्नानामिति ॥ महोदयेचपुराणारंभेविघ्नानांसंभवात्तन्निरासाययुक्तंपरस्यप्रकृतदेवता

त्मकस्यैवानुसंधानमितिभावः ॥ यद्वा ननुकृष्णद्वैपायनंविद्धिसाक्षान्नारायणंप्रभुं कोह्यन्यःपुंडरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेदितिवैष्णवाद्युक्तेर्व्यासस्येश्वरत्वावगमाद्विघ्नाएवनसंभाव्यंतेऽतःकथंतन्निवृत्त्यर्थंगणेशानुस्मरणमित्याशंकायामाह ॥ महेशानमिति ॥ महांश्चासावीशानश्चेतिमहेशानस्तम् ॥ अत्रापिमहत्त्वंब्रह्मादिनियंतृत्वेनैवबोद्धव्यम् ॥ तथाचायमर्थःसंपद्यते ॥ महतांब्रह्मादीनामीशानंनियंतारम् ॥ अपूजितंसंतंतत्कार्याणांप्रतिबद्धारमसिद्धिप्रदमित्यर्थः ॥ तदुक्तंसंक्षेपशारीरके ॥ आरंभाःफलिनःप्रसन्नहृदयोयश्चेत्तिरश्चामपिनोचेद्विश्वसृजोप्यलंविफलतामायांत्युपायोद्यमाः विश्वैश्वर्यमतोनिरंकुशमभूद्यस्यैवविश्वप्रभोःसोऽयंविश्वहितेरतोविजयतेविघ्नेश्वरोविश्वकृत् ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ जयसृष्टिकृतांवन्द्य त्वद्दुष्टदृष्टिविशिखैर्न्निहतान्निहन्मिंदैत्यान्पुरांधकजलंधरमुख्यकांश्च कस्यास्तिशक्तिरिहयस्त्वदृतेपितुच्छंवांछेद्विधातुमिहसिद्धिदकार्य्यजातमित्यादि ॥ इदमत्रतत्त्वम् ॥गणेशव्यासादीनामीश्वरत्वाविशेषेपिसेव्यसेवकत्वंबाध्यबाधकत्वंच यथोमेशरमेशयोर्यथावारामपरशुरामयोरिति॥ तदुक्तंवैष्णवे सर्वंविष्णुमयंजगदित्युपक्रम्य ॥ तथाप्यनेकरूपस्यतस्यरूपाण्यहर्न्निशं बाध्यबाधकतांयांतिकल्लोलाइवसागरइति ॥ नन्वसिद्धंमहेशानत्वंगणेशस्य शनैश्चरावलोकमात्रेणशिरःपाताद्यवगमादित्याशंक्याहानामयमिति ॥ आमयोरोगस्तेनतापत्रयंलक्ष्यते ॥ ततश्चायमर्थः ॥ नविद्यतेआमयस्तापत्रयंयस्ययस्मादितिवासतथातम् ॥ अयंभावः ॥ नशिरःपातादिकमनीश्वरत्वेकारणमवश्यंभाविनोऽर्थस्येश्वरस्यापिदुष्परिहरत्वात् ॥ तदुक्तम् ॥ अवश्यंभाविनोभावाभवंतिमहतामपि नग्नत्वंनीलकंठस्यमहाहिशयनंहरेरिति ॥ यद्वा शिरःपातादिकंतुलीलामात्रंयथानिकुंभपरिघप्रहारेणमोहःश्रीकृष्णस्य यथाचेंद्रजित्प्रयुक्तनागपाशबंधनंश्रीदाशरथेर्यथावाबलेरध्वरेयाञ्चाश्रीविष्णोरिति ॥ तदुक्तंहरिवंशे ॥ नूनमात्मेच्छयाकृष्णस्तथाचक्रेसुरोत्तमः कोहिशक्तोमहात्मानंयुद्धेमोहयितुंहरिम् ॥भागवतेच॥ कोवेत्तिभूमन्भगवन्परात्मन्योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्याम् ॥ क्वाहोकथंवाकतिवाकदेतिविस्तारयन्क्रीडसियोगमायामिति ॥ श्रुतौचविष्णोःशिरःप्रचिच्छिदतुरिति ॥ यद्वा ग्रंथारंभेमंगलायपंचायतनदेवतानुसंधानमनुविधत्ते ॥ तमिति ॥ तंप्रसिद्धम् ॥ अत्राऽकारप्रश्लेषात् अःवासुदेवश्चासौमहेशानश्चतंमन्महेध्यायामइतिसर्वत्र ॥ तत्रअमित्युक्तेअक्षराणामकारोस्मिइतिभगवद्वचनादकाराक्षरेगच्छतितद्वारणायमहेशानमित्युक्तम् ॥ तावत्युक्तेविश्वनाथेगच्छतितद्वारणायअकारोवासुदेवःस्यादितिवचनादमित्युक्तम्॥ महेशानप्रियार्भकं ॥विश्वनाथभवानीगणेशेतिद्वंद्वैकवद्भावेनत्रयंनिर्दिष्टम् ॥ तत्रार्भकमित्युक्तेशाखविशाखादावतिव्याप्तिःस्यात्तद्वारणायगणेशानमित्युक्तम् ॥ तथापिस्वामिकार्तिकेयेगच्छतितद्वारणायकरिगणेशाननमिति ॥ अत्रसमासनिष्ठस्यार्भकपदस्यविशेष्यत्वंछांदसम् ॥ तत्कथ्यतांमहाभागयदिविष्णुकथाश्रयम् अथवास्यपदांभोजमकरंदलिहांसतामिति तथाप्राचीनबर्हिर्भगवान्पातालतलचारिणः समुद्रतनयायातुकृतदारोऽभवत्प्रभुरितीत्यादिवद्बोद्धव्यम् ॥ अनामयंनविद्यतेआमयोरोगमात्रंयस्मात्तंसर्वरोगनाशकंसूर्यविरंचिनारायणशंकरात्मकम् ॥ आरोग्यंभास्करादिच्छेदितिवचनादित्यर्थः ॥ १ ॥

वंविघ्नाधिराजंप्रपूज्यजगन्निःश्रेयसमाशासानःपुराणार्थाश्रयभूतमविमुक्तंप्रस्तौति ॥ भूमिष्ठेति ॥ साकाशीअपायाज्जगत्पायादित्यन्वयः॥ सेतिप्रसिद्धेत्यर्थः॥ प्रसिद्धत्वंचास्याः सोऽविमुक्तेउपास्योयएषोऽनंतोऽव्यक्तआत्मासोऽविमुक्तेप्रतिष्ठितइत्याद्ययाश्रुत्याबोद्धव्यम् ॥ अविमुक्तंकाशीत्यनर्थांतरम् ॥ तच्चाग्रेवक्ष्यति ॥ काशीति ॥ अनाख्येयंस्वप्रकाशंचैतन्यंप्रकाशतेस्यामितिकाशी ॥ तथाचवक्ष्यति ॥ काशतेऽत्रयतोज्योतिस्तदनाख्येयमीश्वरः ॥ अतोनामापरंचास्तुकाशीतिप्रथितंप्रभो ॥ यद्वा काशंतेराजंतेस्वप्रकाशतयाऽस्यांतनुत्यागमात्रेणप्राणिनइतिकाशी ॥ एतदप्युक्तमत्रैव ॥ कीटाःपतंगामशकाश्ववृक्षाजलेस्थलेयेविचरंतिजीवाः ॥ मंडूकमत्स्याःकृमयोपिकाश्यांत्यक्त्वाशरीरंशिवमाप्नुवंतीत्यादि ॥ अतएवोक्तंअपायाज्जगत्पायादिति ॥ अपगतोऽयनमयोज्ञानम् ॥ सर्वेगत्यर्थाज्ञानार्थाइतिन्यायाद्यस्मिन्नित्यपायमज्ञानंतात्कर्यंतस्मात् ॥ गच्छतिजन्मादिषड्भावविकारान्प्राप्नोति ॥ सर्वेगत्यर्थाःप्राप्त्यर्थाइतिन्यायाज्जगत्समष्टिव्यष्टिजीवजातमित्यर्थः ॥ पायान्मोचयत्वित्यर्थः ॥ यद्वासर्वाभ्योऽयोध्यादिपुरीभ्योऽधिकतयाकाशतेराजतइतिकाशी ॥ वक्ष्यतिहि ॥ अन्यानिपुण्यक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणिवै काशींप्राप्यविमुच्येतनान्यथाकल्पकोटिभिरिति ॥ अधिकत्वेजगन्मोचकत्वेचहेतुंवदन्विरोधाभासालंकारलक्षणैश्चतुर्भिर्विशेषणैर्विशिनष्टि ॥

भूमिष्ठापिनयात्रभूस्त्रिदिवतोप्युच्चैरधःस्थापियायाबद्धाभुविमुक्तिदास्युरमृतंयस्यांमृताजंतवः॥
यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेसुरैःसेव्यतेसाकाशीत्रिपुरारिराजनगरीपायादपायाज्जगत्॥ २ ॥

भूमिष्ठेत्यादियस्यांमृताजंतवइत्यंतेन ॥ भूमिष्ठापिनयात्रभूरितिविरोधाभासःसर्वत्रस्पष्टएव ॥ भूमौतिष्ठतीतिभूमिष्ठा ॥ अंबांबगोभूमिसव्येत्यादिनाषत्वम् ॥ भूमिष्ठत्वेनभूम्यवयवत्वेनायोध्यादिक्षेत्रवत्प्रतीयमानापियाकाशीअत्रभूमौभूर्न्नभवति भूम्यधिकरणिकाभूर्न्नभवति भूमौनतिष्ठतीतियावत् ॥ अन्यैवेयंकाचिद्भूरित्यर्थः ॥ ईश्वरस्यत्रिशूलाग्रेस्थितत्वात् ॥ वक्ष्यतिच ॥ क्षेत्रमेतत्त्रिशूलाग्रेशूलिनस्तिष्ठतिद्विज अंतरिक्षेनभूमिष्ठंनेक्षंतेमूढबुद्धयः भूर्लोकेनचसंलग्नमंतरिक्षेममालयम् विमूढास्तंनपश्यंतिमुक्ताःपश्यंतिचेतसेत्यादि ॥ त्रिदिवतोप्युच्चैरधस्थापियेति ॥ अधस्तिष्ठतीत्यधस्थाभुवर्लोकादीनांषण्णांमध्यस्थापियाकाशीत्रिदिवतोप्युच्चैस्त्रिदिवतोप्युपरितिष्ठतीत्यर्थः ॥ प्रलयसमयएवत्रिशूलाग्रेणोर्ध्वीकृत्यविश्वनाथेनधृतत्वात् ॥ तत्रदैनंदिनप्रलयेत्रिदिवतःस्वर्लोकादित्येव ॥ प्राकृतप्रलयेतुत्रयोब्रह्मविष्णुमहेश्वरादीव्यंतिक्रीडंत्यस्मिन्नितित्रिदिवंब्रह्मांडंतस्मादितिव्याख्येयम् ॥तथाचवक्ष्यति ॥ अहोजनानांजडताविहायकाशींयदन्यत्रनयंतिचेतः ॥ परिस्फुरद्गांगजलाभिरामांकामारिशूलाग्रधृतांलयेपि महासंवर्तसंवृत्ततापाद्विश्वेशपालिताम् स्वर्धुन्याहारयष्ट्येवराजितांकंठभूमिषु ॥ सनत्कुमारसंहितायांच॥ गतेपरार्द्धद्वितयेविलीनेजगत्यशेषेमयिदेविसर्वे रक्षंतिसर्वैर्विविधायुधौघैर्वाराणसींकाशितसूक्ष्मसिद्धिमिति ॥ ननुदैनंदिनप्रलयेत्रिशूलाग्रेणमहेशेनोर्ध्वीकृत्यधृतत्वात्कथंचित्काशीतिष्ठतुनाम प्राकृतेतुप्रलयेप्रकृतिकार्यमात्रस्यसर्वस्यविलयात्कथंकाशीतिष्ठेत्कुतस्तरांगणाःकुतस्तमांत्रिशूलमिति ॥ किंचधर्त्तुर्विश्वनाथस्या

प्यभावःश्रूयते ॥ तथाचोक्तवान्वासिष्ठे भगवान्रामः॥परमेष्ठ्यपिनिष्ठावान्ह्रियतेहरिरप्यजः भवोप्यभावमायातिकैवास्थामादृशेजनेइति ॥ तस्मात्तदेतत्सर्वमर्थवादमात्रमिति न भूर्लोकेनचसंलग्नंतत्क्षेत्रंत्वंतरिक्षगं अयोगिनोनवीक्षंतेपश्यंत्येवचयोगिनः अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मांडमध्यगम् ब्रह्मांडमध्येनभवेत्पंचक्रोशप्रमाणतः यथायथाहिवर्द्धेतजलमेकार्णवस्यच तथातथोन्नयेदीशस्तत्क्षेत्रंप्रलयादपि क्षेत्रमेतत्त्रिशूलाग्रेशूलिनस्तिष्ठतिद्विजाः अंतरिक्षेनभूमिष्ठंनेक्षंतेमूढबुद्धयः यावंतोभास्वतःस्पर्शाद्भासंतेसैकताःकणाः तावंतोद्रुहिणाजग्मुर्नैत्येषामणिकर्णिका तामसींप्रकृतिंप्राप्यकालोभूत्वाचराचरम् ग्रसामिलीलयादेविकाशींरक्षामियत्नतः सामाणिकर्णिकेतीयंनाभिर्गांभीर्यभूमिका ब्रह्मांडगोलकंसर्वंयस्यामेति लयोदयम् नयदाभूमिवलयंनयदापांसमुद्भवः तदाविहर्त्तुमीशेनक्षेत्रमेतद्विनिर्मितम् अभावःकल्प्यतेमूढैर्यदाचशिवयोस्तयोः क्षेत्रस्यास्यतदाभावःकल्प्योनिर्वाणकारिणेत्याद्यभ्यासदर्शनात्॥अभ्यासेहिअर्थस्यभूयस्त्वंदूरतस्तूपचरितार्थत्वम्॥यथाअहोरमणीयारमणीयालक्ष्मीरिति॥पुराणेष्वर्थवादत्वंयेवदंतिनराधमाः तैरर्जितानिपुण्यानितद्वदेवभवंतिहि समस्तकर्मनिर्मूलसाधनानिनराधमः पुराणान्यर्थवादेनमृतोनरकमश्नुते यावद्ब्रह्मासृजत्येतज्जगत्स्थावरजंगमम् तावत्सपच्यतेपापीनरकांतेषुसंततम् अहोहिवाक्येचतुरक्षरेद्वेपुण्यस्यपापस्यनिदानभूते उच्चारणादेवनृणांमुनींद्रानारायणश्चेतितथार्थवादः ॥ पुराणेषुद्विजश्रेष्ठाःसर्वधर्मप्रवक्तृषु प्रवदंत्यर्थवादत्वंयेतेनरकभाजनाइत्यादीनांचभूयसामर्थवादवक्तृनिंदापराणांबृहन्नारदीयेदर्शनात्॥शैवेच वेदाःप्रतिष्ठितादेविपुराणेनात्रसंशयः पुराणमन्यथाकृत्वातिर्यग्योनिमवाप्नुयात् सुशांतोपिसुदांतोपिनगतिंप्राप्नुयात्क्वचिदित्यादि ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ उदाहरंतियेमूढाःकुतर्कबलदर्पिताः काश्यांसर्वार्थवादोयंतेविट्कीटायुगेयुगइत्यादि ॥ तर्हियुक्तिविरोधस्यकागतिरितिचेद्यैवगतिःसैवगतिरितिब्रूमः ॥ नहिश्रुतिस्मृतीतिहासपुराणात्माभगवान्वराकेणयुक्तिविरोधेनास्माभिरनुयोक्तव्यः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नैषामतिस्तर्केणापनेयेति॥ ननुग्रावाणःप्लवंते यजमानःप्रस्तरइत्यादीनांवेदवाक्यानामप्यर्थवादोदृश्यतेतद्वदत्रापि भविष्यतीतिचेद्दृश्यतांनाम ॥ पुराणानांतुतदपवादस्योक्तत्वादिति ॥ किंचप्राकृतप्रलयेब्रह्मांडतदंतर्वर्त्तिनांलयेनभवितव्यं नचकाशीब्रह्मांडगा ॥ तथाचात्रैववक्ष्यति दर्शितमेवतत्पूर्वम् ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मांडमध्यगं ब्रह्मांडमध्येनभवेत्पंचक्रोशप्रमाणतः यथायथाहिवर्द्धेतजलमेकार्णवस्यच तथातथोन्नयेदीशस्तत्क्षेत्रंप्रलयादपीत्यादि ॥ अतोब्रह्मांडाद्बहिःस्थितायाःकाश्याःकुतोनाशावकाशोभुशुंडवत् ॥ तथाचवासिष्ठेनिर्वाणप्रकरणेभुशुंडाख्यानेभुशुंडवाक्यम् ॥ ब्रह्मांडपारमासाद्यतत्त्वांतेविमलेपदे सुषुप्तावस्थयातावत्तिष्ठामिप्रलयेसति यावत्पुनःकमलजःसृष्टिकर्मणितिष्ठति तत्रप्रविश्यब्रह्मांडंतिष्ठामिविहगालयइति ॥ श्लोकद्वयस्यायमर्थः ॥ प्रलयेप्राकृतप्रलयेसतिब्रह्मांडस्यपारंबहिर्भागमासाद्यतत्त्वांतेब्रह्मांडावरणभूतानामप्तेजोवाय्वाकाशाहंकारमहत्प्रकृतिरूपाणांसप्तानामंतेविमलेपदेसुषुप्तावस्थयासमाध्यवस्थयातावत्तिष्ठामियावत्कमलजःपुनःसृष्टिकर्मणितिष्ठति ॥ तदापुनःसृष्टौब्रह्मांडंप्रविश्यविहगालयेतिष्ठामीति ॥ अन्यथाब्रह्मांडमावरणानिचभित्त्वालिंगशरीरेणवैकुंठंगतानामपिविदेहकैवल्यप्रसंगात्॥ यत्त्वत्रब्रह्मांडपारमासाद्येत्यत्रमहाप्रलयसंपत्तावितिपाठंप्रकल्प्यमहाप्रलयसंपत्तावित्यादिचिरजीवित्वातिरेकार्थवादः ॥ ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदम् तेब्रह्मलोकेषुपरांतकालेपरा

मृताःपरिमुच्यंतिसर्वैंइत्याद्यागमाज्जीवन्मुक्तानामधिकारिणांमहाप्रलयेविदेहमुक्त्यवगमादित्यद्वयारण्यश्रीचरणैरुक्तम् ॥ तन्न ॥ तेषामागमानांब्रह्मांडांतरवस्थितजीवन्मुक्तविषयत्वाद्ब्रह्मांडबहिर्गतानांतदभावात् ॥ एतेननाहोनरात्रिर्ननभोनभूमिर्नासीत्तमोज्योतिरभून्नचान्यत् श्रोत्रादिबुद्ध्याद्युपलभ्यमेकंप्राधानिकंब्रह्मपुमांस्तदासीत् तद्धेदंतर्ह्यव्याकृतमासीत सदेवसोम्येदमग्रआसीत् इत्यादिश्रुतिस्मृतीनांविरोधाभावोपिव्याख्यातः ॥ विशेषतोविरोधाभावमग्रेव्याख्यास्यामः॥ यत्तु दैनंदिनेथप्रलयेत्रिशूलकोटौसमुत्क्षिप्यपुरींहरःस्वाम् बिभर्त्तिसंवर्त्तमहास्थिभूषणस्ततोहिकाशीकलिकालवर्जितेति ॥ तत्तुनप्राकृतप्रलयव्यावृत्त्यर्थम् ॥ अप्यर्थेनाथशब्देनमहाप्रलयस्यसमुच्चीयमानत्वात् ॥ अतएवसंवर्त्तमहास्थिभूषणइतिविशेषणम् ॥ अन्यथामहापदघटितस्यैतस्यास्थिशब्दस्यवैयर्थ्यापातात् ॥ कलिकालवर्जितत्वेवास्यतात्पर्यम् ॥ किंचप्राकृतेप्रलयेप्राकृतानांप्रकृत्यधीनानामेवलयेनभवितव्यम् नचकाश्यादिकंप्राकृतंकिंत्वचिंत्यशुद्धसत्त्वात्मकमेवेश्वरेच्छयाव्यक्तीभावमापन्नंश्रीकृष्णशरीरवत्॥नचासिद्धोदृष्टांतः॥ नराकृतिपरंब्रह्मेत्यादिबहुतरवचनविरोधात् तेषामर्थांतरकल्पनायांकारणाभावात् भक्तानुग्रहार्थंब्रह्मणएवस्वाधीनयामाययादेहाकारतोपपत्तेश्च ॥ तथाचस्कांदेस्वामिकार्त्तिकेयवाक्यम् ॥ कैवल्यंयत्परंब्रह्मनिराकारमगोचरं तच्चमूर्त्यापरिणतंभक्तानांभक्तिहेतुतइति ॥ विष्णुपुराणेच ॥ नाकारणात्कारणाद्वाकारणाकारणान्नच शरीरग्रहणंव्यापिन्धर्मत्राणायतेपरमिति॥ अतएवोक्तंश्रीधरस्वामिना॥ जीवस्यानाद्यविद्ययामिथ्याभूतदेहसंबंधः ईश्वरस्यतुचिद्घनलीलाविग्रहाविर्भावइतिमहान्विशेषइति ॥ तथाचमहतांवचनमुपनिषदर्थमुलूखलेनिबद्धमिति ॥ किंच कृष्णशरीरस्यजगत्कारणत्वात्तन्नाशेदाहेवाजगतोपिनाशदाहप्रसंगात् ॥ कृष्णशरीरस्यजगत्कारणत्वंचित्सुखाचार्यैणब्रह्मस्तुतौतनुभूतमयस्येत्यत्रतनुभिःसूक्ष्मरूपैराब्रह्मस्तंबपर्यंतंभूतैर्व्याप्तस्यकारणशरीरस्येत्युक्तत्वात् ॥ अतएवतन्नपांचभौतिकं तेषांततएवोत्पत्तेः ॥ नचशरीरत्वात्पांचभौतिकत्वमनुमेयम् ॥ तत्रस्वकर्मजन्यत्वस्योपाधित्वात् ॥ नचपुत्रादिकर्मजन्यशरीरेव्यभिचारः ॥ आत्मावैजायतेपुत्रः अर्द्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेस्तत्रापिस्वकर्मजन्यत्वसत्त्वात् ॥ नचधर्तुरभावोब्रह्मविष्णुशंकरभावमापन्नस्यैवेक्षणमात्रेणधारकत्वात् ॥ ससेतुर्विधृतिरितरेषांलोकानामसंभेदायेतिश्रुतेः ॥ नचब्रह्मादिदेहानामंतर्द्धानवत्काश्यादिशरीराणामप्यंतर्द्धानेनभवितव्यमितिवाच्यम् ॥ ईश्वरेच्छायाःस्वतंत्रत्वात् ब्रह्मादिदेहानंतर्द्धायापि काशीगणास्त्रिशूलंचरक्षणीयमित्येतादृश्याअपीच्छायाःसिसृक्षादिवत्संभवात् ॥ नचब्रह्मादिदेहानामप्यंतर्द्धानमस्ति तेषांदेहानामप्रलीयमानत्वात्॥ तथाचोक्तं पंचात्मकस्यविष्णोरहमेवाग्रइतिसाधारणलक्षणात्मकेपद्येकैवल्यदीपिकाकारेण॥नापिसाकारेषुचतुर्ष्वव्याप्तिस्तेषामाकारातिरोहितत्वादिति ॥नचैककालीनाःसर्वेपरमाणवःसमयोपादेयप्रबंधशून्याः आरंभकत्वात् नष्टपवनारंभकपरमाणुवदित्यादिनैयायिकादिसमयसिद्धप्रलयसाधकानुमानात्काश्यादिदेहानामप्यंतर्द्धानेनभवितव्यमितिवाच्यम् ॥ नरशिरःकपालानुमानवत्स्मृत्यातस्यबाधितविषयत्वादितिसंतोष्टव्यमलमतिविस्तरेण ॥ सनत्कुमारसंहितादिवचनानुसारेणैतद्व्याकृतमस्माभिरतःस्वसिद्धांतरोषकषायीकृतनयनैर्नैयायिकादिभिःशिरःकुट्टनंनविधेयमिति ॥ पंचानांयच्छब्दानांसेत्यनेनान्वयः ॥ याबद्धाभुविमुक्तिदेति ॥ याकाशीभुविबद्धापिभूमंडलेबद्धत्वेनप्रतीयमानापिमुक्तिदाभवतीतिपूर्वस्यापेरनुषंगः ॥ मनुष्यत्वेनप्रतीय

३॥

॥३॥

मानोपिदाशरथिर्यथामुक्तिदइत्यभिप्रायः ॥ अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतितस्मादविमुक्तमेवनिषेवेताविमुक्तंनविमुंचेदित्यादिश्रुतेः ॥ नचात्रभूमिष्ठेत्यनेनपुनरुक्तिर्विरोधाभासभेदेनार्थभेदोपलंभात् ॥ अतएवस्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ यस्यांकाश्यांमृताजंतवःप्राणिनोऽमृतंकैवल्यंस्युः कैवल्यभाजोभवंतीत्यर्थः ॥ यद्वाकेनप्रकारेणमुक्तिदास्यादितिपृच्छायामाह स्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ यद्वाऽतिप्रसंगंवारयति स्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ अथवायेभुविबद्धाः स्वभूमौसंबद्धाःकृतवसतयइत्यर्थः ॥ तेषांमुक्तिदाजीवन्मुक्तिदेत्यर्थः ॥ अत्राध्याहृत्ययोजनासोढव्या ॥ तथाचोक्तंपाद्मे ॥ काश्यांतिष्ठंतियेकेचित्तान्पश्यंतिसुरोत्तमाः चतुर्भुजांस्त्रिनयनान्गंगोद्भासितमूर्द्धजानिति ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ येवसंतिसदाकाश्यामापंचत्वविनिश्चयाः जीवन्मुक्तास्तुतेज्ञेयावंद्याःपूज्यास्तएवहीति ॥ एवंजीवन्मुक्तिमभिधायविदेहमुक्तिमाह ॥ स्युरमृतमिति ॥ समानमन्यत् ॥ स्युरमृताइतिक्वचित्पाठस्तदाम्रियंतइतिमृतानमृताअमृताः ॥ मरणमित्युपलक्षणं जन्मादिषड्भावविकाररहिताभवंतीत्यर्थः ॥ गंगाश्रितत्वाच्चास्याःश्रेष्ठत्वमाह ॥ यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेइति ॥ त्रीणिचतानिजगंतिचेतित्रिजगंतितानिपवित्रयतीतित्रिजगत्पवित्रागंगा ॥ तदुक्तंभागवते ॥ यस्यामलंदिवियशः प्रथितंरसायांभूमौचतेभुवनमंगलदिग्वितानं मंदाकिनीदिविचभोगवतीतिचाधोगंगेतिचेहचरणांबुपुनातिविश्वमिति ॥ तटंतीरंवर्त्ततेऽस्याइतितटिनीत्रिजगत्पवित्राचासौतटिनीचत्रिजगत्पवित्रतटिनीगंगातस्यास्तीरेयाकाशीवर्त्तते ॥ त्रिजगत्पवित्रतटिन्यागंगयायानित्यमाश्रितेत्यर्थः ॥ एवंहिश्रूयतेसनत्कुमारसंहितायाम् ॥ यत्संपर्कात्पवित्रत्वंगंगायात्येवसर्वतः पूर्वंविनिःसृतादेविमममौलिमहालयात् अत्रागत्यपुनर्देविगंगापुण्यतमाभवत् पवित्रमाद्यंस्वयमेवगंगापुनश्च्युताविष्णुपदात्ततोपि ब्रह्मादिलोकादपिमूर्ध्निशंभोर्न्निपातनाद्भूतिसुपांडुरांगा उन्मथ्यमार्गंचभगीरथस्यकाशींप्रविश्याथविमुक्तमंतरित्यादि ॥ पारावारविहारेणविश्लेषशंकांवारयति ॥ नित्यमिति ॥ ब्रह्मादिभिःसेव्यत्वादपिश्रेष्ठतामाह ॥ सुरैःसेव्यतेइति ॥ येत्यनुषंजनीयंनित्यमितिच ॥ कादाचित्कसेवांवारयति ॥ नित्यमिति ॥ यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेसुरैःसेव्यतइत्येकंवाक्यम् ॥ अयमभिप्रायः ॥ अस्माभिःसेव्यमानापीयंसुरनदीत्रिजगत्पुनानापिस्वर्गालयापिकेनापिसुखनिर्निमित्तेनकाशीमधितिष्ठत्यतोऽसौसांद्रानंदखनिरितिनिश्चित्यदेवैर्नित्यंसेव्यतइति ॥ अधिष्ठातृद्वारापिश्रैष्ठ्यमाह ॥ त्रिपुरारिराजनगरीति ॥ त्रयाणांपुराणांस्वर्णरूप्यलोहत्रयनिर्मितानांअरिस्त्रिपुरारिः ॥ अथवास्थूलसूक्ष्मकारणशरीरलक्षणानांत्रयाणांपुराणांवृत्त्यारूढःसन्नरिस्त्रिपुरारिःसचासौस्वयंराजतेइतित्रिपुरारिराजस्तस्यनगरीत्रिपुरारिराजनगरी ॥ त्रिपुरारेःराजधानीतिवा ॥ अथवैवंगणेशोपाधिभगवंतंस्तुत्वाऽशेषविशेषाश्रयभूतांप्रत्यग्दृशिंस्तौति ॥ भूमिष्ठेति ॥ पूर्ववदेवान्वयः ॥ तत्रकाशतेस्वप्रकाशतयाराजतइतिकाशीप्रत्यक्चैतन्यम् ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेरित्येतावान्विशेषः ॥ ननुपंचक्रोशावच्छिन्नायाभुवःकाशीत्वेनप्रसिद्धेःकथंप्रत्यग्दृशिपरतयासाव्याक्रियतेतत्राह ॥ भूमिष्ठापिनयात्रभूरिति ॥ भूमिशब्दोत्रभावप्रधानः ॥ तथाचायमर्थः ॥ भूमिष्ठापिभूमित्वेनस्थितापिप्रतीतापियाकाशीअत्रतत्त्वनिरूपणदशायांभूर्नभवति ॥ स्वप्रकाशप्रत्यग्ब्रह्मरूपत्वात् ॥ यथादेहित्वेनप्रतीयमानोपिश्रीकृष्णोदेहीनभवतितद्वदित्यर्थः ॥ अस्थूलमनणु अथातआदेशोनेतिनेतीत्यादिश्रुतेः ॥ वक्ष्यति

चात्रापि ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंपंचक्रोशपरीमितम ॥ ज्योतिर्लिंगंहितत्क्षेत्रंपरंविश्वेश्वराभिधम ॥ तथापाद्मेच ॥ यल्लिंगंदृष्टवंतौतौनारायणपितामहौ तदेवलोकेवेदेचकाशीतिपरिगीयतेइति ॥ एवंभूमिप्रतीतेरभावमुक्त्वापरिच्छिन्नप्रतीतेरप्यभावमाह ॥ त्रिदिवतोप्युच्चैरधस्थापियेति ॥ अपित्रयंसमुच्चयार्थम॥ याकाशीभुवर्लोकादीनांषण्णामधःस्थापित्रिदिवतोप्युच्चैस्त्रयोब्रह्मविष्णुमहेश्वरादीव्यंतिक्रीडंतियस्मिन्निति त्रिदिवंब्रह्मांडंतस्मादप्युच्चैरुपरिसर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ सत्यज्ञानानंतब्रह्मरूपत्वात् ॥ यथादेवक्याउदरस्थत्वेनप्रतीयमानोपि श्रीकृष्णस्तत्स्थोनभवति किंतुसर्वव्यापकस्तद्वदित्यर्थः॥ सभूमिंविश्वतोवृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलम् सत्यंज्ञानमनंतमित्यादिश्रुतेः ॥ ननुतत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदितिश्रुत्याचैतन्यस्यकार्येप्रवेशश्रवणात्परिपूर्णस्यचप्रवेशासंभवात्कथमस्यपरिपूर्णत्वमित्याशंकायामाह ॥ याबद्धाभुवीति ॥ भुवीत्यनेनभूतभौतिकमुपलक्ष्यते ॥ ततश्चायमर्थः ॥ याकाशीभुविभूतभौतिकेकार्येप्रपंचेबद्धाप्रविष्टेत्यर्थः ॥ प्रागेवकारणतयाविद्यमानत्वात् ॥ तदुक्तंसदृष्टांतंभागवते ॥ यथेमेऽविकृताभावास्तथातेविकृतैस्सहेत्यादिना ॥ प्रवेशश्रवणंत्वौपचारिकम् ॥ तथाचोक्तंबृहदारण्यकभाष्येभगवत्पादैः॥ कार्यस्थस्योपलभ्यत्वमेवप्रवेशइति ॥ भागवतेच ॥ सएवस्वप्रकृत्येदंसृष्ट्वाग्रेत्रिगुणात्मकम् ॥ तदनुत्वंह्यप्रविष्टःप्रविष्टइवभाव्यसइति ॥ द्विविधोहिपरःपुरुषार्थः सर्वानर्थनिवृत्तिःपरमानंदावाप्तिश्च ॥ तत्रचितेःसर्वानर्थनिवृत्तिरूपतामाह ॥ मुक्तिदेति ॥ मुक्तिमाध्यात्मिकादितापत्रयोच्छित्तिंददातिप्रयच्छतीतिमुक्तिदा ॥ याहिसर्वाननर्थानन्येषांनिवर्त्तयतिसासुतरांसर्वानर्थविनिर्मुक्ताभवति ॥ यथालोकेयोऽन्यानधनिनोधनिनःसंपादयतिसतेभ्योऽतिशयेनधनीतिगम्यतेतद्वदिति ॥ परमानंदरूपतामाह ॥ स्युरमृतंयस्यांमृताजंतवइति ॥ यस्यांप्रत्यक्चैतन्यलक्षणायांकाश्यांमनननिदिध्यासनांगकश्रवणजनितब्रह्मात्मैकत्वसाक्षात्कारेणमृतास्त्यक्तप्राणेंद्रियदेहाःसंतोजंतवः प्राणिनोऽमृतंकैवल्यंपरमानंदसुखमितियावत् ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंतच्चमोक्षेप्रतिष्ठितमित्युक्तेः ॥ स्युर्भवेयुः ॥ यस्याःप्रत्यग्दृशेस्तादात्म्यज्ञानेनजीवाःपरमानंदस्वरूपाभवंतीत्यर्थः ॥ तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मि सएषपरमआनंदएतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीत्यादिश्रुतेः ॥ एवंभूताप्रत्यग्दृशिरेवाज्ञानतत्कार्ययोर्हंत्रीत्यत्रसदाचारंदर्शयंस्तांविशिनष्टि ॥ यानित्यंत्रिजगत्पवित्रतटिनीतीरेसुरैःसेव्यतइति ॥ त्रिजगत्पवित्रागंगातटिन्योन्यागौतमीप्रमुखास्तासांतीरेयाकाशीसुरैरित्यसुरादीनामुपलक्षणम् सुरासुरैरिंद्रविरोचनप्रभृतिभिर्ब्रह्मचर्य्यादिपुरःसरंश्रवणमनननिदिध्यासनाद्युपायैःसेव्यतेचिंत्यतेभाव्यतइत्यर्थः ॥ इंद्रोहवैदेवानामभिप्रवव्राजविरोचनोसुराणांतौसंदिहानावेवसमित्पाणीप्रजापतिसकाशमाजग्मतुस्तौहद्वात्रिंशतंवर्षाणिब्रह्मचर्यमूषतुरित्यादिश्रुतेः ॥ ननुप्रत्यग्दृशिरज्ञानंतत्कार्य्यंचहंतीत्यनुपपन्नम् तस्याअज्ञानाश्रयत्वविषयत्वोपलंभात् अन्यथातद्योगात्संसारप्रतीतेरभावप्रसंगाच्चेत्याशंक्यस्वरूपसत्त्वेनयद्यपितयोरनिवर्तिकाऽपितुसाधिकैवतथापितत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तासतीप्रत्यग्दृशिरज्ञानंतत्कार्य्यंचहंतीत्यभिप्रेत्यप्रत्यग्दृशिं विशिनष्टि ॥ त्रिपुरारिराजनगरीति ॥ त्रयाणांपुराणांस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराणांयोऽरिराजःशत्रुराजस्तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थसम्यक्बोधःसएवअभिव्यक्तिस्थानत्वेननगरमिवनगरमाश्रयोयस्याःसातथासाऽपायाज्जगत्पायादिति ॥ तथाचोक्तंवार्तिकेसुरेश्वराचार्यैः तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थसम्यग्धीजन्ममात्रतः अविद्यासहकार्येणनाभूदस्तिभविष्यतीति ॥ २ ॥

श्रेयांसिबहुविघ्नानिभवंतिमहतामपीतिन्यायात्प्रपंचितंमंगलंविघ्ननिरासद्वाराचिकीर्षितस्यपुराणस्यनिष्प्रत्यूहपरिसमाप्तिप्रचयाभ्यामलमितिमत्वापुनःसवितृरूपापन्नजगत्सृष्टिस्थितिसंहारकर्तृब्रह्मनमस्कारलक्षणंमंगलमाचरति ॥ नमस्तस्मैइति ॥ तस्मैप्रसिद्धायापरिमितगुणायेतियावत् ॥ महेशायमहांश्चासावीशश्चेतिमहेशःसूर्यः ॥ अर्विचित्यवपुःश्रेष्ठोमहायोगीमहेश्वरइतिभविष्यपुराणांतर्गतसूर्यसहस्रनामोक्तेः ॥ तस्मैनमोस्तु ॥ करोमीतिवाशेषः ॥ महेशत्वमेवदर्शयति ॥ यस्येति ॥ यस्यमहेशस्यसूर्यस्यसंध्यात्रयच्छलात्संध्यात्रयस्यप्रातर्मध्याह्नसायंलक्षणस्यच्छलाद्व्याजात्कापट्यादित्यर्थः ॥ अहोरात्रादीनांतत्रकल्पितत्वात् ॥ तदुक्तंभागवते ॥ तरणाविवाहनीइति ॥ त्रिजगत्पतयोब्रह्मविष्णुरुद्रेंद्रादयोऽनिशंयातायातंप्रकुर्वंतिनिरंतरमावृत्त्याआविर्भावतिरोभावमासाद्यसृष्ट्यादिकंरचयंतीत्यर्थः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ गुणाभिमानिनोदेवाःसर्गादिष्वस्ययद्भयात् वर्त्ततेऽनुयुगंयेषांवशएतच्चराचरमिति ॥ सूर्यगत्याहिअहरादीनांसृष्ट्यादिकंभवतीतिप्रसिद्धंलोकेशास्त्रेच ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥ स्मृतिश्च नमःसवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणेविरंचिनारायणशंकरात्मनेइति ॥ अथवानमस्तस्मैमहेशायेत्यनेनांतर्यामित्वेनप

नमस्तस्मैमहेशाययस्यसंध्यात्रयच्छलात् ॥ यातायातंप्रकुर्वंतित्रिजगत्पतयोऽनिशम् ॥ ३ ॥
अष्टादशपुराणानांकर्त्तासत्यवतीसुतः ॥ सूताग्रेकथयामासकथांपापापनोदिनीम् ॥ ४ ॥

रमात्मैवस्तूयते ॥ तद्वामहांश्चासावीशश्चेतिमहेशईश्वरस्तस्मै ॥ तथापूर्वमध्यापरत्वसाम्यात्संध्यात्रयंसृष्टिस्थितिप्रलयरूपंतच्छलात्यातायातंगमनागमनंकुर्वंतीतिव्याख्येयम् ॥ अन्यत्समानम् ॥ अथवापूर्वमपायाज्जगन्मोचकतयाप्रत्यग्दृशिस्तुत्वापुनःसृष्ट्यादिहेतुमायाश्रयत्वेनस्तौति ॥ नमस्तस्मैमहेशायेति ॥ अत्रचध्यानंध्यासम्यग्ध्यासंध्यातस्याअत्तृभक्षकंविरोधीतिसंध्यात्तृ ॥ अयतेगच्छतिस्वकार्यंव्याप्नोतीत्ययम् ॥ संध्यात्तृचतदयंचेतिसंध्यात्रयमज्ञानंतच्छलादितिच्छलयतीतिच्छलंसंध्यात्रयंचतच्छलंचेतिसंध्यात्रयच्छलंतस्मादितिव्याख्येयम् ॥ अन्यत्समानमिति ॥ ३ ॥ एवंमंगलमारचय्यश्रोतृप्ररोचनार्थंचिकीर्षितपुराणस्येश्वरकर्तृतांदर्शयन्नुपोद्घातसंगतिमाह ॥ अष्टादशपुराणानामिति ॥ सत्यवतीसुतोव्यासःसूताग्रेकथांकथयामासेतिसंबंधः ॥ सूतस्याग्रेसूतोरोमहर्षणाख्यस्तस्याग्रे ॥ रोमहर्षणनामानंमहाबुद्धिंमहामुनिः सूतंजग्राहशिष्यंसइतिहासपुराणयोरितिवैष्णवोक्तेः ॥ सूतोनामब्राह्मण्यांक्षत्रियादुत्पन्नः ॥ तदुक्तम् ॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातःसूतइत्यभिधीयतइति ॥ कथंभूतोव्यासः ॥ अष्टादशपुराणानांकर्त्ता ॥ अष्टादशपुराणानिब्राह्मादीनि ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ ब्राह्मंपाद्मंवैष्णवंचशैवंभागवतंस्मृतम् तथान्यन्नारदीयंचमार्कंडेयंचसप्तमम् आग्नेयमष्टमंप्रोक्तंभविष्यंनवमंतथा ॥ दशमंब्रह्मवैवर्त्तंलैंगमेकादशंस्मृतम् वाराहंद्वादशंचैवस्कांदंचात्रत्रयोदशम् चतुर्दशंवामनंचकौर्मंपंचदशंस्मृतम् मात्स्यंचगारुडंचैवब्रह्मांडंचततःपरमिति ॥ तेषांकर्त्तेति ॥ कर्त्तेतितृच्प्रत्ययांतंरूपम् ॥ अतोऽनिर्दिष्टार्थाःप्रत्ययास्त्रिष्व

---

१ तथेत्यपिपाठः

त्रिकालेषुप्रवर्ततीतिन्यायात्आसमाप्तेर्वर्त्तमानत्वाच्चातीतवर्त्तमानभविष्यत्पुराणानांकर्तृत्वमविरुद्धमितिभावः ॥ कथंभूतांकथाम् ॥ पापापनोदिनीम पापानिमहापातकोपपातकसंकरीकरणापात्रीकरणमलिनीकरणजातिभ्रंशकरादीन्यपनोदितुंशीलंयस्याःसातथातामिति ॥ ४ ॥ यदर्थमुपोद्घातआरचितस्तांकथामाह ॥ कदाचिदिति ॥ एकदानारदोविष्णोर्नरांशाज्जातंयन्नारंजलंमणिकर्णिकास्थंतत्पितृभ्योदत्तवानितिनारदः ॥ तदुक्तंसनत्कुमारसंहितायाम् ॥ याभ्यःपराह्नःपितृणांनतृप्तिस्तादत्तवांस्त्वंपितृणांपुरैव ॥ नाम्नाततस्त्वंपितृभक्तवर्यनारंददासीतिहिनारदोसीति॥विंध्यंविंध्यनामानंपुरोऽग्रेविलोकयांचक्रेददर्शेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ कथंभूतः ॥ श्रीमान्ब्रह्मवर्चसवान्॥किंकुर्वन्॥श्रीनर्मदांभसिश्रीयुक्तेनिर्मलेरेवायाअंभसिस्नात्वा ॥ नार्मदेंभसीतिक्वचित् ॥ श्रीर्गौरी ॥ शंकरोभगवान्विष्णुर्लक्ष्मीर्गौरीद्विजोत्तमेतिवैष्णवोक्तेः सावर्त्ततेयस्यासौश्रीमान् श्रीमांश्चासावोंकारश्चेतिश्रीमदोंकारस्तंगौरीसहितमोंकाराख्यमीश्वरंअरमकंटकक्षेत्राधिष्ठातारमितियावत् ॥ अभ्यर्च्यपूजयित्वा ॥ ५ ॥ व्रजन्गच्छन् ॥ लिंगविशेषणत्वाच्छ्रीमदितिपृथक्पदंवा ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ कथंभूतम् ॥ सर्वदमिति ॥ सर्वदेहिनामशेषप्राणिनांधर्मार्थकाममोक्षपूरकमित्यर्थः ॥ विंध्यंविशिनष्टि धराधरमित्याद्यक्षरचतुष्टयाधिकसार्द्धत्रिशताश्लोकैः ॥ कथंभूतंविंध्यम् ॥

श्रीव्यासउवाच॥ ॥कदाचिन्नारदःश्रीमान्स्नात्वाश्रीनर्मदांभसि ॥ श्रीमदोंकारमभ्यर्च्यसर्वदंसर्वदेहिनाम्॥५॥ व्रजन्विलोकयांचक्रे
पुरोविंध्यंधराधरम्॥ संसारतापसंहारिरेवावारिपरिष्कृतम्॥ ६॥ द्वैरूप्येणापिकुर्वंतंस्थावरेणचरेणच ॥ साभिख्येनयथार्थाख्यामुच्चैर्वसु
मतीमिमाम्॥ ७॥

धराधरंधरांपृथ्वींधरतीतिधराधरस्तंपर्वतमितियावत् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ संसारेतापंसंसारतापमाध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकलक्षणंतंसंहर्तुंशीलंयस्यतत्तथातच्चतद्रेवावारिनर्मदाजलंचतेनपरिष्कृतमाश्रितंसेवितंरेवातीरस्थमितियावत् ॥ यद्वा परिष्कृतंदर्शनादेवपावयितृपवित्रतममित्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ त्रिभिःसारस्वतंतोयंसप्ताहेनचयामुनं सद्यःपुनातिगांगेयंदर्शनादेवनार्मदमिति ॥ ६ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ द्विरूपमेवद्वैरूप्यम ॥ स्वार्थेष्यञ् ॥ तेनद्वैरूप्येणद्विरूपेण ॥ अपिश्चार्थेसमुच्चयवाची ॥ इमांवसुमतींपृथ्वींयथार्थाख्यांयथासदृशोबाधितोर्थोयस्याःसायथार्थाआख्यायस्याःसायथार्थाख्यातामेवंविशिष्टामुच्चैरतिशयेनकुर्वंतंसंपादयंतमिति ॥ किंतद्द्वैरूप्यमितिपृच्छायामाह ॥ स्थावरेणचरेणचेति ॥ स्थावरेणस्वस्मिन्नुत्पन्नरत्नप्रवालादिनेत्यर्थः ॥ चरेणस्वशृंगेनिरंतरंक्रीडितुमागतेनवस्वग्न्यादिनेत्यर्थः ॥ वस्वग्निरश्मिरत्नधनानिवसुशब्दवाच्यानिविद्यंतेयस्याःसावसुमतीतिहितस्यायथार्थाख्याम् ॥ यदाहामरः ॥ देवभेदेऽनलेरश्मौवसुरत्नेधनेपिचेति ॥ अतएववक्ष्यतिचात्रापि ॥ तुच्छश्रियःस्वर्गभूमीःपरिहायागतैरिव नानासुरनिकायैश्चविष्वग्भोगेच्छयोषितमिति ॥ अतएवोक्तमुच्चैरिति॥प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ कथंभूतेनस्थावरेणजंगमेन साभिख्येनअभिख्याशोभा ॥ अभिख्यानामशोभयोरित्यमरः ॥ तयासहवर्त्ततइतिसाभिख्यंतेन ॥७॥

पुनःकथंभूतम् ॥ रसालयमिति ॥ तैःप्रसिद्धैःरसालैराम्रैः ॥ आम्रश्चूतोरसालोसावित्यमरः ॥ रसालयम् षण्णांरसानामालयमाश्रयमित्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ काकाक्षिन्यायेनतच्छब्दस्योभयत्रसंबंधात्तैःप्रसिद्धैरशोकैर्वंजुलैः ॥ वंजुलोऽशोकइत्यमरः ॥ शोकहारिणंशोकांगारविपच्यमानानांशोकंहर्तुंशीलंयस्यसशोकहारीतंशोकहारिणम् ॥ नविद्यंतेशोकोयैस्तेऽशोकाइत्यशोकपदव्युत्पत्तिरतस्तैःशोकहारित्वंयुक्तमितिभावः ॥ तदुक्तम् ॥ अशोककलिकाश्चाष्टौयेपिबंतिपुनर्वसौ ॥ चैत्रेमासिसिताष्टम्यांनतेशोकमवाप्नुयुरिति ॥ पुनःकथंभूतं॥सर्वत्रसमंततःशालितंशोभितम् ॥ कैः॥ तालैस्तृणराजैः ॥ तृणराजाह्वयस्तालइत्यमरः ॥ तथातमालैःकालस्कंधैः ॥ कालस्कंधस्तमालःस्यादित्यमरः ॥ तथाहितालैस्तृणद्रुमविशेषैः ॥ खर्जूरःकेतकीतालीखर्ज्जूरीचतृणद्रुमाइत्यमरः ॥ तद्विविशेषैः ॥ तथासालैःसर्ज्जैः ॥ सालेतुसर्जकार्श्याश्वकर्णिकाइत्यमरः ॥ ८ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ खपुरैःपूगैःगुवाकैरिरितियावत् ॥ घोंटातुपूगःक्रमुकोगुवाकःखपुरइत्यमरः ॥ खमाकाशंपूरयतीतिखपुरः ॥ ह्रस्वत्वमार्षम् ॥ खपुरआकारआकृतिर्यस्यसखपुराकारस्तम् ॥ अत्युच्छ्रितैःपूगवृक्षैराकाशंछादयंतमित्यर्थः ॥ यद्वा खपुरमाकाशगृहंतद्वदाकारोयस्यसखपुराकारस्तम् ॥ अत्युच्छ्रितैःपूगवृक्षैराकाशगृहमिवशोभमानमित्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ श्रीफलैर्बिल्वैः ॥ बिल्वे

रसालयंरसालैस्तैरशोकैःशोकहारिणम् ॥ तालैस्तमालैर्हिंतालैःसालैःसर्वत्रशालितम् ॥ ८ ॥ खपुरैःखपुराकारंश्रीफलंश्रीफलैःकिल ॥ गुरु
श्रियंत्वगुरुभिःकपिपिंगंकपित्थकैः ॥ ९ ॥ वनश्रियःकुचाकारैर्लकुचैश्चमनोहरम् ॥ सुधाफलसमारंभिरंभाभिःपरिभासितम् ॥ १० ॥

शांडिल्यशैलूषौमालूरश्रीफलावपीत्यमरः ॥ श्रियंशोभांफलयतिनिष्पादयतीतिश्रीफलस्तम् ॥ फलनिष्पत्तावितिधातुः ॥ श्रीफलैर्वृक्षैरत्यंतशोभांसंपादयंतमित्यर्थः ॥ यद्वा श्रीफलैर्वृक्षैःकृत्वाश्रीफलंश्रियायुक्तानिफलानिअर्थतोनामतश्चयत्रसतथातम् ॥ बिल्ववृक्षाणांफलैःश्रीफलाख्यैर्लोकप्रसिद्धैःप्रपूरितमित्यर्थः ॥ किलेत्युत्प्रेक्षायांप्रसिद्धौवा ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ अगुरुभिःकालागुरुभिः ॥ कालागुर्वगुरुस्यादित्यमरः ॥ गुर्वीमहतीश्रीःसौगंध्यसंपत्तिःशोभासंपत्तिर्वायस्यतथातम् ॥ तुशब्दश्चार्थःसमुच्चयवाची ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ कपित्थैर्दधित्थैः ॥ अथकपित्थेस्युर्दधित्थग्राहिमन्मथाइत्यमरः ॥ कपिपिंगंवानरवत्पिंगलम् ॥ कडारःकपिशःपिंगपिशंगौकद्रुपिंगलावित्यमरः ॥ यद्वा कपिपिंगंश्रेष्ठपिंगम् ॥ कपिर्वराहःश्रेष्ठश्चेतिवचनात् ॥ ९ ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ लकुचैर्लिकुचैः ॥ लकुचोलिकुचोडहुरित्यमरः ॥ मनोहरंसुंदरम् ॥ बकुलैरितिक्वचित्पाठः ॥ कथंभूतैः ॥ वनश्रीर्वनलक्ष्मीर्वनदेवीतियावत् ॥ तस्याःकुचाकारैःस्तनाकारैः ॥चकारःसमुच्चये ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ सुधाऽमृतंतत्सदृशानियानिफलानितैःसमारंभःसंबंधोवर्ततेयासांतास्तथाताश्चतारंभाश्चकदल्यः ॥ कदलीवारणबुसारंभेत्यमरः ॥ ताभिःपरिभासितंप्रकाशितम् ॥ १० ॥

पुनः कथंभूतमिव ॥ सुरंगैश्चेति ॥ नारंगैर्नागरंगैः ॥ गकारलोपआर्षः ॥ ऐरावतैरित्येतत् ॥ ऐरावतोनागरंगोनादेयीभूमिजंबुकाइत्यमरः ॥ प्रकृत्यंतरंवा ॥ नारंगः पिप्पलीरसे यमजप्राणिनिबिडेनागरंगद्रुमेपिचेतिमेदिनीकारः ॥ श्रियोलक्ष्म्यारंगमंडपमिवनृत्यस्थलमिव ॥ रंगमंडपवच्छ्रियमितिपाठेरंगमंडपस्येवश्रीःशोभायस्यतमित्यर्थः ॥ कथंभूतैर्नारंगैः ॥ सुरंगैः शोभनोरंगोरागोहर्षोवायेभ्यः रक्तवर्णोयेषामितिवातेसुरंगास्तैः ॥ पुनः कथंभूतम् ॥ वानीरैर्वेतसैः ॥ अथवेतसे रथाभ्रपुष्पविदुलश्वेतवानीरवंजुलाइत्यमरः ॥ समुच्चयवाची चशब्दः सर्वत्रसंबध्यते ॥ जंबीरैः समीरणैः ॥ समीरणोमरुवकः प्रस्थपुष्पः फणिज्जकः जंबीरइत्यमरः ॥ बीजपूरैः फलपूरैः ॥ फलपूरोबीजपूरइत्यमरः ॥ प्रपूरितंखचितंव्याप्तमितियावत् ॥ प्रपूरकैरितिपाठप्रपूरकैरेतैश्च श्रियोरंगमंडपवदितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ११ ॥ अनिलेति ॥ पुनः कथंभूतमिव ॥ अनिलेनालोलाश्चपलायाः कंकोलवल्ल्यः कंकोलनाम्न्योलताः ॥ वल्ली तुव्रततिर्लतेत्यमरः ॥ ताभिर्हल्लीसकायितम् हल्लीसकंनामएकस्यपुंसोबह्वीभिः स्त्रीभिः सहक्रीडनं नारीणांमंडलीनृत्यबंधोवा ॥ तदुक्तं ॥ नारीणांमंडलीनृत्यबंधेहल्लीसकंविदुरिति ॥

सुरंगैश्चापिनारंगैरंगमंडपवच्छ्रियः ॥ वानीरैश्चापिजंबीरैर्बीजपूरैः प्रपूरितम् ॥ ११ ॥
अनिलालोलकंकोलवल्लीहल्लीसकायितम् ॥ लवलीलवलीलाभिर्लास्यलीलालयंकिल ॥ १२ ॥

एषैवरासक्रीडा ॥ तल्लक्षणमिदं ॥ पृथुंसुवृत्तंमसृणंवितस्तिमात्रोन्नतंकौविनिखन्यशंकुम् आक्रम्यपद्भ्यामितरेतरंतुहस्तैर्भ्रमोयंखलुरासगोष्ठीति ॥ तद्वदाचरितम् ॥ नारीस्थानीयाभिर्गोपीस्थानीयाभिर्वानिलालोलकंकोलवल्लिभिः सहहल्लीसकंपुरुषोत्तमादौफागुइतिप्रसिद्धंनृत्यंकुर्वंतमिवेत्यर्थः ॥ अथवाअशोकापरपर्यायस्यकंकेलिशब्दस्यकंकोलशब्देनाभिधानम् ॥ कंकोलककोशफलापरपर्यायस्यकंकोलशब्दस्यवा ॥ उभयत्रार्षत्वात्साधुत्वम् ॥ मंजुलोवंजुलोशोकः कंकेलिर्दोहदप्रियइतिरत्नमाला ॥ अथकोलकं कंकोलकंकोशफलमित्यमरः ॥ सुकाशितमितिक्वचित्पाठः सचिंत्यः ॥ क्यङ्प्रत्ययांतरूपमिदम् ॥ पुनः कथंभूतम् ॥ लवलीवल्ली ॥ लवलीवल्लिर्दोर्वल्लीत्यग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ॥ तस्यायालवलीलाअल्पक्रीडामृदुपवनाल्पांदोलनरूपास्ताभिर्लास्यलीलालयं ॥ लास्यंनृत्यं ॥ लास्यंनृत्यंचनर्तनमित्यमरः ॥ तदेवलीलातस्याआलयंस्थानम् ॥ किलेतिप्रसिद्धौ ॥ यद्वा लवल्योवृक्षभेदाः लवावल्लीतिगौडेप्रसिद्धाः ॥ मुक्ताफलंतुकर्पूरेमौक्तिकेलवलीफलइतिविश्वप्रकाशः ॥ १२ ॥

---

१ लवलीतिप्रसिद्धाइत्यपिक्वचित्पाठः

पुनःकथंभूतमिव ॥ अध्वगानाहूयंतमिवआकारयंतमिव ॥ कथंभूतानध्वगान् ॥ श्रमापन्नान्मार्गजनितंक्लेशंप्राप्तानित्यर्थः ॥ किमर्थमित्याकांक्षायामाह ॥ विश्रमाय ॥ श्रमाभावायेत्यर्थः ॥ कया मंदांदोलितानियानिकर्पूरकदलीदलानिसुरभिरंभापत्राणि ॥ पत्रंपलाशंछदनंदलंपर्णंछदःपुमानित्यमरः ॥ अथवामंदंयथास्यात्तथांदोलिताःप्रकंपितायाःकर्पूरकदल्यःकर्पूरनाम्न्यःकर्पूरोत्पादिन्योवाकदल्यस्तासांदलानितत्संज्ञयातद्व्याजेनतत्संकेतेनेतिवा ॥ १३ ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ पुन्नागपल्लवैः पुन्नागस्यदेववल्लभस्य ॥ पुन्नागेपुरुषस्तुंगःकेसरोदेववल्लभइत्यमरः ॥ पल्लवैःकिसलयैः ॥ पल्लवोऽस्त्रीकिसलयमित्यमरः ॥ पुन्नागमिवपुंगजमिव ॥ यद्वा पुमांश्चासौनागश्चेतिपुन्नागः पुरुषश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ सिंहशार्दूलनागाद्याःपुंसिश्रेष्ठार्थवाचकाइत्युक्तेस्तमिव ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ मल्लिकायामालतीतिगौडेप्रसिद्धायास्तबकोमल्लिकास्तबकः ॥ स्तबकोगुच्छः ॥ गुच्छस्तुस्तबकइत्यमरः ॥ सएवस्तनस्तंकरपल्लवैःकररूपाःपल्लवाःकरपल्लवास्तैःकलयंतमिवमर्दयंतमिवस्पर्शयंतमिववावक्षानितिशेषः ॥ कलधातोश्चुरादित्वात्स्पृशंतमिववार्थः ॥ कथंभूतैःकरपल्लवैरालोलैश्चंचलैः ॥ १४ ॥ विदीर्णेति ॥ पुनःकथंभूतं ॥स्वांतंस्वस्यअंतंस्वांतम् मुखमध्यमित्यर्थः ॥ दर्शयंतम् ॥ कथंभूतम ॥ रागवत्रागयुक्तम् ॥ स्वांतंमनइतिवा ॥ स्वांतंहृन्मानसंमनइत्यमरः ॥ कैर्विदीर्णदाडिमैःस्फुटितकरकैः ॥ समौकरकदाडिमावित्यमरः ॥ तुःसमुच्चये ॥ रागिवदितिक्वचित् ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ माधवींवासंतींलतांधवरूपेणकांतरूपेणकाननेवनेश्लिष्यंतमिवालिंगंतमिव ॥ अतिमुक्तःपुंड्रकःस्याद्वासंतीमाधवीलतेत्यमरः ॥ १५ ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ उदुंबरैरिति ॥ सर्वतोब्रह्मांडकोटीर्बिभ्रंतमिवधारयंतमिवेतियावत् ॥ कैरुदुंबरैर्जंतुफलैः ॥ उदुंबरोजंतुफलोयज्ञांगोहेमदुग्धकइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ अंबरगैः अत्युच्छ्रितैरित्यर्थः ॥ अगवरैरितिपाठेमखांगत्वादेववृक्षश्रेष्ठत्वंज्ञातव्यम ॥ पुनःकथंभूतैरनंतफलमालितैरपरिमितफलसंजातमालैरित्यर्थः ॥ शालितैरितिपाठेशोभितैरित्यर्थः ॥ कमिव ॥ अनंतमिव ॥ इवशब्दस्यकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रसंबंधः ॥ तमोमहदहंकारखचराग्निवार्भूसंवेष्टिताऽविगणितब्रह्मांडपरमाणुपरिभ्रमणवाताध्वरोमविवरंपरमात्मानमिवेत्यर्थः ॥ १६ ॥

मंदांदोलितकर्पूरकदलीदलसंज्ञया ॥ विश्रमायश्रमापन्नानाहूयंतमिवाध्वगान् ॥ १३ ॥ पुन्नागमिवपुन्नागपल्लवैःकरपल्लवैः ॥ कलयंतमिवाऽलोलैर्मल्लिकास्तबकस्तनम् ॥ १४ ॥ विदीर्णदाडिमैःस्वांतंदर्शयंतंतुरागवत् ॥ माधवींधवरूपेणश्लिष्यंतमिवकानने ॥ १५ ॥ उदुंबरैरंबरगैरनंतफलमालितैः ॥ ब्रह्मांडकोटीर्बिभ्रंतमनंतमिवसर्वतः ॥ १६ ॥

पनसैरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ आवृतम्॥कैःपनसैःकंटकिफलैः ॥ पनसःकंटकिफलइत्यमरः ॥.कथंभूतैर्वननासाभैर्वनस्यनासानासिकातद्वदाभायेषांतेतथातैर्वनदेवीनांनासापुटैरिवे
त्युत्प्रेक्षा ॥ वननागाभैरितिपाठोऽरण्यगजसदृशैःस्थूलैरित्यर्थः ॥ तथापलाशकैःकिंशुकैः ॥ पलाशेकिंशुकःपर्णोवातपोतइत्यमरः ॥ कथंभूतैः॥शुकनासैः ॥ शुकस्यपक्षिणोनासेवना
सिकायेषांतेतथातैः ॥ शुकनासिकायारक्तवक्रत्वात्पलाशकुसुमस्यापितथात्वात्तत्साम्यम् ॥ यद्वा शुकनासैरंकुशाकारैःस्वपुष्पैर्विरहिणांपलाशनादितिव्यधिकरणेवातृतीया ॥
अथवाशुकनासैःश्योनाकवृक्षैरित्यर्थः ॥ श्योनाकशुकनासर्क्षदीर्घवृंतकुटंनटाइत्यमरः ॥ पुनःकथंभूतैः ॥ भर्तृभिःसहस्त्रीभिर्वाविरहोविश्लेषोयेषांजनानांतेविरहिणस्तेषांपलाश
नात्पलस्यामिषस्यमांसस्येतियावत् ॥ अधःस्वरूपयोरस्त्रीतलंस्याच्चामिषेपलमित्यमरः ॥ अशनाद्भोजनान्नाशनादित्यर्थः ॥पत्रत्यक्तैःपत्राणित्यक्तानियैस्तेतथा ॥ यद्वा पत्रैस्त्यक्ताः
पत्रत्यक्तास्तैरित्यर्थः ॥ अयंभावः ॥ योददातिपरेदुःखंध्रुवंदुःखंसविंदतीतिन्यायात्परेषांमांसादनात्स्वयमपिगतपत्रैरिवेत्युत्प्रेक्ष्यतइति ॥ पात्रत्यक्तैरितिवापाठः ॥ तत्रपात्रंअरणिः
॥ १७ ॥ कदंबेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ कदंबकानांप्रियकाणां॥नीपप्रियककदंबास्तुहलिप्रियइत्यमरः ॥ कदंबकाःसमूहास्तैःसर्वतोभ्राजमानंराजमानम् ॥ कैरिव ॥ कंटकितैरिवउद्ग

पनसैर्वननासाभैःशुकनासैःपलाशकैः ॥ पलाशनाद्विरहिणांपत्रत्यक्तैरिवावृतम् ॥ १७ ॥ कदंबवादिनोनीपान्दृष्ट्वाकंटकितैरिव ॥ समंततो
भ्राजमानंकदंबककदंबकैः ॥ १८ ॥ नमेरुभिश्चमेरूच्चशिखरैरिवराजितम् ॥ राजादनैश्चमदनैःसदनैरिवकामिनाम् ॥ १९ ॥

तरोमांचैरिवेत्यर्थः ॥ किंकृत्वा ॥ कदंबवादिनोनीपान्दृष्ट्वा ॥ अयमर्थः ॥ स्थूलसूक्ष्मभेदेनद्विविधास्तावद्धलिप्रियाः नीपाःकदंबाश्च ॥ तेषांनीपादारत्वेनोत्प्रेक्ष्यंते ॥ कंग्राम्यसुखं
ददातीतिकदंकलत्रंतदतिशयेनवदितुंशीलंयेषांतेकदंबवादिनः ॥ बकारस्यपरतःश्रवणंछांदसंविभक्तेर्लोपाभावश्च ॥ तान्कदंबवादिनोनीपान् ॥ दारान्दृष्ट्वेत्यर्थः ॥ यद्वाऽकदंबाएव
वयंकदंबाइतिवक्तुंशीलंयेषांतेकदंबवादिनस्तान्नीपान्दृष्ट्वाक्रोधेनोत्पुलकितैरिव ॥ यथालोकेऽधमानुत्तमवादिनोदृष्ट्वाक्रोधादुत्पुलकिताभवंतिप्राणिनस्तद्वदित्यर्थः ॥ कदंबपाति
नोभृंगानितिक्वचित् ॥ १८ ॥ नमेरुभिरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विराजितं ॥ कैर्नमेरुभीरुद्राक्षवृक्षैः ॥ तथाचोक्तंकुमारे ॥ दृष्टिप्रपातंपरिहृत्यतस्यकामंपुरःशुक्रमिवप्रयाणे ॥ प्राणे
षुसंसक्तनमेरुशाखंध्यानास्पदंभूतपतेर्विवेशेति ॥ नमेरुशाखंरुद्राक्षशाखम् ॥ व्याख्यातंचतथातट्टीकाकृद्भिः ॥ कथंभूतैः ॥ मेरूच्चशिखरैर्मेरूच्चानियानिशिखराणिशृंगाणितैरिवे
त्युत्प्रेक्षा ॥ चकारःसमुच्चये ॥ राजादनैःप्रियालैः ॥ राजादनःप्रियालःस्यात्सन्नकद्रुर्धनुष्पटइत्यमरः ॥ समुच्चयेचकारः ॥ मदनैर्धत्तूरैः ॥ उन्मतःकितवोधूर्तोधत्तूरःकनकाह्वयः मातु
लोमदनश्चेत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ कामिनांसदनैरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ मदनसदनैरितिपाठराजादनैरित्यस्यविशेषणम् ॥ १९ ॥

तटेतटेइति ॥ कथंभूतम् ॥ उच्चैःपटकुटीवृतं उच्चैर्महतीभिःपटकुटीभिर्वस्त्रगृहैर्वृतमावृतमिव ॥ इवशब्दोत्रद्रष्टव्यः ॥ कैः तटेतटेउच्चोच्चप्रदेशेपटुवटैःपटवोमनोहराश्चतेवटान्यग्रोधाश्च ॥ न्यग्रोधोबहुपाद्वटइत्यमरः ॥ तैःपटुवटैरित्यस्यवाविशेषणमुच्चैरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ कुटजानांशक्राख्यानांवृक्षाणाम् ॥ जयोथकुटजःशक्रोवत्सकोगिरिमल्लिकेत्यमरः ॥ स्तबकागुच्छास्तैर्भ्रांतंशोभमानम् ॥ कैरिव ॥ अधिष्ठिताअधिश्रिताश्चतेबकाःकङ्काः ॥ अथबकःकङ्कइत्यमरः ॥ तैरिव ॥ २० ॥ करमर्दैरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ अर्थिप्रत्युद्गतैः करैः अर्थिनोयाचकान्प्रतिउद्गतैरुर्ध्वीकृत्यधृतैराकारणार्थंकरैर्हस्तैःसहस्रकरवद्भ्रांतम् ॥ अनेकहस्तमिवस्फुरंतमिवेत्यर्थः ॥ कैः करमर्दैःकृष्णपाकफलैः॥कृष्णपाकफलाविघ्नसुषेणाः करमर्दकइत्यमरः ॥ तथाकरीरैःक्रकरैः ॥ करीरेतुक्रकरग्रंथिलावुभावित्यमरः ॥ तथाकरंजैःचिरिबिल्वैः ॥ चिरिबिल्वोनक्तमालःकरजश्चकरंजकइत्यमरः ॥ तथाकरंबकैःकलंबैः ॥ करंबकःकलंबःस्यात्तैलपायिकमेवचेतिधरणिः ॥ २१ ॥ नीराजितमिति ॥ पुनःकथंभूतम ॥ चंपकश्चांपेयः ॥ भंडिलोप्यथचांपेयश्चंपकोहेमपुष्पकइत्यमरः ॥ चंपकएवराजचंपक

तटेतटेपटुवटैरुच्चैःपटकुटीवृतम् ॥ कुटजस्तबकैर्भ्रांतमधिष्ठितबकैरिव ॥ २० ॥ करमर्दैःकरीरैश्चकरंजैश्चकरंबकैः॥ सहस्रकरवद्भ्रांतमर्थिप्रत्युद्गतैःकरैः॥२१॥नीराजितमिवोद्दीपैराजचंपककोरकैः॥ सपुष्पशाल्मलीभिश्चजितपद्माकरश्रियम्॥२२॥क्वचिच्चलदलैरुच्चैःक्वचित्कांचनकेतकैः॥ कृतमालैर्नक्तमालैःशोभमानंक्वचित्क्वचित्॥ २३ ॥

स्तस्यकोरकैःकलिकाभिः गंधफलीभिरितियावत् ॥ क्षारकोजालकंक्लीबेकलिकाकोरकःपुमानित्यमरः ॥ कीदृशैः ॥ उद्दीपैःउत्कृष्टकांतिभिः ॥ तैर्नीराजितंनीराजनामारार्त्तिक्यं प्रापितमिव॥पुनःकथंभूतं॥जितपद्माकरश्रियम्॥जिताअभिभूतापद्मानामाकराउत्पत्तिस्थानानिपद्माकरासरोवरादयस्तेषांश्रीःशोभायेनतथातम्॥कैः सपुष्पशाल्मलीभिः॥पुष्पेणसह वर्ततइतिसपुष्पास्ताश्चताःशाल्मल्यश्चपिच्छिलाः ॥ पिच्छिलापूरणीमोचास्थिरायुःशाल्मलीद्वयोरित्यमरः ॥ तास्तथाभिः ॥ समुच्चयेचकारः ॥२२॥ क्वचिदिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ क्वचिच्छोभमानम् ॥ कैः चलदलैरश्वत्थैः ॥ बोधिद्रुमश्चलदलःपिप्पलःकुंजराशनः अश्वत्थइत्यमरः ॥ तथाक्वचित्कांचनकेतकैःस्वर्णकेतकीभिः॥ तथाक्वचित्कृतमालैःआरग्वधैः ॥ आरग्वधेराजवृक्षशम्याकचतुरंगुलाः आरेवतव्याधिघातकृतमालसुवर्णकाइत्यमरः ॥ तथाक्वचिन्नक्तमालैःकरंजैश्च ॥ उपमाभेदान्नकरंजैरित्यनेनपुनरुक्तिः ॥ २३ ॥

कर्कंध्विति ॥ पुनःकथंभूतम्॥ विराजितम्॥ कैः कर्कंधवोबदर्यः ॥ कर्कंधुर्बदरीकोलिरित्यमरः ॥ बंधुजीवारक्तकाश्च ॥ रक्तकस्तुबंधूकोबंधुजीवकइत्यमरः ॥ चःसमुच्चये ॥ पुत्रजीवाजीवपुत्राः ॥ जीवा[1]पोताइतिगौडेप्रसिद्धाः ॥ अंगुल्याजपसंख्यानमेकमेवमुदाहृतम् रिष्टयाष्टगुणंविद्यात्पुत्रजीवैर्दशाधिकमितिशास्त्रप्रसिद्धाश्च उभयप्रकृतिकावापुत्रजीवाइतिचतैः ॥ तिंदुकाःशितिसारकाः ॥ तिंदुकःस्फूर्जकःकालस्कंधश्चशितिसारकइत्यमरः ॥ तैःसहयाइंगुद्यस्तापसतरवः ॥ अथद्वयोः इंगुदीतापसतरुरित्यमरः ॥ तैश्चविराजितमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ करुणैर्वृक्षभेदैः ॥ तरुणःस्यान्नवेयूनिकुंदपुष्पोपदंदयोः ॥ करुणोवृक्षभेदेस्याद्रसेचकरुणावतीतिधरणिः ॥ तेषामालयमाश्रयम् ॥ यद्वा करुणैःकरुणावद्भिःस्वस्मिंस्तिष्ठद्भिः करुणालयंदयायाअधिष्ठानमित्यर्थः ॥ अर्शआद्यच् ॥ २४ ॥ गलदिति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ अनिशंसततम् ॥ सततानारताश्रांतसंतताविरतानिशमित्यमरः ॥ हरंमहेशमर्चयंतंपूजयंतमिव ॥ कथंभूतंहरम् ॥ धरारूपधरंधरायारूपंधरतीतिधरारूपधरस्तम् ॥ सर्वात्मकत्वात्सापृथिव्यभवदितिश्रुतेश्च ॥ अत्रवक्ष्यमाणसूर्येंदुवाय्वग्निपयोवकाशपृथिव्यात्माष्टमूर्तित्वाद्वैष्णवोक्तसूर्याम्महीवायुवह्न्याकाशयजमानचंद्राष्टमूर्तित्वाद्वाधरारूपधरमिति ॥ सूर्योजलंमहीवायुर्वह्निराकाशमेवच दीक्षितोब्राह्मणःसोमइत्येतास्तनवःक्रमादितिवैष्णववचनम ॥ कैः ॥ गलन्मधूककुसुमैर्गलंतिचतानिमधूककुसुमानिचतानितथातैः ॥ उपमैवतिरोभूतभेदारूपकमिष्यतइतिन्यायाद्रूपकतामाह ॥ स्वहस्तमुक्तमुक्ताभिर्गलन्मधूककुसुमान्येवस्रंसद्गुडपुष्पाण्येवस्वहस्तमुक्तमुक्ताःपर्वतकरत्यक्तमौक्तिकानिताभिरित्यर्थः॥ २५ ॥ सर्जेति ॥ पुनःकमिव ॥ वीज्यमानवत्वीज्यमानमिवव्यजनमारुतैःसेव्यमानमिव ॥ कैः सर्जार्जुनांजनैः॥शालसर्जयोरवांतरभेदः ॥ अतएवशालैःसर्वत्रशालिनमित्यनेनापौनरुक्त्यम् उपमाभेदनवा॥सर्जःशालः॥ अर्जुनोनदीसर्जः॥ नदीसर्जोवीरतरुरिंद्रद्रुःककुभोर्जुनइत्यमरः ॥ अंजनःशिग्रुः ॥ शिग्रुःशोभांजनोऽजनइत्युत्पलिनी ॥ बीजैस्तरुविशेषैः ॥ बीजंरेतसितत्त्वेचहेतावंकुरकारणे बीजस्तरुविशेषेचतथाव्यजनमारुतइतिविश्वप्रकाशः॥ सर्जार्जुनासनैरितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रासनःपीतसालः ॥ अथपीतसालके सर्जकासनबंधूकपुष्पप्रियकजीवकाइत्यमरः ॥ एतैरेवव्यजनैस्तालवृंतैरित्यर्थः ॥ व्यजनंतालवृंतकमित्यमरः ॥ पुनःकमिव ॥ अंबरेआकाशेधृतंछत्रंयस्मैयेनेतिवासधृतच्छत्रस्तमिव ॥ कैर्नारिकेलैर्लांगलिभिः ॥ नारिकेरस्तुलांगलीत्यमरः॥ कथंभूतैः ॥ सखर्जूरैः खर्जूरास्तृणद्रुममविशेषास्तैःसहितैः ॥ २६ ॥

कर्कंधुबंधुजीवैश्चपुत्रजीवैर्विराजितम्॥ सतिंदुकेंगुदीभिश्चकरुणैःकरुणालयम्॥२४॥ गलन्मधूककुसुमैर्धरारूपधरंहरम्॥स्वहस्तमुक्त
मुक्ताभिरर्चयंतमिवानिशम्॥ २५॥ सर्जार्जुनांजनैर्बीजैर्व्यजनैर्वीज्यमानवत्॥ नारिकेलैःसखर्जूरैर्धृतच्छत्रमिवांबरे ॥ २६॥

---

[1] जियापोताइत्यपिपाठः

अमंदैरिति ॥ पिचुमंदैर्निंबैः ॥ पिचुमंदश्चनिंबेथेत्यमरः ॥ चःसमुच्चये ॥ मंदारैःपारिजातकैः ॥ पारिभद्रेनिंबतरुर्मंदारःपारिजातकइत्यमरः ॥ कोविदारैश्चमरिकैः ॥ कोविदारेचमरिकःकुद्दालोयुगपत्रकइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ अमंदैःशोभमानैरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ पाटलेत्यादितृतीयांतपदानामपिधृतच्छत्रमित्यनेनैवान्वयः ॥ तत्रपाटलापाटलिः॥अथद्वयोः पाटलिःपाटलामोघाकाचस्थालीफलेरुहा कृष्णवृंताकुबेराक्षीत्यमरः ॥ तिंतिणीचिंचा ॥ तिंतिणीचिंचाम्लिकेत्यमरः ॥ घोंटाबदरम् ॥ बदरंघोंटेत्यमरः ॥ कर्कंधुघोंटयोरवांतरभेदः प्रकृतिभेदोवा ॥ अतएवकर्कंध्विस्त्यनेनापौनरुक्त्यम ॥ शाखोटःपिशाचवृक्षः ॥ शाखोटोमल्लिकात्रिपुटामतेतिधरणिः ॥ बहुवचनांतैर्वाएतैरिति ॥ करहाटकैःपिंडीतकैः ॥ पिंडीतकोमरुबकःश्वसनःकरहाटकः शल्यश्चमदनइत्यमरः ॥ २७॥ उद्दंडैरिति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ उद्दंडैर्बहुलैःअनेकैरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ शेहुंडैःशीहुंडैः ॥ ईकारस्यैका

अमंदैःपिचुमंदैश्चमंदारैःकोविदारकैः॥ पाटलातिंतिणीघोंटाशाखोटैःकरहाटकैः॥ २७॥ उद्दंडैश्चापिशेहुंडैरेरंडैर्गुडपुष्पकैः॥ बकुलैस्तिलकैश्चैवतिलकांकितमस्तकम्॥ २८ ॥ अक्षैःप्लक्षैःशल्लकीभिर्देवदारुहरिद्रुमैः॥ सदाफलसदापुष्पवृक्षवल्लीविराजितम्॥ २९ ॥

रआर्षः ॥ वज्रद्रुभिः ॥ अथशीहुंडोवज्रद्रुःस्नुक्स्नुहीगुडेत्यमरः ॥ एरंडैरुरुबूकैः ॥ एरंडउरुबूकश्चरुचकश्चित्रकश्चसइत्यमरः ॥ गुडपुष्पकैर्मधूकैः ॥ मधूकेतुगुडपुष्पमधुद्रुमावित्यमरः ॥बकुलैःकेसरैः॥ अथकेसरे बकुलइत्यमरः ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ तिलकेनललाटस्थगोपीचंदनाद्येनअंकितंचिह्नितंमस्तकंयस्यसतथातमिव॥इवशब्दोत्रद्रष्टव्यः ॥ कैः तिलकैः क्षुरकैः ॥ तिलकक्षुरकःश्रीमानित्यमरः ॥ चःसमुच्चये ॥२८॥ अक्षैरिति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विराजितम् ॥ कैः ॥ अक्षैर्बिभीतकैः ॥ त्रिलिंगस्तुबिभीतकः ॥ अक्षद्रुमःकर्षफलोभूतावासःकलिद्रुमइत्यमरः ॥ प्लक्षैःकर्कटिभिः ॥ प्लक्षोजटीकर्कटीस्यादित्यमरः ॥ शल्लकीभिःगजभक्ष्याभिः ॥ गंधिनीगजभक्ष्यातुसुवहासुरभीरसा महेरणाकुंदुरुकीशल्लकीह्लादिनीतिचेत्यमरः ॥ देवदारुहरिद्रुमैः ॥ देवदारवःशक्रपादपाः ॥ शक्रपादपःपारिभद्रकः भद्रदारुद्रुकिलिमंपीतदारुचदारुच पूतिकाष्ठंचसप्तस्युर्देवदारुणीत्यमरः ॥ हरिद्रुमाःपीतद्रवः ॥ अथपीतद्रुःकालेयकहरिद्रुमाइत्यमरः ॥ तेचतेचतैर्देवदारुहरिद्रुमैर्विराजितमिति ॥ समासस्थमपिविराजितपदंपृथग्योजनीयम् ॥ यद्वा अक्षादिभिःसहसदाफलानिपुष्पाणिचयासां वृक्षवल्लीनांताभिर्विराजितमिति ॥ २९ ॥

एलेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ एलापृथ्वीका ॥ पृथ्वीकाचंद्रवालैलानिष्कुटिर्बहुलेत्यमरः॥ लवंगानिलवंगलताकुसुमानिदेवकुसुमानिचेत्येतत् ॥ यदाहजयदेवः ॥ ललितलवंगलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरेइति ॥ लवंगंदेवकुसुमंश्रीसंज्ञमित्यमरः ॥ मरिचानिकोलकानिच ॥ अथवेल्लजं मरिचंकोलकंकृष्णमूषणंधर्मपत्तनमित्यमरः ॥ कुलंजनाश्चकुद्दाला वेतसाइतिवा ॥ कुलंजनस्तुकुद्दालःकोविदारोपिसस्मृतइतिरत्नमाला ॥ कुलंजनोवेतसेस्याद्बहुपुत्रःकुलंजनइतिचहारावली ॥ तेषांवनैरावृतंव्याप्तम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ जंब्वश्चवृक्षविशेषाः यासांफलंजंबूइतिप्रसिद्धम् ॥ फलेजंब्वाजंबूस्त्रीजंबुजांबवमित्यमरः ॥ जंबूःसुमेरुहरितिद्वीपद्रुमविशेषयोरितिचविश्वः ॥ आम्रातकाःपीतनाः ॥ द्वौपीतनकपीतनौ आम्रातकइत्यमरः ॥ भल्लाताश्चभल्लातकावीरवृक्षाइतियावत् ॥ वीरवृक्षोऽरुष्करोग्निमुखीभल्लातकीत्रिष्वित्यमरः ॥ शेलवःश्लेष्मातकाः ॥ शेलुःश्लेष्मातकःपीतउद्दालोबहुवारकइत्यमरः ॥ श्रीपर्ण्यश्चगंभार्यः ॥ गंभारीसर्वतोभद्राकाश्मरीमधुपर्णिका श्रीपर्णीभद्रपर्णीचकाश्मर्यश्चेत्यमरः ॥ तैर्वर्णितंकथितंलक्षितमित्यर्थः ॥ ३० ॥ शाकेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ शाकाःपत्रपुष्पाद्याः ॥ शकाख्यंपत्रपुष्पादीत्यमरः ॥ अंतःखरस्पर्शानिबहिर्मृदुस्पर्शानिपत्राणियेषांतेशाकवृक्षाइतिवा ॥ शंखाश्चशुक्तयः ॥ शुक्तिःशंखःखुरःकोलदलंनखमित्यम

एलालवंगमरिचकुलुंजनवनावृतम् ॥ जंब्वाम्रातकभल्लातशेलुश्रीपर्णिवर्णितम् ॥ ३० ॥ शाकशंखवनैरम्यंचंदनैरक्तचंदनैः ॥ हरीतकीकर्णिकारधात्रीवनविभूषणम् ॥ ३१ ॥ द्राक्षावल्लीनागवल्लीकणावल्लीशतावृतम् ॥ मल्लिकायूथिकाकुंदमदयंतीसुगंधिनम् ॥ ३२ ॥

रः ॥ तेषांवनैः॥चंदनैश्चगंधसारैः ॥ गंधसारोमलयजोभद्रश्रीश्चंदनोस्त्रियामित्यमरः ॥ रक्तचंदनैश्चतिलपर्णीभिः ॥ तिलपर्णीतुपत्रांगंरंजनंरक्तचंदनं कुचंदनंचेत्यमरः ॥ रम्यंसुंदरम् ॥पुनःकथंभूतम् ॥ हरीतक्यश्चाभयाः ॥ अभयात्वव्यथापथ्यावयस्थापूतनामृता हरीतकीहैमवतीचेतकीश्रेयसीशिवेत्यमरः ॥ कर्णिकाराद्रुमोत्पलाः ॥ अथद्रुमोत्पलः कर्णिकारःपरिव्याधइत्यमरः ॥ धात्र्यश्चामलक्यः ॥ धात्रीस्यादुपमातापिक्षितिरप्यामलक्यपीत्यमरः ॥ तासांवनैर्वनमेववाभूषणंशोभायस्य वनानिवाभूषयतीतिसतथातम् ॥ ३१ ॥ द्राक्षेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ द्राक्षावल्ल्यश्चमृद्वीकावल्ल्यः ॥ मृद्वीकागोस्तनीद्राक्षास्वाद्वीमधुरसेतिचेत्यमरः ॥ नागवल्ल्यश्चतांबूलवल्ल्यः ॥ तांबूलवल्लीतांबूलीनागवल्ल्यपीत्यमरः॥ कणावल्ल्यश्चजीरकवल्ल्यः ॥ जीरकोजरणोजाजीकणेत्यमरः ॥ यद्वा कणावल्ल्यःपिप्पलीलताः ॥ कृष्णोपकुल्यावैदेहीमागधीचपलाकणा ऊषणापिप्पलीशौंडीकोलेत्यमरः ॥ तासांशतैरावृतम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ मल्लिकाश्चतृणशून्यानि ॥ तृणशून्यंतुमल्लिकेत्यमरः ॥ यूथिकाश्चमागध्यः ॥ अथमागधी गणिकायूथिकांबष्ठेत्यमरः ॥ कुंदानिचमाघ्यानि ॥ माघ्यंकुंदमित्यमरः ॥ मदयंत्यश्चज्योतिष्मत्यः ॥ मदयंतीमादयंतीपिन्याज्योतिष्मतीमतेतिधरणिः ॥ ताभिःसुगंधोवर्ततेयस्यसतथातम् ॥ सुगंधितमितिक्वचित् ॥ ३२ ॥

भ्रमद्भ्रमरेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ मालतीभिर्जातीभिरलंकृतम् ॥ कथंभूताभिः ॥ भ्रमतांभ्रमराणांमालाःसमूहायासुतास्तथाताभिः ॥ अतएवअलिच्छलेनभ्रमरव्याजेनानेकशोबहुरूपंविधायगोपीर्गोपांगनाःक्रीडितुमागतंकृष्णमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥३३॥ नानेति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विविधमृगसमूहैर्व्याप्तम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ विचित्रविहगैःशब्दितम् ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ परितःसर्वतोवृतमावृतम् ॥ कैः नानाऽनेकानियानिसरितांसरसांचस्रोतांसिपल्वलानिचअल्पोदकजलाशयास्तैः ॥ अत्रसरसांस्रोतस्त्वंनामनिर्झरत्वमेव ॥३४॥ तुच्छश्रियइति ॥ पुनःकथंभूतम् विविधदेवनिकायैर्विष्वक्समंततोभोगेषुसर्वभोगेष्वित्यर्थः ॥ विष्वग्भोगानांवाइच्छयाउषितमध्युषितमाश्रितमितियावत् ॥ आश्रयणेहेतुंवदन्कारणगर्भयोत्प्रेक्षयासुरनिकायान्विशिनष्टि ॥तुच्छाश्रीःशोभायासांतास्तथाविधाःस्वर्गभूमीःस्वर्गस्थानानिपरिहायपरित्यज्यागतैरिवेति ॥ अयंभावः ॥ स्वर्गभुवामपुण्यहेतुत्वात्तच्छ्रियोपितथात्वेनापुण्यहेतुत्वात्तत्प्रतियोगित्वाच्चविंध्यस्यतच्छ्रियश्चनानासुरनिकायानामध्युषितत्वमिति ॥ तदुक्तम् ॥ आर्यावर्त्तःपुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमागयोरिति ॥ ईहापिचसंसारतापसंहारिरेवावारिपरिष्कृतमित्यादि ॥३५॥ उत्सृजंतमिति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ इतस्ततःसर्वत्रपत्रपुष्पैःपतद्भिरितिशेषः ॥ पतत्पुष्पैरितिवापाठः ॥ अर्घ्यमुत्सृजंतमिवप्रयच्छंतमिवआत्मानंप्रतिअध्वगान्वाप्रति ॥ पुनःकथंभूतमिव ॥ केकामयूरस्यध्वनिः ॥ केकावाणीमयूरस्येत्यमरः ॥सावर्त्ततेयस्यसतथातस्यकेकिनोमयूरस्यकेकारवैःकेकाशब्दैर्दूरान्नारदमन्यान्वाऽध्वगान्प्रतिस्वागतंसुष्ठुआगतमागमनंकृतमितिकुर्वंतंकिलकुर्वंतमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ शाब्दीह्याकांक्षाशब्देनैवपूर्यतइतिन्यायात्केकिशब्दःप्रयुक्तः ॥ ३६ ॥ एवंनारदस्यविंध्यदर्शनमुक्त्वाविंध्यस्यापिनारददर्शनमाह ॥ अथेति ॥ अथनारदेनस्वस्यदर्शनानंतरंनभसिशैलोनारदंददर्श ॥ दूराद्दूरतएवतंप्रत्युज्जगामचेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मसून्विति ॥ हिरण्यगर्भतनयशरीरकांत्याविनाशितगुहातिमिरोमानसंतमोहृत्स्थमज्ञानमुज्जहौत्यक्तवान् ॥ ३८ ॥

भ्रमद्भ्रमरमालाभिर्मालतीभिरलंकृतम् ॥ अलिच्छलागतंकृष्णंगोपीरंतुमनेकशः ॥ ३३ ॥ नानामृगगणाकीर्णनानापक्षिविनादितम् ॥
नानासरित्सरःस्रोतःपल्वलैःपरितोवृतम् ॥ ३४ ॥ तुच्छश्रियःस्वर्गभूमीःपरिहायागतैरिव ॥ नानासुरनिकायैश्चविष्वग्भोगेच्छयोषितम्
॥ ३५ ॥ उत्सृजंतमिवार्घ्यंवैपत्रपुष्पैरितस्ततः ॥ केकिकेकारवैर्दूरात्कुर्वंतंस्वागतंकिल ॥ ३६ ॥ अथसूर्यशताभासंनभसिद्योतितांबरम् ॥
नारदंदृष्टवान्शैलोदूरात्प्रत्युज्जगामतम् ॥ ३७ ॥ ब्रह्मसूनुवपुस्तेजोदूरीकृतदरीतमाः ॥ तमागच्छंतमालोक्यमानसंतमउज्जहौ ॥ ३८ ॥

ब्रह्मतेजइति ॥ ब्रह्मणोनारदस्यतेजसःप्रभावात्समुत्पन्नंसाध्वसंसंभ्रमोयस्यसतथा ॥साधुयथास्यात्तथासतीसन्मार्गगाक्रियायस्य साधूनामिववासतीक्रियायस्यसतथा ॥ कठिनोपि
पाषाणस्वभावोपिपरित्यज्यकाठिन्यमितिशेषः ॥ काठिन्यंचेतिक्वचित्पाठः ॥ मृदुलतांकोमलताम्॥किलेति निश्चितम्॥कापट्यमकृत्वेत्येतत्॥धत्तेआधत्त ॥३९॥ दृष्ट्वेति ॥ द्विरूपमे
वद्विरूप्यंतस्मिन्नुभयरूपेपीत्यर्थः ॥ सुतरामतिशयेन ॥ युक्तमेवैतदित्याह ॥ संतइति ॥ प्रश्रयेणविनयेनग्राह्यमायत्तंमानसमंतःकरणंयेषांतेतथा ॥ ४० ॥ गृहानिति ॥ अगुरुरितिपद
च्छेदः ॥ गुरुरत्रगुरुतरोमहान्वा ॥ ४१ ॥ तंप्रतीति ॥ उच्चैरूर्ध्वंशिरोयस्यसउच्चैःशिराः ॥ अपिर्भिन्नक्रमे ॥ सशैलःउच्चैःशिराअपिविनम्रतरकंधरोऽतिप्रणतग्रीवःसंस्तंमहामुनिंप्रतिप्र

ब्रह्मतेजःसमुद्भूतसाध्वसःसाधुसत्क्रियः ॥ कठिनोपिपरित्यज्यधत्तेमृदुलतांकिल ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वामृदुलतांतस्यद्वैरूप्येपिसनारदः ॥ मुमुदेसुत
रांसंतःप्रश्रयग्राह्यमानसाः ॥ ४० ॥ गृहानायांतमालोक्यगुरुंवाऽगुरुमेववा ॥ योऽगुरुर्नम्रतांधत्तेसगुरुर्नगुरुर्गुरुः ॥ ४१ ॥ तंप्रत्युच्चैःशिराः
सोपिविनम्रतरकंधरः ॥ शैलस्त्विलामिलन्मौलिःप्रणनाममहामुनिम् ॥ ४२ ॥ तमुत्थाप्यकराग्राभ्यामाशीर्भिरभिनंद्यच ॥ तदुद्दिष्टासनंभे
जेमनसोपिसमुच्छ्रितम् ॥ ४३ ॥ सदध्नामधुनाज्येननीराद्राक्षतदूर्वया ॥ तिलैःकुशैःप्रसूनैस्तमष्टांगार्घ्यैरपूजयत् ॥ ४४ ॥ गृहीतार्घ्यंकिल
श्रांतंपादसंवाहनादिभिः ॥ गतश्रममथालोक्यबभाषेऽवनतोगिरिः ॥ ४५ ॥ अद्यसद्यःपरिह्रतंत्वदंघ्रिरजसारजः ॥ त्वदंगसंगिमहसासहसा
ऽप्यांतरंतमः ॥ ४६ ॥ सफलर्धिरहंचाद्यसुदिवाद्यचमेमुने ॥ प्राकृतैःसुकृतैरद्यफलितंमेचिरार्जितैः ॥ ४७ ॥

णनामेत्यन्वयः ॥ प्रकृत्युच्चैरितिक्वचित् ॥ महांश्चासौमुनिश्चेतिमहामुनिस्तम् ॥तत्रमहत्त्वमप्रतिहतेच्छत्वनिवृत्तत्वसर्वतत्त्वज्ञत्वादित्वम् ॥ तदुक्तम् ॥ निवृत्तःसर्वतत्त्वज्ञःकामक्रोधविव
र्जितः ध्यानस्थोनिष्क्रियोदांतस्तुल्यमृत्कांचनोमुनिरिति ॥ तुशब्दोभक्तिश्रद्धावद्योती ॥ तदवद्योतकमाह ॥ इलायांपृथिव्यांमिलतिपततिमौलिर्मस्तकंयस्यसतथोक्तः ॥ ४२ ॥ अ
भिनंद्यसमर्धयित्वा ॥ ४३ ॥ सदध्नेति ॥ नीरेणजलेनार्द्राःप्रक्षालिताइत्यर्थः ॥ तेचतेअक्षताश्चेतिनीराद्राक्षतास्तैःसहदूर्वयेति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अद्येति ॥ रजोरजःस्वभावोगुणोवा ॥
महसातेजसा ॥ अपिर्भिन्नक्रमे ॥ अंतरेअंतःकरणेभवतीत्यांतरमज्ञानंतदपिपरिह्रतमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ सफलेति ॥ सुकृतैःपुण्यैःकर्तृभिःफलितमफलि ॥ ४७ ॥

धराधरत्वमिति ॥ कुलिषुपर्वतेषुमान्यंमानयोग्यंपूजार्हमित्येतत् ॥ किंचिदुच्छ्वस्यकिंचिद्यथास्यात्तथोल्लासंमुक्त्वा॥४८ ॥ कुलिवरःपर्वतेषुश्रेष्ठः ॥ मुनिवरमितिक्वचित्पाठः ॥ संभ्रमापन्नमानसःभयभ्रांतांतःकरणः ॥४९ ॥ अदृष्टमिति ॥ विष्टपत्रयेभुवनत्रयेयदिष्टमभिलषितंतत्तवादृष्टमितिनदृष्टंपुराणैरितिशेषः ॥ यद्वा नोस्माकमदृष्टंभावितत्तवदृष्टंगोचरइत्यर्थः ॥ अनुक्रोशोदया ॥ ५० ॥ त्वदिति ॥ मेदुरोमंथरः ॥ आनंदगद्गदआरवआरावःशब्दोयस्यममसोहमसकृद्वक्तुंनसमर्थस्तथाप्येकंकथयामीत्यर्थः ॥ मेदुरारावत्वेहेतुमाह ॥ त्वदिति ॥ मेदुरोदरइतिक्वचित्पाठः ॥ ५१ ॥ धरेति ॥ मेर्वादौधराधरणसामर्थ्यंपूर्वपूरुषैर्यद्वर्ण्यतेतत्तेषांसमुदायादेकीभावादहमेकःकेवलोऽन्यनिरपेक्षोधरांदधेइतिस्वस्योत्कर्षोक्तिः ॥ ५२ ॥

धराधरत्वंकुलिषुमान्यंमेऽद्यभविष्यति॥ इतिश्रुत्वातदाकिंचिदुच्छ्वस्यस्थितवान्मुनिः॥४८॥ पुनरूचेकुलिवरःसंभ्रमापन्नमानसः॥ उद्धासकारणंब्रह्मन्ब्रूहिसर्वार्थकोविद॥४९॥ अदृष्टंतवनोदृष्टंयदिष्टंविष्टपत्रये॥ अनुक्रोशोत्रमयिचेदुच्यतांप्रणतोस्म्यहम्॥५०॥ त्वदागमनजानंदसंदोहैर्मेदुरारवः॥ अलंनवक्तुमसकृत्तथाप्येकंवदाम्यहम्॥५१॥ धराधरणसामर्थ्यंमेर्वादौपूर्वपूरुषैः॥ वर्ण्यतेसमुदायात्तदऽहमेकोदधेधराम्॥५२॥ गौरीगुरुत्वाद्धिमवानादिपत्याच्चभूभृताम्॥ संबंधित्वात्पशुपतेःसएकोमान्यभृत्सताम्॥५३॥ नमेरुःस्वर्णपूर्णत्वाद्रत्नसानुतयाथवा॥ सुरसद्मतयावापिक्वापिमान्योमतोमम॥५४॥ परंशतंनकिंशैलाइलाकलनकेलयः॥ इहसंतिसतांमान्यामान्यास्तेतुस्वभूमिषु॥५५॥

एवंसामान्येनविनिंद्यप्रत्येकंविनिंदति॥गौरीगुरुत्वादिति॥गुरुरत्रपिता॥आदिपत्यादादिपतित्वात् ॥ आधिपत्यादितिक्वचित्पाठः ॥ यदाहकालिदासः ॥ हिमालयोनामनगाधिराजइति॥ संबंधित्वात्श्वशुरत्वात् ॥ राजादिगुणरहितत्वात् स्वतोमान्योनभवतिगौरीपितृत्वादिपतित्वादिहेतुभिःसएकोमान्यइतिवक्रोक्त्यानिंदा ॥ नाधिपत्याच्चेतिपाठेसाक्षादपिखंडमंडलाधिपत्यवन्मुख्याधिपत्याभावादिति ॥ मान्यभृत्सतांशिष्टानांमाननाधारी ॥ मान्यभूःसतामितिक्वचित्पाठः ॥ ५३ ॥ ननुसएकएवमान्यइतिकथमुच्यतेस्वर्णपूर्णत्वादिनासुमेरोरपिमान्यत्वादित्यतआह ॥ नमेरुरिति ॥ तस्याल्पसारत्वादितिभावः ॥ ५४ ॥ परमिति ॥ शतात्परंपरंशतम् ॥ परःशतमितिपाठेशतात्परंपरःशतंअसंख्यातमित्यर्थः ॥ इलाकलनकेलयः पृथ्वीधरणलीलाः ॥ ५५ ॥

मंदेहेति ॥ मंदेहाराक्षसास्तेषांदेहसंदेहाद्देहनाशंप्राप्यालोच्यउदयैकदयाश्रितः उदयःउदयगिरिः सचएकदयाश्रितश्चएषांमंदेहानांसूर्योदयेजीवनलक्षणांदयामाश्रितश्चसः ॥ मंदे
हानामराक्षसाब्रह्मणःशापाद्रात्रौम्रियंतेसूर्योदयेउदयपर्वतेपुनर्जीवंतीतिवैष्णवादौप्रसिद्धम ॥ उदयेकदयाश्रिताइतिपाठस्पष्टएवार्थः ॥ निर्गताऔषधयोओषधयोवायस्मा
दसौनिषधः ॥ ओकारौकारेकाराणामश्रवणमार्षम् ॥ एवमुत्तरत्रापियथायथंसाधुत्वमवसेयम् ॥ तदुक्तम् ॥ पदज्ञैर्नातिनिर्बंधःकर्त्तव्योमुनिभाषणे अर्थस्मरणतात्पर्यान्नाद्रियं
तेहिलक्षणम् ॥ किंच ॥ यान्युज्जहारमाहेशाद्व्यासोव्याकरणार्णवात् तानिकिंपदरत्नानिमांतिपाणिनिगोष्पदेइत्यादि ॥ ५६ ॥ नीलश्चेति ॥ नीलीनीलिमागुणस्तस्यनिलयःअंध
काराश्रयइत्यर्थः॥अर्शआद्यच्प्रत्ययेनतथाप्रतीतेः ॥ मंदरोमंदलोचनःमंदप्रकाशः ॥ मंदरोचतइतिमंदलोचनः ॥ रायंधनम् ॥ ५७ ॥ हेमकूटइति ॥ कूटःकूटइतिशब्दउत्तरपदंये

मंदेहदेहसंदेहादुदयैकदयाश्रितः॥ निषधोनौषधिधरोऽप्यस्तोप्यस्तमितप्रभः॥ ५६ ॥नीलश्चनीलीनिलयोमंदरोमंदलोचनः॥ सर्पालयः
समलयोरायंनावैतिरैवतः॥ ५७॥ हेमकूटत्रिकूटाद्याःकूटोत्तरपदास्तुते॥ किष्किंधक्रौंचसह्याद्याभारसह्यानतेभुवः॥५८॥ इतिविंध्यवचः
श्रुत्वानारदोऽचिंतयद्धृदि॥ अखर्वगर्वसंसर्गोनमहत्त्वायकल्पते॥ ५९ ॥ श्रीशैलमुख्याःकिंशैलानेहसंत्यमलश्रियः॥ येषांशिखरमात्रादि
दर्शनंमुक्तयेसताम्॥ ६० ॥ अद्यास्यबलमालोक्यमितिध्यात्वाब्रवीन्मुनिः॥सत्यमुक्तंहिभवतागिरिसारंविवृण्वता॥ ६१ ॥ परंशैलेषुशैलें
द्रोमेरुस्त्वामवमन्यते ॥ मयानिःश्वसितंचैतत्त्वयिचापिनिवेदितम्॥ ६२॥ अथवामद्विधानांहिकेयंचितामहात्मनाम्॥ स्वस्त्यस्तुतुभ्यमि
त्युक्त्वाययौसव्योमवर्त्मनि ॥ ६३॥

षांतितथा ॥ एवार्थेतुशब्दः ॥ कूटोत्तरपदाएवतइत्यर्थः ॥ किष्किंधेति॥आदिपदेनमैनाकादयोगृह्यंते ॥ क्षुद्रत्वात्तेषामितिभावः ॥ ५८ ॥ इतिअखर्वगर्वसंसर्गोमहाभिमानसंश्लेष
इत्यर्थः ॥ ५९ ॥ श्रीशैलेति ॥ श्रीशैलोमुख्यःप्रधानोयेषाम ॥ मंदरमधुसूदनोगौडेप्रसिद्धः ॥ मंदरादीनांततथा ॥ तदुक्तम् ॥ वीरचंदनयोर्मध्येमंदरोनामपर्वतः ॥ यस्यारोहणमा
त्रेणनरोनारायणोभवेदित्यादि ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ श्रीशैलशिखरंश्रीमदिदंतद्यद्विलोकनात् ॥ पुनर्भवोमनुष्यणांभवेन्नभवेत्क्वचिदिति ॥ आदिपदेनसानुमात्रादीनिगृह्यंते
॥ ६० ॥आलोक्यंज्ञातव्यम ॥ सत्यमिति ॥ गिरिसारंपर्वतानांसामर्थ्यंविवृण्वतादर्शयता उपहासपरोहिशब्दः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अथवेति ॥ महात्मनामुदारचित्तानाम् ॥ अथवामह
तिब्रह्मणिआत्मायेषांततथातेषाम् ॥ हिशब्दोऽरुचौ ॥ ६३ ॥

गतइति ॥ वंध्यमनोरथोव्यर्थाभिलाषः ॥ ६४ ॥ धिगिति ॥ कलालेशोविद्यावा ॥ ६५ ॥ कथमिति ॥ दिवादिवसे ॥ भुनक्तिभुंक्ते ॥ रहइतिग्राम्यधर्मोक्तिः ॥ अथवारहःशर्म
एकांतवासजन्यंसुखम् ॥ ६६ ॥ अहोइति ॥ दवाग्निदवथुर्वनाग्निकंपः ॥ बाधतेतुबाधतएव ॥ पादपूरणेवातुशब्दः ॥ तुहिचस्महवैपादपूरणइत्यमरः ॥ एवमन्यत्रापि ॥ ६७॥ ६८ ॥
चिंताज्वरइति ॥ उत्साहबुद्धि उत्साहेनसहितांबुद्धिम् ॥ उत्साहबुद्धिश्रीरितिवापाठः ॥ ६९ ॥ ज्वरइति ॥ नवतांतरुणताम् ॥७०॥ धन्यइति ॥ चरकश्चरकाचार्यआयुर्वेदप्रवर्त्त
कः ॥ इहचिंताज्वरे ॥ नचरतिनप्रभवतीत्यर्थः ॥ नासत्यौअश्विनीकुमारावपिनासत्यौनआईषदपिसमर्थौ ॥ यथार्थावित्यर्थः ॥ नशब्दोनिषेधे ॥ अभावेनह्यनोनेत्यमरः ॥ ७१ ॥

गतेमुनौनिनिंदस्वमतीवोद्विग्नमानसः ॥ चिंतामवापमहतींविंध्योवंध्यमनोरथः ॥ ६४॥ ॥ विंध्यउवाच ॥ ॥ धिग्जीवितंशास्त्रकलोज्झि
तस्यधिग्जीवितंचोद्यमवर्जितस्य ॥ धिग्जीवितंज्ञातिपराजितस्यधिग्जीवितंव्यर्थमनोरथस्य ॥ ६५॥ कथंभुनक्तिसदिवाकथंरात्रौस्वपि
त्यहो ॥ रहःशर्मकथंतस्ययस्याभिभवनंरिपोः॥६६॥ अहोदवाग्निदवथुस्तथामांनसबाधते ॥ बाधतेतुयथाचित्तेचिंतासंतापसंततिः॥६७॥
युक्तमुक्तंपुराविद्भिश्चिंतामूर्तिःसुदारुणा ॥ नभेषजैर्लंघनैर्वानचान्यैरुपशाम्यति ॥ ६८॥ चिंताज्वरोमनुष्याणांक्षुधांनिद्रांबलंहरेत् ॥ रूप
मुत्साहबुद्धिश्रीजीवितंचनसंशयः॥ ६९ ॥ज्वरोव्यतीतेषडहेजीर्णज्वरइहोच्यते ॥ असौचिंताज्वरस्तीव्रःप्रत्यहंनवतांव्रजेत् ॥ ७० ॥ धन्यो
धन्वंतरिर्नात्रचरकश्चरतीहन ॥ नासत्यावपिनाऽसत्यावत्रचिंताज्वरेकिल ॥ ७१ ॥ किंकरोमिक्वगच्छामिकथंमेरुंजयाम्यहम् ॥ उत्प्लुत्यत
स्यशिरसिपतामिनपताम्यतः ॥७२॥ शक्रंकोपयतापूर्वमस्मद्भ्रात्रेणकेनचित् ॥ पक्षहीनःकृतोयत्रधिगऽपक्षस्यचेष्टितम् ॥७३॥ अथवासक
थंमेरुस्तथोच्चैःस्पर्द्धतेमया ॥ भूमेर्भारभृतःप्रायोभवंतिभ्रांतिभूमयः ॥ ७४ ॥

जयोपायंविमृशति ॥ किंकरोमीति ॥ जयोपायंविनिश्चित्यस्वयमेवस्वात्मानमाह ॥ अतइतःस्थानात्तस्यशिरस्युत्प्लुत्योत्फालंकृत्वापतामीति ॥ स्वयमेवनिराकरोति ॥ नपतामीति
॥७२॥ किमित्याकांक्षायामाह ॥ शक्रंकोपयतेति ॥ यत्रजये ॥ यस्माद्भ्रापक्षस्यममचेष्टितंधिक् ॥ धिगित्यधिक्षेपे ॥ धिग्गर्हितमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ मेरोःस्पर्धांस्वस्मिन्विघटयति ॥
अथवेति ॥ स्पर्धायांकारणाभावादित्यर्थः ॥ पुनःस्पर्धांसंभावयति ॥ भूमिभारभृतइति ॥ महाभारंदधानाःप्रायःप्रायशोभ्रांतिभूमयोऽज्ञानाश्रयाभवंतीत्यर्थः ॥ भूमभर्मेतिपाठबहु
स्वर्णानिबहुधनानिदधतइत्यर्थः ॥ तपनीयंशातकुंभंगांगेयंभर्मकर्बुरमित्यमरः ॥ ७४ ॥

पुस्तकांतरेषुतृतीयचतुर्थचरणयोर्व्यत्ययेनपाठः

स्पधात ॥ ऽंतरमुद्भावयति ॥ अलीकवाक्यमिति ॥ अलीकवाक्यासंभवेहेतुंवदन्नारदंविशिनष्टि ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मणिपरमात्मनिश्रवणमननादिपूर्वकंचरितुंशीलंयस्यसतथातस्मिन् ॥अतएववेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिदात्मातंजानातीतितथातस्मिन् ॥अतएवसत्यःकालत्रयाऽबाध्यःपरमात्मासएवलोक्यतेमुमुक्षुभिःप्राप्यतइतिलोकस्तस्मिन्निवसितुमद्वैतब्रह्मात्मैक्यानुभवेनस्थातुंशीलंयस्यसथातस्मिन् ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ ७५ ॥ अतोनारदस्यालीकवाक्यंयुक्तमयुक्तंवाऽयंविचारोवामयिनोपयुज्यतइत्याह ॥ युक्तायुक्तेति ॥ तर्हिकिमुपयुज्यतेउद्यमएवेत्याह ॥ पराक्रमेष्विति ॥ ७६ ॥ करोतुनामनीतिज्ञोव्यवसायमितस्ततः फलंपुनस्तदेवास्ययद्विधेर्मनसिस्थितमितिन्यायादुद्यमोनैकांतिकफलइतितद्धृदिनिधायाह ॥ अथवेति ॥ ७७ ॥ अंतर्यामिप्रेरितोनिश्चयंविदधाति ॥ क्षणमितिश्लोकेन ॥ ७८ ॥ कालाविलंबनेहेतुमाह ॥ विचक्षणैरिति ॥ परामयौशत्रुरोगौ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिनि

अलीकवाक्यमथवासंभाव्यंनारदेकथम् ॥ ब्रह्मचारिणिवेदज्ञेसत्यलोकनिवासिनि ॥ ७५ ॥ युक्तायुक्तविचारोथमादृशेनोपयुज्यते ॥ पराक्रमेष्वशक्तानांविचारंगाहतेमनः ॥ ७६ ॥ अथवाचिंतनैरेतैःकिंव्यर्थैर्विश्वकारकम् ॥ विश्वेशंशरणंयायांसमेबुद्धिंप्रदास्यति ॥ ७७ ॥ अनाथनाथःसर्वेषांविश्वनाथोहिगीयते ॥ क्षणंमनसिसंचिंत्यभवेदित्थमसंशयम् ॥ ७८ ॥ एतदेवकरिष्यामिनेष्टंकालविलंबनम् ॥ विचक्षणैरुपेक्ष्यौनवर्द्धमानौपरामयौ ॥ ७९ ॥ मेरुंप्रदक्षिणीकुर्यान्नित्यमेवदिवाकरः ॥ सग्रहर्क्षगणोनूनंमन्यमानोबलाधिकम् ॥ ८० ॥ इतिनिश्चित्यविंध्याद्रिर्ववृधेसमृधेक्षणः ॥ अनंतगगनस्यांतंकुर्वद्भिःशिखरैरिव ॥ ८१ ॥ कैश्चित्सार्धंविरोधोनकर्तव्यःकेनचित्क्वचित् ॥ कर्तव्यश्चेत्प्रयत्नेनयथानोपहसेज्जनः ॥ ८२ ॥ निरुध्यब्राध्नमध्वानंकृतकृत्यइवाद्रिराट् ॥ स्वस्थोऽभवद्भवाधीनाप्राणिनांहिभविष्यता ॥ ८३ ॥

श्चित्येति ॥ सविंध्यइत्येवंनिश्चित्यववृधइत्यन्वयः ॥ मृधेक्षणः मृधेसंग्रामेस्पर्द्धायामित्येतत्ईक्षणंदर्शनंअभिनिवेशोयस्यसतथा ॥ समृधेषणइत्येकपद्यपाठसम्यक्ऋध्समृधुःसम्यग्वृद्धिरितियावत् ॥ तत्रैषणाइच्छायस्यसतथा ॥ ८१ ॥ सम्यग्वृद्धीच्छयाभिवृद्धौपरामर्शपूर्वकंहेतुमाह ॥ कैश्चिदिति ॥ ८२ ॥ निरुद्ध्येतिव्यासोक्तिः ॥ अत्रअनंतगगनस्यांतंकुर्वद्भिरिवशिखरैर्ववृधइतिवचनात् ॥ निरुध्यब्राध्नमध्वानंकृतकृत्यइव स्वस्थोभवदित्युक्तेश्चदक्षिणोत्तरमार्गयोरवरोधोवगम्यते ॥ अतएवाग्रेवक्ष्यति ॥ क्रमंतःसर्वमर्वंतोहेलयाहेलिकस्यखम् नशेकुरग्रतोगंतुंततोनूरुर्व्यजिज्ञपदित्यादि ॥ ननुप्रबलतरेवैरिणिसतिसुस्थताऽयुक्तेत्यतआह ॥ भवाधीनेति ॥ भवत्यस्मादितिभवोऽदृष्टंतदधीनातदायत्तेत्यर्थः ॥ भवईश्वरस्तदधीनावा ॥ ८३ ॥

---

१ अत्रजस्त्वाभावोविचारणायः

ननुसूर्यमार्गावरोधेकथंकृतकृत्यतातत्राह ॥ यमद्येति ॥ यमकर्तासूर्यः ॥ महितःपूजितः ॥ ८४ ॥ ननुशक्तस्यपरानुपद्राव्यस्वसामर्थ्यदर्शनेनर्कितत्राह ॥ यावदिति ॥ सामर्थ्यादर्शनेलंघनेदृष्टांतोज्वलनइति ॥ दारुगःकाष्ठगः ॥ ८५ ॥८६॥ ॥ इतिश्रीकाशीखंडरामानंदकृतायांटीकायांप्रथमोध्यायः ॥१॥ ॥छ॥ ॥ द्वितीयेतरणेर्यानंनिरोधोनिमिषदृशाम् ॥ सत्यलोकस्यसंप्राप्तिःप्रभावश्वनिगद्यते ॥ १ ॥ विंध्यावरोधेनसूर्यगमननिरोधंवक्तुमादौतावत्तस्योदयमाह ॥ सूर्यआत्मेति ॥ सूर्यउदयगिरौ ॥ अत्रउदयगिरिरस्तगिरिरितिचज्योतिःशास्त्रप्रक्रिययाब्रह्मसिद्धांतशिरोमण्याद्युक्तयाज्ञेयः ॥ तत्रहि पातालादुद्गच्छन्सूर्योयत्रयैर्दृश्यतेसतेषामुदयाचलः॥ भूमेःपातालंगच्छन्यत्राद‍ृश्योभवतिसोस्ताचलः ॥ तथापुराणप्रक्रियायांच ॥ यैर्यत्रदृश्यतेभास्वान्सतेषामुदयःस्मृतः ॥ यत्रचादर्शनंयातितत्रैवास्तमनंविदुः ॥ नैवास्तमनमर्कस्यनोदयःसर्वदासतः ॥ उदयास्तमनाख्यंहिदर्शनादर्शनंरवेरित्यु

यमद्ययमकर्तासौदक्षिणंप्रक्रमिष्यति ॥ सकुलीनःसचश्रीमान्समहान्महितःसच ॥ ८४ ॥ यावत्स्वशक्तिंशक्तोपिनदर्शयतिकर्हिचित् ॥ तावत्सलंघ्यःसर्वेषांज्वलनोदारुगोयथा ॥८५॥ इतिचिंतामहाभारंत्यक्त्वातस्थौस्थिरोद्यमः ॥ आकांक्षमाणस्तरणेरुदयंब्राह्मणोयथा ॥८६ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेपूर्वार्धेविंध्यवर्धनंनामप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ सूर्यआत्मास्यजगतस्तस्थुषस्तमसोरिपुः ॥ उदियायोदयगिरौशुचिप्रस्तमरैःकरैः ॥ १ ॥ संवर्धयन्सतांधर्मान्व्यक्कुर्वंस्तामसींस्थितिम् ॥ पद्मिनींबोधयंस्त्विष्टांरात्रौमुकुलिताननाम् ॥ २ ॥ हव्यंकव्यंभूतबलिंदेवादीनांप्रवर्तयन् ॥ प्राह्णापराह्णमध्याह्नक्रियाकालंविजृंभयन् ॥ ३ ॥

क्त्वात्प्रथमदर्शनोपलक्षितःप्रदेशउदयगिरिः ॥ प्रथमादर्शनोपलक्षितःप्रदेशोस्तगिरिरिति ॥ उदियायउदगादुदितइतियावदित्यन्वयः ॥ किंभूतः ॥ जंगमस्यस्थावरस्यचात्माफलरूपः ॥ योसावादित्येपुरुषःसोसावहमितिश्रुतेः ॥ फलरूपत्वेहेतुमाह ॥ तमसोरिपुरिति ॥ तमसोऽज्ञानस्यतत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तःसन्रिपुर्नाशकइत्यर्थः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ किंकुर्वन् ॥ शुचिप्रस्तमरैःशुचयश्चतेपाविव्यहेतुत्वात्प्रस्तमराश्चप्रसरणशीलास्तैःकरैरश्मिभिः ॥ १ ॥ सतांसन्मार्गवर्तिनांधर्मान्वैदिकीःक्रियाःसंवर्धयन्तमसइयंतामसीतमोगुणयुक्तानांतामसानांवाइयंतामसीतांतामसींस्थितिंनिष्ठांन्यक्कुर्वंस्तिरस्कुर्वन्निति ॥ इष्टामभिप्रेताम् ॥ अभिप्रेतत्वंचास्याःकरेधृतत्वात् ॥ तुश्चार्थेसमुच्चयवाचीबोधयंश्चेत्यर्थः ॥ २ ॥ हव्यंदेवेभ्योदेयम् ॥ कव्यंपितृभ्योदेयम् ॥ भूतबलिभूतेभ्योदेयम् ॥ विजृंभयन्कुर्वन्निति ॥ ३ ॥

असतामिति ॥ तमसस्तमोगुणस्य ॥ यामिनीरात्रिःसैवकालस्तेनकलितंगिलितम् ॥ ४ ॥ यस्मिन्निति ॥ पुण्यजनोदयः पुण्यजनामंदेहाख्याराक्षसाः ॥ यातुधानःपुण्यजनोनैर्ऋतो
यातुरक्षसीइत्यमरः ॥ सूर्योदयात्पूर्वंतेषामुत्पत्तेः ॥ पुण्यजनाधार्मिकालोकाइतिवा ॥ तेषामुदयउत्कर्षः॥ अनुदितइतिपाठेपुण्यजनाःसामान्यराक्षसाः ॥ उदयास्तमनेदिनरात्रित्वे
ननिरूपयन्परोपकारस्यसद्यःफलवत्त्वमाह ॥ अहोइति ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥ ५ ॥ सायमिमि ॥ प्राचींपूर्वांदिशमाश्वास्यसांत्वयित्वातथाग्नेयींदिशांनाथःदक्षिणांदिशंप्रतिप्रस्थित
वान्प्रयाणंकृतवानितिषष्ठेनान्वयः ॥ आश्वास्येत्यनेनाकांक्षितंहेतुमाह ॥ सानुरागेति ॥ अनुरागोऽनूरुकिरणस्तेनसार्धंवर्त्तमानायेकरारश्मयस्तेषांस्पर्शास्तैः ॥ कथंभूतांप्राचीम् ॥
खंडितांप्रातःकालेप्राप्तात्मनाथाम ॥ तदुक्तम् ॥निद्राकषायमुकुलीकृतचारुनेत्रोनारीनखव्रणचयेनचचर्चितांगः ॥ यस्याःकुतोपिपतिरेतिगृहेप्रभातेसाखंडितेतिकथिताकविभिःपुरा
णैरिति ॥ तत्रनितरांद्रातिस्वकार्यंव्याप्नोतीतिनिद्राअविद्यासैवकषायःतत्त्वज्ञानमंतरेणदुस्त्यजत्वात्तेनमुकुलीकृतमाच्छादितंचारुनेत्रमुत्तमज्ञानंयस्यसनिद्राकषायमुकुलीकृतचारु

असतांहृदिवक्रेषुनिर्दिशंस्तमसःस्थितिम् ॥ यामिनीकालकलितंजगदुज्जीवयन् पुनः ॥४॥ यस्मिन्नभ्युदितेजातःसम्यक्पुण्यजनोदयः ॥
अहोपरोपकरणंसद्यःफलतिनेतिचेत् ॥ ५ ॥ सायमस्तमितःप्रातःकथंजीवेद्रविःपुनः ॥ सानुरागकरस्पर्शैःप्राचीमाश्वास्यखंडिताम् ॥ ६ ॥
यामंभुक्त्वातथाग्नेयींज्वलंतींविरहादिव ॥ लवंगैलामृगमदचंद्रचंदनचर्चिताम् ॥ ७ ॥ तांबूलीरागरक्तौष्ठींद्राक्षास्तबकसुस्तनीम् ॥ लवली
वल्लिदोर्वल्लींकंकोलीपल्लवांगुलिम् ॥ ८ ॥

नेत्रः ॥ तथामंदेहानांराक्षसानांनारीनखनामानोनारीनखतुल्यावायेबाणास्तैर्यौव्रणचयःक्षतसमुदायस्तेनचर्चितानिचिह्नितानिअंगानियस्येत्येतदपिविशेषणद्वयंसूर्यपक्षेयोजनीय
म् ॥ ६ ॥ ननुप्रणयकोपितायाःकांतायाःसानुरागकरस्पर्शमात्रेणकितत्राह ॥ यामंभुक्त्वेति ॥ यामंप्रहरमात्रंचभुक्त्वा ॥ भोगोऽत्रतस्यास्तमआद्युत्सारणेनपालनमेव ॥ आग्ने
य्याविशेषणंविरहादिति ॥ विरहाद्विरहजन्यखेदादित्यर्थः ॥ ज्वलंतीमग्निवत्स्फुरंतीम् ॥ अतएवोक्तमाग्नेयीमिति ॥ उभयोर्वाविशेषणम् ॥ पक्षांतरेव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ इदानींद
क्षिणांदिशंविशेषयन्स्त्रीसाम्यार्थानिविशेषणान्याह ॥ लवंगैलामृगमदेत्यादिचतुर्भिः ॥ चंद्रःकर्पूरः ॥ अथकर्पूरमस्त्रियाम् घनसारश्चंद्रसंज्ञइत्यमरः ॥ ७॥ तांबूलीति ॥ तांबुलीना
गवल्ल्याख्यालता ॥ द्राक्षामृद्वीका ॥ स्तबकोगुच्छः ॥ सुस्तनीमित्यत्रस्तनशब्देनस्तनाग्रंलक्ष्यते ॥ सद्यदर्दुरवक्षोजामित्यनेनस्तनयोर्वक्ष्यमाणत्वात् ॥ लवलीवल्लिर्लवलीलतासै
वदोर्वल्लीबाहुलतायस्याःसातथाताम् ॥ कंकोलीअशोकस्तस्याःपल्लवाःकिसलयान्येवांगुलयोयस्याःसातथाताम् ॥ ८ ॥

त्रिकूटस्थानियानिस्वर्णरत्नानितान्यंगेषुयस्याःसातथाताम् ॥ रक्तांगीमितिपाठेत्रिकूटस्वर्णैरक्तानिरंजितानिभूषितान्यंगानियस्यास्ताम् ॥ सुवेलश्चासावद्रिश्चेतिसुवेलाद्रिस्सएवनितंबःस्त्रीकट्याःपश्चाद्भागःसवर्त्ततेयस्याःसातथाताम् ॥ ९ ॥ कावेरीति ॥ जंघाप्रसृताजानुनोरधोभागइतियावत् ॥ चोलचोलौदेशविशेषौतावेवांशुकम् ॥ यद्वा चोलदेशएवचोलःकूर्पासकःकंचुकीतियावत् ॥ चोलःकूर्पासकोस्त्रियामित्यमरः ॥ यद्वा भामासत्यभामेतिवन्निचोलएवचोलःप्रच्छदपटः॥ निचोलःप्रच्छदपटइत्यमरः ॥ तेनावृतां कांतीपुर्यैवकांचीमेखला ॥ स्त्रीकट्यांमेखलाकांचीत्यमरः ॥ सैवतयावाविभूषणंयस्याःसातथाताम् ॥ कांचीतिक्वचित्पाठः ॥ कांचीस्यान्मेखलादाम्निप्रभेदेनगरस्यचेतिमेदिनीकारः ॥ १० ॥ सुको

मलयानिलनिःश्वासांक्षीरोदकवरांबराम् ॥ त्रिकूटस्वर्णरत्नांगींसुवेलाद्रिनितंबिनीम् ॥९॥ कावेरीगौतमीजंघांचोलचोलांशुकावृताम् ॥
सह्यदर्दुरवक्षोजांकांतीकांचीविभूषणाम् ॥ १० ॥ सुकोमलमहाराष्ट्रीवाग्विलासमनोहराम् ॥ अद्यापिनमहालक्ष्मीर्यांविमुंचतिसद्गुणा
म् ॥ ११ ॥ सुदक्षदक्षिणामाशामाशानाथः प्रतस्थिवान् ॥ क्रमंतःसर्वमर्वन्तोहेलयाहेलिकस्यखम् ॥ १२ ॥ नशेकुरग्रतोगंतुंततोऽनूरुर्व्य
जिज्ञपत् ॥ १३ ॥ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ भानोमानोन्नतोविंध्योनिरुध्यगगनंस्थितः ॥ स्पर्धतेमेरुणाप्रेप्सुस्त्वद्दत्तांतुप्रदक्षिणाम् ॥ १४ ॥
अनूरुवाक्यमाकर्ण्यसवितात्वद्यचिंतयत् ॥ अहोगगनमार्गोपिरुध्यतेचातिविस्मयः ॥ १५ ॥

मलेति ॥ वाग्विलासोवाक्यविशेषोवाचातुर्यमितियावत् ॥ यांदक्षिणांदिशं ॥महालक्ष्मीःकोलापुराधिष्ठात्री ॥ ११ ॥ सुदक्षेति ॥ सुदक्षाचासौदक्षिणाचेतिसुदक्षदक्षिणाताम् ॥ सुदक्षताचास्याःश्राद्धादिकर्मणिप्रशस्तत्वात् ॥ हेसुदक्षेतिसूतसंबोधनंवा ॥ क्रमंतइति ॥ हेलिकस्यसूर्यस्य ॥ रश्रुतेर्लश्रुतिरितिवचनात् हेआकाशेरिंगतिगच्छतीतिव्युत्पत्तेः ॥ हेलिकश्चित्रभानुश्चेतिसूर्यनामसप्ततिमध्येवक्ष्यमाणत्वाच्च ॥ क्रमेणसर्वंखमाकाशंक्रमंतोगच्छंतोऽर्वंतोश्वाअग्रेगंतुंयदानशेकुस्तदातदनंतरमितिवाअनूरुःसूर्यरथयंता ॥ सूरसूतोऽरुणोऽनूरुःकाश्यपिर्गरुडाग्रजइत्यमरः ॥ व्यजिज्ञपत्विज्ञापयामाससूर्यमितिशेषः ॥ क्रमंतोच्चैर्हयास्तस्येतिक्वचित्पाठः ॥ तदासंधिरार्षः ॥१२॥१३॥ विज्ञापनमेवाह ॥ भानोइति ॥ एतज्ज्ञानंचास्यापृष्टेनतेनकथनादनुमानात्सर्वज्ञत्वाद्वेतिबोद्धव्यम् ॥ १४ ॥ अनूरुवाक्यमिति ॥ अतिशयितोविस्मयोयस्यससवितात्वद्यचिंतयदित्यन्वयः ॥ अत्रविस्मयइतिक्वचित्पाठः ॥ पुनरर्थेचशब्दः ॥ १५ ॥

व्यासउवाच ॥ ॥ सूरःशूरोपिकिंकुर्यात्प्रांतरेवर्त्मनिस्थितः ॥ त्वरावानपिकोरुद्धंमार्गमेकोविलंघयेत् ॥ १६ ॥ राहुबाहुग्रहव्यग्रोयःक्षणंनावतिष्ठति ॥ शून्यमार्गेनिरुद्धःसकिंकरोतुविधिर्बली ॥ १७ ॥ योजनानांसहस्रेद्वेद्वेशतेद्वेचयोजने ॥ योजनस्यनिमेषार्धाद्यातिसोपिचिरंस्थितः ॥ १८ ॥ गतबहुतिथेकालेप्राच्यौदीच्याभृशार्दिताः ॥ चंडरश्मेःकरव्रातपातसंतापतापिताः ॥ १९ ॥ पाश्चात्यादाक्षिणात्याश्चनिद्रामुद्रितलोचनाः ॥ शयिताएववीक्षंतेसतारग्रहमंबरम् ॥ २० ॥ अहोनाहस्कराभावान्निशानैवाऽनिशाकरात् ॥ अस्तंगतर्क्षान्नभसःकःकालस्त्वेषनेक्ष्यते ॥ २१ ॥

सूरइति ॥ सूरःसूर्यःशूरोपिसमर्थोपिकिंकुर्यात् ॥ अशूरेणहतःशूरएकेनापिशतंहतमितिन्यायादित्यर्थः ॥ एकोऽसहायः ॥ १६ ॥ राहुबाहुग्रहव्यग्रइति ॥ उह्यतेकंठादधःक्रियतेभुक्तंपीतंचानेनेतिबाहुर्मुखम् ॥ विधुंतुदमुखग्रहणेनाकुलितइत्यर्थः ॥ उक्तंच ॥ भानुर्विधुंतुदमुखाकुलितैकपार्श्वःपार्श्वांतरेणजगतांतिमिरंनिहंतीति ॥ यद्वा हस्तिरूपधारिणोराहोर्बाहुग्रहेणकराकर्षणेनव्यग्रआकुलइतिव्याख्येयम् ॥ राहुर्हस्तीभूत्वासूर्याचंद्रमसौग्रसतीतिश्रुतेः ॥ अवतिष्ठतिअवतिष्ठते ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ विधिर्ब्रह्माईश्वरोऽदृष्टंवा ॥१७॥ योजनानामिति ॥ जनस्यमनुष्यस्ययोजनानांक्रोशचतुष्टयानांसहस्रेद्वेइत्याद्यन्वयः ॥ यःसूर्यः ॥ १८ ॥ १९ ॥ पाश्चात्याइति ॥ सतारेति ॥ ताराअश्विन्यादिव्यतिरिक्तानिनक्षत्राणिनक्षत्रमात्राणिवा ग्रहामंगलादयस्तैःसार्द्धमंबरमिति ॥ २० ॥ पूर्वादिदिग्भवानांप्रजानांव्याकुलतामाह ॥ अहोइति ॥ अयमर्थः ॥ एषकःकालःकिंदिनंकिंवारात्रिर्नैक्ष्यतेनलक्ष्यतइत्यर्थः ॥ ननुदिनंभविष्यतिसूर्यस्यविद्यमानत्वादित्याशंक्याह ॥ अहोनाहस्कराभावादिति ॥ अयंकालोऽहर्दिनंनभवति ॥ कुतोऽहस्कराभावात् ॥ भावप्रधानोयंनिर्देशः ॥ सूर्योदयमारभ्यप्रहरचतुष्टयंहिअहरित्युच्यते ॥ तस्यचातीतत्वात्पश्चात्सूर्यस्याहस्कर्तृत्वाभावादितिभावः ॥ तर्हिनिशाभविष्यतितत्राह ॥ निशानैवानिशाकरादिति ॥ चंद्राभावादित्यर्थः ॥ ननुचंद्राभावेपिअमावास्यादौनिशादृश्यतेतत्राह ॥ अस्तंगतर्क्षान्नभसइति ॥ अस्तमदर्शनंगतानिप्राप्तानिऋक्षाणिनक्षत्राणियस्मिंस्तस्मान्नभसआकाशाद्धेतोरित्यर्थः ॥ प्राच्यौदीच्यव्याकुलतायामित्थंव्याख्यातम् ॥ पाश्चात्यदाक्षिणात्यव्याकुलतायांग्रंथार्थोऽतिरोहितएव ॥ नचास्मिन्पक्षेशयिताएववीक्षंतेसतारग्रहमंबरमित्यनेनविरोधः अस्तंगतंगतंगमनंयेषांतान्यस्तंगतानिऋक्षाणियस्मिंस्तदस्तंगतर्क्षंतस्मान्नभसइतिव्याख्यानात् ॥ ऐकपद्यपाठेछंदोभंगआर्षः ॥ एतदुक्तंभवति ॥ चंद्रसूर्ययोर्गतौस्तंभितायांसत्यांततःप्राग्गतानांग्रहर्क्षताराणामपिसंचाराभावेनरात्रिलक्षणाभावाद्रात्रिर्नभवतीत्यर्थः ॥ नचनिरस्तैतद्द्वीपवर्तिरविरश्मिजालःकालविशेषोरात्रिरितिरात्रेर्लक्षणस्यसद्भावात्पाश्चात्यदाक्षिणात्यानांरात्रिर्भविष्यतीतिवाच्यम् ॥ तदाएतदित्यादिविशेषणवैयर्थ्येनलक्षणस्याकिंचित्करत्वादितिभावः ॥ २१ ॥

---

१ अस्तगतर्क्षादित्येवरूपे

ब्रह्मांडमिति ॥ अकांडेऽनवसरे ॥ कांडोऽस्त्रीदंडबाणार्ववर्गावसरवारिष्वित्यमरः ॥ परापतंतियातायातंकुर्वंति ॥ पारंपरतीरम ॥ अवारंअर्वाक्तीरम ॥ पारावारेपरार्वाचीतीरेइतिवचनात् ॥ तत्रभवास्तत्संबंधिन्योवापारावाराःप्रजाइतिशेषः ॥ २२ ॥ पंचयज्ञेति ॥ देवयज्ञपितृयज्ञभूतयज्ञब्रह्मयज्ञमनुष्ययज्ञाइतिपंचतेषामनुष्ठानाभावादित्यर्थः ॥ २३ ॥ सवितातत्रकारणमिति॥अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिश्रुतेरित्यर्थः ॥२४॥ विसर्गोत्रसंहारः ॥ कारणंकेवलमिति ॥ अभिन्ननिमित्तोपादानमित्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ नमःसवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ॥ त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणेविरंचिनारायणशंकरात्मनेइति ॥ २५ ॥ स्तंभितत्वमेवदर्शयति ॥ य

ब्रह्मांडंकिमकांडेवैलयमेष्यतितत्कथम्॥ परापतंतिनाद्यापिपारावाराइतस्ततः॥ २२ ॥ स्वाहास्वधावषट्कारवर्जितेजगतीतले॥ पंचयज्ञक्रियालोपाच्चकंपेभुवनत्रयम्॥ २३ ॥ सूर्योदयात्प्रवर्ततेयज्ञाद्याःसकलाःक्रियाः॥ ताभिर्यज्ञभुजांतृप्तिःसवितातत्रकारणम् ॥ २४ ॥ चित्रगुप्तादयःसर्वेकालंजानंतिसूर्यतः॥ स्थितिसर्गविसर्गाणांकारणंकेवलंरविः॥ २५ ॥ तत्सूर्यस्यगतिस्तंभात्स्तंभितंभुवनत्रयम् ॥ यद्यत्रतत्स्थितंतत्रचित्रन्यस्तमिवाखिलम्॥ २६ ॥ एकतस्तिमिरान्नैशादेकतस्तुदिवातपात्॥ बहूनांप्रलयोजातःकांदिशीकमभूज्जगत् ॥ २७॥ इतिव्याकुलितेलोकेसुरासुरनरोरगे॥ आःकिमेतदकांडेभूद्रुरुदुर्दुद्रुवुःप्रजाः॥ २८॥

द्यत्रतत्स्थितंतत्रेति ॥ २६ ॥ कांदिशीकंभयेनद्रुतम् ॥ कांदिशीकोभयद्रुतइत्यमरः ॥ २७ ॥ लोकेभुवने ॥ लोकस्तुभुवनेजनेइत्यमरः ॥ सुरनरोरगे सुराधिष्ठात्रीदेवतावरुणात्मजा वारुणीतस्याःपरिग्रहात्सुरादेवास्तस्याअपरिग्रहादसुरादैतेयाः ॥ तदुक्तंबालकांडेरामायणे ॥ वरुणस्यततःकन्यावारुणीरघुनंदन ॥ उत्पपातमहात्रीर्यावांछमानापरिग्रहम् ॥ दितेःपुत्रानतांरामजगृहुर्वरुणात्मजाम् ॥ अदितेस्तुसुतावीराजगृहुस्तामनिंदिताम् ॥ तेनाभवन्सुरादेवादैतेयाश्चासुरास्ततइति ॥ सुरासुरैःसहनरोरगायस्मिन्सतथातस्मिन् ॥ एतच्चान्येषामुपलक्षणम् ॥ यत्तुभागवतेविपर्ययश्रवणंतच्चकल्पभेदाभिप्रायेण ॥ आःपीडायाम् ॥ आस्तुस्यात्कोपपीडयोरित्यमरः ॥ दुद्रुवुश्चसर्वेदेवाः ॥ २८॥

॥ २९ ॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थायसगुणागुणभेदतः ॥ स्तुवंतिसत्यलोकेशंगीर्वाणाभयशंकिताः ॥ नमोहिरण्यगर्भायेत्याद्यैर्द्वादशभिःशुभैः ॥ पद्यैःप्रसन्नगंभीरैःश्रोतृपापापनोदनैः ॥ तत्रादावाधिदैविकविराड्हिरण्यगर्भांतर्यामिरूपेणस्तुवंति ॥ तत्रब्रह्मरूपिणेविराडात्मनेनमइत्यन्वयः॥ तपस्तप्त्वासृजद्यंतुसस्वयंपुरुषोविराडितिमनुः॥ हिरण्यगर्भाय हिरण्यरूपंब्रह्मांडंगर्भेयस्यसतथातस्मैब्रह्मणेपूर्णायांतर्यामिणेइत्यर्थः ॥ तदुक्तं ॥ स्वतश्चिदंतर्यामीतुमायावीसूत्रसृष्टितः ॥ सूत्रात्मास्थूलदृष्ट्यैषविराडित्युच्यतेपरइति ॥ सूत्रात्माहिरण्यगर्भः ॥ सगुणंस्तुत्वानिर्गुणंस्तुवंति ॥ अविज्ञातस्वरूपायअविज्ञातंप्रत्यक्षाद्यगम्यंस्वरूपंयस्यसतथातस्मै ॥ विज्ञातारमरेकेनविजानीयादितिश्रुतेः ॥ कैवल्यायमोक्षस्वरूपाय ॥ कथंभूताय कैवल्याय ॥ अमृतायानंदरूपाय ॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंतच्चमोक्षेप्रतिष्ठितमितिश्रुतेः ॥ ३० ॥ अविज्ञातस्वरूपत्वेहेतुमाह ॥ यंनदेवाविजानंतीति ॥ तस्मैचिदात्मनेनमइत्यन्वयः ॥ तस्मैकस्मैइत्याकांक्षायामाह ॥ यन्नदेवाइति ॥ देवाइंद्रियाणितदधिष्ठातारोवा॥मनोयत्रापिकुंठितंमनोपियत्रकुंठितंउपलप्रयुक्तक्षुरतैक्ष्ण्यवत्प्रतिहतसामर्थ्यम् ॥ नयत्रवाक्प्रसरतिप्र

ततःसर्वेसमालोक्यब्रह्माणंशरणंययुः॥स्तुवंतोविविधैःस्तोत्रैरक्षरक्षेतिचाब्रुवन्॥२९॥ ॥देवाऊचुः॥ ॥नमोहिरण्यरूपायब्रह्मणेब्रह्मरूपिणे॥अविज्ञातस्वरूपायकैवल्यायामृतायच॥३०॥यन्नदेवाविजानंतिमनोयत्रापिकुंठितम्॥नयत्रवाक्प्रसरतिनमस्तस्मैचिदात्मने॥३१॥योगिनोयंहृदाकाशेप्रणिधानेननिश्चलाः॥ज्योतीरूपंप्रपश्यंतितस्मैश्रीब्रह्मणेनमः॥३२॥

बोधयितुंवागपिनसमर्थाभवतीत्यर्थः ॥ तस्मैअपरिमितगुणगरिम्णेप्रसिद्धायवा चिदात्मनेचैतन्यघनायनमोस्तुकुर्मइतिवाशेषः ॥ सवेत्तिविश्वंनचतस्यवेत्तातमाहुरग्र्यंपुरुषंमहांतम्॥ यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेत्यादिश्रुतेः ॥ ३१ ॥ तर्हिप्रमाणाभावाच्छशशृंगवन्नास्तितदित्याशंक्याहुः ॥ योगिनोयमिति ॥ तस्मैश्रीब्रह्मणेनमइत्यन्वयः ॥ तस्मैकस्माइत्याकांक्षायामाहुर्योगिनइति ॥ हृदेवाकाशोहृदाकाशस्तस्मिन्आकाशवच्छुद्धेंऽतःकरणइत्यर्थः ॥ प्रणिधानेनएकाग्रतयानिदिध्यासनेनेतियावत् ॥ ज्योतिःस्वप्रकाशंरूपंस्वरूपंयस्यतत्तथाप्रपश्यंति ॥ स्वप्रकाशसच्चिदानंदरूपेणैवावतिष्ठंतइत्यर्थः ॥ श्रीःसावित्री स्रष्टाविष्णुरियंसृष्टिरितिपराशरोक्तेः ॥ सृज्यतेनयासृष्टिहेतुत्वाद्वासृष्टिःसावित्रीतत्सहितायब्रह्मणे सत्यलोकाधिष्ठात्रे ॥ यद्वा श्रयंत्येतांयोगिनइतिश्रीर्ब्रह्मविद्यातत्स्वरूपायब्रह्मणेपरमात्मनेनमइति ॥ ३२ ॥

कालादिति ॥ कालान्निमेषादिद्विपरार्धांतात्परायभिन्नाय॥ मायैयाकालाय तच्चेष्टारूपत्वात्कालस्य ॥ तदुक्तंभागवते ॥ योयंकालस्तस्यतेव्यक्तबंधोचेष्टामाहुरिति ॥ यद्वा अविद्यात्मनोःसंबंधःकालस्तद्रूपाय ॥ यद्वा कालयतिनाशयतिकालादीन्सर्वांनितिकालस्तस्मै ॥ सकालकालः कालमूषिकभक्षकः कालायतेनमः इत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः ॥ स्वेच्छया स्वस्येच्छयाईक्षणलक्षणयापुरुषायजीवाय ॥ सऐक्षतबहुस्यांप्रजायेय तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः ॥ यद्वा स्वीयानांभक्तानामिच्छयापुरुषायपूर्षुशरीरेषुशेतइतितथातस्मै॥ मत्स्यकूर्माद्यवतारायेत्यर्थः ॥ नवद्वारेपुरेशेनेपुरुषस्तेनचोच्यतइतिस्मृतेः ॥ यद्वा स्वेच्छयास्वातंत्र्येणैवपुरुषायपुरुषाख्यावताराय ॥ तदुक्तंभागवते ॥ भूतैर्यदापंचभिरात्मसृष्टैःपुरंविराजंविरचय्यतस्मिन् स्वांशेनविष्टःपुरुषाभिधानमवापनारायणआदिदेवइति ॥ यद्वा स्वेच्छयापूर्वमपिपुरुषुकार्येषुस्थितत्वात्पुरुषस्तस्मै ॥ तथाचश्रुतिः ॥ पूर्वमेवाहमिहासमिति ॥

कालात्परायकालायस्वेच्छयापुरुषायच ॥ गुणत्रयस्वरूपायनमःप्रकृतिरूपिणे ॥ ३३ ॥ विष्णवेसत्त्वरूपायरजोरूपायवेधसे ॥ तमसेरुद्ररूपायस्थितिसर्गांतकारिणे ॥ ३४ ॥ नमोबुद्धिस्वरूपायत्रिधाहंकृतयेनमः ॥ पंचतन्मात्ररूपायपंचकर्मेंद्रियात्मने ॥ ३५ ॥ नमोमनःस्वरूपायपंचबुद्धींद्रियात्मने ॥ क्षित्यादिपंचरूपायनमस्तेविषयात्मने ॥ ३६ ॥ नमोब्रह्मांडरूपायतदंतर्वर्तिनेनमः ॥ अर्वाचीनपराचीनविश्वरूपायतेनमः ॥ ३७ ॥

तत्पुरुषस्यपुरुषत्वमित्यलमतिविस्तरेण ॥ प्रधानत्वेननमस्यंति ॥ गुणत्रयेति ॥ गुणत्रयंसत्त्वरजस्तमउपलक्षणम् ॥ प्रकृतिःप्रधानम् ॥ ३३ ॥ गुणत्रयोपाधिविष्णवब्जयोनिरुद्ररूपेणनमंति ॥ विष्णवइति ॥ नमइत्यनुषंजनीयम् ॥ ३४ ॥ महत्तत्वादित्रयोविंशतितत्त्वभेदेनप्रणमंति ॥ नमोबुद्धिस्वरूपायेत्यादिना ॥ बुद्धिस्वरूपायमहत्तत्त्वाय ॥ त्रिधाहंकृतयेवैकारिकतैजसतामसाहंकाराय ॥ पंचतन्मात्ररूपायशब्दस्पर्शरूपरसगंधतन्मात्ररूपात्मने ॥ पंचकर्मेंद्रियात्मनेपायूपस्थहस्तपादवागात्मने ॥३५॥ नमइति ॥ मनःस्वरूपायांतःकरणरूपाय ॥ पंचबुद्धींद्रियात्मनेश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वानासात्मने ॥ क्षित्यादिपंचरूपायपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशरूपाय ॥ विषयात्मनेस्थूलविषयरूपायपंचीकृतात्मनइतियावत् ॥३६॥ समष्टिव्यष्टिप्रबंधभेदेनप्रणमंति ॥ नमइत्यादिना ॥ ब्रह्मांडरूपायसमष्ट्यात्मकविराड्रूपायकारणरूपायेत्यर्थः ॥ तदंतर्वर्तिनेभूतभौतिकव्यष्टिरूपायकार्यरूपायेत्यर्थः ॥ अर्वाचीनेति ॥ अर्वाचीनमिदानींतनंततःपराचीनंपूर्वकालीनंएतद्रूपंयद्विश्वंजगत्तद्रूपायतेतुभ्यंनमइत्यर्थः ॥ ३७॥

अनित्येति॥आगमापाय्यनित्यंकालत्रयाबाध्यंनित्यंतद्रूपाय सत्स्थूलंअसत्सूक्ष्मंकार्यकारणेवासदसतीतयोःपतयेनियंत्रेनमइति ॥ कृपालुतांदर्शयंतःस्तुवंति ॥ समस्तेति ॥ समस्तशब्दश्चतुर्विधविषयः ॥ चतुर्विधाभजंतेमामितिभगवद्वचनात् ॥ नवविधविषयोवा भक्तैर्नवभिराश्रितमितिमुक्ताफलकारवचनात् ॥ विग्रहःशरीरम् ॥ ३८॥ शास्त्रयोनित्वेनस्तुवंति ॥ तवनिःश्वसितंवेदाइति ॥ निःश्वासवदनायासेनवेदानामाविर्भावाद्वेदानिःश्वसितमित्युपचारः ॥ निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइतिश्रुतेः शास्त्रयोनित्वादितिव्याससूत्राच्च ॥ तवस्वेदोऽखिलंजगदिति ॥ तवेश्वरस्य ॥ स्वेदशब्देनात्राप्सुनिसृष्टंवीर्यंशक्तिविशेषउच्यते तज्जातत्वादशेषस्यजगतः ॥ यद्वा स्वेदशब्देनात्रापंचीकृतंजलतत्त्वमुच्यते तच्चभूम्यादिचतुष्टयस्योपलक्षणम् तत्परिणामत्वादशेषस्यभूतभौतिकप्रपंचस्य ॥ तदुक्तंहरिवंशे ॥ ततःस्वयंभूर्भगवान्सिसृक्षुर्विविधाःप्रजाः ॥ अपएवससर्जादौतासुवीर्यमवासृजत् ॥ आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः ॥ अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइति ॥ पुरुषसूक्तेनचस्तुवंति ॥ विश्वेति ॥तत्रपादोस्यविश्वाभूतानीत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ विश्वाभूतानिते

अनित्यनित्यरूपायसदसत्पतयेनमः॥ समस्तभक्तकृपयास्वेच्छाविष्कृतविग्रह ॥३८॥ तवनिःश्वसितंवेदास्तवस्वेदोखिलंजगत्॥ विश्वाभूतानितेपादःशीर्ष्णोद्यौःसमवर्तत ॥ ३९ ॥ नाभ्याआसीदंतरिक्षंलोमानिचवनस्पतिः॥ चंद्रमामनसोजातश्चक्षोःसूर्यस्तवप्रभो ॥ ४० ॥ त्वमेवसर्वंत्वयिदेवसर्वंस्तोतास्तुतिःस्तव्यइहत्वमेव ॥ ईशत्वयाऽवास्यमिदंहिसर्वंनमोस्तुभूयोपिनमोनमस्ते ॥ ४१ ॥

पादइति ॥ ३९ ॥ मायावच्छिन्नैकदेशइत्यर्थः ॥ विश्वाइतिशेश्छंदसिबहुलमितिशेर्लोपः ॥ शीर्ष्णोद्यौःसमवर्ततेत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ शीर्ष्णइति ॥ नाभ्याआसीदंतरिक्षमित्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ नाभ्याइति ॥ अंतरिक्षमंतरिक्षलोकः ॥ लोमानीति ॥ पुष्पंविनाफलवान्वनस्पतिः ॥ चंद्रमामनसोजातइत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ चंद्रमाइति ॥ चक्षोःसूर्योअजायतेत्यस्याःश्रुतेरर्थमाहुः ॥ चक्षोःसूर्यइति ॥ चक्षोश्चक्षुषइत्यर्थः ॥ ४० ॥ उपसंहरंति ॥ त्वमेवसर्वमिति ॥ अत्रोपासनार्थंसर्वप्रपंचरूपत्वंब्रह्मणोविधीयते ॥ योयंस्थाणुःपुमानेषपुंधियास्थाणुधीरिवेत्यादिवद्बाधेसामानाधिकरण्यंवा ॥ अधिष्ठानांतरंवारयति ॥ त्वयिदेवसर्वमिति ॥ देवहेस्वप्रकाश ॥ नन्वहंचेत्सर्वंकथंभवद्भिःस्तोतृभिःस्तवेनाहंस्तूयेतत्राहुः ॥ स्तोतेति ॥ औपाधिकभेदमादायस्तोत्रादिव्यवहारइत्यर्थः ॥ किंबहुना ईशाईश्वरेणत्वयाइदंसर्वंजगदावास्यंवासनीयंसंबद्धंग्रंथितंतंतुनेवपटइति ॥ यद्वा आवास्यंसत्ताचैतन्याभ्यांसंव्याप्यइदंपरिदृश्यमानंसर्वमिति ॥ ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचिज्जगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यचिद्धनमितिश्रुतेः ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ यथार्थयेति ॥ यथार्थयायथासदृशोऽबाधितोऽर्थोयस्याःसातथातया ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ऐहिकेति ॥ अपवर्गंमोक्षम ॥ सालोक्यादिव्यावृत्त्यर्थमक्षयमितिविशेषणम् ॥ सायुज्यमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ तस्मादिति ॥ यतोऽभीष्टदइतिख्यातोऽतएवसर्वसिद्धिदः ॥ सर्वेषांसिद्धिदइतिवा ॥ ४७ ॥ अत्रापिसत्याख्येममलोकेपीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ सत्यलोकस्थानांव्याकुलताभावंदर्शयति ॥ एतेवेदामूर्तिधराइत्यादिना ॥ करुणाभारतीत्वियमित्यंतंमूर्तिधराइत्यनुषंजनीयम ॥ अखिलाःशिक्षाकल्पज्योतिश्छंदोनिरुक्तव्याकरणमीमांसान्यायपुराणधर्मशास्त्रायुर्वेदधनुर्वेदगांधर्वार्थशास्त्रलक्षणाश्चतुर्दश ॥ यज्ञास्त्वग्निष्टोमादयः ॥ सत्यंयथार्थभाषणम् ॥ धर्मोऽदृष्टम् ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ दमोविषयेभ्योव

इतिस्तुत्वाविधिंदेवानिपेतुर्दंडवत्क्षितौ ॥ परितुष्टस्तदाब्रह्माप्रत्युवाचदिवौकसः ॥४२॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥यथार्थयाऽनयास्तुत्यातुष्टोस्मिप्रणताःसुराः ॥ उत्तिष्ठतप्रसन्नोस्मिवृणुध्वंवरमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ यःस्तोष्यत्यनयास्तुत्याश्रद्धावान्प्रत्यहंशुचिः ॥ मांवाहरंवाविष्णुंवातस्यतुष्टाःसदावयम् ॥४४॥ दास्यामःसकलान्कामान्पुत्रान्पौत्रान्पशून्वसु ॥ सौभाग्यमायुरारोग्यंनिर्भयत्वंरणेजयम् ॥ ४५॥ ऐहिकामुष्मिकान्भोगानपवर्गंतथाऽक्षयम् ॥ यद्यदिष्टतमंतस्यतत्तत्सर्वंभविष्यति ॥ ४६ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपठितव्यःस्तवोत्तमः ॥ अभीष्टदइतिख्यातस्तवोयंसर्वसिद्धिदः ॥ ४७॥ पुनःप्रोवाचतान्वेधाःप्रणिपत्योत्थितान्सुरान् ॥ स्वस्थास्तिष्ठतभोयूयंकिमत्रापिसमाकुलाः ॥ ४८ ॥ एतेवेदामूर्तिधराइमाविद्यास्तथाखिलाः ॥ सदक्षिणाअमीयज्ञाःसत्यंधर्मस्तपोदमः ॥ ४९ ॥ ब्रह्मचर्यमिदंचैषाकरुणाभारतीत्वियम् ॥ श्रुतिस्मृतीतिहासार्थचरितार्थाअमीजनाः ॥ ५० ॥

हिरिंद्रियनिवृत्तिरिंद्रियमात्रनिवृत्तिर्वा ॥ ४९ ॥ ब्रह्मचर्यमिति ॥ ब्रह्मचर्यमष्टांगमैथुनपरित्यागः ॥ तदुक्तं ॥ दर्शनंस्पर्शनंकेलिःस्मरणंगुह्यभाषणम् ॥ संकल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः ॥ विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवप्रकीर्तितमिति ॥ करुणाहितैषिणी ॥ इदानींसर्वेभ्यःकाश्याःश्रैष्ठ्यंवक्तुंकर्मादिभिःप्राप्तस्वलोकान्दर्शयति ॥ श्रुतिस्मृतीति ॥ श्रुतिस्मृतीतिहासानामर्थेष्वनुष्ठेयेषुप्रतिपाद्येषुचरितःकृतोऽर्थःपुरुषार्थःपुरुषकारोऽनुष्ठानंयैस्तेतथा ॥ इतिहासोमहाभारतादिः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानामितिक्वचित्पाठः ॥ व्याख्यांतरंस्पष्टम् ॥ ५० ॥

नेति ॥ क्रोधःपराभिभवेच्छा ॥ मात्सर्यंपरगुणासहिष्णुता ॥ प्राप्तेऽर्थेऽप्रार्थनालोभः ॥ अप्राप्तेऽर्थेप्रार्थनाकामः ॥ यद्वा लोभोऽर्थमात्रविषयः ॥ कामःस्त्र्यादिविषयः ॥ अधृतिरधार्णंदेहाद्यवसादेसत्यनुत्तंभनम् ॥ भयंभीः ॥ हिंसाकायवाङ्मनोभिःप्राणिमात्रपीडा ॥ कुटिलताअनृजुतावक्रतेतियावत् ॥ गर्वोऽभिमानः ॥ निंदापरापवादः ॥ असूयागुणेषुदोषाविष्करणम् ॥ अशुचिरपवित्रः ॥ ५१ ॥ ब्रह्मरतावेदरताः ॥ तपोधनाआकिंचनाविरक्ताइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ पातिव्रत्यरताः पतिव्रतायाभावःपातिव्रत्यंतत्ररतास्तद्धर्मयोगिन्यइत्यर्थः ॥ षंढाःनपुंसकाः ॥ तृतीयाप्रकृतिःषंढःक्लीबःपंडोनपुंसकइत्यमरः ॥ जितेंद्रियाइत्यर्थः ॥५३॥ गोग्रहणेहताःगवांरक्षणेत्यक्तप्राणाइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ गायत्रीति ॥ द्विमुखीप्रसूयमानागौः ॥ तदुक्तं ॥ यावद्वत्सस्यपादौद्वौमुखंयोन्यांचदृश्यते ॥ तावद्गौःपृथिवीज्ञेयायावद्गर्भंनमुंचतीति ॥ पृथिवीज्ञेयापृथिवीतुल्या ॥ समग्रायाःपृथिव्यादानेनयादृशंपुण्यंभवतितादृशमस्यादानेनेत्यर्थः ॥ शुक्लासर्वशरीरेविशेषतःपादेषुचशुक्लवर्णाकपिला ॥ तदुक्तं ॥ सर्वतःशुक्लवर्णायापादेषुचविशेषतः ॥ कपिलासातुविज्ञेयासर्वपापप्रणाशिनी ॥ देशविशेषेपिंगलवर्णाकपिलेतिप्रसिद्धिः ॥ ५६ ॥ द्विजपादोदपाःब्राह्मणचरणोदकपातारः ॥ सारस्वतेतीर्थेप्रभासेपृथूदकेवा ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ उषसिस्नातःप्रातःस्नानेननीतःसमापितइतियावत् ॥ ५९ ॥

नेहक्रोधोनमात्सर्यंलोभःकामोऽधृतिर्भयम् ॥ हिंसाकुटिलतागर्वोनिंदासूयाऽशुचिःक्वचित् ॥ ५१ ॥ येब्राह्मणाब्रह्मरतास्तपोनिष्ठास्तपोधनाः॥ मासोपवासषण्मासचातुर्मास्यादिसद्व्रताः ॥ ५२ ॥ पातिव्रत्यरतानार्योयेचान्येब्रह्मचारिणः ॥ तेचामीपश्यतसुरायेषंढाःपरयोषिति ॥५३॥ मातापित्रोरमीभक्ताअमीगोग्रहणेहताः॥ व्रतेदानेजपेयज्ञेस्वाध्यायेद्विजतर्पणे ॥ ५४ ॥ तीर्थेतपस्युपकृतौसदाचारादिकर्मणि॥ फलाभिलाषिणीबुद्धिर्नयेषांतेजनाअमी ॥ ५५ ॥ गायत्रीजाप्यनिरताअग्निहोत्रपरायणाः ॥ द्विमु[१]खीगोप्रदातारःकपिलादानतत्पराः ॥५६॥ निस्पृहाःसोमपायेवैद्विजपादोदपाश्चये॥ स्नाताःसारस्वतेतीर्थेद्विजशुश्रूषकाश्चये॥५७॥ प्रतिग्रहसमर्थाहियेप्रतिग्रहवर्जिताः॥ तएतेमस्त्रियाविप्रास्त्यक्ततीर्थप्रतिग्रहाः॥ ५८ ॥ प्रयागेमाघमासोयैरुषःस्नातोऽमलात्मभिः॥ मकरस्थेरवौशुद्धास्तइमेसूर्यवर्चसः॥ ५९ ॥

---

[१] पुंवद्भावाभावआर्षः ॥

पंचनदमेवपांचनदं ॥ स्वार्थेऽण् ॥ पंचनदइतिवापाठः ॥६०॥ कल्पंद्विपरार्धम ॥६१ ॥ ६२ ॥ तद्विपाकस्तस्यकर्मणोविपाकःफलम् ॥ किंतदाह ॥ मोक्षमिति ॥ नपुंसकत्वमार्षम् ॥

वाराणस्यांपांचनदेऽप्यहंस्नातास्तुकार्तिके॥ अमीतेशुद्धवपुषःपुण्यभाजोतिनिर्मलाः ॥६०॥ स्नात्वातुमणिकर्णिक्यांप्रीणिताब्राह्मणाधनैः॥
तएतेसर्वभोगाढ्याःकल्पंस्थास्यंतिमत्पुरे ॥६१ ॥ ततःकाशींसमासाद्यतेनपुण्येननोदिताः॥ विश्वेश्वरप्रसादेनमोक्षमेष्यंत्यसंशयम्॥६२॥
अविमुक्तेकृतंकर्मयदल्पमपिमानवैः॥ श्रेयोरूपंतद्विपाकोमोक्षंजन्मांतरेष्वपि॥६३॥अहोवैश्वेश्वरेक्षेत्रेमरणादपिनोभयम्॥ यत्रसर्वैप्रती
क्षंतेमृत्युंप्रियमिवातिथिम्॥६४॥ब्राह्मणेभ्यःकुरुक्षेत्रेयैर्दत्तंवसुनिर्मलम् ॥ निर्मलांगास्तएतेवैतिष्ठंतिममसंनिधौ॥६५॥ पिता[1]महंसमासा
द्यगयायांयैःपितामहाः॥ तर्पिताब्राह्मणमुखेतेषामेतेपितामहाः॥६६॥ नस्नानेननदानेननजपेननपूजया॥ मल्लोकःप्राप्यतेदेवाःप्राप्यतेद्वि
जतर्पणात्॥६७॥ सोपस्कराणिवेश्मानिमुसलोलूखलादिभिः॥ यैर्दत्तानिसशय्यानितेषांहर्म्याण्यमूनिवै॥६८॥ ब्रह्मशालांकारयंतिवेदम
ध्यापयंतिच॥ विद्यादानंचयेकुर्युःपुराणंश्रावयंतिच ॥ ६९ ॥ पुराणानिचयेदद्युःपुस्तकानिददत्यपि॥ धर्मशास्त्राणियेदद्युस्तेषांवासोत्रमेपु
रे॥ ७० ॥ यज्ञार्थंचविवाहार्थंव्रतार्थंब्राह्मणायवै॥ अखंडंवसुयेदद्युस्तेत्रस्युर्वसुवर्चसः॥ ७१ ॥ आरोग्यशालांयःकुर्याद्वैद्यपोषणतत्परः॥
आकल्पमत्रवसतिसर्वभोगसमन्वितः॥ ७२ ॥ मुक्तीकुर्वंतितीर्थानियेचदुष्टावरोधतः ॥ ममाव[2]रोधेतेमान्याऔरसास्तनयाइव ॥ ७३ ॥
विष्णोर्वाममवाशंभोर्ब्राह्मणाएवसुप्रियाः॥ तेषांमूर्त्यावयंसाक्षाद्विचरामोमहीतले॥ ७४॥

मोक्षइत्येववापाठः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७॥ सोपस्कराणिगृहोपकरणसहितानि सभूषणानीतिवा ॥ ६८ ॥ ब्रह्मशालावेदाध्ययननिमित्तंगृहम ॥ पुराणमितिवापाठः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अखंडंवसुसमग्रंधनम ॥ वसुवर्चसःअग्निवर्चसः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

---

[1] अत्रमूलपाठोनोपलब्धः

[2] अंतःपुरे

एकंकुलंएकःफलसाधनसमुदायः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ महेश्वरीब्रह्मादीनांनियंत्री ॥ गौरीमहेश्वरावितिवापाठः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ विभावसोरग्नेः ॥ ८३ ॥

ब्राह्मणाश्चैवगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतम् ॥ एकत्रमंत्रास्तिष्ठंतिहविरेकत्रतिष्ठति ॥ ७५ ॥ ब्राह्मणाजंगमंतीर्थंनिर्मितंसार्वभौमिकम् ॥ येषां
वाक्योदकेनैवशुद्ध्यंतिमलिनाजनाः ॥ ७६ ॥ गावःपवित्रमतुलंगावोमंगलमुत्तमम् ॥ यासांखुरोत्थितोरेणुर्गंगावारिसमोभवेत् ॥ ७७ ॥
शृंगाग्रेसर्वतीर्थानिखुराग्रेसर्वपर्वताः ॥ शृंगयोरंतरेयस्याःसाक्षाद्गौरीमहेश्वरी ॥ ७८ ॥ दीयमानांचगांदृष्ट्वानृत्यंतिप्रपितामहाः ॥ प्रीयंते
ऋषयःसर्वेतुष्यामोदैवतैःसह ॥ ७९ ॥ रोरूयंतेचपापानिदारिद्र्यंव्याधिभिःसह ॥ धात्र्यः[1]सर्वस्यलोकस्यगावोमातेवसर्वथा ॥ ८० ॥ ग
वांस्तुत्वानमस्कृत्यकृत्वाचैवप्रदक्षिणाम् ॥ प्रदक्षिणीकृतातेनसप्तद्वीपावसुंधरा ॥ ८१ ॥ यालक्ष्मीःसर्वभूतानांयादेवेषुव्यवस्थिता ॥ धेनुरू
पेणसादेवी[2]ममपापंव्यपोहतु ॥ ८२ ॥ विष्णोर्वक्षसियालक्ष्मीःस्वाहाचैवविभावसोः ॥ स्वधायापितृमुख्यानांसाधेनुर्वरदासदा ॥ ८३ ॥ गो
मयंयमुनासाक्षाद्गोमूत्रंनर्मदाशुभा ॥ गंगाक्षीरंतुयासांवैकिंपवित्रमतःपरम् ॥ ८४ ॥ गवामंगेषुतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश ॥ यस्मात्तस्मा
च्छिवंमेस्यादिहलोकेपरत्रच ॥ ८५ ॥ इतिमंत्रंसमुच्चार्यधेनूर्वाधेनुमेववा ॥ योदद्याद्द्विजवर्यायससर्वेभ्योविशिष्यते ॥ ८६ ॥ मयाचवि
ष्णुनासार्धंशिवेनचमहर्षिभिः ॥ विचार्यगोगुणान्नित्यंप्रार्थनेतिविधीयते ॥ ८७ ॥ गावोमेपुरतःसंतुगावोमेसंतुपृष्ठतः ॥ गावोमेहृदयेसंतुग
वांमध्येवसाम्यहम् ॥ ८८ ॥ नीराजयतियोंगानिगवांपुच्छेनभाग्यवान् ॥ अलक्ष्मीःकलहोरोगास्तस्यांगाद्यांतिदूरतः ॥ ८९ ॥ गोभिर्विप्रै
श्चवेदैश्चसतीभिःसत्यवादिभिः ॥ अलुब्धैर्दानशीलैश्चसप्तभिर्धार्यतेमही ॥ ९० ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ नीराजयतिप्रोंछतिमार्जयतीत्यर्थः ॥ अंगानिस्वांगानि ॥ ८९ ॥ ९० ॥

---

[1] पोषयित्र्यः

[2] दातुःपापंव्यपोहतीतिपुस्तकांतरेपाठः

॥ ९१ ॥ ९२ ॥ एषांसत्यलोकादिगोलोकांतानाम् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ उपसंहरति ॥ इत्युद्देशादिति ॥ उद्देशात्संक्षेपात् ॥ भयार्तानांभीतिपीडितानांयदभयंतद्व्याख्यातमित्यर्थः ॥ २ ॥ एवंकाशीप्रकर्षपुरःसरान्धर्मानुक्त्वादेवागमनकारणंस्वयमेववर्णयन्सूर्यमार्गपरिरोधाभावोपायंप्रतिजानीते ॥ स्पर्धत

ममलोकात्परोलोकोवैकुंठइतिगीयते॥ तस्योपरिष्टात्कौमारउमालोकस्ततःपरम्॥ ९१ ॥ शिवलोकस्तदुपरिगोलोकस्तत्समीपतः॥ गोमातरःसुशीलाद्यास्तत्रसंतिशिवप्रियाः॥९२॥ गवांशुश्रूषकायेचगोप्रदायेचमानवाः॥ एषामन्यतमेलोकेतेस्युःसर्वसमृद्धयः॥९३॥ यत्रक्षीरवहानद्योयत्रपायसकर्दमाः॥ नजराबाधतेयत्रतत्रगच्छंतिगोप्रदाः॥९४॥श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञाब्राह्मणाःपरिकीर्तिताः॥तदुक्ताचारचरणाइतरेनामधारकाः॥ ९५॥श्रुतिस्मृतीतुनेत्रेद्वेपुराणंहृदयंस्मृतम्॥ श्रुतिस्मृतिभ्यांहीनोंधःकाणःस्यादेकयाविना॥ ९६ ॥पुराणहीनाद्धृच्छून्यात्काणांधावपितौवरौ॥ श्रुतिस्मृत्युदितोधर्मःपुराणे[1]परिगीयते॥ ९७॥ [2]तद्ब्राह्मणायगौर्देयासर्वत्रसुखमिच्छता॥ नदेयाद्विजमात्रायदातारंसोप्यधोनयेत्॥ ९८ ॥ यस्यधर्मेऽस्तिजिज्ञासायस्यपापाद्भयंमहत्॥ श्रोतव्यानिपुराणानिधर्ममूलानितेनवै॥ ९९ ॥ चतुर्दशसुविद्यासुपुराणंदीपउत्तमः॥ अंधोपिनतदालोकात्संसाराब्धौक्वचित्पतेत्॥ १०० ॥ श्रोतव्यानिपुराणानिवस्तव्यंजाह्नवीतटे॥ तर्पणीयाद्विजानित्यंममलोकेप्सुभिःसदा॥ १ ॥ इत्युद्देशान्मयाख्यातासत्य[3]लोकव्यवस्थितिः॥ अभयंयद्भयार्तानांनभेतव्यंचहेसुराः॥ २ ॥स्पर्धतेमेरुणाविंध्योब्रध्नाध्वपरिरोधकृत्॥ तदर्थमागतायूयंतदुपायंदिशामिवः॥ ३ ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥अस्त्यगस्त्यस्तप्यमानस्तपउग्रंमहातपाः॥ मैत्रावरुणिराधायचित्तंविश्वेश्वरेविभौ॥ ४ ॥

इति ॥ ३ ॥ अस्तीति ॥ मित्रावरुणयोरपत्यंमैत्रावरुणिः ॥ उर्वशीदर्शनात्स्कन्नंरेतस्ताभ्यांकुंभेनिषिक्तंतस्मादगस्त्योजज्ञे ॥ तथाचश्रुतिः ॥ कुंभेरेतःसिषिचतुःसमानमिति ॥ तत्रमैत्रावरुणिरित्युक्तेवसिष्ठेपिगच्छतितद्वारणार्थमगस्त्यइत्युक्तम् ॥ तावत्युक्तेअंगानिनिष्क्रियाणिगात्राणिस्त्यायतिसंघातयतीत्यगस्त्यःअगस्त्यनामावाकश्चित्तत्रातिव्याप्तिःस्यात्तद्वारणार्थमुक्तंमैत्रावरुणिरिति ॥ ४ ॥

---

[1] परिपठ्यतेइत्यपिक्वचित्पाठः

[2] सश्रुतिस्मृतिपुराणज्ञोयोब्राह्मणस्तस्मै

[3] लोकस्यचस्थितिरित्यपिक्वचित्पाठः

तारकस्यप्रणवस्यषडक्षरश्रीराममंत्रराजस्यवा ॥ ५ ॥ वोयुष्माकम् ॥ कथमृषिमात्रस्यतादृग्दुर्घटकार्यकरणसामर्थ्यमित्याशंकायामाह ॥ तेनैकेति ॥ वातापील्वलभक्षणात् इल्वलस्यसंबंधीवातापिर्वातापील्वलः ॥ राजदंतादित्वात्पूर्वनिपातः ॥ तस्यभक्षणात् ॥ तथाचोक्तम् ॥ वातापिर्भक्षितोयेनसमुद्रःशोषितःपुरा ॥ यद्वा वातापिश्चइल्वलश्चतयोर्भक्षणात् ॥ तत्रवातापेर्भक्षणंशरीरतः इल्वलस्यभक्षणंत्वर्थतः ॥ मनुष्यान्भक्षयिष्यंतिह्यर्थतोनशरीरतइत्यादौधननाशेपिभक्षणशब्दप्रयोगात् ॥ यद्वा भ्रातुर्भक्षणात्सोपिभक्षितइतितथोक्तम् ॥ यद्वा वातापील्वलभक्षणात्तयोर्मारणादित्यर्थः ॥ तदुक्तंरामायणेअरण्यकांडे ॥ अगस्त्येनततःक्रोधादागत्यभ्रातुराश्रमम् ॥ अनुभूयैकदाश्राद्धंभक्षितःसनिशाचरः ॥ ततःसंपन्नमित्युक्त्वादत्वाहस्तावसेचनम् ॥ भ्रातरंनिष्क्रमेत्युच्चैरिल्वलःसोभ्यभाषत ॥ तंतथाहूयमानंतुराक्षसंमेषरूपिणम् ॥ अब्रवीत्प्रहसञ्छ्रीमानगस्त्योमुनिसत्तमः ॥ कुतोनिष्क्रमितुं

अविमुक्तेमहाक्षेत्रेसर्वेषांमुक्तिहेतुके॥ तारकस्योपदेशार्थंविश्वेशाऽधिष्ठितेस्वयम् ॥ ५॥ याचध्वंतत्रगत्वातंसवःकार्यंविधास्यति॥ तेनैकदावितालोकावातापील्वलभक्षणात् ॥ ६ ॥ अतिमित्रंतत्रतेजोमित्रावरुणजेमुनौ॥ तदाप्रभृतिलोकेषु[1]कोगस्त्यान्नैवबिभ्यति॥ ७॥ इत्युक्त्वांतर्दधेवेधास्तेपिप्रमुदिताननाः॥ देवाःपरस्परंप्रोचुरहोधन्यतमावयम्॥ ८ ॥ प्रसंगतोपिद्रष्टव्यौकाशीकाशीपतीशिवौ॥ अहोअहोभिर्बहुभिःफलितोनोमनोरथः॥ ९॥ उत्फुल्लपद्मनयनानिर्मिताःसुकृतार्थिनः॥ तावेवचरणौधन्यौकाशीमभिप्रयायिनौ ॥ ११० ॥

शक्तिर्मयाजीर्णस्यरक्षसः ॥ भ्रातुस्तेमेषरूपस्यगतस्ययमसादनम् ॥ तस्यैतद्वचनंश्रुत्वाभ्रातुर्मरणशंकितः ॥ प्रधर्षयितुमारेभेमुनिंक्रोधान्निशाचरः ॥ अभ्यद्रवदगस्त्यंतुमुनिनादीप्ततेजसा ॥ चक्षुषादीप्तकल्पेननिर्दग्धःसपपातहेति ॥ नचैवंसतिरामायणभारतयोःपरस्परविरोधः ॥ कल्पभेदेनव्यवस्थोपपत्तेः ॥ तथान्यत्रापि ॥ ६ ॥ अतिमित्रंसूर्यमतिक्रम्यवर्ततइतितत्तेजस्तथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ उत्फुल्लपद्मनयनाःसुराःकाशींसमाययुरितितृतीयेनान्वयः ॥ उत्फुल्लपद्मानीवनयनानियेषांतेतथा ॥ कथंभूताः ॥ निर्मिताःनिःशेषेणमितंकाशीकाशीपतीद्रष्टव्यावित्यादिर्चिंतितंयैस्तेतथा ॥ काशीगमनेकृतसम्यङ्निश्चयाइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ तावेवेति ॥ ११० ॥

---

[1] अत्रकेइत्यपेक्षितमितिभाति

प्राप्नुयुःप्राप्स्यामः ॥ ११ ॥ १२ ॥ श्रोतृप्ररोचनार्थमाह ॥ इदमिति ॥ १३ ॥ शाश्वतंकैवल्यम् ॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ अगस्तेराश्रमपदेदेवतानांसमागमः ॥ तस्यचाश्रममाहात्म्यंतृतीयेध्यायईर्यते ॥१॥ एवंवदंतोहृष्टास्याःसुराःकाशींसमाययुरित्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ भगवन्निति ॥ अच्युतनिर्विकारहेविष्णोइतिवा॥१॥नतृप्तिमधियामिअलंप्रत्ययंनाधिगच्छामि ॥ तपसांशेवधिर्निधिः ॥ यथापद्मादिनिधिर्धनानामाश्रयस्तथातपसामाश्रयःखनिरित्यर्थः ॥२॥ वागमृतांभोधौवाक्सुधासमुद्रे ॥ उत्सुकमुत्कंठितम ॥ ३ ॥ कृत्स्नंसमग्रम् ॥ प्रश्नमितिवापाठः ॥ समुपचक्रमेउपक्रांतवान् ॥ ४ ॥ संसारांगारेविपच्यमानान्संसारिणोऽज्ञान्करुणयाशोचतीतिशुकः ॥ तदु

येयंकथाश्रुतास्माभिर्वेधसासमुदीरिता ॥ तस्याःश्रवणजात्पुण्यात्प्राप्नुमस्त्वद्यकाशिकाम् ॥ ११ ॥ एकाक्रियाह्याश्चर्यकरीप्राप्यतेपुण्यगौरवात् ॥ एवंवदंतोहृष्टास्याःसुराःकाशींसमाययुः ॥ १२ ॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥इदंपुण्यतमाख्यानंयेश्रोष्यंतीहमानवाः॥ विधूयसर्वपापानिपुत्रदारसमन्विताः ॥ १३ ॥ इहवंशंपरिस्थाप्यभुक्त्वासर्वसुखानिच ॥ सत्यलोकेचिरंस्थित्वाततोयास्यंतिशाश्वतम् ॥ ११४ ॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेपूर्वार्धेसत्यलोकवर्णनंनामद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥सूतउवाच॥ ॥भगवन्भूतभव्येशसर्वज्ञानमहानिधे ॥ अवाप्यकाशींगीर्वाणैःकिमकारिवदाच्युत ॥ १ ॥ अधीत्येमांकथांदिव्यांनतृप्तिमधियाम्यहम् ॥ शेवधिस्तपसांदेवैरगस्तिःप्रार्थितःकथम् ॥ २ ॥ कथंविंध्योप्यवापस्वांप्रकृतिंतादृगुन्नतः ॥ तववागमृतांभोधौमनोमेस्नातुमुत्सुकम् ॥ ३ ॥ इतिकृत्स्नंसमाकर्ण्यव्यासःपाराशरोमुनिः॥ श्रद्धावतेस्वशिष्यायवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ ४ ॥ ॥पाराशरउवाच॥ ॥शृणुसूतमहाबुद्धेभक्तिश्रद्धासमन्वितः॥ शुकवैशंपायनाद्याःशृण्वंत्वेतेचबालकाः ॥ ५ ॥

क्तंभागवते ॥ संसारिणांकरुणयाहपुराणगुह्यमिति ॥ यद्वा शुकवन्मनोज्ञंवचनंवक्तीतिशुकः ॥ तथाचब्रह्मवैवर्तेव्यासंप्रतिभगवद्वचनम् ॥ व्यासत्वदीयतनयःशुकवन्मनोज्ञंब्रूतेवचोभवतुतच्छुकएवनाम्ना हर्म्येनवत्स्यतितवापिनमाययासौस्पृष्टोयतोममकथाहृदिमास्यशोकमिति ॥ तथाविगतंनामोच्चारणादेवशंपायाःशतह्रदायाअयनंपतनंयस्यसविशंपायनःसएववैशंपायनः ॥ स्वार्थेतद्धितः ॥ उक्तंच ॥ शंपांशतह्रदामाहुरयनंपतनंयतः ॥ विगतंपतनंयस्माद्वैशंपायनइत्यतइति ॥ तौशुकवैशंपायनावाद्यौयेषांतेतथा ॥ आद्यपदेनजातूकर्ण्यजैमिनिपैलसुमंतूनांसंग्रहः ॥ शृण्वंत्वन्येमहर्षयइतिक्वचित्पाठः ॥ ५ ॥

---

१ व्याससंबोधनम्

॥ ६ ॥ तर्प्यास्तर्पणीयाश्चतेआदिपितरस्तांस्तर्प्यादिपितॄन्संतर्प्य ॥ तर्प्यान्देवपितॄनितिपाठेऽक्षराधिक्यमार्षम् ॥ संतर्प्यविधिवद्दिव्यपितॄन्कुशतिलोदकैरितिचक्वचित्पाठः ॥ ७ ॥ रत्नै
रित्यादिसप्रदक्षिणैरित्यंतानांतृतीयांतानांतीर्थवासार्थिनःसर्वान्संतर्प्यचेत्यनेनान्वयः ॥ चकाराद्देवादीनपि ॥ ८ ॥ अमत्रैःपात्रैः ॥ पात्रामत्रंचभाजनमित्यमरः ॥ ९ ॥ १० ॥ मृदुप
र्यंकैःकोमलखट्वाभिः ॥ मृदुत्वेहेतुमाह ॥ सतूलैर्हंसतूलिकाभिःसहितैरित्यर्थः ॥ यद्वा मृदुपर्यंकैःसूत्रादिनिर्मितपर्यंकैः ॥ शिबिकानरयानम् ॥ विमानैरथैः ॥ ११ ॥ उल्लोचैश्चंद्रात
पैर्वितानैरितियावत् ॥ अस्त्रीवितानमुल्लोचइत्यमरः ॥ २१ ॥ उपानत्पादुकाभिश्च चर्मनिर्मिताउपानहःकाष्ठनिर्मिताःपादुकास्ताभिश्च ॥ चशब्दाःसमुच्चयार्थाः ॥ पटदुकूलैर्नूतनक्षौ

ततोवाराणसींप्राप्यगीर्वाणाःसमहर्षयः॥अविलंबंप्रथमतोमणिकर्ण्यांविधानतः॥६॥सचैलमभिमज्ज्याथकृतसंध्यादिसत्क्रियाः॥संतर्प्य
तर्प्यादिपितॄन्कुशगंधतिलोदकैः॥७॥ तीर्थवासार्थिनःसर्वान्संतर्प्यचपृथक्पृथक्॥ रत्नैर्हिरण्यवासोभिरश्वाभरणधेनुभिः॥८॥ विचित्रै
श्चतथापात्रैःस्वर्णरौप्यादिनिर्मितैः॥ अमृतस्वादुपक्वान्नैःपायसैश्चसशर्करैः॥९॥ सगोरसैरन्नदानैर्धान्यदानैरनेकधा॥ गंधचंदनकर्पूरैस्तां
बूलैश्चारुचामरैः॥१०॥ सतूलैर्मृदुपर्यंकैर्दीपिकादर्पणासनैः॥ शिबिकादासदासीभिर्विमानैःपशुभिर्गृहैः॥११॥चित्रध्वजपताकाभिरुल्लो
चैश्चंद्रचारुभिः॥ वर्षाशनप्रदानैश्चगृहोपस्करसंयुतैः॥ १२ ॥ उपानत्पादुकाभिश्चयतिनश्चतपस्विनः॥ योग्यैःपटदुकूलैश्चविविधैश्चित्र
रल्लकैः॥ १३ ॥दंडैःकमंडलुयुतैरजिनैर्मृगसंभवैः॥ कौपीनैरुच्चमंचैश्चपरिचारककांचनैः॥ १४॥ मठैर्विद्यार्थिनामन्नैरतिथ्यर्थमहाधनैः॥
महापुस्तकसंभारैर्लेखकानांचजीवनैः॥ १५॥ बहुधौषधदानैश्चसत्रदानैरनेकशः ॥ ग्रीष्मेप्रपार्थद्रविणैर्हेमंतेग्निष्टिकेंधनैः॥ १६ ॥

मैः ॥ क्षौमंदुकूलमित्यमरः ॥ पटुदुकूलैरितिक्वचित्पाठःसाचिंत्यः ॥ चित्ररल्लकैश्चित्रकंबलैः ॥ समौरल्लककंबलावित्यमरः ॥१३॥ अजिनैर्मृगचर्मभिः ॥ उच्चमंचैरुन्नतकाष्ठनिर्मित
खट्वादिकैः ॥ परिचारककांचनैःशुश्रूषकाणांदेयैःस्वर्णैः ॥ परिचारिकेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १४ ॥ महापुस्तकसंभारैरनेकैःपुस्तकसमूहैः ॥ नानापुस्तकसामग्रीभिरितिवा ॥ १५ ॥
सत्रदानैर्वस्त्रदानैर्यज्ञदानैर्धनदानैरितिवा ॥ सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेधनेपिचेत्यमरः ॥ हेमंतेऽग्निष्टिकेंधनैःशिशिरर्तौशीतापनोदायलोहमृदादिनिर्मितान्यग्न्याधारपात्राणिअग्निष्टि
कास्ताश्चतास्वग्निकरणार्थानींधनानिकाष्ठानिचतैः ॥ १६ ॥

आच्छादनिकंछदिर्गृहादिकम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ देवालयसुधाकार्यैःदेवप्रासादचूर्णदानैः ॥ रंगमालादिमंडनैःरंगमालारंगसमूहाः आदिशब्देनसंमार्जनादीनिगृह्यंते ॥ तैर्यानिमंडना
नितान्येववामंडनानितैः ॥ मंडलैरितिपाठेमंडलंसर्वतोभद्रादि ॥ १९ ॥ नीराजनैःआरार्तिकैः बहुवर्तियुक्तदीपैरित्यर्थः ॥ तदुक्तंविष्णुभक्तिरहस्ये ॥ बहुवर्तिसमायुक्तंज्वलंतंकेशवो
परि ॥ कुर्यादारार्तिकंयस्तुकल्पकोटिदिवंवसेदिति ॥ आरार्तिकैरितिवापाठः ॥ दशांगादिसुधूपकैरिति ॥ षड्भागकुष्ठोद्विगुणोगुडश्चलाक्षात्रयंपंचनखस्यभागाः ॥ हरीतकीसर्जरसश्च
मांसंभागत्रयंचैवतुशैलजस्य ॥ घनस्यचत्वारिपुरस्यचैकोदशांगधूपःकथितोमुनींद्रैरित्यनेनोक्तोदशांगधूपआदिर्येषांतेचतेसुधूपाश्चतैः ॥ कर्पूरवर्तिकाद्यैरिति ॥ कर्पूरंवर्तिकायस्यस

छत्राच्छादनिकाद्यर्थैर्वर्षाकालोचितैर्बहु ॥ रात्रौपाठप्रदीपैश्चपादाभ्यंजनकादिभिः ॥ १७ ॥ पुराणपाठकांश्चापिप्रतिदेवालयंधनैः ॥ देवा
लयेनृत्यगीतकरणार्थैरनेकशः ॥ १८ ॥ देवालयसुधाकार्यैर्जीर्णोद्धारैरनेकधा ॥ चित्रलेखनमूल्यैश्चरंगमालादिमंडनैः ॥ १९ ॥ नीराजनै
र्गुग्गुलुभिर्दशांगादिसुधूपकैः ॥ कर्पूरवर्तिकाद्यैश्चदेवार्चार्थैरनेकशः ॥ २० ॥ पंचामृतानांस्नपनैःसुगंधस्नपनैरपि ॥ देवार्थमुखवासैश्चदेवो
द्यानैरनेकशः ॥ २१ ॥ महापूजार्थमाल्यादिगुंफनार्थैस्त्रिकालतः ॥ शंखभेरीमृदंगादिवाद्यनादैःशिवालये ॥ २२ ॥ घंटागडुककुंभादिस्नानो
पस्करभाजनैः ॥ श्वेतैर्मार्जनवस्त्रैश्चसुगंधैर्यक्षकर्दमैः ॥ २३ ॥ जपहोमैःस्तोत्रपाठैःशिवनामोच्चभाषणैः ॥ रासक्रीडादिसंयुक्तैश्चलनैःसप्र
दक्षिणैः ॥ २४ ॥

कर्पूरवर्तिकः आदौभवआद्यः कर्पूरवर्तिकोदीपआद्योयेषांतेदीपास्तथातैः ॥ कर्पूरवर्तिकार्थैरितिक्वचित्पाठः ॥ देवार्चार्थैर्देवपूजानिमित्तैर्धनैः ॥ २० ॥ पंचामृतानांस्नपनैर्घृतदुग्धद
धिमधुशर्कराणांस्नानैः ॥ २१ ॥ गुंफनार्थैःग्रंथनार्थद्रविणैः ॥ गुंफनंग्रंथसंदर्भैदर्पेगुंफनमिष्यतइतिमेदिनीकारः ॥ २२ ॥ गडुकंभृंगारंअंगुलीयकंवा ॥ गडुकंत्वंगुलीयकमित्युत्पलि
नी ॥ मड्डुकेतिपाठेमड्डुकोवाद्यभेदः ॥ तथाचमाघे जग्मुर्जलानिजलमड्डुकवाद्यवल्गुवल्गद्घनस्तनतटस्खलितानिमंदमिति ॥ वाद्यप्रभेदाडमरुमड्डुडिंडिमझर्झराइतिचामरः ॥ यक्ष
कर्दमैःकर्पूरागुरुकस्तूरीकंकोलैः ॥ कर्पूरागुरुकस्तूरीकंकोलैर्यक्षकर्दमइत्यमरः ॥ २३ ॥ २४ ॥

उपसंहरति ॥ एवमादिभिरिति ॥ उद्दंडैर्नानाप्रकारैःक्रियाकांडैःकर्मकांडप्रतिपादितैःकर्मभिरित्यर्थः ॥ यद्वा क्रियाकांडैःक्रियासमूहैरित्यर्थः ॥ पंचरात्रमुषित्वेति ॥ पंचरात्रेणयावान्कालोभवतितावंतंकालंस्थित्वेत्यर्थः ॥ यद्वा काश्यांरात्रिदिनविभागस्यदिविष्ठचंद्रसूर्याभ्यांविनैवेश्वरेणकृतत्वाद्यथाश्रुतएवार्थः ॥ ताभ्यांदिनरात्रिविभागप्रतीतिस्तुभूम्यांकाशीतिष्ठतीतिप्रतीतिवद्भ्रांतैव ॥ अतएवविंध्योन्नतेःसर्वस्मिन्जगतिभयद्रुतेपिकाशीस्थानांभयद्रवणाद्यभावाद्देवागमनतीर्थवासार्थिसंतर्पणादिकंचसर्वंसंगच्छते ॥ तथाचात्रैवस्मृत्यर्थापत्तिः ॥ क्षुब्धेषुतेषुवीरेषुचकंपेभुवनत्रयम् दुर्वाससश्चकोपाग्निज्वालाभिर्व्याकुलीकृतम् तदाविविशतुःकाश्यांसूर्याचंद्रमसावपि नगणैरकृतानुज्ञौतत्तेजःशमितप्रभाविति ॥ अनेकशःआ

एवमादिभिरुद्दंडैःक्रियाकांडैरनेकशः ॥ पंचरात्रमुषित्वातुकृत्वातीर्थान्यनेकशः ॥ २५ ॥ दीनानाथांश्चसंतर्प्यनत्वाविश्वेश्वरंविभुम् ॥ ब्रह्म
चर्यादिनियमैस्तीर्थमेवंप्रसाध्यच ॥ २६ ॥ पुनःपुनर्विश्वनाथंदृष्ट्वास्तुत्वाप्रणम्यच ॥ जग्मुःपरोपकारार्थमगस्तिर्यत्रतिष्ठति ॥ २७ ॥ स्वना
म्नालिंगमास्थाप्यकुंडंकृत्वातदग्रतः ॥ शतरुद्रियसूक्तेनजपन्निश्चलमानसः ॥ २८ ॥ तंदृष्ट्वादूरतोदेवाद्वितीयमिवभास्करम् ॥ ज्वलज्ज्वल
नसंकाशैरंगैःसर्वत्रसोज्ज्वलम् ॥ २९ ॥ साक्षात्किंबाडवाग्निर्वामूर्त्यावैतप्यतेतपः ॥ स्थाणुवन्निश्चलतरंनिर्मलंसन्मनोयथा ॥ ३० ॥ अथ
वासर्वतेजांसिश्रित्वेमांब्राह्मणींतनुम् ॥ शीलयंतिपरंधामशांतंशांतपदाप्तये ॥ ३१ ॥ तपनस्तप्यतेऽत्यर्थंदहनोपिहिदह्यते ॥ यत्तीव्रतपसाद्या
पिचपलाऽचपलाभवत् ॥ ३२ ॥ यस्याश्रमेऽत्रदृश्यंतेहिंस्रा अपिसमंततः ॥ सत्त्वरूपाअमीसत्त्वास्त्यक्त्वावैरंस्वभावजम् ॥ ३३ ॥

वृत्यावृत्य बहुवारानित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अगस्तिरिति ॥ अगस्तिःस्यादगस्त्यश्चेतिद्विरूपकोशादिकारांतोपि ॥ २७ ॥ २८ ॥ तंदृष्ट्वेति ॥ प्रथमतस्तमगस्त्यंदूरतोदृष्ट्वापश्चाद्गीर्वाणादेवामुनेरुटजंप्रांगणंददृशुरितिद्विसप्ततितमश्लोकेनान्वयः ॥ २९ ॥ आगाम्यष्टत्रिंशच्छ्लोकस्थितेतिशब्दपरामृष्टंकर्माहुः ॥ साक्षादित्यादि ॥ तत्रत्रयेणमुनेरुत्प्रेक्षा ॥ अवशिष्टेनाश्रमपशुपक्ष्यादिवर्णनमितिविवेक्तव्यम् ॥ सतांमनःसन्मनः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ चपलाविद्युत् ॥ तडित्सौदामनीविद्युच्चंचलाचपलाअपीत्यमरः ॥ अचपलास्थिरेतियावत् ॥ ३२ ॥ हिंस्राः क्रूराः ॥ सत्त्वरूपाःसात्त्विकाःसत्वगुणप्रधानाइत्यर्थः ॥ स्वभावजंसाहजिकम् ॥ ३३ ॥

करटःप्रशस्तगंडोऽस्यास्तीतिकरटिःहस्ती ॥ छांदसत्वात्साधुत्वम् ॥ काकेभगंडौकरटौगजगंडकटौकटावितिद्वादशसाहस्री ॥ करटोगजगंडेस्यात्कुसुंभेनिंद्यजीवनेइतिमेदिनीकारः ॥ अष्टापदःशरभः ॥ अष्टापदंस्यात्कनकेसारीणांफलकेपिच अष्टापदंचशरभेचंद्रमण्यांचमर्कटइतिचविश्वप्रकाशः ॥ तस्यांकेक्रोडेकेसरीसिंहः ॥ सिंहोमृगेंद्रःपंचास्योहर्यक्षः केसरीहरिरित्यमरः ॥ कीदृशः ॥ केसरोद्भटः केसरैःस्कंधस्थैर्लोमविशेषैः ॥ किंजल्केकेसरःपुष्पपशुरोमविशेषयोरितिमेदिनीकारः ॥ उद्भटउन्नद्धः ॥ ३४ ॥ सूकरोवराहः ॥ स्तब्धरोमेतितस्यविशेषणम् ॥ अतिक्रूरतयास्तब्धानिउन्नतानिरोमाणियस्यसतथाविधोपीत्यतोनपौनरुक्त्यम् ॥ वनश्वानोऽत्रव्याघ्राः अरण्यभवाःश्वानइतिवा॥ मुस्तासुकुरुविल्लेषु ॥ कुरुविल्लोमेघनामामुस्तामुस्तकमस्त्रियामित्यमरः ॥ मोथाइतिप्रसिद्धासुन्यस्तेदत्तेईक्षणेनेत्रेयेनसतथा ॥ ३५ ॥ भूदारइतिसार्धम ॥ भुवंपृथ्वींदारयतीतिभूदारःसूकरस्तथाविधोपि ॥ यथान्यत्रभूविदारंकरोतितथात्रनकरोतीत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ सर्वालिंगमयीति ॥ ३६ ॥ क्रोडपोतंसूकरशावकम ॥ वराहःसूकरोघृष्टिःकोलःपोत्रीकिरिःकिटिः दंष्ट्रीघोणीस्तब्ध

शुंडादंडेनकरटिःसिंहंकंडूयतेऽभयः॥ अष्टापदांकेस्वपितिकेसरीकेसरोद्भटः॥३४॥ सूकरस्तब्धरोमापिविहायनिजयूथकम्॥ चरेद्वनशुनांमध्येमुस्तान्यस्तेक्षणोबली॥३५॥ भूदारोपिनभूदारंतथाकुर्याद्यथाऽन्यतः॥ सर्वालिंगमयीकाशीयतस्तद्भीतियंत्रितः॥३६॥क्रोडीकृत्यक्रोडपोतंतरक्षुःक्रीडयत्यहो॥ शार्दूलबालानुत्सार्यशार्दूलीमेणपोतकः॥३७॥ चलत्पुच्छोथपिबतिफेनिलेनाननेनवै॥ स्वपंतंलोमशंभल्लुंवानरश्चलदंगुलिः॥३८॥ यूकांसंवीक्ष्यवीक्ष्यैवभक्षयेद्दंतकोटिभिः॥ गोलांगूलारक्तमुखानीलांगायूथनायकाः॥ ३९ ॥

रोमाक्रोडोभूदारइत्यपीत्यमरः ॥ तरक्षुर्मृगादनः ॥ तरक्षुस्तुमृगादनइत्यमरः ॥ शार्दूलबालान्व्याघ्रशावकानुत्सार्यदूरीकृत्यशार्दूलींव्याघ्रींएणपोतकोहरिणबालकः ॥ दयायांकः ॥ ३७ ॥ चलत्पुच्छंयस्यसतथा ॥ पिबति ॥ पयइतिशेषः ॥ पिबतिरत्रद्विकर्मकः ॥ लक्षणयावाशार्दूल्याःस्तनंपिबतीत्यर्थः ॥ फेनिलेनफेनयुक्तेन ॥ स्वपंतंशयानंभल्लुंऋक्षम् ॥ अथभल्लुके ऋक्षाच्छभल्लभल्लूकाइत्यमरः ॥ कथंभूतम ॥ लोमशंबहुलोमयुक्तम् ॥ ३८ ॥ यूकालिक्षाः ॥ यूकालिक्षाकीटभेदालाक्षातुस्याद्द्रुमामयेइतिमालती ॥ समउपसर्गस्य वीक्ष्येत्यनेनाग्रेपिसंबंधः ॥ दंतकोटिभिर्दंताग्रैर्भक्षयेत् ॥ अत्रसाहजिकवैराभावस्यविवक्षितत्वाद्यूकाभक्षणंनदोषावहम् ॥ यद्वा मृतानामेवयूकानांभक्षणमत्रविवक्षितम ॥ अतएवसंवीक्ष्यवीक्ष्येत्युक्तम् ॥ अथवालक्षणयांगुलीभिर्विचार्यसंवीक्ष्यदंतकोटिभिर्दूरीकरोतीत्यर्थः॥अथवावानरजातिस्वभावत्वाद्भक्षयेदिवेत्यर्थः॥ गोलांगूलाःकपिविशेषास्तेषांविशेषणं रक्तमुखाःनीलांगाइतिच स्वतंत्रावा ॥ ३९ ॥

शशामृगविशेषाः ॥ तैःप्रसिद्धैः ॥ तेइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ पृष्ठलुंठनैःपृष्ठसंघर्षणैः ॥ ४० ॥ आखुभुजोमार्जारस्य ॥ ओतुर्बिडालः ॥ ओतुर्बिडालोमार्जारोवृषदंशकआखुभुगि
त्यमरः ॥ ४१ ॥ केकिकंठेमयूरग्रीवायाम् ॥ फटाफणा ॥ फटायांतुफणाद्वयोरित्यमरः ॥४२॥ लुठेत्क्रीडेत् ॥ उत्प्लुत्योत्प्लुत्यउत्फाल्योत्फाल्य ॥ लीलयाऽवज्ञयाभयमगणयित्वेति
यावत् ॥ ४३ ॥ क्षुधाबुभुक्षयार्तःपीडितइतियावत् ॥ क्षुधांधइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ कारुण्यपूर्णदृक्करुणाव्याप्तज्ञानः ॥ ४४ ॥ अहोइत्याश्चर्येहर्षेवा ॥ ४५ ॥ उद्दंडकोदंडम
त्यूर्जितचापम् ॥ अथास्त्रियौ धनुश्चापौधन्वशरासनकोदंडकार्मुकमित्यमरः ॥ शबरंभिल्लम् ॥ शंबरोनाम्ना ॥ धृष्टोदृप्तोनिर्लज्जोवा ॥ सःशबरोमृगादनोपीत्यर्थः ॥४६॥ रोहितोमृ

जातिस्वभावमात्सर्यंत्यक्त्वैकत्ररमंतिच ॥ शशाःक्रीडंतिचवटकैस्तैःपृष्ठलुंठनैर्मुहुः ॥ ४० ॥ आखुश्चाखुभुजःकर्णंकंडूयेतचलाननः ॥ मयूरपु
च्छपुटगोनिद्रात्योतुःसुखाधिकम् ॥ ४१ ॥ स्वकंठंघर्षयत्येवकेकिकंठेभुजंगमः ॥ भुजंगमफटापृष्ठेनकुलःस्वकुलोचितम् ॥ ४२ ॥ वैरंपरित्यज्य
लुठेदुत्प्लुत्योत्प्लुत्यलीलया ॥ आलोक्यमूषकंसर्पश्चरंतंवदनाग्रतः ॥ ४३ ॥ क्षुधांधोपिनगृह्णातिसोपितस्माद्बिभेतिनो ॥ प्रसूयमानांहरिणींदृ
ष्ट्वाकारुण्यपूर्णदृक् ॥ ४४ ॥ तद्दृष्टिपातंमुंचन्वैव्याघ्रोदूरंव्रजत्यहो ॥ व्याघ्रीव्याघ्रस्यचरितंमृगीमृगविचेष्टितम् ॥ उभेकथयतोऽन्योन्यंसख्या
विवमुदान्विते ॥ ४५ ॥ दृष्ट्वाप्युद्दंडकोदंडंशबरंशंबरोमृगः ॥ धृष्टोनवर्त्मत्यजतिसोपिकंडूयतेपितम् ॥ ४६ ॥ रोहितोऽरण्यमहिषमुद्घर्षतिनि
राकुलः ॥ चमरीशबरीकेशैःसंमिमीतेस्ववालधिम् ॥ ४७ ॥ गवयःशल्यकश्चाऽयमुभावेकत्रतिष्ठतः ॥ तीव्रमात्सर्यमुत्सृज्यमुनितेजोनियं
त्रितौ ॥ ४८ ॥

गावांतरजातिभेदः ॥ कृष्णसाररुरुन्यंकुरंकुशंबररोहिषाः गोकर्णपृषतैणर्ष्यरोहिताश्चमरोमृगाइत्यमरः ॥ उद्घर्षतिसंस्पृशतिसंलुठतिनगणयतीत्यर्थः ॥ उद्घर्षतीतिपाठः ॥ निराकु
लोनिःशंकः ॥ चमरीचमरस्यमृगविशेषस्यपत्नी ॥ शबरीशबरांगनाचंडालविशेषस्त्री ॥ भेदाःकिरातशबरपुलिंदाम्लेच्छजातयइत्यमरः ॥ तस्याःकेशैःस्ववालधिस्वीयवालहस्तम् ॥
केशवल्लांगूलमितियावत् ॥ वालहस्तस्तुवालधिरित्यमरः ॥ संमिमीतेपरिमिनोति ॥ ४७ ॥ गवयोमृगविशेषः ॥ गंधर्वःशरभोरामःसृमरोगवयःशशः इत्यादयोमृगेंद्राद्याइत्यमरः ॥
शल्यकःश्वावित् ॥ शल्यएवशल्यकः ॥ स्वार्थेकः ॥ श्वावित्तुशल्यइत्यमरः ॥ ४८ ॥

---

१ निजमात्सर्यमितिप्रचुरःपाठः

हुमितिशब्दंकृत्वायुद्धायडीयेतेइतिहुंडौमेषौतौमुंडयुद्धायनसज्जेतेनप्रवर्त्तेते ॥ यद्वा हुंडौतीक्ष्णोद्यमौजंतुविशेषौ ॥ हुंडस्तीक्ष्णोद्यमोहुंडावङ्घिघोषेतुकीर्त्तिताइतिरत्नमाला ॥ यद्वा हुंडौमदपूर्णौमल्लौ ॥ हुंडास्याज्जलहस्तिन्यांमदिराजलहस्तयोः नलिन्यांशूरयोषायांहुंडःस्यान्मदनिर्भरइतिविश्वप्रकाशः ॥ मल्लयोर्मुंडयुद्धंतुशिरःशीर्ष्णोरसोरसाविति भागवतेप्रसिद्धम् ॥ हुंडौहुंडाराविति केचित् ॥ जयैषिणौजयकांक्षिणौ ॥ मृदुयथास्यात् ॥ ४९ ॥ तृण्वंतिभक्षयंति ॥ तृणुअदनइतिधातुः ॥ तृणगुल्मादीन्तृणानिचगुल्मानिचतान्यादीनियेषांतान् ॥ श्वापदाव्याघ्रादयः ॥ शुनांआपदोयेभ्यस्तेश्वापदाइतिव्युत्पत्तिपुरस्कारेणपुंसिश्वापदसर्पयोरित्यादिदर्शनाददंतत्वेननिपातनात् ॥ पाठांतरेसुष्ठुआपत्येभ्यस्तेतथाइ

हुंडौचमुंडयुद्धायनसज्जेतेजयैषिणौ ॥ एणशावंसृगालोपिमृदुस्पृशतिपाणिना ॥ ४९ ॥ तृण्वंतितृणगुल्मादीन्श्वापदास्त्वापदास्पदम् ॥
लोकद्वयेदुःखदंहिधिक्तन्मांसस्यभक्षणम् ॥ ५० ॥ यःस्वार्थंमांसपचनंकुरुतेपापमोहितः ॥ यावंत्यस्यतुरोमाणितावत्सनरकेवसेत् ॥ ५१ ॥
परप्राणैस्तुयेप्राणान्स्वान्पुष्णंतिहिदुर्धियः ॥ आकल्पंनरकान्भुक्त्वातेभुज्यंतेत्रतैःपुनः ॥ ५२ ॥ जातुमांसंनभोक्तव्यंप्राणैःकंठगतैरपि ॥ भो
क्तव्यंतर्हिभोक्तव्यंस्वमांसंनेतरस्यच ॥ ५३ ॥ वरमेतेश्वापदावैमैत्रावरुणिसेवया ॥ येषांनहिंसनेबुद्धिर्नतुहिंसापरानराः ॥ ५४ ॥ बको
पिपल्वलेमत्स्यान्नाश्नात्यग्रेचरानपि ॥ नमहांतोप्यमहतोमत्स्यामत्स्यानदंतिवै ॥ ५५ ॥

तिव्याख्येयम् ॥ किमितिमांसभक्षणंविहायतृणादीनदंतितत्राह ॥ आपदास्पदंआपदांआस्पदंस्थानम् ॥ कुतोयतोलोकद्वयेदुःखदंयन्मांसस्यभक्षणंतद्धिगस्त्वित्यर्थः ॥ आपदांपदमितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रपदंस्थानम् ॥ ५० ॥ लोकद्वयदुःखदत्वमेवप्रपंचयति ॥ यःस्वार्थमिति ॥ ५१ ॥ आकल्पंकल्पपर्यंतम् ॥ कल्पोत्रब्रह्मणोदिनम् ॥ तैरिति ॥ येषांप्राणैर्देहेंद्रियादिभिःस्वप्राणान्स्वदेहेंद्रियादीन्येपुष्णंतिपालयंतितेअमुत्रतैर्भुज्यंतइत्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ समांखादयितापुत्रयस्यमांसमिहाद्म्यहम् एतन्मांसस्यमांसत्वंप्रवदंतिमनीषिणइति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वरंश्रेष्ठाः ॥ ५४ ॥ बकःकङ्कः ॥ पल्वलेऽल्पोदकेसरसि ॥ वेशंतःपल्वलंचाल्पसरइत्यमरः ॥ अमहतोऽणीयसः ॥ ५५ ॥

---

१ स्वापदाइत्येवंरूपे

एभिर्बकादिभिः ॥ किंस्मृतेतिविमर्शः ॥ तत्रस्मृतैवेतिनिश्चित्यतत्रहेतुमाह ॥ अतइति ॥ यतोमत्स्यान्जहतिअतःस्मृतिःस्मृतैवेत्यर्थः ॥ अथवाकिंस्मृतेतिकाकूक्त्यास्मृतैवेति ॥ अतोतःकारणात्मत्स्यान्जहतित्यजंतीति ॥५६॥ श्येनःपत्री ॥ पत्रीश्येनइत्यमरः ॥ वर्त्तिकांवर्तकाख्यंपक्षिविशेषंवनचटकामितियावत् ॥ नाववांटयीतिगौडेप्रसिद्धम् ॥ वर्तकावर्तिकादयइत्यमरः ॥ चित्रमित्यर्धमुत्तरश्लोकान्वयि ॥५७॥ सुचिरमिति॥सुचिरंनरकान्भुक्त्वात्रापिकाश्यामपिमलिनाशयामलिनांतःकरणाःसंतोभ्रमंतिअहोएतच्चित्रमिति॥तत्रहेतुमाह॥ मदिरेति ॥ मद्यपानासक्ताअभीक्ष्णमज्ञानमाश्रयंतोमधुपाएवभवंतीत्यर्थः ॥ वमंतिमधुनासयेतिक्वचित्पाठस्तदायमर्थः ॥ नरकजन्यंदुःखमस्माकमितःपरंमास्यादितिखेदेनपीतमपि

एकतःसर्वमांसानिमत्स्यमांसंतथैकतः ॥ स्मृतिःस्मृतेतिकिंत्वेभिरतोमत्स्यान्जहत्यमी ॥ ५६ ॥ श्येनोपिवर्तिकांदृष्ट्वाभवत्येषपराङ्मुखः ॥ चित्रमत्रापिमधुपाभ्रमंतिमलिनाशयाः ॥ ५७ ॥ सुचिरंनरकान्भुक्त्वामदिरापानलंपटाः ॥ मधुपाएवजायंतेभ्रांतिभाजःपुनःपुनः ॥ ५८ ॥ अतएवपुराणेषुगाथेतिपरिगीयते ॥ स्फुटार्थात्रपुराणज्ञैर्ज्ञात्वातत्त्वंपिनाकिनः ॥ ५९ ॥ क्वमांसंक्वशिवेभक्तिःक्वमद्यंक्वशिवार्चनम् ॥ मद्यमांसरतानांचदूरेतिष्ठतिशंकरः ॥ ६० ॥ विनाशिवप्रसादंहिभ्रांतिःक्वापिननश्यति ॥ अतएवभ्रमंत्येतेभ्रमराःशिववर्जिताः ॥ ६१ ॥ इत्याश्रमचरान्दृष्ट्वातिर्यंचोपिमुनीनिव ॥ अबोधिविबुधैरित्थंप्रभावःक्षेत्रजस्स्वयम् ॥ ६२ ॥ यतोविश्वेश्वरेणैतेतिर्यंचोप्यत्रवासिनः ॥ निधनावसरेमोच्यास्तारकस्योपदेशतः ॥६३ ॥ ज्ञात्वाक्षेत्रस्यमाहात्म्यंयोवसेत्कृतनिश्चयः ॥ तंतारयतिविश्वेशोजीवंतमथवामृतम् ॥ ६४॥ अविमुक्तरहस्यज्ञामुच्यंतेज्ञानिनोनराः ॥ अज्ञानिनोपितिर्यंचोमुच्यंतेगतकिल्बिषाः ॥ ६५ ॥

मधुनासयानासारंध्रेणवमंतित्यजंतीति ॥ अन्यत्पूर्ववत् ॥५८॥ हेतुमेवसाधयंते ॥ अतएवेति ॥ पुराणज्ञैःपुराणोविश्वेशस्तज्ज्ञैरितिवक्ष्यमाणागाथापद्यंपरिगीयतइत्यन्वयः ॥ स्फुटार्थास्पष्टार्था ॥ विश्वेश्वरस्वरूपज्ञतामेवाहुः ॥ ज्ञात्वेति ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥५९॥ गाथामेवपठति ॥ क्वमांसमिति ॥ हृदिस्थितोपीतिशेषः ॥६०॥ विनेति ॥ प्रसादोनाममामयंजानात्वित्येवंरूपोऽनुग्रहः ॥ शिववर्जिताःशिवतत्त्वज्ञानरहिताः ॥ ६१ ॥ तिरोऽचंतीतितिर्यंचः ॥ द्वितीयास्थानेप्रथमा ॥ पश्वादीनित्यर्थः ॥ तिरश्चइतिवापाठः ॥ अबोधिज्ञातः ॥ तुरेवार्थे ॥ अयंप्रभावःक्षेत्रजएव ॥६२॥६३॥ ज्ञात्वेति ॥ एवार्थेनतुशब्देनतारयतीत्यनेनसंबंधः ॥ तारयत्येवेत्यर्थः ॥६४॥ अविमुक्तेति॥तिर्यंचोप्येतेमुच्यंतएवेत्यर्थः ॥६५॥

---

१ तेत्वकल्मषाइत्यपिपाठः

पक्षिकुलंपक्षिसमूहम ॥६६॥ सारसः पुष्कराह्वः ॥पुष्कराह्वस्तुसारसइत्यमरः ॥ लक्ष्मणाकंठेयोषिद्ग्रीवायाम ॥ मन्यामहइतिदेवानामुक्तिः ॥ उत्तरत्राप्येतस्ययथासंभवंसंबंधोज्ञेयः ॥६७॥वरटाहंसस्यभार्या ॥ हंसस्ययोषिद्वरटासारसस्यतुलक्ष्मणेत्यमरः॥ स्वचंचुपुटकोटिभिःस्वस्यचंचुःस्वचंचुःस्वत्रोटिरित्यर्थः॥ चंचुस्त्रोटिरुभेस्त्रियामित्यमरः ॥ तस्यपुटंयुगलंतस्यकोटिभिरग्रभागैः ॥ चंचुपुटस्यद्वित्वेपितदग्रावयवानांबहुत्वाद्बहुवचनम् ॥ कंडूयमानाकंडूतिंकुर्वाणाहंसंकामयमानंरतिंप्रार्थयंतंपक्षधूननैःपक्षयोश्चलनैर्वारयेदित्यर्थः॥६८॥निरुध्यमानेति ॥ चक्रेणचक्रवाकेन॥कोकश्चक्रश्चक्रवाकोरथांगाह्वयनामकइत्यमरः॥ केंकितभाषणैश्चक्रवाकजातिशब्दैश्चक्रीचक्रवाकीरत्यर्थंनिरुध्यमानाव्रियमाणासतीहेकामिनांवरश्रेष्ठेतिसोपहासोक्तिः ॥ अत्रापिआनंदकाननेतत्राप्यंतर्गृहेतत्राप्यगस्त्यस्याश्रमइत्यपिशब्दार्थः॥ कामिताकामभावइतिवक्तीत्यर्थः॥६९॥कलकंठइति ॥ कलोमधुरध्वनिःकंठोयस्यासौकलकंठःकलरवःपारावतइतियावत् ॥ उत्कंठंऊर्ध्वग्रीवंमंजुमनोहरंयथाभवतितथाकुंजगोलतादिपिहितोदरस्थःसन्गुंजतिअव्यक्तंशब्दंकरोतिसपारावत्यापारावतपत्न्यावार्यते ॥ गुंजन्निकुंजगइतिक्वचित्पाठः ॥ किलेत्युत्प्रेक्षायाम् ॥ वार्यतइव ॥ इतिनिश्चितेप्रसिद्धेवा ॥ कैः पक्षधूननैरित्यनुषंजनीयम ॥ किमितिवार्यतेतत्राह ॥ ध्यानस्थोमुनिरगस्त्यः श्रोष्यतीतिहेतोरित्यर्थः ॥ ७० ॥ केकीमयूरः ॥ मयूरोबर्हिणोबर्हीनीलकंठोभुजंगभुक् शिखावलःशिखीकेकीमेघनादानुलास्यपीत्यमरः ॥ केकांमयूरध्वनिम् ॥ तद्भयादगस्त्यभयात् ॥ चकोरःपक्षिविशेषः ॥ तेषांविशेषाहारीतोमद्गुःकारंडवःप्लवः तित्तिरिःकुक्कुभोलावोजीवंजीवश्चकोरकइत्यमरः ॥ चंद्रिकाकौमुदी ॥ चंद्रिकाकौमुदीज्योत्स्नेत्यमरः ॥ नक्तव्रतंरात्रिभोजनम् ॥ ७१ ॥

इत्याश्चर्यंपरादेवायावद्यात्याश्रमंमुनेः ॥ तावत्पक्षिकुलंदृष्ट्वाभृशंमुमुदिरेपुनः ॥ ६६ ॥ सारसोलक्ष्मणाकंठेकंठमाधायनिश्चलः ॥ मन्यामहेननिद्रातिध्यायेद्विश्वेश्वरंकिल॥ ६७॥ कंडूयमानावरटास्वचंचुपुटकोटिभिः॥ हंसंकामयमानंतुवारयेत्पक्षधूननैः॥६८॥ निरुद्धमानाचक्रेणचक्रीकेंकितभाषणैः॥ वदतीतिकिमत्रापिकामिताकामिनांवर ॥ ६९ ॥ कलकंठःकिलोत्कंठंमंजुगुंजतिकुंजगः॥ ध्यानस्थःश्रोष्यतिमुनिःपारावत्येतिवार्यते॥ ७० ॥ केकीकेकांपरित्यज्यमौनंतिष्ठतितद्भयात् ॥ चकोरश्चंद्रिकाभोक्तानक्तव्रतमिवास्थितः॥ ७१ ॥

पठंतीति ॥ सारिकापक्षिविशेषः शालिकइतिप्रसिद्धः ॥ सारंपरमार्थंपठंतीशुकंकीरम् ॥ कीरशुकौसमावित्यमरः ॥ संबोधयति ॥ किंतत्सारंकथंवासंबोधयतितत्राह ॥ अहोइति॥
अहोहेशुकअपारावारसंसारसिंधुपारप्रदःशिवइति ॥ पारंपरतीरंअवारमर्वाचीनंतीरम् ॥ पारावारेपरार्वाचीतीरेइतिवचनात् ॥ नविद्येतेपारावारेयस्यासावपारावारःसचासौसंसारए
वंसिधुःसमुद्रः ॥ देशेनदविशेषेब्धौसिंधुर्नासरितिस्त्रियामित्यमरः ॥ तस्यपारंसमाप्तिंप्रददातीतिसतथा ॥ यद्वा अपारावारःसंसारसमुद्रोयेषांतान्जीवान्पारयति मुक्तिप्रदानात्समाप्त
कर्मणःकरोतीति ॥ यद्वा पारतीरसमाप्तावितिचौरादिकात्पारधातोःअपारावारसंसारपारःपरमात्मातंप्रददातीतितथा ॥ आत्मप्रदःशिवइतिसारंभोशुकइतिसंबोधयतीत्यर्थः ॥ अपा
रपारेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रअनंतपारइत्यर्थः ॥ ७२ ॥ कोकिलइति ॥ कोकिलोवनप्रियः ॥ वनप्रियःपरभृतःकोकिलःपिकइत्यपीत्यमरः ॥ काकलींसूक्ष्मध्वनिमधुरध्वनिंवा ॥ का

पठंतीसारिकासारंशुकंसंबोधयत्यहो ॥ अपारावारसंसारसिंधुपारप्रदःशिवः ॥ ७२ ॥ कोकिलःकोमलालापैःकलयन्किलकाकलीम् ॥
कलिकालौकलयतःकाशिस्थान्नेतिभाषते ॥ ७३ ॥ मृगाणांपक्षिणामित्थंदृष्ट्वाचेष्टांत्रिविष्टपम् ॥ अकांडपातसंकष्टंनिनिंदुस्त्रिदशाबहु
॥७४॥ वरमेतेपक्षिमृगाःपशवःकाशिवासिनः ॥ येषांनपुनरावृत्तिर्नदेवानपुनर्भवाः ॥७५॥ काशीस्थैःपतितैस्तुल्यानवयंस्वर्गिणःक्वचित् ॥
काश्यांपाताद्भयंनास्तिस्वर्गेपाताद्भयंमहत्॥ ७६ ॥वरंकाशीपुरीवासोमासोपवसनादिभिः॥विचित्रच्छत्रसंछायंराज्यंनान्यत्रनीरिपु॥७७

कलीतुकलेसूक्ष्मेध्वनौतुमधुरास्फुटइत्यमरः ॥कलयन्नुच्चारयन्॥कलिकालौकलिश्चकालश्चतौकाशीस्थान्नकलयतः नमारयतइतिवदतीत्यर्थः ॥७३॥ मृगाणामिति ॥ अकांडपात
संकष्टंअकांडेऽनवसरेहिरण्यकशिपुप्रमुखैःपाताद्भ्रंशात्सम्यक्कष्टंदुःखंयस्मिन्तत्तथा ॥ बहुयथाभवतितथा ॥ ७४ ॥ वरमिति ॥ वरंश्रेष्ठाइत्यर्थः ॥ ननुभवंतोप्यमरत्वात्पुनरावृत्त्य
भावेनश्रेष्ठाएवेतिस्वयमाशंक्यस्वयमेवनिराकुर्वंति ॥ नदेवानपुनर्भवाइति ॥ देवावयंपुनर्भवाःपुनर्भवोजन्मयेषांपुनर्भवंतीतिवापुनर्भवानइतिनअपितुपुनर्भवाएव ॥ द्वौनञौप्रकृ
तार्थंगमयतइतिन्यायात् ॥ अमरत्वादिश्रवणंत्वापेक्षिकमतोवयंतुच्छाएवेत्यर्थः ॥ यद्वा देवावयंनइतिप्रथमनकारेणसंबंधमारचय्यपश्चाद्धेत्वन्वेषणायांनपुनर्भवाइतिसंबंधनीय
म् ॥ नदेवायेपुनर्भवाइतिपाठस्त्वतिरोहितार्थःसपुनर्भवाइतिच ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ नीरिपुनिर्गतारिपवोयस्माद्यस्मिन्नितिवातद्राज्यंतथा ॥ ७७ ॥

योगयुक्त्यापि योगोऽष्टांगादिः ॥ युक्तिर्युंजनमनुष्ठानमितियावत् ॥ योगस्ययुक्तिर्योगयुक्तिस्तयापीत्यर्थः॥७८॥गिरितोर्विंध्यात् ॥ ईदृशीदशानाशदशा ॥ यज्ञादेरभावेनाप्यायनाभावादित्यभिप्रायः ॥ ७९ ॥ ब्रह्मणइति ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्यदिवसस्यदिनस्याष्टांऽशेऽष्टभागेघटिकाचतुष्टयेस्थितेसायंकालइतियावत् ॥ ऐंद्रंपदंत्रैलोक्यम् ॥ सलोकपालंलोकाश्चतत्पालाश्चतैःसहवर्तमानम् ॥ ८० ॥ परार्धद्वयेति ॥ परार्धंब्रह्मणःस्वमानेनपंचाशद्वर्षम्॥परार्धद्वयंशतवर्षंतस्यनाशेपिप्राकृतप्रलयेपि ॥ अपिःसमुच्चयार्थः ॥ यःकाशीस्थःसनविनश्यति ॥ यावज्जीवंकस्याप्युपद्रवस्याभावात् ॥ यथावसरेशरीरपातेचसांद्रानंदावबोधब्रह्मत्वेनोपस्थानात् ॥ अतएवविंध्योन्नतेःसर्वस्मिन्जगतिभयद्रुतेपिकाशीस्थानांभयद्रव

शशकैर्मशकैःकाश्यांयत्पदंहेलयाप्यते ॥ तत्पदंनाप्यतेऽन्यत्रयोगयुक्त्यापियोगिभिः॥७८॥ वरंवाराणसीरंकोनिःशंकोयोयमादपि ॥ नवयंत्रिदशायेषांगिरितोपीदृशीदशा ॥ ७९ ॥ ब्रह्मणोदिवसाष्टांशेपदमैंद्रंविनश्यति ॥ सलोकपालंसार्कंचसचंद्रग्रहतारकम् ॥ ८० ॥ परार्धद्वयनाशेपिकाशीस्थोयोननश्यति ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकाश्यांश्रेयःसमाचरेत् ॥ ८१ ॥ यत्सुखंकाशिवासेत्रनतद्ब्रह्मांडमंडपे ॥ अस्तिचेत्तत्कथंसर्वैकाशीवासाभिलाषुकाः ॥ ८२ ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयत्पुण्यंसमुपार्जितम् ॥ तत्पुण्यपरिवर्तेनकाश्यांवासोऽत्रलभ्यते ॥ ८३ ॥ लब्धोपिसिद्धिंनोयायाद्यदिक्रुद्धोत्रिलोचनः ॥ तस्माद्विश्वेश्वरंनित्यंशरण्यंशरणंव्रजेत् ॥ ८४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्यंपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ अखंडंहियथाकाश्यांनतथान्यत्रकुत्रचित् ॥८५॥ आलस्येनापियोयायाद्गृहाद्विश्वेश्वरालयम् ॥ अश्वमेधाधिकोधर्मस्तस्यस्याच्चपदेपदे ॥८६॥

णाद्यभावाद्देवागमनंतीर्थवासार्थिसंतर्पणंपंचरात्रमुषित्वेत्यादिकंचसर्वंसंगच्छेतइतिपूर्वमेवसकारणमुक्तम् ॥ यत्त्विदानीमन्यथादृश्यतेतत्प्राणिनांपापोपचयाद्विश्वेशप्रातिकूल्याच्च ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ कलौविघ्नाभविष्यंतिकाश्यांनिवसतांकिल येपापशीलाश्चशठाश्चमूर्खाःकुर्वंतिपापान्यविशंकमार्यै तेषामनंतंभवतीहदुःखमाचंद्रतारंनहिसंशयोत्र ॥ लब्धोपिसिद्धिंनोयायाद्यदिक्रुद्धोत्रिलोचनइत्यादि ॥ ८१ ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ अस्तिचेदिति ॥ काशीवासाभिलाषुकाःकाशीवासाभीप्सवः ॥ ८२ ॥ तत्पुण्येति ॥ तच्चतत्पुण्यंचेतितत्पुण्यंतस्यपरिवर्तेनव्यत्ययेनविनिमयेनेत्यर्थः ॥ ८३ ॥ शरणंरक्षितारम् ॥ तंत्यक्त्वाक्वापिनगच्छेदितिभावः ॥ ८४ ॥ अखंडंसमग्रंपूर्णमितियावत् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥ स्वर्धुनीदर्शनादित्यारभ्यपंचम्यंतानांपदानांतृतीयांतानांचधर्मःस्यादुत्तरोत्तरइत्यग्रिमेणसंबंधः ॥ ८८ ॥ पंचतीर्थावलोकनात्कपालमोचनपापमोचनऋणमोचनकुलस्तंभवैतरण्यवलोकनात् ॥ यद्वा वरुणासंभेदासिसंभेदपंचनददशाश्वमेधमणिकर्णिकावलोकनात् ॥ यद्वा आदित्यद्रौपदीविष्णुदंडपाणिमहेश्वरढुंढिविनायकज्ञानवापीनंदिकेशतारकेशमहाकालेशपुनर्दंडपाण्यवलोकनात् ॥ तथाचात्रैववदिष्यति ॥ आदित्यंद्रौपदींविष्णुंदंडपाणिंमहेश्वरम् ॥ नमस्कृत्यततोगच्छेद्द्रष्टुंढुंढिविनायकम् ॥ ज्ञानवापीमुपस्पृश्यनं

यःस्नात्वोत्तरवाहिन्यांयातिविश्वेशदर्शने ॥ श्रद्धयापरयातस्यश्रेयसोंतोनविद्यते ॥ ८७ ॥ स्वर्धुनीदर्शनात्स्पर्शात्स्नानादाचमनादपि ॥
संध्योपासनतोजप्यात्तर्पणाद्देवपूजनात्॥८८॥ पंचतीर्थावलोकाच्चततोविश्वेश्वरेक्षणात्॥ श्रद्धास्पर्शनपूजाभ्यांधूपदीपादिदानतः॥८९॥
प्रदक्षिणैःस्तोत्रजपैर्नमस्कारैस्तुनर्त्तनैः॥ देवदेवमहादेवशंभोशिवशिवेतिच॥९०॥ धूर्जटेनीलकंठेशपिनाकिन्शशिशेखर॥ त्रिशूलपाणे
विश्वेशरक्षरक्षेतिभाषणैः॥ ९१ ॥ मुक्तिमंडपिकायांचनिमेषार्धोपवेशनात्॥ तत्रधर्मकथालापात्पुराणश्रवणादपि॥ ९२ ॥ नित्यादिकर्म
करणात्तथातिथिसमर्चनैः॥ परोपकरणाद्यैश्चधर्मस्याद्धुत्तरोत्तरः॥ ९३ ॥ शुक्लपक्षेयथाचंद्रःकलयाकलयैधते ॥ एवंकाश्यांनिवसतांधर्म
राशिःपदेपदे ॥ ९४ ॥

दिकेशंततोर्चयेत् ॥ तारकेशंततोभ्यर्च्यमहाकालेश्वरंततः ॥ पश्येत्पुनर्दंडपाणिमित्येषापंचतीर्थिका ॥ चकारादन्येषामपि ॥ उत्तरोत्तरमित्येषापंचतीर्थिकेतिपारिभाषिकपंचतीर्थविधानात् ॥ यद्वा आदित्यादिमहेश्वरांतमेकम् ढुंढिविनायकमेकम् ज्ञानवाप्येकम नंदिकेशादित्रयमेकम पुनर्दंडपाणिरेकम् एवंवापंचतीर्थिका ॥ चकारादन्येषामपि ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ उत्तरोत्तरउपर्युपरिश्रेष्ठोवा ॥ उपर्युदीच्यश्रेष्ठेष्वप्युत्तरःस्यादित्यमरः ॥ प्रतिदिनंवर्धमानइत्यर्थः ॥ ९३ ॥ धर्मवृद्धिसदृष्टांतमाह ॥ शुक्लपक्षइति ॥ पदेपदेक्षणेक्षणे ॥ ९४ ॥

वृक्षरूपेणधर्मंस्तौति ॥ श्रद्धेति ॥ अयंश्रुतिस्मृतिभ्यांप्रतिपादितोधर्मवृक्षईड्यस्तुत्यस्सेव्यइतियावदित्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ श्रद्धाऽऽस्तिक्यबुद्धिर्बीजंयस्यसः ॥पुनःकथंभूतः ॥ ब्राह्मणचरणजलैःसिक्तोमीढःक्षरितइतियावत् ॥ पुनःकथंभूतः ॥ यस्यधर्मवृक्षस्यताःप्रसिद्धाश्चतस्रोदशचतुर्दशसंख्याकाःशिक्षाकल्पज्योतिश्छंदोनिरुक्तव्याकरणऋग्यजुःसामाथर्वमीमांसान्यायपुराणधर्मशास्त्रलक्षणाअपिशब्दादायुर्वेदधनुर्वेदगांधर्ववेदार्थशास्त्रलक्षणाश्चशाखाःस्कंधायस्यसः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ अंगानिवेदाश्चत्वारोमीमांसान्यायविस्तरः॥ पुराणंधर्मशास्त्रंचविद्याह्येताश्चतुर्दश आयुर्वेदोधनुर्वेदोगांधर्वश्चैवतेत्रयः ॥ अर्थशास्त्रंचतुर्थंतुविद्याह्यष्टादशैवत्विति ॥ पुनःकीदृशः ॥ यस्यधर्मवृक्षस्यार्थान्यायोपार्जितधनानिपुष्पाणिकुसुमानिसः ॥ पुनःकथंभूतः ॥ यस्यधर्मवृक्षस्यस्थूलसूक्ष्मेद्वेफलेसः ॥ केतेतत्राह ॥ मोक्षःकामइति ॥ सूक्ष्मंफलंमोक्षः स्थूलंफलंकामइत्यर्थः ॥ ९५ ॥ ढुंढिर्विघ्नाधिराजः ॥

श्रद्धाबीजोविप्रपादांबुसिक्तःशाखाविद्यास्ताश्चतस्रोदशापि ॥ पुष्पाण्यर्थाद्वेफलेस्थूलसूक्ष्मेमोक्षःकामोधर्मवृक्षोयमीड्यः ॥ ९५ ॥ सर्वार्थानामत्रदात्रीभवानीसर्वान्कामान्पूरयेदत्रढुंढिः ॥ सर्वान्जंतून्मोचयेदंतकालेविश्वेशोत्रश्रोत्रमंत्रोपदेशात् ॥ ९६ ॥ काश्यांधर्मस्तच्चतुष्पादरूपःकाश्यामर्थःसोप्यनेकप्रकारः ॥ काश्यांकामःसर्वसौख्यैकभूमिःकाश्यांश्रेयस्तत्तुकिंनात्रयच्च ॥ ९७ ॥ विश्वेश्वरोयत्रनतत्रचित्रंधर्मार्थकामामृतरूपरूपः ॥ स्वरूपरूपःसहिविश्वरूपस्तस्मान्नकाशीसदृशीत्रिलोकी ॥ ९८ ॥

मंत्रशब्दःप्रणवविषयःषडक्षरराममंत्रविषयोवा ॥ ९६ ॥ काश्यांधर्मइति ॥ सचासौचतुष्पादरूपश्चेतितथासंपूर्णइत्यर्थः ॥ तेचपादाः सत्यंतपोदयादानमिति ॥ श्रेयःकैवल्यम् ॥ ९७ ॥ नैतच्चित्रमित्याह ॥ विश्वेश्वरइति ॥ धर्मश्चार्थश्चकामश्चामृतंकैवल्यंचतानितथातद्रूपेषुतेष्वस्तिभातिप्रियत्वेनरूपंस्वरूपंयस्यसः ॥ तदुक्तम् ॥ अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यर्थपंचकम् ॥ आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयमिति ॥ यद्वा धर्मार्थकामामृतानांभक्तेभ्योरूपायनिरूपणायदानायरूपंशरीरंलीलाविग्रहोयस्यसः ॥ तर्हिशरीरसंबंधात्प्राप्तसंसारितातत्राह ॥ स्वरूपरूपः स्वरूपमखंडसच्चिदानंदलक्षणंरूपंस्वरूपंयस्यसः ॥ ननुतस्यप्रपंचेनसहभेदप्रतीतेःकथमखंडसच्चिदानंदात्मकत्वंतत्राह ॥ सहिविश्वरूपइति ॥ हियस्मात्विश्वंरूपंयस्यसविश्वंरूप्यतेप्रतीयतेयस्मिन्रज्ज्वामिवसर्पइतिवासः ॥ जडाजडप्रपंचस्यतत्राध्यस्तत्वान्नतेनभेदावहत्वमध्यस्तेनसर्पेणेवरज्ज्वाः ॥ तथाचश्रुतिः॥ इदंसर्वंयदयमात्माआत्मैवेदंसर्वंब्रह्मैवेदंसर्वमित्यादिः ॥ अरूपरूपइतिपाठेवस्तुतोऽरूपरूपोमाययाविश्वरूपः ॥ त्रिलोकरूपःसहिविश्वरूपइतिक्वचित्पाठः॥प्रकृतमुपसंहरति ॥ तस्मान्नकाशीति॥९८॥

दद्दृशुस्त्विति॥ तुशब्दःसंभ्रमावद्योतकः ॥ नकेवलंमुनेरुटजंदद्दृशुःपर्णशालांगणंपर्णशालापर्णकुटीतस्याअंगणंप्रांगणंवीक्ष्यसन्नेमुश्चेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ भक्तिश्रद्धातिशयावद्योतकःसम्
शब्दः ॥ उटजंविशिनष्टि ॥ अक्षरत्रितयाधिकैर्होमधूमेतित्रिभिः ॥ ९९ ॥ कथंभूतैर्बटुभिर्मृगशावैर्वा ॥ ऋषिकन्यानुयायिभिःऋषिकन्याअनुयातुंअनुगंतुंशीलंयेषांतेतथातैः ॥ ऋषि
कन्यानुयानंकिमर्थमितिपृच्छायामाह ॥ श्यामाकांजलियाञ्चार्थंश्यामाकाख्यान्नप्रस्थयाञ्चार्थमित्यर्थः ॥ कथंभूतैर्मृगशावैः ॥ धृतोपग्रहदर्भास्यैर्धृताउपग्रहरूपादर्भाःकुशाः ॥ अ
स्त्रीकुशंकुथोदर्भःपवित्रमित्यमरः ॥ आस्येयेषांतथातैः ॥ १०० ॥ सार्द्रवल्कलान्येवकौपीनानितैरावृतमित्यन्वयः ॥ कथंभूतैर्वृक्षशाखावलंबिभिःतरुस्कंधाश्रयिभिः ॥ कैरिव

इतिब्रुवाणागीर्वाणादद्दृशुस्तूटजंमुनेः॥ होमधूपसुगंधाढ्यंबटुभिर्बटुभिर्वृतम्॥९९॥ श्यामाकांजलियाञ्चार्थंमृषिकन्यानुयायिभिः॥ धृतो
पग्रहदर्भास्यैर्मृगशावैरलंकृतम् ॥ १०० ॥ सार्द्रवल्कलकौपीनैर्वृक्षशाखावलंबिभिः॥ बद्धुंविघ्नमृगान्दिक्षुवागुराभिरिवावृतम् ॥ १ ॥
पतिव्रताशिरोरत्नलोपामुद्रांघ्रिमुद्रया॥ मुद्रितंवीक्ष्यसन्नेमुःपर्णशालांऽगणंसुराः॥ २॥ विसर्जितसमाधिंचधृतकर्णाक्षमालिकम्॥ अधि
ष्ठितबृसीपृष्ठंपरमेष्ठिवदुत्कटम्॥ ३॥ पुरोगस्त्यंसमालोक्यसर्वेदेवाःसवासवाः॥ प्रहृष्टवदनाःप्रोचुःप्रोच्चैर्जयजयेतिच॥ ४॥ मुनिरुत्थाय
तान्सर्वानुपावेश्ययथोचितम्॥ आशीर्भिरभिनंद्याथपप्रच्छागमकारणम्॥ ५॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥इदंपुण्यतमाख्यानंश्रुत्वाभक्तिस
मन्वितः॥ पठित्वापाठयित्वाचव्रतश्रद्धावतांपुरः॥ ६॥

विघ्नाएवमृगाविघ्नमृगास्तान्बद्धुंधर्तुंवागुराभिर्मृगबंधनीभिरिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ १ ॥ पतिव्रतानांशिरोरत्नंशिरोधार्यायालोपामुद्रातस्याअंघ्रीएवमुद्रामुद्रिकातयामुद्रितंचिह्नितम् ॥ २ ॥
धृताकर्णेअक्षमालिकाजपमालिकायेनसतथातम् ॥ अधिष्ठितमाश्रितंबृस्याः यतीनामासनंबृसीत्यमरः ॥ पृष्ठमुपरिभागोयेनसतथातम् ॥ परमेष्ठिवदुत्कटंहिरण्यगर्भवच्छ्रेष्ठम ॥ ३ ॥
एवंभूतमगस्त्यंपुरोऽग्रतःसमालोक्यप्रोच्चैर्यथास्यात्तथा ॥ जयजयेतिचेतिचकारोनुक्तसमुच्चये ॥ प्रथमतःप्रणम्यपश्चाज्जयजयेतिप्रोचुरित्यर्थः ॥ अथवापूर्वोक्तविशेषणविशिष्टंप
र्णशालांऽगणंवीक्ष्यागस्त्यंसन्नेमुर्जयजयेतिचप्रोचुरित्येववायोजना ॥ जयसर्वोत्कर्षमाविष्कुरु ॥ वीप्सादरार्था ॥ ४ ॥ अभिनंद्यवर्धयित्वाहर्षयित्वेतियावत् ॥ ५ ॥ श्रोत्रादीनांफ
लमाह ॥ इदमित्यादिना ॥ ६ ॥

॥ १०७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पतिव्रताशिरोरत्नलोपामुद्रानुवर्णनम् चतुर्थेवर्ण्यतेशेषपापराशिप्रणाशनम् ॥ १ ॥ मुनिरुत्थायतान्सर्वानुपवेश्ययथोचितम् आशीर्भिरभिनंद्याथपप्रच्छागमकारणमित्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ मुनिपृष्टाइति ॥ १ ॥ अगस्तीति ॥ अगस्तिरगस्त्यइत्यनर्थांतरम् ॥ धिषणाधिपतेर्बृहस्पतेः ॥ व्यालुलोकिरेऽपश्यन ॥ देवानांबहूनांमध्येएकेनवक्तव्येयोमान्योमान्येष्वपिबहुषुयोगुरुर्गुरुष्वपियःसर्वशास्त्रार्थदर्शीतेष्वपियोवक्तातेनवक्तव्यम् ॥ अतएवंभूतत्वाद्बृहस्पतेस्तदास्यंदेवाव्यालुलोकिरेइत्यर्थः ॥ लोकृलोचृदर्शनइतिधातुः ॥ २ ॥ देवागमनकारणानुवादपूर्वकमगस्तिंस्तौति ॥ शृण्वितित्रिभिः ॥ ३ ॥ प्रत्याश्रममिति ॥ आश्रममाश्रमंप्रतिप्रत्याश्रमम् ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ नगंपर्वतम् ॥ शैलवृक्षौनगावित्यमरः ॥ स्थितिर्मर्यादा ॥ ४ ॥ तपइति ॥ ब्राह्मंतेजोवेदवर्चसम ॥ उदारस्यभावऔदार्यंदातृत्वं महत्वंच ॥ उदारोदातृमहतोरितिवचनादित्यर्थः ॥ मनआत्मविषयमननाद्यन्मनस्तदित्यर्थः ॥ ५ ॥ लोपामुद्रांस्तौति ॥ पतिव्रतेयमित्यारभ्यइदमेवव्रतमित्यतःप्राक्तनग्रंथेन ॥ सधर्मिणीपत्नी ॥ पत्नीपाणिगृहीताचद्वितीयासहधर्मिणीत्यमरः॥६॥ अरुंधत्यादिभिःसहकर्त्रीभिर्वायथैषालोपामुद्राश्रेष्ठावर्ण्यतेतथान्याकापिनेतिनिश्चितमित्यन्वयः ॥ अरुंधतीवसिष्ठस्यपत्नी सावित्रीब्रह्मणः अनसूयात्रेः शांडिलीकौशिकब्राह्मणपत्नीपतिव्रताशिरोमणिः अग्निमाताच सतीश्वरपत्नी दक्षदुहितालक्ष्मीर्विष्णोः शतरूपास्वायंभुवस्यमनोः॥ ७॥

विधूयसर्वपापानिज्ञात्वाऽज्ञात्वाकृतान्यपि॥ हंसवर्णेनयानेनगच्छेच्छिवपुरंध्रुवम्॥१०७॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेअगस्त्याश्रमवर्णनंनामतृतीयोऽध्यायः॥३॥ ॥छ॥ ॥सूतउवाच॥ ॥मुनिपृष्टास्तदादेवाभगवंस्तेकिमब्रुवन्॥सर्वलोकहितार्थायतदाख्याहिमहामुने॥१॥ ॥श्रीव्यासउवाच॥ ॥अगस्तिवचनंश्रुत्वाबहुमानपुरस्सरम्॥धिषणाधिपतेरास्यंविबुधाव्यालुलोकिरे॥२॥ ॥वाक्पतिरुवाच॥ शृण्वगस्तेमहाभागदेवागमनकारणम्॥ धन्योसिकृतकृत्योसिमान्योसिमहतापि॥३॥ प्रत्याश्रमंप्रतिनगंप्रत्यरण्यंतपोधनाः॥ किंनसंतिमुनिश्रेष्ठकाचिदन्यैवतेस्थितिः ॥ ४ ॥ तपोलक्ष्मीस्त्वयीहास्तिब्राह्मंतेजस्त्वयिस्थिरम्॥ पुण्यलक्ष्मीस्त्वयिपरात्वय्यौदार्यंमनस्त्वयि ॥ ५ ॥ पतिव्रतेयंकल्याणीलोपामुद्रासधर्मिणी॥ तवांगच्छाययातुल्यायत्कथापुण्यकारिणी ॥ ६ ॥ पतिव्रतास्वरुंधत्यासावित्र्याप्यनसूयया॥ शांडिल्ययाचसत्याचलक्ष्म्याचशतरूपया॥ ७॥

मेनाहिमवतः सुनीतिर्ध्रुवजननीउत्तानपादस्यभार्या संज्ञाविवस्वतः स्वाहाअग्नेरिति ॥ ८ ॥ तादृक्पतिव्रतात्वमेवाह ॥ भुंक्तइत्यादिना ॥ प्रथमंप्रतिबुध्यते तत्प्रबोधादितिशेषः ॥ ९ ॥ क्वापिकस्मिंश्चिद्देशांतरेकालेवाप्रोषितेदेशांतरंगतेत्वयिसकलभूषणरहिताभवति ॥ तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन ॥ क्रीडांशरीरसंस्कारंसमाजोत्सवदर्शनम् हास्यंपरगृहेयानंत्यजेत्प्रो

मेनयाचसुनीत्याचसंज्ञयास्वाहयातथा ॥ यथैषावर्ण्यतेश्रेष्ठानतथान्येतिनिश्चितम् ॥ ८ ॥ भुंक्तेभुक्तेत्वयिमुनेतिष्ठतित्वयितिष्ठति ॥ विनिद्रितेचनिद्रातिप्रथमंप्रतिबुध्यते ॥ ९ ॥ अनलंकृतमात्मानंतवनोदर्शयेत्क्वचित् ॥ कार्यार्थंप्रोषितेक्वापिसर्वमंडनवर्जिता ॥ १० ॥ नचतेनामगृह्णीयात्तवायुष्यविवृद्धये ॥ पुरुषांतरनामापिनगृह्णातिकदाचन ॥ ११ ॥ आक्रुष्टापिनचाक्रोशेत्ताडितापिप्रसीदति ॥ इदंकुरुकृतंस्वामिन्मन्यतामितिवक्तिच ॥ १२ ॥ आहूतागृहकार्याणित्यक्त्वागच्छतिसत्वरम् ॥ किमर्थंव्याहृतानाथसप्रसादोविधीयताम् ॥ १३ ॥ नचिरंतिष्ठतिद्वारिनद्वारमुपसेवते ॥ अदापितंत्वयाकिंचित्कस्मैचिन्नददात्यपि ॥ १४ ॥ पूजोपकरणंसर्वमनुक्तासाधयेत्स्वयम् ॥ नियमोदकबर्हींषिपत्रपुष्पाक्षतादिकम् ॥ १५ ॥ प्रतीक्षमाणावसरंयथाकालोचितंहियत् ॥ तदुपस्थापयेत्सर्वमनुद्विग्नातिहृष्टवत् ॥ १६ ॥ सेवतेभर्त्तुरुच्छिष्टमिष्टमन्नंफलादिकम् ॥ महाप्रसादइत्युक्त्वापतिदत्तंप्रतीच्छति ॥ १७ ॥ अविभज्यनचाश्नीयाद्देवपित्रतिथिष्वपि ॥ परिचारकवर्गेषुगोषुभिक्षुकुलेषुच ॥ १८ ॥ संयतोपस्करादक्षाहृष्टाव्ययपराङ्मुखी ॥ कुर्यात्त्वयाननुज्ञातानोपवासव्रतादिकम् ॥ १९ ॥ दूरतोवर्जयेदेषासमाजोत्सवदर्शनम् ॥ नगच्छेत्तीर्थयात्रादिविवाहप्रेक्षणादिषु ॥ २० ॥ सुखसुप्तंसुखासीनंरममाणंयदृच्छया ॥ आंतरेष्वपिकार्येषुपतिंनोत्थापयेत्क्वचित् ॥ २१ ॥ स्त्रीधर्मिणीत्रिरात्रंतुस्वमुखंनैवदर्शयेत् ॥ स्ववाक्यंश्रावयेन्नापियावत्स्नातानशुद्धितः ॥ २२ ॥

षितभर्तृकेति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आगत्यचकिमर्थंव्याहृतेत्यादिवक्तिचेतिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ १३ ॥ नद्वारमुपसेवतेशयनादिनेतिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रतीच्छतिगृह्णाति ॥ १७ ॥ १८ ॥ संयतोपस्करासुनिर्णिक्तालंकारा ॥ १९ ॥ समाजोत्सवदर्शनंसमाजश्चउत्सवश्चतयोर्दर्शनम् ॥ दर्शनाभावमुक्त्वागमनाभावमावेदयति ॥ नगच्छेदिति ॥ २० ॥ आंतरेषुअंतरंगेषुरहस्येष्वितियावत् ॥ २१ ॥ २२ ॥

अथवेति ॥ भर्तरिक्वापिगतइतिशेषः ॥ २३ ॥ कूर्पासकंचौलंकंचुकीतिप्रसिद्धम ॥ २४ ॥ नदूरयेन्नत्यजेत् ॥ २५ ॥ रजक्यावस्त्रनिर्णेजकपत्न्याउदक्ययावा ॥ प्रथमेहनिचांडालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी ॥ तृतीयेरजकीप्रोक्ताचतुर्थेहनिशुद्ध्यतीतिवचनात् ॥ यावद्रजोनुवर्त्ततेतावत्तयासखित्वंनाचरेदित्यर्थः ॥ हैतुक्यासत्कर्मसुहेतुभिःसंदेहमापादयंत्या ॥ तदुक्तम् ॥ संदेहकृद्धेतुभिर्यःसत्कर्मसुसहैतुकइति ॥ श्रमणयापाषंडमार्गकृताभ्यासयाकापालिक्येत्यर्थः ॥ यद्वा श्रमणयापरिव्राजिकयाबौद्धपत्न्येत्यर्थः ॥ दुर्भगयाभाग्यहीनयाप्राकृत

सुस्नाताभर्तृवदनमीक्षतेन्यस्यनक्वचित् ॥ अथवामनसिध्यात्वापतिंभानुंविलोकयेत् ॥ २३ ॥ हरिद्रांकुंकुमंचैवसिंदूरंकज्जलंतथा ॥ कूर्पासकंचतांबूलंमांगल्याभरणंशुभम् ॥ २४ ॥ केशसंस्कारकबरीकरकर्णादिभूषणम् ॥ भर्त्तुरायुष्यमिच्छंतीदूरयेन्नपतिव्रता ॥ २५ ॥ नरजक्यानहैतुक्यातथाश्रमणयानच ॥ नचदुर्भगयाक्वापिसखित्वंकुरुतेसती ॥ २६ ॥ भर्तृविद्वेषिणींनारींनैषासंभाषतेक्वचित् ॥ नैकाकिनीक्वचिद्भूयान्ननग्नास्नातिचक्वचित् ॥ २७ ॥ नोलूखलेनमुसलेनवर्द्धन्यांदृषद्यपि ॥ नयंत्रकेनदेहल्यांसतीचोपविशेत्क्वचित् ॥ २८ ॥ विनाव्यवायसमयंप्रागल्भ्यंनक्वचिच्चरेत् ॥ यत्रयत्ररुचिर्भर्त्तुस्तत्रप्रेमवतीसदा ॥ २९ ॥ इदमेवव्रतंस्त्रीणामयमेवपरोवृषः ॥ इयमेकादेवपूजाभर्त्तुर्वाक्यंनलंघयेत् ॥ ३० ॥ क्लीबंवादुरवस्थंवाव्याधितंवृद्धमेववा ॥ सुस्थितंदुःस्थितंवापिपतिमेकंनलंघयेत् ॥ ३१ ॥ हृष्टाहृष्टेविषण्णास्याविषण्णास्येप्रियेसदा ॥ एकरूपाभवेत्पुण्यासंपत्सुचविपत्सुच ॥ ३२ ॥ सर्पिर्लवणतैलादिक्षयेपिचपतिव्रता ॥ पतिंनास्तीतिनब्रूयादायासेषुनयोजयेत् ॥ ३३ ॥ तीर्थस्नानार्थिनीनारीपतिपादोदकंपिबेत् ॥ शंकरादपिविष्णोर्वापतिरेकोधिकःस्त्रियः ॥ ३४ ॥ व्रतोपवासनियमंपतिमुल्लंघ्ययाचरेत् ॥ आयुष्यंहरतेभर्त्तुर्मृतानिरयमृच्छति ॥ ३५ ॥ उक्ताप्रत्युत्तरंदद्याद्यानारीक्रोधतत्परा ॥ सरमाजायतेग्रामेसृगालीनिर्जनेवने ॥ ३६ ॥

येत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ वर्धन्यांसंमार्जन्याम् ॥ दृषदिपेषिण्याम् ॥ अपिःसमुच्चये ॥ यंत्रकेगोधूमादिचूर्णशिलायाम् ॥ देहल्यांगृहावग्रहण्याम् ॥ गृहावग्रहणीदेहलीत्यमरः ॥ गृहद्वाराद्बहिरुभयत्रोच्चभूम्यामित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रसंगात्स्त्रीधर्मानाह ॥ इदमेवेत्यादिना ॥ ३० ॥ क्लीबंवीर्यहीनम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सरमाशुनी ॥ सरमाशुनीत्यमरः ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ रहोग्राम्यधर्मंचरतिआचरति ॥ जारेणसार्धमितिशेषः ॥ उलूकीपेचिका ॥ उलूकस्तुवायसारातिपेचकावित्यमरः ॥ ४० ॥ वृषदंशिकामार्जारीच ॥ व्यां
घ्रीवृषदंशिकेत्येकंपदंवा ॥ केकराक्षीतिर्यङ्नेत्रावक्रनयनेतियावत् ॥ वल्गुर्नामोर्ध्वचरणोऽधःशिरावृक्षावलंबीपक्षिविशेषः ॥ स्वविट्भुजास्वविष्ठाभक्षिणी ॥ वल्गुलीवेतिपाठेसए

स्त्रीणांहिपरमश्चैकोनियमःसमुदाहृतः॥ अभ्यर्च्यचरणौभर्त्तुर्भोक्तव्यंकृतनिश्चयम् ॥ ३७॥ उच्चासनंनसेवेतनव्रजेत्परवेश्मसु ॥ नत्रपाक
रवाक्यानिवक्तव्यानिकदाचन ॥ ३८ ॥ अपवादोनवक्तव्यःकलहंदूरतस्त्यजेत् ॥ गुरूणांसन्निधौक्वापिनोच्चैर्ब्रूयान्नवाहसेत् ॥ ३९ ॥ याभ
र्तारंपरित्यज्यरहश्चरतिदुर्मतिः ॥ उलूकीजायतेक्रूरावृक्षकोटरशायिनी ॥ ४० ॥ ताडितातांडितुंचेच्छेत्साव्याघ्रीवृषदंशिका ॥ कटाक्षयति
याऽन्यंवैकेकराक्षीतुसाभवेत् ॥ ४१ ॥ याभर्तारंपरित्यज्यमिष्टमश्नातिकेवलम् ॥ ग्रामेवासूकरीभूयाद्वल्गुर्वापिस्वविट्भुजा ॥ ४२ ॥ यात्वं
कृत्याप्रियंब्रूतेमूकासाजायतेखलु ॥ यासपत्नींसदेर्ष्यैतदुर्भगासापुनःपुनः ॥ ४३ ॥ दृष्टिंविलुप्यभर्तुर्याकंचिदन्यंसमीक्षते ॥ काणाचविमु
खीचापिकुरूपाचापिजायते ॥ ४४ ॥ बाह्यादायांतमालोक्यत्वरिताचजलाशनैः ॥ तांबूलैर्व्यजनैश्चैवपादसंवाहनादिभिः ॥ ४५ ॥ तथैव
चाटुवचनैःखेदसंनोदनैःपरैः ॥ याप्रियंप्रीणयेत्प्रीतात्रिलोकीप्रीणितातया ॥ ४६ ॥ मितंददातिहिपितामितंभ्रातामितंसुतः ॥ अमितस्यहि
दातारंभर्तारंपूजयेत्सदा ॥ ४७ ॥ भर्तादेवोगुरुर्भर्ताधर्मतीर्थव्रतानिच ॥ तस्मात्सर्वंपरित्यज्यपतिमेकंसमर्चयेत् ॥ ४८ ॥ जीवहीनोयथा
देहःक्षणादशुचितांव्रजेत् ॥ भर्तृहीनातथायोषित्सुस्नाताप्यशुचिःसदा ॥ ४९ ॥ अमंगलेभ्यःसर्वेभ्योविधवात्यक्तमंगला ॥ विधवादर्शना
त्सिद्धिःक्वापिजातुनजायते ॥ ५० ॥

वार्थः ॥ ४२ ॥ त्वंकृत्यत्वंकारंकृत्वा ॥ हुंकृत्येतिक्वचित्पाठः ॥ ४३ ॥ विलुप्यवस्त्रादिनाछाद्यव्यवधायेत्येतत् ॥ भर्तृसंबंधिनींदृष्टिंत्यक्त्वेतिवा ॥ ४४ ॥ बाह्यात्गृहबाह्यप्रदेशात् ॥
॥ ४५ ॥ खेदसन्नोदनैर्दुःखापनोदनकर्तृभिः ॥ परैरन्यैः ॥ परैःश्रेष्ठैर्वा ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

---

१ सर्वदापतिमर्चयेदित्यपिपाठः

तदाशिषमित्यत्रतच्छब्दोमातृव्यतिरिक्तरंडाविषयः ॥ संन्यस्ताखिलकर्मापिपितुर्वंद्योहिमस्करी सर्ववंद्येनयतिनाप्रसूर्वंद्याप्रयत्नतइत्यत्रैववक्ष्यमाणत्वात् ॥ आशीविषोपमांसर्पोपमाम् ॥ सर्पःपृदाकुर्भुजगोभुजंगोहिर्भुजंगमः आशीविषोविषधरश्चक्रीव्यालःसरीसृपइत्यमरः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ भर्तेति ॥ स्त्रियाजीवन्मृतोवाभर्ताऽनुयातव्योऽनुगंतव्यइत्यर्थः ॥ अत्रानुगुणंदृष्टांतत्रयमाह॥ देहवदितिपादत्रयेण ॥ विद्युत्वान्मेघः ॥५३॥ पतिमनुव्रजंत्यनुगच्छंतीचितारोहार्थमितिशेषः ॥ पितृवनंश्मशानम्॥ मुदेतिबलात्कारेणगमनंवार्यते ॥५४॥ पतिव्रतामाहात्म्यमाह ॥ व्यालग्राहीत्यारभ्यशीलभंगेनेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ व्यालंसर्पंग्रहीतुंशीलंयस्यसव्यालग्राहीमनुष्यःपक्षिविशेषोवा ॥ उत्क्रम्यमोचयित्वा ॥ ५५ ॥

विहायमातरंचैकांसर्वामंगलवर्जिताम् ॥ तदाशिषमपिप्राज्ञस्त्यजेदाशीविषोपमाम् ॥५१॥ कन्याविवाहसमयेवाचयेयुरितिद्विजाः ॥ भर्तुःसहचरीभूयाज्जीवतोजीवतोपिवा ॥५२॥ भर्तासदानुयातव्योदेहवच्छाययास्त्रिया॥ चंद्रमाज्योत्स्नयायद्वद्विद्युत्वान्विद्युतायथा ॥५३॥ अनुव्रजतिभर्तारंगृहात्पितृवनंमुदा ॥ पदेपदेऽश्वमेधस्यफलंप्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ५४ ॥ व्यालग्राहीयथाव्यालंबलादुद्धरतेबिलात् ॥ एवमुत्क्रम्यदूतेभ्यःपतिंस्वर्गंनयेत्सती ॥ ५५ ॥ यमदूताःपलायंतेसतीमालोक्यदूरतः ॥ अपिदुष्कृतकर्माणंसमुत्सृज्यचतत्पतिम् ॥ ५६ ॥ नतथाबिभीमोवह्नेर्नतथाविद्युतोयथा ॥ आपतंतींसमालोक्यवयंदूताःपतिव्रताम् ॥५७॥ तपनस्तप्यतेत्यंतंदहनोपिचदह्यते ॥ कंपंतेसर्वतेजांसिदृष्ट्वापातिव्रतंमहः ॥ ५८ ॥ यावत्स्वलोमसंख्यास्तितावत्कोट्ययुतानिच ॥ भर्त्रास्वर्गसुखंभुंक्तेरममाणापतिव्रता ॥ ५९ ॥ धन्यासाजननीलोकेधन्योसौजनकःपुनः ॥ धन्यःसचपतिःश्रीमान्येषांगेहेपतिव्रता ॥ ६० ॥ पितृवंश्यामातृवंश्याःपतिवंश्यास्त्रयस्त्रयः ॥ पतिव्रतायाःपुण्येनस्वर्गसौख्यानिभुंजते ॥ ६१ ॥ शीलभंगेनदुर्वृत्ताःपातयंतिकुलत्रयम् ॥ पितुर्मातुस्तथापत्युरिहामुत्रचदुःखिताः ॥ ६२ ॥ पतिव्रतायाश्चरणोयत्रयत्रस्पृशेद्भुवम् ॥ तत्रेतिभूमिर्मन्येतनात्रभारोस्तिपावनी ॥ ६३ ॥

॥ ५६ ॥ नबिभीमःभयंनप्राप्नुमः ॥ ५७ ॥ दह्यतइतिकर्मकर्तर्यात्मनेपदम् ॥ महस्तेजः ॥ ५८ ॥ भर्त्रासहरममाणा भर्त्राकर्त्राक्रीडमानाइतिवा ॥ उक्तंच ॥ तिस्रःकोट्योऽर्धकोटीचयानिलोमानिमानवे ॥ तावत्कालंवसेत्स्वर्गेभर्तारंयानुगच्छतीति ॥ ५९ ॥ केतेधन्यास्तत्राह ॥ येषांगेहेपतिव्रतेति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ विकर्मस्थांनिंदति ॥ शीलभंगेनेत्येकेन ॥ ६२ ॥ पुनरपिपतिव्रतायामाहात्म्यमाह ॥ पतिव्रतायाइत्यष्टभिः॥ पतिव्रतायाश्चरणोयत्रयत्रभुवंभूप्रदेशंस्पृशेत्स्पृशति तत्रेत्यत्रवीप्साबोद्धव्या ॥ तत्रतत्रभूमिरितिमन्यते ॥ किंतत्तदाह ॥ नात्रममभारोस्ति किंत्वनेनपादस्पर्शेनाहंपावनीपावित्र्यकर्त्रींपवित्रेतिवा ॥ ६३ ॥

बिभ्यद्भयंकुर्वाणः ॥ अर्थात्पापेभ्यइतित्रयाणांविशेषणम् ॥ ६४ ॥ जाड्यंजडत्वंअज्ञानंवा ॥ तुशब्दोऽवधारणार्थः ॥ अन्यपावनाअन्येषांपावनकर्त्र्यः ॥ ६५॥ एवंभूतातुभार्यादुर्लभेत्याह ॥ गृहेगृहेइति ॥ रूपलावण्यगर्विताः ॥ रूपमंगसौष्ठवंलावण्यंकांतिस्ताभ्यांगर्विताः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ परेइति ॥ भार्ययाद्वयंजीयतेइतिसामान्येनान्वयः ॥ पश्चात्किंतद्द्वयमित्याकांक्षायामाह ॥ परलोकोऽयंलोकइति ॥ दैवपित्रतिथीज्यादिकर्मेत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ अन्याऽपतिव्रता ॥ प्रतिपदंप्रतिक्षणम् ॥ प्रतिदिनमितिक्वचित्पाठः ॥ जरैवराक्षसीतयाजरयाराक्षस्याग्रस्यतइतिशेषः ॥ अथवेतिपक्षांतरे ॥ यथेतिपाठे जरानाम्न्याराक्षस्यावायथेतिदृष्टांतत्वेनव्याख्येयम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ सभर्तृकाणांपतिव्रतानां

बिभ्यत्पतिव्रतास्पर्शंकुरुतेभानुमानपि ॥ सोमोगंधवहश्चापिस्वपावित्र्यायनान्यथा ॥ ६४ ॥ आपःपतिव्रतास्पर्शमभिलष्यंतिसर्वदा ॥ अद्यजाड्यविनाशोनोजातास्त्वद्याऽन्यपावनाः ॥ ६५ ॥ गृहेगृहेनकिंनार्योरूपलावण्यगर्विताः ॥ परंविश्वेशभक्त्यैवलभ्यतेस्त्रीपतिव्रता ॥ ६६ ॥ भार्यामूलंगृहस्थस्यभार्यामूलंसुखस्यच ॥ भार्याधर्मफलावाप्त्यैभार्यासंतानवृद्धये ॥ ६७ ॥ परलोकस्त्वयंलोकोजीयतेभार्ययाद्वयम् ॥ देवपित्रतिथीज्यादिनाभार्यःकर्मचार्हति ॥ ६८ ॥ गृहस्थःसहिविज्ञेयोयस्यगेहेपतिव्रता ॥ ग्रसतेऽन्याप्रतिपदंराक्षस्याजरयाथवा ॥ ६९ ॥ यथागंगाऽवगाहेनशरीरंपावनंभवेत् ॥ तथापतिव्रतादृष्ट्याशुभयापावनंभवेत् ॥ ७० ॥ अनुयातिनभर्तारंयदिदैवात्कथंचन ॥ तत्रापिशीलंसंरक्ष्यंशीलभंगात्पतत्यधः ॥ ७१ ॥ तद्वैगुण्यादपिस्वर्गात्पतिःपततिनान्यथा ॥ तस्याःपिताचमाताचभ्रातृवर्गस्तथैवच ॥ ७२ ॥ पत्यौमृतेचयायोषिद्वैधव्यंपालयेत्क्वचित् ॥ सापुनःप्राप्यभर्तारंस्वर्गभोगान्समश्नुते ॥ ७३ ॥ विधवाकबरीबंधोभर्तृबंधायजायते ॥ शिरसोवपनंतस्मात्कार्यंविधवयासदा ॥ ७४ ॥ एकाहारःसदाकार्योनद्वितीयःकदाचन ॥ त्रिरात्रंपंचरात्रंवापक्षव्रतमथापिवा ॥ ७५ ॥

धर्मानुक्त्वाऽभर्तृकानांधर्मान्वक्तुमुपक्रमते ॥ अनुयातिनभर्तारमिति ॥ शीलंपातिव्रत्यंस्वभावंसद्वृत्तंवा ॥ शीलंस्वभावेसद्वृत्तेइत्यमरः ॥ ७१ ॥ तद्वैगुण्यात्शीलवैगुण्यात्भार्यावैगुण्याद्वा ॥ तथाचोक्तं ॥ पतत्यर्धशरीरेणयस्यभार्यासुरांपिबेदिति ॥ तस्याःपित्रादयोपितथैवपतंतीत्याह ॥ तस्याइति ॥ ७२ ॥ भर्तृविहीनायाःपतिव्रतायाउभयलोककष्टशंकांशातयति ॥ पत्याविति ॥ ७३ ॥ विधवेति ॥ विधवायायःकबरीबंधःकबरीकेशवेशः ॥ कबरीकेशवेशइत्यमरः ॥ तस्याबंधोव्यसनं ॥ बंधकंव्यसनमित्यमरः ॥ सभर्तृबंधायभर्तृव्यसनायनरकायजायतइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

चांद्रायणमथापिवेति ॥ चांद्रायणपराककृच्छ्रतप्तकृच्छ्राणांस्वरूपंचपराशरसंहितायामुक्तम् ॥ एकैकंवर्द्धयेद्ग्रासंशुक्लेकृष्णेतुह्रासयेत् ॥अमावास्यांनभुंजीतएषचांद्रायणोविधिः॥
कुक्कुटस्यांडमात्रंतुग्रासंतुपरिकल्पयेत् ॥ अन्यथाभावदोषेणनधर्मोनचशुध्यतीति ॥ यतात्मनोऽप्रमत्तस्यद्वादशाहमभोजनम् ॥ पराकोनामकृच्छ्रोयंसर्वपापप्रणोदनइति ॥ त्र्यह
मुष्णंपिबेदापस्त्र्यहमुष्णंपयःपिबेत् त्र्यहमुष्णंघृतंपीत्वावायुभक्ष्योदिनत्रयम् षट्पलंतुपिबेदापस्त्रिपलंतुपयःपिबेत् पलमेकंपिबेत्सर्पिस्तप्तकृच्छ्रंप्रकीर्तितमिति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ पर्यंके

मासोपवासंवाकुर्याच्चांद्रायणमथापिवा ॥ कृच्छ्रंपराकंवाकुर्यात्तप्तकृच्छ्रमथापिवा ॥ ७६ ॥ यवान्नैर्वाफलाहारैःशाकाहारैःपयोव्रतैः ॥ प्रा
णयात्रांप्रकुर्वीतयावत्प्राणःस्वयंव्रजेत् ॥ ७७ ॥ पर्यंकशायिनीनारीविधवापातयेत्पतिम् ॥ तस्माद्भूशयनंकार्यंपतिसौख्यसमीहया ॥ ७८ ॥
नचांगोद्वर्तनंकार्यंस्त्रियाविधवयाक्वचित् ॥ गंधद्रव्यस्यसंयोगोनैवकार्यस्तयापुनः ॥ ७९ ॥ तर्पणंप्रत्यहंकार्यंभर्तुःकुशतिलोदकैः ॥ तत्पितु
स्तत्पितुश्चापिनामगोत्रादिपूर्वकम् ॥ ८० ॥ विष्णोस्तुपूजनंकार्यंपतिबुद्ध्यानचान्यथा ॥ पतिमेवसदाध्यायेद्विष्णुरूपधरंहरिम् ॥ ८१ ॥ यद्य
दिष्टतमंलोकेयच्चपत्युःसमीहितम् ॥ तत्तद्गुणवतेदेयंपतिप्रीणनकाम्यया ॥ ८२ ॥ वैशाखेकार्तिकेमाघेविशेषनियमांश्चरेत् ॥ स्नानंदानंती
र्थयात्रांविष्णोर्नामग्रहंमुहुः ॥ ८३ ॥ वैशाखेजलकुंभाश्चकार्तिकेघृतदीपकाः ॥ माघेधान्यतिलोत्सर्गःस्वर्गलोकेविशिष्यते ॥ ८४ ॥ प्रपा
कार्याचवैशाखेदेवेदेयागलंतिका ॥ उपानद्व्यजनंछत्रंसूक्ष्मवासांसिचंदनम् ॥ ८५ ॥ सकर्पूरंचतांबूलंपुष्पदानंतथैवच ॥ जलपात्राण्यनेका
नितथापुष्पगृहाणिच ॥ ८६ ॥ पानानिचविचित्राणिद्राक्षारंभाफलानिच ॥ देयानिद्विजमुख्येभ्यःपतिर्मेप्रीयतामिति ॥ ८७ ॥ ऊर्जेयवा
न्नमश्नीयादेकान्नमथवापुनः ॥ वृंताकंसूरणंचैवशुकशिंबीचवर्जयेत् ॥ ८८ ॥

ति ॥ अत्रापिचवक्ष्यति ॥ पर्यंकशायिनीखट्वाशायिनी ॥ ताच्छील्यप्रयोगात्कदाचित्कथंचिच्छयनेदोषोनास्तीतिध्वनितम् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥
॥ ८४ ॥ प्रपाजलशाला ॥ प्रपापानीयशालिकेत्यमरः ॥ गलंतिकादेवोपरिदीयमानाकुंभस्थाजलधारा ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ द्राक्षामृद्वीका ॥ ८७ ॥ ऊर्जेकार्तिके ॥ वृंताकंप्रसिद्धम् ॥
सूरणमर्शोघ्नम् ॥ शुकशिंबिशुकनासाकाराशिंबिःशुकशिंबिस्तांनिष्पावमितियावत् ॥ शुकाशिंबीमितिपाठेदीर्घाकारांमृदुंशिंबीमित्यर्थः ॥ वापिशब्दौसमुच्चयवाचिनौ ॥ ८८ ॥

संधितंसंधानंबिल्वामलकादीनाम् ॥ चुक्रसंधितमितिपाठेचुक्रंचसंधितंच चुक्रेणवृक्षाम्लेनअम्लेनवा ॥ चुक्रंवृक्षाम्लेचांगेर्यांस्त्रीपुंस्यम्लेऽम्लवेतसइतिमेदिनीकारः ॥ ८९ ॥ प्रय
च्छतिप्रयच्छेत् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ किंचिदभ्युदितेअरुणोदयइत्यर्थः ॥ यथाशक्त्यायथाशक्ति ॥ ९४ ॥ वटकेति ॥ इंडरिकंइंडरीतिपुरुषोत्तमेऽत्यंतंप्रसिद्धम् ॥ आ

कार्तिकेवर्जयेत्तैलंकार्तिकेवर्जयेन्मधु ॥ कार्तिकेवर्जयेत्कांस्यंकार्तिकेचापिसंधितम् ॥ ८९ ॥ कार्तिकेमौननियमेघंटांचारुप्रदापयेत् ॥
पत्रभोजीकांस्यपात्रंघृतपूर्णंप्रयच्छति ॥ ९० ॥ भूमिशय्याव्रतेदेयाशय्याश्लक्ष्णासतूलिका ॥ फलत्यागेफलंदेयंरसत्यागेचतद्रसम् ॥ ९१ ॥
धान्यत्यागेचतद्धान्यमथवाशालयःस्मृताः ॥ धेनूर्दद्यात्प्रयत्नेनसालंकाराःसकांचनाः ॥ ९२ ॥ एकतःसर्वदानानिदीपदानंतथैकतः ॥ का
र्तिकेदीपदानस्यकलांनार्हतिषोडशीम् ॥ ९३ ॥ किंचिदभ्युदितेसूर्येमाघस्नानंसमाचरेत् ॥ यथाशक्त्याचनियमान्माघस्नायीसमाचरेत्
॥ ९४ ॥ पक्वान्नैर्भोजयेद्विप्रान्यतिनोपितपस्विनः ॥ लड्डुकैःफणिकाभिश्चवटकेंडरिकादिभिः ॥ ९५ ॥ घृतपक्वैःसमरिचैःशुचिकर्पूरवासितैः ॥
गर्भैशर्करयापूर्णैर्नेत्रानंदैःसुगंधिभिः ॥ ९६ ॥ शुष्कैंधनानांभारांश्चदद्याच्छीतापनुत्तये ॥ कंचुकंतूलगर्भंचतूलिकांसूपवीतिकाम् ॥ ९७ ॥
मंजिष्ठारक्तवासांसितथातूलवतींपटीम् ॥ जातीफललवंगैश्चतांबूलानिबहून्यपि ॥ ९८ ॥ कंबलानिविचित्राणिनिर्वातानिगृहाणिच ॥
मृदुलाःपादरक्षाश्चसुगंध्युद्वर्त्तनानिच ॥ ९९ ॥ घृतकंबलपूजाभिर्महास्नानपुरःसरम् ॥ कृष्णागुरुप्रभृतिभिर्गर्भागारेप्रधूपनैः ॥ १०० ॥

दिपदेनपूरिकाघर्घरीमंडकादयोगृह्यंते ॥ ९५ ॥ घृतपक्वैरितिगर्भैशर्करयापूर्णैरितियथासंभवंबोद्धव्यम् ॥ ९६ ॥ कंचुकशब्देनात्रपुरुषपरिधेयंशीतत्राणवस्त्रंगृह्यते ॥ सूपवीतिकां
शोभनप्रावरणिकाम् ॥ ९७ ॥ मंजिष्ठारक्तवासांसिमंजिष्ठयारक्तवस्त्राणि ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ घृतकंबलपूजाभिःघृतनिर्मितकंबलपूजाभिर्बदरिकाश्रमेश्रीनारायणेप्रसिद्धाभिः ॥ क
र्मधारयोद्वंद्वोवा ॥ गर्भागारेअगारस्यगर्भंगर्भागारंतस्मिन्देवालयमध्येइत्यर्थः ॥ १०० ॥

॥ १ ॥ २ ॥ अनड्वाहंबलीवर्दम् ॥ विकृतंविशेषेणकृतंचित्रमित्यर्थः ॥ न्यसेत्वसेदित्यर्थः ॥ वसेदित्येववापाठः ॥ ३ ॥ ४ ॥ उपसंहरति ॥ एवंधर्मेति ॥ ५ ॥ ६ ॥ लोपामुद्रांस्तौति ॥ गंगेति ॥ तवदर्शनंयज्जातमेतद्गंगास्नानफलंजातमितिसंबंधः ॥ तुशब्दोऽवधारणे ॥ जातमेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ प्रणतिपूर्वकंसभार्यमगस्त्यंस्तौति ॥ प्रणम्यचेति ॥ काकाक्षिन्यायेनप्रणम्येत्यस्योभयत्रसंबंधः ॥ चकारःसमुच्चयेसंभ्रमेवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ कार्यंविज्ञापयितुंतस्यकिमप्यसाध्यंनास्तीत्याह ॥ इदमिति ॥ तेजोविशेषणत्वात्षंढत्वम् ॥ इयमितिवापाठः॥

स्थूलवर्तिप्रदीपैश्चनैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ भर्तृस्वरूपोभगवान्प्रीयतामितिचोच्चरेत् ॥ १ ॥ एवंविधैश्चविधवाविविधैर्नियमैर्व्रतैः ॥ वैशाखा
न्कार्तिकान्माघानेवमेवातिवाहयेत् ॥ २ ॥ नाधिरोहेदनड्वाहंप्राणैःकंठगतैरपि ॥ कंचुकंनपरीदध्याद्वासोनविकृतंन्यसेत् ॥ ३ ॥ अपृष्ट्वातु
सुतान्किंचिन्नकुर्याद्भर्तृतत्परा ॥ एवंचर्यापरानित्यंविधवापिशुभामता ॥ ४ ॥ एवंधर्मसमायुक्ताविधवापिपतिव्रता ॥ पतिलोकानवाप्नो
तिनभवेत्क्वापिदुःखभाक् ॥५॥ नगंगयातयाभेदोयानारीपतिदेवता ॥ उमाशिवसमासाक्षात्तस्मात्तांपूजयेद्बुधः ॥६॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥
गंगास्नानफलंत्वेतद्यज्जातंतवदर्शनम् ॥ लोपामुद्रेमहामातर्भर्तृपादांबुजेक्षणे ॥ ७॥ इतिस्तुत्वामहाभागांराजपुत्रींपतिव्रताम् ॥ प्रणम्यच
गुरुःप्राहमुनिंसर्वार्थकोविदः ॥८॥ प्रणवस्त्वंश्रुतिरियंक्षमैषात्वंस्वयंतपः ॥ सत्क्रियेयंफलंत्वंहिधन्योसीतिमहामुने ॥ ९ ॥ इदंपातिव्रतंतेजो
ब्रह्मतेजोभवान्परम् ॥ तत्राप्येतत्तपस्तेजःकिमसाध्यतमंतव ॥ ११० ॥ तवनाविदितंकिंचित्तथापिचवदाम्यहम् ॥ यदर्थमागतादेवास्तन्मुने
त्रनिशामय ॥ ११ ॥ अयंशतमखःश्रीमान्वृत्रहाकुलिशायुधः ॥ सिद्ध्यष्टकंहियद्द्वारिदृक्प्रसादंसमीक्षते ॥ १२ ॥ यस्यपुर्याःपरिसरेकाम
धेनुव्रजश्चरेत् ॥ यत्पौराःकल्पवृक्षाणांनित्यंछायासुशेरते ॥ १३ ॥ यद्रथ्यासुचतिष्ठंतितेचिंतामणिकर्कराः ॥ अयमग्निर्जगद्योनिर्धर्मरा
जस्त्वयंपुनः ॥ १४ ॥

पतिव्रतायाइदंपातिव्रतम् ॥११०॥ कार्यंनिवेदयितुंपरिपाटींरचयति ॥ तवेति ॥ ११ ॥ केतेदेवाइतिपृच्छायांप्राधान्येनाष्टलोकपालान्निर्दिशति ॥ अयमित्यादिना ॥ अयमितिभ्रूचालनेननिर्दिशति ॥ दृक्प्रसादंनेत्रावलोकप्रसादम् ॥ प्रतीक्षतेतवेतिशेषः ॥ १२ ॥ कामधेनुव्रजःकामधेनुसमूहः ॥ १३ ॥ चिंतामणिकर्कराःचिंतामणयएवातिसुलभत्वेनकर्कराःक्षुद्रपाषाणाः ॥ १४ ॥

श्रीदोधनेशः रुद्रईशएतौआदीयेषांतेतथा॥अमीइत्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ तुशब्दःपादपूरणार्थः ॥१५॥याच्यएतैरितिशेषः ॥ नचतद्याञ्चापूरणंतवासाध्यमित्याह ॥ वाङ्मात्रेति ॥१६॥ एवंपरिपाटींकृत्वासाक्षाद्देवकार्यंनिर्दिशति ॥ कश्चिदिति ॥ १७ ॥ ननुसन्मार्गवर्तिनस्तस्यकथंतद्वृद्धिर्निवार्येत्यतआह ॥ येचेति ॥ वर्धितंअशुभंययासातथा ॥ १८ ॥ गुरोर्बृहस्पतेः ॥ तथेति ॥ तद्वृद्धिनिवारणंकर्तव्यमित्येवंरूपंप्रत्युत्तरंदत्तवानित्यर्थः ॥ तत्प्रतीतिपाठेतद्वचःप्रत्युत्तरंदत्तवान् ॥ १९ ॥ किंतत्प्रत्युत्तरंतदाह ॥ साधयिष्यामीति ॥ अन्यस्मिन्पक्षे

निर्ऋतिर्वरुणोवायुःश्रीदरुद्रादयस्त्वमी॥ आराध्यंतेचचारित्रैःसर्वकामार्थमीश्वराः ॥ १५ ॥ समभ्यर्थयितारोमीत्वंयाच्यस्तुजगत्कृते ॥ वाङ्मात्रोद्यमसाध्यंतत्तवविश्वोपकारकम् ॥ १६॥ कश्चिच्छैलोविंध्यनामाभानुमार्गावरोधकः॥ वर्धितःस्पर्धयामेरोस्तद्वृद्धिंत्वंनिवारय ॥ १७॥ येचस्वभावकठिनायेचमार्गावरोधकाः॥ येस्पर्धयावृद्धिमंतस्तद्वृद्धिर्वर्धिताऽशुभा॥ १८ ॥ इतिश्रुत्वागुरोर्वाक्यमविचार्यमहामुनिः॥ क्षणंमुनिःसमाधायतथेतिप्रत्युवाचह॥ १९ ॥ साधयिष्यामिवःकार्यंविसर्ज्यैतिदिवौकसः॥ पुनर्श्चिंतापरोभूत्वाऽगस्तिर्ध्यानपरोभवत्॥१२०॥ ॥वेदव्यासउवाच॥ ॥इमंपतिव्रताऽध्यायंश्रुत्वास्त्रीपुरुषोपिवा॥ पापकंचुकमुत्सृज्यशक्रलोकंप्रयास्यति॥२१॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेपतिव्रताख्यानंनामचतुर्थोऽध्यायः॥४॥ ॥छ॥ ॥पाराशरउवाच॥ ॥ततोध्यानेनविश्वेशमालोक्यसमुनीश्वरः॥ सूतप्रोवाचतांपुण्यांलोपामुद्रामिदंवचः॥ १ ॥ अयिपश्यवरारोहेकिमेतत्समुपस्थितम्॥ क्वतत्कार्यंक्वचवयंमुनिमार्गानुसारिणः॥ २ ॥

विसर्ज्यैतिपृथग्वाक्यम् ॥ २० ॥ एतदध्यायश्रवणफलमाह ॥ इममिति ॥ पापकंचुकंपापमेवकंचुकोनिर्मोकस्तम् ॥ समौकंचुकनिर्मोकावित्यमरः ॥ अयंभावः ॥ यथासर्पोज्वरजीर्णांत्वचंमुंचतिएवंपुण्यज्वरजीर्णपापकंचुकंत्यक्त्वेति ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पंचमेवर्ण्यतेदेवैरिंद्राद्यैःस्वार्थसाधकैः ॥ अगस्त्यस्यसभार्यस्यप्रस्थानमविमुक्ततः ॥ १ ॥ अगस्तिर्ध्यानपरोभवदित्युक्तंततःपरंकिंजातमित्याकांक्षायामाह ॥ ततइति ॥ सूतहेलोमहर्षण ॥१ ॥ अयीतिसंबोधने ॥ वरारोहेश्रेष्ठजघने ॥ अपीतिक्वचित्पाठः ॥ २ ॥

गोत्रभिदाइंद्रेण ॥ विपक्षाविगतपत्राः ॥ गरुत्पक्षच्छदाःपत्रंपतत्रंचतनूरुहमित्यमरः ॥ ३ ॥ कुलिशंवज्रम् ॥ ह्रादिनीवज्रमस्त्रीस्यात्कुलिशंभिदुरंपविरित्यमरः ॥ सिद्ध्यष्टकमणिमादिकंयस्मादिकंत्रा ॥४॥ दावाग्निनावनवह्निनाप्रलयवह्निनावाव्याकुलीक्रियंतएव ॥ दावाग्निनापीत्यपिशब्दार्थोऽवधारणम् ॥ येशैलाइत्यन्वयः ॥ तद्वृद्धिस्तंभनेतेषांशैलानांवृद्धिनिवारणे ॥ आशुशुक्षणेर्वह्नेः ॥ ५ ॥ दंडधरोयमः ॥ ग्रावमात्रकेपर्वतैकमात्रे ॥ अद्रिगोत्रगिरिग्रावाचलशैलशिलोच्चयाइत्यमरः ॥ मात्रंकार्त्स्न्येवधारणइतिच ॥ ६ ॥ आदित्याविष्णुशक्राद्याद्वादश ॥ वसवआपध्रुवाद्याअष्टौ ॥ रुद्राअजैकपादाद्याएकादश ॥ तुषिताःषट्त्रिंशत् ॥ मरुतःपूतात्मप्रमुखाएकोनपंचाशत् ॥ विश्वेदेवाविष्कंभुप्रभृतयोदश ॥ दस्रौअ

येनगोत्रभिदागोत्राविपक्षाहेलयाकृताः ॥ भवेत्कुंठितसामर्थ्यःसकथंगिरिमात्रके ॥ ३ ॥ कल्पवृक्षोंऽगणेयस्यकुलिशंयस्यचायुधम् ॥ सिद्ध्यष्टकंहियद्द्वारिससिद्ध्यैप्रार्थयेद्द्विजम् ॥ ४ ॥ क्रियंतेव्याकुलाःशैलाअहोदावाग्निनापिये ॥ तद्वृद्धिस्तंभनेशक्तिःक्वगतासाऽशुशुक्षणेः ॥ ५ ॥ नियंतासर्वभूतानांयोसौदंडधरःप्रभुः ॥ सकिंदंडयितुंनालमेकंतंग्रावमात्रकम् ॥ ६ ॥ आदित्यावसवोरुद्रास्तुषिताःसमरुद्गणाः ॥ विश्वेदेवास्तथादस्रौयेचान्येपिदिवौकसः ॥ ७ ॥ येषांदृक्पातमात्रेणपतंतिभुवनान्यपि ॥ तेकिंसमर्थानोकांतेनगवृद्धिनिषेधने ॥ ८ ॥ आज्ञातंकारणंतच्चस्मृतंवाक्यंसुभाषितम् ॥ काशीमुद्दिश्ययद्गीतंमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ९ ॥ अविमुक्तंनमोक्तव्यंसर्वथैवमुमुक्षुभिः ॥ किंतुविघ्नाभविष्यंतिकाश्यांनिवसतांसताम् ॥ १० ॥ उपस्थितोयंकल्याणिसोंऽतरायोमहानिह ॥ नशक्यतेऽन्यथाकर्तुंविश्वेशोविमुखोयतः ॥ ११ ॥

श्विनीसुतौ ॥७॥ ८ ॥ समर्थैरपिदेवैर्विंध्यनिवारणेस्वस्मिन्प्रार्थितेहेतुंनिर्धारयति ॥ आज्ञातमिति ॥ आइतिस्मृतिद्योतकमव्ययम् ॥ स्मृतमनुवदति ॥ यद्वा आइतिसंतःपीडायांखेदइतियावत् ॥ आस्तुस्यात्कोपपीडयोरित्यमरः ॥ ९ ॥ वाक्यमेवनिर्दिशति ॥ अविमुक्तमिति ॥ सतामित्यनेनश्रेयांसिबहुविघ्नानिभवंतिमहतामपीतिन्यायसूचनपूर्वकमसतांविघ्नानभविष्यंतीतिध्वनितम् ॥ तत्कस्मात्तेषामीश्वरेणाधोनिनीषितत्वात् ॥ तमसाधुकर्मकारयतियमधोनिनीषतीतिश्रुतेः ॥ अशनंवसनंवासःकाश्यांयेषाममार्गतः कीकटेनसमाकाशीसत्यंसत्यंखगेश्वरेत्यादिगरुडपुराणादिवचनदर्शनाच्च ॥ १० ॥ अंतरायोविघ्नः ॥ ११ ॥

काशीद्विजाशीर्भिरहोयदाप्ताकस्तांमुमुक्षुर्यदिवामुमुक्षुः ॥ ग्रासंकरस्थंसविसृज्यलब्धंस्वकूर्परंलेढिविमूढचेताः ॥१२॥
अहोजनाबालिशवत्किमेतांकाशींत्यजेयुःसुकृतैकराशिम् ॥ शालूककंदःप्रतिमज्जनंकिंलभेततद्वत्सुलभाकिमेषा ॥ १३ ॥

काशीतोगंतव्यमितिकृतनिश्चयःसन्यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनइतिन्यायेनअन्यान्जिगमिषून्वारयन्काशींस्तौति ॥ काशीद्विजाशीर्भिरित्याद्येकोनविंशत्याश्लोकैः ॥ काशीद्विजाशीर्भिरित्यस्यायमर्थः ॥ अहोइत्याश्चर्येखेदेवा ॥ यदियदाकाशीद्विजाशीर्भिर्ब्राह्मणाशीर्वादैःप्राप्तालब्धातदाताम् ॥ यदित्यव्ययम् ॥ यत्योमुमुक्षुरज्ञानतत्कार्यान्मोक्तुमिच्छुःसन्मुमुक्षुस्त्यक्तुमिच्छुर्भवतिसकोनकोप्यत्यंतमूढबुद्धिरित्यर्थः ॥ यद्वा अकइत्यकारप्रश्लेषः ॥ नविद्यतेकंसुखंयस्यसतथाप्रत्यग्ब्रह्मानंदरहितइत्यर्थः ॥ अत्रदृष्टांतमाह ॥ वेत्युपमायाम् ॥ उपमायांवितर्केवेत्यमरः ॥ वायथाग्रासंकवलंकरस्थंहस्तस्थंलब्धंलब्धदेहितंतृप्तिकरमित्यर्थः ॥ विसृज्यत्यक्त्वा ॥ कूर्परंकफोणिम् ॥ स्यात्कफोणिस्तुकूर्परइत्यमरः ॥ लेढि आस्वादयति विमूढचेतामूढबुद्धिस्तद्वदित्यर्थः ॥ अत्रवायच्छब्दयोर्व्यवहितान्वयकल्पनासोढव्या ॥ यद्वा यदाद्विजाशीर्भिःकाशीप्राप्तालब्धातदातांमुमुक्षुरमुमुक्षुर्वासंसाराद्विरक्तोऽविरक्तोवायद्यस्त्यजेत्परित्यजेदित्यग्रिमश्लोकस्थक्रियायावचनंविपरिणमय्यानुषंगः ॥ सकोनकोपीत्यर्थः॥ सोऽकइतिवा ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ यदिवैमुमुक्षुरितिपाठेअव्ययत्वाद्वैशब्दउपमानार्थःसमुच्चयार्थोवाद्रष्टव्यः ॥ समुच्चयपक्षेपरार्थेप्रयुज्यमानाःशब्दावतिमंतरेणापिवत्यर्थंगमयंतीतिन्यायादुपमानार्थोद्रष्टव्यः ॥ यद्वा यत्इवअमुमुक्षुरितिच्छेदः ॥ तत्रयोविमूढचेताइवतांमुमुक्षुःसोऽमुमुक्षुःसंसारान्मोक्षमनिच्छुरित्यर्थः ॥ शेषंतुल्यम् ॥१२ ॥ अहोजनाइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ अहोइतिखेदे॥बालिशवन्मूर्खवत्॥किंपृच्छायां॥एतांकाशींत्यजेयुः किंकिमर्थंत्यजेयुरितिपृच्छामीत्यर्थः ॥ जुगुप्सनेवा ॥ एतांकाशींत्यजेयुःकिम् ॥ काशींत्यजेयुरितियदेतज्जुगुप्सितमित्यर्थः ॥ किंपृच्छायांजुगुप्सनइत्यमरः ॥ त्यजेयुस्त्यक्त्वागच्छेयुः ॥ सुकृतानामेकोमुख्योराशिर्यस्यांसातथातांसुकृतैकपुंजरूपांवा ॥ ननुकाशींत्यक्त्वागतेपिपुनरागमनंभविष्यतिनेत्याह ॥ शालूककंदइति ॥ शालूकशब्देनात्रशालूकिनःसौगंधिकादयोलक्ष्यंते ॥ तेषांकंदोमूलम् ॥ शालूकमेषांकंदःस्यादित्यमरः ॥ यद्वा शालूकंजलतृणावांतरंतस्यकंदोमूलमित्यर्थः ॥ सकिंप्रतिमज्जनंलभेतप्राप्नुयात् ॥ तद्वत्तथात्यक्त्वागमनेप्रतिवारंकिमेषासुलभासुप्राप्याऽपितुसुलभानैवेत्यर्थः ॥ इदमत्रतात्पर्यम् ॥ अतिनिकृष्टोपिशालूककंदःप्रतिमज्जनंनप्राप्नोतिकिंपुनर्वक्तव्यमेषाब्रह्मांडेऽपिदुर्लभासायुज्यैकोपायभूताप्रतिवारंत्यक्त्वागतेसतिनप्राप्येत्यतोनत्यक्तव्येति ॥ १३ ॥

भवांतरेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ भवांतरायसंसारांतरायावर्जितआसमंताद्वर्जितोदूरीकृतःश्रीमहेशार्पितःपुण्यराशिःपुण्यपुंजोऽर्थात्पुण्यकर्तृभिर्यस्यांसातथाताम् ॥ तस्यांक्रियमाणःपुण्यसंचयोजन्मांतरायनभवतीत्यर्थः ॥ वक्ष्यतिच ॥ ऊषरःपुण्यपापानांधन्यावाराणसीपुरीति ॥ यद्वा भवांतरेभवस्वरूपेविश्वनाथेइत्यर्थः ॥ अंतरशब्दस्यस्वरूपवाचित्वं रात्रौस्वमांतरेब्रह्मन्मयादृष्टौहाराच्युतावित्यादिहरिवंशादौप्रसिद्धम् ॥ आवर्जितःअर्पितःपुण्यानांराशिर्यस्यांसातथाताम् ॥ अत्रत्यैर्जनैःपुण्यराशिरपिविश्वेश्वरेअर्प्यतेक्षुद्रफलाशयातदनुष्ठानंतत्त्यागश्चदूरइतिभावः ॥ यद्वा भवांतंभवस्यांतम् ॥ अंतशब्दस्यस्वरूपवाचित्वात् ॥ रातिददातीतिभवांतराअविद्यातयावर्जिताःपुण्यराशयःपुण्यपुंजाःपुण्यानांवाराशिर्येषांतेतथासुकृतिनइतिवायस्यांसातथोक्ताताम् ॥अविद्याविनाशकत्वात्तेषामितिभावः ॥ यद्वा भवांतरेषुआवर्जितानिसंपादितानिपुण्यानितेषांराशिराशिभूतांअनेकजन्मांतरार्जितसुकृतैकपण्यामित्यर्थः ॥ एवंभूतांकाशींवैप्रसिद्धांशास्त्रविद्वज्जनमुखादवगम्यज्ञात्वापश्चान्महद्भिःकृच्छ्रैर्वर्त्मश्रमशौल्किकतस्करजनितविविधैर्दुःखैःप्राप्यापिमूढधियोलुप्तविवेकाःसंतोदुर्गतिमुधियासवोदुःखंप्राप्तुमिच्छवोन्यत्रकिंयियासवोगंतुमिच्छवःस्युःअपितुनस्युरेवेत्यर्थः ॥ कृच्छ्रैर्महद्भिर्विनिमय्यकाशीमितिपाठेकृच्छ्रैःकष्टसाध्यैर्महद्भिःपुण्यैर्विनिमय्यपरिवर्त्यंप्राप्यापीतिव्याख्येयम् ॥१४ ॥ क्वकाशिकेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ काशिकाक्वकुत्र ॥ काशिकात्वमेवव्युत्पादयति ॥ विश्वपदप्रकाशिकेति ॥ विश्वस्यप्रपंचस्यपदंस्थानमधि

भवांतरावर्जितपुण्यराशिंकृच्छ्रैर्महद्भिस्त्वंवगम्यकाशीम् ॥ प्राप्यापिकिंमूढधियोन्यतोवैयियासवोदुर्गतिमुधियासवः॥ १४॥
क्वकाशिकाविश्वपदप्रकाशिकाक्वकार्यमन्यत्परितोतिदुःखम्॥तत्पंडितोन्यत्रकुतःप्रयातिकिंयातिकूश्मांडफलंत्वजास्ये॥ १५॥

ष्ठानमिति॥यद्वा विश्वस्यपदंत्राणंयस्मात्सत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनेतिविश्वपदंपरमात्मा ॥ पदंव्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुष्वित्यमरः ॥ विश्वंचतत्पद्यतेज्ञायतइतिपदंचेतिवाविश्वपदम्॥ सर्वेगत्यर्थाज्ञानार्थाइतिन्यायात् ॥ सर्वथापिविश्वपदंपरंब्रह्मतस्यप्रकाशिकाभिव्यंजिकास्फोरिकेतियावत् ॥ क्वकार्यंक्रियतइतिकार्यंव्यापारमात्रम् ॥ कथंभूतम् ॥ अन्यत्काशीस्थित्यनुकूलातिरिक्तम् ॥ पुनःकीदृशम् ॥ परितोतिदुःखं परितइहलोकेपरलोकेच ॥ यद्वा परितःसर्वदासाधनकालेफलकालेचातिदुःखंयस्मिंस्तत्तथा॥ अतितुच्छमितिकश्चित्पाठः ॥ एतादृशंकार्यंक्वकुत्र॥तत्तस्माद्यःपंडितोभवतिसोन्यत्रकुतःप्रयातिकथंगच्छतिनगच्छत्येवेत्यर्थः ॥ विदुषोऽविमुक्तंविहायान्यत्रगत्यसंभावनायांदृष्टांतमाह ॥ किंयातिकूश्मांडफलंत्वजास्यइति॥कूश्मांडःकर्कारुलताविशेषः ॥ कूश्मांडकस्तुकर्कारुरित्यमरः ॥तस्यफलंकूश्मांडफलंअजस्यच्छागस्यमुखेकिंयातिप्रविशतीतिनयात्येवेत्यर्थः॥किमातीतिपाठेसएवार्थः ॥ यथाकूश्मांडफलस्याजमुखेप्रवेशोनसंभवतितथाविदुषःकाशींविहायगमनमपीतिभावः ॥ यद्वा ननुप्राप्तापिकाशीत्यक्ताकैश्चिद्दृश्यतेतत्राह ॥ किंयातीति ॥ अजावदल्पभाग्यस्यमुखेकिंप्रविशति ॥ शेषंसमानम ॥ १५॥

काशीमिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हाइतिविषादे ॥ हाविषादशुगर्तिष्वित्यमरः ॥ नरोमर्त्यःकाशींकिंविसृजेदित्यर्थः ॥ ननुतीर्थपर्यटनादिपुण्योपचयार्थंगच्छेदित्याशंक्यकाशींविशिनष्टि ॥ प्रकाशीकृतपुण्यराशिमिति ॥ प्रकाशीकृतःप्रकटीकृतःपुण्यानांराशिःपुंजोयस्यामर्थाद्विश्वेश्वरेणशास्त्रेणवेतिसातथाताम् ॥अन्यतीर्थादीनांक्षुद्रपुण्यहेतुत्वात्काश्याश्चक्षणेक्षणेपुण्यराशेर्निमित्तत्वात् ॥ तथाचवक्ष्यति ॥ प्रयागेमाघमासेतुसम्यक्स्नातस्ययत्फलम् तत्फलंकोटिगुणितंवाराणस्यांक्षणेक्षणेइत्यादीनि ॥ नतदर्थंकाशींविहायान्यत्रगमनमितिभावः ॥ ननुसमुच्चयेकोविरोधइतिन्यायेनतीर्थपर्यटनादिपुण्यानिसंपाद्यपुनरत्रायास्यतीत्याशंक्यनरंविशिनष्टि ॥ शीघ्रनाशीति॥ शीघ्रंनाशोस्यास्तीतिशीघ्रनाशी॥मरणस्यातिनियतत्त्वात्तथानकार्यमितिभावः ॥ शीघ्रनाशीमितिपाठेकाश्याविशेषणम् ॥ शीघ्रंसंसारंचंचलस्वभावत्वान्नाशयतीतिशीघ्रनाशीतामित्यर्थः ॥ +अज्ञानंकाशींविहायगंतुमयोग्येपि अन्यत्रगमनेकारणमपीत्याह ॥ नूनमिति ॥ नूनंनिश्चितंएवंतर्क्यतइतिवा ॥ नूनंतर्केऽर्थनिश्चयइत्यमरः ॥ तदीयंतस्यकाशींविहायगंतुरिदंतदीयंतत्संबंधियत्सुकृतंतत्स्वनूनंसुष्ठुयथाभवतिअनुपश्चात् ॥ पश्चात्सादृश्ययोरन्वित्यमरः ॥ऊनंन्यूनंक्षीणमित्येवंमदीयंचेतोंतःकरणंविदृणोतिविचारयतितर्कयतीत्यर्थः ॥ एतदुक्तंभवति॥पूर्वंकाशीप्रापकसुकृतेनकाशीप्राप्तेदानींसुकृतपूर्णेसुकृतस्यक्षीणत्वात्काशींविसृजतीति ॥ सुनूनमितिपाठोवा ॥ तत्रापिसुसुष्ठु नुपृच्छायाम् ऊनंक्षीणमिति ॥ नुपृच्छायांविकल्पेचेत्यमरः ॥ सुलूनमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥१६॥ नरोनरोगीति ॥ अस्यायमर्थः ॥ अन्यत्रयातुंगंतुम् काशीतइत्यर्थात् यततांयत्नंकुर्वतांजनानांमध्येयदियदा हेतिहर्षे यद्यदाइहजगतीतिवा ॥ काशीमविहाययोऽनाशी

काशींप्रकाशीकृतपुण्यराशिंहाशीघ्रनाशीविसृजेन्नरःकिम् ॥ नूनंस्वनूनंसुकृतंतदीयंमदीयमेवंविदृणोतिचेतः ॥ १६ ॥ नरोनरोगीयदिहा
विहायसहायभूतांसकलस्यजंतोः ॥ काशीमनाशीःसुकृतैकराशिमन्यत्रयातुंयततांनचान्यः ॥ १७ ॥

भवति नविद्यतेआशिषःकामायस्यस तथा ॥ इंद्रियचांचल्यंपरित्यज्यमोक्षैकपरोभवतीत्यर्थः ॥ सनरोनरोगीसंसाराख्यरोगवान्नभवतीत्यर्थः ॥ नचान्यःकाशींविहायान्यत्रयातुंयत्नवान्यःसनरोरोगीनचकिंतुरोग्येव ॥ किंवक्तव्यंवाराणसींविहाययोन्यत्रगतःसरोगीभवतीतिभावः॥काशींविशिनष्टि ॥ सहायभूतांसकलस्यजंतोरिति ॥ जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जलक्षणस्यप्राणिमात्रस्यधर्मार्थकाममोक्षेषुसाहाय्यकर्त्रीमित्यर्थः ॥ ननुकथमस्याएतादृशंसामर्थ्यंतत्राह ॥ सुकृतैकराशिमिति ॥ सुकृतंचअःवासुदेवाख्योमोक्षश्च॥अकारोवासुदेवःस्यादितिकोशात् ॥ सुकृतौपुण्यकैवल्येतयोरेकोमुख्योराशिःपुंजोयस्यांसातथातद्राशिरूपावाताम् ॥प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ यद्वा यदिहेत्यनंतरोकारोनिषेधेयततामित्यनेनसंबध्यते ॥ तथाचायमर्थः ॥ यःकाशींविहायविहातुंअयततांनयतते ॥ काशीस्थित्यनुकूलमेवचेष्टतइत्यर्थः ॥ सनरोनरोगीभवति ॥ अन्यत्पूर्ववत् ॥ किंत्वस्मिन्पक्षेव्यवहितयोजनालकारव्यत्ययकल्पनाचसोढव्या ॥ यद्वा यद्यदाइहसंसारे ॥ यद्वा यदियदा हइतिपादपूरणे ॥ नरोनरोगीप्राणांतिकरोगवान्नभवतितदाआईषत्कदाचित्काशींविहायकाशीस्थित्यनुकूलयोगक्षेमार्थंअन्यत्रयातुंयततांयत्नंकरोतु ॥ हाइतिखेदेवा ॥ नचान्यःप्राणांतिकरोगीत्यर्थः ॥ कथंभूतांकाशीम् ॥ अनाशीःसुकृतैकराशिंनिष्कामपुण्यैकपुंजामित्यर्थः ॥ शेषपूर्ववत् ॥ १७ ॥

वित्रस्तपापामिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ मुक्ताजीवन्मुक्ताःविमुक्तांकाशींनपरित्यजंतीत्यन्वयः ॥ कायवाङ्मनोभिर्यावज्जीवमितिपरेरर्थः ॥ तत्रहेतुगर्भाणिविशेषणान्याह ॥ वित्रस्ता विध्वस्तापापापापहेतुत्वादविद्या ॥ यद्वा वित्रस्तानिपापानिकायवाङ्मनोजन्यानिदशविधानियया सातथाताम् ॥ त्रिदशैर्ब्रह्मादिभिर्दुरापामप्राप्याम् ॥ गंगैवसब्रह्मतदेवापोजलानि यस्यांसातथाताम् ॥ योसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइतिवचनात् ॥ गंगायाःसत्यआसमंतात्आपोयस्यामितिवा ॥ भवःसंसारःसएव पाशोबंधनरज्जुस्तस्यशापांशस्त्रींछेत्रीमित्यर्थः ॥ भवपाशपाशामितिपाठेभवपाशस्यपाशांप्रतिबधिकांनाशिकामित्यर्थः ॥ सर्वत्रहेतुमाह ॥ शिवाविमुक्तांमहादेवेनपार्वतीपरमेश्वराभ्यांवाअत्यक्तामित्यर्थः ॥ तथाचहरिवंशेउमांप्रतिईश्वरवचनम् ॥ नाहंवेश्मविमोक्ष्यामिअविमुक्तंहिमेगृहमित्यादि ॥ अमृतस्यकैवल्यमुक्ताफलस्यएकांमुख्यांशुक्तिम् ॥ मुक्तास्फोटःस्त्रियांशुक्तिरित्यमरः ॥ विमुक्तांब्रह्मांडासंबद्धांकैवल्यरूपांवा ॥ विमुक्तश्चविमुच्यतइतिश्रुतेः ॥ मुक्ताविमुक्ताइतिपाठेमुक्ताअविमुक्ताश्चनपरित्यज्यंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ हंहोकिमंहइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हंहोभोजनाःयूयमंहोनिचिताअंहोभिरघैर्निचिताव्याप्ताःकिंअपितुव्याप्ताएव ॥ अंहोदुःखव्यसनेष्वघमित्यमरः ॥ अतएवप्रलब्धावंचिताःसुकृतेन

वित्रस्तपापांत्रिदशैर्दुरापांगंगासदापांभवपाशशापाम् ॥ शिवाविमुक्ताममृतैकशुक्तिंमुक्ताविमुक्तांनपरित्यजंति ॥ १८ ॥ हंहोकिमंहोनि
चिताःप्रलब्धावंहीयसायासभरेणकाशीम् ॥ प्रभूतपुण्यद्रविणैकपण्यांप्राप्यापिहित्वाक्कचगंतुमुद्यताः ॥ १९ ॥ अहोजनानांजडताविहाय
काशींयदन्यत्रनयंतिचेतः ॥ परिस्फुरद्गांगजलाभिरामांकामारिशूलाग्रधृतांलयेपि ॥ २० ॥ रेरेभवेशोकजलैकपूर्णेपापेस्मलोकाःपतिता
ब्धिमध्ये ॥ विद्राणनिद्राणविरोधिपापांकाशींपरित्यज्यतरिंकिमर्थम् ॥ २१ ॥

विधात्रावेतिशेषः ॥ किमित्याकांक्षायामाह ॥ वंहीयसामहीयसा ॥ महीयसेतिवापाठः ॥ आयासभरेणदूरदेशागमदुर्गाध्वशौल्किकतस्करादिजनितश्रमस्यखेदस्यभरेणपूरेणकाशींप्राप्यापि ॥ अस्याःप्राप्तेःसंभावनैवनास्तितथापिकेनचिद्भाग्योदयेननातिमहताश्रमेणप्राप्यापीत्यपिशब्दार्थः ॥ क्वचकुत्रचिद्गंतुमुद्युक्तायतः ॥ कथंभूतांकाशीम् ॥ प्रभूतपुण्यद्रविणैकपण्यामिति ॥ प्रभूतानिबहूनिपुण्यानितैरेवैकैःकेवलैःपण्यांक्रेयांप्राप्यामित्यर्थः ॥ १९ ॥ अहोइति ॥ जडताअज्ञता ॥ लयेपिस्थितिसमयेपीत्यपिशब्दार्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥ २० ॥ रेरेइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ स्मेतिविस्मये ॥ रेरेइतिसाधिक्षेपसंबोधने ॥ रेरेजनाःकाशींपरित्यज्यकिमर्थंभवेसंसारेलोकाआलोचनकर्तारोपियूयंपतिताइत्याक्रोशतीत्यर्थः ॥ कथंभूतेभवे ॥ अब्धिमध्येसमुद्रमध्यवत्दुस्तरेइत्यर्थः ॥ पतिताब्धिमध्यइत्यत्रसंधिरार्षः ॥ पतथेतिपाठस्तुस्पष्टार्थः ॥ शोकजलेनएकेनमुख्येनकेवलेनवापूर्णेव्याप्ते ॥ पापेपापरूपेपापहेतुत्वाद्वापापे ॥ विद्राणानिविद्रावितानिनिर्वाणविरोधीनिपापानियया सातथाताम् ॥ पुनःकथंभूताम् ॥ तरिंनावम् ॥ भवार्णवोत्तारणनौस्वरूपामित्यर्थः ॥ स्त्रियांनौस्तरणिस्तरिरित्यमरः ॥ २१ ॥

नसत्पथेनेति ॥ अस्यायमर्थः ॥ सत्पथादिनाकाशीनसुलभ्याकिंकिंतुद्विजाशीर्भिर्यैर्विश्वेश्वरस्यानुग्रहस्तैर्नैवेति ॥ एवार्थैवाशब्दः ॥ स्वतंत्रतावोभयोः ॥ अतोविश्वेश्वरस्यानुग्रहाभावादन्यत्रयांतीतिभावः ॥ सत्पथेनसदाचारेणवेदोक्तकर्मानुष्ठानेनेतियावत् ॥ योगयुक्त्यायोगोऽष्टांगादिस्तस्ययुक्तिर्युंजनंतेनयोगाभ्यासेनेत्यर्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥ २२ ॥ ननुपुरुषार्थचतुष्टयस्यान्यत्रापिविद्यमानत्वात्किमितिकाशीनत्याज्येत्याग्रहस्तत्राह ॥ धर्मस्त्विति ॥ अस्यायमर्थः ॥ तुशब्दआशंकाव्यावृत्त्यर्थः ॥ अन्यत्रसंपत्तिभरैरर्थसमूहैर्योधर्मउह्यतेप्राप्यते ॥ तथान्यत्रबहुदानभोगकैर्बहुदानानांभोगकैराभोगैर्विस्तारैरर्थभरैःकृत्वाकामैःसहयोऽर्थउह्यतेतथान्यत्रयोमोक्षउह्यतेतत्सर्वमर्थादिकंसचमोक्षएकोमुख्यःसायुज्याख्यइत्यर्थः ॥ अत्रकाश्यांयथातथान्यत्रनचेतियोजना ॥ २३ ॥ काश्यांयथाधर्मादिकंतथान्यत्रनेत्यत्रहेतुमाह ॥ क्षेत्रंपवित्रमिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हियस्मात्यथाऽविमुक्तंक्षे

नसत्पथेनापिनयोगयुक्त्यादानैर्नवानैवतपोभिरुग्रैः॥काशीद्विजाशीर्भिरहोसुलभ्याकिंवाप्रसादेनचविश्वभर्तुः॥२२॥धर्मस्तुसंपत्तिभरैः
किलोह्यतेप्यर्थौहिकामैर्बहुदानभोगकैः॥ अन्यत्रसर्वंसचमोक्षएकःकाश्यांनचान्यत्रतथायथात्र॥२३॥क्षेत्रंपवित्रंहियथाऽविमुक्तंनान्य
त्तथायच्छ्रुतिभिःप्रयुक्तम् ॥ नधर्मशास्त्रैर्नचतैःपुराणैस्तस्माच्छरण्यंहिसदाऽविमुक्तम्॥ २४॥ सहोवाचेतिजाबालिरारुणेसिरिडामता॥
वरणापिंगलानाडीतदंतस्त्वविमुक्तकम्॥ २५॥

त्रंपवित्रंपवित्रयत्यविद्यातत्कार्यान्मोचयतीतितथातथानान्यत् ॥ अन्यत्क्षेत्रांतरंतथानेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ यच्छ्रुतिभिःप्रयुक्तंयद्यस्माच्छ्रुतिभिर्वेदैरेवप्रयुक्तंसर्वक्षेत्रेभ्योऽविमुक्तमधिकंप्रतिपादितमित्यर्थः ॥ श्रुतिभिःप्रयुक्तमित्यन्यस्यव्यावृत्तिमाह ॥ नचधर्मशास्त्रैरिति ॥ उपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ शरण्यंशरणायहितम् ॥ सदायावज्जीवम् ॥ २४ ॥ श्रुतिप्रयुक्तत्वमेवाह ॥ सहोवाचेतिसार्धद्वाभ्याम् ॥ तत्रप्रथमेनसार्धेनाविमुक्तस्यस्वरूपमुच्यतेद्वितीयेनक्षेत्रांतरेभ्यश्चाधिक्यमितिविभागः ॥ सहोवाचेत्यस्यायमर्थः ॥ सप्रसिद्धोजाबालिर्जाबालायाअपत्यंजाबालिःआरुणेहेआरुणेइतिशिष्यंसंबोध्यउवाचेत्यन्वयः ॥ किमुवाचतदाह ॥ असिरिडामतेति ॥ इडानाडीतिशेषः ॥ असिर्नामनदीवरुणापिनद्येवतदंतस्तयोर्मध्यइत्यर्थः ॥ अविमुक्तकंकाशी ॥ स्वार्थेकः ॥ सोऽविमुक्तःकस्मिन्प्रतिष्ठितइतिवरणायांवानाश्यांचमध्येप्रतिष्ठितइतिश्रुतेः ॥ २५ ॥

किंतदविमुक्तंतत्राह ॥ सासुषुम्नेति ॥ अविमुक्तस्यैवसुषुम्नाशब्देनोच्यमानस्यसेतिस्त्रीलिंगेनपरामर्शः ॥ ननुकाविवरणाकाचनाशीतिसर्वानिंद्रियकृतान्दोषान्वारयतितेनवरणाभवति सर्वानिंद्रियकृतान्पापान्नाशयतितेननाशीभवतीत्याथर्वणश्रुतौनाशीतिश्रूयतेअत्रत्वसिरतःश्रुतिविरोधात्पुराणस्याप्रामाण्यमितिचेत्तन्न ॥ अस्यतिसर्वाणिपापानिक्षयतिनाशयतीत्यर्थैक्योपपत्तेः ॥ नामविकल्पोवा ॥ एतत्त्रयमसौवाराणसीत्यंगुल्यानिर्दिश्यते ॥ शरणे त्वियम् पुरीतिचस्थलत्रयेपाठांतरेऽयमर्थः ॥ शीर्यतेनश्यतीतिशरणंशरीरंतस्मिन्शरणेशरीरेऽध्यात्मेऽसिरिडेत्यादिपूर्ववत् अधिदैवेतुपुनरियंपुरीवाराणसीतिविशेषः॥ अयंभावः॥अध्यात्मेतावदिडापिंगलासुषुम्नेत्येतत्त्रयमविमुक्तंवाराणसी ॥ आधिदैवेऽसिवरणाविमुक्तमित्येतत्त्रयंवाराणसीअविमुक्तमिति ॥ श्रुतौदक्षिणेकर्णे ॥ मुमुक्षोर्दक्षिणेकर्णेइतिश्रुतेः ॥२६॥ काशीस्थानिभूतमात्राण्यंतकालेभगवान्मोचयतीत्यत्रब्रह्मविदांसंमतिमाह ॥ एवंश्लोकइति ॥ एवमुक्तार्थप्रतिपादकएषवक्ष्यमाणःश्लोकःपद्यंभवतीति वेदवादिनोवेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिदात्मातद्वादिनःपरमार्थनिरूपकाआहुरुक्तवंतइत्यर्थः ॥२७॥श्लोकंदर्शयति॥भगवानिति॥

सासुषुम्नापरानाडीत्रयंवाराणसीत्वसौ ॥ तदत्रोत्क्रमणेसर्वजंतूनांहिश्रुतौहरः ॥ २६॥ तारकंब्रह्मव्याचष्टेतेनब्रह्मभवंतिहि ॥ एवंश्लोकोभवत्येषआहुर्वैवेदवादिनः ॥ २७॥ भगवानंतकालेऽत्रतारकस्योपदेशतः ॥ अविमुक्तेस्थितान्जतून्मोचयेन्नात्रसंशयः ॥२८॥ नाविमुक्तसमंक्षेत्रंनाविमुक्तसमागतिः ॥ नाविमुक्तसमंलिंगंसत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥ २९॥ अविमुक्तंपरित्यज्ययोन्यत्रकुरुतेरतिम् ॥ मुक्तिंकरतलान्मुक्त्वासोन्यांसिद्धिंगवेषयेत्॥३०॥इत्थंसुनिश्चित्यमुनिर्महात्माक्षेत्रप्रभावंश्रुतितःपुराणात्॥श्रीविश्वनाथेनसमंनलिंगंपुरीनकाशीसदृशीत्रिकोट्याम्॥३१॥श्रीकालराजंचततःप्रणम्यविज्ञापयामासमुनीशवर्यः॥आपृच्छनायाहमिहागतोस्मिश्रीकाशिपुर्यास्तुयतःप्रभुस्त्वम्॥३२॥

भगवान्श्रीरुद्रस्तारकस्यप्रणवस्य श्रीरामषडक्षरमंत्रराजस्यवा ॥ तथाचाथर्वणश्रुतौश्रीरामवाक्यंविश्वेश्वरंप्रति॥ अथसहोवाचश्रीरामः क्षेत्रेऽत्रतवदेवेशयत्रकुत्रापिवामृताः कृमिकीटादयोप्याशुमुक्ताःसंतुनचान्यथा अविमुक्तेतवक्षेत्रेसर्वेषांमुक्तिसिद्धये अहंसंनिहितस्तत्रपाषाणप्रतिमादिषु क्षेत्रेस्मिन्योर्चयेद्भक्त्यामंत्रेणानेनमांशिव ब्रह्महत्यादिपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचः त्वत्तोवाब्रह्मणोवापियेलभंतेषडक्षरम् जीवंतोमंत्रसिद्धाःस्युर्मुक्तामांप्राप्नुवंतिते मुमूर्षोर्दक्षिणेकर्णेयस्यकस्यापिवास्वयम् उपदेक्ष्यसिमन्मंत्रंसमुक्तोभविताशिवेति॥२८॥गतिराश्रयः ॥२९॥ अन्यांक्षुद्राम् ॥ गवेषयेदन्वेषयेत्प्रार्थयेदित्यर्थः॥३०॥इत्थमितिव्यासोक्तिः ॥ पुराणाच्चपुरातनाद्वेदादितिवा ॥३१॥ श्रीकालराजंश्रीकालभैरवम्॥आपृच्छनायान्यत्रगंतुमाज्ञायाचनाय ॥ काशीश्वरात्प्रार्थ्येतिचेत्तत्राह ॥ यतस्त्वमेवकाशीपुर्याःप्रभुरीश्वरइति ॥ तथाचपंचक्रोशयात्रामाहात्म्येपार्वतींप्रतिविश्वेश्वरवचनम् ॥ अस्मिन्क्षेत्रेक्षणंकाश्यांस्वातंत्र्यंनहिमेसदा श्रीकालभैरवःकाश्यांसएवप्रभुरुच्यते॥ब्रह्मवैवर्तेच ॥मयापिसततंयत्रकालराजाद्बिभ्यता स्थीयतेसावधानेनकाश्यामानंदभोगिनेति॥३२॥

---

१ सहोवाचेतिपूर्वश्लोकार्धेजाबालिरारुणेइत्यत्रजाबालिःशरीरेइति द्वितीयश्लोकपूर्वार्धे त्रयमित्यस्यस्थानेत्वियमिति त्वसावित्यस्यस्थानेपुरीतिचेत्यर्थः ॥

काशीत्यागखेदाद्विलपति ॥ हाकालराजेति ॥ हाकष्टे ॥ हेकालराज प्रतिभूतम् भूताचतुर्दशी भूतांभूतांप्रतिप्रतिभूतंप्रतिचतुर्दशीत्यर्थः ॥ प्रत्यष्टमि अष्टमीमष्टमींप्रतिप्रत्यष्टमि ॥
प्रत्यवनीसुतार्कम् अवनीसुतोमंगलोऽर्कःसूर्यः ॥ ताभ्यांतयोर्वासरेलक्ष्येते ॥ अवनीसुतार्कौअवनीसुतार्कौप्रतिप्रत्यवनीसुतार्कम प्रतिमंगलवासरंप्रतिरविवासरमित्यर्थः ॥ मूल
फलपुष्पैःकिमहंनाराधयेआराधनंकिनकृतवानस्मिअपितुकृतवानेव ॥ अतोऽनागसिअपराधशून्येमयिअपराधदृकूअपराधेदृकूदृष्टिर्यस्यसतथातथाभूतःकिस्याःभवेः ॥ काका
क्षिन्यायेनकिंशब्दस्योभयत्राप्यन्वयः ॥ केनदोषेणकाशीतोमांनिष्कासयसीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ भणनैःशब्दैः ॥ विकटांभयंकराम् ॥ कटुपापभोक्त्रींतीव्रपापनाशिनीम् ॥ विकटो

हाकालराजप्रतिभूतमत्रप्रत्यष्टमिप्रत्यवनीसुतार्कम् ॥नाराधयेमूलफलप्रसूनैःकिमय्यनागस्यपराधदृकूस्याः॥३३॥हाकालभैरवभवान
भितोभयार्तान्माभैष्टचेतिभणनैःस्वकरंप्रसार्य ॥ मूर्तिविधायविकटांकटुपापभोक्त्रींवाराणसीस्थितजनान्परिपातिकिंन ॥ ३४ ॥ हेयक्ष
राजरजनीकरचारुमूर्तेश्रीपूर्णभद्रसुतनायकदंडपाणे ॥ त्वंवैतपोजनितदुःखमवैषिसर्वंकिंमांबहिर्नयसिकाशिनिवासिरक्षिन् ॥ ३५ ॥
त्वमन्नदस्त्वंकिलजीवदातात्वंज्ञानदस्त्वंकिलमोक्षदोपि॥ त्वमंत्यभूषांकुरुषेजनानांजटाकलापैरुरगेंद्रहारैः॥ ३६ ॥ गणौत्वदीयौकिलसं
भ्रमोद्भ्रमावत्रस्थवृत्तांतविचारकोविदौ ॥ संभ्रांतिमुत्पाद्यपरामसाधूनक्षेत्रात्क्षणंदूरयतस्त्वमुष्मात् ॥ ३७ ॥ शृणुप्रभोढुंढिविनायकत्वं
वाचंमदीयांतुरटाम्यनाथवत्॥ त्वत्स्थाःसमस्ताःकिलविघ्नपूगाःकिमत्रदुर्वृत्तवदास्थितोहम् ॥ ३८ ॥

त्कटपापभोक्त्रीमितिक्वचित्पाठः ॥ नपरिपातिकिंअपितुपरिपात्येवेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवंश्रीकालभैरवाग्रतोविलप्यश्रीदंडपाणेरग्रतोविलपति ॥ हेयक्षेति ॥ नायकहेश्रेष्ठ ॥ ३५ ॥
अन्नदश्चतुर्विधान्नदः ॥ अतएवजीवदाता ॥ अंत्यभूषांमर्त्यदेहत्यागावसरभूषाम् ॥ ३६ ॥ संभ्रांतिसंमोहंउद्वेगंवा ॥ अमुष्मात्क्षेत्रादित्यन्वयः ॥ दूरयतोमनुष्यानितिक्वचित्पाठः
॥ ३७ ॥ श्रीगणेशंप्रार्थयति ॥ शृण्विति ॥ शृणुष्वभोइतिपाठांतेरआत्मनेपदमार्षम् ॥ रटामिप्रलपामि ॥ विघ्नैस्त्वंदूरीक्रियसेकिंमयाशक्यमित्यतआह ॥ त्वत्स्थाइति ॥ त्वयितिष्ठं
तीतित्वत्स्थास्त्वत्प्रेर्यास्त्वदधीनाइत्यर्थः ॥ समस्ताःसमग्राः ॥ त्वच्छासनस्थाइतिक्वचित्पाठः ॥ विघ्नपूगाविघ्नसमूहाः ॥ अतस्तैःकिमर्थंमांबहिर्निष्कासयसीत्यभिप्रायः ॥ ननुदुर्वृ
त्तस्यविघ्नसमूहैर्मयाअन्येनवाक्रियमाणंनिष्कासनंयुक्तमेवेत्यतआह ॥ किमत्रेति ॥ दुर्वृत्तवत्किमत्राविमुक्तेऽहमास्थितःस्थितोस्मिअपितुनैवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥

मोदादिपंचविनायकांश्चिंतामण्यादींश्चप्रार्थयति ॥ शृण्वंत्वमीइति ॥ अमीमोदप्रमोदामोदसुमोददुर्मोदाः ॥ चिंतामण्यादयएववापंच ॥ आशागजइत्याख्याययोस्तावाशागजाख्यौ ॥ तौप्रसिद्धौ ॥ आशागजाघोरविनायकावितिपाठेगजश्चघोरश्चगजाघोरौ ॥ देवताद्वंद्वेचेतिदीर्घः ॥ तौचतौविनायकौचतथातावित्यर्थः ॥ किंत्वस्मिन्पक्षेचिंतामणिरितिकपर्दिनोविशेषणम ॥ भक्तानांचिंतामणिरिवचिंतामणिःसर्वार्थपूरकइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ श्रोतव्यमाह ॥ परापवादइति ॥ एषकाशीत्यागलक्षणःपाकःफलंकःकस्मात्पापाज्जातइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ननुनिषिद्धाचरणाभावेपिविहिताकरणप्रत्यवायात्काशीत्यागइत्यतआह ॥ गंगेति ॥ सदाप्रत्यहंसर्वदावाध्यानादिनापरिसेविता ॥ त्ववगाहितेतिक्वचित्पाठः ॥ विशेषेणपापिनोनरकेषुपाचयतिविशेषेणपाकःपचनंवास्मादितिविपाकोऽत्राधर्मः ॥ ४१ ॥ विशालाक्ष्याद्यादेवताःप्रार्थयति ॥ मातरिति ॥ हेज्येष्ठेशिज्येष्ठाचासौईशीचेतिज्येष्ठेशि ज्येष्ठ

शृण्वंत्वमीपंचविनायकाश्चचिंतामणिश्चापिकपर्दिनामा ॥ आशागजाख्यौचविनायकौतौशृणोत्वसौसिद्धिविनायकश्च ॥ ३९ ॥ परापवादोनमयाकिलोक्तःपरापकारोपिमयाकृतोन ॥ परस्वबुद्धिःपरदारबुद्धिःकृतामयानात्रकएषपाकः ॥ ४० ॥ गंगात्रिकालंपरिसेवितामया श्रीविश्वनाथोपिसदाविलोकितः ॥ यात्राःकृतास्ताःप्रतिपर्वसर्वतःकोयंविपाकोममविघ्नहेतुः ॥ ४१ ॥ मातर्विशालाक्षिभवानिमंगलेज्येष्ठेशिसौभाग्यविधानसुंदरि ॥ विश्वेविधेविश्वभुजेनमोस्तुतेश्रीचित्रघंटेविकटेचदुर्गिके ॥ ४२ ॥ साक्षिण्यएताःकिलकाशिदेवताःशृण्वंतुनस्वार्थमहंव्रजाम्यतः ॥ अभ्यर्थितोदेवगणैःकरोमिकिंपरोपकारायनकिंविधीयते ॥ ४३ ॥ दधीचिरस्थीनिनकिंपुराददौजगत्त्रयंकिंनददेऽर्थिनेबलिः ॥ दत्तःस्मकिंनोमधुकैटभौशिरोबभूवतार्क्ष्योपिचविष्णुवाहनम् ॥ ४४ ॥

यासहईशीतिवा ॥ तत्रज्येष्ठागौरी ॥ अलक्ष्मीरितिकेचित् ॥ ईशीईशानातस्याःसंबोधनेहेज्येष्ठेशिहेज्येष्ठेहेईशिइत्यर्थः ॥ ज्येष्ठेसिइतिपाठेऽकारप्रश्लेषः ॥ अस्यानद्याअधिष्ठात्रीदेवताऽसीतस्याःसंबोधनेहेअसीति ॥ ज्येष्ठेन्नेतिपाठेप्यकारप्रश्लेषः ॥ तदान्नसौभाग्ययोर्विधानेसंपादनेसुंदरियोग्येदक्षेइतिज्येष्ठायाविशेषणम् ॥ चकारादन्यासांकाशीस्थदेवतानांसंग्रहः ॥ ४२ ॥ किंतत्प्रार्थ्यंतदाह ॥ नस्वार्थमिति ॥ अतोऽविमुक्तात् ॥ ननुस्वप्रयोजनंचेन्नास्तिकिमितितर्हिगच्छसितत्राह ॥ अभ्यर्थितइति ॥ नन्वभ्यर्थितेनापिकिंकाशीत्याज्यातत्राह ॥ परोपकारायेति ॥ ४३ ॥ परोपकारार्थमकर्तव्यमपिक्रियतइत्यत्रदृष्टांतमाह ॥ दधीचिरिति ॥ यद्वा काशीतोव्रजनेहेतुद्वयंअभ्यर्थनापरोपकारश्च तत्रोभयत्राकरणीयस्यापिकरणेदृष्टांतमाह ॥ दधीचिरिति ॥ उक्तंच ॥ त्वचंकर्णःशिबिर्मांसंजीवंजीमूतवाहनः ददौदधीचिरस्थीनिकिंनदेयंमहात्मनामिति ॥ अर्थिनेविष्णवेदत्तःस्मेत्यत्राप्यस्यान्वयः ॥ शेषपादेसइतिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ सतार्क्ष्यइतिवासंबंधः ॥ तत्राद्योदृष्टांतःप्रार्थनोपकारयोः अवशिष्टंत्रयंतुप्रार्थनामात्रेइतिभेदः ॥ ४४ ॥

उपसंहरति ॥ आपृच्छ्येति ॥ व्यासोक्तिरियम् ॥ पुरींपरिक्रम्यचक्षेत्रंप्रदक्षिणीकृत्य ॥ तथाचवक्ष्यतिकालराजाध्यायेऽत्रैव ॥ अतःप्रदक्षिणीकृत्यपूजनीयापुरीत्वियमिति ॥ वामनपुराणेप्रह्लादतीर्थयात्रायाम् ॥ प्रदक्षिणीकृत्यपुरींपूज्याविमुक्तकेशवौ लोलंदिवाकरंदृष्ट्वाततोमधुपुरींययाविति ॥ चकारादंतर्गृहयात्रांविधायेत्यर्थः ॥ अंतिमश्चकारःसमुच्चयार्थआहचेतिसमुच्चिनोति ॥ निर्ययौबहिरितिक्वचित्पाठः ॥ ४५ ॥ यदाहतन्निर्दिशतिश्लोकद्वयेन ॥ प्रोषितस्येति ॥ चंद्रमौलिंचंद्रशेखरमवलोक्ययास्यतोगच्छतइहसंसारेकस्यजनस्यसिद्धिर्यमर्थमुद्दिश्यगच्छतितस्यार्थस्यसिद्धिर्नपरिस्फुरेन्नोल्लसेन्नभवेदपितुस्फुरेद्देवेत्यन्वयः ॥ पुरःस्फुरेदितिक्वचित्पाठः ॥ कथंभूतस्य ॥ परितोलक्षणैःसर्वप्रकारैर्लक्षणैःसल्लक्षणैःशकुनादिलक्षणैर्वाप्रोषितस्यप्रदग्धस्यरहितस्येतियावत् ॥ प्रपूर्वस्यउषदाहइत्यस्यरूपम् ॥ प्रोज्झितस्येतिक्वचित्पाठः ॥ पुनःकथंभूतस्य ॥ नीचवर्त्मनिअसन्मार्गेपरिवर्तितुंशी

आपृच्छ्यसर्वान्समुनीन्मुनीश्वरःसबालवृद्धानपितत्रवासिनः ॥ तृणानिवृक्षांश्चलताःसमस्ताःपुरींपरिक्रम्यचनिर्ययौच ॥ ४५ ॥ प्रोषितस्यपरितोपिलक्षणैर्नीचवर्त्मपरिवर्तिनोपिवा ॥ चंद्रमौलिमवलोक्ययास्यतःकस्यसिद्धिरिहनोपरिस्फुरेत् ॥ ४६ ॥ वरंहिकाश्यांतृणवृक्षगुल्मकाश्चरंतिपापंनचरंतिनान्यतः ॥ वयंचराणांप्रथमाधिगस्तुनोवाराणसींहाद्यविहायगच्छतः ॥ ४७ ॥ असिंत्युपस्पृश्यपुनःपुनर्मुनिःप्रासादमालाःपरितोविलोकयन् ॥ उवाचनेत्रेसरलेप्रपश्यतंकाशींयुवांक्वक्वपुरीत्वियंबत ॥ ४८ ॥ स्वैरंहसंत्वद्यविधायतालिकांमिथःकरेणापिकरंप्रगृह्य ॥ सीमाचराभूतगणाव्रजाम्यहंविहायकाशींसुकृतैकराशिम् ॥ ४९ ॥

लंयस्यसतथातस्यापीत्यर्थः ॥ वाशब्दश्चार्थेसमुच्चयवाची ॥ ४६ ॥ गुल्मोगुच्छः ॥ पापंनचरंति अन्यत्रापिनचरंतिनयांतीत्यर्थः ॥ वयंचराणांजंगमानांप्रथमाःप्रथमोत्पन्नाब्राह्मणाःश्रेष्ठाइत्यर्थः ॥ एवंभूतानप्यस्मान्धिगस्तु ॥ कीदृशानस्मान् ॥ हाकष्टे वाराणसींविहायगच्छतोऽन्यत्रगमनंकुर्वतः ॥ गच्छतइत्यत्रयामइतिक्वचित्पाठःसनछंदोभंगभियाकक्षीकर्तव्यः ॥ ४७ ॥ असिमितिव्यासोक्तिः ॥ उपस्पृश्याचम्यस्नात्वाच ॥ हिशब्दात्संगमेश्वरंप्रपूज्यवा ॥ प्रासादमालाःप्रासादसमूहान् ॥ किमुवाचतदाह ॥ हेनेत्रेहेचक्षुषी ॥ कथंभूते॥सरलेस्निग्धेप्रसन्नेइतियावत् ॥ काशींप्रपश्यतंप्रकर्षेणावलोकयतं ॥ यतोयुवांक्वइयंपुरीकाशीक्वकुत्र ॥ बतेतिखेदे ॥ पुनर्मेलनंतुदुर्घटमितितुशब्दस्यार्थः ॥ ४८ ॥ स्वैरमिति ॥ व्रजाम्यहंअहंगच्छामि ॥ व्रजत्यसावितिक्वचित्पाठः ॥ ४९ ॥

इत्थमिति ॥ सोऽगस्त्योमुनिर्मननशीलोपिबहुशइत्थंविलप्यमूर्छामवापेत्यन्वयः ॥ किंकुर्वन् ॥ हाइतिखेदे ॥ हेकाशिहेकाशिपुनरेहिदृष्टिदर्शनंचदेहीतिजल्पन् ॥ हाकासीतिक्वचित्पाठः ॥ कीदृशींदृष्टिम् ॥ महतींमहत्तराम् मुक्त्यैकसाधनमित्यर्थः ॥ यद्वा मूर्छांविशिनष्टि ॥ महतीमिति ॥ महत्त्वंद्योतयन्नगस्त्यंविशिनष्टि ॥ अबलासहायइति ॥ अयंभावः ॥ अन्योपिविरहीकांताविरहादेवमूर्छांप्राप्नोति अयंतुअबलासहायोपि अतोमहतींअचिकित्स्यामित्यर्थः ॥ बहुजल्पनेदृष्टांतस्तत्क्रौंचयुग्मवदिति ॥ तच्चतत्क्रौंचयुग्मंक्रुङ्युग्मंचतत्तथातद्वदिति ॥ क्रुङ्क्रौंचोथेत्यरः ॥ तच्छब्दोयंप्रसिद्धार्थाभिधायकः ॥ प्रसिद्धत्वंचास्ययत्क्रौंचमिथुनादित्यादिरामायणादौबोद्धव्यम् ॥ यथाचतत्रनिषादेनशरेणविद्धंभूमौपतितं क्रौंचंदृष्ट्वाक्रौंचीअत्यार्तस्वरंविललापतथाकाशीविरहाख्येनव्याधेनस्वोद्भूतेनशोकाख्येनशरेणपीडितंभूमौपतितंभर्तारंदृष्ट्वालोपामुद्राविललापेत्यर्थः ॥ तथाचरामायणे ॥ ततः सतमसातीरेविचरंतमभीतवत् ददर्शक्रौंचयोस्तत्रमिथुनंचारुदर्शनम् तस्माच्चमिथुनादेकमागत्यानुपलक्षितः जघानबद्धानुशयोनिषादोमुनिसंनिधौ तंशोणितपरीतांगंचेष्टमानंमही

इत्थंविलप्यबहुशःसमुनिस्त्वगस्त्यस्तक्रौंचयुग्मवदहोअबलासहायः ॥ मूर्छामवापमहतींविरहीवजल्पन्हाकाशिकाशिपुनरेहिचदेहिदृष्टिम् ॥ ५० ॥
स्थित्वाक्षणंशिवशिवेतिशिवेतिचोक्त्वायावःप्रियेतिकठिनाहिदिवौकसस्ते ॥ किंनस्मरेस्त्रिजगतीसुखदानदक्षंत्र्यक्षंप्रहित्यमदनंयदकारितैस्तु ॥ ५१ ॥
यावद्व्रजेत्त्रिचतुराणिपदानिखेदात्स्वेदोद्बिंदुकणिकांचितभालदेशः ॥ प्रत्युद्गमाऽकरणतःकिलमेविनाशस्तावद्धराभयभरादिवसंचुकोच ॥ ५२ ॥
तपोयानमिवारुह्यनिमेषार्धेनवैमुनिः ॥ अग्रेददर्शतंविंध्यंरुद्धांबरमथोन्नतम् ॥ ५३ ॥
चकंपेचाचलस्तूर्णंदृष्ट्वैवाग्रस्थितंमुनिम् ॥ तमगस्त्यंसपत्नीकंवातापील्वलवैरिणम् ॥ ५४ ॥

तले दृष्ट्वाक्रौंचीरुरावार्ताकरुणंखेपरिभ्रमेदिति ॥ मूर्छाप्राप्तौदृष्टांतमाह ॥ विरहीवेति ॥ ५० ॥ स्थित्वेतिव्यासोक्तिः ॥ यावोगच्छावइत्युवाचेतिशेषः ॥ कठिनतांस्मारयति ॥ किंनस्मरेरिति ॥ त्र्यक्षंप्रहित्यत्रिलोचनमुद्दिश्यमदनंप्रस्थाप्य ॥ प्रहृत्येतिपाठेकामद्वारातद्बाणैर्विद्धामदनंप्रतियदकारीतिव्याख्येयम् ॥ तैर्देवैः ॥ ५१ ॥ यावदिति ॥ खेदात्त्रिचतुराणिपदानियावन्मुनिर्गच्छेत्तावद्धरापृथिवीभयभरादिवभयमेवभरोभयभरस्तस्मादिवसंचुकोचसंकुचितासीदित्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ प्रस्वेदोदकसीकरैरंचितःपूजितःशोभितोभालदेशोयस्य सः ॥ कस्मात्संचुकोचतत्राह ॥ प्रत्युद्गमेति ॥ अयंभावः ॥ एतावद्दिनंतावदयंकाश्यांस्थितवानधुनामय्यागतस्याभ्युत्थानाद्यकरणान्ममनाशोभविष्यतीतिभयभरादिवपृथ्वीसंकुचिताबभूवेति ॥ तथाचमनुः ॥ ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनःस्थविरआयति अभ्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यतइति ॥ भरभयादिवेतिक्वचित्पाठः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ चकंपेचस्वेदरोमोद्गमादिकंचदधावितिचकारस्यार्थः ॥ ५४ ॥

तपइति ॥ पुनःकथंभूतम् ॥ त्रिभिरग्निभिर्ज्वलंतम् ॥ केतेऽग्नयस्तानाह ॥ तपइति ॥ काशीविरहाज्जन्मयस्यतेनाग्निना ॥ ५५॥५६॥ साधुरसिप्राज्ञेतिचोपहासः ॥ चेद्यावत् ॥ ५७॥
॥५८ ॥ उत्कंठमूर्ध्वग्रीवंयथास्यात्तथापश्यतिअपश्यत् ॥ पश्येदितिक्वचित्पाठः ॥ किमितिपश्यतितत्राह ॥ गतश्चेदिति ॥ चेद्यदि॥ततस्तदा ॥ उत्कंठइवचाहाद्येत्यन्यत्रपाठः ॥५९॥
यद्यस्मात् ॥ ६० ॥ अकालयत्अचालयत्प्रेरयामासेतियावत् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ एधतेवर्धते ॥ मनोरथएवमहीरुहोवृक्षः ॥ ६३ ॥ अस्तुतावद्विंध्यस्यागंतुकीवृद्धिःप्रागवृद्धिरपिसं

तपःक्रोधसमुत्थाभ्यांकाशीविरहजन्मना ॥ प्रलयानलवत्तीव्रंज्वलंतंत्रिभिरग्निभिः॥५५॥ गिरिःखर्वतरोभूत्वाविविक्षुरवनीमिव ॥ आज्ञा
प्रसादःक्रियतांकिंकरोस्मीतिचाब्रवीत्॥५६॥ ॥अगस्त्यउवाच॥ ॥विंध्यसाधुरसिप्राज्ञमांचजानासितत्त्वतः॥पुनरागमनंचेन्मेतावत्ख
र्वतरोभव ॥ ५७॥ इत्युक्त्वादक्षिणामाशांसनाथामकरोन्मुनिः ॥ निजैश्चरणविन्यासैस्तयासाध्व्यातपोनिधिः ॥ ५८ ॥ गतेतस्मिन्मुनिवरे
वेपमानस्तदागिरिः॥ पश्यत्युत्कंठमिवचगतश्चेत्साध्वभूत्ततः॥ ५९॥ अद्यजातःपुनरहंनशप्तोयदगस्तिना ॥ नमयासदृशोधन्यइतिमेनेसवै
गिरिः॥६०॥ अरुणोपिचतत्कालेकालज्ञोऽश्वानकालयत् ॥ जगत्स्वास्थ्यमवापोच्चैःपूर्ववद्भानुसंचरैः॥६१॥ अद्यश्वोवापरश्वोवाप्यागमि
ष्यतिवैमुनिः॥ इतिचिंतामहाभारैर्गिरिराक्रांतवत्स्थितः॥६२॥नाद्यापिमुनिरायातिनाद्यापिगिरिरेधते॥यथाखलजनानांहिमनोरथमहीरु
हः॥६३॥विवर्धिषतियोनीचःपरासूयांसमुद्वहन्॥दूरेतद्वृद्धिवार्ताऽस्तांप्राग्वृद्धेरपिसंशयः॥६४॥मनोरथानसिद्ध्येयुःसिद्धानश्यंत्यपिध्रुवम्॥
खलानांतेनकुशलिविश्वंविश्वेशरक्षितम्॥६५॥ विधवानांस्तनायद्वद्ध्येवविलयंतिच ॥ उन्नम्योन्नम्यतत्रोच्चैस्तद्वत्खलमनोरथाः॥६६॥

शयितेतिदृष्टांतेनाह ॥ विवर्धिषतीति ॥ विवर्धिषतिवर्धितुमिच्छति ॥ ६४ ॥ पूर्वसंशयमात्रमुक्तमिदानींदुष्टानांप्राक्सिद्धामनोरथानश्यंत्येवेत्याह ॥ मनोरथाइति ॥ फलितमाह ॥
तेनेति ॥ तेनखलानांमनोरथनाशनेन ॥ विश्वेशेनागस्त्यादिरूपेणरक्षितंपालितम् ॥ ६५ ॥ पूर्वोक्तमर्थंसदृष्टांतंकथयन्प्रकृतंनिगमयति ॥ विधवानामितित्रयेण ॥ यथाविगतभर्तृका
णांकुचाउच्चैर्यथास्यात्तथावृद्धिवर्धित्वातत्रैवतद्विलयंतिविलीयंतएवनस्वेषांपरेषांवाउपकारायभवंतितथाखलानांमनोरथाइत्यर्थः ॥ ६६ ॥

यथाकन्नदीकुत्सितानदीअल्पवृष्ट्याकूलंकषास्वतीरभंजिकाभवतितथाखलस्याल्पवर्षेणाल्पकामवृष्ट्यायाऋद्धिःसमृद्धिःसंपत्तिरितियावत्॥ सास्वकुलंकषास्वकुलनाशिकाभवतीत्यर्थः ॥ कुन्नदीतिक्वचित्पाठःसाचिंत्यः ॥ ६७ ॥ योऽन्यसामर्थ्यमविज्ञायस्वसामर्थ्यंदर्शयतिसयथोपहासंप्राप्नोतितथायंविंध्योपीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ उदीचींदिशंस्पृशतीत्युदीचीदिक्स्पृक्तम् ॥ उदीचीदिक्करमितिक्वचित्पाठः ॥ मातरिश्वनंवायुं ॥ ह्रस्वश्छांदसः ॥ पृच्छेत्पृच्छति॥७०॥ हेलोपामुद्रेवाराणस्याःसाप्रसिद्धामुद्रामुदंहर्षंरातीतिमुद्रारचनापरिपाटीकापिनिरुपमा ॥ क्वापीतिक्वचित् ॥ यद्वा मुद्रामुद्रिकालिंगंचिह्नमितियावत् ॥ इहब्रह्मांडमध्येजगतीतलेकुत्रापिनदृश्यते ॥ यतस्तस्याःकर्ताविधिर्ब्रह्मानेत्यर्थः ॥ तथाचवक्ष्य

भवेत्कूलंकषायद्वदल्पवर्षेणकन्नदी॥ खलर्धिरल्पवर्षेणतद्वत्स्यात्स्वकुलंकषा॥६७॥ अविज्ञायान्यसामर्थ्यंस्वसामर्थ्यंप्रदर्शयेत्॥ उपहासमवाप्नोतितथैवायमिहाचलः॥ ६८॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥गोदावरीतटंरम्यंविचरन्नपिवैमुनिः ॥ नतत्याजचतंतापंकाशीविरहजंपरम् ॥ ६९॥ उदीचीदिक्स्पृशमपिसमुनिर्मातरिश्वनम्॥ प्रसार्यबाहूसंश्लिष्यकाश्याःपृच्छेदनामयम्॥ ७०॥ लोपामुद्रेनसामुद्राकापीहजगतीतले॥ वाराणस्याःप्रदृश्येततत्कर्तानयतोविधिः॥ ७१ ॥ क्वचित्तिष्ठन्क्वचिज्जल्पन्क्वचिद्धावन्क्वचिस्खलन्॥ क्वचिच्चोपविशंश्चेतिबभ्रामेतस्ततोमुनिः॥ ७२ ॥ ततोव्रजन्ददर्शाग्रेपुण्यराशिस्तपोधनः॥ चंचच्चंद्रशताभासांभाग्यवानिवसुश्रियम्॥ ७३ ॥

तिब्रह्मास्वयमेव ॥ मयासृष्टानिविप्रेंद्रभुवनानिचतुर्दश अस्याःपुर्याविनिर्मातास्वयंविश्वेश्वरःप्रभुरिति ॥ ७१ ॥ ७२॥ ततइति ॥ ततस्तदनंतरंतत्रगोदावरीतीरप्रदेशेव्रजंस्तपोधनोऽगस्त्योमहालक्ष्मींसुचिरंयथास्यात्तथास्थितांददृशेददर्शेतितृतीयेनान्वयः ॥ कथंभूताम् ॥ चंचच्चंद्रशताभासांचंचदुच्छलद्यच्चंद्रशतंतस्येवासमंततोभासोदीप्तिर्यस्याःसातथाताम् ॥कांकइव ॥ सुश्रियंशोभनांलक्ष्मींभाग्यवानिव ॥ पुण्यवान्यथापश्यतितथेत्यर्थः ॥ अथवैवंयोजना ॥ ततस्तदनंतरंतपोधनोगस्त्योग्रेप्रथमतःसुश्रियंशोभनप्रभांश्रीगात्रतेजःसमूहमित्यर्थः ॥ ददर्शपश्चात्तत्रतस्यांसुश्रियांदृष्टायांसत्यामाधारभूतायांवाअगस्त्योमहालक्ष्मींददर्शेति शेषंपूर्ववत् ॥ पाठांतरेस्वीयांस्वेष्टदेवतांश्रियमितिव्याख्येयम् ॥ ७३ ॥

---

१ स्वश्रियमित्येवंरूपे

विजित्येति॥ पुनःकथंभूताम् ॥ भानुनादीधित्या॥भानुःकरोमरीचिस्त्रीपुंसयोर्दीधितिःस्त्रियामित्यमरः॥भानुंसूर्यंविजित्यविशेषेणजित्वासमुदित्वरांसम्यगुदयंतींसम्यक्प्रकाशमानामित्यर्थः ॥ तांदैत्यास्त्रजनितांस्वचेतस्तापसंततिंस्वमनस्तापपरंपरांनिर्वापयंतींनिराकर्तुंप्रवर्तमानामिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ निर्वापयितुमिच्छामिदैत्यास्त्रैस्तापितांतनुमित्यग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ॥ अगस्त्यपरोवास्वशब्दस्तदातांकाशीवियोगजांस्वचेतस्तापसंततिमितिव्याख्येयम ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ रात्राविति ॥ तत्तस्मात्कारणात्तत्रकोलापुरेऽध्युषितांस्थितामिवेतिपुनरुत्प्रेक्षा ॥ तस्मात्कस्मात् ॥ क्षीरोदेपितुर्गृहेमंदरस्यपर्वतस्यामृतोत्पत्त्यर्थंकृतमंथानदंडस्यत्रासात्तज्जनितशब्दत्रासात्तच्चूर्णनत्रासाद्वेत्यर्थः ॥ ननुतथापिपद्मालयत्वात्पद्मेस्थास्यतितत्राह ॥ रात्राविति ॥ रात्रौरात्रिविषयेपद्मेषुसंकोचोमुद्रीभावोयतः ॥ ननुतर्हिचंद्रमसिस्थास्यतितत्राह ॥ दर्शेष्विति ॥ दर्शेष्वमावास्यासुअब्जश्चंद्रःक्वचिद्व्रजेददृश्यतांगच्छेदित्यर्थः ॥ अब्जोजै

विजित्यभानुनाभानुंदिवापिसमुदित्वराम् ॥ निर्वापयंतीमिवतांस्वचेतस्तापसंततिम् ॥ ७४ ॥ तत्रागस्त्योमहालक्ष्मींददृशेसुचिरंस्थिताम्
॥ ७५ ॥ रात्रावब्जेषुसंकोचोदर्शेष्वब्जःक्वचिद्व्रजेत् ॥ क्षीरोदेमंदरत्रासात्तदत्राध्युषितामिव ॥ ७६ ॥ यदारभ्यदधारैनांमाधवोमानतःकि
ल ॥ तदारभ्यस्थितांनूनंसपत्नीर्ष्यावशादिव ॥ ७७ ॥

वातृकःसोमइत्यमरः ॥ अतस्तादृक्स्थानांतराभावात्तत्राध्युषितामिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ७६ ॥ यदारभ्येति ॥ यदित्यव्ययं तथातदित्यपि॥यत्यंकालमारभ्यएनांलक्ष्मींमानतःसंमानतोवक्षसिदधारभार्यात्वेनस्वीकृतवान् ॥ तत्रमानंसूचयन्दधारेत्यनेनाकांक्षितंकर्तारमाह ॥ माधवइति ॥ मालक्ष्मीस्तस्याधवोभर्तेत्यर्थः ॥ तत्तंकालमारभ्यनूनंनिश्चितंस्थिताम ॥ सपत्नीसरस्वती ॥ नारायणमहंवंदेगरुडोयस्यवाहनम् शंखचक्रगदाहस्तेयस्यभार्यासरस्वतीतिवचनात् ॥ प्रोत्फुष्टाज्ञानकूटेहरिनिजदयितेदेविसंसारसारेइतिसरस्वतीस्तोत्रपाद्मवचनाच्च ॥ धरणिर्वा ॥ यदाभूद्भार्गवोरामस्तदाभूद्धरणीत्वियमितिवैष्णवोक्तेः ॥ श्रियाशातकुंभद्युतिस्निग्धकांत्याधरण्याचदूर्वादलश्यामलांग्या कलत्रद्वयेनामुनातोषितायत्रिलोकीगृहस्थायविष्णोनमस्तइतिभगवत्पादीयवचनाच्च ॥ तस्याइर्ष्यावशादिवपैशून्यवशादिवेत्यर्थः ॥ मानतोवक्षसिधृतायाअपिसपत्न्योरीर्ष्यावशत्वंतयोर्भगवतामुखदंष्ट्राग्रयोर्धृतत्वादुन्नेयम् ॥ इलामितिपाठेऋजुरेवार्थः ॥ इलांपृथ्वींवाराहरूपेणदधार ॥ ७७ ॥

त्रैलोक्यमिति ॥ कोलरूपेणसूकरशरीरेण ॥ विनिहत्येति ॥ यद्यपिमंगलभूभृतैवसोसुरोघातितः ॥ तथाचोक्तंलक्ष्मीव्रतेभविष्येइंद्रंप्रतिनारदेन ॥ भल्लेनसोवधीत्क्रोडंवज्रेणाद्रिंयथाभवानिति ॥ समंगलः ॥ तथापिकल्पभेदाभिप्रायेणैतदुक्तमित्यविरोधः ॥ कोलापुरेकोलापुरनाम्नि मंगलाख्यस्यराज्ञोमंगलपुरमेवकोलापुरम् ॥ एतदप्युक्तंलक्ष्मीव्रतेभविष्ये ॥ चोलदेवीश्रियःशापात्कोलास्यायत्रसाभवत् ॥ कोलापुरमितिख्यातंक्षितौतन्मंगलंपुरमिति ॥ ७८॥ ७९ ॥ पद्यैश्चित्रपदार्थौघैरष्टभिःश्रवणामृतैः ॥ महामुनिर्महालक्ष्मींतुष्टावजगदंबिकाम् ॥ मातर्नमामीति ॥ हेमातर्नमामित्वामित्यर्थात् ॥ हेकमलेहेकमलायताक्षिहेश्रीविष्णुहृत्कमलवासिनिश्रीनारायणहृदयपद्मेवसितुंशीलंयस्यास्तत्संबोधनंतथा ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ विष्णोर्वक्षस्थलाश्रयइति ॥ हेविश्वमातःहेक्षीरोदजेहेकमलकोमलगर्भगौरिहेलक्ष्मिसततंनमतांशरण्येआश्रययोग्येप्रसीदप्रसन्नाभवप्रसादंकुर्विति ॥ ८० ॥ निखिलप्रपंचस्यतत्पा

त्रैलोक्यंकोलरूपेणत्रासयंतंमहासुरम् ॥ विनिहत्यस्थितांतत्ररम्येकोलापुरेपुरे॥ ७८॥ संप्राप्याथमहालक्ष्मींमुनिवर्यःप्रणम्यच ॥ तुष्टाववाग्भिरिष्टाभिरिष्टदांहृष्टमानसः॥७९॥ ॥अगस्तिरुवाच॥ ॥मातर्नमामिकमलेकमलायताक्षिश्रीविष्णुहृत्कमलवासिनिविश्वमातः॥ क्षीरोदजेकमलकोमलगर्भगौरिलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये ॥ ८० ॥ त्वंश्रीरुपेंद्रसदनेमदनैकमातर्ज्योत्स्नासिचंद्रमसिचंद्रमनोहरास्ये ॥ सूर्येप्रभासिचजगत्त्रितयेप्रभासिलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये॥ ८१ ॥ त्वंजातवेदसिसदादहनात्मशक्तिर्वेधास्त्वयाजगदिदंविविधंविदध्यात् ॥ विश्वंभरोपिबिभृयादखिलंभवत्यालक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये॥ ८२ ॥

रतंत्र्यंवदन्परदेवतात्वेनस्तौति ॥ त्वंश्रीरितिसार्धेन ॥ महेंद्रसदनेत्वंश्रीःसंपत्तिःशोभावातद्धेतुरित्यर्थः ॥ लक्ष्मीर्वा ॥ पुनश्चपद्मादुद्भूतायदादित्योभवद्धरिरितिवैष्णवोक्तेः ॥ हेमदनैकमातःकामैकप्रसूःप्रद्युम्नैकहेतोहेरुक्मिणीत्यर्थः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ रुक्मिणीकृष्णजन्मनीति ॥ ज्योत्स्नाकांतिरसि चंद्रमसिहेचंद्रमनोहरास्ये सूर्येप्रभासि ॥ चःसमुच्चये ॥ किंबहुना ॥ जगत्त्रितयेयाप्रभासात्वमसि ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोयमग्निः तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीति ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्येइति ॥ ८१ ॥ त्वमिति ॥ त्वंजातवेदसिवह्नौसदादहनात्मशक्तिर्दाहस्वरूपाशक्तिः ॥ वेधाब्रह्मात्वयाऽभिन्ननिमित्तोपादानभूतयाइदंजगत्विविधंविदध्याद्विदधातिकरोतीत्यर्थः ॥ विश्वंभरःश्रीविष्णुरपिबिभृयात्पालयेद्रक्षतीत्यर्थः ॥ अखिलंजगत् भवत्यात्वया ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्येइति ॥ ८२ ॥

त्वदिति ॥ हेअमलेत्वत्त्यक्तंत्वयानधिष्ठितमेतज्जगच्छ्रीरुद्रोपिसंहरति ॥ अतस्त्वत्पारतंत्र्यात्सर्वस्यत्वमेवपासिहंसिविदधासिकरोषिचेति ॥ ननुतर्हिस्रष्टृस्रज्यादिभेदस्यसत्त्वाद्द्वैतंगतमेवतत्राह ॥ परावरासि ॥ यद्वा पूर्वंनिमित्तकारणतामुक्त्वेदानीमुपादानकारणतामाह ॥ परावरासिकार्यकारणरूपास्थूलसूक्ष्मरूपापरेऽव्याकृतादयोऽवरेनिकृष्टायस्याइतिवाऽसि ॥ त्वद्रूपंत्वदधीनंचसर्वमितिभावः ॥ पुनःसगुणांस्तौति ॥ हेअमलेहरिरपिईड्यःस्तुत्यस्त्वदास्यात्वत्प्राप्त्याबभूव॥ यद्वा अज्ञानंतत्कार्यंचहरतीतिहरिस्तथाविधोपिवाङ्मनसयोरगोचरोपित्वदास्यात्वद्दीक्षयात्वयिचिदाभासप्रदानेनेत्यर्थः ॥ सऐक्षतबहुस्यांप्रजायेयेतिश्रुतेः ॥ भक्तानामीड्यःस्तुत्योबभूव ॥ अयंभावः ॥ भगवतस्त्वदीक्षणाभावेसृष्ट्यादेरसंभवाज्जीवानांपुरुषार्थचतुष्टयंनसिध्येत्त्वदीक्षयापुनःसृष्ट्यादेःसंभवाद्भगवतःस्तुत्यादिनातच्चतुष्टयंसिद्ध्यतीतिभावः ॥ हेलक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्यइति ॥८३॥ शूरइति॥ हेशुभेयत्रपुरुषेतवकरुणाकटा

त्वत्त्यक्तमेतदमलेहरतेहरोपित्वंपासिहंसिविदधासिपरावरासि ॥ ईड्योबभूवहरिरप्यमलेत्वदास्यालक्ष्मिप्रसीदसततंनमतांशरण्ये ॥८३॥
शूरःसएवसगुणीसबुधःसधन्योमान्यःसएवकुलशीलकलाकलापैः॥एकःशुचिःसहिपुमान्सकलेपिलोकेयत्रापतेत्तवशुभेकरुणाकटाक्षः
॥८४॥ यस्मिन्वसेःक्षणमहोपुरुषेगजेऽश्वेस्त्रैणेतृणेसरसिदेवकुलेगृहेऽन्ने ॥ रत्नेपतत्रिणिपशौशयनेधरायांसश्रीकमेवसकलेतदिहास्तिना
न्यत् ॥ ८५ ॥ त्वत्स्पृष्टमेवसकलंशुचितांलभेतत्वत्त्यक्तमेवसकलंत्वशुचीहलक्ष्मि ॥ त्वन्नामयत्रचसुमंगलमेवतत्रश्रीविष्णुपत्निकमले
कमलालयेऽपि ॥ ८६ ॥

क्षआपतेत्सएवशूरःससमर्थःसगुणीसबुधःसधन्योधनाययोग्यः कलाविद्या कुलशीलकलानांकलापैःसमूहैःसएवमान्यःपूज्यः सकलेपिलोकेसएकोमुख्यःशुचिःसएवहिपुमान् ॥तदुक्तंवैष्णवे ॥ सश्लाघ्यःसगुणीधन्यःसकुलीनःसबुद्धिमान् सशूरःसचविक्रांतोयस्त्वयादेविवीक्षितइति ॥ ८४ ॥ यस्मिन्निति ॥ अहोहेलक्ष्मियस्मिंस्त्वंक्षणंक्षणमात्रंवसेःवससिसकलेइहजगतितदेवास्तिनान्यदित्यन्वयः ॥ तदेवास्तीतिकुतस्तत्राह ॥ सश्रीकंत्वदधिष्ठितमित्यर्थः ॥ यद्वा अन्यदपियत्सश्रीकंतदेवास्ति ॥ यद्वा यस्मिन्वससिसश्रीकंतदेवास्तीति ॥ यस्मिन्कस्मिन्नित्याकांक्षायामाह ॥ पुरुषइत्यादि ॥ पुरुषेयस्मिन्कस्मिंश्चिदित्यर्थः ॥ एवंगजेऽश्वेस्त्रैणेस्त्रीसमूहेतृणेसरसिदेवकुलेदेवगृहेऽन्नेरत्नेपतत्रिणिपक्षिणिपशौशयनेधरायामिति ॥ सकलेहेसर्वस्वरूपेइतिवा ॥ कमलेइतिवापाठः ॥८५॥ त्वत्स्पृष्टमिति ॥ हेलक्ष्मिइहजगतित्वत्स्पृष्टंत्वयाधिष्ठितमेवसकलंवस्त्वित्यर्थाच्छुचितांलभेत ॥ त्वत्त्यक्तमेवसकलंतुपुनरशुचि ॥ हेश्रीविष्णुपत्निहेकमलेकमलालये ॥ अपिःसमुच्चये ॥ अतीतिपाठेसुमंगलामित्यस्योपर्यतिशब्दोनेतव्यः ॥ यत्रचत्वन्नामातिसुमंगलमेवतत्रेति ॥ ८६ ॥

लक्ष्मीमिति ॥ इतिसदाजपतांक्वदुःखंनकुत्रापिदुःखमित्यर्थः ॥ इतिशब्दपरामृष्टमीप्सिततमंदर्शयति ॥ लक्ष्मींश्रियंकमलांकमलालयांपद्मांरमांनलिनयुग्मकरांकमलद्वयहस्तांमां
क्षीरोदजांअमृतकुंभकरांइराम् ॥ अमृतकुंभकरेंदिरामितिपाठेकर्मधारयः ॥ शिवामितिक्वचित् ॥ विष्णुप्रियामिति ॥ पंचचशब्दाःसमुच्चयार्थाः ॥ ८७ ॥ साष्टांगं अष्टभिर्हस्त
पादजानूरःशिरोदृङ्मनोवचोभिरंगैःसहितंयथाभवतितथा ॥ तदुक्तम् ॥ दोर्भ्यांपदाभ्यांजानुभ्यामुरसाशिरसादृशा मनसावचसाचेतिप्रणामोष्टांगईरितइति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ रा

लक्ष्मींश्रियंचकमलांकमलालयांचपद्मांरमांनलिनयुग्मकरांचमांच ॥ क्षीरोदजाममृतकुंभकरामिरांचविष्णुप्रियामितिसदाजपतांक्वदुः
खम् ॥ ८७ ॥ इतिस्तुत्वाभगवतींमहालक्ष्मींहरिप्रियाम् ॥ प्रणनामसपत्नीकःसाष्टांगंदंडवन्मुनिः ॥ ८८ ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभ
द्रंतेमित्रावरुणसंभव ॥ पतिव्रतेत्वमुत्तिष्ठलोपामुद्रेशुभव्रते ॥ ८९ ॥ स्तुत्यानयाप्रसन्नाहंव्रियतांयद्धृदीप्सितम् ॥ राजपुत्रिमहाभागेत्वमि
होपविशामले ॥ ९० ॥ त्वदंगलक्षणैरेभिःसुपवित्रैश्चतेव्रतैः ॥ निर्वापयितुमिच्छामिदैत्यास्त्रैस्तापितांतनुम् ॥ ९१ ॥ इत्युक्त्वामुनिपत्नींतांस
मालिंग्यहरिप्रिया ॥ अलंचकारचप्रीत्याबहुसौभाग्यमंडनैः ॥ ९२ ॥ पुनराहमुनेजानेतवहृत्तापकारणम् ॥ सचेतनंदुनोत्येवकाशीविश्ले
षजोऽनलः ॥ ९३ ॥ यदासदेवोविश्वेशोमंदरंगतवान्पुरा ॥ तदाकाशीवियोगेनजातातस्येदृशीदशा ॥ ९४ ॥ तत्प्रवृत्तिंपुनर्ज्ञातुंब्रह्माणंके
शवंगणान् ॥ गणेश्वरंचदेवांश्चप्रेषयामासशूलधृक् ॥ ९५ ॥ तेचकाशीगुणान्सर्वैविचार्यचपुनःपुनः ॥ व्रजंत्यद्यापिनक्वापितादृगस्तिक्ववा
पुरी ॥ ९६ ॥ इतिश्रुत्वाथसमुनिःप्रत्युवाचश्रियंततः ॥ प्रणिपत्यमहाभागोभक्तिगर्भमिदंवचः ॥ ९७ ॥ यदिदेयोवरोमह्यंवरयोग्योस्म्यहं
यदि ॥ तदावाराणसीप्राप्तिःपुनरस्त्वेषमेवरः ॥ ९८ ॥

जपुत्रिवैदर्भराजकन्ये ॥ ९० ॥ त्वदंगलक्षणैःत्वदंगेवर्ततेयानिलक्षणानिसल्लक्षणानिपातिव्रत्यादिसंसूचकानितैरेभिःप्रत्यक्षसिद्धैः ॥ दैत्यास्त्रैःसूकररूपदैत्यस्यायुधैः ॥ ९१ ॥ बहूनिसौ
भाग्यानियेभ्यस्तानिचतानिमंडनानिभूषणानिचतैः ॥ ९२ ॥ दुनोतिव्यथते ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ देवान्सूर्यादीन् ॥ द्वादशादित्यभेदेनबहुवचनम् ॥ देवीरितिपाठेमातृगणमित्यर्थः
॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

॥ ९९ ॥ संततेर्वंशस्य ॥ १०० ॥ १ ॥ कालकर्णीराक्षसीविशेषःकाकविष्ठावा ॥ २ ॥ भूर्जपत्रेचर्मिपत्रे ॥ ३ ॥ इदमिति ॥ बीजरहस्यं बीजंश्रीबीजंततोपिरहस्यंगोप्यम
तिमहत्तरमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ १०९ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

येपठिष्यंतिचस्तोत्रंत्वद्भक्त्यामत्कृतंसदा ॥ तेषांकदाचित्संतापोमास्तुमास्तुदरिद्रता ॥ ९९ ॥ मास्तुचेष्टवियोगश्चमास्तुसंपत्तिसंक्षयः ॥ सर्वत्र
विजयश्चास्तुविच्छेदोमास्तुसंततेः ॥ १०० ॥ ॥ श्रीरुवाच ॥ ॥ एवमस्तुमुनेसर्वंयत्त्वयापरिभाषितम् ॥ एतत्स्तोत्रस्यपठनंममसान्निध्य
कारणम् ॥ १ ॥ अलक्ष्मीःकालकर्णीचतद्गेहेनविशेत्क्वचित् ॥ गजाश्वपशुशांत्यर्थमेतत्स्तोत्रंसदाजपेत् ॥ २ ॥ बालग्रहाभिभूतानांबालानां
शांतिकृत्परम् ॥ भूर्जपत्रेलिखित्वातुबध्नीयात्कंठदेशतः ॥ ३ ॥ इदंबीजरहस्यंमेरक्षणीयंप्रयत्नतः ॥ श्रद्धाहीनेनदातव्यंनदेयंचाशुचौक्वचित्
॥ ४ ॥ अन्यच्चशृणुविप्रेंद्रभविष्येद्वापरेभवान् ॥ एकोनत्रिंशकेब्रह्मन्सत्यंव्यासोभविष्यति ॥ ५ ॥ तदावाराणसींप्राप्यसिद्धिंप्राप्स्यस्यभी
प्सिताम् ॥ व्यस्यवेदान्पुराणानिधर्मान्समुपदिश्यच ॥ ६ ॥ हितंचतेवदाम्येकंसांप्रतंतत्समाचर ॥ पश्यकिंचिदितोगत्वास्कंदमग्रेस्थितंप्रभुम्
॥ ७ ॥ वाराणस्यारहस्यंचयथावद्विभाषितम् ॥ तवतुष्टिकरंब्रह्मन्कथयिष्यतिषण्मुखः ॥ ८ ॥ इतिलब्ध्वावरंसोथमहालक्ष्मींप्रणम्यच ॥
ययावगस्तिर्यत्रास्तिकुमारःशिखिवाहनः ॥ १०९ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेअगस्त्यप्रस्थानंनामपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥
पाराशर्यउवाच ॥ ॥ शृणुसूतमहाभागकथांश्रुतिसहोदराम् ॥ यांवैहृदिनिधायेहपुरुषःपुरुषार्थभाक् ॥ १ ॥ ततःश्रीदर्शनानंदसुधाधारा
धुनींमुनिः ॥ अवगाह्यसपत्नीकःपरांमुदमवापसः ॥ २ ॥

षष्ठेतीर्थप्रशंसांचभार्ययानोदितोमुनिः ॥ कथयामासकारुण्येनमानसादिविभागतः ॥ १ ॥ श्रोतारंप्रोत्साहयति ॥ शृण्विति ॥ श्रुतिसहोदरांवेदतुल्यांश्रुतिसहमुदरंयस्याःसातथातांश्रु
तिगर्भामित्यर्थः ॥ श्रुतिमनोहरामितिवापाठः ॥ वैनिश्चये ॥ १ ॥ श्रीदर्शनानंदएवसुधाधाराधुनीअमृतसंपातनदीताम् ॥ २ ॥

वह्निकुंडेति ॥ द्रौपदीधृष्टद्युम्नयोरग्निकुंडसमुत्पन्नयोर्द्रुपदभार्यायांद्रुपदाज्जातत्ववदग्निकुंडससुत्पन्नस्यापिरोमहर्षणस्यब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातत्वमविरुद्धम् ॥ यद्वा वह्निकुंडसमुद्भूतवैन्यस्ययज्ञाग्निकुंडात्समुत्पन्न ॥ त्वंहिस्वायंभुवेयज्ञेसुत्याहेविततेसति संभूतःसंहितांवक्तुंस्वांशेनपुरुषोत्तमः तस्यतेसर्वरोमाणिवचसाह्लषितानिच द्वैपायनस्यतुभवांस्ततोसौरोमहर्षणइतिकूर्मोक्तेः ॥स्वायंभुवेस्वयंभुवाब्रह्मणाप्रवर्तिते ॥ स्वांशेनकलया ॥ वैन्यस्यहिपृथोर्यज्ञेवर्तमानेमहात्मनः सुत्यायामभवत्सूतइतिवायूक्तेश्च ॥ ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातः सूतइत्यभिधीयते ॥ तत्साधर्म्यादसावपितथा ॥ तथाहि ॥ तत्रहिपृथोर्यज्ञेबार्हस्पत्यंहविरैंद्रेणहविषासंपृक्तमभिभूतंचऐंद्रश्चरुर्मारुतेनहविषाततःसूतमागधौजाताविति पौराणिकी

वह्निकुंडसमुद्भूतसूतनिर्मलमानस ॥ शृणुष्वैकंपुराविद्भिर्भाषितंयत्सुभाषितम् ॥ ३ ॥ परोपकरणंयेषांजागर्तिहृदयेसताम् ॥ नश्यंतिविपदस्तेषांसंपदःस्युःपदेपदे ॥ ४ ॥ तीर्थस्नानैर्नसाशुद्धिर्बहुदानैर्नतत्फलम् ॥ तपोभिरुग्रैस्तन्नाप्यमुपकृत्यायदाप्यते ॥५॥ परोपकृत्यायोधर्मोधर्मोदानादिसंभवः ॥ एकत्रतुलितौधात्रातत्रपूर्वोभवद्गुरुः ॥ ६ ॥ परिनिर्मथ्यवाग्जालंनिर्णीतमिदमेवहि ॥ नोपकारात्परोधर्मोनापकारादघंपरम् ॥ ७ ॥ उपकर्तुरगस्त्यस्यजातमेतन्निदर्शनम् ॥ कृतादृक्काशिजंदुःखंकृतादृक्श्रीमुखेक्षणम् ॥ ८ ॥ करिकर्णाग्रचपलंजीवितंविविधंवसु ॥ तस्मात्परोपकरणंकार्यमेकंविपश्चिता ॥ ९ ॥ यल्लक्ष्मीनाममात्रास्यान्नरोनोमातिकुत्रचित् ॥ साक्षात्समीक्ष्यतांलक्ष्मींकृतकृत्योभवन्मुनिः ॥ १० ॥ गच्छन्यदृच्छयासोथदूराच्छ्रीशैलमैक्षत ॥ यत्रसाक्षान्निवसतिदेवःश्रीत्रिपुरांतकः ॥ ११ ॥ उवाचवचनंपत्नींतदाप्रीतमनामुनिः ॥ इहस्थितैवपश्यत्वंकांतेकांततरंपरम् ॥ १२ ॥ श्रीशैलशिखरंश्रीमदिदंतद्यद्विलोकनात् ॥ पुनर्भवोमनुष्याणांभवेऽत्रनभवेत्क्वचित् ॥ १३ ॥ गिरिश्चतुरशीत्यायंयोजनानांहिविस्तृतः ॥ सर्वलिंगमयोयस्मादतःकुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ १४ ॥ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥ ॥ किंचिद्विज्ञप्तुमिच्छामियद्याज्ञास्वामिनोभवेत् ॥ ब्रूतेहियाऽननुज्ञातापत्यासापतिताभवेत् ॥ १५ ॥

कथा ॥ अतएवतस्यपुराणादिप्रवचनमविरुद्धमिति ॥ कल्पभेदकल्पनातुनचारुतरा ॥ प्रतिलोमजत्वात्प्रतिसंपराभवात्प्रतिलोमजंशरीरंविहायशरीरांतरंयज्ञाग्निकुंडेलोमहर्षणोवसिष्ठागस्त्याविवसाधयामासेतिमहाभारतटीकायामितिकेचित् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ करिकर्णाग्रचपलंहस्तिकर्णाग्रचपलम् ॥ ९ ॥ यल्लक्ष्मीति॥याचासौलक्ष्मीश्चेतियल्लक्ष्मीस्तस्यानाममात्रात्स्यानाममात्रोच्चारणेननरोयःकश्चिदपिनोमातिनपरिमिनोतिमहत्तरोभवतीत्यर्थः ॥ कृतकृत्योभवेन्नरइतिक्वचित्पाठः ॥ १० ॥ ऐक्षतदृष्टवान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ १४ ॥ पत्याअननुज्ञाता भर्त्राऽदत्ताभ्यनुज्ञेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥१६॥१७॥ इष्यतेवांछ्यतेस्वामिनेतिशेषः ॥१८॥ वरारोहेवरौश्रेष्ठौआरोहौजघनेयस्याःसातथातस्याःसंबोधनंहेश्रेष्ठजघनेइत्यर्थः ॥१९॥२०॥ सर्वतीर्थानांकामिकं कामायहितम्॥ संवत्सरार्जितपापनाशकामनाविषयत्वात्॥२१॥ गंगाद्वारंमायापुरी॥ अमरावतीगंगा पुरीविशेषोवा॥ अमरावतीवाऽमरावतीतिद्वारकायावाविशेषणम्॥२२॥ सिंधुर्नदीतस्याःसंगःसंगमः॥ सागरेणेतिशेषः॥ कांतीपुरी॥ कांचीतिक्वचित्पाठः॥ त्र्यंबकंब्रह्मगिरिर्महाराष्ट्रेषुप्रसिद्धोयतोगौतमीनिःसृता ॥ सप्तगोदावरीतटंआंध्रदेशेप्रसिद्धम् ॥२३॥ महालयोमहास्थानंगौडेप्रसिद्धम्॥ ॐकारोऽमरकंटकम्॥ महालयइतिॐकारस्यवाविशेषणम्॥ वैप्रसिद्धम्॥२४॥ गोकर्णेति॥ गोकर्णोनामतीर्थविशेषोद्रविडेषुप्रसि

अगस्त्यउवाच॥ ॥किंवक्तुकामादेवित्वंब्रूहितत्त्वमशंकिता॥ नत्वादृशीनांवाक्यंहिपत्युःखेदायजायते॥१६॥ ततःपप्रच्छसादेवीप्रणम्यमुनिमानता॥ सर्वेषांचहितार्थायस्वसंदेहापनुत्तये॥१७॥ ॥लोपामुद्रोवाच॥ ॥श्रीशैलशिखरंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यते॥इदमेवहिसत्यंचेत्किमर्थंकाशिरिष्यते॥१८॥ ॥अगस्तिरुवाच॥ ॥आकर्णयवरारोहेसत्यंपृष्टंत्वयामले॥ निर्णीतमसकृच्चैतन्मुनिभिस्तत्त्वचिंतकैः॥१९॥ मुक्तिस्थानान्यनेकानिकृतस्तत्रापिनिर्णयः॥ तानितेकथयाम्यत्रदत्तचित्ताभवक्षणम्॥२०॥ प्रथमंतीर्थराजंतुप्रयागाख्यंसुविश्रुतम्॥ कामिकंसर्वतीर्थानांधर्मकामार्थमोक्षदम्॥२१॥ नैमिषंचकुरुक्षेत्रंगंगाद्वारमवंतिका॥ अयोध्यामथुराचैवद्वारकाप्यमरावती॥२२॥ सरस्वतीसिंधुसंगोगंगासागरसंगमः॥ कांतीचत्र्यंबकंचापिसप्तगोदावरीतटम्॥२३॥ कालंजरंप्रभासश्चतथाबदरिकाश्रमः॥ महालयस्तथोंकारक्षेत्रंवैपौरुषोत्तमम्॥२४॥ गोकर्णोभृगुकच्छश्चभृगुतुंगश्चपुष्करम्॥ श्रीपर्वतादितीर्थानिधारातीर्थंतथैवच॥२५॥ मानसान्यपितीर्थानिसत्यादीनिचवैप्रिये॥ एतानिमुक्तिदान्येवनात्रकार्याविचारणा॥२६॥

द्धः॥ भृगुकच्छभृगुतुंगौगुर्जरदेशेप्रसिद्धौ॥ यस्मिंस्तीर्थेधारयाजलंस्रवतितद्धारातीर्थंद्राविडेकुमारधारेतिप्रसिद्धम्॥ यद्वा धारानामतीर्थविशेषः॥ तदुक्तंवनपर्वणि ॥ धारानाममहाप्राज्ञसर्वपापप्रणाशिनी तत्रस्नात्वानरव्याघ्रनशोचतिनरःक्वचिदिति॥ धारातीर्थंयुद्धमितिकेचित् ॥२५॥ मानसानिमनःसंभवानिमानसानिब्रह्मात्मैकत्वलक्षणानिज्ञानानि॥ बहुवचनंतुसगुणनिर्गुणभेदाभिप्रायेण॥ कथंभूतानि॥ तीर्थानिअविद्यातत्कार्ययोर्नाशकानीतियावत्॥ ऋषिजुष्टजलानीतिवा॥ निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टजलेगुरावित्यमरः॥ ज्ञानानामपिनिर्मलत्वसाधर्म्याज्जलत्वम् ॥ सलिलएकोद्रष्टेतिचश्रुतिः॥ सत्यादिशब्देनार्जवदयादीनिगृह्यंते ॥ हिनिश्चितमवधारणार्थोवा॥२६॥

पितामहानामित्युपलक्षणं पित्रादीनामित्यर्थः ॥ मुक्तास्तत्रश्राद्धकर्तारइतिशेषः ॥ तत्तनयाइत्यत्रतच्छब्देनश्राद्धकर्तारोगृह्यंते ॥ येषांपितॄणांमुक्तिदंतेषांतनयाअपिमुक्ताइतिवान्वयः ॥२७॥ सधर्मिण्युवाचेति ॥ सधर्मिणीपत्नी ॥ सस्त्रीकोधर्ममाचरेदितिवचनात्तस्याअपितज्ज्ञानापेक्षत्वात्सधर्मिणीत्युक्तम् ॥ चकारात्सत्यादीनिचकानिकानीतिबोद्धव्यम् ॥२८॥ ॥ २९ ॥ मानसानितीर्थानिशृण्वितिप्रतिज्ञायसूचीकटाहन्यायेनतानिविहायसत्यादीनितीर्थान्याह ॥ सत्यमित्यारभ्यज्ञानपूतइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ तत्रसत्यंयथार्थभाषणम् ॥ आक्रुष्टेताडितेवासहनंक्षमा ॥ इंद्रियनिग्रहोनिषिद्धविषयेभ्योत्यंतमंतःकरणनिवृत्तिः ॥ सर्वभूतदयाप्राणिमात्रेष्वनुकंपा ॥ आर्जवमवक्रत्वम् ॥ ३० ॥ दानमर्थिषुमुक्तहस्तता ॥

गयातीर्थंचयत्प्रोक्तंतत्पितॄणांहिमुक्तिदम् ॥ पितामहानामृणतोमुक्तास्तत्तनयाअपि ॥ २७ ॥ ॥ सधर्मिण्युवाच ॥ ॥ मानसान्यपितीर्थानियान्युक्तानिमहामते ॥ कानिकानिचतानीहत्वेतदाख्यातुमर्हसि ॥ २८ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ शृणुतीर्थानिगदतोमानसानिममानघे ॥ येषुसम्यङ्नरःस्नात्वाप्रयातिपरमांगतिम् ॥ २९ ॥ सत्यंतीर्थंक्षमातीर्थंतीर्थमिंद्रियनिग्रहः ॥ सर्वभूतदयातीर्थंतीर्थमार्जवमेवच ॥ ३० ॥ दानंतीर्थंदमस्तीर्थंसंतोषस्तीर्थमुच्यते ॥ ब्रह्मचर्यंपरंतीर्थंतीर्थंचप्रियवादिता ॥ ३१ ॥ ज्ञानंतीर्थंधृतिस्तीर्थंतपस्तीर्थमुदाहृतम् ॥ तीर्थानामपितत्तीर्थंविशुद्धिर्मनसःपरा ॥ ३२ ॥ नजलाप्लुतदेहस्यस्नानमित्यभिधीयते ॥ सस्नातोयोदमस्नातःशुचिःशुद्धमनोमलः ॥ ३३ ॥ योलुब्धःपिशुनःक्रूरोदांभिकोविषयात्मकः ॥ सर्वतीर्थेष्वपिस्नातःपापोमलिनएवसः ॥ ३४ ॥ नशरीरमलत्यागान्नरोभवतिनिर्मलः ॥ मानसेतुमलेत्यक्तेभवत्यंतःसुनिर्मलः ॥ ३५ ॥

दमोनिषिद्धविषयेभ्योबाह्येंद्रियाणांसर्वथानिवृत्तिः ॥ संतोषोयदृच्छयालाभेनाऽलंबुद्धिः ॥ ब्रह्मचर्यंयथायस्यविहितमष्टांगमैथुनपरित्यागादि ॥ प्रियवादितामधुरभाषिता ॥ ३१ ॥ ज्ञानंधर्माधर्मविषयं आत्माऽनात्मविवेकोवा ॥ धृतिर्देहेंद्रियाणामवसादेसत्युत्तंभनम् ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ विशुद्धिर्विषयातिसंगराहित्यम् ॥ ३२ ॥ परत्वमेवान्वयव्यतिरेकमुखेनदर्शयति ॥ नजलाप्लुतेतित्रयेण ॥ दमस्नातः दम्यंतेइंद्रियाण्यनेनेतिदमंमनस्तत्रस्नातःनिःस्नातःप्रतिषिद्धविषयेभ्योत्यंतमनोनिग्रहरूपविशुद्धिमानित्यर्थः ॥ अतएवशुचिःरागादिरहितः ॥ अतएवशुद्धमनोमलोविगतविषयातिसंरागः ॥ श्रद्धाशुद्धमनोमलइतिक्वचित्पाठः ॥ शुद्धाशुद्धमनोमलइत्यन्यत्र ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

शरीरमलत्यागान्निर्मलत्वाभावेदृष्टांतमाह ॥ जायंतइति ॥ जलमोकोयेषांतेतथा ॥ ३६ ॥ अज्ञातमलनैर्मल्ययोस्त्यागादेयतयोरयोगात्तयोःस्वरूपमाह ॥ विषयेष्विति ॥ ३७ ॥
वक्षोंतर्गतमंतःकरणंविषयाभिरागखचितंतीर्थावगाहनान्नशुद्ध्यतीतिसदृष्टांतमाह ॥ चित्तमिति ॥ बहिर्जलैर्धौतंसुराधिकरणंभांडं अतएवापवित्रम् ॥ ३८ ॥ अन्वयव्यतिरेकाभ्यां
सिद्धंमनोविशुद्धेःपरतीर्थत्वमुपसंहरति॥दानमितिद्वाभ्याम्॥इज्यायागः॥शौचंमृज्जलाभ्याम ॥ तीर्थसेवातीर्थाटनम् ॥ श्रुतंश्रवणम ॥ सर्वाण्येतानीत्यादीनिसर्वाणीत्यर्थः॥ अतीर्था
निपवित्रत्वासाधकानि ॥ भावोंतःकरणंनिर्मलःशुद्धोयदिचेन्नेत्यर्थः ॥ पाठांतरेभावोयदिनिर्मलएवतद्देवतानितीर्थानीति ॥ ३९ ॥ बहुवचनांतागणस्यसंसूचकाभवंतीतिन्यायात्पु
ष्कराणीतिबहुवचनेनगंगादीनिगृह्यंते ॥ ४० ॥ एवंविस्तरेणसत्यादीनितीर्थान्युक्त्वामानसतीर्थान्याह॥ज्ञानपूतइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ यःस्नातिअवगाहतेसपरमांगतिपरमनिर्वृतिं

जायंतेचम्रियंतेचजलेष्वेवजलौकसः॥ नचगच्छंतितेस्वर्गमविशुद्धमनोमलाः ॥ ३६॥ विषयेष्वतिसंरागोमानसोमलउच्यते॥ तेष्वेवहि
विरागोस्यनैर्मल्यंसमुदाहृतम् ॥ ३७॥ चित्तमंतर्गतंदुष्टंतीर्थस्नानान्नशुद्ध्यति ॥ शतशोथजलैर्धौतंसुराभांडमिवाशुचिः॥ ३८॥ दानमि
ज्यातपःशौचंतीर्थसेवाश्रुतंतथा॥ सर्वाण्येतानितीर्थानियदिभावोननिर्मलः॥ ३९॥ निगृहीतेंद्रियग्रामोयत्रैवचवसेन्नरः॥ तत्रतस्यकुरु
क्षेत्रंनैमिषंपुष्कराणिच॥ ४०॥ ज्ञानपूतेज्ञानजलेरागद्वेषमलापहे॥ यःस्नातिमानसेतीर्थेसयातिपरमांगतिम्॥ ४१॥

यातिप्राप्नोतीत्यन्वयः ॥ क्व मानसेमनसिभवंमानसंब्रह्मात्मज्ञानलक्षणंतस्मिन् ॥ कथंभूते ॥ तीर्थेऋषिभिर्जुष्टेजलेइवसेविते ॥ यद्वा तीर्थमिवतीर्थंअविद्यातत्कार्ययोर्विनाशकत्वात्
तस्मिन् ॥ पुनःकथंभूते ॥ ज्ञानपूते ज्ञानंचतत्पूतंचेतिज्ञानपूतंस्वप्रकाशासंगमित्यर्थः ॥ यद्वा ज्ञानेनपूतंज्ञानपूतंतत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यानिवृत्ताशेषविरोध्यंशमित्यर्थः ॥ त
स्मिन् ॥ ध्यानपूतइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रविजातीयप्रत्ययतिरस्कारेणसजातीयप्रत्ययोध्यानंतेनपूतमितिव्याख्येयम् ॥ पुनःकथंभूते ॥ ज्ञानजले ज्ञानंचतज्जलंस्वच्छंचज्ञानजलम् ॥
सलिलएकोद्रष्टेतिश्रुतेः ॥ ज्ञानमेवजलंयस्मिन्नितिवा ॥ पुनःकथंभूते ॥ रागद्वेषमलापहे रागद्वेषमलानपहंतीतितथातस्मिन् ॥ तथाचभागवते वेदव्यासस्यस्मरणम् ॥ ज्ञानह्रदे
ध्यानजलेरागद्वेषमलापहे यःस्नातिमानसेतीर्थेसयातिपरमांगतिं आत्मानदीसंयमतोयपूर्णासत्यह्रदाशीलतटादयोर्मिः तत्राभिषेकंकुरुपांडुपुत्रनवारिणाशुद्ध्यतिचांतरात्मेति ॥ भग
वच्छंकराचार्यस्यच यस्मिन्वेदाश्चदेवाश्चपवित्रंकृत्स्नमेकताम् व्रजेत्तन्मानसंतीर्थंयस्मिन्स्नात्वाऽमृतोऽभवेदिति ॥ एकवचनमेकजीवाभिप्रायंजात्यभिप्रायंवा ॥ ४१ ॥

---

१ तद्देवतानितीर्थानियदिभावोस्तिनिर्मलइत्येवंरूपे

॥ ४२ ॥ यथेति ॥ उद्देशाउत्कृष्टादेशाअवयवाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मानसषुचेतिचकारात्सत्यादिषुच ॥ उभयेष्वपीत्यपिशब्दात्तेष्वपि ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यस्येति ॥ यस्यहस्ता
दिसुसंयतंस्यात्सतीर्थफलमश्नुतइत्यन्वयः ॥ तत्रहस्तसंयमःप्रतिग्रहपरपीडनादिनिवृत्तिः ॥ पादसंयमोदृष्टिपूतेप्रदेशेपादप्रक्षेपादिः ॥ मनःसंयमोऽनिष्टचिंतनाभावः ॥ विद्यामंत्रोपा
सनादिलक्षणा ॥ तपःस्वधर्मादच्युतिः ॥ कीर्तिःपरैःसाधुतयावर्णनम् ॥ एतत्त्रितयंचयस्यस्यादिति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ दंभोधर्मध्वजित्वम् ॥ नविद्यतेदंभोयस्यसतथा ॥ स्वार्थेकः ॥ अ
दांभिकइतिक्वचित्पाठः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ तीर्थान्यनुसरन्धीरइति ॥ धीरःधर्माधर्मौविद्वान् ॥ ५२ ॥ तिर्यग्योनिमिति ॥ तिर्यग्योनिंननैवगच्छेत्तीर्थान्यनुसरन्नित्येव ॥ ५३ ॥ अश्रद्दधानइ

एतत्तेकथितंदेविमानसंतीर्थलक्षणम् ॥ भौमानामपितीर्थानांपुण्यत्वेकारणंश्टणु ॥ ४२ ॥ यथाशरीरस्योद्देशाःकेचिन्मेध्यतमाःस्मृताः ॥
तथापृथिव्यामुद्देशाःकेचित्पुण्यतमाःस्मृताः ॥ ४३ ॥ प्रभावादद्भुताद्भूमेःसलिलस्यचतेजसा ॥ परिग्रहान्मुनीनांचतीर्थानांपुण्यतास्मृता
॥ ४४ ॥ तस्माद्भौमेषुतीर्थेषुमानसेषुचनित्यशः ॥ उभयेष्वपियःस्नातिसयातिपरमांगतिम् ॥ ४५ ॥ अनुपोष्यत्रिरात्राणितीर्थान्यनभिग
म्यच ॥ अदत्वाकांचनंगाश्चदरिद्रोनामजायते ॥ ४६ ॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्वाविपुलदक्षिणैः ॥ नतत्फलमवाप्नोतितीर्थाभिगमनेनयत्
॥ ४७ ॥ यस्यहस्तौचपादौचमनश्चैवसुसंयतम् ॥ विद्यातपश्चकीर्तिश्चसतीर्थफलमश्नुते ॥ ४८ ॥ प्रतिग्रहादुपावृत्तःसंतुष्टोयेनकेनचित् ॥
अहंकारविमुक्तश्चसतीर्थफलमश्नुते ॥ ४९ ॥ अदंभकोनिरारंभोलघ्वाहारोजितेंद्रियः ॥ विमुक्तःसर्वसंगैर्यःसतीर्थफलमश्नुते ॥ ५० ॥ अकोप
नोऽमलमतिःसत्यवादीदृढव्रतः ॥ आत्मोपमश्चभूतेषुसतीर्थफलमश्नुते ॥ ५१ ॥ तीर्थान्यनुसरन्धीरःश्रद्दधानःसमाहितः ॥ कृतपापोविशुध्येत
किंपुनःशुद्धकर्मकृत् ॥ ५२ ॥ तिर्यग्योनिंनवैगच्छेत्कुदेशेनैवजायते ॥ नदुःखीस्यात्स्वर्गभाक्चमोक्षोपायंचविंदति ॥ ५३ ॥ अश्रद्दधानः
पापात्मानास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः ॥ हेतुनिष्ठश्चपंचैतेनतीर्थफलभागिनः ॥ ५४ ॥

ति ॥ अश्रद्दधानःश्रद्धामकुर्वाणः ॥ पापात्माबैडालव्रतिकः ॥
नास्तिकःपाखंडः ॥ अच्छिन्नसंशयः नछिन्नोननष्टःसंशयोयस्यसतथासंशयात्मेत्यर्थः ॥ हेतुनिष्ठोहैतुकः ॥ तदुक्तंगीतायाम् ॥ अज्ञश्चाश्रद्दधानश्चसंशयात्माविनश्यति नायंलो
कोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनइति ॥ वैष्णवेच ॥ पाखंडिनोविकर्मस्थान्बैडालव्रतमास्थितान् हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ बैडालव्रतिकादीनांचेदंलक्षणम् ॥
यस्यधर्मध्वजोनित्यंसुराध्वजइवोच्छ्रितः प्रच्छन्नानिचपापानिबैडालंनामतद्व्रतम भ्रष्टःस्वधर्मात्पाखंडोविकर्मस्थोनिषिद्धकृत् संदेहकृद्धेतुभिर्यःसत्कर्मसुसहैतुकइत्यादि ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ मंडरहितंभक्तंचरुः ॥ ५८ ॥ पिण्याकमत्रतिलपिष्टम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ प्रसंगेन कार्यांतराण्युद्दिश्येत्यर्थः ॥ ६३ ॥ कुशप्रतिकृतिमितिजी

तीर्थानिचयथोक्तेनविधिनासंचरंतिये॥ सर्वद्वंद्वसहाधीरास्तेनराःस्वर्गभागिनः॥५५॥ तीर्थयात्रांचिकीर्षुःप्राग्विधायोपोषणंगृहे॥ गणेशं
चपितॄन्विप्रान्साधूञ्छक्त्याप्रपूज्यच॥५६॥कृतपारणकोहृष्टोगच्छेन्नियमधृक्पुनः॥ आगत्याभ्यर्च्यचपितॄन्यथोक्तफलभाग्भवेत्॥५७॥
नपरीक्ष्योद्विजस्तीर्थेष्वन्नार्थीभोज्यएवच॥ सक्तुभिःपिंडदानंचचरुणापायसेनच ॥ ५८ ॥ कर्तव्यमृषिभिर्दृष्टंपिण्याकेनगुडेनच॥ श्राद्धंत
त्रप्रकर्तव्यमर्घ्यावाहनवर्जितम्॥ ५९ ॥ अकालेप्यथवाकालेतीर्थेश्राद्धंचतर्पणम्॥ अविलंबेनकर्तव्यंनैवविघ्नंसमाचरेत्॥ ६० ॥ तीर्थं
प्राप्यप्रसंगेनस्नानंतीर्थेसमाचरेत्॥ स्नानजंफलमाप्नोतितीर्थयात्राश्रितंनच॥ ६१ ॥ नृणांपापकृतांतीर्थेपापस्यशमनंभवेत्॥ यथोक्तफ
लदंतीर्थंभवेच्छुद्धात्मनांनृणाम्॥ ६२ ॥ षोडशांशंसलभतेयःपरार्थंचगच्छति॥ अर्धंतीर्थफलंतस्ययःप्रसंगेनगच्छति॥ ६३ ॥ कुशप्रतिकृ
तिंकृत्वातीर्थवारिणिमज्जयेत्॥ मज्जयेच्चयमुद्दिश्यसोष्टमांशंलभेतवै ॥ ६४ ॥ तीर्थोपवासःकर्तव्यःशिरसोमुंडनंतथा॥ शिरोगतानिपापा
नियांतिमुंडनतोयतः॥६५॥ यदह्नितीर्थप्राप्तिःस्यात्ततोह्नःपूर्ववासरे॥ उपवासस्तुकर्तव्यःप्राप्ताह्निश्राद्धदोभवेत्॥६६॥ तीर्थप्रसंगात्तीर्थांग
मप्युक्तंत्वत्पुरोमया॥ स्वर्गसाधनमेवैतन्मोक्षोपायश्चवैभवेत्॥ ६७॥ काशीकांतीचमायाख्यात्वयोध्याद्वारवत्यपि॥ मथुरावंतिकाचैताः
सप्तपुर्योत्रमोक्षदाः॥ ६८॥ श्रीशैलोमोक्षदःसर्वःकेदारोपिततोऽधिकः॥ श्रीशैलाच्चापिकेदारात्प्रयागंमोक्षदंपरम्॥ ६९॥ प्रयागादपिती
र्थाग्र्यादविमुक्तंविशिष्यते॥ यथाविमुक्तेनिर्वाणंनतथाक्वाप्यसंशयम्॥७०॥ अन्यानिमुक्तिक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणिच॥ काशींप्राप्या
पिमुच्येतनान्यथातीर्थकोटिभिः॥ ७१ ॥ अत्रार्थेकथयिष्येहमितिहासंपुरातनम्॥ यथाविष्णुगणैरुक्तंद्विजायशिवशर्मणे॥ ७२ ॥

वतांदूरदेशस्थानां मृतानांतुतर्पणादिनाकृतार्थत्वात् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ श्राद्धदइति ॥ श्राद्धादिकृत्वापारणंकुर्यादित्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ सर्वतश्चतुरशीतियोजनपरिमितः
॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्राप्यापिमुच्येत ॥ अपिरेवार्थे ॥ मुच्येतैवेत्यर्थः ॥ विमुच्येतेतिक्वापाठः ॥ ७१ ॥ गणैरितिद्विवचनस्थानेबहुवचनंछांदसंपूजार्थंवा ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७॥ ॥ काश्ययोध्याद्वारकाचमायाकांत्याववंतिका ॥ मथुराचप्रशस्यंतेपुरःस
प्तसप्तमे ॥१॥ अत्रार्थेकथयिष्येहमितिहासंपुरातनमित्युक्तंतमेवेतिहासंदर्शयति ॥ मथुरायामिति॥१॥ अधीत्यवेदानित्यादीनांद्वितीयांतपदघटितानांल्यबंतानांचिंतामवापमहतीं
शिवशर्माद्विजोत्तमइतिषष्ठेनान्वयः ॥ अर्थंवेदानामितिशेषः ॥ २ ॥ अंगानिशिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तच्छंदोज्योतींषि ॥ तर्कान्न्यायादीन् ॥ धर्मब्रह्मलक्षणेमीमांसेद्वे ॥ ३ ॥ ना

तीर्थाध्यायमिमंश्रुत्वानरोनियतमानसः॥ श्रावयित्वाद्विजांश्चापिश्रद्धाभक्तिसमन्वितान्॥७३॥ क्षत्रियान्धर्मनिरतान्वैश्यान्सन्मार्गवर्ति
नः॥ शूद्रान्द्विजेषुभक्तांश्चनिष्पापोजायतेद्विजः॥७४॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेतीर्थाध्यायोनामषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥ अगस्तिरु
वाच॥ ॥मथुरायांद्विजःकश्चिदभूद्भूदेवसत्तमः॥ तस्यपुत्रोमहातेजाःशिवशर्मेतिविश्रुतः॥ १ ॥ अधीत्यवेदान्विधिवदर्थंविज्ञायतत्त्वतः॥
पठित्वाधर्मशास्त्राणिपुराणान्यधिगम्यच ॥ २ ॥ अंगान्यभ्यस्यतर्कांश्चपरिलोड्यसमंततः॥ मीमांसाद्वयमालोक्यधनुर्वेदंविगाह्यच ॥ ३ ॥
आयुर्वेदंविचार्यापिनाट्यवेदेकृतश्रमः ॥ अर्थशास्त्राण्यनेकानिप्राप्याश्वगजचेष्टितम् ॥ ४ ॥ कलासुचकृताभ्यासोमंत्रशास्त्रविचक्षणः॥
भाषाश्चनानादेशानांलिपीर्ज्ञात्वाविदेशजाः॥ ५॥ अर्थानुपार्ज्यधर्मेणभुक्त्वाभोगान्यदृच्छया ॥ उत्पाद्यपुत्रान्सुगुणांस्तेभ्योप्यर्थंविभज्य
च॥६॥ यौवनंगत्वरंज्ञात्वाजरांदृष्ट्वाश्रितांश्रुतिम्॥ चिंतामवापमहतींशिवशर्माद्विजोत्तमः॥ ७॥ पठतोमेगतःकालस्तथोपार्जयतोधन
म्॥ नाराधितोमहेशानःकर्मनिर्मूलनक्षमः॥ ८॥ नमयातोषितोविष्णुःसर्वपापहरोहरिः॥ सर्वकामप्रदोनृणांगणेशोनार्चितोमया ॥ ९ ॥
तमस्तोमहरःसूर्योनार्चितोवैमयाक्वचित्॥ महामायाजगद्धात्रीनध्याताभवबंधहृत्॥ १० ॥

ट्यवेदेगांधर्ववेदे भरतादिमुनिप्रणीतनृत्यगीतादिविषये ॥ अर्थशास्त्राणिऔशनसबार्हस्पत्यादीनि ॥ अश्वगजचेष्टितंघोटकहस्तिचेष्टाप्रतिपादकंशास्त्रमित्यर्थः ॥ ४ ॥ कलासुचतुः
षष्टिकलानांमध्येउक्तावशिष्टासु ॥ मंत्रशास्त्रंगारुडादिशास्त्रमागमशास्त्रंवा ॥लिपीर्लिबीः ॥ लिपिर्लिबिरुभेस्त्रियावित्य[illegible]ः ॥ अक्षराणीत्यर्थः ॥ ५ ॥६॥ लोकैःकथितांश्रुतिश्रवणें
द्रियंश्रितांप्राप्तांजरांदृष्ट्वाज्ञात्वा ॥७॥८॥९॥ तमस्तोमहरोऽज्ञानपूगहरोंऽधकारसमूहहरोवा॥ भवबंधहृत्संसारबंध[illegible]त्री ॥ भवबंधकृदितिपाठेअभक्तानांसंसारबंधनकर्त्री ॥१०॥

॥ १ १ ॥ १ २ ॥ १ ३ ॥ चोलैःकूर्पासकैःकंचुकैरितियावत् ॥ ऊढाऽनूढावापितृगृहेस्थिताःसयौवनाःसुवासिन्यश्चिरंट्यइतियावत् ॥ चिरंटीतुसुवासिनीत्यमरः ॥ सुवासिन्यांचि

नप्रीणितामयादेवायज्ञैःसर्वैःसमृद्धिदाः ॥ तुलसीवनशुश्रूषानकृतापापशांतये ॥ १ १ ॥ नमयातर्पिताविप्रामृष्टान्नैर्मधुरैरसैः ॥ इहापिच परत्रापिविपदामनुतारकाः ॥ १ २ ॥ बहुपुष्पफलोपेताःसुच्छायाःस्निग्धपल्लवाः ॥ पथिनारोपितावृक्षाइहामुत्रफलप्रदाः ॥ १ ३ ॥ दुकूलैः स्वानुकूलैश्चचोलैःप्रत्यंगभूषणैः ॥ नालंकृताःसुवासिन्यइहामुत्रसुवासदाः ॥ १ ४ ॥ द्विजायनोर्वरादत्तायमलोकनिवारिणी ॥ सुवर्णनसुवर्णायदत्तंदुरितहृत्परम् ॥ १ ५ ॥ नालंकृतासवत्सागौःपात्रायप्रतिपादिता ॥ इहपापापहंत्र्याशुसप्तजन्मसुखावहा ॥ १ ६ ॥ ऋणापनुत्तये मातुःकारितानजलाशयः ॥ नातिथिस्तोषितःक्वापिस्वर्गमार्गप्रदर्शकः ॥ १ ७ ॥ छत्रोपानत्कुंडिकाश्चनाध्वगायसमर्पिताः ॥ यास्यतःसंयमिन्यांहिस्वर्गमार्गसुखप्रदाः ॥ १ ८ ॥ नचकन्याविवाहार्थंवसुक्वापिमयार्पितम् ॥ इहसौख्यसमृद्ध्यर्थंदिव्यकन्यार्पकंदिवि ॥ १ ९ ॥ नवाजपेयावभृथेस्नातोलोभवशादहम् ॥ इहजन्मनिचान्यस्मिन्बहुमृष्टान्नपानदे ॥ २ ० ॥ नमयास्थापितंलिंगंकृत्वादेवालयंशुभम् ॥ यस्मिन्संस्थापितेलिंगेविश्वंसंस्थापितंभवेत् ॥ २ १ ॥ विष्णोरायतनंनैवकृतंसर्वसमृद्धिदम् ॥ नचसूर्यगणेशानांप्रतिमाःकारितामया ॥ २ २ ॥ नगौरी नमहालक्ष्मीश्चित्रेपिपरिलेखिते ॥ प्रतिमाकरणेचैषांनकुरूपोनदुर्भगः ॥ २ ३ ॥ सुसूक्ष्माणिविचित्राणिनोज्ज्वलान्यंबराण्यपि ॥ समर्पितानिविप्रेभ्योदिव्यांबरसमृद्धये ॥ २ ४ ॥ नतिलाश्चघृतेनाक्ताःसुसमिद्धेहुताशने ॥ हुतावैमंत्रपूताश्चसर्वपापापनुत्तये ॥ २ ५ ॥

रंटीस्याद्द्वितीयवयसिस्त्रियामितिचरुद्रः ॥ १ ४ ॥ उर्वरासर्वसस्याढ्याभूमिरितिशेषः ॥ उर्वरासर्वसस्याढ्येत्यमरः ॥ १ ५ ॥ १ ६ ॥ जलाशयः जलान्याशेरतेऽस्मिन्नितिजलाशयो वापीकूपतडागादिः ॥ १ ७ ॥ कुंडिकाकुंडीकमंडलुरित्यर्थः ॥ अस्त्रीकमंडलुःकुंडीत्यमरः ॥ १ ८ ॥ १ ९ ॥ २ ० ॥ २ १ ॥ २ २ ॥ २ ३ ॥ २ ४ ॥ २ ५ ॥

श्रीसूक्तंहिरण्यवर्णांहरिणींसुवर्णरजतस्रजामित्यादि ॥ पावमानीस्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोमधारयेत्याद्या ॥ ब्राह्मणोब्राह्मणंअग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमइत्यादि ॥ मंडलानि यदेतन्मंडलंतपतितन्महइत्यादीनि ऋग्वेदेप्रसिद्धानिदशमंडलानिइतिवा ॥ पुरुषसूक्तंसहस्रशीर्षेत्यादि ॥ शतरुद्रियंअथातःशतरुद्रियंजुहोतिअत्रैषसर्वोग्निसंस्कृतइत्यादि ॥ पापारीतिसर्वेषांविशेषणम ॥ २६ ॥ आर्कंअर्कदिनम ॥ भृगोर्दिनेशुक्रवासरे ॥ २७ ॥ प्रतूलिकाप्रकृष्टातूलिकाबहुमूल्येत्यर्थः ॥ कीदृशी ॥ दीपीदीप्ताउज्ज्वलेत्यर्थः ॥ दर्पणेतिशयनीयविशेषणम् ॥ दीपदर्पणसंयुक्तामितिक्वचित्पाठः ॥ २८ ॥ सकरंभादध्युपसिक्तसक्तुसहिताः ॥ करंभोदधिसक्तवइत्यमरः ॥ मृदपादुकेइति ॥ छत्रोपानदित्यत्रनाध्वगायसमर्पिताइत्यु

श्रीसूक्तंपावमानीचब्राह्मणोमंडलानिच ॥ जप्तंपुरुषसूक्तंनपापारिशतरुद्रियम् ॥ २६ ॥ अश्वत्थसेवानकृतात्यक्ताचार्कंत्रयोदशीम् ॥ सद्यःपापहरासाहिनरात्रौनभृगोर्दिने ॥ २७ ॥ शयनीयंनचोत्सृष्टंमृदुलाचप्रतूलिका ॥ दीपीदर्पणसंयुक्तंसर्वभोगसमृद्धिदम् ॥ २८ ॥ अजाश्चमहिषीमेषीदासीकृष्णाजिनंतिलाः ॥ सकरंभास्तोयकुंभानासनंमृदुपादुके ॥ २९ ॥ पादाभ्यंगंदीपदानंप्रपादानंविशेषतः ॥ व्यजनंवस्त्रतांबूलंतथान्यन्मुखवासकृत् ॥ ३० ॥ नित्यश्राद्धंभूतबलिंतथाऽतिथिसमर्चनम् ॥ विशंत्यन्यानिदत्वाचप्रशस्यानियमालये ॥ ३१ ॥ नयमंयमदूतांश्चनयामीरपियातनाः ॥ पश्यंतितेपुण्यभाजोनैतच्चापिकृतंमया ॥ ३२ ॥

क्तंइहतुसाधारणेभ्यइत्यपौनरुक्त्यम् ॥ २९ ॥ वस्त्रतांबूलमित्येकवद्भावः ॥ तत्रवस्त्रंसाधारणमन्यथानसूक्ष्माणीत्यनेनपुनरुक्तेः ॥ तांबूलंगुवाकादित्रितयम् ॥ पादाभ्यंगंब्राह्मणानामितिशेषः ॥ अन्यच्छत्रंगादि ॥ इत्यंतानांनचोत्सृष्टमितिपूर्वक्रिययैवसंबंधः ॥ ३० ॥ नित्यश्राद्धमिति ॥ नित्यश्राद्धादीनिदत्वाकृत्वान्यानिचप्रशस्यानिद्रव्याणिदत्वायमादीन्नपश्यंतियमालयेपिनविशंतीत्यर्थः ॥ कुतोयतस्तेपुण्यभाजइति ॥ यद्वा नित्यश्राद्धादीन्यन्यानिचद्रव्याणिदत्वायमालयेप्रशस्यानिसद्मानिविशंति ॥ यमंक्रोधाविष्टमित्यादिपूर्ववत् ॥ यामीर्यमसंबंधिनीः ॥ फलितमाह ॥ नैतदिति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

१नपश्यंतीति

कृच्छ्रेति ॥ कृच्छ्रंचचांद्रायणंचतेआदीयेषामतिकृच्छ्रपराकादीनांतानितथा ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रस्वरूपंचोक्तंपराशरसंहितायाम् ॥ नवाहंयतिकृच्छ्रःस्यात्पाणिपूरान्नभोजनम् त्रिरात्रमुपवासःस्यादतिकृच्छ्रंतदुच्यतइति ॥ ३३ ॥ गवाह्निकं गवांअह्निअह्निदेयमाह्निकंगवाह्निकंप्रतिदिवसदेयंगोग्रासमित्यर्थः ॥ गवानीकमितिपाठेगोसमूहमित्यर्थः ॥ ३४॥ प्रार्थितैर्याचितैः ॥ प्राकृतैरितिपाठेसाधारणैरपीत्यर्थः ॥ देहिदेहीतिजल्पाकःदेहिदेहिप्रयच्छप्रयच्छेतिप्रार्थनाशीलः ॥ ३५॥ ३६ ॥ शिवशर्माइतिएवंप्रकारेणममक्षेमतरंकल्याणतरंभवेत्स्या

कृच्छ्रचांद्रायणादीनितथानक्तव्रतानिच ॥ शरीरशुद्धिकारीणिनकृतानिक्वचिन्मया ॥ ३३ ॥ गवाह्निकंचनोदत्तंगोकंडूतिर्नवैकृता ॥ नोद्धृतापंकमग्नागौर्गोलोकसुखदायिनी ॥ ३४ ॥ नार्थिनःप्रार्थितैरर्थैःकृतार्थाहिमयाकृताः ॥ देहिदेहीतिजल्पाकोभविष्याम्यन्यजन्मनि ॥ ३५ ॥ नवेदानचशास्त्राणिनार्थोदाराननोसुतः ॥ नक्षेत्रंनचहर्म्यादिमायांतमनुयास्यति ॥ ३६ ॥ शिवशर्मेतिसंचिंत्यबुद्धिंसंधायसर्वतः ॥ निश्चिकायमनस्येवंभवेत्क्षेमतरंमम ॥ ३७॥ यावत्स्वस्थोस्तिमेदेहोयावन्नेंद्रियविक्लवः ॥ तावत्स्वश्रेयसांहेतुंतीर्थयात्रांकरोम्यहम् ॥ ३८ ॥ दिनानिपंचषाण्येवमतिवाह्यगृहेद्विजः ॥ शुभेतिथौशुभेवारेशुभलग्नबलेद्विजः ॥ ३९ ॥ उपोष्यरजनीमेकांप्रातःश्राद्धंविधायच ॥ गणेशान्ब्राह्मणान्नत्वाभुक्त्वाप्रास्थितवान्सुधीः ॥ ४० ॥ इतिनिश्चित्यनिर्वाणपदनिःश्रेणिकांपराम् ॥ सर्वेषामेवजंतूनांतत्रसंस्थितिकारिणाम् ॥ ४१ ॥ अथपंथानमाक्रम्यकियंतमपिसद्विजः ॥ मुहूर्तंपथिविश्रम्याचिंतयत्स्वाक्क्वयाम्यहम् ॥ ४२ ॥

दितिनिश्चिकायनिश्चितवानित्यर्थः ॥ क्षेमकरमितिपाठेक्षेमकरंकर्मेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ तमेवनिश्चयंदर्शयति ॥ यावदिति ॥ ३८ ॥ एवमेवंविचारयन्नित्यर्थः ॥ पंचषाणिपंचषड्वासराणीत्यर्थः ॥ लग्नवलेलग्नेइत्यर्थः ॥ स्वार्थेवलच्प्रत्ययः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिनिश्चित्येति ॥ इतितीर्थपर्यटनमेवसर्वजंतूनांनिर्वाणपदनिःश्रेणिकांकैवल्यपदसोपानपरंपरांपरांमुत्कृष्टां निश्चित्यअवधार्यप्रस्थितवानितिपूर्वक्रिययैवान्वयः ॥ कथंभूतानाम् ॥ तत्रसंस्थितिकारिणांतत्रनिर्वाणपदेतीर्थपर्यटनेवासम्यक्स्थितिंकर्तुंशीलंयेषांतेतथातेषाम् ॥ ४१॥ अथेति॥ अचिंतयदालोचितवान् ॥ चिंतयदितिक्वचित्पाठस्तत्राडभावआर्षः ॥ ४२ ॥

भुवीति॥ततस्तस्मात्सप्तपुरीरयोध्याद्यामोक्षदातृत्वेनप्रसिद्धाः ॥ तदुक्तम् ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांतीअवंतिका पुरीद्वारावतीचैवसप्तैतामोक्षदायकाइति ॥ यायांगच्छेयम् ॥ आदावितिशेषः ॥ यद्यतस्तत्रतासुसर्वतीर्थानीति ॥ ४३ ॥ इतिनिश्चित्यसविप्रःपुराऽयोध्यांगत्वाप्रयागमगमदितिद्वितीयश्लोकेनान्वयः ॥ मथुरातोमध्येप्रयागमुल्लंघ्याऽयोध्यायांगमनंमार्गशीर्षेनिर्गतस्यप्रयागेमाघस्नानानुरोधार्थमितिज्ञातव्यम् ॥ तथाचाग्रेवक्ष्यति ॥ तत्रमाघमुषित्वेति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रयागंविशिनष्टि ॥ सिताऽसितेइत्यादिकाशीत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ सितासितेगंगायमुनेस्तांभवतः ॥ सुरदुर्लभेदेवानामपिदुष्प्राप्ये ॥ तदुक्तम् ॥ प्रयागंतीर्थराजानंगच्छध्वममरोत्तमाः भवांभोजभवांभोजनयनानांसुदुर्लभमिति ॥ ४७॥

भुवितीर्थान्यनेकानिलोलमायुश्चलंमनः॥ ततःसप्तपुरीर्यायांसर्वतीर्थानितत्रयत्॥ ४३ ॥ अयोध्यांचपुरींगत्वासरयूमवगाह्यच॥ तत्तत्तीर्थेषुसंतर्प्यपितॄन्पिंडप्रदानतः॥ ४४ ॥ पंचरात्रमुषित्वातुब्राह्मणान्परिभोज्यच॥ प्रयागमगमद्विप्रस्तीर्थराजंसुहृष्टवत्॥ ४५ ॥ सिताऽसितेसरिच्छ्रेष्ठेयत्रास्तांसुरदुर्लभे॥ यत्राप्लुतोनरःपापःपरंब्रह्माधिगच्छति॥ ४६ ॥ क्षेत्रंप्रजापतेःपुण्यंसर्वेषामेवदुर्लभम्॥ लभ्यतेपुण्यसंभारैर्नान्यथाऽर्थस्यराशिभिः॥ ४७ ॥ दमयंतींकलिंकालंकलिंदतनयांशुभाम्॥ आगत्यमिलितायत्रपुण्यास्वर्गतरंगिणी॥ ४८ ॥ प्रकृष्टंसर्वयागेभ्यःप्रयागमितिगीयते॥ यज्वनांपुनरावृत्तिर्नप्रयागार्द्रवर्ष्मणाम् ॥ ४९ ॥ यत्रास्थितःस्वयंसाक्षाच्छूलटंकोमहेश्वरः ॥ तत्राप्लुतानांजंतूनांमोक्षवर्त्मोपदेशकः॥ ५० ॥ तत्राऽक्षय्यवटोऽप्यस्तिसप्तपातालमूलवान्॥ प्रलयेपियमारुह्यमृकंडतनयोवसत् ॥ ५१ ॥ हिरण्यगर्भोविज्ञेयःससाक्षाद्वटरूपधृक् ॥ तत्समीपेद्विजान्भक्त्यासंभोज्याक्षयपुण्यभाक्॥ ५२ ॥ यत्रलक्ष्मीपतिःसाक्षाद्वैकुंठादेत्यमानवान्॥ श्रीमाधवस्वरूपेणनयेद्विष्णोःपरंपदम् ॥ ५३ ॥ श्रुतिभिःपरिपठ्यतेसिताऽसितसरिद्वरे॥ तत्राप्लुतांगाह्यमृतंभवंतीतिविनिश्चितम्॥ ५४ ॥

दमयंतींशमयंतीम् ॥ कलिकालंकलिंकालंच ॥ कलिंदतनयांकलिंदःपर्वतस्तस्यतनयांततोनिःसृतामित्यर्थः ॥४८ ॥ प्रकृष्टमिति ॥ यज्वनांयज्ञकर्तॄणाम् ॥ यज्विनामितिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ प्रयागार्द्रवर्ष्मणांप्रयागेऽर्थाद्वेणीजलेनार्द्रवर्ष्मशरीरंयेषांतेतथातेषाम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ यमारुह्येतिकल्पभेदाभिप्रायम् ॥ यद्वा यमारुह्येतिभगवदुदरस्थितस्यवटस्थेनभगवतासहवटस्याभेदविवक्षयातथेत्युक्तम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ परंपदंकैवल्यम् ॥ ५३ ॥ तत्रप्रमाणमाह ॥ श्रुतिभिरिति ॥ तथाचश्रुतयः ॥ सितासितेसरितेयत्रसंगथेतत्राप्लुतासोदिवमुत्पतंतीत्याद्याः ॥ ५४ ॥

वराच्छ्रेष्ठात् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ यत्प्रयागानिलानपियश्चासौप्रयागश्चेतियत्प्रयागस्तत्स्पर्शिनोयस्यप्रयागस्यसंबंधिनोवायूनपीत्यर्थः ॥ किमितिप्रार्थयंतितत्राह ॥ तेपीति ॥ स्वयमेवतत्रकिमितिनयांतितत्राह ॥ किंकुर्मइति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ मज्जागतानिअस्थिस्नाय्वोरंतर्वर्तिस्वच्छंजलंमज्जा ॥ अथवा अस्थ्यंतर्गतोधातुर्मज्जातद्गतानीत्यर्थः ॥ ६० ॥ कामिकंकामायहितम् ॥ ६१ ॥ गर्जंतिस्वफलदानायपरस्परंकलहायंते ॥ धार्यंतीतिक्वचित्पाठःसाचिंत्यः ॥ मज्जंतिदेहिनइतिशेषः ॥ ६२ ॥ तद्विष्णोरिति ॥ विष्णोस्तत्प्रसिद्धंपरमंपदंसच्चि

शिवलोकाद्ब्रह्मलोकादुमालोकवरात्पुनः ॥ कुमारलोकाद्वैकुंठात्सत्यलोकात्समंततः ॥ ५५ ॥ तपोजनमहर्भ्यश्चसर्वैस्वर्लोकवासिनः ॥ भुवो
लोकाच्चभूर्लोकान्नागलोकात्तथाऽखिलात् ॥ ५६ ॥ अचलाहिमवन्मुख्याःकल्पवृक्षादयोनगाः ॥ स्नातुंमाघेसमायांतिप्रयागमरुणोदये
॥५७॥ दिगंगनाःप्रार्थयंतियत्प्रयागानिलानपि ॥ तेपिनःपावयिष्यंतिकिंकुर्मःपंगवोवयम् ॥५८॥ अश्वमेधादियागाश्चप्रयागस्यरजःपुनः ॥
तुलितंब्रह्मणापूर्वंनतेतद्रजसासमाः ॥५९॥ मज्जागतानिपापानिबहुजन्मार्जितान्यपि ॥ प्रयागनामश्रवणात्क्षीयंतेऽतीवविह्वलम् ॥६०॥
धर्मतीर्थमिदंसम्यगर्थतीर्थमिदंपरम् ॥ कामिकंतीर्थमेतच्चमोक्षतीर्थमिदंध्रुवम् ॥ ६१ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानितावद्गर्जंतिदेहिषु ॥ यावन्मज्जं
तिनोमाघेप्रयागेपापहारिणि ॥ ६२ ॥ तद्विष्णोःपरमंपदंसदापश्यंतिसूरयः ॥ एतद्यत्पठ्यतेवेदेतत्प्रयागंपुनःपुनः ॥ ६३ ॥ सरस्वतीरजोरूपात
मोरूपाकलिंदजा ॥ सत्त्वरूपाचगंगात्रनयंतिब्रह्मनिर्गुणम् ॥ ६४ ॥ इयंवेणीहिनिःश्रेणीब्रह्मणोवर्त्मयास्यतः ॥ जंतोर्विशुद्धदेहस्यश्रद्धाऽ
श्रद्धाप्लुतस्यच ॥ ६५ ॥

दानंदलक्षणंसदासूरयोविद्वांसःपश्यंतिऐक्येनानुभवंति एतद्यत्पुनःपुनर्वेदेपठ्यतेकथ्यते ॥ प्रथतइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्प्रयागंतत्प्राप्त्युपायत्वादिति ॥ ६३ ॥ सरस्वतीरजोरूपारजोगुणोपाधिहिरण्यगर्भरूपा ॥ तमोरूपातमोगुणोपाधिरुद्ररूपा ॥ सत्त्वरूपासत्त्वगुणोपाधिविष्णुरूपेत्यर्थः ॥६४॥ इयंवेणीगंगायमुनयोःसंभेदः ॥ निःश्रेणीसोपानपरंपरा ॥ श्रद्धाऽश्रद्धाप्लुतस्यास्तिक्यबुद्ध्यानास्तिक्यबुद्ध्यावास्नातस्यचकाराद्बलात्स्नापितस्यापीत्यर्थः ॥ ६५ ॥

इदानींप्रयागमारभ्यकाश्याःसीमानंवदन्स्त्रीरूपाकारेणकाशींनिरूपयति ॥ काशीति॥काशीतिकाचिदबलाऽस्तीतिशेषः ॥ काचिदनिर्वचनीयगुणगणेत्यर्थः ॥ इयंयाऽत्रप्रयागेगदिता कथितावेणीत्वेनेतिशेषः ॥ सातदीयाकाशीसंबंधिनीवेणीप्रवेणीप्रोषितभर्तृकादिभिर्यानिबध्यतइत्यर्थः ॥ वेणिःप्रवेणिःशीर्षण्यशिरस्यौविशदेकचेइत्यमरः ॥ कथंभूता ॥ भुवनेषुलोकेषुरूढाप्रख्याता ॥ लोलार्ककेशवावेवविलोलेचंचलेविलोचनेविशिष्टलोचनेयस्याःसातथा ॥ तस्याहस्तयुगलंचवरणानदीअसिश्च ॥ अक्षयशर्मभूमिरक्षयंयत्सुखंब्रह्मानंदैकलक्षणंतस्यभूमिरधिष्ठानम ॥ तथाचवामनपुराणेमहेश्वरंप्रतिहरेर्वचनम ॥ महेश्वरश्शृणुष्वेमांममवाचंकलस्वनाम् ब्रह्महत्याक्षयकरींशुभदांपुण्यवर्द्धनीम् योसौप्राङ्मंडलेपुण्येमदंशप्रभवोऽव्ययः प्रयागेवसतेनित्यंयोगशायीतिविश्रुतः चरणाद्दक्षिणात्तस्यविनिर्यातासरिद्वरा विश्रुतावरणेत्येवसर्वपापहराशुभा सव्यादन्याद्वितीयाचअसिरित्येवविश्रुता तेउभेसरितांश्रेष्ठेलोकपूज्येबभूवतुः तयोर्मध्येतुयोदेशस्तत्क्षेत्रंयोगशायिनः त्रैलोक्यप्रवरंतीर्थंसर्वपापप्रमोचनम् नतादृशोस्तिगगनेभूम्यांनचरसातले तत्रास्तिनगरीपुण्याख्यातावाराणसीशु

काशीतिकाचिदबलाभुवनेषुरूढालोलार्ककेशवविलोलविलोचनाच॥तद्दोर्युगंचवरणासिरियंतदीयावेणीतियाऽत्रगदिताऽक्षयशर्मभूमिः ॥६६॥ ॥अगस्तिरुवाच॥ ॥सुधर्मिणिगुणांस्तस्यकोत्रवर्णयितुंक्षमः॥ तीर्थराजप्रयागस्यतीर्थैःसंसेवितस्यच ॥६७॥ पापिनांयानिपापानिप्रसह्यक्षालितान्यहो॥ तच्छुद्ध्यैसेव्यतेतीर्थैःप्रयागमधिकंततः ॥६८ ॥ प्रयागस्यगुणाञ्ज्ञात्वाशिवशर्माद्विजःसुधीः॥ तत्रमाघमुषित्वाऽथप्रापवाराणसींपुरीम्॥६९ ॥ प्रवेशएवसंवीक्ष्यसदेहलिविनायकम्॥ अन्वलिंपत्ततोभक्त्यासाज्यसिंदूरकर्दमैः॥ ७०॥ निवेद्यमोदकान्पंचवंचयंतंनिजंजनम्॥ महोपसर्गवर्गेभ्यस्ततोऽतःक्षेत्रमाविशत्॥७१॥ आगत्यदृष्ट्वामणिकर्णिकायामुदग्वहांस्वर्गतरंगिणींसः॥संक्षीणपुण्येतरपुण्यकर्मणांनृणांगणैःस्थाणुगणैरिवावृताम्॥ ७२॥

भा यस्यांहिभोगिनोनाशेप्रयांतिभवतोलयमिति ॥ ६६ ॥ प्रयागमाहात्म्यमुपसंहरति ॥ सुधर्मिणीतिद्वयेन ॥ शोभनाधर्माःपातिव्रत्यादिलक्षणायस्याःसा ॥ सधर्मिणीतिक्वचित्पाठः ॥ ६७ ॥ तच्छुद्ध्यैतेषांपापानांशुद्ध्यैनाशाय॥अहोहेकांते ॥ ६८॥६९॥ प्रवेशेति ॥ क्षेत्रप्रवेशसमयेएवसशिवशर्मादेहलिविनायकंवीक्ष्यप्रथमतःपंचमोदकान्निवेद्यततःपश्चात्साज्यसिंदूरकर्दमैर्घृताक्तसिंदूरपंकैरन्वलिंपल्लिप्तवानितिद्वयोरन्वयः ॥ कथंभूतंविनायकम् ॥ महोपसर्गवर्गेभ्योमहाविघ्नसमूहेभ्योनिजंजनंभक्तंवंचयंतंगोपायंतमित्यर्थः ॥ ७० ॥ निवेद्येतिपूर्वस्मिन्श्लोकेऽन्वयः ॥७१॥ आगत्येति ॥ सशिवशर्मामणिकर्णिकायामागत्यउदग्वहामुत्तरवाहिनींस्वर्गतरंगिणींस्वर्नदींदृष्ट्वाविस्मितोबभूवेतिशेषइतितृतीयश्लोकेनान्वयः ॥ किमाकारोविस्मयस्तमाह ॥ मयाइदमविमुक्तमालोकिदृष्टंनवेति ॥ कथंभूतांस्वर्नदीम् ॥ संक्षीणानिपुण्येतराणिपापानिपुण्यानिचकर्माणियेषांतेषांनृणांगणैरावृताम् ॥ कैरिव॥स्थाणुगणैरिव ॥ स्थाणोःश्रीरुद्रस्ययेगणाःरुद्ररूपावागणास्तैरिवेति ॥ ७२ ॥

किंकृत्वा सचैलमाप्लुत्यसवस्त्रंनिमज्ज्य ॥ कुत्र ॥ जले ॥ कथंभूते ॥ अमले नविद्यतेऽविद्यातत्कार्यलक्षणोमलोयस्मात्तस्मिन्माणिकर्णिकइत्यर्थः॥तदुक्तम्॥यस्यामधोमज्जनमूर्ध्वगत्यैयत्पंकलेपोविमलत्वसिद्धौ यद्वारिसंसारतरोःप्रशांत्यैनमोऽस्तुतस्यैमणिकर्णिकायैइति ॥ हेअमलेशुद्धांतःकरणे ॥ अमलइतिपाठेनिष्पापइत्यर्थः ॥ अविलंबितंयथास्यात् आलंबितशुद्धबुद्धिः आलंबिताशुद्धाबुद्धिर्येनसतथा ॥ पुनः किंकृत्वा ॥ संतर्प्यप्रीणयित्वा ॥ कान्देवान् ॥ देवाश्चब्रह्मादयः ऋषयश्चमधुछंदआदयः मनुष्याश्चसनकादयः दिव्यपितरश्चकव्यवाडादयस्तान्स्वान्पितॄंश्चस्वदेहजनकादीन् ॥ पूर्वोक्तानुष्ठानेतस्यक्रियाकांडवेत्तृत्वंहेतुमाह ॥ सहीति ॥७३॥ हियस्मात्॥द्राग्झटिति ॥ प्रागितिक्वचित्पाठः॥पुनःकिंकृत्वा ॥ पंचतीर्थिकांवरणासिसंभेदपंचनदमणिकर्णिकादशाश्वमेधात्मिकांविधाय ॥ एतेषुपंचसुस्नानादिकंकृत्वेत्यर्थः ॥ आदित्यादिरूपांवा ॥ यथास्वंस्वंधनमनतिक्रम्यवित्तशाठ्यमकृत्वेतियावत् ॥ विस्मयप्रकारमाह ॥ इदंमयालोकिनवेति ॥ इदमविमुक्तपुरंनवा ॥ ७४ ॥ पश्चादवलोकितमितिनिर्धार्यकाशींवर्णयति ॥ नस्वःपुरीत्यष्टभिः ॥ सास्वःपुरीअमरावतीतुनिश्चितंअनयाकाश्यापुरापुर्यासमंसार्धंसमंजसापिसम्यकूतस्वदृशाविचारेणापि अपिशब्दाद्व्यवहारदृशाविचारेणापिप्रतिसाम्यंसमस्यभावःसाम्यं साम्यंसाम्यं

सचैलमाप्लुत्यजलेऽमलेऽमलेऽविलंबमालंबितशुद्धबुद्धिः॥संतर्प्यदेवर्षिमनुष्यदिव्यपितॄन्पितॄन्स्वान्सहिकर्मकांडवित्॥ ७३॥ विधायचद्राक्सहिपंचतीर्थिकांविश्वेशमाराध्यततोयथास्वम्॥पुनःपुनर्वीक्ष्यपुरींपुरारेरिदंमयालोकिनवेतिविस्मितः॥ ७४ ॥ नस्वःपुरीसात्वनयापुरासमंसमंजसापिप्रतिसाम्यमावहेत्॥प्रबंधभेदाद्व्यतिरिक्तपुस्तकप्रतिर्यथासल्लिपिभेदभंगतः॥ ७५॥

प्रतिप्रतिसाम्यं नआवहेन्नाप्राप्नुयादित्यन्वयः ॥ उभयदृशाविचारेसाम्याभावप्रदर्शनार्थंवीप्सांतर्गर्भितप्रतिसाम्यशब्दप्रयोगः ॥ उभयदृशाविचारेणसाम्याभावायतंत्रेणउभयनिष्ठहेतुमाह ॥ प्रबंधभेदादिति ॥ प्रबंधनंप्रबंधोरचनापरिपाटीतस्यभेदात् ॥ अमरावतीहिब्रह्मणाप्रतिदिनंरच्यतेइयंतुसकृदेवेति ॥ तत्रापिसाब्रह्मणारच्यते इयंतुस्वयमीश्वरेण ॥ साचक्षुद्ररत्ननिचयखचिताल्पोत्सेधाच इयंचानर्घ्यरत्नप्रचयनिर्मितागगनोत्सेधाच॥अथवा प्रबंधभेदात्प्रबंधयोर्भेदात् ॥ स्वःपुर्यांस्थितानांहिप्रकृष्टोबंधःप्रबंधःपुनःपुनर्जन्ममरणादिरूपः संसारःस्यात्काश्यांस्थितानांतुप्रगतोबंधःप्रबंधोभवेदित्येवंप्रबंधयोर्भेदादित्यर्थः ॥ अथवा प्रकृष्टोबंधःप्रबंधस्तस्यभेदाद्बाहुल्यादमरावतीस्थितानांप्रकृष्टोबंधःप्रबंधस्तस्यभेदाद्विदारणात्काशीस्थानामित्यर्थः ॥ अमरावतीकाश्याःसाम्यंनैवआवहेदित्यत्रदृष्टांतमाह ॥ व्यतिरिक्तपुस्तकेति ॥ अयमर्थः ॥ सर्वस्मादविद्यातत्कार्यादतिरिच्यतइत्यतिरिक्तंब्रह्मविगतमतिरिक्तंप्रतिपाद्यत्वेनयत्रतद्व्यरिक्तंअनात्मशास्त्रंतच्चतत्पुस्तकंचेतिव्यतिरिक्तपुस्तकंतेनसहयाप्रतिःप्रतिपुस्तिकावात्स्यायनादिप्रणीतिर्यामुपजीव्यकामादिशास्त्रंप्रवृत्तंतच्चतत्पुस्तकंकिंचिदनात्मशास्त्रजातमित्यर्थः ॥ सायथा सद्ब्रह्म ओंतत्सदितिनिर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधःस्मृतइतिस्मृतेस्तस्यलिपिस्तत्प्रतिपादिकालिपिर्यत्रतत्सल्लिपिअध्यात्मशास्त्रंतच्चतद्वि

घतइतिभेदोनानाप्रकारश्चतस्यभंगतोभंगेनखंडेनभागेनेतियावत् ॥ साम्यंनावहेत्तद्वदिति ॥ सल्लिपिभेदभंगितइतिपाठेसतीसद्विषयाचासौलिपिश्चेतिसल्लिपिस्तस्याभेदोनानात्वंतस्यभंगोभागएकदेशइतियावत् ॥ सवर्ततेयस्यतेनशास्त्रेणेतिव्याख्येयम ॥ उभयपक्षेपितृतीयांतात्तसिल् ॥ अथवासल्लिपिभेदभंगतइतितंत्रेणोच्चरितत्वात्काशीनिष्ठद्वितीयहेतुपरतयापिव्याकर्तव्यम् ॥ सतीलिपिःसल्लिपिर्विधात्राललाटेलिखितेतियावत् ॥ तदुक्तम् ॥ ललाटलिखितंयत्रषष्ठीजागरवासरे नोहरिःशंकरोब्रह्माप्यन्यथाकर्तुमर्हतीति ॥ चित्रगुप्तलिखितावातस्याभेदभंगतोविशेषभंजनात्प्रारब्धातिरिक्तायालिपेर्नाशकत्वादित्यर्थः ॥ सन्नयोलिपिभेदस्तस्यभंगतइतिवा ॥ पाठांतरेप्ययमेवार्थः ॥ स्वस्त्वनयेतिक्वचित्पाठः ॥ स्वर्गतयेतिक्वचित्सांचित्यः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ ७५ ॥ पयोपीति ॥ यत्रत्यंयत्रकाश्यांभवंयत्रत्यंकाशीस्थमित्यर्थः ॥ पयोप्यचिंत्यवैभवम् ॥ अपिःसमुच्चये ॥ गर्हासमुच्चयप्रश्नशंकासंभावनास्वपीत्यमरः ॥ नकेवलंस्थलंअचिंत्यवैभवंजलमपीत्यर्थः ॥ नचिंत्यंतर्कयितुंयोग्यंवैभवंकैवल्यदानसामर्थ्यंयस्यतत्तथा ॥ तथाचोक्तम ॥ गंगायांचजलेमोक्षोवाराणस्यांजलेस्थलइति ॥ अतोदिविस्थितायासुधाऽमृतंसासाधुयथास्यान्मुधाव्यर्थंआप्यतेप्रार्थ्यतइत्यर्थः ॥ दिविस्थितैरितिपाठेआप्यतेपीयतेइत्यर्थः ॥ उभयत्रहेतुमाह ॥ इदंपयो

पयोपियत्रत्यमचिंत्यवैभवंदिविस्थितासाधु[1]सुधाप्यतेमुधा ॥ तथाप्रसूतेस्तुपयोधरेपयोनपीयतेपीतमिदंयदिक्वचित् ॥ ७६ ॥ अनामयाश्चितनयानयेशितुर्जनामनाग्यत्रविनापिनाकिना ॥ नकर्मसत्कर्मकृतोपिकुर्वतेऽनुकुर्वतेशर्वगणांश्चसर्वतः ॥ ७७ ॥ नवर्ण्यतेकैःकिलकाशिकेयंजंतोःस्थितस्यात्रयतोंतकाले ॥ पचेलिमैःप्राक्तनपुण्यभारैरोंकारमोंकारयतींदुमौलिः ॥ ७८ ॥

यदिक्वचित्कदाचित्पीतंस्यात्तदाप्रसूतेर्जनन्याःपयोधरेयत्पयःस्तन्यंतथानपीयते ॥ तुशब्दोयथाशब्दार्थे ॥ पीतामृतैःपानानंतरंजन्मलब्ध्वायथापीयतेतथानेत्यर्थः ॥ प्रसूतोच्चपयोधरइतिक्वचित्पाठः ॥ तदाप्रकर्षेणसूतइतिप्रसूतामातेतिव्याख्येयम ॥ उच्चपयोधरइत्यनेनोच्चस्तनस्यकठिनत्वात्पानेदुःखाधिक्यमितिसूचितम् ॥ ७६ ॥ अनामयाइति ॥ यत्रकाश्यांजनालोकाःनयेशितुर्नीतिशास्त्रोपदेष्टुर्नीयतेप्राप्यतेसर्वोर्थोऽनेनेतिनयोवेदस्तस्येशितुस्तत्प्रवर्त्तकस्यशास्त्रयोनेरितिवाचिंतनयाशुभानुध्यानेनानामयास्त्रिविधतापरहिताःसत्कर्मकृतःसत्कर्मकुर्वाणाएवपिनाकिनाविनाविश्वेश्वरंविनाकर्ममनागल्पमपिनकुर्वतेकिंतुविश्वनाथार्पणेनैवकुर्वंतीत्यर्थः ॥ अतएवसर्वतःसर्वप्रकारेणशर्वगणान्शर्वस्येश्वरस्यगणान्नंदिभृंगिप्रमुखाननुकुर्वतेऽनुकुर्वंतीतितैस्तुल्याभवंतीत्यर्थः ॥ सर्वगणांश्चेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ यद्वा सर्वेचतेगणाश्चार्थादीश्वरस्येति ॥ न्यक्कुर्वतइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रतेषांगणानांसत्कर्माभावात्प्रत्युतनिषिद्धाचरणाच्चन्यक्कुर्वतेतिरस्कुर्वंतइवेतिव्याख्येयम् ॥ ७७ ॥ नवर्ण्यतइति ॥ इयंकाशिका ॥ किलेतिप्रसिद्धौ ॥ कैर्नवर्ण्यतेस्तूयतेऽपितुसर्वैरेवेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ यतोयस्मादंतकालेपचेलिमैःफलदानोन्मुखैःप्राक्तनपुण्यभारैःप्राचीनपुण्यनिचयैर्हेतुभिरत्रस्थितस्यजंतोःप्राणिमात्रस्यइंदुमौलिश्चंद्रशेखरःओंकारंप्रणवंओंकारयतिस्वीकारयति उपदिशतीत्यर्थः ॥ ७८ ॥

---

[1] सुधामुधाप्यतइतिक्वचित्पाठः

मणिकर्णिकानामव्युत्पादयंस्तस्याअतिश्रेष्ठतामाह ॥ संसारिचिंतेति ॥ तत्तस्मादसौमणिकर्णिकेतिगीयतइत्यन्वयः ॥ तस्मात्कस्मात् ॥ यस्मात्संसारिणांप्राणिनांचिंतामणिरिवचिंतामणिर्विश्वनाथःसर्वपुरुषार्थप्रदत्वाच्छिवःकल्याणरूपस्तंतारकंप्रसिद्धमोंकारंषडक्षरंराममंत्रराजंवाअंतकालेसज्जनकर्णिकायामत्रम्रियमाणस्यदक्षिणकर्णेऽभिधत्तेकथयतीत्यर्थः ॥ तत्रश्रुतिरुक्तैव ॥ संसारचिंतामणिरितिक्वचित्पाठः ॥ तदासम्यक्सारःसरणंयेषांतेसंसाराःसंसारिणइत्यर्थः ॥ जीवानांसंसारचिंतामणिरित्यध्याहारोवा ॥ ७९ ॥ प्रकारांतरेणमणिकर्णिकाशब्दव्युत्पत्तिमाह ॥ मुक्तिलक्ष्मीति ॥ ततोजनाःयांमणिकर्णिकांप्राहुःसाऽसावित्यध्याहृत्ययोजना ॥ ततःकुतः ॥ यतोमुक्तिलक्ष्मीर्मोक्षलक्ष्मीस्तस्यामहापीठंमहत्सिंहासनंमहत्स्थानंवातद्रूपोमणिःसर्वोत्कृष्टत्वान्मणिरिवमणिः ॥ यद्वा मुक्तिलक्ष्म्यामहापीठानिमहास्थानान्ययोध्यादीनिमणिकर्णिकास्थलंविहायकाश्यंतानितेषुमणिरिवमणिःसर्वोत्कृष्टाइ

संसारिचिंतामणिरत्रयस्मात्तंतारकंसज्जनकर्णिकायाम् ॥ शिवोभिधत्तेसहसांऽतकालेतद्गीयतेसौमणिकर्णिकेति ॥ ७९ ॥ मुक्तिलक्ष्मीमहापीठमणिस्तच्चरणाब्जयोः ॥ कर्णिकेयंततःप्राहुर्यांजनामणिकर्णिकाम् ॥ ८० ॥ जरायुजांडजोद्भिज्जाःस्वेदजाद्यत्रवासिनः ॥ नसमामोक्षभाजस्तेत्रिदशैर्मुक्तिदुर्दशैः ॥ ८१ ॥ ममजन्मवृथाजातंदुर्वृत्तस्यजडात्मनः ॥ नाद्ययावन्मयैक्षिष्टकाशिकामुक्तिकाशिका ॥ ८२ ॥

यंस्थली ॥ सायुज्यमुक्तिर्मणिकर्णिकायामित्युक्तेः ॥ यद्वा मुक्तिलक्ष्मीमहापीठेषुमणिरिवमणिःकाशी ॥ अन्यानिपुण्यक्षेत्राणिकाशीप्राप्तिकराणीत्युक्तेः ॥ साचतस्यांमुक्तिलक्ष्मीमहापीठमणौकाश्यांवातच्चरणाब्जयोस्तस्यामोक्षलक्ष्म्याश्चरणाब्जयोःपादपद्मयोःकर्णिकाचेयंतेनमणिकर्णिकांप्राहुरित्यर्थः ॥ किंत्वंतिमपक्षेअध्याहृत्ययोजनासोढव्या ॥ ८० ॥ जरायुजामनुष्यादयः अंडजाःपक्ष्यादयः उद्भिज्जास्तरवः स्वेदजामत्कुणादयोऽत्रवासिनएतेत्रिदशैर्देवैःसमानभवंतिकिंतुतेभ्योधिकाइत्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ मोक्षभाजस्तइति ॥ देवैःकीदृशैः ॥ मुक्तिदुर्दशैर्मुक्तिर्दुर्दशादुष्प्रापदशायेषांतेतथातैः ॥ ८१ ॥ काशींदृष्ट्वाएतावान्कालोममवृथायातइत्यनुतपति ॥ ममजन्मेति ॥ यावन्मयाकाशिकानैक्षिष्टनैक्षिनादर्शीतियावत् ॥ तावन्ममजन्मवृथाजातमित्यन्वयः ॥ कथंभूतस्य ॥ दुर्वृत्तस्यदुश्चेष्टितस्यजडात्मनोऽज्ञस्य ॥ काशिकाकथंभूता ॥ मुक्तिकाशिकाकैवल्यप्रकाशिका ॥ ८२ ॥

पुनःपुनरितिव्यासोक्तिः॥अतिथीकृत्यविषयीकृत्य॥तृप्तिमलंबुद्धिम् ॥८३॥ काशींप्राप्याप्यवंत्याद्याश्चतस्रोद्रष्टुंविमृशति ॥ सप्तानांचेतिद्वयेन॥धुरीणांश्रेष्ठाम्॥ अवयामिजानामि॥
सुनिर्वाणविश्राणनविचक्षणां सुष्ठुनिर्वाणंसुनिर्वाणंसायुज्यंकैवल्यमित्यर्थः ॥ तस्ययद्विश्राणनंवितरणमर्थाज्जीवानांतत्रविचक्षणांनिपुणांसमर्थामित्यर्थः ॥८४॥ एवंचेत्तर्ह्यलमन्यत्र
गमनेनेतिस्वयमाशंक्याह ॥ तथापीति॥८५॥तिलेतिलेतिलपरिमितभूप्रदेशेतीर्थयतोऽस्तीतिशेषः ॥८६॥जानन्निति॥सशिवशर्मानानाप्रमाणैःक्षेत्रस्यगुणान्जानन्नपिनिरगात्निर्गतः ॥
काश्याइत्यर्थः॥प्रमाणैःकाश्यागुणज्ञानेहेतुमाह॥प्रवणइति ॥ अंतर्न्निष्ठइत्यर्थः॥८७॥तत्रभवितव्यरूपांमायांहेतूकरोति ॥ किंकुर्वंतीति॥ हीतिनिश्चये॥८८॥संक्षुभितचित्तस्यापितत्र
कारणत्वमाह॥कःसमुच्चलितमिति ॥ कःपुरुषःप्रोच्चस्थानस्थितंप्रोत्कृष्टस्थानस्थितमपिचित्तंप्रतीपयेत्प्रतिकूलयेन्निवर्तयेदित्यर्थः ॥ तत्रदृष्टांतमाह ॥ तोयंवेति ॥ वेत्युपमायाम् ॥ उ

पुनःपुनश्चतत्क्षेत्रमतिथीकृत्यनेत्रयोः ॥ विचित्रंचपवित्रंचतृप्तिंनाधिजगामह ॥ ८३ ॥ सप्तानांचपुरीणांहिधुरीणामवयाम्यहम् ॥ वारा
णसींसुनिर्वाणविश्राणनविचक्षणाम्॥८४॥तथापिनचतस्रोन्यामयादृग्गोचरीकृताः॥ तासांप्रभावंविज्ञायाप्यागमिष्याम्यहंपुनः॥८५॥
तीर्थयात्रांप्रतिदिनंकुर्वन्नूनंसवत्सरम्॥ नप्रापसर्वतीर्थानितीर्थंकाश्यांतिलेतिले॥८६॥ ॥ अगस्तिरुवाच॥ ॥ जानन्नपिगुणान्देविक्षेत्र
स्यास्यपरान्द्विजः ॥ नानाप्रमाणैःप्रवणोनिरगात्सतथाप्यहो ॥८७॥ किंकुर्वंतिहिशास्त्राणिसप्रमाणानिसुंदरि॥ महामायांभवित्रींतांको
निवारयितुंक्षमः॥८८॥ कःसमुच्चलितंचेतस्तोयंवासंप्रतीपयेत्॥ प्रोच्चस्थानास्थितमपिस्वभावोयच्चलस्तयोः॥८९॥ शिवशर्माव्रजन्सो
थदेशाद्देशांतरंक्रमात् ॥ महाकालपुरींप्रापकलिकालविवर्जिताम् ॥ ९० ॥ कल्पेकल्पेखिलंविश्वंकालयेद्यःस्वलीलया ॥ तंकालंकलयि
त्वायोमहाकालोभवत्किल॥ ९१ ॥पापादवंतीसाविश्वमवंतीतिनिगद्यते ॥ युगेयुगेन्यनाम्नीसाकलावुज्जयिनीतिच॥ ९२॥

भयत्रनिवर्तनाभावेहेतुमाह ॥ स्वभावोयच्चलस्तयोरिति ॥ यद्यतः ॥ चलश्चंचलः ॥ स्वभावोवेतिपाठेयतइत्यर्थेवाशब्दः॥८९॥महाकालपुरींमहाकालस्यपुरीम् ॥ कलिकालविवर्जि
तांकलिकालाभ्यामस्पृष्टाम्॥९०॥ महाकालनामनिर्वक्ति॥ कल्पेकल्पइतिश्लोकेन ॥ कलयेत्भक्षयेत् ॥ कलयित्वाभक्षयित्वा ॥ सकालकालईश्वरोऽग्रसदितिश्रुतेः॥ कालमूषकभ
क्षकइतिस्मृतेश्च ॥ तस्यपुरीमितिपूर्वेणैवान्वयः॥९१॥ तस्याएवनामांतरंनिर्वक्ति ॥ पापादिति ॥ सामहाकालपुरी ॥ कलौतस्यानामांतरमाह ॥ युगेयुगइति ॥ उज्जयिनीति॥ कल्पेकल्पे
इतिक्वचित्पाठः ॥ तदुक्तम्॥ प्राक्कल्पेसुवर्णशृंगाद्वितीयेचकुशस्थली तृतीयेऽवंतिनीप्रोक्ताचतुर्थेचामरावती पंचमेचूडामणिःप्रोक्तापष्ठेपद्मावतीस्मृता सप्तमेचोज्जयिनीपुरीति ॥ ९२॥

नसमुच्छ्रयतिउच्छूनतांनगच्छतीत्यर्थः ॥९३॥ परःकोटीनिकोटिभ्यःपराणिअसंख्यातानीत्यर्थः ॥९४॥ एकंलिंगमिति ॥ एकंज्योतिर्ज्योतिर्मयंलिंगमित्यग्रिमेणसंबंधः ॥९५॥ सि
द्धवटेज्योतिरिति॥इहअवंत्यांयेद्विजास्त्रिवर्णास्तेसिद्धवटेज्योतिर्ज्योतिर्लिंगंपश्यंति ॥ सिद्धवटेयज्ज्योतिस्तज्ज्योतिःपश्यंतीतिवा ॥ स्थिताइतिक्वचित्पाठःसंचित्यः ॥ अथवेति ॥ श्री
महाकालस्ययेद्रष्टारोऽतएवपुण्यराशयस्तेसर्वेपितज्ज्योतिर्लिंगंपश्यंतीत्यन्वयः॥९६॥ कष्टिभिःकष्टवद्भिःसंसारांगारपच्यमानैरित्यर्थः॥ दृष्टिभिरितिक्वचित्पाठः ॥९७॥ स्पृष्टपृष्ठाःस्पृ
ष्टानिपृष्ठानियेषांतेतथा ॥ स्पृष्टाःपृष्ठेइतिक्वचित्पाठः ॥ कशाघातंअश्वनोदिन्यास्ताडनजंदुःखंविश्रमयंति ॥ महाकालप्रासादपताकाच्छायायांक्षणंविश्रम्यनाशयंतीत्यर्थः॥एतेनप्रा

विपन्नोयत्रवैजंतुःप्राप्यापिशवतांस्फुटम् ॥ नपूतिगंधमाप्नोतिसमुच्छ्रयतिनक्वचित्॥ ९३॥ यमदूतानयस्यांहिप्रविशंतिकदाचन॥ परः
कोटीनिलिंगानितस्यांसंतिपदेपदे॥ ९४॥ हाटकेशोमहाकालस्तारकेशस्तथैवच॥ एकंलिंगंत्रिधाभूत्वात्रिलोकींव्याप्यसंस्थितम्॥ ९५॥
ज्योतिःसिद्धवटेज्योतिस्तेपश्यंतीहयेद्विजाः ॥ अथवाश्रीमहाकालद्रष्टारःपुण्यराशयः ॥ ९६ ॥ महाकालस्यतल्लिंगंयैर्दृष्टंकष्टिभिःक्वचित् ॥
नस्पृष्टास्तेमहापापैर्नदृष्टास्तेयमोद्भटैः ॥ ९७॥ महाकालपताकाग्रैःस्पृष्टपृष्ठास्तुरंगमाः॥ अरुणस्यकशाघातंक्षणंविश्रमयंतिखे॥ ९८॥
महाकालमहाकालमहाकालेतिसंततम् ॥ स्मरतःस्मरतोनित्यंस्मरकर्तृस्मरांतकौ॥ ९९॥ एवमाराध्यभूतेशंमहाकालंततोद्विजः॥ जगा
मनगरींकांतींकांतांत्रिभुवनादपि॥१००॥ लक्ष्मीकांतःस्वयंसाक्षाज्जंतूंस्तत्रनिवासिनः॥ श्रीकांतानेवकुरुतेपरत्रेहचनिश्चितम्॥१॥ दृष्ट्वा
कांतींकांतिमतींकांतिमद्भिर्निषेविताम्॥ कांतिमानभवत्सोपिनाकांतिस्तत्रकस्यचित्॥ २॥ तत्रकृत्यंचयत्कृत्यंतत्कृत्वासर्वकृत्यवित् ॥ स
मरात्रमुषित्वातुययौद्वारवतींपुरीम् ॥ ३॥ चतुर्णामपिवर्गाणांयत्रद्वाराणिसर्वतः॥ अतोद्वारवतीत्युक्ताविद्वद्भिस्तत्त्ववेदिभिः॥ ४॥

सादस्यात्युच्छ्रितत्वंध्वनितम् ॥ ९८ ॥ स्मरतश्चिंतयतोध्यायतोभक्तानितियावत् ॥ स्मरतःकरुणार्द्रयादृशापश्यतइत्यर्थः ॥ स्मरकर्तृस्मरांतकौश्रीकृष्णमहेश्वरौ ॥ ९९ ॥ १०० ॥
निवासिनइतितत्रगतानामुपलक्षणम् ॥ श्रीकांतान्लक्ष्मीपतीन् ॥ १ ॥ कांतीनाम्ना ॥ कांतीनामनिर्वक्ति ॥ कांतिमतीमिति ॥ कांचीमितिक्वचित्पाठः ॥ २ ॥ तत्रेति ॥ तत्रयत्कृत्यं
कर्तव्यंतत्कृत्यंकृत्वेतिसंबंधः ॥ यत्कृत्यंनैत्यकंतत्रकांत्यांचयत्कृत्यंतत्सर्वंकृत्वेतिवा ॥ ३ ॥ द्वारवतीनामनिर्वक्ति ॥ चतुर्णामिति ॥ वर्गाणांधर्मार्थकाममोक्षाणाम् ॥ वर्णानामिति
पाठेअपिशब्दादन्येषामपि ॥ ४ ॥

अहोआश्चर्यं ॥ यत्रद्वारकायांजंतूनांप्राणिमात्राणामस्थीन्यपिचक्रांकितानिभवंतितत्रतस्यांशंखचक्रांकितैःशंखचक्राद्युपलक्षितैःकरैर्जंतवइतिशेषः ॥ विष्णुरूपाःस्युर्भवेयुरिति किंचित्रंनकिंचित् ॥ यत्रत्याःसर्वेप्राणिनोभगवत्सारूप्यभाजइत्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ संवत्सरंचषण्मासंमासंमासार्धमेवच द्वारकावासिनःसर्वेनरानार्यश्चतुर्भुजाइति ॥ ५ ॥ ६ ॥ तद्गोपीचंदनइत्यत्रतच्छब्दोद्वारकाविषयः ॥ ७ ॥ ज्वलद्दिगलवत्प्रदीप्ताग्निवत् ॥ ज्वलदंगारवदितिक्वचित्पाठः ॥ ८ ॥ प्रसंगात्तुलस्यामाहात्म्यमाह ॥ तुलसीति ॥ ९ ॥ मुषन्नप

अस्थीन्यपिचजंतूनांयत्रचक्रांकितान्यहो ॥ किंचित्रंतत्रयत्रस्युःशंखचक्रांकितैःकरैः ॥ ५ ॥ अंतकःशिक्षयत्येवंनिजदूतान्मुहुर्मुहुः ॥ तेत्याज्यैर्द्वारवत्यानामापिपरिगृह्यते ॥ ६ ॥ श्रीखंडेक्कसआमोदःस्वर्णेवर्णःकृताद्दृशः ॥ तत्पाविन्ध्यंक्ववैतीर्थैतद्गोपीचंदनेयथा ॥ ७ ॥ दूताःशृण्वंतुयद्भालंगोपीचंदनलांछितम् ॥ ज्वलद्दिगलवत्सोपिदूरेत्याज्यःप्रयत्नतः ॥ ८ ॥ तुलस्यलंकृतायेयेतुलसीनामजापकाः ॥ तुलसीवनपालायेतेत्याज्यादूरतोभटाः ॥ ९ ॥ युगेयुगेद्वारवत्यारत्नानिपरितोमुषन् ॥ अब्धीरत्नाकरोद्यापिलोकेषुपरिगीयते ॥ ११० ॥ द्वारवत्यांम्रियंतेयेजंतवःकालनोदिताः ॥ चतुर्भुजाःस्युर्वैकुंठेतेपीतांबरधारिणः ॥ ११ ॥ तत्रापिसंतर्प्यपितॄन्ससदेवर्षिमानवान् ॥ तत्रतेषुचतीर्थेषुसस्नौसर्वेष्वतंद्रितः ॥ १२ ॥ ततोमायापुरींप्राप्तोदुष्प्रापांपापकारिभिः ॥ यत्रसावैष्णवीमायामायापाशैर्नपाशयेत् ॥ १३ ॥ केचिदूचुर्हरिद्वारंमोक्षद्वारंततःपरे ॥ गंगाद्वारंचकेप्याहुःकेचिन्मायापुरींपुनः ॥ १४ ॥ यतोविनिर्गतागंगाख्याताभागीरथीभुवि ॥ यन्नामोच्चारणात्पुंसांपापंयातिसहस्रधा ॥ १५ ॥ वैकुंठस्यैकसोपानंहरिद्वारंजगुर्जनाः ॥ अत्राप्लुतानरायांतितद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ १६ ॥ तीर्थोपवासकंकृत्वानिशाजागरणंतथा ॥ प्रातःस्नात्वाचगंगायांतर्प्यान्संतर्प्यसर्वतः ॥ १७ ॥ यावत्सपारणंकर्तुमियेषद्विजसत्तमः ॥ तावच्छीतज्वराक्रांतश्चकंपेऽत्यर्थमातुरः ॥ १८ ॥ वैदेशिकस्तथैकाकीतथाऽतिज्वरपीडितः ॥ चिंतामवापमहतींकिमेतत्समुपस्थितम् ॥ १९ ॥

हरन् ॥ ११० ॥ ११ ॥ सशिवशर्मा ॥ अतंद्रितोऽनलसः ॥ १२ ॥ मायापुरीनामनिर्वक्ति ॥ यत्रसेति ॥ मायापाशैरहंकारममकाररज्जुभिर्नपाशयेन्नबध्नाति प्राणिनइतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रसंगाद्गंगामाहात्म्यंवदन्काशीतराभ्यःपुरीभ्यस्तस्याःश्रैष्ठ्यमाह ॥ यतइतिद्वयेन ॥ यद्वा गंगाद्वारंमोक्षद्वारंहरिद्वारमितिनामत्रयंनिर्वक्ति ॥ इतइति ॥ यन्नामेत्यत्र यच्छब्दोगंगाविषयः ॥ १५ ॥ वैकुंठस्यैकसोपानमित्यनेनमोक्षद्वारनाम्नोपिनिर्वचनं अत्राप्लुताइत्यनेनवा ॥ १६ ॥ तर्प्यान्तर्पणार्हान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

सांयात्रिकःपोतवणिक् ॥ भिन्नपोतोभग्ननौकः ॥ १२० ॥ मरणकालीनमोहोत्थचिंतामाह ॥ कक्षेत्रमितिसार्धद्वयेन ॥ पुस्तकसंभृतिःपुस्तकसंभारः पुस्तकसमूहइतियावत् ॥ २१॥
पलितंजराशौक्ल्यम् ॥ पलितंजरसाशौक्ल्यमित्यमरः ॥ कालमवसरंजानातीतिकालज्ञोमृत्युः ॥ कःकालश्चेतिवापाठः ॥ २२ ॥ तीर्थाटनेनशुद्धांतःकरणस्या विवेकनाशकंविवेक
माह ॥ अग्नावित्येकेन ॥ कूपंतुपुनःखनयेत ॥ काकानखनयेदित्यर्थः ॥ कःखनयेदितिवापाठः ॥ २३ ॥ तस्मादेवंकरिष्यामीत्याह ॥ चिंतयामीति ॥ २४ ॥ मुक्त्युपायस्यसाधित

चिंतार्णवेनिमग्नोभूत्यक्ताशोजीवितेधने ॥ सांयात्रिकइवागाधेभिन्नपोतोमहार्णवे ॥ १२० ॥ कक्षेत्रंक्वकलत्रंमेक्वपुत्राःक्वचतद्वसु ॥ क्वत
द्विचित्रंवैहर्म्यंक्वसापुस्तकसंभृतिः ॥ २१ ॥ अद्यापिनायुःपर्याप्तंपलितंनतथामयि ॥ ज्वरोयंदारुणःप्राप्तःकालज्ञश्चातिदारुणः ॥ २२ ॥ मृत्यु
र्मूर्ध्निकृतावासोवासोदूरेव्यवस्थितः ॥ अग्नौगृहोपरिप्राप्तेकूपंतुखनयेदिह ॥ २३ ॥ किमेभिश्चिंतनैर्व्यर्थैरतितापकरैर्मम ॥ चिंतयामित्वृषी
केशंशिवदंशिवमेवच ॥ २४ ॥ अथवामुक्त्युपायोवैमयैकःसदनुष्ठितः ॥ मुक्तिपुर्यस्तुसप्तैताःस्वनेत्रविषयीकृताः ॥ २५ ॥ स्वर्गापवर्गयोरे
कःसाध्योहिविदुषाध्रुवम् ॥ तयोरसाधनेपश्चात्संतापेनचतप्यते ॥ २६ ॥ अथवाचिंतयाकिंमेत्वनयादुरवस्थया ॥ रणेवामरणंश्रेयस्तीर्थे
वात्रयथामम ॥ २७ ॥ किमहंमंदभागीवरथ्यांक्वापिम्रियेधुना ॥ भागीरथ्यांम्रियेचाद्यकाचिंतामममूढवत् ॥ २८ ॥ चर्मास्थिसंचयेनाह
मनेनवपुषाध्रुवम् ॥ प्राप्स्यामिनिधनादत्रसिद्धिंनैःश्रेयसींध्रुवम् ॥ २९ ॥ एवंचिंतयतस्तस्यपीडासीदतिदारुणा ॥ कोटिवृश्चिकदष्टस्ययाव
स्थातामवापसः ॥ १३० ॥ स्मर्तव्यंविस्मृतंसर्वंक्वाहंकोहंनवेत्तिच ॥ दिनानिसप्तसप्तेतिस्थित्वापंचत्वमागतः ॥ ३१ ॥ तावद्वैकुंठभुवनाद्वि
मानंसमुपस्थितम् ॥ तार्क्ष्योपलक्षितोयत्रध्वजश्चातिसमुच्छ्रितः ॥ ३२ ॥

त्वादपिचिंताव्यर्थेत्याह ॥ अथवेतिद्वयेन ॥ एकोमुख्यः ॥ संश्चासावनुष्ठितश्चेतितथासन्यथाभवतितथानुष्ठितइतिवा ॥ २५ ॥ संतापेनमनोदुःखेन चकाराद्रोगादिनाच ॥ पश्चात्ता
पेनतप्यतइतिपाठेअंतिमकालीनतापेनेत्यर्थः ॥ तयोर्मयासाधितत्वान्नतापोयुक्तइतिभावः ॥ २६ ॥ मुक्त्युपायाननुष्ठितत्वमंगीकृत्याप्याह ॥ अथवेति ॥ दुरवस्थयाऽनवस्थितया
॥ २७ ॥ रथ्यामितिकालाध्वनोरत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ रथ्यायामित्यर्थः ॥ म्रियेचेतिचकारात्पुर्यांच ॥ २८ ॥ २९ ॥ वृश्चिकःसविषकीटविशेषः ॥ १३० ॥ सप्तसप्तचतुर्दशदिनानि
स्थित्वायावन्मरणंप्राप्तस्तावदित्यन्वयः ॥ सप्तपंचेतिक्वचित्पाठः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ किंकिणीजालमालितंक्षुद्रघंटिकासमूहेनसंजातमालमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ १३५ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ पिशाचगुह्यगंधर्वविद्याधरप्रजाह्वताम् ॥ आख्यायंतेऽष्टमेपंचलोकाःसंयमिनीमुखाः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेतद्विमानमारुह्येत्यनेनशिवशर्मणःसारूप्यमुक्तिरुक्तासाऽघटमानेतितदुक्तायामाख्यायिकायामात्मनस्तृप्त्यभावमावेदयंतीतत्कारणंपृच्छति ॥ जीवितेशेतिद्वयेन॥१॥ मोक्षंसायुज्यम् ॥ २ ॥ मोक्षःकैवल्यरूपः ॥ अमुमेवार्थमायापुर्यादिषुसाक्षात्सायुज्यंना

अधिष्ठितंसुकन्यानांस्वर्णकौशेयवाससाम् ॥ चामरव्यग्रहस्तानांसहस्रेणातिविस्तृतम् ॥ ३३॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यांगणाभ्यांचविराजितम् ॥ चतुर्भुजाभ्यांस्वास्याभ्यांकिंकिणीजालमालितम् ॥ ३४ ॥ तद्विमानमथारुह्यपीतवासाश्चतुर्भुजः॥ अलंचक्रेनभोवर्त्मसद्विजोदिव्यभूषणः॥१३५॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेसप्तपुरीवर्णनंनामसप्तमोऽध्यायः॥ ७॥ ॥ ८ ॥ ॥ लोपामुद्रोवाच ॥ ॥जीवितेशकथामेतांपुण्यांपुण्यपुरीश्रिताम्॥ नतृप्तिमधिगच्छामिश्रुत्वात्वद्धीमुखेरिताम्॥ १ ॥ मायापुर्यांमुक्तिपुर्यांशिवशर्माद्विजोत्तमः॥ मृतोपिमोक्षंनैवापब्रूहितत्कारणंविभो ॥ २ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥साक्षान्मोक्षोनचैतासुपुरीषुप्रियभाषिणि॥ पुरोदिश्यामुमेवार्थमितिहासोमयाश्रुतः॥३॥ शृणुकांतेविचित्रार्थांकथांपापप्रणाशिनीम्॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यांकथितांशिवशर्मणे॥४॥ ॥शिवशर्मोवाच॥ अयिविष्णुगणौपुण्यौपुंडरीकदलेक्षणौ ॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामोहंप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ५ ॥ ननामयुवयोर्वैद्मिवेद्म्याकृत्याचकिंचन॥ पुण्यशीलसुशीलाख्यौयुवांभवितुमर्हथः ॥ ६ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ भगवद्भक्तियुक्तानांकिमज्ञातंभवादृशाम्॥ एतदेवहिनौनामयदुक्तंश्रीमतात्वया ॥ ७॥

स्येवेत्येवंलक्षणम् ॥ इतिहासः इतिहेत्यव्ययमुपदेशपारंपर्याभिधायितस्याऽवस्थानमत्रेतीतिहासःपुरावृत्तम् ॥ आर्षः॥पूर्ववृत्तांताश्रयाइतिहासाइतिदेवलस्मरणात् ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणामुपदेशसमन्वितम् पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासंप्रचक्षतइतिवा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आकृत्याआकारेणशोभयेतियावत् ॥ चकाराद्भगवद्भक्त्याच ॥ तथाचवक्ष्यतः ॥ भगवद्भक्तियुक्तानांकिमज्ञातमिति ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ दिव्यद्विजःशिवशर्मा ॥ कएषइति ॥ एषलोकःकइत्यन्वयः ॥ अल्पश्रीकत्वेहेतुमाह ॥ अपुण्यजनाकृतिरपुण्यजनानांपुण्यवर्जितानांजनानांआकृतयःशरीराणियस्मि
न्सतथा ॥ स्वल्पपुण्यजनाकृतिरितिक्वचित्पाठः ॥ १० ॥ पिशाचादयश्चत्वारोदेवयोनिविशेषाः ॥ विद्याधरेत्याद्यमरः ॥ ११ ॥ १२ ॥ ततस्तदनंतरं गच्छन्लोकंददर्शेत्यन्वयः ॥

यदन्यदपितेचित्तेप्रष्टव्यंतदशंकितम् ॥ संपृच्छस्वमहाप्राज्ञप्रीत्यातत्प्रब्रवावहे ॥ ८॥ इतिश्रुत्वासवचनंभगवद्गणभाषितम् ॥ अतिप्रीतिकरं
हृद्यंततस्तौप्रत्युवाचह ॥ ९ ॥ ॥ दिव्यद्विजउवाच ॥ ॥ कएषलोकोऽल्पश्रीकःस्वल्पपुण्यजनाकृतिः ॥ कइमेविकृताकाराब्रूतमेतन्ममाग्रतः
॥ १० ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ अयंपिशाचलोकोत्रवसंतिपिशिताशनाः ॥ दत्वानुतापभाजोयेनोनोकृत्वाददत्यपि ॥ ११ ॥ शिवंप्रसंगतो
ऽभ्यर्च्यंसकृत्त्वशुचिचेतसः ॥ अल्पपुण्याल्पलक्ष्मीकाःपिशाचास्तइमेसखे ॥ १२ ॥ ततोगच्छन्ददर्शाग्रेहृष्टपुष्टजनावृतम् ॥ पिचंडिलैःस्थूलव
क्रैर्मेघगंभीरनिःस्वनैः ॥ १३ ॥ लोकैरध्युषितंलोकंश्यामलांगैश्चलोमशैः ॥ गणौकथयतांकेमीकोलोकःपुण्यतःकुतः ॥ १४ ॥ ॥ गणावूच
तुः ॥ ॥ गुह्यकानामयंलोकस्त्वेतेवैगुह्यकाःस्मृताः ॥ न्यायेनोपार्ज्यवित्तानिगूहयंतिचयेभुवि ॥ १५॥ स्वमार्गगाधनाढ्याश्चशूद्रप्रायाःकुटुं
बिनः ॥ संविभज्यचभोक्तारःक्रोधासूयाविवर्जिताः ॥ १६ ॥ नतिथिंनैववारंचसंक्रांत्यादिनपर्वच ॥ नाधर्मंनचधर्मंचविदंत्येतेसदासुखाः
॥ १७॥ एकमेवहिजानंतिकुलपूज्योहियोद्विजः ॥ तस्मैगाःसंप्रयच्छंतिमन्यंतेतद्वचःस्फुटम् ॥ १८ ॥ समृद्धिभाजोह्यत्रापितेनपुण्येनगुह्य
काः ॥ भुंजतेस्वर्गसौख्यानिदेववच्चाकुतोभयाः ॥ १९ ॥ ततोविलोकयामासलोकंलोचनशर्मदम् ॥ केऽमीजनास्त्वसौलोकःकिंनामावद
तांगणौ ॥ २० ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ गांधर्वस्त्वेषलोकोऽमीगंधर्वाश्चशुभव्रताः ॥ देवानांगायनाह्येतेचारणाःस्तुतिपाठकाः ॥ २१ ॥

कथंभूतम् ॥ लोकैर्गुह्यकैरध्युषितमधिष्ठितम् ॥ कथंभूतैः ॥ पिचंडिलैः पिचंडउदरम् ॥ पिचंडकुक्षीजठरोदरतुंदमित्यमरः ॥ सवर्ततेयेषांतेपिचंडिलाः ॥ तुंदादिभ्यइलच्चेतिइलच्प्रत्ययः ॥
तैःस्थूलोदरैरित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ गूहयंतिगर्तंकृत्वास्थापयंतीत्यर्थः ॥ गूढयंतीतिपाठेसएवार्थः ॥ १५ ॥ स्वमार्गगाइत्यष्टानांस्पष्टोर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ श्रुतौगांधर्ववेदेइत्यर्थः ॥ स्तुतावितिक्वचित्पाठः ॥ नाट्यशास्त्रकृतश्रमाश्चनाट्यशास्त्रेषुकृतःश्रमोयैस्तेतथा ॥ २४ ॥ तेनपुण्येनेति ॥ गीतविद्यार्जितैर्धनैर्ब्राह्मणास्तोषिताइतियत् ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ पुण्यमितिशेषः ॥ तेनपुण्येनेतियोजना ॥ २५ ॥ गीतविद्याभ्यासेनमहत्त्वप्राप्तावुदाहरणमाहतुः ॥ गीतविद्येति ॥ यद्वा गीतविद्यायाःफलंप्रसिद्धमेवेत्याह ॥ गीतविद्येति ॥ २६ ॥ तुंबुरइत्यदंतोपिक्वचित्पाठः ॥ अतिदुर्लभौबहुमान्यौ ॥ तत्रगीतविद्यायाःशिवस्वरूपत्वंवदन्हेतुमाह ॥ नादरूपीति ॥ नादरूपीगीतरूपीषड्जादिस्वरू

गीतज्ञाअतिगीतेनतोषयंतिनराधिपान् ॥ स्तुवंतिचधनाढ्यांश्चधनलोभेनमोहिताः ॥ २२ ॥ राज्ञांप्रसादलब्धानिसुवासांसिधनान्यपि ॥ द्रव्याण्यपिसुगंधीनिकर्पूरादीन्यनेकशः ॥ २३ ॥ ब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छंतिगीतंगायंत्यहर्निशम् ॥ श्रुतावेवमनस्तेषांनाट्यशास्त्रकृतश्रमाः ॥ २४ ॥ तेनपुण्येनगांधर्वाँल्लोकस्त्वेषांविशिष्यते ॥ ब्राह्मणास्तोषितायद्वैगीतविद्यार्जितैर्धनैः ॥ २५ ॥ गीतविद्याप्रभावेनदेवर्षिर्नारदोमहान् ॥ मान्योवैष्णवलोकेवैश्रीशंभोश्चातिवल्लभः ॥ २६ ॥ तुंबुरुर्नारदश्चोभौदेवानामतिदुर्लभौ ॥ नादरूपीशिवःसाक्षान्नादतत्त्वविदौहितौ ॥ २७ ॥ यदिगीतंक्वचिद्गीतंश्रीमद्धरिहरांतिके ॥ मोक्षस्तुतत्फलंप्राहुःसान्निध्यमथवातयोः ॥ २८ ॥ गीतज्ञोयदिगीतेननाप्नोतिपरमंपदम् ॥ रुद्रस्यानुचरोभूत्वातेनैवसहमोदते ॥ २९ ॥ अस्मिँल्लोकेसदाकालंस्मृतिरेषाप्रगीयते ॥ तद्गीतमालयापूज्यौदेवौहरिहरौसदा ॥ ३० ॥ इतिशृण्वन्क्षणात्प्रापपुनरन्यन्मनोहरम् ॥ शिवशर्माथपप्रच्छकिंसंज्ञंनगरंत्विदम् ॥ ३१ ॥ ॥गणावूचतुः॥ ॥असौवैद्याधरोलोकोनानाविद्याविशारदाः ॥ एतेविद्यार्थिनामन्नमुपानद्वस्त्रकंबलम् ॥ ३२ ॥ औषधान्यपियच्छंतितत्पीडाशमनानिहि ॥ नानाकलाःशिक्षयंतिविद्यागर्वविवर्जिताः ॥ ३३ ॥

पीत्यर्थः ॥ २७ ॥ गीतविद्यायानिष्कामसकामभेदेनफलद्वयमाह ॥ यदिगीतमिति ॥ २८ ॥ द्वितीयंपक्षंस्पष्टयति ॥ गीतज्ञइति ॥ रुद्रस्येतिविष्णोरप्युपलक्षणम् ॥ २९ ॥ सदाकालंसर्वकालम् ॥ सदालोकमितिपाठेआलोकम् ॥ स्पष्टंयथास्यादित्यर्थः ॥ एषायदिगीतमित्यादिलक्षणा ॥ फलितमाह ॥ तद्गीतेति ॥ तत्तस्माद्गीतमालयागीतनिकरेण ॥ अथवास्मृतिरेषेत्यनेनतद्गीतमालयेत्याद्येवोच्यते तदातच्छब्दःप्रसिद्धार्थः ॥ ३० ॥ ३१॥ ३२ ॥ तत्पीडाशमनानिविद्यार्थिरोगनाशकानि ॥ अन्यदपियावदपेक्षितम्॥अपिहिशब्दार्थः॥३३॥

धर्मात्धर्मनिमित्तात्धर्ममुद्दिश्येत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अभिलाषधियाकामवांछया ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ चतुरैर्दक्षैः ॥ सेवाकर्मसुसुष्ठुचतुरैरित्येकंपदंवा ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आदृतःआदरणी
यः ॥ ३९ ॥ क्षालितंशोधितम् ॥ कोविदोपीत्यपिशब्दःसमुच्चये ॥ कोविदोस्तीतिक्वचित्पाठः ॥ जीवितेतरेमरणे ॥ ४० ॥ सुतीर्थमेवपण्यंविक्रेयंद्रव्यंतेनसम्यग्विनिमितंपरिवर्तित
म् ॥ एतदुक्तंभवति ॥ सुतीर्थगतपुण्यमादायशरीरगतंशरीरलक्षणंवापापंत्यक्तमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ अतइति ॥ पांडित्यंसदसद्विवेकबुद्धिमत्त्वम् ॥ विचक्षणाविद्वांसः ॥ केते ॥ हिते

शिष्यंपुत्रेणपश्यंतिवस्त्रतांबूलभोजनैः ॥ अलंकृताश्वसत्कन्याधर्मादुद्वाहयंतिच ॥ ३४ ॥ अभिलाषधियानित्यंपूजयंतीष्टदेवताः॥ एतैःपु
ण्यैर्वसंतीहविद्याधरवराइमे॥ ३५॥ यावदित्थंकथांचक्रुस्तावत्संयमिनीपतिः ॥ धर्मराजोभिसंप्राप्तोदेवदुंदुभिनिःस्वनैः॥ ३६॥ सौम्यमू
र्तिर्विमानस्थोधर्मज्ञैःपरिवारितः॥ सेवाकर्मसुचतुरैर्भृत्यैस्त्रिचतुरैःसह ॥ ३७॥ ॥धर्मराजउवाच॥ ॥साधुसाधुमहाबुद्धेशिवशर्मन्द्वि
जोत्तम ॥ कुलोचितंब्राह्मणानांभवताप्रतिपादितम् ॥ ३८॥ वेदाभ्यासःकृतःपूर्वंगुरवश्चापितोषिताः॥ धर्मशास्त्रपुराणेषुदृष्टोधर्मस्त्वयाऽऽदृ
तः॥ ३९ ॥ क्षालितंमुक्तिपुर्यद्भिराशुगंतृशरीरकम् ॥ कोविदोऽस्तिभवानेवजीवितेजीवितेतरे॥ ४०॥ कलेवरंपूतिगंधिसदैवाशुचिभाजन
म् ॥ सुतीर्थपुण्यपण्येनसम्यग्विनिमितंत्वया ॥ ४१ ॥ अतएवहिपांडित्यमाद्रियंतेविचक्षणाः ॥ अहःक्षेपंनक्षिपंतिक्षणमेकंहितेबुधाः
॥४२॥निमेषान्पंचषान्मर्त्येप्राणंतिप्राणिनोध्रुवम् ॥ तत्रापिनप्रवर्तेयुरघकर्मणिगर्हिते॥४३॥ स्थिरापायःसदाकायोनधनंनिधनेऽवति॥
तन्मूढःप्रौढकार्येकिंनयतेतभवानिव ॥ ४४ ॥

पुरुषार्थेक्षणमेकंक्षणमात्रंयथास्यात्तथाअहःक्षेपंदिनंव्यर्थतांनक्षिपंतिननयंतीत्यर्थः ॥ अहःक्षपांनक्षिपंतिक्षणमेकंहितेमुधाइतिक्वचित्पाठः ॥ हिनिश्चितम् ॥ येएवंविधास्तेबुधाइति
वा ॥ ४२ ॥ निमेषानिति ॥ पंचवाषड्वानिमेषान्पक्ष्मोन्मेषोपलक्षितान्कालान्व्याप्यमर्त्येमरणधर्मकेशरीरेप्राणिनोजंतवःप्राणंतिप्राणनव्यापारंकुर्वंतिचेष्टंतइत्यर्थः ॥ अतस्तत्रा
पिपंचषट्सुनिमेषेष्वपिअघकर्मणिपापकर्मणिअतएवगर्हितेनिंदिते ॥ अथकर्मणीतिवापाठः ॥ नप्रवर्तेयुः प्रवृत्तिनकुर्युरित्यर्थः॥तत्रापिचेतिपाठेनिंदापरत्वेनव्याख्यातव्यम् ॥ ४३ ॥
स्थिरापायइति ॥ स्थिरोऽपायोनाशोयस्यकायस्यसस्थिरापायः ॥ सदाकायइतिवापाठः ॥ तत्तस्मात्प्रौढकार्येमहत्कार्येमोक्षैकप्रयोजनेइत्यर्थः ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ सदिति ॥ सत्कर्मणोऽयंविपाकःफलम् ॥ किंतद्यदेतौभवतःसखित्वंगतावित्यन्वयः ॥ ४६ ॥ किंचास्माभिःकर्तव्यमस्मत्कर्तव्यस्यत्वयैवकृतत्वादित्याह ॥ यत्कर्तव्यमिति
॥ ४७ ॥ भगवद्गणयोर्दर्शनात्स्वस्यापिकृतार्थतामाह ॥ अद्येति ॥ श्रीमच्चरणसन्निधौवैकुंठनाथसन्निधौ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अतिरम्यतरंयमंयमपुरंवावीक्ष्यअतिविस्मयेनपृच्छति ॥
साक्षादिति ॥ अतिसौम्यतराकृतिःअतिशयेनशांतस्वभावइत्यर्थः ॥ ५० ॥ विस्मयमेवस्फोटयति ॥ आकर्ण्येति ॥ बिभ्यतिभीताभवंति ॥ ५१ ॥ अन्यथाऽयंमयादृष्टइत्यत्रइयं

सत्वरंगत्वरंचायुर्लोकःशोकसमाकुलः ॥ तस्माद्धर्मेमतिःकार्याभवतेवसुधार्मिकैः ॥ ४५ ॥ सत्कर्मणोविपाकोऽयंतववंद्यौममाप्यहो ॥ यदे
तौभगवद्भक्तौसखित्वंभवतोगतौ ॥ ४६ ॥ ममाज्ञादीयतांतस्मात्साहाय्यंकरवाणिकिम् ॥ यत्कर्तव्यंमादृशैस्तेतत्कृतंभवतैवहि ॥ ४७ ॥ अ
द्यधन्यतरोस्मीहयद्दृष्टौभगवद्गणौ ॥ सेवासदैवमेज्ञाप्याश्रीमच्चरणसन्निधौ ॥ ४८ ॥ ततःप्रस्थापितस्ताभ्यांप्राविशत्स्वपुरींयमः ॥ अप्राक्षी
च्चततोविप्रस्तौगणौप्रस्थितेयमे ॥ ४९ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ साक्षादयंधर्मराजोननुसौम्यतराकृतिः ॥ धर्माण्येववचांस्यस्यमनःप्री
तिकराणिच ॥ ५० ॥ पुरीसंयमनीसेयमतीवशुभलक्षणा ॥ आकर्ण्ययस्यनामापिपापिनोऽतीवबिभ्यति ॥ ५१ ॥ यमरूपंवर्णयंतिमर्त्यलो
केऽन्यथाजनाः ॥ अन्यथाऽयंमयादृष्टोब्रूतंतत्कारणंगणौ ॥ ५२ ॥ केनपश्यंत्यमुंलोकंनिवसंतितथात्रके ॥ इदमेवास्यकिंरूपंकिंचान्यच्चनिवे
द्यताम् ॥ ५३ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शृणुसौम्यसुसौम्योऽसौदृश्यतेऽत्रभवादृशैः ॥ धर्ममूर्तिःप्रकृत्यैवनिःशंकैःपुण्यराशिभिः ॥ ५४ ॥ अयमेव
हिपिंगाक्षःक्रोधरक्तांतलोचनः ॥ दंष्ट्राकरालवदनोविद्युल्ललनभीषणः ॥ ५५ ॥

चान्यथादृष्टेतिबोद्धव्यम् ॥ ५२ ॥ अन्यदपिप्रश्नत्रयमाह ॥ केनेति ॥ ५३ ॥ प्रथमप्रश्नस्योत्तरंवदंतौचरमप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ शृणुसौम्येत्यादिना ॥ ५४ ॥ अयमेवहियमइत्या
दिजल्पन्दुर्वृत्तैर्दूरतःश्रूयतेदृश्यतेचेतिपंचत्रिंशच्छ्लोकेनान्वयः ॥ यमंविशिनष्टि ॥ पिंगाक्षइत्यादिना ॥ पिंगाक्षःपिंगलनेत्रः ॥ क्रोधरक्तांतलोचनः क्रोधेनरक्तांतरक्तप्रांतरक्तम
ध्येवालोचनेयस्यसः ॥ विद्युल्ललनभीषणः विद्युदिवयल्ललनंरसनंजिह्वातयाभीषणः ॥ जिह्वाललनभीषणइतिपाठेजिह्वायायल्ललनंविस्तारस्तेनभीषणइत्यर्थः ॥ ५५ ॥

भ्रुकुटीकुटिलाननः भ्रुकुट्यावक्रभ्रुवाकुटिलमाननंयस्यसः॥ ५६ ॥ जल्पनमाहतुः॥ आनयेत्यादिना॥ बधानपाशय॥ तीव्रंयथास्यादयोघनैर्लोहमुद्गरैः॥ द्रुघणोमुद्गरघनावित्यमरः॥ ५७ ॥ ५८ ॥ गल्लौकपोलाधोभागौगंडावितियावत् ॥ समुल्लंबयभूमिस्पर्शोयथानभवतितथाअमुंपाशयेत्यर्थः॥ ५९ ॥ करपत्रेणक्रकचेन ॥ क्रकचोस्त्रीकरपत्रमित्यमरः॥ पार्ष्णिघातैर्गुल्फाधस्ताडनैः॥तद्ग्रंथीघुटिकेगुल्फौपुमान्पार्ष्णिस्तयोरधइत्यमरः॥घ्नतांहिसयताडयेत्यर्थः॥ बहुवचनमार्षम्॥ समुच्चूर्णयच॥ ६० ॥परदारप्रस्तमरंपरस्त्रीधर्षकं

ऊर्ध्वकेशोऽतिकृष्णांगःप्रलयांबुदनिःस्वनः॥ कालदंडोद्यतकरोभ्रुकुटीकुटिलाननः॥ ५६॥ आनयैनंपातयैनंबधानामुंचदुर्दम॥ घातयैनंसुदुर्वृत्तंमूर्ध्नितीव्रमयोघनैः॥ ५७॥ आताडयैनंदुर्वृत्तंधृत्वापादौशिलातले ॥ उत्पाटयास्यनेत्रेत्वंनिधायचरणंगले ॥ ५८॥ एतस्यगल्लावुत्फुल्लौक्षुरेणाशुविपाटय॥ पाशेनकंठंबद्ध्वास्यसमुल्लंबयभूरुहे ॥ ५९ ॥ विदारयास्यमूर्धानंकरपत्रेणदारुवत्॥ पार्ष्णिघातैर्घ्नतास्यास्यंसमुच्चूर्णयदारुणैः॥ ६० ॥ परदारप्रस्तमरंकरंछिंध्यस्यपापिनः॥ परदारगृहंयातुःपादौचास्यविखंडय॥ ६१ ॥ सूचीभीरोमकूपेषुतनुंव्यधिहिसर्वतः॥ दातुःपरकलत्रांगेनखपंक्तीर्दुरात्मनः॥ ६२ ॥ परदारमुखाघ्रातुर्मुखेनिष्ठीवयास्यहि॥ वक्तुःपरापवादस्यकीलंतीक्ष्णंमुखेक्षिप ॥ ६३ ॥ भर्जयैनंचणकवत्तप्तवालुककर्परैः ॥ भ्राष्ट्रेविकटवक्त्रत्वंपरसंतापकारिणम् ॥ ६४ ॥ दोषारोपंसदाकर्तुरदोषेक्रूरलोचन॥ निमज्जयास्यवदनंपूयशोणितकर्दमे॥ ६५ ॥

करमस्यपापिनश्छिंधिद्विधाकुरु॥ पिषिहिपापिनइतिक्वचित्पाठः॥ विखंडयविशेषेणच्छेदय॥ ६१॥ सूचिभिःरोमकूपेषुरोमगर्तेषुव्यधिहिताडयाभिधीत्यर्थः॥ पीपृहीतिपाठेपूरयेत्यर्थः॥ ६२॥ निष्ठीवयथूत्कृत्यश्लेष्मप्रक्षेपंकुरु॥ हिशब्दान्मूत्रयचेत्यर्थः॥ कीलंशंकुंक्षिपप्रवेशय॥ ६३॥ चणकवत्चणकाःप्रसिद्धास्तद्वत्॥ तप्तवालुककर्परैःसह॥ तत्रकर्पराःकाकरइतिप्रसिद्धाःक्षुद्रपाषाणविशेषाइत्यर्थः॥ खर्परैरितिक्वचित्पाठः॥ भ्राष्ट्रेभर्जनपात्रे॥ हेविकटवक्त्रेतिदूतसंबोधनम॥ ६४॥ क्रूरलोचनेतिदूतसंबोधनम्॥ ६५॥

अदत्तपरवस्तूनामितिकर्मणिषष्ठी ॥ उत्कटहेउत्कट ॥ उत्कटमितिपाठेक्रियाविशेषणम् ॥ ६६ ॥ सुपर्वणांसुयशसांदेवानांवा ॥ सुपर्वाणःसुमनसस्त्रिदिवेशादिवौकसइत्यमरः ॥ भीषणेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६७ ॥ सुतप्तायोमयान्अतितप्तलोहमयान्शंकून्रोपयनिर्वापय ॥ ६८ ॥ दुर्मुखेतिदूतसंबोधनम् ॥ ६९ ॥ क्रोडास्यहेक्रोडास्य ॥ विट्कीटैर्विष्ठाकृमिभिः ॥ ७० ॥ अंधकेतिदूतसंबोधनम् ॥ ७१ ॥ उग्रास्यहेउग्रास्य ॥ महारौरवरौरवमितिद्वंद्वैकवद्भावः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ कटाहोऽत्रतप्ततैलाधारपात्रम् ॥ ७४ ॥ आप्लुत्याप्लुत्यालोड्या

अदत्तपरवस्तूनांगृह्णतः करपल्लवम् ॥ आप्लुत्याप्लुत्यतैलेनतप्तांगारेपचोत्कट॥ ६६॥ अपवादंगुरोर्वक्तुर्निंदाकर्तुःसुपर्वणाम् ॥ तप्तलोहशलाकाश्चमुखेभीषणनिक्षिप ॥ ६७॥ परमर्मस्पृशश्चास्यपरच्छिद्रंप्रकाशितुः॥ सुतप्तायोमयान्शंकून्सर्वसंधिषुरोपय ॥ ६८॥ अन्येनदीयमानेस्वेनिषेद्धुःपापकारिणः॥ आच्छेत्तुःपरवृत्तीनांजिह्वांछिंध्यस्यदुर्मुख ॥ ६९ ॥ देवस्वभोक्तुःक्रोडास्यब्राह्मणस्वस्यभोजिनः॥ विदार्योदरमस्याशुविट्कीटैःपरिपूरय॥ ७० ॥ नदेवार्थेनविप्रार्थेनातिथ्यर्थेपचेत्क्वचित् ॥ तममुंस्वार्थपक्तारंकुंभीपाकेपचांधक ॥ ७१ ॥ उग्रास्यशिशुहंतारममुंविश्रंभघातिनम्॥ कृतघ्नंनयवेगेनमहारौरवरौरवम् ॥ ७२ ॥ ब्रह्मघ्नंचांधतामिस्रेसुरापंपूयशोणिते ॥ कालसूत्रेहेमचौरमर्वाचौगुरुतल्पगम्॥ ७३ ॥तत्संसर्गिणमावर्षमसिपत्रवनेतथा॥ एतान्महापातकिनस्तप्ततैलकटाहके॥ ७४ ॥ आप्लुत्याप्लुत्यदुर्दंष्ट्रकाकोलैर्लोहतुंडकैः॥ संतोद्यमानान्पापिष्ठान्नित्यंकल्पंनिवासय॥ ७५ ॥ स्त्रीघ्नंगोघ्नंचमित्रघ्नंकूटशाल्मलिपादपे ॥ उल्लंबयचिरंकालमूर्ध्वपादमधोमुखम्॥ ७६ ॥ त्वचमस्यचसंदंशैस्त्रोटयत्वंमहाभुज॥ आश्लेषितुर्मित्रपत्न्याभुजावुत्पाटयाशुच॥ ७७॥

लोड्य ॥ दुर्दंष्ट्रेतिदूतसंबोधनम् ॥ काकोलैर्द्रोणकाकैः ॥ द्रोणकाकस्तुकाकोलइत्यमरः ॥ कथंभूतैः ॥ लोहतुंडकैःलोहवद्दृढमुखैःसंतोद्यमानान् ॥ संताड्यमानानितिक्वचित्पाठः ॥ संतप्यमानानित्यन्यत्रपाठः ॥ ७५ ॥ हेकूटेतिदूतसंबोधनं कूटशाल्मलिर्वा ॥ रोचनःकूटशाल्मलिरित्यमरः ॥ उल्लंबयअवलंबय ॥ ७६ ॥ महाभुजेतिदूतसंबोधनम् ॥ आशुचेतिचकारःसमुच्चये ॥ निपातयचेत्यग्रिमेसंबध्यते ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ कूटसाक्ष्याभिवादिनंमिथ्यासाक्षित्ववदनशीलम् ॥ कूटसाक्षित्ववादिनमितिक्वचित्पाठः ॥ मानकूटंमानमुन्मानंकूटयतिवंचयति[1]तथातम् ॥ एवंतुलाकूटमिति ॥ कंठमोटेन वस्त्रवत्कंठनिष्पीडनेन ॥ कंठमोटंचेतिपाठेक्रियाविशेषणम् ॥ ७९ ॥ तीर्थाप्सुष्ठीविनंतीर्थजलेषुथूत्कृत्यश्लेष्मप्रक्षेपिणम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ गोतिलादीन्विक्रेतारमितिशीलार्थतृजंतत्वात्षष्ठ्यभावः॥ द्विजाधमंविप्राणामधमंविप्राधमंवा ॥ मातुलान्याभंगाख्यायालतायाः ॥ मातुलानीतुभंगायामित्यमरः ॥ हलायुधेतिदूतसंबोधनम् ॥ ८२॥ ८३ ॥ मंचसेविनं

ज्वालाकीलेमहाघोरेनरकेऽमुंनिपातय ॥ योवह्निनादाहयतिपरक्षेत्रंपरालयम् ॥ ७८ ॥ कालकूटेचगरदंकूटसाक्ष्याभिवादिनम् ॥ मानकूटं तुलाकूटंकंठमोटंनिपातय ॥ ७९ ॥ लालापिबेचदुष्प्रेक्ष्यतीर्थाप्सुष्ठीविनंनय ॥ आमपाकेचगर्भघ्नंशूलपाकेऽन्यतापिनम् ॥ ८० ॥ रसविक्रयिणंविप्रमिक्षुयंत्रेप्रपीडय ॥ प्रजापीडाकरंभूपमंधकूपेनिपातय ॥ ८१ ॥ गोतिलांश्चतुरंगांश्चविक्रेतारंद्विजाधमम् ॥ मातुलान्याःसुरायाश्चविक्रेतारंहलायुध॥८२॥मुसलोलूखलेवैश्यंकंडयैनंपुनःपुनः॥शूद्रंद्विजावमंतारंद्विजाग्रेमंचसेविनम्॥८३॥ अधोमुखेचनरकेदीर्घग्रीव प्रपीडय॥८४॥शूद्रंब्राह्मणजेतारंवैश्यंब्राह्मणमानिनम् ॥ क्षत्रियंयाजकंचापिविप्रंवेदविवर्जितम् ॥८५॥लाक्षालवणमांसानांसतैलविषसर्पिषाम् ॥ आयुधेक्षुविकाराणांविक्रेतारंद्विजाधमम् ॥ ८६ ॥ पाशपाणेकशापाणेबद्ध्वैतांश्चरणेदृढम् ॥ घातयंतौकशाघातैर्नयतंतप्तकर्दमे ॥ ८७॥ इमांस्त्रियंश्लेषयाशुपुंश्चलींकुलकल्मषाम् ॥ तेनोपपतिनासार्धंतप्तायसमयेनच ॥ ८८ ॥ स्वयंगृहीत्वानियमंयस्त्यजेद्जितेंद्रियः॥ तंप्रापयदुराधर्षंबद्धभ्रमरदंशके॥ ८९ ॥ इत्यादिजल्पन्दुर्वृत्तैःश्रूयतेदूरतोयमः॥ स्वकर्मशंकितैःपापैर्दृश्यतेतिभयंकरः॥ ९० ॥ येप्रजाःपालयंतीहपुत्रानेवनिजौरसान्॥ दंडयंतिचधर्मेणभूपास्तेऽस्यसभासदः॥ ९१ ॥

उच्चपीठादिसेविनमित्यर्थः ॥ दीर्घग्रीवेतिदूतसंबोधनम् ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ हेपाशपाणेहेकशापाणेएतान्ब्राह्मणजेतॄन्शूद्रादीन्घातयंतौसंतौ ॥ ८७ ॥ उपपतिनाजारेण ॥ तप्तायसमयेनतप्तलोहप्रतिमाकारेण ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ तृतीयप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ येप्रजाइत्यादिसप्तभिः ॥ औरसान्धर्मपत्न्यांस्वहृदयाज्जातान् ॥ पुत्रानेवेत्येवशब्दस्यपालयंतीत्यनेनसंबंधः ॥ ९१ ॥

---

[1] छलयतीतिक्वचित्पाठः

॥ ९२ ॥ दीनादिरूपालोकाइतिशेषः ॥ येषांराष्ट्रेनप्रदृश्यंतेतेभूपाअस्यधर्मराजस्यसभासदोभवंतीत्यर्थः ॥ ९३ ॥ लोकानेवदर्शयंतौतेषामपितत्रवासमाहतुः ॥ ब्राह्मणाइति ॥ यद्वा नकेवलंभूपाएवअन्येपितत्रनिवसंतीत्याहतुः ॥ ब्राह्मणाइति ॥ अन्येशूद्राअपिशब्दादेतद्व्यतिरिक्ताअपि ॥ ९४ ॥ भूपानेवकांश्चित्प्राधान्येनदर्शयतः ॥ उशीनरइति ॥ उशीनरःशिबिः ॥ ९५ ॥ रिपूणामपिमंगलंयस्मात्सरिपुमंगलः ॥ अरिपुमंगलइतिवा ॥ रिपुमर्दनइतिक्वचित्पाठः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ द्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ अन्यच्चेति ॥ अन्यांश्चेतिक्वचित्पाठः ॥ भास्करिंयमदूतांश्चेतिलोकस्योपलक्षणमेतत् ॥ ९८ ॥ गोविंदेत्याद्येकादशश्लोकानांइत्थंधर्मराजःस्वभृत्यगणान्सदैवसंशिक्षयेत्संशिक्षयतीतिद्वादशेनान्वयः ॥ हेभटा

वर्णाश्रमाश्चयद्राष्ट्रेऽनुतिष्ठंतिनिजांक्रियाम् ॥ कालेनापन्ननिधनाभूपास्तेऽस्यसभासदः ॥ ९२ ॥ नैवदीनोनदुर्वृत्तोनापद्ग्रस्तोनशोकभा
क् ॥ येषांराष्ट्रेप्रदृश्यंतेभूपास्तेऽस्यसभासदः ॥ ९३ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःस्वधर्मनिरताःसदा ॥ अन्येपियेसंयमिनःसंयमिन्यांवसंतिते
॥ ९४ ॥ उशीनरःसुधन्वाचवृषपर्वाजयद्रथः ॥ रजिःसहस्रजित्कुक्षिर्दृढधन्वारिपुंजयः ॥ ९५ ॥ युवनाश्वोदंतवक्रोनाभागोरिपुमंगलः ॥ क
रंधमोधर्मसेनःपरमर्दःपरांतकः ॥ ९६ ॥ एतेचान्येचबहवोराजानोनीतिवर्तिनः ॥ धर्माधर्मविचारज्ञाःसुधर्मायांसमासते ॥ ९७ ॥ अन्य
च्चतेप्रवक्ष्यावोयेनपश्यंतिभास्करिम् ॥ दंडपाशोद्यतकरान्दूतानुग्राननानक्वचित् ॥ ९८ ॥ गोविंदमाधवमुकुंदहरेमुरारेशंभोशिवेशशशिशे
खरशूलपाणे ॥ दामोदराच्युतजनार्दनवासुदेवत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ ९९ ॥

इतियेसंततमामनंतितेत्याज्याभवद्भिरितिशेषः ॥ इतिसर्वत्रयोजना ॥ इतिशब्दपरामृष्टंकर्माह ॥ गोविंदेत्यादि ॥ सर्वत्रात्रार्थभेदाच्चपौनरुक्त्यंनोद्भावनीयम् ॥ गोविंदप्राप्तकामधेन्वैश्वर्य ॥ मालक्ष्मीःअविद्यावातस्याधवमाधव ॥ मुक्तिं[1]ददातीतिमुकुंदः ॥ मुचेर्डुकुंदकुंदावितिडुकुंदप्रत्ययः ॥ हेमुक्तिदेत्यर्थः ॥ हरेभक्तपापहारिन् ॥ मुरारेमुरनाम्नोदैत्यस्यारे ॥ शंकल्याणंभवत्यस्मादितिशंभुस्तत्संबोधनंहेशंभो ॥ शिवसुखस्वरूप ॥ ईशसर्वनियंतः ॥ शशिशेखरचंद्रभूषण ॥ शूलपाणेत्रिशूलकर ॥ दामोदररज्जुकुक्षे ॥ स्वभावान्नच्यवतइत्यच्युत ॥ जनार्दनप्राणिमात्रस्यगते ॥ अर्दगतिहिंसादानेष्वितिधातुः ॥ वासुदेवसर्वांतर्यामिन् ॥ ९९ ॥

---

[1] इदंफलितार्थकथनंविग्रहस्तुमोचयतीतिमुकुंदइति

गंगाधरमंदाकिनीधर्तः ॥ अंधकरिपोतन्नामदैत्यस्यशत्रो ॥ हरसंसारहर ॥ नीलकंठक्षीरोदमथनोद्भूतकालकूटविषपानात्शक्रेणकुलिशाहननाद्वादक्षयज्ञयुद्धेप्रसह्यविष्णुनाकंठग्रहणाद्वा ॥ तथाचोक्तं[1]स्कांदे ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वामयागिरिवरात्मजे धृतंकंठेविषंघोरंततःश्रीकंठताममेति ॥ हरिवंशेच ॥ [+]दत्तःप्रहारःकुलिशेनपूर्वंतवेशानसुरराज्ञातिवीर्य कंठेनैल्यंतेनतेयत्प्रवृत्तंतस्मात्ख्यातस्त्वंनीलकंठेति॥ [+]कल्पे ॥ततःप्रसभमाप्लुत्यद्रुतंविष्णुःसनातनः जग्राहकंठेभगवान्नीलकंठस्ततोभवदिति ॥ वैकुंठविकुंठायाःपुत्र ॥कैटभरिपोतन्नाम्नोऽसुरस्यशत्रो ॥ कमठकूर्म ॥ अब्जपाणेपद्महस्त ॥ भूतेशभूतगणस्वामिन् ॥ खंडपरशोभग्नकुठार ॥ बदरिकाश्रमेतपस्यतोनारायणस्यांकेकिलशिवःपरशुंप्राक्षिपत्सचतदंगमासाद्यखंडोद्विधाअभूत् ॥ यद्वा परान्शत्रून्अंधकादीन्ऊर्ध्वीकृत्यधृतान्श्यतितनूकरोतीतिपरशुस्त्रिशूलम् ॥ तथाचोक्तंपद्मपुराणीयसहस्रनाम्नि ॥ शिवत्रिशूलविध्वंसीति ॥ हेखंडत्रिशूलेत्यर्थः ॥ मृडसुखदा

गंगाधरांधकरिपोहरनीलकंठवैकुंठकैटभरिपोकमठाब्जपाणे ॥ भूतेशखंडपरशोमृडचंडिकेशत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ १०० ॥
विष्णोनृसिंहमधुसूदनचक्रपाणेगौरीपतेगिरिशशंकरचंद्रचूड ॥ नारायणासुरनिबर्हणशार्ङ्गपाणेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥ १ ॥
मृत्युंजयोग्रविषमेक्षणकामशत्रोश्रीकांतपीतवसनांबुदनीलशौरे॥ईशानकृत्तिवसनत्रिदशैकनाथत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति॥ २॥
लक्ष्मीपतेमधुरिपोपुरुषोत्तमाद्यश्रीकंठदिग्वसनशांतपिनाकपाणे॥ आनंदकंदधरणीधरपद्मनाभत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति॥ ३॥

यक ॥ चंडिकेशपार्वतीपते ॥ १०० ॥ विष्णोव्यापनशील ॥ नृसिंहनरहरिरूप ॥ मधुसूदनतन्नाम्नोदैत्यस्यनाशन ॥ चक्रपाणेसुदर्शनहस्त ॥ गौरीपतेउमाकांत ॥ गिरिशकैलासशयन ॥ शंकरसुखकर ॥ चंद्रचूडशशिमुकुट ॥ नारायणसर्वांतर्यामिन् ॥ असुरनिबर्हणदैत्यप्रहरण ॥ शार्ङ्गपाणेतन्नामधनुर्हस्त ॥ १ ॥ मृत्युंजयजितमृत्यो ॥ उग्रअनाधृष्य ॥ विषमेक्षणत्रिनेत्र ॥ कामशत्रोकंदर्पदहन ॥ श्रीकांतलक्ष्मीपते ॥ पीतवसनपीतांबर ॥ अंबुदनीलमेघश्याम ॥ सौरेसूरवंशोद्भव ॥ ईशानईश्वर ॥ कृत्तिवसनगजासुरचर्मवस्त्र॥ त्रिदशैकनाथदेवमुख्यस्वामिन् ॥ २ ॥ लक्ष्मीप्रतेश्रीभर्तः ॥ मधुरिपोमधुसूदन ॥ पुरुषोत्तमक्षराक्षरातीत ॥ आद्यसर्वकारण ॥ श्रीकंठनीलकंठ॥ दिग्वसनदिगंबर॥शांतनिष्क्रिय ॥ पिनाकपाणेआजगवकर ॥ आनंदश्चासौकंदोमूलंचेत्यानंदकंदहेपरमानंदेत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सएषपरमानंदः ॥ एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिच ॥ प्रपंचितंचैतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः ॥ धरणीधरवराहस्वरूप ॥ पद्मनाभकमलोदर ॥ ३ ॥

---

[1] स्थलांतरेइत्यर्थः

सर्वेश्वरत्रिपुरसूदनदेवदेवब्रह्मण्यदेवगरुडध्वजशंखपाणे ।। त्र्यक्षोरगाभरणबालमृगांकमौलेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ।। ४ ।। श्रीरामराघवरमेश्वररावणारेभूतेशमन्मथरिपोप्रमथाधिनाथ ।। चाणूरमर्दनहृषीकपतेमुरारेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ।। ५ ।। शूलिन्गिरीशरजनीशकलावतंसकंसप्रणाशनसनातनकेशिनाश ।। भर्गत्रिनेत्रभवभूतपतेपुरारेत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ।। ६ ।। गोपीपतेयदुपतेवसुदेवसूनोकर्पूरगौरवृषभध्वजभालनेत्र ।। गोवर्धनोद्धरणधर्मधुरीणगोपत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ।। ७ ।।

सर्वेश्वरविश्वनियंतः ।। त्रिपुरसूदनपुरत्रयारे ।। देवदेवब्रह्मादिसेव्य ।। ब्रह्मण्यदेवब्रह्मभ्योब्राह्मणेभ्योहितायेब्रह्मण्यास्तेषुमध्येदीव्यतिअतिशयेनराजते ।। यद्वा ब्रह्मण्यश्चासौदेवश्चेतितत्संबोधनम् ।। तथागरुडोध्वजेयस्यसतथातत्संबोधनंहेगरुडध्वज ।। शंखपाणेपांचजन्यहस्त ।। त्रीण्यक्षाणिनेत्राणिचंद्रसूर्यानलात्मकानियस्यहेत्रिनेत्रेत्यर्थः ।। उरगाभरणसर्पभूषण ।। बालहेकुमार ।। कल्यादावात्मनस्तुल्यंसुतंप्रध्यायतस्ततः प्रादुरासीत्प्रभोरंकेकुमारोनीललोहितइतिवैष्णवोक्तेः ।। मृगांकमौलेचंद्रमुकुट।। बालएककलात्मकश्चंद्रोमस्तकेयस्येत्येकंवानाम ।। ४ ।। श्रीरामश्रीसहितपरब्रह्म ।। श्रियोरामोरमणंयस्मादितिवा ।। राघवरघुवंशोद्भव ।। रमेश्वरसीतापते ।। रावणारेदशकंधरशत्रो ।। भूतेशप्राणिमात्रेश ।। आत्मेशेतिवापाठः ।। मन्मथरिपोकामशत्रो ।। प्रमथाधिनाथगणेश्वर ।। चाणूरमर्दनतन्नामदैत्यसूदन ।। हृषीकपतेइंद्रियनियंतः ।। मुरारे मुरतिसंवेष्टयतिमूर्छयतीतिवामुराअविद्या ।। मुरसंवेष्टने ।। मूर्छामोहसमुच्छ्राययोरितिधातुः ।। तस्याअरेशत्रो ।। असुरारेइतिवापाठः ।। ५ ।। शूलिन्त्रिशूलास्त्रधारिन् ।। गिरीशकैलासेश ।। रजनीशस्यचंद्रस्यकलाअवतंसःशिरोभूषणंयस्यतत्संबोधनम् ।। तथाकंसंप्रणाशयतीतिकंसप्रणाशन ।। सनातनचिरंतन ।। हेकालत्रयाबाध्येत्यर्थः ।। सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः ।। नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयंसनातनइतिस्मृतेश्च।। केशिनंनाशयतीतितथातत्संबोधनंहेकेशिनाश ।। केशिनाशिन्नितिक्वचित्पाठः।।भर्ग भर्जयतिदहतिकालाग्निरुद्ररूपेणप्रलयसमयेसर्वमितिभर्गस्तत्संबोधनंतथा ।। भृजीभर्जनइतिधातुः ।। त्रिनेत्रत्रिलोचन ।। भवत्यस्मादितिभवःसर्वोपादानेत्यर्थः ।। भूतपतेआकाशादिभूतस्रष्टः।।तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइतिश्रुतेः।। पुरारेत्रिपुरारे ।।६।। गोपीपतइति ।। गोपीराधाद्या गोपायतिरक्षतिस्वकार्यजातमितिगोपीअविद्यावा तस्याःपतेगोपीपते ।। यदुपतेयदुवंशस्वामिन् ।। वसुदेवसूनोशौरितनय ।। कर्पूरगौरकर्पूरवच्छुभ्र ।। वृषभध्वजवृषकेतो ।। भालनेत्रंहेललाटनयन ।। गोवर्धनोद्धरणतन्नामपर्वतधारक ।। धर्मधुरीणगोपधर्मेषुधुरीणाधुर्यास्तान्गोपायतीतितत्संबोधनंतथा ।। परित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृताम् धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगइतिस्मृतेः ।। धर्मधुरीण गोपेतिनामद्वयंवा ।। अस्मिन्पक्षेबालमृगांकमौलइत्येकंनामज्ञातव्यम् ।। ७ ।।

स्थानंस्थासर्वाधारः अणुरिंद्रियागोचरत्वात्सूक्ष्मः सचसचस्थाणुः ॥ स्थिरत्वाद्वास्थाणुः ॥ स्थाःस्थावरः अनितीत्युणादावणुर्जंगमश्चराचररूपः स्थाणुः ॥ तपोमूलत्वात् स्थाणुरिवतिष्ठतीतिवास्थाणुस्तस्यसंबोधनंहेस्थाणो ॥ त्रिलोचनत्रिनेत्र ॥ पिनाकधरतन्नामधनुर्धर ॥ स्मरारेकामारे ॥ कृष्णभक्तपापकर्षण ॥ अनिरुद्धनकेनापिवशीकृत ॥ कमलाकरलक्ष्म्याश्रय ॥ कल्मषारेपापारे ॥ विश्वेश्वरसर्वेश्वर ॥ त्रिपथगार्द्रजटाकलापगंगाजलाप्लावितजटासमूहेति ॥ आमनंतीत्यस्यावृत्तिर्नामसंकीर्तनस्यप्राधान्यज्ञापनाय॥८॥ अष्टोत्तरेति ॥ अहोद्विजशिवशर्मन्यइमांस्रजंमालांकंठगांकुर्यादावर्तयेत्सयमंनपश्येदित्यन्वयः ॥ इमांकामित्यपेक्षायांमालांविशिनष्टि ॥ सुचारुनाम्नां सुष्ठुचारूणिचतानिनामानिचेतिसुचारुनामानितेषामष्टोत्तराधिकशतेन अष्टौउत्तराणिअधिकानियस्मिंस्तदष्टोत्तराधिकंतच्चतच्छतंचेतितत्तथातेनसंदर्भितांग्रथितांरचितामितियावत् ॥ अत्रोत्तराधिकशब्द

स्थाणोत्रिलोचनपिनाकधरस्मरारेकृष्णानिरुद्धकमलाकरकल्मषारे॥ विश्वेश्वरत्रिपथगार्द्रजटाकलापत्याज्याभटायइतिसंततमामनंति ॥८॥ अष्टोत्तराधिकशतेनसुचारुनाम्नांसंदर्भितांललितरत्नकदंबकेन॥ सन्नायकांदृढगुणांद्विजकंठगांयःकुर्यादिमांस्रजमहोसयमंनपश्येत् ॥९॥ इत्थंद्विजेंद्रनिजभृत्यगणान्सदैवसंशिक्षयेदवनिगान्सहिधर्मराजः ॥ अन्येपियेहरिहरांकधराधरायांतेदूरतःपुनरहोपरिवर्जनीयाः ॥११०॥ ॥अगस्तिरुवाच॥ ॥योधर्मराजरचितांललितप्रबंधांनामावलींसकलकल्मषबीजहंत्रीम् ॥ धीरोत्रकौस्तुभभृतःशशिभूषणस्यनित्यंजपेत्स्तनरसंसपिबेन्नमातुः॥ ११ ॥

योव्याख्येयव्याख्यानभावान्नपौनरुक्त्यम्॥ यद्वा अष्टोत्तरंचतदधिकंचकृत्स्नाष्टोत्तरशतनामादिभ्योधिकमेतदितिव्याख्येयम॥ कथंभूतेन॥ललितान्येवपदलालित्यादीन्येवरत्नानि तेषांकदंबःसमूहोयस्मिंस्तत्तथातेन ॥ कथंभूताम् ॥ सन्नायकां सन्सम्यग्वाहरिहरात्मकोभगवान्नायकोधारकोयस्याःसातथाताम् ॥ पुनःकथंभूताम् ॥ दृढगुणां दृढःअसाधारणो भगवदेकाश्रयोगुणोयस्याःसातथाताम् ॥ ९ ॥ इत्थमिति ॥ द्विजेंद्रहेत्रैवर्णिकश्रेष्ठ ॥ हरिहरांकधराहरिहरयोरंकानिशंखचक्ररुद्राक्षविभूत्यादीनिधरंतीतितथा ॥ अहोइतिसंभ्रमे ॥११०॥ योधर्मराजेति॥ ललितप्रबंधां ललितोरम्यःप्रबंधोरचनापरिपाटीयस्यांसातथाताम् ॥ सकलकल्मषबीजहंत्रीं सकलकल्मषाणांकायवाङ्मनोजन्यानांदशविधानांपापानांबीजंयदज्ञानंवासनावातस्यहंत्रींछेत्रींयोधीरोजपेत्पठेत्समातुःस्तनंनपिबेत् ॥ मुक्तोभवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥

इतीति ॥ प्रहृष्टवक्त्रोऽस्मत्स्वामिनोर्हरिहरयोर्नामकीर्तनमाहात्म्यमेवंभूतमितिविज्ञायप्रसन्नमुखः ॥ [२]भुवना १४ दित्या १२ रुद्रा ११ रुद्रा ११ रुद्रा ११ ग्रहा ९ दिशो १० रुद्राः ॥ ११ ॥ वर्षाणि ९ दिशो १० दशसुश्लोकेष्वष्टोत्तरशतंनाम्नाम् ॥ ११२ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ नवमेऽप्सरसांलोकोमार्तंडस्यपरात्मनः ॥ लोकश्चवर्ण्यतेरम्योनानाश्चर्यविशेषवान् ॥ १ ॥ रूपलावण्यसौभाग्यनिधयः रूपंसौंदर्यं लावण्यंदीप्तिःसौभाग्यंशोभनादृष्टत्वं तेषांनिधयः ॥ तदाश्रयाइत्यर्थः ॥ १ ॥ वारविलासिन्योवारस्त्रियोवेश्याइत्यर्थः ॥ वारस्त्रीगणिकावेश्येत्यमरः ॥ यज्ञभाजांइंद्रादीनाम् ॥ २ ॥ कामकेलिकलाभिज्ञाः कामोभिलाषः पुंसा

इतिशृण्वन्कथांरम्यांशिवशर्माप्रियेऽनघाम् ॥ प्रहृष्टवक्त्रःपुरतोददर्शाप्सरसांपुरीम् ॥ ११२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेयमलोकवर्णनंनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ काइमारूपलावण्यसौभाग्यनिधयःस्त्रियः ॥ दिव्यालंकारधारिण्योदिव्यभोगसमन्विताः ॥ १ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ एतावारविलासिन्योयज्ञभाजांप्रियंकराः ॥ गीतज्ञानृत्यकुशलावाद्यविद्याविचक्षणाः ॥ २ ॥ कामकेलिकलाभिज्ञाद्यूतविद्याविशारदाः ॥ रसज्ञाभाववेदिन्यश्चतुराश्चोचितोक्तिषु ॥ ३ ॥ नानादेशविशेषज्ञानानाभाषासुकोविदाः ॥ संकेतोदंतनिपुणानैकाःस्वैरचरामुदा ॥ ४ ॥ लीलानर्मसुसाभिज्ञाःसुप्रलापेषुपंडिताः ॥ यूनांमनांसिसततंस्वैर्हावैरमयंत्यमूः ॥ ५ ॥

मित्यर्थात् ॥ कामोभिलाषस्तर्षश्चेत्यमरः ॥ केलिःपरीहासः ॥ द्रवकेलिपरीहासाइत्यमरः ॥ कलाशिल्पम् ॥ कलाशिल्पेचकामेचेत्यमरः ॥ एतेष्वभिज्ञाश्चतुराइत्यर्थः ॥ रसज्ञाःशृंगारादिरसाभिज्ञाः ॥ भाववेदिन्योऽभिप्रायाभिज्ञाः ॥ ३ ॥ संकेतोदंतनिपुणाःरहस्यवृत्तांतदक्षाः ॥ वार्ताप्रवृत्तिर्वृत्तांतउदंतःस्यादथाह्वयइत्यमरः ॥ नैकाःसंघशःसंघशोवर्तमानाइत्यर्थः ॥ ४ ॥ लीलानर्मसुसाभिज्ञाः लीलाःशृंगारभावजाहावाः ॥ क्रियाइत्यर्थः ॥ स्त्रीणांविलासबिब्बोकविभ्रमाललितंतथा हेलालीलेत्यमीहावाःक्रियाःशृंगारभावजाइत्यमरः ॥ नर्माणिक्रीडाकौतुकानीतियावत् ॥ तेषुसाभिज्ञाअभिज्ञानसहिताः ॥ हावैःशृंगारभावजैर्व्यापारैः ॥ ५ ॥

---

[२] मनवो १४ रवयो १२ रुद्रा ११ रुद्रा ११ रुद्रा ११ ग्रहा ९ दिश १० श्चैव ॥ रुद्रा ११ ग्रहा ९ दिशो १० दिक्श्लोकेष्वष्टोत्तरंशतंनाम्नामितिपुस्तकांतरेपाठः

निःसृताउत्थिताः ॥ अनेनाप्सरसःशब्दनिरुक्तिर्दर्शिता ॥ तदुक्तंरामायणे ॥ अप्सुनिर्मथ्यमानासुरसात्तस्माद्वरस्त्रियः उत्पेतुरंभसोयस्मात्तस्मादप्सरसोभवन्निति ॥ त्रिजगज्जेतुस्त्रैलोक्यजयिनोमनोभुवःकामस्य मुह्यतेऽनेनेतिमोहनंतच्चतदस्त्रंचेतिमोहनास्त्रम् ॥ वेदाःप्रमाणमितिवत्सामानाधिकरण्यम ॥ ६ ॥ उर्वशीनारायणोरुमश्नातिस्वोत्पत्त्यर्थंभिनत्तीतितथा ॥ तथोक्तंहरिवंशे ॥ नारायणोरुंनिर्भिद्यसंभूतावरवर्णिनी ऐलस्यदयितादेवीयोषिद्रत्नंकिमुर्वशीति ॥ नचोभयत्रोत्पत्तौविरोधः ॥ केनचिन्निमित्तेनवसिष्ठस्येवतदुपपत्तेः ॥ रूपलावण्य

निर्मथ्यमानात्क्षीरोदात्पूर्वमप्सरसस्त्वमूः ॥ निःसृतास्त्रिजगज्जेतुर्मोहनास्त्रंमनोभुवः ॥ ६ ॥ उर्वशीमेनकारंभाचंद्रलेखातिलोत्तमा ॥ वपु
ष्मतीकांतिमतीलीलावत्युत्पलावती ॥ ७ ॥ अलंबुषागुणवतीस्थूलकेशीकलावती ॥ कलानिधिर्गुणनिधिःकर्पूरतिलकोर्वरा ॥ ८ ॥ अनंगल
तिकाचापितथामदनमोहिनी ॥ चकोराक्षीचंद्रकलातथामुनिमनोहरा ॥ ९ ॥ ग्रावद्रावातपोद्वेष्ट्रीचारुनासासुकर्णिका ॥ दारुसंजीविनी
सुश्रीःक्रतुशुल्काशुभानना ॥ १० ॥ तपःशुल्कातीर्थशुल्कादानशुल्काहिमावती ॥ पंचाश्वमेधिकाचैवराजसूयार्थिनीतथा ॥ ११ ॥ अष्टा
ग्निहोमिकातद्वद्वाजपेयशतोद्भवा ॥ इत्याद्यप्सरसांश्रेष्ठंसहस्रंषष्टिसंमितम् ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नप्सरोलोकेवसंत्यन्याअपिस्त्रियः ॥ सदास्खलि
तलावण्याःसदास्खलितयौवनाः ॥ १३ ॥ दिव्यांबरादिव्यमाल्यादिव्यगंधानुलेपनाः ॥ दिव्यभोगैःसुसंपन्नाःस्वेच्छाविधृतविग्रहाः ॥ १४ ॥
कृत्वामासोपवासानिस्खलंतिब्रह्मचर्यतः ॥ सकृदेवद्विकृत्वोवात्रिःकृत्वोदेवयोगतः ॥ १५ ॥ ताइमादिव्यभोगिन्योरूपलावण्यसंपदः ॥ निव
संत्यप्सरोलोकेसर्वकामसमन्विताः ॥ १६ ॥

सौभाग्यादिभिर्मेनकोर्वशीइत्यभिमानोयस्याःसामेनका ॥ रूपलावण्यादिभिर्जगद्रंभतिमोहयतीतिरंभा ॥ चंद्रवदर्धचंद्रवल्ललाटेलेखातिलकंयस्याःसाचंद्रलेखा ॥ रत्नानांतिलंतिलंसमानीयनिर्मितेतितिलोत्तमा ॥ तदुक्तमादिपर्वणि ॥ तिलंतिलंसमानीयरत्नानांयद्विनिर्मिता तिलोत्तमेतितत्तस्यानामचक्रेपितामहइति ॥ अन्यासामपियथायथंव्युत्पत्तिर्ज्ञेया ॥ ७ ॥ अलमत्यर्थंबुसमिवबुसमतिनिकृष्टायस्याःअर्थादन्यस्त्रीसाऽलंबुषा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सदास्खलितेत्युभयत्राकारप्रश्लेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ द्विकृत्वोवात्रिःकृत्वोवाइतिद्विवारंत्रिवारंवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥

कामिकानिकामेभ्योहितानिकामसंस्रष्टानीतिवा ॥ कामसंबद्धानीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ विप्लवंतेव्यभिचरंति ॥ वामलोचनाःसुंदरलोचनाः ॥ वामःसुंदरमूढयोरितिवचनात् ॥ १९॥
कुसुमानीत्यादीनांयादद्यात्साइहकल्पंवसेदित्यग्रिमश्लोकस्थेनसंबंधः ॥ २० ॥ पर्णानिनागवल्ल्याःपर्णानि ॥ऋजुताराणिसमानिदीर्घाणिचेत्यर्थः ॥ जीर्णानिपक्वानि ॥ २१ ॥ सुवा
सोपस्कराढ्यानि सुष्ठुवासोगंधोयेषांतानिसुवासानितानिचतानिउपस्कराणिगुवाकफलादीनिच तैराढ्यानियुक्तानि ॥ नागवल्ल्यास्तांबूलवल्ल्याः ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रतिव्यतीपा

कृत्वाव्रतानिसांगानिकामिकानिविधानतः ॥ भवंतिस्वैरचारिण्योदेवभोग्याइहागताः ॥ १७॥ पतिव्रतधृतानार्योबलेनबलिनाधृताः ॥ भर्तृ
बुद्ध्यारमंतेतंकदाचित्ताइमाद्विज ॥ १८ ॥ भर्तरिप्रोषितेयाश्चब्रह्मचर्यव्रताःसदा ॥ विप्लवंतेसकृद्दैवात्ताएतावामलोचनाः ॥ १९ ॥ कुसुमा
निसुगंधीनिसुवासंचंदनंतथा ॥ सुगौरंचापिकर्पूरंसुसूक्ष्माण्यंबराणिच ॥ २० ॥ पर्णानिऋजुताराणिजीर्णानिकठिनानिच ॥ साग्राणिस्व
र्णवर्णानिस्थूलनीलशिराणिच ॥२१॥ सुवासोपस्कराढ्यानिनागवल्ल्याद्विजोत्तम ॥ शय्याविचित्राभरणारतिशालोचितानिच ॥ २२॥ ब
हुकौतुकवस्तूनिसमर्च्यद्विजदंपती ॥ भोगदानमिदंकाम्यंप्रतिसंक्रमणंरवेः ॥ २३ ॥ किंवाप्रतिव्यतीपातमेकसंवत्सरावधि ॥ कोदादितिच
मंत्रेणयादद्याद्वरवर्णिनी ॥ २४ ॥ कामरूपधरोदेवःप्रीयतामितिवादिनी ॥ साश्रेष्ठाऽप्सरसांमध्येवसेत्कल्पमिहांगना ॥ २५ ॥ कन्यारूपध
राकाचिद्याभुक्ताकेनचित्क्वचित् ॥ देवरूपेणतंकालमारभ्यब्रह्मचारिणी ॥ २६ ॥ तदेववृत्तंध्यायंतीनिधनंयातिकालतः ॥ दिव्यरूपधरासेह
जायतेदिव्यभोगभाक् ॥ २७॥ निदानमप्सरोलोकस्येतिशृण्वन्द्विजाग्रणीः ॥ सौरंलोकमथप्राप्यक्षणेनसविमानगः ॥ २८ ॥ यथाकदंब
कुसुमंकिंजल्कैःसर्वतोवृतम् ॥ देदीप्यमानंहितथासमंताद्भानुभानुभिः ॥ २९ ॥

तंअमावास्यायुक्तोरविवासरोव्यतीपातोयोगविशेषोवा ॥ कोदादितिचमंत्रेण कोदात्कस्माअदात्कामोदात्कामायादात्कामोदाताकामःप्रतिग्रहीताकामैतत्तइतिमंत्रेणेत्यर्थः ॥ चश
ब्देनान्येपिमंत्रास्तद्दानेसमुच्चीयंते ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तदेवदेवरूपेणमेलनमेववृत्तंचरित्रंध्यायंती ॥ नपुरुषांतराभिलाषंकुर्वतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ निदानमिति ॥ अप्सरोलो
कस्यनिदानंकारणंइतिशृण्वन्उक्तप्रकारेणनिशामयन्सूर्यलोकंप्राप्यसशिवशर्मादूरात्रविंविज्ञायकृतांजलिःसन्प्रणनामेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ २८ ॥ सदृष्टांतंलोकंविशिनष्टि ॥ यथे
ति ॥ किंजल्कैःकेसरैः ॥ भानुभानुभिःसूर्यरश्मिभिः ॥ २९ ॥

रविंविशिनष्टि ॥ दूरा[1]दिति ॥ धृततामरसद्वयंगृहीतलीलाकमलयुगलम् ॥ पुनःकीदृशम् ॥ अतिजविनाअतिवेगवतास्यंदनेनचरंतमितिशेषः ॥ उपलक्षितमितिवा ॥ स्यंदनंविशिन
ष्टि ॥ नवभिरित्यादिना ॥ योजनानांक्रोशचतुष्टयानांनवभिःसहस्रैःसंमितेनप्रमितेन ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ योजनानांसहस्राणिभास्करस्यरथोनवेति ॥ धृतरश्मिनाधृतप्रग्रहेण ॥ च
द्वयंसमुच्चये ॥ सप्तसप्तियुतेनसप्तभिरश्वैरन्वितेन ॥ अश्वानामयुतेनेतिक्वचित्पाठःसचिंत्यः ॥ अप्सरआदिभिरुपलक्षितेन ॥ तत्र ग्रामणिर्यक्षः ॥ नैर्ऋतोराक्षसः ॥ ३० ॥ ३१ ॥
॥ ३२ ॥ तस्येति ॥ सदेवोपीत्यन्वयः ॥ भ्रूभंगेनकटाक्षेण ॥ ससूर्यः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नियंतेति ॥ सर्वभूतानांयोनियंतासएवंवक्तीत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ आविर्भावतिरो

दूराद्रविंसविज्ञायधृततामरसद्वयम् ॥ नवभिर्योजनानांचसहस्रैःसंमितेनह ॥ ३० ॥ विचित्रेणैकचक्रेणसप्तसप्तियुतेनच ॥ अनूरुणाधिष्ठि
तेनपुरतोधृतरश्मिना ॥ ३१ ॥ अप्सरोमुनिगंधर्वसर्पग्रामणिनैर्ऋतैः ॥ स्यंदनेनातिजविनाप्रणनामकृतांजलिः ॥ ३२ ॥ तस्यप्रणामंदेवो
पिभ्रूभंगेनानुमन्यच ॥ अतिदूरंनभोवर्त्मव्यतिचक्रामसक्षणात् ॥ ३३ ॥ प्रक्रांतेद्युमणौदूरंशिवशर्मातिशर्मवान् ॥ प्रोवाचभगवद्भक्तौक
थंलभ्यंरवेःपदम् ॥ ३४ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुमाचक्षाथांममाग्रतः ॥ सतांसाप्तपदीमैत्रीतन्मेमैत्र्याप्रणोदितौ ॥ ३५ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥
शृणुद्विजमहाप्राज्ञत्वय्यकथ्यंनकिंचन ॥ सत्संगादेवसाधूनांसत्कथासंप्रवर्तते ॥ ३६ ॥ नियंतासर्वभूतानांयएकःकारणंपरम् ॥ अनामा
गोत्ररहितोरूपादिपरिवर्जितः ॥ ३७ ॥ आविर्भावतिरोभावौयद्भ्रूनर्तनवर्तिनौ ॥ सएवंवक्तिसततंसर्वात्मावेदपूरुषः ॥ ३८ ॥ योसावादित्य
पुरुषःसोसावहमितिस्फुटम् ॥ अंधंतमःप्रविशंतियेचैवान्यमुपासते ॥ ३९ ॥

भावावुत्पत्तिप्रलयौजगतइतिशेषः ॥ यद्भ्रूनर्तनवर्तिनौ यस्यभ्रुवोर्नर्तनेनजृंभणेनवर्तितुंशीलंययोस्तौतथा ॥ सर्वात्मासर्वभूतांतर्यामी ॥ वेदपूरुषः वेदप्रतिष्ठापकःपूरुषःशास्त्रयोनिरि
त्यर्थः ॥ देवपूरुषइतिक्वचित्पाठः ॥ सर्वस्मादेवपूरुषइतिक्वचित् ॥ तदासर्वस्मात्पुरुषादयमेवपुरुषोत्तमइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ किंवक्तिइत्याकांक्षायामाह ॥ योसाविति ॥ तथाचश्रुतिः ॥
योसावादित्येपुरुषःसोसावहमिति ॥ ३९ ॥

---

१ इतआरभ्यश्लोकत्रयस्यसमुदितंव्याख्यानम्

अतोंधतमइत्यादिकांश्रुतिं निश्चितार्थांनिश्चितोऽबाधितोर्थोयस्याःसानिश्चितार्थातामितिपुनःपुनर्निश्चित्यनिश्चयेनज्ञात्वातंप्रसिद्धंसूर्योपाधिमेकंकेवलंब्राह्मणासोब्राह्मणाउपतिष्ठंते
उपासतइत्यर्थः ॥ ४० ॥ उपलभ्येति ॥ योद्विजःकालेयथासमयेसावित्रींसवितृरूपापन्नांपरांपरदेवतामुपलभ्यप्राप्यत्रिकालंनोपतिष्ठेतनोपास्तेससमाहात्पतेदित्यर्थः ॥ सावित्रीं
सवितृदैवत्यामुपनयनाख्यांक्रियांप्राप्यार्थात्सूर्यात्मानंनोपतिष्ठेतेतिवा ॥ ४१ ॥ जपंस्तिष्ठेदित्यत्रादित्यसंमुखइत्यग्रिमश्लोकस्थोनुषज्यते ॥ प्रत्यक्पश्चिमांसंध्यामित्यर्थः ॥ आता
रकोदयान्नक्षत्रोदयपर्यंतम् ॥ ४२ ॥ पूर्वकालावधिमाह ॥ सादित्यामिति ॥ अस्तमनोन्मुखसूर्यसहितामित्यर्थः ॥ तृतीयांसंध्यामाह ॥ मध्यमामिति ॥ ४३ ॥ कालेक्रियमाणं

निश्चितार्थांश्रुतिमिमांब्राह्मणासोद्विजोत्तम ॥ तमेकमुपतिष्ठंतेनिश्चित्येतिपुनःपुनः ॥ ४० ॥ उपलभ्यचसावित्रींनोपतिष्ठेतयःपराम् ॥ काले
त्रिकालंसमाहात्सपतेन्नात्रसंशयः ॥ ४१ ॥ तावत्प्रातर्जपंस्तिष्ठेद्यावदर्धोदयोरवेः ॥ आसनस्थोजपेन्मौनीप्रत्यगातारकोदयात् ॥ ४२ ॥
सादित्यांमध्यमांसंध्यांजपेदादित्यसंमुखः ॥ काललोपोनकर्तव्यस्ततःकालंप्रतीक्षयेत् ॥ ४३ ॥ कालेफलंत्योषधयःकालेपुष्पंतिपादपाः ॥
वर्षंतितोयदाःकालेतस्मात्कालंनलंघयेत् ॥ ४४ ॥ मंदेहदेहनाशार्थमुदयास्तमयेरविः ॥ समीहतेद्विजोत्सृष्टंमंत्रतोयांजलित्रयम् ॥ ४५ ॥ गा
यत्रीमंत्रतोयाढ्यंदत्तंयेनांजलित्रयम् ॥ कालेसवित्रेकिंनस्यात्तेनदत्तंजगत्त्रयम् ॥ ४६ ॥ किंकिंनसवितासूतेकालेसम्यगुपासितः ॥ आयु
रारोग्यमैश्वर्यंवसूनिसपशूनिच ॥ ४७ ॥ मित्रपुत्रकलत्राणिक्षेत्राणिविविधानिच ॥ भोगानष्टविधांश्चापिस्वर्गंचाप्यपवर्गकम् ॥ ४८ ॥

कर्मफलतीत्यत्रदृष्टांतमाह ॥ कालइति ॥ ४४ ॥ यथाकालमुपासितैवसंध्याफलंप्रयच्छतीत्यत्रहेतुमाह ॥ मंदेहेति ॥ मंत्रतोयांजलित्रयंमंत्राभिमंत्रितंजलांजलित्रयमित्यर्थः
॥ ४५ ॥ मंत्रतोयांजलित्रयमित्यत्राकांक्षितंमंत्रंप्रदर्शयंस्तद्दानफलमाह ॥ गायत्रीति ॥ त्रैलोक्यदानेयत्फलंभवतितदेतद्दानादित्यर्थः ॥ ४६ ॥ तदेवदर्शयति ॥ किंकिमिति ॥ ४७ ॥
भोगानष्टविधानणिमाद्यैश्वर्याणि सौगंध्यवनितावस्त्रगीततांबूलभोजनवाहनमंदिराणिवा ॥ तदुक्तम् ॥ सौगंध्यंवनितावस्त्रंगीतंतांबूलभोजनम् वाहनंमंदिराणीतिह्यष्टौभोगाःप्र
कीर्तिताइति ॥ अपवर्गंमोक्षम् ॥ ४८ ॥

अष्टादशविद्याभ्योगायत्र्याःश्रैष्ठ्यमाह ॥ अष्टादशेत्यारभ्यगायत्रीतेनगीयतइत्यंतेन ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सर्वेभ्योविद्याभ्योगायत्र्याःश्रेष्ठत्वेपिसूर्यस्यकिमाया तंतद्वाच्यत्वेनपरमश्रैष्ठ्यमागतमित्याह ॥ वाच्यवाचकसंबंधइति ॥ ५४ ॥ नचगायत्र्याःप्रभावःसाधनीयःप्रत्यक्षसिद्धत्वादित्याह ॥ प्रभावेणेति ॥ कौशिकोविश्वामित्रः ॥ ५५ ॥

अष्टादशसुविद्यासुमीमांसातिगरीयसी ॥ ततोपितर्कशास्त्राणिपुराणंतेभ्यएवच ॥ ४९ ॥ ततोपिधर्मशास्त्राणितेभ्योगुर्वीश्रुतिर्द्विज ॥ ततोप्युपनिषच्छ्रेष्ठागायत्रीचततोधिका ॥ ५० ॥ दुर्लभासर्वमंत्रेषुगायत्रीप्रणवान्विता ॥ नगायत्र्याधिकंकिंचित्त्रयीषुपरिगीयते ॥ ५१ ॥ नगायत्रीसमोमंत्रोनकाशीसदृशीपुरी ॥ नविश्वेशसमंलिंगंसत्यंसत्यंपुनःपुनः ॥ ५२ ॥ गायत्रीवेदजननीगायत्रीब्राह्मणप्रसूः ॥ गातारंत्रायते यस्माद्गायत्रीतेनगीयते ॥५३॥ वाच्यवाचकसंबंधोगायत्र्याःसवितुर्द्वयोः ॥ वाच्योसौसवितासाक्षाद्गायत्रीवाचिकापरा ॥५४॥ प्रभावेणैवगायत्र्याःक्षत्रियःकौशिकोवशी ॥ राजर्षित्वंपरित्यज्यब्रह्मर्षिपदमीयिवान् ॥ ५५ ॥ सामर्थ्यंप्रापचात्युच्चैरन्यद्भुवनसर्जने ॥ किंकिंनदद्याद्गायत्रीसम्यगेवमुपासिता ॥ ५६ ॥ नब्राह्मणोवेदपाठान्नशास्त्रपठनादपि ॥ देव्यास्त्रिकालमभ्यासाद्ब्राह्मणःस्याद्विनान्यथा ॥ ५७ ॥ गायत्र्येवपरंविष्णुर्गायत्र्येवपरःशिवः ॥ गायत्र्येवपरोब्रह्मागायत्र्येवत्रयीततः ॥ ५८ ॥ देवत्रयंसभगवानंशुमालीदिवाकरः ॥ सर्वेषांमहसांराशिःकालःकालप्रवर्तकः ॥ ५९ ॥ अर्कमुद्दिश्यसततमस्मल्लोकनिवासिनः ॥ श्रुतिंत्व्युदाहरंतीमांसारासारविवेकिनः ॥ ६० ॥

अन्यद्भुवनेत्यार्षम् ॥ अव्ययंवान्यच्छब्दः ॥ अन्यदपूर्वंसामर्थ्यमितिवा ॥ एवंतत्तत्कालेपूर्वोक्तप्रकारेण ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ गायत्रीति ॥ वेदत्रयात्मकानांविष्णुरुद्रविरिंचानांगायत्रीस्वरूपत्वंयतोऽतोवेदत्रयीगायत्र्येवेत्यर्थः ॥५८॥ ततःकिंप्रकृते ॥ देवत्रयमिति ॥ येयंत्रयीतिक्वचित्पाठः ॥ कलयतीतिकालोनिमेषलवाद्यात्मकस्तदधिष्ठातावा तत्प्रवर्तकश्च ॥५९॥ अस्मल्लोकोवैकुंठस्तन्निवासिनः ॥ ६० ॥

तामेवश्रुतिंदर्शयतः ॥ एषोहदेवइति ॥ अस्यार्थः ॥ एषोहदेवस्त्रिष्टुभःसर्वाःसदसस्पतिमित्यस्यागायत्र्याःप्राक् ॥ इदानींस्वरूपंकथयति ॥ एषदेवःप्रदिशोदिशश्चसर्वाअनुव्याप्य प्रवर्ततेतिर्यगूर्ध्वमधश्चैव ॥ पूर्वोंहजातःअनादिनिधनःसंभूतः ॥ सउगर्भेंअंतःसएवमातुरुदरेगर्भेंव्यवतिष्ठते ॥ सएवचजातः ॥ सचजनिष्यमाणः ॥ तदुक्तम् ॥ सर्वंखल्विदंब्रह्मतज्जलानितिशांतउपासीतेतिश्रुतौ ॥ प्रत्यङ्जनास्तिष्ठतिसर्वतोमुखः प्रतिपदार्थमंचन्यस्तिष्ठति ॥ सर्वतोमुखः सर्वतोक्षिशिरोग्रीवपाणिपादःअचिंत्यशक्तिरित्यर्थः ॥ जनाइत्याद्युदात्तस्वरमपिसदामंत्रितमेवार्थस्यहिप्राप्तमेतद्वर्ततेहेजनाइति ॥ ६१ ॥ येसंदैवमुक्तप्रकारैःसौरैःसूक्तैः उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः ॥ दृशेविश्वायसूर्यमित्याद्यैस्तंसूर्यमुपतिष्ठेरन्येचतंनमंति

एषोहदेवःप्रदिशोनुसर्वाःपूर्वोंहजातःसउगर्भेंअंतः॥सएवजातःसजनिष्यमाणःप्रत्यङ्जनास्तिष्ठतिसर्वतोमुखः॥६१॥सदैवमुपतिष्ठेरन्सौरैःसूक्तैरतंद्रिताः॥येनमंत्यत्रतेविप्राविप्राभास्करसन्निभाः॥६२॥पुष्यार्केप्यथहस्तार्केमूलार्केप्यथवाद्विज॥ उत्तरार्केऽथयत्कार्यंतत्फलत्येवनान्यथा॥६३॥ पौषेमास्यर्कदिवसेयःस्नात्वाभास्करोदये॥ दानंहोमंजपंकुर्यादर्चामर्कस्यसुव्रतः॥६४॥ श्रद्धावानेकभक्तश्चकामक्रोधविवर्जितः॥ सहाप्सरोभिर्द्युतिमान्सवसेदत्रभोगवान्॥ ६५॥ अयनेविषुवेचापिषडशीतिमुखेषुवा॥ विष्णुपद्यांचयेदद्युर्महादानानिसुव्रताः॥६६॥ तिलान्जुह्वतिसाज्यांश्चब्राह्मणान्भोजयंतिच॥ पितॄनुद्दिश्यचश्राद्धंयेकुर्वंतिविपश्चितः॥६७॥ महापूजांचयेकुर्युर्महामंत्रान्जपंतिच॥ तेऽत्रवैकर्तनेलोकेविकर्तनसमप्रभाः॥६८॥ नदरिद्रानदुःखार्तानव्याधिपरिपीडिताः॥ संक्रमेष्वर्कभक्तायेनविरूपानदुर्भगाः॥ ६९॥

तेऽपिभास्करतुल्याइत्यर्थः ॥ येवसंत्यत्रतेविप्रविप्राइतिक्वचित्पाठः ॥ ६२ ॥ पुष्यार्कइत्यादावर्कशब्दोर्कवासरविषयः ॥ फलत्येवफलवद्भवत्येवेत्यर्थः ॥ एवकारव्यावर्त्यमाह ॥ नान्यथेति ॥ फलत्येषइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रएषसूर्यस्तत्कार्यंफलतिफलवन्निष्पादयति ॥ सफलंकरोतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अत्रसूर्यलोके ॥ ६५ ॥ अयनइति ॥ अयनेअयनद्वितयेमकरकर्कटसंक्रमणे ॥ विषुवेविषुवद्वितयेतुलामेषसंक्रमणे ॥ षडशीतिमुखेषुधनुर्मिथुनकन्यामीनसंक्रमणेषु ॥ विष्णुपद्यांवृषवृश्चिकसिंहकुंभसंक्रांत्याम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विकर्तनसमप्रभाभवंतीतिशेषः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

---

१ पुष्येमासीतिप्रचुरःपाठः

२ द्वर्ण्यंतेइत्यपिक्वचित्पाठः

कपिलाज्याप्लुतैःकपिलायाघृतेनप्रोक्षितैः ॥ कपिलाज्याक्तसत्तिलैरितिपाठेसत्तिलशब्देनशुक्लास्तिलागृह्यंते ॥ शुक्लैस्तुतर्पयेद्देवान्मनुष्यान्शबलैस्तिलैः कृष्णैस्तुतर्पयेत्पितॄन्श्रद्धावांस्तुसमाहितइतिवचनात् ॥ ७० ॥ विहीननयनाननाः विहीनानिविगतानिनयनानिनेत्राणियेषुतानिआननानिमुखानियेषांते ॥ विहीननयनानराइतिक्वचित्पाठः ॥ विच्छायनयनाननाइतिचाऽन्यत्र ॥ सपटच्चराजीर्णवस्त्रसहिताः ॥ पटच्चरंजीर्णवस्त्रमित्यमरः ॥ ७१ ॥ कृष्णलकेनगुंजात्मकेन ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ हंसइति ॥हंतिनाशयतिगच्छतिजानातिवासर्वमितिहंसः ॥ मंत्ररूपोवा ॥ हंसहंसेतिमंत्रोयंजीवोजपतिसर्वदेतिवचनात् ॥ शुद्धसात्त्विकइतिवा ॥ वैष्णवोंशःपरःसूर्यइतिवचनात् १ ॥ भातीति

संक्रमेषुनयैर्दत्तंनस्नातंतीर्थवारिषु ॥ विशेषहोमोनकृतःकपिलाज्याप्लुतैस्तिलैः ॥ ७० ॥ तेदृश्यंतेप्रतिद्वारंविहीननयनाननाः ॥ देहिदेहीतिजल्पंतोदेहिनःसपटच्चराः ॥ ७१ ॥ समंकृष्णलकेनापियोदद्यात्कांचनंकृती ॥ सूर्यग्रहेकुरुक्षेत्रेसवसेदत्रपुण्यभाक् ॥ ७२ ॥ सर्वंगंगासमंतोयंसर्वंब्रह्मसमाद्विजाः ॥ सर्वंदेयंस्वर्णसमंराहुग्रस्तेदिवाकरे ॥ ७३ ॥ दत्तंजप्तंहुतंस्नातंयत्किंचित्सदनुष्ठितम् ॥ भानूपरागेश्राद्धादितद्धेतुर्ब्रह्मसंनिधेः ॥ ७४ ॥ रविवारेसंक्रमश्चेदुपरागोऽथवाभवेत् ॥ तदायदर्जितंपुण्यंतदिहाक्षयमाप्यते ॥ ७५ ॥ भानुवारोयदाषष्ठ्यांसप्तम्यामथजायते ॥ तदायत्सुकृतंकर्मकृतंतदिहभुज्यते ॥ ७६ ॥ हंसोभानुःसहस्रांशुस्तपनस्तापनोरविः ॥ विकर्तनोविवस्वांश्चविश्वकर्माविभावसुः ॥ ७७ ॥

भानुःभाःनुदतिप्रेरयतीतिवा २ ॥ सहस्रंअपरिमिताअंशवोरश्मयोयस्यससहस्रांशुः ३ ॥ तपतीतितपनः ४ ॥ तापयतीतितापनः ५ ॥ लोकानवतिरक्षतीतिरविः ॥ उक्तंच ॥ अवेतिरक्षणेधातुःप्रत्ययेस्यरुडागमः अवतित्रीनिमाँल्लोकांस्तेनासौरविरुच्यतइति ६ ॥ विशिष्टतेजस्त्वार्थंकर्तनात्तेजःशातनाद्वाविकर्तनः ७ ॥ विशिष्टंवसुतेजोवर्ततेयस्यसविवस्वान् ८ ॥ निपातनात्साधुत्वम् ॥ एवमन्यत्रापि ॥ चःसमुच्चये ॥ विश्वंकर्मयस्यविश्वस्यकर्मयस्मादितिवासविश्वकर्मा ९ ॥ विभावसुःअग्निस्वरूपः ॥ विविधप्रकारेणधातुषुभांतिवसवोरश्मयोयस्येतिवा १० ॥ ७७ ॥

---

१ कृष्णलकेनगुंजयासमंतत्परिमितमित्यर्थइत्यपेक्षितमितिभाति

विश्वस्मिन्विश्वंवारूपंयस्यसविश्वरूपः ११॥ विश्वकर्ताविश्वोत्पादकः १२॥ बुधशापाद्गर्भस्थोनमृतइतिमार्तंडः ॥ तथाचहरिवंशे ॥ नखल्वयंमृतोंऽडस्थइतिस्नेहादभाषत अजानन्क
श्यपस्तस्मान्मार्तंडइतिचोच्यतेइति ॥ अचेतनेंऽडेवैराजरूपेणप्रविष्टत्वाद्वामार्तंडः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ मृतेंडएषएतस्मिन्यदभूत्ततोमार्तंडइतिव्यपदेशइति १३॥ मिहिंमिहिकांरातिगृ
ह्णातिनाशयतीतिमिहिरः १४ ॥ अंशुमान्रश्मिमान् १५ ॥ अदितेःपुत्रआदित्यः १६ ॥ चःसमुच्चये ॥ उष्णगुस्तिग्मरश्मिः १७ ॥ उद्गमयंवसुसूतेइतिसूर्यः १८ ॥ अर्यमाअर्यामू
र्तिः १९ ॥ कलाकाष्ठानिमेषादिक्रमेणसर्वंजगद्वर्धयतीतिब्रध्नः २० ॥ दिवाकरोदिनकर्ता २१ ॥ ७८ ॥ द्वादशात्माद्विषण्मूर्तिः २२ ॥ सप्तहयःसप्ताश्वः २३ ॥ भास्करःप्रभाकरः
२४ ॥ अहस्करोदिनकरः २५ ॥ खेआकाशेगच्छतीतिखगः २६ ॥ जगत्सूतइतिसूरः २७ ॥ प्रभाकरोदीप्तिकरः २८ ॥ श्रीमानितिविशेषणम् ॥ लोकचक्षुर्लोकप्रकाशकइत्यर्थः
२९ ॥ ग्रहेश्वरोग्रहाणांराजा ३० ॥ ७९ ॥ त्रिलोकेशोलोकत्रयनियंता ३१ ॥ लोकसाक्षीसर्वांतर्यामी ३२ ॥ तमोरिःअंधकारशत्रुः ३३ ॥ शाश्वतोनित्यः ३४ ॥ शुचिःपवि

विश्वरूपोविश्वकर्तामार्तंडोमिहिरोंऽशुमान् ॥ आदित्यश्चोष्णगुःसूर्योऽर्यमाब्रध्नोदिवाकरः ॥ ७८ ॥ द्वादशात्मासप्तहयोभास्करोहस्करःख
गः॥ सूरःप्रभाकरःश्रीमाँल्लोकचक्षुर्ग्रहेश्वरः॥ ७९ ॥ त्रिलोकेशोलोकसाक्षीतमोरिःशाश्वतःशुचिः॥ गभस्तिहस्तस्तीव्रांशुस्तरणिःसुमहोर
णिः॥ ८० ॥ द्युमणिर्हरिदश्वोर्कोभानुमान्भयनाशनः॥ छंदोश्वोवेदवेद्यश्चभास्वान्पूषावृषाकपिः॥ ८१ ॥

त्रः ३५ ॥ गभस्तिहस्तोरश्मिकरः ३६ ॥ तीव्रांशुस्तीक्ष्णरश्मिः ३७ ॥ तरणिस्तारकः भक्तानांसंसारोत्तारकनौस्वरूपइतिवा ३८ ॥ सुमहःशोभनतेजःस्वरूपः ३९॥ अरणिः अर
णिरिवारणिःसर्वोत्पत्तिमतामभिव्यक्तिस्थानमित्यर्थः ॥ लोकप्रकाशकःश्रीमानितिसांबपुराणांतर्गतसांबस्तवराजेएकविंशतिनामान्यथाऽनुपपत्त्याश्रीमानित्यस्यैकनामत्वेसुमहोर
णिःप्रकृष्टतेजसामुद्भवस्थानमितिनामैकत्वेनव्यावर्तव्यमिति ४० ॥ ८० ॥ दिवोमणिर्द्युमणिः ४१ ॥ हरिदश्वोहरिद्वर्णघोटकः ४२ ॥ अतिशयेनारातिगच्छतीत्यर्कः ॥ तदुक्तम् ॥
ऋश्वगतौस्मृतोधातुरस्यकःप्रत्ययःस्मृतः गतौयस्मात्परोनास्तितस्मादर्कःसउच्यतइति ॥ जगदर्च्यतमत्वाद्वाऽर्कः ४३ ॥ भानुमान्रश्मिवान् ४४ ॥ भयनाशनोभवभयच्छेत्ता ४५ ॥
गायत्र्यादीनिसप्तच्छंदांसिअश्वायस्यसच्छंदोश्वः ४६ ॥ वेदवेद्यउपनिषदेकगम्यः ४७ ॥ चःसमुच्चये ॥ भास्वान्प्रकाशवान् ४८ ॥ वृष्ट्यादिद्वारेणसर्वंजगत्पुष्णातीतिपूषा ४९ ॥
वर्षतिपुण्यफलंआकंपयतिपापफलमितिवृषाकपिः ५० ॥ ८१ ॥

एकंचक्रंयस्मिंस्तथाविधोरथोयस्यसएकचक्ररथः ५१ ॥ मित्रःसर्वत्रमित्रस्वभावः ५२ ॥ मंदेहाराक्षसास्तेषामरिर्मंदेहारिः ५३ ॥ तमिस्रहातमोहर्ता ५४ ॥ दैत्यहामंदेहादिदैत्यहंता ५५ ॥ पापहर्ताभक्तानांपापहा ५६ ॥ चःसमुच्चये ॥ धारणाद्धर्मोधर्मस्वरूपोवा ५७ ॥ तस्यैवधर्मस्यप्रकाशकोधर्मप्रकाशकः ५८ ॥ ८२ ॥ हेआकाशेलिंकतिगच्छतीतिहेलिकः ५९ ॥ चित्राःसप्तप्रकाराभानवोरश्मयोयस्यसचित्रभानुः ६० ॥ चःसमुच्चये ॥ कलिघ्नःकलेर्नाशकः ६१ ॥ तार्क्ष्यवाहनःतार्क्ष्योऽनूरुर्वाहनःसारथिर्यस्यसः ॥ उह्यते

एकचक्ररथोमित्रोमंदेहारिस्तमिस्रहा ॥ दैत्यहापापहर्ताचधर्मोधर्मप्रकाशकः ॥ ८२ ॥ हेलिकश्चित्रभानुश्चकलिघ्नस्तार्क्ष्यवाहनः ॥ दिक्पतिःपद्मिनीनाथःकुशेशयकरोहरिः ॥ ८३ ॥ घर्मरश्मिर्दुर्निरीक्ष्यश्चंडांशुःकश्यपात्मजः ॥ एभिःसप्ततिसंख्याकैःपुण्यैःसूर्यस्यनामभिः ॥ ८४ ॥ प्रणवादिचतुर्थ्यंतैर्नमस्कारसमन्वितैः ॥ प्रत्येकमुच्चरन्नामद्द्याद्द्यादिवाकरम् ॥ ८५ ॥ विगृह्यपाणियुग्मेनताम्रपात्रंसुनिर्मलम् ॥ जानुभ्यामवनींगत्वापरिपूर्यजलेनच ॥ ८६ ॥ करवीरादिकुसुमैरक्तचंदनमिश्रितैः ॥ दूर्वांकुरैरक्षतैश्चनिक्षिप्तैःपात्रमध्यतः ॥ ८७ ॥ दद्यादर्घ्यंमनर्घ्यायसवित्रेध्यानपूर्वकम् ॥ उपमौलिसमानीयतत्पात्रंनान्यदृङ्मनाः ॥ ८८ ॥ प्रतिमंत्रंनमस्कुर्यादुदयास्तमयेरविम् ॥ अनयानामसप्तत्यामहामंत्ररहस्यया ॥ ८९ ॥ एवंकुर्वन्नरोजातुनदरिद्रोनदुःखभाक् ॥ व्याधिभिर्मुच्यतेघोरैरपिजन्मांतरार्जितैः ॥ ९० ॥ विनौषधैर्विनावैद्यैर्विनापथ्यपरिग्रहैः ॥ कालेननिधनंप्राप्तःसूर्यलोकेमहीयते ॥ ९१ ॥ इत्येकदेशःकथितोभानुलोकस्यसत्तम ॥ महातेजोनिधेरस्यकोविशेषमवैत्यहो ॥ ९२ ॥

अनेनेतिवाहनशब्दव्युत्पत्तेः ६२ ॥ दिशांपतिर्दिक्पतिः ६३ ॥ पद्मिनीनाथःकमलिनीनांप्रकाशकः ॥ तथाचोक्तम् ॥ अयमुदयतिमुद्राभंजनःपद्मिनीनामिति ६४ ॥ कुशेशयकरःपद्महस्तः ६५ ॥ हरत्यज्ञानंतिमिरादिकंचेतिहरिः ६६ ॥ ८३ ॥ घर्मरश्मिरुष्णकिरणः ॥ घर्मःस्वेदस्तज्जनकारश्मयोयस्यसइतिवा ६७ ॥ दुर्निरीक्ष्यःस्वाच्छंद्येनद्रष्टुमशक्यः ६८ ॥ चंडांशुस्तीक्ष्णकिरणः ६९ ॥ कश्यपात्मजोमारीचतनयः ७० ॥ एभिरिति ॥ एभिरित्यादितृतीयांतानांपदानांदद्यादर्घ्यमनर्घ्यायेतिचतुर्थ्येनान्वयः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ उपमौलिशिरःसमीपम् ॥ ८८ ॥ मंत्रंमंत्रंप्रतिमंत्रम् ॥ पूर्वोक्तनामान्येवात्रमंत्राः ॥ मंत्रमात्रत्वमितिभ्रमंनिराकुर्वन्नेतदनुष्ठानस्यफलमाह ॥ अनयेत्यादिना ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सहस्राक्षस्यवक्रेश्वलोकावत्यंतसुंदरौ॥मनःप्रीतिकरौद्यौव
र्ण्यैतेदशमेऽद्भुतौ ॥ १ ॥ रमयंतीति ॥ इदमोद्विरभ्यासोऽन्वयभेदाभिप्रायेण ॥ अतीवेतिलोकोक्तिः ॥ एवार्थेइवशब्दः ॥ १ ॥ सुतीर्थफलितद्रुम सुतीर्थस्यफलंसुतीर्थमेववाफलंतद्वि
द्यतेयस्यलोकस्यससुतीर्थफलितः ॥ तारकादित्वादितच् ॥ सचासौद्रुमश्चतत्संबोधनंतथा ॥ विसर्गांतपाठेसुतीर्थफलितोद्रुमइतिचपाठेलोकएवद्रुमत्वेननिरूप्यते ॥ तत्रलोकशब्दस्यभु
वनपरत्वेसुतीर्थफलितःसुतीर्थफलैःप्राप्यतइत्यर्थ. ॥ सुतीर्थफलविद्रुमइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रसुतीर्थफलयुक्तोविशिष्टोद्रुमइत्यर्थः ॥ अत्ररमतेसहस्राक्षइतिशेषः ॥ उभयपक्षेप्यत्रकु

स्वकर्णविषयीकुर्वन्नितिपुण्यकथामिमाम् ॥ क्षणादालोकयांचक्रेमहेंद्रस्यमहापुरीम् ॥ ९३ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ श्रुत्वासौरींकथामे
तामप्सरोलोकसंयुताम् ॥ नदरिद्रोभवेत्कापिनाधर्मेषुप्रवर्तते ॥ ९४ ॥ ब्राह्मणैःसततंश्राव्यमिदमाख्यानमुत्तमम् ॥ वेदपाठेनयत्पुण्यंतत्पु
ण्यफलदायकम् ॥ ९५ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशृण्वंतोऽध्यायमुत्तमम् ॥ पातकानिविसृज्येहगतिंयास्यंत्यनुत्तमाम् ॥ ९६ ॥ ॥ इतिश्री
स्कंदपुराणेकाशीखंडेअप्सरःसूर्यलोकवर्णनंनामनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ रमयंतीमनोतीवकेयंकस्येय
मीशितुः ॥ नयनानंदसंदोहदायिनीपूरनुत्तमा ॥ १ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाभागसुतीर्थफलितद्रुम ॥ लोकोऽत्ररमतेविप्रसह
स्राक्षपुरीत्वियम् ॥ २ ॥ तपोबलेनमहताविहिताविश्वकर्मणा ॥ दिवापिकौमुदीयस्याःसौधश्रेणीश्रियंश्रयेत् ॥ ३ ॥ यदाकलानिधिःक्वापिद
र्शेदृश्यत्वमावहेत् ॥ तदास्वप्रेयसींज्योत्स्नांसौधेष्वेषुनिगूहयेत् ॥ ४ ॥

त्रेत्याकांक्षायामाह ॥ सहस्राक्षेति ॥ तुशब्दोऽन्येभ्योलोकेभ्योविशेषद्योतनार्थः ॥२ ॥ पुरींविशिनष्टि ॥ तपोबलेनेत्यादिसार्धद्वादशभिः ॥ एतेषुश्लोकेषुयदिदमादिशब्दानांसेयंपुरीइ
त्यनेनान्वयः ॥ दिवापीति ॥ यस्याइंद्रपुर्याःसौधश्रेणीश्रियंराजसदनपंक्तिशोभांदिवापिनकेवलंरात्रौदिवसेपिकौमुदीचंद्रिकाश्रयेदाश्रयेत् ॥ चंद्रिकैवयस्याःसदासौधश्रेणिशोभेत्यर्थः
॥ ३ ॥ किंच यदेति ॥ दर्शेअमावास्यायाम् ॥ दर्शइत्युपलक्षणम् ॥ यदायदाऽदृश्यत्वंप्राप्नोतितदातदास्वप्रेयसींस्वस्यप्रियतमांज्योत्स्नांसौधेषुनिगूहयेत्संचारयेदित्युत्प्रेक्षा ॥ सुश्रेयसी
मितिपाठे सुश्रेयसींश्रेष्ठांश्रेयस्करीमितियावदर्थाल्लोकानामित्यर्थः ॥ ४॥

यदच्छेति ॥ यस्याअच्छभित्तौनिर्मलसौधभित्तौस्वंप्रतिबिंबंवीक्ष्यान्ययोषिद्विशंकिताअन्यस्यस्त्रीकांतेनानीताइतिविशंकिता ॥ विशंकायांहेतुः ॥ मुग्धामूढाऽविदग्धाकाचिद्देवांगना
चित्रंयथास्यात्तथाईर्ष्यावशादिवस्वांचित्रशालिकांस्वीयंसौधविशेषंआशुझटितिनाविशेदित्यर्थः ॥ एतच्चित्रमितिवा॥५॥ हर्म्येष्विति ॥ तमोऽधकारः ॥ अपिशब्दात्सचंद्रासुरात्रिष्व
पीत्यर्थः ॥ उत्प्रेक्षेयम् ॥६॥ चंद्रेति ॥ तत्रपुर्याम् ॥ स्रुतमत्रतस्मादितिचपाठेएकंजलपदमध्याहर्तव्यम् ॥७॥ कुविंदास्तंतुवायाः ॥ पश्यतोहराअलंकरणनिर्मातारःस्वर्णकाराइत्यर्थः ॥
अलंकृतीःअलंकरणानि ॥ ८ ॥ चिंतामणिस्तदधिष्ठात्रीदेवता ॥ चिकेतिजानातिगणयतीतिवा ॥ चिंतामभिप्रेतांवांछामित्यर्थः ॥९॥ अतोऽस्याम् ॥१०॥ कीर्तिरिति ॥ सर्वतोवाजि

यदच्छभित्तौवीक्ष्यस्वमन्ययोषिद्विशंकिता ॥ मुग्धानाशुविशेच्चित्रमपिस्वांचित्रशालिकाम् ॥ ५ ॥ हर्म्येषुनीलमणिभिर्निर्मितेष्वत्रनिर्भय
म् ॥ स्वनीलिमानमाधायतमोहःस्वपितिष्ठति ॥ ६ ॥ चंद्रकांतशिलाजालस्रुतमात्रामलंजलम् ॥ तत्रचादायकलशैर्नेच्छंत्यन्यज्जलंजनाः
॥ ७ ॥ कुविंदानचसंत्यत्रनचतेपश्यतोहराः ॥ चैलान्यलंकृतीरत्रयतःकल्पद्रुमोर्पयेत् ॥ ८ ॥ गणकानात्रविद्यंतेचिंताविद्याविशारदाः ॥ यत
श्चिकेतिसर्वेषांचिंतांचिंतामणिर्द्रुतम् ॥ ९ ॥ सूपकारानसंत्यत्ररसकर्मविचक्षणाः ॥ दुग्धेसर्वरसानेकाकामधेनुरतोयतः ॥ १० ॥ कीर्तिरु
च्चैःश्रवायस्यसर्वतोवाजिराजिषु ॥ रत्नमुच्चैःश्रवाःसोत्रहयानांपौरुषाधिकः ॥ ११ ॥ ऐरावतोदंतिवरश्चतुर्दंतोत्रराजते ॥ द्वितीयइवकैला
सोजंगमस्फटिकोज्ज्वलः ॥ १२ ॥ तरुरत्नंपारिजातःस्त्रीरत्नंसोर्वशीत्विह ॥ नंदनंवनरत्नंचरत्नंमंदाकिनीह्यपाम् ॥ १३ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सुराणांया
कोटिःश्रुतिसमीरिता ॥ प्रतीक्षतेसाऽवसरंसेवायैप्रत्यहंत्विह ॥ १४ ॥

राजिषुसकलेष्वश्वसमूहेषु ॥ उच्चैःश्रवःश्रवणंयस्याःसाकीर्तिर्यस्यसउच्चैःश्रवाः ॥ हयानांमध्येरत्नंश्रेष्ठोऽत्रास्यामित्यर्थः ॥ कथंभूतः ॥ पौरुषाधिकः पुरुषस्येदंपौरुषंबलंतेनाधिकः ॥
यद्वा पुरुषोविष्णुस्तस्यांशःपौरुषोविभूतिरित्यर्थः ॥ तेनाधिकःश्रेष्ठः ॥ उच्चैःश्रवसमश्वानामितिभगवद्वचनात् ॥ चात्रेतिपाठेसइत्यध्याहर्तव्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्रयस्त्रिंशदि
ति ॥ यद्यपित्रयस्त्रिंशद्देवदेवाःश्रुतिप्रतिपादिताः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाइति ॥ तथापितेष्वंतर्भूतान्देवानगृहीत्वात्रयस्त्रिंशत्सुराणांयाकोटिरित्युक्तम् ॥ अवसरमवकाशम् ॥
तुशब्देनसंभ्रमोगृह्यते ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ अमरावत्यास्तौल्यपाविभ्ययोरभावमन्यस्याह ॥ अश्वमेधेति ॥ १६ ॥ अर्चिष्मतीति ॥ वह्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुकुबेरेशानांसप्तानामर्चिष्मत्याद्याःसप्तपुर्यः ॥ ईशस्ये
यमैशी ॥ १७ ॥ नान्यतइतिपाठेनान्यस्येत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ महेंद्रपदलिप्सवःअमरावतींप्राप्तुमिच्छवः ॥ २१ ॥ शक्रैश्वर्यजिघृक्षवःइंद्रश्रियंलब्धुमिच्छवः ॥ २२ ॥
तर्हिकिमितिनागृह्णंस्तत्राह ॥ निष्प्रत्यूहमिति ॥२३॥ तर्हिसविघ्नक्रतुशतानांतदनुष्ठानंनिष्फलमेवनेत्याह ॥ असमाप्तेति ॥२४॥ तुलेति ॥ तुलापुरुषादीनिचतानिमहादानानिचेति त

स्वर्गेष्विंद्रपदादन्यन्नविशिष्येतकिंचन ॥ यद्यत्त्रिलोक्यामैश्वर्यंनतत्तुल्यमनेनहि ॥ १५ ॥ अश्वमेधसहस्रस्यलभ्यंविनिमयेनयत् ॥ किंतेन
तुल्यमन्यत्स्यात्पविघ्नमथवामहत् ॥ १६ ॥ अर्चिष्मतीसंयमिनीपुण्यवत्यमलावती ॥ गंधवत्यलकेशीचनैतत्तुल्यामहर्धिभिः ॥ १७ ॥ अय
मेवसहस्राक्षस्त्वयमेवदिवस्पतिः ॥ शतमन्युरयंदेवोनामान्येतानिनामतः ॥ १८ ॥ सप्तापिलोकपालायेतएनंसमुपासते ॥ नारदाद्यैर्मुनिव
रैरयमाशीर्भिरीड्यते ॥ १९ ॥ एतत्स्थैर्येणसर्वेषांलोकानांस्थैर्यमिष्यते ॥ पराजयान्महेंद्रस्यत्रैलोक्यंस्यात्पराजितम् ॥ २० ॥ दनुजामनुजा
दैत्यास्तपस्यंत्युग्रसंयमाः ॥ गंधर्वयक्षरक्षांसिमहेंद्रपदलिप्सवः ॥ २१ ॥ सगराद्यामहीपालावाजिमेधविधायकाः ॥ कृतवंतोमहायत्नंशक्रै
श्वर्यजिघृक्षवः ॥ २२ ॥ निष्प्रत्यूहंक्रतुशतंयःकश्चित्कुरुतेऽवनौ ॥ जितेंद्रियोमरावत्यांसप्राप्नोतिपुलोमजाम् ॥ २३ ॥ असमाप्तक्रतुशताव
संत्यत्रमहीभुजः ॥ ज्योतिष्टोमादिभिर्यागैर्येयजंत्यपितेद्विजाः ॥ २४ ॥ तुलापुरुषदानादिमहादानानिषोडश ॥ येयच्छंत्यमलात्मानस्तेलभं
तेऽमरावतीम् ॥ २५ ॥ अक्लीबवादिनोधीराःसंग्रामेष्वपराङ्मुखाः ॥ विक्रांता[1]वीरशयनेतेऽत्रतिष्ठंतिभूभुजः ॥ २६ ॥

था ॥ आदिपदेनहिरण्यगर्भादीनिगृह्यंते ॥ तानिचलैंगेदर्शितानि ॥ तथाहि ॥ तुलाहिरण्यगर्भश्चब्रह्मांडाख्यंतृतीयकम् कल्पतरुर्गोसहस्रंनामधेयंतुपंचमम् हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्या
श्वश्चसप्तमः हिरण्याश्वरथश्चैवहेमहस्तिरथस्तथा पंचलांगलदानंचधराख्यंविश्वचक्रकम् कल्पलताह्वयंचान्यत्सप्तसागरमेवच रत्नधेनुर्महाभूतघटेत्येतानिषोडश ॥ महादानानिसु
तरांक्रमशःकथितानिवै सर्वाण्येतानिकृतवान्पुराशंबरसूदनइति ॥ २५ ॥ २६ ॥

---

[1] विकृताइतिक्वचित्पाठः

यायजूकायज्ञशीलाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अग्निब्रह्मचारिणःसाग्निकाब्रह्मचारिणः ॥ चतुर्दिक्षुचत्वारोऽग्नयउपरिसूर्यश्चपंचाग्नयस्तत्तापव्रतिनःपंचाग्निव्रतिनः ॥ ३० ॥ इध्म
भारान्काष्ठभारान् ॥ काष्ठंदार्विधनंत्वेधइध्ममेधःसमित्स्त्रियामित्यमरः ॥ तेषांसारत्वनीरसत्वख्यापनायतुशब्दः ॥ अग्निष्टिकांलोहादिनिर्मिताग्न्याधारस्थालिकाम् ॥ ३१ ॥ ३२॥

इत्युद्देशात्समाख्यातामहेंद्रनगरीस्थितिः ॥ यायजूकावसंत्यत्रयज्ञविद्याविशारदाः ॥ २७ ॥ इमामर्चिष्मतींपश्यवीतिहोत्रपुरींशुभाम् ॥
जातवेदसियेभक्तास्तेवसंत्यत्रसुव्रताः ॥ २८ ॥ अग्निप्रवेशंयेकुर्युर्दृढसत्त्वाजितेंद्रियाः ॥ स्त्रियोवासत्त्वसंपन्नास्तेसर्वेअग्नितेजसः ॥ २९ ॥
अग्निहोत्ररताविप्रास्तथाग्निब्रह्मचारिणः ॥ पंचाग्निव्रतिनोयेवैतेऽग्निलोकेऽग्नितेजसः ॥ ३० ॥ शीतेशीतापनुत्त्यैयस्त्विध्मभारान्प्रयच्छति ॥
कुर्यादग्निष्टिकांवाऽथसवसेदग्निसन्निधौ ॥ ३१ ॥ अनाथस्याग्निसंस्कारंयःकुर्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥ अशक्तःप्रेरयेदन्यंसोग्निलोकेमहीयते ॥ ३२
जठराग्निविवृद्ध्यैयोदद्यादाग्नेयमौषधम् ॥ मंदाग्नयेसपुण्यात्मावह्निलोकेवसेच्चिरम् ॥ ३३ ॥ यज्ञोपस्करवस्तूनियज्ञार्थंद्रविणंतुवा ॥ य
थाशक्तिप्रदद्याद्योर्ऽर्चिष्मत्यांवसेत्सवै ॥ ३४ ॥ अग्निरेकोद्विजातीनांनिःश्रेयसकरःपरः ॥ गुरुर्देवोव्रतंतीर्थंसर्वमग्निर्विनिश्चितम् ॥ ३५ ॥
अपावनानिसर्वाणिवह्निसंसर्गतःक्षणात् ॥ पावनानिभवंत्येवतस्माद्यःपावकःस्मृतः ॥ ३६ ॥ अपिवेदंविदित्वायस्त्यक्तावैजातवेदसम् ॥
अन्यत्रबध्नातिरतिंब्राह्मणोनसवेदवित् ॥ ३७ ॥ अंतरात्माह्ययंसाक्षान्निश्चितोह्याशुशुक्षणिः ॥ मांसग्रासान्पचेत्कुक्षौस्त्रीणांनोमांसपेशि
काम् ॥ ३८ ॥ तैजसीशांभवीमूर्तिःप्रत्यक्षादहनात्मिका ॥ कर्त्रीहंत्रीपालयित्रीविनैनांकिंविलोक्यते ॥ ३९ ॥ चित्रभानुरयंसाक्षान्नेत्रंत्रि
भुवनेशितुः ॥ अंधंतमोमयेलोकेविनैनंकःप्रकाशकः ॥ ४० ॥ धूपप्रदीपनैवेद्यपयोदधिघृतैक्षवम् ॥ एतद्धुक्तंनिषेवंतेसर्वेदिविदिवौकसः ॥ ४१ ॥

आग्नेयमग्निवृद्धिकरम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अंतरात्मांऽतःसाक्षी ॥ हिनिश्चये ॥ मांसपेशिकांमांसमयजरायुजांगर्भस्थबालतनुमितियावत् ॥ ३८ ॥ तेजसइयं
तैजसी ॥ शंभोरियंशांभवी ॥ अष्टमूर्तित्वादीश्वरस्य ॥ ३९ ॥ अंधंतमोमयेलोकइतिच्छांदसम् ॥ ४० ॥ ऐक्षवमिक्षुविकारम् ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ प्रापिप्राप्ता ॥ ४३ ॥ पुरारिभक्तस्त्रिपुरारिसेवकः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मवेदःसएवयज्ञस्तत्ररतः ॥ वेदाध्ययनस्वरूपेऽक्षयियज्ञेरतइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ लौकिकाचारचंचुरःलौकिकव्यवहारेनिपुणःकुशलइतियावत् ॥ ४६ ॥ संक्षुण्णेसम्यङ्निष्पादितेचीर्णइत्यर्थः ॥ ४७ ॥ अलोड्यविचार्य ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ विड्भोजनः विड्विष्ठाविशेषेणभोजनंय

शिवशर्मोवाच ॥ ॥ कोयंकृशानुःकस्यायंसूनुःकथमिदंपदम् ॥ आग्नेयंलब्धमेतेनब्रूतमेतन्ममाग्रतः ॥ ४२ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ आकर्णय महाप्राज्ञ[1]वर्णयावोयथातथम् ॥ योयंयस्ययथाऽनेनप्रापिज्योतिष्मतीपुरी ॥ ४३ ॥ नर्मदायास्तटेरम्येपुरेनर्मपुरेपुरा ॥ पुरारिभक्तःपुण्यात्मा भवद्विश्वानरोमुनिः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मचर्याश्रमेनिष्ठोब्रह्मयज्ञरतःसदा ॥ शांडिल्यगोत्रःशुचिमान्ब्रह्मतेजोनिधिर्वशी ॥ ४५ ॥ विज्ञाताखिलशास्त्रार्थोलौकिकाचारचंचुरः ॥ कदाचिच्चिंतयामासहृदिध्यात्वामहेश्वरम् ॥ ४६ ॥ चतुर्णामप्याश्रमाणांकोतीवश्रेयसेसताम् ॥ यस्मिन्प्राप्नोतिसंक्षुण्णेपरत्रेहचवासुखम् ॥ ४७ ॥ इदंश्रेयस्त्विदंश्रेयस्त्विदंतुसुकरंभवेत् ॥ इत्थंसर्वंसमालोड्यगार्हस्थ्यंप्रशशंसह ॥ ४८ ॥ ब्रह्मचारीगृहस्थोवावानप्रस्थोऽथभिक्षुकः ॥ एषामाधारभूतोसौगृहस्थोनान्यथेतिच ॥ ४९ ॥ देवैर्मनुष्यैःपितृभिस्तिर्यग्भिश्चोपजीव्यते ॥ गृहस्थःप्रत्यहंयस्मात्तस्माच्छ्रेष्ठोगृहाश्रमी ॥ ५० ॥ अस्नात्वाचाप्यहुत्वावाऽदत्त्वावाश्नातियोगृही ॥ देवादीनामृणीभूत्वानरकंप्रतिपद्यते ॥ ५१ ॥ अस्नाताशीमलंभुंक्तेत्वजपीपूयशोणितम् ॥ अहुताशीकृमीन्भुंक्तेप्यदत्त्वाविड्भोजनः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मचर्यंहिगार्हस्थ्येयादृक्कल्पनयोज्झितम् ॥ स्वभावचपलेचित्तेक्कतादृग्ब्रह्मचारिणि ॥ ५३ ॥

स्यसतथा ॥ ५२ ॥ ब्रह्मचर्यंहीति ॥ गार्हस्थ्येगृहाश्रमेयादृग्ब्रह्मचर्यंतादृग्ब्रह्मचारिणिस्वभावचपलेचित्तेसतिक्ककुत्रेत्यन्वयः ॥ कीदृक् ॥ कल्पनयाबंधनयाप्रतारणयेतियावत् उज्झितंत्यक्तम् ॥ यद्वैकल्याणयोजितमितिकचित्पाठः यद्वैकल्पेनयोजितमितिचान्यत्र ॥ ५३ ॥

---

[1] कथयावइतिकचित्पाठः

अनधिकारिणांतत्तदाश्रमनिंदापूर्वकमधिकारिणोगृहस्थस्यतत्तदाश्रमाच्छ्रैष्ठ्यमाह ॥ हठादितिषड्भिः ॥ हठाद्बलादधिकाराभावेप्याग्रहादित्यर्थः ॥ स्वार्थात्स्वप्रयोजननिमित्तात् संकल्पयतिचिंतयति ब्रह्मचर्यविरोधिकर्मेतिशेषः ॥ कृतंब्रह्मचर्यमित्येव ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ प्रार्थयेदिति ॥ योयतिःक्वचित्कदाचित्किंचित्प्रार्थयेत्प्रार्थयति ॥

हठाद्वालोकभीत्यावास्वार्थाद्वाब्रह्मचर्यभाक् ॥ संकल्पयतिचित्तेचेत्कृतमप्यकृतंतदा ॥ ५४ ॥ परदारपरित्यागात्स्वदारपरितुष्टितः ॥ ऋतुकालाभिगामित्वाद्ब्रह्मचारीगृहीरितः ॥ ५५ ॥ विमुक्तरागद्वेषोयःकामक्रोधविवर्जितः ॥ साग्निःसदारःसगृहीवानप्रस्थाद्विशिष्यते ॥ ५६ ॥ वैराग्याद्गृहमुत्सृज्यगृहधर्मान्हृदिस्मरेत् ॥ सभवेदुभयभ्रष्टोवानप्रस्थोनवागृही ॥ ५७ ॥ अयाचितोपस्थितयायोवृत्त्यावर्ततेगृही ॥ येनकेनापिसंतुष्टोभिक्षुकात्सविशिष्यते ॥ ५८ ॥ प्रार्थयेद्यत्क्वचित्किंचिद्दुष्प्रापंवाभविष्यति ॥ अशनेषुनसंतुष्टःसयतिःपतितोभवेत् ॥ ५९ ॥ गुणागुणंविचार्येत्थंसवैविश्वानरोद्विजः ॥ उद्वाहविधानेनस्वोचितांकुलकन्यकाम् ॥ ६० ॥ अग्निशुश्रूषणरतःपंचयज्ञपरायणः ॥ षट्कर्मनिरतोनित्यंदेवपित्रतिथिप्रियः ॥ ६१ ॥ धर्मार्थकामान्युक्तात्मासोर्जयन्स्वस्वकालतः ॥ परस्परमसंकोचंदंपत्योरानुकूल्यतः ॥ ६२ ॥ पूर्वाह्णेदैविकंकर्मसोकरोत्कर्मकांडवित् ॥ मध्यंदिनेमनुष्याणांपितॄणामपराह्णके ॥ ६३ ॥ एवंबहुतिथेकालेगतेतस्याग्रजन्मनः ॥ भार्याशुचिष्मतीनामकामपत्नीवसुव्रता ॥ ६४ ॥ अपश्यंत्यंकुरमपिसंततेःस्वर्गसाधनम् ॥ विज्ञायशंकरंकांतंप्रणिपत्यव्यजिज्ञपत् ॥ ६५ ॥ ॥ शुचिष्मत्युवाच ॥ आर्यपुत्रार्यधिषणप्राणनाथप्रियव्रत ॥ नदुर्लभंममास्तीहकिंचित्त्वच्चरणार्चनात् ॥ ६६ ॥ येवैभोगाःसमुचिताःस्त्रीणांतेत्वत्प्रसादतः ॥ अलंकृत्यमयाभुक्ताःप्रसंगाद्वांछितान्यपि ॥ ६७ ॥

दुष्प्रापंवायद्भविष्यतिभवतितदपिप्रार्थयति ॥ समीचीनमसमीचीनंवायाचतइत्यर्थः ॥ सपतितोभवेत्स्वाश्रमाद्भ्रष्टोभवतीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ कामपत्नीरतिस्तद्वदिव ॥ ६४ ॥ अंकुरंकारणंपुत्रमात्रमित्यर्थः ॥ शंकरंकल्याणकरमभीष्टदमित्यर्थः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अलंकृत्यातिशयंकृत्वा ॥ तान्यपितानपि ॥ तानपीतिवापाठः ॥ अलंकृतेतिपाठेअलंकरोतीत्यलंकृत्तयामयेत्यर्थः ॥ ६७ ॥

सुवासांसिशोभनवस्त्राणि ॥ सुवासाःशोभनगृहाः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ सुशय्याशोभनकशिपुः ॥ सुनितंबिनीशोभनपरिचारिका ॥ स्रक्तांबूलान्नपानाश्चेत्यष्टौभोगाः ॥ विसंधि
रार्षः ॥ स्वधर्मिणांस्वधर्मवताम् ॥ पाठांतरेशोभनधर्मवतामित्यर्थः ॥ सुतांबूलान्नपानाश्चेतिपाठेऽष्टावितिदुर्घटम् ॥सुतांबूलान्नपानाद्याइतिकचित् ॥ समाहारपाठश्वान्यत्र॥एतेऽष्टौ
सुवासांसिसुवासाश्वसुशय्यासुनितंबिनी ॥ स्रक्तांबूलान्नपानाश्च अष्टौभोगाःस्वधर्मिणाम् ॥ ६८ ॥ एकंमेप्रार्थितंनाथचिरायत्वद्दिसं
स्थितम् ॥ गृहस्थानांसमुचितंतत्त्वंदातुमिहार्हसि ॥ ६९ ॥ ॥ विश्वानरउवाच ॥ ॥ किमदेयंहिसुश्रोणितवप्रियहितैषिणि ॥ तस्मार्थयमहा
भागेप्रयच्छाम्यविलंबितम् ॥ ७० ॥ महेशितुःप्रसादेनममकिंचिन्नदुर्लभम् ॥ इहामुत्रचकल्याणिसर्वकल्याणकारिणः ॥ ७१ ॥ इतिश्रुत्वा
वचःपत्युस्तस्यसापतिदेवता ॥ उवाचहृष्टवदनायदिदेयोवरोमम ॥ ७२ ॥ वरयोग्यास्मिचेन्नाथनान्यंवरमहंवृणे ॥ महेशसदृशंपुत्रंदेहिमा
हेश्वरानघ ॥ ७३ ॥ इतितस्यावचःश्रुत्वाशुचिष्मत्याःशुचिव्रतः ॥ क्षणंसमाधिमाधायहृद्येतत्समचिंतयत् ॥ ७४ ॥ अहोकिमेतयातन्व्याप्रा
र्थितंत्स्यतिदुर्लभम् ॥ मनोरथपथादूरमस्तुवासहिसर्वकृत् ॥ ७५ ॥ तेनैवास्यामुखेस्थित्वावाक्स्वरूपेणशंभुना ॥ व्याहृतंकोऽन्यथाकर्तुमुत्स
हेतभवेदिदम् ॥ ७६ ॥ ततःप्रोवाचतांपत्नीमेकपत्नीव्रतेस्थितः ॥ विश्वानरमुनिःश्रीमानितिकांतेभविष्यति ॥ ७७ ॥ इत्थमाश्वास्यतांपत्नींज
गामतपसेमुनिः ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षात्काशीनाथोधितिष्ठति ॥ ७८ ॥ प्राप्यवाराणसींतूर्णंदृष्ट्वाथमणिकर्णिकाम् ॥ तत्याजतापत्रितयम
पिजन्मशतार्जितम् ॥ ७९ ॥दृष्ट्वासर्वाणिलिंगानिविश्वेशप्रमुखानिच ॥ स्नात्वासर्वेषुकुंडेषुवापीकूपसरःसुच ॥ ८० ॥ नत्वाविनायकान्सर्वा
न्गौरीःसर्वाःप्रणम्यच ॥ संपूज्यकालराजंचभैरवंपापभक्षणम् ॥८१॥ दंडनायकमुख्यांश्चगणान्स्तुत्वाप्रयत्नतः ॥ आदिकेशवमुख्यांश्चके
शवान्परितोष्यच ॥ ८२ ॥ लोलार्कमुख्यसूर्यांश्चप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ कृत्वापिंडप्रदानानिसर्वतीर्थेष्वतंद्रितः ॥ ८३ ॥
भोगामयाभुक्ताइतिपूर्वेणान्वयः ॥ ६८ ॥ समुचितंयोग्यम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ सुलभत्वंभावयति ॥ अस्त्विति ॥ यतःसएवविश्वेश्वरएवसर्वकृत्सर्व
कर्ता ॥ ७५ ॥ अतस्तेनव्याहृतंभवेद्भविष्यतीत्यन्वयः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

---

१ सुधर्मिणामित्येवंरूपे

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ कृत्तिवासेश्वरमित्यार्षम् ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ द्रुमीत्यत्रदृमीत्यपिदृश्यते ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ विभांडेश्वरस्तिलभांडेश्वरः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५॥

सहस्रभोजनाद्यैश्चयतीन्विप्रान्प्रतर्प्यंच ॥ महापूजोपचारैश्च[1]लिंगान्यभ्यर्च्यंभक्तितः ॥ ८४ ॥ असकृच्चिंतयामासकिंलिंगंक्षिप्रसिद्धिदम् ॥ यत्रनिश्चलतामेतितपस्तनयकाम्यया ॥ ८५ ॥ श्रीमदोंकारनाथंवाकृत्तिवासेश्वरंकिमु ॥ कालेशंवृद्धकालेशंकलशेश्वरमेवच ॥८६॥ केदारेशंतुकामेशंचंद्रेशंवात्रिलोचनम् ॥ ज्येष्ठेशंजंबुकेशंवाजैगीषव्येश्वरंतुवा ॥ ८७॥ दशाश्वमेधमीशानंद्रुमिचंडेशमेवच ॥ दृक्केशंगरुडेशंचगोकर्णेशंगणेश्वरम् ॥ ८८ ॥ ढुंढ्याशागजसिद्धाख्यंधर्मेशंतारकेश्वरम् ॥ नंदिकेशंनिवासेशंपत्रीशंप्रीतिकेश्वरम् ॥ ८९ ॥ पर्वतेशंपशुपतिंब्रह्मेशंमध्यमेश्वरम् ॥ बृहस्पतीश्वरंवाथविभांडेश्वरमेवच ॥ ९० ॥ भारभूतेश्वरंकिंवामहालक्ष्मीश्वरंतुवा ॥ मरुत्तेशंतुमोक्षेशंगंगेशंनर्मदेश्वरम् ॥ ९१ ॥ मार्कंडंमणिकर्णीशंरत्नेश्वरमथापिवा ॥ अथवायोगिनीपीठंसाधकस्यैवसिद्धिदम् ॥ ९२ ॥ यामुनेशंलांगलीशंश्रीमद्विश्वेश्वरंविभुम् ॥ अविमुक्तेश्वरंवाथविशालाक्षीशमेवच ॥ ९३ ॥ व्याघ्रेश्वरंवराहेशंव्यासेशंवृषभध्वजम् ॥ वरुणेशंविधीशंवावसिष्ठेशंशनीश्वरम् ॥ ९४ ॥ सोमेश्वरंकिमिंद्रेशंस्वर्लीनंसंगमेश्वरम् ॥ हरिश्चंद्रेश्वरंकिंवाहरिकेशेश्वरंतुवा ॥ ९५ ॥ त्रिसंध्येशंमहादेवमुपशांतिशिवंतथा ॥ भवानीशंकपर्दीशंकंदुकेशंमखेश्वरम् ॥ ९६ ॥ मित्रावरुणसंज्ञंवाकिमेषामाशुपुत्रदम् ॥ क्षणंविचार्यसमुनिरितिविश्वानरःसुधीः ॥ ९७ ॥ आज्ञातंविस्मृतंतावत्फलितोमेमनोरथः ॥ सिद्धैःसंसेवितंलिंगंसर्वसिद्धिकरंपरम् ॥ ९८ ॥ दर्शनात्स्पर्शनाद्यस्यमनोनिर्वृतिभाग्भवेत् ॥ उद्घाटितंसदैवास्तेस्वर्गद्वारंहियत्रवै ॥ ९९ ॥ दिवानिशंपूजनार्थंविज्ञाप्यत्रिदशेश्वरम् ॥ पंचमुद्रेमहापीठेसिद्धिदेसर्वजंतुषु ॥ १०० ॥ यत्रसाविकटादेवीप्रकटासिद्धिरूपिणी ॥ यत्रस्थितानांभक्तानांसाक्षात्सिद्धिविनायकः ॥ १ ॥

मखेश्वरमित्यत्राजेश्वरमितिवा ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ आज्ञातमित्याङितिस्मृतिद्योतकमव्ययम् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ पंचमुद्रयाविकटयाअधिष्ठिते ॥ १०० ॥ १ ॥

---

[1] पहारैश्चेतिक्वचित्पाठः

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्वफणामणिभिर्बह्वुनीराजनैरितिसंबंधः ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विदेहजश्चेतिजयद्रथविशेषणम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ वसुसुतोपमांउप

निर्धूयविघ्नजालानिसर्वाःसिद्धीःप्रयच्छति ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेसिद्धिक्षेत्रंहितत्परम् ॥ २ ॥ यत्रवीरेश्वरंलिंगंमहागुह्यतमंमतम् ॥ तिलांत
रापिनोकाश्यांभूमिर्लिंगंविनाक्वचित् ॥ ३ ॥ परंवीरेशसद्दर्शनंलिंगंत्वाशुसिद्धिदम् ॥ धर्मदंचार्थदंसम्यक्कामदंमोक्षदंतथा ॥ ४ ॥ यथावीरे
श्वरंलिंगंकाश्यांनान्यत्तथाध्रुवम् ॥ पंचस्वरोत्रगंधर्वःपरांसिद्धिमगात्पुरा ॥ ५ ॥ विद्याधरःस्वच्छविद्योवसुपूर्णश्चयक्षराट् ॥ नृत्यंतीनिजभा
वेनपुराप्यत्राप्सरोवरा ॥ ६ ॥ सदेहाकोकिलालापालिंगमध्येलयंगता ॥ ऋषिर्वेदशिरानामजपन्वैशतरुद्रियम् ॥ ७ ॥ मंत्रज्योतिर्मयेलिं
गेसशरीरोविशत्पुरा ॥ चंद्रमौलिभरद्वाजावुभौपाशुपतोत्तमौ ॥ ८ ॥ वीरेश्वरंसमभ्यर्च्यगायमानौलयंगतौ ॥ शंखचूडोहिनागेंद्रःस्वफणा
मणिभिर्निशि ॥ ९ ॥ षण्मासात्सिद्धिमगमद्बह्वुनीराजनैरिह ॥ किन्नरीहंसपद्यत्रभर्त्रावेणुप्रियेणवै ॥ ११० ॥ गायंतीसुस्वरंयातापरांनिर्वा
णभूमिकाम् ॥ असंख्याताःसहस्राणिसिद्धाःसिद्धिमिहागताः ॥ ११ ॥ सिद्धलिंगमिहाख्यातंतस्माद्वीरेश्वरंपरम् ॥ १२ ॥ वीरेश्वरंसमाराध्य
भ्रष्टराज्योजयद्रथः ॥ हत्वारिपूनस्खलितंराज्यंप्रापविदेहजः ॥ १३ ॥ विदूरथोऽथनृपतिरपुत्रःपुत्रवानभूत् ॥ वीरेश्वरप्रसादेनमगधाधिपति
र्वशी ॥ १४ ॥ वसुदत्तोत्रचवणिक्सुतांवसुसुतोपमाम् ॥ अब्दमभ्यर्च्यवीरेशंरत्नदत्तोप्यवाप्तवान् ॥ १५ ॥ अहमप्यत्रवीरेशंसमाराध्यत्रि
कालतः ॥ आशुपुत्रमवाप्स्यामियथाभिलषितंस्त्रिया ॥ १६ ॥ इतिकृत्वामतिंधीरोविप्रोविश्वानरःकृती ॥ चंद्रकूपजलैःस्नात्वाजग्राहनिय
मंव्रती ॥ १७ ॥ एकाहारोभवन्मासंमासंनक्ताशनोभवत् ॥ अयाचिताशनोमासंमासंत्यक्ताशनःपुनः ॥ १८ ॥ पयोव्रतोभवन्मासंमासंशा
कफलाशनः ॥ मासंमुष्टितिलाहारोमासंपानीयभोजनः ॥ १९ ॥

रिचरवसोर्वीर्याज्जातसत्यवत्युपमाम् ॥ वसवोदेवास्तत्सुतोपमामितिवा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नेपथ्यंभूषणम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ अभिलाषप्रदैःपद्यैरष्टभिर्बालरूपिणम् ॥ तुष्टावपरमानंदंदेवंविश्वानरःकृती ॥ एकमिति ॥ समस्तंजगद्ब्रह्मेत्यन्वयः॥ किम्मृद्घटवदौपचारिकंनेत्याह ॥ सत्यंसत्यमिति ॥ निश्चयार्थावीप्सा॥ बाधेसामानाधिकरण्यान्नोपचारइतिभावः ॥ तर्हिब्रह्मविष्णुरुद्रैःसजातीयभेदोभविष्यतिनेत्याह ॥ एकमिति ॥ ननुकालाकाशादेःसत्यत्वेनप्रतीतेस्तेनविजातीयभेदोभवेत्तत्राह ॥ अद्वितीयमिति ॥ तर्हिस्वगतभेदःस्यान्नेत्याह ॥ एकइति ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेरित्यर्थः ॥ नन्वस्मिन्ग्रामे एकएवपुरुषइतिवदेषाश्रुतिरुपचारपरेत्याशंक्याह ॥ नेहनानास्तिकिंचिदिति ॥ नेहनानास्तिकिंचनेतिश्रुतेरित्यर्थः॥ भूयसीनांश्रुतीनामैक्यपरत्वावगमान्नोपचारत्वमेकमेवेत्यादिश्रुतेरितिभावः ॥ उपसंहरन्प्रणमति ॥ एकइति ॥ यस्मादेकःकेवलःसजातीयस्वगतभेदरहितोऽद्वितीयोविजातीयभेदरहितः ॥ रुद्रः रुत्संसारदुःखंद्रावयतिनाशयतीतिरुद्रोऽवतस्थेऽवति

पंचगव्याशनोमासंमासंचांद्रायणव्रती ॥ मासंकुशाग्रजलभुङ्मासंश्वसनभक्षणः॥ १२० ॥ अथत्रयोदशेमासिस्नात्वात्रिपथगांभसि॥
प्रत्यूषएववीरेशंयावदायातिसद्विजः॥ २१ ॥ तावद्विलोकयांचक्रेमध्येलिंगंतपोधनः॥ विभूतिभूषितंबालमष्टवर्षाकृतिंशुभम् ॥ २२ ॥ आकर्णपूर्णनेत्रंचसुरक्तदशनच्छदम् ॥ चारुपिंगजटामौलिंनग्नंप्रहसिताननम् ॥ २३ ॥ शैशवोचितनेपथ्यधारिणंचित्तहारिणम् ॥ पठंतंश्रुतिसूक्तानिहसंतंचस्वलीलया ॥ २४॥ तमालोक्यस्तुतिंचक्रेरोमकंचुकितोमुदा॥ प्रोच्चरद्गद्गदालापोनमोस्त्वितिपुनःपुनः॥ २५॥ ॥विश्वानरउवाच॥ ॥एकंब्रह्मैवाद्वितीयंसमस्तंसत्यंसत्यंनेहनानास्तिकिंचित् ॥ एकोरुद्रोनद्वितीयोवतस्थेतस्मादेकंत्वांप्रपद्येमहेशम्॥ २६॥ एकः
कर्तात्वंहिसर्वस्यशंभोनानारूपेष्वेकरूपोस्यरूपः॥ यद्वत्प्रत्यप्स्वर्कएकोप्यनेकस्तस्मान्नान्यंत्वांविनेशंप्रपद्ये॥ २७ ॥

ष्ठते ॥ एकएवरुद्रोवतस्थेनद्वितीयइतिश्रुतेः ॥ तस्मादेकंसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यंमहेशंमहांतमीश्वरंत्वांशरणमाश्रयंरक्षितारंवाप्रपद्येभजेइत्यर्थः ॥ २६ ॥ जगत्कर्तृत्वोपाधिभगवंतंस्तुवन्ननेकेकर्तारइतिमतंनिराकरोति ॥ एकःकर्तेति ॥ कथंतर्हिप्रतिशरीरंतद्भेदप्रतीतिस्तत्राह ॥ नानारूपेष्विति ॥ उपाधिभेदादेकस्यबहुधाभानेदृष्टांतमाह ॥ यद्वदिति ॥ अपोपःप्रतिप्रत्यप् तासुप्रत्यप्सु ॥ छांदसोऽयंप्रयोगः ॥ स्वर्कःशोभनोमेघाद्यनाच्छादितोऽर्कइतिवा ॥ प्रत्यंब्वितिवापाठः ॥ तदुक्तम् ॥ एकएवहिभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदिति ॥ चंद्रसमानन्यायत्वात्सूर्योपितथा ॥ २७ ॥

प्रत्यग्ब्रह्मण्यऽशेषप्रपंचस्यविवर्तरूपतांदृष्टांतपुरःसरमाह ॥ रज्जाविति ॥ यस्मिन्परमात्मनिज्ञातेएषोपरोक्षत्वेनप्रतीयमानःप्रपंचोविष्वक्सर्वतस्तद्वत्तथाभवतितंप्रपद्यइत्यन्वयः ॥
तद्वत्किंवत् ॥ रज्जौरज्ज्वांज्ञातायांसर्पोयद्वत् यथाशुक्तिकायांमुक्तास्फोटेचज्ञातायांरौप्यंरजतंयथा ॥ सचासौमृगाख्यश्चेतितन्मृगाख्यस्तस्मिन्मृगाख्येमरीचौमृगतृष्णिकायाम् ॥
मृगतृष्णामरीचिकेत्यमरः ॥ सामान्यविशेषभावेनयोजनान्नपौनरुक्त्यम् ॥ तस्यांज्ञातायांनीराणामयंनैरःपूरःसमूहोयथा ॥ तद्वदिति॥रज्ज्वाद्यधिष्ठानेज्ञातेसर्पादिविवर्तोयथानिवर्तते
तथाधिष्ठानभूतेप्रत्यग्ब्रह्मणित्वयिज्ञातेसर्वोऽपिप्रपंचोनश्यतीत्यर्थः ॥ अनेकदृष्टांतोपादानंस्वानुभवस्यात्यंतदार्ढ्यख्यापनाय ॥ चकारःसमुच्चये ॥२८॥ सर्वशक्तिस्वरूपत्वेनस्तौति ॥
तोयेशैत्यमिति ॥ हेशंभोतत्त्वतस्त्वांप्रपद्यइत्यन्वयः ॥ तत्किमितिपृच्छायामाह ॥ तोयेशैत्यमित्यादि ॥ भूमौस्थैर्यमितिक्वचित् ॥ भानौसूर्ये ॥ शीतभानौचंद्रे ॥ प्रसादआह्लादः ॥ च

रज्जौसर्पःशुक्तिकायांचरूप्यंनैरःपूरस्तन्मृगाख्येमरीचौ ॥ यद्वत्तद्वद्विष्वगेषप्रपंचोयस्मिन्ज्ञातेतंप्रपद्येमहेशम् ॥ २८ ॥ तोयेशैत्यंदाहकत्वं
चवह्नौतापोभानौशीतभानौप्रसादः॥ पुष्पेगंधोदुग्धमध्येपिसर्पिर्यत्तच्छंभोत्वंततस्त्वांप्रपद्ये॥ २९ ॥ शब्दंगृह्णास्यश्रवास्त्वंहिजिघ्रेरघ्राण
स्त्वंव्यंघ्रिरायासिदूरात्॥ व्यक्षःपश्येस्त्वंरसज्ञोप्यजिह्वःकस्त्वांसम्यग्वेत्त्यतस्त्वांप्रपद्ये॥ ३०॥ नोवेदस्त्वामीशसाक्षाद्धिवेदनोवाविष्णुर्नो
विधाताऽखिलस्य॥ नोयोगींद्रानेंद्रमुख्याश्चदेवाभक्तोवेदत्वामतस्त्वांप्रपद्ये॥ ३१ ॥

कारःसमुच्चये ॥ २९ ॥ शब्दमिति ॥ हिहेतौ सर्वत्रसंबध्यते ॥ यस्मादश्रवाःश्रवणेंद्रियरहितस्त्वंशब्दंगृह्णासिशृणोषि ॥ अघ्राणोनासिकेंद्रियरहितस्त्वंजिघ्रेःगंधंगृह्णासि ॥ व्यंघ्रिः
पादरहितोदूरादायासिआगच्छसि ॥ व्यक्षोऽचक्षुस्त्वंरूपंपश्येःपश्यसि ॥ अजिह्वोरसनेंद्रियरहितस्त्वंरसज्ञोरसंजानासि ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःस
शृणोत्यकर्णइत्याद्या ॥ अतस्त्वांकःसम्यगपरोक्षतयावेत्तिजानातिनकोपीत्यर्थः ॥ ३० ॥ तर्हिवेदोज्ञास्यतिनेत्याह ॥ नोवेदइति ॥ हेईशस्वप्रकाशंत्वांवेदोनवेद ॥ यतोवाचोनिव
र्ततइतिश्रुतेः ॥ कथंतर्ह्यौपनिषदत्वमित्याशंकायामाह ॥ साक्षादिति ॥ लक्षणयातदुपपत्तिरितिभावः ॥ तर्हिविष्ण्वादयोज्ञास्यंतिनेत्याह ॥ नोवाविष्णुरित्यादि ॥ तर्ह्यधिकार्यभा
वाल्लक्षणयाप्यज्ञेयत्वमेवनेत्याह ॥ भक्तोवेदेति ॥ भक्त्यभावेविष्ण्वादेरपिदुर्ज्ञेयस्त्वमितिभावः ॥ ३१ ॥

अवर्णमजरममरमरूपमव्ययं अनामांगोत्रमित्यादिश्रुतिसिद्धंस्तौति ॥ नौतेगोत्रमिति ॥ नेशजन्मेत्यत्रनापिजन्मेतिक्वचित्पाठः ॥ पूरयेःपूरयसि ॥ ३२ ॥ यतोवाइमानिभूतानि
जायंते त्वंस्त्रीत्वंपुमानसित्वंकुमारउतवाकुमारी त्वंजीर्णोदंडेनवंचसित्वंजातोभवसिविश्वतोमुखः सर्वंविष्णुमयंजगदित्यादिश्रुतिसिद्धंसर्वकारणत्वसर्वात्मत्वेदर्शयति ॥ त्वत्तःसर्वमि

नोतेगोत्रंनेशजन्मापिनाख्यानोवारूपंनैवशीलंनदेशः ॥ इत्थंभूतोपीश्वरस्त्वंत्रिलोक्याःसर्वान्कामान्पूरयेस्तद्भजेत्वाम् ॥ ३२ ॥ त्वत्तःसर्वं
त्वंहिसर्वंस्मरारेत्वंगौरीशस्त्वंचनग्नोऽतिशांतः ॥ त्वंवैवृद्धस्त्वंयुवात्वंचबालस्तत्त्वंयत्किंनास्यतस्त्वांनतोस्मि ॥ ३३ ॥ स्तुत्वेतिभूमौनिपपा
तविप्रःसदंडवद्यावदतीवहृष्टः ॥ तावत्सबालोखिलवृद्धवृद्धःप्रोवाचभूदेववरंवृणीहि ॥ ३४ ॥ ततउत्थायहृष्टात्मामुनिर्विश्वानरःकृती ॥ प्र
त्यब्रवीत्किमज्ञातंसर्वज्ञस्यतवप्रभो ॥ ३५ ॥ सर्वांतरात्माभगवान्सर्वःसर्वप्रदोभवान् ॥ याञ्चांप्रतिनियुंक्तेमांकिमीशोदैन्यकारिणीम्
॥ ३६ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यदेवोविश्वानरस्यह ॥ शुचेःशुचिव्रतस्याशुशुचिस्मित्वाब्रवीच्छिशुः ॥ ३७ ॥ ॥ बालउवाच ॥ ॥ त्वयाशुचेशु
चिष्मत्यांयोभिलाषःकृतोहृदि ॥ अचिरेणैवकालेनसभविष्यत्यसंशयः ॥ ३८ ॥ तवपुत्रत्वमेष्यामिशुचिष्मत्यांमहामते ॥ ख्यातोगृहपतिर्ना
म्नाशुचिःसर्वामरप्रियः ॥ ३९ ॥ अभिलाषाष्टकंपुण्यंस्तोत्रमेतत्त्वयेरितम् ॥ अब्दंत्रिकालपठनात्कामदंशिवसंनिधौ ॥ १४० ॥ एतत्स्तोत्रस्य
पठनंपुत्रपौत्रधनप्रदम् ॥ सर्वशांतिकरंचापिसर्वापत्परिनाशनम् ॥ ४१ ॥ स्वर्गापवर्गसंपत्तिकारकंनात्रसंशयः ॥ प्रातरुत्थायसुस्नातो
लिंगमभ्यर्च्यशांभवम् ॥ ४२ ॥ वर्षंजपन्निदंस्तोत्रमपुत्रःपुत्रवान्भवेत् ॥ वैशाखेकार्तिकेमाघेविशेषनियमैर्युतः ॥ ४३ ॥ यःपठेत्स्नानसम
येसलभेत्सकलंफलम् ॥ कार्तिकस्यतुमासस्यप्रसादादहमव्ययः ॥ ४४ ॥ तवपुत्रत्वमेष्यामियस्त्वन्यस्तत्पठिष्यति ॥ अभिलाषाष्टकमिदंनदे
यंयस्यकस्यचित् ॥ ४५ ॥

ति ॥ त्वंहिसर्वमित्येतत्प्रपंचयति ॥ त्वंगौरीशइत्यादिना ॥ अन्वयमुखेनसर्वात्मत्वमुक्त्वाव्यतिरेकेणापितदाह ॥ तत्त्वमिति ॥ यत्त्वंनअसिनभवसितत्किंनास्तीत्यर्थः ॥ तत्किंयत्त्वंना
सीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ शुचिस्मित्वा शुचियथास्यात्तथाईषद्धास्यंकृत्वेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कार्ति
कमासाराधनेनतोषितत्वात्तत्प्रसादादित्युक्तम् ॥ ४४ ॥ तदभिलाषाष्टकंस्तोत्रम् ॥ ४५ ॥

गोपनीयंप्रयत्नेनमहावंध्याप्रसूतिकृत् ॥ स्त्रियावापुरुषेणापिनियमाल्लिंगसंनिधौ ॥ ४६ ॥ अब्दंजप्तमिदंस्तोत्रंपुत्रदंनात्रसंशयः ॥ इत्युक्त्वांतर्दधेबालःसोपिविप्रोगृहंगतः ॥ १४७ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेइंद्राग्निलोकवर्णनंनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥

॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ शृणुसुश्रोणिसुभगेवैश्वानरसमुद्भवम् ॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यांयथोक्तंशिवशर्मणे ॥ १ ॥ अथकालेनतद्योषिदंतर्वत्नीबभूवह ॥ विधिवद्विहितेतेनगर्भाधानाख्यकर्मणि ॥ २ ॥ ततःपुसंवनंतेनस्पंदनात्प्राग्विपश्चिता ॥ गृह्योक्तविधिनासम्यक्कृतंपुंस्त्वविवृद्धये ॥ ३ ॥ सीमंतोथाष्टमेमासिगर्भरूपसमृद्धिकृत् ॥ सुखप्रसवसिद्ध्यैचतेनाकारिक्रियाविदा ॥ ४ ॥ अथातःससुतारासुताराधिपवराननः ॥ केंद्रेगुरौशुभेलग्नेसुग्रहेष्वयुगेषुच ॥ ५ ॥

॥ ४६ ॥ १४७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांदशमोध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकादशेग्निलोकोतिविस्तरेणनिरुच्यते ॥ वैश्वानरसमुत्पत्तिर्वरप्राप्तिपुरःसरा ॥ १ ॥ १ ॥ अथानंतरम् ॥ तद्योषित् तस्यविश्वानरस्यभार्याशुचिष्मती ॥ गर्भाधानाख्येकर्मणितेनविश्वानरेणविहितेसतिअंतर्वत्नीगर्भवतीबभूवेत्यर्थः ॥ २ ॥ पुंसवनंगर्भस्यपुंस्त्वाधानम् ॥ स्पंदनात्प्राक्गर्भचलनात्प्राक्पूर्वम् ॥ गृह्योक्तविधिनावैदिकेनप्रकारेणेत्यर्थः ॥ पुंस्त्वविवृद्धयेपुंभाववृद्ध्यर्थम् ॥ गर्भस्यवीर्यातिशयायेत्यर्थः ॥ ३ ॥ अकारिकृतः ॥ चकारोभिन्नक्रमे ॥ सुखप्रसववृद्ध्यर्थंक्रियाचशोष्यंत्याख्याऽकारीत्यन्वयः ॥ वेत्तीतिवित्तेनविदाजानतेत्यर्थः ॥ ४ ॥ अथशब्दोमंगलार्थः ॥ अतोऽनंतरंसप्रसिद्धः ॥ नामप्राकाश्ये ॥ तस्यांशुचिष्मत्यांतनयःपुत्रोबभूवेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ कथंभूतः ॥ ताराधिपवराननःचंद्रवत्प्रसन्नमुखः ॥ किंकुर्वन् ॥ अरिष्टममंगलंदीपयन्दहन्नाशयन्नित्यर्थः ॥ यद्वा अरिष्टंसूतिकागृहंदीपयन्प्रकाशयन् ॥ अरिष्टंसूतिकागृहमितिवचनात् ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ दीप्त्यातेजसासर्वारिष्टविनाशकृदिति ॥ कस्मिन्सति ॥ शुभेलग्नेसमीचीनेराशीनामुदयेसति ॥ लग्नस्यशुभत्वमेवाह ॥ सुतारासुशोभनस्तारोध्वनिर्नमितियावद्यासांतथाभूतासुतारासुशुभासुसतीष्वित्यर्थः ॥ सुतारासुशोभनतारास्वितिवा ॥ शततारास्वितिपाठेशतभिषास्वित्यर्थः ॥ तथागुरौबृहस्पतौ ॥ केंद्रेलग्नचतुर्थसप्तमदशमराशौस्थितेसतीत्यर्थः ॥ तथासुग्रहेष्वयुगेषुचसमीचीनेषुग्रहेष्वसमेष्वित्यर्थः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ ५ ॥

---

१ एतद्व्याख्यानेतारास्वितिपदमध्याहृत्ययोजितमितिभाति परंत्वेतादृशक्लेशबीजंकिमितिनविद्मः

॥ ६ ॥ तनयस्यविशेषणांतरम् सद्यइति ॥ गंधवाहावायवः ॥ गंधवहाइतिक्वचित् ॥ कथंभूताः ॥ गंधंवहंतीतिगंधवाहायथार्थाख्याआसन्नित्यर्थः ॥ गंधवाहनवाहाश्चेतिपाठेघनानांविशेषणम् ॥ कथंभूताः ॥ दिग्वधूमुखवासनाः दिग्वधूनांमुखानिवासयंतिसुगंधीनिकुर्वंतीतितथा ॥ यद्वा दिग्वधूमुखानांवासनायेषुतेतथा ॥ दिगंगनाननाम्रुतवासिताइत्यर्थः ॥ वाहनाइतिपाठेदिग्वधूमुखेभ्योवहंतीतितथातेप्रसिद्धाघनामेघाः ॥ ७॥ ववर्षुर्वृष्टिंचक्रुः ॥ कैः ॥ इष्टोगंधोयेषांतथाभूतानांप्रसूनानामोघैःसमूहैः ॥ घनानिबिडाः ॥ घनाघनाइत्येकंवा

अरिष्टंदीपयन्दीप्त्यासर्वारिष्टविनाशकृत् ॥ तनयोनामतस्यांतुशुचिष्मत्यांबभूवह ॥ ६ ॥ सद्यःसमस्तसुखदोभूर्भुवःस्वर्निवासिनाम् ॥ गंधवाहागंधवाहादिग्वधूमुखवासनाः ॥ ७ ॥ इष्टगंधप्रसूनौघैर्ववर्षुस्तेघनाघनाः ॥ देवदुंदुभयोनेदुःप्रसेदुःसर्वतोदिशः ॥ ८ ॥ परितःसरितःस्वच्छाभूतानांमानसैःसह ॥ तमोऽताम्यत्तुनितरांरजोपिविरजोभवत् ॥ ९ ॥ सत्त्वाःसत्त्वसमायुक्तावसुधासीच्छुभातदा ॥ कल्याणीसर्वतोवाणीप्राणिनःप्रीणयंत्यभूत् ॥ १० ॥ तिलोत्तमोर्वशीरंभाप्रभाविद्युत्प्रभाशुभा ॥ सुमंगलाशुभालापासुशीलाढ्यावरांगनाः ॥ ११ ॥ क्वणत्कंकणपात्राणिकृत्वाकरतलेमुदा ॥ मुक्तमुक्ताफलाढ्यानियक्षकर्दमवंतिच ॥ १२ ॥

पदम् ॥ वर्षंतोमेघाइत्यर्थः ॥ ८ ॥ तमोऽज्ञानमंधकारोवा अताम्यदनशत् ॥ रजोपिविरजोविगतरजोऽभवदनशदित्येव ॥ ९ ॥ सत्त्वाःप्राणिनः ॥ पुंस्त्वमार्षम् ॥ सत्त्वसमायुक्ताःसत्त्वगुणसंपन्नाः ॥ शुभाःशोभनाः ॥ पाठांतरेसुष्ठुधारयमाणाऽम्रुततुल्यावा ॥ सुधातुल्यफलसस्यादिमतीत्यर्थः ॥ यदाबभूवतदेतिसर्वत्रसंबध्यते ॥ १० ॥ तिलोत्तमेत्यादीनांतत्रविश्वानरगृहेमुदाहर्षेणाजग्मुरित्यग्रिमेणान्वयः ॥ वरांगनावराप्सरसः ॥ ११ ॥ किंकृत्वा ॥ क्वणत्कंकणपात्राणिकरतलेकृत्वा ॥ क्वणंतिशब्दंकुर्वंतिकंकणानियेषुतानिपात्राणितथा ॥ क्वणत्कनकपात्राणीतिक्वचित् ॥ पात्राणिविशिनष्टि ॥ मुक्तमुक्ताफलाढ्यानीतित्रिभिः ॥ मुक्तानिप्रस्रुतानियानिमुक्ताफलानितैराढ्यानि ॥ मुक्तमुक्ताक्षताढ्यानीतिक्वचित् ॥ यक्षकर्दमवंतिकर्पूरागुरुकस्तूरीकंकोलवंति ॥ १२ ॥

---

१ आर्षमेतत् २ सुधातदेत्येवंरूपे

वज्रवैदूर्याएवदीपाःप्रदीपास्तैःसहवादीपायेषुतानितथा ॥ हरिद्रालेपनानीत्यत्रहरिद्राक्षोदवंतीतिपाठेहरिद्राचूर्णवंतीत्यर्थः॥गारुत्मतागरुडस्योद्गाराज्जातामणयएकरूपाःश्रेष्ठरूपायेषुता
नितथा ॥ गारुत्मतैकदूर्वाणीतिक्वचित् ॥ शंखादियुक्तानिदधीनियेषुतानि ॥ शंखेत्यत्रसक्थिकेतिक्वचित् ॥१३॥ पद्मरागादयोमणिप्रभेदाः ॥ आख्येत्यत्राढ्येतिक्वचित् ॥ पद्मरागप्रवा

वज्रवैदूर्यदीपानिहरिद्रालेपनानिच ॥ गारुत्मतैकरूपाणिशंखशुक्तिदधीनिच ॥ १३ ॥ पद्मरागप्रवालाख्यरत्नकुंकुमवंतिच ॥ गोमेदपुष्परा
गेंद्रनीलसन्माल्यभांजिच ॥ १४ ॥ विद्याधर्यश्चकिन्नर्यस्तथाऽमर्यःसहस्रशः ॥ चामरव्यग्रहस्ताग्रमंगल्यद्रव्यपाणयः ॥ १५ ॥ गंधर्वोरग
यक्षाणांसुवासिन्यःशुभस्वराः ॥ गायंत्योललितंगीतंतत्राजग्मुरनेकशः ॥ १६ ॥ मरीचिरत्रिःपुलहःपुलस्त्यःक्रतुरंगिराः ॥ वसिष्ठःकश्यप
श्चाहंविभांडोमांडवीसुतः ॥ १७ ॥ लोमशोलोमचरणोभरद्वाजोथगौतमः ॥ भृगुस्तुगालवोगर्गोजातूकर्ण्यःपराशरः ॥ १८ ॥ आपस्तंबो
याज्ञवल्क्यदक्षवाल्मीकिमुद्गलाः ॥ शातातपश्चलिखितःशिलादःशंखउंछभुक् ॥ १९ ॥ जमदग्निश्चसंवर्तोमतंगोभरतोंशुमान् ॥ व्यासःका
त्यायनःकुत्सःशौनकःसुश्रुतःशुकः ॥ २० ॥ ऋष्यशृंगोथदुर्वासारुचिर्नारदतुंबुरू ॥ उत्तंकोवामदेवश्चच्यवनोसितदेवलौ ॥ २१ ॥ शालंका
यनहारीतौविश्वामित्रोथभार्गवः ॥ मृकंडःसहपुत्रेणदाल्भ्यउद्दालकस्तथा ॥ २२ ॥ धौम्योपमन्युवत्साद्यामुनयोमुनिकन्यकाः ॥ तच्छांत्यर्थं
समाजग्मुर्धन्यंविश्वानराश्रमम् ॥ २३ ॥ ब्रह्माबृहस्पतियुतोदेवोगरुडवाहनः ॥ नंदिभृंगिसमायुक्तोगौर्यासहवृषध्वजः ॥ २४ ॥

लाख्यरत्नरूपंयत्कुंकुमंतद्वंति ॥ गोमेदादिमयानिसन्माल्यानिविचित्रवर्णदामानिभजंतेतानि ॥ १४ ॥ अमर्योऽमरांगनाः ॥ १५ ॥ सुवासिन्यःस्त्रियः ॥ १६ ॥ मरीचिरिति ॥ तच्छां
त्यर्थंतस्यगृहपतेरग्नेःशांत्यर्थंशांतिकर्मकरणार्थंविश्वानरगृहाश्रमंमरीच्यादयआजग्मुरितिसप्तमेनान्वयः ॥ अहमगस्त्यः ॥ मांडवीसुतोमांडव्यः ॥ लोमचरणोलोमपादः ॥ जातूकर्णइ
तिक्वचित् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ उत्तंकइत्यत्रोदंकइतिचक्वचित् ॥ २१ ॥ सहपुत्रेणमार्कंडेयेनसह ॥ २२ ॥ २३ ॥ ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मादयआयाताइतितृतीयेनान्वयः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ अकालकौमुदी अकालेऽसमयेचंद्ररहितेपिराज्यादौकौमुदीज्योत्स्नातस्मिन्महामहोत्सवेऽभूदित्यर्थः ॥ २६ ॥ जातेति ॥ स्वयंपितामहोब्रह्मातस्यबालस्यजातकर्म
चक्रेकृतवान् ॥ किंकृत्वा ॥ तद्रूपांजातकर्मप्रतिपादिकांश्रुतिंविचार्य ॥ २७ ॥ नामकर्मविधानेनएकादशेदिवसेनाम्नाऽयंगृहपतिरितिदेयंदातुंयोग्यंनामचददावित्यर्थः ॥ किंकुर्वन् ॥
तदर्थंनामकरणार्थंश्रुतिंवेदमुच्चरन्नुच्चारयन् ॥ २८ ॥ तामेवदर्शयति ॥ अयमग्निर्गृहपतिरितिसार्धेन ॥ अस्यायमर्थः ॥ योऽयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्याख्यःप्रजायाश्चातिशयेनधन

महेंद्रमुख्यागीर्वाणानागाःपातालवासिनः ॥ रत्नान्यादायबहुशःससरित्कामहाब्धयः ॥ २५ ॥ स्थावराजंगमंरूपंधृत्वायाताःसहस्रशः ॥ म
हामहोत्सवेतस्मिन्बभूवाकालकौमुदी ॥ २६ ॥ जातकर्मस्वयंचक्रेतस्यदेवःपितामहः ॥ श्रुतिंविचार्यतद्रूपांनाम्नागृहपतिस्त्वयम् ॥ २७ ॥
इतिनामददौतस्मैदेयमेकादशेहनि ॥ नामकर्मविधानेनतदर्थंश्रुतिमुच्चरन् ॥ २८ ॥ अयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्यःप्रजायावसुवित्तमः ॥ अग्ने
गृहपतेभिद्युम्नमभिसहआयच्छस्व ॥ २९ ॥ अग्नेगृहपतेस्थित्यापरामपिनिदर्शयन् ॥ चतुर्निगममंत्रोक्तैराशीर्भिरभिनंद्यच ॥ ३० ॥ कृत्वा
बालोचितांरक्षांहरेणहरिणासह ॥ निर्ययौहंसमारुह्यसर्वेषांप्रपितामहः ॥ ३१ ॥ अहोरूपमहोतेजस्त्वहोसर्वांगलक्षणम् ॥ अहोशुचिष्म
तीभाग्यमाविरासीत्स्वयंहरः ॥ ३२ ॥ अथवाकिमिदंचित्रंशर्वभक्तजनेष्वहो ॥ आविर्भवेत्स्वयंरुद्रोयतोरुद्रास्तदर्चकाः ॥ ३३ ॥ इतिस्तुवंत
स्त्वन्योन्यंजग्मुःसर्वेयथागतम् ॥ विश्वानरंसमापृच्छ्यसंप्रहृष्टतनूरुहाः ॥ ३४ ॥ अतःपुत्रंसमीहंतेगृहस्थाश्रमवासिनः ॥ पुत्रेणलोकान्ज
यतिश्रुतिरेषासनातनी ॥ ३५ ॥

स्यवेदितातमेतंयाचे ॥ हेअग्नेगृहपतेअभिद्युम्नंद्योततेर्यशोवाऽन्नंवा ॥ अभिसहइतिबलस्यनाम ॥ आयच्छस्व ॥ यमेरेतद्रूपम् ॥ एतदुक्तंभवति ॥ अस्मानभिअन्नंयशोवाबलंवागृ
ह्णीष्वआगमयेत्यर्थः ॥ यद्वाऽस्मानभिद्युम्नमभिबलंवाआयच्छस्वस्थापयस्वसमर्पय ॥ आयतिःस्थापनार्थः ॥ २९ ॥ अग्नेगृहपतेस्थित्येतिशाखाभेदेनद्रष्टव्यम् ॥ चतुर्वेदोक्तमंत्रै
राशीर्भिरभिनंद्यवर्धयित्वापितामहोजगामेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अहोइत्यन्योन्यंस्तुवंतोयथागतंतथाजग्मुरितिचतुर्थेनान्वयः ॥ किंस्तुवंतइत्याकांक्षायामाह ॥ अ
होरूपमिति ॥ ३२ ॥ रुद्रःस्वयमाविर्भवतीत्यत्रहेतुमाह ॥ यतइति ॥ रुद्रार्चकारुद्रस्वरूपाएवेतियतइतिभावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

नापवित्रमिति ।। अपुत्रतःपुत्राभावात्पुत्ररहितोगृहस्थःपवित्रंनानस्यादित्यर्थः ।। यद्वा नानरोऽपुत्रतोऽपवित्रंस्यादित्यर्थः ।। ३६ ।। ३७ ।। औरसइति ।। अत्रलोकेसप्तपुत्राःकीर्तिता इत्यन्वयः ।। केतेइत्यतआह ।। औरसइत्यादिना ।। औरसोधर्मपत्नीप्रभवः ।। दत्तःकेनचित् ।। प्राप्तःस्वयमेव ।। सुतासुतःपुत्रिकाकरणेन ।। ३८ ।। भवंतुसप्तपुत्रास्तावताकिमित्यत आह ।। एषामिति ।। तत्रविशेषमाह ।। पूर्वःपूर्वइति ।।३९।। अब्दार्धेषष्ठेमासि ।। चूडाकरणंअब्देवर्षे ।। अर्थइतिपाठेकुसुमगर्भितस्निग्धकेशार्थइत्यर्थः ।। अर्थवद्यथाविधीत्यर्थः ।।

अपुत्रस्यगृहंशून्यमपुत्रस्यार्जनंवृथा ।। अपुत्रस्यान्वयश्छिन्नोनापवित्रंह्यपुत्रतः ।।३६।। नपुत्रात्परमोलाभोनपुत्रात्परमंसुखम् ।। नपुत्रा
त्परमंमित्रंपरत्रेहचकुत्रचित् ।।३७।। औरसःक्षेत्रजःक्रीतोदत्तःप्राप्तःसुतासुतः ।। आपत्सुरक्षितश्चान्यःपुत्राःसप्तात्रकीर्तिताः ।।३८।। एषा
मन्यतमःकार्योगृहस्थेनविपश्चिता ।। पूर्वपूर्वःसुतःश्रेयान्हीनःस्यादुत्तरोत्तरः ।।३९।। ।।गणावूचतुः।। ।।निष्क्रमोथचतुर्थेऽस्यमासिपित्रा
कृतोगृहात् ।। अन्नप्राशनमब्दार्धेचूडाब्देचार्थवत्कृता ।।४०।। कर्णवेधंततःकृत्वाश्रवणर्क्षेसकर्मवित् ।। ब्रह्मतेजोभिवृद्ध्यर्थंपंचमेऽब्देव्रतंद
दौ ।।४१।। उपाकर्मततःकृत्वावेदानध्यापयत्सुधीः ।। त्र्यब्दंवेदान्सविधिनाऽध्यैष्टसांगपदक्रमान् ।।४२।। विद्याजातंसमस्तंचसाक्षिमा
त्राद्गुरोर्मुखात् ।। विनयादिगुणानाविष्कुर्वन्जग्राहशक्तिमान् ।।४३।। ततोथनवमेवर्षेपित्रोःशुश्रूषणेरतम् ।। वैश्वानरंगृहपतिंदृष्ट्वाकामच
रोमुनिः ।।४४।। विश्वानरोटजंप्राप्यदेवर्षिर्नारदःसुधीः ।। पप्रच्छकुशलंतत्रगृहीतार्घासनःक्रमात् ।।४५।। ।।नारदउवाच।। ।।विश्वानर
महाभागशुचिष्मतिशुभव्रते ।। कुरुतेयुवयोर्वाक्यमयंगृहपतिःशिशुः ।।४६।। नान्यत्तीर्थंनवादेवोनगुरुर्नचसत्क्रिया ।। विहायपित्रोर्वचनं
नान्योधर्मःसुतस्यहि ।।४७।।

कतीइतिक्वचित् ।। अस्याग्रिमेणान्वयः ।। पूर्वत्रलिंगंविपरीणमय्यपूर्वक्रियैवसंबंधः ।। ४० ।। चूडाकर्मानंतरंव्रतमुपनयनम् ।। ४१ ।। उपाकर्मश्रावण्यांक्रियमाणंकर्म ।। वेदानृगादीन् ।। कथंभूतान् ।। सांगपदक्रमान् अंगानिचपदानिचक्रमश्चतत्सहितान् ।। अध्यैष्टअधीतवान्पठितवानित्यर्थः ।। ४२ ।। साक्षिमात्रान्निमित्तमात्रात् ।। आचार्यवान्पुरुषोवेद ।। आचार्यादेवगृहीताविद्यासाधिष्ठंगमयतीत्यादिश्रुत्यर्थज्ञापनार्थमित्यर्थः ।। ४३ ।। दृष्ट्वाज्ञात्वा ।। ४४ ।। ४५ ।। ४६ ।। ४७ ।।

तत्रविशेषमाह ॥ गर्भेति ॥४८॥ अभिषिच्याभिषेकंकृत्वा ॥ स्वमात्मानंदेहसंघातमित्यर्थः ॥ स्वर्धुनीति ॥ स्वर्धुन्यागंगायायत्शुद्धंकमुदकंतस्यबंधाद्धारणादधिकशुद्धतामत्यंतपवि
त्रतांगंगास्नानादप्यधिकशुद्धिमित्यर्थः ॥ यद्वा स्वर्धुन्याःशुद्धंशोधकंकबंधंजलंतस्मादधिकशुद्धतांपावनतामित्यर्थः ॥ ४९ ॥ इतोपिमाताधिकेत्याह ॥ संन्यस्तेति ॥ मस्करीपरि
व्राट् ॥ भिक्षुःपरिव्राट्कर्मंदीपाराशर्यपिमस्करी तपस्वीतापसःपारिकांक्षीवाचंयमोमुनिरित्यमरः ॥ अपिरत्रभिन्नक्रमे ॥ पितुरपिवंद्यइत्यनेनसंबध्यते ॥ हीतिनिश्चितम् ॥ प्रसूर्मा
ता ॥ अतएवोक्तंभगवत्पादैः ॥ आस्तांतावदियंप्रसूतिसमयेदुर्वारशूलव्यथानैरुज्येनिजशोषणंमलमयीशय्याचसांवत्सरी एकस्यापिनगर्भभारभरणक्लेशस्ययस्याःक्षमोदातुंनिष्क

नपित्रोरधिकंकिंचित्त्रिलोक्यांतनयस्यहि ॥ गर्भधारणपोषाभ्यांपितुर्मातागरीयसी ॥४८॥ अंभोभिरभिषिच्यस्वंजननीचरणच्युतैः ॥ प्राप्नु
यात्स्वर्धुनीशुद्धकबंधाधिकशुद्धताम् ॥४९॥ संन्यस्ताखिलकर्मापिपितुर्वंद्योहिमस्करी ॥ सर्ववंद्येनयतिनाप्रसूर्वंद्याप्रयत्नतः ॥ ५० ॥ इदमे
वतपोत्युग्रमिदमेवपरंव्रतम् ॥ अयमेवपरोधर्मोयत्पित्रोःपरितोषणम् ॥ ५१ ॥ मन्येमान्योनाधमस्यतथान्यस्ययथायुवाम् ॥ सुखाकारै
र्विनीतस्यशिशोर्गृहपतेरहम् ॥ ५२ ॥ वैश्वानरसमभ्येहिममोत्संगेनिषीदभो ॥ लक्षणानिपरीक्षेहंपाणिंदर्शयदक्षिणम् ॥ ५३ ॥ इत्युक्तोमु
निनाबालःपित्रोराज्ञामवाप्यसः ॥ प्रणम्यनारदंश्रीमान्भक्त्याप्रह्वउपाविशत् ॥ ५४ ॥ ततोदृष्ट्वास्यसर्वांगंतालुजिह्वाद्विजानपि ॥ आनी
यकुंकुमारक्तंसूत्रंचत्रिगुणीकृतम् ॥ ५५ ॥ स्मृत्वाशिवौगणाध्यक्षमूर्ध्वीभूतमुदङ्मुखम् ॥ मुनिःपरिममौबालमापादतलमस्तकम् ॥५६॥

तिमुन्नतोपितनयस्तस्यैजनन्यैनमइति ॥ अहंइतिमन्ये ॥ ५० ॥५१॥ मन्यइति ॥ अहमितिमन्ये ॥ किंतत् युवांयुवयोर्गृहपतेःशिशोर्यथाहंमान्योमाननीयःपूज्यइत्यर्थः ॥ तथा
न्यस्याधमस्यगृहस्थस्यशिशोर्नाहंमान्यइत्यहंमन्यइत्यर्थः ॥ यद्वा यथागृहपतेःशिशोर्युवांपितरौमान्यौतथाऽन्यस्याधमस्यशिशोःपित्रादिर्मान्योनइत्यहंमन्यइत्यर्थः ॥ कथंभूत
स्यगृहपतेः ॥ सुखाकारैर्विनीतस्यसुखंक्षोभरहितमक्षुब्धंयथास्यात्तथाकारैःकार्यकारणसंघातैर्विनीतस्यनम्रस्य ॥ मुखाकारैरितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ मन्येमान्योनधर्मस्यतथान्य
स्ययथास्यवैइतिक्वचित्पाठः ॥ तत्राप्यस्यशिशोर्धर्मस्यधर्ममूर्तेरितिव्याकर्तव्यम् ॥ अन्यत्पूर्ववत् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ परिममौगणितवान् ॥ ५६ ॥

तिर्यगिति ॥ हेद्विजतिर्यगूर्ध्वंविस्तारोच्चमानेपरिमाणेअष्टोत्तरशतांगुलः अष्टौउत्तराअधिकाःशतमंगुलयोयत्रसोऽष्टोत्तरशतांगुलः समस्तुल्योगणितोयोऽयंतेबालःसयथायथावल्लोकपालोभवेत्भविष्यतीत्यर्थः ॥ अर्चिष्मत्याःपुर्याःपतिरितितुल्हदिस्थम् ॥ तिर्यक्प्रमाणंप्रसारिताभ्यांबाहुभ्यांज्ञातव्यम् ॥ ५७ ॥ पंचेति ॥ अयंतेबालोद्वात्रिंशल्लक्षणएवेतिविशेष्यंपूर्वश्लोकादनुषज्ज्यान्वयः ॥ तान्येवद्वात्रिंशल्लक्षणानिषड्भिर्विशेषणैर्दर्शयति॥ पंचसूक्ष्मः पंचत्वक्केशांगु[१]लिदशनांगुलिपर्वाणिसूक्ष्माणियस्यसतथा ॥ पंचदीर्घः पंचभुजनेत्रहनुजानुनासादीर्घायस्यसतथा ॥ सप्तरक्तः सप्तपाणितलनेत्रांततालुजिह्वाअधरोष्ठनखारक्तायस्यसतथा ॥ षडुन्नतः षड्वक्षःकुक्ष्यलकस्कंधकरवक्त्राणिउन्नतानियस्यसतथा ॥ त्रिपृथुः त्रीणिल

तिर्यगूर्ध्वंसमोमानेयोष्टोत्तरशतांगुलः॥ सभवेत्पृथिवीपालोबालोऽयंतेयथाद्विज॥५७॥ पंचसूक्ष्मःपंचदीर्घःसप्तरक्तःषडुन्नतः॥ त्रिपृथुर्लघुगंभीरोद्वात्रिंशल्लक्षणास्त्विति॥५८॥ पंचदीर्घाणिशस्यानियथादीर्घायुषोस्यवै॥ भुजौनेत्रेहनुर्जानुनासाऽस्यतनयस्यते॥५९॥ ग्रीवाजंघामेहनैश्चत्रिभिर्ह्रस्वोयमीडितः॥ स्वरेणसत्वनाभिभ्यांत्रिगंभीरःशिशुःशुभः ॥ ६० ॥ त्वक्केशांगुलिदशनाःपर्वाण्यंगुलिजान्यपि॥ तथास्यपंचसूक्ष्माणिदिक्पालपदभाग्यथा ॥६१॥

लाटकटिवक्षांसिपृथूनिविस्तीर्णानियस्यसतथा ॥ लघुगंभीरः लघुश्चासौगंभीरश्चेतिलघुगंभीरः॥ अत्रत्रिशब्दावध्याहर्तव्यौ ॥ त्रिलघुस्त्रिगंभीरइत्यर्थः ॥ त्रिलघुःत्रीणिग्रीवाजंघामेहनानिलघूनिह्रस्वानियस्यसतथा ॥त्रिगंभीरः त्रयःस्वरसत्त्वनाभयोगंभीरायस्यसतथा ॥ सामुद्रिकेतुत्रिलघुरित्यत्रचतुर्ह्रस्वमित्युक्तम् ॥ तथाहि पंचदीर्घंचतुर्ह्रस्वंपंचसूक्ष्मंषडुन्नतम् सप्तरक्तंत्रिगंभीरंत्रिविस्तीर्णंप्रशस्यतइति ॥ ५८ ॥ क्रममनादृत्यश्लोकंव्याचष्टे ॥ पंचेत्यारभ्यकमठीपृष्ठकठिनावित्यतःप्राक्तनेन ॥ शस्यानिप्रशस्तानि ॥ हनुर्वदनैकदेशःकपोलयोःपरभागः ॥ अधःस्याच्चिबुकंगंडौकपोलौतत्पराहनुरित्यमरः ॥ जानुऊरुपर्व ॥ जंघाप्रसृता ॥ जंघातुप्रसृताजानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियामित्यमरः ॥ ५९ ॥ मेहनंशिश्नः ॥ भगयोनिर्द्वयोःशिश्नोमेढ्रोमेहनशेफसीइत्यमरः ॥ सत्त्वमंतःकरणम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥

---

[१] अत्रनखेतिक्वचित्पाठः

वक्षोहृदयम् ॥ कुक्षिउदरम् ॥ पिचंडकुक्षीजठरोदरंतुंदमित्यमरः ॥ अलकंचूर्णकुंतलाः ॥ अलकाश्चूर्णकुंतलाइत्यमरः ॥ उभयत्रक्लीबत्वंछांदसम् ॥ यद्वा वक्षश्चकुक्षिश्चअलकाश्चवक्षःकुक्ष्यलकम् ॥ समाहारत्वादेकवद्भावः ॥ स्कंधंभुजशिरः ॥ स्कंधोभुजशिरोंऽसोऽस्त्रीत्यमरः ॥ करंहस्तः ॥ बलिहस्तांशवःकराइत्यमरः ॥ अत्राप्युभयत्रक्लीबत्वंछांदसम् ॥ स्कंधकरवक्रमितिक्वचित्पाठस्तत्रसमाहारत्वादेकवद्भावउन्नेयः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ कमठीति ॥ अस्यशिशोःकरौराज्यहेतूराजत्वकारणे ॥ पादौचेत्यन्वयः ॥ कथंभूतौतौकरौ ॥ कमठीपृष्ठकठिनौकमठीकूर्मस्यपत्नीडुलिरितियावत् ॥ भेकस्यपत्नीवर्षाभ्वीकूर्मस्यकमठीडुलिरित्यमरः ॥ तस्याःपृष्ठवत्कठिनौदृढावित्यर्थः ॥ अकर्मकरणौकर्मकरणानर्हौ ॥ कर्मकरणं

वक्षःकुक्ष्यलकंस्कंधंकरंवक्रंषडुन्नतम् ॥ तथाऽत्रदृश्यतेबालेमहदैश्वर्यंभाग्यथा ॥ ६२ ॥पाण्योस्तलेचनेत्रांतेतालुजिह्वाधरौष्ठकम् ॥ सप्ता
रुणंचसनखमास्मिन्राज्यसुखप्रदम् ॥६३॥ ललाटकटिवक्षोभिस्त्रिविस्तीर्णोयथात्यसौ ॥ सर्वतेजोतिगैश्वर्यंतथाप्राप्स्यतिनान्यथा ॥६४॥
कमठीपृष्ठकठिनावकर्मकरणौकरौ ॥ राज्यहेतूशिशोरस्यपादौचाध्वनिकोमलौ ॥६५॥ अच्छिन्नातर्जनींव्याप्यतथारेखास्यदृश्यते ॥ कनि
ष्ठापृष्ठनिर्यातादीर्घायुष्यंयथार्पयेत् ॥६६॥ पादौसुमांसलौरक्तौसमौसूक्ष्मौसुशोभनौ ॥ समगुल्फौस्वेदहीनौस्निग्धावैश्वर्यसूचकौ ॥६७॥
स्वल्पाभिःकररेखाभिरारक्ताभिःसदासुखी ॥ लिंगेनकृशह्रस्वेनराजराजोभविष्यति ॥ ६८ ॥

विनापिकठिनावित्यर्थः ॥ पादौचरणौ ॥ कथंभूतौ ॥ अध्वनिवर्त्मविषयेकोमलौमृदूइत्यर्थः ॥६५॥ अच्छिन्नेति ॥ अस्यशिशोर्हस्तेतथारेखादृश्यतेयथाऽस्यदीर्घायुष्यमर्पयेदित्यन्वयः ॥ कथंभूता ॥कनिष्ठापृष्ठनिर्याता कनिष्ठायाअंगुल्याःपृष्ठात्पश्चान्निर्यातानिःसृतेत्यर्थः ॥ अवधिमाह ॥ तर्जनींव्याप्याच्छिन्नाऽविच्छिन्नेत्यर्थः ॥६६॥ पादाविति ॥ अस्यपादावैश्वर्यसूचकावैश्वर्यस्यप्रापकावित्यर्थः ॥ कथंभूतौ ॥ मांसलौबलवंतौसुबलिनावित्यर्थः ॥ बलवान्मांसलोंसलइत्यमरः ॥ समाववक्रौसूक्ष्मौनातिस्थूलावित्यर्थः ॥ सुशोभनौसुंदरौ ॥ समगुल्फौसमौगुल्फौघुटिकेययोस्तौसमगुल्फौ ॥ तद्ग्रंथीघुटिकेगुल्फावित्यमरः ॥ ६७ ॥ स्वल्पाभिरिति ॥ अयंतवशिशुःराजराजोभविष्यति ॥ कीदृशः ॥ सदासुखी ॥ कैर्लक्षणैः ॥ कररेखाभिरिति ॥ लिंगेनचशेफसाशिश्नेनेत्यर्थः ॥ लिंगंचिह्नशेफसोरित्यमरः ॥ कथंभूतेन ॥ कृशह्रस्वेन कृशंचतद्ध्रस्वंचेतितेन ॥ राजराजोलोकपालइत्यर्थः ॥ ६८॥

---

१ इदंविचारणीयम

उत्कटेति ॥ अयंशिशुरुत्कटासनगुल्कस्फिक् उत्कटंमहत्तच्चतदासनंचेत्युत्काटासनम् [1]तंद्गुल्फेतद्योग्येस्फिचौकटिस्थमांसपिंडौयस्यसतथा ॥ स्त्रियांस्फिचौकटिप्रोथावित्यमरः ॥ अस्यगृहपतेर्नाभिरपिवर्तुलाकारा ॥ कथंभूता ॥ दक्षिणावर्तमरुणंचयथाभवतितथामहदैश्वर्यसूचिकाप्रकाशिकेत्यर्थः ॥६९॥ धारैकेति ॥ अस्मिन्मूत्रयतिसतिएकाधारायदिदक्षिणावर्तिनीभवतिदक्षिणावर्तेननिःसरतीत्यर्थः ॥ यदिअस्यवीर्येमीनमधुनोर्मत्स्यक्षौद्रयोर्गंधश्चभवेत्तदाऽयंनृपइत्यर्थः ॥ ७० ॥ विस्तीर्णाविति ॥ अस्यस्फिचौकटिस्थमांसपिंडौसुखोचितौसुखयोग्यौ ॥ कथंभूतौ ॥ विस्तीर्णौविस्तृतौ॥मांसलौबलवंतौ अंसलावित्यर्थः ॥ स्निग्धौचिक्कणौ ॥ अस्यदोषौहस्तौदिग्रक्षणोचितौदिक्पालनयोग्यौ॥कथंभूतौ॥वामावर्तौ वामःसुंदरआवर्तआवर्तनमावलनंययोस्तौतथा ॥ वामःसुंदरमूढयोरितिवचनात् ॥ सुप्रलंबौआजानुदीर्घावित्यर्थः ॥ ७१ ॥ श्रीवत्सेति ॥ अस्यशिशोस्तादृशीकरगारेखाऽस्तीतिशेषः ॥ यथा

[2]उत्कटासनगुल्फस्फिङ्नाभिरस्यापिवर्तुला ॥ दक्षिणावर्तमरुणंमहदैश्वर्यसूचिका ॥ ६९ ॥ धारैकामूत्रयत्यस्मिन्दक्षिणावर्तिनीयदि ॥
गंधश्चमीनमधुनोर्यदिवीर्येतदानृपः ॥ ७० ॥ विस्तीर्णौमांसलौस्निग्धौस्फिचावस्यसुखोचितौ ॥ वामावर्तौसुप्रलंबौदोषौदिग्रक्षणोचितौ
॥ ७१ ॥ श्रीवत्सवज्रचक्राब्जमत्स्यकोदंडदंडभृत् ॥ तथास्यकरगारेखायथास्यात्त्रिदिवस्पतिः ॥ ७२ ॥ द्वात्रिंशद्दशनश्चायंकरकंबुशिरोध
रः ॥ क्रौंचदुंदुभिहंसाभ्रस्वरःसर्वैश्वराधिकः ॥ ७३ ॥

ऽयंत्रिदिवस्पतिःस्वर्गाधिपतिःस्यात् ॥ तादृशीकीदृशीत्याकांक्षायामाह ॥ श्रीवत्सेति ॥ श्रीवत्सश्चवज्रश्चचक्रंचअब्जंचमत्स्यश्चकोदंडश्चदंडश्चतान्बिभर्तीतितथा ॥ श्रीवत्सोनामात्रदक्षिणावर्तरेखावलिविशेषः ॥ कोदंडोधनुः ॥ ७२ ॥ द्वात्रिंशद्दशनइति ॥ अयंसर्वैश्वराधिकोभविष्यतीत्यन्वयः ॥ तत्रहेतुगर्भाणिविशेषणान्याह ॥ किंत्वित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ द्वात्रिंशद्दशनः द्वाभ्यामधिकास्त्रिंशद्दशनायस्यसः ॥ करकंबुशिरोधरः करःशुंडादंडः कंबुःशंखः ॥ कंबुर्नावलयेशंखेइत्यमरः ॥ करवद्धस्तिशुंडादंडवत्सुवलिताकंबुवत्त्रिधारांकिताचशिरोधराग्रीवायस्यसः ॥ क्रौंचदुंदुभिहंसाभ्रस्वरः क्रौंचादीनामिवस्वरोयस्यसः ॥ तत्रक्रौंचःकुडाख्यःपक्षी ॥ दुंदुभिर्दमामाइतिलोकप्रसिद्धोवाद्यविशेषः ॥ हंसश्चक्रांगः ॥ हंसास्तुश्वेतगरुतश्चक्रांगामानसौकसइत्यमरः ॥ अभ्रंमेघः ॥ अभ्रंमेघोवारिवाहइत्यमरः ॥ ७३ ॥

---

[1] अत्रापितत्तुल्येइत्यपेक्षितमितिभाति

[2] अत्रउत्कटासनतुल्यस्फिगितिपाठोपेक्षितइतिभाति

मधुपिंगलनेत्रः मधुवत्पिंगलेनेत्रेयस्यसः ॥ पंचरेखायत्रतादृशंललाटंयस्यसः ॥ सिंहोदरः सिंहस्यउदरमिवउदरंयस्यसः ॥७४॥ऊर्ध्वरेखांकितपदः ऊर्ध्वगामिनीभिःरेखाभिरंकितौ
चिह्नितौपादौयस्यसः ॥ निःश्वसन्सन् ॥ अच्छिद्रपाणिः अच्छिद्रौनतोन्नतरहितौपाणीहस्तौयस्यसः ॥ अच्छिद्रौसंहतांगुलीहस्तौयस्येतिवा ॥ उपसंहरति ॥ महालक्षणवानिति ॥
सर्वलक्षणवानयमित्यर्थः ॥ ७५ ॥ एवंगुणानुक्त्वाऽपमृत्युंदर्शयति ॥ किंत्विति ॥ सर्वलक्षणलक्षितमप्येनंविधिरदृष्टंविधातावापातयेदित्यन्वयः ॥ कमिव ॥ विधुवत् चंद्रमिव ॥ उ
परागेराहुद्वारेत्यर्थः॥ सर्वलक्षणलक्षितत्वेवादृष्टांतोविधुवदिति॥ कथंभूतंविधुम् ॥ संपूर्णनिर्मलकलं संपूर्णाःषोडशनिर्मलाःकलायस्यसपूर्णिमाचंद्रइत्यर्थस्तम् ॥ तद्धितार्थोपसर्जन

मधुपिंगलनेत्रोऽसौनैनंश्रीस्त्यजतिक्वचित् ॥ पंचरेखललाटस्तुतथासिंहोदरःशुभः ॥ ७४ ॥ ऊर्ध्वरेखांकितपदोनिःश्वसन्पद्मगंधवान् ॥ अ
च्छिद्रपाणिःसुनखोमहालक्षणवानयम् ॥ ७५ ॥ किंतुसर्वगुणोपेतंसर्वलक्षणलक्षितम् ॥ संपूर्णनिर्मलकलंपातयेद्विधुवद्विधिः ॥ ७६ ॥ त
स्मात्सर्वप्रयत्नेनरक्षणीयस्त्वसौशिशुः ॥ गुणोपिदोषतांयातिवक्रीभूतेविधातरि ॥७७॥ शंकेऽस्यद्वादशेवर्षेप्रत्यूहोविद्युदग्नितः॥ इत्युक्त्वाना
रदोधीमान्सजगामयथागतम् ॥ ७८ ॥ विश्वानरःसपत्नीकस्तच्छ्रुत्वानारदेरितम ॥ तदैवमन्यमानोभूद्वज्रपातंसुदारुणम् ॥ ७९ ॥ हाहतो
स्मीतिवचसाहृदयंसमताडयत् ॥ मूर्छामवापमहतींपुत्रशोकसमाकुलः ॥ ८० ॥ शुचिष्मत्यपिदुःखार्तारुरोदातीवदुःसहम् ॥ आर्तस्वरेण
हारावैरत्यंतव्याकुलेंद्रिया ॥ ८१ ॥ हाशिशोहागुणनिधेहापितुर्वाक्यकारक ॥ हाकुतोमंदभाग्यायाजठरेमेसमागतः ॥ ८२॥ त्वदेकपुत्रांहा
पुत्रकोऽत्रमांत्रायतेपुरा ॥ त्वदृतेत्वद्गुणोर्म्याढ्येपतितांशोकसागरे ॥ ८३ ॥

स्यापिविधोःसंपूर्णनिर्मलकलमितिविशेषणंछांदसम ॥ पालयेदितिक्वचित्पाठस्तदापालयेत्पालयत्वितिकाकूक्त्याविघ्नःसूचितः ॥ ७६॥ उपसंहरन्पूर्वोक्तंविवृणोति ॥ तस्मादितिसा
र्धेन ॥ वक्रीभूतेविषमीभूतेप्रतिकूलेजातइत्यर्थः ॥ ७७ ॥ प्रत्यूहोविघ्नोऽपमृत्युरित्यर्थः ॥ विद्युदग्नितःवज्राग्नेरित्यर्थः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ त्वदेकपुत्रामिति ॥ हा
कष्टे ॥ पुत्रहेपुत्रपुरापूर्वमेवशोकसागरेपतितांमांकस्त्रायतेकस्त्रास्यतीत्यर्थः ॥ भयादितिक्वचित्पाठः ॥ अहमेवशोकसागरेत्रास्यामीतिचेत्तत्राह ॥ त्वदृतेत्वांविनेत्यर्थः ॥ मत्तोऽन्यः
पुत्रस्त्रास्यतीत्याशंकायामात्मानंविशिनष्टि ॥ त्वदेकपुत्रामिति ॥ कथंभूतेशोकसागरे ॥ त्वद्गुणोर्म्याढ्येतवगुणास्त्वद्गुणास्तएवोर्मयस्तरंगास्तैराढ्येआकुले ॥ ८३ ॥

शोकाकुलासतीबहुधासंबोधयति ॥ हाबालेति ॥ सर्वत्रहाशब्दोविषादेशोकेआर्तौवा ॥ लोकेति ॥ लोकानांलोचनान्येवचकोराश्चंद्ररश्मिभोक्तारःपक्षिविशेषास्तेषांकुरंगलक्ष्मन् मृगलांछनचंद्रतुल्य ॥ मृगेकुरंगवातायुहरिणाजिनयोनयइत्यमरः ॥ हातातेति ॥ तातनयनाब्जमयूखमालिन्पितृनेत्राब्जसूर्य ॥ हातातहानयनपद्मेतिक्वचित्पाठः ॥ ८४ ॥ चाटुकारेति ॥ मनोहरवाक्यसुधातरंगसमूहसमुद्रेतिवा ॥ अहहेतिखेदे ॥ अहहेत्यद्भुतेखेदइत्यमरः ॥ अंगहेपुत्र ॥ इहहांगेतिक्वचित् ॥ तान्येवदुःखान्याह ॥ किंकिंकृतमिति ॥ ८५ ॥ नो

हाबालहाविमलहाकमलायताक्षहालोकलोचनचकोरकुरंगलक्ष्मन् ॥ हाताततातनयनाब्जमयूखमालिन्हामातुरुत्सवसहस्रसुखैकहेतो ॥ ८४ ॥ हापूर्णचंद्रमुखहासुनखांगुलीकहाचाटुकारवचनामृतवीचिपूर ॥ दुःखैःकियद्भिरहहांगमयात्वमाप्तःकिंकिंकृतंगृहपतेनमयात्वदास्यै ॥ ८५ ॥ नोमोबलिर्नबतकासुचदेवतासुतीर्थानिकानिनमयाध्युषितानिवत्स ॥ केकेमयाननियमौषधमंत्रयंत्राःसंसाधितास्तवकृतेसुकृतैकलभ्य ॥ ८६ ॥ संसारसागरतरेहरदुःखभारंसारंमुखेंदुमभिदर्शयसौख्यसिंधो ॥ पुन्नामतीव्रनरकार्णववाडवाग्नेसंजीवयस्वपितरंनिजवाक्सुधोक्षैः ॥ ८७ ॥ किंदेवताअहहजन्ममहोत्सवेऽस्यज्ञात्वेतिभाविमिलितायुगपत्समस्ताः ॥ एकस्थसर्वगुणशीलकलाकलापसौंदर्यलक्षणपरीक्षणपूर्णहर्षाः ॥ ८८ ॥ शंभोमहेशकरुणाकरशूलपाणेमृत्युंजयस्त्वमितिवेदविदोवदंति ॥ त्वद्दत्तबालतनयेयदिकालकालःस्यादेवमत्रवदकस्यभवेन्नपातः ॥ ८९ ॥

मइति ॥ नोमोनदत्तइतिनेत्यन्वयः ॥ बतेतिखेदे ॥ खेदानुकंपासंतोषविस्मयामंत्रणेबतेत्यमरः ॥ अध्युषितानिसेवितानि ॥ तवकृतेत्वदर्थंकेकेमयानियमाऔषधानिमंत्रायंत्राश्चनसंसाधितानसेविताइत्यर्थः ॥ तथापिनतैस्त्वंप्राप्तइत्याह ॥ सुकृतैकलभ्य विश्वेश्वरेऽर्पितंयत्सुकृतंतेनकेवलेननलभ्य ॥ ८६ ॥ संसारेति ॥ संसारसमुद्रतारकनौस्वरूप ॥ निजवाक्सुधोक्षैः स्ववाक्यामृतसेकैः ॥ ८७ ॥ किंदेवतेति ॥ अहहखेदे ॥ अस्यशिशोर्जन्ममहोत्सवेऽस्यभाव्यनिष्टंज्ञात्वाकिंकिमितियुगपन्मिलिताःकिमर्थमागताइत्यर्थः ॥ यद्वा अस्यभाविज्ञात्वा मिलिताइत्येतत्किमितिपृच्छामीत्यर्थः ॥ मेलनेहेतुमाह ॥ एकस्थेति ॥ ८८ ॥ कालकालः कालेनयमेनकालःकालनंमारणमितियावत् ॥ ८९ ॥

हाहंतेति ॥ हाहंतविषादे ॥ हंतहर्षेऽनुकंपायांवाक्यारंभविषादयोरित्यमरः ॥ हंतेतिवाक्यारंभे हेविधेभवताकस्मादयंबालोविदधेऽकारि ॥ किंकृत्वा ॥ बहुभिःप्रयत्नैर्विशालगुणसिंधुंविस्तृतगुणरूपसमुद्रंविधाय॥अर्थादस्मिन्बालकइतिशेषइतिवा ॥ कथंभूतम्॥अगाधमध्यमनवगाहनीयमध्यमित्यर्थः॥सद्रत्नसारंसद्रत्नान्येवसाराणियत्रतम् ॥ अखिलंसंपूर्णम् ॥ सविधंसप्रकारम् ॥ किमित्याकांक्षायामाह ॥ भवतापहारीभवताकृत्वाऽपहारोवर्ततेयस्यसतथा॥सृष्ट्वापिमारणीयश्चेत्किमर्थंसृजसीत्यभिप्रायः ॥ भवतापहारीत्येकंवापदम् ॥ भवतापंहर्तुंशीलंयस्यसतथा ॥ अस्मिन्पक्षेयतोऽग्रेमारमिष्यसीतिशेषः ॥ ९० ॥ हाकालेति ॥ हाविषादे ॥ हेकालतेनवराज्ञीमहिषीकिमुबालकवतीनापितुबालकवत्येव ॥ तवसुताननेंदुःपुत्रवदनचंद्रस्त्वत्कालतांत्वत्कालनतांत्वत्कृतमारणतांनल्हतवान्नदूरीकृतवान् अपितुकृतवानेव ॥ अतोऽस्मिन्बालेकिंकिमित्येवंभूतोऽसि ॥ कथंभूत ॥ कोमलायामृणाललतातस्यायदंगंतस्येवलीलायस्यसतथातस्मिन् ॥ कोमलमृणाललतांगवत्सुकुमारइत्यर्थः ॥ त्वंकथंभूतः ॥ दंभोलिर्वज्रंतद्वन्निष्ठुरस्तीक्ष्णःकठोरोभयंकरोयःकुठारस्तद्वद्दंष्ट्रायस्य

हाहंतहंतभवताभवतापहारीकस्माद्विधेऽत्रविदधेबहुभिःप्रयत्नैः॥बालोविशालगुणसिंधुमगाधमध्यंसद्रत्नसारमखिलंसविधंविधाय॥९०
हाकालबालकवतीकिमुतेनराज्ञीत्वत्कालतांनल्हतवान्नसुताननेंदुः ॥ बालेतिकोमलमृणाललतांगलीलेदंभोलिनिष्ठुरकठोरकुठारदंष्ट्रः
॥ ९१ ॥ इत्थंविलप्यबहुशोनयनांबुधारासंपातजाततटिनीशतमुत्तरंगम् ॥ सातोकशोकजनितानलतापतप्ताप्रोच्छ्वस्यदीर्घविपुलोष्णम
होशुशोष ॥ ९२॥ आकर्ण्यतत्करुणवत्परिदेवितानितानिद्रुमाव्रततयःकुसुमाश्रुपातैः॥ प्रायोरुदंतिपततांविरुतार्तरावैरालोल्यमौलिमस
कृत्पवनच्छलेन ९३ ॥ रुण्णंतयाकिलतथाबहुमुक्तकंठमार्तस्वरैःप्रतिरवच्छलतोयथोच्चैः॥ तद्दुःखतोनुरुरुदुर्गिरिकंदरास्याःसर्वादिशःस्थ
गितपत्रिमृगागमाहि ॥ ९४ ॥

सः ॥ स्वपुत्रस्यरक्षणंपरपुत्रस्यमारणमेतत्तवानुचितमितिभावः ॥ ९१ ॥ इत्थमिति ॥ अहोकष्टम् ॥ साशुचिष्मतीइत्थंविलप्यशुशोषशोषंप्राप्तवतीत्यन्वयः ॥ दीर्घंबहुकालव्यापिविपुलंगंभीरंउष्णंयथास्यात्तथाप्रोच्छ्वस्य ॥ तथानेत्रवार्यासारजनितनदीनांशतमुत्तरंगंउच्छलद्भंगंयथास्यादिति ॥९२॥ आकर्ण्येति ॥ तस्यास्तानिकरुणवंतिपरिदेवितानिदृष्ट्वाश्रुत्वावाद्रुमाव्रततयः द्रुमाश्चव्रततयोलताश्च कुसुमान्येवाश्रुपातास्तैःपततांपक्षिणांविरुतानिवासितान्येवआरावाआर्तरावास्तैः असकृत्वारंवारंपवनच्छलेनवायुव्याजेनमौलिमस्तकमालोल्यप्रकंप्यप्रायोरुदंतिरुदंतीवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ९३ ॥ रुण्णमिति ॥ तयाशुचिष्मत्यामुक्तकंठंयथास्यात्तथार्तस्वरैरुण्णंरोदनंकृतम् ॥ छांदसोऽयंप्रयोगः ॥ यथाप्रतिरवस्यच्छलतोव्याजेनसर्वादिशोरुरुदुः ॥ कथंभूताः ॥ गिरिकंदराएवास्यानियासांतास्तथा ॥ पुनःकथंभूताः॥स्थगितपत्रिमृगागमाः स्थगिताःस्तंभिताःपत्रिणांमृगाणांचागमाआगमनानियासुतास्तथा ॥ यदाअचेतनाअपिवृक्षादयोरुरुदुस्तदासचेतनानांकाकथेतिहिशब्दार्थः ॥ ८४॥

श्रुत्वेति ॥ इत्यार्तनादंश्रुत्वासविश्वानरः ॥ ह्रस्वश्छांदसः ॥ पाठांतरेतुर्वितर्कैः ॥ उभयत्रव्यत्रधानमार्षम् ॥ किमित्यादिउच्चैर्वदन्मोहंहित्वोत्थितइत्यन्वयः ॥तुशब्दोऽत्रसंभ्रमे ॥ अंत
रात्मनिलयःप्रत्यगात्मासकलेंद्रियेशःसमस्तेंद्रियाणांसाक्षी ॥ १५॥ ततोदृष्ट्वेति ॥ तमोमोहः ॥ प्राधान्यान्मातुःसंबोधनम् ॥ तुशब्दात्तातेतिच ॥ १६ ॥ कलयितुंमारयितुम् ॥ चंच
लाविद्युत् ॥ यत्रकालोपिकुंठितस्तत्रवराकीनिकृष्टाअल्पाअसमर्थाचपलाकालयितुंनशक्ताइतिकिंवाच्यमित्यभिप्रायः ॥ १७ ॥ वांयुवयोः ॥ १८ ॥ १९ ॥ जरितौजरावंतौ ॥

श्रुत्वार्तनादमितिविश्वनरोपिमोहंहित्वोत्थितःकिमितिकिंत्वितिकिंकिमेतत् ॥ उच्चैर्वदन्गृहपतिःक्वसमेबहिस्थःप्राणोंतरात्मनिलयःसकलें
द्रियेशः॥ १५॥ ॥ अगस्त्यउवाच॥ ॥ ततोदृष्ट्वासपितरौबहुशोकसमावृतौ॥ स्मित्वोवाचततोमातस्त्रासस्त्वीदृक्कुतोहिवाम्॥ १६॥ नमां
कृतवपुस्त्राणंभवच्चरणरेणुभिः॥ कालःकलयितुंशक्तोवराकीचंचलाल्पिका॥ १७॥ प्रतिज्ञांशृणुतंतातौयदिवांतनयोह्यहम्॥ करिष्येहंतथा
तेनविद्युन्मत्तस्त्रसिष्यति॥ १८॥ मृत्युंजयंसमाराध्यसर्वज्ञंसर्वदंसताम्॥ कालकालंमहाकालंकालकूटविषादिनम्॥ १९॥ इतिश्रुत्वावचस्त
स्यजरितौद्विजदंपती॥ अकालामृतवर्षौघशांततापौतदोचतुः ॥ १०० ॥ अपयोदपयोवृष्टिरदुग्धाब्धिःसुधोदयः॥ अनिंदुःकौमुदीकांतिः
कुतोनौसुखयत्यलम्॥ १ ॥ पुनर्ब्रूहिपुनर्ब्रूहिकीदृक्कीदृक्पुनःपुनः॥ कालःकलयितुंनालंवराकीचंचलाल्पिका॥ २॥ आवयोस्तापनाशायम
होपायस्त्वयेरितः॥ मृत्युंजयस्यदेवस्यसमाराधनलक्षणः ॥ ३ ॥ तद्गच्छशरणंतातनातःपरतरंहितम्॥ मनोरथपथातीतकारिणःकालहा
रिणः॥ ४ ॥ किंनश्रुतंत्वयातातश्वेतकेतुंयथापुरा॥ पाशितंकालपाशेनररक्षत्रिपुरांतकः ॥ ५ ॥ शिलादतनयंमृत्युग्रस्तमष्टाब्दमर्भकम्॥
शिवोनिजजनंचक्रेनंदिनंविश्वनंदिनम्॥ ६॥ क्षीरोदमथनोद्भूतंप्रलयानलसंनिभम्॥ पीत्वाहालाहलंघोरमरक्षद्भुवनत्रयम् ॥ ७॥

ज्वरिताविति क्वचित्पाठः ॥ १०० ॥ किमूचतुस्तदाह ॥ अपयोदेति ॥ नविद्यतेपयोदोयस्यांसाचासौपयोवृष्टिश्चनदुग्धाब्धिःक्षीराब्धिर्यस्मिन्ससुधोदयः नविद्यतेइंदुर्यस्यांसाकौमु
दीकांतिःकुतःकस्मान्नौआवामलमत्यर्थंसुखयतिसुखिनौकरोतीत्यूचतुरिति ॥ १ ॥ पुनरितिवीप्सात्रितयमादरार्थम् ॥ पुनर्वदेतिक्वचित् ॥ कालइत्याद्यर्धमनुवादः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४॥
पाशितंबद्धम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ हालाहलंविषम् ॥ ७ ॥

---

१ श्रुत्वातुइत्येवंरूपे

महान्दर्पोयस्यतम ॥ महादैत्यमित्यपिक्वचित् ॥८॥ पत्रिणंबाणम् ॥९॥ वर्षायुतंदशसहस्रवर्षम् ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सगृहपतिःकाशींसंप्राप्यप्राङ्मणिकर्णिकांलोचनाभ्यांदृष्टवान्ययाविति पंचमेनान्वयः ॥ काशींविशिनष्टि ॥ यल्लभ्यतइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ महासंवर्तःप्राकृतोलयः ॥१४॥ कंठभूमिषुकाश्याःकंठस्थानीयासुभूमिषु ॥ नीहारोहिमम् ॥ १५ ॥ बहुसंसारेति ॥ दुःखमितिशेषः ॥ बहुसंसारसंतापमितिक्वचित् ॥ असिधारयाऽसिप्रवाहेण ॥ १६ ॥ मणिकर्णिकांविशिनष्टि ॥ यल्लभ्यतइत्येकेन ॥ कथंभूतांमणिक

जालंधरंमहादर्पंहृतत्रैलोक्यसंपदम् ॥ चरणांगुष्ठरेखोत्थचक्रेणनिजघानयः ॥८॥ यएकेषुनिपातोत्थज्वलनैस्त्रिपुरंपुरा ॥ विधायपत्रिणंविष्णुंज्वालयामासधूर्जटिः ॥ ९ ॥ अंधकंयस्त्रिशूलाग्रप्रोतंवर्षायुतंपुरा ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यसंमूढंशोषयामासभानुना ॥ ११० ॥ कामंदृष्टिनिपातेनत्रैलोक्यविजयोर्जितम् ॥ निनायानंगपदवींवीक्षमाणेष्वजादिषु ॥११॥ तंब्रह्माद्येककर्तारंमेघवाहनमच्युतम् ॥ प्रयाहिपुत्रशरणंविश्वरक्षामणिंशिवम् ॥ १२ ॥ पित्रोरनुज्ञांप्राप्येतिप्रणम्यचरणौतयोः ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यबद्धाश्वास्यविनिर्ययौ ॥ १३ ॥ सप्राप्यकाशींदुष्प्रापांब्रह्मनारायणादिभिः ॥ महासंवर्तसंवृत्ततापाद्विश्वेशपालिताम् ॥ १४ ॥ स्वर्धुन्याहारयष्ट्येवराजितांकंठभूमिषु ॥ विचित्रगुणशालिन्याहारनीहारगौरया ॥ १५ ॥ बहुसंसारसंतापसंतप्तजनतोद्भवम् ॥ वारयंतींवरणयाछिंदंतीमसिधारया ॥ १६ ॥ यल्लभ्यतेचकैवल्यंसुदृढाष्टांगयोगतः ॥ विकासयंतींतत्सम्यक्काशिकांयांजगुर्बुधाः ॥ १७॥ संसारतापतप्ताभ्यांलोचनाभ्यांसदृष्टवान् ॥ कर्णाकर्णप्रकीर्णाभ्यांप्राग्यौमणिकर्णिकाम् ॥ १८ ॥ तत्रस्नात्वाविधानेनदृष्ट्वाविश्वेश्वरंविभुम् ॥ त्रैलोक्यप्राणिसंत्राणकारिणंप्रणनामह ॥ १९ ॥ आलोक्यालोक्यतल्लिंगंतुतोषहृदयेबहु ॥ परमानंदकंदाख्यंस्फुटमेतन्नसंशयः ॥ १२० ॥ अहोनमत्तोधन्योस्तित्रैलोक्येसचराचरे ॥ यदद्राक्षिषमद्याहंश्रीमद्विश्वेश्वरंविभुम् ॥ २१ ॥

र्णिकाम् ॥ सुदृढोऽविप्लुतोयोष्टांगयोगस्तस्माल्लभ्यतेयत्कैवल्यंतत्सम्यग्देहत्यागमात्रेणविकासयंतीमभिव्यंजयंतीम् ॥ बुधाःकाशिकांयांजगुस्तामिति ॥ १७ ॥ कथंभूताभ्यांनेत्राभ्याम् ॥ संसारतापतप्ताभ्याम् ॥ कर्णाकर्णप्रकीर्णाभ्याम् कर्णाभ्यांयआकर्णआकर्णनंश्रवणंतेनप्रकीर्णाभ्यांविस्तीर्णाभ्यामित्यर्थः ॥ आकर्ण्यमणिकर्णाभ्यामितिक्वचित् ॥ यद्वा कर्णःआकर्णनंतेनआकर्णप्रकीर्णाभ्यांकर्णपर्यंताभ्यामिति ॥ १८ ॥ पूजादिकंचविदधेइतिहकारार्थः ॥ १९ ॥ १२० ॥ यद्यस्मात् ॥ अद्राक्षिषंदृष्टवान् ॥ २१ ॥

सारसर्वस्वंवरसर्वधनम् ॥ सारोबलेस्थिरांशेचन्याय्येक्लीबंवरेत्रिष्वित्यमरः ॥ पिंडीभूतंलिंगाकारेणपरिणतम् ॥ किलेत्युत्प्रेक्षायाम् ॥ २२ ॥ आत्मावबोधमहसःस्वप्रकाशप्रत्यग्ज्योतिषः ॥ सुकंदःशोभनंमूलम् ॥ ब्रह्मरसायनंब्रह्मचतद्रसश्चतदयनंचतत्तथा ॥ रसोवैसः रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः ॥ २३ ॥ योगीति ॥ योगिहृत्कमलाश्रयंअनाकारंप्रत्यग्भूतंयद्ब्रह्मोच्यतेतल्लिंगच्छलादाकारत्वंलिंगमूर्तित्वमापेदेप्रापकिमितिविमर्शः ॥ २४ ॥ फलंनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वप्रकाशानंदस्वरूपम् ॥ २५ ॥ केशपाशश्चूडा ॥ शिखाचूडाकेशपाशइत्यमरः ॥ सुपुष्प्यतेइतिपाठेसुपुष्पितइत्यर्थः ॥ कैवल्यमल्लीवल्ल्याः कैवल्यमेवमल्लीवल्लीमल्लिकालतातस्याःस्तबकोगुच्छः ॥ सस्तावकानांस्तोतॄणांभक्तानामर्थदःपुरुषार्थचतु

त्रिलोकीसारसर्वस्वंपिंडीभूतमिदंकिल ॥ किंवापीयूषपिंडोयमुद्धृतःक्षीरनीरधेः ॥ २२ ॥ आत्मावबोधमहसःकिमसौप्रथमांकुरः ॥ ब्रह्मानंदसुकंदोवाकिमुब्रह्मरसायनम् ॥ २३ ॥ योगिहृत्पद्मनिलयंयदनाकारमुच्यते ॥ तदाकारत्वमापेदेकिमिदंलिंगकैतवात् ॥ २४ ॥ ब्रह्मांडभांडमथवानानारत्नौघपूरितम् ॥ अथवामोक्षवृक्षस्यफलमेतन्नसंशयः ॥ २५ ॥ निर्वाणलक्ष्म्याःकिमथकेशपाशःसुपुष्पयुक् ॥ कैवल्यमल्लीवल्ल्याःकिंस्तबकःस्तावकार्थदः ॥ २६ ॥ निःश्रेयसश्रियःकिंवाऽऽनंदक्रीडनकंदुकः ॥ अपवर्गोदयाद्रेःकिमुदियायसुधाकरः ॥ २७ ॥ संसारमोहतिमिरभिदुरःकिमसौरविः ॥ किमुकल्याणरमणीरम्यशृंगारदर्पणः ॥ २८ ॥ आज्ञातंनभवेदन्यत्सर्वेषांदेहधारिणाम् ॥ अनेककर्मबीजानांबीजपूरोऽयमद्भुतः ॥ २९ ॥ विश्वेषांविश्वबीजानांकर्माख्यानांलयोयतः ॥ अस्मिन्निर्वाणदेलिंगेविश्वलिंगमिदंततः ॥ [1] ३० ॥

ष्टयप्रदइत्यर्थः ॥ २६ ॥ आनंदक्रीडनकंदुकःसुखक्रीडाकंदुकः ॥ आनंदइत्यत्रकमइतिवापाठः ॥ कमनीयइत्यर्थः ॥ २७ ॥ कल्याणरमणीकल्याणसुंदरीतस्यारम्यःशृंगारस्यशोभायादर्शनार्थंदर्पणआदर्शः ॥ २८ ॥ आज्ञातमिति ॥ आइतिस्मृतौ ॥ बीजपूरःफलपूरः ॥ अद्भुतआश्चर्यमयः ॥ २९ ॥ आश्चर्यमयत्वेहेतुंदर्शयन्विश्वेश्वरलिंगमितिनामनिर्वक्ति ॥ विश्वेषामिति ॥ कर्माणीतिआख्यायेषांतेषांकर्माख्यानांविश्वबीजानांविश्वेषांसर्वेषांबीजानांयतोयस्मादस्मिँल्लिंगेलयोनाशस्तस्मादिदंविश्वलिंगमिति ॥ पाठांतरेतु ननुपरिच्छिन्नेकथंसर्वेषांकर्मरूपाणांबीजानांलयस्तत्राह ॥ ततमिति ॥ परिपूर्णमित्यर्थः ॥ परिच्छिन्नप्रतीतिस्तुभ्रांत्याश्रीकृष्णइवेत्यभिप्रायः ॥ ३० ॥

---

[1] इदंततमित्येवरूपे ॥

तथोक्तंयत् शंकेस्यद्वादशेवर्षेप्रत्यूहोविद्युदग्नितइत्यादिलक्षणंततउक्तात् ॥ यद्यस्मात्तत्तस्मादितिवा ॥ ३१ ॥ इत्येवंप्रकारेणआनंदामृतरसैःसुखसुधाद्रवैः ॥ ३२ ॥ अकृतात्मनामजितेंद्रियाणाम् ॥ ३३ ॥ पूतात्माशुद्धात्मा ॥ अन्वहंप्रत्यहम ॥ ३४ ॥ सुमनोभिर्नीलोत्पलपुष्पैः ॥ सपक्षेति ॥ सवैश्वानरः ॥ षण्मासंव्याप्यपक्षार्धेनपक्षार्धेनसार्धसप्तदिनैःसार्धसप्तदिनैःकंदमूलफलाशनोबभूव ॥ ३५ ॥ सषण्मासंव्याप्यपक्षेपक्षेशीर्णपर्णाशनोबभूवेत्युभयत्रवीप्सा ॥ अन्वयभेदाच्चतच्छब्दस्यावृत्तिरदोषः ॥ ३६ ॥ आसतस्तिष्ठ

ममभाग्योदयेनैवनारदेनमहर्षिणा ॥ तदागत्यतथोक्तंयत्कृतकृत्योस्म्यहंततः ॥ ३१ ॥ इत्यानंदामृतरसैर्विधायसहिपारणम् ॥ ततःशुभेऽह्नि संस्थाप्यलिंगंसर्वहितप्रदम् ॥ ३२ ॥ जग्राहनियमान्घोरान्दुष्करानकृतात्मनाम् ॥ अष्टोत्तरशतैःकुंभैःपूर्णैर्गंगामृतद्रवैः[1] ॥ ३३ ॥ संस्नाप्यवाससापूतैःपूतात्माप्रत्यहंशिवम् ॥ नीलोत्पलमयींमालांसमर्पयतिसोऽन्वहम् ॥ ३४ ॥ अष्टाधिकसहस्रैस्तुसुमनोभिर्विनिर्मिताम् ॥ सपक्षार्धेनषण्मासंकंदमूलफलाशनः ॥ ३५ ॥ शीर्णपर्णाशनःपक्षेत्वाषण्मासंबभूवसः ॥ षण्मासंवायुभक्षोभूत्षण्मासंजलबिंदुभुक् ॥ ३६ ॥ एवंवर्षद्वयंतस्यव्यतिक्रांतंतथासतः ॥ जन्मतोद्वादशेवर्षेतद्वचोनारदेरितम् ॥ ३७ ॥ सत्यंकरिष्यन्निवतमभ्यगात्कुलिशायुधः ॥ उवाचचवरंब्रूहिदद्मितन्मनसिस्थितम् ॥ ३८ ॥ अहंशतक्रतुर्विप्रप्रसन्नोस्मिशुभव्रतैः ॥ इत्याकर्ण्यमहेंद्रस्यवाक्यंमुनिकुमारकः ॥ ३९ ॥ उवाचमधुरंधीरःकीरवन्मधुराक्षरम् ॥ मघवन्वृत्रशत्रोत्वांजानेकुलिशपाणिनम् ॥ १४० ॥ नाहंवृणेवरंत्वत्तःशंकरोवरदास्तिमे ॥ ४१ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ नमत्तःशंकरोस्त्यन्योदेवदेवोस्म्यहंशिशो ॥ विहायबालिशत्वंत्वंवरंयाचस्वमांवरम् ॥ ४२ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ गच्छाहल्यापतेऽसाधोगोत्रारेपाकशासन ॥ नप्रार्थयेपशुपतेरन्यंदेवांतरंस्फुटम् ॥ ४३ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ उद्यम्यकुलिशंघोरंभीषयामासबालकम् ॥ ४४ ॥ सदृष्ट्वाबालकोवज्रंविद्युज्ज्वालाशताकुलम् ॥ स्मरन्नारदवाक्यंचमुमूर्छभयविह्वलः ॥ ४५ ॥

तःसतोवर्त्तमानस्येतिवा ॥ ३७ ॥ कुलिशायुधइंद्ररूपेणशंकरएव ॥ इंद्ररूपेणमयैवत्वंहिभीषितइतिवक्ष्यमाणत्वात् ॥ यन्मनसिस्थितंतदित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मधुरंसारम् ॥ कीरवत्शुकवत् ॥ कुलिशपाणिनंवज्रपाणिम् ॥ १४० ॥ ४१ ॥ बालिशत्वंमूर्खत्वम् ॥ वरमभिलाषम ॥ वरंश्रेष्ठम् ॥ माचिरमितिक्वचित्पाठः ॥ ४२ ॥ नमत्तःशंकरोस्त्यन्यइत्याद्यखर्वगर्ववचनात्सक्रोधःसन्नाह ॥ गच्छेति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मुमूर्छमूर्छांगतवान् ॥ ४५ ॥

---

[1] अमृतप्रदैरित्यपिपाठः

अथेति ॥ नकेवलमाविरासीत्उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेइतिवदन्नितिशेषः ॥ स्पर्शैःकरस्पर्शैःसंजीवयामासचेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ सबालकंउत्थायनेत्रकमलेउन्मील्यविकचय्यविवृत्त्येतियावत् ॥ अथेशंभुमपश्यदित्यन्वयः ॥ कीदृशेइव ॥ दिवाक्षयेरात्रौसुप्तेमुद्रितेइव ॥ कीदृशंशंभुम् ॥ अर्कशताधिकंअपरिमितसूर्याधिकप्रकाशमित्यर्थः ॥४७॥ भालेइति ॥ सएतादृशं रूपंप्रथमतआलोक्यपश्चान्महादेवंपरिज्ञायक्षणंस्थगितवन्निश्चलवत्तस्थावितिचतुर्थेनान्वयः ॥ कीदृशंरूपंतदाह ॥ भालइतिसार्धेन ॥ ४८ ॥ कपर्देनजटाजूटेन ॥ आजगवंपि

अथगौरीपतिःशंभुराविरासीत्तमोनुदः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेस्पर्शैःसंजीवयन्निव ॥४६॥ उन्मील्यनेत्रकमलेसुप्तेइवदिवाक्षये ॥ अपश्यदग्रे
चोत्थायशंभुमर्कशताधिकम् ॥४७॥ भालेलोचनमालोक्यकंठेकालंवृषध्वजम् ॥ वामांगसंनिविष्टाद्रितनयंचंद्रशेखरम् ॥४८॥ कपर्देनवि
राजंतंत्रिशूलाजगवायुधम् ॥ स्फुरत्कर्पूरगौरांगंपरिणद्धगजाजिनम् ॥४९॥ परिज्ञायमहादेवंगुरुवाक्यतआगमात् ॥ हर्षवाष्पाकुलःसन्न
कंठोरोमांचकंचुकः ॥ १५० ॥ क्षणंस्थगितवत्तस्थौचित्रकृत्रिमपुत्रकः ॥ यथातथासुसंपन्नोविस्मृत्यात्मानमेवच ॥५१॥ नस्तोतुंननमस्क
र्तुंकिंचिद्विज्ञप्तुमेवच ॥ यदासनशशाकालंतदास्मित्वाऽऽहशंकरः ॥५२॥ ॥ईश्वरउवाच॥ ॥शिशोगृहपतेशक्राद्वज्रोद्यतकरादहो ॥ ज्ञातोभी
तोसिमाभैर्षीर्जिज्ञासातेकृतामया ॥ ५३ ॥ ममभक्तस्यनोशक्रोनवज्रंनांतकोपिवा ॥ प्रभवेदिंद्ररूपेणमयैवत्वंहिभीषितः ॥ ५४ ॥ वरंददा
मितेभद्रत्वमग्निपदभाग्भव ॥ सर्वेषामेवदेवानांवदनंत्वंभविष्यसि ॥ ५५ ॥ सर्वेषामेवभूतानांत्वमग्नेऽतश्चरोभव ॥ धर्मराजेंद्रयोर्मध्येदि
गीशोराज्यमाप्नुहि ॥ ५६ ॥ त्वयेदंस्थापितंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति ॥ अग्नीश्वरइतिख्यातंसर्वतेजोभिबृंहणम् ॥५७॥ अग्नीश्वरस्यभक्तानां
नभयंविद्युदग्निजम् ॥ अग्निमांद्यभयंनैवनाकालमरणंक्वचित् ॥ ५८ ॥

नाकः ॥ परिणद्धंपरिहितंगजाजिनंगजासुरस्यचर्मयेनसतथा तम् ॥ ४९ ॥ कथंभूतः ॥ आनंदवारिव्याप्तःअतएवसन्नकंठोनिरुद्धगलः ॥ रोम्णामंचउद्गमःकंचुकोयस्यसः ॥ १५० ॥ चित्रेणरंगद्रव्येणचित्रेभित्त्यादौवाकृत्रिमोलिखितःपुत्रकोयथातथासंपन्नोवृत्तःसन्इतिपादद्वयस्यपूर्वेणाग्रिमेणवान्वयः ॥ ५१ ॥ यदात्मानंविस्मृत्यचकारात्परंचकिमपिकर्तुमलंनशशाकैवतदास्मित्वाईषद्धास्यंकृत्वाशंकरआहेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नांतकोपिनयमोपि ॥ चपलाऽपिचेतिक्वचित्पाठः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ दिगीशोदिगीश्वरयोः ॥ दिगीशस्त्वंभववा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

---

१ पुस्तकांतरे संजीवयन्निवेत्येवार्थेइवशब्दइतिपाठोदृश्यतेअयमेवयुक्तइतिभाति

॥५९॥ वीरेश्वरस्येति ॥ वीरेश्वरस्यपूर्वेणपूर्वस्यांदिशियागंगातस्याःपश्चिमेतटेऽग्नीश्वरंसमाराध्येत्यन्वयः ॥ अतोवीरेश्वरस्यपूर्वस्यांदिशिकथमग्नीश्वरइतिनात्रकथंतेति ॥१६०॥६१॥
॥ ६२ ॥ १६३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्वादशेवर्ण्यतेलोकोनिर्ऋतेश्चमहर्धिमान् ॥ वरुणस्यतथाचैवलोको
ऽत्यंतमनोरमः ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते इत्थमग्निस्वरूपंतेशिवशर्मन्प्रवर्णितम किमन्यच्छ्रोतुकामोसिकथयावस्तदीरयेत्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ नैर्ऋतेति ॥ हेपुरुषोत्तमौनैर्ऋतादीन्लोकान्क्र

अग्नीश्वरंसमभ्यर्च्यकाश्यांसर्वसमृद्धिदम् ॥ अन्यत्रापिमृतोदैवादग्निलोकेमहीयते ॥ ५९ ॥ ततःकाशींपुनःप्राप्यकल्पांतेमोक्षमाप्नुयात् ॥
वीरेश्वरस्यपूर्वेणगंगायाःपश्चिमेतटे ॥ १६० ॥ अग्नीश्वरंसमाराध्यवह्निलोकेवसेन्नरः ॥ पितृभ्यांस्वजनैःसार्धंमित्रबंधुसमायुतः ॥ ६१ ॥
विमानमिदमारुह्यप्रयात्येवदिशःपते ॥ इत्युक्त्वानीयतद्बंधून्पित्रोश्चपरिपश्यतोः ॥ दिक्पतित्वेऽभिषिच्याग्निंतत्रलिंगेशिवोविशत् ॥ ६२ ॥
गणावूचतुः ॥ ॥ इत्थमग्निस्वरूपंतेशिवशर्मन्प्रवर्णितम् ॥ किमन्यच्छ्रोतुकामोसिकथयावस्तदीरय ॥ १६३ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेका
शीखंडेवह्निलोकवर्णनंनामैकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ नैर्ऋतादीन्क्रमाल्लोकानाख्यातंपुरुषोत्तमौ ॥
पुरुषोत्तमपादाब्जपरागोद्धूसरालकौ ॥ १ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ आकर्णयमहाभागसंयमिन्याःपुरींपराम् ॥ दिक्पतेर्निर्ऋतस्यासौपुण्या
पुण्यजनोषिता ॥ २ ॥ राक्षसानिवसंत्यस्यामपरद्रोहिणःसदा ॥ जातिमात्रेणरक्षांसिवृत्तैःपुण्यजनाइमे ॥ ३ ॥ स्मृत्युक्तश्रुतिवर्त्मानोजाता
वर्णावरेष्वपि ॥ नाद्रियंतेऽन्नपानानामस्मृत्युक्तंकदाचन ॥ ४ ॥ परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराङ्मुखाः ॥ जाताजातौनिकृष्टायामपिपुण्यानुसा
रिणः ॥ ५ ॥ द्विजातिभक्त्युत्पन्नार्थैरात्मानंपोषयंतिये ॥ सदासंकुचितांगाश्चद्विजसंभाषणादिषु ॥ ६ ॥

मातृआख्यातंकथयतमित्यन्वयः ॥ पुरुषोत्तमत्वेहेतुमाह ॥ पुरुषोत्तमस्यचरणकमलरेणुनोद्धूलिताआविलाश्चूर्णकुंतलाययोस्ताविति ॥ १ ॥ परामनंतरांपश्चिमदिग्भवांवा ॥ नि
र्ऋतस्यनिर्ऋतेः ॥ २ ॥ वृत्तैःसदाचारैः ॥ पुण्यजनाधार्मिकाः ॥ ३ ॥ वर्णाश्चतेअवराश्चेतितेष्वप्यधमवर्णेष्वपीत्यर्थः ॥ अस्मृत्युक्तंस्मृतिशास्त्रानुक्तमित्यर्थः ॥ भोजनपानमितिशेषः
॥ ४ ॥ ५ ॥ द्विजातयोब्राह्मणक्षत्रियवैश्यास्तेषांभक्त्याशुश्रूषयाउत्पन्नायेऽर्थास्तैरात्मानंयेपोषयंतितेऽत्रपुरोत्तमेवसंतीतिपंचमेनान्वयः ॥ तथाग्रेवक्ष्यमाणानामपितेनैवान्वयः ॥ ६॥

भगोमान्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ दमादयोऽस्तेयादयश्चसर्वेषांप्राणिमात्राणामेतेधर्महेतवः ॥ पुण्यकारणानीत्यर्थः ॥ तन्मध्येशौचंद्विविधंबाह्यमाभ्यंतरंच ॥ बाह्यंमृज्जलाभ्याम् ॥ अंतर्भावशु
द्धा ॥ अस्तेयंकायवाङ्मनोभिःपरद्रव्याग्रहणम् ॥ अहिंसाकायवाङ्मनोभिःप्राणिमात्रस्यापीडा ॥ अन्यत्पूर्वंव्याख्यातम् ॥ ९ ॥ १० ॥ म्लेच्छाइति ॥ काशींविहायसुतीर्थेषु
येमृतास्तेम्लेच्छाअपिअत्रनैर्ऋतेलोकेभोगिनःस्युः ॥ आत्मघातेनापिसुतीर्थेषुमरणंभवतितंवारयति ॥ नात्मघातकाइति ॥ काशींविहायेत्युक्तंतत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ निर्वाण
विश्राणामिति ॥ निर्वाणंकैवल्यंविश्राणंफलंयस्याः ॥ निर्वाणंवाविश्राणयतिददातीतिसातथाताम् ॥ तन्मरणस्यमोक्षहेतुत्वादितिभावः ॥ ११ ॥ नात्मघातकाइत्येतत्प्रपंचयति ॥

आहूतावस्त्रवदनावदंतिद्विजसंनिधौ ॥ जयजीवभगोनाथस्वामिन्नितिहिवादिनः ॥ ७ ॥ तीर्थस्नानपरानित्यंनित्यंदेवपरायणाः ॥ द्विजेषुनि
त्यंप्रणताःस्वनामाख्यानपूर्वकम् ॥ ८ ॥ दमदानदयाक्षांतिशौचेंद्रियविनिग्रहाः ॥ अस्तेयसत्याहिंसाश्चसर्वेषांधर्महेतवः ॥ ९ ॥ आवश्येषु
सदोद्युक्तायेजातायत्रकुत्रचित् ॥ सर्वभोगसमृद्धास्तेवसंत्यत्रपुरोत्तमे ॥ १० ॥ म्लेच्छाअपिसुतीर्थेषुयेमृतानात्मघातकाः ॥ विहायकाशीं
निर्वाणविश्राणांतेऽत्रभोगिनः ॥ ११ ॥ अंधंतमोविशेयुस्तेयेचैवात्महनोजनाः ॥ भुक्त्वानिरयसाहस्रंतेचस्युर्ग्रामसूकराः ॥ १२ ॥ आत्मघा
तोनकर्तव्यस्तस्मात्क्वापिविपश्चिता ॥ इहापिचपरत्रापिनशुभान्यात्मघातिनाम् ॥ १३ ॥ यथेष्टमरणंकेचिदाहुस्तत्त्वावबोधकाः ॥ प्रयागेस
र्वतीर्थानांराज्ञिसर्वाभिलाषदे ॥ १४ ॥ अंत्यजाअपियेकेचिद्दयाधर्मानुसारिणः ॥ परोपकृतिनिष्ठास्तेवसंत्यत्रतुसत्तमाः ॥ १५ ॥ अस्यस्व
रूपंवक्ष्यावोदिक्पतेःक्षणतःशृणु ॥ मध्येविंध्याटविपुरापक्कणस्थजनाग्रणीः ॥ १६ ॥

अंधंतमोविशेयुस्तइत्यादिना ॥ १२ ॥ उपसंहरति ॥ आत्मघातइति ॥ विपश्चिताइत्यनेनअविपश्चितांक्षत्रियादीनांप्रयागादावात्मघातोऽनुमन्यते॥तथाचोक्तंभगवतायुधिष्ठिरंप्रति ॥
नलोकवचनात्तातनवेदवचनादपि मतिरुत्क्रमणीयातेप्रयागमरणंप्रति ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेप्रयागमरणेनवा अथवास्नानमात्रेणगोमत्यांकृष्णसंनिधाविति ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥
इहापिचेति ॥ १३ ॥ तदेवाह ॥ यथेष्टमरणमिति ॥ यद्वा क्वापीत्येतत्संकोचयति ॥ यथेष्टमरणमिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ अस्यदिक्पतेरितिसंबंधः ॥ मध्येविंध्याटवीति ॥ पुरापूर्वंम
ध्येविंध्याटविविंध्यसंबंधिन्याअटव्यामध्ये पिंगाक्षःपिंगेअक्षिणीयस्यसपिंगाक्षइतिविश्रुतोविख्यातोऽभूत्आसीदित्यन्वयः ॥ कीदृक् ॥ पक्कणस्थजनाग्रणीः पक्कणःशबरालयस्त
त्स्थजनानांश्रेष्ठः ॥ १६ ॥

पल्लीपतिःशबरालयानांपतिश्च ॥ उग्रस्तीव्रपराक्रमः ॥ तंविशिनष्टि ॥ निर्विंध्यायाइत्यादिसार्धपंचश्लोकैः ॥ निर्विंध्याकाचिन्नदी ॥ १७॥ पांथपरिपंथिनःपथिकपरिरोधकान् ॥ १८ ॥ करुणापरोदयापरः ॥ दयापरत्वमेवदर्शयति ॥ नविश्वस्तानिति ॥ व्यवायिनोग्राम्यधर्मवतः ॥ १९ ॥ अंतर्वत्नित्वंगुर्विणीत्वंलक्षणंचिह्नंयेषांतान्नघातयतीत्यन्वयः ॥ ह्रस्वश्छांदसः ॥ २० ॥ उपानद्रहितेपथिकेउपानहःपादत्राणदः ॥ २१ ॥ कांतारेदुर्गमवर्त्मनि ॥ २२ ॥ आविंध्याटविविंध्याटवीपर्यंतम् ॥ २३ ॥ आशीर्वादयंतिआशिषःप्रयच्छं

पल्लीपतिरभूदुग्रःपिंगाक्षइतिविश्रुतः ॥ निर्विंध्यायास्तटेशूरःक्रूरकर्मपराङ्मुखः ॥ १७ ॥ घातयेद्दूरसंस्थोपियःपांथपरिपंथिनः ॥ व्याघ्रादीनदुष्टसत्त्वांश्चसहिनस्तिप्रयत्नतः ॥ १८ ॥ जीवेन्मृगयुधर्मेणतत्रापिकरुणापरः ॥ नविश्वस्तान्पक्षिमृगान्नसुप्तान्नव्यवायिनः ॥ १९ ॥ नतोयगृध्नून्नशिशून्नांतर्वत्नित्वलक्षणान् ॥ सघातयतिधर्मज्ञोजातिधर्मपराङ्मुखः ॥ २० ॥ श्रमातुरेभ्यःपांथेभ्यःसविश्रामंप्रयच्छति ॥ हरेत्क्षुधांक्षुधार्तानामुपानद्दोऽनुपानहे ॥ २१ ॥ मृगत्वचोतिमृदुलाविवस्त्रेभ्योतिसर्जति ॥ अनुव्रजतिकांतारेप्रांतरेपथिकान्पथि ॥ २२ ॥ नजिघृक्षतितेभ्योर्थमभयंचेतियच्छति ॥ आविंध्याटविमेनामग्राह्यंदुष्टभयापहम् ॥ २३ ॥ नित्यंकार्पटिकान्सर्वान्सपुत्रेणप्रपश्यति ॥ तेपिचप्रतितीर्थंहितमाशीर्वादयंतिवै ॥ २४ ॥ इतितिष्ठतिपिंगाक्षेसाटवीनगरायिता ॥ अध्वनीनेऽध्वगान्कोपिनरुणद्धिससाध्वसः ॥ २५ ॥ कदाचित्तत्पितृव्येणसमीपग्रामवासिना ॥ श्रुतःकार्पटिकानांहिसार्थःसार्थोमहास्वनः ॥ २६ ॥ लुब्धकस्तद्धनेलुब्धःक्षुद्रस्तन्निधनोद्यतः ॥ सरुरोधतमध्वानमग्रेगत्वाऽतिगूढवत् ॥ २७ ॥ तदायुष्यस्यशेषेणपिंगाक्षोमृगयांगतः ॥ तस्मिन्नरण्येतन्मार्गंनिकषाप्युषितोनिशि ॥ २८ ॥ परप्राणद्रुहांपुंसांनसिद्ध्येयुर्मनोरथाः ॥ विश्वंकुशलितेनैतद्विश्वेशपरिरक्षितम् ॥ २९ ॥

ति ॥ २४ ॥ नगरायितानगरवज्जाताचेत्यर्थः ॥ अध्वनीनेऽध्वगामिनीत्यर्थः ॥ अध्वनीनइतिपाठेशौल्किकइत्यर्थः ॥ यद्वा समर्थोऽध्वनीनोऽध्वगोदुर्बलानध्वगान्नबाधतइत्यर्थः ॥ २५ ॥ तत्पितृव्येणपिंगाक्षपितृभ्रात्रातारारक्षेण ॥ तारेउच्चेअक्षिणीयस्येतिव्युत्पत्तेः ॥ सार्थःसमूहः ॥ सार्थोऽर्थसहितः ॥२६॥ लुब्धकइति ॥ तन्निधनोद्यतइत्यत्रतच्छब्दःकार्पटिकविषयःसार्थविषयोवा ॥ २७ ॥ निकषाशब्दःसमीपविषयः ॥ तन्मार्गंनिकषातन्मार्गस्यसमीपइत्यर्थः ॥ अध्युषितःउवास ॥ २८ ॥ तत्रकारणमाह ॥ परप्राणेति ॥ एतद्विश्वमितिसंबंधः ॥ यस्माद्विश्वेशरक्षितंजगत्तस्मात्कुशलीत्यन्वयः ॥ २९ ॥

कृष्टिर्विद्वान् ॥ केवलंकलुषंभाव्यनिष्टचिंतनेइतिशेषः ॥ ३० ॥ फलितमाह ॥ तस्मादिति ॥ ३१ ॥ व्युष्टायांप्रभातायाम् ॥ कोलाहलमाह ॥ घातयध्वमितिसार्धत्रिभिः ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ तत्रतेनविश्वनाथेनवयंसनाथाःसतुदूरम् ॥ नाथतांस्वत्राणार्थंयाचतामस्माकंकोऽपरोनाथइत्यर्थः ॥ अयंभावः ॥ यद्यपिविश्वनाथःसर्वगतस्तथाप्यस्मद्दुरदृष्टवशाद्दूरस्थित

नचिंतयेदनिष्टानितस्मात्कृष्टिःकदाचन ॥ विधिदृष्टंयतोभाविकलुषंभाविकेवलम् ॥ ३० ॥ तस्मादात्मसुखंप्रेप्सुरिष्टानिष्टंनचिंतयेत् ॥ चिंतयेच्चेत्तदाचिंत्योमोक्षोपायोनचेतरः ॥ ३१ ॥ व्युष्टायामथयामिन्यामभूत्कोलाहलोमहान् ॥ घातयध्वंपातयध्वंनग्नयध्वंद्रुतंभटाः ॥ ३२ ॥ मामारयध्वंत्रायध्वंभटाःकार्पटिकावयम् ॥ अनायासंलुंठयध्वंनयध्वंचयदस्तिनः ॥ ३३ ॥ वयंपांथाअनाथाःस्मोविश्वनाथपरायणाः ॥ सनाथास्तेनदूरंसनाथतांपथिकोऽपरः ॥ ३४ ॥ वयंपिंगाक्षविश्वासादस्मिन्मार्गेऽकुतोभयाः ॥ यातायातंसदाकुर्मःसचदूरइतोवनात् ॥ ३५ ॥ इतिश्रुत्वाऽथपिंगाक्षोभटःकार्पटिकेरितम् ॥ दूरान्माभैष्टमाभैष्टब्रुवन्नितिसमागतः ॥ ३६ ॥ तत्कर्मसूत्रैराकृष्टोभिल्लःकार्पटिकप्रियः ॥ तूर्णंतदायुष्यमिवतत्रोपस्थितवान्क्षणात् ॥ ३७ ॥ कोयंकोयंदुराचारःपिंगाक्षेमयिजीवति ॥ उल्लुलुंठयिषुःपांथान्प्राणलिंगसमान्मम ॥ ३८ ॥ इतितद्वाक्यमाकर्ण्यताराक्षस्तत्पितृव्यकः ॥ धनलोभेनपिंगाक्षेपापंपापोव्यचिंतयत् ॥ ३९ ॥ कुलधर्मंव्यपास्यैषवर्ततेकुलपांसनः ॥ चिरंचिंतितमद्यामुंघातयिष्याम्यसंशयम् ॥ ४० ॥ विचार्येतिसदुष्टात्माभृत्यानाज्ञापयत्क्रुधा ॥ आदावेनंघातयंतुततःकार्पटिकानिमान् ॥ ४१ ॥ ततोऽयुध्यन्दुराचारास्तेनैकेनचतेऽखिलाः ॥ यथा[1]कथंचित्ताननयत्सचस्वावसथांतिकम् ॥ ४२ ॥

इवभातीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ किंचवयमिति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ भिल्लःपिंगाक्षः ॥ आयुरेवायुष्यम् ॥ ३७ ॥ उत्उन्मुच्यअथवाउन्मूल्यमारयित्वेतियावत् ॥ लुलुंठयिषुःलुंठितुमिच्छुः ॥ प्राणलिंगसमान्जंगमैर्धार्यमाणशिवलिंगतुल्यान् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ कुलपांसनःकुलदूषणः ॥ कुलपांसुलइतिक्वचित्तत्रापिसएवार्थः ॥ इतिचिरंमयाचिंतितंध्यातंअतोद्यामुंघातयिष्यामीत्यर्थः ॥ ४० ॥ क्रुधाक्रोधेन ॥ ४१ ॥ तान्कार्पटिकान् ॥ सपिंगाक्षः ॥ स्वावसथांतिकंस्वगृहसमीपम् ॥ ४२ ॥

---

[1] अक्षराधिक्यमार्षम्

आच्छिन्नमिति ॥ यत्यद्यहंईश्वरःसमर्थोऽभविष्यंभूतःस्यांतत्तदाशरैराच्छिन्नंधनुर्बाणंधनुश्चबाणाश्चधनुर्बाणम् ॥ द्वंद्वैकवद्भावः॥हिशब्दःपादपूरणे ॥ यथास्यात्तथाछिन्नंसंनहनंछि
न्नंकवचंचयथास्यात्तथाएतान्असूदयिष्यंसूदितवान्स्यामित्यर्थः ॥ यद्वा हियस्माद्देतैर्ममशरैर्धनुर्बाणंछिन्नंतथासंनहनंछिन्नंअतोयद्यहमीईश्वरोभूतःस्यांएतान्निषूदितवान्स्या
मित्यर्थः ॥ ४३ ॥ इत्यभिलष्यन्अभिलषन् ॥ दैवादिकस्यवारूपम् ॥ सपिंगाक्षःपरार्थतःपरेषांनिमित्तंप्राणानत्याक्षीत्त्यक्तवानित्यर्थः ॥ तत्पल्लींतस्यपिंगाक्षस्यपल्लीमालयंपक्कण
मितियावत् ॥ गतसाध्वसाविगतत्रासाः ॥ ४४ ॥ यामतिरिति ॥ मरणकालेयामतिर्यादृग्भावःस्यात्तदनुरूपतस्तादृग्भावानुसारेणगम्यतइतिगतिःफलंस्यादितियतोऽतोनैर्ऋत्यांदिशि
भवानांनैर्ऋत्यानामीश्वरः ॥ सदिगीश्वरत्वंप्राप्तवानित्यर्थः ॥ यलोपआर्षः ॥ अणूप्रत्ययांतरूपंवा ॥ तदुक्तंभगवता ॥ यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरम् तंतमेवैतिकौंतेयसदात

आच्छिन्नंहिधनुर्बाणंछिन्नंसन्नहनंशरैः ॥ असूदयिष्यमेतांस्तदभविष्यंयदीश्वरः ॥ ४३ ॥ अभिलष्यन्नितिप्राणानत्याक्षीत्सपरार्थतः ॥ ते
पिकार्पटिकाःप्राप्तास्तत्पल्लींगतसाध्वसाः ॥ ४४ ॥ यामतिस्त्वंतकालेस्याद्गतिस्तदनुरूपतः ॥ दिगीशत्वमतःप्राप्तोनिर्ऋत्यांनैर्ऋतेश्वरः ॥ ४५ ॥
इत्थमस्यस्वरूपंतेआवाभ्यांसमुदीरितम् ॥ एतस्योत्तरतोलोकोवरुणस्यायमद्भुतः ॥ ४६ ॥ कूपवापीतडागानांकर्तारोनिर्मलैर्धनैः ॥ इहलो
केमहीयंतेवारुणेवरुणप्रभाः ॥ ४७ ॥ निर्जलेजलदातारःपरसंतापहारिणः ॥ अर्थिभ्योयेप्रयच्छंतिचित्रच्छत्रकमंडलून् ॥ ४८ ॥ पानीय
शालिकाःकुर्युर्नानोपस्करसंयुताः ॥ दद्युर्धर्मघटांश्चापिसुगंधोदकपूरितान् ॥ ४९ ॥ अश्वत्थसेकंयेकुर्युःपथिपादपरोपकाः ॥ विश्रामशा
लाकर्तारःश्रांतसंतापनोदकाः ॥ ५० ॥ ग्रीष्मोष्महंतिमायूरपिच्छादिरचितान्यपि ॥ चित्राणितालवृंतानिवितरंतितपागमे ॥ ५१ ॥

द्भावभावितइति ॥ ४५ ॥ नैर्ऋतलोकमुपसंहरन्वरुणलोकंनिर्दिशति ॥ इत्थमिति ॥ ४६ ॥ कूपेति ॥ कूपादीनांकर्ताइहास्मिन्वारुणेलोकेमहीयतेइत्यन्वयः ॥ तत्रकूपोंऽधुः ॥ पुंस्ये
वांधुःप्रहिःकूपउदपानंतुपुंसिवेत्यमरः ॥ वापीदीर्घिका ॥ वापीतुदीर्घिकेत्यमरः ॥ तडागःपद्माकरः ॥ पद्माकरस्तडागोऽस्त्रीकासारःसरसीसरइत्यमरः ॥ ४७ ॥ निर्जलेनिर्गतंजलंय
स्मात्तस्मिन्प्रदेशइतिशेषः ॥ ४८ ॥ पानीयशालिकाःप्रपाः ॥ नानोपस्कराणिविचित्रजलपानभाजनवासार्थैलवंगकर्पूरादीनितैःसंयुताःसंयुक्ताः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ग्रीष्मोष्महंति+
निदाघकालजनिततापंहंतितालवृंतानितालादिपत्ररचितव्यजनानीत्यर्थः ॥ धर्मघटान्वितरंतिप्रयच्छंति ॥ तपागमेग्रीष्मागमे ॥ ग्रीष्मउष्णकालः ॥ निदाघउष्णोपगमउष्ण
उष्मागमस्तपइत्यमरः ॥ ५१ ॥

तपर्तुषुग्रीष्मर्तुषु ॥ आतृप्तिपानकानितृप्तिपर्यंतंप्रपानकानीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ऐक्षवान्इक्षुजन्यान् ॥ ५३ ॥ धारामंडपाःजलयंत्रगृहाः ॥ ५४ ॥ गलंतिकागौडेझराइतिप्रसिद्धाः
तीर्थमार्गावनेजकास्तीर्थमार्गशोधकाःसंमार्जकाइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ भयार्तेभ्यउद्यताःपाणयोयेषांतेतथा ॥ लसंतिचक्रीडंतिचेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ विपाशयंतिविगतपाशान्कुर्वंतिमो
चयंतीत्यर्थः ॥ कंठपाशितान्कंठेषुपाशादिभिर्बद्धानित्यर्थः ॥ पाशपाणेर्वरुणस्य ॥ प्रचेतावरुणःपाशीत्यमरः ॥ अकुतोभयाः नविद्यतेकुतश्चिद्भयंयेषांतेतथा ॥ ५७॥ नौकादीत्या

रसवंतिसुगंधीनिहिमवंतितपर्तुषु ॥ विश्राणयंतिवातृप्तिपानकानिप्रयत्नतः ॥ ५२ ॥ इक्षुक्षेत्राणिसंकल्प्यब्राह्मणेभ्योददत्यपि ॥ तथानाना
प्रकारांश्चविकारानैक्षवान्बहून् ॥ ५३॥ गोरसानांप्रदातारस्तथागोमहिषीप्रदाः ॥ धारामंडपकर्तारश्छायामंडपकारिणः ॥ ५४ ॥ देवाल
येषुयेदद्युर्बहुधारागलंतिकाः ॥ तीर्थेवाकरहर्तारस्तीर्थमार्गावनेजकाः ॥ ५५ ॥ अभयंयेप्रयच्छंतिभयार्तोद्यतपाणयः ॥ निर्भयावारुणेलो
केतेवसंतिलसंतिच ॥ ५६ ॥ विपाशयंतियेपुण्याद्दुर्वृत्तैःकंठपाशितान् ॥ तेपाशपाणेर्लोकेस्मिन्निवसंत्यकुतोभयाः ॥ ५७॥ नौकाद्युपायैर्न
द्यादौपांथान्येतारयंत्यपि ॥ तारयंत्यपिदुःखाब्धेस्तत्रनागरिकाद्विज ॥ ५८ ॥ घट्टान्पुण्यतटिन्यादेर्बंधयंतिशिलादिभिः ॥ तोयार्थिसुख
सिद्ध्यर्थंयेनरास्तेत्रभोगिनः ॥ ५९ ॥ वितर्षयंतियेपुण्यास्तृषितान्शीतलैर्जलैः ॥ तेऽत्रवैवारुणेलोकेसुखसंततिभागिनः ॥ ६० ॥ जलाशया
नांसर्वेषामयमेकतमःपतिः ॥ प्रचेतायादसांनाथःसाक्षीसर्वेषुकर्मसु ॥ ६१ ॥ अस्योत्पत्तिंश्टणुपतेर्वरुणस्यमहात्मनः ॥ आसीन्मुनिरमे
यात्माकर्दमस्यप्रजापतेः ॥ ६२ ॥ शुचिष्मानितिविख्यातस्तनयोविनयोचितः ॥ स्थैर्यमाधुर्यधैर्याद्यैर्गुणैरुपचितोहितः ॥ ६३ ॥

दिपदेनउडुपादयोगृह्यंते ॥ अपिःसमुच्चयवाचीभिन्नक्रमे ॥ दुःखार्णवादपीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ तोयार्थेतिपाठेतोयनिमित्तसुखसिद्ध्यर्थमित्यर्थः ॥५९॥ वितर्षयंतिविगततृष्णान्कुर्वंति ॥
सुखसंततिःसुखपरंपरातद्भागिनः ॥ ६० ॥ एकतमोमुख्यतमः ॥ यादसांजलजंतूनाम् ॥ साक्षीसर्वेषुकर्मस्विति ॥ तदुक्तम् ॥ आदित्यचंद्रावनिलोनलश्चद्यौर्भूमिरापोहृदयंयमश्च
अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिजनस्यवृत्तमित्यादि ॥ ६१ ॥ अस्यपतेर्लोकपालस्येतिषष्ठ्यौसमानाधिकरणे अस्यलोकस्यपतेरितिव्यधिकरणेवा ॥ सखेइतिक्वचित्
॥ ६२ ॥ स्थैर्येति ॥ आदौभवाआद्याःस्थैर्यादयोयेषांतैः शांत्यादिभिर्गुणैरित्यर्थः ॥ उपचितोव्याप्तः ॥ हितोहितकारी ॥ सर्वेषामितिशेषः ॥ हिसइतिक्वचित् ॥ ६३ ॥

अच्छोदे निर्मलोदकेसरसिपद्माकरे ॥ यद्वा अच्छोदानामाग्निष्वात्तानांपितॄणांमानसीकन्यातस्याउत्थितमच्छोदम् ॥ तथाचपितृकल्पेहरिवंशे ॥ एतेषांमानसीकन्याअच्छोदानाम
विश्रुता अच्छोदंनामतद्दिव्यंसरोयस्याःसमुत्थितमिति ॥ शिशुंमारयतीतिशिशुमारोजलचरविशेषः ॥ तंशुचिष्मंतम् ॥ ६४ ॥ ततस्तदनंतरंतस्मिन्सरसिमुनिसुतेत्द्दतेसत्यर्थाच्छि
शुमारेणेतिशेषइतिवा॥ तैःशिशुभिःसमागम्यतत्पितुस्तस्यशुचिष्मतःपितुःकर्दमस्यपुरोऽग्रतःकथितमित्यर्थः॥ पितुःपुरस्तद्धरणमितिवा ॥ कथंभूतैः॥ अत्याहितशंसिभिः अतिशयेना
हितंअत्याहितमत्यनिष्टमित्यर्थः॥तच्छसितुंकथितुंशीलंयेषांतैरिति॥ ६५॥श्रुतबालविपत्तेः श्रुताबालविपत्तिर्येनसतथातस्यमनोऽतःकरणं॥हराद्विश्वेश्वरात् ॥ ६६॥अधिकमिति॥अधि

अच्छोदेसरसिस्नातुंसगतोबालकैःसह ॥ जलक्रीडनसंसक्तंशिशुमारोहरच्चतम् ॥ ६४ ॥ ततस्तस्मिन्मुनिसुतेत्द्दतेऽत्याहितशंसिभिः ॥ तैःस
मागत्यशिशुभिःकथितंतत्पितुःपुरः ॥ ६५ ॥ हरार्चनोपविष्टस्यसमाधौनिश्चलात्मनः ॥ श्रुतबालविपत्तेश्चचचालनमनोहरात् ॥ ६६ ॥ अधि
कंशीलयामाससंसर्वज्ञंत्रिलोचनम् ॥ पश्यन्शंभोःसमीपेसभुवनानिचतुर्दश ॥ ६७॥ नानाभूतानिभूतानिब्रह्मांडांतर्गतानिच ॥ चंद्रसूर्यर्क्ष
ताराश्चपर्वतान्सरितोद्रुमान् ॥ ६८ ॥ समुद्रानंतरीयाणित्वरण्यानीस्सरांसिच ॥ नानादेवनिकायांश्चबह्वीर्दिविषदांपुरीः ॥ ६९ ॥ वापीकू
पतडागानिकुल्याःपुष्करिणीर्बह्वू ॥ एकस्मिन्क्वापिसरसिजलक्रीडापरायणान् ॥ ७० ॥ बहून्मुनिकुमारांश्चमज्जनोन्मज्जनादिभिः ॥ करयंत्र
विनिर्मुक्ततोयधाराभिषेचनैः ॥ ७१ ॥ करताडितपानीयशब्ददिङ्मुखनादिभिः ॥ जलखेलनकैरित्थंसंसक्तान्बहुबालकान् ॥ ७२ ॥ तेषां
मध्येददर्शाथसमाधिस्थःसकर्दमः ॥ स्वंशिशुंशिशुमारेणनीयमानंसुविह्वलम् ॥ ७३ ॥

कंयथास्यात्तथाशीलयामासचिंतयामासेत्यर्थः ॥ तेषांमध्येइत्यतःप्राक्तनानांद्वितीयांतानांपदानांपश्यन्शीलयामासेत्यनेनैवान्वयः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इत्थंसंसक्ता
नासक्तान्बहुबालकान्मुनिकुमारांश्चपश्यन्नित्यन्वयः ॥ इत्थमित्युक्तंप्रकारमभिनयेनदर्शयति ॥ करेति ॥ कराएवयंत्राणिजलनिषेकपत्राणितैर्विनिर्मुक्तास्त्यक्तायास्तोयधारा
स्ताभिरभिषेचनैरभिषेकैरित्यर्थः ॥ ७१ ॥ करैस्ताडितानियानिपानीयानिजलानितैर्येशब्दास्तैर्दिङ्मुखनादिभिर्जलखेलनकैर्जलक्रीडनकैश्चेति ॥ ७२ ॥ तेषामिति ॥ अथानंतरं
तेषांबालकानांमध्येशिशुमारेणस्वंशिशुंनीयमानंददर्श ॥ ७३॥

---

१ इदंपदत्रयमप्रिमश्लोकस्थम् ॥

तस्माच्चशिशुमारात्कयाचिज्जलदेवतयाप्रसह्यहठान्नीत्वातंशिशुमुदधयेसमुद्रायसमर्पितमितिचदृष्टवानित्यन्वयः ॥ ७४ ॥ इत्युक्तंवक्ष्यमाणम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ आसितोवासितः ॥ चिरकालमभिव्याप्यबद्धइतिवा ॥ भयेति ॥ उदन्वतासमुद्रेणतस्यरुद्ररूपिणोवाक्यश्रवणात्तंबालंरत्नैरलंकृत्यशंभोःपादाब्जसन्निधौसमर्पितमित्यन्वयः ॥ नपुंसकत्वंछांदसम ॥ समर्पितमितिभावेवानिष्ठा ॥ पश्यन्नितिवान्वयः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ तंशंभुंनत्वाविज्ञापयद्व्यज्ञापयत् ॥ अडभावस्त्वार्षः ॥ विज्ञापनमाह ॥ नापराध्यामीति ॥ आपत्तिरापत् ॥

कयाचिज्जलदेव्याथतस्माच्चक्रूरयादसः ॥ प्रसह्यनीत्वोदधयेदृष्टवांस्तंसमर्पितम् ॥ ७४ ॥ निर्भर्त्स्यंसरितांनाथंकेनचिद्रुद्ररूपिणा ॥ त्रिशूलपाणिनेत्युक्तंक्रोधताम्राननेनच ॥ ७५ ॥ कुतोजलानामधिपशिवभक्तस्यबालकः ॥ प्रजापतेःकर्दमस्यमहाभागस्यधीमतः ॥ ७६ ॥ अज्ञात्वाशिवसामर्थ्यंभवताचिरमासितः ॥ भयत्रस्तेनतद्वाक्यश्रवणात्तमुदन्वता ॥ ७७ ॥ बालंरत्नैरलंकृत्यबद्धातंशिशुमारकम् ॥ समर्पितंसमानीयशंभुपादाब्जसंनिधौ ॥ ७८ ॥ नत्वाविज्ञापयत्तंचनापराध्याम्यहंविभो ॥ अनाथनाथविश्वेशभक्तापत्तिविनाशन ॥ ७९ ॥ भक्तकल्पतरोशंभोऽनेनायंदुष्टयादसा ॥ अनायिनमयानाथभवभक्तजनार्भकः ॥ ८० ॥ गणेनतेनविज्ञायशंभोरथमनोगतम् ॥ पाशेनबद्धातद्यादःशिशुहस्तेसमर्पितम् ॥ ८१ ॥ गृहाणेमंस्वतनयंपार्षदेशंकराज्ञया ॥ याहिस्वभवनंवत्सब्रुवतीतिसकर्दमः ॥ ८२ ॥ समाधिसमयेसर्वमितिशृण्वन्नुदारधीः ॥ उन्मील्यनयनेयावत्प्रणिधानंविसृज्यच ॥ ८३ ॥ संपश्यतेशिशुंतावत्पुरतःसमवैक्षत ॥ गृहीतशिशुमारंचपार्श्वेऽलंकृतकर्णिकम् ॥ ८४ ॥

॥ ७९ ॥ भोशंभोअनेनदुष्टयादसाअयंबालोऽनायिआनीतोनोमया ॥ मयानानीतइत्यर्थः ॥ हेनाथहेभव भवस्यतवभक्तजनार्भकइतिवा ॥ ८० ॥ तेनप्रसिद्धेनगणेन ॥ तत्यादः ॥ तंजलजंतुंशिशुमाराख्यम् ॥ ८१ ॥ गृहाणेतिसार्धद्वयंवाक्यम ॥ पार्षदेशंकरस्याज्ञयाशुचिष्मंतंप्रतिहेवत्सस्वभवनंयाहिइतिब्रुवतिसतितथाकर्दमंप्रतिगृहाणेमंस्वंतनयमितिचब्रुवतिसतिकर्दमःसमाधिसमयेइतिपूर्वोक्तंशृण्वन्प्रणिधानमेकाग्रतांसमाधिंविसृज्यनेत्रेउन्मील्यविकचय्ययावत्संपश्यतेसंपश्यतिपुरतःतावत्पार्श्वेशिशुंसमवैक्षतदृष्टवानित्यर्थः ॥ अलंकृतेकर्णिकेकर्णौयस्यतम ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

काकपक्षश्चूडाकरणात्प्राक्केशः शिखंडकइत्यर्थः ॥ काकपक्षःशिखंडकइत्यमरः ॥ तोयेनार्द्रंकाकपक्षस्याग्रंयस्यतम् ॥ कषायनयनांचलंकषायंकषाययुक्तंनयनांचलंनयनमेव
अंचलंवस्त्रंयस्य ॥ यद्वा कषाययुक्तंनयनयोरंचलंप्रांतोयस्यतम॥ किंचिद्यथास्यात्तथाविरुक्षंअस्निग्धमित्यर्थः ॥ त्वक्क्षोभंत्वचिक्षोभोयस्यतम् ॥८५॥ अमंस्तामन्यत ॥ ८६ ॥

तोयार्द्रंकाकपक्षाग्रंकषायनयनांचलम् ॥किंचिद्विरुक्षंत्वक्क्षोभंसंभ्रमापन्नमानसम् ॥८५॥ कृतप्रणाममालिंग्यजिघ्रंस्तन्मुखपंकजम्॥
पुनर्जातमिवामंस्तपश्यंश्चापिमुहुर्मुहुः॥ ८६ ॥ शतानिपंचवर्षाणिप्रणिधानस्थितस्यहि॥ कर्दमस्यव्यतीतानिशंभुमर्चयतस्तदा ॥ ८७ ॥
कर्दमोपिचतत्कालमज्ञासीत्क्षणसंगतम् ॥ यतोनप्रभवेत्कालोमहाकालस्यसंनिधौ ॥ ८८ ॥ ततस्तंतनयःपृष्ट्वापितरंप्रणिपत्यच ॥ जगाम
तूर्णंतपसेश्रीमद्वाराणसींपुरीम् ॥ ८९ ॥ तत्रतप्त्वातपोघोरंलिंगंसंस्थाप्यशांभवम् ॥ पंचवर्षसहस्राणिस्थितःपाषाणनिश्चलः॥ ९० ॥ आ
विरासीन्महादेवस्तुष्टस्तत्तपसाततः॥उवाचकार्दमेब्रूहिकिंददामिवरोत्तमम्॥९१॥ ॥कार्दमिरुवाच॥ ॥यदिनाथप्रसन्नोसिभक्तानामनुकं
पक ॥ सर्वासामाधिपत्यंमेदेह्यपांयादसामपि ॥ ९२ ॥ इतिश्रुत्वामहेशानःसर्वंचिंतितदःप्रभुः ॥ अभ्यषिंचततंतत्रवारुणेपरमेपदे ॥ ९३ ॥
रत्नानामब्धिजातानामब्धीनांसरितामपि ॥ सरसांपल्वलानांचवाप्यंबुस्रोतसांपुनः ॥ ९४ ॥ जलाशयानांसर्वेषांप्रतीच्याश्चापिवैदिशः ॥
अधीश्वरःपाशपाणिर्भवसर्वामरप्रियः॥ ९५ ॥ ददामिवरमन्यंचसर्वेषांहितकारकम् ॥ त्वयैतत्स्थापितंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति॥ ९६ ॥ व
रुणेशमितिख्यातंवाराणस्यांसुसिद्धिदम् ॥ मणिकर्णेशलिंगस्यनैर्ऋत्यांदिशिसंस्थितम् ॥९७॥ आराधितंसदापुंसांसर्वजाड्यविनाशकृ
त् ॥ वरुणेशस्ययेभक्तानतेषांमद्भयंक्वचित् ॥ ९८ ॥ नसंतापभयंतेषांनापायमरणंक्वचित् ॥ जलोदरभयंनैवनभयंवैतृषःक्वचित् ॥ ९९ ॥ नी
रसान्यन्नपानानिवरुणेश्वरसंस्मृतेः॥ सरसानिभविष्यंतिनात्रकार्याविचारणा॥ १०० ॥

॥ ८७ ॥ क्षणसंगतंक्षणमात्रंसंगतंइत्यज्ञासीज्ज्ञातवानित्यर्थः ॥ तत्रहेतुः ॥ यतइति ॥८८॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ सरसांपद्माकराणाम् ॥ पल्वलानामल्पसरसाम् ॥
वाप्यंबुस्रोतसांवाप्यंबूनांदीर्घिकांबूनांस्रोतसांचेत्यर्थः ॥ ९४ ॥ जलाशयानांजलाधाराणाम् ॥ जलाशयोजलाधारइत्यमरः ॥ प्रतीच्याःपश्चिमायाः ॥ प्राच्यवाचीप्रतीच्यस्ताः
पूर्वदक्षिणपश्चिमाइत्यमरः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ तृषस्तृष्णायाः ॥ ९९ ॥१००॥

वरुणोपीति ॥ यद्यपिद्वादशादित्यानांमध्येवरुणएकआदित्यःकश्यपाददित्यामुत्पन्नइतिप्रसिद्धस्तथापिकल्पभेदाभिप्रायेणायमितिज्ञातव्यम्॥ १ ॥ दुरपायैरपमृत्युभिः ॥ १०२ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्रयोदशेजगत्प्राणगुह्यकेश्वरयोःपुरे ॥ गंधवत्यलकाख्येवैवर्ण्येतेसुमनोहरे ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तां वायोःपुरींवर्णयतः ॥ इमामिति ॥१॥ २ ॥कश्यपएवकाश्यपः ॥ दायादःपुत्रः ॥ ३ ॥ ४ ॥ पापकंचुकं पापमेवकंचुकंनिर्मोकम् ॥ ५॥ तपसांफलदः ॥ फलमतउपपत्तेरितिब्रह्मसूत्रा

इत्युक्त्वांतर्दधेशंभुर्वरुणोपिस्वबंधुभिः ॥ इमंलोकमलंकुर्वंस्तदारभ्यस्थितोद्विजः ॥ १ ॥ इदंवरुणलोकस्यस्वरूपंतेनिरूपितम् ॥ यच्छ्रुत्वाननरःक्वापिदुरपायैःप्रबाध्यते ॥ १०२ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेनिर्ऋतिवरुणलोकवर्णनंनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ इमांगंधवतींपुण्यांपुरींवायोर्विलोकय ॥ वारुण्याउत्तरेभागेमहाभाग्यनिधेद्विज ॥ १ ॥ अस्यांप्रभंजनोनामजगत्प्राणो दिगीश्वरः ॥ आराध्यश्रीमहादेवंदिक्पालत्वमवाप्तवान् ॥ २ ॥ पुराकश्यपदायादःपूतात्मेतिचविश्रुतः ॥ धूर्जटेराजधान्यांसचचारविपुलंतपः ॥ ३ ॥ वाराणस्यांमहाभागोवर्षाणामयुतंशतम् ॥ स्थापयित्वामहालिंगंपावनंपवनेश्वरम् ॥ ४ ॥ यस्यदर्शनमात्रेणपूतात्माजायतेनरः ॥ पापकंचुकमुत्सृज्यसवसेत्पावनेपुरे ॥ ५ ॥ ततस्तस्योग्रतपसातपसांफलदःशिवः ॥ आविरासीत्ततोलिंगाज्ज्योतीरूपोमहेश्वरः ॥ ६ ॥ उवाचचप्रसन्नात्माकरुणामृतसागरः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठपूतात्मन्वरंवरयसुव्रत ॥ ७ ॥ अनेनतपसोग्रेणलिंगस्याराधनेनच ॥ तवादेयंनपूतात्मंस्त्रैलोक्येसचराचरे ॥ ८ ॥ ॥ पूतात्मोवाच ॥ ॥ देवदेवमहादेवदेवानामभयप्रद ॥ ब्रह्मनारायणेंद्रादिसर्वदेवपदप्रद ॥ ९ ॥ वेदास्त्वांनचविंदंतिकिमात्मकइतिप्रभो ॥ प्राप्ताःशतपथत्वंचनेतिनेतीतिवादिनः ॥ १० ॥

दित्यर्थः ॥ ज्योतीरूपःप्रकाशबहुलोभास्वरइतियावत ॥ ६॥ ७ ॥ ८ ॥ परमात्मत्वेनश्रीविश्वेश्वरंस्तौति ॥ देवदेवेति ॥ देवानांदेवत्वेपिपरिच्छिन्नत्वंजाड्यंवास्यादित्यतआह ॥ महांश्वासौदेवःस्वप्रकाशश्वेतिमहादेवस्तत्संबोधनंहेमहादेव ॥ परिपुर्णानुभवरूपत्वेपिभक्ताभयप्रदत्वाश्रयप्रदत्वेआह ॥ देवानामित्यादिना ॥ ९ ॥ यतोवाचोनिवर्तंतइतिश्रुतिसिद्धश्रुत्यविषयत्वमाह ॥ वेदास्त्वामिति ॥ किमात्मकःकिंस्वरूपः ॥ शतपथत्वंप्राप्तावाजसनेयिनः ॥ बहुभिर्मार्गैर्यत्नंकुर्वंतोपिनवाप्राप्नुवंतीतिध्वनितम् ॥ १० ॥

वेदतद्वेत्तॄणामगोचरत्वेपिब्रह्मविष्णवोर्वाचस्पतेश्चगिरांगोचरोभविष्यतिनेत्याह ॥ ब्रह्मविष्णवोरिति॥अतःहेप्रभोप्रमथेशं प्रमथ्नातिप्रकर्षेणविलोडयतिसंसारेजीवानितिप्रमथमज्ञानंतस्ये
शंनियंतारंमादृशोऽज्ञःस्तोतुंकथंप्रभवेदित्यर्थः ॥ प्राकृतंव्याख्यानंसर्वत्रस्पष्टम् ॥ ११ ॥ यद्यप्येवंतथापिहेईशतवभक्तिस्तवस्तुतिकर्मणिमांप्रमिमीतेप्रवर्तयति ॥ प्रमिमीतेशइत्यत्रई
लोपश्छांदसः ॥ हेजगन्नाथजगतांस्वामिन्किंकरोमियतोममेंद्रियाणिनवश्यानिनस्वतंत्राणीति ॥ यद्यपिममत्वत्स्तवनेसामर्थ्यंनास्तितथापित्वद्भक्तिप्रेरितःसन्स्तौमीत्यर्थः ॥ १२ ॥
विश्वंजगत्त्वम् ॥ ब्रह्मैवेदमित्यादिश्रुतेः ॥ नन्वहंचेद्विश्वंतर्हिविश्वस्यजडत्वदृश्यत्वाभ्यांममानात्मत्वविनाशित्वेप्रसज्जेयातांतत्राह॥ नास्तिवैभेदइति ॥ वैप्रसिद्धंएवार्थेवा ॥ भेदोयथार्थ
तोनास्त्येव ॥ कुतः ॥ यतस्त्वमेकः ॥ एकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतेः ॥ जानेत्वत्तोनभेदोस्तीतिक्वचित् ॥ जानेत्वमित्यन्यत्र ॥ सर्वगःपूर्णः ॥ स्तुत्यंस्तवनीयम् ॥ स्तोतास्तवकर्ता ॥ स्तुति

ब्रह्मविष्णवोरपिगिरांगोचरोनचवाक्पतेः ॥ प्रमथेशंकथंस्तोतुंमादृशःप्रभवेत्प्रभो ॥ ११ ॥ प्रसह्यप्रमिमीतेशभक्तिर्मांस्तुतिकर्मणि ॥ करो
मिकिंजगन्नाथनवश्यानींद्रियाणिमे॥ १२॥ विश्वंत्वंनास्तिवैभेदस्त्वमेकःसर्वगोयतः॥स्तुत्यंस्तोतास्तुतिस्त्वंचसगुणोनिर्गुणोभवान्॥ १३॥
सर्गात्पुराभवानेकोरूपनामविवर्जितः ॥ योगिनोपिनतेतत्त्वंविंदंतिपरमार्थतः ॥ १४ ॥ यदैकलोनशक्तोपिरंतुंस्वैरचरप्रभो ॥ तदिच्छातव
योत्पन्नासेव्याशक्तिरभूत्तव ॥ १५ ॥ त्वमेकोद्वित्वमापन्नःशिवशक्तिप्रभेदतः ॥ त्वंज्ञानरूपोभगवान्स्वेच्छाशक्तिस्वरूपिणी ॥ १६ ॥ उभा
भ्यांशिवशक्तिभ्यांयुवाभ्यांनिजलीलया ॥ उत्पादिताक्रियाशक्तिस्ततःसर्वमिदंजगत् ॥ १७ ॥

रारोप्यमाणगुणकीर्तनम् ॥ सगुणोनिर्गुणःसप्रपंचोपिनिष्प्रपंचश्चभवानिति ॥ १३ ॥ कदानिर्गुणइत्याकांक्षायामाह ॥ सर्गात्पुराभवानेकइति ॥ एकःसजातीयविजातीयस्वगतभे
दशून्यः ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ परमार्थतःशब्दाद्यगोचरत्वाद्यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेरित्याशयः ॥ १४ ॥ कथंतर्हिवेदांतवेद्यतासगुणेगृहीतशक्तिकतया
निर्गुणस्यलक्ष्यमाणत्वादित्याशयेनाह ॥ यदैकलइति ॥ स्वैरचरहेस्वतंत्र ॥ तत्तदा ॥ सेव्यासेवनीयास्वाश्रयेत्यर्थः ॥ १५ ॥ तर्हिशक्तिशक्तिमतोर्भेदादद्वैतक्षतिर्नेत्याह ॥ त्वमेकोद्वि
त्वमापन्नइति ॥ तत्रविभागमाह ॥ त्वमिति ॥ शिवशब्दार्थमाह ॥ ज्ञानरूपइति ॥ स्वेच्छास्वस्येच्छाईक्षणरूपेतियावत् ॥ सऐक्षतबहुस्यामितिश्रुतेः ॥ इच्छाशक्तीतिक्वचित् ॥ १६ ॥
ततोद्वित्वभावानंतरंक्रियाशक्तिरुत्पादितेत्यन्वयः ॥ क्रियाशक्तिस्वरूपमाह ॥ सर्वमिदंजगदिति ॥ १७ ॥

पूर्वोक्तमेवविवृणोति ॥ ज्ञानशक्तिरिति ॥ यतउभाभ्यांईशोमाभ्यांक्रियाशक्तिरुत्पादिता ॥ ततस्तस्याइत्यर्थः ॥ १८ ॥ इदानींविराड्रूपेणस्तौति ॥ दक्षिणांगमिति ॥ चंद्रसूर्यैति ॥ चक्षोःसूर्योअजायतइत्यादिश्रुतेः ॥ त्वन्निःश्वासइति ॥ तदेतन्महतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइतिश्रुतेः ॥ १९ ॥ मुखंतइति ॥ ब्राह्मणोस्यमुखमासीदितिश्रुतेः

ज्ञानशक्तिर्भवानीशइच्छाशक्तिरुमास्मृता ॥ क्रियाशक्तिरिदंविश्वमस्यत्वंकारणंततः ॥ १८ ॥ दक्षिणांगंतवविधिर्वामांगंतवचाच्युतः ॥ चंद्रसूर्याग्निनेत्रस्त्वंत्वन्निःश्वासःश्रुतित्रयम् ॥ १९ ॥ त्वत्स्वेदादंबुनिधयस्तवश्रोत्रंसमीरणः ॥ बाहवस्तेदशदिशोमुखंतेब्राह्मणाःस्मृताः ॥ २० ॥ राजन्यवर्यास्तेबाहूवैश्याऊरुसमुद्भवाः ॥ पद्भ्यांशूद्रस्तवेशानकेशास्तेजलदाःप्रभो ॥ २१ ॥ त्वंपुंप्रकृतिरूपेणब्रह्मांडमसृजःपुरा ॥ मध्येब्रह्मांडमखिलंविश्वमेतच्चराचरम् ॥ २२ ॥ अतस्त्वत्तोनमन्येऽहंकिंचिद्भिन्नंजगन्मय ॥ त्वयिसर्वाणिभूतानिसर्वभूतमयोभवान् ॥ २३ ॥ नमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंनमोनमः ॥ अयमेववरोनाथत्वयिमेऽस्तुस्थिरामतिः ॥ २४ ॥ इत्युक्तवतिदेवेशस्तस्मिन्पूतात्मनिप्रभुः ॥ स्वमूर्तिंत्वंसमारोप्यदिक्पालपदमादधे ॥ २५ ॥ सर्वगोममरूपेणसर्वतत्त्वावबोधकः ॥ सर्वेषामायुषोरूपंभवानेवभविष्यति ॥ २६ ॥ तवलिंगमिदंदिव्यंयेद्रक्ष्यंतीहमानवाः ॥ सर्वभोगसमृद्धास्तेत्वल्लोकसुखभागिनः[१] ॥ २७ ॥ पवमानेश्वरंलिंगंमध्येजन्मसकृन्नरः ॥ यथोक्तविधिनापूज्यसुगंधस्नपनादिभिः ॥ २८ ॥ सुगंधचंदनैःपुष्पैर्ममलोकेमहीयते ॥ जेष्ठशात्पश्चिमेभागेवायुकुंडोत्तरेणतु ॥ २९ ॥ पावमानंसमाराध्यपूतोभवतितत्क्षणात् ॥ इतिदत्वावरान्देवस्तस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥ ३० ॥

॥ २० ॥ राजन्येति ॥ बाहूराजन्यःकृतइतिश्रुतेः ॥ वैश्याइति ॥ ऊरूतदस्ययद्वैश्यइतिश्रुतेः ॥ पद्भ्यामिति ॥ पद्भ्यांशूद्रोअजायतेतिश्रुतेः ॥ २१ ॥ पुंप्रकृतिरूपेणपुरुषप्रधानशक्तिभ्यामित्यर्थः ॥ मध्येब्रह्मांडंब्रह्मांडस्यमध्ये ॥ २२ ॥ उपसंहरति ॥ अतइति ॥ २३ ॥ सगुणनिर्गुणयोर्दुर्ज्ञेयत्वात्केवलंनमस्यति ॥ नमस्तुभ्यमिति ॥ आदरार्थावीप्सा ॥ ज्ञानेच्छाक्रियाशक्तीनांवात्रयोनमस्काराः ॥ २४ ॥ २५ ॥ सर्वगोममरूपेणेत्यादीनामितिवरान्दत्वातस्मिन्लिंगेअंतर्धानंययावित्ययिमेणान्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

---

१ वासिनइतिक्वचित्पाठः

उपसंहरंतौकुबेरस्यपुरींदर्शयतः ॥ इतीति ॥ तस्याइति ॥ योभक्तियोगतःशंभोर्महेश्वरस्यसखित्वमापेदेऽस्याअलकायानाथश्चतस्यकुबेरस्य ॥ तस्याःगंधवत्याः ॥ प्राच्यांपूर्वस्यांदिश्येषाऽलकापुरीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ पद्ममुख्यानामिति ॥ पद्मोमुख्योआदिर्येषांपद्मादीनांततथा तेषामष्टानामित्यर्थः ॥३२ ॥३३॥ श्रुतिगोचरतांश्रवणेंद्रियगोचरताम् ॥ युवयोरिति॥ युवयोर्वागेवसुधातस्यायआस्वादस्तेनमेदुरंस्निग्धंतृप्तंयदुदरमध्यंतेनमंथरंस्थिरमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ शिवेति ॥ परिशुद्धमिंद्रियाणामीश्वरंमनोयस्यतस्यसंबोधनंहेपरिशुद्धेंद्रियेश्वरेति॥

गणावूचतुः॥ ॥इतिगंधवतीपुर्याःस्वरूपंतेनिरूपितम्॥तस्याःप्राच्यांकुबेरस्यश्रीमत्येषालकापुरी॥ ३१ ॥शंभोःसखित्वमापेदेनाथोस्याभक्तियोगतः॥निधीनांपद्ममुख्यानांदाताभोक्ताहरार्चनात्॥ ३२ ॥ ॥शिवशर्मोवाच॥ ॥कोसौकस्यपुनःकीदृग्भक्तिरस्यसदाशिवे॥ययासखित्वमापन्नोदेवदेवस्यधूर्जटेः ॥ ३३ ॥ इतिश्रोतुंममनःश्रुतिगोचरतांगतम् ॥ युवयोर्वाक्सुधास्वादमेदुरोदरमंथरम् ॥ ३४ ॥ गणावूचतुः॥ ॥शिवशर्मन्महाप्राज्ञपरिशुद्धेंद्रियेश्वर॥ सुतीर्थक्षालिताशेषजन्मजातमहामल॥ ३५ ॥सुहृदिप्रेमसंपन्नेत्वय्यनुद्येनकिंचन॥साधुभिःसहसंवादःसर्वश्रेयोऽभिवृद्धये॥३६॥ आसीत्कांपिल्यनगरेसोमयाजिकुलोद्भवः॥दीक्षितोयज्ञदत्ताख्योयज्ञविद्याविशारदः॥ ३७॥ वेदवेदांगवेदार्थान्वेदोक्ताचारचंचुरः॥राजमान्योबहुधनोवदान्यःकीर्तिभाजनम्॥ ३८ ॥ अग्निशुश्रूषणरतोवेदाध्ययनतत्परः॥ तस्यपुत्रोगुणनिधिश्चंद्रबिंबसमाकृतिः॥ ३९॥कृतोपनयनःसोथविद्यांजग्राहभूरिशः॥अथपित्रानभिज्ञातोद्यूतकर्मरतोऽभवत्॥४० आदायादायबहुशोधनंमातुःसकाशतः॥ ददातिद्यूतकारेभ्योमैत्रींतैश्चचकारसः ॥ ४१ ॥ संत्यक्तब्राह्मणाचारःसंध्यास्नानपराङ्मुखः॥ निंदकोवेदशास्त्राणांदेवब्राह्मणनिंदकः॥ ४२ ॥स्मृत्याचारविहीनस्तुगीतवाद्यविनोदभाक्॥ नटपाखंडिभंडैश्चबद्धप्रेमपरंपरः॥ ४३॥

अथवापरिशुद्धइंद्रियेश्वरःप्रत्यगात्मायस्यसतथातस्यसंबोधनम ॥सुतीर्थेषुमथुरादिक्षेत्रेषुक्षालितमशेषजन्मसमूहस्यमहामलंमहत्पापंयेनसतथातत्संबोधनंसुतीर्थक्षालिताशेषजन्मजातमहामलेति ॥ ३५ ॥ अनुद्यमकथनीयम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वेदवेदांगवेदार्थान्वेदजानातीत्यर्थः ॥ ऐ[1]कपद्यपाठेऽर्थःस्पष्टएव ॥ उक्ताचारचंचुरःशास्त्रोक्ताचारेषुदक्षः ॥ वदान्योदाता ॥ कीर्तिभाजनंयशःपात्रम ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पाखंडिनोबैडालव्रतिकाः ॥ भंडाःप्रतारकाः ॥ तैःसहबद्धाप्रेमपरंपरायेनसः ॥ ४३ ॥

---

[1] वेदोक्ताचारचंचुरइति

॥ ४४ ॥ ४५॥ तदेति ॥ अनेहसंकालम् ॥४६॥ अधीत्यावर्त्यपूर्वपठितंकंठनःकृत्वेतियावत् ॥४७॥ केशांतकर्मकृत्वेति ॥ अनुवादोयम् ॥ यद्वा षोडशाब्देक्रियमाणंगोदानाख्यंक
र्मविशेषःकेशांतकर्म ॥ ४८ ॥ गृह्योक्तेनस्वशाखोक्तेन ॥ आश्वलायनप्रणीतसूत्रोक्तविधानेनेत्यर्थः ॥ पाणिग्राहंविवाहम् ॥ मृदुकोमलंयथास्यात् ॥ ४९ ॥ शास्तिशिक्षयति ॥

प्रेरितोपिजनन्यासनयातिपितुरंतिकम् ॥ गृहकार्यांतरव्यग्रोदीक्षितोदीक्षितायिनीम् ॥ ४४ ॥ यदायदैवतांपृच्छेदयेगुणनिधिःसुतः ॥ नदृ
ष्टस्तेमयागेहेक्वयातिविदधातिकिम् ॥ ४५ ॥ तदातदेतिसाब्रूयादिदानींसबहिर्गतः ॥ स्नात्वासमर्च्यवैदेवानेतावंतमनेहसम् ॥ ४६ ॥ अधी
त्याध्ययनार्थंसद्विप्रैर्मित्रैःसमंययौ ॥ एकपुत्रेतितन्माताप्रतारयतिदीक्षितम् ॥ ४७॥ नतत्कर्मचतद्वृत्तंकिंचिद्वेत्तिसदीक्षितः ॥ सचकेशांत
कर्मास्यकृत्वावर्षेऽथषोडशे ॥ ४८ ॥ गृह्योक्तेनविधानेनपाणिग्राहमकारयत् ॥ प्रत्यहंतस्यजननीसुतंगुणनिधिंमृदु ॥ ४९ ॥ शास्तिस्नेहार्द्र
हृदयाक्रोधनस्तेपितेत्यलम् ॥ यदिज्ञास्यतितेवृत्तंत्वांचमांताडयिष्यति ॥ ५० ॥ आच्छादयामितेनित्यंपितुरग्रेकुचेष्टितम् ॥ लोकमान्योस्ति
तेतातःसदाचारैर्नवैधनैः ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणानांधनंपुत्रसद्विद्यासाधुसंगमः ॥ सच्छ्रोत्रियास्त्वनूचानादीक्षिताःसोमयाजिनः ॥ ५२ ॥ इतिरू
ढिमिहप्राप्तास्तवपूर्वपितामहाः ॥ त्यक्त्वादुर्वृत्तसंसर्गंसाधुसंगरतोभव ॥ ५३ ॥ सद्विद्यासुमनोधेहिब्राह्मणाचारमाचर ॥ तवानुरूपारूपेण
वयसाकुलशीलतः ॥ ५४ ॥ ऊनविंशतिकोऽसित्वमेषाषोडशवार्षिकी ॥ तवपत्नीगुणनिधेसाध्वीमधुरभाषिणी ॥ ५५ ॥ एतांसंवृणुसद्वृत्तां
पितृभक्तियुतोभव ॥ श्वशुरोपिहितेमान्यःसर्वत्रगुणशीलतः ॥ ५६ ॥ ततोऽपत्रपसेकिंनत्यजदुर्वृत्ततांशिशो ॥ मातुलास्तेऽतुलाःपुत्रविद्या
शीलकुलादिभिः ॥ ५७ ॥ तेभ्योपिनबिभेषित्वंशुद्धास्युभयवंशतः ॥ पश्यैतान्प्रतिवेश्मस्थान्ब्राह्मणानांकुमारकान् ॥ ५८ ॥ गृहेपिशिष्या
न्पश्यैतान्पितुस्तेविनयोचितान् ॥ राजापिश्रोष्यतियदातवदुश्चेष्टितंसुत ॥ ५९ ॥

शिक्षामेवाह ॥ क्रोधनस्तइत्यारभ्यप्रतिक्षणमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ५० ॥ सदाचारैरित्यस्यव्यावृत्तिमाह ॥ नवैधनैरिति ॥ नचाधमैरितिक्वचित्पाठः ॥ तत्राऽधमैरधमाचारैर्न
॥ ५१॥ सांगेप्रवचनेगुरोरधीतिनोऽनूचानाः ॥ अनूचानःप्रवचनेसांगेधीतीगुरोस्तुयइत्यमरः ॥ दीक्षिताःसोमयाजिनइतिव्याख्यानव्याख्येयभावान्नपौनरुक्त्यम् ॥ यष्टाचयजमान
श्चससोमवतिदीक्षितइत्यमरः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संवृणुवरयभजस्वेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अपत्रपसेलज्जसे ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥६०॥ विप्रंतातम् ॥ पित्रमितिपाठेपितरमित्यर्थः ॥ वप्रमितिवापाठः ॥ तत्रवप्रंपितरमित्येव ॥ यदाहामरः वप्रःपितरिकेदारइति ॥ मांचआक्षारयिष्यंतिदूषयिष्यंतितिरस्करिष्यंती
तियावत् ॥६१॥ कैः ॥ मातुश्चरित्रंपुत्रोधत्तेइतिदुर्भाषणैर्दुष्टवचनैरिति ॥निषिद्धाचरणानुभावमुक्त्वाविहिताचरणमाह ॥ श्रुतिस्मृतिपथीनर्किंश्रुतिस्मृत्युक्ताचारवान्किंनअपितुस्यादे
वेत्यर्थः ॥ श्रुतिस्मृतिपथीनकइतिकचित्पाठः तत्रपथीनकःपथी ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ प्रतिक्षणमितिगणयोरुक्तिः ॥ ६४ ॥ दुर्बोधत्वेहेतुर्यतोव्यसनी ॥ दुर्बोध्यइतिवापाठः ॥ दुर्वार्यइति
वाक्वचित् ॥ युक्तमेवैतदित्याह ॥ मृगयेति ॥ दुरोदरंद्यूतम् ॥ पणेद्यूतेदुरोदरइत्यमरः ॥ ६५॥ सपारदारैः परदारनिमित्तंव्यसनंपारदारंतत्सहितैर्मृगयादिभिःसप्तभिर्व्यसनैरत्रजगतिकोन

श्रद्धांविहायतेतातेवृत्तिलोपंकरिष्यति ॥ बालचेष्टितमेवैतद्वदंत्यद्यापितेजनाः ॥ ६० ॥ अनंतरंहसिष्यंतियुक्तंदीक्षिततास्त्विति ॥ सर्वेप्याक्षा
रयिष्यंतितवविप्रंचमांचवै ॥ ६१ ॥ मातुश्चरित्रंतनयोधत्तेदुर्भाषणैरिति ॥ पितापितेनपापीयान्श्रुतिस्मृतिपथीनकिम् ॥ ६२ ॥ तदंघ्रिलीन
मनसोममसाक्षीमहेश्वरः ॥ नचतुस्नातयापीहमुखंदुष्टस्यवीक्षितम् ॥ ६३॥ अहोबलीयान्सविधिर्येनजातोभवानिति ॥ प्रतिक्षणंजनन्ये
तिशिक्ष्यमाणोतिदुर्मदः ॥ ६४ ॥ नतत्याजचतद्धर्मंदुर्बोधोव्यसनीयतः ॥ मृगयामद्यपैशुन्यवेश्याचौर्यंदुरोदरैः ॥ ६५ ॥ सपारदारैर्व्यसनैरे
भिःकोत्रनखंडितः ॥ यद्यन्मध्येगृहेपश्येत्तत्तन्नीत्वासुदुर्मतिः ॥६६॥ अर्पयेद्द्यूतकाराणांसकुप्यंवसनादिकम् ॥ नवरत्नमयींमातुःकरतःपि
तुरूर्मिकाम् ॥६७॥ स्वपंत्यास्त्वेकदाऽऽदायदुरोदरिकरेऽर्पयत् ॥ एकदागच्छताराजभवनान्निजमुद्रिका॥६८॥दीक्षितेनपरिज्ञातादैवाद्द्यू
तकृतःकरे॥उवाचदीक्षितस्तंचकुतोलब्धात्वयोर्मिका ॥ पृष्टस्तेनाथनिर्बंधादसकृत्सत्युवाचकिम् ॥ ६९ ॥ ममाक्षिपसिविप्रोच्चैःकिंमयाचौ
र्यकर्मणा ॥ लब्धामुद्रात्वदीयेनपुत्रेणैषाममार्पिता ॥ ७० ॥

खंडितोज्ञानभ्रंशतांनप्रापितोअपितुसर्वोलोकःप्रापितएवेत्यर्थः ॥ मध्येगृहेगृहमध्ये ॥ ६६ ॥ कुप्यंस्वर्णरजतातिरिक्तताम्रादिभाजनंतत्सहितंवसनादिकंवस्त्रादिकम् ॥ सगुणनिधिरि
तिवा ॥ ऊर्मिकांमुद्रिकाम् ॥६७ ॥ दुरोदरंद्यूतंवर्ततेयस्यासौदुरोदरीतस्यकरेदत्तवानिति ॥६८॥ हेविप्रकिंकिमर्थं ॥ उत्तरत्रान्वयः ॥६९॥ ममामाम् ॥ मामाक्षिपसीतिवापाठः ॥ उच्चै
र्यथास्यात्तथाऽऽक्षिपसिकिम् ॥ मयामुद्रामुद्रिकाचौर्यकर्मणालब्धाऽपितुनलब्धेति ॥ किंमांक्षिपसीतिपाठेकिंकुत्सितंयथास्यात्तथाकिंकिमर्थंक्षिपसिआक्षिपसीत्यर्थः ॥ कथंतर्हिप्रा
प्तातत्राह ॥ त्वदीयेनेति ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३॥ आक्षिकः अक्षेणव्यवहरतीत्याक्षिकोद्यूतकारइत्यर्थः ॥ अद्ययावदद्यारभ्यतेनत्वत्पुत्रेणसदृशोद्यूतकारोनाभूदस्तीतिचेदितिशेषः ॥ अतोदुरोदरशिरोमणिर्द्यूतकारश्रेष्ठः ॥ ७४ ॥ कथंत्वयानाज्ञायिअद्ययावत्कथंनाज्ञायीतिवाकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रवासंबंधः ॥ कथंभूतः ॥ अविनयानयकोविदः नविनयोऽविनयःदुर्नयइत्यर्थः ॥ ननयोऽनयोदुर्नीतिरनीतिशास्त्रमितिवा तयोःकोविदःपंडितः ॥ व्यसनीचौर्यकोविदइतिक्वचित् ॥ ७५ ॥ आस्योपविश्यच ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ मेममअंगुलितोंऽगुल्याःसकाशात्त्वयाहृता ॥

मममातुर्हिपूर्वेद्युर्जित्वानीतोहिशाटकः॥ नकेवलंममाप्येतदंगुलीयंसमर्पितम् ॥ ७१ ॥ अन्येषांद्यूतकर्तॄणांभूरितेनार्पितंवसु ॥ रत्नकुप्यदुकूलानिभृंगारुप्रभृतीनिच ॥ ७२ ॥ भाजनानिविचित्राणिकांस्यताम्रमयानिच॥ नग्नीकृत्यप्रतिदिनंबध्यतेद्यूतकारिभिः॥ ७३ ॥ नतेनसदृशःकश्चिदाक्षिकोभूमिमंडले॥ अद्ययावत्त्वयाविप्रदुरोदरशिरोमणिः॥ ७४ ॥ कथंनाज्ञायितनयोऽविनयानयकोविदः ॥ इतिश्रुत्वात्रपाभारविनम्रतरकंधरः॥ ७५॥ प्रावृत्यवाससामौलिंप्राविशन्निजमंदिरम्॥ महापतिव्रतामास्यपत्नींप्रोवाचतामथ॥ ७६ ॥ दीक्षितायिनिकुत्रासिक्वतेगुणनिधिःसुतः॥ अथतिष्ठतुकिंतेनक्वसाममशुभोर्मिका॥ ७७॥ अंगोद्वर्तनकालेयात्वयामेंऽगुलितोहृता ॥ नवरत्नमयीशीघ्रंतामानीयप्रयच्छमे॥ ७८॥ इतिश्रुत्वाथतद्वाक्यंभीतासादीक्षितायिनी॥ प्रोवाचसातुमाध्याह्नींक्रियांनिष्पादयत्वथ॥ ७९ ॥ व्यग्रास्मिदेवपूजार्थमुपहारादिकर्मणि॥ समयोयमतिक्रामेदतिथीनांप्रियातिथे॥ ८०॥ इदानीमेवपक्वान्नकरणव्यग्रयामया॥ स्थापिताभाजनेक्वापिविस्मृतेतिनवेद्म्यहम्॥ ८१॥ ॥दीक्षितउवाच॥ ॥हंहोसत्पुत्रजननिनित्यंसत्यप्रभाषिणि॥ यदायदात्वांसंपृच्छेतनयःक्वगतस्त्विति ॥ ८२॥ तदातदेतित्वंब्रूयानाथेदानींसनिर्गतः॥ अधीत्याध्ययनार्थंचद्वित्रैर्मित्रैःसयुग्बहिः॥ ८३॥ कुतस्त्वच्छाटकःपत्निमांजिष्ठोयोमयाऽर्पितः॥ लंबतेवस्त्रधान्यांयस्तथ्यंब्रूहिभयंत्यज ॥ ८४ ॥

अंगुलिकाहृतेतिक्वचित् ॥ मयातवसमर्पितेतिचान्यत्र ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ हंहोइतिसंबोधने ॥ हंहोहेसत्पुत्रजननिइतिसक्रोधोपहासः ॥ ८२ ॥ सहयुनक्तीतिसयुक्सहितइत्यर्थः ॥ ८३ ॥ त्वत्तव ॥ सशाटकइतिक्वचित् ॥ तच्छाटकइत्यन्यत्र ॥ शाटकःस्थूलशाटकः भामासत्यभामेतिवत् ॥ वराशिरित्यर्थः ॥ वराशिःस्थूलशाटकइत्यमरः ॥ मंजिष्ठयाआरक्तोमांजिष्ठः ॥ तुनिश्चितम् ॥ वस्त्रधान्यां वस्त्राणिधीयंतेऽस्यामितिवस्त्रधानीरज्वादिनिर्मितवस्त्रस्थानंतस्यांलंबतेस्मेत्यध्याहारः ॥ ८४ ॥

भृंगारुर्गडुकविशेषः ॥ त्रिगुणितापटीत्रिपटीअंगाच्छादनप्रतिष्ठावस्त्रमित्यर्थः ॥ ८५ ॥ दक्षिणस्यांदिशिभवंदाक्षिणात्यम् ॥ गौडदेशोद्भवागौडी ॥ नागोगजः ॥ मंचिकासूक्ष्मखट्वा
॥ ८६ ॥ पर्वतदेशीयापर्वतदेशोद्भवाशालभंजिकापुत्तलिका ॥ यासाक्वेत्यन्वयः ॥ कथंभूता ॥ चंद्रकांतशिलोद्भवातन्निर्मितादीप्यतीतिदीपिकाउज्ज्वलेत्यर्थः ॥ अव्यग्रहस्ताया वरं
प्रार्थितुमुद्यतकरायेत्यर्थः ॥ अलंकृदलंकरणंतत्सहितायासासालंकृत् ॥ ८७ ॥ किंबहूक्तेनेति ॥ यदाहमुपयंस्यामिउद्वहिष्यामिविवाहांतरंकरिष्यामीतियावत् ॥ उपनेष्यामीतिपाठे
पिसएवार्थः ॥ तदाहंअभ्यवहरिष्येभोक्ष्येभोजनंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ कुलपांसनात्कुलदूषणात् ॥ कुलपांसुलादितिपाठेपिसएवार्थः ॥ कुललांछनादितिक्वचित्पाठः ॥

सांप्रतंनेक्ष्यतेसोपिभृंगारुर्मणिमंडितः ॥ पट्टसूत्रमयीसापित्रिपटीकृन्नृपार्पिता ॥ ८५ ॥ क्वदाक्षिणात्यंतत्कांस्यंगौडीताम्रघटीक्वसा ॥ नाग
दंतमयीसाक्वसुखकौतुकमंचिका ॥ ८६ ॥ क्वसापर्वतदेशीयाचंद्रकांतशिलोद्भवा ॥ दीपिकाव्यग्रहस्ताग्रासालंकृच्छालभंजिका ॥ ८७ ॥
किंबहूक्तेनकुलजेतुभ्यंकुप्याम्यहंवृथा ॥ तदाभ्यवहरिष्येहमुपयंस्याम्यहंयदा ॥ ८८ ॥ अनपत्योस्मितेनाहंदुष्टेनकुलदूषिणा ॥ उत्तिष्ठानयद
र्भांबुतस्मैदद्यांतिलांजलिम् ॥ ८९ ॥ अपुत्रत्वंवरंनॄणांकुपुत्रात्कुलपांसनात् ॥ त्यजेदेकंकुलस्यार्थेनीतिरेषासनातनी ॥ ९० ॥ स्नात्वानित्य
विधिंकृत्वातस्मिन्नेवाह्निकस्यचित् ॥ श्रोत्रियस्यसुतांप्राप्यपाणिंजग्राहदीक्षितः ॥ ९१ ॥ श्रुत्वातथासवृत्तांतंप्राक्तनंस्वंविनिंद्यच ॥ कांचि
द्दिशंसमालोच्यनिर्ययौदीक्षितांगजः ॥ ९२ ॥ चिंतामवापमहतींक्वयामिकरवाणिकिम् ॥ नाहमभ्यस्तविद्योस्मिनचैवास्तिधनोस्म्यहम्
॥ ९३ ॥ देशांतरेह्यस्तिधनःसद्विद्यःसुखमेधते ॥ भयमस्तिधनेचौरात्सविद्यःसर्वतोऽभयः ॥ ९४ ॥ यायजूककुलेजन्मक्वक्वमेव्यसनंतथा ॥
अहोबलीयान्सविधिर्भाविकर्मानुसंधयेत् ॥ ९५ ॥

त्यजेदेकमिति ॥ तथाचोक्तम् ॥ त्यजेदेकंकुलस्यार्थेग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत् ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेदिति ॥ भागवतेचधृतराष्ट्रंप्रतिविदुरवाक्यम् ॥ त्यजाश्वसैवंकुल
कौशलायेति ॥ ९० ॥ सुतांप्राप्य ॥ प्रार्थ्येतिचक्वचित् ॥ ९१ ॥ समालोच्यविचार्य ॥ समालंब्येतिक्वचित् ॥ ९२ ॥ अस्तिधनः अस्तिविद्यमानंधनंयस्यसोऽस्तिधनः ॥ अस्तीतितिङं
तप्रतिरूपकमव्ययम् ॥ ९३ ॥ देशांतरेऽस्तिधनदइतिक्वचित् ॥ अस्तिधनतइतिवान्यत्र ॥ नाहमभ्यस्तवेदोऽस्मिनचैवास्तिधनागमः देशांतरेयोधनवान्सविद्य·सुखमेधतइतिक्वचित्पाठः
सस्पष्टार्थः ॥ ९४ ॥ यायजूककुलेइज्याशीलस्यवंशे ॥ इज्याशीलोयायजूकइत्यमरः ॥ अनुसंधयेद्योजयेत् ॥ ९५ ॥

नाधिगच्छामिनाभिजानामि ॥ परिचितःकश्चिज्जनइतिशेषः ॥ परिचितिरितिक्वचित् ॥ ९६ ॥ याचेप्रार्थये ॥ याचमेजननीसाइहनेतियोजना ॥ साचेतिवापाठः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ म
होपहारान्महापूजासंभारान् ॥ ९९ ॥ तमन्वगात्तंमाहेश्वरमनुपश्चादगाद्गतवान् ॥ १०० ॥ १ ॥ गर्भागारंअगारस्यमध्यम् ॥ २ ॥ निजचैलांचलात्स्ववस्त्रायतोवर्तिंदशांसमुददी
पयत्सम्यक्ज्वालयामास ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अभक्षयच्चेति ॥ भाविपुण्यवशाद्भविष्यच्छिवरात्र्युपोषणपुण्यवशात् ॥ निर्माल्यभक्षणेउपोषणनाशप्रसंगात् ॥ अतएवशिवदूतावक्ष्यं

भिक्षितुंनाधिगच्छामिनमेपरिचितःक्वचित् ॥ नचपार्श्वेधनंकिंचित्किमत्रशरणंभवेत् ॥ ९६ ॥ सदानभ्युदितेभानौप्रसूर्मेमृष्टभोजनम् ॥ द
द्याद्द्यात्रकंयाचेयाचेहजननीनमे ॥ ९७ ॥ इतिचिंतयतस्तस्यभानुरस्ताचलंगतः ॥ एतस्मिन्नेवसमयेकश्चिन्माहेश्वरोनरः ॥ ९८ ॥ महोप
हारानादायनगराद्बहिरभ्यगात् ॥ समभ्यर्चितुमीशानंशिवरात्रावुपोषितः ॥ ९९ ॥ पक्वान्नगंधमाघ्रायक्षुधितःसतमन्वगात् ॥ इदमन्नंमया
ग्राह्यंशिवायोपस्कृतंनिशि ॥ १०० ॥ इत्याशामवलंब्याथद्वारिशंभोरुपाविशत् ॥ ददर्शचमहापूजांतेनभक्तेननिर्मिताम् ॥ १ ॥ विधायनृ
त्यगीतादिभक्ताःसुप्ताःक्षणंयदा ॥ नैवेद्यंसतदाऽदातुंगर्भागारंविवेशह ॥ २ ॥ दीपंमंदप्रभंदृष्ट्वापक्वान्नावेक्षणायसः ॥ निजचैलांचलाद्वर्तिं
दत्वासमुददीपयत् ॥ ३ ॥ ततःपक्वान्नमादायत्वरितंगच्छतोबहिः ॥ तस्यपादतलाघातात्प्रसुप्तःकोप्यबुध्यत ॥ ४ ॥ कोयंकोयंत्वरापन्नश्चो
रोयंगृह्यतामिति ॥ यावद्ब्रूयात्समागत्यतावत्सपुररक्षकैः ॥ ५ ॥ पलायमानोनिहतःक्षणात्पंचत्वमागतः ॥ अभक्षयच्चनैवेद्यंभाविपुण्यबला
न्नसः ॥ ६ ॥ अथबद्धःसमागत्यपाशमुद्गरपाणिभिः ॥ निनीषुभिःसंयमिनींयामैःसविकटैर्भटैः ॥ ७ ॥

ति ॥ उपोषितेनभूतायामिति ॥ यत्तुशिवनिर्माल्यभोक्तारइत्यादितत्तुतेषांसूक्ष्मधर्मापरिज्ञानात् ॥ तथाचवक्ष्यंतिशिवदूताः ॥ किंकराःशिवधर्मायेसूक्ष्मास्तेवैभवादृशैरित्यादि ॥ यद्वा
वाणलिंगाद्यतिरिक्तविषयंतद्यमदूतवचनम् ॥ तथाच ॥ वाणलिंगेस्वयंभूतेचंद्रकांतेहृदिस्थिते तत्रक्रतुशतंपुण्यंशंभोर्नैवेद्यभक्षणमिति ॥ तत्रबाणलिंगंनार्मदम् ॥ हृदिस्थितंप्राणलि
गं हृत्प्रदेशेप्राणवच्छैवैर्धार्यमाणंलिंगमित्यर्थः ॥ हृदिध्यानविषयत्वेनस्थितंलिंगमितिवा ॥ रुद्रभुक्तंभुंजीतरुद्रपीतंपिबेद्रुद्राघ्रातंजिघ्रेदितिचजाबालिश्रुतिः ॥ ६ ॥ अथेति ॥ अथा
नंतरंयावत्समागत्यविकटैर्भटैःसबद्धस्तावत्पारिषदास्तंनेतुंप्राप्ताइतिद्वितीयश्लोकेनान्वयः ॥ ७ ॥

किंकिणीजालमालितं क्षुद्रघंटिकानिवहसंजातमालमित्यर्थः ॥ शूलपाणयःरुद्रपारिषदाइत्यर्थः ॥ ८ ॥ शंभोरिति ॥ शंभोर्गणान्समालोक्ययमकिंकरैरित्थमवाद्युक्तमित्यन्वयः ॥
कितत् ॥ हेगणाअयंद्विजोदुर्वृत्तइति ॥ ९ ॥ दुर्वृत्तत्वमेवाह ॥ कुलेतिचतुर्भिः ॥ ११० ॥ आस्तामित्यत्रअकारलोपआर्षः आसतामित्यर्थः ॥ ११ ॥१२॥ १३ ॥ तत्तर्हि ॥१४॥

तावत्पारिषदाःप्राप्ताःकिंकिणीजालमालितम् ॥ दिव्यंविमानमादायतंनेतुंशूलपाणयः ॥८॥ शंभोर्गणान्समालोक्यभीतैस्तैर्यमकिंकरैः ॥
अवादिप्रणतैरित्थंदुर्वृत्तोयंगणाद्विजः ॥९॥ कुलाचारप्रतीपोयंपित्रोर्वाक्यपराङ्मुखः ॥ सत्यशौचपरिभ्रष्टःसंध्यास्नानविवर्जितः ॥११०॥
आस्तांदूरेऽस्यकर्माणिशिवनिर्माल्यहारकः॥प्रत्यक्षतोऽत्रवीक्षध्वमस्पृश्योयंभवादृशाम् ॥११॥ शिवनिर्माल्यभोक्तारःशिवनिर्माल्यलंघ
काः ॥ शिवनिर्माल्यदातारःस्पर्शस्तेषांत्वपुण्यकृत् ॥ १२ ॥ विषमालोड्यवापेयंश्रेयोवाऽनशनंपरम् ॥ सेवितव्यंशिवस्वंनप्राणैःकंठगतैरपि
॥ १३ ॥ यूयंप्रमाणंधर्मेषुयथानचतथावयम् ॥ अस्तिचेद्धर्मलेशोस्यगणास्तच्छृणुमोवयम् ॥ १४ ॥ इत्थंतद्वाक्यमाकर्ण्यप्रोचुःपारिषदा
स्ततः ॥ किंकराःशिवधर्मायेसूक्ष्मास्तेवैभवादृशैः ॥१५॥ स्थूललक्ष्यैःकथंलक्ष्यालक्ष्यायेसूक्ष्मदृष्टिभिः ॥ अनेनानेनसाकर्मयत्कृतंश्टणुतेहत
त् ॥ १६ ॥ पतंतीलिंगशिरसिदीपच्छायानिवारिता ॥ स्वचैलांचलतोऽनेनदत्वादीपेदशांनिशि ॥ १७॥ अपरोपिपरोधर्मोजातस्तत्रास्यकिं
कराः ॥ श्टण्वताशिवनामानिप्रसंगादपिगृह्णतः ॥ १८ ॥ भक्तेनविधिनापूजाक्रियमाणानिरीक्षिता ॥ उपोषितेनभूतायामनेनास्थिरचेतसा
॥ १९ ॥ कलिंगराजोभविताऽधुनाविधुतकल्मषः ॥ एषद्विजवरोदूतायूयंयातयथागताः ॥ १२० ॥ पार्षदैर्यमदूतभ्योमोचितास्त्वितिसद्वि
जः॥ अरिंदमस्यतनयःकलिंगाधिपतेर्दमः ॥ २१ ॥

इत्थमिति ॥ हेकिंकराःयेशिवधर्मास्तेभवादृशैःसूक्ष्माअलक्ष्याएव ॥ १५॥ एतदेवस्पष्टयति ॥ स्थूललक्ष्यैरिति ॥ सूक्ष्मदृष्टिभिर्येधर्मालक्ष्याज्ञेयाः ॥ स्थूलंलक्ष्यंयेषांतैःस्थूलदृष्टि
भिःकथंलक्ष्याइत्यर्थः ॥ अथवाहेकिंकराःयेशिवधर्मास्तेअतीवसूक्ष्माएवअतःसूक्ष्मदृष्टिभिरित्यादिपूर्ववत् ॥ अनेनसानिष्पापेन ॥ १६ ॥ दशांवर्तिम् ॥ १७ ॥ शिवनामानिगृह्ण
तःपुरुषात्सकाशात्प्रसंगात्तानिश्रृण्वता ॥ १८ ॥ भक्तेनविहितापूजाअनेननिरीक्षिता भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ १९ ॥ इतियतः॥ अतःकलिंगराजोभवितेति ॥ १२० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ समेदंड्योभविष्यतियस्तुममाज्ञांनकरिष्यतीतिशेषः ॥ आज्ञामेवाह ॥ यस्ययस्येति ॥ ग्राममभितःग्रामस्यसमंततः ॥ २४ ॥ दंडमेवाह ॥ ममाज्ञाभंगदोषेणेति
॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ रत्नदीपशिखाश्रयः रत्नान्येवदीपास्तेषांशिखानामाश्रयःरत्नश्रेष्ठानांपतिरित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वार्थेति ॥ स्वार्थंस्वप्रयोजनार्थंदीपवर्त्युद्दीप्त्यालिंगमस्त
कांधकारंहरतीतिसः ॥१३०॥ प्राग्वासनोदयात्पूर्वसंस्कारस्फुरणात् ॥ अतिविस्मयेनाहतुः ॥ कैषेति ॥ हेशिवशर्मन्विलोकयपश्य ॥ किम ॥ एषादिक्पालपदवीस्थानंक ॥ एषाके

क्रमाद्राज्यमवाप्याथपितर्युपरतेयुवा ॥ नान्यंधर्मंविजानातिदुर्दमोभूपतिर्दमः ॥ २२ ॥ शिवालयेषुसर्वेषुदीपदानादृतेद्विज ॥ ग्रामाधीशा
न्समाहूयसर्वान्स्वविषयास्थितान् ॥ २३ ॥ इत्थमाज्ञापयामाससमेदंड्योभविष्यति ॥ यस्ययस्याभितोग्रामंयावंतश्चशिवालयाः ॥ २४ ॥
तत्रतत्रसदादीपोद्योतनीयोऽविचारितम् ॥ ममाज्ञाभंगदोषेणशिरश्छेत्स्याम्यसंशयम् ॥ २५ ॥ इतितद्भयतोदीप्तादीपाःप्रतिशिवालयम् ॥
अनेनैवसधर्मेणयावज्जीवंदमोनृपः ॥ २६ ॥ धर्मर्द्धिंमहतींप्राप्यकालधर्मवशंगतः ॥ सदीपवासनायोगाद्बहून्दीपान्प्रदीप्यवै ॥ २७ ॥ अ
लकायाःपतिरभूद्रत्नदीपशिखाश्रयः ॥ एवंफलतिकालेनशिवेऽल्पमपियत्कृतम् ॥ २८ ॥ इतिज्ञात्वाशिवेकार्यंभजनंस्वसुखार्थिभिः ॥ कसदी
क्षितदायादःसर्वधर्मपराङ्मुखः ॥ २९ ॥ स्वार्थदीपदशोद्योतिलिंगमौलितमोहरः ॥ कलिंगविषयेराज्यंप्राप्तोधर्मरतिःसदा ॥ १३० ॥ शिवाल
येसमुद्दीप्यदीपान्प्राग्वासनोदयात् ॥ कैषादिक्पालपदवीशिवशर्मन्विलोकय ॥ मनुष्यधर्मणानेनसांप्रतंयेहभुज्यते ॥ ३१ ॥ ॥ गणा
वूचतुः ॥ ॥ सर्वदैवशिवेनासौसखित्वंचयथेयिवान् ॥ तदप्येकमनाविप्रसंश्शृणुष्वब्रवावहै ॥ ३२ ॥ पाद्मेकल्पेपुराविप्रब्रह्मणोमानसात्सु
तात् ॥ पुलस्त्याद्विश्रवाजज्ञेतस्यवैश्रवणःसुतः ॥ ३३ ॥ तेनेयमलकाभुक्तापुरीविश्वकृताकृता ॥ आराध्यत्र्यंबकंदेवमत्युग्रतपसापुरा ॥ ३४ ॥

त्याकांक्षायामाहतुः ॥ मनुष्यधर्मणाऽनेनगुणनिधिनासांप्रतंयाइहस्वर्गेभुज्यतेसावाक्कइतिशेषः ॥ ३१ ॥ नकेवलमलकायाःपतिरभूदीश्वरेणसार्धंमित्रतांचप्राप्तवानित्याहतुः ॥ सर्व
दैवेत्यादिना ॥ संश्शृणुष्वसम्यक्शृणु ॥ आत्मनेपदमार्षम् ॥ पाठांतरेहेस्वस्वीयआत्मीयेतिशिवशर्मसंबोधनम ॥ ३२ ॥ पाद्मेकल्पेलोकत्रयात्मकपद्मस्रष्टौ ॥ वैश्रवणःविश्रवसःपु
त्रःकुबेरइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

---

१ स्वश्शृणुष्वेत्येवंरूपे

तत्रपाद्मे ॥ मेघवाहनेरौद्रेकल्पइत्यनुषज्यते ॥ तथाचोक्तंवासिष्ठे ॥ कदाचित्सृष्टयःशार्व्यःकदाचित्पद्मजोद्भवाः कदाचिदपिवैष्णव्यःकदाचिन्मुनिनिर्मिताइति ॥ कथंरुद्रस्यमेघवाहनत्वमितिचेदुच्यते ॥ मेघवाहनइंद्रस्तद्रूपधारित्वान्महादेवस्यमेघवाहनता ॥ तच्चात्रैवोक्तम् ॥ यद्वा मेघमारुह्यश्रीकृष्णाययत्वरंदत्तवानितिमेघवाहनइति ॥ दानधर्मे ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंमेघोभूत्वाहरंविष्णुरवहदितिवातथोच्यते ॥ तथाचलैंगे ॥ ससर्जशंकरंध्यात्वाब्रह्माणंपरमेश्वरः जनार्दनोजगन्नाथःकल्पेवैमेघवाहने दिव्यंवर्षसहस्रंतुमेघोभूत्वाऽवहद्धरम् नारायणोमहादेवंबहुमानेनसादरम् दृष्ट्वाभावंमहादेवोहरेःस्वात्मनिशंकरः प्रददौतस्यसकलंस्रष्टुंवैब्रह्मणासह तदातत्कल्पमाहुर्वैमेघवाहनसंज्ञयेति॥ यद्वा देव्योक्तेनोपरिमेघानांकृतावासत्वान्मेघवाहनइतिपुराणांतरम् ॥ यद्वा भक्तानांफलसेचनान्मेघोवृषस्तद्वाहनत्वात् ॥ यद्वा सेचनतृप्तिसाम्यान्मेघोवरस्तंप्रापयतीतिमेघवाहनः ॥ यद्वाऽष्टमूर्तित्वात्सूर्यरूपेणावहादिमेघान्प्रापयतीति ॥ यद्वा मेघवाहनइतिब्रह्मणःकल्पविशेषस्यनाम ॥ तथाचोक्तंलैंगे ॥ भवोद्भवस्तपश्चैवभव्यारंभःप्रभुःपुनः ऋतुर्वह्निर्हव्यवाहःसावित्रस्तुतएवच उशिकःकुशिकश्चै

व्यतीतेतत्रकल्पेवैप्रवृत्तेमेघवाहने ॥ याज्ञदत्तिरसौश्रीदस्तपस्तेपेसुदुःसहम् ॥ ३५ ॥ भक्तिप्रभावंविज्ञायशंभोस्तद्दीपमात्रतः ॥ पुरींपुरारेः संप्राप्यकाशिकांचित्प्रकाशिकाम् ॥ ३६ ॥ शिवैकदशमुद्बोध्यचित्तरत्नप्रदीपकम् ॥ अनन्यभक्तिस्नेहाढ्यंतन्महोध्याननिश्चलम् ॥ ३७ ॥

वगांधारोमुनिसत्तमाः ऋषभश्चतथापद्मोगांधारीयश्चमध्यगः वैराजोवैनिषादश्चमुख्योवैमेघवाहनः पंचमश्चित्रकश्चैवआकृतिस्तानएवच मनश्चदर्शौबृंहश्चतथावैश्वेतलोहितः रक्तश्चपीतवासाश्चअसितःसर्वरूपकः एवंकल्पास्तुसंख्याताब्रह्मणोव्यक्तजन्मनइति ॥ यज्ञदत्तस्यापत्यंयाज्ञदत्तिर्गुणनिधिरित्यर्थः ॥ श्रीदोनिधिपतित्वात्संपत्तिदत्वात्संपत्तिदः ॥ सुदुःसहंसुदुष्करंतपस्तेपइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ एतद्विवृणोति ॥ भक्तिप्रभावमित्यारभ्यततइत्यतःप्राक्तनेन ॥ शंभोर्भक्तिप्रभावंविज्ञायकाशिकांप्राप्यचित्तरत्नप्रदीपकमुद्बोध्यउज्वाल्यशांभवंलिंगंशंभोर्लिंगंसंस्थाप्ययावत्तद्वर्ष्मत्वगस्थिपरिशेषितमस्थिचर्मावशिष्टंबभूवतावद्वर्षाणामयुतंशतंदशलक्षंतपस्ततापकृतवानितिपंचमेनान्वयः ॥ ३६ ॥ भक्तिप्रभावंविज्ञायेत्युक्तंतत्रहेत्वन्वेषणायामाह ॥ तद्दीपमात्रतः तस्यप्रसिद्धस्यमाहेश्वरस्यकृतस्यदीपस्यमात्रतःदीपनंदीपउद्दीपनंउज्वालनमितियावत्तन्मात्रतस्तदेकमात्रतइत्यर्थः ॥ कथंभूतंचित्तरत्नप्रदीपकम् ॥ शिवैकदशं शिवएवैकादशावर्तिकायस्मिंस्तम् ॥ पुनःकीदृशम् ॥ अनन्यभक्तिस्नेहाढ्यं अव्यभिचारिणीभक्तिरेवस्नेहोघृतादिस्तेनाढ्यम् ॥ तन्महोध्याननिश्चलं तच्चतन्महश्चेतितन्महस्तद्ध्यानेननिश्चलम् ॥ ३७ ॥

शिवैक्यसुमहापात्रं शिवेनसहयदैक्यंतादात्म्यंतदेवसुमहापात्रमाधारोयस्यतम् ॥ तपएवाग्निस्तेनपरिबृंहितंवर्धितम् ॥ कामक्रोधादयोमहाविघ्नास्तएवपतंगास्तेषामाघातेनापातेनपरिवर्जितम् ॥ ३८ ॥ प्राणसंरोधःप्राणायामएवनिर्वातोवाताभावोयत्रतम् ॥ निर्मलमसंभावनाविपरीतभावनारहितंयदीक्षणंज्ञानंतस्मान्निर्मलम् ॥ कथंभूतंलिंगम् ॥ सद्भावकुसुमार्चितं सद्भावःसद्भक्तिस्तदेवकुसुमंतेनार्चितम् ॥ यद्वा सद्भक्तिर्मनोवृत्तिस्तद्विशेषरूपाण्यहिंसादीनिपुष्पाणितैरर्चितम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ अहिंसाप्रथमंपुष्पंपुष्पमिंद्रियनिग्रहः ध्यानपुष्पंतपःपुष्पं

शिवैक्यसुमहापात्रंतपोग्निपरिबृंहितम् ॥ कामक्रोधमहाविघ्नपतंगाघातवर्जितम् ॥ ३८ ॥ प्राणसंरोधनिर्वातंनिर्मलंनिर्मलेक्षणात् ॥ संस्थाप्यशांभवंलिंगंसद्भावकुसुमार्चितम् ॥ ३९ ॥ तावत्ततापसतपस्त्वगास्थिपरिशेषितम् ॥ यावद्बभूवतद्वर्ष्मवर्षाणामयुतंशतम् ॥ १४० ॥ ततःसहविशालाक्ष्यादेवोविश्वेश्वरःस्वयम् ॥ अलकापतिमालोक्यप्रसन्नेनांतरात्मना ॥ ४१ ॥ लिंगेमनःसमाधायास्थितंस्थाणुस्वरूपिणम् ॥ उवाचवरदोस्मीतितम्वालमलकापते ॥ ४२ ॥ उन्मील्यनयनेयावत्सपश्यतितपोधनः ॥ तावदुद्यत्सहस्रांशुसहस्राधिकतेजसम् ॥ ४३ ॥ [1]पुरोददर्शश्रीकंठंचंद्रचूडमुमाधवम् ॥ तत्तेजःपरिभूताक्षितेजाःसंमील्यलोचने ॥ ४४ ॥ उवाचदेवदेवेशंमनोरथपथातिगम् ॥ निजांघ्रिदर्शनेनाथदृक्सामर्थ्यंप्रयच्छमे ॥ ४५ ॥ अयमेववरोनाथयत्त्वंसाक्षान्निरीक्ष्यसे ॥ किमन्येनवरेणेशनमस्तेशशिशेखर ॥ ४६ ॥ इतितद्वचनं श्रुत्वादेवदेवउमापतिः ॥ ददौदर्शनसामर्थ्यंस्पृष्ट्वापाणितलेनतम् ॥ ४७ ॥ प्रसार्यनयनेपूर्वमुमामेवव्यलोकयत् ॥ शंभोःसमीपेकायोषिदेषासर्वांगसुंदरी ॥ ४८ ॥

ज्ञानपुष्पंतथैवच सर्वभूतदयापुष्पंक्षमापुष्पंविशेषतः सत्यंचाष्टविधंपुष्पंविष्णोःप्रीतिकरंपरमिति ॥ ध्या[2]नपुष्पमित्यत्रध्यानशब्दोविवेकविषयः ॥ अतोनिर्मलेक्षणादित्यनेननपौनरुक्त्यम् ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उन्मील्येति ॥ सधनदोनयनेउन्मील्यविवृत्ययावत्पश्यतितावच्छ्रीकंठंददर्शेत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ तत्तेजइति ॥ सोऽलकापतिर्नेत्रेसंमील्यसम्यगविकचय्यहेदेवेतिसंबोध्यदेवेशंदेवदेवानामीशंउवाचेत्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ तस्यविश्वेश्वरस्यतेजसापरिभूतमक्षितेजोयस्यसः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

---

[1] ततइत्यपिपाठः

[2] ज्ञानपुष्पमित्यत्रज्ञानशब्दइतिपाठोपेक्षितइतिभाति

प्रेमपात्रमर्थादीश्वरस्य ॥ सौभाग्यश्रीःसौभाग्यसंपत् ॥ ४९ ॥ क्रूरदृष्टिःसन्यावद्वीक्षतेतावत्तन्नेत्रम् ॥ तदित्यव्ययम् ॥ तस्यवामंचक्षुःपुस्फोटस्फुटितवदित्यर्थः ॥ वामनेत्रस्फोटने
हेतुमाह ॥ वामविलोकनात्क्रूरदृष्ट्याविलोकनात् ॥ वामनेत्रेणवाविलोकनात् ॥ स्फोटनेहेतुमाह ॥ क्रूरदृगिति ॥ वक्रदृष्टिरित्यर्थः ॥ दुष्टदृष्टिरितिवा ॥ १५० ॥ ५१॥५२॥५३॥
अधिवर्णयेदधिकंकथयेत् ॥ अधिवर्णयन्नितिकिंचित् ॥ ५४ ॥ निधीनांपद्मादीनामष्टानाम् ॥ तदुक्तम् ॥ पद्मश्चैवमहापद्मोमत्स्यकूर्मौतथौदकः नीलोमुकुंदःशंखश्चनिधयोष्टौप्र

अनयाकिंतपस्तप्तंममापितपसोधिकम्॥ अहोरूपमहोप्रेमसौभाग्यश्रीरहोभृशम् ॥ ४९ ॥ क्रूरदृग्वीक्षतेयावत्पुनःपुनरिदंवदन् ॥ तावत्पु
स्फोटतन्नेत्रंवामंवामविलोकनात्॥१५०॥अथदेव्यब्रवीद्देवंकिमसौदुष्टतापसः॥ असकृद्वीक्ष्यमांवक्तिन्यकुर्वन्मेतपःप्रभाम्॥ ५१॥ अस
कृद्दक्षिणेनाक्ष्णापुनर्मामेवपश्यति॥ असूयमानोमेरूपंप्रेमसौभाग्यसंपदः॥ ५२ ॥ इतिदेवीगिरंश्रुत्वाप्रहस्यप्राहतांप्रभुः॥ उमेत्वदीयःपु
त्रोयंनचक्रूरेणचक्षुषा॥५३॥ संपश्यतेतपोलक्ष्मींतवकिंत्वधिवर्णयेत्॥ इतिदेवींसमाभाष्यतमीशःपुनरब्रवीत्॥ ५४ ॥ वरान्ददामितेव
त्सतपसानेनतोषितः॥ निधीनामधिनाथस्त्वंगुह्यकानांभवेश्वरः॥ ५५॥ यक्षाणांकिंनराणांचराजाराज्ञांचसुव्रत॥ पतिःपुण्यजनानांचस
र्वेषांधनदोभव॥ ५६ ॥ मयासख्यंचतेनित्यंवत्स्यामिचतवांतिके॥ अलकांनिकषामित्रतवप्रीतिविवृद्धये ॥ ५७॥ आगच्छपादयोरस्याः
पततेजननीत्वियम्॥ इतिदत्वावरान्देवःपुनराहशिवांशिवः॥ प्रसादंकुरुदेवेशितपस्विन्यंगजेऽत्रवै ॥५८॥ ॥देव्युवाच॥ ॥वत्सतेनि
श्चलाभक्तिर्भवेभवतुसर्वदा॥ भवैकपिंगोनेत्रेणवामेनस्फुटितेनह॥ ५९ ॥ देवेनदत्तायेतुभ्यंवराःसंतुतथैवते॥ कुबेरोभवनाम्नात्वंममरूपे
र्ष्ययासुत॥ १६० ॥ त्वयेदंस्थापितंलिंगंतवनाम्नाभविष्यति॥ सिद्धिदंसाधकानांचसर्वपापहरंपरम्॥ ६१ ॥

कीर्तिताइति ॥ ५५ ॥ किंनराणांकिंपुरुषाणामित्यर्थः ॥ यथाश्रुतानामेववा ॥ पुण्यजनानांराक्षसानाम् ॥ ५६॥ निकषामित्र निकषाराक्षसजातीनांमातातस्यामित्र ॥ यद्वा अल
कांनिकषाअलकायाःसमीपेप्रीतिविवृद्धयेप्रीत्यतिशयार्थम् ॥ प्रीतिंविवर्धयन्नितिकिंचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ एकपिंगः एकंनेत्रंपिंगंस्फुटितंयस्यसः ॥ ५९ ॥ कुत्सितोबेरःशरीरंयस्ये
तिकुबेरः ॥ १६० ॥ ६१ ॥

सख्यामित्रेण ॥६२॥ ६३ ॥ वैश्वेश्वरंस्वस्वरूपमानंदवनंवाकैलासंवा ॥ ६४ ॥ उपसंहरतइति ॥ इत्थमिति ॥ वैश्वेश्वरंधामेत्युक्तंकिंतद्धामेत्याकांक्षायामाह ॥ अलकांनिकषेति॥ अलकायाःसमीपइत्यर्थः ॥ यद्वा कैलासंदृष्ट्वाकस्येयंपूरितिपृच्छंतंशिवशर्माणंप्रत्याहतुरलकामिति ॥ ६५ ॥ यक्षेश्वराणामितिपूजायांबहुवचनम ॥ यक्षाश्चतदीश्वराश्चतेषामिति वा ॥ कल्पभेदापेक्षयावा ॥ १६६ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ ॥छ ॥ ॥ चतुर्दशेऽत्रवर्ण्यैतेलोकौद्वावतिसुंदरौ ॥ ईशानस्यतथा

नधनेनवियुज्येतनसख्यानचबांधवैः॥ कुबेरेश्वरलिंगस्यकुर्याद्योदर्शनंनरः॥ ६२ ॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेकुबेरेशंसमर्चयेत् ॥ नरोलिप्येत नोपापैर्नदारिद्र्येणनोऽसुखैः॥६३॥ इतिदत्वावरान्देवोदेव्यासहमहेश्वरः॥ धनदायाविवेशाथधामवैश्वेश्वरंपरम्॥६४॥ ॥गणावूचतुः॥ इत्थंसखित्वंश्रीशंभोःप्रापैषधनदःपरम्॥ अलकांनिकषाचैषकैलासःशंकरालयः॥ ६५॥ पुर्यायक्षेश्वराणांतेस्वरूपमितिवर्णितम्॥ यच्छ्रुत्वासर्वपापेभ्योनरोमुच्येदसंशयम्॥१६६॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेगंधवत्यलकावर्णनंनामत्रयोदशोध्यायः॥ १३॥ ॥गणावूचतुः॥ ॥ अलकायाःपुरोभागेपूरैशानीमहोदया॥ अस्यांवसंतिसततंरुद्रभक्तास्तपोधनाः ॥ १ ॥ शिवस्मरणसंसक्ताःशिवव्रतपरायणाः॥ शिवसात्कृतकर्माणःशिवपूजारताःसदा॥२॥ साभिलाषास्तपस्यंतिस्वर्गभोगोस्त्वितीहनः॥ तेऽत्ररुद्रपुरेरम्येरुद्ररूपधरानराः॥ ३॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यमुख्याएकादशापिवै॥ रुद्राःपरिवृढाश्चात्रत्रिशूलोद्यतपाणयः ॥ ४॥ पुर्यष्टकंचदुष्टेभ्योदेवध्रुग्भ्योल्यवंतिते॥ प्रयच्छंति वरान्नित्यंशिवभक्तजनेवराः॥ ५॥ एतैरपितपस्तप्त्वासंप्राप्यवाराणसींपुरीम्॥ ईशानेशंमहालिंगंपरिस्थाप्यशुभप्रदम्॥ ६॥ ईशानेशप्रसादेनदिश्यैश्यांहिदिगीश्वराः॥ एकादशाप्येकचराजटामुकुटमंडिताः ॥ ७ ॥

चैवचंद्रस्यामृतदीधितेः ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तामैशानींपुरींदर्शयतोलकायाइति ॥ १॥ शिवसात्कृतंशिवेसमर्पितंसकलंकर्मयेस्तेशिवसात्कृतकर्माणः ॥ शिवसत्कृतकर्माणइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ २ ॥३॥ अहिर्बुध्न्यइति ॥ उकारयकारवत्पदम् ॥ अजोऽस्येकपादहिर्बुध्न्यइत्यस्यांश्रुतौतथादर्शनात् ॥ परिवृढाःप्रभवः ॥ ४ ॥ देवेभ्योद्रुह्यंतियेतेदेवद्रुहस्तेभ्योदेवध्रुग्भ्यः॥ वराःश्रेष्ठाः ॥ जनावनाइतिक्वचित् ॥ जनेऽवनाइतिचान्यत्र ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

भालनेत्राललाटचक्षुषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ यजंतिपूजामात्रंकुर्वंति ॥ पुरोहिताःपुरोधसः ॥ पुरेहिताइतिपाठेहिताहितकारिणः ॥ १० ॥ ११ ॥ भूतांचतुर्दशीं ॥ १२ ॥ दिवापिदिने
पि ॥ चंद्रचंद्रिकांचंद्रज्योत्स्नाम् ॥ समंसह ॥ १३ ॥ चमत्कृत्यचमत्कृत्येत्यादरेवीप्सा ॥ अत्याश्चर्यंविधायमनआह्लादयंतीमितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तदनुत्तरं

भालनेत्रानीलगलाःशुद्धांगावृषभध्वजाः ॥ असंख्याताःसहस्राणियेरुद्रा अधिभूतलम् ॥ ८ ॥ तेऽस्यांपुरिवसंत्यैश्यांसर्वभोगसमृद्धयः ॥ ई
शानेशंसमभ्यर्च्यकाश्यांदेशांतरेष्वपि ॥ ९ ॥ विपन्नास्तेनपुण्येनजायंतेऽत्रपुरोहिताः ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यामीशानेशंयजंतिये ॥ १० ॥ तए
वरुद्राविज्ञेयाइहामुत्राप्यसंशयम् ॥ कृत्वाजागरणंरात्रावीशानेश्वरसंनिधौ ॥ ११ ॥ उपोष्यभूतांयांकांचिन्ननरोगर्भभाक्पुनः ॥ स्वर्गमा
र्गंकथामित्थंशृण्वन्विष्णुगणोदिताम् ॥ १२ ॥ शिवशर्मादिवाप्युच्चैरपश्यच्चंद्रचंद्रिकाम् ॥ आह्लादयंतींबहुशःसमंसर्वेंद्रियैर्मनः ॥ १३ ॥
चमत्कृत्यचमत्कृत्यकोयंलोकोहरेर्गणौ ॥ पप्रच्छशिवशर्मातौप्रोचतुस्तंचतौद्विजम् ॥ १४ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाभागलो
कएषकलानिधेः ॥ पीयूषवर्षिभिर्यस्यकरैराप्याय्यतेजगत् ॥ १५ ॥ पितासोमस्यभोविप्रजज्ञेऽत्रिर्भगवानृषिः ॥ ब्रह्मणोमानसात्पूर्वंप्रजासर्गं
विधित्सतः ॥ १६ ॥ अनुत्तरंनामतपोयेनतप्तंहितत्पुरा ॥ त्रीणिवर्षसहस्राणिदिव्यानीतीहनौश्रुतम् ॥ १७ ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेतस्यरेतःसोमत्व
मीयिवत् ॥ नेत्राभ्यांतच्चसुस्रावदशधाद्योतयद्दिशः ॥ १८ ॥ तंगर्भंविधिनादिष्टादशदेव्योदधुस्ततः ॥ समेत्यधारयामासुर्नैवताःसमशक्नुव
न् ॥ १९ ॥ यदानधारणेशक्तास्तस्यगर्भस्यतादिशः ॥ ततस्ताभिःसजूःसोमोनिपपातवसुंधराम् ॥ २० ॥ पतितंसोममालोक्यब्रह्मालोकपि
तामहः ॥ रथमारोपयामासलोकानांहितकाम्यया ॥ २१ ॥

तपइतिसंबंधः ॥ नविद्यतेउत्तरमधिकंयस्मात्तदनुत्तरंसर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ॥ १७ ॥ ऊर्ध्वंदेहस्योर्ध्वप्रदेशमाचक्रमेगतवत्यद्रेतस्तत्सोमत्वमीयिवत्प्राप्तवदित्यर्थः ॥ सोमत्वंसोमतेजस्त्व
जन्म अमृतत्वंवा ॥ अनुत्तरभावनायास्तत्फलत्वात् ॥ १८ ॥ विधिनादिष्टाब्रह्मणाप्रेरिताः ॥ दृष्टाइतिपाठेविधिनादैवेन ॥ सृष्टाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १९ ॥ सजूःसह ॥ २० ॥ २१ ॥

चकारकारयामास ॥ अमुंचंद्रम ॥ अमूमितिपाठेपृथ्वीमित्यर्थः ॥ २२ ॥ तथापृथिव्यांपतनप्रकारेण ॥ तेनेतिपाठेपृथिवीप्राप्तेनतेजसेत्यर्थः ॥ २३ ॥ पद्मानांदशदशतीःशतं
वर्षपद्मशतसंख्यावच्छिन्नंकालम ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कुंडमितिपाठेकुंडंकूपम ॥ अज्ञानात्प्रमुच्यतेमायातोमुक्तोभवति ॥ ज्ञानेनयुज्यनइतिकेचित् ॥ २७ ॥ तुष्टेनेति ॥
तांप्रसिद्धामेकांकलामादाय एकयाकलयाउपलक्षितइत्यर्थः ॥ तुष्टेनदेवेनस्वमौलौयःस्वयंधृतः ॥ धृतःसदेतिवापाठः ॥ ससोमस्तन्महाराज्यंप्राप्यराजसूयंसमाजह्रइतितृतीयेनान्व

सतेनरथमुख्येनसागरांतांवसुंधराम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वोद्रुहिणश्चकारामुंप्रदक्षिणम् ॥ २२ ॥ तस्ययत्प्रुवितंतेजःपृथिवीमन्वपद्यत ॥ तथौष
ध्यःसमुद्भूतायाभिःसंधार्यतेजगत् ॥ २३ ॥ सलब्धतेजाभगवान्ब्रह्मणावर्धितःस्वयम् ॥ तपस्तेपेमहाभागपद्मानांदशतीर्दश ॥ २४ ॥ अ
विमुक्तेसमासाद्यक्षेत्रंपरमपावनम् ॥ संस्थाप्यलिंगममृतंचंद्रेशाख्यंस्वनामतः ॥ २५ ॥ बीजौषधीनांतोयानांराजाभूदग्रजन्मनाम् ॥ प्र
सादाद्देवदेवस्यविश्वेशस्यपिनाकिनः ॥ २६ ॥ तत्रकूपंविधायैकममृतोदमितिस्मृतम् ॥ यस्यांबुपानस्नानाभ्यांनरोऽज्ञानात्प्रमुच्यते ॥ २७ ॥
तुष्टेनदेवदेवेनस्वमौलौयोधृतःस्वयम् ॥ आदायतांकलामेकांजगत्संजीवनींपराम् ॥ २८ ॥ पश्चाद्दक्षेणशप्तोपिमासोनेक्षयमाप्यच ॥ आ
प्याय्यतेसौकलयापुनरेवतयाशशी ॥ २९ ॥ सतत्प्राप्यमहाराज्यंसोमःसोमवतांवरः ॥ राजसूयंसमाजह्रेसहस्रशतदक्षिणम् ॥ ३० ॥ दक्षि
णामददत्सोमस्त्रीन्लोकानितिनौश्रुतम् ॥ तेभ्योब्रह्मर्षिमुख्येभ्यःसदस्येभ्यश्चभोद्विज ॥ ३१ ॥ हिरण्यगर्भोब्रह्माऽत्रिर्भृगुर्यत्रर्त्विजोभवन् ॥
सदस्योभूद्धरिस्तत्रमुनिभिर्बहुभिर्वृतः ॥ ३२ ॥

यः ॥ २८ ॥ मासश्चासावूनश्चेतिमासोनस्तस्मिन्मुख्येचांद्रेमासिसमाप्तेसतीत्यर्थः ॥ मासांतइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ तयामहादेवेनशिरोधृतया ॥ अनयेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ यथे
तिपाठेयथावदित्यर्थः ॥ २९ ॥ सोमवतांसोमयागवताममृतवतामितिवा ॥ वरःश्रेष्ठः ॥ ३० ॥ नौआवाभ्याम ॥ ३१ ॥ हिरण्यगर्भोब्रह्माभूदित्यग्रिमक्रियानुषज्जते ॥ अत्रिर्भृगु
रितिमरीच्यादीनामुपलक्षणार्थम् ॥ अतएवर्त्विजोऽभवन्नितिबहुवचनम् ॥ ३२ ॥

सिनीसिनीवाली ॥ ३३ ॥ सोमनामनिर्वक्ति ॥ उमयेति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तत्रैवाविमुक्तएव ॥ विलोचनपदंविशिष्टनेत्रपदम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ त्वत्तव ॥ हस्तैःकरैरश्मिभिरितियावत् ॥ परीतंव्याप्तम् ॥ ३९ ॥ यद्यतः ॥ एवमग्रेपि ॥ ४० ॥ यच्चेत्यत्रयत्रेतिक्वचित्पाठोदृश्यतेतदात्वयात्रतपस्तप्तमित्युक्तं॥अत्रकुत्रेत्याकांक्षायामाह ॥ यत्रक्रतुक्रियेति ॥ ४१ ॥

तंसिनीचकुहूश्चैवद्युतिःपुष्टिःप्रभावसुः॥ कीर्तिर्धृतिश्चलक्ष्मीश्चनवदेव्यःसिषेविरे॥ ३३॥ उमयासहितंरुद्रंसंतर्प्याध्वरकर्मणा ॥ प्रापसोमइतिख्यातिंदत्तांसोमेनशंभुना॥ ३४ ॥ तत्रैवतप्तवान्सोमस्तपःपरमदुष्करम्॥ तत्रैवराजसूयंचचक्रेचंद्रेश्वराग्रतः ॥ ३५ ॥ तत्रैवब्राह्मणैःप्रीतैरित्युक्तोसौकलानिधिः॥ सोमोस्माकंब्राह्मणानांराजात्रैलोक्यदक्षिणः॥ ३६ ॥ तत्रैवदेवदेवस्यविलोचनपदंगतः॥ देवेनप्रीतमनसात्रैलोक्याह्लादहेतवे ॥ ३७॥ त्वंममास्यपरामूर्तिरित्युक्तस्तत्तपोबलात् ॥ जगत्तवोदयंप्राप्यभविष्यतिसुखोदयम् ॥ ३८ ॥ त्वत्पीयूषमयैर्हस्तैःस्पृष्टमेतच्चराचरम्॥ भानुतापपरीतंचपरांग्लानिंविहास्यति॥ ३९ ॥ एतदुक्त्वामहेशानोवरानन्यानदान्मुदा ॥ द्विजराजतपस्तप्तंयदत्युग्रंत्वयात्रवै॥ ४० ॥ यच्चक्रतुक्रियोत्सर्गस्त्वयामह्यंनिवेदितः॥ स्थापितंयत्त्विदंलिंगंममचंद्रेश्वराभिधम्॥ ४१ ॥ ततोत्रलिंगेत्वन्नाम्निसोमसोमार्धरूपधृक्॥ प्रतिमासंपंचदश्यांशुक्लायांसर्वगोप्यहम्॥ ४२॥ अहोरात्रंवसिष्यामित्रैलोक्यैश्वर्यसंयुतः ॥ ततोत्रपूर्णिमायांतुकृतास्वल्पापिसत्क्रिया॥ ४३ ॥ जपहोमार्चनध्यानदानब्राह्मणभोजनम्॥ महापूजाचसानूनंममप्रीत्यैभविष्यति॥ ४४ ॥ जीर्णोद्धारादिकरणंनृत्यवाद्यादिकार्पणम्॥ ध्वजारोपणकर्मादितपस्वियतितर्पणम् ॥ ४५ ॥ चंद्रेश्वरेकृतंसर्वंतदानंत्यायजायते ॥ अन्यच्चतेप्रवक्ष्यामिशृणुगुह्यंकलानिधे॥ ४६ ॥

त्वन्नाम्नित्वन्नाम्नोपलक्षितेचंद्रेश्वरइत्यर्थः ॥ सोमहेसोमसोमार्धरूपधृक् उमयासहवर्ततइतिसोमंतच्चतदर्धंचतद्रूपधृक् उमार्धशरीरधृगित्यर्थः ॥ शुक्लायांपंचदश्यांपौर्णमास्यामित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ततइति ॥ यतोऽत्रस्थानेऽहंनिवसिष्यामिततोऽत्रस्वल्पापिकृतासत्क्रियानूनंनिश्चितंममप्रीत्यैमहापूजाभविष्यतीतिसार्धेनान्वयः ॥ ४३ ॥ सत्क्रियामेवदर्शयति ॥ जपहोमेति ॥ ४४ ॥ अर्पणंविश्वेश्वरेसमर्पणम् ॥ कारणमितिपाठेकरणमित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

---

१ एवमुक्त्वेत्यपिपाठः

श्रुतिद्रुहेवेदनिंदकाय ॥ ४७ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वसुरुद्रादितिसुतेतिअश्रद्धामलक्षालनायपित्रादित्रयाणांवस्वादिरूपकथनम ॥ ५२ ॥ ५३ ॥
॥ ५४ ॥ सर्वर्णात्संपूर्णादृणात् ॥ क्षणात्पितृकृतादितिक्कचित्पाठः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ स्पृष्ट्वास्पर्शनंकृत्वा ॥ दृष्ट्वेतिक्कचित् ॥ ५९ ॥ सदर्शेऽमावास्यासहिते ॥ ऋणत्र

अभक्तायचनाख्येयंनास्तिकायश्रुतिद्रुहे ॥ अमावास्यायदासोमजायतेसोमवासरे ॥ ४७ ॥ तदोपवासःकर्तव्योभूतायांसद्भिरादरात् ॥
कृतनित्यक्रियःसोमत्रयोदश्यांनिशामय ॥ ४८ ॥ शनिप्रदोषेसंपूज्यलिंगंचंद्रेश्वराह्वयम् ॥ नक्तंकृत्वात्रयोदश्यांनियमंपरिगृह्यच ॥ ४९ ॥
उपोष्यचचतुर्दश्यांकृत्वाजागरणंनिशि ॥ प्रातःसोमकुहूयोगेस्नात्वाचंद्रोदवारिभिः ॥ ५० ॥ उपास्यसंध्यांविधिवत्कृतसर्वोदकक्रियः ॥ उप
चंद्रोदतीर्थेपुश्राद्धंविधिवदाचरेत् ॥ ५१ ॥ आवाहनार्घ्यरहितंपिंडान्दद्यात्सयत्नतः ॥ वसुरुद्रादितिसुतस्वरूपपुरुषत्रयम् ॥ ५२ ॥ मातामहां
स्तथोद्दिश्यतथान्यानपिगोत्रजान् ॥ गुरुश्वशुरबंधूनांनामान्युच्चार्यपिंडदः ॥ ५३ ॥ कुर्वञ्छ्राद्धंचतीर्थेस्मिन्श्रद्धयोद्धरतेखिलान् ॥ गयायां
पिंडदानेनयथातुष्यंतिपूर्वजाः ॥ ५४ ॥ तथाचंद्रोदकुंडेऽत्रश्राद्धैस्तृप्यंतिपूर्वजाः ॥ गयायांचयथामुच्येत्सर्वर्णात्पितृजान्नरः ॥ ५५ ॥ तथाप्रमु
च्यतेचर्णाच्चंद्रोदेपिंडदानतः ॥ यदाचंद्रेश्वरंद्रष्टुंयायात्कोपिनरोत्तमः ॥ ५६ ॥ तदानृत्यंतिमुदितास्तत्पूर्वप्रपितामहाः ॥ अयंचंद्रोदतीर्थेस्मिंस्त
र्पणंनःकरिष्यति ॥ ५७ ॥ अस्माकंमंदभाग्यत्वाद्यदिनैवकरिष्यति ॥ तदातत्तीर्थसंस्पर्शादस्मत्तृप्तिर्भविष्यति ॥ ५८ ॥ स्पृशेन्नापियदामंदस्त
दाद्रक्ष्यतितृप्तये ॥ एवंश्राद्धंविधायाथस्पृष्ट्वाचंद्रेश्वरंव्रती ॥ संतर्प्यविप्रांश्चयतीन्कुर्याद्वैपारणंततः ॥ ५९ ॥ एवंव्रतेकृतेकाश्यांसदर्शेसोमवा
सरे ॥ भवेदृणत्रयान्मुक्तोमृगांकमदनुग्रहात् ॥ ६० ॥ अत्रयात्रामहाचैत्र्यांकार्याक्षेत्रनिवासिभिः ॥ तारकज्ञानलाभायक्षेत्रविघ्ननिवर्तिनी
॥ ६१ ॥ चंद्रेश्वरंसमभ्यर्च्ययद्यन्यत्रापिसंस्थितः ॥ अघौघपटलींभित्त्वासोमलोकमवाप्स्यति ॥ ६२ ॥

याद्दैवपित्र्यमानुषलक्षणादित्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाजायतइति ॥ ६० ॥ महाचैत्र्यांचैत्रमासोद्भवायांमहापूर्णिमायांचित्रानक्षत्रयुक्तायामित्यर्थः
॥ ६१ ॥ संस्थितोमृतः ॥ अघौघपटलींपापसमूहपंक्तिम् ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ विश्वेश्वरींसिद्धेश्वरीम ॥ अयमेववापाठः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ जितेति ॥ लोभश्चस्पृहाचास्मिताचतास्तथाजितालोभस्पृहास्मितायैस्तेतथा ॥

कलौचंद्रेशमहिमानाभाग्यैरवगम्यते ॥ अन्यच्चतेप्रवक्ष्यामिपरंगुह्यंनिशापते ॥ ६३ ॥ सिद्धयोगीश्वरंपीठमेतत्साधकसिद्धिदम् ॥ सुरासुरे
षुगंधर्वनागविद्याधरेष्वपि ॥ ६४ ॥ रक्षोगुह्यकयक्षेषुकिंनरेषुनरेषुच ॥ सप्तकोट्यस्तुसिद्धानामत्रसिद्धाममाग्रतः ॥ ६५ ॥ षण्मासंनियता
हारोध्यायन्विश्वेश्वरीमिह ॥ चंद्रेश्वरार्चनायातान्सिद्धान्पश्यतिसोऽग्रगान् ॥ ६६ ॥ सिद्धयोगीश्वरीसाक्षाद्वरदातस्यजायते ॥ तवापिम
हतीसिद्धिःसिद्धयोगीश्वरीक्षणात् ॥ ६७ ॥ संतिपीठान्यनेकानिक्षितौसाधकसिद्धये ॥ परंयोगीश्वरीपीठाद्भूपृष्ठेनाशुसिद्धिदम् ॥ ६८ ॥ यत्र
चंद्रेश्वरंलिंगंत्वयेदंस्थापितंशशिन् ॥ इदमेवहितत्पीठमदृश्यमकृतात्मभिः ॥ ६९ ॥ जितकामाजितक्रोधाजितलोभस्पृहास्मिताः ॥ योगीश्व
रींप्रपश्यंतिममशक्तिंपरांहिताम् ॥ ७० ॥ येतुप्रत्यष्टमिजनास्तथाप्रतिचतुर्दशि ॥ सिद्धयोगीश्वरीपीठेपूजयिष्यंतिभाविताः ॥ ७१ ॥ अदृष्टरू
पांसुभगांपिंगलांसर्वसिद्धिदाम् ॥ धूपनैवेद्यदीपाद्यैस्तेषामाविर्भविष्यति ॥ ७२ ॥ इतिदत्वावरान्शंभुस्तस्मैचंद्रमसेद्विज ॥ अंतर्हितोमहेशा
नस्तत्रवैश्वेश्वरेपुरे ॥ ७३ ॥ तदारभ्यचलोकेऽस्मिन्द्विजराजोधिपोभवत् ॥ दिशोवितिमिराःकुर्वन्निजैःप्रस्तमरैःकरैः ॥ ७४ ॥ सोमवारव्रतकृतः
सोमपानरतानराः ॥ सोमप्रभेणयानेनसोमलोकंवसंतिहि ॥ ७५ ॥ चंद्रेश्वरसमुत्पत्तिंतथाचांद्रमसंतपः ॥ यःश्रोष्यतिनरोभक्त्याचंद्रलोके
सइज्यते ॥ ७६ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ शिवशर्मणिशर्मकारिणींपथिदिव्येश्रमहारिणींगणौ ॥ कथयंतौतुकथामिमांशुभामुडुलोकंपरि
जग्मतुस्ततः ॥ ७७ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेसोमलोकवर्णनंनामचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

जितलोभाजितस्पृहाइतिक्वचित्पाठः ॥ स्पृहोज्झिताइतिचान्यत्र ॥ हितांहितकारिणीम् ॥ हिनिश्चितंतांप्रसिद्धामितिवा ॥ ७० ॥ भावोभक्तिस्तामिताःप्राप्ताभाविताभक्तियुक्ताइ
त्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ अधिपःश्रेष्ठः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥

---

[१] वृत्तभंगआर्षः

पंचाधिकेदशेचात्रलोकोनाक्षत्रसंज्ञकः ॥ तथाऽतिरम्योलोकोत्रबुधस्यापिनिगद्यते ॥ १ ॥ उडुलोककथांकथयितुंभार्यांसावधानयति ॥ शृणुपत्नीति ॥ १ ॥ उडुनक्षत्रम् ॥ ख्यातं
कथयतम् ॥ विष्वगाख्यानकोविदौसकलाख्यानेपंडितौ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ तपोविषयेयल्लावण्यंप्रावीण्यंतद्भूषणंयासांतास्तथा ॥ रूपलावण्येतिक्कचित् ॥ तपोलावण्यसंयुताइतिचान्यत्र
॥ नकेवलंतदेकभूषणाःसर्वलावण्यरोहिण्यश्च सर्वेपुविषयेषुयानिलावण्यानितानिरोहितुमारोहितुंशीलंयासांतास्तथा ॥ सर्वकल्याणकारिण्यइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ४ ॥

अगस्तिरुवाच॥ ॥शृणुपत्निमहाभागेलोपामुद्रेसधर्मिणि॥ कथांविष्णुगणाभ्यांचकथितांशिवशर्मणे॥१॥ ॥शिवशर्मोवाच॥ ॥अहोगणौ
विचित्रेयंश्रुताचांद्रमसीकथा॥ उडुलोककथांख्यातंविष्वगाख्यानकोविदौ॥२॥ ॥गणावूचतुः॥ ॥पुरासिसृक्षतःसृष्टिंस्रष्टुरंगुष्ठपृष्ठतः॥
दक्षःप्रजाविनिर्माणेदक्षोजातःप्रजापतिः॥ ३ ॥ षष्टिर्दुहितरस्तस्यतपोलावण्यभूषणाः॥ सर्वलावण्यरोहिण्योरोहिणीप्रमुखाःशुभाः॥
४ ॥ ताभिस्तप्त्वातपस्तीव्रंप्राप्यवैश्वेश्वरींपुरीम्॥ आराधितोमहादेवःसोमःसोमविभूषणः ॥ ५ ॥ (यदातुष्टोयमीशानोदातुंवरमथाययौ॥
उवाचचप्रसन्नात्मायाचध्वंवरमुत्तमम्॥६॥ शंभोर्वाक्यमथाकर्ण्यऊचुस्ताश्चकुमारिकाः॥ यदिदेयोवरोऽस्माकंवरयोग्याःस्मशंकर॥ ७॥
) भवतोपिमहादेवभवतापहरोहियः ॥ रूपेणभवतातुल्यःसनोभर्ताभवत्विति ॥ ८ ॥ लिंगंसंस्थाप्यसुमहन्नक्षत्रेश्वरसंज्ञितम्॥
वरणायास्तटेरम्येसंगमेश्वरसन्निधौ॥ ९ ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंतुपुरुषायितसंज्ञितम्॥ तपस्तप्तंमहत्ताभिःपुरुषैरपिदुष्करम्॥ १० ॥ ततस्तुष्टो
हिविश्वेशोव्यतरद्वरमुत्तमम्॥सर्वासामेकपत्नीनामेकत्रास्थिरचेतसाम्॥११॥ ॥श्रीविश्वेश्वरउवाच॥ ॥ नक्षांतंहितपोत्युग्रमेतदन्याभिरिदृशम्॥
पुराऽबलाभिस्तस्माद्वोनामनक्षत्रमत्रवै॥ १२ ॥

सोमउमयासहवर्तमानः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पुरुषायितसंज्ञितं पुरुषवदाचरितंपुरुषायितंपुरुषैर्यादृशंतपोऽनुष्ठीयतेतादृशमित्यर्थः ॥ तत्संज्ञितंतन्नामकंतपः ॥ पुरुषामितसंज्ञितमिति
क्कचित् ॥ पुरुषायुतसंज्ञितमितिचान्यत्र ॥ पाठद्वयेपिपुरुषेभ्योप्यतिशयितंयत्तपस्तत्संज्ञितमित्यर्थः ॥ अतएवोक्तम् ॥ पुरुषैरपिदुष्करमिति ॥ १० ॥ एकस्यपत्यएकपत्यस्तासाम्
॥ तदेवाह ॥ एकत्रभर्तरि ॥ एकार्थैतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ११ ॥वरान्दास्यन्प्रथमतस्तासांनक्षत्रनामनिर्वक्ति ॥ नक्षांतमिति ॥ नक्षांतंनसोढमीर्ष्यावशादित्यर्थः॥१२॥

---

१ यदेत्यादिश्लोकद्वयंपुस्तकांतरेषुनास्ति

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अतिथित्वमिति ॥ इत्युक्तप्रकारेणभगणस्यनक्षत्रगणस्यसंकथांसमीचीनांकथांगणयोःकथयतोःसतोर्बुधलोकःशिवशर्मणोने
त्रयोरतिथित्वंनेत्रगोचरतामवापेत्यर्थः ॥ २०॥ पीयूषभानोश्चंद्रस्यलोकइवप्रीणयतेतर्पयतिहर्षयतीतियावत् ॥२१॥२२॥ योसाविति ॥ योऽसौपूर्वंमहाकांतिरित्यादिभिःषड्भिःश्लोकैं

पुरुषायितसंज्ञेनतप्तंयत्तपसाधुना॥ भवतीभिस्ततःपुंस्त्वमिच्छयावोभविष्यति॥१३॥ ज्योतिश्चक्रेसमस्तेऽस्मिन्नग्रगण्याभविष्यथ॥ मेषा
दीनांचराशीनांयोनयोयूयमुत्तमाः॥ १४ ॥ ओषधीनांसुधायाश्चब्राह्मणानांचयःपतिः॥ पतिमत्योभवत्योपितेनपत्याशुभाननाः॥ १५॥
भवतीनामिदंलिंगंनक्षत्रेश्वरसंज्ञितम् ॥ पूजयित्वानरोगंताभवतीलोकमुत्तमम्॥ १६॥ उपरिष्टान्मृगांकस्यलोकोवस्तुभविष्यति॥ सर्वा
सांतारकाणांचमध्येमान्याभविष्यथ ॥ १७ ॥ नक्षत्रपूजकायेचनक्षत्रव्रतचारिणः ॥ तेवोलोकेवसिष्यंतिनक्षत्रसदृशप्रभाः ॥ १८ ॥ न
क्षत्रग्रहराशीनांबाधास्तेषांकदाचन॥ नभविष्यंतियेकाश्यांनक्षत्रेश्वरवीक्षकाः ॥ १९ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच॥ ॥ अतिथित्वमवापनेत्रयो
र्बुधलोकःशिवशर्मणस्त्वथ॥ गणयोर्भगणस्यसंकथांकथयित्रोरितिविष्णुचेतसोः॥ २० ॥ ॥शिवशर्मोवाच॥ ॥ कस्यलोकोयमतुलो
ब्रूतंश्रीभगवद्गणौ॥ पीयूषभानोरिवमेमनःप्रीणयतेतराम्॥२१॥ ॥गणावूचतुः॥ ॥ शिवशर्मन्शृणुकथामेतांपापापहारिणीम्॥ स्वर्ग
मार्गविनोदायतापत्रयविनाशिनीम्॥ २२ ॥ योसौपूर्वंमहाकांतिरावाभ्यांपरिवर्णितः॥ साम्राज्यपदमापन्नोद्विजराजस्तवाग्रतः ॥ २३॥
दक्षिणाराजसूयस्ययेनत्रिभुवनंकृता॥ तपस्ततापयोत्युग्रंपद्मानांदशतीर्दश ॥ २४ ॥ अत्रिनेत्रसमुद्भूतःपौत्रोवैद्रुहिणस्ययः॥नाथःसर्वौ
षधीनांचज्योतिषांपतिरेवच॥ २५॥ निर्मलानांकलानांचशेवधिर्यश्चगीयते ॥ उद्यन्परोपतापंयःस्वकरैर्गलहस्तयेत्॥ २६॥ मुदंकुमुदिनी
नांयस्तनोतिजगतासह॥ दिग्वधूचारुशृंगारदर्शनादर्शमंडलः ॥ २७॥

र्यएवंभूतश्चंद्रइत्यनूद्यसबृहस्पतेर्भार्यांजहारेतिसप्तमेनान्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ द्रुहिणस्यब्रह्मणः ॥२५॥ शेवधिर्निधिराश्रयइत्यर्थः ॥ स्वकरैःस्वरश्मिभिः ॥ गलहस्तयेत्गलेधृत्वानि
स्सारयेन्नाशयेदित्यर्थः॥२६॥दिग्वध्विति ॥दिग्वधूनांदिगंगनानांयेचारवःशृंगाराअलंकरणानिकुंकुमादिभिर्मंडनानिवातेषांदर्शनार्थमादर्शस्थानीयंदर्पणस्थानीयंमंडलंयस्यसः॥२७॥

---

१ पुस्तकांतरेषुकथितवतोरितीतिपाठोदृश्यते

किमन्यैरिति ॥ अन्यैर्गुणसंभारैर्वर्णितैःकिम् ॥ यतोऽतोपिवक्ष्यमाणात्कारणादस्यविधोःसमंनास्ति ॥ समोप्यहइतिक्वचित्पाठः ॥ तमसोरिपोरितिचान्यत्र ॥ अतइत्यनेनोक्तंहेतुंविवृणोति ॥ निजेति ॥ सर्वज्ञईश्वरोयस्यचंद्रस्यकलांनिजोत्तमांगेस्वशिरसिअवतंसयेच्छिरोभूषणंकुर्यादित्यर्थः ॥ द्वितीयांतपाठेनिजोत्तमांगंप्रतिभूषयेदिति ॥ २८ ॥ भ्रातुःपितृव्यपुत्रस्य ॥ अत्र्यंगिरसोर्भ्रातृत्वात् ॥ अतएवांगिरसस्येतिविशेषणमुक्तम् ॥ २९ ॥ रूपवान्रूपशालिनीमितिविशेषणाभ्यांपरस्परानुमतेनैवहरणमितिसूचितम् ॥ मत्स्यपुराणेतथादर्शनात् ॥ तथाहि ॥ कदाचिदुद्यानगतामपश्यदनेकपुष्पाभरणोपशोभाम् बृहन्नितंबस्तनभारखेदात्पुष्पाऽवभंगेप्यतिदुर्बलांगीम् भार्यांचतांदेवगुरोरनंगबाणातुरामायतचारुनेत्राम् तारांसताराधिपतिःस्मरार्तःकेशेषुजग्राहविविक्तभूमौ सापिस्मरार्तासहतेनरेमेतद्रूपकांत्याहृतमानसैव चिरंविहृत्याथजगामतारांविधुर्गृहीत्वास्वगृहंततोपीति ॥ बहुबहुवारंयथाभवतितथा ॥ ३० ॥ ननुकथमयंसात्त्विकोभूत्वाबहुभिर्वार्यमाणोत्यंतनिषिद्धेकर्मणिप्रवृत्तइत्यतआह ॥ नायमिति ॥ नखंडितंवैक्लव्यंनप्रापितमपितुखंडितमेव ॥ ३१ ॥ ननुसनकादीनांमन

किमन्यैर्गुणसंभारैरतोपिनसमंविधोः ॥ निजोत्तमांगेसर्वज्ञःकलांयस्यावतंसयेत् ॥ २८ ॥ बृहस्पतेःसवैभार्यामैश्वर्यमदमोहितः ॥ पुरोहितस्यापिगुरोर्भ्रातुरांगिरसस्यवै ॥ २९ ॥ जहारतरसातारांरूपवान्रूपशालिनीम् ॥ वार्यमाणोपिगीर्वाणैर्बहुदेवर्षिभिःपुनः ॥ ३० ॥ नायंकलानिधेर्दोषोद्विजराजस्यतस्यवै ॥ हित्वात्रिनेत्रंकामेनकस्यनोखंडितंमनः ॥ ३१ ॥ ध्वांतमेतदभितःप्रसारियत्तच्छमायविधिनाविनिर्मितम् ॥ दीपभास्करकरामहौषधंनाधिपत्यतमसस्तुकिंचन ॥ ३२ ॥ आधिपत्यमदमोहितंहितंशंसितंस्पृशतिनोहरेर्हितम् ॥ दुर्जनंविहिततीर्थमज्जनैःशुद्धधीरिवविरुद्धमानसम् ॥ ३३ ॥

सःकामाखंडितत्वंदृश्यते ॥ सत्यम् ॥ तेषामाधिपत्यतमोऽभावादित्याशयेनाह ॥ ध्वांतमिति ॥ एतद्यद्ध्वांतंतमः ॥ अभितःसर्वतःप्रसारिप्रसरणशीलंतच्छमायनाशायविधिनामहत् औषधंविनिर्मितम् ॥ किंतन्महदौषधमित्याकांक्षायामाह ॥ दीपेति ॥ अधिपतेर्भावआधिपत्यमाधिपत्यतमसआधिपत्यजन्याविवेकज्ञानस्य तुपुनः किंचनकिंचिदप्यौषधंनविहितमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ वार्यमाणोपिजहारेतियदुक्तंतत्रैवहेत्वंतरमाह ॥ आधिपत्यमिति ॥ आधिपत्यमदेनमोहितमंतःकरणंपुरुषंवाकर्मभूतमितिशेषः ॥ हरेःसंबंधियद्धितंश्रवणादिनिषिद्धवर्जनादिकंतद्यतःशंसितंकथितंसत्कर्तृभूतंनस्पृशति ॥ आधिपत्यमदमुत्सार्यस्वार्थेस्थापयितुंनशक्नोतीत्यर्थः ॥ अत्रानुगुणंदृष्टांतमाह ॥ दुर्जनमिति ॥ तीर्थमज्जनैस्तीर्थस्नानादिभिःशुद्धानिर्मलाबुद्धिर्यस्यसयथाविरुद्धमानसंदुष्टमानसंदुर्जनंवंचकंनस्पृशतितद्वदिति ॥ हरेर्हितमितिपाठेनकेवलंनोस्पृशतिअपितुहितंहरेत् ॥ क्रोधमुत्पाद्यानर्थंसंपादयेदित्यर्थः ॥ चतंहितैरितिस्थलद्वयपाठेतंचंद्रंहितैःसुहृद्भिः ॥ अन्यत्सर्वंपूर्ववत् ॥ दुर्जनंविहिततीर्थमज्जनमितिक्वचित्पाठः ॥ ३३ ॥

आधिपत्यगर्वंनिंदति ॥ धिग्धिगिति ॥ अधिकर्द्धिचेष्टितंधिक्‌गर्हितंनिंदितमितियावत् ॥ गर्हाधिक्यसूचनार्थावीप्सा ॥ अधिगर्द्धिचेष्टितमितिक्वचित्पाठः॥ कुतइत्यतआह ॥ यतोयेनाधिकर्द्धिचेष्टितेनचंक्रमेक्षणविलक्षितंचंक्रमश्चंक्रमणंपरिभ्रमणंतेनयद्वीक्षणंपृथिवीभ्रमणादिदर्शनम् ॥ यदुक्तंभागवते ॥ यथाभ्रमरिकादृष्ट्याभ्राम्यतीवमहीयतइति ॥ तद्वद्विलक्षितंविपरीतंवीक्षतेपश्यति ॥ अहितमेवहितंमन्यतइत्यर्थः ॥ कथंभूतेनाधिकर्द्धिचेष्टितेन ॥ अचारुचक्षुषाऽविवेकात्मकेननेत्रेण ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ क्षणंघातितेन क्षणंयथास्यात्तथाघातंघातकत्वंइतेनप्राप्तेननाशकेनेत्यर्थः ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ विपदःपदेनविपदामाश्रयेणेत्यर्थः॥३४॥ कामाधिपत्यतमसीउपसंहरन्दृष्टांतत्वेनार्थांतराण्याह ॥ कःकामेनेति ॥ जगतांमध्ये॥त्रिजगतइतिक्वचित् ॥ भल्लोबाणः ॥ भल्लीतिपाठेपिसएवार्थः॥ सल्लोचनोविद्यमाननेत्रः ॥ काचकामलादिदोषराहित्यंवासतोऽर्थः ॥सल्लोचनःसद्विवेकवानितिवा ॥३५॥ उपदेशसारमाह ॥

धिग्धिगेतदधिकर्द्धिचेष्टितंचंक्रमेक्षणविलक्षितंयतः ॥ वीक्षतेक्षणमचारुचक्षुषाघातितेनविपदःपदेनच ॥ ३४ ॥ कःकामेननिर्जितस्त्रिजगतांपुष्पायुधेनाप्यहोकःक्रोधस्यवशंगतोननचकोलोभेनसंमोहितः॥ योषिल्लोचनभल्लभिन्नहृदयःकोनाभवानापदंकोराज्यश्रियमाप्यनांधपदवींयातोपिसल्लोचनः॥ ३५॥ आधिपत्यकमलातिचंचलाप्राप्यतांचयदिहार्जितंकिल ॥ निश्चलंसदसदुच्चकैर्हितंकार्यमार्यचरितैःसदैवतत्॥ ३६॥ नयदांगिरसेतारांसव्यसर्जयदुल्बणः ॥ रुद्रोथपार्ष्णिजग्राहगृहीत्वाजगवंधनुः ॥ ३७ ॥ तेनब्रह्मशिरोनामपरमास्त्रंमहात्मना॥ उत्सृष्टंदेवदेवायतेननतन्नाशितंततः॥ ३८ ॥

आधिपत्येति ॥ आधिपत्यकमलाऐश्वर्यलक्ष्मीर्यासातिचंचलातांचपुनःप्राप्यसदसद्यदर्जितंतन्निश्चलंस्थिरतरंभवतिसुखदुःखप्रापकमवश्यंभवतीत्यर्थः ॥तत्तस्मादार्याणांचरितमिवचरितंयेषांतैरुच्चकैर्यथास्यात्तथासदैवहितंसर्वदासदनुष्ठानमेवकार्यमिति ॥ किलेतिशास्त्रप्रसिद्धिंद्योतयति॥३६॥ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रकृतमाहतुः॥नयदेति ॥ आंगिरसेआंगिरसायबृहस्पतये ॥ व्यसर्जयत्दत्तवान् ॥ उल्बणस्तीक्ष्णउद्भटइतियावत् ॥ पार्ष्णिपृष्ठरक्षांसाहाय्यंवाजग्राहकृतवान् ॥ अजस्यच्छागस्यगोश्वशृंगाभ्यांनिर्मितमाजगवम् ॥ ३७ ॥ तेनेति ॥ तेनचंद्रेण ॥ ब्रह्मइतिपदंशिरसियस्यतद्ब्रह्मशिरोब्रह्मास्त्रमस्त्रविशेषंवाब्रह्मशिरः ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरश्चैवब्राह्ममस्त्रंतथैवचेतिनृसिंहप्रादुर्भावेहरिवंशेदर्शनात् ॥ देवदेवायरुद्रायोत्सृष्टम् ॥ ततस्तदनंतरंतद्ब्रह्मशिरोऽस्त्रंतेनदेवेननाशितम् ॥ ततइत्यत्रयशइतिपाठेतत्तस्यचंद्रस्ययशोनाशितमित्यर्थः॥ उद्धृत्यदेवानुत्सृष्टंयेनैषांनाशितंयशइतिक्वचित्पाठस्तदातेनेत्यनेनेश्वरस्यचंद्रस्यवाऽभिधानम् ॥ उद्धृत्यउत्तोल्य ॥ देवान्प्रतिएषांदेवानाम् ॥ ३८ ॥

तारकामयंतारानिमित्तम् ॥ ततोयुद्धात् ॥ कथंभूतात्॥अकांडब्रह्मांडभंगादनवसरजगत्प्रलयान्निमित्तात् ॥ विधिर्ब्रह्माभीतोऽभूत् ॥भ्रंशभीतइतिपाठेततस्तदनंतरमितिवार्थः॥तुशब्दादन्येऽपिभीताअभूवन्नित्यर्थः ॥ ३९ ॥ संवर्तानलवर्चसंप्रलयाग्नितेजसम् ॥ आंगिरसेआंगिरसाय ॥ ४० ॥ अंतर्गर्भमुदरस्थंगर्भमित्यर्थः ॥ अस्यामितिपाठेतारायामित्यर्थः ॥ अथात्रेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ योनौगर्भेक्षेत्रइतिवा ॥ क्षेत्रेमदीयेगर्भोऽयंनधार्यःशशिनस्त्वयेतिक्वचित्पाठः ॥४१॥ इषीकास्तंबमत्युच्छ्रिततृणविशेषगुच्छम्॥ ऐषीकास्त्रमथादायेतिपाठश्चि

तयोस्तद्युद्धमभवद्घोरंवैतारकामयम् ॥ ततस्त्वकांडब्रह्मांडभंगाद्भीतोभवद्विधिः ॥ ३९ ॥ निवार्यरुद्रंसमरात्संवर्तानलवर्चसम् ॥ ददावांगिरसेतारांस्वयमेवपितामहः ॥४०॥ अथांतर्गर्भमालोक्यतारांप्राहबृहस्पतिः ॥मदीयायांनतेयोनौगर्भोधार्यःकथंचन॥४१॥ इषीकास्तंबमासाद्यगर्भंसाचोत्ससर्जह ॥ जातमात्रःसभगवान्देवानामाक्षिपद्वपुः॥ ४२ ॥ ततःसंशयमापन्नास्तारामूचुःसुरोत्तमाः॥ सत्यंब्रूहिसुतःकस्यसोमस्याथबृहस्पतेः॥ ४३ ॥ पृच्छमानायदादेवैर्नाहताराऽतिसत्रपा॥ तदासाशप्तुमारब्धाकुमारेणातितेजसा ॥ ४४ ॥ तंनिवार्यतदाब्रह्मातारांपप्रच्छसंशयम् ॥ प्रोवाचप्रांजलिःसातंसोमस्येतिपितामहम् ॥४५॥ तदासमूर्ध्न्युपाघ्रायराजागर्भंप्रजापतिः॥ बुधइत्यकरोन्नामतस्यबालस्यधीमतः ॥ ४६ ॥ ततश्चसर्वदेवेभ्यस्तेजोरूपबलाधिकः॥ बुधःसोमंसमापृच्छ्यतपसेकृतनिश्चयः ॥ ४७ ॥ जगामकाशींनिर्वाणराशिंविश्वेशपालिताम् ॥ तत्रलिंगंप्रतिष्ठाप्यसस्वनाम्नाबुधेश्वरम् ॥ ४८ ॥ तपश्चचारचात्युग्रमुग्रंसंशीलयन्हृदि ॥ वर्षाणामयुतंबालोबालेंदुतिलकंशिवम् ॥ ४९ ॥ ततोविश्वपतिःश्रीमान्विश्वेशोविश्वभावनः॥ बुधेश्वरान्महालिंगादाविरासीन्महोदयः॥ ५० ॥ उवाचचप्रसन्नात्माज्योतीरूपोमहेश्वरः॥ वरंब्रूहिमहाबुद्धेबुधान्यविबुधोत्तमः॥५१॥

त्यः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अतिसत्रपाअतिशयलज्जायुक्ता ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ससोमःप्रजापतिश्चेत्यन्वयः ॥ राजावनस्पतीनाम् ॥ तदातंतारागर्भमितिस्थलद्वयपाठेप्रजापतिर्ब्रह्माइत्येव ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ निर्वाणराशिंकैवल्यपुंजाम् ॥ ४८ ॥ उग्रंविश्वेश्वरंसंशीलयन्चिंतयन् ॥ अयुतंदशसहस्रम् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उवाचेति ॥ अन्यविबुधोत्तमोऽन्यदेवेषूत्तमस्त्वंवरंब्रूहीत्यन्वयः ॥ पाठांतरेसंबोधनम् ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ इतीति ॥ इतिपूर्वोक्तप्रकारंवचःश्रुत्वासबालकोलोचनेउन्मील्ययावत्पुरःपश्यतितावल्लिंगेत्र्यंबकंददर्शेति द्वितीयेनान्वयः ॥ मेघगंभीरनिःस्वनंयथास्यात्तथा ॥ कथंभूतम् ॥ अवग्रहेणवृष्टिप्रतिबंधेनपरिम्लानंपरिशुष्कंसस्यंतस्यसंजीवनमुपमायत्रतत्तथा ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सोमंविश्वेश्वरंदेवंदृष्ट्वातिकरुणाकरम् ॥ अष्टभिःपरमप्रीतःपद्यैरस्तौद्बुधःशिवम् ॥ नमइति ॥ पूतात्मनेपूतात्माख्यवाय्वात्मनेऽष्टमूर्तित्वादीश्वरस्य पवित्रात्मनेइतिवा ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ सर्वात्मनइतिक्वचित् ॥ पूर्णात्मनइतिचान्यत्र ॥ हेज्योतीरूपस्वप्रकाशतेतुभ्यंनमोस्तु ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ आत्मास्वप्रकाशश्चिद्रूपत्वाद्दुर्वभिमतज्ञानवदित्यनुमानाच्च ॥ प्रपंचितमेतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः॥ विश्वरूपहेप्रपंचात्मन् ॥ इदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुतेः ॥ विश्वंविष्णुर्वषट्कारइतिस्मृतेश्च ॥ रूपातीतायरूपाण्यतीत्यवर्तमानाय ॥ अगोत्रमस्पर्शमरूपमव्ययमितिश्रुतेः ॥ ५५ ॥ प्रणतानांसर्वार्तिनाशायभक्तानामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकतापत्रितयनाशायेत्यर्थः ॥ भिद्यतेहृदयग्रंथिः तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः ॥ प्रणतार्तिप्रभंजनः विशोकःशोकनाशनइतिस्मृतेश्च ॥ कथंभूताय ॥ शिवात्मनेमंगलस्वरूपाय ॥ स्मृतेसकलकल्याणभाजनंयत्रजायते मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेः सर्वंजानातीतिसर्वश्चासौज्ञश्चेतिवासर्वज्ञःस्वाध्यस्तंसर्वमवभासयतीत्यर्थः ॥ तदुक्तमुपदेशसहस्र्यांभगवत्पादैः ॥ सर्वज्ञोप्यतएवस्यात्स्वेनभासावभासयन् सर्वमिति ॥ यःसर्वज्ञःससर्ववित् साक्षीचेताइत्यादिश्रुतेश्च ॥ सर्वकर्त्रे सर्वेषांब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांकर्त्रेउत्पादयित्रे ॥ सर्वासांक्रियाणांहेतुत्वाद्वासर्वकर्त्रे ॥ तदुक्तं तस्यांतैरेवाक्षरचतुष्टयन्यूनेन पूर्वस्यैवार्धेन सर्वंसर्वक्रियाहेतोःसर्वकर्तृत्वंतथात्मनइति ॥ यतोवाइमानिभूतानिजायंते एषसर्वज्ञइत्यादिश्रुतेः ॥ करणंकारणंकर्तेत्यादिस्मृतेश्च ॥ ५६ ॥

तवानेनातितपसालिंगसंशीलनेनच॥ प्रसन्नोस्मिमहासौम्यनादेयंत्वयिविद्यते ॥ ५२ ॥ इतिश्रुत्वावचःसोथमेघगंभीरनिःस्वनम्॥ अवग्रहपरिम्लानसस्यसंजीवनोपमम् ॥ ५३ ॥ उन्मील्यलोचनेयावत्पुरःपश्यतिबालकः॥ तावल्लिंगेददर्शाथत्र्यंबकंशशिशेखरम् ॥ ५४ ॥ बुधउवाच॥ ॥नमःपूतात्मनेतुभ्यंज्योतीरूपनमोस्तुते॥ विश्वरूपनमस्तुभ्यंरूपातीतायतेनमः ॥ ५५ ॥ नमःसर्वार्तिनाशायप्रणतानांशिवात्मने॥ सर्वज्ञायनमस्तुभ्यंसर्वकर्त्रेनमोस्तुते ॥ ५६ ॥

कृपालवेदयालवे ॥ ततोऽन्यंकंत्वादयालुंशरणंव्रजेमइतिस्मृतेः ॥ भक्तिगम्यायभक्त्यैकलभ्याय ॥ यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ यमेवैषवृणुतेतेनलभ्यइतिश्रुतेः॥ भक्त्यातुतोषभगवान्गजयूथपायेतिस्मृतेश्च ॥ फलदात्रेकर्मफलदात्रे परमार्थफलदात्रेवा ॥ रातेर्दातुःपरायणमित्यादिश्रुतेः॥ कैवल्यपतयेनमइतिस्मृतेश्च ॥ तपसांतपस्विनांतपोरूपायज्ञानरूपायवाज्ञानदायेत्यर्थः ॥ ज्ञानंयस्यपरंतपइतिश्रुतेः॥ तेतुभ्यंनमः ॥ ५७ ॥ शंसुखंभवत्यस्मादितिशंभुस्तत्संबोधनंहेशंभो ॥ शिवसुखस्वरूप ॥ सत्यंज्ञानमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ शिवाकांतपार्वतीनाथ ॥शांतनिर्विकार ॥ नजायतेनम्रियतेअविनाशीवाअरेऽयमात्मेत्यादिश्रुतेः॥ श्रीकंठनीलकंठ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वामयागिरिवरात्मजे धृतंकंठेविषंघोरंततःश्रीकंठताममेतिस्मृ

कृपालवेनमस्तुभ्यंभक्तिगम्यायतेनमः॥ फलदात्रेचतपसांतपोरूपायतेनमः॥ ५७ ॥ शंभोशिवशिवाकांतशांतश्रीकंठशूलभृत् ॥ शशिशेखरशर्वेशशंकरेश्वरधूर्जटे॥ ५८ ॥ पिनाकपाणेगिरिशशितिकंठसदाशिव ॥ महादेवनमस्तुभ्यंदेवदेवनमोस्तुते॥ ५९ ॥ स्तुतिंकर्तुंनजानामिस्तुतिप्रियमहेश्वर॥ तवपादांबुजद्वंद्वेनिर्द्वंद्वाभक्तिरस्तुमे॥ ६० ॥ अयमेववरोनाथप्रसन्नोसियदीश्वर॥ नान्यंवरंवृणेत्वत्तःकरुणामृतवारिधे॥ ६१ ॥ ततःप्राहमहेशानस्तत्स्तुत्यापरितोषितः॥ रौहिणेयमहाभागसौम्यसौम्यवचोनिधे॥ ६२ ॥ नक्षत्रलोकादुपरितवलोकोभविष्यति॥ मध्येसर्वग्रहाणांचसपर्यांलप्स्यसेपराम्॥ ६३॥ त्वयेदंस्थापितंलिंगंसर्वेषांबुद्धिदायकम्॥ दुर्बुद्धिहरणंसौम्यत्वल्लोकवसतिप्रदम्॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वाभगवान्शंभुस्तत्रैवांतरधीयत॥ बुधःस्वर्लोकमगमद्देवदेवप्रसादतः॥ ६५ ॥

तेः ॥ शूलभृत्त्रिशूलभृत् ॥ शशिशेखरचंद्रावतंसचंद्रमौलेइत्यर्थः ॥ सर्वेशब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांनियंतः ॥ शंकल्याणंकरोतीतिशंकर ॥ ईश्वरईशनशील ॥ धूर्जटेधूर्भारस्तद्रूपाजटायस्यतत्संबोधनंतथा ॥ ५८ ॥ पिनाकपाणेआजगवहस्त ॥ गिरौकैलासेशेतइतिगिरिश ॥ शितिकंठनीलग्रीव ॥ सदाशिवंकल्याणंयस्मात्सर्वदैकसुखस्वरूपेतिवा ॥ देवनंदेवः महांश्चासौदेवश्चेतितथा ॥ देवानांदेवेतिदेवदेवहेदेवेतिवा ॥ आदरेवीप्सा ॥ ५९ ॥ ६० ॥ करुणामृतवारिधेदयासुधासिंधो ॥ ६१ ॥ रौहिणेयेति ॥ यद्यपितारेयोऽयंतथापिचंद्रपत्नीनांमध्येतस्याःप्राधान्यात्सपत्नमातृत्वाद्वातयापुष्टत्वाद्वातथाभिधानमितिज्ञातव्यम् ॥ सौम्यसौम्येत्यादरेवीप्सा ॥ वचोनिधेवाग्मिन् ॥ सौम्यवचोनिधेमधुरवचसांशेवधेआश्रयेतिवा ॥ ६२ ॥ सपर्यांपूजाम् ॥ ६३ ॥ बुद्धिदायकंज्ञानकारकम् ॥ बुद्धिवर्धनमितिक्वचित् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

काश्यामिति ॥ काश्यांबुधेश्वरसमर्चनेनलब्धबुद्धिःप्राप्तज्ञानोऽत्रबुधेलोकेनिवसेदित्यन्वयः ॥ ज्ञानप्राप्तेःपरमंफलंदर्शयति ॥ संसारसमुद्रंप्राप्यापिनमज्जेन्नबुडेत् ॥ सज्जनविलोच
नानांचंद्रकांतिदर्शनीयश्चभवतीत्यर्थः ॥ कांतंकमनीयमाननंयस्यसः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥

गणावूचतुः ॥ ॥ काश्यांबुधेश्वरसमर्चनलब्धबुद्धिःसंसारसिंधुमधिगम्यनरोप्यगाधम् ॥ मज्जेन्नसज्जनविलोचनचंद्रकांतिःकांताननस्त्व
धिवसेच्चबुधेऽत्रलोके ॥ ६६ ॥ चंद्रेश्वरात्पूर्वभागेदृष्ट्वालिंगंबुधेश्वरम् ॥ नबुद्ध्याहीयतेजंतुरंतकालेपिजातुचित् ॥६७॥ गणौयावत्कथामि
त्थंचक्रातेबुधलोकगाम् ॥ तावद्विमानंसंप्राप्तंशुक्रलोकमनुत्तमम् ॥ ६८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेनक्षत्रबुधलोकयोर्वर्णनंनाम
पंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥छ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शिवशर्मन्महाबुद्धेशुक्रलोकोयमद्भुतः ॥ दानवानांचदैत्यानांगुरुरत्रव
सेत्कविः ॥ १ ॥ पीत्वावर्षसहस्रंवैकणधूमंसुदुःसहम् ॥ यःप्राप्तवान्महाविद्यांमृत्युसंजीवनींहरात् ॥ २ ॥ इमांविद्यांनजानातिदेवाचार्यौति
दुष्कराम् ॥ कृतेमृत्युंजयात्स्कंदात्पार्वत्यागजवक्त्रतः ॥ ३ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ कोसौशुक्रइतिख्यातोयस्यायंलोकउत्तमः ॥ कथंतेन
चविद्याप्तामृत्युसंजीवनीहरात् ॥ ४ ॥ आचख्यातामिदंदेवौयदिप्रीतिर्मयिप्रभू ॥ ततस्तौस्माहतुर्देवौशुक्रस्यपरमांकथाम् ॥ ५ ॥ यांश्रुत्वा
चापमृत्युभ्योहीयंतेश्रद्धयायुताः ॥ भूतप्रेतपिशाचेभ्योनभयंचापिजायते ॥ [१] ६ ॥ आजौप्रवर्तमानायामंधकांधकवैरिणोः ॥ अनिर्भेद्यगि
रिव्यूहवज्रव्यूहाधिनाथयोः ॥ ७ ॥

षोडशेजीवसद्रत्नंपुरवर्यंनिरूप्यते ॥ भार्गवस्यासुरेंद्राणांगुरोरतुलतेजसः ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तंभृगुलोकंवर्णयतः ॥ शिवशर्मन्निति ॥ १ ॥ कणाःकंडितास्तंदुलतुषास्तज्जन्यंधूमंकणधूम
म् ॥ २ ॥ दुष्करांदुष्प्राप्याम् ॥ वाक्पतिश्चेतिक्वचित् ॥ ३ ॥ ४ ॥ आचख्यातांकथयताम् ॥ ५ ॥ अपमृत्युभ्योऽपमरणेभ्यः ॥ पापमृत्युभ्यइतिक्वचित् ॥ हीयंतेमुच्यंते ॥ ६ ॥ अं
धकांधकवैरिणोराजौसंग्रामेप्रवृत्तेसतिअंधकोरणादपसृत्यरथादवरुह्यशुक्रसंनिधिमधिगम्यइदंवक्ष्यमाणंवाक्यंबभाषइतिद्वितीयेनान्वयः ॥ ७ ॥

---

[१] एतदुत्तरंगणावूचतुरित्यपेक्षितमितिभाति

बभाषेदमितिसंधिरार्षः ॥ ८ ॥ तदेववचनंदर्शयति ॥ इत्यंधकवचःश्रुत्वेत्यतःप्राक्तनेनपंथेन ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ त्वच्छरणमितिकर्मधारयः ॥ त्वत्तवशरणंगृहमाश्रयंसाहाय्य
मित्येतदितिवार्थः ॥ भूत्वाप्राप्येत्यर्थः ॥ प्राप्त्यर्थस्यभवतेःसकर्मकत्वात् ॥ त्वच्छरणाइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ यदर्थंशुश्रूषणंतद्यनक्ति ॥ अभिरक्षेति ॥ पश्यहुंडमि

अपसृत्यततोयुद्धादंधकःशुक्रसंनिधिम् ॥ अधिगम्यबभाषेदमवरुह्यरथात्ततः ॥ ८ ॥ भगवंस्त्वामुपाश्रित्यवयंदेवांश्चसानुगान् ॥ मन्या
महेतृणैस्तुल्यान्रुद्रोपेंद्रादिकानपि ॥ ९ ॥ कुंजराइवसिंहेभ्योगरुडेभ्यइवोरगाः ॥ अस्मत्तोबिभ्यतिसुरागुरोयुष्मदनुग्रहात् ॥ १० ॥ वज्र
व्यूहमनिर्भेद्यंविविशुर्दैत्यदानवाः ॥ विधूयप्रमथानीकंकृदंतापार्दिताइव ॥ ११ ॥ वयंत्वच्छरणंभूत्वापर्वताइवनिश्चलाः ॥ स्थित्वाचरामनिः
शंकाब्राह्मणेंद्रमहाहवे ॥ १२ ॥ आप्तभावेनचवयंपादौतवसुखप्रदौ ॥ सदाराःससुताश्चैवशुश्रूषामोदिवानिशम् ॥ १३ ॥ अभिरक्षाभितो
विप्रप्रसन्नःशरणागतान् ॥ पश्यहुंडंतुहुंडंचकुजंभंजंभमेवच ॥ १४ ॥ पाकंकार्तस्वनंचैवविपाकंपाकहारिणम् ॥ तंचंद्रदमनंशूरंशूरामर
विदारणम् ॥ १५ ॥ प्रमथैर्भीमविक्रांतैःक्रांतंमृत्युप्रमाथिभिः ॥ सूदितान्पतितांश्चैवद्राविडैरिवचंदनान् ॥ १६ ॥ यापीत्वाकणधूमंवैसहस्रं
शरदांपुरा ॥ वराविद्यात्वयाप्राप्तातस्याःकालोयमागतः ॥ १७ ॥ अथविद्याफलंतत्तेदैत्यान्संजीवयिष्यतः ॥ पश्यंतुप्रमथाःसर्वेत्वयासंजीवि
तानिमान् ॥ १८ ॥ इत्यंधकवचःश्रुत्वास्थिरधीर्भार्गवोमुनिः ॥ किंचित्स्मितंतदाकृत्वादानवाधिपमब्रवीत् ॥ १९ ॥ दानवाधिपतेसर्वंतथ्यं
यद्भाषितंत्वया ॥ विद्योपार्जनमेतद्धिदानवार्थंमयाकृतम् ॥ २० ॥ पीत्वावर्षसहस्रंवैकणधूमंसुदुःसहम् ॥ एषाप्राप्तेश्वराद्विद्याबांधवानांसु
खावहा ॥ २१ ॥ एतयाविद्ययासोहंप्रमथैर्मथितान्रणे ॥ उत्थापयिष्येग्लानानिधान्यान्यंबुधरोयथा ॥ २२ ॥

त्यादीनांद्वितीयांतानांप्रमथैःक्रांतंपश्येतिद्वितीयेनान्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ द्राविडैर्द्रविडदेशोद्भवैर्जनैः ॥ १६ ॥ एवंसतिकिंमयाकर्तुंशक्यतइतिचेदतआह ॥ यापीत्वेति ॥ शरदांसं
वत्सरणाम् ॥ १७ ॥ अथअतः ॥ अद्येतिक्वचित् ॥ १८ ॥ किंचित्स्मितंतदाकृत्वेति ॥ यस्येश्वरस्यप्रसादान्मयाविद्यालब्धातयैवतस्यपराभवंवांछत्ययंधृष्टइतिईषद्धास्यंकृत्वेत्य
र्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ग्लानानिशुष्काणि ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ इत्युक्त्वेति ॥ अंधकमित्युक्त्वाकविःशुक्रएकैकंदैत्यमुद्दिश्यविद्यामावर्तयन्आवर्तयतिस्मजपतिस्मेत्यर्थः ॥ यानुद्दिश्यविद्यांजजापतेधृतायुधाउत्तस्थुरिति ॥ आवर्तयदितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २४ ॥ तंत्रसात्विकतामसराजसभेदेदृष्टांतत्रयमाह ॥ वेदाइवेति ॥ यथावेदाअनभ्यस्यमानाउच्छिन्नसंप्रदायतयानष्टाःसंतःसद्भिरभ्यस्ताआवर्त्तिताअभिव्य

निर्व्रणान्नीरुजःस्वस्थान्सुप्त्वेवपुनरुत्थितान् ॥ अस्मिन्मुहूर्तेद्रष्टासिदानवानुत्थितान्नृप ॥ २३॥ इत्युक्त्वादानवपतिंविद्यामावर्तयत्कविः॥ एकैकंदैत्यमुद्दिश्यतउत्तस्थुर्धृतायुधाः॥२४॥ वेदाइवसदभ्यस्ताःसमयेवायथांबुदाः॥ ब्राह्मणेभ्योयथादत्ताःश्रद्धयार्थामहापदि॥ २५॥ उज्जीवितांस्तुतान्दृष्ट्वातुहुंडाद्यान्महासुरान् ॥ विनेदुःपूर्वदेवास्तेजलपूर्णाइवांबुदाः॥२६॥ शुक्रेणोज्जीवितान्दृष्ट्वादानवांस्तान्गणेश्वराः॥ विज्ञाप्यमेवदेवेशेत्येवंतेऽन्योन्यमब्रुवन्॥२७॥ आश्चर्यरूपेप्रमथेश्वराणांतस्मिंस्तथावर्ततियुद्धयज्ञे॥ अमर्षितोभार्गवकर्मदृष्ट्वाशिलादपुत्रोभ्यगमन्महेशम्॥२८॥ जयेतिचोक्त्वाजययोनिमुग्रमुवाचनंदीकनकावदातम्॥ गणेश्वराणांरणकर्मदेवदेवैश्चसेंद्रैरपिदुष्करंयत्॥२९॥ तद्भार्गवेणाद्यकृतंवृथानःसंजीव्यतानाजिमृतान्विपक्षान् ॥ आवर्त्यविद्यांमृतजीवदात्रीमेकैकमुद्दिश्यसहेलमीश ॥ ३० ॥ तुहुंडहुंडादिकुजंभजंभविपाकपाकादिमहासुरेंद्राः॥ यमालयादद्यपुनर्निवृत्ताविद्रावयंतःप्रमथांश्चरंति ॥ ३१ ॥ यदिह्यसौदैत्यवरान्निरस्तान्संजीवयेदत्रपुनःपुनस्तान् ॥ जयःकुतोनोभवितामहेशगणेश्वराणांकुतएवशांतिः ॥ ३२ ॥ इत्येवमुक्तःप्रमथेश्वरेणसनंदिनावैप्रमथेश्वरेशः॥ उवाचदेवःप्रहसंस्तदानींतंनंदिनंसर्वगणेशराजम् ॥ ३३ ॥

क्ताभवंति ॥ यथामेघाःप्रावृषःपूर्वंनष्टाःसंतःप्रावृड्ऋतौपर्जन्येननियुक्तागगनेउत्तिष्ठंति ॥ यथाब्राह्मणेभ्यःश्रद्धयादत्ताअर्थामहापदिदातॄणांफलदानायउत्तिष्ठंति ॥ महापदिदत्ताइतिवा ॥ तद्वदित्यर्थः ॥ २५॥ पूर्वदेवाअसुराः ॥ २६॥ विज्ञाप्यमेवमेवंप्रकारंविज्ञापनीयम् ॥ विज्ञाप्यमेतदितिक्वचित् ॥ एवमब्रुवन्नित्यन्वयभेदान्नपौनरुक्त्यम् ॥ २७ ॥ वर्ततिवर्तमाने ॥ शिलादपुत्रोनंदी ॥ २८ ॥ जययोनिंजयस्ययोनिंकारणम् ॥ वक्तव्यमाह ॥ गणेश्वराणामितिसार्धत्रयेण ॥ २९ ॥ सहेलंसलीलंयथास्यात् ॥ ३० ॥३१॥३२॥३३॥

---

१ पुस्तकांतरेषुतत्रदृष्टांतमाहेत्येवपाठः

आनयस्वेत्यात्मनेपदमार्षम् ॥ हेस्वआत्मीयेतिवा ॥ लावकं लावमेवलावकंपक्षिविशेषम् ॥ तित्तिरिःकुक्कुभोलावइत्यमरः ॥ अंडजातमंडेउत्पन्नंशावकमित्यर्थः ॥ अथवालाव
कमित्यस्यच्छेदनकर्तृभ्यावृत्त्यर्थमंडजातमितिविशेषणम् ॥ अंडजमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ वृषसिंहनादःश्रेष्ठसिंहशब्दः ॥ ३५ ॥ विक्षोभ्यविचाल्य ॥ शरभोऽष्टापदः ॥ इभंगजम्
॥ ३६ ॥ मोचयिष्यंतइव ॥ वस्तुतोमोचनंनास्त्येवेत्यभिप्रायः ॥ अथवाविमोचयिष्यंतइवेतिलोकोक्तिः ॥ सिंहरवान्वीरगर्जितशब्दान् ॥ वीराणांगर्जितंशब्दंसिंहनादंविदुर्बुधाइति
वचनात् ॥ ३७ ॥ दंभोलीति ॥ वज्रत्रिशूलखड्गकुठाराणांतथाउद्दंडानांचबहूनांचक्रपाषाणकंपनाख्यास्त्रविशेषाणांवायव्यास्त्राणांवावर्षंदानवेंद्रानंदिकेश्वरस्योपरिउग्रंयथास्या

नंदिन्प्रयाहित्वरितोतिमात्रंद्विजेंद्रवर्यंदितिनंदनानाम् ॥ मध्यात्समुद्धृत्यतथानयाशुश्येनोयथालावकमंडजातम् ॥ ३४ ॥ सएवमुक्तोवृष
भध्वजेनननादनंदीवृषसिंहनादः ॥ जगामतूर्णंचविगाह्यसेनांयत्राभवद्भार्गववंशदीपः ॥ ३५ ॥ तंरक्ष्यमाणंदितिजैःसमस्तैःपाशासिवृ
क्षोपलशैलहस्तैः ॥ विक्षोभ्यदैत्यान्बलवान्जहारकाव्यंसनंदीशरभोयथेभम् ॥ ३६ ॥ स्रस्तांबरंविच्युतभूषणंचविमुक्तकेशंबलिनागृही
तम् ॥ विमोचयिष्यंतइवानुजग्मुःसुरारयःसिंहरवान्सृजंतः ॥ ३७ ॥ दंभोलिशूलासिपरश्वधानामुद्दंडचक्रोपलकंपनानाम् ॥ नंदीश्वर
स्योपरिदानवेंद्रावर्षंववर्षुर्जलदाइवोग्रम् ॥ ३८ ॥ तंभार्गवंप्राप्यगणाधिराजोमुखाग्निनाशस्त्रशतानिदग्ध्वा ॥ आयात्प्रवृद्धेऽसुरदेवयुद्धे
भवस्यपार्श्वेव्यथितारिसैन्यः ॥ ३९ ॥ अयंसशुक्रोभगवन्नितीदंनिवेदयामासभवायशीघ्रम् ॥ जग्राहशुक्रंसचदेवदेवोयथोपहारंशुचि
नाप्रदत्तम् ॥ ४० ॥ नकिंचिदुक्त्वासहिभूतगोप्ताचिक्षेपवक्त्रेफलवल्कवींद्रम् ॥ हाहारवस्तैरसुरैःसमस्तैरुच्चैर्विमुक्तोहहहेतिभूरि ॥ ४१ ॥

दुग्रंवर्षमितिवाअंबुदाइववदृषुरित्यर्थः ॥ इवागमितिपाठेअंबुदायथापर्वतंववृषुस्तथेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ प्रवृद्धेअतिशयिते ॥ प्रवृत्तइतिक्वचित् ॥ व्यथितानिअरिसैन्यानियेनयस्मादिति
वासः ॥ ३९ ॥ उपहारंबलिम् ॥ बलिःपूजोपहारेस्यादित्यमरः ॥ ४० ॥ फलवदामलकादिफलवत् ॥ हाहारवइति ॥ हहहेतिहकारत्रयंखेदे ॥ भूरिअतिशयेनखेदोयथाभवतीति
तथाहाहारवोहाहाशब्दस्तैःसमस्तैरसुरैर्विमुक्तोविशेषेणत्यक्तइत्यर्थः ॥ हाहारवैरितिपाठेहाहाइतिरवोयेषांतैरसुरैः ॥ हहहेतिखेदातिशयप्रतिपादकःशब्दः ॥ भूरियथास्यात्तथावि
मुक्तोहाहाहहहेइत्येवंरूपःशब्दोबहुविधःकृतइत्यर्थः ॥ ४१ ॥

---

१ : छांदसम्

हस्तैःशुंडादंडैः॥४२॥४३॥ योषाःस्त्रियः ॥ मार्गणौघाबाणसमूहाः ॥ श्रुतान्यध्ययनानि ॥४४॥ विनेति॥विभोर्विश्वेश्वरस्येयंवैभवी वैभवीचासौशक्तिश्चेतिवैभवशक्तिस्ताम् ॥ वैप्रसिद्धां भवशक्तिमितिवा ॥ भवभक्तिमितिक्वचित्॥ एकांमुख्याम् ॥ ४५ ॥ विषादिनारुद्रेण ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अद्यतेननंदिनासर्वेषांनोऽस्माकंतनूःशरीराणिविनाविहायप्राणाहृतानाशिताः ॥ प्राणैर्हीनदेहाःसंपादिताइत्यर्थः ॥ कृताइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ धैर्यंपांडित्यंआपद्यपिमनःस्वास्थ्यमित्यर्थः ॥ वीर्यंशूरत्वम् ॥ गतिर्ज्ञानम ॥ कीर्तिर्यशः ॥ सत्त्वमु

काव्येनिगीर्णेगिरिजेश्वरेणदैत्याजयाशारहिताबभूवुः॥ हस्तैर्विमुक्ताइववारणेंद्राःशृंगैर्विहीनाइवगोवृषाश्च॥ ४२ ॥ शरीरहीनाइवजीवसंघाद्विजायथाचाध्ययनेनहीनाः॥ निरुद्यमाःसत्त्वगुणायथावैयथोद्यमाभाग्यविवर्जिताश्च॥ ४३ ॥ पत्याविहीनाश्चयथैवयोषायथाविपक्षाइवमार्गणौघाः॥ आयूंषिहीनानियथैवपुण्यैर्वृत्तेनहीनानियथाश्रुतानि॥ ४४ ॥ विनायथावैभवशक्तिमेकांभवंतिहीनाःस्वफलैःक्रियौघाः॥ तथाविनातंद्विजवर्यमेकंदैत्याजयाशाविमुखाबभूवुः॥ ४५ ॥ नंदिनापहृतेशुक्रेगिलितेचविषादिना॥ विषादमगमन्दैत्याहीयमानरणोत्सवाः॥ ४६ ॥ तान्वीक्ष्यविगतोत्साहानंधकःप्रत्यभाषत॥ कविंविक्रम्यनयतानंदिनावंचितावयम्॥ ४७॥ तनूर्विनाहृताःप्राणाःसर्वेषामद्यतेननः॥ धैर्यंवीर्यंगतिःकीर्तिःसत्त्वंतेजःपराक्रमः॥ ४८ ॥ युगपन्नोहृतंसर्वमेकस्मिन्भार्गवेहृते ॥ धिगस्मान्कुलपूज्योयैरकोपिकुलसत्तमः॥ गुरुःसर्वसमर्थश्चत्रातात्रातोनचापदि ॥ ४९ ॥ तद्धैर्यमवलंब्येहयुध्यध्वमरिभिःसह ॥ सूदयिष्याम्यहंसर्वान्प्रमथान्सहनंदिना॥ ५० ॥ अद्यैतान्विवशान्हत्वासहदेवैःसवासवैः॥ भार्गवंमोचयिष्यामिजीवंयोगीवकर्मतः॥ ५१ ॥ सचापियोगीयोगेनयदिनामस्वयंप्रभुः॥ शरीरात्तस्यनिर्गच्छेदस्माकंशेषपालिता॥ ५२॥

त्साहः ॥ तेजःप्रागल्भ्यम् ॥ पराक्रमउद्योगः ॥ ४८ ॥ धिगिति ॥ यैरस्माभिर्गुरुर्नत्रातस्तानस्मान्प्रतिधिगित्यर्थः ॥ कुलसत्तमोविप्रकुलेषुश्रेष्ठः ॥ द्विजसत्तमइतिक्वचित् ॥ ४९ ॥ तत्तस्मात्सूदयिष्यामिनाशयिष्यामि ॥ ५० ॥ विवशानस्वतंत्रान् ॥ इवयथाकश्चिद्योगीजीवंस्वात्मानंकर्मतःकर्मभ्योधर्माधर्मलक्षणेभ्योमोचयतितद्वदित्यर्थः ॥ ५१ ॥ सचेति ॥ सचापिसोपिचयोगीभार्गवोयदिकथंचिद्योगेनतस्यविश्वेश्वरस्यशरीरान्निर्गच्छेन्निर्गमिष्यतितदाशेषपालिताशेषाणामवशिष्टानामस्माकंपालितापालयितापालयिष्यतीत्यर्थः ॥ अस्माकंसेव्यतात्रकेतिक्वचित् ॥ शेषशालितेतिचशेषशालिनामितिचान्यत्र ॥ पाठद्वयेक्रमेणावशेषवत्वंतदाभद्रंस्यादित्यर्थः ॥ ५२ ॥

॥५३॥५४॥ बहुमानएवधनंयेषांतेबहुमानधनाः ॥५५॥ अयशएवतमोंधकारस्तेनअयशस्तमसा ॥ ख्यातिंकीर्तिम् ॥ भग्नास्त्यक्तरणाः ॥ भंगादितिपाठेपलायनादित्यर्थः ॥५६॥ धरा
तीर्थेयुद्धभूमिरूपेतीर्थे ॥ धारातीर्थइतिपाठेशस्त्रधारापातरूपेतीर्थइत्यर्थः ॥५७॥५८॥ कटंकटशिलामयैःकटंकटशब्दयुक्तयंत्रपाषाणैः ॥ भुशुंडीति ॥ भुशुंड्यश्चभिंदिपालाश्चभुशुंडी
भिंदिपालास्तैः ॥ तत्रभुशुंड्यःसर्वत्रलोहकंटकव्याप्ताअधःक्रमोत्सेधाः ॥ तदुक्तम् ॥ भुशुंडीसर्वतोलोहकंटकानुक्रमोन्नतेति ॥ अयोगोलकयष्ट्यइतिकेचित् ॥ भिंदिपालैःसृगैर्लो

इत्यंधककवचःश्रुत्वादानवामेघनिःस्वनाः ॥ प्रमथानर्दयामासुर्मर्तव्येकृतनिश्चयाः ॥ ५३ ॥ सत्यायुषिननोजातुशक्ताःस्युःप्रमथाबलात् ॥
असत्यायुषिकिंगत्वात्यक्त्वास्वामिनमाहवे ॥ ५४ ॥ येस्वामिनंविहायाजौबहुमानधनाजनाः ॥ यांतितेयांतिनियतमंधतामिस्रमालयम्
॥५५॥ अयशस्तमसाख्यातिंमलिनीकृत्यभूरिशः ॥ इहामुत्रापिसुखिनोनस्युर्भग्नारणाजिरात् ॥ ५६ ॥ किंदानैःकिंतपोभिश्चकिंतीर्थपरि
मज्जनैः ॥ धरातीर्थेयदिस्नातंपुनर्भवमलापहे ॥ ५७ ॥ संप्रधार्येतितेऽन्योन्यंदैत्यास्तेदनुजास्तथा ॥ ममंथुःप्रमथानाजौरणभेरीनिनाद्यच
॥ ५८ ॥ तत्रबाणासिवज्रौघैःकटंकटशिलामयैः ॥ भुशुंडीभिंदिपालैश्चशक्तिभल्लपरश्वधैः ॥ ५९ ॥ खट्वांगैःपट्टिशैःशूलैर्लकुटैर्मुसलैरलम् ॥
परस्परमभिघ्नंतःप्रचक्रुःकदनंमहत् ॥६०॥ कार्मुकाणांविकृष्टानांपततांचपतत्रिणाम् ॥ भिंदिपालभुशुंडीनांक्ष्वेडितानांरवोऽभवत् ॥६१॥
रणतूर्यनिनादैश्चगजानांबहुबृंहितैः ॥ हेषारवैर्हयानांचमहान्कोलाहलोऽभवत् ॥६२॥ प्रतिस्वनैरवापूरिद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ अभीरूणां
चभीरूणांमहारोमोद्गमोऽभवत् ॥६३॥ गजवाजिमहारावस्फुटच्छब्दग्रहाणिच ॥ भग्नध्वजपताकानिक्षीणप्रहरणानिच ॥६४॥ रुधिरो
द्गारचित्राणिव्यश्वहस्तिरथानिच ॥ पिपासितानिसैन्यानिमुमूर्छुरुभयत्रवै ॥ ६५ ॥

हबद्धदंडैरितियावत् ॥ यदाहामरः ॥ भिंदिपालःसृगस्तुल्याविति ॥ परश्वधैःकुठारैः ॥ यदाहामरः ॥ द्वयोःकुठारःस्वधितिःपरशुश्चपरश्वधइति ॥ ५९ ॥ खट्वांगंखट्वायाःखुराकारोस्त्र
विशेषः ॥ पट्टिशादयोऽस्त्रविशेषाः ॥ एतैश्चालमत्यर्थंकदनंदुःखम् ॥ ६० ॥ विकृष्टानांटंकारितानाम् ॥ क्ष्वेडितानां क्ष्वेडंविषंतद्विद्यतेयासांताःक्ष्वेडिताः ॥ तारकादित्वादस्त्यर्थेइतच् ॥
तासाम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ गजानांवाजिनांचमहारावैःस्फुटंतःस्फुटमानाःशब्दग्रहाःकर्णायेषांतानितथा ॥ ६४ ॥ मुमूर्छुर्मूर्छांप्रापुः ॥६५॥

॥६६॥ शराएववज्रास्तेषांप्रहारैः ॥ प्रमथानेशिरेअदर्शनंलेभिरे ॥ ६७ ॥ व्यधादताडयत् ॥६८॥ विनायकेनेति ॥ इत्याद्यैर्गणैरंधकोप्यंधकीकृतइत्यन्वयः ॥ केतइत्याकांक्षायामाह ॥ विनायकेनेत्यादि ॥ ६९ ॥ कैरित्याकांक्षायामाह ॥ त्रिशूलेति ॥ त्रिशूलादयश्चधारापातेनपातोवर्ततेयेषांतैश्चतैः ॥७०॥७१॥ केतःकेतनंमार्गइतियावत् विनिर्गतःकेतोनिर्गममा

दृष्ट्वासैन्यंचप्रमथैर्भज्यमानमितस्ततः॥ दुद्रावरथमास्थायस्वयमेवांधकोगणान्॥ ६६ ॥ शरवज्रप्रहारैस्तैर्वज्राघातैर्नगाइव ॥ प्रमथानेशिरेवातैर्निस्तोयाइवतोयदाः॥ ६७॥ यांतमायांतमालोक्यदूरस्थंनिकटस्थितम्॥ प्रत्येकंरोमसंख्याभिर्व्यधाद्बाणैस्तदांधकः॥ ६८ ॥ विनायकेनस्कंदेननंदिनासोमनंदिना॥ नैगमेयेनशाखेनविशाखेनबलीयसा ॥ ६९॥ इत्याद्यैस्तुगणैरुग्रैरंधकोप्यंधकीकृतः॥ त्रिशूलशक्तिबाणौघधारासंपातपातिभिः॥ ७० ॥ ततःकोलाहलोजातःप्रमथासुरसैन्ययोः॥ तेनशब्देनमहताशुक्रःशंभूदरेस्थितः॥ ७१ ॥ छिद्रान्वेषीभ्रमन्सोथविनिकेतोयथानिलः॥ सप्तलोकान्सपातालान्रुद्रदेहेव्यलोकयत्॥ ७२ ॥ ब्रह्मनारायणेंद्राणामादित्याप्सरसांतथा॥ भुवनानिविचित्राणियुद्धंचप्रमथासुरम्॥ ७३॥ सवर्षाणांशतंकुक्षौभवस्यपरितोभ्रमन्॥ नतस्यददृशेरंध्रंशुचेरंध्रंखलोयथा॥ ७४॥ शांभवेनाथयोगेनशुक्ररूपेणभार्गवः॥ चस्कंदाथननामापिततोदेवेनभाषितः॥ ७५॥ शुक्रवन्निःसृतोयस्मात्तस्मात्त्वंभृगुनंदन॥ कर्मणानेनशुक्रस्त्वंममपुत्रोसिगम्यताम्॥ ७६॥ जठरान्निर्गतेशुक्रेदेवोपिमुमुदेतराम्॥ भ्रमन्श्रेयोभवद्यन्मेनसृतोजठरेद्विजः॥ ७७॥ इत्येवमुक्तोदेवेनशुक्रोर्कसदृशद्युतिः॥ विवेशदानवानीकंमेघमालांयथाशशी॥ ७८॥ शुक्रोदयान्मुदंलेभेसदानवमहार्णवः॥ यथाचंद्रोदयेहर्षमूर्मिमालीमहोदधिः॥ ७९॥

र्गोयस्यसोऽनिलोयथेति ॥ ७२ ॥ प्रमथानामसुराणांचवृत्तंयुद्धंप्रमथासुरम् ॥ ७३ ॥ रंध्रंछिद्रम् ॥ ७४ ॥ शांभवेनशंभुप्रसादलब्धेनयोगेनोपायेन ॥ शुक्ररूपेणवीर्यरूपेण ॥ शुक्रं यथोपस्थच्छिद्रेणबहिर्निःसरतितेनप्रकारेणेत्यर्थः ॥ चस्कंदजगामबहिर्निर्गतइत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

---

१ अयंश्लोकःपुस्तकांतरेनदृष्टः

अंधकांधकहंत्रोर्वैवर्तमानेमहाहवे ॥ इत्थंनाम्नाभवच्छुक्रःसवैभार्गवनंदनः ॥ ८० ॥ यथाचविद्यांतांप्रापमृतसंजीवनींपराम् ॥ शंभोरनुग्रहात्काव्यस्तन्निशामयसुव्रत ॥८१॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ पुराऽसौभृगुदायादोगत्वावाराणसींपुरीम् ॥ अंडजस्वेदजोद्भिज्जजरायुजगतिप्रदाम् ॥ ८२ ॥ संस्थाप्यलिंगंश्रीशंभोःकूपंकृत्वातदग्रतः ॥ बहुकालंतपस्तेपेध्यायन्विश्वेश्वरंप्रभुम् ॥ ८३ ॥ राजचंपकधत्तूरकरवीरकुशेशयैः ॥ मालतीकर्णिकारैश्चकदंबैर्बकुलोत्पलैः ॥ ८४ ॥ मल्लिकाशतपत्रीभिःसिंदुवारैःसकिंशुकैः ॥ अशोकैःकरुणैःपुष्पैःपुन्नागैर्नागकेसरैः ॥ ८५ ॥ क्षुद्राभिर्माधवीभिश्चपाटलाबिल्वचंपकैः ॥ नवमल्लीविचिकिलैःकुंदैःसमुचुकुंदकैः ॥ ८६ ॥ मंदारैर्बिल्वपत्रैश्चद्रोणैर्मरुबकैर्बकैः ॥ ग्रंथिपर्णैर्दमनकैःसुरभूचूतपल्लवैः ॥ ८७ ॥

कोसौशुक्रइतिप्रश्नोत्तरमुपसंहरति ॥ इत्थंनाम्नाऽभवच्छुक्रइति ॥ ८० ॥ कथंतेनचविद्याप्राप्तेतिप्रश्नस्यानुवादपूर्वकंप्रत्युत्तरमनुजानाति ॥ यथाचविद्यामिति ॥ ८१ ॥ पुरेति ॥ असौशुक्रोबहुकालंतपस्तेपेनिराहारःस्थितवानितिद्वितीयेनान्वयः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ नकेवलंतपस्तेपेकिंतुसभार्गवःप्रत्येकंराजचंपकाद्यैःपुष्पैःकिसलयैरपिलक्षपरिमितैःपत्रैश्चशंकरंसमानर्चपूजयामासेतिसप्तमेनान्वयः ॥ यद्वा तपस्तेपेनियमंगृहीतवानित्यस्यैवार्थमाह ॥ राजचंपकेति ॥ तत्रराजचंपकश्चंपकावांतरजातिविशेषः ॥ धत्तूरउन्मत्तः ॥ करवीरःप्रतीहासः ॥ कुशेशयंपद्मम् ॥ वापुंसिपद्मंनलिनमरविंदंमहोत्पलम् सहस्रपत्रंकमलंशतपत्रंकुशेशयमित्यमरः ॥ मालतीजातिः ॥कर्णिकारोद्रुमोत्पलः ॥ कदंबोहलिप्रियः ॥ बकुलःकेसरः ॥ उत्पलंकुवलयम् ॥ स्यादुत्पलंकुवलयमित्यमरः ॥ ८४ ॥ मल्लिकातृणशून्यम् ॥ शतपत्रीपुष्पविशेषः ॥ कुंकुमारुणवर्णाभांगंधाढ्यांशतपत्रिकाम् योददातिजगन्नाथेश्वेतद्वीपेवसेत्सदेत्युक्तेः ॥ सिंदुवारःपुष्पविशेषः ॥ किंशुकःपलाशः ॥ अशोकोवंजुलः ॥ करुणोवृक्षभेदः ॥ पुष्पैःपुष्पलताभिः ॥ पुन्नागोदेववल्लभः ॥ नागकेसरोहेमपुष्पः ॥ ८५ ॥ क्षुद्राभिरितिमाधवीविशेषणम् ॥ माधवीवासंतीलता ॥ पाटलापाटलिः ॥ बिल्वःश्रीफलः ॥ चंपकोहेमपुष्पकः ॥ नवमल्लीपुष्पविशेषः ॥ विचिकिलश्चारुपुटः ॥ कुंदंमाघ्यम् ॥ मुचुकुंदोमुकुंदःपालंक्येत्यर्थः ॥ अथपालंक्यांमुकुंदःकुंदकुंदुरूइत्यमरः ॥ ८६ ॥ मंदारःपारिभद्रकः ॥ द्रोणःपुष्पविशेषः ॥ द्रोणपुष्पसहस्रेभ्यःखादिरंवैविशिष्यतइत्युक्तेः ॥ मरुबकःप्रस्थपुष्पः ॥ समीरणोमरुबकःप्रस्थपुष्पःफणिज्जकइत्यमरः ॥ बकःपुष्पविशेषः ॥ बकपुष्पसहस्राद्धिनंद्यावर्तंविशिष्यतइत्युक्तेः ॥ ग्रंथिपर्णःपुष्पविशेषः ॥ दमनकःप्रसिद्धः ॥ सुरभूःपुष्पविशेषः ॥ चूतआम्रः ॥ ८७ ॥

तुलसीसुरसा ॥ देवगंधारीपुष्पविशेषः ॥ बृहत्पत्रीपुष्पविशेषः ॥ कुशांकुरैः कुशपुष्पैः ॥ पालाशपुष्पसहस्रात्तुकुशपुष्पंविशिष्यतइत्युक्तेः ॥ नंद्यावर्तस्तगरः ॥ अगस्त्यः प्रसिद्धः ॥
सालः सर्जः ॥ देवदारुः शक्रपादपः ॥८८॥ कुरुबकः पुष्पविशेषः ॥ कुरंटकः पुष्पविशेषः ॥ अपरैरितिकुसुमपल्लवपत्राणांविशेषणम् ॥ प्रत्येकमेभिः पूर्वोक्तैः कुसुमपल्लवपत्रैरपरैरपीत्य
र्थः ॥८९॥९०॥ यक्षकर्दमैः कर्पूरादीनांचतुर्णांमिश्रीभावैः ॥९१॥ सुगंधोद्वर्तनान्यनुसुगंधैर्द्रव्यैरभ्यंगानिविधायानुपश्चाच्चंदनैर्यक्षकर्दमैश्चसम्यगालिलिंपेत्यर्थः ॥९२॥ सहस्रमिति॥
सहस्रंपंचशरदांवर्षाणांपंचसहस्रमित्यर्थः ॥ इत्थंसमर्चयन्यदावरदानायोन्मुखंमनागपिईषदपिनालुलोकेनापश्यत्तदाऽन्यमतीवदुःसहंघोरंनियमंजग्राहेतिसार्धेनान्वयः ॥ ९३ ॥

तुलसीदेवगंधारीबृहत्पत्रीकुशांकुरैः॥ नंद्यावर्तैरगस्त्यैश्चसशालैर्देवदारुभिः ॥ ८८ ॥ कांचनारैःकुरुबकैर्दूर्वांकुरकुरंटकैः॥ प्रत्येकमेभिःकु
सुमैःपल्लवैरपरैरपि॥ ८९ ॥ पत्रैःशतसहस्रैश्चससमानर्चशंकरम्॥ पंचामृतैर्द्रोणमितैर्लक्षकृत्वःप्रयत्नतः॥ ९० ॥ स्नपयामासदेवेशंसुगंध
स्नपनैर्बहु॥ सहस्रकृत्वोदेवेशंचंदनैर्यक्षकर्दमैः॥ ९१ ॥ समालिलिंपदेवेशंसुगंधोद्वर्तनान्यनु॥ गीतनृत्योपहारैश्चश्रुत्युक्तस्तुतिभिर्बहु॥ ९२॥
नाम्नांसहस्रैरन्यैश्चस्तोत्रैस्तुष्टावशंकरम्॥ सहस्रंपंचशरदामित्थंशुक्रःसमर्चयन॥ ९३ ॥ यदादेवंनालुलोकेमनागपिवरोन्मुखम्॥ तदान्यं
नियमंघोरंजग्राहातीवदुःसहम्॥ ९४ ॥ प्रक्षाल्यचेतसोत्यंतंचांचल्याख्यंमहामलम्॥ भावनावार्भिरसकृदिंद्रियैःसहितस्यच ॥ ९५ ॥ नि
र्मलीकृत्यतच्चेतोरत्नंदत्वापिनाकिने॥ प्रपपौकणधूमौघंसहस्रंशरदांकविः ॥ ९६ ॥ प्रससादतदादेवोभार्गवायमहात्मने॥ तस्माल्लिंगाद्वि
निर्गत्यसहस्रार्काधिकद्युतिः॥ ९७॥

॥ ९४ ॥ तमेवघोरंनियमंदर्शयति ॥ प्रक्षाल्येति ॥ चेतसोंऽतःकरणस्यचांचल्याख्यंमहामलंप्रक्षाल्यदूरीकृत्यकविःशुक्रःशरदांसहस्रंव्याप्यकणधूमौघंव्रीहितुषधूमसमूहंप्रपपौप्र
कर्षेणपीतवानितिद्वयोरन्वयः ॥ कैः ॥ भावनाध्यानानितान्येववारिवारीणितैः ॥ सकृत्क्षालनंनिराकरोति ॥ असकृदिति ॥ नैरंतर्येणेत्यर्थः ॥ नन्विंद्रियस्थेंद्रियस्यार्थेरागद्वेषौव्यव
स्थिताविति स्मृतेरिंद्रियेषुविषयोन्मुखेषुसत्सुमनःक्षालनमकिंचित्करमित्याशंक्याह ॥ इंद्रियैःसहितस्यचेति ॥ ९५ ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ एवमुक्तैःसाधनैस्तच्चेतोरत्नंनिर्मलीकृत्यराग
द्वेषादिरहितंकृत्वेतियावत् ॥ पिनाकिनेविश्वनाथायदत्वातदेकनिष्ठंकृत्वेत्यर्थः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥

॥ ९८ ॥ अंभोजनयनः पद्मनेत्रः ॥ प्रसन्ननयनइतिक्वचित् ॥ उद्यदानंदसंदोहरोमांचांचितविग्रहः उद्गच्छत्सुखनिवहोद्गरलोमव्याप्तदेहः ॥ ९९ ॥ प्रफुल्लनयनांचलोविकसितनेत्रपक्ष्मा ॥ १०० ॥ सूर्येंदुवाय्वग्निपयोऽवकाशपृथ्व्यात्ममूर्तिभगवंतमीशम् ॥ क्रमेणतुष्टावभृगुप्रवीरःपद्येनतावद्विचतुष्टयेन ॥ त्वंभाभिरिति ॥ हेजगदीश्वरहेदिनमणेतत्तस्मात्तेतुभ्यं नमोऽस्तुकरोमीतिवाशेषः ॥ यस्मात्त्वंभाभिःप्रसिद्धाभिःसुषुम्नहरिकेशविश्वकर्मविश्वव्यचावीवसुसंश्रवसुसंज्ञैःसप्तभीरश्मिभिःसमस्तंतमोंऽधकारमभिभूयतिरस्कृत्यनिशाचराणां राक्षसादीनां तंत्रगचनिशाऽविद्या यानिशासर्वभूतानामितिभगवद्वचनात् तस्यांचरंतीतिनिशाचरारागद्वेषलोभादयस्तेषांचाभिमतानिस्वस्वकार्यकरणसामर्थ्यान्यस्तंनाशंनयसि प्रापयसि ॥ किंच ॥ लोकत्रयस्यभूर्भुवःस्वर्लोकस्य अथच लोकत्रयस्यविश्वादिनामजनत्रयस्यजीवत्रयस्येत्यर्थः ॥ हितायगगनेभूताकाशेचित्ताकाशेचदेदीप्यसेऽतिशयेनराजसइत्यर्थः ॥ अयमर्थः ॥ यतस्त्वंगगनेभूताकाशेराजसेऽतोबहिस्तमोनिहत्यराक्षसादीनामभिमतानिनाशयसि ॥ पक्षांतरेच यतस्त्वंगगनेचित्ताकाशेप्रमाणवृत्त्यारूढःसन्प्रकाशसेऽतों

उवाचचविरूपाक्षःसाक्षाद्दाक्षायणीपतिः ॥ तपोनिधेप्रसन्नोस्मिवरंवरयभार्गव ॥ ९८ ॥ निशम्येतिवचःशंभोरंभोजनयनोद्विजः ॥ उद्यदानंदसंदोहरोमांचांचितविग्रहः ॥ ९९ ॥ तुष्टावाष्टतनुंतुष्टःप्रफुल्लनयनांचलः ॥ मौलावंजलिमाधायवदन्जयजयेतिच ॥ १०० ॥ ॥ भार्गवउवाच ॥ ॥ त्वंभाभिराभिरभिभूयतमःसमस्तमस्तंनयस्यभिमतानिनिशाचराणाम् ॥ देदीप्यसेदिनमणेगगनेहितायलोकत्रयस्यजगदीश्वरतन्नमस्ते ॥ १ ॥ लोकेतिवेलमतिवेलमहामहोभिर्निर्मासिकौमुदमुदंचसमुत्समुद्रम् ॥ विद्राविताखिलतमाःसुतमोहिमांशोपीयूषपूरपरिपूरिततन्नमस्ते ॥ २ ॥

तस्तमोनिराकृत्यनिशाचराणांकामलोभादीनामभिमतानिनाशयसीत्यर्थः ॥ १ ॥ लोकेइति ॥ हेहिमांशोशिशिरदीधिते ॥ हेपीयूषपूरपरिपूरितसुधानिवहपरिपूर्ण ॥ तत्तस्मात्तेतुभ्यं नमइतिपूर्ववत् ॥ यस्माल्लोकेऽतिवेलंप्रतिक्षणम् ॥ अतिक्रांतावेलातीरंसीमायैस्तान्यतिवेलानितानिच्चतानिमहामहांसिचतैः कौमुदमुदं कुमुदानामियंकौमुदी ॥ कुमुदशब्दोऽत्ररात्रिविकसितानामुपलक्षणम् ॥ साचमुद्धर्षश्चकौमुदमुत् तांकौमुदमुदम् ॥ चकारोभिन्नक्रमे ॥ सप्रसिद्धश्चंद्रस्त्वंमुत्समुद्रंप्रीत्यर्णवंचनिर्मासि ॥ अयमर्थः ॥ अपरिमितैःस्वीयैःशीतकिरणैरात्रिविकसितानामुल्लासंप्राणिमात्राणामपरिमितप्रमोदंचददासीति ॥ मुदासहवर्तमानंसमुद्रंसमुत्समुद्रमिति ॥ लोकेहिचंद्रोदयेऽतिविततकिरणैःप्राणिमात्राणांसमुद्रोहर्षकरोभवतीतिसर्वेषांप्रसिद्धम् ॥ कथंभूतस्त्वम् ॥ विद्राविताखिलतमाःविनाशिताखिलांधकारोविद्राविताखिलाऽज्ञानोवा ॥ पुनःकथंभूतः ॥ सुतमःसुष्ठुतमःशोभनतमइत्यर्थः ॥ सुतमामिति पाठेसुतमांसुष्ठुतमांशोभनतमाम् ॥ हिमांशोइत्येकंपदम् ॥ २ ॥

त्वंपावनेइति ॥ अपरिमितसूर्याधिकप्रकाशंभगवंतंदृष्ट्वोद्रिक्तभक्तेर्बहुधासंबोधनानि ॥ एवमुपर्यपि ॥ हेस्तब्धप्रभंजन स्तब्धाननम्रान्प्रभनक्तिआमर्दयतीतितथा ॥ विवर्धितसर्वजंतो विवर्धितावृद्धिंप्रापिताःसर्वेजंतवोयेनसतथा ॥ संतोषिताहिकुल संतोषितमहीनांसर्पाणांकुलंयेनवाय्वाहारत्वात्तेषांसतथा ॥ तेषांसंबोधनानितथा ॥ तत्तस्मात्तेतुभ्यंत्वांप्रतिनमः ॥ कथंभूतम् ॥ यस्त्वम् ॥ यद्वा यस्मात्त्वंपावनेपथिवेदमार्गेउपास्यःपूज्यः ॥ वायव्यंश्वेतमालभेतेतिश्रुतेः ॥ अपिशब्दाद्व्रतादिविषयेपि ॥ अप्युदास्सइतिपाठेसदागतिरपित्वंपावनेपथिआवहइत्यादिसप्तवायुमार्गप्रभेदेतदूर्ध्वमास्सेमूर्तिमान्भूत्वातिष्ठसीत्यर्थः ॥ नमस्कारेहेतुः ॥ त्वंपावनइत्यादि ॥ हेभुवनजीवनसर्वेषांप्राणरूप ॥ त्वांविनेहकोजीवतिनकोपीत्यर्थः ॥ ३ ॥ विश्वैकेति ॥ बतअहोहेविश्वैकपावकजगदेकपवित्र हेअमृतब्रह्मस्वरूप मरणादिषड्भावविकाररहितेतिवा हेजगदंतरात्मन्विश्वांतर्यामिन् हेपावकहेवह्ने यस्मात्तावक

त्वंपावनेपथिसदागतिरस्युपास्यःकस्त्वांविनाभुवनजीवनजीवतीह ॥ स्तब्धप्रभंजनविवर्धितसर्वजंतोसंतोषिताहिकुलसर्वगतन्नमस्ते
॥ ३ ॥ विश्वैकपावकनतावकपावकैकशक्तेर्ऋतेऽमृतवतामृतदिव्यकार्यम् ॥ प्राणित्यदोजगदहोजगदंतरात्मंस्तत्पावकप्रतिपदंशमदंन
मस्ते ॥ ४ ॥ पानीयरूपपरमेशजगत्पवित्रचित्रंविचित्रसुचरित्रकरोषिनूनम् ॥ विश्वंपवित्रममलंकिलविश्वनाथपानावगाहनतएतद
तोनतोस्मि ॥ ५ ॥

पावकैकशक्तेर्ऋतेत्वत्संबंधिपवित्रमुख्यसामर्थ्यंविनाऽदोजगन्नप्राणितिप्राणव्यापारंनकरोतिनचेष्टतइत्यर्थः ॥ तावकपाचकैकशक्तेरितिपाठेपाचकशक्तित्वंजाठराग्न्युज्वालनेनवोद्धव्यम् ॥ कथंभूतंजगत् ॥ अमृतदिव्यकार्यं अमृतादेवाश्चदिव्यानींद्रियाणिचकार्याणिभूतानिच॥एकवद्भावादमृतदिव्यकार्यमधिदैवाध्यात्माधिभूतमित्यर्थः ॥ हेनतावकभक्तरक्षक ॥ पावकाएकाशक्तिर्यस्यतस्मात्त्वदृतेइतिवा ॥ किंत्वस्मिन्पक्षेऽदोजगत्प्राणितिअपितुनप्राणितीतिकाक्काव्याख्येयम् ॥ तत्तस्मात्प्रतिपदंप्रतिक्षणंशमदंशांतिदंसुखदंयथास्यात्तथातेतुभ्यंनमः ॥ प्रतिक्षणंशमदंयथास्यात्तथाजगत्प्राणितीतिवा ॥ ४ ॥ पानीयेति ॥ हेपानीयस्वरूपहेपरमेशहेजगत्पवित्रहेविचित्रसुचरित्रहेविश्वनाथअतोऽस्माद्धेतोस्त्वांनतोस्मि॥ यस्मादेतद्विश्वंचित्रंविचित्रमध्यात्माधिभूताधिदैवभेदेनजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेणवानूनंनिश्चितंपानावगाहनतःपवित्रमतोऽमलंबाह्यतःकरोषि ॥ सबाह्याभ्यंतरंजगत्पुनासीत्यर्थः ॥ ५ ॥

आकाशेति ॥ हेआकाशरूपाव्याकृताकाशस्वरूप ॥ अव्याकृतस्वरूपमेवाह ॥ हेईश्वर हेसद्दय ततःकारणात्त्वामहंनतोस्मि ॥ यस्मादिहाविद्यादशायामेतद्विश्वंविकस्वरंविकसन स्वभावंदृश्यमितियावत् ॥ बहिरंतरुत उतअप्यर्थे बहिरंतरपीत्यर्थः ॥ बहिरंतउतेतिपाठप्ययमेवार्थः ॥ अवकाशदानाक्रियाशक्तिमत्सूत्रात्मनाप्रवर्तनात् त्वत्तःसद्दासंश्वसितिप्राणितिजायतइत्यर्थः ॥ सदासद्दयेतिवान्वयः ॥ तथाभवतःसकाशात्संकोचंनाशमेतिचगच्छतिप्राप्नोतीत्येतत् ॥ तत्रनिमित्तकारणमाह ॥ स्वभावादिति ॥ स्वस्यभावःस्वभावोऽविद्या तस्मादित्यर्थः ॥ तथाचोक्तंभगवता ॥ स्वभावस्तुप्रवर्ततइति ॥ भूताकाशपक्षेस्पष्टएवार्थः ॥ ६ ॥ विश्वंभरेति ॥ हेविश्वंभरात्मकहेपृथ्वीस्वरूप हेविश्वनाथ हेतमोऽरेऽज्ञानारे हे हिमजाहिभूष हिमजायाउमायाअहीनांसर्पाणांचभूषायस्मात्तत्संबोधनंतथाहेहिमजाहिभूष परपर पराणांब्रह्मादीनांपरश्रेष्ठ अत्रजगतिब्रह्मांडेएतद्विश्वंजगद्भवतःसकाशादन्यतमःकोबिभर्तिनकोपि ॥ यतएवंतत्तस्माच्छमिनांक्षमावतांसहिष्णूनामित्येतत् मध्येत्वांविनापरःस्तव्योनेत्यर्थः ॥ ततस्त्वांप्रणतोस्मीति ॥ क्षमिणामितिपाठेपंचमंगुर्वार्षम् ॥७॥आत्म

आकाशरूपबहिरंतरुतावकाशदानाद्विकस्वरमिहेश्वरविश्वमेतत्॥त्वत्तःसदासदयसंश्वसितिस्वभावात्संकोचमेतिभवतोस्मिनतस्ततस्त्वाम् ॥६॥ विश्वंभरात्मकबिभर्तिविभोऽत्रविश्वंकोविश्वनाथभवतोन्यतमस्तमोरे ॥ तत्त्वांविनानशमिनांहिमजाहिभूषस्तव्योऽपरःपरपरप्रणतस्ततस्त्वाम् ॥ ७॥ आत्मस्वरूपतवरूपपरंपराभिराभिस्ततंहरच्चराचररूपमेतत् ॥ सर्वांतरात्मनिलयप्रतिरूपरूपनित्यंनतोस्मिपरमात्मतनोऽष्टमूर्ते ॥ ८ ॥

स्वरूपेति ॥ हेआत्मस्वरूपव्यापकस्वभाव ॥ यद्वा हेआदानकर्तः ॥ यद्वा हेविषयाद ॥यद्वा हेनिरंतरसत्तावन् ॥ तथाचोक्तंमोक्षधर्मे॥यच्चाप्नोतियदादत्तेयच्चात्तिविषयानिह यच्चास्यसंततोभावस्तस्मादात्मेतिकथ्यतइति॥हेहरहेअज्ञानतत्कार्यनाशक सर्वांतरात्मनिलय सर्वेषामंतरात्मानोंऽतःकरणानिनिलयमाश्रयोयस्यतत्संबोधनंतथा॥ हेप्रतिरूपरूप रूपंरूपंप्रतीतिप्रतिरूपंप्रत्युपाधिरूपंचिदाभासलक्षणंयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ तथाचश्रुतिः ॥ यथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवास्मादात्मनः ॥ रूपंरूपंप्रतिरूपोबभूव ॥ तदस्यरूपंप्रतिचक्षणायेत्यादिः ॥ हेपरमात्मतनोपरब्रह्मस्वरूप ॥ हेअष्टमूर्ते अष्टौसूर्यचंद्रवायुवह्निपानीयाकाशपृथ्व्यात्मानोमूर्तयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ आभिरात्मस्वरूपाभिस्तवरूपपरंपराभिर्मूर्तिसंततिभिरेतत्परिदृश्यमानंचराचररूपंजगत्ततंव्याप्तमतोनित्यंत्वांप्रणतोस्मीति ॥ नित्यंततमितिवान्वयः ॥ ८ ॥

उपसंहरति॥इत्यष्टमूर्तिभिरिति ॥ हेउमाभिवंद्य हेवंद्यातिवंद्य॥वंद्याभिवंद्येतिक्कचित्॥हेभव हेविश्वजनीनमूर्ते विश्वजनैकमुख्य हेप्रणतप्रणीतभक्त्यैकप्राप्य हेसर्वार्थसार्थपरमार्थसर्वेषामर्थसमूहानांमध्येपरमार्थस्वरूप॥यतइमाभिरनंतरोक्तसूर्यादिभिरष्टमूर्तिभिरेतज्जगत्ततंव्याप्तम्॥कथंभूतंजगत्॥सुविततंविस्तृतंविशालमितियावत्॥नतःकारणात्त्वांनतोस्मीति॥ ९॥ अष्टेतिगणयोर्वाक्यम् ॥ भार्गवःशुक्रोभर्गंविश्वनाथंपुनःपुनःप्रणनामेत्यन्वयः ॥ कथंभूतः ॥ भूमिमिलन्मौलिर्भूमौमिलंतीपतंतीभूमिंस्पृशंतीतिवामौलिर्यस्यसतथा ॥ किंकृत्वा ॥ इतिपरिष्टुत्वा ॥ इतिशब्दोक्तंप्रकारमाह ॥ अष्टमूर्त्यष्टकेनेति ॥ स्तोत्रेणेतिशेषः ॥ अष्टमूर्तिप्रतिपादकान्यष्टौपद्यानियत्रतत्तथातेनस्तोत्रेणेत्यर्थः ॥ नन्वन्यान्देवान्विहायकिमितिवि

इत्यष्टमूर्तिभिरिमाभिरुमाभिवंद्यवंद्यातिवंद्यभवविश्वजनीनमूर्ते॥ एतत्ततंसुविततंप्रणतप्रणीतसर्वार्थसार्थपरमार्थततोनतोस्मि॥ ९ ॥ अष्टमूर्त्यष्टकेनेष्टंपरिष्टुत्वेतिभार्गवः॥ भर्गंभूमिमिलन्मौलिःप्रणनामपुनःपुनः ॥ १० ॥ इतिस्तुतोमहादेवोभार्गवेणातितेजसा॥ उत्थाप्यभूमेर्बाहुभ्यांधृत्वातंप्रणतंद्विजम्॥११॥ उवाचदशनज्योत्स्नाप्रद्योतितदिगंतरः॥ अनेनात्युग्रतपसाह्यनन्याचरितेनच॥१२॥ लिंगस्थापनपुण्येनलिंगस्याराधनेनच॥ चित्तरत्नोपहारेणशुचिनानिश्चलेनच॥ १३॥ अविमुक्तमहाक्षेत्रेपवित्राचरणेनच ॥त्वांसुताभ्यांप्रपश्यामितवादेयंनकिंचन॥ १४॥ अनेनैवशरीरेणममोदरदरींगतः॥ मद्वरेंद्रियमार्गेणपुत्रजन्मत्वमेष्यसि॥ १५॥ अन्यंवरंप्रयच्छामिदुष्प्रापंपार्षदैरपि॥हरौहिरण्यगर्भेपिप्रायशोऽहंजुगोपयाम्॥१६॥ मृतसंजीवनीनामविद्यायाममनिर्मला॥ तपोबलेनमहतामयैवपरिनिर्मिता॥१७॥ त्वांतांतुप्रापयाम्यद्यमंत्ररूपांमहाशुचे॥ योग्यताऽतेऽस्तिविद्यायास्तस्याःशुचितपोनिधे॥ १८॥ यंयमुद्दिश्यनियतमेतामावर्तयिष्यसि॥ विद्यांविद्येश्वरश्रेष्ठससप्राणिष्यतिध्रुवम् ॥ १९ ॥

श्वेश्वरमेवास्तौषीत्तत्राह ॥ इष्टमिति ॥ परमप्रेमास्पदत्वेननिरुपाधिसुखरूपमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सुताभ्यांगणेशकार्तिकेयाभ्यांतुल्यमितिशेषः ॥ १४ ॥ वरेंद्रियमुपस्थः ॥ मेहनेंद्रियमार्गेणेतिवापाठः॥ ममइंद्रियेतिक्कचित् ॥ तन्मार्गेणच्छिद्रेण॥ अंतिमपाठेसंधिर्नविवक्षितः ॥ पुत्रजन्मत्वमेष्यसिप्राप्स्यसीति ॥ अतएवपूर्वोक्तमुदरप्रवेशादिकमेतदनंतरमितिज्ञातव्यम् ॥ १५ ॥ जुगोपगुप्तवान् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ आवर्तयिष्यसिजपिष्यसि ॥ एतांविद्यामित्यन्वयः ॥ प्राणिष्यतिजीविष्यति ॥ १९ ॥

---

१ मौलिशब्दोमेदिन्यांस्त्रीलिंगोप्यस्ति

अत्यर्केति ॥ अर्कादीनतिक्रम्यवर्तमानंतेतेजोभविष्यत्यतोग्रहाणांत्वंश्रेष्ठोभवेत्यर्थः ॥ २० ॥ अभित्वामिति ॥ त्वामभिलक्षीकृत्यसंमुखीकृत्येतियावत् ॥ नरोनराः ॥ नृशब्दस्यबहु
वचनेरूपम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ मंदाअमंगलाः ॥ नंदाइतिपाठेप्रतिपत्षष्ठ्येकादश्योनंदाः ॥ तथाचाहुर्ज्योतिर्विदः ॥ भृगुनंदासिद्धियोगइति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुंस्त्वं

अत्यर्कमत्यग्निचतेतेजोव्योम्न्यतितारकम् ॥ देदीप्यमानंभवितांग्रहाणांप्रवरोभव ॥ २० ॥ अभित्वांयेकरिष्यंतियात्रांनार्योनरोपिवा ॥ ते
षांत्वद्दृष्टिपातेनसर्वंकार्यंप्रणंक्ष्यति ॥ २१ ॥ तवोदयेभविष्यंतिविवाहादीनिसुव्रत ॥ सर्वाणिधर्मकार्याणिफलवंतिनृणामिह ॥ २२ ॥ सर्वा
श्चतिथयोमंदास्तवसंयोगतःशुभाः ॥ तवभक्ताभविष्यंतिबहुशुक्राबहुप्रजाः ॥ २३ ॥ त्वयेदंस्थापितंलिंगंशुक्रेशमितिसंज्ञितम् ॥ येऽर्चयि
ष्यंतिमनुजास्तेषांसिद्धिर्भविष्यति ॥ २४ ॥ आवर्षंप्रतिशुक्रंयेनक्तव्रतपरानराः ॥ त्वद्दिनेशुक्रकूपेयेकृतसर्वोदकक्रियाः ॥ २५ ॥ शुक्रेशमर्च
यिष्यंतिश्शृणुतेषांतुयत्फलम् ॥ अवंध्यशुक्रास्तेमर्त्याःपुत्रवंतोऽतिरेतसः ॥ २६ ॥ पुंस्त्वसौभाग्यसंपन्नाभविष्यंतिनसंशयः ॥ व्यपेतविघ्नास्ते
सर्वेजनाःस्युःसुखवासिनः ॥ इतिदत्वावरान्देवस्तत्रलिंगेलयंययौ ॥ २७ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ शुक्रेश्वरस्ययेभक्ताःशुक्रलोकेवसंतिते ॥
विश्वेश्वराद्दक्षिणतःशुक्रेशोस्तिपरंतप ॥ २८ ॥ तस्यदर्शनमात्रेणशुक्रलोकेमहीयते ॥ इत्येषाशुक्रलोकस्यस्थितिरुक्तामहामते ॥ २९ ॥
अगस्त्यउवाच ॥ ॥ इत्थंसधर्मिणिकथांशुक्रलोकस्यसुव्रते ॥ शृण्वन्नांगारकंलोकमालुलोकेऽथसद्द्विजः ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणे
काशीखंडेशुक्रलोकवर्णनंनामषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ शुक्रसंबंधिनीदेवौकथाश्राविमयाशुभा ॥
यस्याःश्रवणमात्रेणप्रीणितेश्रवणेमम ॥ १ ॥

पुंभावःपौरुषंसामर्थ्यमितियावत् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अंगारोमंगलस्तदीयंलोकमांगारकम् ॥ आलुलोकेऽपश्यत् ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांषो
डशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ माहेयगुरुसावर्णिलोकाअत्यंतदुर्लभाः ॥ सप्ताधिकदशेऽध्यायेवर्ण्यंतेऽत्रयथाक्रमम् ॥ १ ॥ आंगारकंलोकमित्युक्तंतत्रोक्तानुवादे
नात्मनःश्रोत्रयोःप्रीतिमाविष्कुर्वंस्तमेवपृच्छति ॥ शुक्रेति ॥ हेदेवौ ॥ अश्राविश्रुता ॥ प्रीणितेतर्पिते ॥ १ ॥

एषः तुपुनः ॥ भवतांभवतः ॥ २ ॥ ननुउक्तयैवकथयाऽलंमन्यस्येतिचेत्तत्राह ॥ धयित्वेति ॥ धयित्वापीत्वा ॥ श्रोत्रेश्रवणेंद्रियेएवपात्रेताभ्यांतृप्तिमलंप्रत्ययम् ॥ भवदिति ॥ भव
तोर्मुखात्सुखेननिःसृताम् ॥ ३ ॥ लोहितांगस्यांगारकस्यमंगलस्येतियावत् ॥ अंगारकःकुजोभौमोलोहितांगोमहीसुतइत्यमरः ॥ ४ ॥ दाक्षायण्यादक्षसुतायाःसत्याइत्यर्थः ॥ भाल
स्थलाल्ललाटात् ॥ ५ ॥ लोहितांगः लोहितान्यंगानियस्यसः ॥ धात्र्यापृथिव्या ॥ कथंभूतया ॥ धात्रीस्वरूपयाउपमातृस्वरूपयेत्यर्थः ॥ धात्रीस्यादुपमातापीत्यमरः ॥ ६ ॥ माहे

कस्यपुण्यनिधेर्लोकःशोकव्दत्त्वेषनिर्मलः ॥ एतदाख्यातुमुद्युक्तौभवंतौभवतांमम ॥ २ ॥ धयित्वाश्रोत्रपात्राभ्यांवाणीममृतरूपिणीम् ॥ नतृ
प्तिमधिगच्छामिभवन्मुखसुखोद्गताम् ॥ ३ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ लोहितांगस्यलोकोयंशिवशर्मन्निबोधह ॥ उत्पत्तिंचास्यवक्ष्यावोभूसुतो
यंयथाभवत् ॥ ४ ॥ पुरातपस्यतःशंभोर्दाक्षायण्यावियोगतः ॥ भालस्थलात्पपातैकःस्वेदबिंदुर्महीतले ॥ ५ ॥ ततःकुमारःसंजज्ञेलोहितांगोम
हीतलात् ॥ स्नेहसंवर्धितःसोथधात्र्याधात्रीस्वरूपया ॥ ६ ॥ माहेयइत्यतःख्यातिंपरामेषगतःसदा ॥ ततस्तेपेतपोत्युग्रमुग्रपुर्यांपुरानघ ॥ ७ ॥
असिश्चवरणाचापिसरितौयत्रशोभने ॥ घुनद्योत्तरवाहिन्यामिलितेऽत्रजगद्धिते ॥ ८ ॥ सर्वगोपिहिविश्वेशोयत्रनित्यंप्रकाशते ॥ मुक्तयेस
र्वजंतूनांकालोज्झितस्ववर्ष्मणाम् ॥ ९ ॥ अमृतंहिभवंत्येवमृतायत्रशरीरिणः ॥ अनुग्रहंसमासाद्यपरंविश्वेश्वरस्यह ॥ १० ॥ अपुनर्भवदेहा
स्तेयेऽविमुक्ततनुत्यजः ॥ विनासांख्येनयोगेनविनानानाव्रतादिभिः ॥ ११ ॥ संस्थाप्यलिंगंविधिनास्वनाम्नांगारकेश्वरम् ॥ पांचमुद्रेमहा
स्थानेकंबलाश्वतरोत्तरे ॥ १२ ॥

योमह्याःपुत्रः ॥ उग्रपुर्यांत्रिपुरारेराजधान्याम् ॥ ७ ॥ उग्रपुरींविशिनष्टि ॥ असिश्चेतिचतुर्भिः ॥ सरितेनद्यौ ॥ यत्रउग्रपुर्याम् ॥ घुनद्यागंगया ॥ अत्रब्रह्मांडे ॥ संधिरार्षः ॥ यत्रा
त्रेतिसामानाधिकरण्यंवा ॥ ८ ॥ कालोज्झितस्ववर्ष्मणांयथावसरत्यक्तस्वदेहानाम् ॥ ९ ॥ अमृतंकैवल्यम् ॥ १० ॥ सांख्यमात्मानात्मविवेकः ॥ योगोऽष्टांगः ॥ ११ ॥ संस्थाप्य
यावज्ज्वलदंगारवत्तेजःस्वशरीरान्निःसृतंतावत्तेनभौमेनतपस्तप्तमितिद्वितीयेनान्वयः ॥ पांचमुद्रेमहास्थानेतन्नाम्निमहापीठे ॥ पंचानांभूतानामविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशानां
वामुद्रामुद्रणंविनाशोयस्मिंस्तत्स्थानंतथेतिवा ॥ कंबलाश्वतरयोर्नागयोरुत्तरेउत्तरस्मिन्पार्श्वे ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ उपरागसमंग्रहणसमम् ॥ पर्वपुण्यकालः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अंगारकचतुर्थ्याउपरागपर्वसमत्वेहेत्वंतरमाह ॥ अंगारकचतुर्थ्यांत्विति ॥ तुशब्दात्पूर्व
स्माद्धेतोराधिक्यंसूच्यते ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गुरोःपुरींकथयितुंप्रस्तावयति ॥ इत्थमिति ॥ कथयतोःसतोः ॥ नेत्रातिथ्यंनेत्रगोचरताम् ॥ शिवशर्मणइतिशेषः ॥ २२ ॥ नेत्रेति ॥

ज्वलदंगारवत्तेजोयावत्तस्यशरीरतः ॥ विनिर्ययौतपस्तावत्तेनतप्तंमहात्मना ॥ १३ ॥ ततोंगारकनाम्नाससर्वलोकेषुगीयते ॥ तस्यतुष्टोमहा
देवोददौग्रहपदंमहत् ॥ १४ ॥ अंगारकचतुर्थ्यांयेस्नात्वोत्तरवहांभसि ॥ अभ्यर्च्यांगारकेशानंनमस्यंतिनरोत्तमाः ॥ १५ ॥ नतेषांग्रहपीडा
चकदाचित्क्वापिजायते ॥ अंगारकेनसंयुक्ताचतुर्थीलभ्यतेयदि ॥ १६ ॥ उपरागसमंपर्वतदुक्तंकालवेदिभिः ॥ तस्यांदत्तंहुतंजप्तंसर्वंभवति
चाक्षयम् ॥ १७ ॥ श्रद्धयाश्राद्धदायेवैचतुर्थ्यंगारयोगतः ॥ तेषांपितॄणांभवितातृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ १८ ॥ अंगारकचतुर्थ्यांतुपुराजज्ञेगणे
श्वरः ॥ अतएवतुतत्पर्वप्रोक्तंपुण्यसमृद्धये ॥ १९ ॥ एकभक्तव्रतीतत्रसंपूज्यगणनायकम् ॥ किंचिद्दत्वातमुद्दिश्यनविघ्नैरभिभूयते ॥ २० ॥ अंगा
रेश्वरभक्तायेवाराणस्यांनरोत्तमाः ॥ तेऽस्मिन्नंगारकेलोकेवसंतिपरमर्द्धयः ॥ २१ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ इत्थंकथयतोरेवरम्यांपुण्यवतीं
कथाम् ॥ भगवद्गणयोःप्रापनेत्रातिथ्यंगुरोःपुरी ॥ २२ ॥ नेत्रानंदकरींदृष्ट्वाशिवशर्माऽथतांपुरीम् ॥ पप्रच्छाचार्यवर्यस्यकस्येयंपूरनुत्तमा
॥ २३ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ सखेसुखंसमाख्यावोनानाख्येयंतवाग्रतः ॥ अध्वखेदापनोदायपुनरस्याःपुरःकथाम् ॥ २४ ॥ विधेर्विधित्सतः
पूर्वंत्रिलोकीरचनांमुदा ॥ आविरासुःसुताःसप्तमानसाःस्वस्यसंनिभाः ॥ २५ ॥ मरीच्यत्र्यंगिरोमुख्याःसर्वेसृष्टिप्रवर्तकाः ॥ प्रजापतेरंगिर
सस्तेष्वभूद्देवसत्तमः ॥ २६ ॥

आचार्यवर्यस्यबृहस्पतेस्तांपुरींदृष्ट्वाकस्येयमनुत्तमापूरितिशिवशर्मापप्रच्छेत्यन्वयः ॥ कस्यपूज्यस्यश्रेष्ठस्येतियावदितिवा ॥ २३ ॥ २४ ॥ विधेरिति ॥ लोकत्रयसृष्टिंविधातुमिच्छतो
हिरण्यगर्भस्यात्मनस्तुल्याःसप्तपुत्रामानसाआविरभवन्नित्यर्थः ॥ २५ ॥ मरीचिश्चात्रिश्चांगिराश्चतेमुख्याःप्रधानाआद्यावायेषांसप्तानांपुलस्त्यादीनांवातेतथा ॥ तेषुमध्ये ॥ २६ ॥

अंगिरसोऽपत्यमांगिरसः ॥ पितृनाम्नाप्रख्यातइत्यर्थः ॥ तंविशिनष्टिसार्धत्रयेण ॥ बुद्ध्येति ॥ २७ ॥ कलासुचतुःषष्टिकलासुशैवतंत्रप्रसिद्धासु ॥ यथागीतम्[१] वाद्यम्[२] नृत्यम्[३] नाट्यम्[४] आलेख्यम्[५] विशेषकच्छेद्यम्[६] तंडुलकुसुमबलिविकाराः[७] पुष्पास्तरणम्[८] दशनवसनांगरागाः[९] मणिभूमिकाकर्म[१०] शयनरचनम्[११] उदकवाद्यम्[१२]उदकघातः चित्रयोगाः[१३] माल्यग्रथनविकल्पाः[१४] शेखरापीडयोजनम्[१५] नेपथ्ययोगाः[१६] कर्णपत्रभंगी[१७] गंधयुक्तिः[१८] भूषणयोजनम्[१९] ऐंद्रजालम्[२०] कौतुमारयोगाः[२१] हस्तलाघवम्[२२] चित्रशाकापूपभक्ष्यविकारक्रिया[२३] पानकरसरागासवयोजनम्[२४] सूचीवामकर्म[२५] सूत्रक्रीडा[२६] वीणाडमरुकवाद्यानि[२७] प्रहेलिका[२८] प्रतिमाला[२९] दुर्वचकयोगाः[३०] पुस्तकवाचनम्[३१] नाटकाख्यायिकादर्शनम्[३२] काव्यसमस्यापूरणम्[३३] पट्टिकावेत्रबाणविकल्पाः[३४] तर्ककर्माणि[३५] तक्षणम्[३६] वास्तुविद्या[३७] रूप्यरत्नपरीक्षा[३८] धातुवादः[३९] मणिरागज्ञानम्[४०] आकरज्ञानम्[४१] वृक्षायुर्वेदयोगाः[४२] मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिः[४३] शुकसारिकाप्रलापनम्[४४] उत्सादनम्[४५] केशमार्जनकौशलम्[४६] अक्षरमुष्टिकाकथनम्[४७] म्लेच्छिततर्कविकल्पाः[४८] देशभाषाज्ञानम्[४९] पुष्पशकटिका[५०] निमित्तज्ञानम्[५१] यंत्रमातृकामंत्रमातृकाधारणमातृकासंवाच्यम्[५२] मानसीकाव्यक्रिया[५३] अभिधानकोशाः[५४] छंदोज्ञानम्[५५] क्रियाविकल्पाः[५६] छलितकयोगाः[५७] वस्त्रगोपनानि[५८] द्यूतविशेषाः[५९] आकर्षक्रीडा[६०] बालक्रीडनकानि[६१] वैनायिकानां[६२] वैजयिकानां[६३] वैयासिकानांचविद्यानांज्ञानम् इतिचतुःषष्टिकलाः ॥ अमलोऽज्ञानमलरहितः ॥ पारदृश्वासमाप्तिगतः ॥ २८ ॥ अहितात्यहितःसदा सदासर्वदाऽहितमत्यहितंअतिक्रांतंयेनसः अहितस्यातिशयेनाहितइतिवा ॥ अहितानामपिक्षमीतिक्वचित् ॥ २९ ॥ सबृहस्पतिः ॥ ३० ॥ महल्लिंगंमहतोभूतस्यविश्वेश्वरस्य ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतदित्यादिश्रुतेः ॥ लिंगं महल्लिंगमिति कर्मधारयो[१]वा ॥ प्रतिष्ठाप्यसंवत्सराणांदिव्यंदशसहस्रंव्याप्यमहतींतापसींतापससंबंधिनींतपोयोग्यांवृत्तिंधारयंस्ततापेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

सुतश्चांगिरसोनामबुद्ध्याविबुधसत्तमः ॥ शांतोदांतोजितक्रोधोमृदुवाङ्निर्मलाशयः ॥ २७ ॥ वेदवेदार्थतत्त्वज्ञःकलासुकुशलोऽमलः ॥ पारदृश्वातुसर्वेषांशास्त्राणांनीतिवित्तमः ॥ २८ ॥ हितोपदेष्टाहितकृदहितात्यहितःसदा ॥ रूपवान्शीलसंपन्नोगुणवान्देशकालवित् ॥ २९ ॥ सर्वलक्षणसंभारसंभृतोगुरुवत्सलः ॥ ततापतापसींवृत्तिंकाश्यांसमहतींदधत् ॥ ३० महल्लिंगंप्रतिष्ठाप्यशांभवंभूरिभावनः ॥ अयुतंशरदांदिव्यंदिव्यतेजामहातपाः ॥ ३१ ॥ ततःप्रसन्नोभगवान्विश्वेशोविश्वभावनः ॥ आविर्भूयततोलिंगान्महसांराशिरब्रवीत् ॥ ३२ ॥

---

[१] अत्रपक्षेआत्वाभावआर्षः

प्रसन्नोस्मीति॥यत्यः ॥ यइत्येववापाठः ॥ इतिएवंप्रकारेण ॥३३॥ पद्यैरष्टभिरुत्कृष्टैर्देवाचार्योमहेश्वरम् ॥ तुष्टावोद्रिक्तयाभक्त्यासोमंसोमार्धशेखरम ॥ जयेति ॥ हेशंकरकल्याणकर ॥ हेशांतएकरूप ॥ हेशशांकरुचेचंद्रकांते ॥ हेरुचिरकमनीय ॥ हेअर्थद ॥ हेरुचिरार्थदेत्येकंपदंवा ॥ रुचिरान्नदेतिकचित् ॥ हेसर्वदपुरुषार्थचतुष्टयप्रद प्रलयका[illegible]सर्वावखंडकसर्वनाशकेतिवा ॥ हेसर्वसर्वस्वरूप ॥ हेशुचेपवित्र ॥ सर्वेशुचयोयस्मात्तत्संबोधनंतथाइतिवा ॥ तथाचोक्तम् ॥ अपवित्रःपवित्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा यःस्मरेत्पुंडरीकाक्षंसबाह्याभ्यंतरःशुचिरिति ॥ सर्वजनस्यशुचेइतिकचित्पाठः ॥ शुचिभिर्दत्तासमर्पितागृहीतामहोपहृतिर्महोपहारोमहापूजायेनतत्संबोधनंतथा ॥ हृताभक्तजनानामुद्धताउद्धटातापततिःसंतापपरंपरायेनतत्संबोधनंतथा ॥ जयोत्कर्षमाविष्कुरु ॥ ३४ ॥ ततेति ॥ ततंविस्तृतंव्याप्तंसर्वेषांहृदंबरंहृदयाकाशंयेनतत्संबोधनंतथा ॥ हेवरद ॥ हेनतेनम्रस्वरूप ॥ कर्तरिक्तिन् ॥ ससेतुर्विधृतिरिरितिवत् ॥ वरदानांब्रह्मादीनांनतिर्यस्मैतत्संबोधनंतथेतिवा ॥ नतानांप्रणतानांवृजिनानिपापान्येवमहावनानितेषांदाहकृतेभस्मकर्तः ॥ कृतंविविधंचरित्रं

प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहियत्तेमनसिवर्तते ॥ इतिशंभुंसमालोक्यतुष्टावेतिसहृष्टवान् ॥ ३३ ॥ ॥ आंगिरसउवाच ॥ ॥ जयशंकरशांतशशांकरुचेरुचिरार्थदसर्वदसर्वशुचे ॥ शुचिदत्तगृहीतमहोपहृतेहृतभक्तजनोद्धततापतते ॥ ३४ ॥ ततसर्वहृदंबरवरदनतेनतवृजिनमहावनदाहकृते ॥ कृतविविधचरित्रतनोसुतनोतनुविशिखविशोषणधैर्यनिधे ॥ ३५ ॥ निधनादिविवर्जितकृतनतिकृत्कृतिविहितमनोरथपन्नगभृत् ॥ नगभर्तृसुतार्पितवामवपुःस्ववपुःपरिपूरितसर्वजगत् ॥ ३६ ॥

सृष्ट्यादिलक्षणंययासातनुर्यस्यतत्संबोधनंतथा ॥ ततविविधचरित्रतनोइतिकचित् ॥ पवित्रतनोइतिचान्यत्र ॥ सुतनोहेशोभनतनो ॥ तनूनिकोमलानिपुष्पाणीत्येतत् ॥ विशिखाबाणायस्यसकंदर्पस्तथातंविशोषयतिनाशयतितस्यविशोषणंयस्मादितिवातत्संबोधनंतथा ॥ हेधैर्यनिधेधैर्यसमुद्र ॥ तनुविशिखेनयद्विशोषणंदाहस्तत्रधैर्यनिधेइत्येकंवापदम् ॥ जयेत्यनुषज्जते ॥ एवमुत्तरत्रापि ॥ ३५ ॥ निधनेति ॥ निधनादिविवर्जितमरणादिषड्भावविकाररहित ॥ कृतःसंपादितोनतिकृत्प्रणतोभक्तोयेनतत्संबोधनंतथा ॥ निधनादिविवर्जिताःकृतानतिकृतोभक्तायेनेत्येकंवापदम् ॥ कृतिनेविदुषेज्ञानिनेइतियावत् ॥ विहितोदत्तोमनोरथोमोक्षोयेनतत्संबोधनंतथा ॥ हेपन्नगभृत्सर्पधारिन् ॥ नगभर्तृसुतापार्वतीअर्पितास्थापितावामवपुषिवामांगेअर्पितास्वीकृतावामवपुर्वामांगंवायेनतत्संबोधनंतथा ॥ नगभर्तृसुतयाऽर्पितंव्याप्तंवामंवपुर्वामांगंयस्यअर्पितंदत्तंवामवपुर्मनोहरंशरीरंयस्माइतिवातत्संबोधनंतथेतिवा ॥ स्ववपुषास्वस्वरूपेणब्रह्मरूपेणेतियावत् ॥ परिपूरितंपरितोव्याप्तंसर्वंजगद्येनतत्संबोधनंतथा ॥ परिनिर्मितेतिकचित् ॥ ३६ ॥

त्रिजगदिति ॥ त्रिजगन्मयरूपहेत्रिजगद्विवर्तस्वरूप ॥ ब्रह्मैवेदमित्यादिश्रुतेः ॥ वस्तुतोविरूपहेप्रपंचरूपरहित ॥ तत्रहेतुः ॥ सुदृक्सुशोभनाखंडसच्चिदानंदैकलक्षणादृक्चिच्छक्ति
र्यस्यतत्संबोधनंतथा ॥ प्राकृतंव्याख्यानंपदद्वयेपिस्पष्टम् ॥ दृशांनेत्राणामुदंचनमुद्वर्तनंचालनमितियावत् ॥ तेनकुंचनंसंकोचनंप्रलयंकरोतीतितत्संबोधनंतथा ॥ मृगचंदनकुंचन
कृदितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रमृगमदेनमिश्रितंचंदनंमृगचंदनंतेनकुंचनकृदालेपकृदितिव्याख्येयम् ॥ अकारश्रवणमार्षम् ॥ हुतभुक्इंद्रादिरूपेणचरुपुरोडाशादिभुक् ॥ कृतभुगितिपाठे
जीवरूपेणकृतस्वर्गादिफलभुक् ॥ पाठद्वयेपितत्संबोधनंतथा ॥ दृगुदंचनकुंचनेकृतःहुतभुक्येनेत्येकंवापदम् ॥ भवत्यस्मादितिभवहेसर्वोत्पादक ॥ भूतविशेषाणांप्राणिमात्राणांवाप
तेहेभूतपते ॥ प्रमथानांगणविशेषाणांमुख्यस्वामिन्प्रमथैकपते ॥ अत्रभूतप्रमथानामवांतरभेदोद्रष्टव्यः ॥ पतितेष्वपिभवार्णवेनिमग्नेष्वपिदत्तःकरोरश्मिःकरइवकरोज्ञानम् अज्ञा
नांधकारनाशकत्वात् तस्यप्रसृतिःप्रसरणंप्राप्तिर्येनतत्संबोधनंतथा ॥ पतितेष्वपिभक्तेषुदत्ताकरप्रसृतिर्हस्तावलंबनंयेनतत्संबोधनंतथेतिवा ॥ ३७ ॥ प्रसृतेति ॥ प्रसृतंगतमखिलभूत
लेषुसंवरणंसम्यग्वृतिर्व्याप्तिरावरणंवायस्यतत्संबोधनंतथा ॥ येनसर्वमिदंततम्॥मृत्युनैवेदमावृतमासीदित्यादिस्मृतिश्रुतिभ्यः ॥ प्रणवध्वनिरेवसौधंधवलगृहमाश्रयोयस्यतत्संबोधनंत

त्रिजगन्मयरूपविरूपसुदृक्दृगुदंचनकुंचनकृतहुतभुक् ॥ भवभूतपतेप्रमथैकपतेपतितेष्वपिदत्तकरप्रसृते ॥ ३७ ॥ प्रसृताखिलभूतलसंव
रणप्रणवध्वनिसौधसुधांशुधर ॥ धरराजकुमारिकयापरयापरितःपरितुष्टनतोस्मिशिव ॥ ३८ ॥ शिवदेवगिरीशमहेशविभोविभवप्रदगि
रिशशिवेशमृड ॥ मृडयोडुपतिध्रजगत्त्रितयंकृतयंत्रणभक्तिविघातकृताम् ॥ ३९ ॥

था ॥ सुधांशुःसुधामयश्चंद्रस्तंधरतीतिसःतत्संबोधनंतथा ॥ प्रणवस्यॐकारस्यषडक्षरात्मकस्ययोध्वनिर्नादःषष्ठाक्षरःपरापश्यंतीमध्यमावैखर्याख्याअवस्थाअनुभूयस्वरवर्णपदात्म
कस्तस्यसौधंगृहमाश्रयइत्यर्थः॥ तत्संबोधनंतथा ॥ सुधांशुधरहेचंद्रावतंसेतिवा ॥ हेधरराजकुमारिकयाधराधरराजकन्ययाऽपर्णयापरयाचिद्रूपयापरितःसर्वतःपरितुष्टअतिशयेन
प्राप्ततोष ॥ हेशिवकल्याणरूप ॥ नतोस्मित्वामितिशेषः ॥३८॥ शिवेति॥हेशिवमहेश्वररूप ॥ हेदेवस्वप्रकाश ॥ हेगिरीशगिरोवेदलक्षणायाःसरस्वत्यावाईशनियंतः ॥ गिरेःकैलास
स्येतिवा ॥ हेमहेशमहांश्चासावीशश्चेतितत्संबोधनंतथा ॥ हेविभोसमर्थ विशेषेणभवतीतिविभुस्तत्संबोधनंवातथा ॥ हेविभवप्रदऐश्वर्यप्रद ॥ हेगिरिशगिरौकैलाशेशेतइतितत्संबो
धनंतथा ॥ हेशिवेशशिवायाउमायाभर्तः ॥ हेमृडसुखजनकसुखस्वरूपेतिवा ॥ उडुपतिंचंद्रंधरतीत्युडुपतिध्रस्तत्संबोधनंतथा ॥ उडुपतिलकेतिक्वचित् ॥ उडुपतिकेतिचान्यत्र ॥
पाठद्वयमपिच्छंदोभंगादक्षराधिक्याच्चनांगीकर्तव्यमिति ॥ उडुपतीकेतिपाठेउडुपतिमिकतिशिरोभूषणत्वेनस्वीकरोतीतियावत्तत्संबोधनंतथा ॥ धातूनामनेकार्थत्वात् ॥ कृतादत्ता
यंत्रणापीडायेनत्सबोधनंतथा ॥ केषामित्याकांक्षायामाह ॥ भक्तिविघातकृतांकामक्रोधलोभादीनांत्रिपुरांधकजलंधरादीनांचेत्यर्थः ॥ जगत्त्रितयंमृडयसुखय ॥ अस्मिन्श्लोके
द्वितीयपादेछंदोभंगोऽक्षराधिक्यंचार्षम् ॥ ३९ ॥

नेति ॥ हेहरअज्ञाननाशकभक्तपापहरप्रलयकालेसर्वसंहारकेतिवा ॥ हेअमोघमतेअप्रतिहतज्ञान ॥ ज्ञानमप्रतिघंयस्येतिश्रुतेः ॥ एषोऽहंकृतांततोयमादपिनबिभेमित्वद्दर्शनादितिशेषः ॥ अतआशुशीघ्रंमहाघंमहत्पापंमहामोहंवाप्रहरदूरीकुरुनाशयेत्यर्थः ॥ ननुतत्त्वज्ञानादेवाहमज्ञानंनाशयामीतिचेत्तत्राह ॥ शिवपादनतेःशिवस्यतत्पादनतेर्नमस्कारादन्यन्मतांतरंशिवंकल्याणरूपंनावैमिनजानामिततस्त्वांप्रणतोस्मीतिनमस्कारमात्रेणैवज्ञानंसंपाद्यअज्ञानंनिवर्तयेतिभावः ॥ ४० ॥ विततइति ॥ अतःकारणादहमीशंत्वांनतोस्मि ॥ ईशं कथंभूतम् ॥ गुणहीनंप्रपंचातीतमित्यर्थः ॥ पुनःकीदृशम् ॥ अहीनमहावलयं अहीनमहिसंबंधिमहावलयंमहत्कंकणंयस्यतम् अहीनांसर्पाणामिनईश्वरोऽहीनोवासुकिर्नागानामिनोनंतोवासमहद्वलयंयस्येतिवा ॥ पुनःकीदृशम् ॥ प्रलयांतकंप्रलयकालेसर्वसंहारकमित्यर्थः ॥ यतोऽत्रजगति॥कीदृशे॥वितते॥अस्यैवव्याख्यानमखिलइति ॥ हरतोषणमेवाघह

नकृतांततएषबिभेमिहरप्रहराशुमहाघममोघमते ॥ नमतांतरमन्यदवैमिशिवंशिवपादनतेःप्रणतोस्मिततः॥४०॥ विततेऽत्रजगत्यखिलेऽघहरंहरतोषणमेवपरंगुणवत् ॥ गुणहीनमहीनमहावलयंप्रलयांतकमीशनतोस्मिनतः॥ ४१ ॥ इतिस्तुत्वामहादेवंविररामांगिरःसुतः॥ व्यतरच्चमहेशानःस्तुत्यातुष्टोवरान्बहून्॥४२॥ ॥श्रीमहादेवउवाच॥ ॥बृहतातपसानेनबृहतांपतिरेध्यहो॥ नाम्नाबृहस्पतिरितिग्रहेष्वर्च्योभवद्द्विज॥४३॥ अस्माल्लिंगार्चनान्नित्यंजीवभूतोसिमेयतः ॥ अतोजीवइतिख्यातिंत्रिषुलोकेषुयास्यसि॥४४॥ वाचांप्रपंचैश्चतुरैर्निष्प्रपंचोयतःस्तुतः॥ अतोवाचांप्रपंचस्यपतिर्वाचस्पतिर्भव॥ ४५ ॥ अस्यस्तोत्रस्यपठनादपिवागुदियाच्चयम् ॥ तस्यस्यात्संस्कृतावाणीत्रिभिर्वर्षैस्त्रिकालतः॥ ४६ ॥

रंपरंमुख्यंगुणवदिति ॥ ४१ ॥ व्यतरद्दत्तवान् ॥ ४२ ॥ वरान्प्रयच्छन्नामत्रितयंनिर्वक्ति ॥ बृहतेतिश्लोकत्रयेण ॥ बृहतांपतिरेधिइंद्रादीनांदेवानांगुरुर्भवेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रपंचैर्विस्तारैश्चतुरैर्निपुणैःसुश्राव्यैरित्यर्थः ॥ भवस्याः ॥ भवानितिक्वचित् ॥ ४५ ॥ वागुदियाच्चयमिति ॥ अस्यस्तोत्रस्यपठनात्पाठाद्यंपुरुषंप्रतिवाक्सरस्वतीउदियादुदिताभवतितस्यसंस्कृतावाणीचस्यादित्यन्वयः ॥ श्रवणादपिभावतइतिपाठेएतत्स्तोत्रंभावतोभक्त्यात्रिकालतस्त्रिकालंयःपठतियश्चशृणोतितस्यसंस्कृतावाणीस्यादित्यर्थः ॥ अपिवाऽसुमहात्मनः अपिवाऽगुणवांश्चयइतिपाठद्वयेप्यकारःप्रश्लेष्टव्यः ॥ अर्थस्तुपूर्वोक्तरीत्यानुसंधेयः ॥ ४६ ॥

वायव्याख्यंवायुःसूत्रात्मा ॥ वायुर्वैगौतमतत्सूत्रमितिश्रुतेः ॥ तत्प्रापकंवायव्यंहिरण्यगर्भपदप्रापकमित्यर्थः ॥ वायुपुराणेप्रोक्तंवायुनावाप्रोक्तंवायव्यम् ॥ यद्वा वायुरेववायव्यम् ॥ स्वार्थेष्यञ् ॥ वायुर्यथाक्षिप्रकारीतथाशीघ्रफलदमित्यर्थः ॥ तदाख्यंतन्नामकम् ॥ उकारःशंकरःप्रोक्तः अकारोवासुदेवःस्यादाकारश्चपितामहइत्येकाक्षरकोशाद्वारुद्रविष्णुब्रह्मा

समुत्पन्नेमहाकार्येनसबुद्ध्याप्रहीयते ॥ यःपठिष्यत्यदःस्तोत्रंवायव्याख्यंदिनेदिने ॥ ४७ ॥ अस्यस्तोत्रस्यपठनान्नियतंममसंनिधौ ॥ नदुर्वृत्तौप्रवृत्तिःस्याद्विवेकवतांनृणाम् ॥ ४८ ॥ अदःस्तोत्रंपठन्जंतुर्जातुपीडांग्रहोद्भवाम् ॥ नप्राप्स्यतिततोजप्यमिदंस्तोत्रंममाग्रतः ॥ ४९ ॥ नित्यंप्रातःसमुत्थाययःपठिष्यतिमानवः ॥ इमांस्तुतिंहरिष्येऽहंतस्यबाधाःसुदारुणाः ॥ ५० ॥ त्वत्प्रतिष्ठितलिंगस्यपूजांकृत्वाप्रयत्नतः ॥ इमांस्तुतिमधीयानोमनोवांछामवाप्स्यति ॥ ५१ ॥ इतिदत्वावरान्शंभुःपुनर्ब्रह्माणमाह्वयत् ॥ सेंद्रान्देवगणान्सर्वान्सयक्षोरगकिंनरान् ॥ ५२ ॥ तानागतान्समालोक्यशिवोब्रह्माणमब्रवीत् ॥ विधेविधेहिमद्वाक्यादमुंवाचस्पतिंमुनिम् ॥ ५३ ॥ गुरुंसर्वसुरेंद्राणांपरितःस्वगुणैर्गुरुम् ॥ अभिषिंचविधानेनदेवाचार्यपदेमुदे ॥ ५४ ॥ अतीवधिषणाधीशोममप्रीतोभविष्यति ॥ महाप्रसादइत्याज्ञांशिरस्याधायतत्क्षणात् ॥ ५५ ॥ सुरज्येष्ठः[1]सुराचार्यंचकारांगिरसंतदा ॥ देवदुंदुभयोनेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ५६ ॥ गुरुपूजांव्यधुःसर्वेगीर्वाणामुदिताननाः ॥ अभिषिक्तोवसिष्ठाद्यैर्मंत्रपूतेनवारिणा ॥ ५७ ॥ पुनरन्यंवरंप्रादाद्गिरीशःपतयेगिराम् ॥ शृण्वांगिरसधर्मात्मन्देवेज्यकुलनंदन ॥ ५८ ॥ भवतास्थापितंलिंगंसुबुद्धिपरिवर्धनम् ॥ बृहस्पतीश्वरइतिख्यातंकाश्यांभविष्यति ॥ ५९ ॥ गुरुपुष्यसमायोगेलिंगमेतत्समर्च्यच ॥ यत्करिष्यंतिमनुजास्तत्सिद्धिमधियास्यति ॥ ६० ॥ बृहस्पतीश्वरंलिंगंमयागोप्यंकलौयुगे ॥ अस्यसंदर्शनादेवप्रतिभाप्रतिलभ्यते ॥ ६१ ॥

णस्तान्यौतिमिश्रीकरोतीतिवायवंवायवमेववायव्यंतदाख्यंस्तोत्रमितिवा ॥ अलमतिविस्तरेण ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मुदेसर्वेषांप्रीतये ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पतयेगिरांवाचस्पतयेइत्यर्थः ॥ ५८ ॥ सुबुद्धिपरिवर्धनंशोभनज्ञानजनकम् ॥ ५९ ॥ यत्कर्मतत्कर्तृंभूतम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥

---

[1] सुरश्रेष्ठइतिपाठःपुस्तकांतरे

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अंतर्हितोंऽतर्धानंगतः ॥ अंतरितइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ गुरुणादैत्यगुरुणाशुक्रेणेत्यर्थः ॥ यद्वा गुरुणात्रैलोक्यगुरुणाश्रीविष्णुनेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ स्वंलोकंसुमेरोरुप
रिस्थंलोकंसत्यलोकंवा ॥ ६६ ॥ शनिलोककथांप्रस्तावयति ॥ अतिक्रम्येति ॥ ६७ ॥ तेनद्विजेनपृष्टावित्यन्वयः ॥ प्रददर्शतुर्विशेषेणदर्शयामासतुरित्यर्थः ॥ प्रशशंसतुरितिपाठेप्रकर्षे
णकथयामासतुरित्यर्थः ॥ ६८ ॥ दाक्षायण्यांदक्षकन्यायामदित्यामितियावत् ॥ उष्णगुः उष्णागावोरश्मयोयस्यससूर्यस्तथा ॥ ६९ ॥ ७० ॥ आदित्यस्येति ॥ आदित्यस्यसूर्य
स्यतद्रूपंतेजःपुंजमंडलस्यतेजसोपलक्षितंगात्रेषुसासंज्ञापरिदध्यौपरिदधौधृतवतीकिंतुतस्यागात्रंनातिकांतंनातिकमनीयमिवाभवदित्यर्थः ॥ नातिक्रांतुमितिपाठेअतिक्रांतुमतिशयेन

चंद्रेश्वराद्दक्षिणतोवीरेशान्नैर्ऋतेस्थितम् ॥ आराध्यधिषणेशंवैगुरुलोकेमहीयते ॥ ६२ ॥ गुर्वंगनागमनजंपापंषण्मासंसेवनात् ॥ अव
श्यंविलयंयातितमःसूर्योदयाद्यथा ॥ ६३ ॥ अतएवहिगोप्तव्यंमहापातकनाशनम् ॥ बृहस्पतीश्वरंलिंगंनाख्येयंयस्यकस्यचित् ॥ ६४ ॥ इति
दत्वावरान्देवस्तत्रैवांतर्हितोभवत् ॥ द्रुहिणोगुरुणासार्धंसेंद्रोपेंद्रोबृहस्पतिम् ॥ ६५ ॥ अस्मिन्पुरेभिषिच्याथविसृज्येंद्रादिकान्सुरान् ॥ अ
लंचकारस्वंलोकंविष्णुनाऽनुमतोद्विज ॥ ६६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ अतिक्रम्यगुरोर्लोकंलोपामुद्रेददर्शसः ॥ शिवशर्मापुरींसौरेःप्रभा
मंडलमंडिताम् ॥ ६७ ॥ पृष्टौतेनचतौतत्रतांपुरींप्रददर्शतुः ॥ द्विजेनद्विजवर्यायगणवर्यौशुचिस्मिते ॥ ६८ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ मारीचेः
कश्यपाज्जज्ञेदाक्षायण्यांद्विजोष्णगुः ॥ तस्यभार्याभवत्संज्ञापुत्रीत्वष्टुःप्रजापतेः ॥ ६९ ॥ भर्तुरिष्टाततस्तस्माद्रूपयौवनशालिनी ॥ संज्ञाबभू
वतपसासुदीप्तेनसमन्विता ॥ ७० ॥ आदित्यस्यहितद्रूपंमंडलस्यतुतेजसा ॥ गात्रेषुपरिदग्ध्यौवैनातिकांतमिवाभवत् ॥ ७१ ॥ नखल्वयंमृतो
ऽडस्थइतिस्नेहादभाषत ॥ तदाप्रभृतिलोकेयंमार्तंडइतिचोच्यते ॥ ७२ ॥

धर्तुमतिक्रमितुंवैवनाभवत्समर्थानजातेत्यर्थः ॥ लोकोक्त्यभिप्रायेणेवशब्दएवार्थेवा ॥ गात्रेषुपरिदग्धावैनातिक्रांतमनाभवदितिपाठश्चिंत्यः ॥ ७१ ॥ प्रणयकोपितायाभार्यायावचसा
मार्तंडनामनिरुक्तिर्नखल्विति ॥ अयंसूर्यः ॥ अंडस्थोगर्भस्थः ॥ स्नेहात्प्रणयकोपात् ॥ यद्वा प्रसंगात्सूर्यस्यनामनिरुक्तिर्नखल्विति ॥ अभाषतकश्यपइतिशेषः ॥ द्रुतंभिक्षामलभ
मानेनबुधेनशापान्मृतांडस्थस्यकश्यपानुग्रहात्प्रतीकारइतिमोक्षधर्मांतर्गर्भिणीकथा ॥ तदुक्तंहरिवंशे ॥ अजानन्कश्यपस्तस्मादितितृतीयश्चरणः चरणत्रयंश्लोकोक्तमेव ॥ ७२ ॥

येनतेजसा ॥ तिग्मरश्मिभृत्तीक्ष्णकिरणभृत् ॥७३॥ महसांतेजसांनिधिराश्रयः ॥७४ ॥ मनुंमन्वंतराधिपम् ॥ मनुश्रेष्ठमितिक्वचित् ॥ सोढुंधर्तुम् ॥७५॥ मायामयींसवर्णांतन्नाम्नीमित्यन्वयः ॥ छाययानिर्मितत्वाच्छायेत्यपितस्यानामातएवाग्रेवक्ष्यतिसंज्ञांछायातदाब्रवीदिति ॥ छायाप्रतिबिंबम् ॥ स्वतःस्वेच्छया ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ यमौयमजौ ॥ तावेवा

तेजस्त्वभ्यधिकंतस्यसाऽसहिष्णुर्विवस्वतः॥ येनातितापयामासत्रैलोक्यंतिग्मरश्मिभृत्॥ ७३॥ त्रीण्यपत्यानिभोब्रह्मन्संज्ञायांमहसांनिधिः॥आदित्योजनयामासकन्यांद्वौचप्रजापती॥७४॥ वैवस्वतंमनुंज्येष्ठंयमंचयमुनांततः॥ नातितेजोमयंरूपंसोढुंसाऽलंविवस्वतः॥ ७५॥ मायामयींततश्छायांसवर्णांनिर्ममेस्वतः॥ प्रांजलिःप्रणताभूत्वासंज्ञांछायातदाब्रवीत् ॥ ७६ ॥ तवाज्ञाकारिणींदेविशाधिमांकरवाणिकिम् ॥ संज्ञोवाचततश्छायांसवर्णेशृणुसुंदरि ॥ ७७ ॥ अहंयास्यामिसदनंत्वष्टुस्त्वंपुनरत्रमे ॥ भवनेवसकल्याणिनिर्विशंकंममाज्ञया ॥ ७८ ॥ मनुरेषयमावेतौयमुनायमसंज्ञकौ ॥ स्वापत्यदृष्ट्याद्रष्टव्यमेतद्बालत्रयंत्वया ॥ ७९ ॥ अनाख्येयमिदंवृत्तंत्वयापत्यौशुचिस्मिते ॥ इत्याकर्ण्याथसात्वाष्ट्रींदेवींछायाजगादह ॥ ८० ॥ आकचग्रहणान्नाहमाशापाच्चकदाचन ॥ आख्यास्यामिचरित्रंतेयाहिदेवियथासुखम् ॥ ८१ ॥ इत्यादिश्यसवर्णासातथेत्युक्तासवर्णया ॥ पितुरंतिकमासाद्यघनत्वात्वष्टारमब्रवीत् ॥ ८२ ॥ पितःसोढुंनशक्नोमितेजस्तेजोनिधेरहम् ॥ तीव्रंतस्यार्यपुत्रस्यकाश्यपस्यमहात्मनः ॥ ८३ ॥ निशम्योदीरितंतस्याःपित्रानिर्भर्त्सिताबहु ॥ भर्तुःसमीपंयाहीतिनियुक्तासापुनःपुनः ॥ ८४ ॥ चिंतामवापमहतींस्त्रीणांधिक्चेष्टितंत्विति ॥ निनिंदबहुधात्मानंस्त्रीत्वंचातिनिनिंदसा ॥ ८५ ॥ स्वातंत्र्यंनक्वचित्स्त्रीणांधिगस्वातंत्र्यजीवितम् ॥ शैशवेयौवनेप्रांतेपितृभर्तृसुताद्भयम् ॥ ८६ ॥

ह ॥ यमुनेति ॥ ७९ ॥ ८० ॥ आकचग्रहणात्कचग्रहणपर्यंतम् ॥ आशापाच्चशापपर्यंतंच ॥ ८१ ॥ तथेत्युक्तातथाकरिष्यामीतिसवर्णयाप्रत्युदिताकथितासतीत्यर्थः ॥ तथेत्युक्त्वेतिपाठश्चित्यः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ प्रांतेवार्धके ॥ शैशवादित्रिषुपित्रादित्रितयाद्यथासंख्यंभयंस्यादित्यर्थः ॥ ८६ ॥

मौग्ध्यान्मौढ्यात् ॥ मौढ्यादित्येववापाठः ॥ एवमग्रेपि ॥ दुर्वृत्तयाऽसमीक्ष्यकारिण्या ॥ ८७ ॥ साहम् ॥ अत्रपितुर्गृहे ॥ ८८ ॥ भयंकरोभयकर्ताभविष्यतीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ स्व
करांगारकर्षणंस्वहस्तेनज्वलदंगारग्रहणम् ॥ वर्षणमितिपाठेत्यागइत्यर्थः ॥ पितुर्गृहंश्रेयोहेतुर्नभवतीत्यर्थः ॥ वाशब्दोवितर्के ॥ गृहेइतिक्वचित् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ सर्वःसर्वात्मकः ॥
परात्मत्वात्सूर्यस्य ॥ ईश्वररूपोवाऽष्टमूर्तित्वात्तस्य ॥ सदेतिपाठेसदासर्वकाले ॥ सर्वत्रसर्वदेशे ॥ ९२ ॥ मह्यंमम ॥ सत्यमितिपाठेसत्यंपरमार्थम् ॥ वडवाऽश्वा ॥ पर्यनिंदितासर्वतो

त्यक्तंभर्तृगृहंमौग्ध्याद्व्रतदुर्वृत्तयामया ॥ अविज्ञातापिचेद्यायामथपत्युर्निकेतनम् ॥ ८७ ॥ तत्रास्तिसासवर्णावैपरिपूर्णमनोरथा ॥ अथा
वतिष्ठेसात्रैवपित्रानिर्भर्त्सिताप्यहम् ॥ ८८ ॥ ततोतिचंडश्चंडांशुःपित्रोरतिभयंकरः ॥ अहोयदुच्यतेलोकैरुपाख्यानमिदंहितत् ॥ ८९ ॥
स्फुटंदृष्टंमयाद्येतिस्वकरांगारकर्षणम् ॥ नष्टंभर्तृगृहंमौग्ध्याच्छ्रेयोवानपितुर्गृहम् ॥ ९० ॥ वयश्चप्रथमंचारुरूपंत्रैलोक्यकांक्षितम् ॥ सर्वा
भिभवनंस्त्रीत्वंकुलंचातीवनिर्मलम् ॥ ९१ ॥ पतिश्चतादृक्सर्वज्ञोलोकचक्षुस्तमोपहः ॥ सर्वेषांकर्मणांसाक्षीसर्वःसर्वत्रसंचरः ॥ ९२ ॥ म
ह्यंश्रेयःकथंवास्यादितिसापरिचिंत्यच ॥ अगच्छद्वडवाभूत्वातपसेपर्यनिंदिता ॥ ९३ ॥ उत्तरांश्चकुरुन्प्रापचरंतीनीरसंतृणम् ॥ व्युत्तेपेचत
पस्तीव्रंपतिमाधायचेतसि ॥ तपोबलेनतत्पत्युःसहिष्येतेजइत्यलम् ॥ ९४ ॥ मन्यमानोथतांसंज्ञांसवर्णायांतदारविः ॥ सावर्णिंजनयामास
मनुमष्टममुत्तमम् ॥ ९५ ॥ शनैश्चरंद्वितीयंचसुतांभद्रांतृतीयिकाम् ॥ सवर्णास्वेष्वपत्येषुसापत्न्यात्स्त्रीस्वभावतः ॥ ९६ ॥ चकाराभ्यधिकंस्नेहं
नतथापूर्वजेष्वथ ॥ मनुस्तत्क्षांतवान्ज्येष्ठोभक्ष्यालंकारलालने ॥ ९७ ॥ कनिष्ठेष्वधिकंदृष्ट्वासावर्ण्यादिषुनोयमः ॥ कदाचिद्रोषतोबाल्या
द्भाविनोर्थस्यगौरवात् ॥ ९८ ॥

निंदाशून्या ॥ कृतनिश्चयेतिक्वचित् ॥ ९३ ॥ उत्तरान्कुरूनुत्तरसमुद्रसंलग्नंवर्षम् ॥ चरंतीभक्षयंती ॥ व्युत्तेपेविशेषेणउत्कृष्टतयासोत्तेपेतप्तवती ॥ तादृक्तेपइतिपाठेतपोबलेनेत्य
स्योपरियादृगितिज्ञातव्यं तादृगनिर्वचनीयमतिमहत्तरमितियावत् ॥ तदलमतिशयिततेजः ॥ तत्तेजोऽलंसहिष्येइतिवा ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ भद्रामितितपत्यानामांतरम् ॥ यद्वा भद्रांसद्
तांनाम्नातपतीमितिपुराणांतरादवगंतव्यम् ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ गौरवाद्गुरुत्वात् ॥ ९८ ॥

पदापादेन ॥ संज्ञायाःसमानंरूपंवर्ततेयस्याःसासंज्ञासरूपिणीताम् ॥ ९९ ॥ यद्यस्मात्समुद्यतउत्थापितः ॥ तत्तस्मात् ॥ एषपादः ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अस्मात्पदात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ अयीतिसंबोधने ॥ भामिनिकोपने ॥ भाविनीतिक्वचित् ॥ अनादिषुकनिष्ठेषु ॥ नादिष्वितिपाठेआदिषुश्राद्धदेवादिषु ॥८॥ आत्मानमंतःकरणंसमाधायस्थिरीकृत्य ॥

पदासंतर्जयामासयमःसंज्ञासरूपिणीम् ॥ तंशशापचसाक्रोधात्सावर्णेर्जननीतदा ॥ ९९ ॥ जिघांसताल्वयापापमांयदंघ्रिःसमुद्यतः ॥ अचिरात्तत्पतत्वेषतवेतिभृशदुःखिता ॥ १०० ॥ मातृशापपरित्रस्तोयमोपिपितुरग्रतः ॥ शशंससर्वंतद्वृत्तंरक्षरक्षेत्युवाचच ॥ १ ॥ मात्रासुतेषुसर्वेषुवर्तनीयंसमंयतः ॥ तस्यांमयोद्यतःपादोनदेहेपरिपातितः ॥ २ ॥ बाल्याद्वायदिवामोहात्तद्भवान्क्षंतुमर्हसि ॥ गोपतेशापतोमातुर्मापतत्वंघ्रिरेषमे ॥३॥ ॥विवस्वानुवाच॥ ॥अपराधसहस्रेपिजननीनशपेत्सुतम् ॥ तस्मात्किमपिभोबालभविष्यत्यत्रकारणम् ॥४॥ येनत्वांसाऽशपत्क्रोधाद्धर्मज्ञंसत्यवादिनम्॥मातृशापोन्यथाकर्तुंनशक्यःकेनचित्क्वचित् ॥५॥ कृमयोमांसमादाययास्यंत्यस्मान्महीतलम् ॥ इत्थंतुचरितार्थःस्याच्छापस्त्रातोभवानपि॥६॥इतिपुत्रंसमाश्वास्यरविरंतःपुरंययौ॥चिरमालोक्यतांभार्यामुवाचसवितावचः॥७॥अयिभामिनिबालेषुसमेष्वपिकुतस्त्वया॥विधीयतेऽधिकःस्नेहःसावर्ण्यादिष्वनादिषु॥८॥ नाचचक्षेयदासाऽथभास्वतेपरिपृच्छते ॥ तदात्मानंसमाधायसोज्ञासीत्सर्वमेवहि ॥ ९ ॥ ततोभगवतेशप्तुमुद्यतेसाशशंसह ॥ यथावृत्तंतथातथ्यंतुतोषभगवानपि ॥ ११० ॥ तथ्यभाषणतस्तांतुरविर्ज्ञात्वानिरागसम् ॥ नशशापचसंक्रुद्धोययौचत्वष्टुरंतिकम् ॥ ११ ॥ त्वष्टापिचयथान्यायंसान्वयंतिग्मतेजसम् ॥ निर्दग्धुकामंकोपेनप्रागानर्चमुदातदा ॥ विज्ञायतदभिप्रायंत्वष्टोवाचाऽशुतंरविम् ॥ १२ ॥ ॥त्वष्टोवाच॥ ॥ तवातितेजसोभीताप्राप्योत्तरकुरून्रवे ॥ वडवारूपमास्थायवनेचरतिशाद्वले ॥ १३ ॥ द्रष्टाहितांभवानद्यस्वांभार्यामार्यचारिणीम् ॥ अधृष्यांसर्वभूतानांतेजसांनियमेनच ॥ १४ ॥

मनसाध्यानंविधायेत्येतत् ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ अनुपश्चादयंतीत्यन्वयामाठरपिंगलादयस्तत्सहितंसान्वयम् ॥ सांत्वयन्नितिक्वचित् ॥ १२ ॥ १३ ॥ आर्यचारिणीमार्यवच्चर्तुंशीलंयस्यास्ताम् ॥ नियमेनचेतिचकारस्तेजसामित्यनेनसंबध्यते ॥ तेजसेतिवापाठः ॥ १४ ॥

यद्यस्मात्तक्षितस्तनूकरणत्वंप्रापितः ॥ भ्रमिंकुंदम् ॥ भ्रमोंऽबुनिर्गमेभ्रांतौकुंदाख्येशिल्पयंत्रकइतिविश्वप्रकाशस्तस्यार्थपरत्वाद्भ्रमिरपितथा ॥ १५ ॥ अरंद्रुतम् ॥ अथेतिक्वचित् ॥
॥ १६ ॥ तृण्वंतीमातृण्वंतींभक्षयंतीमितियावत् ॥ तृण्वंतीमितिक्वचित् ॥ १७॥ अनेनसंनिष्पापाम् ॥ हरिःसूर्यः ॥ हरिरूपेणाश्वरूपेण ॥ हरिरूपोऽभूदितिक्वचित्तदाक्रियाभेदादन्वय

त्वष्ट्रायत्तक्षितःसूर्यस्तस्यैवानुमतेनच ॥ भ्रमिमारोप्ययत्नेनसोतिकांततरोऽभवत् ॥ १५॥ लब्धानुज्ञोऽथसवितागत्वोत्तरकुरूनरम् ॥ साक्षा
त्तपोमयींलक्ष्मींचरंतींचतपोमहत् ॥ १६ ॥ ददर्शवडवारूपांवाडवानलतेजसम् ॥ नीरसानितृणान्येवतृण्वंतींयोगमायया ॥ १७॥ अनेन
संसविज्ञायतांत्वाष्ट्रीमश्वरूपिणीम् ॥ सहरिर्हरिरूपेणमुखेनसमभावयत् ॥ १८ ॥ त्वरमाणाचपरितःपरपूरुषशंकया ॥ सातन्निरवमच्छुक्रं
नासिकाभ्यांविवस्वतः॥ १९॥ देवौतस्मादजायेतामश्विनौभिषजांवरौ ॥स्वरूपमनुरूपंचद्युमणिस्तामदर्शयत् ॥ १२०॥ तुतोषसापितंदृष्ट्वा
मित्रंनेत्रमुदावहम् ॥ पतिंपतिव्रताकांतंस्वांतसंतापहारिणम् ॥ २१ ॥ निर्वृत्तिंचपरांप्रापदुष्प्रापंतपसाथकिम् ॥ तपएवपरंश्रेयस्तपएवपरं
धनम् ॥ २२ ॥ तपएवहिदेवत्वेकारणंपरमंमतम् ॥ शिवशर्मन्यदेतद्वैदृश्यतेचातिदीप्तिमत् ॥ २३ ॥ ज्योतिश्चक्रस्वरूपंचव्योम्न्युपर्यधएवच
॥ तत्सर्वमिहजानीहिसुमहत्तापसंमहः॥ २४ ॥ एवंशनैश्चरोजज्ञेसवर्णायांविवस्वतः॥ सोऽथवाराणसींगत्वासर्वत्रिदशवंदिताम् ॥ २५॥
तप्त्वातपोऽतिविपुलंलिंगंसंस्थाप्यशांकरम् ॥ इमंलोकमवापोच्चैर्ग्रहत्वंचहरार्चनात् ॥ २६ ॥ शनैश्चरेश्वरंदृष्ट्वावाराणस्यांसुशोभनम् ॥ श
निबाधानजायेतशनिवारेतदर्चनात् ॥ २७॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेशुक्रेशादुत्तरेणहि ॥ शनैश्चरेशमभ्यर्च्यलोकेऽत्रपरिमोदते ॥ २८ ॥

भेदः ॥ समभावयत्संगमकरोत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ निर्वृत्तिस्वास्थ्यम् ॥ निर्वृतिमितिपाठेसुखम् ॥ युक्तमेतदित्याह ॥ दुष्प्रापमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ महोज्योतिः ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शुक्रेशादुत्तरेणशुक्रेश्वरस्योत्तरइत्यर्थः ॥ दक्षिणेनेतिपाठश्चिंत्यः ॥ २८ ॥

एतदध्यायश्रवणफलमाह ॥ श्रुत्वेति ॥ १२९ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदविरचितायांकाशीखंडटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टादशेमरीच्यत्रिपुलस्त्यपुलहक्रतु ॥ वसिष्ठांगिरसांलोकोवर्ण्यतेत्यंतउज्ज्वलः ॥ १ ॥ इतीति ॥ अथानंतरंशिवशर्माइतिइत्थंकथांशृण्वन्सप्तर्षिमंडलंनेत्रयोःप्राघुणीचक्रेप्रत्यक्षीचकारेतिसार्धेनान्वयः ॥ व्रजन्निति ॥ सशिवशर्मावैष्णवंलोकंव्रजन्गच्छन्हेदेवौकस्यायमतुलोलोकइत्युवाचपप्रच्छेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ चकारःसमुच्चये ॥ नकेवलंव्रजन्व्रजतिउवाचचेत्यर्थः ॥ मागधैर्देवप्रभे

श्रुत्वाऽध्यायमिमंपुण्यंग्रहपीडानजायते ॥ नोपसर्गभयंतस्यकाश्यांनिवसतःसतः ॥ १२९ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेभौमगुरुशनिलोकवर्णनंनामसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ इतिशृण्वन्कथांरम्यांशिवशर्माऽथमाथुरः ॥ मुक्तिपुर्यांसुसंस्नातोमायापुर्यांगतासुकः ॥ १ ॥ नेत्रयोःप्राघुणीचक्रेततःसप्तर्षिमंडलम् ॥ व्रजन्सवैष्णवंलोकमंतेविष्णुपुरीक्षणात् ॥ २ ॥ उवाचचप्रसन्नात्मास्तुतश्चारणमागधैः ॥ प्रार्थितोदेवकन्याभिस्तिष्ठतिष्ठेतिचक्षणम् ॥ ३ ॥ स्थितासुतासुनिःश्वस्यमंदभाग्यावयंत्विति ॥ गतःपुण्यतमाँल्लोकानसौयत्पुण्यवत्तमः ॥ ४ ॥ इतिशृण्वन्मुखात्तासांवचनानिविमानगः ॥ देवौकस्यायमतुलोलोकस्तेजोमयःशुभः ॥ ५ ॥ इतिद्विजवचःश्रुत्वाप्रोचतुर्गणसत्तमौ ॥ शिवशर्मन्शिवमतेसदासप्तर्षयोमलाः ॥ ६ ॥ वसंतीहप्रजाःस्रष्टुंविनियुक्ताःप्रजास्रजा ॥ मरीचिरत्रिःपुलहःपुलस्त्यःक्रतुरंगिराः ॥ ७ ॥ वसिष्ठश्चमहाभागोब्रह्मणोमानसाःसुताः ॥ सप्तब्रह्माणइत्येतेपुराणेनिश्चयंगताः ॥ ८ ॥

दैः ॥ ३ ॥ स्थितास्त्विति ॥ वयंमंदभाग्याएवेतितासुदेवकन्यासुनिःश्वस्यस्थितासुसतीषुअसौशिवशर्मापुण्यतमान्सप्तर्षिलोकान्गतोगतवान् ॥ यतोऽसौपुण्यवतांमध्येश्रेष्ठइत्यगस्त्यवाक्यम् ॥ इतितिष्ठतिष्ठेत्यादिवचनानिशृण्वन्नित्यन्वयः ॥ असौपुण्यतमान्लोकान्गतोयतोऽसौपुण्यकृत्तमोवयंमंदभाग्याःस्वल्पपुण्याइतितासुनिःश्वस्यस्थितासुसतीषुउवाचेतिपूर्वेणैवान्वयः ॥ गंतेतिपाठेगमिष्यतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ सदाशिवामंगलरूपाशिवेवामतिर्यस्य ॥ शिवगतइतिपाठेशिवएवगतिर्यस्य ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ उभयपाठेतत्संबोधनंतथा ॥ सदेत्यत्रापीतिक्वचित्पाठः ॥ ६ ॥ प्रजास्रजाब्रह्मणा ॥ ७ ॥ सुताःपुत्राः ॥ प्रजाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ८ ॥

ऊर्जाअरुंधती ॥ ९ ॥ १० ॥ ततइति ॥ ततआज्ञादानानंतरंतेमुनयोऽविमुक्तंसमासाद्यतत्रस्वनाम्नालिंगानिप्रतिष्ठाप्यशिवेपरयाभक्त्याऽतिअत्यर्थमुक्तंतपस्तेपुरित्यग्रिमेणान्वयः ॥ ११ ॥ कीदृशमविमुक्तम् ॥ क्षेत्रज्ञेनईश्वरेणाधिष्ठितमाश्रितमित्यर्थः ॥ विष्ठितमितिपाठेविशेषेणाधिष्ठितमित्यर्थः ॥ अविमुक्तनामनिरुक्तिर्मुक्तयइति ॥ सकलप्राणिनांमुक्त्यैशिवे

संभूतिरनसूयाचक्षमाप्रीतिश्वसन्नतिः ॥ स्मृतिरूर्जाक्रमादेषांपत्न्योलोकस्यमातरः ॥ ९ ॥ एतेषांतपसाचैतद्धार्यतेभुवनत्रयम् ॥ उत्पाद्यब्रह्मणापूर्वमेतेप्रोक्तामहर्षयः ॥ १० ॥ प्रजाःसृजतरेपुत्रानानारूपाःप्रयत्नतः ॥ ततःप्रणम्यब्रह्माणंतपसेकृतनिश्चयाः ॥ ११ ॥ अविमुक्तंसमासाद्यक्षेत्रंक्षेत्रज्ञाधिष्ठितम् ॥ मुक्तयेसर्वजंतूनामविमुक्तंशिवेनयत् ॥ १२ ॥ प्रतिष्ठाप्यचलिंगानितेस्वनाम्नांकितानिच ॥ शिवेतिपरयाभक्त्यातेपुरुग्रंतपोभृशम् ॥ १३ ॥ तुष्टस्तत्तपसाशंभुःप्राजापत्यपदंददौ ॥ लिंगान्यत्रीश्वरादीनिदृष्ट्वाकाश्यांप्रयत्नतः ॥ १४ ॥ प्राजापत्येऽत्रतेलोकेवसंत्युज्ज्वलतेजसः ॥ गोकर्णेशस्यसरसःप्रत्यक्तीरेप्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ लिंगमत्रीश्वरंदृष्ट्वाब्रह्मतेजोभिवर्धते ॥ कर्कोटवाप्याईशानेमरीचेःकुंडमुत्तमम् ॥ १६ ॥ तत्रस्नात्वानरोभक्त्याभ्राजतेभास्करोयथा ॥ मरीचीश्वरसंज्ञंतुतत्रलिंगंप्रतिष्ठितम् ॥ १७ ॥ तल्लिंगदर्शनाद्विप्रमारीचंलोकमाप्नुयात् ॥ कांत्यामरीचिमालीवशोभतेपुरुषर्षभः ॥ १८ ॥ पुलहेशपुलस्त्येशौस्वर्गद्वारस्यपश्चिमे ॥ तौदृष्ट्वामनुजोलोकेप्राजापत्येमहीयते ॥ १९ ॥ हरिकेशवनेरम्येदृष्ट्वैवांगिरसेश्वरम् ॥ इहलोकेवसेद्विप्रतेजसापरिबृंहितः ॥ २० ॥ वरणायास्तटेरम्येदृष्ट्वावासिष्ठमीश्वरम् ॥ क्रत्वीश्वरंचतत्रैवलभतेवसतिंत्विह ॥ २१ ॥ काश्यामेतानिलिंगानिसेवितानिशुभैषिभिः ॥ मनोभिवांछितंदद्युरिहलोकेपरत्रच ॥ २२ ॥

नाविमुक्तंनत्यक्तंयत्तदविमुक्तमित्यर्थः ॥ यद्यस्मादितिवा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्राजापत्ये प्रजापतीनांमरीच्यादीनांसंबंधिनि ॥ गोकर्णेशस्यसरसःप्रत्यक्तीरेपश्चिमेतीरेप्रतिष्ठितंप्रतिष्ठाविधिनास्थापितमित्यर्थः ॥ गोकर्णस्यास्येतिपाठेबुद्धिसन्निहितत्वादस्येतिनिर्देशः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मरीचिमालीसूर्यः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इहवाराणस्यांसप्तर्षिमंडलेवा ॥ २१ ॥ शुभैषिभिःकैवल्येप्सुभिः ॥ २२ ॥

वसिष्ठस्याप्यरुंधतीमितिभागवतोक्तेरपिशब्दाद्वसिष्ठस्यान्यापत्न्यस्तिसाप्यत्रतिष्ठतीत्याहतुः ॥ पतिव्रतेति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ हेकमलेहेभामिनिपतिव्रतासुमध्येयथाऽरुंधत्या
विमलाशयोऽस्ति विमलश्चासावाशयश्चेतिविमलाशयःशुद्धांतःकरणमित्यर्थः ॥ नतथाकुत्राप्यन्यस्याःकस्याश्चिदित्यर्थः ॥ २६ ॥ नतदितिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ हेदेविहेप्रियेअरुंध
त्यांयथारूपादीनितथाऽन्यासांनसंतीत्यर्थः ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ शुश्रूषणंनवेतिक्कचित्पाठः ॥ २७ ॥ आर्यपरितोषणंश्वशुरादीनांशुश्रूषणम् ॥ २८ ॥ धन्याइति ॥ याःस्त्रियःप्रसंगेऽव
सरेऽरुंधत्यानामापिनाममात्रमपिपरिगृह्णंतेपरिगृह्णंतितायोषितोधन्याइत्यर्थः ॥ प्रसंगेनयन्नामपरिगृह्यतइतिक्कचित्पाठस्तत्रारुंधत्याःप्रसंगेनयन्नामयासांनामपरिगृह्यतेतायोषितइ

गणावूचतुः॥ ॥शिवशर्मन्महाभागतिष्ठतेसात्रसुंदरी॥ अरुंधतीमहापुण्यापतिव्रतपरायणा॥२३॥ यस्याःस्मरणमात्रेणगंगास्नानफलं
लभेत्॥ अंतःपुरचरैर्द्वित्रैःपवित्रैःसहितोविभुः॥ २४॥ सदानारायणोदेवोयस्याश्चक्रेकथांमुदा ॥ कमलायाःपुरोभागेपातिव्रत्यसुतोषितः
॥ २५॥ पतिव्रतास्वरुंधत्याःकमलेविमलाशयः॥ यथाऽस्तिनतथाऽन्यस्याःकस्याश्चित्क्वापिभामिनि[1]॥२६॥ नतद्रूपंनतच्छीलंनतत्कौलीन्य
मेवच॥ नतत्कलासुकौशल्यंपत्युःशुश्रूषणंनतत्॥२७॥ नमाधुर्यंनगांभीर्यंनचार्यपरितोषणम्॥ अरुंधत्यायथादेवितथाऽन्यासांक्कचित्स्त्रि
ये॥ २८॥ धन्यास्तायोषितोलोकेसभाग्याःशुद्धबुद्धयः॥ अरुंधत्याःप्रसंगेयानामापिपरिगृह्णते॥ २९॥ यदापतिव्रतानांतुकथाऽस्मद्भवने
भवेत्॥ तदाप्राथमिकींरेखामेषाऽलंकुरुतेसती ॥ ३० ॥ ब्रुवतोरितिसंकथांतथागणयोर्वैष्णवयोर्मुदावहाम्॥ ध्रुवलोकउपागतस्ततोनय
नातिथ्यमतथ्यवर्जितः॥ ३१ ॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेसप्तर्षिलोकवर्णनंनामाष्टादशोऽध्यायः॥ १८ ॥ ॥ छ ॥

त्यादिपूर्ववत् ॥ २९ ॥ यदेति ॥ अस्मद्भवनेवैकुंठेयदापतिव्रतानांकथाभवेत्तदाप्राथमिकींरेखामेषाऽरुंधतीसतीपतिव्रताऽलंकुरुते ॥ पतिव्रतानांगणनायांयदारेखाध्रियंतेतदाप्रथमारे
खाएतन्नाम्नाध्रियते ॥ सर्वपतिव्रतानांमध्येश्रेष्ठत्वादस्याइतिभावः ॥ ३० ॥ ब्रुवतोरिति ॥ ततस्तदनंतरंवैष्णवयोर्गणयोर्नयनातिथ्यंनेत्रगोचरंध्रुवलोकउपागतःप्राप्तइत्यन्वयः ॥ कीदृ
शोर्गणयोः ॥ इत्युक्तप्रकारांसंकथांसमीचीनांकथांब्रुवतोर्ब्रुवाणयोः ॥ कीदृशींकथाम् ॥ मुदावहाम् ॥ कथंभूतोलोकः ॥ अतथ्यवर्जितोदैनंदिनप्रलयरहितस्त्रैलोक्यनाशेप्यविनश्वर
इतियावत् ॥ तथाचभागवतेभगवद्वचनम् ॥ स्थास्नुःपरस्तात्कल्पवासिनामिति ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥

---

[1] भाविनीत्यपिक्कचित्पाठः

एकोनविंशकेऽध्यायउपरिष्टात्रिलोकितः ॥ वर्ण्यतेऽत्यद्भुताकारोध्रुवलोकोध्रुवःपरः ॥ १॥ ध्रुवलोकउपागतस्ततोनयनातिथ्यमित्युक्तंतत्रतिष्ठन्नितिप्रथमश्लोकेनसंदिग्धत्वेनानूद्यत्रिलोकीत्यादिनासार्धद्वयेनमध्येचतुर्धोत्प्रेक्ष्यपश्चात्कोयमित्यर्धेनपृच्छति ॥ तिष्ठन्नेकेनेत्यादिना ॥ एकेनपादेनार्थादेकंपादमुत्तोल्येत्यर्थः ॥ यद्वा एकेनपादेनएकरूपत्वेनस्थितेनपादद्वयेनेत्यर्थः ॥ तिष्ठन्हेसत्तमौसतांमध्येश्रेष्ठौकोयंभ्रमति ॥ कथंभूतः ॥ अनेकरसनाव्यग्रहस्ताग्रोनानाविधवातमयरज्ज्वाकुलकरांगुलिः ॥ व्यग्रलोचनश्चंचलनेत्रः ॥ १॥ त्रिलोक्येवमंडपस्तस्यस्तंभसन्निभःस्थूणासदृशः ॥ भाभीरश्मिभिरावृतः ॥ एवंसंदेहास्पदत्वेनानूद्यचतुर्धोत्प्रेक्षते ॥ अतुलमपरिमितंज्योतिषांसूर्यादीनांराशिंतुलयापरिमाणपात्रेणतुलयन्निवप

शिवशर्मोवाच ॥ ॥ तिष्ठन्नेकेनपादेनकोयंभ्रमतिसत्तमौ ॥ अनेकरशनाव्यग्रहस्ताग्रोव्यग्रलोचनः ॥ १ ॥ त्रिलोकीमंडपस्तंभसन्निभोभाभिरावृतः ॥ अतुलंज्योतिषांराशिंतुलयातुलयन्निव ॥ २ ॥ सूत्रधारइवव्योमव्यायामपरिमापकः ॥ त्रैविक्रमोंघ्रिदंडोवाप्रोद्दंडोगगनांगणे ॥ ३ ॥ अथवांबरकासारसारयूपस्वरूपधृक् ॥ कोयंकथयतंदेवौकृपयापरयामम ॥ ४॥ निशम्येतिवचस्तस्यवयस्यस्यविमानगौ ॥ प्रणया[1]दाहतुस्तस्मैध्रुवांध्रुवकथांगणौ ॥ ५ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ मनोःस्वायंभुवस्यासीदुत्तानचरणःसुतः ॥ तस्यक्षितिपतेर्विप्रद्वौसुतौसंबभूवतुः ॥ ६ ॥ सुरुच्यामुत्तमोज्येष्ठःसुनीत्यांतुध्रुवोपरः ॥ मध्येसभंनरपतेरुपविष्टस्यचैकदा ॥ ७॥ सुनीत्याराजसेवायैनियुक्तोऽलंकृतोर्भकः ॥ ध्रुवोधात्रेयिकापुत्रैःसमंविनयतत्परः ॥ ८ ॥ सगत्वोत्तानचरणंक्षोणीशंप्रणनामह ॥ दृष्ट्वोत्तमंतदुत्संगेनिविष्टंजनकस्यवै ॥ ९ ॥

रिमाणयन्निवेत्यर्थः ॥ २ ॥ व्योमव्यायामस्याकाशविस्तारस्यपरिमापकःपरिगणकोवा ॥ अग्रिमस्यवाशब्दस्याग्रानुषंगः ॥ कइव ॥ सूत्रधारइव ॥ यथागृहीतसूत्रःस्थपत्यादिर्गृहादिभूमिपरिमापयतितद्वदित्यर्थः ॥ परिमाणकइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ त्रिविक्रमोवामनस्तदीयस्त्रैविक्रमोंऽघ्रिदंडःपाददंडोवा ॥ कथंभूतः ॥ प्रोद्दंडोमहत्तरइत्यर्थः ॥ गगनमेवांगणंप्रांगणंतस्मिन् ॥ ३ ॥ अथवांऽबरमाकाशमेवकासारःसरस्तत्रसारयूपस्वरूपधृक्श्रेष्ठयूपस्वरूपभृत् ॥ तदेवंचतुर्धोत्प्रेक्ष्यपृच्छति ॥ कोऽयमिति ॥ ४ ॥ निशम्येत्यगस्त्योक्तिः ॥ ध्रुवांध्रुवफलांनिश्चितफलांनिश्चितार्थामितियावत् ॥ ५ ॥ उत्तानचरणउत्तानपादः ॥ ६ ॥ अपरःकनिष्ठः ॥ मध्येसभंसभायामध्ये ॥ ७ ॥ नियुक्तःप्रेषितः ॥ धात्रेयिकापुत्रैरुपमातृकापुत्रैःसह ॥ ८ ॥ ९ ॥

---

[1] प्रणयादूचतुरित्यपिपाठः

आरोढुकामआरुरुक्षुमित्यत्रचअग्रिमस्यांकमित्यस्यानुषंगः ॥ १० ॥ दौर्भगेयदुर्भगायाःपुत्र ॥ ११ ॥ बालहेबालक ॥ बालिशबुद्धित्वान्मूर्खबुद्धित्वात् ॥ १२ ॥ तत्तदा ॥ किं
कथम् ॥ अभवोजातोसि ॥ १३॥ नालंकुर्याःनालंकृतवानसि ॥ नविद्यतेउत्तमोयस्मात्सतथातमनुत्तमम् ॥१४॥ धराजानेःपृथ्वीपतेः ॥ परिबृंहितमुपलालितम् ॥ प्रांशोरिति ॥ अ
स्यप्रांशोरुच्चस्यसिंहासनस्याधिरोहणेरुचिश्चेत्तदासुरुचेर्ममकुक्षिमुदरंहित्वाकिंकिमर्थमवसोवसतिंकृतवानसि ॥ सुनीतेःकुक्षाविति शेषः ॥ कथंभूतंकुक्षिम् ॥सुरोचिषंसुष्ठुदीप्तिमंतम्

प्रोच्चसिंहासनस्थस्यनृपतेर्बाल्यचापलात् ॥ आरोढुकामस्त्वभवत्सौनीतेयस्तदाध्रुवः ॥ १० ॥ आरुरुक्षुमवेक्ष्यामुंसुरुचिर्ध्रुवमब्रवीत् ॥
दौर्भगेयकिमारोढुमिच्छेरंकंमहीपतेः ॥ ११ ॥ बालबालिशबुद्धित्वादभाग्याजठरोद्भव ॥ अस्मिन्सिंहासनेस्थातुंनत्वयासुकृतंकृतम् ॥ १२ ॥
यदिस्यात्सुकृतंतत्किंदुर्भगोदरगोऽभवः ॥ अनेनैवानुमानेनबुध्यस्वस्वाऽल्पपुण्यताम् ॥ १३ ॥ भूत्वाराजकुमारोपिनालंकुर्याममोदरम् ॥
सुकुक्षिजम[1]मुंपश्यत्वमुत्तममनुत्तमम् ॥ १४ ॥ अधिजानुधराजानेर्मानेनपरिबृंहितम् ॥ प्रांशोःसिंहासनस्यास्यरुचिश्चेदधिरोहणे ॥ १५ ॥
कुक्षिंहित्वाकिमवसःसुरुचेश्चसुरोचिषम् ॥ मध्येभूपसभंबालस्तयेतिपरिभर्त्सितः ॥ १६ ॥ पतन्निपीतबाष्पांबुर्धैर्याल्किंचिन्नचोक्तवान् ॥
उचिताऽनुचितंकिंचिन्नोचिवान्सोपिपार्थिवः ॥ १७ ॥ नियंत्रितोमहिष्याश्चतस्याःसौभाग्यगौरवात् ॥ विसृज्यचसभालोकंशोकंसंमृज्य
चेष्टितैः ॥ १८ ॥ शैशवैःसशिशुर्नत्वानृपंस्वसदनंययौ ॥ सुनीतिर्नीतिनिलयमवलोक्याथबालकम् ॥ १९ ॥ मुखलक्ष्म्यैवचाज्ञासीत्ध्रुवंस
मवमानितम् ॥ अभिसृत्यचतंबालंमूर्ध्न्युपाघ्रायसासकृत् ॥ २० ॥ किंचित्परिम्लानमिवससांत्वंपरिषस्वजे ॥ अथदृष्ट्वासुनीतिंसरहोंतःपुर
वासिनीम् ॥ २१ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ पतन्निर्गच्छन्निपीतंबाष्पांबुनेत्रजलंयेनसपतन्निपीतबाष्पांबुः ॥
उचितानुचितंभद्राभद्रम् ॥ १७ ॥ उचितानुचितानुक्तौहेतुस्तस्याःसुरुच्याःपट्टमहिष्याःसौभाग्यगौरवात्सौभाग्यातिशयेननियंत्रितोवशीकृतइति ॥ १८ ॥ शैशवैःशिशुसंबंधिभि
श्चेष्टितैः॥शोकंसंमृज्यप्रकटमकृत्वासध्रुवःशिशुर्बालः ॥ शिशुभिःसहसशिशुरितिवा ॥ १९ ॥ मुखलक्ष्म्यामुखशोभयाम्लानमुखश्रियेत्यर्थः ॥ समवमानितंसम्यगवज्ञातम् ॥२०॥
किंचित्परिम्लानमिवमनाक्ग्लानमिव ॥ ससांत्वंसांत्वनसहितंयथास्यात्परिषस्वजेआलिंगितवती ॥ २१ ॥

---

[1] इममित्यपिपाठः

॥ २२ ॥ दुकूलांचलसंपर्कैः पट्टवस्त्रांतसंघर्षणैः ॥ कथंभूतैः ॥ मृदुलैःकोमलैः ॥ २३ ॥ केनास्यमानितःकेनजनेनापमानितोऽवमानितस्तिरस्कृतोऽसि भवसिजातोसीत्येतत् ॥ सोप
रोधंउपरोधसहितंयथास्यात् ॥ यद्वा सोपरोधमंतःपुरंनिभृतमित्येतत् ॥ सध्रुवस्तामितिपाठेतांमातरंपर्यभाषतपरितोभावेनपप्रच्छेत्यर्थः ॥२४॥ भाषणमेवाह ॥ संपृच्छेइतिचतुर्भिः॥
संपृच्छेपृच्छामि ॥ जननिहेमातः ॥ त्वात्वाम् ॥ सम्यक्कुशंससत्यंकथय ॥ २५ ॥ २६ ॥ अर्हतेसुतइत्यनुषज्जते ॥ अनुत्तमोऽपकृष्टस्तुच्छइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ नीतिमद्वचइत्य

दीर्घंनिःश्वस्यबहुशोमातुरग्रेरुरोदह ॥ सांत्वयित्वाश्रुनयनावदनंपरिमार्ज्यच ॥ २२ ॥ दुकूलांचलसंपर्कैर्मृदुलैर्मृदुपाणिना ॥ पप्रच्छतनयं
मातावदरोदनकारणम् ॥ विद्यमानेनरपतौशिशोकेनाऽपमानितः ॥ २३ ॥ अपोऽथसमुपस्पृश्यतांबूलंपरिगृह्यच ॥ मात्रापृष्टःसोपरोधं
ध्रुवस्तांपर्यभाषत ॥ २४ ॥ संपृच्छेजननित्वाहंसम्यक्शंसममाग्रतः ॥ भार्यात्वेपिचसामान्येकथंसासुरुचिःप्रिया ॥ २५॥ कथंनभवतीमा
तःप्रियाक्षितिपतेरसि ॥ कथमुत्तमतांप्राप्तउत्तमःसुरुचेःसुतः ॥ २६॥ कुमारत्वेपिसामान्येकथंत्वहमनुत्तमः ॥ कथंत्वंमंदभाग्यासिसुकुक्षिः
सुरुचिःकथम् ॥ २७॥ कथंनृपासनंयोग्यमुत्तमस्यकथंनमे ॥ कथंमेसुकृतंतुच्छमुत्तमस्योत्तमंकथम् ॥ २८ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यसुनीति
र्नीतिमद्भिशोः ॥ किंचिदुच्छ्वस्यशनकैःशिशुकोपोपशांतये ॥ २९॥ स्वभावमधुरांवाणींवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ सापत्नंप्रतिघंत्यक्त्वाराजनीति
विदांवरा ॥ ३० ॥ ॥ सुनीतिरुवाच ॥ ॥ अयितातमहाबुद्धेविशुद्धेनांतरात्मना ॥ निवेदयामितेसर्वंमाऽपमानेमतिंकृथाः ॥ ३१ ॥ तयायदु
क्तंतत्सर्वंतथ्यमेवनचान्यथा ॥ सापत्युर्महिषीराज्ञोराज्ञीनामतिवल्लभा ॥ ३२ ॥ तयाजन्मांतरेतातयत्पुण्यंसमुपार्जितम् ॥ तत्पुण्योपच
याद्राजासुरुच्यांसुरुचिर्भृशम् ॥ ३३ ॥ मादृश्योमंदभाग्यायाःप्रमदासुप्रतिष्ठिताः ॥ केवलंराजपत्नीत्ववादस्तासुनतद्रुचिः ॥ ३४ ॥

न्वयः ॥ नीतिमांश्चासौशिशुश्चेतिनीतिमच्छिशुः नीतिमच्छिशोस्तस्यध्रुवस्यवचइतिवान्वयः ॥ २९ ॥ सापत्नंसपत्नीविषयंप्रतिघंप्रतिकूलंप्रतिपक्षमितियावत् ॥ ३० ॥ अयीतिसा
नुकंपसंबोधने ॥ कृथाःकुरु ॥ ३१॥३२॥३३ ॥ मादृश्यइति ॥ प्रमदासुमध्येप्रतिष्ठिताःस्थितामादृश्योयामंदभाग्यास्तास्वस्माकंकेवलंराजपत्नीत्ववादोनृपभार्यात्वकथनमात्रंनतद्रु
चिः तस्योत्तानपादस्यराज्ञोरुचिःप्रीतिर्नास्तीत्यर्थः ॥ ३४ ॥

॥३५॥ आतपत्रंचेत्याद्यानांनियमैर्यमैरित्यंतानांद्वादशश्लोकानामेतैर्मनोरथफलैस्तपोद्रुमास्तपांस्येवद्रुमावृक्षाःफलंत्येवेतित्रयोदशेनान्वयः ॥ भद्रासनंराजसिंहासनम् ॥ सिंधुरागजाः ॥ मदोद्धुरामदोन्मत्ताः॥३६॥ तुरंगमाअश्वाः ॥ तुरगाःशीघ्रगाः ॥ अनाधिव्याधि नविद्येतेआधिव्याधीमानसव्यथारोगौयस्मिंस्तज्जीवितम् ॥ तथाप्राज्यंप्रजासुखम् ॥ यद्वा प्राज्यंश्रेष्ठम् ॥ प्राच्यमितिपाठेप्राच्यंप्राचीदिग्भवमैश्वर्यम् ॥ एतच्चान्यादिदिग्भवैश्वर्याणामुपलक्षणम्॥३७॥अपराजितंपरैःशत्रुभिरितिशेषः ॥ अरिश्चासौषड्वर्गइंद्रियषड्वर्गश्चेत्यरिषड्वर्ग

महासुकृतसंभारैरुत्तमश्चोत्तमोदरे ॥ उवासतस्याःपुण्यायानृपसिंहासनोचितः ॥३५॥ आतपत्रंचचंद्राभंशुभेचापिचचामरे ॥ भद्रासनंतथोच्चंचसिंधुराश्चमदोद्धुराः ॥ ३६ ॥ तुरंगमाश्चतुरगास्त्वनाधिव्याधिजीवितम् ॥निःसपत्नंशुभंराज्यंप्राज्यंहरिहरार्चनम् ॥३७॥विपुलंचकलाज्ञानमधीतमपराजितम्॥तथाजयोरिषड्वर्गैस्वभावात्सात्विकीमतिः॥३८॥दृष्टिःकारुण्यसंपूर्णावाणीमधुरभाषिणी॥अनालस्यंचकार्येषुतथागुरुजनेनतिः ॥ ३९ ॥ सर्वत्रशुचितातातसापरोपकृतिःसदा ॥ और्जस्वलामनोवृत्तिःसदैवादीनवादिता ॥ ४० ॥ सदोजिरेचपांडित्यंप्रागल्भ्यंचरणांगणे ॥ आर्जवंबंधुवर्गेषुकाठिन्यंक्रयविक्रये ॥ ४१ ॥ मार्दवंस्त्रीप्रयोगेषुवत्सलत्वंप्रजासुच ॥ ब्राह्मणेभ्योभयंनित्यंवृद्धवृत्त्युपजीवनम् ॥ ४२ ॥ वासोभागीरथीतीरेतीर्थेवामरणंरणे ॥ अपराङ्मुखताऽर्थिभ्यःप्रत्यर्थिभ्योविशेषतः ॥ ४३ ॥ भोगःपरिजनैःसार्धंदानावंध्यदिनागमः ॥ विद्याव्यसनितानित्यंनित्यंपित्रोरुपस्थितिः ॥ ४४ ॥ यशसःसंचयोनित्यंनित्यंधर्मस्यसंचयः ॥ स्वर्गापवर्गयोःसिद्धिःसदाशीलस्यमंडनम् ॥ ४५ ॥

स्तस्मिन् ॥ इंद्रियारिषड्वर्गस्यपराभवइत्यर्थः ॥ अरिषड्वर्गैरितिपाठेअजयइतिच्छेदः ॥ ३८ ॥३९॥ साप्रसिद्धा ॥ येतिवापाठः ॥ और्जस्वलाऔदार्यवती ॥ ४० ॥ सदोऽजिरेसभांगणे ॥४१ ॥ स्त्रीप्रयोगेषुस्त्रीविषयव्यवहारेषु ॥ वृद्धानांसदाचाराणांयावृत्तिर्वर्तनंतेनोपजीवनंजीवनसंपादनम् ॥ वृद्धबुद्ध्युपजीवनमिक्वचित् ॥ ४२ ॥ वासोमरणमितितीर्थेरणेइत्युभयत्रसंबध्यते ॥ प्रत्यर्थिभ्यःप्रतिकूलार्थिभ्यःशत्रुभ्यइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ दानावंध्योदानैरव्यर्थोदिनागमोदिवसागमनंप्रत्यहंदानमित्यर्थः ॥ उपस्थितिरुपस्थानमनुकूलाचरणमितियावत् ॥ ४४ ॥ शीलस्यसद्वृत्तस्यमंडनंभूषणंप्रत्यहंसद्वृत्ताचरणमित्यर्थः ॥ ४५ ॥

पितृमित्रकैः पितुर्मित्रैः सह पितृव्यानि मित्राणि तैः सहेतिवा ॥ इतिहासपुराणानां इतिहासा महाभारतादयः पुराणानि ब्राह्मादीनि तेषाम् ॥ ४६ ॥ वाग्विलासेषु वचनप्रयोगेषु ॥ औदार्यंदातृत्वम् ॥ ४७ ॥ परामुख्या केवलावा ॥ एतैरातपत्रादिकृशतांतैर्मनोरथफलैर्मनोराज्यवत्फलत्वेनकल्पितैः मनोऽभिलषितफलैरितिवाकृत्वातपोद्रुमाः फलंतीति ॥ ४८ ॥ प्र

सद्भिश्चसंगतिर्नित्यंमैत्रीचपितृमित्रकैः ॥ इतिहासपुराणानामुत्कंठाश्रवणेसदा ॥ ४६ ॥ विपद्यपिपरंधैर्यंस्थैर्यंसंपत्समागमे ॥ गांभीर्यंवाग्विलासेषुऔदार्यंपात्रपाणिषु ॥ ४७ ॥ देहेपरेकाकृशतातपोभिर्नियमैर्यमैः ॥ एतैर्मनोरथफलैःफलंत्येवतपोद्रुमाः ॥ ४८ ॥ तस्मादल्पतपस्त्वाद्वैत्वंचाहंचमहामते ॥ प्राप्यापिराजसांनिध्यंराजलक्ष्म्यानभाजनम् ॥ ४९ ॥ मानापमानयोस्तस्मात्स्वकृतंकारणंपरम् ॥ स्रष्टापिनापमार्ष्टुंतत्परीष्टेस्वकृतांकृतिम् ॥ माशोचस्त्वमतःपुत्रदिष्टमिष्टंसमर्पयेत् ॥ ५० ॥ इत्याकर्ण्यसुनीत्यास्तन्महावाक्यंसुनीतिमत् ॥ सौनीतेयोध्रुवोवाचमाददेवक्तुमुत्तरम् ॥ ५१ ॥ ॥ध्रुवउवाच॥ ॥जनयित्रिसुनीतेमेशृणुवाक्यमनाकुलम् ॥ माबालइतिमत्वामामवमंस्थास्तपस्विनि ॥ ५२ ॥ यद्यहंमानवेवंशेजातोऽस्म्यत्यंतपावने ॥ उत्तानपादतनयस्त्वदीयोदरसंभवः ॥ ५३ ॥ तपएवहिचेन्मातःकारणंसर्वसंपदाम् ॥ तत्तदासादितंविद्धिपदमन्यैर्दुरासदम् ॥ ५४ ॥ एकमेवहिसाहाय्यंकुरुमातरतंद्रिता ॥ अनुज्ञादानमात्रंचआशीर्भिरभिनंदय ॥ ५५ ॥ सापिज्ञात्वामहावीर्यंकुमारंकुक्षिसंभवम् ॥ महत्योत्साहसंपत्त्याराजमानमुवाचतम् ॥ ५६ ॥

स्तुतमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ ४९ ॥ स्वकृतंस्वेनकृतंकर्म ॥ स्वकृतांकृतिंस्वेनकृतंकर्मस्रष्टापितामपमार्ष्टुंनपरीष्टेनसमर्थइत्यर्थः ॥ सांत्वयति ॥ माशोचइति ॥ दिष्टंदैवम् ॥ समर्पयेत्प्रापयेत् ॥ समुन्नयेदितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अन्यैर्दुरासदंयत्पदंतदासादितंविद्धीत्यन्वयः ॥ ५४ ॥ अनुज्ञादानमात्रंचेतिचकारोभिन्नक्रमे ॥ अनुज्ञादानमात्रंकुरुआशीर्भिरभिनंदयचेत्यर्थः ॥ ५५ ॥ राजमानंभ्राजमानम् ॥ ५६ ॥

शय्यंतेऽनेनेतिशयःपादः ॥ पादप्रसारणपूर्वकंहिसर्वेशेरतइतिसर्वेषामनुभवसिद्धम् ॥ उत्तानउच्चैःशयोयस्यसउत्तानशयउत्तानपादस्तस्यांगजउत्तानशयांगज ॥ हेउत्तानशयहेस्त
नंधयेतिपृथग्वापदम् ॥ स्यादुत्तानशयोडिंभस्तनयश्चस्तनंधयइत्यमरः ॥ अनुत्तानशयेप्युत्तानशयपदप्रयोगस्त्वार्द्रचित्ततया ॥ आत्मजेतिक्वचित् ॥ साष्टैकवर्षदेशीयं अष्टाभिःसह
वर्ततइतिसाष्टंसाष्टंचतदेकवर्षंचेतिसाष्टैकवर्षईषदसमाप्तंसाष्टैकवर्षंयस्यससाष्टैकवर्षदेशीयः ॥ ईषदसमाप्तौकल्पब्देश्यदेशीयरइतिदेशीयर्प्रत्ययः ॥ सप्ताष्टदेश्यवर्षीयमितिपाठेईषद
समाप्तानिसप्तवाऽष्टवावर्षाणियस्यतमित्यर्थः ॥ एवंभूतंत्वांयद्यप्यनुज्ञातुमाज्ञांदातुंनशक्नोमितथापिकथयाम्याज्ञांप्रयच्छामीत्यर्थः ॥५७॥आज्ञानर्हेप्याज्ञादानेहेतुमाह ॥ सपत्नीति॥
सपत्नीदुष्टवाक्यान्येवभल्ल्योबाणास्तैर्मेतवचत्वद्दिभिन्नेसतिबाष्पनिवहजलानिनतिष्ठंति ॥ तवत्वत्संबंधीनित्वन्निमित्तानिबाष्पौघवारीणीतिवा ॥ अतःकिंकरोमिएतदर्थमाज्ञांप्रयच्छा

अनुज्ञातुंनशक्ताऽहंत्वामुत्तानशयांगज ॥ साष्टैकवर्षदेशीयंतथापिकथयाम्यहम् ॥५७॥ सपत्नीवाक्यभल्लीभिर्भिन्नेमहतिमेत्त्वदि ॥ तवबा
ष्पौघवारीणिनतिष्ठंतिकरोमिकिम् ॥ ५८ ॥ तानिमन्येऽत्रमार्गेणस्रवंत्यविरतंशिशो ॥ स्रवंतीश्चचिकीर्षंतिप्रतिकूलजलाःकिल ॥ ५९ ॥
त्वदेकतनयातातत्वदाधारैकजीविता ॥ त्वमंगयष्टिरसिमेत्वन्मुखासक्तलोचना ॥ ६० ॥ लब्धोसिकतिभिःकष्टैरिष्टाःसंप्रार्थ्यदेवताः ॥ त्वन्मु
खेंदूदयेतातमन्मनःक्षीरनीरधिः ॥ ६१ ॥ आनंदपयसापूर्यंकुचाबुद्वेलितोभवेत् ॥ त्वदंगसंगसंभूतसुखसंदोहशीतला ॥ ६२ ॥ सुखंशयेसु
शयनेप्रावृत्यपुलकांबरम् ॥ अपोऽथसमुपस्पृश्यतांबूलंपरिगृह्यच ॥ ६३ ॥

मीत्यर्थः ॥ तत्तद्वाक्यौघवारीणीतिक्वचित् ॥ ५८ ॥ आज्ञादानेहेत्वंतरमाह ॥ तानीति ॥ किलप्रसिद्धौ ॥ हेशिशोतानिबाष्पौघवारीण्यविरतंनेत्रमार्गेणनेत्ररंध्रेणस्रवंति ॥ स्रवंतीश्चन
दीः ॥ स्रवंतीनिम्नगापगाइत्यमरः ॥ चिकीर्षंतिकर्तुमिच्छंतिवांछंतीतियावत् ॥ कथंभूताः ॥ प्रतिकूलजलाःदुःखावहाइत्यर्थः ॥ आनंदबाष्पौघधाराव्यावृत्त्यर्थंविशेषणम् ॥ नकेव
लंस्रवंतिस्रवंतीश्चचिकीर्षंतीतिवाऽन्वयः ॥ प्रतिकूलजनाइतिवापाठः ॥ किलेतिप्रसिद्धौ ॥ ५९ ॥ एवंकथंचिद्दास्यमानानुज्ञायाःपुत्रविश्लेषजनितखेदायाविलापमाहतुरथेत्यतः
प्राक्तनेनग्रंथेन ॥ यष्टिर्लकुटः ॥ ६० ॥ उद्वेलितोलंघिततीरमर्यादउत्सिक्तनीरोवा ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शयेशयनंकुर्वे ॥ सुशयनेशोभनशय्यायाम् ॥ अद्यइतिपाठेइदानींप्रावृत्यास्ती
र्यैत्यर्थः ॥ पुलकएवांबरंवस्त्रंपुलकांबरम् ॥ अपइति ॥ अथानंतरंअपःसमुपस्पृश्यमुखंप्रक्षाल्याचम्येत्यर्थः ॥ ६३ ॥

त्वदास्येति ॥ हेसुधांशुवदनचंद्राननत्वदास्यस्यतवमुखस्ययदोष्ठपुटकंदंतच्छदद्वयंतदेवदुग्धवार्धिःक्षीरसमुद्रस्तेनवर्धितामुच्छलितांसुधांपीयूषंधयंतीपिबंतीचुंबनादिनानधिनोमिग्लानिनप्रामोमीत्यर्थः ॥ अपिशब्दात्पश्यंत्यपश्यंत्यपि ॥ ६४ ॥ त्वदीयेति ॥ त्वदीयःशीतलालापःकोमलवचनंममश्रुतिपथंयदाप्रापतदैवसपत्नीवाक्यदवथुःसपत्नीवाक्यमेवदवथुस्तस्माद्वायोदवथुःकंपः सवेपथुःसकंपःस्यान्नश्येदित्यर्थः ॥ ६५ ॥ यदंगेति ॥ अंगहेपुत्रयद्यदात्वंचिरंनिद्रासिनिद्रांकरोषितदेतिवक्ष्यमाणंध्यायंत्यस्मिचिंतयंतीभवामि ॥ किंतत्तदाह ॥ कदाऽसौनिद्रादरिद्रः निद्रायादरिद्रःअभावोभविता ॥ निश्चेष्टत्वसाम्यात्सूर्योदयेऽरविंदवद्भविष्यति ॥ यथासूर्योदयेऽरविंदंविकसितंभवतितथासौनिद्राक्रांतनेत्रःकदाविकासंगमिष्यतीत्यर्थः ॥ निद्रादरिद्रोऽसौध्रुवइतिवा ॥ ६६ ॥ उपेयाउपगच्छसि ॥ अनर्घ्यार्घ्यममूल्यार्घ्यम् ॥ स्यातांभवेताम् ॥ उन्मुखौक्षरितचूचुकौ ॥ इवेत्युत्प्रेक्षायाम् ॥ ६७ ॥ यदेति ॥ यदा

त्वदास्यस्यौष्ठपुटकदुग्धवार्धिविवर्धिताम् ॥ सुधांसुधांशुवदनधयंत्यपिधिनोमिन ॥ ६४ ॥ त्वदीयःशीतलालापःप्रापश्रुतिपथंयदा ॥ सपत्नीवाक्यदवथुस्तदैवस्यात्सवेपथुः ॥ ६५ ॥ यदंगनिद्रासिचिरंध्यायंत्यस्मितदेत्यहम् ॥ कदानिद्रादरिद्रोसौभविताकोंदयेऽब्जवत् ॥ ६६ ॥ यदोपेयागृहान्वत्सखेलित्वाबालखेलनैः ॥ तदानर्घ्यार्घ्यमुत्स्रष्टुंस्तनौस्यातामिवोन्मुखौ ॥ ६७ ॥ यदासौधाद्विनिर्यायाःपद्मरेखांकितंपदम् ॥ प्राणानांतेयियासूनांतदातदवलंबनम् ॥ ६८ ॥ यदायदाबहिर्यासिपुत्रत्रिचतुरंपदम् ॥ तदातदाममप्राणःकंठप्राघुणिकीभवेत् ॥ ६९ ॥ चित्रंपुत्रत्वरयतियातुंमेमानसांडजः ॥ सुधाधाराधरइवबहिश्चिरयतित्वयि ॥ ७० ॥

त्वंसौधाद्राजसदनाद्विनिर्यायाःनिर्गच्छसितदायियासूनांगंतुमिच्छूनांप्राणानांधूलिकादिप्रदेशेपद्मरेखाचिह्नितंतवयत्पदंतदवलंबनमाश्रयेजीवनहेतुःस्यादित्यर्थः ॥ ६८ ॥ यदायदेति ॥ हेपुत्र त्रिचतुरं त्रयंचतुष्टयंवापदंयदात्वंबहिर्यासितदातदाममप्राणःकंठप्राघुणिकीकंठातिथिःकंठगतइत्यर्थः ॥ यथायथातथातथेतिक्वचित् ॥ ६९ ॥ चित्रमिति ॥ हेपुत्रएतच्चित्रम् ॥ किंतत् ॥ त्वयिबहिश्चिरायतिविलंबभाजिसतिममममानसांडजोमानसंमनएवांडजश्चकोराख्यःपक्षीयातुंत्वरयतित्वरांकरोति ॥ कथंभूतेइवत्वयि ॥ सुधाधाराधरेइव सुधाधाराममृतधारांधरतीतितथातस्मिन्नमृतमयेचंद्रइवेत्यर्थः ॥ चकोराख्यांडजोपिचंद्ररश्म्यमृतंपातुंचंद्रनिकटेगंतुंत्वरयतेइतिलोकप्रसिद्धम् ॥ सुधाधाराधरमयइतिक्वचित्पाठः ॥ सुधाधाराधराकारइतिचान्यत्र ॥ पाठद्वयेपिपूर्वोक्तएवार्थः ॥ ७० ॥

कथंकथमप्यनुज्ञांददात्यथेति ॥७१॥ अनुअनंतरंपश्चाद्वा ॥ इवेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ मौलिजजंबालजडौ मौलिजाःकेशाएवजंबालाःपंकास्तैर्जडौवेष्टितावित्यर्थः ॥ निषद्वरस्तुजं
बालःपंकोस्त्रीशादकर्दमावित्यमरः ॥ ७२ ॥ तयासुनीत्येतिसंबंधः ॥ परिगुंफ्यग्रथित्वा ॥ उपायनीकृताउपहारीकृता ॥ उपायनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदेत्यमरः ॥ ७३ ॥ तदनुगी
कृतास्तस्यध्रुवस्यपश्चाद्गाःकृताः ॥ नवार्याःप्रसराःस्वकार्यक्षमतायेषांस्वाशीर्वादानांतेतथा ॥ सापेक्षत्वेपिसमासआर्षः ॥ शतात्परेपरःशताःअसंख्याताइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ मरुतावायु

अथतिष्ठंतुकठिनाःप्राणाःकंठाटवीतटे ॥ तपस्यंतोतिसंतप्तास्तपसेत्वयियास्यति ॥ ७१ ॥ इत्यनुज्ञामनुप्राप्यजननीचरणांबुजौ ॥ क्षणंमौ
लिजजंबालजडौकृत्वाध्रुवोययौ ॥ ७२ ॥ तयापिधैर्यसूत्रेणसुनीत्यापरिगुंफ्यच ॥ नेत्रेंदीवरजामालाध्रुवस्योपायनीकृता ॥ ७३ ॥ मात्रा
तन्मार्गरक्षार्थंतदातदनुगीकृताः ॥ परैरवार्यप्रसराःस्वाशीर्वादाःपरःशताः ॥ ७४ ॥ स्वसौधात्सविनिर्गत्यबालोऽबालपराक्रमः ॥ अनुकूलेन
मरुतादर्शिताध्वाऽविशद्वनम् ॥ ७५ ॥ संमरुत्तरुशाखाग्रप्रसारणमिषेणसः ॥ कृताहूतिरिवप्रेम्णावनेनवनमाविशत् ॥ ७६ ॥ समात्रदैवतो
भिज्ञःकेवलंराजवर्त्मनि ॥ नवेदकाननाध्वानंक्षणंदध्यौनृपात्मजः ॥ ७७ ॥ यावदुन्मील्यनयनेपुरःपश्यतिसध्रुवः ॥ तावद्ददर्शसप्तर्षीनतर्कि
तगतीन्वने ॥ ७८ ॥ बालिशेष्वसहायेषुभवेद्भाग्यंसहायकृत् ॥ अरण्यान्यांरणेगेहेततोभाग्यंहिकारणम् ॥ ७९ ॥ क्वराजतनयोबालोगहनं
क्वचतद्वनम् ॥ बलात्स्वसात्प्रकुर्वत्यैनमस्तेभवितव्यते ॥ ८० ॥ यत्रयस्यहियद्भाव्यंशुभंवाऽशुभमेवच ॥ आकृष्यभाविनीरज्जुस्तत्रतस्यहि
दापयेत् ॥ ८१ ॥ अन्यथाविदधात्येषमानवोबुद्धिवैभवात् ॥ भगवत्याभविन्याऽसौविदध्याद्विधिरन्यथा ॥ ८२ ॥ नवयोनचवैचित्र्यंनचि
त्रंविदधेहितम् ॥ नबलंनोद्यमःपुंसांकारणंप्राक्कृतंकृतम् ॥ ८३ ॥

ना ॥ ७५ ॥ सइति ॥ मरुतावायुनायत्तरुशाखाग्राणांप्रसारणमांदोलनंतन्मिषेणव्याजेन ॥ वायुनातरुपल्लवाग्राणांप्रसारणंमिषंव्याजंयस्मिन्नूतेनवनेनेतिसामानाधिकरण्यंवा ॥ ७६ ॥
॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अरण्यान्यांमहारण्ये ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वैचित्र्यंविविधचित्रीकरणम् ॥ चित्रंचित्रीकरणमात्रम ॥ चित्तमितिवापाठः ॥ कृतंकर्म ॥ तदुक्तम् ॥ नम
स्तत्कर्मभ्योविधिरपिनयेभ्यःप्रभवतीति ॥ ८३ ॥

---

१ अत्रसुमरुदितिपाठोपेक्षितइतिभाति अन्यथासइतिपदस्यद्विवारंपाठोऽसंगतःस्यात्

सध्रुवःसप्तर्षीन्दृष्ट्वाप्रमुमोदह ॥ अनंतरंप्रणम्यललितंवचोविज्ञापयांचक्रइतिपंचमेनान्वयः ॥ सप्तसप्त्यतितेजसःसूर्याधिकमहसः तद्वदतितेजसइतिवा ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अ
कांडइति ॥ पुनःकीदृशान् ॥ अकांडेऽनवसरेमिलितान् ॥ मेलनहेतोरभावेपिसमवेतानित्यर्थः ॥ अतएवचित्रमाश्चर्यम् ॥ कानिव ॥ विपद्विनिर्मग्नाःप्रजाउद्दिधीर्षूनुद्धर्तुमिच्छून् सप्तनी

अथदृष्ट्वाससप्तर्षीन्सप्तसप्त्यतितेजसः ॥ भाग्यसूत्रैरिवाकृष्योपनीतान्प्रमुमोदह ॥ ८४ ॥ तिलकांकितसद्भालान्कुशोपग्रहितांगुलीन् ॥
कृष्णाजिनोपविष्टांश्चयज्ञसूत्रैरलंकृतान् ॥ ८५ ॥ साक्षसूत्रकरान्किंचिद्विनिमीलितलोचनान् ॥ सुधौतसूक्ष्मकाषायवासःप्रावरणान्वि
तान् ॥ ८६ ॥ अकांडेपिमहाभागान्मिलितान्सप्तनीरधीन् ॥ चित्रंविपद्विनिर्मग्नानुद्दिधीर्षूनिवप्रजाः ॥ ८७ ॥ उपगम्यविनम्रांसःप्रबद्धकर
संपुटः ॥ ध्रुवोविज्ञापयांचक्रेप्रणम्यललितंवचः ॥ ८८ ॥ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ अवैतमांमुनिवराःसुनीत्युदरसंभवम् ॥ उत्तानपादतनयंध्रुवं
निर्विण्णमानसम् ॥ ८९ ॥ इदंवनमनुप्राप्तंसनाथंयुष्मदंघ्रिभिः ॥ प्रायोनभिज्ञंसर्वत्रमहर्द्ध्युषितमानसम् ॥ ९० ॥ तेदृष्ट्वोर्जस्वलंबालंस्वभा
वमधुराकृतिम् ॥ अनर्घ्यनयनेपथ्यंमृदुगंभीरभाषिणम् ॥ ९१ ॥ उपोपवेश्यशिशुकंप्रोचुर्वैविस्मिताभृशम् ॥ अहोबालविशालाक्षमहारा
जकुमारक ॥ ९२ ॥ विचार्यापिनजानीमोवदनिर्वेदकारणम् ॥ अद्यतेह्यर्थचिंतानोह्यपमानःप्रसूर्गृहे ॥ ९३ ॥ नीरुक्शरीरसंपत्तिर्निर्वेदे
किंनुकारणम् ॥ अनवाप्ताभिलाषाणांवैराग्यंजायतेनृणाम् ॥ ९४ ॥ सप्तद्वीपपतेराज्ञःकुमारस्त्वंतथाकथम् ॥ स्वभावभिन्नप्रकृतौलोकेस्मि
न्मनोगतम् ॥ ९५ ॥ अवगंतुंहिशक्येतयूनोवृद्धस्यवाशिशोः ॥ इतिश्रुत्वावचस्तेषांसहजप्रेमनिर्भरम् ॥ ९६ ॥

रधीन्सप्तसमुद्रानिव ॥ अभूतोपमेयम् ॥ यदासप्तसागराःप्रजाउद्दिधीर्षवस्तदायथामिलंतितथामिलितानित्यर्थः ॥ गुणरत्नाकरत्वागाधबोधादिनासमुद्रसाम्यम् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥
महत्याऋद्ध्याउषितमध्युषितमाश्रितंमानसंयस्यसतथातम् ॥ ९० ॥ ऊर्जस्वलंतेजस्विनम् ॥ अनर्घ्यनयनेपथ्यमतिशयनीतिचतुरम् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ नीरुग्रोगरहितः ॥ ९४ ॥
तथावैराग्यवानित्यर्थः ॥ स्वभावभिन्नप्रकृतौ स्वभावान्मायातोभिन्नानानाप्रकृतिःस्वभावोवासनायस्यतस्मिन्लोके ॥ ९५ ॥ ९६ ॥

प्रांशुमनोरथउच्चाभिलाषः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ क्षात्रंक्षत्रियजातिंक्षत्रियस्वभावंवा ॥ तत्तदा ॥ तत्क्षात्रमितिवा ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥१००॥ श्रवःश्रवणेंद्रियंतद्गोचरीकुरु ॥ १ ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ भद्रासनंचक्रवर्तिसिंहासनम् ॥२॥ उपदिश्यतइत्युपदेशउपायइत्यर्थः ॥ तत्तस्मात् ॥ उच्यतांकथ्यताम् ॥३॥ कस्योपदेशइत्यतआह ॥ अनन्येति ॥ समुच्छ्रितमत्युच्छ्रितमत्युच्चमितियावत् ॥ समुत्थितमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ एतादृशंदुरासदंदुर्लभंयत्स्थानमितिशेषस्तत्कथंकेनप्रकारेणउपायेनलभ्यंसउपदेशउपायःकथ्यतामितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ४ ॥

वाचंजग्राहसतदाशिशुःप्रांशुमनोरथः॥ ॥ध्रुवउवाच॥ ॥प्रेषितोराजसेवार्थंजनन्याऽहंमुनीश्वराः॥ ९७॥ राजांकमारुरुक्षुर्हिसुरुच्यापरिभर्त्सितः॥ उत्तमंचोत्तमीकृत्यमांचमन्मातरंतथा ॥ ९८ ॥ धिक्कृत्यप्रशशंसस्वंनिर्वेदेकारणंत्विदम् ॥ निशम्येतिशिशोर्वाक्यंपरस्परमवेक्ष्यते॥ ९९॥ क्षात्रमेवशशंसुस्तदहोबालेपिनक्षमा॥१००॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥किमस्माभिरहोकार्यंकस्तवास्तिमनोरथः॥ ज्ञातोभवतुतावत्सनःश्रवोगोचरीकुरु॥ १॥ ॥ध्रुवउवाच॥ ॥मुनयोममयोबंधुरुत्तमश्चोत्तमोत्तमः॥ पित्रादत्तंचसोऽध्यास्तांतद्भद्रासनमुत्तमम्॥ २ ॥ भवत्कृतंहिसाहाय्यमेतदिच्छामिसुव्रताः॥ प्रायोजानेनबालत्वादुपदेशस्तदुच्यताम्॥ ३ ॥ अनन्यनृपभुक्तंयद्यदन्येभ्यःसमुच्छ्रितम् ॥ इंद्रादिदुरवापंयत्कथंलभ्यंदुरासदम् ॥ ४ ॥ पित्रोत्सृष्टंनकांक्षामिकांक्षामिस्वभुजार्जितम् ॥ मनोरथपथातीतंभवेद्यत्पितुरप्यहो ॥५॥ पितृसंपत्तिभोक्तारःप्रायशोनयशोधनाः॥ नरोत्तमास्तुतेज्ञेयायेपित्राधिक्यदर्शिनः॥६॥ उपार्जितंहिपित्रायेनाशयंतियशःश्रुतम्॥ धनंनिधनमेवास्तुतेषांदुर्वृत्तचेतसाम्॥ ७॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यमुनयःसुनयोर्जितम् ॥ यथार्थमेवंप्रत्यूचुर्मरीच्याद्यास्तथाध्रुवम् ॥ ८ ॥ मरीचिरुवाच॥ ॥अनर्चिताच्युतपदःपदमापद्यतेकथम्॥ यथातथात्वमात्थांगनातथ्यंकथयाम्यहम्॥ ९ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ श्रुतंप्रख्यातंधनंच ॥ ७ ॥ इतीति ॥ इत्येवंपूर्वोक्तप्रकारं सुनयोर्जितंशोभननयेनवर्धितं यथार्थंपरमार्थं तस्यध्रुवस्यवचःश्रुत्वामुनयोमननशीलाअपिमरीच्याद्यास्तथायथार्थंध्रुवंप्रत्यूचुःप्रत्युत्तरंदत्तवंतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ अनर्चितेति ॥ हेअंगध्रुवत्वंयथायादृशंपदंआत्थकथयसितथातादृशंपदमनर्चिताच्युतपदःकथमापद्यतेनकथंचिदपिप्राप्नोति ॥ एतदहंनातथ्यंनमृषाकथयामीत्यर्थः ॥ यथायथेतिपाठेएकोयथाशब्दोयथावदित्यर्थे ॥ तथाशब्दोऽध्याहर्तव्योयत्तदोर्नित्यसंबंधात् ॥ ९ ॥

मरीच्यनुरूपमुपदेशमत्रिरुवाच ॥ अनास्वादितेति ॥ पदंस्थानम ॥ फलमितिक्वचित्पाठः ॥ पथमितिपाठेपंथानमित्यर्थः ॥ अकारांतोवापथशब्दोवाटःपथश्चेतिवचनात् ॥ ११०॥ अत्र्यनुरूपमुपदेशमंगिराअप्युवाच ॥ अदवीयइति ॥ अदवीयोमहदित्यर्थः ॥ निकटवर्तीतिवा ॥ कांतांघ्रिकमलेसुखसेव्यचरणपद्मेसुशीलयेच्छोभनप्रकारेणध्यायेत् ॥ ११ ॥ परमांतमात्यंतिकंनाशम् ॥१२ ॥ प्रधानंप्रकृतिः ॥ पुरुषईश्वरः ॥ एकवद्भावादेकवचनम् ॥ तस्मात्परंयत्परमंब्रह्माहुःसोऽच्युतःसर्वदास्यतीत्यन्वयः ॥ ननुसजातीयविजातीयस्वगतभेदात्कथंतस्यब्रह्मत्वंतत्राह ॥ यन्माययायस्यमाययाऽपरंसर्वमिति ॥ ततमितिपाठेयद्ब्रह्ममाययाततमित्यर्थः ॥ १३ ॥ सविष्णुः ॥ वेतिपाठेलोकोक्तिः ॥१४॥ वर्तनंचालनम् ॥ सिद्ध

अत्रिरुवाच॥ ॥अनास्वादितगोविंदपदांबुजरजोरसः॥ मनोरथपथातीतंस्फीतंनाकलयेत्पदम्॥११०॥ ॥अंगिराउवाच॥ ॥अदवीयःपदंतस्यसर्वासांसंपदामिह॥ कमलाकांतकांतांघ्रिकमलेयःसुशीलयेत्॥११॥ ॥पुलस्त्यउवाच॥ ॥यस्यस्मरणमात्रेणमहापातकसंततिः॥ परमांतमवाप्नोतिसविष्णुःसर्वदोध्रुव॥१२॥ ॥पुलहउवाच॥ ॥यदाहुःपरमंब्रह्मप्रधानपुरुषात्परम्॥ यन्माययाततंसर्वंसर्वदास्यतिसोच्युतः॥१३॥ ॥क्रतुरुवाच॥ ॥योयज्ञपुरुषोविष्णुर्वेदंवेद्योजनार्दनः॥ अंतरात्माऽस्यजगतःसतुष्टःकिंनयच्छति॥१४॥ ॥वसिष्ठउवाच॥ ॥यद्भ्रूनर्तनवर्तिन्यःसिद्धयोऽष्टौनृपात्मज॥ तमाराध्यहृषीकेशमपवर्गोप्यदूरतः॥१५॥ ॥ध्रुवउवाच॥ ॥सत्यमुक्तंमुनीशानाविष्णोराराधनंप्रति॥ कथंवाभगवानिज्यःसविधिश्चोपदिश्यताम्॥१६॥ ॥मुनयऊचुः॥ ॥तिष्ठतागच्छतावापिस्वपताजाग्रतातथा॥ शयानेनोपविष्टेनजप्योनारायणःसदा॥१७॥ द्वादशाक्षरमंत्रेणवासुदेवात्मकेनच॥ ध्यायंश्चतुर्भुजंविष्णुंजप्त्वासिद्धिंनकोगतः॥१८॥

योणिमाद्याः ॥ १५ ॥ १६॥ तिष्ठतेति ॥ तदुक्तम् ॥ नदेशनियमश्चात्रनकालनियमस्तथा नोच्छिष्टादौनिषेधोस्तिहरेर्नामनिलुब्धकेति ॥१७॥ मंत्रस्यैकदेशमुद्धरति ॥ वासुदेवात्मकेनेति ॥ ओंनमोभगवतेवासुदेवायेत्यनेनेत्यर्थः ॥ तथाचवैष्णवेयदक्षाणि हिरण्यगर्भपुरुषप्रधानाव्यक्तरूपिणे ओंनमोवासुदेवायशुद्धज्ञानस्वरूपिणइति तत्तुकल्पभेदाभिप्रायेणेतिबोद्धव्यम् ॥ जप्त्वाजपित्वा ॥ तप्त्वेतिपाठेआलोचयित्वाऽभेदेनध्यायन्नित्यर्थः ॥ विष्णुर्भूत्वायजेद्विष्णुमितिवचनात् ॥ सिद्धिमोक्षाख्यांधर्मार्थकाममोक्षात्मिकांवा ॥ ध्येयमाह ॥ चतुर्भुजमित्यादि ॥ १८ ॥

---

१ देवदेवइतिक्वचित्पाठः

अतसीलोकप्रसिद्धातत्पुष्पसदृशम् ॥ क्षणंसर्वात्मकंपश्यन्निति॥तथाचोक्तम ॥ सर्वपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतम् द्विजस्तपस्वीभवतिपंक्तिपावनपावनइति ॥ सिध्यतिधूतपा
प्माभवति ॥ १९ ॥ नकेवलंसिध्यतिकिंतुपुत्रानिति ॥ १२० ॥ नोपस्पृशंतिनोपसर्पंति ॥ अयमेववापाठः ॥ २१ ॥ पितामहेनस्वायंभुवेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ १२४ ॥ ॥ इति
श्रीरामानंदविरचितायांकाशीखंडटीकायामेकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सप्तर्ष्यादिष्टमार्गस्यध्रुवस्यामिततेजसः ॥ वर्ण्यतेविंशतित

अतसीपुष्पसंकाशंपीतवाससमच्युतम् ॥ क्षणंसर्वात्मकंपश्यन्कोनसिध्यतिभूतले ॥ १९ ॥ पुत्रान्कलत्रमित्राणिराज्यंस्वर्गापवर्गकम् ॥
वासुदेवंजपन्मर्त्यःसर्वंप्राप्नोत्यसंशयम् ॥ १२० ॥ वासुदेवजपासक्तानपिपापकृतोजनान् ॥ नोपस्पृशंतिवैविघ्नायमदूताश्चदारुणाः ॥ २१ ॥
पितामहेनतेप्येषमहामंत्रउपासितः ॥ मनुनाराज्यकामेनवैष्णवेनमहर्द्धिना ॥ २२ ॥ त्वमप्येतेनमंत्रेणवासुदेवपरोभव ॥ यथाभिलषितामृ
द्धिंक्षिप्रमाप्नुहिसत्तम ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वांऽतर्हिताःसर्वेमहात्मानोमुनीश्वराः ॥ वासुदेवमनाभूत्वाध्रुवोपितपसेगतः ॥ १२४ ॥ ॥ इतिश्री
स्कंदपुराणेकाशीखंडध्रुवलोकवर्णनेध्रुवोपदेशोनामैकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ औत्ता
नपादिर्निर्गत्यततःकाननतोद्विज ॥ रम्यंमधुवनंप्रापयमुनायास्तटेमहत् ॥ १ ॥ आद्यंभगवतःस्थानंतत्पुण्यंहरिमेधसः ॥ पापोपिजंतुस्तत्रा
प्यनिष्पापोजायतेध्रुवम् ॥ २ ॥ जपन्सवासुदेवाख्यंपरंब्रह्मनिरामयम् ॥ अपश्यत्तन्मयंविश्वंध्यानस्तिमितलोचनः ॥ ३ ॥ हरिर्हरित्सुसर्वा
सुहरिर्हरिमरीचिषु ॥ शिवामृगमृगेंद्रादिरूपःकाननगोहरिः ॥ ४ ॥

मेऽध्यायेचर्यातपःस्थितेः ॥ १ ॥ ध्रुवोपितपसेगतइत्युक्तंततःपरंकिंवृत्तमित्याकांक्षायामाहतुः ॥ औत्तानपादिरिति ॥ मधुनाम्नादैत्येनाधिष्ठितंवनंमधुवनम ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ पुनश्च
मधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः ततोमधुवनंनामख्यातमत्रमहीतलइति ॥ १ ॥ महत्त्वेहेतुराद्यमिति ॥ संसारंहरतिमेधायस्यसहरिमेधास्तस्य ॥ २ ॥ जपन्नितिवाच्यवाचकयोरभेदोप
चारात् ॥ निरामयंसर्वोपद्रवरहितम् ॥ ध्यानेनस्तिमितेनिश्चलेलोचनेयस्यसतथा ॥ ३ ॥ वासुदेवमयत्वंप्रपंचयतोहरिरित्यादिनातस्येक्षणेइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ हरित्सुदिशासु ॥
हरिमरीचिषुसूर्यरश्मिषु ॥ ४ ॥

शालूरोभेकः ॥ भेकेमंडूकवर्षाभूशालूरप्लवदर्दुराइत्यमरः ॥ मंदुरासुवाजिशालासु ॥ वाजिशालातुमंदुरेत्यमरः ॥ ५ ॥ अनंतःशेषः ॥ शेषोऽनंतइत्यमरः ॥ अनंतसंज्ञकोऽपरिच्छिन्नरूपइत्यर्थः ॥ मूर्तिविशेषोवा ॥ यस्यव्रतमनंतव्रतमित्युच्यतेलोके ॥ अलक्ष्यसंज्ञकइतिकेचित् ॥ नन्वेकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतेरखंडैकरसत्वावगमात्कथंतस्यनानारूपत्वंमाययेत्याह ॥ एकोपीति ॥ माययेतिशेषः ॥ अनंततांनानारूपताम् ॥ रूप्यतेऽनेनेतिरूपमज्ञानंतस्यभेदैःकार्यैरित्यर्थः ॥ ६ ॥ वासुदेवादिनामपंचकंपंचभिःश्लोकैर्निरुक्तं देवेष्वित्यादिना॥देवेषुदेवानामितिचोपलक्षणम् ॥तथाचायमर्थः ॥ सर्वेषुयोनित्यंवसत्यंतर्यामिरूपेणसर्वेषांयोवसतिर्वसत्यस्यांसर्वमितिवसतिरधिष्ठानंसवासुदेवइत्यन्वयः ॥ कथंतथात्वंतत्राह ॥ यद्यस्माद्वासयत्यज्ञान्संसारेष्वितिवासनाऽविद्यातद्वशाद्दीव्येद्व च्छेदंतर्यामितयाऽधिष्ठानतयाचव्याप्नुयादित्यर्थः ॥ तथाचवैष्णवे ॥ सर्वत्रासौसमस्तंचवसत्यत्रेतिवैयतः ततःसवासुदे

जलेशालूरकूर्मादिरूपेणभगवान्हरिः॥ हरिरश्वादिरूपेणमंदुरास्वपिभूभुजाम् ॥ ५ ॥ अनंतरूपःपातालेगगनेऽनंतसंज्ञकः॥ एकोप्यनंततांयातोरूपभेदैरनंतकैः॥६॥देवेषुयोवसेन्नित्यंदेवानांवसतिर्हियः॥सवासुदेवःसर्वत्रदीव्येद्वासनावशात्॥ ७॥ विष्णुर्व्याप्तावयंधातुर्यत्रसार्थकतांगतः॥ विष्णुनामस्वरूपेहिसर्वव्यापनशीलिनि॥ ८॥ सर्वेषांचहृषीकाणामीशनात्परमेश्वरः॥ हृषीकेशइतिख्यातोयःससर्वत्रसंस्थितः॥ ९॥ नच्यवंतेपियद्भक्तामहतिप्रलयेसति॥ अतोऽच्युतोऽखिलेलोकेसएकःसर्वगोऽव्ययः॥ १०॥ इदंचराचरंविश्वंयोबभारस्वलीलया॥ भृत्यास्वरूपसंपत्त्यासोऽत्रविश्वंभरोऽखिलम्॥ ११॥ तस्येक्षणेसमीक्षेतेनान्यद्विष्णुपदादृते॥ निरीक्ष्यःपुंडरीकाक्षोनान्योनियमतोह्यतः॥ १२॥ नान्यशब्दग्रहौतस्यजातौशब्दग्रहावपि॥ विनामुकुंदगोविंददामोदरचतुर्भुज॥ १३॥

वेतिविद्वद्भिःपरिपठ्यतइति ॥ ७ ॥ सर्वव्यापनंशीलंस्वभावोयस्यास्तितस्मिन्सर्वव्यापनशीलिनि ॥ शालिनीतिकेचित् ॥ सर्वव्यापीविराजतइतिचान्यत्र ॥ ८ ॥ हृषीकाणामिंद्रियाणाम् ॥ ९ ॥ नच्यवंतेननश्यंति ॥ सांद्रानंदब्रह्मरूपेणविराजमानत्वात् ॥ भुशुंडादिवद्वा ॥ १० ॥ भृत्याभरणेन ॥ भूत्येतिपाठेऐश्वर्येणेत्यर्थः ॥ स्वरूपसंपत्त्याकैवल्यप्राप्त्याच ॥ अखिलंचराचरमित्यन्वयः ॥ ११ ॥ ईक्षणेनेत्रे ॥ नान्यदित्युपपादयतः ॥ हियस्मान्नियमतःपुंडरीकाक्षएवनिरीक्ष्योनितरांद्रष्टुंयोग्योऽतोनान्यइति ॥ १२ ॥ मुकुंदेत्यादिसंबोधनंविनातस्यध्रुवस्यशब्दग्रहौ ॥ अपिःसमुच्चये ॥ नकेवलमीक्षणेअन्यन्ननिरीक्षेतेकर्णावप्यन्यशब्दग्रहौनजातावित्यर्थः ॥ १३ ॥

गोविंदचरणयोरर्थेऽर्चागोविंदचरणार्थार्चितौ तस्यविष्णोःप्रियमन्यत्कर्मचविनातस्यध्रुवस्यकरौहस्तौकर्मकरौन ॥ एतद्विलक्षणान्यकर्मकरौनभवतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ निर्द्वंद्वेति ॥ हरेर्निर्द्वंद्वं निर्गतंद्वंद्वमाध्यात्मिकादिदुःखत्रयंयस्ययस्मादितिवातत्तथातच्चतच्चरणद्वंद्वंचतन्निर्द्वंद्वचरणद्वंद्वंतन्मनस्तस्यध्रुवस्यमनोमनुते ॥ विजातीयप्रत्ययतिरस्कारेणसर्वदुःखनिवारकभगवच्चरणकमलयुगलमेवनिरंतरंभावयतीत्यर्थः ॥ किंकृत्वा ॥ अन्यदन्यविषयंसर्वंमननंचिंतनंहित्वा ॥ अतएवनिश्चलंस्थैर्यमवाप ॥ तन्मनःसध्रुवइतिशेषइतिवा ॥ १५ ॥ चरणाविति ॥ तस्यध्रुवस्यचरणौनारायणस्यांगणमजिरंहित्वाऽन्यत्रनोचरतोनगच्छतइत्यन्वयः ॥ कथंभूतौचरणौ ॥ विष्णुःशरणंरक्षिताययोस्तौ ॥ युक्तंचैतद्योहियच्छरणोभवतिसतंविहायान्यत्रनगच्छतीति ॥ कथंभूतस्यतस्य ॥ विपुलंतपश्चरतःकुर्वतइत्यर्थः ॥१६॥ वाणीति ॥ तेनध्रुवेणगोविंदगुणवर्णने ॥ गुणेत्युपलक्षणम् ॥ गोविंदस्यगुणकर्मादिकथनेवर्णनेवाणी

गोविंदचरणार्थार्चितौतत्प्रियंकर्मवैविना ॥ शंखचक्रांकितौतस्यनान्यकर्मकरौकरौ ॥ १४ ॥ निर्द्वंद्वचरणद्वंद्वंतन्मनोमनुतेहरेः ॥ हित्वान्यन्मननंसर्वंनिश्चलत्वमवापह ॥ १५ ॥ चरणौविष्णुशरणौहित्वानारायणांगणम् ॥ तस्यनोचरतोन्यत्रचरतोविपुलंतपः ॥ १६ ॥ वाणीप्रमाणीक्रियतेगोविंदगुणवर्णने ॥ जोषंसमासतातेनमहासारंतपस्यता ॥ १७ ॥ नितांतकमलाकांतनामधेयसुधारसम् ॥ रसयंतीनरसनातस्यान्यरससस्पृहा ॥ १८ ॥ श्रीमुकुंदपदद्वंद्वपद्मामोदप्रमोदितम् ॥ गंधांतरंनतद्घ्राणंपरिजिघ्रत्यशीघ्रगम् ॥ १९ ॥ त्वगिंद्रियंमधुरिपोःपरिस्पृश्यपदद्वयम् ॥ सर्वस्पर्शसुखंप्रापतस्यभूजानिजन्मनः ॥ २० ॥

प्रमाणीक्रियते ॥ तस्यवागिंद्रियंभगवद्गुणकर्मादिकमेववक्तीत्यर्थः ॥ कीदृशेन ॥ जोषंसमासताविष्णोःसेवनंकुर्वताप्रीतिंप्राप्नुवतावा ॥ पुनःकीदृशेन ॥ महासारंमहाधैर्यंयथास्यात्तथातपस्यतातपःकुर्वता ॥ अस्मिन्पद्येतृतीयेचरणेविष्णुरेवश्रुतस्तेनेतिक्वचित्पाठः ॥ सचनान्यशब्दप्रहावित्यनेनपौनरुक्त्यात्त्याज्यः ॥ १७ ॥ नितांतेति ॥ तस्यध्रुवस्यरसनारसनेंद्रियंनितांतंकेवलंकमलाकांतस्यनामधेयरूपंसुधारसंरसयंतीआस्वादयंतीअन्यरसेषुसस्पृहास्पृहायुक्तानभवतीत्यर्थः ॥ १८॥ श्रीति ॥ तद्घ्राणं तस्यघ्राणेंद्रियंश्रीमुकुंदस्यपादयुगलयोर्यआमोदस्तेनप्रमोदितमतिशयेनानंदितंसद्गंधांतरंनपरिजिघ्रतिगृह्णाति ॥ अशीघ्रगंस्थिरम् ॥ चरणकमलामोदेनपरिपूरितत्वात् ॥ १९ ॥ त्वगिति ॥ तस्यध्रुवस्यत्वगिंद्रियंमधुरिपोःपदद्वयंपरिस्पृश्यस्पृष्ट्वासर्वेषांस्रक्चंदनादीनांविषयाणांस्पर्शसुखंस्पर्शजन्यंसुखंप्रापप्राप्तमित्यर्थः ॥ कथंभूतस्य ॥ भूरेवजानिर्जायायस्यसभूजानिरुत्तानपादस्तस्माज्जन्मयस्यतस्य ॥ २० ॥

उपसंहरति ॥ शब्देति ॥ संप्राप्यसम्यक्प्राप्य ॥ तंप्राप्येतिक्वचित् ॥ तत्रतंशब्दादीनांविषयाणामाधारमधिष्ठानंप्राप्येत्यन्वयः॥२१॥ लुप्तानीति ॥ चंद्रादीनांतेजांसिलुप्तान्यभिभूतानिनष्टानीत्यन्वयः ॥ कदेत्याकांक्षायामाह ॥ तस्यध्रुवस्यतपएवतपनःसूर्यस्तस्योदयेसति ॥ कथंभूते॥प्रदीपितंसंक्षुब्धंजगत्त्रयंयेनतस्मिन् ॥२२ ॥ समीरणोवायुः ॥ नैर्ऋतोनिर्ऋतिदिगधिष्ठाता ॥ निर्ऋतीतिपाठेउपचारात्सएवार्थः ॥ स्वपदेशंकाऽस्माकंपदंग्रहीष्यतीत्येवंरूपाजातायेषांतेस्वपदशंकिताः ॥ २३॥ विमानैश्चरंतीतिवैमानिकाः ॥ समुत्रेसुरतिशयेनत्रासंप्रापुः ॥ स्वाधिकारेस्वाधिकारनिमित्तेएधितोवर्धितआधिर्मानसीव्यथायेषांतेतथा ॥ २४ ॥ मिनोतिप्रक्षिपति ॥ २५ ॥ अहोइति ॥ अहोआश्चर्ये ॥ तस्यध्रुवस्यांगसंगीनियानिजला

शब्दादिविषयाधारंसारंदामोदरंपरम्॥ध्रुवेंद्रियाणिसंप्राप्यकृतार्थान्यभवंस्तदा॥ २१ ॥लुप्तानिसर्वतेजांसितत्तपस्तपनोदये॥ चंद्रसूर्या
नलक्षाणांप्रदीपितजगत्त्रये॥ २२ ॥इंद्रचंद्राग्निवरुणसमीरणधनाधिपाः ॥ यमनैर्ऋतमुख्याश्चजाताःस्वपदशंकिताः ॥ २३॥वैमानिका
स्तथाऽन्येपिवसुमुख्यादिवौकसः॥ततोध्रुवात्समुत्रेसुःस्वाधिकारैधिताधयः ॥ २४॥ यत्रयत्रध्रुवःपादंमिनोतिपृथिवीतले॥ धरातस्यभरा
क्रांताविनमेत्तत्रतत्रवै ॥ २५ ॥ अहोतदंगसंगीनित्यक्त्वाजाड्यंजलान्यपि ॥रसवंतिपदस्थानिस्फुरंत्यन्यत्रतद्भयात्॥ २६॥ यावंतिविष्व
क्तेजांसिसिद्धरूपगुणानिच॥ नेत्रातिथीनितावंतितत्तपस्तेजसाऽभवन्॥ २७॥

नियमुनादिगतानिअन्यत्रान्यत्रस्थितान्यपीतिशेषः॥तानिसर्वाणिजलानिजाड्यंपदार्थांतरसंसर्गनिमित्तंकालुष्यंविहायरसवंतिपदस्थानिचस्वस्वरूपाणिनैसर्गिकस्वभावानीतियावत्॥ सदच्छानीतिक्वचित् ॥ स्युर्भवेयुरित्यर्थः ॥ स्फुरंत्यन्यत्रेतिक्वचित् ॥ जडस्वभावान्यपिजाड्यंत्यजंतिअन्येषांकावार्तेतिपूर्वस्यापेरर्थः ॥ तद्भयादित्यत्रतच्छब्दोध्रुवपरस्तत्तपःपरोवा ॥ अथवातदंगसंगीनितच्छरीरस्थितानिपंचीकृतानिजलानिअन्यत्रापिस्थितानियानिजलानीति ॥ शेषंसमानम् ॥ २६ ॥ यावंतीति ॥ तत्तपस्तेजसा तस्यध्रुवस्यतपसउत्थिततेजसातपोरूपतेजसावाविष्वक्सर्वत्रयावंतितेजांसिसिद्धरूपगुणानिच सिद्धानांयानिरूपाणिगुणाश्चतानिच ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ सिद्धानांरूपाणिगुणाश्चप्रकाश्यत्वेनवर्तंतेयेषुतानितेजांसितथेतिवा ॥ तावंतिनेत्रातिथीनिनेत्रगोचराण्यभवन् ॥ तस्यध्रुवस्येतिशेषः ॥ २७ ॥

अहोनिजेति ॥ अहोआश्चर्यैंनिजगुणश्चासौस्पर्शश्चेतिनिजगुणस्पर्शःसमातरिश्वनावायुनासततंतस्यध्रुवस्यत्वचस्त्वगिंद्रियस्यविषयीकृतोगोचरीकृतइत्यर्थः ॥कथंभूतः॥ दूरदेशांतरस्थोपियत्रतत्रस्थितोऽशेषःस्पर्शजातोपीत्यर्थः ॥ २८ ॥ व्योम्नेति ॥ ध्रुवस्याराधनेबुद्धिर्यस्यसतथातेनव्योम्नाकाशेनापिशब्दगुणिनाशब्दगुणवता अशेषःशब्दजातोपितत्कर्णशरणीकृतः ॥ ध्रुवस्यश्रोत्रेंद्रियाश्रयीकृतइत्यर्थः ॥ अपिःसमुच्चयार्थे ॥ तुःसंभ्रमे ॥ २९ ॥ अनुक्तंसंगृह्णन्नुपसंहरति ॥ आराधितइति ॥ सध्रुवः ॥ अपिशब्दादन्यैरपि ॥३०॥ ऐक्षिदृष्टम्

अहोनिजगुणस्पर्शःसततंमातरिश्वना ॥ दूरदेशांतरस्थोपितत्त्वचोविषयीकृतः ॥ २८ ॥ व्योम्नापिशब्दगुणिनाध्रुवाराधनबुद्धिना ॥ शब्दजातस्त्वशेषोपितत्कर्णशरणीकृतः ॥ २९ ॥ आराधितोऽनुदिवसंसभूतैरपिपंचभिः ॥ तपएवपरंमेनेगोविंदार्पितमानसः ॥ ३० ॥ कौस्तुभोद्भासितहृदःपीतकौशेयवाससः ॥ ध्यानात्तेजोमयंविश्वंतनैक्षिन्नृपसूनुना ॥ ३१ ॥ मरुत्वतातिमहतींचिंताऽभातत्तपोभयात् ॥ मत्पदंचदाकांक्षिष्यदहरिष्यत्ध्रुवंध्रुवः ॥ ३२ ॥ समर्थस्त्वप्सरोवर्गोनियंतुंयमिनांयमान् ॥ सतुयूनिप्रभवतिनात्रबालेकरोमिकिम् ॥ ३३ ॥ तपस्विनांततोहंतुंद्वौमत्साहाय्यकारिणौ ॥ कामक्रोधौनतावस्मिन्प्रभवेतांशिशौध्रुवे ॥ ३४ ॥ एकएवकिलोपायोबालेमेप्रभविष्यति ॥ भूतालींभीषणाकारांप्रहिणोमीहतद्भिये ॥ ३५ ॥ बालत्वाद्भीषितोभूतैस्तपस्त्यक्ष्यत्यसौध्रुवम् ॥ इतिनिश्चित्यभूतालींप्रेषयामासवासवः ॥ ३६ ॥ भल्लूकाकारसर्वांगउष्ट्रलंबशिरोधरः ॥ कश्चिद्दुर्दर्शदशनस्त्वभ्यधावत्तमर्भकम् ॥ ३७ ॥ तंव्याघ्रवदनःकश्चिद्ध्यादायविकटाननम् ॥ द्विपोच्चदेहसंस्थानोमुहुर्गर्जन्समभ्यगात् ॥ ३८ ॥ रयात्तुमांसकंभुंजन्कश्चिद्विकटदंष्ट्रकः ॥ रोषात्तमभिदुद्रावदृष्ट्वासंतर्जयन्निव ॥ ३९ ॥ अतितीक्ष्णैर्विषाणाग्रैस्तटानुच्चान्विदारयन् ॥ खुराग्रैर्दलयन्भूमिंमहोक्षोऽभिजगर्जतम् ॥ ४० ॥

॥ ३१ ॥ मरुत्वताइंद्रेण ॥ चिंतामेवाह ॥ चेद्यदिध्रुवोमत्पदमाकांक्षिष्यदाकांक्षितवान्स्यात्तदाध्रुवंनिश्चितमहरिष्यद्धृतवान्स्यादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ नियंतुंनिराकर्तुंनाशयितुमितियावत् ॥ अप्सरोवर्गोऽप्सरःसमूहः ॥ यूनितरुणे ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भूतानामालींपंक्तिश्रेणीमित्यर्थः ॥ भूतान्हिभीषणाकारानितिक्वचित् ॥ तद्भियेतस्यध्रुवस्यभयाय ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उष्ट्रस्येवलंबालंबायमानाशिरोधराग्रीवायस्यसः ॥ दुर्दर्शादशनायस्यसः ॥ पाठांतरेक्रियाविशेषणम् ॥ ३७ ॥ द्विपोहस्ती ॥ ३८ ॥ रयाद्वेगात् तुशब्दाद्रुधिरंचपिबन् ॥ ३९ ॥ महोक्षोमहावृषः ॥ ४० ॥

पन्नगीभूयसर्पोभूत्वा ॥ पन्नगोऽतीवेतिक्वचित् ॥ फटायाःफणायाआटोपोविस्तारस्तेनभयानकः ॥ अतिलोलद्विरसनोऽतिचंचलद्विजिह्वः ॥ पुस्फूर्जगर्जफूत्कारंकृतवानित्यर्थः ॥
निकषासमीपे ॥ ४१ ॥ लांगूलताडितधरःपुच्छघातितावनिः ॥ ४२ ॥ आलीढोदग्धः ॥ भूतोदेवयोनिभेदः ॥ भीतइतिपाठेभयजनकइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ कृपाणपाणिःख

कश्चिद्विपन्नगीभूयफटाटोपभयानकः ॥ अतिलोलद्विरसनःपुस्फूर्जनिकषाचतम् ॥ ४१ ॥ कश्चिच्चमहिषाकारःक्षिपन्शृंगाग्रतोगिरीन् ॥
लांगूलताडितधरःश्वसन्वेगात्तमाप्तवान् ॥ ४२ ॥ कश्चिद्दावानलालीढखर्जूरद्रुमसन्निभम् ॥ बिभ्रद्दूरुद्वयंभूतोव्यात्तास्यस्तमभीषयत्
॥ ४३ ॥ मौलिजैरभ्रसंघर्षंकुर्वन्दीर्घकृशोदरः ॥ निमग्नपिंगनयनःकश्चिद्भीषयतिस्मतम् ॥ ४४ ॥ कृपाणपाणिर्भग्नास्योवामहस्तकपालधृ
त् ॥ प्रचंडंक्ष्वेडयन्कश्चिदभ्यधावत्तमर्भकम् ॥ ४५ ॥ विशालशालमादायकुर्वन्किलकिलारवम् ॥ कश्चित्तमभितोयातिकालोदंडधरो
यथा ॥ ४६ ॥ तमःसंकेतसदनंव्याघ्रंवैवदनंमहत् ॥ कृतांतकंदराकारंबिभ्रत्कश्चित्तमभ्यगात् ॥ ४७ ॥ उलूकाकारतांधृत्वाफूत्कारैरतिदारु
णैः ॥ हृदयाकंपनैःकश्चिद्भीषयामासतंध्रुवम् ॥ ४८ ॥ यक्षिणीकाचिदानीयरुदंतंकस्यचिच्छिशुम् ॥ अपिबद्रुधिरंकोष्णंचखादास्थिमृणा
लवत् ॥ ४९ ॥ पिपासिताद्यरुधिरंतेपिपास्याम्यहंध्रुव ॥ यथास्यबालस्यतथाचर्वित्वास्थीनिवादिनी ॥ ५० ॥ आनीयतृणदारूणिपरिस्तीर्य
समंततः ॥ दावाग्निंज्वालयामासकाचिद्वात्याविवर्धितम् ॥ ५१ ॥ वेतालीरूपमास्थायभंक्त्वाकाचित्तरून्गिरीन् ॥ रुरोधगगनाध्वानंकंप
यंतीचतंभृशम् ॥ ५२ ॥ अन्यासुनीतिरूपेणतमभिप्रेक्ष्यदूरतः ॥ रुरोदातीवदुःखार्तावक्षोघातंमुहुर्मुहुः ॥ ५३ ॥ उवाचचवचश्चाटुबहुमा
याविनिर्मितम् ॥ कारुण्यपूर्णवात्सल्यमतीवातन्वतीसती ॥ ५४ ॥ त्वदेकशरणांवत्सबतमृत्युर्जिघांसति ॥ रक्षरक्षगतासुंमांशरणागतव
त्सल ॥ ५५ ॥

ड्गहस्तः ॥ प्रचंडंयथास्यात्तथाक्ष्वेडयन्क्ष्वेडांकुर्वन्खड्गमार्गंचरन्नित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तमइति ॥ व्याघ्रंव्याघ्रमुखमिव ॥ व्यात्तमितिक्वचित् ॥ कृतांतकंदराकारंयममुखांतर्बिला
कारम् ॥ ४७ ॥ उलूकाकारतांपेचकवेषम् ॥ ४८ ॥ मृणालवत्पद्मनालवत् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वेतालीभूतविशेषः ॥ भंक्त्वाप्रविभज्य ॥ भुक्त्वेतिक्वचित् ॥ ५२ ॥ वक्षोघा
तमुरस्ताडंयथास्यात्तथा ॥ ५३ ॥ कारुण्यपूर्णंकरुणाव्याप्तंवात्सल्यंवत्सलभावंस्निग्धत्वमितिवाआतन्वतीविस्तारयंती ॥ ५४ ॥ बतेतिखेदेसंबोधनेवा ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ दुनोषिपरितप्यसे ॥ दूनास्मिपरितप्तास्मि ॥ ५८ ॥ त्वात्वाम् ॥ वियोगिनीत्वद्वियोगवती ॥ ५९ ॥ निद्रेति ॥ अहंमंदभाग्यायस्मान्मेममसर्वथानंदियत्तवाननंतत्स्व
मेपिनविलोकयेपश्यामि ॥ स्वप्नोपितावन्नास्तीत्याह ॥ निद्रेति ॥ निद्रादरिद्रेनिद्रारहितेनयनेयस्याःसाहमिति ॥ ६० ॥ त्वदिति ॥ हेध्रुवत्वदाननप्रतिनिधिस्तवमुखप्रतिबिंबकल्पश्चं
द्रउदित्वरोप्युदयशीलोपितापंत्यक्तुकामयामयानालोकिनावलोकितः ॥ तत्रहेतुर्विधुरयात्वद्वियोगिन्येत्यर्थः ॥ ६१ ॥ त्वदालापेति ॥ हेपुत्रकोकिलोपिमयानाकर्णिनश्रुतः ॥ की
दृशः ॥ त्वदालापसमालापंयथास्यात्तथा ॥ पाठांतरेकोकिलविशेषणम् ॥ किलनिश्चितम् ॥ तथाकाकलींमधुरध्वनिंकलयन्नुच्चारयन् ॥ अनाकर्णनेहेतुंदर्शयंत्यात्मानंविशिन

प्रतिग्रामंप्रतिपुरंप्रत्यध्वंप्रतिकाननम् ॥ प्रत्याश्रमंप्रतिगिरिंश्रांतात्वद्दीक्षणातुरा ॥ ५६ ॥ यदाप्रभृतिरेबालनिरगात्तपसेभवान् ॥ तदेवदि
नमारभ्यनिर्गताऽहंत्वदीक्षणे ॥५७॥ तैस्तैःसपत्नीदुर्वाक्यैर्दुनोषित्वंयथार्भक ॥ तथाऽहमपिदूनास्मिनितरांतद्वचोऽग्निना॥५८॥ ननिद्रामि
नजागर्मिनाश्नामिनपिबाम्यहम् ॥ ध्यायामिकेवलंत्वाऽहंयोगिनीववियोगिनी ॥५९॥ निद्रादरिद्रनयनास्वप्नेपिनतवाननम् ॥ आनंदिसर्व
थायन्मेमंदभाग्याविलोकये ॥ ६० ॥ त्वदाननप्रतिनिधिर्विधुर्विधुरयामया ॥ उदित्वरोपिनालोकितापंवैत्यक्तुकामया ॥ ६१ ॥ त्वदालापस
मालापंकलयन्किलकाकलीम् ॥ कोकिलोपिमयाकर्णिनालकाकीर्णकर्णया ॥ ६२ ॥ त्वदंगसंगमधुरोध्रुवधूपितयामया ॥ नानिलोपिम
यालिंगिक्वचिद्विश्रांतयाभृशम् ॥ ६३ ॥ केदेशाःकाश्चसरितःकेशैलास्त्वत्कृतेध्रुव ॥ मयाचरणचारिण्याराजपत्न्यानलंघिताः ॥ ६४ ॥ अध्रु
वंसर्वमेवैतत्पश्यंत्यंधीकृतास्म्यहम् ॥ धात्रींत्रायस्वमांपुत्रप्राप्यत्वंमेंऽधयष्टिताम् ॥६५॥ मृदुलानितवांगानिक्वेमानिक्वतपस्त्विदम् ॥ परुषं
पुरुषैःसाध्यंपरुषांगैर्नरर्षभ ॥ ६६ ॥ अनेनतपसावत्सत्वयाऽऽप्यंकिमनेनसा ॥ धराधीशतनूजत्वाद्धिकंतद्ददाधुना ॥ ६७ ॥

ष्टि ॥ अलकाकीर्णकर्णयेति ॥ अलकैःशोकादग्रथितैराकीर्णौकर्णौयस्याःसातथातया ॥ ६२ ॥ त्वदंगेति ॥ हेध्रुवानिलोपिमयाक्वचित्कदाचिन्नालिंगितोनाभिष्वक्तः ॥ कथंभूतः॥
त्वदंगसंगमधुरस्त्वदवयवसंबंधाच्छीतलः त्वदंगसंगवत्कोमलइतिवा ॥ मयाकथंभूतया ॥ भृशमत्यर्थंविश्रांतयाविशेषेणसंतप्तयाविगतश्रांतयासत्यावेत्यर्थः ॥ तत्रहेतुंवदंतीस्वात्मानंवि
शिनष्टि ॥ माशब्दस्यमायावाचकत्वान्मयामाययापुत्रस्नेहमय्याकृत्वाधूपितयात्वद्वियोगक्षुभितयेत्यर्थः ॥ धूपितमाययेतिपाठेपुत्रस्नेहरूपेणोद्बुद्धमाययेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ अ
ध्रुवंध्रुवेणत्वयारहितम् ॥ अंधयष्टितामंधलकुटताम ॥ ६५ ॥ परुषंतपःपरुषांगैःपुरुषैःसाध्यंक्व तवकोमलान्यमून्यंगानिक्वेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तपसाकीदृशेन ॥ अनेनसानविद्यतेएनः
पापंयस्मात्तेनसर्वपापनिवर्तकेनेत्यर्थः ॥ ६७ ॥

सवयःशिशुभिःसमानवयस्कैर्बालैः ॥ ६८ ॥ कौमारंवयआसाद्येत्यन्वयः ॥ अभिध्यानशीलिनाऽनुसंधानशीलिनेत्यर्थः ॥ अध्ययनशीलिनेतिकचित् ॥ पारदृश्वनापारगेन ॥ ६९॥
चतुरंदक्षंयौवनम् ॥ यद्वा कौमारपौगंडकिशोरापेक्षयाचतुरंचतुर्थंवयइत्यर्थः ॥ थलोपआर्षः ॥ तथाचोक्तम् ॥ कौमारंपंचमाब्दांतंपौगंडंदशमावधि आपंचदशात्कैशोरंयौवनंतुततः

अनेनवयसाबालखेलनीयंत्वयाऽनिशम् ॥बालक्रीडनकैरन्यैःसवयःशिशुभिःसमम् ॥६८॥ततःकौमारमासाद्यवयोऽभिध्यानशीलिना॥
भवतासर्वविद्यानांभाव्यंवैपारदृश्वना॥ ६९॥ वयोथचतुरंप्राप्ययोषास्रक्चंदनादिकान् ॥ निर्वेक्ष्यसिबहून्भोगानिंद्रियार्थान्कृतार्थय
न् ॥ ७० ॥ उत्पाद्याथबहून्पुत्रान्गुणिनोधर्मवत्सलान्॥ परिसंक्रामितश्रीकस्तेष्वथोत्वंतपश्चर ॥ ७१ ॥ इदानीमेवतपसिबाल्येवयसिकः
श्रमः॥ पादांगुष्ठकरीषाग्निःकदामौलिमवाप्स्यति॥ ७२ ॥ विपक्षपरिभूतेनहृतमानेनकेनचित् ॥ परिभ्रष्टश्रियावापितन्नव्यंतेषुकोभवान्
॥ ७३ ॥ हृतमानेनतन्नव्यंनिशम्येतिवचोध्रुवः॥ दीर्घमुष्णंहिनिःश्वस्यपुनर्दध्यौहरिंहृदि॥ ७४ ॥ जनयित्रीमनाभाष्यभूतभीतिंविहायच॥
ध्रुवोऽच्युतध्यानपरःपुनरेवबभूवह॥ ७५॥ सापिभूतावलीभीतिंबहुभीषणभूषणा॥ दर्शयंतीतमभितोऽद्राक्षीच्चक्रंसुदर्शनम् ॥ ७६ ॥ प
रितःपरिवेषाभंसूर्यस्योच्चैःस्फुरत्प्रभम्॥ रक्षणायचरक्षोभ्यस्तस्याधोक्षजनिर्मितम्॥७७॥भूतावलीतमालोक्यस्फुरच्चक्रंसुदर्शनम्॥ ज्वा
लामालाकुलंतीव्रंरक्षंतंपरितोध्रुवम्॥ ७८॥ अतीवनिष्कंपहृदंगोविंदार्पितचेतसम्॥ तपोंकुरमिवोद्भिद्यमेदिनींसमुदित्वरम्॥ ७९ ॥ सा
पिप्रत्युतभीतातंध्रुवंध्रुवविनिश्चयम्॥ नमस्कृत्ययथायातंयाताव्यर्थमनोरथा॥८०॥ गर्जत्कादंबिनीजालंव्योम्निवैव्याकुलंयथा॥ वृथा
भवतिसंप्राप्यमनागनिललोलताम्॥ ८१॥

परमिति ॥ निर्वेक्ष्यसिभोक्ष्यसि ॥ इंद्रियार्थान्विषयान् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इदानीमिति ॥ इदानीमेवबाल्येतपसिकःश्रमः ॥ बाल्यमारभ्यवार्धक्यपर्यंतंतपःकरणेऽनंतश्रमइत्यर्थः ॥
अनंतश्रमेदृष्टांतः ॥ पादांगुष्ठेति ॥ करीषाग्निर्गोमयाग्निः ॥ मौलिंमस्तकम् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ समुदित्वरंसम्यगुत्थितम् ॥ ७९ ॥ साभूतावली ॥
आस्तांतावन्मोहकर्तृताप्रत्युतभीतेत्यर्थः ॥ ८० ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ व्याकुलंसत ॥ व्याकुलंयदीतिकचित् ॥ ८१ ॥

जंभारिणाइंद्रेण ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ सुरुच्याःकुचेष्टितंज्ञात्वाविहस्य ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पटलींसमूहम् ॥ इंद्रनीलेत्यनेनद्वयेन
कृष्णउत्प्रेक्ष्यते ॥ यद्वा सामान्याकारेणैवपर्यालोकनमत्रोच्यते ॥ ९३ ॥ कामिवेत्याकांक्षायामाह ॥ प्रत्यग्रेति ॥ प्रत्यग्रंविकसंतिअत्यंतप्रफुल्लानियान्युत्पलानितेषांनिकुरंबकैःस

अथजंभारिणासार्धंभीताःसर्वेदिवौकसः ॥ संमंत्र्यत्वरिताजग्मुर्ब्रह्माणंशरणंद्विज ॥ ८२ ॥ नत्वाविज्ञापयामासुःपरिष्टुत्यपितामहम् ॥ व
चोऽवसरमालोक्यपृष्टागमनकारणाः ॥ ८३ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ धातरुत्तानपादस्यतनयेनसुवर्चसा ॥ तपतातापिताःसर्वेत्रिलोकीतल
वासिनः ॥ ८४ ॥ सम्यक्संविघ्नहेतातध्रुवस्यनमनीषितम् ॥ पदंपरिजिहीर्षुःसकस्यास्मासुमहातपाः ॥ ८५ ॥ इतिविज्ञापितोदेवैर्विहस्य
चतुराननः ॥ प्रत्युवाचाथतान्सर्वान्ध्रुवतोभीतमानसान् ॥ ८६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नभेतव्यंसुरास्तस्माद्ध्रुवाद्ध्रुवपदैषिणः ॥ व्रजंतुवि
ज्वराःसर्वेनसवःपदमिच्छति ॥ ८७ ॥ नतस्माद्भगवद्भक्ताद्भेतव्यंकेनचित्क्वचित् ॥ निश्चितंविष्णुभक्ताद्येनतेस्युःपरतापिनः ॥ ८८ ॥ आरा
ध्यविष्णुंदेवेशंलब्ध्वातस्मात्स्वकांक्षितम् ॥ भवतामपिसर्वेषांपदानिस्थिरयिष्यति ॥ ८९ ॥ निशम्येतिचगीर्वाणाःप्रणीतंब्रह्मणावचः ॥ प्र
णिपत्यस्वधिष्ण्यानिप्रहृष्टाःपरिवव्रजुः ॥ ९० ॥ अथनारायणोदेवस्तंदृष्ट्वादृढमानसम् ॥ अनन्यशरणंबालंगत्वातार्क्ष्यरथोऽब्रवीत् ॥ ९१ ॥
श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ प्रसन्नोस्मिमहाभागवरंवरयसुव्रत ॥ तपसोऽस्मान्निवर्तस्वचिरंखिन्नोसिबालक ॥ ९२ ॥ वचोऽमृतंसमाकर्ण्यपर्यु
न्मील्यविलोचने ॥ इंद्रनीलमणिज्योतिःपटलींपर्यलोकयत् ॥ ९३ ॥ प्रत्यग्रविकसन्नीलोत्पलानांनिकुरंबकैः ॥ प्रोत्फुल्लितांसमंताच्चरोदसी
सरसीमिव ॥ ९४ ॥ लक्ष्मीदेवीकटाक्षौघैःकटाक्षितमिवाखिलम् ॥ ध्रुवस्तदानिरैक्षिष्टद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ ९५ ॥ प्रोद्यत्कादंबिनीमध्य
विद्युद्दामसमानरुक् ॥ पुरःपीतांबरःकृष्णस्तेननेत्रातिथीकृतः ॥ ९६ ॥

मूहैःप्रफुल्लितांप्रकर्षेणविकसिताम् ॥ समंतात्सर्वतः रोदसीद्यावाभूमीतेएवसरसीसरस्तामिव ॥ ९४ ॥ कटाक्षितंविषयीकृतमित्यर्थः ॥ ९५ ॥ एवंसामान्यतउत्प्रेक्ष्यविशेषतःश्रीकृष्णं
दृष्टवानित्याह ॥ प्रोद्यदित्यादिना ॥ कादंबिनीमेघमाला ॥ प्रस्फुरन्मेघमालानामंतर्यद्विद्युद्दामतडिन्मालातत्समानारुग्दीप्तिर्यस्यसः ॥ तत्रकादंबिन्याशरीरसाम्यंविद्युद्दाम्नामाला
याःसाम्यमिति ॥ तेनध्रुवेणनेत्रातिथीकृतश्चक्षुर्गोचरीकृतः ॥ ९६ ॥

नभआकाशएवनिकषपाषाणःस्वर्णपरीक्षापाषाणःसचासौमेरुरेवकांचनंस्वर्णंतेनरेखितोंकितश्चसयथादृश्यतेतथातदागरुडवाहनोहरिर्ध्रुवेणैक्षिदृष्टेत्यर्थः ॥ अत्रनभोनिकषपाषाणसाम्यंकृष्णस्य मेरुकांचनरेखितसाम्यंगरुडस्य ॥ ९७ ॥ सुनीलंसुष्ठुनीलंगगनंयद्वद्यथाकलावताचंद्रेणभूषितंपश्यतिजनस्तथासध्रुवःपीतेनवाससायुक्तंतदाहरिंददर्शेत्यर्थः ॥ पीतवस्त्रेणसादृश्यंत्वत्रचंद्रस्यनिर्मलत्वेनैवसायंकालेउदयताचंद्रेणेतिव्याख्येयम् ॥ ९८ ॥ पितरंसर्वस्यजनयितारम् ॥ पितरंदृष्ट्वादुःखितःशिशुर्यथारोदितितथातंदृष्ट्वेतिच ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥ १ ॥ सुकठोराभ्यामतिकठिनाभ्याम् ॥ सइतिपाठेसकृष्णः ॥ २ ॥ १०३ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥

नभोनिकषपाषाणोमेरुकांचनरेखितः ॥ यथातथाध्रुवेणैक्षितदागरुडवाहनः ॥ ९७ ॥ सुनीलगगनंयद्वद्भूषितंतुकलावता ॥ पीतेनवाससायुक्तंसददर्शहरिंतदा ॥ ९८ ॥ दंडवत्प्रणिपत्याथपरितःपरिलुठ्यच ॥ रुरोददृष्ट्वेवचिरंपितरंदुःखितःशिशुः ॥ ९९ ॥ नारदेनसनंदेनसनकेनसुसंस्तुतः ॥ अन्यैःसनत्कुमाराद्यैर्योगिभिर्योगिनांवरः ॥ १०० ॥ कारुण्यबाष्पनीरार्द्रपुंडरीकविलोचनः ॥ ध्रुवमुत्थापयांचक्रेचक्रीधृत्वाकरेणतम् ॥ १ ॥ हरिस्तुपरिपस्पर्शतदंगंधूलिधूसरम् ॥ कराभ्यांसुकठोराभ्यांनित्यंशस्त्रपरिग्रहात् ॥ २ ॥ स्पर्शनाद्देवदेवस्यसुसंस्कृतमयीशुभा ॥ वाणीप्रवृत्तातस्यास्यात्तुष्टावाथध्रुवोहरिम् ॥ १०३ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेध्रुवाख्यानेभगवद्दर्शनंनामविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ध्रुवउवाच ॥ ॥ नमोहिरण्यगर्भायसर्वसृष्टिविधायिने ॥ हिरण्यरेतसेतुभ्यंसुहिरण्यप्रदायिने ॥ १ ॥

एकाधिकतमेविंशेऽध्यायेबालोमहामनाः ॥ तुष्टावजगदीशानंलोकातिस्तस्यवर्ण्यते ॥ १ ॥ सगुणागुणभेदेनतथाविश्वमयात्मना ॥ अस्तावीत्परमानंदंकृष्णंहृष्टमनाध्रुवः ॥ २ ॥ तत्रप्रथमतोब्रह्मरुद्रविष्णुरूपेणप्रणमति ॥ नमोहिरण्यगर्भायेत्यादिना ॥ हिरण्यगर्भायहिरण्यवर्णांडाधाराय ॥ सृष्टिविषयंविज्ञानसामर्थ्यंवाहिरण्यंतद्गर्भेयस्यतस्माइतिवा ॥ सर्वसृष्टिविधायिनेआध्यात्मिकाधिभूताधिदैविकसकलप्रपंचजनयित्रे ॥ हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेभूतस्यजातःपतिरेकआसीदितिश्रुतेः ॥ हिरण्यरेतसे हिरण्यंस्वर्णंरेतोवीर्यंयस्यतस्मै ॥ सुहिरण्यप्रदायिने शोभनंहिरण्यंज्ञानंकांचनंवातत्प्रदायिनेदात्रे ॥ सर्वसिद्धिविधायिनइतिपाठेसर्वेषांवृत्तिरूपसिद्धिविधायिनइत्यर्थः ॥ १ ॥

नमोहरस्वरूपायभूतसंहारकारिणे॥महाभूतात्मभूतायभूतानांपतयेनमः॥२॥नमःस्थितिकृतेतुभ्यंविष्णवेप्रभविष्णवे॥तृष्णाहरायकृष्णायमहाभारसहिष्णवे॥ ३ ॥नमोदैत्यमहारण्यदाववह्निस्वरूपिणे॥दैत्यद्रुमकुठारायनमस्तेशार्ङ्गपाणये॥४॥ नमःकौमोदकीव्यग्रकराग्रायगदाधर॥ महादनुजनाशायनमोनंदकधारिणे ॥ ५ ॥ नमःश्रीपतयेतुभ्यंनमश्चक्रधरायच॥ धराधरायवाराहरूपिणेपरमात्मने॥ ६ ॥ नमःकमलहस्तायकमलावल्लभायते॥ नमोमत्स्यादिरूपायनमःकौस्तुभवक्षसे॥ ७ ॥ नमोवेदांतवेद्यायनमःश्रीवत्सधारिणे ॥ नमोगुणस्वरूपायगुणिनेगुणवर्जिते॥ ८ ॥

नमइति ॥ हरस्वरूपायरुद्ररूपाय ॥ भूतसंहारकारिणेप्राणिमात्रप्रलयकर्त्रे ॥ यद्वा हरत्वमेवव्युत्पादयति ॥ भूतेति ॥ भूतानांसंहरणाद्धरइत्यर्थः ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तःसन्नज्ञानंतत्कार्यंचहरतीतिहरस्तत्स्वरूपायेतिवा ॥ भूतेतिपूर्ववत् ॥ महाभूतात्मभूताय महाभूतात्मनापरिणतायविवर्तमानायेतिवा ॥ यद्वा महाभूतानामात्माऽहंकारस्तद्रूपायतत्राधिष्ठातृत्वेनजातायेत्यर्थः ॥ भूतानांपतयेप्राणिमात्राणांनियंत्रे ॥ २ ॥ स्थितिंकरोतीतिस्थितिकृत्तस्मैस्थितिकृतेपालयित्रेइत्यर्थः ॥ विष्णवेव्यापकाय विशतेप्रविशत इतिवा ॥ प्रभविष्णवेभवनशीलाय ॥ तृष्णातर्षोविषयवासनावातद्धराय ॥ कृष्णायसदानंदरूपायेतिपुरुषार्थतादर्शिता ॥ कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः तयोरैक्यंपरं ब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयतइतिस्मृतेः ॥ महाभारसहिष्णवेवराहरूपेणकूर्मरूपेणशेषरूपेणवा ॥ ३ ॥ विष्णुत्वंप्रपंचयन्प्रणमति ॥ नमोदैत्येत्यारभ्यजरायुजेत्यंतेन ॥ दैत्याएवमहारण्यानितेषुदवाग्निस्वरूपिणेवनाग्निरूपाय ॥ दितेःपुत्रादैत्यास्तएवद्रुमास्तेषांकुठारायपरश्वधायच्छेत्रेइत्यर्थः ॥ शृंगैर्निर्मितंशार्ङ्गंधनुःपाणौयस्यसतस्मै ॥ ४ ॥ कुमुदाख्यस्यदैत्यस्येयंकौमोदकीगदातस्याधारणार्थंव्यग्राणिउद्युक्तानिकराग्राण्यंगुलयोयस्यतस्मै ॥ गदांकौमोदकींधरतीतिगदाधरः ॥ महादनुजाःदनोःकश्यपभार्यायाजाताविप्रचित्तिप्रमुखास्तेषांनाशाय ॥ नंदकस्तन्नामाखड्गस्तद्धारिणे ॥ ५ ॥ श्रयंत्येतांयोगिनोऽयोगिनोवेतिश्रीर्ब्रह्मविद्याऽविद्यावातयोःपतयेऽधिष्ठात्रेनियंत्रेवा ॥ चक्रंसुदर्शनंतद्धराय ॥ धराधरायपृथिव्याश्रयायतदुद्धर्त्रेवासुमेरवइतिवा ॥ मेरुःशिखरिणामहमितिभगवद्वचनात् ॥ वाराहरूपिणेसूकररूपधारिणे ॥ परमात्मनेपरमेश्वराय ॥ ६ ॥ कमलहस्तायलीलाकमलधारिणे ॥ कमलावल्लभायलक्ष्मीकांताय ॥ मत्स्यादिरूपायमीनादिरूपिणे ॥ आदिशब्देनकूर्मादयोगृह्यंते ॥ कौस्तुभवक्षसेकौस्तुभनामामणिर्वक्षसियस्यतस्मै ॥ ७ ॥ वेदांतवेद्यायवेदैकगम्याय ॥ तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीतिश्रुतेः ॥ श्रीवत्सोभृगुपादलक्ष्मदक्षिणावर्तलोमावलिविशेषोवातद्धारिणे ॥ गुणस्वरूपायसत्त्वादिरूपाय ॥ गुणिनेजीवात्मने प्रधानात्मनइतिवा ॥ गुणवर्जितेवस्तुतोगुणवर्जिताय ॥ विभक्तिव्यत्ययश्छांदसः ॥ गुणवर्जितइतिवापाठः ॥ ८ ॥

पद्मनाभाय भुवनात्मकंपद्मंनाभौयस्यतस्मै॥पंचजननामदैत्यस्तदंगप्रभवःशंखःपांचजन्यस्तद्धराय॥ वासुदेवः वसुस्तेजोरूपोदेवःप्रकाशात्मावसुश्चासौदेवश्चेतितथावसुदेवएववासुदेवः॥ स्वार्थेतद्धितः॥ सर्वत्रासौवसतिसमस्तंवाऽस्मिन्वसतीतिवासुदेवः ॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ सर्वत्रासौसमस्तंचवसत्यत्रेतिवैयतः ततःसवासुदेवेतिविद्वद्भिःपरिपठ्यतइति ॥ वसुदेवस्यापत्यंवासुदेवइतिवातत्संबोधनंतथा ॥ देवकीनंदनाय दीव्यतिसुखात्मनासंसारचक्रेणवाक्रीडतीतिविद्यादेवकपुत्रीवादेवकीतांनंदयतीतितथा ॥ ९ ॥ प्रद्युम्नाय प्रकृष्टंद्युम्नंतेजोयस्यतस्मै ॥ नकेनाप्यवतारादौरुद्धइत्यनिरुद्धस्तस्मै ॥ उभयत्रार्थांतरंस्पष्टम्॥ कंसविनाशाय स्वकार्यंकंस्तेव्याप्नोतीतिकंसमज्ञानंकंसनामाऽसुरोवातद्विनाशाय॥ चाणूरमर्दिने चश्चौरोविवेकापहारित्वादप्रबोधस्तेनाणुःसूक्ष्मतरःउःशिवस्तस्यरःप्रकाशोयत्रतच्चाणूरंजगत्चाणूराख्योदैत्योवातन्मर्दिने॥१०॥दामबंधनंमायाउदरेंतर्यस्यमायाधिष्ठानत्वात्सतथा ॥ यशोदया

नमस्तेपद्मनाभायपांचजन्यधरायच ॥ वासुदेवनमस्तुभ्यंदेवकीनंदनायच ॥ ९ ॥ प्रद्युम्नायनमस्तुभ्यमनिरुद्धायतेनमः॥ नमःकंसविनाशायनमश्चाणूरमर्दिने॥ १० ॥ दामोदरहृषीकेशगोविंदाच्युतमाधव॥ उपेंद्रकैटभाऽरातेमधुहंतरधोक्षज॥ ११ ॥

उलूखलेनास्योदरंदाम्नाबद्धंतेनवादामोदरस्तत्संबोधनंतथा ॥ हृषीकाणामिंद्रियाणामीशोनियंता ॥ चंद्रसूर्ययोरश्मयोहृष्टाःकेशायस्यसवाहृषीकेशस्तत्संबोधनंतथाहेहृषीकेश ॥ तथाचोक्तंभारते॥ सूर्याचंद्रमसोःशश्वदंशुभिःकेशसंज्ञितैः बोधयन्स्वापयंश्चैवजगदुत्तिष्ठतेपृथक् बोधनात्स्वापनाच्चैवजगतोहर्षणंभवेत् अग्नीषोममयैरेवंकर्मभिःपांडुनंदन हृषीकेशोहमीशानोवरदोलोकपा[1]वनइति ॥ गोविंद हेप्राप्तकामधेन्वैश्वर्य॥ अच्युत स्वभावान्नप्रच्यवतइत्यच्युतस्तत्संबोधनंतथा ॥ मालक्ष्मीरविद्यावातयोर्धवनियंतःहेमाधव ॥ इंद्रस्योपरींद्रइत्युपेंद्रः ॥ तथाचहरिवंशे ॥ ममोपरियथेंद्रस्त्वंस्थापितोगोभिरीश्वरः उपेंद्रइतिलोकास्त्वांगास्यंतिभुविसर्वतइति ॥ तत्संबोधनंतथा ॥ इंद्रस्यउपसमीपेऽवरजत्वेनजातइतिवाउपेंद्रस्तत्संबोधनंतथा ॥ कैटभारातेकैटभनाम्नोदैत्यस्यारे ॥ मधुहंतर्मधुनाम्नोदैत्यस्यनाशकर्तः ॥ अधःइंद्रियेणपादेनावतारादौजायतइत्यधोक्षजः॥ यद्वा अक्षजमैंद्रियकंज्ञानंतदधोऽर्वागेवयस्मात्तत्संबोधनंतथा ॥ ११ ॥

---

[1] भावनइतिक्वचित्पाठः

नराणांजीवानामाश्रयायनारायणाय ॥ पापिनोयेषुशास्यंतेतेनरकाःस्थानविशेषाः नरकनामासुरोवातद्धारिणे ॥ पापहारिणेऽधर्मनाशकर्त्रे ॥ वामयतिभक्तानांसंसारदुःखमितिवामनस्तस्मै ॥ अज्ञानंतत्कार्यंहरतीतिहरिस्तस्मै ॥ शूरस्यापत्यंशौरिस्तस्मै ॥१२॥ अनंतायअनंतनागायत्रिविधपरिच्छेदशून्यायवा ॥ नारायणावतारेऽनंतशयनायशेषशायिने ॥ रुक्मिणीपतयेलक्ष्मीकांताय ॥ रुक्मिणीकृष्णजन्मनीतिपराशरवचनात् ॥ वैदर्भीभीष्मकसुतांश्रियोमात्रांस्वयंवरेइतिशुकोक्तेश्च ॥ रुक्मिणंरुक्मिण्याभ्रातरंप्रमथयतिधनुरादिकंछित्त्वाकेशश्मश्रूणिमुंडयतीतिरुक्मिप्रमथनस्तस्मै ॥ १३ ॥ चैद्यवंशेभवश्चैद्यःशिशुपालस्तद्धंत्रे ॥ दनोःपुत्रादानवास्तदरेतेषांशत्रो ॥ असुराणामरयेनाशकाय ॥ मुकुंदमुक्तिद ॥ परमअविद्यातत्कार्यविनिर्मुक्त ॥ आनंदसुखरूप ॥ परमानंदेत्येकंपदंवा ॥ सपरमानंदइतिश्रुतेः ॥ नंदगोपस्यद्रोणवस्ववतारस्यप्रियायपुत्रायहितैषिणइतिवा ॥ १४ ॥ महादेवाराधनकालेपुंडरी-

नारायणायनरकहारिणेपापहारिणे ॥ वामनायनमस्तुभ्यंहरयेशौरयेनमः ॥ १२ ॥ अनंतायनमस्तुभ्यमनंतशयनायच ॥ रुक्मिणीपतये
तुभ्यंरुक्मिप्रमथनायच ॥ १३ ॥ चैद्यहंत्रेनमस्तुभ्यंदानवारेसुरारये ॥ मुकुंदपरमानंदनंदगोपप्रियायच ॥ १४ ॥ नमस्तेपुंडरीकाक्षदनुजेंद्रनिषूदन ॥
नमोगोपालरूपायवेणुवादनकारिणे ॥ १५ ॥ गोपीप्रियायकेशिघ्नेगोवर्धनधरायच ॥ रामायरघुनाथायराघवायनमोनमः
॥ १६ ॥ रावणारेनमस्तुभ्यंविभीषणशरण्यद ॥ अजायजयरूपायरणांगणविचक्षण ॥ १७ ॥

कीकृतमक्षिनेत्रंयेनमहादेवात्पुंडरीकतुल्यनेत्रप्राप्तत्वाद्वापुंडरीकाक्षस्तत्संबोधनंतथा ॥ तथाचादित्यपुराणे ॥ एवमुक्त्वाददौचक्रमित्युपक्रम्यनेत्रंचपद्मसदृशंविष्णवेप्रभविष्णवइति ॥ यद्वा पुंडरीकेइवाक्षिणीयस्यसतथातत्संबोधनंतथा ॥ यद्वा पुंडरीकाक्षहेअक्षयपरमधाम ॥ पुंडरीकंपरंधामाक्षयमव्ययमुच्यतइतिवचनात् ॥ दनुजेंद्राःहिरण्यकशिपुप्रभृतयस्तेषांनिषूदननाशक ॥ गोपालरूपायस्फुरद्बर्हदलोद्बद्धादिरूपाय ॥ वेणुवादनकारिणेवेणुवाद्यकर्त्रे ॥ १५ ॥ गोप्योराधाप्रभृतयस्तासांप्रियाय ॥ केशिघ्नेकेशिनाम्नोदैत्यस्यहंत्रे ॥ गोवर्धनंधरतीतिगोवर्धनधरस्तस्मै ॥ योगिनोरमंतेअस्मिन्निितिरामः ॥ तथाचपाद्मे ॥रमंतेयोगिनोनंतेसत्यानंदेचिदात्मनि इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयतेइति ॥ रमयतिनयनमनांसीतिवारामस्तस्मै ॥ रघुनाथायरघुवंशोद्भवानांस्वामिने ॥ राघवायरघुवंशोद्भवाय ॥ १६ ॥ रावणारेदशग्रीवस्यशत्रो ॥ विभीषणस्यशरणमेवशरण्यआश्रयस्तंददातीतितथातत्संबोधनंविभीषणशरण्यद ॥ अजायजन्मरहिताय ॥ जयरूपायजयस्वरूपाय ॥ रणांगणविचक्षणरणभूमौदक्ष ॥ १७ ॥

क्षणआदिर्यस्यसक्षणादिःकालस्तद्रूपाय ॥ नानारूपायप्रपंचात्मने ॥ शार्ङ्गंधनुर्वर्ततेयस्यतस्मैशार्ङ्गिणे ॥ गदाकौमोदक्याख्याऽस्याऽस्तीतिगदीतस्मैगदिने ॥ चक्रंसुदर्शनाख्यंवर्ततेऽस्येतिचक्रीतस्मै ॥ दैत्यानांचक्रंसमूहंविमर्दितुंशीलंयस्यतस्मैदैत्यचक्रविमर्दिने ॥ १८ ॥ बलाधिक्याद्बलःसंकर्षणस्तस्मैबलाय ॥ बलोच्छ्रयाद्बलभद्रःसएवतस्मैबलभद्राय ॥ बलस्यासुरस्यारातिःशत्रुरिंद्रस्तस्यप्रियाय ॥ बलियज्ञप्रमथन बलिनाम्नोऽसुरस्ययज्ञविध्वंसन ॥ भक्तानांबलप्रदभक्तबलप्रद ॥ अभक्तानांबलंप्रकर्षेणद्यतिखंडयतीतिवा ॥ दोऽवखंडनेइतिधातुः ॥ १९ ॥ हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्यवक्षोवक्षस्थलंविदारयतीतितथा ॥ रणप्रियसंग्रामोत्सुक ॥ ब्रह्मभ्योब्राह्मणादिभ्योहितोब्रह्मण्यःसचासौदेवश्चेतितस्मै ॥ ब्राह्मणरूपायेति क्वचित् ॥ गवांब्राह्मणानांचहिताय ॥२०॥ चोदनालक्षणोऽर्थोधर्मस्तद्रूपाय ॥ तथाचपारमर्षसूत्रं चोदनालक्षणोर्थोधर्मइति ॥ धर्माख्यदेवतारूपायेतिवा ॥ सत्त्वंगुणोयस्मिंस्तस्मै

क्षणादिकालरूपायनानारूपायशार्ङ्गिणे ॥ गदिनेचक्रिणेतुभ्यंदैत्यचक्रविमर्दिने ॥ १८ ॥ बलायबलभद्रायबलारातिप्रियायच ॥ बलियज्ञप्रमथननमोभक्तवरप्रद ॥ १९ ॥ हिरण्यकशिपोर्वक्षोविदारणरणप्रिय ॥ नमोब्रह्मण्यदेवायगोब्राह्मणहितायच ॥ २० ॥ नमस्तेधर्मरूपाय नमःसत्त्वगुणायच ॥ नमःसहस्रशिरसेपुरुषायपरायच ॥ २१ ॥ सहस्राक्षसहस्रांघ्रेसहस्रकिरणायच ॥ सहस्रमूर्तेश्रीकांतनमस्तेयज्ञपूरुष ॥ २२ ॥ वेदवेद्यस्वरूपायनमोवेदप्रियायच ॥ वेदायवेदगदिनेसदाचाराध्वगामिने ॥ २३ ॥

शुद्धसत्त्वात्मकायेत्यर्थः ॥ सहस्रंशिरांस्यस्यतस्मै ॥ सहस्रशीर्षेत्यादिश्रुतेः ॥ पूर्णत्वात्पुरुषःपुरिशयनाद्वापुरुषः ॥ नवद्वारेपुरेशेतेपुरुषस्तेनचोच्यते ॥ कार्यैकारणतयापूर्वमपिस्थितत्वाद्वापुरुषः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ पूर्वमेवाहमिहासंतत्पुरुषस्यपुरुषत्वमिति ॥ तद्रूपाय ॥ परायपरमेश्वराय ॥ २१ ॥ सहस्रमक्षीणियस्यतत्संबोधनंतथा ॥ सहस्रमंघ्रयोयस्यतत्संबोधनंतथा ॥ सहस्रमपरिमिताःकिरणायस्यसूर्यरूपस्यतस्मै ॥ सहस्रमपरिमितामूर्तिर्यस्यतत्संबोधनंतथा ॥ श्रीकांतलक्ष्मीपते ॥ यज्ञपूरुषयज्ञाधिष्ठातृपुरुष ॥ २२ ॥ वेदवेद्योवेदैकवेद्यस्तत्स्वरूपाय ॥ वेदप्रियायवेदप्रवर्तकाय ॥ वेदायवेदस्वरूपाय ॥ वेदनंवेदःस्वप्रकाशश्चिदात्मातद्रूपायेतिवा ॥ वेदान्गदितुंकथयितुंव्यस्तुंवाशीलंयस्यतस्मैवेदव्यासरूपायेत्यर्थः ॥ सदाचाररूपोयोऽध्वामार्गस्तेनगंतुंशीलंयस्यतस्मैतत्प्रवर्तकायेत्यर्थः ॥ २३ ॥

वैकुंठायविकुंठायाःपुत्राय ॥ पत्नीविकुंठाशुभ्रस्यवैकुंठैःसहितःसुरैः तस्यांसकलयाजज्ञेवैकुंठोभगवान्स्वयमिति ॥ विकुंठामायातामधिष्ठायतिष्ठतीतिवैकुंठस्तस्माइतिवा ॥ वैकुंठेवस्तुंशीलंयस्यतस्मै ॥ विष्टंव्याप्तिंरांतिकीर्तयंतीतिविष्टरायाज्ञवल्क्यादयस्तेभ्यःश्रूयतइतिविष्टरश्रवाः ॥ विष्टरेशब्दप्रपंचमयेवेदेश्रूयतइतिवातस्मै ॥ गरुडेनगंतुंशीलंयस्यतस्मै ॥ २४ ॥ विष्वक्सेन विष्वगंचंतिपलायंतेदैत्यसेनायस्योद्योगमात्रेण ॥ यद्वा विष्वगंचंतीसर्वतःप्रसर्पंतीकैश्चिदप्यनिवारितासेनायस्यतत्संबोधनंतथा ॥ जगन्मयप्रपंचरूप ॥ इदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुतेः ॥ विरोधिलक्षणयाजनाःपुण्यजनाराक्षसास्तानर्दयतीतिदाशरथिरूपेणजनमात्रंवाअर्दयतिप्रलयकालइतितत्संबोधनंहेजनार्दन ॥ त्रिविक्रमायेति ॥ २५ ॥ केशवाय केशिनामानंदैत्यंहतवानितिकेशवस्तस्मै ॥ तथाचहरिवंशे ॥ यस्मात्त्वयाहतःकेशीतस्मान्मच्छासनंशृणु केशवोनामनाम्नात्वंख्यातोलोकेभविष्यसि ॥ केशसंज्ञिताःसूर्यादिसंक्रांताअंशव

वैकुंठायनमस्तुभ्यंनमोवैकुंठवासिने ॥ विष्टरश्रवसेतुभ्यंनमोगरुडगामिने ॥ २४ ॥ विष्वक्सेननमस्तुभ्यंजगन्मयजनार्दन ॥ त्रिविक्रमायसत्यायनमःसत्यप्रियायच ॥ २५ ॥ केशवायनमस्तुभ्यंमायिनेब्रह्मगायिने ॥ तपोरूपायतपसांनमस्तेफलदायिने ॥ २६ ॥ स्तुत्यायस्तुतिरूपायभक्तस्तुतिरतायच ॥ नमस्तेश्रुतिरूपायश्रुत्याचारप्रियायच ॥ २७ ॥ अंडजायनमस्तुभ्यंस्वेदजायनमोस्तुते ॥ जरायुजस्वरूपायनमउद्भिज्जरूपिणे ॥ २८ ॥

स्तद्वत्तयावाकेशवः ॥ अंशवोयेप्रकाशंतेममतेकेशसंज्ञिताः सर्वज्ञाःकेशवंतस्मान्मामाहुर्द्विजसत्तमाइतिमहाभारते ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्याताःशक्तयःकेशसंज्ञिताइत्यादौकेशशब्दःशक्तिपर्यायः ॥ कोब्रह्मेतिसमाख्यातईशोहंसर्वदेहिनाम् आवांतवांकेसंभूतौततःकेशवनामवाइतिहरिवंशे ॥ तत्संबोधनंवातथा ॥ मायाख्याशक्तिर्वर्ततेयस्यतस्मै ॥ ब्रह्मगायिनेवेदगायिने ॥ तपोरूपायतपःस्वरूपायआलोचनरूपायेतिवा ॥ तपसांतपस्विनांफलदायिनेकर्मफलदात्रे ॥ २६ ॥ स्तुत्यायस्तोत्रस्यविषयभूताय ॥ स्तुतिरूपायस्तोत्रस्वरूपाय ॥ भक्तस्तुतिरतायभक्तानांस्तुतौप्रीयमाणाय ॥ श्रुतिरूपायवेदरूपाय ॥ वेदरूपायेतिक्वचित् ॥ श्रुत्याचारप्रियायश्रुत्याचारेणप्रीयमाणाय ॥ २७ ॥ अंडजायपक्षिस्वरूपाय ॥ स्वेदजायमत्कुणादिरूपाय ॥ जरायुजस्वरूपायमानुषादिरूपाय ॥ उद्भिज्जरूपिणेतरुरूपिणे ॥ २८ ॥

---

१ इत्यादिनामत्रयंकुतोनव्याख्यातमितिनजानीमः

विभूतिरूपेणस्तौति ॥ देवानामित्यारभ्यत्वामाहुर्जीवनेश्वरमित्यंतेन ॥ देवानांवस्वादित्यादीनामिंद्ररूपोऽसिभवसि ॥ देवानामस्मिवासवइतिभगवद्वचनात् ॥ नवग्रहाणांमध्येभानुमान्सूर्योऽसि ॥ चतुर्दशलोकानांमध्येसत्यलोकाब्रह्मलोकोऽसि ॥ सप्तानांसिंधूनांसागराणांमध्येक्षीरसागरोऽसीतिसर्वत्रानुषज्जते ॥ २९ ॥ सरितांनदीनांमध्येसुरापगागंगाऽसि ॥ स्रोतसामस्मिजाह्नवीतिभगवद्वचनात् ॥ सरसांसरोवराणांमध्येमानसंब्रह्मणोमनसोभवंसरोऽसि ॥ तथाचरामायणे ॥ कैलासेपर्वतेराममनसानिर्मितंसरः ब्रह्मणारघुशार्दूलमानसंनामतेनतदिति ॥ शैलानांपर्वतानांमध्येहिमवान्हिमालयोऽसि ॥ स्थावराणांहिमालयइतिभगवद्वचनात् ॥ धेनूनांमध्येकामधुक्सुरभिर्भवानसि ॥ धेनूनामस्मिकामधुगितिभगवद्वचनात् ॥ ॥ ३० ॥ अष्टानांसुवर्णादीनांधातूनांमध्येहाटकंसुवर्णमसि ॥ उपलेषुपाषाणेषुमध्येस्फटिकरूपपाषाणोसि ॥ प्रसूनेषुपुष्पेषुनीलोत्पलंनीलपद्ममसि ॥ वृक्षेषुमध्येतुलसीसुरसाभवानसि ॥ तुलसीसुरसागौरीभूतघ्नीबहुमंजरीतिधन्वंतरिः ॥ ३१ ॥ सर्वेषांसर्वावायाःपूज्यशिलास्तासांमध्येशालग्रामशिलाभवानसि ॥ मुक्तिक्षेत्रेषुमध्येकाशीत्वमसि ॥ तीर्थपंक्तिषुतीर्थसमूहेषुप्रयागस्त्वमसि ॥ ३२ ॥ वर्णेषुश्वेतरक्तपीतकृष्णेषुमध्येश्वेतवर्णोसि ॥ द्विपदांपदद्वययुक्तानांमध्येब्राह्मणोभवानसि ॥ अंडजेषुपक्षिषुमध्येगरुडोसि ॥ वैनतेयश्चपक्षिणामितिभगवद्वचनात् ॥ व्यवहारेषुलोकचर्यासुमध्येवाग्वाणीभवानसि ॥ ३३ ॥ वेदेषुऋगादिषुचतुर्षुउपनिषद्रूपोवेदांतभागोभवानसि ॥ मंत्राणांगायत्र्यादीनांमध्येप्रणवओंकारोऽसि ॥ मंत्राणांप्रणवस्त्रिवृदितिभागवतोक्तेः ॥ अक्षराणामकारादीनांमध्येऽकारोऽसि ॥ अक्षराणामकारोस्मीतिभगवद्वचनात् ॥ यज्वनांयज्ञकर्तॄणांमध्येसोमरूपधृक्चंद्ररूपधृक् ॥ नक्षत्राणामहंशशीतिभगवद्वचनात् ॥ ३४ ॥

देवानामिंद्ररूपोसिग्रहाणामसिभानुमान् ॥ लोकानांसत्यलोकोऽसिसिंधूनांक्षीरसागरः ॥ २९ ॥ सुरापगाऽसिसरितांसरसांमानसंसरः ॥
हिमवानसिशैलानांधेनूनांकामधुग्भवान् ॥ ३० ॥ धातूनांहाटकमसिस्फटिकश्चोपलेष्वसि ॥ नीलोत्पलंप्रसूनेषुवृक्षेषुतुलसीभवान् ॥ ३१ ॥
सर्वपूज्यशिलानांवैशालग्रामशिलाभवान् ॥ मुक्तिक्षेत्रेषुकाशीत्वंप्रयागस्तीर्थपंक्तिषु ॥ ३२ ॥ वर्णेषुश्वेतवर्णोऽसिद्विपदांब्राह्मणोभवान् ॥
गरुडोस्यंडजेष्वीशव्यवहारेषुवाग्भवान् ॥ ३३ ॥ वेदेषूपनिषद्रूपोमंत्राणांप्रणवोह्यसि ॥ अक्षराणामकारोसियज्वनांसोमरूपधृक् ॥ ३४ ॥

---

१. आदिशब्देनरजतताम्रपित्तलकांस्यरंगसीसलोहानिगृह्यंते

प्रतापिनांप्रतापवतांमध्येऽग्निरसि ॥ वसूनांपावकश्चास्मीतिभगवद्वचनात् ॥ क्षमावतांसहनशक्तिमतांक्षमासहनशक्तिरसि ॥ दातॄणांदानकर्तॄणांमध्येपर्जन्योमेघस्तदधिष्ठातृदेवोऽसि ॥ पवित्राणांमध्येपरोसिउत्कृष्टोऽसि ॥ हीतिप्रसिद्धौ ॥ एवमन्यत्रापि ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ पयोह्यसीतिपाठेपयोजलम् ॥ ३५ ॥ सर्वशस्त्राणांमध्येचापोधनुरसि ॥ आयुधानांधनुरहमितिभगवदुक्तेः ॥ वेगवतांमध्येवातोऽसि ॥ पवनःपवतामस्मीतिभगवद्वचनात् ॥ इंद्रियवर्गेषुइंद्रियसमुदायेषुमध्येमनोऽसि ॥ इंद्रियाणांमनश्चास्मीतिभगवद्वचनात् ॥ निर्भयाणांमध्येकरोहस्तोह्यसि ॥ अतएवभयेप्रत्युपस्थितेकरमेवप्रसारयतिसर्वोलोकइति ॥ ३६ ॥ व्याप्तिमतांविभूनांपदार्थानांमध्येव्योमआकाशंत्वमसि ॥ वैइत्यपिप्रसिद्धौ ॥ एवमन्यत्रापि ॥ आत्मनांप्रत्यक्चैतन्यानांमध्येपरमात्मासि ॥ अहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितइतिभगवद्वचनात् ॥ अहमात्मोद्धवामीषांभूतानांसुहृदीश्वरइतिभागवतोक्तेश्च ॥

प्रतापिनामग्निरसिक्षमाऽसित्वंक्षमावताम्॥दातॄणामसिपर्जन्यःपवित्राणांपरोह्यसि॥३५॥चापोसिसर्वशस्त्राणांवातोवेगवतामसि॥ मनोसींद्रियवर्गेषुनिर्भयाणांकरोह्यसि॥३६॥व्योमव्याप्तिमतांत्वंवैपरमात्माऽसिचात्मनाम्॥संध्योपास्तिर्भवान्देवसर्वनित्येषुकर्मसु॥३७॥ क्रतूनामश्वमेधोसिदानानामभयंभवान्॥ लाभानांपुत्रलाभोसिवसंतस्त्वमृतुष्वहो॥ ३८ ॥ युगानांप्रथमोसित्वंतिथीनांत्वंकुहूर्ह्यसि॥ पुष्योसिनक्षत्रगणेसंक्रमःसर्वपर्वसु॥३९॥ योगेषुव्यतिपातस्त्वंतृणेषुहिकुशोभवान्॥ उद्यमानांहिसर्वेषांनिर्वाणंत्वमसिप्रभो॥ ४० ॥

हेदेवसर्वेषुनित्येषुकर्मसुभवान्संध्योपास्तिःसंध्योपासनमसि ॥ ३७ ॥ क्रतूनांयागानांमध्येऽश्वमेधोऽसि ॥ दानानांतुलापुरुषादीनांमध्येभवानभयरूपंदानमसि ॥ लाभानांराज्यप्राप्यादीनांमध्येभवान्पुत्रलाभोसिपुत्रोत्पत्तिरूपोलाभोसि ॥ अहोभोदेवषड्ऋतुषुमध्येत्वंवसंतऋतुरसि ॥ ऋतूनांकुसुमाकरइतिभगवदुक्तेः ॥ ३८ ॥ युगानांसत्यत्रेताद्वापरकलीनांमध्येप्रथमोयुगःसत्ययुगस्त्वमसि ॥ तिथीनांप्रतिपदादिपंचदशानांमध्येकुहूरमावास्याऽसि ॥ नक्षत्रगणेनक्षत्रसमूहमध्येपुष्योनक्षत्रमसि ॥ पुंस्त्वंनक्षत्राणांस्त्रीपुंरूपत्वात् ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ पुरुषायितसंज्ञेनतप्तंयत्तपसाऽधुना भवतीभिस्ततःपुंस्त्वमिच्छयावोभविष्यतीति ॥ सर्वपर्वसुसर्वपुण्यकालेषुमध्येसंक्रमःसंक्रांतिरसि ॥ ३९ ॥ योगेषुसप्तविंशतिसंख्येषुव्यतिपाताख्योयोगस्त्वम् ॥ रविवासरसंयुक्ताऽमावास्याव्यतिपातइतिकेचित् ॥ तृणेषुमध्येभवान्कुशोऽसि ॥ कुशोस्मिदर्भजातीनामितिचभागवतोक्तेः ॥ उद्यम्यंतेप्रसाध्यंतइत्युद्यमाधर्मार्थकाममोक्षास्तेषांसर्वेषामुद्यमानांमध्येनिर्वाणंमोक्षस्त्वमसि ॥ उपमानंहिसर्वेष्वितिपाठेसर्वेषुदार्ष्टांतिकेषुउपमानंदृष्टांतोभवानित्यर्थः ॥ ४० ॥

सर्वासांकामादिबुद्धीनांमध्येइहजगतिहेअजधर्मबुद्धिर्भवानसि ॥ सर्ववृक्षेषुमध्येभवानश्वत्थवृक्षोसि ॥ अश्वत्थःसर्ववृक्षाणामितिभगवद्वचनात् ॥ लतासुमध्ये ॥ चःसमुच्चये ॥ एवमन्यत्रापि ॥ सोमवल्लीसोमलताभवानसि ॥ ४१ ॥ अहोहेविष्णोपवित्रेषुसाधनेषूपायेषुमध्येभवान्प्राणायामःप्राणसंयमोसि ॥ सर्वलिंगेषुमध्येसर्वदःश्रीमान्विश्वेश्वरोभवानसि ॥ ४२ ॥ मित्राणांमध्येकलत्रंभार्यात्वमसि ॥ सर्वबंधूनांमध्येधर्मरूपोबंधुरसि ॥ अनुक्तसर्वसमुच्चयार्थमाह ॥ त्वत्तइति ॥ हेनारायणजीवानामाश्रयचराचरेजंगमस्थावरात्मकेऽस्मिन्जगतित्वत्तोऽन्यन्नास्तित्वमेवसर्वमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ त्वमेवमातेत्यादिश्लोकस्तुत्वत्तइत्यस्मात्पूर्वंबोद्धव्यः ॥ अथवाकिंतदन्यन्मत्तोऽन्यन्नास्तीत्याकांक्षायामुपलक्षणार्थत्वेन

सर्वासामिहबुद्धीनांधर्मबुद्धिर्भवानज ॥ अश्वत्थःसर्ववृक्षेषुसोमवल्लीलतासुच ॥ ४१ ॥ प्राणायामोसिसर्वेषुसाधनेषुशुचिष्वहो ॥ सर्वदःसर्वलिंगेषुश्रीमान्विश्वेश्वरोभवान् ॥ ४२ ॥ मित्राणांहिकलत्रंत्वंधर्मस्त्वंसर्वबंधुषु ॥ त्वत्तोनान्यज्जगत्यस्मिन्नारायणचराचरे ॥ ४३ ॥ त्वमेवमातात्वंतातस्त्वंसुहृत्त्वंमहाधनम् ॥ त्वमेवसौख्यसंपत्तिस्त्वमायुर्जीवनेश्वरः ॥४४॥ साकथायत्रतेनामतन्मनोयत्त्वदर्पितम् ॥ तत्कर्मयत्त्वदर्थंवैतत्तपोयद्व्रतस्मृतिः ॥ ४५ ॥ तद्धनंधनिनांशुद्धंयत्त्वदर्थंव्ययीकृतम् ॥ सएवसकलःकालोयस्मिन्जिष्णोत्वमर्च्यसे ॥ ४६ ॥ तावच्चजीवितंश्रेयोयावत्त्वंहृदिवर्तसे ॥ रोगाःप्रशममायांतित्वत्पादोदकसेवनात् ॥ ४७ ॥ महापापानिगोविंदबहुजन्मार्जितान्यपि ॥ सद्योविलयमायांतिवासुदेवेतिकीर्तनात् ॥ ४८ ॥ अहोपुंसांमहामोहस्त्वहोपुंसांप्रमादता ॥ वासुदेवमनादृत्ययदन्यत्रकृतश्रमाः ॥ ४९ ॥

कानिचिद्वस्तूनिदर्शयति ॥ त्वमेवमाताजननी ॥ त्वंतातःपिता ॥ त्वंसुहृत्प्रत्युपकारमनपेक्ष्यहितकारी ॥ महाधनंनिधिरूपम् ॥ त्वमेवसौख्यसंपत्तिःसुखसंभारः ॥ त्वमायुर्जीवनंजीवनेश्वरोजीवश्चत्वम् ॥ एवकारावन्ययोगव्यावर्तकौसर्वत्रसंबध्येते ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ एवंब्रह्मरुद्रविष्णुरूपेणविभूतिरूपेणचस्तुत्वाइदानींनानाविधयास्तौति ॥ इत्युक्तेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ सकलःसंपूर्णः ॥ सफलइतिक्वचित् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ महापापानिब्रह्महत्यादीनिवासुदेवेतिकीर्तनात्सद्योविलयमायांतीत्यन्वयः ॥ ४८ ॥ अहोइतिखेदे ॥ यद्येनमोहेनप्रमादेनवाऽन्यत्रकृतश्रमास्तेपुमांसः ॥ अन्यत्रकृतःश्रमोयैस्तेतथा ॥ पांठांतरेकृतश्चासौश्रमश्चेत्यर्थात्तैःपुंभिः ॥ ४९ ॥

---

१ कृतश्रमइत्येवंरूपे

॥५०॥ नार्थइतिनकारःकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रसंबध्यते ॥ नाधोक्षजादितिवापाठः ॥ अपवर्गोमोक्षः॥५१॥उपसर्गउपद्रवः ॥ नरोनंतंनवेदयेदितिक्वचित्॥५२॥ बतेत्याश्चर्ये ॥५३॥ आधीन्मानसीर्व्यथाः ॥ नियच्छतिनाशयति ॥ ५४ ॥ भगवदिति ॥ भगवच्चरणयोर्द्वंद्वंयुगलेनिर्द्वंद्वध्यानंनिश्चलंध्यानमतएवोत्तमंपापिनापिप्रसंगेनधनादिप्राप्त्यर्थंविहितंकृतंचेत्तर्हितत्परंस्वहितमिति ॥ तथाचोक्तम् ॥ हरिर्हरतिपापानिदुष्टचित्तैरपिस्मृतः अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकः सर्वपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतम् द्विजस्तपस्वीभवतिपंक्तिपावनपावनइत्यादि ॥ ५५ ॥ महांत्युपपदानिउपसमीपेपदानिभजितुंशीलंयेषांतानिपापानितथा ॥ महापापान्यपीत्यर्थः ॥ सुलीनध्यानसंपन्नोनिश्चलध्यानसंबद्धः ॥ सुनीलध्यानसं

इदमेवहिमांगल्यमिदमेवधनार्जनम् ॥ जीवितस्यफलंचैतद्यद्दामोदरकीर्तनम् ॥ ५० ॥ अधोक्षजात्परोधर्मोनार्थोनारायणात्परः ॥ नकामःकेशवादन्योनापवर्गोहरिंविना ॥ ५१ ॥ इयमेवपराहानिरुपसर्गोयमेवहि ॥ अभाग्यंपरमंचैतद्वासुदेवंनयत्स्मरेत् ॥ ५२ ॥ हरेराराधनंपुंसांकिंकिंनकुरुतेबत ॥ पुत्रमित्रकलत्रार्थराज्यस्वर्गापवर्गदम् ॥५३॥ हरत्यघंध्वंसयतिव्याधीनाधीन्नियच्छति ॥ धर्मंविवर्धयेत्क्षिप्रंप्रयच्छतिमनोरथम् ॥ ५४ ॥ भगवच्चरणद्वंद्वनिर्द्वंद्वध्यानमुत्तमम् ॥ पापिनापिप्रसंगेनविहितंस्वहितंपरम् ॥ ५५ ॥ पापिनांयानिपापानिमहोपपदभांज्यपि ॥ सुलीनध्यानसंपन्नोनामोच्चारोहरेर्हरेत् ॥ ५६ ॥ प्रमादादपिसंस्पृष्टोयथाऽनलकणोदहेत् ॥ तथौष्ठपुटसंस्पृष्टंहरिनामहरेदघम् ॥ ५७॥ नितांतंकमलाकांतेशांतंचित्तंविधाययः ॥ संशीलयेत्क्षणंनूनंकमलातत्रनिश्चला ॥५८॥ अयमेवपरोधर्मस्त्विदमेवपरंतपः ॥ इदमेवपरंतीर्थंविष्णुपादांबुयत्पिबेत् ॥ ५९ ॥

पन्नइतिपाठेसुनीलःश्रीकृष्णस्तस्यध्यानेनसंपन्नइतिव्याख्येयम् ॥ नामोच्चारोनामोच्चारणम् ॥ ५६ ॥ किंचप्रमादादपीति ॥ अनलकणोऽग्निविस्फुलिंगः ॥ अघंपापंसंसारंवा ॥ तथाचवैष्णवे ॥ अवशेनापियन्नाम्निकीर्तितेसर्वपातकैः पुमान्सद्योविमुच्येतसिंहत्रस्तैर्वृकैरिव ॥ भागवते ॥ सांकेत्यंपारिहास्यंवास्तोभंहेलनमेववा वैकुंठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुः ॥ अत्रापिवक्ष्यति ॥ यदिजातुचिदंधकद्विषस्तवनाभौष्ठपुटाद्विनिःसृतम् शिवशंकरचंद्रशेखरेत्यसकृत्तस्यनसंसृतिःपुनरिति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ विष्णुपादांब्विति ॥ तदुक्तम् ॥ शालग्रामशिलातोयंयदिशंखस्थितंभवेत् तदाप्रयोजनंनास्तितीर्थैस्त्रैलोक्यसंभवैरिति ॥ ५९ ॥

उपहारंनैवेद्यम् ॥ पुरोडाशोनामयज्ञेषुदेवेभ्योदेयोद्रव्यप्रभेदोऽत्यंतपवित्रःपदार्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ सदापुरोडाशपवित्रिताधराइति ॥६०॥६१॥६२॥६३॥ शंखचक्रांकिततनुरिति गोपीचंदनादिनानतुदाहेन ॥ बृहन्नारदीयेदाहेनशंखचक्रधारणस्यनिषिद्धत्वात् ॥ तथाहि ॥ यस्तुसंतप्तशंखादिलिंगचिह्नतनुर्नरः ससर्वयातनाभोगीचांडालोजन्मकोटिभिः तंद्विजंतप्तशंखादिलिंगांकिततनुंनरः संभाष्यरौरवंयातियावदिंद्राश्चतुर्दश चक्रांकिततनुर्यत्रतत्रकोपिनसंवसेत् यदितिष्ठेन्महापापीसहस्रब्रह्महाभवेत् गंगास्नानरतोवापिअश्वमेधरतोपिवा चक्रांकिततनुंदृष्ट्वापश्येत्सूर्यंजपन्नरः जपेच्चशतरुद्रीयमन्यथारौरवंव्रजेत् ब्राह्मणस्यतनुर्ज्ञेयासर्वदेवसमाश्रिता साचेत्संतापिताराजन्किमुवक्ष्यामहेततः चक्रांकिततनुर्वापिराजँल्लिंगान्वितो

तवोपहारंभक्त्यायःसेवतेयज्ञपूरुष ॥ सेवितस्तेननियतंपुरोडाशोमहाधिया ॥ ६० ॥ सचैवावभृथस्नातःसचगंगाजलाप्लुतः ॥ विष्णुपादोदकंकृत्वाशंखेयःस्नातिमानवः ॥ ६१ ॥ शालग्रामशिलायेनपूजितातुलसीदलैः ॥ सपारिजातमालाभिःपूज्यतेसुरसद्मनि ॥ ६२ ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवायदिवेतरः ॥ विष्णुभक्तिसमायुक्तोज्ञेयःसर्वोत्तमश्चसः ॥ ६३ ॥ शंखचक्रांकिततनुःशिरसामंजरीधरः ॥ गोपीचंदनलिप्तांगोदृष्टश्चेत्तदघंकुतः ॥ ६४ ॥ प्रत्यहंद्वादशशिलाःशालग्रामस्ययोऽर्चयेत् ॥ द्वारवत्याःशिलायुक्ताःसवैकुंठेमहीयते ॥ ६५ ॥ तुलसीयस्यभवनेप्रत्यहंपरिपूज्यते ॥ तद्गृहंनोपसर्पंतिकदाचिद्यमकिंकराः ॥ ६६ ॥ हरिनामाक्षरमुखंभालेगोपीमृदांकितम् ॥ तुलसीमालितोरस्कंस्पृशेयुर्नयमानुगाः ॥ ६७ ॥ गोपीमृत्तुलसीशंखःशालग्रामःसचक्रकः ॥ गृहेपियस्यपंचैतेतस्यपापभयंकुतः ॥ ६८ ॥ येमुहूर्ताःक्षणायेचयाःकाष्ठायेनिमेषकाः ॥ ऋतेविष्णुस्मृतेर्यातास्तेषुमुष्टोयमेनसः ॥ ६९ ॥

पिवा नाधिकारीपरिज्ञेयःश्रौतस्मार्तेषुकर्मस्विति ॥ नचअतप्ततनुर्नतदामोऽश्नुतइतिश्रुतिविरोधेनस्मृतेरप्रामाण्यम् ॥ श्रुतेरर्थांतरपरत्वात् ॥ कृच्छ्रचांद्रायणादिनाऽतप्ततनुरसंतापितदेहोऽतएवामोऽपक्वोऽदग्धरागादिःपुमांस्तद्ब्रह्मनाश्नुतेनप्राप्नोतीतिश्रुतेरर्थः ॥ तुलस्यामंजरीधरः ॥ शिरसामस्तकेन ॥ सुरसामंजरीधरइतिपाठेसुरसातुलसी॥ तदघमित्यत्रतच्छब्दोदृष्टविषयः ॥ ६४ ॥ शालग्रामस्यचंपकारण्यांतर्गतचक्रतीर्थस्य ॥ शालग्रामस्यशालग्रामाणांद्वादशशिलाइतिवा ॥ द्वारवत्याःशिलाद्वारकाचक्रम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ गायामिगानंकरोमि ॥ श्रयामीतिक्वचित् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ स्त्रैणेस्त्रीसमूहे ॥ श्यामलतनुंश्रीकृष्णम् ॥ ७४ ॥ सर्वेषामिति ॥ हृदयेषुआवसतीतिहृदयावासोजीव
रूपेण ॥ साक्षादपरोक्षः ॥ यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ साक्षीअंतर्यामी ॥ सर्वगंत्वांविनाबहिरंतरन्यंनवेद्मित्वामेवसर्वंवेद्मीत्यर्थः ॥ यदन्यदितिपाठेत्वांविनात्वत्तःसकाशाद्यदन्य
त्त्वमेवेत्यन्वयः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥७७॥ अन्नादिति ॥ तद्वृष्टेः साचासौदृष्टिश्चेतितद्वृष्टिस्तस्याःसूर्यःकारणम् ॥ तदितिपृथक्पदंवा ॥ तत्तस्माद्धोहेध्रुवत्वंसूर्याधारएधिभवेत्यर्थः ॥ त

द्व्यक्षरंहरेर्नामस्फुलिंगसदृशंज्वलत् ॥ महतीपातकानांचराशिस्तूलोपमाक्वच ॥ ७० ॥ गोविंदंपरमानंदंमुकुंदंमधुसूदनम् ॥ त्यक्त्वान्यंनैव
जानामिनभजामिस्मरामिन ॥ ७१ ॥ ननमामिनचस्तौमिनपश्यामीहचक्षुषा ॥ नस्पृशामिनवायामिगायामिनहरिंविना ॥ ७२ ॥ जलेस्थ
लेचपातालेप्यनिलेचानलेऽचले ॥ विद्याधरासुरसुरेकिंनरेवानरेनरे ॥ ७३ ॥ तृणेस्त्रैणेचपाषाणेतरुगुल्मलतासुच ॥ सर्वत्रश्यामलतनुंवी
क्षेश्रीवत्सवक्षसम् ॥ ७४ ॥ सर्वेषांहृदयावासःसाक्षात्साक्षीत्वमेवहि ॥ बहिरंतर्विनात्वांतुनत्वन्यंवेद्मिसर्वगम् ॥ ७५ ॥ इत्युक्त्वाविरराममा
सौशिवशर्मन्ध्रुवस्तदा ॥ देवोपिभगवान्विष्णुस्तमुवाचप्रसन्नदृक् ॥ ७६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अयिबालविशालाक्षध्रुवध्रुवमतेऽ
नघ ॥ परिज्ञातोमयासम्यक्त्वद्धृत्स्थोमनोरथः ॥ ७७ ॥ अन्नाद्भवंतिभूतानिवृष्टेरन्नसमुद्भवः ॥ तद्वृष्टेःकारणंसूर्यःसूर्याधारोध्रुवैधिभोः
॥ ७८ ॥ ज्योतिश्चक्रस्यसर्वस्यग्रहर्क्षादेःसमंततः ॥ गगनेभ्रमतोनित्यंत्वमाधारोभविष्यसि ॥ ७९ ॥ मेढीभूतस्तुवैसर्वान्वायुपाशैर्नियंत्रि
तान् ॥ आकल्पंतत्पदंतिष्ठभ्रामयन्ज्योतिषांगणान् ॥ ८० ॥ आराध्यश्रीमहादेवंपुरापदमिदंमया ॥ आसादियत्तदेतत्तेतपसाप्रतिपादितम्
॥ ८१ ॥ केचिच्चतुर्युगंयावत्केचिन्मन्वंतरंध्रुव ॥ तिष्ठंतित्वंतुवैकल्पंपदमेतत्प्रशास्यसि ॥ ८२ ॥

थाचश्रुतिः ॥ अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ धान्याक्रमणायभ्राम्यमाणानांपशूनांबंधनस्तंभोमेढीतत्सदृशो
मेढीभूतइत्यर्थः ॥ आकल्पंकल्पपर्यंतं ॥ कल्पोऽत्रब्रह्मणोदिनंपरार्धद्वितयंवा ॥ स्थास्नुःपरस्तात्कल्पवासिनामितिभागवतोक्तेः ॥ ८० ॥ आसादिप्राप्तम् ॥ आदायीतिपाठेगृही
तमित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

---

१ स्त्रीत्वंविचारणीयमार्षंवा

शक्राद्यैरपिदुर्लभंतैरपिप्राप्तुमशक्यमित्यर्थः ॥ तत्त्वत्साच्चदधीनम् ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ महोपसर्गशमनीमहादिमहापीडानाशिनी ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥
॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ अनेकानिदानानिदत्वानानाव्रतानिचकृत्वायथालाभानवाप्नोतितथाऽनयास्तुत्याऽवाप्नोति ॥ सर्वैर्दानव्रतादिभिर्यत्फलंलभ्यतेतत्सर्वमनयास्तुत्याप्राप्यतइत्य

मनुनापिनयत्प्रापिकिमन्यैर्मौनवैर्ध्रुव ॥ तत्पदंविहितंत्वत्साच्छक्राद्यैरपिदुर्लभम् ॥ ८३ ॥ अन्यान्वरान्प्रयच्छामिस्तवेनानेनतोषितः ॥ सु
नीतिरपितेमातात्वत्समीपेचरिष्यति॥ ८४॥इदंस्तोत्रवरंयस्तुपठिष्यतिसमाहितः॥त्रिसंध्यंमनुजस्तस्यपापंयास्यतिसंक्षयम्॥८५॥नतस्यस
द्नंलक्ष्मीःपरित्यक्ष्यत्यसंशयम् ॥ नजनन्यावियोगश्चनबंधुकलहोदयः॥ ८६ ॥ ध्रुवस्तुतिरियंपुण्यामहापातकनाशिनी॥ ब्रह्महापिविशुद्ध्ये
तकाकथेतरपापिनाम् ॥ ८७॥ महापुण्यस्यजननीमहासंपत्तिदायिनी ॥ महोपसर्गशमनीमहाव्याधिविनाशिनी ॥८८॥ यस्याऽस्तिपरमा
भक्तिर्मयिनिर्मलचेतसः ॥ ध्रुवस्तुतिरियंतेनजप्यामत्प्रीतिकारिणी[1]॥८९॥समस्ततीर्थस्नानेनयत्फलंलभतेनरः ॥ तत्फलंसम्यगाप्नोतिजपन्
स्तुत्यानया[2]मुदा॥९०॥ संतिस्तोत्राण्यनेकानिममप्रीतिकराणिच ॥ ध्रुवस्तुतेर्नचैतस्याःकलामर्हंतिषोडशीम्॥ ९१ ॥ श्रुत्वापीमांस्तुतिंमर्त्यः
श्रद्धयापरयामुदा ॥ पातकैर्मुच्यतेसद्योमहत्पुण्यमवाप्नुयात्॥ ९२ ॥ अपुत्रःपुत्रमाप्नोतिनिर्धनोधनमाप्नुयात्॥ अभक्तोभक्तिमाप्नोतिकी
र्तनाच्चध्रुवस्तुतेः॥ ९३ ॥ दत्वादानान्यनेकानिकृत्वानानाव्रतानिच ॥ यथालाभानवाप्नोतितथास्तुत्याऽनयानरः॥ ९४ ॥ त्यक्त्वासर्वाणिका
र्याणित्यक्त्वाजप्यान्यनेकशः॥ध्रुवस्तुतिरियंजप्यासर्वकामप्रदायिनी॥ ९५॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥ध्रुवावधेहिवक्ष्यामिहितंतवमहा
मते॥ येनतेनिश्चलंसम्यक्पदमेतद्भविष्यति॥ ९६॥अहंजिगमिषुस्त्वासंपुरींवाराणसींशुभाम् ॥ साक्षाद्विश्वेश्वरोयत्रतिष्ठतेमोक्षकारण
म्॥ ९७॥ विपन्नानांचजंतूनांयत्रविश्वेश्वरःस्वयम्॥ कर्णेजापंप्रकुरुतेकर्मनिर्मूलनक्षमम्॥ ९८॥

र्थः ॥ कामानितिक्वचित् ॥ नतथाकाममाप्नोतीतिपाठःस्पष्टार्थः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अवधेहिशृणु ॥ येनहितेनहितानुष्ठानेन ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

---

[1] कारिणेतिक्वचित्पाठः

[2] ध्रुवेतिक्वचित्पाठः

प्रसंगात्काशींस्तौति ॥ अस्येत्यादिषड्भिः ॥ आनंदभूमिकाआनंदरूपंस्थानम् ॥ ९९ ॥ काश्यग्निनाकाशीमरणनिमित्तरुद्रोपदिष्टज्ञानाग्निनेत्यर्थः ॥ १०० ॥ १ ॥ अमृतायनंकैव
ल्याश्रयम् ॥ २ ॥ निर्गतारिपवोयस्मात्तद्राष्ट्रंनीरिपु ॥ ३ ॥ काशींकाशींप्रति ॥ कथंभूतंविश्वेशम् ॥ जगदर्च्यम् ॥ पठांतरेकाशीविशेषणम् ॥ ४ ॥ सविश्वेश्वरःसुदर्शनचक्रदः ॥५॥
पुरेति ॥ पुरापूर्वंहरःपादांगुष्ठस्ययाऽग्ररेखातस्याउत्थमुत्पादितंचक्रंसृष्ट्वाप्रक्षिप्यजालंधरंदैत्यमहरन्मारितवानित्यर्थः ॥ कथंभूतम् ॥ ममापिपरिकंपनंकंपजनकम् ॥ पादांगुष्ठस्यरेखा

अस्यसंसारदुःखस्यसर्वोपद्रवदायिनः ॥ उपायएकएवास्तिकाशिकानंदभूमिका ॥ ९९ ॥ इदंरम्यमिदंनेतिबीजंदुःखमहातरोः ॥ तस्मि
न्काश्यग्निनादग्धेदुःखस्यावसरःकुतः ॥ १०० ॥ प्राप्यंसंप्राप्यतेयेननभूयोयेनशोच्यते ॥ परायानिर्वृतिःस्थानंयत्तदानंदकाननम् ॥ १ ॥
अमृतायनमुत्सृज्यपुरुषोन्यत्रयोवसेत् ॥ आनंदकाननंशंभोःकुतस्तस्यसुखोदयः ॥ २ ॥ वरंशरावहस्तस्यचांडालागारवीथिषु ॥ भिक्षार्थम
टनंकाश्यांराज्यंनान्यत्रनीरिपु ॥ ३ ॥ वैकुंठनगरात्काशींनित्यंविश्वेशमर्चितुम् ॥ अहमायामिनियमाज्जगदर्च्यंतदर्चिताम् ॥ ४ ॥ मयिया
परमाशक्तिस्त्रिलोक्यारक्षणक्षमा ॥ तत्रहेतुर्महेशानःससुदर्शनचक्रदः ॥ ५ ॥ पुराजालंधरंदैत्यंममापिपरिकंपनम् ॥ पादांगुष्ठाग्ररेखोत्थं
चक्रंसृष्ट्वाहरोऽहरत् ॥ ६ ॥ तच्चचक्रंमयालब्धंनेत्रपद्मार्चनाद्विभोः ॥ एतत्सुदर्शनाख्यंवैदैत्यचक्रप्रमर्दनम् ॥ ७ ॥ तन्मयातवरक्षार्थंभूतविद्रा
वणंपरम् ॥ तावत्प्रणुन्नंपुरतस्ततश्चाहमिहागतः ॥ ८ ॥

धइतिक्वचित् ॥ पादांगुष्ठस्यरेखातइतिवान्यत्र॥पादांगुष्ठस्यरेखास्त्विितिचापरत्र॥पादांगुष्ठस्याग्रेणेतिकृत्वेतिचसर्वत्र ॥६॥ससुदर्शनचक्रदइत्युक्तंतत्प्रामिमेवसकारणांदर्शयति ॥ तच्चक्र
मिति ॥ एवंहिश्रूयतेआदित्यपुराणे ॥ स्वर्णकमलसहस्रेणश्रीशंकरंश्रीकृष्णःप्रत्यहंपूजयतिस्म तत्रकदाचिच्छ्रीकृष्णस्यभावजिज्ञासयैकस्मिन्कमलेविश्वेश्वरेणहृतेएतद्वाक्यम् ॥
हृतेपुष्पेतदाविष्णुश्चिंतयन्किमिदंत्विति ज्ञात्वात्मनेत्रमुद्धृत्यपूजयामासशंकरम् ॥ततस्तेनैवसंतुष्टस्यविश्वेश्वरस्यवाक्यम्॥दिव्यंददामितेचक्रमद्भुतंतत्सुदर्शनम् प्रीत्यर्थंसर्वदेवानांनिर्मि
तंयन्मयापुरा गृहीत्वातद्रणेदैत्यान्जहिविष्णोममाज्ञया एवमुक्त्वाददौचक्रंसूर्यायुतसमप्रभमिति ॥ नेत्रमेवपद्मंनेत्रपद्मंतेनार्चनात्पूजनात् ॥ ७ ॥ प्रणुन्नंप्रेषितम् ॥ पुरतःपूर्वम् ॥ ८॥

॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रसंगाज्जीर्णोद्धारादीनांफलमाह ॥ कालेनेत्यादिना ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

काशीमिदानींयास्यामिविश्वेश्वरविलोकने ॥ अद्ययात्राऽस्तिमहतीकार्तिक्यांबहुपुण्यदा ॥ ९ ॥ कार्तिकस्यचतुर्दश्यांविश्वेशंयोविलोकये
त् ॥ स्नात्वाचोत्तरवाहिन्यांनतस्यपुनरागतिः ॥ ११० ॥ इत्युक्त्वातार्क्ष्यमारोप्यध्रुवमानंदमेदुरम् ॥ क्षणाद्वाराणसींप्रापहरिःस्मरहरोषिताम्
॥ ११ ॥ पंचक्रोश्याश्चसीमानंप्राप्यदेवोजनार्दनः ॥ वैनतेयादवारुह्यकरेधृत्वाध्रुवंततः ॥ १२ ॥ मणिकर्ण्यांपरिस्नायविश्वेशमभिपूज्यच ॥
ध्रुवंबभाषेभगवान्हितंतस्यचिकीर्षयन् ॥ १३ ॥ लिंगंस्थापययत्नेनक्षेत्रेऽत्रैवाविमुक्तके ॥ त्रैलोक्यस्थापनंपुण्यंयथाभवतितेऽक्षयम् ॥ १४ ॥
नियुतंयत्परिस्थाप्यलिंगानिफलमाप्यते ॥ अन्यत्रतदिहैकेनलिंगेनपरिलभ्यते ॥ १५ ॥ कालेनभंगमापन्नंजीर्णोद्धारंकरोतियः ॥ इहतस्य
फलस्यांतःप्रलयेपिनजायते ॥ १६ ॥ वित्तशाठ्यंपरित्यज्यप्रासादंयोऽत्रकारयेत् ॥ तेनदत्तोभवेत्सर्वोमेरुर्नियुतयोजनः ॥ १७ ॥ कूपवापीत
डागानिशक्त्यायोऽत्रतुकारयेत् ॥ अन्यत्रकरणात्तस्यपुण्यंकोटिगुणाधिकम् ॥ १८ ॥ इज्यार्थमत्रयःकुर्यात्सुरम्यांपुष्पवाटिकाम् ॥ पुष्पेपुष्पे
फलंतस्यसुवर्णकुसुमाधिकम् ॥ १९ ॥ अत्रब्रह्मपुरींकृत्वायोविप्रेभ्यःप्रयच्छति ॥ वर्षाशनेनसंयुक्तांतस्यपुण्यफलंशृणु ॥ १२० ॥ क्षीयंतेस
लिलान्यब्धेर्भौमाश्चत्रसरेणवः ॥ क्षयोनतस्यपुण्यस्यशिवलोकेसमासतः ॥ २१ ॥ मठानपितपस्विभ्यःकारयित्वाऽत्रयोर्पयेत् ॥ जीवनोपा
यसंयुक्तान्सोपिपूर्वफलाश्रयः ॥ २२ ॥ कृत्वामहांतिपुण्यानियोऽत्रविश्वेश्वरेऽर्पयेत् ॥ नतस्यपुनरावृत्तिर्घोरेसंसारसागरे ॥ २३ ॥ अनंतइति
वादोयंमयिलोकेऽत्रगीयते ॥ परंकाशीगुणानांहिमयाप्यंतोनलभ्यते ॥ २४ ॥ तस्मात्प्रयत्नतःकाश्यांध्रुवश्रेयःसमाश्रयेत् ॥ काशीश्रेयःफलं
पुंसामक्षयायोपजायते ॥ २५ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ ध्रुवमित्युपदिश्याथजगामगरुडध्वजः ॥ ध्रुवोपिलिंगंसंस्थाप्यवैद्यनाथसमीपतः
॥ २६ ॥ प्रासादंसुमहत्कृत्वाकृत्वाकुंडंतदग्रतः ॥ विश्वेश्वरंसमभ्यर्च्यकृतकृत्योगृहंययौ ॥ २७ ॥ ध्रुवेश्वरंसमभ्यर्च्यध्रुवकुंडेकृतोदकः ॥ ध्रुव
लोकमवाप्नोतिनरोभोगसमन्वितः ॥ २८ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ १३० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ महर्जनस्तपःसत्यलोकाःकाश्याःस्तुतिस्तथा ॥ द्वाविंशतितमेऽ
ध्यायेवर्ण्यतेऽमरदुर्लभा ॥ १ ॥ ध्रुवाख्यानमभिनंदंस्तस्मिन्नात्मनोऽलंप्रत्ययाभावमाह ॥ ध्रुवाख्यानमित्यनेन ॥ १ ॥ २ ॥ महसातेजसा ॥ ३ ॥ ४ ॥ कल्पायुषोद्विपरार्धायुषो

ध्रुवस्यपरमाख्यानंयःपठेत्पाठयेदपि ॥ सविष्णुलोकमासाद्यजायतेविष्णुवल्लभः २९ ॥ नरोध्रुवस्यचरितंप्रसंगेनस्मरन्नपि ॥ नपापैरभि
भूयेतमहत्पुण्यमवाप्नुयात् ॥ १३० ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेध्रुवस्तुतिर्नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥
शिवशर्मोवाच ॥ ॥ ध्रुवाख्यानमिदंरम्यंमहापातकनाशनम् ॥ महाश्चर्यकरंपुण्यंश्रुत्वातृप्तोस्मिभोगणौ ॥ १ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ इ
त्थंयावद्द्विजोब्रूतेविमानंवायुवेगगम् ॥ तावत्प्रापमहर्लोकंस्वर्लोकात्परमाद्भुतम् ॥ २ ॥ द्विजोऽथलोकंसंवीक्ष्यसर्वतोमहसावृतम् ॥ तौगणौ
प्रत्युवाचेदंकोऽयंलोकोमनोहरः ॥ ३ ॥ तावूचतुस्ततोविप्रंनिशामयमहामते ॥ अयंसहिमहर्लोकःस्वर्लोकात्परमाद्भुतः ॥ ४ ॥ कल्पायुषोव
संत्यत्रतपसाधूतकल्मषाः ॥ विष्णुस्मरणसंक्षीणसमस्तक्लेशसंचयाः ॥ ५ ॥ निर्व्याजप्रणिधानेनदृष्ट्वातेजोमयंजगत् ॥ महायोगसमायुक्ता
वसंत्यत्रसुरोत्तमाः ॥ ६ ॥ इत्थंकथांकथयतोर्भगवद्गणयोःप्रिये ॥ क्षणार्धेनविमानंतज्जनलोकंनिनायतान् ॥ ७ ॥ निवसंत्यमलायत्रमान
साब्रह्मणःसुताः ॥ सनंदनाद्यायोगींद्राःसर्वेतेत्यूर्ध्वरेतसः ॥ ८ ॥ अन्येतुयोगिनोयेवैत्यस्खलद्ब्रह्मचारिणः ॥ सर्वद्वंद्वविनिर्मुक्तास्तेवसंत्यतिनि
र्मलाः ॥ ९ ॥ जनलोकात्तपोलोकस्तेषांलोचनगोचरः ॥ कृतस्तेनविमानेनमनोवेगेनगच्छता ॥ १० ॥ वैराजायत्रतेदेवावसेयुर्दाहवर्जिताः ॥
वासुदेवेमनोयेषांवासुदेवार्पितक्रियाः ॥ ११ ॥ तपसातोष्यगोविंदमभिलाषविवर्जिताः ॥ तपोलोकमिमंप्राप्यवसंतिविजितेंद्रियाः ॥ १२ ॥

भृग्वादयइत्यर्थः ॥ विष्णोःस्मरणेनध्यानेननष्टाःसमस्ताःसवासनाःक्लेशानांअविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशानांसंचयाःसमूहायेषांतेतथा ॥ ५ ॥ निर्व्याजप्रणिधानेननिष्कपटसमा
धिना ॥ तेजोमयंब्रह्मात्मकम् ॥ महायोगोऽत्रजीवपरयोरैक्यचिंतनम् ॥ ६ ॥ इत्थंपूर्वोक्तांकथांकथयतोःसतोः ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ निनायप्रापयामास ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्वंद्वानिशीतोष्णा
दीनि ॥ ९ ॥ १० ॥ विराजाहिरण्यगर्भेणोत्पादितावैराजाः ॥ किंच ॥ वासुदेवेइति ॥ ११ ॥ १२ ॥

शिलोंछेत्यादीनांप्रथमांतानांपदानांतेतपोलोकेऽकुतोभयावसंतीतिनवमेनान्वयः ॥ शिलोंछवृत्तयःपतितकणिशकणवृत्तयः ॥ दंताएवउलूखलंकंडनीयेषांतेदंतोलूखलकाः॥ १३॥ सूर्येणसहचतुर्दिक्षुचतुर्भिरग्निभिस्तपोयेषांतेपंचाग्नितपसः ॥ स्थंडिलेशयाभूशायिनः ॥ हेमंतशिशिरयोर्ऋत्वोरर्धेपौषमाघौव्याप्यजलेक्षपारात्रीःक्षपयंतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ तृषिता अपिकुशाग्रनीराणांविप्रूषःकणानेवापिबन्नयथेष्टमितिभावः ॥ दीर्घश्छांदसः ॥ तत्रहेतुर्यतयोयत्नशीलास्तपएकनिष्ठानविषयपराइत्यर्थः ॥ अतिक्षुधिताअपिवाताशिनः ॥ पादांगुष्ठाग्रेणभुवंस्पृशंतीतिपादांगुष्ठाग्रभूस्पृशः ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वदोषऊर्ध्वीकृतहस्ताः ॥ रविदृशःसूर्यगत्यनुसारिनेत्राः ॥ एकेनांघ्रिणापादेनस्थाणुवन्निश्चलाः ॥ दिवानिरुच्छ्वासाःसंपूर्ण

शिलोंछवृत्तयोयेवैदंतोलूखलिकाश्चये ॥ अश्मकुट्टाश्चमुनयःशीर्णपर्णाशिनश्चये ॥ १३ ॥ ग्रीष्मेपंचाग्नितपसोवर्षासुस्थंडिलेशयाः ॥ हेमं
तशिशिरार्धेयेक्ष[1]पंतिसलिलेक्षपाः ॥ १४ ॥ कुशाग्रनीरविप्रूषस्तृषितायतयोऽपिबन् ॥ वाताशिनोतिक्षुधिताःपादाग्रांगुष्ठभूस्पृशः ॥ १५ ॥
ऊर्ध्वदोषोरविदृशस्त्वेकांघ्रिस्थाणुनिश्चलाः ॥ येवैदिवानिरुच्छ्वासामासोच्छ्वासाश्चयेपुनः ॥ १६ ॥ मासोपवासव्रतिनश्चातुर्मास्यव्रताश्चये ॥
ऋत्वंततोयपानायेयेषण्मासोपवासकाः ॥ १७ ॥ येचवर्षनिमेषावैवर्षधारांबुतर्षकाः ॥ येचस्थाणूपमांप्राप्तामृगकंडूतिसौख्यदाः ॥ १८ ॥
जटाटवीकोटरांतःकृतनीडांडजाश्चये ॥ प्ररूढवामलूरांगाःस्नायुनद्धास्थिसंचयाः ॥ १९ ॥

दिनंव्याप्यत्यक्तोच्छ्वासाःकुंभकपरायणाइत्यर्थः ॥ मासोच्छ्वासामासमभिव्याप्योच्छ्वासोयेषांतेतथारेचकपरायणाइत्यर्थः ॥ १६ ॥ ऋत्वंतेमासद्वयांतेतोयंपानंयेषांतेऋत्वंततोयपानाः ॥ १७ ॥ वर्षमध्येवर्षसमाप्तौवानिमेषौयेषांतेवर्षनिमेषाः ॥ वर्षधारांबुनिवर्षसंपातजलेतर्षस्तृष्णायेषांतेवर्षधारैकजलपानाइत्यर्थः ॥ येचस्थाणूपमांस्थाणुतुल्यतांप्राप्ताः ॥ स्थाणुसाम्योपमामितिकश्चित् ॥ स्थाणुसाम्योपसंप्राप्ताइतिचान्यत्र ॥ अतएवमृगकंडूतिसौख्यदाः सुखमेवसौख्यंमृगैःकृत्वाकंडूतिःसौख्यदायेषांतेतथा ॥ १८ ॥ जटैवाटवीविपिनंतस्याःकोटरांतश्छिद्रमध्येकृतोनीडोवासोयैस्तथाभूताअंडजायेषुतेतथा ॥ प्ररूढावामलूरावल्मीकाअंगेषुयेषांतेतथा ॥ वामलूरश्चनाकुश्चवल्मीकंपुंनपुंसकमित्यमरः ॥ प्ररूढतृणसर्वांगाइतिकश्चित् ॥ स्नायुनद्धोनाडीबद्धोस्थिसंचयोयेषांतेतथा ॥ १९ ॥

---

[1] इदमार्षम्

लताप्रतानैर्वल्लीनांविस्तारैःसमूहैरितिवा ॥ चिरस्थितियथास्यात् ॥ चिरस्थितेरितिक्वचित् ॥ तत्रनिश्चलतयाचिरस्थितेर्हेतोरित्यर्थः ॥२०॥ इत्यादिषुपूर्वोक्तप्रकारेषुसुतपःसुशोभनतप
स्यासुक्लिष्टानिक्षीणानिवर्ष्माणिशरीराणियेषांतेतथा ॥ कर्माणइतिपाठेइत्यादीनिसुतपांस्येवक्लिष्टानिकठोराणिकर्माणियेषांतेतथा ॥ ब्रह्मायुषोहिरण्यगर्भसमजीविनः ॥ तदुक्तम् ॥ब्र
ह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानस्तेविशंतिपरंपदमिति ॥ २१॥ शृणोतिकथामितिशेषः ॥२२॥ तेनशिवशर्मणा ॥२३॥ स्मृत्युक्ताचारचंचुः स्मृत्युक्ताचाराभिमुखस्त
दुन्मुखइत्यर्थः ॥ चंचुपदंहंससादृश्यव्याख्यापनार्थम् ॥ सयथाक्षीरनीरेविवेचयतिविविच्यचक्षीरंपिबतितथाऽयमपिपापपुण्येविविच्यपापंविहायपुण्यमनुतिष्ठतीत्यर्थः ॥ यद्वा स्मृत्यु
क्ताचारेणचर्यतेज्ञायतइतिस्मृत्युक्ताचारचंचुः ॥ प्रतीपोविमुखः ॥२४॥ ब्रह्माशिवशर्माणंसंबोधयति ॥ अयीति ॥ अपीतिपाठेनिश्चयेऽपिशब्दः ॥ हेशिवशर्मक ॥ दयायांकः॥२५॥

लताप्रतानैःपरितोवेष्टितावयवाश्रये ॥ सस्यानिचप्ररूढानियदंगेषुचिरास्थिति ॥२० ॥ इत्यादिसुतपःक्लिष्टवर्ष्माणोयेतपोधनाः ॥ ब्रह्मायु
षस्तपोलोकेतेवसंत्यकुतोभयाः ॥ २१ ॥ यावदित्थंसपुण्यात्माशृणोतिगणयोर्मुखात् ॥ तावन्नेत्रातिथीभूतःसत्यलोकोमहोज्ज्वलः ॥२२ ॥
त्वरावंतौगणौतत्रविमानादवरुह्यतौ ॥ स्रष्टारंसर्वलोकानांतेनसार्धंप्रणेमतुः ॥ २३ ॥ ॥ब्रह्मोवाच ॥ ॥ गणावसौद्विजोधीमान्वेदवेदां
गपारगः ॥ स्मृत्युक्ताचारचंचुश्चप्रतीपःपापकर्मसु ॥ २४ ॥ अयिद्विजमहाप्राज्ञजानेत्वांशिवशर्मक ॥ साधूकृतंत्वयावत्ससुतीर्थप्राणमो
क्षणात् ॥२५॥ सत्वरंगत्वरंसर्वंयच्चैतद्भवतेक्षितम् ॥ दैनंदिनप्रलयतःसृजामिचपुनःपुनः ॥ २६॥

भूर्लोकमारभ्यसत्यलोकपर्यंतंसर्वंजगद्यदेतच्छब्दाभ्यांनिर्दिश्यते ॥ तत्रावांतरविशेषमाह ॥ दैनंदिनेति ॥ दिनेदिनेभवतीतिदैनंदिनःसचासौप्रलयश्चतस्माद्दैनंदिनप्रलयान्निमित्तादनंत
रंवा ॥ आवैराजंमहर्लोकंआमर्यादीकृत्यसीमानंविधायेत्येतत्पुनःपुनःसृजामि भूरादिलोकत्रयमितिशेषः ॥ हरोरुद्रःप्रतिपदंप्रतिक्षणंप्रतिदिनमितियावत् ॥ पुनःपुनर्लोकत्रयमुपसं
हरतेनाशयति ॥ महर्लोकादीनांतुप्रकृतप्रलयेद्विपरार्धावसानेसकारणकानांनाशःपुनरपितावतःकालस्यानंतरंसकारणकब्रह्मांडसृष्टिरितिबोद्धव्यम् ॥ यदादैनंदिनप्रलयतइत्यनेन
विष्णोरेवदिनेदिनेप्रलयउच्यतेतदापुनःपुनःसृजामीतिविष्णुनासहाभेदविवक्षयेतियोज्यम् ॥ वैराजंसत्यलोकमभिव्याप्येतिवाव्याख्येयम् ॥ यद्वा हेवत्सशिवशर्मन्सुतीर्थप्राणमोक्ष
णनिमित्ततोयदेतत्सर्वंचराचरंतत्सत्वरमविलंबितमेवगत्वरंगमनशीलंविनाशशीलंविनाशीत्येतद्भवतेक्षितंदृष्टंतत्त्वयासाधुकृतंसम्यक्कृतम् ॥ सत्वरंगत्वरमेवकुतइत्याकांक्षायामाह ॥
दैनंदिनेति ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ चतुर्षुजरायुजांडजोद्भिज्जस्वेदजेषुनृणांएषवक्ष्यमाणएवतस्मिन्भारतेवर्षेगुणः ॥ कोऽसौगुणः ॥ धर्मसोपानमारुह्येहसत्यलोकमायांतीतियत्सइतिसप्तमेनान्वयः ॥ २८ ॥
कैःसाधनैर्यांतीत्याकांक्षायांसाधनान्याह ॥ चपलानीति ॥ चपलानींद्रियाणीत्यन्वयः ॥ विष्वग्गुणगणस्यसर्वगुणसमुदायस्य ॥ विश्वेगुणगणस्येतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रविश्वेविश्व
स्मिन् ॥ २९ ॥ धर्मवंशहरंधर्मसंततिहरम् ॥ धर्मध्वंसकरमितिक्वचित् ॥ ३० ॥ धैर्याद्विवेकात् ॥ यथोक्तंवैष्णवे ॥ यशसस्तपसश्चैवक्रोधोनाशकरःपरइति ॥ तामसींनारकींगतिंने
तारमितिलोभादीनांत्रयाणांविशेषणम् ॥ तथाचसार्वज्ञंवचः ॥ त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः कामःक्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजेदिति ॥ ३१ ॥ मदंदर्पम् ॥ सदापदमिति

आवैराजंप्रतिपदमुपसंहरतेहरः॥ काकथामशकाभानांनृणांमरणधर्मिणाम् ॥२७॥ चतुर्षुभूतग्रामेषुत्वेकएवगुणोनृणाम् ॥ तस्मिन्वैभा
रतेवर्षेकर्मभूमौमहीयसि ॥ २८ ॥ चपलानिविनिर्जित्येंद्रियाणिमनसासह ॥ विहायवैरिणंलोभंविष्वग्गुणगणस्यच ॥ २९ ॥ धर्मवंशहरं
काममर्थसंचयहारिणम् ॥ जरापलितकर्तारंविनिष्कृत्यविचारतः ॥ ३० ॥ जित्वाक्रोधरिपुंधैर्यात्तपसोयशसःश्रियः ॥ शरीरस्यापिहर्तारं
नेतारंतामसींगतिम् ॥ ३१ ॥ सदामदंपरित्यज्यप्रमादैकपदप्रदम् ॥ प्रमादैकशरण्यंचसंपदांविनिवर्तकम् ॥ ३२ ॥ सर्वत्रलघुताहेतुमहंका
रंविहायच ॥ दूषणारोपणेयत्नंकुर्वाणंसज्जनेष्वपि ॥ ३३ ॥ हित्वामोहंमहाद्रोहरोपणंमतिघातिनम् ॥ अत्यंतमंधीकरणमंधतामिस्रदर्शक
म् ॥ ३४ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तंपरिक्षुण्णंमहाजनैः ॥ धर्मसोपानमारुह्ययदिहायांतिहेलया ॥ ३५ ॥ कर्मभूमिंसमीहंतेसर्वेस्वर्गौकसोद्वि
ज ॥ यत्तत्रार्जितभोक्तारःपदेषूच्चावचेष्वमी ॥३६॥ नार्यावर्तसमोदेशोनकाशीसदृशीपुरी ॥ नविश्वेशसमंलिंगंक्वापिब्रह्मांडमंडले ॥३७॥
संतिस्वर्गाबहुविधाःसुखेतरविवर्जिताः ॥ सुकृतैकफलाःसर्वेयुक्ताःसर्वसमृद्धिभिः ॥ ३८ ॥

पाठेऽहंकारविशेषणम् ॥ ३२ ॥ दूषणेतिमोहविशेषणम् ॥ ३३ ॥ अंधीकरणंज्ञाननाशकम् ॥ अंधतामिस्रोनरकविशेषस्तद्दर्शकम् ॥ ३४ ॥ परिक्षुण्णंसेवितम् ॥ ३५ ॥ यद्यस्मा
त् ॥ तत्रकर्मभूमौ ॥ पदेषुस्थानेषु ॥ उच्चावचेषूत्कृष्टापकृष्टेषुनानाविधेष्वित्यर्थः ॥३६॥ नार्यावर्तेति ॥ आर्यावर्तःपुण्यभूमिर्मध्यंविंध्यहिमागयोरिति ॥ ब्रह्मांडमेवमंडलंदेशस्तस्मि
न् ॥ ब्रह्मांडमंडपइतिक्वचित् ॥ यद्यपिकाशीब्रह्मांडमध्यगानभवतितथापिप्रतीत्यभिप्रायेणोक्तमितिज्ञेयम् ॥ एवमग्रेपिज्ञातव्यम् ॥ ३७ ॥ एवंसामान्यतोऽधिकमुक्त्वाविशेषतोपि
वक्तुमाह ॥ संतीति ॥ सुखेतरंदुःखंतद्वर्जिताः ॥ ३८ ॥

स्वर्लोकादधिकंरम्यंसुंदरंनास्तीत्यत्रहेतुमाह ॥ सर्वैरिति ॥ ३९ ॥ स्वर्गसदांदेवानांमध्ये ॥ ४०॥ नागांगाभरणप्रोताः नागानामंगाभरणलक्षणालंकारेषुप्रोताग्रथितामणयोयत्रपातालेवर्ततेतत्पातालंकेनसमंनकेनापि ॥ सर्वोत्तमत्वात् ॥ नागाभरणभूषास्त्वितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ दिवार्केति ॥ यत्रपातालेदिवादिवसेऽर्करश्मयःप्रभामालोकमात्रंतन्वंतीतिनातपंघर्मंनविस्तारयंतीत्यर्थः ॥ शशिनश्चेतिचशब्दःसमासस्थमपिरश्मिपदमनुवर्तयति ॥ चंद्रस्यचरश्मयोनिशिरात्रौनशीतायकिंतुकेवलंद्योतायप्रकाशाय ॥ एतेनार्केंदु

स्वर्लोकादधिकंरम्यंनहिब्रह्मांडगोलके ॥ सर्वैर्यतंतेस्वर्गायतपोदानव्रतादिभिः ॥ ३९ ॥ स्वर्लोकादपिरम्याणिपातालानीतिनारदः ॥ प्राहस्वर्गसदांमध्येपातालेभ्यःसमागतः ॥ ४० ॥ आह्लादकारिणःशुभ्रामणयोयत्रसुप्रभाः ॥ नागांगाभरणप्रोताःपातालंकेनतत्समम् ॥ ४१ ॥ दैत्यदानवकन्याभिरितश्चेतश्चशोभिते ॥ पातालेकस्यनप्रीतिर्विमुक्तस्यापिजायते ॥ ४२ ॥ दिवार्करश्मयस्तत्रप्रभांतन्वंतिनातपम् ॥ शशिनश्चनशीतायनिशिद्योतायकेवलम् ॥ ४३ ॥ यत्रनज्ञायतेकालोगतोपिदनुजादिभिः ॥ वनानिनद्योरम्याणिसदंभांसिसरांसिच ॥ ४४ ॥ कलाःपुंस्कोकिलालापाःसुचैलानिशुचीनिच ॥ भूषणान्यतिरम्याणिगंधाद्यमनुलेपनम् ॥ ४५ ॥ वीणावेणुमृदंगादिनिस्वनाःश्रुतिहारिणः ॥ हाटकेशंमहालिंगंयत्रवैसर्वकामदम् ॥ ४६ ॥ एतान्यन्यानिरम्याणिभोगयोग्यानिदानवैः ॥ दैत्योरगैश्चभुज्यंतेपातालांतरगोचरैः ॥ ४७ ॥ पातालेभ्योपिवैरम्यंद्विजवर्षमिलावृतम् ॥ रत्नसानुंसमाश्रित्यपरितःपरिसंस्थितम् ॥ ४८ ॥ सदासुकृतिनोयत्रसर्वंभोगभुजोद्विज ॥ नवयौवनसंपन्नानित्यंयत्रमृगीदृशः ॥ ४९ ॥ भोगभूमिरियंप्रोक्ताश्रेयोविनिमयार्जिता ॥ भुज्यतेत्वद्विधैर्लोकैस्तीर्थाभित्यक्तदेहकैः ॥ ५० ॥

रश्मीनांपातालेप्यनुप्रवेशोविवक्ष्यते ॥ तथाचभविष्यपुराणे ॥ सूर्योगोभिर्जगत्सर्वमादीपयतिसर्वशः त्रीणिरश्मिशतान्यस्यभूर्लोकंद्योतयंतिवै त्रीणित्रीणितथाचान्यौद्वौलोकौभासयंत्युत शतंचापिअधस्तात्तुपातालंतापयंत्युतेति ॥ सूर्याचंद्रमसावेतौगृहीतदेहांतरौतत्रस्तइतिकेचिद्व्याचक्षते ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ कलाविद्याः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भोग्ययोग्यानिभोग्यार्हाणि ॥ भोगयोग्यानीतिक्वचित् ॥ ४७ ॥ रत्नसानुंसुमेरुम् ॥ रत्नसारमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४८ ॥ मृगीदृशोहरिणीनयनाः ॥ ४९ ॥ श्रेयोविनिमयार्जितापुण्यपरिवर्तनेनसंपादिता ॥ ५० ॥

अक्लीबभाषिभिरमिथ्याभाषिभिःसत्यवादिभिरित्यर्थः ॥ पुत्रक्षेत्रेआद्येयेषांगृहादीनांतेपुत्रक्षेत्राद्यास्तद्विहीनकैस्तद्रहितैरित्यर्थः ॥ ५१ ॥ सर्वेभ्योद्वीपेभ्योजंबूद्वीपस्यश्रैष्ठ्यमाह ॥
संतीति ॥ द्विर्गताआपोयस्मिन्सद्वीपः ॥ पारावारांतरस्थिताः शुद्धोदपरावार्क्षीरयोरंतरेपात्रेस्थितामध्येस्थिताइत्यर्थः ॥ पारावारेपरार्वाचीतीरेपात्रंतदंतरमित्यमरः ॥ अथवापारा
वारांतरस्थितत्वंद्वीपानांदक्षिणोत्तरसमुद्रतीरंपूर्वपश्चिमसमुद्रतीरंचापिज्ञातव्यम् ॥ ५२ ॥ नववर्षाणिभद्राश्वकेतुमालभारतोत्तरकुर्वाख्यानिपूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरतःसमुद्रलग्ना
निचत्वारिवर्षाणि ॥ मेरोःसर्वतइलावृतंततउत्तरतोरम्यकंहिरणमयंचदक्षिणतोहरिवर्षंकिंपुरुषंचेति ॥ तत्रतेषुनवसुवर्षेषुभारतंवर्षमजनाभंसद्भरतस्यर्षभपुत्रस्यनाम्नाविख्यातमुत्तमं
श्रेष्ठमित्यर्थः ॥ तथाचोक्तंभागवते ॥ तस्यासीद्भरतोज्येष्ठोनारायणपरायणः आख्यातंवर्षमेतद्यन्नाम्नाभारतमद्भुतमिति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इदंभारतमित्यन्वयः ॥ प्रथमंमुख्यम्

अक्लीबभाषिभिश्चापिपुत्रक्षेत्राद्यहीनकैः ॥ परोपकारसंक्षीणसुखायुर्धनसंचयैः ॥ ५१ ॥ संतिद्वीपाह्यनेकावैपारावारांतरस्थिताः ॥ जंबू
द्वीपसमोद्वीपोनक्कापिजगतीतले ॥ ५२ ॥ तत्रापिनववर्षाणिभारतंतत्रचोत्तमम् ॥ कर्मभूमिरियंप्रोक्तादेवानामपिदुर्लभा ॥ ५३ ॥ अष्टौ
किंपुरुषादीनिदेवभोग्यानितानितु ॥ तेषुस्वर्गात्समागत्यरमंतेत्रिदिवौकसः ॥ ५४ ॥ योजनानांसहस्राणिनवविस्तारतस्त्विदम् ॥ भारतंप्र
थमंवर्षंमेरोर्दक्षिणतःस्थितम् ॥ ५५ ॥ तत्रापिहिमविंध्याद्रेरंतरंपुण्यदंपरम् ॥ गंगायमुनयोर्मध्येह्यंतर्वैदीभुवःपराः ॥ ५६ ॥ कुरुक्षेत्रंहिसर्वे
षांक्षेत्राणामधिकंततः ॥ ततोपिनैमिषारण्यंस्वर्गसाधनमुत्तमम् ॥ ५७ ॥

॥ ५५ ॥ हिमविंध्याद्रेर्हिमालयसहितविंध्यपर्वतस्येत्यर्थः ॥ हिमविंध्यद्वयोरितिक्वचित्पाठः ॥ अंतर्वैदीभुवःअंतर्वैदीनाम्न्योभुवःपराउत्कृष्टाः ॥ ५६ ॥ निमिषेणेदंदानवंबलमस्मि
न्नरण्येमयानिहतमितिनैमिषारण्यम् ॥ तथाचगौरमुखमृषिंप्रतिवराहपुराणेविष्णोर्वाक्यम् ॥ एवंकृत्वाततोदेवोमुनिंगौरमुखंतदा उवाचनिमिषेणेदंनिहतंदानवंबलम अरण्येस्मिंस्त
तस्त्वेतन्नैमिषारण्यसंज्ञितमिति ॥ भविष्यतियथार्थंवैब्राह्मणानांविशेषकमितिपाठांतरे ॥ ब्रह्मणाविसृष्टस्यचक्रस्यनेमिःशीर्यतेयत्रतन्निमिशंनिमिशमेवनैमिशम ॥ वायसराक्षसादि
वत्स्वार्थेतद्धितः ॥ तथाचवायुपुराणे ॥ एतन्मनोमयंचक्रंमयासृष्टंविसृज्यते यत्रास्यशीर्यतेनेमिःसदेशस्तपसःशुभः इत्युक्त्वासूर्यसंकाशंचक्रंसृष्ट्वामनोमयम प्रणिपत्यमहादेवंवि
ससर्जपितामहः तेपिहृष्टतराविप्राःप्रणम्यजगतांप्रभुम् प्रययुस्तस्यचक्रस्ययत्रनेमिर्व्यशीर्यत तद्वनंतेनविख्यातंनैमिशंमुनिपूजितमिति ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ कोऽसौतीर्थराजइत्याकांक्षायामाह ॥ स्वर्गदइति ॥ महदुत्कृष्टम ॥ ममेतिक्वचित् ॥ ५९ ॥ प्रयागनामनिर्वक्ति ॥ यागाइतिद्वयेन ॥ ६० ॥ ६१ ॥ यागादिभ्यःप्रकृष्टत्व
मेत्रदर्शयति ॥ नाममात्रेति ॥ ६२ ॥ कृतानियानिएनांसिपापानितेषांपरिशुद्धितोनाशादित्येव ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ सपापसंचयः ॥ ६५ ॥ पदांतरंस्थानांतरम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ त्व

नैमिषारण्यतोपीहसर्वस्मिन्क्षितिमंडले ॥ सर्वेभ्योपिहितीर्थेभ्यस्तीर्थराजोविशिष्यते ॥ ५८ ॥ स्वर्गदोमोक्षदश्चैवसर्वकामफलप्रदः ॥
प्रयागस्तन्महत्क्षेत्रंतीर्थराजइतिस्मृतः ॥५९॥ यागाःसर्वेमयापूर्वंतुलयाविधृताद्विज ॥ तच्चतीर्थवरंरम्यंकामिकंकामपूरणात् ॥ ६० ॥ दृष्ट्वा
प्रकृष्टंयागेभ्यःपुष्टेभ्योदक्षिणादिभिः ॥प्रयागमितितन्नामकृतंहरिहरादिभिः ॥ ६१ ॥ नाममात्रस्मृतेर्यस्यप्रयागस्यत्रिकालतः ॥ स्मर्तुःशरी
रेनोजातुपापंवसतिकुत्रचित् ॥ ६२ ॥ संतितीर्थान्यनेकानिपापत्राणकराणिच ॥ नशक्तान्यधिकंदातुंकृतैनःपरिशुद्धितः ॥ ६३ ॥ जन्मांतरे
ष्वसंख्येषुयःकृतःपापसंचयः ॥ दुष्प्रणोद्योहिनितरांव्रतैर्दानैस्तपोजपैः ॥ ६४ ॥ सतीर्थराजगमनोद्यतस्यशुभजन्मनः ॥ अंगेषुवेपतेऽत्यंतंद्रु
मोवातहतोयथा ॥ ६५ ॥ ततःक्रांतार्धमार्गस्यप्रयागदृढचेतसः ॥ पुंसःशरीरान्निर्यातुमपेक्षेतपदांतरम् ॥ ६६ ॥ भाग्यान्नेत्रातिथीभूतेतीर्थ
राजेमहात्मनः ॥ पलायतेद्रुततरंतमःसूर्योदयेयथा ॥ ६७ ॥ सप्तधातुमयीभूततनौपापानियानिवै ॥ केशेषुतानितिष्ठंतिवपनाद्यांतितान्यपि
॥ ६८ ॥ एवंनिष्कलुषीभूयततःस्नायात्सितासिते ॥ यंयंकाममभिध्यायतंतमाप्नोतिनान्यथा ॥ ६९ ॥ पुण्यराशिंचविपुलंपुण्यान्भोगान्य
थेप्सितान् ॥ स्वर्गंप्राप्नोतितत्पुण्यान्निष्कामोमोक्षमाप्नुयात् ॥ ७० ॥ स्नायाद्योभिलषन्मोक्षंकामानन्यान्विहायच ॥ सोपिमोक्षमवाप्नोति
कामदात्तीर्थराजतः ॥ ७१ ॥ तीर्थराजंपरित्यज्ययोऽन्यस्मात्काममिच्छति ॥ भारताख्येमहावर्षेसकामंनाप्नुयात्स्फुटम् ॥७२॥ सत्यलोकेप्र
यागेचनांतरंवेद्म्यहंद्विज ॥ तत्रयेशुभकर्माणस्तेमल्लोकनिवासिनः ॥ ७३ ॥

ङ्मांसरुधिरस्नाय्वस्थिमज्जाशुक्राणीतिसप्तधातवस्तन्मयीभूततनौतत्स्वरूपशरीरइत्यर्थः ॥ वपनान्मुंडनात् ॥ ६८ ॥ सितासितेगंगायमुनयोःसंभेदेवेण्यामित्यर्थः ॥ अभिध्यायसंक
ल्प्य ॥ अभिध्यायन्नितिक्वचित् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ मोक्षमवाप्नोतिसत्त्वशुद्धिद्वाराविविदिषाद्वारावेत्यर्थः ॥७१॥ स्फुटंझटितीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ यथाकथंचिदिति ॥ अनशनेनजलादिप्रवेशेनवेत्यर्थः ॥ नचैतद्ब्राह्मणातिरिक्तविषयमितिमंतव्यम् ॥ यदित्वंनविजानासितातविष्णोरवस्थितिम् गत्वाप्रयागंतत्रैवसंत्यक्ष्यामःकलेवरमितिगर्गच्यवनादीनांवचनस्यप्रह्लादसंहितायांद्वारकामाहात्म्येदर्शनात् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ द्विजाःसनकादयोब्राह्मणाः ॥ द्वाभ्यांगुरुशिष्याभ्यांजायंतइतिद्विजावेदावातेषांवाक्यम् ॥ हेद्विज वाक्यंवचनमितिवा ॥७८ ॥ प्रयागमाहात्म्यमुपसंहरति ॥ किंबहूक्तेनेति ॥ ७९ ॥ यदर्थंस्वर्गादीनांरम्यत्वमुक्तंतदिदानींदर्शयति ॥ प्रयागतोपीति ॥८०॥

तीर्थाभिलाषिभिर्मर्त्यैस्सेव्यंतीर्थांतरंनहि ॥ अन्यत्रभूमिवलयेतीर्थराजात्प्रयागतः ॥ ७४ ॥ यथांतरंद्विजश्रेष्ठभूपेत्वितरसेवके ॥ दृष्टांतमात्रंकथितंप्रयागेतरतीर्थयोः ॥ ७५ ॥ यथाकथंचित्तीर्थेऽस्मिन्प्राणत्यागंकरोतियः ॥ तस्यात्मघातदोषोनप्राप्नुयादीप्सितान्यपि ॥ ७६ ॥ यस्यभाग्यवतश्चात्रतिष्ठंत्यस्थीन्यपिद्विज ॥ नतस्यदुःखलेशोपिक्वापिजन्मनिजायते ॥ ७७ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानांप्रायश्चित्तंचिकीर्षुणा ॥ प्रयागंविधिवत्सेव्यंद्विजवाक्यान्नसंशयः ॥ ७८ ॥ किंबहूक्तेनविप्रेंद्रमहोदयमभीप्सुना ॥ सेव्यंसितासितंतीर्थंप्रकृष्टंजगतीतले ॥ ७९ ॥ प्रयागतोपितीर्थेशात्सर्वेषुभुवनेष्वपि ॥ अनायासेनवैमुक्तिःकाश्यांदेहावसानतः ॥ ८० ॥ प्रयागादपिवैरम्यमविमुक्तंनसंशयः ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षात्स्वयंसमधितिष्ठति ॥ ८१ ॥ अविमुक्तान्महाक्षेत्राद्विश्वेशसमधिष्ठितात् ॥ नचकिंचित्क्वचिद्रम्यमिहब्रह्मांडगोलके ॥ ८२ ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रमपिब्रह्मांडमध्यगम् ॥ ब्रह्मांडमध्येनभवेत्पंचक्रोशप्रमाणतः ॥ ८३ ॥ यथायथाहिवर्धेतजलमेकार्णवस्यच ॥ तथातथोन्नयेदीशस्तत्क्षेत्रंप्रलयादपि ॥ ८४ ॥ क्षेत्रमेतत्त्रिशूलाग्रेशूलिनस्तिष्ठतिद्विज ॥ अंतरिक्षेनभूमिष्ठंनेक्षंतेमूढबुद्धयः ॥ ८५ ॥ सदाकृतयुगंचात्रमहापर्वसदाऽत्रवै ॥ नग्रहाऽस्तोदयकृतोदोषोविश्वेश्वराश्रमे ॥ ८६ ॥

अनायासेनमुक्तौहेतुंवदन्नतिरम्यत्वमाह ॥ प्रयागादिति ॥ ८१ ॥ अन्वयमुखेनातिरम्यत्वमुक्त्वाव्यतिरेकेणापितदाह ॥ अविमुक्तादिति ॥ महाक्षेत्रत्वेहेतुर्विश्वेशेति ॥ ८२ ॥ तर्हिब्रह्मांडस्थितत्वाविशेषादयोध्यादिक्षेत्रवदिदंक्षेत्रंस्यादित्यतआह ॥ अविमुक्तमिति ॥ ८३ ॥ कथंतर्हिदैनंदिनप्रलयेप्राकृतप्रलयेचात्रकाशीतिष्ठेत्तत्राह ॥ यथायथाहीति ॥ ८४ ॥ कथंतर्हिनिराश्रयमिदंतिष्ठेदित्यतआह ॥ क्षेत्रमेतदिति ॥ कथंतर्हितथासर्वेनपश्यंतितत्राह ॥ नेक्षंतइति ॥ ८५ ॥ महापर्वग्रहणादि ॥ नशुक्रगुर्वोर्ग्रहयोरस्तमनोदयाभ्यांकृतोग्रहास्तोदयकृतः ॥ ८६ ॥

सौम्यायनंप्रशस्तमयनमुत्तरायणमित्यर्थः ॥ ८७ ॥ नन्वयोध्यादिक्षेत्रस्यापिचक्रादिधृतत्वप्रतीतेःकोविशेषइतिचेत्तत्राह ॥ यथेति ॥ भूमितलेभूम्यादितलेइत्यर्थः ॥ तथामननहेतुमाह ॥ काशीति ॥ तुशब्दइतराभ्योऽस्याआधिक्यंद्योतयति ॥ तदेवाह ॥ इयंकाशीलोकोत्तराचतुर्दशलोकादूर्ध्वेतियावत् ॥ ८८ ॥ तत्रहेतुमाह ॥ मयेति ॥ एतत्तुप्राकृतप्रलयानंतरंस्रष्टावितिज्ञातव्यम् ॥ तथाचस्कांदेसूतसंहितायाम ॥ तानिभूतानिसूक्ष्माणिपंचीकृत्यशिवाज्ञया तेभ्यएवसुराःसृष्टंब्रह्मांडाख्यमिदंमयेति ॥ अयंभावः ॥ अयोध्यादिक्षेत्राणांचक्रादिभिर्धृतत्वेपिचतुर्दशभुवनांतःपातित्वाद्ब्रह्मणास्रष्टत्वाच्चाभ्योऽस्याश्चतुर्दशभुवनबहिर्भूतत्वाद्विश्वेश्वरस्रष्टत्वाच्चाधिक्यमिति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ काशीवासिकृतात्कर्मणःऋतेविना

सदासौम्यायनंतत्रसदातत्रमहोदयः ॥ सदैवमंगलंतत्रयत्रविश्वेश्वरस्थितिः ॥ ८७ ॥ यथाभूमितलेविप्रपुर्यःसंतिसहस्रशः ॥ तथाकाशीनमंतव्याक्वा[1]पिलोकोत्तरात्वियम् ॥ ८८ ॥ मयास्रष्टानिविप्रेंद्रभुवनानिचतुर्दश ॥ अस्याःपुर्याविनिर्मातास्वयंविश्वेश्वरःप्रभुः ॥ ८९ ॥ पुरायमस्तपस्तप्त्वाबहुकालंसुदुष्करम् ॥ त्रैलोक्याधिकृतिंप्राप्तस्त्यक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥ ९० ॥ चराचरस्यसर्वस्ययानिकर्माणितानिवै ॥ गोचरेचित्रगुप्तस्यकाशीवासिकृताहृते ॥ ९१ ॥ प्रवेशोयमदूतानांनकदाचिद्द्विजोत्तम ॥ मध्येकाशीपुरींक्वापिरक्षिणस्तत्रतद्गणाः ॥ ९२ ॥ स्वयंनियंताविश्वेशस्तत्रकाश्यांतनुत्यजाम् ॥ तत्रापिकृतपापानांनियंताकालभैरवः ॥ ९३ ॥ तत्रपापंनकर्तव्यंदारुणारुद्रयातना ॥ अहोरुद्रपिशाचत्वंनरकेभ्योपिदुःसहम् ॥ ९४ ॥ पापमेवहिकर्तव्यंमतिरस्तियदीदृशी ॥ सुखेनान्यत्रकर्तव्यंमहीह्यस्तिमहीयसी ॥ ९५ ॥ अपिकामातुरोजंतुरेकांरक्षतिमातरम् ॥ अपिपापकृताकाशीरक्ष्यामोक्षार्थिनैकिका ॥ ९६ ॥

॥ ९१ ॥ तद्गणाःश्रीमद्रुद्रगणाः ॥ ९२ ॥ नियंतातत्त्वज्ञानोपदेष्टा ॥ तत्रापितनुत्यजामपिमध्ये ॥ नियंताशासकः ॥ ९३ ॥ तत्रकाश्याम् ॥ यत्रकृतात्पापादितिशेषः ॥ रुद्रयातना ॥ नकेवलंकाशीकृतात्पापाद्रुद्रयातनामात्रंकिंतुसुदुःसहंरुद्रपिशाचत्वमपिभवतीत्याह ॥ अहोइतिखेदे ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ननुकामातुराणांनभयंनलज्जेत्यादिदर्शनात्किमितिपापिभिःकाशीत्याज्येत्याशंक्यसदृष्टांतमाह ॥ अपीति ॥ कामातुरोपीत्यर्थः ॥ अपिपापकृतापापकृतापीत्यर्थः ॥ दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोर्यत्तच्छब्दावध्याहर्तव्यौ ॥ तथापापकृतेतिक्वचित् ॥ ९६ ॥

---

[1] काशीलोकोत्तरात्वियमितिक्वचित्पाठः

विपक्षेबाधकमाह ॥ परापवादेति॥९७॥ पापिभिःकाशीनवस्तव्येत्येतत्कैमुत्यन्यायेनाह॥अभिलष्यंतीति ॥ धनंचेतिचकारेणवस्त्रादिकंगृह्यते ॥ युक्तारंतुमितिपाठेयुक्ताउद्युक्ताःकृताध्यवसायाइत्यर्थः ॥ भोक्तुमन्नंप्रतिग्रहैरितिचक्वचित् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ काशीवासाऽनधिकारिणोदर्शयति ॥ त्यक्त्वेतिपंचभिः ॥ १०० ॥ हेविप्रहेशिवशर्मन् ॥ १ ॥ प्रतीपाःप्रतिकूलाः ॥ २ ॥ तेषांकाशीनसिद्धयेतेषांनिर्वाणवार्तापिदूरइत्येतद्द्वयंतेषामंतकालेकाशीप्राप्त्यभावाभिप्रायेणेतिबोद्धव्यम् ॥ अथवांतकालेकाशीप्राप्तावपिझटित्यनायासेनकैवल्याभावा

परापवादशीलेनपरदाराभिलाषिणा॥तेनकाशीनसंसेव्याक्वकाशीनिरयःक्वसः॥ ९७॥ अभिलष्यंतियेनित्यंधनंचात्रप्रतिग्रहैः॥ परस्वंकपटैर्वापिकाशीसेव्यानतैर्नरैः॥ ९८ ॥ परपीडाकरंकर्मकाश्यांनित्यंविवर्जयेत् ॥ तदेवचेत्किमत्रस्यात्काशीवासोदुरात्मनाम् ॥ ९९ ॥ त्यक्त्वावैश्वेश्वरींभक्तिंयेऽन्यदेवपरायणाः ॥ सर्वथातैर्नवस्तव्याराजधानीपिनाकिनः ॥ १०० ॥ अर्थार्थिनस्तुयेविप्रयेचकामार्थिनोनराः ॥ अविमुक्तंनतैःसेव्यंमोक्षक्षेत्रमिदंयतः ॥ १ ॥ शिवनिंदापरायेचवेदनिंदापराश्चये ॥ वेदाचारप्रतीपायेसेव्यावाराणसीनतैः ॥ २ ॥ परद्रोहधियोयेचपरेर्ष्याकारिणश्चये॥ परोपतापिनोयेवैतेषांकाशीनसिद्धये ॥ ३ ॥ मनसापिनयेकाशीमभिनंदंतिदुर्धियः॥ तेषांनिर्वाणवार्तापिदूरेदुर्वृत्तचेतसाम् ॥ ४ ॥ ज्ञानेननविनामोक्षःक्वचिदस्तीहभूतले ॥ तज्ज्ञानंनव्रतैर्लभ्यमपिचांद्रायणादिभिः॥ ५॥ तुलापुरुषमुख्यैश्चदानैश्चश्रद्धयान्वितैः॥ देशेकालेचविधिनापात्रेभ्यःप्रतिपादितैः॥ ६ ॥ नयमैर्ब्रह्मचर्याद्यैर्नियमैर्नार्चनादिभिः॥ शरीरशोषणैरुग्रैर्नतपोभिर्द्विजोत्तम॥ ७॥ नमहामंत्रजप्यैश्चगुरुभिःप्रतिपादितैः ॥ नस्वाध्यायैर्यथोक्तैश्चनाग्निशुश्रूषणैःपरैः ॥ ८ ॥ नसेवयागुरूणांचनश्राद्धैर्देवतार्चनैः॥ ननानातीर्थयात्राभिर्ज्ञानंसमधिगम्यते॥ ९॥

भिप्रायेण ॥ तथाचोक्तंपद्मपुराणेकाशीमाहात्म्ये ॥ केवलंधर्मसापेक्षःकर्णेजपतितद्वचः अधर्मिष्ठस्यतत्क्षेत्रेयातनांतेदिशेम्मतिम् काश्यांयोनिजधर्मेणमुमुक्षुस्तिष्ठतिद्विजः अनायासाविलंबाभ्यांसएवलभतेफलमिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ काश्यामेकेनैवजन्मनामोक्षःप्राप्यतइतिवक्तुंज्ञानादिसाधनस्यैकेनजन्मनादुर्लभतामाह ॥ ज्ञानेनेतियावत्समाप्ति ॥ ५ ॥६॥७॥८॥९॥

योगेनचित्तवृत्तिनिरोधेन ॥ तथाचपातंजलंसूत्रम् ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधइति ॥ तत्त्वानुशीलनहेतुत्वाद्योगएवतत्त्वार्थशीलनंनिदिध्यासनम् ॥ ११० ॥ ननुयोगानुष्ठानोत्पन्नबोधाभावेपिश्रवणादिभिर्ज्ञानंभविष्यतिनेत्याह ॥ सदूरेति ॥ श्रवणमादिर्येषांश्रवणादीनांतेश्रवणादयःश्रवणमनननिदिध्यासनानिसमासार्थः ॥ चित्तवृत्तिनिरोधाभावेश्रवणादयएवनोत्पद्येरन्निितिभावः ॥११॥१२॥ तच्चतच्छ्रेयश्चेतितच्छ्रेयस्तस्यउदर्कउत्तरकालीनंफलम् ॥१३॥ अजोब्रह्मा ॥ महतिविष्णौमनोयस्यसमहामनाः ॥ ११४॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां

नयोगेनविनाज्ञानंयोगस्तत्त्वार्थशीलनम् ॥ गुरूपदिष्टमार्गेणसदाभ्यासवशेनच ॥ ११० ॥ तस्यांतरायाबहवःसुदूरश्रवणादयः ॥ अतोनप्राप्यतेज्ञानंयोगादेकेनजन्मना ॥ ११ ॥ विनातपोजपाद्यैश्चविनायोगेनसुव्रत ॥ निःश्रेयोलभ्यतेकाश्यामिहैकेनैवजन्मना ॥ १२ ॥ त्वयाशुद्धधियाकाश्यांयच्छ्रेयःसमुपार्जितम् ॥ तच्छ्रेयसोप्युदर्कस्तेमहानस्तिद्विजोत्तम ॥ १३ ॥ उक्त्वेतिविरराामाजःशृण्वतोर्गणयोस्तयोः ॥ सोपिप्रमुदितश्चाभूच्छिवशर्मामहामनाः ॥ ११४॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेब्रह्मकृतकाशीप्रशंसानामद्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ शिवशर्मोवाच ॥ ॥ सत्यलोकेश्वरविधेसर्वेषांप्रपितामह ॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामोस्मिनभयाद्वक्तुमुत्सहे ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यत्त्वंप्रष्टुमनाविप्रज्ञातंतेतन्मनोगतम् ॥ पिपृच्छिषुस्त्वंनिर्वाणंगणौतत्कथयिष्यतः ॥ २ ॥ नैतयोर्विष्णुगणयोरगोचरमिहास्तिहि ॥ सर्वमेतौविजानीतोयत्किंचिद्ब्रह्मगोलके ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वासत्कृतास्तेवैब्रह्मणाभगवद्गणाः ॥ प्रणम्यलोककर्तारंतेऽपिहृष्टाःप्रतस्थिरे ॥ ४ ॥ पुनःस्वयानमारुह्यवैकुंठमभितोययुः ॥ गच्छतापिपुनस्तत्रद्विजेनापृच्छितौगणौ ॥ ५ ॥

काशीखंडटीकायांद्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ त्र्यधिकेविंशतितमेऽध्यायेचारुमनोहरः ॥ वर्ण्यतेकमलाजानेरभिषेकमहोत्सवः ॥ १ ॥ तच्छ्रेयसोप्युदर्कस्तेमहानस्तीत्युक्तंतत्रप्रष्टुंविज्ञापयति ॥ सत्यलोकेइति ॥ किंचित्कैवल्यमितिहृदिस्थम् ॥ १ ॥ भगवल्लोकप्राप्तावस्यकथाव्यासंगेनविलंबःकारितोमयेत्यनुचितंमन्वानोऽतःपरंतन्माभूदित्याशयेनाह ॥ यत्त्वमिति ॥ पिपृच्छिषुःप्रष्टुमिच्छुः ॥ तन्निर्वाणम् ॥ २ ॥ तत्कथनेऽसामर्थ्यमेतयोर्नमंतव्यमित्याह ॥ नैतयोरिति ॥ ३ ॥ प्रतस्थिरेप्रचलिताः ॥ ४ ॥ अपृच्छिपृष्टम् ॥ तौगणौप्रति ॥ ५ ॥

॥ ६॥ अन्यच्चेतियदुक्तंतदाह ॥ कांचीति ॥ तथाचोक्तम् ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीह्यवंतिका पुरीद्वारवतीचैवसप्तैतामुक्तिदायिकाइति ॥७॥ मुक्तिःकैवल्यम् ॥ विश्वसृजा
ब्रह्मणाप्रोक्ता ॥ यथाभूमितलेविप्रपुर्यःसंतिसहस्रशः तथाकाशीनमंतव्याकापिलोकोत्तरात्वियम् त्वयाशुद्धधियाकाश्यांयच्छ्रेयःसमुपार्जितम् तच्छ्रेयसोप्युदर्कस्तेमहानस्तिद्विजो
त्तमेतिच वदतेतिशेषः ॥ तत्तस्मात्संप्रतिममविदेहलक्षणामुक्तिःकिंनास्तीतितृतीयःप्रश्नः ॥ ८ ॥ अर्हतमर्हथोयोग्यौभवतइतियावत् ॥ इतीत्यगस्त्यवाक्यम् ॥ ९ ॥ भूतमतीतं भाविभ
विष्यत् भवद्वर्तमानम् ॥१०॥ कियद्दूरंवयंप्राप्ताइतिप्रथमप्रश्नस्योत्तरंवक्तुंप्रसंगात्पृथिव्यंतरिक्षयोःप्रमाणमाहतुः॥विप्रेतिसार्धेन ॥ हेविप्रपुष्पवंतयोःसूर्याचंद्रमसोः ॥ एकयोक्त्यापुष्प

शिवशर्मोवाच॥ ॥ कियद्दूरंवयंप्राप्तागंतव्यंचकियत्पुनः ॥ पृच्छाम्यन्यच्चवांभद्रौब्रूतंप्रीत्यातदप्यहो ॥ ६ ॥ कांच्यवंतीद्वारवतीकाश्ययो
ध्याचपंचमी ॥ मायापुरीचमथुरापुर्यःसप्तविमुक्तिदाः ॥ ७॥ विहायषट्पुरीश्चान्याःकाश्यामेवप्रतिष्ठिता ॥ मुक्तिर्विश्वसृजातत्किंमममुक्ति
र्नसंप्रति ॥ ८ ॥ इतिसर्वंममपुरःप्रसादाद्वक्तुमर्हतम् ॥ इतितद्वाक्यमाकर्ण्यगणावूचतुरादरात् ॥ ९ ॥ ॥ गणावूचतुः ॥ ॥ यथार्थंकथयाव
स्तेयत्पृष्टंभवतानघ ॥ विष्णुप्रसादाज्ज्ञानीवोभूतंभाविभवत्तथा ॥ १० ॥ विप्रावभासतेयावत्किरणैःपुष्पवंतयोः ॥ तावतीभूःसमुद्दिष्टासस
मुद्राद्रिकानना ॥ ११ ॥ वियच्चतावदुपरिविस्तारपरिमंडलम् ॥ योजनानांचनियुतेभूमेर्भानुर्व्यवस्थितः ॥ १२ ॥ भानोःसकाशादुपरिलक्षे
लक्ष्यःक्षपाकरः ॥ नक्षत्रमंडलंसोमाल्लक्षयोजनमुच्छ्रितम् ॥ १३ ॥ उडुमंडलतःसौम्यउपरिष्टाद्विलक्षतः ॥ द्विलक्षेतुबुधाच्छुक्रःशुक्राद्भौमो
द्विलक्षके ॥ १४ ॥ माहेयादुपरिष्टाच्चसुरेज्योनियुतद्वये ॥ द्विलक्षयोजनोत्सेधःसौरिर्देवपुरोहितात् ॥ १५ ॥

वंतौदिवाकरनिशाकरावित्यमरः ॥११॥ विस्तारपरिमंडलंयथास्यात् ॥ तत्रविस्तारोदैर्घ्यम् ॥ परिमंडलंवर्तुलाकारता ॥ भूमेःसकाशादुपरीत्यग्रिमस्यानुषंगः ॥ योजनानांनियुतेलक्षे॥
एकंशतसहस्रंतुनियुतंप्रोच्यतेबुधैरितिब्रह्मांडदर्शनात् ॥१२॥ लक्ष्योदृश्यः ॥ लक्षयोजनंयथास्याल्लक्षयोजनमभिव्याप्येतिवा ॥ उच्छ्रितमुच्चम् ॥ १३ ॥ सौम्योबुधः ॥ भौमोमंगलः
॥ १४ ॥ सुरेज्योदेवानांपूज्योबृहस्पतिः ॥ नियुतद्वयेलक्षद्वितये ॥ द्विलक्षयोजनेनप्रमाणेनउत्सेधःउच्चः ॥ सौरिःशनिः ॥ १५ ॥

---

१ मोक्षेतिक्कचित्पाठः

दशायुतंलक्षंतावंत्समुच्छ्रायमुच्चमित्यर्थः ॥ सहस्राणांशताल्लक्षात् ॥ १६ ॥ भूर्लोकस्यस्वरूपमाह ॥ पादगम्यंहीति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ उपरिष्टादिति ॥ एतेनाष्टकोटियोजनपरिमितंवर्त्मवयमतिक्रांताइतिसूचितम् ॥ २० ॥ गंतव्यंचकियत्पुनरित्यस्यद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाहतुः ॥ सत्यादुपरीति ॥ एतेनाष्टकोटियोजनमार्गोगंतव्योऽस्तीतिध्वनितमितिभावः ॥ यद्यपिवैकुंठलोकोब्रह्मांडाद्बहिर्भागवतादौवर्ण्यतेतथाप्यत्रकल्पभेदेनवैकुंठलोकांतरभेदेनवात्रोच्यतइतिज्ञातव्यम् ॥ २१ ॥ प्रसंगाद्भूर्लोकात्कैलासप्रमाणमाहतुः ॥ ततइति ॥ ततोवैकुंठात्षोडशगुणःषोडशकोटिसंमितः ॥ २२ ॥ कैलासंविशिनष्टि ॥ पार्वत्येति ॥ कलामायाभवानीवातत्सहितःसकलःसर्वस्वरूपोवा ॥ २३ ॥ तस्यखेलोलीलारूपोऽयंप्रपंचः ॥ तस्यविशेषणंसविश्वेशइत्यारभ्यतस्येत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ विश्वेशोयमितिक्वचित्पाठः ॥ तस्यकीदृशस्य ॥ स्वलीलामूर्तिधारिणंःस्वलीलयामाययाशरीरधारिणः ॥ तस्याज्ञाकृदिदंजगत् ॥ तथाचश्रुतिः ॥ भीषास्माद्वातःपवते भीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादिंद्रश्चाग्निश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ॥ मद्भयाद्वातिवातोयमितिस्मृतेश्च ॥ २४ ॥ २५ ॥ तस्यशास्तानचापरइत्येतदेवविवृणोति ॥ तस्यप्रवर्तकइति ॥ २६ ॥

दशायुतसमुच्छ्रायंसौरेःसप्तर्षिमंडलम् ॥ सप्तर्षिभ्यःसहस्राणांशतादूर्ध्वंध्रुवःस्थितः ॥ १६ ॥ पादगम्यंहियत्किंचिद्वस्त्वस्तिधरणीतले ॥ तद्भूर्लोकइतिख्यातःसाब्धिद्वीपाद्रिकाननम् ॥ १७ ॥ भूर्लोकाच्चभुवर्लोकोब्रध्नावधिरुदाहृतः ॥ आदित्यादाध्रुवंविप्रस्वर्लोकइतिगीयते ॥ १८ ॥ महर्लोकःक्षितेरूर्ध्वमेककोटिप्रमाणतः ॥ कोटिद्वयेतुसंख्यातोजनोभूर्लोकतोजनैः ॥ १९ ॥ चतुष्कोटिप्रमाणस्तुतपोलोकोऽस्तिभूतलात् ॥ उपरिष्टात्क्षितेरष्टौकोटयःसत्यमीरितम् ॥ २० ॥ सत्यादुपरिवैकुंठोयोजनानांप्रमाणतः ॥ भूर्लोकात्परिसंख्यातःकोटिषोडशसंमितः ॥ २१ ॥ यत्रास्तेश्रीपतिःसाक्षात्सर्वेषामभयप्रदः ॥ ततस्तुषोडशगुणःकैलासोऽस्तिशिवालयः ॥ २२ ॥ पार्वत्यासहितःशंभुर्गजास्यस्कंदनंदिभिः ॥ यत्रतिष्ठतिविश्वेशःसकलःसपरःस्मृतः ॥ २३ ॥ तस्यदेवस्यखेलोऽयंस्वलीलामूर्तिधारिणः ॥ सविश्वेशइतिख्यातस्तस्याज्ञाकृदिदंजगत् ॥ २४ ॥ सर्वेषांशासकश्चासौतस्यशास्तानचापरः ॥ स्वयंसृजतिभूतानिस्वयंपातितथात्तिच ॥ २५ ॥ सर्वज्ञएकःसप्रोक्तःस्वेच्छाधीनविचेष्टितः ॥ तस्यप्रवर्तकःकोपिनहिनैवनिवर्तकः ॥ २६ ॥

माययासमूर्तं॥श्रुतिचादितंश्रुत्याप्रतिपादितम् ॥ यद्वा ॥ अमूर्तंवाय्वाकाशरूपम् ॥ मूर्तंपृथिव्यप्तेजोलक्षणंपरंब्रह्मचयत्तत्सइत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ द्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्तंचामूर्तंचेति ॥ ब्रह्मणोविशेषणंसर्वव्यापीतिसार्धद्वयम् ॥२ ७॥सर्वेभ्यःकारणेभ्योमहदादिभ्योयत्परंप्रधानंतस्मादपिपरतरमतिदूरमतएवपरम् ॥ किंतस्यरूपंकिंवातत्रप्रमाणंतत्राह॥आनंदमिति ॥ श्रुतयश्चसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेत्याद्याः ॥ २ ८ ॥ तर्हिमानेनविषयीकृतत्वादनात्मत्वमनित्यत्वंचस्यादित्यतआहतुः ॥ संविदंतेइति ॥ नसंविदतेनविषयीकुर्वंते ॥ संविदंतीतिक्वचित् ॥ अतन्निरसनद्वारावृत्तिविषयत्वद्वारावावेदविषयत्वमतोनायंदोषइतिभावः ॥ किमत्रप्रमाणंवेदएवेत्याह ॥ यतइति ॥ २ ९ ॥ यस्मादेतादृग्ब्रह्मसशंभुस्तस्मात्सस्वयंवेद्यःस्वभानान्यानपेक्षः ॥ त

अमूर्तंयत्परंब्रह्मसमूर्तंश्रुतिचोदितम्॥ सर्वव्यापिसदानित्यंसत्यंद्वैतविवर्जितम् ॥ २७ ॥ सर्वेभ्यःकारणेभ्यश्चपरात्परतरंपरम्॥ आनंदंब्रह्मणोरूपंश्रुतयोयत्प्रचक्षते॥ २८ ॥ संविदंतेनयंवेदाविष्णुर्वेदनवैविधिः॥ यतोवाचोनिवर्ततेह्यप्राप्यमनसासह॥ २९ ॥ स्वयंवेद्यःपरंज्योतिःसर्वस्यहृदिसंस्थितः॥ योगिगम्यस्त्वनाख्येयोयःप्रमाणैकगोचरः ॥ ३० ॥ नानारूपोप्यरूपोयःसर्वगोपिनगोचरः॥ अनंतोप्यंतकवपुः सर्वविल्कर्मवर्जितः॥ ३१ ॥ तस्येदमैश्वरंरूपंखंडचंद्रावतंसकम्॥ तमालश्यामलगलंस्फुरद्भालविलोचनम् ॥ ३२ ॥ लसद्वामार्धनारीकंकृतशेषशुभांगदम्॥ गंगातरंगसत्संगसदाधौतजटातटम् ॥ ३३ ॥ स्मरांगजरजःपुंजपूजितावयवोज्ज्वलम् ॥ विचित्रगात्रविधृतमहाव्यालविभूषणम्॥ ३४॥

त्रहेतुः ॥ परंज्योतिःस्वयंज्योतिरित्यर्थः ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥प्रमाणानिकेवलंगोचरेयस्यसप्रमाणैकगोचरः प्रमाणानांमुख्यप्रकाशकइत्यर्थः ॥ चक्षुषश्चक्षुरित्यादिश्रुतेः ॥ पूर्वोक्तरीत्यावेदांतैकवेद्यइतिवा ॥ ३० ॥ माययानानारूपोपिवस्तुतोऽरूपः ॥ गोचरोविषयः ॥ अंतकवपुरंतकस्वरूपः ॥ यद्वा वस्तुतोऽनंतोपिमाययापरिच्छिन्नस्वरूपः ॥ अंतकृच्चैवेतिक्वचित् ॥ ३१ ॥ ननुतर्ह्येवंविधस्यसर्वव्यापिनश्चिद्घनैकरसस्यकुतःकैलासावस्थितत्वंतत्राहतुः ॥तस्येदमिति ॥ ऐश्वरमीश्वरसंबंधि ॥ तदेवरूपंविशिनष्टि ॥ खंडचंद्रेतिपादाधिकपंचभिः ॥ चंद्रस्यखंडःखंडचंद्रश्चंद्रकलेत्यर्थः ॥ सोऽवतंसःशिरोभूषणंयस्यतत् ॥ भालंललाटम् ॥ ३२ ॥ शेषोऽनंतः ॥ गंगातरंगानांयःसत्संगःसमीचीनसंगस्तेनधौतंप्रक्षालितंजटानांतटंयस्मिंस्तत् ॥ तरंगसंदोहेतिक्वचित् ॥ ३३ ॥ स्मरःकामस्तदंगाद्दग्धाज्जातोयोरजःपुंजोभस्मराशिस्तेनपूजिताउद्धूलीकृतायेऽवयवास्तैरुज्ज्वलम् ॥ व्यालाःसर्पाः ॥ ३४ ॥

महानुक्षाबलीवर्दएवस्यंदनस्तेनगमोगमनंयस्यतत् ॥ गजासुरस्याजिनंचर्मैवउत्तरासंगंउत्तरीयंवस्त्रंयस्यतत् ॥ ३५ ॥ उच्चैस्त्रासितोमहामृत्युर्येनतत् ॥ सकालकालः कालमूषिकभ
क्षकइतिश्रुतिस्मृतिभ्याम् ॥ ३६ ॥ उपसंहरतस्तस्येतिद्वाभ्याम् ॥ सर्वंव्याप्यावतिष्ठतस्तस्यपरावरेसगुणनिर्गुणेरुत्संसारदुःखंतद्द्रातिनाशयतीतिरुद्रंतद्रूपेसंसारदुःखनाशकेरूपेइत्यर्थः ॥
रुद्रसंज्ञकेइतिवा ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ननुसगुणनिर्गुणेरुद्रस्यैवरूपेचेत्तर्हिकथंजगदीश्वरत्वंविष्णोःप्रख्यातमित्याशंकायामाहतुः ॥ यथेति ॥ तेनारूपिणासर्वेश्वरेण ॥ अखिलमपिमंसर्वमिति
चपदद्वयंसंकोचव्यावृत्त्यर्थम् ॥ इदंजगद्यथापार्वतीपतिसात्कृतंमृडानीपत्यधीनंकृतं हिप्रसिद्धौ ॥ ३९ ॥ तथाम्रडानीकांतेनविष्णुसाद्विष्ण्वधीनमखिलंजगद्विधायकृत्वास्वच्छंदलील

महोक्षस्यंदनगमंविरुताजगवायुधम् ॥ गजाजिनोत्तरासंगंदशार्धवदनंशुभम् ॥ ३५ ॥ उत्त्रासितमहामृत्युमहाबलगणावृतम् ॥ शरणा
र्थिकृतत्राणंनतनिर्वाणकारणम् ॥ मनोरथपथातीतंवरदानपरायणम् ॥ ३६ ॥ तस्यतत्तत्स्वरूपस्यरूपातीतस्यभोद्विज ॥ परावरेरुद्ररूपे
सर्वंव्याप्यावतिष्ठतः ॥ ३७ ॥ निराकारोपिसाकारःशिवएवहिकारणम् ॥ मुक्तयेभुक्तयेवापिनशिवान्मोक्षदोपरः ॥ ३८ ॥ यथातेनाखिलंत्वे
तत्पार्वतीपतिसात्कृतम् ॥ इदंचराचरंसर्वंदृश्यादृश्यमरूपिणा ॥ ३९ ॥ तथाम्रडानीकांतेनविष्णुसादखिलंजगत् ॥ विधायक्रीड्यतेविप्रनि
त्यंस्वच्छंदलीलया ॥ ४० ॥ यथाशिवस्तथाविष्णुर्यथाविष्णुस्तथाशिवः ॥ अंतरंशिवविष्ण्वोश्चमनागपिनविद्यते ॥ ४१ ॥ आहूयपूर्वंब्रह्मा
दीन्समस्तान्देवतागणान् ॥ विद्याधरोरगादींश्चसिद्धगंधर्वचारणान् ॥ ४२ ॥ निजंसिंहासनसमंकृत्वासिंहासनंशुभम् ॥ उपवेश्यहरिंत
त्रच्छत्रंकृत्वामनोहरम् ॥ ४३ ॥ श्लक्ष्णंकोटिशलाकंचविश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ पांडुरंरत्नदंडंचस्थूलमुक्तावलंबितम् ॥ ४४ ॥

याहेविप्र ॥ यद्वा विनापक्षिणागरुडेनप्रातिगच्छतीतितथाहेगरुडगामिन्नितिभाविगरुडवाहनत्वंसूच्यते ॥ तेनघ्रनाख्येयमितिपाठेवक्तुमप्यशक्यंइदंचराचरमित्यर्थः ॥ ४० ॥ तर्हिशिव
विष्ण्वोस्तरतमभावेनवैषम्यान्मुमुक्षुभिश्चनैयत्येनकआश्रयणीयइतिपृच्छायामाहतुः ॥ यथाशिवइति ॥ तथाचहरिवंशे ॥ योवैविष्णुःसवैरुद्रइति ॥ भविष्येच ॥ यथाशिवस्तथाविष्णु
रिति ॥ ४१ ॥ विष्णुसादखिलंजगद्विधायक्रीड्यतइत्युक्तं ॥ तदेवप्रपंचयति ॥ आहूयपूर्वमित्यारभ्यइतितइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ आहूयेत्यादिल्यबंतक्त्वांतपदानांतृतीयांतानांचके
षांचित्पदानामभिषिच्यमहेशेनेत्यग्रिमेणसंबंधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रत्यक्षतीर्थपाथोभिः प्रत्यक्षाणियानितीर्थानितेषांपाथोभिर्जलैःप्रत्यक्षैस्तीर्थैरेवानीतैःपाथोभिरित्यर्थः ॥ प्रत्यक्षफलजनकतीर्थपाथोभिरितिवा ॥ प्रक्षाल्यतीर्थै
तिक्वचित्पाठः ॥ सिद्धार्थःश्वेतसर्षपः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अब्जःशंखः ॥ मरुर्डमरुः ॥ ४९ ॥ ५०॥ मृडानीकृतशृंगारंभवानीरचितवेषम्॥सुश्रियायुतंशोभनयापद्मयासमेतम् ॥ कथंभू

कलशेनविचित्रेणत्युपरिष्टाद्विराजितम् ॥ सहस्रयोजनायामंसर्वरत्नमयंशुभम् ॥ ४५ ॥ पट्टसूत्रमयैरम्यैश्चामरैश्चपरिष्कृतम् ॥ राजाभिषे
कयोग्यैश्चद्रव्यैःसर्वौषधादिभिः ॥ ४६ ॥ प्रत्यक्षतीर्थपाथोभिःपंचकुंभैर्मनोहरैः ॥ सिद्धार्थाक्षतदूर्वाभिर्मंत्रैःस्वयमुपस्थितैः ॥४७॥ देवानां
चतथर्षीणांसिद्धानांफणिनामपि ॥ आनीयमंगलकराःकन्याःषोडशषोडश ॥ ४८ ॥ वीणामृदंगाब्जभेरीमरुडिंडिमझर्झरैः ॥ आनकैःकां
स्यतालाद्यैर्वाद्यैर्ललितगायनैः ॥४९॥ ब्रह्मघोषमहारावैरापूरितनभोंगणे ॥शुभेतिथौशुभेलग्नेताराचंद्रबलान्विते ॥५० ॥आबद्धमुकुटंरम्यं
कृतकौतुकमंगलम् ॥ मृडानीकृतशृंगारंसुश्रियासुश्रियायुतम् ॥ ५१ ॥ अभिषिच्यमहेशेनस्वयंब्रह्मांडमंडपे ॥ दत्तंसमस्तमैश्वर्यंयन्निजं
नान्यगामिच ॥ ५२ ॥ ततस्तुष्टावदेवेशःप्रमथैःसहशार्ङ्गिणम् ॥ ब्रह्माणंलोककर्तारमुवाचचवचास्त्विदम् ॥ ५३ ॥ ममवंद्यस्त्वयंविष्णुःप्रण
मत्वममुंहरिम् ॥ इत्युक्त्वाथस्वयंरुद्रोननामगरुडध्वजम् ॥ ५४ ॥ ततोगणेश्वरैःसर्वैर्ब्रह्मणाचमरुद्गणैः ॥ योगिभिःसनकाद्यैश्चसिद्धैर्देवर्षि
भिस्तथा ॥ ५५ ॥ विद्याधरैःसगंधर्वैर्यक्षरक्षोप्सरोगणैः ॥ गुह्यकैश्चारणैर्भूतैःशेषवासुकितक्षकैः ॥५६॥ पतत्रिभिःकिंनरैश्चसर्वैःस्थावरजं
गमैः ॥ ततोजयजयेत्युक्त्वानमोस्त्वितिनमोस्त्विति ॥ ५७॥ ततोहरिर्महेशेनसंसदिद्युसदांतदा ॥ एतैर्महारवैरम्यैश्चानर्चिपरमार्चिषा ॥५८॥

तयासुश्रिया ॥ शोभनकांतिमत्या ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ततस्तुष्टावेत्युक्तंतामेवस्तुतिलेशतोदर्शयंतौइदंतयानिर्दिष्टंवचनमाहतुः ॥ ममवंद्यस्त्विति ॥ तुशब्दएवार्थे ॥ अयंविष्णुर्म
मवंद्यएवनानुज्ञेयोऽतस्त्वमप्यमुंहरिंकेवलंप्रणमेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ संसदिद्युसदांदेवानांसभायाम् ॥ आनर्चिपूजितः ॥ परमार्चिषाउपलक्षितोहरिः ॥ परमा
शिषेतिपाठेपरमाशिषाऽनर्चीत्यर्थः ॥ ५८ ॥

तामेवाशिषमाहतुस्त्वंकर्तेत्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४॥ अवांतरप्रकृतमुपसंहरतोवैकुंठेतिद्वाभ्याम ॥६५॥६६॥ परमप्रकृतमुपसंहरतः ॥ इतितइति ॥ ६७॥ एतदध्यायश्रवणपठनजपफलमाहेदंत्वित्यादिना ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥

त्वंकर्तासर्वभूतानांपाताहर्तात्वमेवच ॥ त्वमेवजगतांपूज्यस्त्वमेवजगदीश्वरः ॥ ५९ ॥ दाताधर्मार्थकामानांशास्तादुर्नयकारिणाम् ॥ अजेयस्त्वंचसंग्रामेममापिहिभविष्यसि ॥ ६० ॥ इच्छाशक्तिःक्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिस्तथोत्तमा ॥ शक्तित्रयमिदंविष्णोगृहाणप्रापितंमया ॥ ६१ ॥ त्वद्वेष्टारोहरेनूनंमयाशास्याःप्रयत्नतः ॥ त्वद्भक्तानांमयाविष्णोदेयंनिर्वाणमुत्तमम् ॥६२॥ मायांचापिगृहाणेमांदुष्प्रणोद्यांसुरासुरैः॥ ययासंमोहितंविश्वमकिंचिज्ज्ञंभविष्यति ॥ ६३ ॥ वामबाहुर्मदीयस्त्वंदक्षिणोसौपितामहः॥ अस्यापिहिविधेःपाताजनितापिभविष्यसि ॥ ६४ ॥ वैकुंठैश्वर्यमासाद्यहरेरित्थंहरःस्वयम् ॥ कैलासेप्रमथैःसार्धंस्वैरंक्रीडत्युमापतिः ॥ ६५ ॥ तदाप्रभृतिदेवोसौशार्ङ्गधन्वागदाधरः॥ त्रैलोक्यमखिलंशास्तिदानवांतकरोहरिः ॥ ६६ ॥ इतितेकथिताविप्रलोकानांचपरिस्थितिः ॥ इदानींकथयिष्यावस्तवनिर्वाणकारणम् ॥ ६७ ॥ इदंतुपरमाख्यानंशृणुयाद्यःसमाहितः ॥ स्वर्लोकमभिगम्याथकाश्यांनिर्वाणमाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ यज्ञोत्सवेविवाहेचमंगलेष्वखिलेष्वपि ॥ राज्याभिषेकसमयेदेवस्थापनकर्मणि ॥ ६९ ॥ सर्वाधिकारदानेषुनववेश्मप्रवेशने ॥ पठितव्यंप्रयत्नेनतत्कार्यपरिसिद्धये ॥७०॥ अपुत्रोलभतेपुत्रमधनोधनवान्भवेत् ॥ व्याधितोमुच्यतेरोगीबद्धोमुच्येतबंधनात् ॥ ७१ ॥ जप्यमेतत्प्रयत्नेनसततंमंगलार्थिना ॥ अमंगलानांशमनंहरनारायणप्रियम् ॥ ७२ ॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेचतुर्भुजाभिषेकोनामत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३॥ ॥छ॥

॥गणावूचतुः॥ ॥शिवशर्मन्नुदर्कंतेकथयावोनिशामय ॥ त्वमत्रवैष्णवेलोकेभुक्त्वाभोगान्सुपुष्कलान् ॥ १ ॥

चतुर्भिरधिकेविंशेऽध्यायेऽत्यंतमनोरमे ॥ कैवल्यंपरमानंदंवर्ण्यतेशिवशर्मणः ॥ १ ॥ इदानींकथयिष्यावस्तवनिर्वाणकारणमित्युक्तंपूर्वंतदेवसप्रपंचंकथयतः ॥ शिवशर्मन्निति ॥ उदर्कमुत्तरकालभाविसुकृतफलमित्यर्थः ॥ त्वमत्रेति ॥ वैष्णवेवैकुंठे ॥ १ ॥

॥ २ ॥ भविष्यसीति ॥ राज्यंप्राप्यमहीपालःसन्नंदिवर्धनेहर्षजनकेतन्नाम्निनगरेभविष्यसीत्यन्वयः ॥ ३ ॥ राज्यंविशिनष्टि ॥ चतुरक्षरन्यूनसार्द्धाष्टादशभिः ॥ कृष्टिभिःपंडितैःसंजुष्टंसंसेवितमित्यन्वयः ॥ वर्णैश्चेतिक्वचित् ॥ हाटकंसुवर्णम् ॥इष्टानिअंतर्वेद्यांदीयमानानिदानानि पूर्तानिवापीकूपतडागादिनिर्माणानि तेषांकर्मणांनित्यकर्तृभिः ॥४॥ सदासंपन्नानिसस्यानियस्मिंस्तत् ॥ अतएवसूर्वरक्षेत्रसंकुलंसूर्वराणिशोभनफलसस्याढ्यभूमीनियानिक्षेत्राणितैःसंकुलंव्याप्तम् ॥५॥ राजिभिःपंक्तिभिः ॥ यत्रराज्ये ॥६॥ सुपुष्पेति ॥ भूमयोऽत्रविशेष्याअन्यानिविशेषणानि ॥ ससदाफलपादपाः सदाफलानियेषांतैःपादपैःसहवर्तमानाः ॥ कासाराःसरांसि ॥ ७ ॥ सदंभोयस्याःसासदंभानिम्नगाराजिर्नदीवृंदम ॥ प

ब्रह्मणोवत्सरंपूर्णंरममाणोऽप्सरोगणैः ॥ सुतीर्थमरणोपात्तपुण्यशेषेणवैपुनः ॥ २ ॥ भविष्यसिमहीपालोनगरेनंदिवर्धने ॥ राज्यंप्राप्यासपत्नंचसमृद्धबलवाहनम् ॥ ३ ॥ कृष्टिभिर्हृष्टपुष्टैश्चरम्यहाटकभूषणैः ॥ संजुष्टमिष्टापूर्तानांधर्माणांनित्यकर्तृभिः ॥ ४ ॥ सदासंपन्नसस्यंचसूर्वरक्षेत्रसंकुलम् ॥ सुदेशंसुप्रजंसुस्थंसुतृणंबहुगोधनम् ॥ ५ ॥ देवतायतनानांचराजिभिःपरिराजितम् ॥ सुयूपायत्रवैग्रामाःसुवित्तर्द्धिविराजिताः ॥ ६ ॥ सुपुष्पकृत्रिमोद्यानाःससदाफलपादपाः ॥ सपद्मिनीककासारायत्रराजंतिभूमयः ॥ ७ ॥ सदंभानिम्नगाराजिर्नयत्रजनता क्वचित् ॥ कुलान्येवकुलीनानिनचान्यायधनानिच ॥ ८ ॥ विभ्रमोयत्रनारीषुनविद्वत्सुचकर्हिचित् ॥ नद्यःकुटिलगामिन्योनयत्रविषयेप्रजाः ॥ ९ ॥ तमोयुक्ताःक्षपायत्रबहुलेषुनमानवाः ॥ रजोयुजस्त्रियोयत्रनधर्मबहुलानराः ॥ १० ॥ धनैरनंधोयत्रास्तिमनोनैवचभोजनम् ॥ अनयःस्यंदनंयत्रनचवैराजपूरुषः ॥ ११ ॥

क्षांतरेसदंभा दंभोधर्मध्वजित्वंतत्सहिताजनताजनसमूहोयत्रनेत्यर्थः ॥ सर्वत्रशब्दश्लेषालंकारोयम्॥ कुलानिगोत्राणितान्येवकुलीनानिकुलीनशब्दवाच्यानि ॥ कौपृथिव्यांलीनानिकुलिनानीत्यन्यायधनपक्षेव्याकर्तव्यम् ॥ ८ ॥ नारीषुविभ्रमोनामसौरतभावप्रकाशनम् ॥ विद्वत्सुविभ्रमोऽज्ञानम् ॥ कुटिलगामिन्योवक्रगामिन्यः ॥ प्रजापक्षेविमार्गगामिन्यः ॥ विषयेदेशे ॥ ९ ॥ तमोयुक्ताअंधकारमिश्राःक्षपारात्रयः ॥ बहुलेषुकृष्णपक्षेषु ॥ पक्षांतरेतमोगुणयुक्ताः ॥ रजोयुजःऋतुकालीनशोणितयुक्ताः ॥ पक्षांतरेरजोगुणयुजः ॥ १० ॥ अनंधोऽगर्विष्ठः ॥ पक्षांतरेंऽधोऽन्नंभक्तमितियावत्तद्रहितमनंधोभोजनंभुजिक्रिया ॥ नविद्यतेऽयोलोहंयत्रतत्स्यंदनंतथा ॥ सुवर्णादिमयमित्यर्थः ॥ पक्षांतरे नयोनीतिस्तद्रहितोऽनयः ॥ ११ ॥

दंडोनालंदांडाइतिप्रसिद्धः ॥ परशुःकुठारः ॥ वालव्यजनंचामरम् ॥ पक्षांतरे क्रोधादपराधाद्वाजातोधनग्रहणादिरूपोदंडः ॥१२ ॥ अक्षैःसारिभिर्व्यवहरंतीत्याक्षिकास्तेषांवृंदेभ्यः समूहेभ्यः ॥ परिदेवनंद्यूतक्रीडा ॥पक्षांतरे परिदेवनंप्रलापः ॥ आक्षिकाएवपाशकपाणयः ॥ पक्षांतरे पाशाएवपाशकारज्जवस्तेपाणिषुयेषांतेतथा ॥ यत्रचानृतवादिनइतिक्वचित्पाठःसंचित्यः ॥१३॥ जाड्यंशैत्यम् ॥ पक्षांतरेजाड्यंमौर्ख्यम्॥ स्त्रीमध्याःस्त्रीणांमध्यप्रदेशादुर्बलाःकृशाः ॥ पक्षांतरेदुर्बलाधनादिबलहीनाः ॥ कठोरंक्षुरधाराभंहृदयंयासांताःकठोरहृदयाःसीमंतिन्योनार्यः॥तथाचभागवते॥ शरत्पद्मोत्सवंवक्त्रंवचश्चश्रवणामृतम्॥हृदयंक्षुरधाराभंस्त्रीणांकोवेदचेष्टितमिति ॥ स्वभावत्वान्नायंविगुणः ॥यद्वा कठोरहृदयाःकठिनस्तनाइत्यर्थः ॥ पक्षांतरेसमानएवार्थः॥ कुष्ठयोगःकुष्ठइतिप्रसिद्धस्यऔषधविशेषस्यकुष्ठशब्दस्यप्रयोगः ॥ पक्षांतरे कुष्ठस्यश्वित्रापरपर्यायस्यरोगस्ययोगःसंबंधः ॥ वेधोप्यंतःसुरत्नेषु

दंडःपरशुकुद्दालवालव्यजनराजिषु॥ आतपत्रेषुनान्यत्रक्वचित्क्रोधापराधजः॥ १२ ॥ अन्यत्राक्षिकवृंदेभ्यःक्वचिन्नपरिदेवनम्॥ आक्षिकाएवदृश्यंतेयत्रपाशकपाणयः॥ १३ ॥ जाड्यवार्ताजलेष्वेवस्त्रीमध्याएवदुर्बलाः॥ कठोरहृदयायत्रसीमंतिन्योनमानवाः॥ १४ ॥ औषधेष्वेवयत्रास्तिकुष्ठयोगोनमानवे॥ वेधोप्यंतःसुरत्नेषुशूलंमूर्तिकरेषुवै ॥ १५ ॥ कंपःसात्त्विकभावोत्थोनभयात्क्वापिकस्यचित्॥ संज्वरःकामजोयत्रदारिद्र्यंकलुषस्यच॥ १६॥ दुर्लभत्वंसदाकस्यसुकृतेनचवस्तुनः॥इभाएवप्रमत्तावैयुद्धंवीच्योर्जलाशये॥ १७॥

शोभनरत्नेष्वेवांतर्मध्येवेधश्छिद्रम् ॥ पक्षांतरे वेधस्ताडनम् ॥ वेधोप्यनःसुरत्नेष्वितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रानःसुशकटेषु ॥शूलंमूर्तिकरेषुच॥मूर्तयोविश्वेश्वरप्रतिकृतयः ॥ यद्वा मूर्तयोमूर्तिमंतस्तासांकरेष्वेवशूलम् ॥पक्षांतरे शूलंरोगविशेषः ॥ वेधस्तिथिषुनक्षत्रेशूलोयोगचयेषुवैइतिपाठेतिथिषुवेधोदशमीविद्धैकादश्यादिरूपः ॥ नक्षत्रवेधएकस्यांतिथौनक्षत्रयोःसंबंधः ॥ शूलःशूलयोगःअन्येषांयोगानांचयेषु ॥ पक्षांतरेवेधस्ताडनमित्युक्तमेव ॥ १५ ॥ सात्त्विकभावोभक्तिःस्वभर्तृषुस्त्रीणांस्वस्त्रीषुचपुंसाम् ॥ संज्वरःकामजनितप्रक्षोभः॥पक्षांतरे संज्वरोधनादिनिमित्तःसंतापः ॥ कलुषस्यपापस्यदारिद्र्यंनधनादेः ॥१६॥ नविद्यतेकंसुखंयस्मातदकंपापंतस्यसदादुर्लभत्वंनपुण्यस्य ॥ सुकृतेनचवस्तुनः सुकृतेपुण्यनिमित्तेवस्तुनोऽर्थस्यदुर्लभत्वंनचनास्ति ॥ पुण्यार्थंसर्वेपिधनंव्ययंतीत्यर्थः ॥ दुर्लभत्वंसदैकस्यसुकृतेतरवस्तुनइतिपाठेसुकृतेतरवस्तुनःपापस्येतिव्याकर्तव्यम् ॥ इभागजाएवप्रमत्तानजनाः ॥ वीच्योस्तरंगयोरेवजलाशयेसरोवरादौयुद्धंनतुपरस्परस्पर्धयाजनानाम् ॥ १७ ॥

दानहानिर्मदोदकत्यागः ॥ पक्षांतरेदानहानिर्दानाभावः ॥ द्रुमेष्वेवहिकंटकाः ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रकंटकाःकंटकतुल्यादुःखदाइत्यर्थः ॥ जनेष्वेवविहरणंविहाराक्रीडा ॥ स्त्रीत्वमार्षम् ॥ विहरणानिविहाराइतिबहुवचनंवा ॥ पक्षांतरेविगतहाराविहारा ॥ १८ ॥ बाणेष्वेवगुणविश्लेषोज्यापरित्यागः ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रगुणानामुदारतादीनांविश्लेषोविच्छेदोनेत्यर्थः ॥ पुस्तकेपुस्तिकायामेवदृढाबंधोक्तिःपुस्तकंदृढंबंधनीयमितिवचनम् ॥ तथाचोक्तम् ॥ तैलाद्रक्षजलाद्रक्षरक्षमांश्लथबंधनात् ॥ आखुभ्यःपरहस्तेभ्यएवंवदतिपुस्तकमिति॥पक्षांतरेऽन्यत्रायंदृढंबध्यतामितिवचनंनास्तीत्यर्थः ॥ अपराधाभावात् ॥ पाशुपतेपाशुपतयोगयुक्तेपरमहंसेएव स्नेहत्यागोममताभावः ॥ यद्वा पाशुपतेसंन्यासिन्येवस्नेहत्यागःस्नेहद्रव्याभ्यंगस्नेहाक्तभैक्षादित्यागः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ प्राणसंधारणार्थंयथामेदोवृद्धिर्नजायते औषधवदशनमाचरेत् हिंसातैलादिमैथुनंचप्रतिषिद्धानि अभ्यंगंचैवतांबूलंवर्जयेत्परदारवदित्यादिः ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रस्नेहस्यदयायाःस्नेहद्रव्यस्यघृतादेर्वात्यागोनास्तीत्यर्थः ॥ १९ ॥ कृतसंन्यासकर्मणामेकदंडित्रिदंडिनामेवदंडवार्तावंशदंडधारणकथा ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रराज

दानहानिर्गजेष्वेवद्रुमेष्वेवहिकंटकाः॥ जनेष्वेवविहाराहिनकस्यचिद्दुरःस्थली ॥ १८॥ बाणेषुगुणविश्लेषोबंधोक्तिःपुस्तकेदृढा॥ स्नेहत्यागःसदैवास्तियत्रपाशुपतेजने॥ १९॥ दंडवार्तासदायत्रकृतसंन्यासकर्मणाम्॥ मार्गणाश्चापकेष्वेवभिक्षुकाब्रह्मचारिणः॥ २०॥ यत्रक्षपणकाएवदृश्यंतेमलधारिणः॥ प्रायोमधुव्रताएवयत्रचंचलवृत्तयः॥ २१॥ इत्यादिगुणवद्देशेत्वयिराज्यंप्रशासति॥ धर्मेणराजधर्मज्ञशौंडीर्यगुणशालिनि॥ २२॥ सौभाग्यभाजिरूपाढ्येशौर्यौदार्यगुणान्विते॥ सीमंतिनीनांरम्याणांलावण्यार्जितसुश्रियाम्॥ २३॥

दंडवार्ताराजदंडकथानास्तीत्यर्थः ॥ चापकेषुचापेषुधनुःष्वितियावत् ॥ एवंमार्गणाबाणाः ॥ पक्षांतरेऽन्यत्रमार्गणायाचकानसंतीत्यर्थः ॥ ब्रह्मचारिणएवभिक्षुकाभिक्षाहारोपजीविनः ॥ संन्यासिनांत्वत्यादरेणनिमंत्रणमेवभवतीतिभावः ॥२०॥ क्षपणकाअवधूताएवमलधारिणोदेहमलधारिणोदृश्यंते ॥ पक्षांतरेनान्येइत्यर्थः ॥ मधुव्रताभ्रमराएवचंचलवृत्तयः ॥ पक्षांतरेनान्यइत्यर्थः ॥ भ्रमरेष्वपिकेचनचंचलवृत्तयोनभवंतीतिप्रायोग्रहणम् ॥ २१ ॥ उपसंहरति ॥ इत्यादीति ॥ पूर्वोक्तप्रकारगुणवतिदेशेधर्मेणन्यायेनराज्यंराज्ञःकर्मप्रजापालनादित्वयिप्रशासतिकुर्वतिसतिलावण्येनांगसौंदर्येणार्जिताप्राप्ताशोभनाश्रीर्याभिस्तासांराज्ञीनामयुतंदशसहस्रंतासुचकुमाराणांशतत्रयंभाविभविष्यतीतितृतीयेनान्वयः ॥ राजानंविशेषयतः ॥ शौंडीर्येतिसपादसार्धेन ॥ शौंडीर्यंशूरता॥सौंदर्येतिक्वचित् ॥ तत्रसौंदर्यंशोभातिशयः ॥ रूपंकरचरणादिघटनसौष्ठवंलावण्यमितियावत् ॥शौर्यंदाक्ष्यम्॥ औदार्यंदातृत्वंमहत्त्वंवा ॥ २२ ॥ २३ ॥

राज्ञीनामयुतंभाविकुमाराणांशतत्रयम् ॥ वृद्धकालइतिख्यातउग्रःपरपुरंजयः ॥ २४ ॥ विजितानेकसमरःश्रीसंतर्पितमार्गणः ॥ अनेकगुणसंपूर्णःपूर्णचंद्रनिभद्युतिः ॥ २५ ॥ संततावभृथक्लिन्नमूर्धजःक्षितिपर्षभः ॥ प्रजापालनसंपन्नःकोशप्रीणितभूसुरः ॥ २६ ॥ पदारविंदंगौविंदं हृदिध्यायन्नतंद्रितः ॥ वासुदेवकथालापपरिक्षिप्तदिनक्षपः ॥ २७ ॥ कदाचिदुपविष्टःसन्मध्येराजसभंद्विज ॥ दूरात्कार्पटिकैर्दृष्टोवाराणस्याःसमागतैः ॥ २८ त्वत्कर्मभाविसदृशैस्तदात्वमभिनंदितः ॥ तैःसर्वैराजशार्दूलस्वाशीर्वादैरनेकशः ॥ २९ ॥ श्रीमद्विश्वेश्वरोदेवोविश्वेषांजगतांगुरुः ॥ काशीनाथस्तुतेकुर्यात्कुमतेरपवर्जनम् ॥ ३० ॥ नैःश्रेयसींचसंपत्तिंयोदेयात्स्मरणादपि ॥ काशीनाथःसतेदिश्याज्ज्ञानंमलविवर्जितम् ॥ ३१ ॥

वृद्धकालइतिसार्धपंचकंवाक्यम् ॥ नाम्नावृद्धकालइतिख्यातस्त्वंमध्येराजसभंराजसभायामध्येदूरात्कार्पटिकैरक्तवस्त्रधारितपस्विविशेषैर्दृष्टःसन्पश्चात्तैःसर्वैःकार्पटिकैरनेकशःशोभनाशीर्वादैरभिनंदितआनंदेनसंवर्धितोभविष्यसीत्यन्वयः ॥ कथंभूतैःस्वाशीर्वादैः ॥ तत्कर्मभाविसदृशैस्त्वद्यद्वैकुंठभोगावसानपुण्यंकर्मतस्यभावियत्फलंतत्सदृशैस्त्वद्योग्यैर्यथार्थैरित्यर्थः ॥ त्वद्भाविकर्मसदृशैरितिपाठेपिसएवार्थः ॥ त्वंकथंभूतः ॥ उग्रःप्रतापवान् ॥ २४ ॥ श्रियाधनसंपत्त्यासंतर्पितामार्गणायाचकायेनसः ॥ श्रीसमर्पितेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ॥ २५ ॥ संततमवभृथेनयज्ञसमाप्त्यनंतरंक्रियमाणेनस्नानेनक्लिन्नाआर्द्रामूर्धजाःकेशायस्यसः ॥ सत्तीर्थोदकसंक्लिन्नेतिपाठेसत्तीर्थान्युत्कृष्टानियानिकावेरीतुंगभद्राकृष्णावेणागौतम्यादीनि ॥ तथाचोक्तम् ॥ कावेरीतुंगभद्राचकृष्णावेणाचगौतमी भागीरथीतिविख्याताःपंचगंगाःप्रकीर्तिताइति ॥ तेषामुदकैःसंक्लिन्नामूर्धजायस्यसइत्यर्थः ॥ कोशेनकोशस्थेनन्यायार्जितधनेनप्रीणितास्तर्पिताभूसुराब्राह्मणायेनसः ॥ २६ ॥ गोविंदस्येदंगौविंदम् ॥ पदारविंदेकृष्णस्येतिपाठेपदारविंदेइतिद्वितीयाद्विवचनम् ॥ वासुदेवकथालापेनपरिक्षिप्तेनिर्वाहितेदिनक्षपेदिवसरात्रीयेनसः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ स्वाशीर्वादमेवाहतुः ॥ श्रीमद्विश्वेश्वरइतिपंचकेन ॥ कुमतेरज्ञानस्यअपवर्जनंनाशनम् ॥ ३० ॥ नचात्रसाधनप्रयासइत्याह ॥ नैःश्रेयसींकैवल्याख्याम् ॥ स्मरणादपिशब्दादुच्चारणादपि ॥ तथाच सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् बद्धःपरिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतीति ॥ नन्वज्ञानंज्ञानेनैवनिवर्त्यमतस्तदभावात्कथंतस्यापवर्जनंतत्राहुः ॥ काशीनाथःसइति ॥ सप्रसिद्धः ॥ दिश्यादुपदिशतु ॥ ननुतथापिसार्वज्ञ्यादिज्ञानदानेसदोषस्तदवस्थएवेत्याशंक्याहुर्मलविवर्जितमज्ञानतत्कार्ययोर्नाशकमित्यर्थः ॥ ३१ ॥

ननुपुण्यंविनाकथंविश्वनाथस्मरणंघटेततत्राहुः ॥ येनपुण्येनेति ॥ प्राज्यमुत्कृष्टंप्रजासुसुखम् ॥ तत्रहेतुरकंटकंशत्रुरहितम् ॥३२॥ ननुतथापिप्रसन्नःसन्नेकमेवफलंदद्यान्नचिरजीवन
मारभ्यमोक्षावसानमित्यत्राहुः ॥ यस्यप्रसादादिति ॥ अंबरंवस्त्रम् ॥ अंगनाउत्तमास्त्री ॥ वरांगनाइतिवापाठः ॥ समृद्धयोराज्यादिविभूतयः ॥ परमकारुणिकत्वात्तस्येतिभावः॥३३॥
॥ ३४ ॥ त्वमिति ॥ इतिआशीःपरंपरांपूर्वोक्तामाशीर्वादधारांश्रुत्वा इदंइमम् अयंचासौवृत्तांतश्चेतिवा ॥ इदंवृत्तांतआवाभ्यामिदानींकथ्यमानस्तंत्वंस्मरिष्यसीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ आ

येनपुण्येनतेप्राप्तंराज्यंप्राज्यमकंटकम् ॥ तत्पुण्यशेषतोभूयाद्विश्वनाथेमतिस्तव ॥ ३२ ॥ यस्यप्रसादात्सुलभमायुःपुत्रांबरांगनाः ॥ समृद्ध
यःस्वर्गमोक्षौसविश्वेशःप्रसीदतु ॥३३नामश्रवणमात्रेणयस्यविश्वेशितुर्विभोः ॥ महापातकविच्छेदःसविश्वेशोऽस्तुतेहृदि ॥ ३४ ॥ त्वंवृद्ध
कालेभूपालःश्रुत्वेत्याशीःपरंपराम् ॥ स्मरिष्यसीदंवृत्तांतंपुलकांकवपुस्तदा ॥ ३५ ॥ आकारगोपनंकृत्वातेभ्योदत्वाधनंबहु ॥ सुमुहूर्तम
नुप्राप्यसुतेराज्यंविधायच ॥ ३६ ॥ अनंगलेखयाराज्ञ्यातत:काशींगमिष्यसि ॥ दत्वादानानिभूरीणिप्रीणयित्वाऽर्थिनोजनान् ॥ ३७॥ स्व
नाम्नातत्रसंस्थाप्यलिंगंनिर्वाणकारणम् ॥ प्रासादंतत्रकृत्वोच्चैस्तदग्रेकूपमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ विधायविधिवत्तत्रकलशारोपणादिकम् ॥ म
णिमाणिक्यचांपेयदुकूलेभाश्वगोधनम् ॥ ३९ ॥ महाध्वजपताकाश्चच्छत्रचामरदर्पणम् ॥ देवोपकरणंभूरिविश्राण्यश्रमवर्जितः ॥ ४० ॥
व्रतोपवासनियमैःपरिक्षीणकलेवरः ॥ मध्याह्नेनिर्जनेतत्रद्रक्ष्यस्येकंतपोधनम् ॥ ४१ ॥ अतीवजीर्णवपुषंपरिपिंगजटान्वितम् ॥ मूर्तिमंत
मिवप्रांशुंधर्मंजनमनोहरम् ॥ ४२ ॥ भारंशरीरयष्टेश्चदृढयष्ट्यांसमर्प्यंच ॥ गर्भागाराद्विनिष्क्रम्याभ्यायांतंरंगमंडपे ॥ ४३ ॥ उपविश्य
समीपेतेप्रक्ष्यत्येवमनुक्रमात् ॥ कोसित्वंकिमिहासित्वंद्वितीयइवकस्त्वयम् ॥ ४४ ॥ प्रासादःकारितःकेनजानास्येषततोवद ॥ अस्यलिंग
स्यकिंनामप्रायोजानेनवार्धकात् ॥ ४५ ॥

कारेतिसार्धवाक्यम ॥ आकारगोपनमभिप्रायसंगोपनम् ॥ सुमुहूर्तंशोभनंलग्नम् ॥ ३६ ॥
दत्वेतिसार्धश्लोकंवाक्यम् ॥ तत्रक्त्वांतल्यबंतानांपदानांतत्रकाश्यांद्रक्ष्यस्येकंतपोधनमित्यनेनान्वयः ॥ ३७ ॥ ३८॥ चांपेयदुकूलंपीतवस्त्रम् ॥ ३९ ॥ विश्राण्यदत्वा ॥ श्रमवर्जितः
कार्पण्यजन्यखेदरहितः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मूर्तिमंतंधर्ममिवेत्यन्वयः ॥ प्रांशुमुच्चंमहांतंधर्ममितिवा ॥ ४२ ॥ गर्भागाराच्छिवालयात् ॥ ४३ ॥ उपविश्येत्यर्धवाक्यम् ॥ सतपोधनइ
तिशेषः ॥ प्रक्ष्यतिप्रश्नंकरिष्यति ॥ प्रश्नमेवाहतुः ॥ कोसीतिसार्धेन ॥ द्वितीयइवकस्त्वयमित्यनंगलेखामुद्दिश्य ॥ अनेनसम्यग्दृष्टिबलाभावःसूचितः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ दाक्षिणात्योदक्षिणदेशोद्भवः ॥ एतयाऽनंगलेखया ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ भवानितिगणवाक्यम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ जोषंतूष्णीम् ॥ ५३ ॥ नुन्नःप्रेरितःप्रार्थितइति

पृष्टस्त्वमितितेनाथतदावृद्धतपस्विना ॥ कथयिष्यस्यहंराजावृद्धकालइतिश्रुतः ॥ ४६ ॥ दाक्षिणात्यइहप्राप्तस्त्वेतयासहकांतया ॥ ध्यायामि
लिंगमेतच्चप्रार्थयामिनकिंचन ॥ ४७ ॥ प्रासादस्यास्यजटिलस्वयंकारयिताशिवः ॥ विशेषतोऽस्यलिंगस्यनामनोवेद्मिनिश्चितम् ॥ ४८ ॥
इतिश्रुत्वानरपतेर्वाक्यंप्राहजटाधरः ॥ सत्यमुक्तंत्वयैकंहिलिंगनामनवेत्सियत् ॥ ४९ ॥ पश्येयंत्वामहंनित्यमुपविष्टंसुनिश्चलम् ॥ श्रुतो
भविष्यतितवप्रासादोयेनकारितः ॥ ५० ॥ ममाग्रेतत्समाचक्ष्वयदिजानासितत्त्वतः ॥ आकर्ण्येतिवचस्तस्यपुनःप्राहभवानिति ॥ ५१ ॥
कर्ताकारयिताशंभुःकिमतथ्यंब्रवीम्यहम् ॥ अथवाचिंतयाकिंमेतपस्विन्ननयाविभो ॥ ५२ ॥ इतित्वयिस्थितेजोषंसपुनर्वृद्धतापसः ॥ पि
पासुरस्मिपानीयमानीयाशुप्रयच्छमे ॥ ५३ ॥ इतितेनचनुन्नस्त्वंवार्यानीयचकूपतः ॥ पाययिष्यसितंवृद्धंतापसंतत्क्षणाच्चसः ॥ ५४ ॥ तदंबुपा
नताभूयात्सुपार्वणशशिप्रभः ॥ तरुणोरूपसंपन्नःकोशोन्मुक्तोरगोयथा ॥ ५५ ॥ जाताश्चर्येणभवतापुनरेवाभ्यभाषिसः ॥ कःप्रभावोहिभ
गवन्नेषयेनभवान्पुनः ॥ ५६ ॥ परित्यज्यात्रजरसंनवोभ्राजसिसांप्रतम् ॥ अस्तिचेदवकाशस्तेततोब्रूहितपोधन ॥ ५७ ॥ ॥ तपोधनउवा
च ॥ ॥ वृद्धकालक्षितिपतेजानेत्वांसुमहामते ॥ इमामपिचजानेऽहंतवपत्नींपतिव्रताम् ॥ ५८ ॥ जन्मनोऽस्मादियंराजन्नासीद्विप्रस्यकन्य
का ॥ तुर्वसोर्वेदवपुषःशुभाचाराशुभानना ॥ ५९ ॥ तेनदत्ताविवाहार्थंनैध्रुवायमहात्मने ॥ सचकालवशंप्राप्तोनैध्रुवोऽप्राप्तयौवनः ॥ ६० ॥
वैधव्यंपालयंत्येषामृताऽवंत्यांशुभव्रता ॥ तेनपुण्येनसंजातापांड्यस्यनृपतेःसुता ॥ ६१ ॥ परिणीतात्वयाराजन्पतिव्रतरतासदा ॥ त्वयासहे
हसंप्राप्तामुक्तिंप्राप्स्यत्यनुत्तमाम् ॥ ६२ ॥

यावत् ॥ ५४ ॥ तदंब्विति ॥ भूयाद्भविष्यति ॥ सुपार्वणशशिप्रभःशोभनपूर्णिमाचंद्रसदृशः ॥ कोशोन्मुक्तोरगोनिर्मोकरहितसर्पः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अन्यानिपुण्यक्षे
त्राणिकाशीप्राप्तिकराणीतिवकुंतयोःपूर्वजन्मवृत्तांतमाह ॥ जन्मनोऽस्मादियमित्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

नन्ववंत्यांमोक्षपुर्यांमृतायाःकथंपुनर्जन्मरत्राह ॥ अयोध्यायामित्यादि ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ एवंभार्यायाःपूर्ववृत्तांतमुक्त्वातस्याप्याह ॥ अवैमीत्यादिना ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अ
न्यच्चेति ॥ स्फुटंनिश्चितम् ॥ एतदेवयुक्तमितिभावः ॥ ६८ ॥ तदेवदर्शयति ॥ सुकृतंनैवेति ॥ ६९ ॥ तस्मादिति ॥ निधानवन्निधिवत् ॥ ७० ॥ निश्चितमिति ॥ हिहकारावल्यंतनि

अयोध्यायामथावंत्यांमथुरायामथापिवा ॥ द्वारवत्यांचकांत्यांवामायापुर्यामथोनृप ॥ ६३ ॥ अपिपातकिनोयेचकालेननिधनंगताः ॥
तेहिस्वर्गादिहागत्यकाश्यांमोक्षमवाप्नुयुः ॥ ६४ ॥ अवैमित्वामपिनृपद्विजोऽभूःपूर्वजन्मनि ॥ माथुरःशिवशर्माख्योमायापुर्यांभवान्मृतः
॥ ६५ ॥ तत्पुण्यात्प्राप्यवैकुंठंभुक्त्वाभोगान्मनोरमान् ॥ तत्पुण्यशेषात्क्षितिपोजातस्त्वंनंदिवर्धने ॥ ६६ ॥ वृद्धकालावनीपालतेनैवसुकृ
तेनच ॥ मोक्षक्षेत्रमिदंप्राप्तोमुक्तिंप्राप्स्यस्यनुत्तमाम् ॥ ६७ ॥ अन्यच्चशृणुराजेंद्रत्वयायत्समुदीरितम् ॥ कर्ताकारयिताशंभुःप्रासादस्येतित
त्स्फुटम् ॥ ६८ ॥ सुकृतंनैवसततमाख्यातव्यंकदाचन ॥ कृतंमयेतिकथनात्पुण्यंक्षयतितत्क्षणात् ॥ ६९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनगोपनीयंनिधा
नवत् ॥ सुकृतंकीर्तनाद्व्यर्थंभवेद्भस्महुतंतथा ॥ ७० ॥ निश्चितंविश्वनाथेनप्रेरितेनत्वयाऽनघ ॥ कृतंहिकृतकृत्येनप्रासादादिहवेद्म्यहम् ॥ ७१ ॥
वृद्धकालेश्वरंनामलिंगमेतन्महीपते ॥ जानीह्यनादिसंसिद्धंनिमित्तंकिंतुवैभवान् ॥ ७२ ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्तस्यपूजनाच्छ्रवणान्नतेः ॥ वृद्ध
कालेशलिंगस्यसर्वंप्राप्नोतिवांछितम् ॥ ७३ ॥ कूपःकालोदकोनामजराव्याधिविघातकृत् ॥ यदीयजलपानेनमातुःस्तन्यमपानवान् ॥ ७४ ॥
कृतकूपोदकस्नानःकृतैतल्लिंगपूजनः ॥ वर्षेणसिद्धिमाप्नोतिमनोभिलषितांनरः ॥ ७५ ॥ नकुष्ठंनचविस्फोटानरंघानविचर्चिका ॥ पीतात्स्पृष्टा
त्सतिष्ठंतिकफःकालदमोदकात् ॥ ७६ ॥

श्वयार्थौ ॥ प्रसादाद्यपीतिक्वचित् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ कूपइति ॥ कालंजराव्याधिविघातकमुदकंयस्यसः ॥ तदेवदर्शयति ॥ जराव्याधिविघातकृदिति ॥ कालदमइतिपाठेकालंमृ
त्युंदमयतीतितथा ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ नकुष्ठमिति ॥ कालदमोदकात्पीतात्स्पृष्टाद्वाकुष्ठादयोरोगानप्रतिष्ठंतीत्यन्वयः ॥ तत्रकुष्ठंश्वित्रम् ॥ कुष्ठंश्वित्रमित्यमरः ॥ विस्फोटःपिटकः ॥ वि
स्फोटःपिटकःस्त्रियामित्यमरः ॥ रंघारंघणीरोगविशेषः ॥ विचर्चिकाकिलासम् ॥ किलाससिध्मेकच्छ्वांतुपामपामेविचर्चिकेत्यमरः ॥ ७६ ॥

मेहोव्याधिविशेषः ॥ व्याधिभेदाविद्रधिःस्त्रीज्वरमेहभगंदराइत्यमरः ॥ प्रवाहिकाग्रहणी ॥ ग्रहणीरुक्प्रवाहिकेत्यमरः ॥ मूत्रकृच्छ्रमश्मरी ॥ अश्मरीमूत्रकृच्छ्रंस्यादित्यमरः ॥
पामविचर्चिकयोरवांतरभेदः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ सानंगलेखाराज्ञीकंअनंगलेखयाराज्ञ्यासहितम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ स्वमुदर्कंस्वीयमुत्तरकालीनंफलम्
॥ ८५ ॥ ८६ ॥ भौमानीति ॥ सुंदरानंधपंग्वादिरहितान् ॥ सद्गुणानितिक्वचित् ॥ ८७ ॥ विश्वेश्वरमिति ॥ निर्वाणपदंकैवल्यस्थानमीयिवान्प्राप्तवान् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ॥ इतिश्री

नाग्निमांद्यंनैवशूलंनमेहोनप्रवाहिका ॥ नमूत्रकृच्छ्रंनोपामापानीयस्यास्यसेवनात् ॥ ७७ ॥ भूतज्वराश्चयेकेचिद्येकेचिद्विषमज्वराः॥ ते
क्षिप्रमुपशाम्यंतिह्येतत्कूपोदसेवनात्॥ ७८॥ तवाग्रतोममजरापलितंचयथाविधि ॥ एतत्कूपोदपानेनक्षणान्नष्टंनवोऽभवम्॥ ७९ ॥ वृ
द्धकालेश्वरेलिंगेसेवितेनदरिद्रता॥ नोपसर्गानवारोगानपापंनाघजंफलम् ॥८० ॥ उत्तरेकृत्तिवाससस्यवाराणस्यांप्रयत्नतः॥ वृद्धकालेश्व
रेलिंगंद्रष्टव्यंसिद्धिकामुकैः॥ ८१ ॥ इत्युक्त्वातंमहीपालंहस्तेधृत्वातपोधनः ॥ सानंगलेखाराज्ञीकंतस्मिँल्लिंगेलयंययौ ॥ ८२ ॥ महाकालम
हाकालमहाकालेतिकीर्तनात्॥ शतधामुच्यतेपापैर्नात्रकार्याविचारणा ॥ ८३ ॥ इत्थंभवित्रीतेमुक्तिःकैटभारातिदर्शनात्॥ भोगान्भुक्त्वा
बहुविधान्वैकुंठनगरेशुभे॥ ८४॥ इतिसंहृष्टतनूरुहःसविप्रोभगवत्तद्गुणवक्त्रतोनिशम्य ॥ स्वमुदर्कमथार्ककोटिरम्यंहरिलोकंपरिलोकयां
चकार॥ ८५॥ ॥ मैत्रावरुणिरुवाच ॥ ॥ लोपामुद्रेसविप्रेंद्रोभोगान्भुक्त्वामनोरमान्॥ मायापुर्यांकृतप्राणत्यागपुण्यबलेनच॥८६ ॥ वै
कुंठलोकादागत्यपत्तनेनंदिवर्धने ॥ भौमानिभुक्त्वासौख्यानिपुत्रानुत्पाद्यसुंदरान् ॥ ८७॥ तेषुराज्यंविनिक्षिप्यप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥
विश्वेश्वरंसमाराध्यनिर्वाणपदमीयिवान्॥८८॥एतत्पुण्यतमाख्यानंविप्रस्यशिवशर्मणः॥ श्रुत्वापापविनिर्मुक्तोज्ञानंपरमृच्छति॥ ८९॥
इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेशिवशर्मनिर्वाणप्रापणंनामचतुर्विंशोऽध्यायः॥ २४॥ ॥ छ॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥श्रृणुसूतप्रवक्ष्यामिक
थांकलशजन्मनः॥ यामाकर्ण्यनरोभूयाद्विरजाज्ञानभाजनम्॥१॥

रामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुर्विंशतितमोऽध्यायः॥२४॥ ॥छ॥ ॥ पंचा
धिकतमेविंशेऽध्यायेकलशजन्मनः ॥ वर्ण्यतेत्रसभार्यस्यशिखिवाहनदर्शनम् ॥१ ॥ एवंतावत्प्रथमतोऽध्यायत्रयेणवृंदारकहिरण्यगर्भसंवादद्वारेणकाशीमाहात्म्यंमनाक्प्रपंच्यततो
ऽप्यगस्त्यमहालक्ष्मीलोपामुद्रासंवादद्वारेणाधिकतरंप्रपंच्यततोप्यगस्त्यकार्तिकेयसंवा देनाधिकतमंप्रपंचयितुमुपक्रमते ॥ श्रृण्विति ॥ विरजाविगतरजोगुणःशुद्धसत्त्वइत्यर्थः ॥ १॥

गिरिमिति ॥ कलशोद्भवःकुंभसंभवःकार्तिकेयवनंदृष्टवान् ॥ तत्रचवनेषडाननमद्राक्षीदित्यग्रिमेणान्वयः ॥ २ ॥ गिरिंविशिनष्टिचतुर्भिः ॥ सर्वेति ॥ सौगंधिकानांकंदःशालूकंमूलमितियावत् ॥ तद्व्यतिरिक्तमन्यन्मूलम ॥ यद्वा कंदोवर्तुलाकारआर्द्रकहरिद्रासूरणादिः ॥ मूलमधःसूक्ष्ममुपरिविस्तृताकारंमूलकादिताभ्यामाढ्यम् ॥ ३ ॥ नितरांवीतोगतःश्वापदानांहिंस्रस्वभावानांव्याघ्रादीनांगणोयत्रतत्तथा ॥ विनीतेतिपाठेविनीतस्त्यक्तक्रौर्यःश्वापदानांगणोयत्रतत्तथा ॥ सरिद्भिःसहितानियानिपल्वलान्यल्पोदकसरांसितैरावृतम् ॥ स्व

गिरिंप्रदक्षिणीकृत्यश्रीसंज्ञंकलशोद्भवः ॥ सपत्नीकोददर्शाथरम्यंस्कंदवनंमहत् ॥ २ ॥ सर्वर्तुकुसुमाढ्यंचरसवत्फलपादपम् ॥ सुसेव्यकंदमूलाढ्यंसुवल्कलमहीरुहम् ॥ ३ ॥ निवीतश्वापदगणंससरित्पल्वलावृतम् ॥ स्वच्छगंभीरकासारंसारंसर्वभुवःपरम् ॥ ४ ॥ नानापतत्रिसंघुष्टंनानामुनिजनोषितम् ॥ तपःसंकेतनिलयमिवैकंसंपदांपदम् ॥ ५ ॥ लोहितोनामतत्रास्तिगिरिःस्वर्णगिरिप्रभः ॥ सुकंदरप्रस्रवणःस्वसानुशिखरप्रभः ॥ ६ ॥ कैलासस्यैकशकलंकर्मभूमाविहागतम् ॥ तपस्तनुमिवप्रोच्चैर्नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ७ ॥ तत्राद्राक्षोन्मुनिश्रेष्ठोऽगस्त्यःसाक्षात्षडाननम् ॥ प्रणम्यदंडवद्भूमौसपत्नीकोमहातपाः ॥ ८ ॥ तुष्टावगिरिजासूनुंसूक्तैःश्रुतिसमुद्भवैः ॥ तथास्वकृतयास्तुत्याप्रबद्धकरसंपुटः ॥ ९ ॥

च्छानिनिर्मलानिगंभीराण्यगाधानिसरोवराणियस्मिंस्तत्स्वच्छगंभीरकासारम् ॥ ४ ॥ तपःसंकेतनिलयं तपसोरहस्यस्थानमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ एकंमुख्यम् ॥ ५॥ किंचलोहितोलोहितगिरिरितिदक्षिणायांप्रसिद्धःपर्वतस्तत्रवनेऽस्ति ॥ स्वर्णगिरिप्रभःसुमेरुरिवसुंदरः ॥ शोभनाःकंदरादर्यःप्रस्रवणानिचनिर्झरायत्रसः ॥ सानवःप्रस्थाःपर्वतैकदेशसमभागाः ॥ शिखराणिशृंगाणि ॥ स्वानांस्वसंबंधिनांसानुशिखराणामेभिर्वाप्रभाशोभायत्रसः ॥ सुइतिक्वचित् ॥ सुसानुशिखरीत्यन्यत्र ॥ ६ ॥ एकशकलमेकखंडंइहवनेउच्चैर्यथास्यात्तथातपस्तनुमागतमिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ ७ ॥ साक्षाद्ब्रह्म ॥ यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ तदेवषडाननम् ॥ भक्तानुजिघृक्षयागृहीतलीलाशरीरमित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥

सगुणागुणभेदेनभक्त्यापरमयामुदा ॥ पद्यैरष्टाभिरस्तौषीदगस्त्योगिरिजासुतम् ॥ षडाननायनमोस्त्वित्यन्वयः ॥ षडाननंविशिनष्टि ॥ वृंदारकेत्यारभ्येत्थमित्यतःप्राक्तनेनपद्येन ॥ वृंदारकवृंदैर्देवसमूहैर्वंद्येअभिवंद्येपादारविंदेचरणकमलेयस्यतस्मै ॥ सुधाकरायामृताब्धयेपरमानंदायेत्यर्थः ॥ सएषपरमानंदइत्यादिश्रुतेः ॥ षडाननायषण्णामृतूनामाननंप्रापणंयेन तस्मैसंवत्सरादिकालरूपायेत्यर्थः ॥ षण्मुखायेतिवा ॥ अमितविक्रमायानंतपराक्रमायेत्यर्थः ॥ गौरीब्रह्मविद्यानिर्मलत्वात्तयाहृदानंदस्यहृदयाभिव्यंग्यानंदस्यसमुद्भवोयस्माद्बुद्धिवृत्त्यभिव्यंग्यत्वात्तस्मै ॥ तथाचश्रुतिः ॥ दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्यासूक्ष्मयासूक्ष्मदर्शिभिरिति ॥ पार्वत्याहृदयाह्लादजनकायेतिवा ॥ १० ॥ प्रणतानांभक्तानांवाआर्तिहंत्रेसंसारदुःखनाशकाय ॥ समस्तभक्तवृंदस्यमनोरथानांमनोभिलषितानांधर्मार्थकाममोक्षाणांकर्त्रेसंपादयित्रे ॥ परतारकस्यपरवंचकस्यरथानांमनोरथानांदात्रेखंडयित्रे ॥ नतानामितिपाठेनतानां

अगस्तिरुवाच ॥ ॥ नमोस्तुवृंदारकवृंदवंद्यपादारविंदायसुधाकराय ॥ षडाननायामितविक्रमायगौरीहृदानंदसमुद्भवाय ॥ १० ॥ नमोस्तुतुभ्यंप्रणतार्तिहंत्रेकर्त्रेसमस्तस्यमनोरथानाम् ॥ दात्रेरथानांपरतारकस्यहंत्रेप्रचंडासुरतारकस्य ॥ ११ ॥ अमूर्तमूर्तायसहस्रमूर्तये गुणायगुण्यायपरात्पराय ॥ अपारपारायपरापरायनमोस्तुतुभ्यंशिखिवाहनाय ॥ १२ ॥

समस्तस्यप्रपंचस्यकर्त्रेछेदकायेतिव्याकर्तव्यम् ॥ परतारकस्यप्रचंडस्यासुरस्यतारकस्यहंत्रेनाशयित्रे अथवापरंप्रतारकंज्ञानंप्रणवरूपंषडक्षरराममंत्रराजरूपंवानतानांतद्दात्रे॥शेषंपूर्ववत् ॥ ११ ॥ अमूर्तमूर्तायअमूर्तौवाय्वाकाशेमूर्तानिपृथिव्यप्तेजांसि ॥ मूर्तंचामूर्तंचेतिश्रुतेः ॥ तद्रूपायापंचीकृतभूतपंचकात्मकहिरण्यगर्भायेत्यर्थः ॥ सहस्रमूर्तयेपंचीकृतभूतपंचकात्मकविराड्रूपायेत्यर्थः ॥ गुणायरजःसत्त्वतमआत्मकायाकारप्रश्लेषंविना ॥ अगुणायनिर्गुणायेतिवा ॥ गुण्यायगुणेभ्योहितंगुण्यंप्रधानंतस्यत्रिगुणात्मकत्वात्तद्रूपाय ॥ गुणायगण्यायेतिपाठेगुणाएवगण्यायस्यतस्मैनिर्दोषायेत्यर्थः ॥ परात्परायप्रधानादपिश्रेष्ठायद्दूरायेतिवा ॥ प्रधानात्परतःपरइतिश्रुतेः ॥ अपारोऽगम्यःपारोऽवधिर्यस्यसतथातस्मै ॥ अपरिच्छिन्नायेत्यर्थः ॥ अपाराजीवास्तान्ज्ञानदानेनपारयतीत्यपारपारस्तस्माइतिवा ॥ परापरायमाययाकार्यकारणरूपाय ॥ शिखिवाहनायमयूररथाय ॥ १२ ॥

---

१ युतइतिक्वचित्पाठः

ब्रह्मविदांवरायतत्त्वज्ञानिनामादिगुरवे ॥ दिगंबरायदिग्वाससे ॥ अंबरसंस्थितायाकाशवासाय ॥ यद्वांऽबरसंस्थितायअंबरशरीरत्वेनस्थिनाय ॥ आकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ हिरण्यवर्णायस्वर्णकांतये ॥ तथाचोक्तम ॥ ध्येयःसदासवितृमंडलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसन्निविष्टः केयूरवान्मकरकुंडलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रइति॥ हिरण्यबाहवे हिरण्यानिस्वर्णमयानिकेयूरादीनिबाहुषुहस्तादिषुयस्यतस्मै ॥ हिरण्यायस्वर्णरूपाय ॥शुद्धसत्त्वात्मकायेतिवा॥हिरण्यंरेतोयस्यतस्मैअग्निस्वरूपायरुद्ररूपायवेत्यर्थः॥ तथाचभागवते ॥ यत्रयत्रापतन्मह्यांरेतस्तस्यमहात्मनः तानिरूप्यस्यहेम्नश्चक्षेत्राण्यासन्महीपतेइति ॥ १३ ॥ तपःस्वरूपायसाक्षात्तपोरूपाय ॥ तपोधनाय तपएवधनमैश्वर्यंयस्यतस्मै ॥ तपोधनानांतपसःफलानांप्रतिपादकायप्रदापकाय ॥ सदाकुमारायसर्वदापंचषडब्दार्भकरूपाय ॥ हिप्रसिद्धौ ॥ सनत्कुमारायेतिवा ॥ मारमारिणेकामजेत्रे ॥ एतत्तुक

नमोस्तुतेब्रह्मविदांवरायदिगंबरायांबरसंस्थिताय॥ हिरण्यवर्णायहिरण्यबाहवेनमोहिरण्यायहिरण्यरेतसे॥ १३ ॥ तपःस्वरूपायतपोधनायतपःफलानांप्रतिपादकाय॥ सदाकुमारायहिमारमारिणेतृणीकृतैश्वर्यविरागिणेनमः॥ १४ ॥ नमोस्तुतुभ्यंशरजन्मनेविभोप्रभातसूर्यारुणदंतपंक्तये॥ बालायचाबालपराक्रमायषाण्मातुरायालमनातुराय॥ १५ ॥

ल्पभेदाभिप्रायेणबोद्धव्यम् ॥ देवसेनायागंधर्वकन्यायावनपर्वणिपरिणेतृत्वदर्शनाद्गुहस्य॥ वैष्णवेच ॥ श्रीर्देवसेनामैत्रेयदेवसेनापतिर्हरिरिति॥यद्वा ब्रह्मणोवरदानात्सदाकुमारत्वम् ॥ तदुक्तंस्कांदे ॥ पुत्रस्तेभवितादेविमहायोगबलान्वितः सदाबालोऽथसुभगोधर्मज्ञोधर्मवत्सलइति ॥ मारयंतीतिमारादुष्टास्तेषांमारिणइतिवा ॥ माररूपिणइतिपाठेकोटिकंदर्पसुभगायेत्यर्थः ॥ तृणीकृतमैश्वर्यंयेन विरागोऽस्यास्तीतिविरागी सचसचतस्मै ॥ १४ ॥ शरजन्मनेशरस्तंबोत्पत्तये ॥ शरस्तंबेनिक्षिप्ताद्भवयोर्वीर्यात्कार्तिकेयस्यजन्मेतिप्रसिद्धम् ॥ प्रभातसूर्यारुणदंतपंक्तयेप्रातःकालीनसूर्यसदृशदंतराजये ॥ बालायबालवत्प्रतीयमानाय ॥ अथवाऽबालपराक्रमाय अःविष्णुःसचासौबालश्चेत्यबालःश्रीष्णरामवामनादिस्तस्येव पराक्रमोयस्यतस्मै ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ षण्णांकृत्तिकानांमातृणामपत्यंषाण्मातुरस्तस्मै ॥ अलमनातुरायात्यंतदक्षाय ॥ १५ ॥

---

१ यथाश्रुतार्थस्यस्पष्टत्वादर्थांतरमाह

मीढुष्टमायसकामेषुफलसेचनकर्तृणांमध्येश्रेष्ठाय ॥ उत्तरमीढुषेभाविफलानांदात्रे ॥ गणानांरुद्रपार्षदानांदेवसेनानांवापतयेस्वामिने ॥ जन्मजरेअतिक्रम्यगच्छतीतिजन्मजराति
गस्तस्मैषड्भावविकाररहितायेत्यर्थः ॥ विशाखायविशाखोनामकुमारस्यानुजस्तस्मै ॥ तथाचवैष्णवे ॥ अग्निपुत्रःकुमारस्तुशरस्तंबेव्यजायत तस्यशाखोविशाखश्चनैगमेयश्चपृष्ठ
जइति ॥ सुशक्तिपाणये शोभनाशक्तिरस्त्रविशेषःपाणौयस्यतस्मै ॥ १६ ॥ सर्वस्यनाथस्येतिव्यधिकरणेषष्ठ्यौ ॥ विश्वनाथस्यापत्यायेत्यर्थः ॥ १७ ॥ इत्थमिति ॥ सोऽगस्त्यइत्थं
पूर्वोक्तप्रकारेणपरिष्टुत्यस्तुत्वानमोनमइत्यभिभाषमाणः ॥ तुशब्दोभक्तिश्रद्धातिशयद्योतनार्थः ॥ द्विस्त्रिःपरिक्रम्यपंचवारान्प्रदक्षिणीकृत्यपुरःस्थितःपश्चाद्धेमुनीशउपविशेतिकु

मीढुष्टमायोत्तरमीढुषेनमोनमोगणानांपतयेगणाय ॥ नमोस्तुतेजन्मजरातिगायनमोविशाखायसुशक्तिपाणये ॥ १६ ॥ सर्वस्यनाथस्य
कुमारकायक्रौंचारयेतारकमारकाय ॥ स्वाहेयगांगेयचकार्तिकेयशैवेयतुभ्यंसततंनमोऽस्तु ॥ १७ ॥ इत्थंपरिष्टुत्यसकार्तिकेयंनमोनम
स्त्वित्यभिभाषमाणः ॥ द्विस्त्रिःपरिक्रम्यपुरोविवेशस्थितोमुनीशोपविशेतिचोक्तः ॥ १८ ॥ ॥ कार्तिकेयउवाच ॥ ॥ क्षेमोस्तिकुंभजमुनेत्रि
दशैकसहायकृत् ॥ जानेत्वामिहसंप्राप्तंतथाविंध्याचलोन्नतिम् ॥ १९ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेक्षेमंत्र्यक्षेणरक्षिते ॥ यत्रक्षीणायुषांसाक्षाद्विरू
पाक्षोऽस्तिमोक्षदः ॥ २० ॥ भूर्भुवःस्वस्तलेवापिनपातालतलेमलम् ॥ नोर्ध्वलोकेमयादृष्टंतादृक्क्षेत्रंक्वचिन्मुने ॥ २१ ॥ अहमेकचरोप्यत्र
तत्क्षेत्रप्राप्तयेमुने ॥ तप्येतपांसिनाद्यापिफलेयुर्मेमनोरथाः ॥ २२ ॥ नतत्पुण्यैर्नतद्दानैर्नतपोभिर्नतज्जपैः ॥ नलभ्यंविविधैर्यज्ञैर्लभ्यमैशा
दनुग्रहात् ॥ २३ ॥ ईश्वरानुग्रहादेवकाशीवासःसुदुर्लभः ॥ सुलभःस्यान्मुनेनूनंनवैसुकृतकोटिभिः ॥ २४ ॥

मारेणोक्तःसन्निवेशचेत्यर्थः ॥१८॥ अथेकाशीमाहात्म्यकथनविश्वासायकुशलप्रश्नपूर्वकंत्वत्प्राप्त्यादिकंसर्वज्ञतयाजानामीत्याह ॥ क्षेमोस्तीति ॥ हेत्रिदशैकसहायकृत् ॥ १९ ॥
ननुकाश्याःकुशलंत्यक्त्वाकिमितिममैवकुशलंपृच्छ्यनेतत्राह ॥ अविमुक्तइति ॥ क्षेमंक्षेममेव ॥ तत्रहेतुः त्र्यक्षेणेति ॥ त्र्यक्षीशेतिपाठेत्र्यक्षश्चासौईशश्चेतित्र्यक्षीशः ॥ अदंतताभा
वश्छांदसः ॥ किंचकुशलस्यकावार्तामोक्षोपियत्रातिसुलभइत्याह ॥ यत्रेति ॥ २० ॥ अतएवक्वचिदपिभूर्भुवःस्वस्तलादौतादृक्क्षेत्रंमयाऽन्विष्यतापिनदृष्टम् ॥ तवतुमननशील
त्वादेवदर्शनाभावःसंभाव्यतइतिसूचयति ॥ हेमुनेइति ॥ यादृगितिपाठे यादृगिदंक्षेत्रंतादृक्क्षेत्रंकुत्रापिनदृष्टमित्यर्थः ॥ २१ ॥ काश्यांकृतवासत्वात्त्वंमत्तोपिश्रेष्ठइत्याशयेनाह ॥ अ
हमेकेति ॥ २२ ॥ तत्क्षेत्रम् ॥ २३ ॥ ईश्वरेति ॥ सुदुर्लभोपिकाशीवासईश्वरानुग्रहादेवसुलभःस्यादित्यर्थः ॥ २४ ॥

अन्यैवेति ॥ विधातुर्याऽतिरेकिणी हिरण्यगर्भस्यस्रष्टेर्याभिन्नेत्यर्थः ॥ अतिकारिणीतिपाठेऽधिकेत्यर्थः ॥ २५ ॥ तर्ह्येतादृक्क्षेत्रंकिमितिसर्वैर्नसेव्यतेतत्राह ॥ अहोइति ॥ अहोइति
खेदे ॥ दौर्बल्यंमांद्यम॥दौर्विधंकुत्सितत्वम् ॥ माहात्म्यंधाष्टर्यम् ॥२६॥ ननुतथापिवृद्धावस्थायामेवकाशीसेव्यानमरणस्यानियतत्वादित्याह ॥ शरीरमितित्रिभिः ॥ आयुरेवमृगःस
मृत्युनामृगयुनालुब्धकेनकृतलक्ष्यःकृतश्चासौलक्ष्यश्चेतितथालक्षीकृतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ चपलाचपलंविद्युदिवास्थिरम् ॥ २८ ॥ नचकाशींप्राप्यपुनरपिकुत्रचिद्गंतव्यमित्याह ॥
यावदिति ॥ २९ ॥ एवंमरणस्यानियतत्वाद्बालकावस्थायामेवाविमुक्तमाश्रयणीयमित्युक्तंपूर्वमिदानींवृद्धावस्थायामपियेकाशींनसमाश्रयंतितेऽतिमंदाइत्याह ॥ जरेति ॥ नानेहो

अन्यैवकाचित्सासृष्टिर्विधातुर्याऽतिरेकिणी ॥ नतत्क्षेत्रगुणान्वक्तुमीश्वरोपीश्वरोयतः ॥२५॥ अहोमतेःसुदौर्बल्यमहोभाग्यस्यदौर्विधम् ॥
अहोमोहस्यमाहात्म्यंयत्काशीहनसेव्यते ॥ २६॥ शरीरंजीर्यतेनित्यंसंजीर्यंतींद्रियाण्यपि॥ आयुर्मृगोमृगयुनाकृतलक्ष्योहिमृत्युना ॥ २७॥
सापदंसंपदंज्ञात्वासापायंकायमुच्चकैः॥ चपलाचपलंचायुर्मत्वाकाशींसमाश्रयेत्॥ २८ ॥ यावन्नैत्यायुषश्चांतस्तावत्काशीनमुच्यते ॥ का
लःकलालवस्यापिसंख्यातुंनैवविस्मरेत्॥ २९॥ जरानिकटनिक्षिप्ताबाधंतेव्याधयोभृशम् ॥ तथापिदेहोनानेहोनाहोकाशींसमीहते ॥३०॥
तीर्थस्नानेनजप्येनपरोपकरणोक्तिभिः॥ विनाऽर्थंलभ्यतेधर्मोधर्मादर्थःस्वयंभवेत्॥३१॥ विनैवार्थार्जनोपायंधर्मादर्थोभवेद्ध्रुवम् ॥ अतो
ऽर्थचिंतामुत्सृज्यधर्ममेकंसमाश्रयेत् ॥ ३२ ॥ धर्मादर्थोऽर्थतःकामःकामात्सर्वसुखोदयः ॥ स्वर्गोपिसुलभोधर्मात्काश्येकादुर्लभापरम्
॥ ३३ ॥ उपायत्रयमेवात्रस्थाणुर्निर्वाणकारणम् ॥ शर्वाण्यग्रेबभाणाद्धापरिनिर्णीयसर्वतः॥ ३४ ॥

नानाव्यापारवान्सन् ॥ अहोखेदे ॥ ३० ॥ नन्वर्थस्यधर्महेतुत्वात्तदीहांपरित्यज्यकिमितिकाश्येवाश्रयणीयातत्राह ॥ तीर्थेति ॥ ३१ ॥ धर्मादर्थःस्वयंभवेदित्येतद्विवृण्वन्नुपसंहर
ति ॥ विनैवेति ॥ तदुक्तंभारतसावित्र्याम् ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येषनचकश्चिच्छृणोतिमे धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसेव्यतइति ॥ ३२ ॥ ननुतर्हिधर्मएवयत्रकुत्राप्यनुष्ठेयस्ततएव
काश्याप्तिरपिसेत्स्यतीतितत्राह ॥ धर्मादिति ॥ परंकेवलम् ॥ ३३ ॥ उपायेति ॥ स्थाणुर्विश्वेशःसर्वतःपरिनिर्णीयसर्वशास्त्रार्थंदृढंनिश्चित्यशर्वाण्यग्रेपार्वत्याःसंमुखेउपायत्रयंसाधन
त्रयमेवअद्धासाक्षान्निर्वाणकारणंकैवल्यहेतुंबभाणकथितवान् ॥ परंपरयाअप्युपायाःसंतीतिभावः ॥ ३४ ॥

यद्यपिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवसाक्षान्मुक्तेःकारणंतथापिज्ञानदूरीभावादेतत्रयस्यसाक्षान्मोक्षहेतुत्वमुक्तमितितदेवत्रयंदर्शयति ॥ पूर्वंपाशुपतोयोगइति ॥ पाशुपतोयोगोनामविभूत्यात्रि
पुंड्रधारणंविभूत्युद्धूलनंच ॥ सितासितंप्रयागम् ॥ अनायासं नविद्यतेमोक्षदानेआयासोयस्मिंस्तदविमुक्तमानंदकाननम् ॥ अनायासंयथास्यात्तथाथावसरदेहपातमात्रेणविमुक्तिदमि
तिवा ॥ एतेनसितासितंतीर्थंबुद्धिपूर्वकदेहत्यागेनैवमोक्षदमित्यायातम् ॥ अन्यथानायासमितिविशेषणवैयर्थ्यापत्तेः ॥ तथाचोक्तम् ॥ ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेप्रयागमरणेनवा अथवास्ना
नमात्रेणगोमत्यांकृष्णसन्निधाविति ॥३५॥ ननुश्रीशैलशिखरंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यते पथिश्मशानेगृहमंडपेवारथ्याप्रदेशेष्वपियत्रतत्र इच्छन्ननिच्छन्पुरुषोत्तमाख्येदेहावसानेलभ

पूर्वंपाशुपतोयोगस्ततस्तीर्थंसितासितम् ॥ ततोप्येकमनायासमविमुक्तंविमुक्तिदम् ॥ ३५ ॥ श्रीशैलहिमशैलाद्यानानान्यायतनानिच ॥
त्रिदंडधारणंचापिसंन्यासःसर्वकर्मणाम्॥३६॥ तपांसिनानारूपाणिव्रतानिनियमायमाः॥सिंधूनामपिसंभेदाअरण्यानिबहून्यपि॥३७॥
मानसान्यपिभौमानिधारातीर्थादिकानिच ॥ ऊपराश्चापिपीठानित्वच्छिन्नाम्नायपाठनम् ॥ ३८ ॥ जपश्चापिमनूनांचतथाऽग्निहवनानि
च॥दानानिनानाकृतवोदेवतोपासनानिच ॥ ३९ ॥ त्रिरात्रंपंचरात्राणिसांख्ययोगादयस्तथा ॥ विष्णोराराधनंश्रेष्ठंमुक्तयेऽभिहितंकिल
॥४०॥ पुर्यश्चापिसमाख्याताम्रृतजंतुविमुक्तिदाः॥ कैवल्यसाधनानीहभवंत्येवविनिश्चितम् ॥ ४१ ॥

तेचमोक्षमित्यादिवचनैःश्रीशैलादीनामपिमोक्षहेतुत्वंश्रूयते सत्यं तत्तथैवेत्याह ॥ श्रीति ॥ श्रीशैलेत्यारभ्यैतानीत्यतःप्राक्तनेन ॥ आद्यपदेनमंदरादयोगृह्यंते ॥ नानान्यायतनानिच
नानायान्यायतनानिपुरुषोत्तमादीनितानिचेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ सिंधूनांनदीनांसंभेदाःसंगमाः ॥ अरण्यानिनव ॥ तदुक्तम् ॥ सैंधवंदंडकारण्यंजंबूमार्गश्चपुष्करम् उत्पलारण्यमारण्यं
नैमिषंकुरुजांगलम् हेमदमर्बुदंचैवनवारण्याःप्रकीर्तिताइति ॥ ३७ ॥ मानसानिमनःकार्याणिधृत्यादीनि ॥ भौमानिभूसंबंधीनि ॥ धारातीर्थंकौमारतीर्थंदक्षिणदेशेप्रसिद्धम् ॥
ऊपरारेणुकादयोनव ॥ तदुक्तम् ॥ यथाकालखलंसारंबदरीकंतथैवच रेणुकासूकरःकाशीकालीकालवटेश्वरः कालंजरोमहाकालऊषरानवकीर्तिताइति ॥ काशीत्यन्याकाचित्॥
ऊपराणांमहोषरमितिवचनात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सांख्यमात्मानात्मविवेकः ॥ योगोऽष्टांगः ॥ आदिपदेनोपासनादयः ॥४०॥ पुरीति॥पुर्यश्चायोध्याद्याःकाशीव्यतिरिक्ताः ॥४१॥

ननुएतान्यपिकैवल्यसाधनानिचेत्तर्हिकाश्याःकोविशेषः सत्यम् कैवल्यसाधनत्वमेषांसाक्षाद्विवक्षितंपरंपरयावांऽत्यश्चेदोमितिब्रूमः आद्यश्चेत्तन्नेत्याह ॥ एतानीति ॥ मुक्तोविदेहमु
क्तः ॥ ४२ ॥ अतइति ॥ यतोऽन्यत्सर्वंकाशीप्राप्तिकरमतइत्यर्थः ॥ अतिचित्रंकैवल्यम् ॥ ४३ ॥ इदमिति ॥ क्षेमोस्तिकुंभजमुनइतियःकुशलप्रश्नस्तस्यकारणमिदंतत्क्षेत्रमेव हिनि
श्चितम् ॥ तत्क्षेत्रात्त्वमागतइतिकृत्वैवकुशलंपृच्छ्यतइत्यर्थः ॥ अतएहिएहिआगच्छागच्छ ॥ आदरेवीप्सा ॥ ४४ ॥ काश्याःसकाशात्समागच्छतःस्पर्शोवर्ततेयस्यसकाश्याःसमाग

एतानियानिप्रोक्तानिकाशीप्राप्तिकराणिच ॥ प्राप्यकाशींभवेन्मुक्तोजंतुर्नान्यत्रकुत्रचित् ॥ ४२ ॥ अतएवहितत्क्षेत्रंपवित्रमतिचित्रकृत् ॥
विश्वेशितुःप्रियंनित्यंविष्वग्ब्रह्मांडमंडले ॥ ४३ ॥ इदमेवहितत्क्षेत्रंकुशलप्रश्नकारणम् ॥ एह्येहिदेहिमेस्पर्शंनिजगात्रस्यसुव्रत ॥ ४४ ॥ अ
पिकाश्याःसमागच्छत्स्पर्शवत्स्पर्शइष्यते ॥ मयात्रतिष्ठतानित्यंकिंतुत्वंततआगतः ॥ ४५ ॥ त्रिरात्रमपियेकाश्यांवसंतिनियतेंद्रियाः ॥ तेषां
पुनंतिनियतंस्पृष्टाश्चरणरेणवः ॥ ४६ ॥ त्वंतुतत्रकृतावासःकृतपुण्यमहोच्चयः ॥ उत्तरप्रवहास्नानजातपिंगलमूर्धजः ॥ ४७ ॥ तवतत्रतुय
त्कुंडमगस्तीश्वरसंनिधौ ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचकृतसर्वोदकक्रियः ॥ ४८ ॥ पितॄन्पिंडैःसमभ्यर्च्यश्रद्धाश्राद्धविधानतः ॥ कृत्यकृत्योभवेज्जं
तुर्वाराणस्याःफलंलभेत् ॥ ४९ ॥ इत्युक्त्वासर्वगात्राणिस्पृष्ट्वाकुंभोद्भवस्यच ॥ स्कंदोऽमृतसरोवारिविगाह्यसुखमाप्तवान् ॥ ५० ॥ जय
विश्वेशनेत्राणिविनिमील्यवदन्नपि ॥ ततःकिंचित्क्षणंदध्यौगुहःस्थाणुसुनिश्चलः ॥ ५१ ॥ स्कंदेविसर्जितध्यानेसुप्रसन्नमनोमुखे ॥ प्रती
क्ष्यवागवसरंपप्रच्छाथमुनिर्गुहम् ॥ ५२ ॥ ॥ अगस्तिरुवाच ॥ ॥ स्वामिन्यथाभगवताभगवत्यैपुराऽकथि ॥ वाराणस्यास्तुमहिमाहिमशै
लभुवेमुदा ॥ ५३ ॥ त्वयायथासमाकर्णितदुत्संगनिवासिना ॥ तथाकथयषड्वक्त्रतत्क्षेत्रंमेऽतिरोचते ॥ ५४ ॥

च्छत्स्पर्शवान्समागच्छन्स्पर्शवान्वायुर्वातस्यापिस्पर्शइष्यतेकिंपुनस्तवसाक्षात्ततआगतस्येतिभावः ॥ ४५ ॥ पुनंति तृणगुल्मादीनपीतिशेषः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तवकृतार्थतायाःकिंव
क्तव्यमित्याशयेनाह ॥ तवतत्रेति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अमृतंसुधातद्वत्सरोवारिसरोजलंतद्विगाह्यालोड्य ॥ तद्गात्रस्पर्शजनितामृतसलिलेनस्नात्वेत्यर्थः ॥ ५० ॥ जयेति ॥ हेविश्वेशज
यइतिवदन्नपि ॥ वदन्निततीतिपाठेइतिवदन्नेत्राणिविनिमील्यमुद्रयित्वा ॥ षडाननत्वान्नेत्राणीतिबहुवचनम् ॥ किंचिद्वाङ्मनसयोरगोचरंयत्स्वरूपंतत्क्षणंदध्यौचिंतितवानित्यर्थः ॥
॥ ५१ ॥ ५२ ॥ विस्तरेणकाशीमाहात्म्यंश्रोतुंपृच्छति ॥ स्वामिन्निति ॥ ५३ ॥ अतिरोचतेऽतिशयेनरुचिजननम् ॥ अतिपावनमितिक्वचित् ॥ ५४ ॥

उक्तानुवादपूर्वकंश्रावयति॥ शृणुष्वेति॥ आत्मनेपदमार्षम्॥ यथाऽकथि॥ माहात्म्यमित्यनुषज्जते॥ शृणुष्वशृण्वित्यन्वयभेदान्नपौनरुक्त्यम्॥ ५५॥ ५६॥ तत्राविमुक्तेसिद्धिः

स्कंदउवाच॥ ॥शृणुष्वमैत्रावरुणेयथाभगवताऽकथि॥ तत्क्षेत्रस्याविमुक्तस्यमममातुःपुरःपुरा॥ ५५॥ श्रुतंचयत्तदुत्संगेस्थितेनास्थिरचेतसा॥माहात्म्यंतच्छृणुमुनेकथ्यमानंमयाऽनघ॥५६॥ गुह्यानांपरमंगुह्यमविमुक्तमिहेरितम्॥ तत्रसंनिहितासिद्धिस्तत्रनित्यंस्थितोविभुः॥ ५७॥ भूर्लोकेनैवसंलग्नंतत्क्षेत्रंत्वंतरिक्षगम्॥ अयोगिनोनवीक्षंतेपश्यंत्येवचयोगिनः॥ ५८॥ यस्तत्रनिवसेद्विप्रसंयतात्मासमाहितः॥ त्रिकालमपिभुंजानोवायुभक्षसमोभवेत्॥ ५९॥ निमेषमात्रमपियोह्यविमुक्तेऽतिभक्तिभाक्॥ ब्रह्मचर्यंसमायुक्तंतेनतप्तंमहत्तपः॥ ६०॥ यस्तुमासंवसेद्धीरोलघ्वाहारोजितेंद्रियः॥ सर्वंतेनव्रतंचीर्णंदिव्यंपाशुपतंभवेत्॥ ६१॥ संवत्सरंवसंस्तत्रजितक्रोधोजितेंद्रियः॥ अपरस्वविपुष्टांगःपरान्नपरिवर्जकः॥ ६२॥ परापवादरहितःकिंचिद्दानपरायणः॥ समाःसहस्रमन्यत्रतेनतप्तंमहत्तपः॥ ६३॥ यावज्जीवंवसेद्यस्तुक्षेत्रमाहात्म्यविन्नरः॥ जन्ममृत्युभयंहित्वासयातिपरमांगतिम्॥ ६४॥ नयोगैर्यागतिर्लभ्याजन्मांतरशतैरपि॥ अन्यत्रहेलयासाऽत्रलभ्येशस्यप्रसादतः॥ ६५॥ ब्रह्महायोऽभिगच्छेद्वैदैवाद्वाराणसींपुरीम्॥ तस्यक्षेत्रस्यमाहात्म्याद्ब्रह्महत्यानिवर्तते॥६६॥ आदेहपतनंयावद्योविमुक्तंनमुंचति॥ नकेवलंब्रह्महत्याप्रकृतिश्चनिवर्तते॥६७॥ अनन्यमानसोभूत्वातत्क्षेत्रंयोनमुंचति॥ समुंचतिजरामृत्युंगर्भवासंसुदुःसहम्॥ ६८॥ अविमुक्तंनिषेवेतदेवर्षिगणसेवितम्॥ यदीच्छेन्मानवोधीमान्नपुनर्जननंभुवि॥ ६९॥ अविमुक्तंनमुंचेतसंसारभयमोचनम्॥ प्राप्यविश्वेश्वरंदेवंनसभूयोऽभिजायते॥७०॥

सन्निहिता॥तत्रहेतुस्तत्रनित्यमिति॥ यत्रेतिक्वचित्॥ ५७॥५८॥५९॥ ब्रह्मचर्यसमायुक्तंब्रह्मचर्येणसम्यगायुक्तम्॥६०॥ ६१॥ अपरस्वविपुष्टांगः नपरस्वेनविपुष्टमंगंयस्यसः॥ परस्वपरिपुष्टांगइतिपाठेऽन्यत्रपरस्वपरिपुष्टांगोपीत्यर्थः॥ ६२॥ ६३॥ ६४॥ ६५॥ ६६॥ प्रकृतिरविद्या॥ ६७॥ ६८॥ ६९॥ ७०॥

ननुयावज्जीवंकाशीवासेपापमपिस्यात्तथाचरुद्रपिशाचत्वंदुर्वारम् यथाक्रमेलकस्य सत्यम् तथापिकाशीप्राप्तौतद्भोगानंतरंमुक्तेरवश्यंभावित्वात्तदपिसाध्यपक्षेनिक्षिप्याह ॥ कृ
त्वेति ॥ व्यतिरेकमाह ॥ काशींविनाक्रतुशतप्राप्यःस्वर्गःकिमपिवरंनत्वित्यर्थः ॥ स्वर्गभोगानंतरमधःपातादित्यर्थः ॥ क्रतुशतंप्राप्यस्वर्गेइतिक्वचित्पाठः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ क्षेत्रवासि
नांतथामरणेभगवतोदयालुतामाह ॥ तत्रोत्क्रमगकालइति ॥ तारकंप्रणवंषडक्षररराममंत्रराजंवा ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अंतेअंतकालेपि ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ सहस्रास्योऽनंतः ॥ य

कृत्वापापसहस्राणिपिशाचत्वंवरंत्विह ॥ नतुक्रतुशतप्राप्यःस्वर्गःकाशीपुरींविना ॥ ७१ ॥ अंतकालेमनुष्याणांभिद्यमानेषुमर्मसु ॥ वातेना
तुद्यमानानांस्मृतिर्नैवोपजायते ॥ ७२ ॥ तत्रोत्क्रमणकालेतुसाक्षाद्विश्वेश्वरःस्वयम् ॥ व्याचष्टेतारकंब्रह्मयेनासौतन्मयोभवेत् ॥ ७३ ॥ अ
शाश्वतमिदंज्ञात्वामानुष्यंबहुकिल्बिषम् ॥ अविमुक्तंनिषेवेतसंसारभयनाशनम् ॥ ७४ ॥ विघ्नैरालोड्यमानोपियोऽविमुक्तंनमुंचति ॥ नैःश्रे
यसींश्रियंप्राप्यदुःखांतंसोधिगच्छति ॥ ७५ ॥ महापापौघशमनींपुण्योपचयकारिणीम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदामंतेकोनकाशींसुधीःश्रयेत्
॥ ७६ ॥ एवंज्ञात्वातुमेधावीनाविमुक्तंत्यजेन्नरः ॥ अविमुक्तप्रसादेनविमुक्तोजायतेयतः ॥ ७७ ॥ अविमुक्तस्यमाहात्म्यंषड्भिर्वक्त्रैःकथंमया ॥
वक्तुंशक्यंनशक्नोतिसहस्रास्योपियत्परम् ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेस्कंदागस्त्यदर्शनंनामपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥
अगस्तिरुवाच ॥ ॥ प्रसन्नोसियदिस्कंदमयिप्रीतिरनुत्तमा ॥ तत्समाचक्ष्वभगवंश्चिरंयन्मेहृदिस्थितम् ॥ १ ॥ अविमुक्तमिदंक्षेत्रंकदार
भ्यभुवस्तले ॥ परांप्रथितिमापन्नंमोक्षदंचाभवत्कथम् ॥ २ ॥ कथमेषात्रिलोकीड्यागीयतेमणिकर्णिका ॥ तत्रासीत्किंपुरास्वामिन्यदाना
ऽमरनिम्नगा ॥ ३ ॥

त्परंमाहात्म्यमित्यन्वयः ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांटीकायांपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ षड्विंशतितमेऽध्यायेकाश्याविर्भावउच्यते ॥ आख्यानं
मणिकर्ण्याश्चसर्वपापहरंपरम् ॥ १ ॥ एवंसंक्षेपेणकाशीमाहात्म्यंश्रुत्वाविस्तरेणश्रोतुंप्रार्थयते ॥ प्रसन्नोसीति ॥ १ ॥ अविमुक्तमिति ॥ इदंक्षेत्रंकदारभ्यकंकालमारभ्यपरांप्रथितिंप्र
सिद्धिमापन्नम् अविमुक्तंनामचकथमापन्नम् मोक्षदंचकथमभवदितिप्रश्नत्रयम् ॥ २ ॥ कथमेषेतिचतुर्थः ॥ इड्यास्तुत्यातत्रासीदितिपंचमः ॥ तत्रक्षेत्रेकिंपुरासीदितिषष्ठः ॥ ३ ॥

वाराणसीत्यादिप्रश्नचतुष्टयम् ॥ ४ ॥ इतिचेतिचकारादानंदकाननमितिच ॥ एवंतावदेकादशप्रश्नाः ॥ ५ ॥ यद्यप्येषांप्रश्नानांप्रत्युत्तरंदुर्घटंतथापिजगन्मातुःप्रश्नानंतरंयथैवेश्वरेणप्रत्युत्तरितंतथैवाहंकथयामिमातुःक्रोडेस्थित्वोभयोर्मेश्रुतत्वादित्याह ॥ प्रश्नभारोयमिति ॥६॥७॥ प्रथमप्रश्नोत्तरमाह ॥ महाप्रलयेत्यारभ्यस्कंदेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ महाप्रलयकालेप्राकृतप्रलयसमयेसर्वंविश्वंतमोमयमासीदित्यन्वयः ॥ महाप्रलयकालस्वरूपमाह ॥ नष्टेस्थावरजंगमइति ॥ नष्टेऽदर्शनंगते ॥ तमोमयमज्ञानस्वरूपम् ॥ तमःशब्देनगुणैकदेशवाचि

वाराणसीतिकाशीतिरुद्रावासइतिप्रभो ॥ अवापनामधेयानिकथमेतानिसापुरी ([1]आनंदकाननंरम्यमविमुक्तमनंतरम्) ॥ ४ ॥ महाश्मशानइतिचकथंख्यातंशिखिध्वज ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसंदेहंमेऽपनोदय ॥ ५ ॥ ॥स्कंदउवाच ॥ ॥प्रश्नभारोयमतुलस्त्वयायःसमुदाहृतः ॥ कुंभयोनेऽमुमेवार्थमप्राक्षीदंबिकाहरम् ॥ ६ ॥ यथाचदेवदेवेनसर्वज्ञेननिवेदितम् ॥ जगन्मातुःपुरस्ताच्चतथैवकथयामिते ॥ ७ ॥ महाप्रलयकालेचनष्टेस्थावरजंगमे ॥ आसीत्तमोमयंसर्वमनर्कग्रहतारकम् ॥ ८ ॥ अचंद्रमनहोरात्रमनग्न्यनिलभूतलम् ॥ अप्रधानंवियच्छून्यमन्यतेजोविवर्धितम् ॥ ९ ॥ द्रष्टृत्वादिविहीनंचशब्दस्पर्शसमुज्झितम् ॥ व्यपेतगंधरूपंचरसत्यक्तमदिङ्मुखम् ॥ १० ॥

नातत्समुदायरूपाप्रकृतिरुक्ता ॥ तमसश्चोक्तिस्तत्कालेविश्वस्यमूढात्मकत्वेनतस्यसुप्रतिपादत्वात् ॥ तथाचमनुः ॥ आसीदिदंतमोभूतमिति ॥ यद्वा तमोमयं तमसाआवरणात्मकेनअज्ञानेनव्याप्तमावृतमित्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ मृत्युनैवेदमावृतमासीदिति ॥ तमोमयमंधकारमयमितितुव्याख्यानंनचारुतरम् ॥ नाहोनरात्रिर्ननभोनभूमिर्नासीत्तमोज्योतिरभून्नचान्यदित्यादिविरोधात् ॥ अनर्केत्यादिद्वादशपदानिक्रियाविशेषणानि ॥ ८ ॥ अप्रधानंविक्षेपात्मकाज्ञानहीनमस्वतंत्रंवा ॥ अन्यतेजोविवर्धितंसाक्षिचैतन्यभास्यम् ॥ अन्यतेजोविवर्जितमितिचपाठः ॥ ९ ॥ द्रष्टृत्वादीत्यादिपदेनश्रोतृत्वादयोगृह्यंते ॥ द्रष्टृधात्रितिपाठेधातृपदेनधर्तुःपोष्टुर्वाग्रहणम् ॥ अदिङ्मुखंपूर्वादिदिग्विभागरहितम् ॥ १० ॥

---

[1] इदमर्धंप्रक्षिप्तम् अग्रिमश्लोकटीकायामितिचेतिचकारादानंदकाननमितिचेत्यादिव्याख्यानात्

इत्थंसत्यंधतमसिसूचीभेद्येनिरंतरे ॥ तत्सद्ब्रह्मेतियच्छ्रुत्यासदैकंप्रतिपाद्यते ॥ ११ ॥ अमनोगोचरोवाचांविषयंनकथंचन ॥ अनामरूपवर्णंचनस्थूलंनचयत्कृशम् ॥ १२ ॥ अह्रस्वदीर्घमलघुगुरुत्वपरिवर्जितम् ॥ नयत्रोपचयःकश्चित्तथाचापचयोपिच ॥ १३ ॥ अभिधत्तेसचकितंयदस्तीतिश्रुतिःपुनः ॥ सत्यंज्ञानमनंतंचयदानंदंपरंमहः ॥ १४ ॥

इत्थमिति ॥ इत्थमंधतमसिगाढांधकारेआवरणात्मकेऽज्ञानेसतितत्प्रसिद्धंसत्सद्रूपंकालत्रयाबाध्यमित्येतद्ब्रह्मासीदितिपूर्वक्रियायाअनुषंगः॥ पश्चात्सृष्टिसमयेतस्यैकलस्यैकस्यद्वितीयेच्छाभवत्किलेतिसप्तमेनान्वयः ॥ सऐक्षतबहुस्यांप्रजायेय सद्वितीयमैच्छदित्यादिश्रुतिप्रसिद्धिंद्योतयितुंकिलेत्युक्तम् ॥ आवरणात्मकस्याज्ञानस्यांधतमपदेनोपादानंब्रह्मविद्यामंतरेणदुर्भेद्यत्वाभिप्रायेण ॥ अतएवसूचीभेद्येइतिविशेषणम् ॥ भेदकत्वसाम्यात्सूचीवत्सूचीब्रह्मविद्यातयाभेद्येनाश्यइत्यर्थः ॥ निरंतरेव्यवधानरहिते ॥ किंतद्ब्रह्मेत्याकांक्षायांतद्विशिनष्टि ॥ यच्छ्रुत्येत्यादिना ॥ यच्चसदासर्वदाकालत्रयेएकंसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यं एकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुत्याप्रतिपाद्यते ॥ ११ ॥ अमनोगोचरः मनोविषयोनभवतीत्यर्थः ॥ वाचांविषयंविषयः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ कथंचनमुख्ययावृत्त्याफलव्याप्यत्वेनवानेत्यर्थः ॥ यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः ॥ अनामरूपवर्णंनामरूपवर्णरहितम् ॥ स्थूलंकृशप्रतियोगि ॥ १२ ॥ ह्रस्वंचदीर्घंचह्रस्वदीर्घंनह्रस्वदीर्घमह्रस्वदीर्घं ॥ ह्रस्वमत्रदीर्घप्रतियोगि ॥ लघुगुरुप्रतियोगि ॥ अनामगोत्रंतदेतत् गार्ग्यस्थूलमनण्वह्रदीर्घमित्यादिश्रुतेः ॥ उपचयोवृद्धिः ॥ अपचयोऽपक्षयः ॥ चकाराभ्यांजन्मास्तित्वपरिणामविनाशानांनिरासः ॥नजायतेम्रियतेवेत्यादिश्रुतेःस्मृतेश्च ॥ १३ ॥ ननुश्रुत्याप्रतिपाद्यत्वंवाचामविषयत्वंचयदुक्तंतत्परस्परविरुद्धमित्याशंकायामाह॥अभिधत्तइति॥सचकितंसशंकितंयथास्यात्तथा ॥ पुनःयद्ब्रह्मअस्तित्वेनलक्षणयावृत्त्यावृत्तिव्याप्यत्वेनवाश्रुतिरभिधत्तेकथंचिद्बोधयतीत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अस्तीत्येवोपलब्धव्यमिदमप्रमेयंध्रुवमित्यादि ॥ तथामहिम्नस्तोत्रेच ॥ अतीतःपंथानंतवचमहिमावाङ्मनसयोरतद्व्यावृत्त्यायंचकितमभिधत्तेश्रुतिरपीति ॥ पुनःकीदृशंब्रह्म ॥ यस्यसंज्ञोदितस्यसंज्ञयावेदांतादौव्यवह्रियमाणस्य ॥ वैप्रसिद्धम् ॥ संज्ञोज्झितस्यवैइतिपाठेसंज्ञयावर्जितस्यापि सत्यंज्ञानमित्याद्याःसंज्ञाःसंविकल्प्यंते परिकल्प्यंतइतिपाठेपिकल्पनयोच्यंतेइतितृतीयेनान्वयः ॥ तत्रसत्यंकालत्रयाबाध्यम् ॥ ज्ञानंजडविरोधि ॥ अनंतंत्रिविधपरिच्छेदरहितम् ॥ आनंदंआनंदः ॥ परमविद्यातत्कार्यरहितम् ॥ महोज्योतिःस्वप्रकाशमितियावत् ॥ परंमहइतिवा ॥ १४ ॥

अप्रमेयंप्रमाणाविषयम् ॥ अनाधारमन्याधाररहितम् ॥ अविकारंषड्भावविकाररहितम् ॥ अनाकृत्यशरीरम् ॥ निर्गुणंसुखादिगुणानामाश्रयभिन्नम् ॥ योगिगम्यंज्ञानिप्राप्यम् ॥ सर्वव्यापिसर्वव्यापकम् ॥ एकंकारणंमुख्यंकारणम् ॥ अभिन्ननिमित्तोपादानंवा ॥ १५॥ निर्विकल्पंनिर्भेदम् ॥ निर्गताआरम्भ्यंतइत्यारंभाव्यापारायस्मिंस्तन्निरारंभंसृष्ट्यादिव्यापारहीनमित्यर्थः ॥ निर्मायंमायारहितम् ॥ निरुपद्रवंसर्वानर्थशून्यम् ॥१६॥ द्वितीयेच्छाभवनानंतरंकिंवृत्तमित्याकांक्षायामाह॥अमूर्तेनेति ॥ अमूर्तेनतेनब्रह्मणास्वलीलयास्वमाययास्व

अप्रमेयमनाधारमविकारमनाकृति ॥ निर्गुणंयोगिगम्यंचसर्वव्याप्येककारणम् ॥ १५॥ निर्विकल्पंनिरारंभंनिर्मायंनिरुपद्रवम्॥ यस्येत्थं
संविकल्प्यंतेसंज्ञाःसंज्ञोदितस्यवै ॥ १६ ॥ तस्यैकलस्यचरतोद्वितीयेच्छाभवत्किल ॥ अमूर्तेनस्वमूर्तिश्चतेनाकल्पिस्वलीलया ॥ १७॥ सर्वै
श्वर्यगुणोपेतासर्वज्ञानमयीशुभा ॥ सर्वगासर्वरूपाचसर्वदृक्सर्वकारिणी ॥ १८॥ सर्वैकवंद्यासर्वाद्यासर्वदासर्वसंकृतिः ॥ परिकल्प्येति
तांमूर्तिमीश्वरींशुद्धरूपिणीम् ॥ १९ ॥ अंतर्दधेपराख्यंयद्ब्रह्मसर्वगमव्ययम् ॥ २० ॥ अमूर्तंयत्पराख्यंवैतस्यमूर्तिरहंप्रिये ॥ अर्वाचीनपरा
चीनाईश्वरंमांजगुर्बुधाः॥ २१ ॥ ततस्तदेकलेनापिस्वैरंविहरतामया॥ स्वविग्रहात्स्वयंसृष्टास्वशरीरानपायिनी ॥ २२ ॥

मूर्तिरकल्पिकल्पिता ॥ १७ ॥ स्वमूर्तिंविशिनष्टि ॥ सर्वैश्वर्येतिसार्धेन ॥ १८ ॥ सर्वस्यसम्यक्कृतिर्यस्याःसासर्वसंकृतिः ॥ ततःकिंकृतवांस्तत्राह ॥ परिकल्प्येति ॥ १९ ॥ २० ॥ एतावताप्रस्तुतेकिमायातमित्याशंक्यानुवादपूर्वकंतदाह॥अमूर्तमिति ॥ यद्वा कासाशुद्धसत्त्वात्ममूर्तिरित्याशंक्यानुवादपूर्वकंतामाह॥अमूर्तमिति ॥ अर्वाचीनपराचीनाइदानींतनपूर्वतनाः ॥ द्वितीयांतपाठेकार्यकारणात्मकमीश्वरंमांबुधाजगुरित्यर्थः ॥२१॥ ततःकिंवृत्तमित्याशंकायामाह ॥ ततइति ॥ ततोब्रह्मणोंऽतर्धानानंतरंस्वेच्छयाक्रीडतामयास्वशरीरानपायिनीमच्छरीराव्यभिचारिणीकाचिन्मूर्तिःसृष्टा ॥ २२ ॥

---

१ अर्धेअर्धत्रयेचांकलेखनंतथासंबंधानुरोधेनबोध्यम्

तामाह ॥ प्रधानमित्येकेन ॥ तांचत्वामाहुरितिसंबंधः ॥ कथंभूतांताम् ॥ प्रधानंप्रधीयतेऽर्प्यतेप्रलयकालेकार्यजातमत्रेतिप्रधानम् ॥नानाविधकार्याकारेणपरिणामित्वंसूचयति॥ प्रकृतिमिति ॥ महदादिरूपेणपरिणतामित्यर्थः ॥ तस्याश्चप्रतिभासमात्रशरीरत्वमेवनवस्तुतत्त्वमित्याह ॥ मायामिति ॥ ननुकथमीश्वरस्यनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावस्यमाययास्वभावविपरीतजन्मादितत्राह ॥ गुणवतीमिति ॥ सिसृक्षितदेहादिवैषम्यार्थमिदंविशेषणमितिद्रष्टव्यम् ॥ ननुकथंतर्हिकैवल्येनावस्थानंतत्राह ॥ परामिति ॥ ब्रह्मविद्यामित्यर्थः ॥ अयमभिप्रायः ॥ यावदविद्यात्मनावरणविक्षेपौकरोतितावन्नोपरमतियदातुसैवविद्यारूपेणपरिणतातदाऽज्ञानंतत्कार्यंचदग्ध्वानिरिंधनाग्निवत्स्वयमुपरमेदिति ॥ बुद्धितत्त्वस्यहैरण्यगर्भबुद्धेर्बुद्धिबुद्धिमतोरभेदोपचाराद्वाहिरण्यगर्भस्यजननीमुत्पादयित्रीं॥विकृतिवर्जितांविवर्ताधिष्ठानभूतामित्यर्थः ॥२३॥युगपदिति ॥ युगपदेकदैवत्वयाशक्त्याप्रकृत्याकालस्वरूपि

प्रधानंप्रकृतिंत्वांचमायांगुणवतींपराम्॥ बुद्धितत्त्वस्यजननीमाहुर्विकृतिवर्जिताम्॥२३॥ युगपच्चत्वयाशक्त्यासाकंकालस्वरूपिणा॥ मयाऽद्यपुरुषेणैतत्क्षेत्रंचापिविनिर्मितम्॥ २४॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥साशक्तिःप्रकृतिःप्रोक्तासपुमानीश्वरःपरः॥ ताभ्यांचरममाणाभ्यांतस्मिन्क्षेत्रेघटोद्भव॥ २५॥ परमानंदरूपाभ्यांपरमानंदरूपिणि॥ पंचक्रोशपरीमाणेस्वपादतलनिर्मिते ॥ २६ ॥ मुनेप्रलयकालेपिनतत्क्षेत्रंकदाचन॥ विमुक्तंहिशिवाभ्यांयदविमुक्तंततोविदुः॥ २७॥ नयदाभूमिवलयंनयदाऽपांसमुद्भवः॥ तदाविहर्तुमीशेनक्षेत्रमेतद्विनिर्मितम्॥ २८॥ इदंरहस्यंक्षेत्रस्यवेदकोपिनकुंभज॥ नास्तिकायनवक्तव्यंकदाचिच्चर्मचक्षुषे॥ २९ ॥

णाकालेनपुरुषेणचसाकमेतत्क्षेत्रंमयाविनिर्मितम् ॥ प्रलयकालेऽकिंचित्करतयास्थितानांतत्तत्कार्यकारणसामर्थ्योत्पादनमेवैतेषांविनिर्मितत्वम्॥तथाचप्रकृत्यादिवदस्यक्षेत्रस्यानादित्वंसाधितंभवतीति ॥ २४ ॥ अनुवादपूर्वकमविमुक्तंनामचकथमापन्नमितिद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ साशक्तिरितित्रयेण ॥ तस्मिन्क्षेत्रेरममाणाभ्यांताभ्यांशिवाभ्यांतत्क्षेत्रंप्रलयकालेपिनविमुक्तंयतस्ततोऽविमुक्तंविदुरित्यन्वयः ॥ २५ ॥ कथंभूतेक्षेत्रे ॥ स्वपादतलनिर्मितेमायावच्छिन्नैकदेशविनिर्मिते ॥ तथाचश्रुतिः ॥ पादोऽस्यविश्वाभूतानीति ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ एतत्क्षेत्रंभौतिकंभूतारब्धत्वेनप्रतीयमानत्वात्संप्रतिपन्नवदित्याशंक्यस्मृतिबाधितत्वेनपरिहरति ॥ नयदेति ॥ यद्वा युगपच्चेत्यादिनेदंक्षेत्रंविनिर्मितमित्युक्तंतच्चकदेत्यपेक्षायामाह ॥ नयदेति ॥ भूमिवलयंभूमिमंडलम् ॥ २८॥ इदमिति ॥ भूतानारब्धत्वंक्रीडार्थमीश्वरेणविनिर्मितत्वंचेदंशब्दार्थः ॥ २९॥

॥३०॥३१॥ ननुनैयायिकादिभिरनुमानात्कार्यमात्रस्याभावःप्रलयेस्वीक्रियते तथाचास्यापिकार्यत्वाविशेषात्प्रलयेनकिंभाव्यं नेत्याह॥अभावइति॥स्मृतिविरोधान्नानुमानमुदेति नरशिरःकपालानुमानवदित्यर्थः ॥ स्मृतिवचनानितुपूर्वमेवलिखितानि ॥ नचनाहोनरात्रिर्ननभोनभूमिरितिविष्णुपुराणवचनविरोधः ॥ तस्यसामान्यविषयत्वात् ॥ नचतद्धेदंतर्ह्यव्याकृतमासीदितिश्रुतिविरोधः ॥ एवकाराभावात् ॥ नचसदेवसौम्येदमग्रआसीदितिश्रुतिवचनएवकारविरोधः ॥ एवकारस्यस्वायोगव्यवच्छेदकत्वात् ॥ अन्यथाप्रकृतेरप्यभावापातः ॥ अथवापुराणप्रक्रियानुसारेणैतदुच्यतइतिसंतोष्टव्यम ॥ ३२ ॥ अनाराध्येति ॥ महेशभक्तिमसंपाद्यकाश्याममृत्वावाऽष्टांगयोगाद्युपायेमोक्षसाधनेवानिष्णातोपिननिर्वाणमामुयात्विघ्नबाहुल्याद्योगादीनामनेकांतफलत्वादित्यर्थः ॥ ३३॥ चकाराल्लब्धस्यैकादशप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ अस्येति ॥ अस्यक्षेत्रस्येत्यन्वयः ॥ पुराप्रथमतः ॥ आनंदहेतुत्वात्परमा

श्रद्धालवेविनीतायत्रिकालज्ञानचक्षुषे॥ शिवभक्तायशांतायवक्तव्यंचमुमुक्षवे ॥ ३० ॥ अविमुक्तंतदारभ्यक्षेत्रमेतदुदीर्यते ॥ पर्यंकभूतं शिवयोर्निरंतरसुखास्पदम् ॥ ३१ ॥ अभावःकल्प्यतेमूढैर्यदाचशिवयोस्तयोः॥ क्षेत्रस्यास्यतदाभावःकल्प्योनिर्वाणकारिणः॥ ३२ ॥ अनाराध्यमहेशानमनवाप्यचकाशिकाम्॥ योगाद्युपायविज्ञोपिननिर्वाणमवाप्नुयात्॥ ३३ ॥ अस्यानंदवनंनामपुराकारिपिनाकिना॥ क्षेत्रस्यानंदहेतुत्वादविमुक्तमनंतरम्॥ ३४ ॥ आनंदकंदबीजानामंकुराणियतस्ततः॥ ज्ञेयानिसर्वलिंगानितस्मिन्नानंदकानने॥ ३५॥ अविमुक्तमितिख्यातमासीदित्थंघटोद्भव॥ तथाचाख्याम्यथमुनेयथासीन्मणिकर्णिका॥३६॥ प्रागानंदवनेतत्रशिवयोरममाणयोः॥इच्छेत्यभूत्कलशजस्तृज्यःकोप्यपरःकिल॥३७॥ यस्मिन्न्यस्तेमहाभारेआवांस्वःस्वैरचारिणौ॥ निर्वाणश्राणनंकुर्वःकेवलंकाशिशायिनाम्॥ ३८ ॥

नंदावाप्तिमोक्षलक्षणस्यकारणत्वात्॥३४॥अथवाविमुक्तनामानंतरमानंददेहतुत्वमेवसाधयति ॥ आनंदेति ॥आनंदस्यकंदबीजानांमूलकारणानांब्रह्मात्मैकात्म्यलक्षणज्ञानानांतस्मिन्नानंदकानेनयतःसर्वाणिलिंगानिअंकुराणितज्जनकानि ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ तस्मादस्यानंदकाननंनामेत्यर्थः ॥ एतेनमोक्षदंचाभवत्कथमितितृतीयप्रश्नस्याप्युत्तरमुक्तम् ॥ ३५ ॥ अविमुक्तनामनिर्वचनमुपसंहरति ॥ अविमुक्तमिति ॥ एतच्चानंदवननाम्नोप्युपलक्षणम् ॥ कथमेषात्रिलोकीड्यागीयतेमणिकर्णिकेतिचतुर्थप्रश्नस्यप्रत्युतरंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ तथाचेति ॥ अविमुक्तमानंदकाननंचनामद्वयमस्यक्षेत्रस्ययथासीत्तथाख्यातवानस्मिअथानंतरंमणिकर्णिकेतियथासीत्तथाख्यामिकथयामीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ स्वभावतःस्वैरचारित्वेपिमोक्षफलदातृत्वमाह ॥ निर्वाणेति ॥ श्राणनंदानम् ॥ काशिशायिनांकाश्यांमृतानाम् ॥ ३८ ॥

सृज्यंविशिनष्टि ॥ सएवसर्वमिति ॥ यःसृज्यःस्रष्टव्यःसएवंविधोविधेयइत्यर्थः ॥ संवृणोतिसंहरति ॥ ३९ ॥ चेतइति ॥ चेतएवसमुद्रस्तमाकुंच्यस्थिरीकृत्ययस्यप्रसादादावांसुखंतिष्ठावइतिसंप्रधार्यसव्येपार्श्वेदृशंव्यापारयांचक्रइतितृतीयेनान्वयः ॥ समुद्रसाम्यार्थानिविशेषणान्याह ॥ चिंतेतिपादत्रयेण ॥ चिंताएवकल्लोलास्तरंगास्तैर्दोलितमांदोलितम् ॥ सत्त्वगुणएवरत्नंयस्मिंस्तम् ॥ तमोगुणएवग्राहोजलचरोयस्मिंस्तम् ॥ रजोगुणएवविद्रुमाःप्रवालास्तैर्वल्लितंउच्छलितम् ॥वेष्टितमितिपाठेपिसएवार्थः॥४०॥ व्यतिरेकमाह॥परिक्षिप्तेति॥परिक्षिप्ताइतस्ततोनीतामनोवृत्तिर्येनतस्मिंश्चितातुरेभोगैकचिंताविवशेपुरुषेक्कहिसुखंनकुत्रापिसुखमित्यर्थः॥ चिंतांतरइतिपाठेचिंतांतरेयस्येतिबहुव्रीहिणापुरुषएवोच्यते ॥ ४१ ॥ चित्स्व

सएवसर्वंकुरुतेसएवपरिपातिच॥ सएवसंवृणोत्यंतेसर्वैश्वर्यनिधिःसच ॥ ३९ ॥ चेतःसमुद्रमाकुंच्यचिंताकल्लोलदोलितम् ॥ सत्त्वरत्नंतमोग्राहंरजोविद्रुमवल्लितम् ॥ ४० ॥ यस्यप्रसादात्तिष्ठावःसुखमानंदकानने ॥ परिक्षिप्तमनोवृत्तौक्कहिचिंतातुरेसुखम् ॥ ४१ ॥ संप्रधार्येतिसविभुःसर्वतश्चित्स्वरूपया ॥ तयासहजगद्धात्र्याजगद्धाताऽथधूर्जटिः ॥४२॥ सव्येव्यापारयांचक्रेदृशमंगेसुधामुचम् ॥ततःपुमानाविरासीदेकस्त्रैलोक्यसुंदरः॥ ४३॥ शांतःसत्त्वगुणोद्रिक्तोगांभीर्यजितसागरः॥तथाचक्षमयायुक्तोमुनेऽलब्धोपमोऽभवत्॥४४॥ इंद्रनीलद्युतिःश्रीमान्पुंडरीकोत्तमेक्षणः॥ सुवर्णाकृतिसुच्छायदुकूलयुगलावृतः॥ ४५॥ लसत्प्रचंडदोर्दंडयुगलद्वयराजितः ॥ उल्लसत्परमामोदनाभीकृदकुशेशयः॥ ४६॥ एकःसर्वगुणावासस्त्वेकःसर्वकलानिधिः॥ एकःसर्वोत्तमोयस्मात्ततोयःपुरुषोत्तमः॥ ४७॥

रूपयाज्ञानरूपया ॥ तयापूर्वोक्तया ॥ धूर्जटिर्विश्वेश्वरः ॥ ४२ ॥ सव्येंऽगेइत्यन्वयः ॥ सुधामुचममृतस्राविणीम् ॥ ततोदृग्व्यापारानंतरंपुमानाविरासीत् ॥ तंविशिनष्टि ॥ एकइत्यादिना ॥ एकोमुख्यः ॥ ४३ ॥ शांतःसत्त्वगुणोपेतः ॥ अलब्धोपमः नलब्धाउपमायेनसतथा ॥ ४४ ॥ दुकूलंपीतकौशेयम् ॥ ४५ ॥ कुशेशयंपद्मम् ॥ ४६ ॥ तुशब्दएवार्थेकाकाक्षिन्यायेनोभयत्रसंबध्यते ॥ सर्वगुणाश्रयएकएवसर्वकलानिधिरप्येकएवेत्यर्थः ॥ निधिराश्रयः ॥ पुरुषोत्तमनामनिर्वक्ति ॥ एकइत्यर्धेन ॥ यस्मादेकोऽनौपचारिकोमुख्यइत्यर्थः ॥ सर्वोत्तमःसर्वाभ्यांक्षराक्षराभ्यामुत्तमः ॥ क्षराक्षरेऽतिक्रम्यवर्ततइत्यर्थः ॥ ततस्तस्माद्यःपुरुषोत्तमःसएतादृशआविरासीदितिपूर्वक्रिययैवान्वयः ॥ ४७ ॥

---

१ इमंश्लोकंविहायतदग्रिमश्लोकत्रयस्थतृतीयेनेत्यर्थः

२ वेल्लितमितिपुस्तकांतरे

महांतंव्यापकंश्रेष्ठंवा ॥ महांतोमहिमानोयेषांतानितथाभूतानिभूषणानियस्यतम् ॥४८॥ तवेति ॥ निःश्वासवदनायासेनाविर्भूतत्वाद्वेदानिःश्वसितमित्युपचारः ॥ सामानाधिकरण्यं वेदाःप्रमाणमितिवत् ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइति ॥ अवैष्यसिज्ञास्यसि ॥ ४९॥ बुद्धितत्त्वस्वरूपिणंसमष्टिबुद्धितत्त्वाधिष्ठातारंहि

ततोमहांतंतंवीक्ष्यमहामहिमभूषणम् ॥ महादेवउवाचेदंमहाविष्णुर्भवाच्युत ॥ ४८ ॥ तवनिःश्वसितंवेदास्तेभ्यःसर्वमवैष्यसि ॥ वेददृष्टेन मार्गेणकुरुसर्वंयथोचितम् ॥ ४९ ॥ इत्युक्त्वातंमहेशानोबुद्धितत्त्वस्वरूपिणम् ॥ शिवयासहितोरुद्रोविवेशानंदकाननम् ॥ ५० ॥ ततःसभगवान्विष्णुर्मौलावाज्ञांनिधायच ॥ क्षणंध्यानपरोभूत्वातपस्येवमनोदधौ ॥ ५१ ॥ खनित्वातत्रचक्रेणरम्यांपुष्करिणींहरिः ॥ निजांगस्वेदसंदोहसलिलैस्तामपूरयत् ॥ ५२ ॥ समाःसहस्रंपंचाशत्तपउग्रंचचारसः ॥ चक्रपुष्करिणीतीरेतत्रस्थाणुसमाकृतिः ॥५३॥ ततःसभगवानीशोमृडान्यासहितोमृडः ॥ दृष्ट्वाज्वलंतंतपसानिश्चलंमीलितेक्षणम् ॥ ५४ ॥ तमुवाचहृषीकेशंमौलिमांदोलयन्मुहुः ॥ अहोमहत्त्वंतपसस्त्वहोधैर्यंचचेतसः ॥ ५५ ॥ अहोअनिंधनोवह्निर्ज्वलत्येषनिरंतरम् ॥ अलंतप्त्वामहाविष्णोवरंवरयसत्तम ॥ ५६ ॥ मृडस्याम्रेडितमिदंप्रत्यभिज्ञायभाषितम् ॥ उन्मीलितदृगंभोजःसमुत्तस्थौचतुर्भुजः ॥ ५७ ॥ ॥श्रीविष्णुरुवाच ॥ ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशदेवदेवमहेश्वर ॥ भवान्यासहितंत्वांतुद्रष्टुमिच्छामिसर्वदा ॥ ५८ ॥ सर्वकर्मसुसर्वत्रत्वामेवशशिशेखर ॥ पुरश्चरंतंपश्यामियथातन्मेवरस्तथा ॥ ५९ ॥

रण्यगर्भरूपिणंनाभिकमलद्वारातदुत्पादकमित्यर्थः ॥ ज्ञानतत्त्वस्वरूपिणमितिवा ॥ ५० ॥ मौलौमस्तके ॥ दधौकृतवान् ॥ ५१ ॥ निजांगस्वेदसंदोहसलिलैःस्वगात्रघर्मपूरजलैः ॥ ५२ ॥ स्थाणुसमाकृतिःस्थाणुसमाशाखादिविहीनवृक्षविशेषसमाआकृतिःशरीरंयस्यसतथा ॥ ५३ ॥ मीलितेक्षणंमुद्रितेक्षणम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अहोअनिंधनइत्युत्प्रेक्षा ॥५६॥ आम्रेडितंद्विस्त्रिरुक्तम् ॥ इदंपूर्वोक्तम् ॥ आम्रेडितंमहोयस्येतिक्वचित् ॥ भाषितंवचनम् ॥ ५७ ॥५८ ॥ यथापुरश्चरंतंपश्यामीतियत्तथातदेवमेवरइत्यर्थः ॥ ५९ ॥

त्वदीयेति ॥ त्वदीयचरणांभोजयोर्मकरंदःसएवमधुतदुत्सुकः ॥ ममचेतएवभ्रमरः ॥ पालनादिभ्रांतिविहायाहमेवेश्वरइतिभ्रांतिविहायवासुनिश्चलोस्त्वित्यर्थः ॥ ६० ॥ हेजनार्दनेत्य
नेनसर्वारिजयंतत्रसंचारयति ॥ ६१ ॥ मणिकर्णिकानामनिर्वक्ति ॥ त्वदीयस्येतिपंचभिः ॥ महोपचयदर्शनादतिशयवृद्धिदर्शनात् ॥ अहीसर्पौश्रवणयोर्भूषणेयस्यसमौलिस्तथा
॥ ६२ ॥ तदांदोलनतस्तस्यमौलेश्चालनात् यस्मात्कर्णान्मणिकर्णिकापपात ॥ मणिकर्णिकेत्येतदेवव्युत्पादयति ॥ मणिभिर्मुक्तादिभिःखचिताव्याप्तारम्यामणिकर्णिकेतिपूर्वस्यानु
षंगः ॥ तस्मान्नाम्नामणिकर्णिकास्त्वित्यर्थः ॥ कर्णिकाकर्णालंकारविशेषः कुंडलमितिवा ॥ ६३ ॥ तर्हिचक्रपुष्करिणीतिलोकैःकथमुच्यतेतत्राह ॥ चक्रेति ॥ ६४ ॥ अन्यंवरंप्रय

त्वदीयचरणांभोजमकरंदमधूत्सुकः॥ मच्चेतोभ्रमरोभ्रांतिंविहायास्तुसुनिश्चलः॥ ६०॥ ॥ श्रीशिवउवाच॥ ॥ एवमस्तुहृषीकेशयत्त्वयो
क्तंजनार्दन॥ अन्यंवरंप्रयच्छामितमाकर्णयसुव्रत॥ ६१ ॥ त्वदीयस्यास्यतपसोमहोपचयदर्शनात् ॥ यन्मयांदोलितोमौलिरहिश्रवणभू
षणः॥ ६२॥ तदांदोलनतःकर्णात्पपातमणिकर्णिका॥ मणिभिःखचितारम्याततोऽस्तुमणिकर्णिका॥ ६३ ॥ चक्रपुष्करिणीतीर्थंपुराख्यात
मिदंशुभम्॥ त्वयाचक्रेणखननाच्छंखचक्रगदाधर॥ ६४॥ ममकर्णात्पपातेयंयदाचमणिकर्णिका॥ तदाप्रभृतिलोकेऽत्रख्यातास्तुमणिक
र्णिका॥ ६५॥ ॥ श्रीविष्णुरुवाच॥ ॥ मुक्ताकुंडलपातेनतवाद्रितनयाप्रिय॥ तीर्थानांपरमंतीर्थंमुक्तिक्षेत्रमिहास्तुवै॥ ६६॥ काशतेऽत्रयतो
ज्योतिस्तदनाख्येयमीश्वरः॥ अतोनामापरंचास्तुकाशीतिप्रथितंविभो॥ ६७॥ अन्यंवरंवरंदेवदेयःसोप्यविचारितम्॥ सतेपरोपकारार्थंज
गद्रक्षामणेशिव॥ ६८॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंयत्किंचिज्जंतुसंज्ञितम्॥ चतुर्षुभूतग्रामेषुकाश्यांतन्मुक्तिमाप्स्यतु ॥ ६९ ॥ अस्मिंस्तीर्थवरेशं
भोमणिश्रवणभूषणे॥ संध्यांस्नानंजपंहोमंवेदाध्ययनमुत्तमम्॥ तर्पणंपिंडदानंचदेवतानांचपूजनम्॥ ७० ॥

च्छामीतियदुक्तंतत्कथयन्कथमेषेतिचतुर्थप्रश्नमुपसंहरति ॥ ममेति ॥ ६५ ॥ त्रिलोकीज्ज्येतियद्विशेषणमुक्तंतदर्थंदर्शयितुमाह ॥ मुक्ताकुंडलेति ॥ इहमुक्ताकुंडलपातेनेत्यन्वयः ॥ वै
प्रसिद्धम् ॥ ६६ ॥ काशतइति ॥ तत्प्रसिद्धम् ॥ अनाख्येयंवाचामगोचरम् ॥ एतेनकाशीतिनामधेयंकथमापेतिसप्तमप्रश्नस्योत्तरमुक्तंभवति ॥ ६७ ॥ अविचारितंयथास्यात् ॥ ६८ ॥
चतुर्षुजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जेषु ॥ ६९ ॥ मणिश्रवणभूषणंमणियुक्तंश्रवणभूषणंपतितंयत्रतत्तीर्थवरंतथातस्मिन् ॥ संध्यामित्यादिश्लोकचतुष्टयमेकंवाक्यम् ॥ संध्यादिकर्मयो
ऽत्रकरोतितस्यकर्मणोविपाकःफलमक्षयाएकाविदेहकैवल्यरूपामुक्तिरस्तुइतिसर्वत्रप्रार्थना ॥ ७० ॥

गोभूतिलादीनांभूषणांतानांदानम् ॥ सप्ततंतून् अग्निष्टोमादीन् ॥ तदुक्तम् ॥ अग्निष्टोमस्तथात्यग्निष्टोमउक्थ्योथषोडशी वाजपेयोऽतिरात्रोऽप्तोर्यामःसंस्थाइमेक्रमादिति ॥ ७१ ॥
लिंगादीत्यादिपदेनप्रतिमादयोगृह्यंते ॥ महाप्राज्ञइतिविशेषणस्यतात्पर्यमाह ॥ ज्ञात्वायुरितिपादद्वयेण ॥ ७२ ॥ ७३॥ अनुक्तंसंगृह्णाति ॥ अन्यच्चेति ॥ श्रद्धयायुतंयद्दत्तंचतन्नैः
श्रेयस्याःश्रियोहेतुरस्त्वित्यग्रिमेणान्वयः ॥ तर्हिआत्मघातस्यापिकिंकैवल्यफलंनेत्याह ॥ विनेति ॥ तर्हिकिंकेवल्यमुद्दिश्यप्रायोपवेशनेनापिनात्मघातोविधेयोनेत्याह ॥ त्यक्त्वेति॥

गोभूतिलहिरण्याश्वदीपान्नांबरभूषणम् ॥ कन्यादानंप्रयत्नेनसप्ततंतूननेकशः ॥ ७१ ॥ व्रतोत्सर्गंवृषोत्सर्गंलिंगादिस्थापनंतथा ॥ करोति
योमहाप्राज्ञोज्ञात्वायुःक्षणगत्वरम् ॥७२ ॥ विपत्तिंविपुलांचापिसंपत्तिमतिभंगुराम् ॥ अक्षयामुक्तिरेकास्तुविपाकस्तस्यकर्मणः ॥ ७३ ॥
अन्यच्चापिशुभंकर्मयदत्रश्रद्धयायुतम् ॥ विनात्मघातमीशानत्यक्त्वाप्रायोपवेशनम् ॥ ७४॥ नैःश्रेयस्याःश्रियोहेतुस्तदस्तुजगदीश्वर ॥ ना
नुशोचतिनाख्यातिकृत्वाकालांतरेपियत् ॥ ७५ ॥ तदिहाक्षयतामेतुतस्येशत्वदनुग्रहात् ॥ तवप्रसादात्तस्येशसर्वमक्षयमस्तुतत् ॥ ७६॥ यद
स्तियद्भविष्यच्चयद्भूतंचसदाशिव ॥ तस्मादेतच्चसर्वस्मात्क्षेत्रमस्तुशुभोदयम् ॥ ७७ ॥ यथासदाशिवत्वत्तोनकिंचिदधिकंशिवम् ॥ तथानं
दवनादस्मात्किंचिन्मास्त्वधिकंक्वचित् ॥ ७८ ॥ विनासांख्येनयोगेनविनास्वात्मावलोकनम् ॥ विनाव्रततपोदानैःश्रेयोऽस्तुप्राणिनामिह
॥ ७९ ॥ शशकामशकाःकीटाःपतंगास्तुरगोरगाः॥ पंचक्रोश्यांमृताःकाश्यांसंतुनिर्वाणदीक्षिताः ॥ ८० ॥ नामापिगृह्णतांकाश्याःसदैवास्त्वे
नसःक्षयः ॥ ८१ ॥ सदाकृतयुगंचास्तुसदाचास्तूत्तरायणम् ॥ सदामहोदयश्चास्तुकाश्यांनिवसतांसताम् ॥ ८२ ॥ यानिकानिपवित्राणिश्रु
त्युक्तानिसदाशिव ॥ तेभ्योऽधिकतरंचास्तुक्षेत्रमेतत्त्रिलोचन ॥ ८३ ॥ चतुर्णामपिवेदानांपुण्यमध्ययनाच्चयत् ॥ तत्पुण्यंजायतांकाश्यां
गायत्रीलक्षजाप्यतः ॥ ८४ ॥

प्रायोपवेशनंत्यक्त्वाप्रकारांतरेणयआत्मघातस्तंविनेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ नैःश्रेयस्याःकैवल्याख्यायाः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ शिवंकल्याणरूपम् ॥ ७८ ॥ सांख्येनात्मानात्मविवेके
न ॥ योगेनाष्टांगेन ॥ आत्मावलोकनंजीवब्रह्मणोरैक्यानुसंधानम् ॥ ७९ ॥ प्राणिनांश्रेयोऽस्त्वित्येतद्विवृणोति ॥ शशकाइति ॥ निर्वाणेकैवल्येदीक्षिताः ॥ ८० ॥ एनसःपापस्य
॥ ८१ ॥ कृतयुगंसत्ययुगं ॥ सतामितिशत्रंतंपदम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

श्रद्धाकाशीनिषेवणाच्छ्रद्धयाकाशीवासात् ॥ प्राणायामायुतस्ययदितिपाठेप्राणायामेनाईषद्युतस्ययुक्तस्यजनस्यसाधिकंतत्पुण्यंभूयादित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥
॥ ८९ ॥ ९० ॥ शिवप्रदंमोक्षप्रदंकल्याणप्रदंवा ॥ ९१ ॥ यमीसंयमवान् ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्रसवबंधनाद्धंतात् ॥ परिणतपाप्मानःफलोन्मुखपापाः

अष्टांगयोगाभ्यासेनयत्पुण्यमपिजायते ॥ तत्पुण्यंसाधिकंभूयाच्छ्रद्धाकाशीनिषेवणात् ॥ ८५ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणाद्यैश्चयच्छ्रेयःसमुपार्ज्य
ते ॥ तदेकेनोपवासेनभवत्वानंदकानने ॥ ८६ ॥ अन्यत्रयत्तपस्तप्त्वाश्रेयःस्याच्छरदांशतम् ॥ तदस्तुकाश्यांवर्षेणभूमिशय्याव्रतेनहि ॥ ८७ ॥
आजन्ममौनव्रततोयदन्यत्रफलंस्मृतम् ॥ तदस्तुकाश्यांपक्षाहःसत्यवाक्परिभाषणात् ॥ ८८ ॥ अन्यत्रदत्वासर्वस्वंसुकृतंयत्समीरितम् ॥
सहस्रभोजनात्काश्यांतद्भूयादयुताधिकम् ॥ ८९ ॥ मुक्तिक्षेत्राणिसर्वाणियत्संसेव्योदितंफलम् ॥ पंचरात्रात्तदत्रास्तुनिषेव्यमणिकर्णिका
म् ॥ ९० ॥ प्रयागस्नानपुण्येनयत्पुण्यंस्याच्छिवप्रदम् ॥ काशीदर्शनमात्रेणतत्पुण्यंश्रद्धयास्त्विह ॥ ९१ ॥ यत्पुण्यमश्वमेधेनयत्पुण्यंराजसू
यतः ॥ काश्यांतत्पुण्यमाप्नोतुत्रिरात्रशयनाद्यमी ॥ ९२ ॥ तुलापुरुषदानेनयत्पुण्यंसम्यगाप्यते ॥ काशीदर्शनमात्रेणतत्पुण्यंश्रद्धयास्तुवै
॥ ९३ ॥ इतिविष्णोर्वरंश्रुत्वादेवदेवोजगत्पतिः ॥ उवाचचप्रसन्नात्मातथाऽस्तुमधुसूदन ॥ ९४ ॥ ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ ॥ शृणुविष्णोमहा
बाहोजगतःप्रभवाप्यय ॥ विधेहिसृष्टिंविविधांयथावत्त्वंश्रुतीरिताम् ॥ ९५ ॥ पितेवसर्वभूतानांधर्मतःपालकोभव ॥ विध्वंसनीयाविविधा
धर्मध्वंसविधायिनः ॥ ९६ ॥ धर्मेतरपथस्थानामुपसंहृतयेहरे ॥ हेतुमात्रंभवान्यस्मात्स्वकर्मनिहताहिते ॥ ९७ ॥ यथापरिणतंसस्यंपतेत्प्र
सवबंधनात् ॥ तेपरीणतपाप्मानःपतिष्यंतितथास्वयम् ॥ ९८ ॥ येचत्वामवमन्यंतेदर्पिताःस्वतपोबलैः ॥ तेषांचैवोपसंहृत्यैप्रभविष्याम्य
हंहरे ॥ ९९ ॥ उपपातकिनोयेचमहापातकिनश्चये ॥ तेपिकाशींसमासाद्यभविष्यंतिगतैनसः ॥ १०० ॥ इदंममप्रियंक्षेत्रंपंचक्रोशीपरीमितम् ॥
ममाज्ञाप्रभवेदत्रनान्याज्ञाप्रभवेदिह ॥ १ ॥

॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ इदमिति ॥ यत्त्विदानीमन्याज्ञापिप्रभवतीतिप्रतीयतेतत्त्वीश्वरेच्छयैवेतिभावः ॥ यद्वात्रमूर्तिमतः सतोममाज्ञैवेहप्रभवेन्नान्यस्यअंतर्धानेत्वन्यस्या
प्याज्ञाप्रभवतीति ॥ अथवामोक्षप्रदानरुद्रपिशाचभोगादौममाज्ञैवप्रभवेदिहनान्यस्यब्रह्मविष्णुधर्मराजादेरिति ॥ एतदेववदिष्यति ॥ पापिनामित्यादिना ॥ १ ॥

अत्युग्रतेजसाकृत्वायत्तेजस्तेनभ्रमन्नितस्ततःप्रसरन् ॥ त्रैलोक्यस्यविभ्रमआश्चर्यबुद्धिर्यस्मात्सः ॥ अत्युग्रतपसांतेजोबिभ्रत्त्रैलोक्यविभ्रममितिक्वचित्पाठः ॥ अत्युग्रतेजसामितिचान्यत्र ॥ सचस्पष्टएव ॥ २ ॥ पापिनामपीत्यपिशब्दोधार्मिकान्समुच्चिनोति ॥ तत्रधार्मिकाणांशासनंकैवल्यप्रापणमेवपापिनांरुद्रपिशाचभोगप्रापणमितिविवेकः ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रियस्येत्यादिकर्मणिषष्ठीत्रयम ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्पुण्यादंतकालेकाशीस्मरणपुण्यात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ विष्णोइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ हेविष्णोऽविमुक्तेयःसंवासोनिवासः॥कीदृशः॥कर्मनिर्मूलनक्षमःकर्मवासनोत्पाटनदक्षः ॥ सनिर्वाणायसायुज्यायविश्वेश्वरचतुर्भुजादिमूर्त्यधिष्ठात्रापरमात्मनैक्यायविदेहकैवल्यायवाजायते ॥ इहकाश्यांदेहत्यागद्वारेतिशेषः ॥ केषामित्यतआह ॥ द्वित्राणांहिपवित्राणामिति ॥ पवित्राणांदौर्लभ्यसूचनार्थंद्वित्राणामित्युक्तम् ॥ पापिनांत्वत्रैवरुद्रपिशाचभोगानंतरंनिर्वाणंशशकमशकादीनांचतारतम्येन सालोक्यसामीप्यसारूप्यसार्ष्टिलक्षणामुक्तिरितिहिशब्दार्थः ॥ तत्रसालोक्यमेकस्मिँल्लोकेऽवस्थानम् ॥ सामीप्यंसमीपेऽवस्थानम् ॥ सारूप्यंतुल्यरूपप्राप्तिः ॥ सार्ष्टिर्जगत्स्रष्ट्या

पुनर्विष्णुर्मयाप्रोक्तोमृडानिशुभलोचने ॥ अत्युग्रतेजसातेजोभ्रमंस्त्रैलोक्यविभ्रमः ॥ २ ॥ पापिनामपिजंतूनामविमुक्तनिवासिनाम् ॥ नान्यःशासयिताविष्णोतेषांशास्ताऽहमेवहि ॥ ३ ॥ योजनानांशतस्थोपियोऽविमुक्तंस्मरेद्धृदि ॥ बहुपातकपूर्णोपिनसपापैःप्रबाध्यते ॥ ४ ॥ ममप्रियस्यक्षेत्रस्ययोऽविमुक्तस्यसंस्मरेत् ॥ प्राणप्रयाणसमयेदूरगोप्यघवानपि ॥ ५ ॥ सपापपूगमुत्सृज्यस्वर्गभोगान्समश्नुते ॥ काशीस्मरणपुण्येनस्वर्गाद्भ्रष्टोहिजायते ॥ ६ ॥ पृथिव्यामेकराड्भूत्वाभुक्त्वाभोगाननेकशः ॥ प्राप्याविमुक्तंतत्पुण्यान्निर्वाणपदभाग्भवेत् ॥ ७ ॥ बहुकालमुषित्वाऽत्रनियतेंद्रियमानसः ॥ यद्यन्यत्रविपद्येतदैवयोगाच्छुचिस्मिते ॥ ८ ॥ सोपिस्वर्गसुखंभुक्त्वाभूत्वाक्षितिपतीश्वरः ॥ पुनःकाशीमवाप्याथविंदेन्नैःश्रेयसींश्रियम् ॥ ९ ॥ विष्णोऽविमुक्तेसंवासःकर्मनिर्मूलनक्षमः ॥ द्वित्राणांहिपवित्राणांनिर्वाणायेहजायते ॥ ११० ॥

दिवर्जंतुल्यप्रभावइतिभेदः ॥ इतोऽन्यथाव्याख्यानेपुराणांतरविरोधःपूर्वापरविरोधश्च ॥ यद्वा द्वित्राणांपवित्राणामविमुक्तेयःसंवासःसम्यग्वसतिःससंवासएवयत्रकुत्रापिमृतानांतेषां द्वित्राणांपवित्राणामिहास्मिन्जन्मन्येवनिर्वाणायभवति ॥ यथा घंटाकर्णह्रदेस्नात्वादृष्ट्वाविश्वेश्वरंविभुम् यत्रकुत्रमृतोवापिवाराणस्यांमृतोभवेत्तद्वदिति ॥ अत्रमरणानंतरंसर्वेषां मुक्तिःस्थिरैव ॥ अथवाऽविमुक्तेयःसंवासःसर्वेषांमरणद्वाराकर्मनिर्मूलनक्षमःसइहजीवदवस्थायां द्वित्राणांपवित्राणांनिर्वाणायजीवन्मुक्तयेजायतइत्यर्थः ॥ यद्वा हेविष्णोऽविमुक्ते यःसंवासोमरणावधिवासःसद्वित्राणांपवित्राणांहिएवनिश्चितंवानिर्वाणायकैवल्यायइहमरणाऽव्यवधानसमयेसत्वरंजायते ॥ पापिनांतुकालभैरवयातनानंतरंमोक्षायभवतीत्यर्थः॥ अन्यत्सर्वंपूर्ववत् ॥ तथाचोक्तंपाद्मे ॥ अस्यांनिवासोनिर्वाणंसाधयत्यंजसामुने केवलंधर्मसापेक्षःकर्णेजपतितद्वचः अधर्मिष्ठस्यतत्क्षेत्रेयातनांतेदिशेन्मतिम् वाराणस्यांनिवसतिरपवर्गफलप्रदा द्वित्राणांचपवित्राणांकल्प्यतेसत्वरंबलइति ॥११०॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ महिमनिमहत्त्वे ॥ १३ ॥ १४ ॥ भयात्रासात् ॥ केषामित्यतआह ॥ त्रिशूलेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वशाखावारुणैःस्वशाखोक्तस्नानसंबंधिभिः ॥ अपामार्गःप्रसिद्धःशैखरिकापरपर्यायः ॥ अपामार्गःशैखरिकोधामार्गवमयूरकौ प्रत्यक्पर्णीकीशपर्णाकीणिहीखरमंजरीत्यमरः ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ बर्हींषिकुशाः ॥ २१ ॥ २२ ॥

विष्णुरुवाच ॥ ॥ देवेशक्षेत्रमाहात्म्यंयोनजानातितत्त्वतः ॥ नश्रद्दधातिम्रियतेमृतेतस्येहकागतिः ॥ ११ ॥ ॥ शिवउवाच ॥ ॥ अन्यत्रकृत्वापापानिबहूनिसुमहांतिच ॥ अश्रद्दधानोऽतत्त्वज्ञोयद्यत्रचविपद्यते ॥ १२ ॥ महिमन्यनभिज्ञोपिक्षेत्रस्यास्यजनार्दन ॥ तस्ययागतिरुद्दिष्टातांनिशामयसुव्रत ॥ १३ ॥ पंचक्रोशींप्रविशतस्तस्यपातकसंततिः ॥ बहिरेवप्रतिष्ठेतनांतर्निर्विशतेक्वचित् ॥ १४ ॥ भयाद्बहिःस्थितायांचतस्यपातकसंततौ ॥ त्रिशूलपाशपाणीनांगणानांसीमचारिणाम् ॥ १५ ॥ प्रवेशमात्रादनघःसर्वैरेनोभिरुज्झितः ॥ संस्नायमणिकर्णिक्यांपुण्यंप्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ १६ ॥ सर्वतीर्थेषुसंस्नानाद्यत्पुण्यंसमवाप्यते ॥ तत्पुण्यमाप्यतेसम्यङ्मणिकर्ण्यैकमज्जनात् ॥ १७ ॥ विधिनातत्रसंस्नायमृद्गोमयकुशादिभिः ॥ स्वशाखावारुणैर्मंत्रैर्दूर्वापामार्गदर्भकैः ॥ १८ ॥ सर्वतीर्थेषुयत्पुण्यंसर्वदानेषुयत्फलम् ॥ मणिकर्ण्यांविधिस्नातःश्रद्धयातदवाप्नुयात् ॥ १९ ॥ अश्रद्धयापियःस्नातोमणिकर्ण्यांविधानतः ॥ सोपिपुण्यमवाप्नोतिस्वर्गप्राप्तिकरंपरम् ॥ १२० ॥ श्रद्धयाविधिवत्स्नात्वाकृत्वादेवादितर्पणम् ॥ तिलव्रीहियवैःसम्यक्सर्वयज्ञफलंभवेत् ॥ २१ ॥ श्रद्दधानोविधिस्नातःकृतसर्वोदकक्रियः ॥ जपन्देवान्समभ्यर्च्यसर्वमंत्रफलंलभेत् ॥ २२ ॥ स्नात्वामौनेनविश्वेशदर्शनान्नियतेंद्रियः ॥ सर्वव्रतकृतंश्रेयोलभेद्वाचंयमःशिवे ॥ २३ ॥ स्नानेदेवार्चनेजप्येमलमूत्रविसर्जने ॥ मौनंकुर्यात्प्रयत्नेनदंतधावनहोमयोः ॥ २४ ॥ विश्वेश्वरंसमभ्यर्च्यसूपचारैर्विधानतः ॥ यावज्जीवंशिवार्चायाःफलमाप्नोतिवैसकृत् ॥ २५ ॥ दत्वाल्पमपिदेवेशिन्यायेनोपार्जितंधनम् ॥ अविमुक्तेममक्षेत्रेनदरिद्रोभवेत्क्वचित् ॥ २६ ॥ विविधंधनमावर्ज्यंयोऽविमुक्तेनयच्छति ॥ संप्राप्यनिधनंमूढोऽन्यत्रशोचतिसर्वदा ॥ २७ ॥

सर्वव्रतकृतमशेषव्रतैःसंपादितम ॥ सर्वयज्ञकृतमितिक्वचित् ॥ श्रेयःफलम् ॥ वाचंयमोमौनी ॥ शिवेहेपार्वति ॥ वाचंयमाव्रतानितिक्वचित् ॥ अत्रवाङ्नियमस्यमहत्फलांतरमाह ॥ वाचमिति ॥ वाचंयमान्मौनात्तान्पूर्वोक्तान्सर्वान्कामान्लभतइत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

रम्याणीति ॥ यानिरम्याणिरत्नादीनितान्यविमुक्तनिवासिनांश्रेयोर्थंकृतानिदानद्वाराविधात्रेतिशेषः ॥ २८ ॥ तर्हिकिंस्वर्गाद्यर्थमेवतद्धनंनेत्याह ॥ विश्वेशप्रीणानार्थायैवेति ॥ तत्र
दृष्टांतः ॥ निधनंवायथेत्यर्थः ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्राकृतैःप्रकृतिकार्यैः ॥ ३८ ॥ पाशान्कथयन्कैमुत्यन्यायमाह ॥ चतुर्विंशति

रम्याणियानिरत्नानिगोगजाश्वांबराण्यपि ॥ कृतानितानिश्रेयोर्थमविमुक्तनिवासिनाम् ॥ २८ ॥ विश्वेशप्रीणनार्थायधनंनिधनमेववा ॥
न्यायेनकाश्यांयःकुर्यात्सधन्यःसचधर्मवित् ॥ २९ ॥ योसौविश्वेश्वरोदेवःकाशीपुर्यामुमेस्थितः ॥ लिंगरूपधरःसाक्षान्ममश्रेयास्पदंहितत्
॥ १३० ॥ अविमुक्तंमहत्क्षेत्रंपंचक्रोशपरीमितम् ॥ ज्योतिर्लिंगंतदेकंहिज्ञेयंविश्वेश्वराभिधम् ॥ ३१ ॥ एकदेशस्थितमपियथामार्तंडमंडल
म् ॥ दृश्यतेसर्वगंसर्वैःकाश्यांविश्वेश्वरस्तथा ॥ ३२ ॥ निष्प्रत्यूहेनयोगेननानाजन्मार्जितेनच ॥ यत्फलंलभ्यतेऽन्यत्रतत्काश्यांत्यजतस्तनुम्
॥ ३३ ॥ तप्त्वातपांसिसर्वाणिबहुकालंजितेंद्रियैः ॥ यत्फलंलभ्यतेऽन्यत्रतत्काश्यामेकरात्रतः ॥ ३४ ॥ अक्षेत्रमहिमज्ञोपिश्रद्धाहीनो
पिकालतः ॥ काशीप्रवेशादनघोऽमृतत्त्वंलभतेमृतः ॥ ३५ ॥ कृत्वाप्येनांसिचोग्राणिकालात्प्राप्याथकाशिकाम् ॥ त्यक्त्वातनुंप्रसादान्मेमा
मेवप्रतिपद्यते ॥ ३६ ॥ विनाममप्रसादंवैकःकाशींप्रतिपद्यते ॥ विनाब्रध्नंविशालाक्षिदिनकृत्कइहोच्यते ॥ ३७ ॥ अप्राप्यकाशींकोदेविनिरं
तरसुखंलभेत् ॥ ब्रह्माद्याःप्राकृतैःपाशैर्यतोबद्धानिरंतरम् ॥ ३८ ॥ चतुर्विंशतिभिःपाशैस्त्रिगुणैःक्रिययादृढैः ॥ कंठबद्धाविमुच्यंतेकथंकाशींवि
नाजनाः ॥ ३९ ॥ बहूपसर्गोयोगोयंकृच्छ्रसाध्यंतपोहियत् ॥ योगाद्भ्रष्टस्तपोभ्रष्टोगर्भक्लेशसहःपुनः ॥ १४० ॥ कृत्वापिकाश्यांपापानिकाश्या
मेवम्रियेतचेत् ॥ भूत्वारुद्रपिशाचोपिपुनर्मुक्तिमवाप्स्यति ॥ ४१ ॥ काश्यांमृतानांजंतूनांदैवात्पापकृतामपि ॥ नपातोनरकेतेषांतेषांशास्ता
हमेवयत् ॥ ४२ ॥ कायंविज्ञायसापायंस्मृत्वागर्भस्यवेदनाम् ॥ त्यक्त्वाराज्यमपिप्राज्यंसेव्याकाशीनिरंतरम् ॥ ४३ ॥ अतर्कितंसमभ्येत्य
यमदूताःसुदारुणाः ॥ बद्ध्वापाशैर्हनिष्यंतिक्षिप्रंकाशींततःश्रयेत् ॥ ४४ ॥

भिःरिति ॥ चतुर्विंशतिभिःप्रकृतिमहदहंकारपंचतन्मात्रषोडशविकारैः ॥ त्रिगुणैस्तमोरजःसत्त्वात्मकैः ॥ क्रिययाधर्मार्थकामादिलक्षणया ॥ दृढैरच्छेद्यैः ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥
॥ ४२ ॥ प्राज्यमुत्कृष्टम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

नपापेभ्योभयंयत्रेति ॥ अत्रकृतानांपापानांपंचक्रोशयात्रादिनाविनाशात् ॥ तथाचपाद्मे ॥ संचितंयद्बहिःक्षेत्राद्वाराणस्यांतथैवच अंतर्गृहेकृतंयच्चजन्मांतरकृतंचयत् इत्युपक्रम्य ब्रह्महत्यादिपापानिप्रदक्षिणपदेपदे नश्यंनिसकलान्येवमत्क्षेत्रस्यप्रदक्षिणादिति ॥ अन्यत्रजन्मांतरेवाकृतानांप्रवेशदर्शनादिनाक्षयात् ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ पंचक्रोशींप्रविशतइति ॥ ब्रह्मवैवर्तेच ॥ कालाद्भयंनास्तियत्रयत्रपापभयंनहि जन्मांतरसहस्रेषुकृतंनश्यतिदर्शनादिति ॥ यत्तुपद्मपुराणेकाशीमाहात्म्येपंचाध्याय्यांभृगुणोक्तंकाशीकृतमहापातकोपपातकानांभोगादेवक्षयइति तत्तुपंचक्रोश्यादियात्राव्यतिरिकेणेतिज्ञातव्यम् ॥ अन्यथापंचक्रोश्यादियात्राविधायकशास्त्रंपीड्येत ॥ ४५ ॥ प्राप्यंप्राप्तव्यम् ॥ प्राप्तमितिक्वचित् ॥ ४६ ॥

नपापेभ्योभयंयत्रनभयंयत्रवैयमात् ॥ नगर्भवासभीर्यत्रतांकाशींकोनसंश्रयेत् ॥ ४५ ॥ अद्यप्रातःपरश्वोवामरणंप्राप्यमेवच ॥ यावत्कालविलंबोस्तितावत्काशींसमाश्रयेत् ॥ ४६ ॥ प्राप्तेतुमरणेपुंसांपुनर्जन्मपुनर्मृतिः ॥ अपुनर्भवभूमिंचतस्मात्काशींश्रयेद्बुधः ॥ ४७ ॥ पुत्रक्षेत्रकलत्राख्यांत्यक्त्वामायांहिवैष्णवीम् ॥ भवांतरेनेकरूपांभवघ्नींकाशिकांश्रयेत् ॥ ४८ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ दूरंमेमरणंयुवाहमधुनाधार्यैनचित्तेत्विति श्रोतव्योनिभृतंकृतांतमहिषग्रैवेयघंटारवः ॥ नैकट्यात्प्रकटोत्कटश्रमघटामप्राप्यहित्वाद्भुतंजीर्णांपर्णकुटींततःपटुमतिर्गच्छेत्पुरींधूर्जटेः ॥ ४९ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ अगस्त्यस्यपुरःसूतकथयित्वाकथामिमाम् ॥ सर्वपापप्रशमनींपुनःस्कंदउवाचह ॥ १५० ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडमणिकर्णिकाख्यानंनामषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ दूरमिति ॥ अहंयुवाऽमरणंममदूरेइतिचित्तेनधार्यंनधारणंकर्तव्यम् ॥ तुशब्दादेतादृशंवचनंनश्रोतव्यमित्यर्थः ॥ किंतुनिभृतंनिश्चलंगुप्तंवायथास्यात्तथायममहिषग्रीवाभरणघंटारवोविषयांतरव्यासंगंविहायश्रोतव्यः ॥ घंटाग्रीवंमहिषमारुह्ययमोमांनेतुमागतइतिसदाभावनीयमित्यर्थः ॥ तस्मान्नैकट्याच्छीघ्रमेववार्धकमप्राप्येतियावत् ॥ प्रकर्षेणोत्कटाअधिकायाश्रमघटाश्रमसमूहस्तामप्राप्यजीर्णांपर्णकुटींहित्वाजीर्णपर्णकुटीसदृशंतुच्छंगृहंहित्वापटुमतिःसुबुद्धिर्धूर्जटेःपुरींगच्छेदित्यर्थः ॥ प्रकटोत्कटइतिपाठेकाशीप्राप्तावत्युत्कंठावानित्यर्थः ॥ प्रकटोत्कटश्रुतिपुटीमितिपाठेकाशीविशेषणम् ॥ गुणवर्णनादिश्रवणेच्छयाप्रकटोत्कटमतिशयोत्कटंश्रुतिपुटंश्रवणयुगलंयस्यांतामिति ॥ ४९ ॥ १५० ॥

इतिश्री.रामानंदकृतयांकाशीखंडटीकायांषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

समाधिकतमेविशेध्यायेपापप्रणोदनः ॥ सुखमोक्षप्रदायाःश्रीगंगायामहिमोच्यते ॥ १॥ अतीतेऽध्यायेइदंक्षेत्रंयंकालमारभ्यपरांप्रथितिमापन्नंआनंदकाननमविमुक्तंकाशीतिनामत्रि
तयादिकंचनिरूप्यात्रप्रथमतोवाराणसीतिषष्ठप्रश्नस्योत्तरंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ वाराणसीति ॥ १ ॥ २ ॥ निर्दग्धानिति ॥ भगीरथःकपिलस्ययःक्रोधस्तेनजातोयस्तेषांस्वदेहजोऽग्नि
स्तेन ॥ यथाश्रुतव्याख्यानेनसाधुवादोमुनिकोपभर्जिताइत्यादिभागवतवचनविरोधात् ॥ सागरान्सगरस्यपुत्रान्स्वस्यपूर्वजान्पितामहान्निर्दग्धान्श्रुत्वातपसेकृतनिश्चयःसन्हिम
वंतंजगामेतितृतीयेनान्वयः॥अश्वमेधस्यांगभूतेऽश्वेरक्षणार्थंसंयुक्तान्पित्रानियुक्तान् ॥ संसक्तानितिपाठेसंलग्नानित्यर्थः ॥३॥ ४॥ अमात्येषुन्यस्तानिक्षिप्माराज्यधूःराज्यभारोयेनसत

स्कंदउवाच॥ ॥वाराणसीतिप्रथितंयथाचानंदकाननम् ॥ तथाचकथयामीहदेवदेवेनभाषितम् ॥ १ ॥ ॥ईश्वरउवाच॥ ॥ निशामय
महाबाहोविष्णोत्रैलोक्यसुंदर ॥ प्राप्तंवाराणसीत्याख्यामविमुक्तंयथातथा ॥ २ ॥ निर्दग्धान्सागरान्श्रुत्वाकपिलक्रोधवह्निना ॥ अश्वमे
धाश्वसंयुक्तान्पूर्वजान्स्वान्भगीरथः॥ ३ ॥ सूर्यवंशेमहातेजाराजापरमधार्मिकः॥ आरिराधयिषुर्गंगांतपसेकृतनिश्चयः ॥ ४ ॥ हिमवंतं
नगश्रेष्ठममात्यन्यस्तराज्यधूः॥ जगामयशसांराशिरुद्दिधीर्षुःपितामहान् ॥५॥ ब्रह्मशापाग्निनिर्दग्धान्महादुर्गतिगानपि॥ विनात्रिमार्गगां
विष्णोकोजंतूंस्त्रिदिवंनयेत् ॥ ६ ॥ ममैवसापरामूर्तिस्तोयरूपाशिवात्मिका ॥ ब्रह्मांडानामनेकानामाधारःप्रकृतिःपरा ॥ ७ ॥ शुद्धविद्यास्व
रूपाचत्रिशक्तिःकरुणात्मिका ॥ आनंदामृतरूपाचशुद्धधर्मस्वरूपिणी ॥ ८ ॥ यामेतांजगतांधात्रींधारयामिस्वलीलया ॥ विश्वस्यरक्षणा
र्थायपरब्रह्मस्वरूपिणीम् ॥ ९ ॥ त्रैलोक्येयानितीर्थानिपुण्यक्षेत्राणियानिच ॥ सर्वत्रसर्वेयेधर्माःसर्वेयज्ञाःसदक्षिणाः ॥ १० ॥

था ॥ ५ ॥ ननुपितॄणामुद्धारार्थमन्यदेवकिंचित्साधनमनुष्ठेयंकिंहिमालयंगत्वागंगाराधनेनतत्राह ॥ ब्रह्मशापेति ॥ ६ ॥ ननुकथंतस्याजलमय्याएतादृशंसामर्थ्यंतत्राह ॥ ममैवेति ॥
॥ ७ ॥ तिस्रइच्छाज्ञानक्रियारूपाःसत्त्वरजस्तमोरूपावाशक्तयोयस्याःसात्रिशक्तिः ॥ आनंदाऽमृतरूपासुखात्मककैवल्यस्वरूपा ॥ धर्मस्यशुद्धत्वंनिर्व्याजत्वम् ॥ अविद्यातत्कार्य
योर्धरणाद्धर्मः ॥ शुद्धश्चासौधर्मश्चेतिशुद्धधर्मःपरमात्मातत्स्वरूपिणीशुद्धधर्मस्वरूपिणी ॥ ८ ॥ किमत्रप्रमाणमहमेवेश्वरइत्याह ॥ यामेतामिति ॥ यद्वा कासेत्यपेक्षायामंगुल्यानि
र्दिशति ॥ यामेतामिति ॥ स्वलीलयास्वस्यक्रीडया ॥ स्वमौलिनेतिकचित् ॥ परब्रह्मस्वरूपिणींपरब्रह्मस्वरूपपरिपूर्णाम् ॥ ९ ॥ १० ॥

सांगाषडंगसहिता ॥ तानिचषडंगानिशिक्षाकल्पोव्याकरणंछंदोनिरुक्तज्योतींषि ॥ चतुर्विधाचतुष्प्रकाराऋग्यजुःसामाथर्वरूपेत्यर्थः ॥ चतुर्मितेतिपाठेचतुर्द्धामितापरिमितागंगा
ऽलकनंदाचक्षुर्भद्रेतिपरिगणितेतियावत् ॥ कश्चापिब्रह्मापि ॥ अयमेवपाठः ॥ गणामरुदादयः ॥ ११ ॥ पुरुषार्थाधर्मार्थकाममोक्षाः ॥ मूर्तिमंतोप्येतेसूक्ष्मरूपेणादृश्यरूपेणसंस्थि
ताइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ सर्वदानप्रदःसर्वदानंप्रकर्षेणददातीतितथा ॥ सर्वदानव्रतइतिपाठेसर्वाणिदानानिव्रतानिचयस्यसः ॥ १४ ॥ १५ ॥ पूतोमुक्तः ॥ मुक्तिस्त्वद्दर्शनाद्देवीत्यु

तपांसिविष्णोसर्वाणिश्रुतिःसांगाचतुर्विधा ॥ अहंचत्वंचकश्चापिदेवतानांगणाश्चये ॥ ११ ॥ पुरुषार्थाश्चसर्वैवैशक्तयोविविधाश्चयाः ॥
गंगायांसर्वएवैतेसूक्ष्मरूपेणसंस्थिताः ॥ १२ ॥ सस्नातःसर्वतीर्थेषुसर्वक्रतुषुदीक्षितः ॥ चीर्णसर्वव्रतःसोपियस्तुगंगांनिषेवते ॥ १३ ॥ तपां
सितेनतप्तानिसर्वदानप्रदःसच ॥ सप्राप्तयोगनियमोयस्तुगंगांनिषेवते ॥ १४ ॥ सर्ववर्णाश्रमेभ्यश्चवेदविद्भ्यश्चवैतथा ॥ शास्त्रार्थपारगेभ्य
श्चगंगास्नायीविशिष्यते ॥ १५ ॥ मनोवाक्कायजैर्दोषैर्दुष्टोबहुविधैरपि ॥ वीक्ष्यगंगांभवेत्पूतःपुरुषोनात्रसंशयः ॥ १६ ॥ कृतेसर्वत्रतीर्थानि
त्रेतायांपुष्करंपरम् ॥ द्वापरेतुकुरुक्षेत्रंकलौगंगैवकेवलम् ॥ १७ ॥ [1]पूर्वजन्मांतराभ्यासवासनावशतोहरे ॥ गंगातीरेनिवासःस्यान्मदनुग्रह
तःपरात् ॥ १८ ॥ ध्यानंकृतेमोक्षहेतुस्त्रेतायांतच्चवैतपः ॥ द्वापरेतद्द्वयंयज्ञाःकलौगंगैवकेवलम् ॥ १९ ॥ योदेहपतनाद्यावद्गंगातीरंनमुंचति ॥
सहिवेदांतविद्योगीब्रह्मचर्यव्रतीसदा ॥ २० ॥ कलौकलुषचित्तानांपरद्रव्यरतात्मनाम् ॥ विधिहीनक्रियाणांचगतिर्गंगांविनानहि ॥ २१ ॥ अ
लक्ष्मीःकालकर्णीचदुःस्वप्नोदुर्विचिंतितम् ॥ गंगागंगेतिजपनात्तानिनोपविशंतिहि ॥ २२ ॥ गंगाहिसर्वभूतानामिहामुत्रफलप्रदा ॥ भावा
नुरूपतोविष्णोसदासर्वजगद्धिता ॥ २३ ॥

क्तत्वात् ॥ पवित्रोवा ॥ दृष्टाजन्मशतंपापंहंतिगंगेत्युक्तेः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तच्चवैतपःतद्ध्यानंतपश्चमोक्षहेतुरितिसर्वत्रान्वेति ॥ कलौगंगैवेति ॥ तथाचोक्तं ॥ अग्निहोत्रा
दिकर्माणिसापायानिकलौयुगे गंगास्नानंहरेर्नामनिरपायमिदंद्वयमिति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कालकर्णीकाकविष्ठाराक्षसीविशेषोवा ॥ दुःस्वप्नंदुष्टस्वप्नः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ दुःस्व
मइत्येववापाठः ॥ २२ ॥ भावानुरूपतोभक्त्यनुसारेण ॥ २३ ॥

---

[1] पुस्तकांतरेत्वयंश्लोकोध्यानंकृतेइतिश्लोकादुत्तरोदृश्यते ॥

॥ २४ ॥ गंगायांतत्तीरइत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ श्रद्धेति ॥ श्रद्धासाध्यत्वाच्छ्रद्धाधर्मइत्युपचारः ॥ एवमग्रेपि ॥ तथाचोक्तंगीतायां ॥ श्रद्धावाँल्लभतेज्ञानमिति ॥ श्रद्धयाग्निःसमिद्ध्यतइतिश्रुतेश्च ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्मांडबाह्यस्थमिति ॥ तथाचभागवते ॥ यज्ञलिंगस्यविष्णोर्विचक्रमतोवामपादांगुष्ठनखनिर्भिन्नोर्ध्वांडकटाहविवरेणांतःप्रविष्टायाबाह्यजल

यज्ञदानतपोयोगजपाःसनियमायमाः॥ गंगासेवासहस्रांशंनलभंतेकलौहरे ॥ २४॥ किमष्टांगेनयोगेनकिंतपोभिःकिमध्वरैः ॥ वासएव
हिगंगायांब्रह्मज्ञानस्यकारणम् ॥ २५ ॥ अपिदूरस्थितस्यापिगंगामाहात्म्यवेदिनः॥ अयोग्यस्यापिगोविंदभक्त्यागंगाप्रसीदति ॥ २६ ॥
श्रद्धाधर्मःपरःसूक्ष्मःश्रद्धाज्ञानंपरंतपः॥ श्रद्धास्वर्गश्चमोक्षश्चश्रद्धयासाप्रसीदति ॥ २७॥ अज्ञानरागलोभाद्यैःपुंसांसंमूढचेतसाम् ॥ श्रद्धा
नजायतेधर्मेगंगायांचविशेषतः॥ २८ ॥ बहिःस्थितंजलंयद्वन्नारिकेलांतरेस्थितम् ॥ तथाब्रह्मांडबाह्यस्थंपरब्रह्मांबुजाह्नवी ॥ २९ ॥ गंगा
लाभात्परोलाभःक्वचिदन्योनविद्यते॥ तस्माद्गंगामुपासीतगंगैवपरमःपुमान् ॥ ३० ॥ शक्तस्यपंडितस्यापिगुणिनोदानशीलिनः॥ गंगास्ना
नविहीनस्यहरेजन्मनिरर्थकम् ॥ ३१ ॥ वृथाकुलंवृथाविद्यावृथायज्ञावृथातपः ॥ वृथादानानितस्येहकलौगंगांनयोभजेत् ॥ ३२ ॥ गुणव
त्पात्रपूजायांनस्याद्वैतादृशंफलम् ॥ यथागंगाजलस्नानपूजनेविधिनाफलम् ॥ ३३ ॥ ममतेजोग्निगर्भेयंममवीर्यातिसंवृता ॥ दाहिकासर्व
दोषाणांसर्वपापविनाशिनी ॥ ३४॥ स्मरणादेवगंगायाःपापसंघातपंजरम् ॥ शतधाभेदमायातिगिरिर्वज्रहतोयथा ॥ ३५॥ गंगांगच्छ
तियस्त्वेकोयस्तुभक्त्यानुमोदयेत् ॥ तयोस्तुल्यंफलंप्राहुर्भक्तिरेवात्रकारणम् ॥ ३६॥ गच्छंस्तिष्ठन्जपन्ध्यायन्भुंजन्जाग्रत्स्वपन्[1]वदन् ॥
यःस्मरेत्सततंगंगांसहिमुच्येतबंधनात् ॥ ३७॥

धारेति ॥ तथाभगवत्पादीयवचनंच ॥ ब्रह्मांडंखंडयंतीहरशिरसिजटावल्लिमुल्लासयंतीस्वर्लोकादापतंतीकनकगिरिगुहागंडशैलात्स्खलंती क्षोणीपृष्ठेलुठंतीदुरितचयचमूंनिर्भरंभर्त्सयंतीपाथोधिपूरयंतीसुरनगरसरित्पावनीनःपुनात्विति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ममवीर्यातिसंवृताममप्रभावातिशयेनसंपन्नामत्सदृशीत्यर्थः ॥ अभिसंवृतेतिपाठेपि सएवार्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

---

[1] श्वसन्नितिक्वचित्पाठः

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ हैतुकाःसत्क्रियासुहेतुभिःसंदेहोत्पादकाः ॥ बहुसंश

पितॄनुद्दिश्ययोभक्त्यापायसंमधुसंयुतम् ॥ गुडसर्पिस्तिलैःसार्धंगंगांभसिविनिक्षिपेत् ॥ ३८ ॥ तृप्ताभवंतिपितरस्तस्यवर्षशतंहरे ॥ यच्छंति
विविधान्कामान्परितुष्टाःपितामहाः ॥ ३९ ॥ लिंगेसंपूजितेसर्वमर्चितंस्याज्जगद्यथा ॥ गंगास्नानेनलभतेसर्वतीर्थफलंतथा ॥ ४० ॥ गंगा
यांतुनरःस्नात्वायोलिंगंनित्यमर्चति ॥ एकेनजन्मनामुक्तिंपरांप्राप्नोतिसध्रुवम् ॥ ४१ ॥ अग्निहोत्रंचयज्ञाश्चव्रतदानतपांसिच ॥ गंगायां
लिंगपूजायाःकोट्यंशेनापिनोसमाः ॥ ४२ ॥ गंगांगंतुंविनिश्चित्यकृत्वाश्राद्धादिकंगृहे ॥ स्थितस्यसम्यक्संकल्पात्तस्यनंदंतिपूर्वजाः ॥ ४३ ॥
पापानिचरुदंत्याशुहाक्वयास्यामइत्यलम् ॥ लोभमोहादिभिःसार्धंमंत्रयंतिपुनःपुनः ॥ ४४ ॥ यथानगंगांयात्येषतथाविघ्नंप्रकुर्महे ॥ गंगां
गतोयथाचैषनउच्छित्तिंविधास्यति ॥ ४५ ॥ गृहाद्गंगावगाहार्थंगच्छतस्तुपदेपदे ॥ निराशानिव्रजंत्येवपापान्यस्यशरीरतः ॥ ४६ ॥ पूर्वजन्म
कृतैःपुण्यैस्त्यक्त्वालोभादिकंहरे ॥ व्युदस्यसर्वविघ्नौघान्गंगांप्राप्नोतिपुण्यवान् ॥ ४७ ॥ अनुषंगेनमौल्येनवाणिज्येनापिसेवया ॥ कामास
क्तोपिवामर्त्योगंगास्नातोदिवंव्रजेत् ॥ ४८ ॥ अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहनोहियथादहेत् ॥ अनिच्छयापिसंस्नातागंगापापंतथादहेत् ॥ ४९ ॥
तावद्भ्रमतिसंसारेयावद्गंगांनसेवते ॥ संसेव्यगंगांनोजंतुर्भवक्लेशंप्रपश्यति ॥ ५० ॥ योगंगांभसिनिस्नातोभक्त्यासंत्यक्तसंशयः ॥
मनुष्यचर्मणानद्धःसदेवोनात्रसंशयः ॥ ५१ ॥ गंगास्नानार्थमुद्युक्तोमध्येमार्गंमृतोयदि ॥ गंगास्नानफलंसोपितदाप्नोतिनसंशयः ॥ ५२ ॥
माहात्म्यंयेचगंगायाःशृण्वंतिचपठंतिच ॥ तेप्यशेषैर्महापापैर्मुच्यंतेनात्रसंशयः ॥ ५३ ॥ दुर्बुद्धयोदुराचाराहैतुकाबहुसंशयाः ॥ पश्यंतिमो
हिताविष्णोगंगामन्यनदीमिव ॥ ५४ ॥ जन्मांतरकृतैर्दानैस्तपोभिर्नियमैर्व्रतैः ॥ इहजन्मनिगंगायांनृणांभक्तिःप्रजायते ॥ ५५ ॥ गंगाभक्ति
मतामर्थेमहेंद्रादिपुरेषुच ॥ हर्म्याणिरम्यभोगानिनिर्मितानिस्वयंभुवा ॥ ५६ ॥

यादृष्टादृष्टकर्मसुनानासंशयवंतः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

सिद्धयोऽणिमाद्याः ॥ सिद्धिलिंगानिसिद्धिदानिलिंगानिप्रत्यक्षमाहात्म्यभांजीतिवा ॥ स्पर्शलिंगानियत्संपर्केणलोहादयःसुवर्णानिभवंतितादृशपाषाणघटितानिलिंगानीत्यर्थः ॥ स्प
र्शमात्रेणधर्मार्थकाममोक्षसाधकानिलिंगानीतिवा ॥ रत्नरचितारत्नैर्विनिर्मिताः ॥ रत्नखचिताइतिपाठेरत्नैर्निबद्धाइत्यर्थः॥५७॥ अतएवेति ॥ यतःसिद्ध्यादयःपापभीतितस्तद्बाधापरि

सिद्धयःसिद्धिलिंगानिस्पर्शलिंगान्यनेकशः ॥ प्रासादारत्नरचिताश्चितामणिगणा अपि ॥५७॥ गंगाजलांतस्तिष्ठंतिकलिकल्मषभीतितः ॥
अतएवहिसंसेव्याकलौगंगेष्टसिद्धिदा ॥ ५८ ॥ सूर्योदयेतमांसीववज्रपातभयान्नगाः ॥ तार्क्ष्येक्षणाद्यथासर्पामेघावाताहताइव ॥ ५९ ॥
तत्त्वज्ञानाद्यथामोहःसिंहंदृष्ट्वायथामृगाः॥ तथासर्वाणिपापानियांतिगंगेक्षणात्क्षयम् ॥ ६० ॥ दिव्यौषधैर्यथारोगालोभेनचयथागुणाः ॥
यथाग्रीष्मोष्मसंपत्तिरगाधह्रदमज्जनात् ॥ ६१ ॥ तूलशैलःस्फुलिंगेनयथानश्यतितत्क्षणात् ॥ तथादोषाःप्रणश्यंतिगंगांभःस्पर्शनाद्ध्रुवम्
॥ ६२ ॥ क्रोधेनचतपोयद्वत्कामेनचयथामतिः॥अनयेनयथालक्ष्मीर्विद्यामानेनवैयथा॥६३॥ दंभकौटिल्यमायाभिर्यथाधर्मोविनश्यति॥
तथानश्यंतिपापानिगंगायादर्शनेनतु॥ ६४ ॥ मानुष्यंदुर्लभंप्राप्यविद्युत्संपातचंचलम् ॥ गंगां यःसेवतेसोत्रबुद्धेःपारंपरंगतः॥ ६५॥ विधू
तपापायेमर्त्याःपरंज्योतिःस्वरूपिणीम् ॥ सहस्रसूर्यप्रतिमांगंगांपश्यंतितेभुवि ॥ ६६ ॥ साधारणांभसापूर्णांसाधारणनदीमिव ॥ पश्यंतिना
स्तिकागंगांपापोपहतलोचनाः॥ ६७॥ संसारमोचकश्चाहंजनानामनुकंपया ॥ गंगातरंगरूपेणसोपानंनिर्ममेदिवः ॥ ६८॥ सर्वएवशुभः
कालःसर्वोदेशस्तथाशुभः॥ सर्वोजनोदानपात्रंश्रीमतीजाह्नवीतटे॥ ६९ ॥ यथाश्वमेधोयज्ञानांनगानांहिमवान्यथा ॥ व्रतानांचयथास
त्यंदानानामभयंयथा॥ ७० ॥ प्राणायामश्चतपसांमंत्राणांप्रणवोयथा ॥ धर्माणामप्यहिंसाचकाम्यानांश्रीर्यथावरा॥ ७१ ॥ यथात्मवि
द्याविद्यानांस्त्रीणांगौरीयथोत्तमा॥ सर्वदेवगणानांचयथात्वंपुरुषोत्तम॥ ७२ ॥

हारार्थंगंगाजलमध्येतिष्ठंत्यतःसर्वोत्कृष्टत्वाद्गंगैवसंसेव्येत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६०॥ संपत्तिःसंपन्नतासंप्राप्तिर्वा ॥ संततिरितिक्वचित् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥६३॥ दंभोधर्मध्वजित्वम् ॥
कौटिल्यंमत्सरः ॥ मायावंचनापरप्रतारणमित्येतत् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ नास्तिकास्त्यक्तवेदप्रमाण्याबौद्धादिप्रभेदाइत्यर्थः ॥ ६७ ॥ दिवःकांतिमत्याःस्वप्रकाशपरमसुखस्वरूपा
यानिर्वृतेरित्यर्थः ॥ सोपानमारोहमार्गम् ॥ ६८ ॥ श्रीमतीजाह्नवीत्यत्रपुंवद्भावाभावआर्षः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ शिवभक्तस्यलक्षणमाह ॥ हरेयइति ॥ ७४ ॥ वात्याचक्रवातः ॥ पुण्यरूपंतोयंवोढुंशीलंयस्याःसापुण्यवाहिनी ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ तदालयकरस्तयोःशिवविष्ण्वोः
प्रासादकर्ता ॥ तस्यतयोरालयस्यसंमार्जनादिकृद्रजोवारणादिकृत् ॥ आदिपदेनोक्षणलेपनादीनिगृह्यंते ॥ ७८ ॥ तिर्यग्योनिगतोपिवेत्यपिशब्दाज्जलजंत्वादीनिगृह्यंते ॥ मृत्योंमर

सर्वेषामेवपात्राणांशिवभक्तोयथावरः॥ तथासर्वेषुतीर्थेषुगंगातीर्थंविशिष्यते॥ ७३ ॥ हरेयश्चावयोर्भेदंनकरोतिमहामतिः॥ शिवभक्तः
सविज्ञेयोमहापाशुपतश्चसः॥ ७४ ॥ पापपांसुमहावात्यापापद्रुमकुठारिका॥ पापेंधनदवाग्निश्चगंगेयंपुण्यवाहिनी॥ ७५॥ नानारूपाश्च
पितरोगाथागायंतिसर्वदा॥ अपिकश्चित्कुलेस्माकंगंगास्नायीभविष्यति ॥ ७६ ॥ देवर्षीन्परिसंतर्प्यदीनानाथांश्चदुःखितान्॥ श्रद्धयावि
धिनास्नात्वादास्यतेसलिलांजलिम्॥ ७७॥ अपिनःसकुलेभूयाद्धिवेविष्णौचसाम्यदृक्॥ तदालयकरोभक्त्यातस्यसंमार्जनादिकृत्॥ ७८॥
अकामोवासकामोवातिर्यग्योनिगतोपिवा॥ गंगायांयोमृतोमर्त्योनरकंसनपश्यति ॥ ७९ ॥ तीर्थमन्यत्प्रशंसंतिगंगातीरेस्थिताश्चये॥ गं
गांनबहुमन्यंतेतेस्युर्निरयगामिनः॥ ८० ॥ मांचत्वांचैवयोद्वेष्टिगंगांचपुरुषाधमः॥ स्वकीयैःपुरुषैःसार्धंसघोरंनरकंव्रजेत्॥ ८१ ॥ षष्टिर्गण
सहस्राणिगंगांरक्षंतिसर्वदा॥ अभक्तानांचपापानांवासेविघ्नंप्रकुर्वते ॥ ८२ ॥ कामक्रोधमहामोहलोभादिनिशितैःशरैः॥ घ्नंतितेषांमनस्त
त्रस्थितिंचापनयंतिच॥ ८३॥ गंगांसमाश्रयेद्यस्तुसमुनिःसचपंडितः ॥ कृतकृत्यःसविज्ञेयःपुरुषार्थचतुष्टये॥ ८४॥ गंगायांचसकृत्स्नातो
हयमेधफलंलभेत्॥ तर्पयंश्चपितॄंस्तत्रतारयेन्नरकार्णवात् ॥ ८५ ॥ नैरंतर्येणगंगायांमासंयःस्नातिपुण्यवान्॥ शक्रलोकेसवसतियावच्छ
क्रःसपूर्वजः॥ ८६॥ अब्दंयःस्नातिगंगायांनैरंतर्येणपुण्यभाक्॥ विष्णोर्लोकंसमासाद्यससुखंसंवसेन्नरः ॥ ८७॥ गंगायांस्नातियोमर्त्यो
यावज्जीवंदिनेदिने॥ जीवन्मुक्तःसविज्ञेयोदेहांतेमुक्तएवसः ॥ ८८ ॥ तिथिनक्षत्रपूर्वादिनापेक्ष्यंजाह्नवीजले॥ स्नानमात्रेणगंगायांसंचि
ताघंविनश्यति॥ ८९॥

णधर्मायःकश्चिदपीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ गंगांनबहुमन्यंतेसर्वतीर्थाधिकांनमन्यंतइत्यर्थः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२॥ मोहोऽविवेकस्तस्यमहत्त्वंनामतत्त्वज्ञानमंतरेणापरिच्छेद्यत्वम् ॥ घ्नंत्युच्चा
टयंति ॥ तत्रगंगातीरे ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ तिथिनक्षत्रपूर्वादियत्संकल्पवाक्यंतन्नापेक्ष्यमित्यर्थः ॥ पर्वादीतिपाठेआदिपदेनदिनादिकंगृह्यते ॥ ८९ ॥

भागीरथीतीरंसिद्धिक्षेत्रम् ॥ तथाचोक्तम॥ गंगातीरेवसेन्नित्यंभिक्षुर्मोक्षपरायणः सिद्धिक्षेत्रंतुतज्ज्ञेयंयावद्धनुशतत्रयमिति॥यस्तुभागीरथींगंगांसुखसेव्यांनसेवतइतिक्वचित्पाठस्तदातु
गंगामित्युक्तेकावेर्यादावतिप्रसंगःस्यादतदुक्तंभागीरथीमिति ॥ कावेरीतुंगभद्राचकृष्णावेणीचगौतमी भागीरथीतिविख्याताःपंचगंगाःप्रकीर्तिताइतितासामपिगंगात्वात् ॥ भागीरथी
मित्युक्तेभगीरथेनाधिष्ठितांभागीरथीमित्ययोध्यापुर्यादावपियातितद्व्यवच्छेदार्थमाह ॥ गंगामिति ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्रतिकृतेःप्रतिमायाः ॥ ९२ ॥ वाचकप्रीणनाद्धनैर्द्रव्यैर्वाचकस्य
संतर्पणादित्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ मंत्रजपैः ॐनमःशिवायेत्यनेनवक्ष्यमाणविंशत्यक्षरगंगामंत्रेणवाभिमंत्रितैः ॥ स्नानंलिंगादेरितिशेषः ॥ ९५ ॥ अष्टद्रव्यविमिश्रेणेतिश्लोकद्वयंवा

पंडितोपिसमूर्खःस्याच्छक्तियुक्तोप्यशक्तिकः ॥ यस्तुभागीरथीतीरंसुखसेव्यंनसंश्रयेत् ॥ ९० ॥ किंवायुषाप्यरोगेणविकासिन्याथकिंश्रि
या ॥ किंवाबुद्ध्याविमलयायदिगंगांनसेवते ॥ ९१ ॥ यःकारयेदायतनंगंगाप्रतिकृतेर्नरः ॥ भुक्त्वासभोगान्प्रेत्यापियातिगंगासलोकता
म्॥ ९२ ॥ शृण्वंतिमहिमानंयेगंगायानित्यमादरात्॥ गंगास्नानफलंतेषांवाचकप्रीणनाद्धनैः॥ ९३ ॥ पितॄनुद्दिश्ययोलिंगंस्नपयेद्गांगवारि
णा॥ तृप्ताःस्युस्तस्यपितरोमहानिरयगाअपि ॥ ९४ ॥ अष्टकृत्वोमंत्रजपैर्वस्त्रपूतैःसुगंधिभिः ॥ प्रोचुर्गांगजलैःस्नानंघृतस्नानाधिकंबुधाः
॥ ९५॥ अष्टद्रव्यविमिश्रेणगंगातोयेनयःसकृत्॥ मागधप्रस्थमात्रेणताम्रपात्रस्थितेनच॥ ९६॥ भानवेऽर्घंप्रदद्याच्चस्वकीयपितृभिःसह॥
सोतितेजोविमानेनसूर्यलोकेमहीयते॥ ९७॥ आपःक्षीरंकुशाग्राणिघृतंमधुगवांदधि ॥ रक्तानिकरवीराणिरक्तचंदनमित्यपि॥ ९८ ॥ अ
ष्टांगार्घोयमुद्दिष्टस्त्वतीवरवितोषणः॥ गांगैर्वार्भिःकोटिगुणोज्ञेयोविष्णोऽन्यवारितः॥९९॥ गंगातीरेस्वशक्त्यायःकुर्याद्देवालयंसुधीः॥ अ
न्यतीर्थप्रतिष्ठातोभवेत्कोटिगुणंफलम्॥ १०० ॥ अश्वत्थवटचूतादिवृक्षारोपेणयत्फलम् ॥ कूपवापीतडागादिप्रपासत्रादिभिस्तथा॥ १ ॥

क्यम् ॥ अष्टद्रव्याण्यापइत्येनस्वयंव्याकरिष्यति ॥ मागधप्रस्थमात्रेणसार्धद्वादशपलपरिमितेन॥९६॥९७॥ अष्टद्रव्याण्येवाह ॥ आपइतिसार्धेन ॥ क्षीरंघृतंदधीतित्रयाणांगवामि
त्यनेनसंबंधः ॥ ९८ ॥ गांगैरित्यर्धवाक्यम् ॥ कोटिगुणोऽर्घइतिशेषः ॥९९॥ गंगातीरइति ॥ अन्यतीर्थप्रतिष्ठातःपुण्यतीर्थेषुप्रतिष्ठापनात्करणादित्येतत् ॥ देवालयस्येतिशेषः ॥ १००॥
अश्वत्थेतिसार्धवाक्यम् ॥ चूतादीत्यादिपदेनपिचुमंदादयोगृह्यंते ॥ तथाचोक्तम् ॥ अश्वत्थमेकंपिचुमंदमेकंन्यग्रोधमेकंदशतिंतिणीश्च कपित्थबिल्वामलकत्रयंचपंचाम्रवापीनरकंन
पश्येदिति॥कूपउदपानः ॥ वापीदीर्घिका॥तडागःपद्माकरः॥आदिपदेनकासारादयोगृह्यंते॥प्रपापानीयशालिका ॥ सत्रंयज्ञःसदान्नदानंवा ॥ आदिपदेनब्राह्मणतर्पणादीनिगृह्यंते ॥१॥

पुष्पवाट्यादीत्यादिशब्देनाम्रवाट्यादयोगृह्यंते ॥२ ॥ गंगागंडूषपानत ःगंगाजलस्यचुलुकमात्रपानात् ॥३ ॥४ ॥ अक्षयश्चिरकालावस्थायी ॥ अपीतिनिश्चये ॥५॥ पादुकायुग्मंस्थंडिलादौचंदनादिनिर्मितम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गंगाभजनशीलस्येतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ ९ ॥ दुःखसंकटेदुःखसंबाधे ॥ ११० ॥ दीर्घायुष्यमित्यादिद्वितीयांतेषुचतुर्षुपदेषुप्राप्नोतीतिशेषः ॥ लभेदितिपूर्वक्रिययावान्वयः ॥ वासोभिरित्यादितृतीयांतेषुचतुर्षुपदेषुचगंगातटइत्यनुषज्जते ॥ वासोभिर्दत्तैरितिशेषः ॥ ११ ॥ १२॥ धेनुमितिषड्भिःश्लोकैर्वाक्यम् ॥ सवत्सां

अन्यत्रयद्भवेत्पुण्यंतद्गंगादर्शनाद्भवेत् ॥ पुष्पवाट्यादिभिश्चापिगंगास्पर्शंततोधिऽकम् ॥ २ ॥ कन्यादानेनयत्पुण्यंयत्पुण्यंगोऽन्नदानतः ॥ तत्पुण्यंस्याच्छतगुणंगंगागंडूषपानतः ॥ ३ ॥ चांद्रायणसहस्रेणयत्पुण्यंस्याज्जनार्दन ॥ ततोऽधिकफलंगंगाऽमृतपानादवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ भक्त्यागंगावगाहस्यकिमन्यत्फलमुच्यते ॥ अक्षयःस्वर्गवासोपिनिर्वाणमथवाहरे ॥ ५ ॥ गंगायाःपादुकायुग्मंनित्यमर्चंतियोनरः ॥ आयुःपुण्यंधनंपुत्रान्स्वर्गमोक्षौचविंदति ॥ ६ ॥ नास्तिगंगासमंतीर्थंकलिकल्मषनाशनम् ॥ नास्तिमुक्तिप्रदंक्षेत्रमविमुक्तसमंहरे ॥ ७ ॥ गंगास्नानरतंमर्त्यंदृष्ट्वैवयमकिंकराः ॥ दिशोदशपलायंतेसिंहंदृष्ट्वायथामृगाः ॥ ८ ॥ गंगाभजनशीलस्यगंगातटनिवासिनः ॥ अर्चांकृत्वायथान्यायमश्वमेधफलंलभेत् ॥ ९ ॥ गोभूहिरण्यदानेनभक्त्यागंगातटेशुभे ॥ नरोनजायतेभूयःसंसारेदुःखसंकटे ॥ ११० ॥ दीर्घायुष्यंचवासोभिर्ज्ञानंपुस्तकदानतः ॥ अन्नदानेनसंपत्तिंकीर्तिंकन्याप्रदानतः ॥ ११ ॥ अन्यत्रयत्कृतंकर्मव्रतंदानंजपस्तपः ॥ गंगातटेतुतत्सर्वंहरेकोटिगुणंभवेत् ॥ १२ ॥ धेनुंसवत्सांयोदद्याद्गंगातीरेविधानतः ॥ गोरोमसंख्ययाविष्णोयुगान्सर्वसमृद्धिमान् ॥ १३ ॥ गोलोकेममलोकेवाकामधेनुप्रदानतः ॥ भुंजानःसर्वकामांस्तुदिव्यान्नानाविधान्बहून् ॥ १४ ॥ देवानामप्यलभ्यांश्चभुक्त्वातुसहबांधवैः ॥ पितृभिश्चसुहृद्भिश्चसर्वरत्नविभूषितः ॥ १५ ॥ जायतेसत्कुलेपश्चाद्धनधान्यसमाकुले ॥ रत्नकांचनसंपन्नेशीलविद्यासमन्विते ॥ १६ ॥

वत्ससहिताम् ॥ योनैचिकीमितिक्वचित्पाठस्तत्रनैचिकींगोषुमध्येउत्तमाम् ॥ उत्तमागोषुनैचिकीत्यमरः ॥ योद्विमुखीमितिचान्यत्र ॥ तत्रद्विमुखींप्रसूयमानाम् ॥ पयस्विनीमितिचापरत्र ॥ तत्रपयस्विनींबहुदुग्धदोग्ध्रीम् ॥ १३ ॥ कामधेनुप्रदानतःपूर्वोक्तायाःकामधेनोर्दानात् ॥ कामधेनुव्रजावृतइतिक्वचित् ॥ तत्रगोलोकेकामधेनुसमूहेनवृतःममलोकेचेन्मदीयैर्गणैर्वृतइतिज्ञेयम् ॥ उभयत्रवातथा ॥ १४ ॥ १५ ॥ शीलंसदाचारः विद्याउपासनादिरूपा ताभ्यांसमन्विते ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ प्राग्जनुर्वासनावशात्पूर्वजन्मसंस्काराभ्यासात् ॥ ब्रह्मविदेहकैवल्यम् ॥ १८ ॥ विवर्तनद्वयमितिपंचभिःश्लोकैर्वाक्यम् ॥ विवर्तनद्वयंनिवर्तनद्वयमित्यर्थः ॥ अयमेववापाठः ॥ षष्टिदंडप्रमाणमप्यंशमित्यर्थः॥तदुक्तम्॥चतुर्हस्तोभवेद्दंडस्त्रिंशद्दंडानिवर्तनमिति॥१९॥२०॥२१॥मोचयित्वामोक्षंदापयित्वापांचभौतिकींपंचभूताकारेणपरिणतामविद्यांछित्त्वादेहेऽभिमानंत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ पंचपर्विकामितिपाठेतमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोह्यंधसंज्ञितइतिविष्णुपुराणोक्तानिपंचपर्वाणियस्यास्तामित्यर्थः ॥ २२ ॥ युंजानोघटयन्कुर्वन्नित्येतत् ॥ योगंजीवपरमात्मनोरैक्यम् ॥ अष्टांगयोगव्यवच्छेदार्थमुत्तममितिविशेषणम् ॥ अथवाऽविमुक्तंप्राप्यदेहावसानेपरंकैवल्यंगच्छतीति ॥ २३ ॥ सुवर्णमितिश्लोकचतुष्टयंवाक्यम् ॥ सुवर्णमात्रमपिअशीतिरक्तिकामात्रमपिसुवर्णंस्वर्णंसुवर्णायशोभनवर्णायब्राह्मणायेत्यर्थः ॥ सुवर्णंशोभनवर्णमत्युत्कृष्टमित्यर्थः ॥ २४ ॥ खचितेसंबद्धे ॥ २५ ॥ ब्रह्मांडांतरसंस्थेषुसर्वलोकेष्वितिसंबंधः ॥ यावदाभूतसंप्लवंभूतानांप्रलयावधिपर्यंतमित्यर्थः ॥ यावदाहूतसंप्लवमितिपाठेआहूतपदेनाहुतिकार्यंजगदुच्यते ॥ दीर्घश्छांदसः ॥ तथाचश्रुतिः॥ अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥ आहुतिकार्यप्रलयपर्यंतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ एकएवराजतइत्येकराट्चक्रवर्तीत्यर्थः ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ दर्शेऽमावास्यायाम् ॥ २९ ॥

भुक्त्वासविपुलान्भोगान्पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ पुनर्गंगांसमासाद्यकाश्यामुत्तरवाहिनीम् ॥ १७ ॥ विश्वेश्वरंसमाराध्यप्राग्जनुर्वासनावशात् ॥ कालाद्देहांतमासाद्यब्रह्मसंपद्यतेततः ॥ १८ ॥ विवर्तनद्वयमपिभूमेर्भागीरथीतटे ॥ नरोददातियोभक्त्यातस्यपुण्यफलंशृणु ॥ १९ ॥ तद्भूमित्रसरेणूनांसंख्ययायुगमानया ॥ महेंद्रचंद्रलोकेषुभुक्त्वाभोगान्मनःप्रियान् ॥ २० ॥ सप्तद्वीपपतिर्भूत्वामहाधर्मपरायणः ॥ नरकस्थान्पितॄन्सर्वान्प्रापयेत्त्रिदिवंहरे ॥ २१ ॥ स्वर्गस्थांश्चपितॄन्सर्वान्मोचयित्वामहाद्युतिः ॥ अंतेज्ञानासिनाछित्वात्वविद्यांपांचभौतिकीम् ॥ २२ ॥ परंवैराग्यमापन्नोयुंजानोयोगमुत्तमम् ॥ प्राप्याथवाविमुक्तंचपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ २३ ॥ सुवर्णमात्रमपियःसुवर्णंसंप्रयच्छति ॥ सुवर्णायसुवर्णंचहरेभागीरथीतटे ॥ २४ ॥ सहेमरत्नखचितेविमानेसर्वगेशुभे ॥ सर्वैश्वर्यसमायुक्तःसर्वलोकेषुपूजितः ॥ २५ ॥ ब्रह्मांडांतरसंस्थेषुभुंजन्भोगान्मनोरमान् ॥ सर्वैःसंपूजितोविष्णोयावदाभूतसंप्लवम् ॥ २६ ॥ एकराट्चततोभूत्वाजंबूद्वीपेप्रतापवान् ॥ ततोऽविमुक्तमासाद्यपदंनिर्वाणमृच्छति ॥ २७ ॥ जन्मर्क्षेतुकृतेस्नानेगंगायांभक्तिपूर्वकम् ॥ जन्मप्रभृतिपापौघात्संचितान्मुच्यतेक्षणात् ॥ २८ ॥ वैशाखेकार्तिकेमाघेगंगास्नानंसुदुर्लभम् ॥ दर्शेशतगुणंपुण्यंसंक्रांतौचसहस्रकम् ॥ २९ ॥

अमावास्यायुक्तोरविवासरोव्यतीपातोयोगविशेषोवा ॥ अयुतंविषुवेचेति ॥ विषुवेमेषसंक्रमणे ॥ अक्षयंवैधृतौचैवेतिपाठेवैधृतिरपियोगविशेषएव ॥ नियुतंलक्षम् ॥ एकंशतसहस्रंतु
नियुतंलक्षमुच्यतइतिब्रह्मांडदर्शनात् ॥१३०॥ असंख्यकमसंख्यातफलजनकमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ इहजगतिभागीरथीतटेभागीरथ्यांतत्तटेचेत्यर्थः ॥ तत्रतीरंधनुःशतत्रयपरिमितमिति
ज्ञातव्यम् ॥ गंगातीरेवसेन्नित्यभिक्षुर्मोक्षपरायणः सिद्धिक्षेत्रंतुतज्ज्ञेयंयावद्धनुशतत्रयमितिवचनादित्युक्तमेव ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठइतिसपादश्लोकोवाक्यम् ॥ हस्तसंयुते
हस्तनक्षत्रसंयुक्तइतिज्येष्ठमासस्यसितपक्षस्यवाविशेषणम् ॥ हस्तसंयुतेहस्तसंयुतायामितिवा ॥ ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुतेतिभविष्यदर्शनात् ॥ ३५॥ गंगामितिपादोनश्लो

चंद्रसूर्यग्रहेलक्षंव्यतीपातेत्वनंतकम् ॥ अयुतंविषुवेचैवनियुतंत्वयनद्वये ॥ १३० ॥ सोमग्रहःसोमदिनेरविवाररवेर्ग्रहः ॥ तच्चूडामणिपर्वा
ख्यंतत्रस्नानमसंख्यकम् ॥ ३१ ॥ स्नानंदानंजपोहोमोयद्यच्चूडामणौकृतम् ॥ तदक्षयंसर्वमिहविष्णोभागीरथीतटे ॥ ३२ ॥ श्रद्धयाभक्तियु
क्तस्तुगंगांस्नात्वानिधानतः ॥ ब्रह्महापिविशुद्ध्येतकिंपुनस्त्वन्यपातकी ॥ ३३ ॥ कृमिकीटपतंगाद्यायेमृताजाह्नवीतटे ॥ कूलात्पतंतियेवृक्षास्तेपि
यांतिपरांगतिम् ॥ ३४ ॥ ज्येष्ठेमासिसितेपक्षेदशम्यांहस्तसंयुते ॥ गंगातीरेतुपुरुषोनारीवाभक्तिभावतः ॥ ३५ ॥ निशायांजागरंकुर्याद्गंगां
दशविधैर्हरे ॥ पुष्पैःसुगंधैर्नैवेद्यैःफलैर्दशदशोन्मितैः ॥ ३६ ॥ प्रदीपैर्दशभिर्धूपैर्दशांगैर्गरुडध्वज ॥ पूजयेच्छ्रद्धयाधीमान्दशकृत्वोविधान
तः ॥ ३७ ॥ साज्यांस्तिलान्क्षिपेत्तोयेगंगायाःप्रसृतीर्दश ॥ गुडसक्तुमयान्पिंडान्दद्याच्चदशमंत्रतः ॥ ३८ ॥ नमःशिवायैप्रथमंनाराय
ण्यैपदंततः ॥ दशहरायैपदमितिगंगायैमंत्रएषवै ॥ ३९ ॥ स्वाहांतःप्रणवादिश्चभवेद्विंशाक्षरोमनुः ॥ पूजादानंजपोहोमोऽनेनैवमनुना
स्मृतः ॥ ४० ॥ हेम्नारूप्येणवाशक्त्यागंगामूर्तिविधायच ॥ वस्त्राच्छादितवक्त्रस्यपूर्णकुंभस्यचोपरि ॥ ४१ ॥ प्रतिष्ठाप्यार्चयेद्देवींपंचामृतवि
शोधिताम् ॥ चतुर्भुजांत्रिनेत्रांचनदीनदनिषेविताम् ॥४२ ॥

कद्वयंवाक्यम् ॥ गंगांदशविधैर्दशप्रकारैःपुष्पादिभिर्दशकृत्वोदशवारान्पूजयेदित्यन्वयः ॥ कथंभूतैःपुष्पादिभिः ॥ दशदशोन्मितैःप्रतिवारंदशदशसंख्ययापरिमितैः ॥ ३६ ॥ दशांगधू
पानांलक्षणंचैतत् ॥ षड्भागकुष्ठोद्विगुणोगुडश्चलाक्षात्रयंपंचनखस्यभागाः हरीतकीसर्जरसश्चमांसीभागत्रयंचैवतुशैलजस्य घनस्यचत्वारिपुरस्यचैकोदशांगधूपःकथितोमुनींद्रैरि
ति ॥ ३७ ॥ प्रसृतीरत्रांजलीन् ॥ मंत्रतोमंत्रेण ॥ ३८ ॥ मंत्रंदर्शयन्मंत्रमुद्धरति ॥ नमइतिसार्धेन ॥ ३९ ॥ मनुनामंत्रेण ॥ ४० ॥ ४१ ॥ पंचामृतेनविशोधितांस्नापिताम् ॥ ध्या
नमाह ॥ चतुर्भुजामितिसार्धत्रयेण ॥ ततोध्यायेदितिद्वितीयश्लोकस्यप्रथमंचरणंप्रथमतोज्ञातव्यम् ॥ ४२ ॥

लावण्यंसौंदर्यंतदेवामृतंतस्यनिष्पंदःस्रवणं ॥ निष्यंदेतिपाठेपिसएवार्थस्तेनसंशीलंतीगात्रमेवयष्टिकायस्यास्ताम ॥पूर्णकुंभसितांभोजाभ्यांसहितावरदाभयाभक्तानांभयनिवारकाःसंतःकरायस्यास्ताम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ विधिंब्रह्माणं ॥ ब्रध्नंसूर्यं ॥ ४६ ॥४७ ॥ प्रस्थस्यमानंदर्शयन्पलादीनांचतुर्णामपिमानमाह ॥ पलंचेति ॥ अमीपलादयः॥ धान्यमानेनमुष्टिपरिमितधान्यप्रमाणेन ॥ पलद्वयंतुप्रसृतिर्मुष्टिरेकंपलंस्मृतं अष्टमुष्टिभवेत्किंचित्किंचिदष्टौतुपुष्कलमिमिस्मृतेःक्रमाच्चतुर्गुणाबोद्धव्याज्ञातव्याइत्यर्थः ॥ अयमर्थः ॥ मु

लावण्यामृतनिष्पंदसंशीलद्गात्रयष्टिकाम् ॥ पूर्णकुंभसितांभोजवरदाभयसत्कराम् ॥ ४३ ॥ ततोध्यायेत्सुसौम्यांचचंद्रायुतसमप्रभाम् ॥ चामरैर्वीज्यमानांचश्वेतच्छत्रोपशोभिताम् ॥ ४४ ॥ सुधाप्लावितभूपृष्ठांदिव्यगंधानुलेपनाम् ॥ त्रैलोक्यपूजितपदांदेवर्षिभिरभिष्टुताम् ॥ ४५ ॥ ध्यात्वासमर्च्यमंत्रेणधूपदीपोपहारतः॥ मांचत्वांचविधिंब्रध्नंहिमवंतंभगीरथम् ॥ ४६ ॥ प्रतिमाग्रेसमभ्यर्च्यचंदनाक्षतनिर्मितान् ॥ दशप्रस्थतिलान्दद्याद्दशविप्रेभ्यआदरात् ॥ ४७ ॥ पलंचकुडवःप्रस्थआढकोद्रोणएवच ॥ धान्यमानेनबोद्धव्याःक्रमशोमीचतुर्गुणाः ॥ ४८ ॥ मत्स्यकच्छपमंडूकमकरादिजलेचरान् ॥ हंसकारंडवबकचक्रटिट्टिभसारसान् ॥ ४९ ॥ यथाशक्तिस्वर्णरूप्यताम्रपृष्ठविनिर्मितान्॥ अभ्यर्च्यगंधकुसुमैर्गंगायांप्रक्षिपेद्व्रती॥ १५० ॥एवंकृत्वाविधानेनवित्तशाठ्यविवर्जितः॥उपवासीवक्ष्यमाणैर्दशपापैःप्रमुच्यते ॥५१॥ अदत्तानामुपादानंहिंसाचैवाविधानतः॥ परदारोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम्॥ ५२ ॥ पारुष्यमनृतंचैवपैशुन्यंचैवसर्वशः॥ असंबद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्याच्चतुर्विधम् ॥ ५३ ॥ परद्रव्येष्वभिध्यानंमनसानिष्टचिंतनम् ॥ वितथाभिनिवेशश्चमानसंत्रिविधंस्मृतम् ॥ ५४ ॥

ष्टिपरिमितंधान्यमेकंपलम् ॥ चतुर्भिःपलैरेकःकुडवः॥चतुर्भिःकुडवैरेकःप्रस्थः ॥ यद्यपिपलद्वयंतुप्रसृतिरित्युक्तंतथापिमतभेदादयंपरिमाणभेदइतिज्ञातव्यम ॥ चतुर्भिःप्रस्थैरेकआढकः ॥ चतुर्भिराढकैरेकोद्रोणइति ॥ ४८ ॥ कारंडवःपक्षिविशेषः ॥ चक्रश्चक्रवाकः॥टिट्टिभःपक्षिविशेषः ॥ सारसःपुष्करः ॥४९॥ स्वर्णरूप्यताम्रपृष्ठविनिर्मितान्स्वर्णादिमयपात्रोपरिचंदनादिलिखितानित्यर्थः ॥ पिष्टविनिर्मितानिक्वचित् ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ परुषमेवपारुष्यंकठोरवचनमित्यर्थः ॥ असंबद्धप्रलापोनिष्प्रयोजनवाग्व्यवहारः ॥ ५३ ॥ वितथाभिनिवेशोमिथ्याभूतेषुकार्येष्वाग्रहः ॥ ५४ ॥

॥५५॥उद्धरेदिति ॥ घोरान्नरकादित्यन्वयः ॥५६॥ स्तोत्रमेवाह ॥ ॐनमइति ॥ मंगलार्थैॐकारः ॥ शिवायैनिःश्रेयसरूपिण्यै ॥ भगीरथःस्वर्गाद्यामानीतवानितिगंगा ॥ तदुक्तंभविष्ये॥यस्माद्भगीरथोदेविस्वर्गाद्गांत्वामिहानयत् अतस्त्वंमुनिभिःसर्वैर्गंगेतिपरिगीयसइति ॥ शिवदायैनिःश्रेयसदायै॥ नमोनमइत्यादरेवीप्सा ॥ विष्णुरूपिण्यैवैष्णव्यै ॥ ब्रह्ममूर्त्यैसावित्र्यै ॥ १ ॥ ५७ ॥ रुद्ररूपिण्यैमाहेश्वर्यै ॥ विष्ण्वादित्रितयरूपिण्याइतिवार्थः ॥ शंकरसंबंधिन्यैशांकर्यै ॥ सर्वदेवस्वरूपिण्यैसर्वदेवतामय्याइत्यर्थः ॥ भेषजमूर्तयेसंसाररोगस्येतिशेषः ॥ यद्वा॥ रोगमात्रस्यौषधमूर्तये ॥ उक्तंच ॥ शरीरेजर्जरीभूतेव्याधिभिःपरिपीडिते औषधंजाह्नवीतोयंवैद्योनारायणोहरिरिति ॥ २ ॥ ५८ ॥ नकेवलंसंसाररोगस्यरोगमात्रस्यवाऔष

एतैर्दशविधैःपापैर्दशजन्मसमुद्भवैः॥ मुच्यतेनात्रसंदेहःसत्यंसत्यंगदाधर ॥ ५५ ॥ उद्धरेन्नरकात्पूर्वान्दशघोरान्दशावरान् ॥ वक्ष्यमाणमिदंस्तोत्रंगंगाग्रेश्रद्धयाजपेत् ॥ ५६ ॥ ॐनमःशिवायैगंगायैशिवदायैनमोनमः ॥ नमस्तेविष्णुरूपिण्यैब्रह्ममूर्त्यैनमोस्तुते॥ १ ॥ ५७॥ नमस्तेरुद्ररूपिण्यैशांकर्यैतेनमोनमः॥ सर्वदेवस्वरूपिण्यैनमोभेषजमूर्त्तये॥ २ ॥५८॥सर्वस्यसर्वव्याधीनांभिषक्श्रेष्ठ्यैनमोस्तुते ॥ स्थास्नुजंगमसंभूतविषहंत्र्यैनमोस्तुते॥ ३ ॥ ५९ ॥ संसारविषनाशिन्यैजीवनायैनमोस्तुते॥ तापत्रितयसंहंत्र्यैप्राणेश्यैतेनमोनमः॥ ४ ॥ १६०॥ शांतिसंतानकारिण्यैनमस्तेशुद्धमूर्तये ॥ सर्वसंशुद्धिकारिण्यैनमःपापारिमूर्तये ॥ ५ ॥ ६१ ॥

धरूपायैकिंतुसर्वस्यप्राणिमात्रस्यसर्वेषांरोगाणांभिषक्श्रेष्ठ्यैश्रेष्ठवैद्यरूपायै ॥ स्थास्नुभ्योवृक्षादिभ्योजंगमेभ्यःसर्पादिभ्यश्चसंभूतंयद्विषंतस्यहंत्र्यै ॥ ३ ॥ ५९ ॥ संसारेयद्विषंसंसारएववाविषंतस्यनाशिन्यै ॥ जीवनायैजीवयतीतिजीवनाजलस्वरूपावातस्यैजीवनरूपायाइतिवा ॥ तापत्रितयसंहंत्र्यैआध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकदुःखत्रयस्यसम्यक्छेत्र्यै ॥ प्राणेश्यैजीवरूपायैअंतर्यामिरूपायैइतिवा ॥ प्राणस्यप्राणइतिश्रुतेः ॥ ४ ॥ १६० ॥ शांतिरारोग्यम् संतानोवंशः अथवाशांतेःसंतानःशांतिपरंपरातत्कारिण्यैशांतिसंतानकारिण्यै॥ शुद्धमूर्तयेनिर्मलमूर्तये ब्रह्ममूर्तयइतिवा ॥ शुद्धमपापविद्धमितिश्रुतेः ॥ सर्वस्यप्राणिमात्रस्यसंशुद्धिकारिण्यै ॥ पापस्यपापमात्रस्यशत्रुमूर्तये ॥ ५ ॥ ६१ ॥

भुक्तिमुक्तिप्रदायिन्यैसुखमोक्षप्रदायिन्यै ॥ भद्रदायैकल्याणदायै ॥ भुज्यतेनेनेतिभोगःसाधनं उपभोगःसुखंफलमित्येतत् वैपरीत्यंवा॥यद्वा भोगऐहिकउपभोगःपारलौकिकस्तद्दायिन्यै ॥ रातेर्दातुःपरायणमितिश्रुतेः ॥ भोगवत्यैपातालांतर्गतसरिद्रूपिण्यै ॥ भोगवतीतिचाधइतिभागवतदर्शनात् ॥ ६ ॥ ६२ ॥ मंदाकिन्यैवियद्गंगायै ॥ स्वर्गदायैआनंददात्र्यै ॥ त्रैलोक्यभूषायैत्रैलोक्यस्यालंकरणरूपायै ॥ त्रिपथायैत्रिषुलोकेषुपंथामार्गोयस्याःसातथा त्रयाणांधर्मार्थकाममोक्षाणांपंथामार्गभूताइतिवातद्रूपायै ॥७॥ ६३ ॥ त्रिषुशुक्लेषुशुद्धेषुगंगाद्वारप्रयागसागरसंगमेषुसम्यक्स्थासंस्थास्थितिर्यस्यास्तस्यै ॥ तदुक्तंवाराहे ॥ सर्वत्रसुलभागंगात्रिषुस्थानेषुदुर्लभा गंगाद्वारेप्रयागेचगंगासागरसंगमइति ॥ यद्वा त्रिषुकालेषुशुक्लेनशुद्धेनब्रह्मरूपेणेतियावत् सम्यक्स्थितिर्यस्यास्तस्यै॥तदुक्तम् ॥ योऽसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइति ॥ यद्वा महेश्वरचंद्रमंड

भुक्तिमुक्तिप्रदायिन्यैभद्रदायैनमोनमः॥ भोगोपभोगदायिन्यैभोगवत्यैनमोस्तुते॥ ६ ॥ ६२ ॥ मंदाकिन्यैनमस्तेस्तुस्वर्गदायैनमोनमः॥ नमस्त्रैलोक्यभूषायैत्रिपथायैनमोनमः॥ ७ ॥ ६३ ॥ नमस्त्रिशुक्लसंस्थायैक्षमावत्यैनमोनमः॥ त्रिहुताशनसंस्थायैतेजोवत्यैनमोनमः॥ ८॥ ॥ ६४ ॥ नंदायैलिंगधारिण्यैसुधाधारात्मनेनमः॥ नमस्तेविश्वमुख्यायैरेवत्यैतेनमोनमः॥ ९ ॥ ६५ ॥ बृहत्यैतेनमस्तेस्तुलोकधात्र्यैनमोस्तुते॥ नमस्तेविश्वमित्रायैनंदिन्यैतेनमोनमः॥ १० ॥ ६६ ॥

लहिमालयेषुकैलासेषुवात्रिशुक्लेषुसंस्थायै ॥ यद्वा त्रिशुक्लवच्छंखकुंदेंदुवत्संस्थाआकृतिर्यस्यास्तस्यै ॥ तथाचश्रूयतेगंगास्तोत्रे शंखकुंदेंदुधवलामहापातकनाशिनीति ॥ क्षमावत्यैक्षमाकर्त्र्यै ॥ त्रिहुताशनसंस्थायैदक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयौत्रयोग्नयस्तेषुसंस्थायै ॥ तेजोवत्यैदीप्तिमत्यै ॥ ८ ॥ ६४ ॥ नंदायैअलकनंदायै ॥ भामासत्यभामेतिवत् ॥ लिंगधारिण्यैशिवलिंगधारिण्यै ॥ सिद्धयःसिद्धलिंगानिस्पर्शलिंगान्यनेकशः गंगाजलांतस्तिष्ठंतीत्यत्रैवोक्तेः ॥ सुधाधारात्मनेअमृतस्रोतोरूपायै ॥ विश्वमुख्यायैब्रह्मांडश्रेष्ठायै ॥ रेवत्यैनक्षत्ररूपायै रेवतराजपुत्र्यैइतिवा ॥ ९ ॥ ६५ ॥ बृहत्यैपरिपूर्णायै ॥ लोकधात्र्यैप्राणिमात्रजनन्यैपुष्टिकारिण्याइतिवा॥ विश्वमित्रायैप्राणिमात्रस्यहितायै ॥ नंदिन्यैसमृद्धिकारिण्यैवसिष्ठकामधेनुरूपायैइतिवा ॥ १० ॥ ६६ ॥

पृथ्व्यैशिवामृतायैचसुवृषायैनमोनमः ॥ परापरशताढ्यायैतारायैतेनमोनमः ॥ ११ ॥ ६७॥ पाशजालनिकृंतिन्यैअभिन्नायैनमोस्तुते॥
शांतायैचवरिष्ठायैवरदायैनमोनमः॥ १२ ॥६८॥ उग्रायैसुखजग्ध्यैचसंजीविन्यैनमोस्तुते॥ब्रह्मिष्ठायैब्रह्मदायैदुरितघ्न्यैनमोनमः॥ १३॥
॥ ६९॥ प्रणतार्तिप्रभंजिन्यैजगन्मात्रेनमोस्तुते॥ सर्वापत्प्रतिपक्षायैमंगलायैनमोनमः॥ १४ ॥ ७० ॥ शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे॥
सर्वस्यार्तिहरेदेविनारायणिनमोस्तुते॥ १५॥ ७१ ॥ निर्लेपायैदुर्गहंत्र्यैदक्षायैतेनमोनमः॥ परापरपरायैचगंगेनिर्वाणदायिनि॥ १६॥
॥७२॥ गंगेममाग्रतोभूयागंगेमेतिष्ठपृष्ठतः॥ गंगेमेपार्श्वयोरेधिगंगेत्वय्यस्तुमेस्थितिः॥ १७॥ ७३॥

पृथ्व्यैभूमिरूपायै ॥ शिवामृतायैनिर्मलजलायै ॥ सुवृषायैशोभनधर्मरूपायै ॥ परेब्रह्मादयःअपरेऽस्मदादयस्तेषांशतैराढ्याव्याप्ताऽपरिमितसमष्टिव्यष्टिजीवाधारेत्यर्थः ॥ यद्वा परेब्रह्माणोऽपरेअनुत्कृष्टायेभ्यस्तादृशानांपरमहंसानांब्रह्मविदांशतैराढ्याव्याप्तासेवितेतियावत्तस्यै ॥ तारायैतारयतीतितारापणवोवातारस्तद्रूपायै ॥ तेतुभ्यम् ॥ ११ ॥ ६७ ॥ पाशश्चतुर्विंशतितत्त्वान्येवजालमानायोबंधनहेतुत्वात्तन्निकृंतिन्यै ॥ अभिन्नायैभेदरहितायै ॥ शांतायैनिरुपद्रवायै ऋष्यशृंगभार्यारूपायैवा ॥ वरिष्ठायैसर्वश्रेष्ठायै ॥ वरदायैभक्तेभ्योऽभीष्टदात्र्यै ॥ १२ ॥ ६८ ॥ उग्रायैप्रलयकालेसर्वसंहर्त्र्यैकालरात्र्यैइत्यर्थः ॥ उस्रायैइतिपाठेतेजोरूपायैइत्यर्थः ॥ सुखजग्ध्यैसुखभोक्त्र्यै ॥ सुखजग्ध्यैइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ संजीविन्यैसम्यग्जीवितुंजीवयितुंवाशीलंयस्यास्तस्यै ॥पाठांतरेसम्यग्जीवयतीतिसंजीवनीतस्यैइति ॥ ब्रह्मिष्ठायैब्रह्मण्यायैब्राह्मणभक्तायैइतियावत् ॥ ब्रह्मनिष्ठायैइतिवा ॥ ब्रह्मदायैवेददात्र्यैकैवल्यदायैइतिवा ॥ दुरितघ्न्यैअज्ञाननाशिन्यैपापमात्रनाशिन्यैइतिवा ॥ १३ ॥ ६९ ॥ प्रणतार्तिप्रभंजिन्यैभक्तपीडोपशमयित्र्यै ॥ जगन्मात्रेप्रपंचजनयित्र्यैजगद्धितैषिण्यैइतिवा ॥ सर्वापत्प्रतिपक्षायैभक्तानांसर्वापन्निराकर्त्र्यै ॥ मंगलायैकल्याणरूपिण्यैमंगलागौरीरूपायैइतिवा ॥१४ ॥ ७०॥ शरणागताश्चदीनाश्चआर्ताश्चतेषांपरित्राणंसंरक्षणंतत्परायणेदक्षे ॥ दर्शनादिनासर्वस्यप्राणिमात्रस्यार्तिहरे ॥ नारायणिजलायनेनारायणशक्तिरूपेवा ॥१५ ॥ ७१ ॥ निर्लेपायैअविद्यातत्कार्यरहितायै ॥ दुर्गहंत्र्यैदुर्गनाम्नोऽसुरस्यनाशिन्यै ॥ दक्षायैअघटितघटनापटीयस्यै ॥ परापरपरायैक्षराक्षराभ्यामतीतायैसर्वोत्तमायैइत्यर्थः ॥ हेगंगेनिर्वाणदायिनिकैवल्यदे ॥ १६ ॥ ७२ ॥ हेगंगेममाग्रतःसंमुखेभूयाभव ॥ हेगंगेमेपृष्ठतःपश्चाद्भागेतिष्ठ ॥ हेगंगेमेपार्श्वयोर्दक्षिणवामभागयोरेधिभव ॥ हेगंगेत्वयिमेस्थितिःस्थैर्यमस्तु ॥ गंगापदस्यावृत्तिर्नामसुप्राधान्यख्यापनाय ॥१७॥७३ ॥

किंबहुना ॥ आदाविति ॥ आदौत्वंकारणत्वेनअंतेत्वमवधित्वेनमध्येचकिंचित्सत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनतत्सर्वंत्वमेवेत्यर्थः ॥ गांगतेहेगंगेइत्यर्थः ॥ शिवेपरमसुखस्वरूपे ॥ किंच त्वमिति ॥
मूलप्रकृतिरविद्यात्वम् ॥ पुमान्पुरुषः ॥ परईश्वरः ॥ हेगंगेशिवःसुखरूपःपरमात्माचत्वमित्यर्थः ॥ शिवेहेशिवशक्ते ॥ हीतितत्त्वमसिसर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिप्रामाण्यंसूचयति ॥ १८॥
॥ ७४ ॥ १९ ॥ ७५ ॥ २० ॥ ७६ ॥ २१ ॥ ७७ ॥ २२ ॥ ७८ ॥ २३ ॥ ७९ ॥ तस्यांप्रसिद्धायांज्येष्ठेमासिशुक्लपक्षेजातायामित्यर्थः ॥ २४ ॥ ८० ॥ २५ ॥ ८१ ॥ तर्हिम

आदौत्वमंतेमध्येचसर्वंत्वंगांगतेशिवे ॥ त्वमेवमूलप्रकृतिस्त्वंपुमान्परएवहि ॥ गंगेत्वंपरमात्माचशिवस्तुभ्यंनमःशिवे ॥१८॥ ७४॥ यइ
दंपठतेस्तोत्रंशृणुयाच्छ्रद्धयापियः ॥ दशधामुच्यतेपापैःकायवाक्चित्तसंभवैः ॥ १९ ॥ ७५ ॥ रोगस्थोरोगतोमुच्येद्विपद्भ्यश्चविपद्युतः ॥ मुच्य
तेबंधनाद्बद्धोभीतोभीतेःप्रमुच्यते ॥ २० ॥ ७६ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोतिप्रेत्यचत्रिदिवंव्रजेत् ॥ दिव्यंविमानमारुह्यदिव्यस्त्रीपरिवीजितः
॥२१ ॥ ७७॥ गृहेपिलिखितंयस्यसदातिष्ठतिधारितम् ॥ नाग्निचौरभयंतस्यनसर्पादिभयंक्वचित् ॥२२ ॥ ७८॥ ज्येष्ठेमासेसितपक्षेदशमीह
स्तसंयुता ॥ संहरेत्त्रिविधंपापंबुधवारेणसंयुता ॥२३॥८९॥तस्यांदशम्यामेतच्चस्तोत्रंगंगाजलेस्थितः ॥ यःपठेद्दशकृत्वस्तुदरिद्रोवापिचाक्ष
मः ॥२४ ॥८० ॥ सोपितत्फलमाप्नोतिगंगांसंपूज्ययत्नतः ॥ पूर्वोक्तेनविधानेनयत्फलंसंप्रकीर्तितम् ॥२५ ॥ ८१ ॥ यथागौरीतथागंगात
स्माद्गौर्यास्तुपूजने ॥ योविधिर्विहितःसम्यक्सोपिगंगाप्रपूजने ॥ २६ ॥८२ ॥ यथाऽहंत्वंतथाविष्णोयथात्वंतुतथाह्युमा ॥ उमायथातथागं
गाचतूरूपंनभिद्यते ॥२७॥८३॥विष्णुरुद्रांतरंचैवश्रीगौर्योरंतरंतथा ॥ गंगागौर्यंतरंचैवयोब्रूतेमूढधीस्तुसः ॥२८॥८४॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुरा
णेकाशीखंडेगंगामहिमावर्णनपूर्वकंदशहरास्तोत्रकथनंनामसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥२७॥ ॥छ॥ ॥छ॥

त्तोपिसाश्रेष्ठेतिदेव्याआशयमालक्ष्याहभगवान् ॥ यथागौरीति ॥ यतएवमतस्तस्माद्गौर्यास्त्विति ॥२६॥८२॥ तर्ह्यहमेवसर्वनिकृष्टइतिविष्णोराशयमालक्ष्यब्रूतेविश्वेश्वरः ॥ यथाहं
त्वमिति ॥ २७ ॥ ८३ ॥ एतदेवव्यतिरेकमुखेनद्रढयति ॥ विष्णुरुद्रेति ॥ अंतरंभेदम् ॥ तथाचभागवतंवाक्यम् ॥ नतेमय्यच्युतेऽजेचभिदामण्वपिचक्षतइति ॥ यथामतियथाशक्ति
रामानंदोमुनिर्महान् ॥ व्याकरोद्भगवत्पद्याःस्तोत्रंदशहराभिधम् ॥ २८ ॥ ८४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥छ॥

अष्टाधिकतमेविंशेवाहीकाख्यानपूर्वकम् ॥ गंगायाभूरिमाहात्म्यंवर्ण्यतेशंभुनाहरिम ॥ १ ॥ अतीताध्यायादिभागेविष्णुंसंबोध्यनिर्दग्धान्सागरान्श्रुत्वागंगामारिराधयिषुर्भगीरथोहिमवंतंजगामेत्याद्युक्तमीश्वरेणतत्रप्राकृतानांसंदेहापनुत्तयेसंदिहानेवभवानीविश्वेशंपरिपृच्छति ॥ किंचिदितिद्वयेन ॥ १ ॥ २ ॥ भाविनिभूतवदुपचारइतिन्यायेनभाव्यपिभूतवन्नि

उमोवाच ॥ ॥ किंचित्प्रष्टुमनानाथस्वसंदेहापनुत्तये ॥ वदखेदोयदिनतेत्रिकालज्ञानकोविद ॥ १ ॥ तदाभगीरथोराजाक्वक्वभागीरथीतदा ॥ यदाविष्णुस्तपस्तेपेचक्रपुष्करिणीतटे ॥ २ ॥ ॥ शिवउवाच ॥ ॥ संदेहोऽत्रनकर्तव्योविशालाक्षिसदामले ॥ श्रुतौस्मृतौपुराणेषुकालत्रयमुदीर्यते ॥ ३ ॥ भूतंभाविभवच्चापिसंशयंमावृथाकृथाः ॥ इत्युक्त्वापुनराहेशोगंगामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ४ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ पार्वतीनंदनपुनर्धुनद्याःपरितोवद ॥ महिमोक्तोहरौयद्वद्देवदेवेनवैतदा ॥ ५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मुनेऽत्रमैत्रावरुणेयथादेवेनभाषितम् ॥ शृणुत्रिपथगामिन्यामाहात्म्यंपातकापहम् ॥ ६ ॥ त्रिस्रोतसंसमासाद्यसकृत्पिंडान्ददातियः ॥ उद्धृताःपितरस्तेनभवांभोधेस्तिलोदकैः ॥ ७ ॥ यावंतश्चतिलामर्त्यैर्गृहीताःपितृकर्मणि ॥ तावद्वर्षसहस्राणिपितरःस्वर्गवासिनः ॥ ८ ॥ देवाःसपितरोयस्माद्गंगायांसर्वदास्थिताः ॥ आवाहनंविसर्गंचतेषांतत्रततोनहि ॥ ९ ॥ पितृवंशेमृतायेचमातृवंशेतथैवच ॥ गुरुश्वशुरबंधूनांयेचान्येबांधवामृताः ॥ १० ॥ अजातदंतायेकेचिद्येचगर्भेप्रपीडिताः ॥ अग्निविद्युच्चोरहताव्याघ्रदंष्ट्रिभिरेवच ॥ ११ ॥ उद्बंधनमृतायेचपतिताआत्मघातकाः ॥ आत्मविक्रयिणश्चोरायेतथाऽयाज्ययाजकाः ॥ १२ ॥ रसविक्रयिणोयेचयेचान्येपापरोगिणः ॥ अग्निदागरदाश्चैवगोघ्नाश्चैवस्ववंशजाः ॥ १३ ॥ असिपत्रवनेयेचकुंभीपाकेचयेगताः ॥ रौरवेप्यंधतामिस्रेकालसूत्रेचयेगताः ॥ १४ ॥ जात्यंतरसहस्रेषुभ्राम्यंतेयेस्वकर्मभिः ॥ येतुपक्षिमृगादीनांकीटवृक्षादिवीरुधाम् ॥ १५ ॥

र्दिश्यतइत्यभिप्रायेणप्रत्युत्तरयति ॥ संदेहोत्रेतिसार्धेन ॥ ३ ॥ कृथाःकुरु ॥ ४ ॥ यद्वद्यथा ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्रिषुलोकेषुस्रोतोयस्याःसात्रिस्रोतास्तांत्रिस्रोतसम् ॥ ७ ॥ पितृकर्मणितर्पणादौ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पितृवंशेमृतायेचेत्यादीनामेतान्मंत्रान्समुच्चार्येत्यग्रिमेणान्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पापरोगिणःकुष्ठरोगवंतः पापनिमित्तरोगिणइतिवा ॥ १३ ॥ असिपत्राद्याः पंचनरकविशेषाः ॥ १४ ॥ १५ ॥

संख्यातानामशोभनाः संख्यातानामपिपक्ष्यादीनांमध्येयेऽशोभनानिकृष्टाइत्यर्थः ॥ स्वकर्मभिरशोभनाइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ येअबांधवाइतिच्छेदः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ एतानिति ॥ एतान्पितृवंशेइत्यारभ्यमुक्तिमाप्नुयुरित्यंतान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ यत्रत्यामृतसंतृप्ताःकाश्युत्तरवहाभवजलेनसंहृष्टाः ॥ स्यामत्वमृतमिति ॥

योनिंगतास्त्वसंख्याताःसंख्यातानामशोभनाः ॥ प्रापितायमलोकंतुसुघोरैर्यमकिंकरैः ॥ १६ ॥ येऽबांधवाबांधवावायेऽन्यजन्मनिबांधवाः ॥
येपिचाज्ञातनामानोयेचापुत्राःस्वगोत्रजाः ॥ १७ ॥ विषेणचमृतावैयेयेवैश्टंगिभिराहताः ॥ कृतघ्नाश्चगुरुघ्नाश्चयेचमित्रद्रुहस्तथा ॥ १८ ॥
स्त्रीबालघातकायेचयेचविश्वासघातकाः ॥ असत्यहिंसानिरताःसदापापरताश्चये ॥ १९ ॥ अश्वविक्रयिणोयेचपरद्रव्यहराश्चये ॥ अना
थाःकृपणादीनामानुष्यंप्राप्तुमक्षमाः ॥ २० ॥ तर्पिताजाह्नवीतोयैर्नरेणविधिनासकृत् ॥ प्रयांतिस्वर्गंतितेपिस्वर्गिणोमुक्तिमाप्नुयुः ॥ २१ ॥
एतान्मंत्रान्समुच्चार्ययःकुर्यात्पितृतर्पणम् ॥ श्राद्धंपिंडप्रदानंचसविधिज्ञइहोच्यते ॥ २२ ॥ कामप्रदानितीर्थानित्रैलोक्येयानिकानिचित् ॥
तानिसर्वाणिसेवंतेकाश्यामुत्तरवाहिनीम् ॥ २३ ॥ स्वःसिंधुःसर्वतःपुण्याब्रह्महत्यापहारिणी ॥ काश्यांविशेषतोविष्णोयत्रचोत्तरवाहिनी ॥ २४
गायंतिगाथामेतांवैदेवर्षिपितरोगणाः ॥ अपिदृग्गोचरानःस्यात्काश्यामुत्तरवाहिनी ॥ २५ ॥ यत्रत्यामृतसंतृप्तास्तापत्रितयवर्जिताः ॥ स्या
मत्वमृतमेवाद्धाविश्वनाथप्रसादतः ॥ २६ ॥ गंगैवकेवलामुक्त्यैनिर्णीतापरितोहरे ॥ अविमुक्तेविशेषेणममाधिष्ठानगौरवात् ॥ २७ ॥ ज्ञा
त्वाकलियुगंघोरंगंगाभक्तिःसुगोपिता ॥ नविंदंतिजनागंगांमुक्तिमार्गैकदायिकाम् ॥ २८ ॥ अनेकजन्मनियुतंभ्राम्यमाणस्तुयोनिषु ॥ नि
र्वृतिंप्राप्नुयात्कोत्रजाह्नवीभंजनंविना ॥ २९ ॥ नराणामल्पबुद्धीनामेनोविक्षिप्तचेतसाम् ॥ गंगैवपरमंविष्णोभेषजंभवरोगिणाम् ॥ ३० ॥
खंडस्फुटितसंस्कारंगंगातीरेकरोतियः ॥ ममलोकेचिरंकालंतस्याक्षयसुखंहरे ॥ ३१ ॥

स्यामभवेम ॥ तुनिश्चितम् ॥ अमृतंकैवल्यम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ खंडस्फुटितसंस्कारंदेवालयादीनामितिशेषः ॥ तत्रखंडंभग्नंस्फुटितंविदीर्णंतयोःसंस्कारःसंधानमित्यर्थः ॥ ३१ ॥

---

१ मज्जनमितिक्वचित्पाठः

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ लोकानुजिघृक्षयाऽजानन्निवभगवान्परिपृच्छति ॥ देवदेवेति ॥ कीकसमस्थि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ लोकविश्रंभणायाख्यायिकयोत्तरमाह ॥ अत्रार्थ
इति ॥ वाहीकस्यनाम्नेतिशेषः ॥ ३८ ॥ कलिंगविषयेउत्कलाद्दक्षिणस्यांदिशि ॥ ३९ ॥ परिग्रहोभार्या ॥ कौविंदीतंतुवायपत्नी ॥ विधवाविगतभर्तृका ॥ नवानूतनवयस्का ॥ गृहे
इतिकचित् ॥ ४० ॥ दुर्भिक्षेति ॥ वृषलीसाकुविंदीप्राणाधारंप्राणजीवनोपायंविनादुर्भिक्षपीडितेनपतिनावाहीकेनसहदेशाद्देशांतरंगतवतीत्यर्थः ॥ यद्वा तेनप्रसिद्धेनान्येनकेनचिद्वृष

गंतुमुद्दिश्ययोगंगांपरार्थंस्वार्थमेववा ॥ नगच्छतिपरंमोहात्सपतेत्पितृभिःसह ॥ ३२ ॥ सर्वाणियेषांगांगेयैस्तोयैःकृत्यानिदेहिनाम् ॥ भूमि
स्थाअपितेमर्त्याअमर्त्याएववैहरे ॥ ३३ ॥ चरमेपिवयोभागेस्वःसिंधुंयोनिषेवते ॥ कृत्वाप्येनांसिबहुशःसोपियायाच्छुभांगतिम् ॥ ३४ ॥ या
वदस्थिमनुष्याणांगंगातोयेषुतिष्ठति ॥ तावदब्दसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ३५ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ देवदेवजगन्नाथजगतांहितकृ
त्प्रभो ॥ कीकसंचेत्पतेद्दैवाद्दुर्वृत्तस्यदुरात्मनः ॥ ३६ ॥ जलेद्युनद्यानिष्पापेकथंतस्यपरागतिः ॥ अपमृत्युविपन्नस्यतदीशविनिवेद्यताम् ॥ ३७ ॥
महेश्वरउवाच ॥ ॥ अत्रार्थेकथयिष्यामिपुरावृत्तमधोक्षज ॥ शृणुष्वैकमनाविष्णोवाहीकस्यद्विजन्मनः ॥ ३८ ॥ पुराकलिंगविषयेद्विजो
लवणविक्रयी ॥ संध्यास्नानविहीनश्चवेदाक्षरविवर्जितः ॥ ३९ ॥ वाहीकोनामतोयज्ञसूत्रमात्रपरिग्रहः ॥ परिग्रहश्चतस्यासीत्कौविंदीवि
धवानवा ॥ ४० ॥ दुर्भिक्षपीडितेनाथवृषलीपतिनाविना ॥ प्राणाधारंतदातेनदेशाद्देशांतरंययौ ॥ ४१ ॥ मध्येऽथदंडकारण्यंक्षुत्क्षामःसंगव
र्जितः ॥ व्याघ्रेणघातितस्तत्रनरमांसप्रियेणसः ॥ ४२ ॥ तस्यवामपदंगृध्रोगृहीत्वोदपतत्ततः ॥ मांसाशिनाऽन्यगृध्रेणतस्ययुद्धमभूद्दिवि ॥ ४३ ॥
गृध्रयोरामिषंगृध्न्वोःपरस्परजयैषिणोः ॥ अवापतत्पादगुल्फंकंकचंचुपुटात्तदा ॥ ४४ ॥ तस्यवाहीकविप्रस्यव्याघ्रव्यापादितस्यह ॥ मध्येगं
गंदैवयोगादपतद्द्वंद्वकारिणोः ॥ ४५ ॥

लीपतिनासार्धंसवाहीकोययावित्यन्वयः ॥ ४१ ॥ अथसंगवर्जितःसन् तत्रमध्येदंडकारण्यंदंडकारण्यस्यमध्येव्याघ्रेणघातितःसइत्यन्वयः ॥ गृध्रोदाक्षायणः ॥ तस्यवाहीकस्य ॥
॥ ४३ ॥ गृध्रयोरितिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ आमिषंगृध्न्वोराकांक्षतोः ॥ पादगुल्फंचरणग्रंथिः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ कंकोत्रगृध्रएव ॥ ४४ ॥ मध्येगंगंगंगायामध्येऽपतदित्यन्वयः ॥ द्वंद्व
कारिणोर्युद्धकारिणोःसतोः ॥ ४५ ॥

द्वीपीव्याघ्रः ॥ ४६ ॥ कशाभिरश्वप्रणोदिनीभिः ॥ आराभिर्मर्मभेदिकाभिःपरितोदितःसमंततोभेदितःसर्वांगेव्यथितइतिवा ॥ ४७ ॥ आपृच्छिपृष्टः ॥ मापतेलक्ष्मीपते ॥ किंपृष्टंतदाहा॥धर्मेति ॥ धर्मश्चाधर्मश्चधर्माधर्मम् ॥ समाहारत्वादेकवचनम् ॥ लेखकइतिपाठेपापपुण्यलेखनकर्तेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ यमुनायाबंधुंभ्रातरंयमम् ॥ जन्मकर्मदिनारभ्यजन्मैवकर्मजन्मकर्मतद्दिनमारभ्येत्यर्थः ॥ कर्मजन्मदिनारभ्येतिपाठःसुगमः ॥ शुभेतरमशुभंपापमित्येतत् ॥ ५० ॥ अज्ञानवताऽज्ञेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ येननामकरणेन ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ये

यदैवहतवान्द्वीपीतंवाहीकमरण्यगम् ॥ तस्मिन्नेवक्षणेबद्धःसपाशैःक्रूरकिंकरैः ॥ ४६ ॥ कशाभिर्घातितोत्यंतमाराभिःपरितोदितः ॥ वमन्रुधिरमास्येननीतस्तैःसयमाग्रतः ॥ ४७ ॥ आपृच्छिधर्मराजेनचित्रगुप्तोथमापते॥धर्माधर्मौविचार्यास्यकथयाशुद्विजन्मनः ॥४८ ॥ वैवस्वतेनपृष्टोथचित्रगुप्तोविचित्रधीः ॥ सर्वदासर्वजंतूनांवेदितासर्वकर्मणाम् ॥ ४९ ॥ जगादयमुनाबंधुंवाहीकस्यद्विजन्मनः॥ जन्मकर्मदिनारभ्यदुर्वृत्तस्यशुभेतरम् ॥ ५० ॥ ॥ चित्रगुप्तउवाच ॥ ॥ गर्भाधानादिकंकर्मप्राक्कृतंनास्यकेनचित् ॥ जातकर्मकृतंनास्यपित्राऽज्ञानवताहरे ॥ ५१ ॥ गर्भैनःशमनेहेतुःसमस्तायुःसुखप्रदम् ॥ एकादशेह्निनामास्यनकृतंविधिपूर्वकम् ॥ ५२ ॥ ख्यातःस्याद्येनविधिनासर्वत्रविधिपावनम् ॥ नाकार्षीन्निर्गमंचास्यचतुर्थेमासिमंदधीः ॥५३ ॥ जनकःशुभतिथ्यादौविदेशगमनापहम् ॥ षष्ठेऽन्नप्राशनंमासिनकृतंविधिपूर्वकम् ॥ ५४ ॥ सर्वदामिष्टमश्नातिकर्मणायेनभास्करे ॥ नचूडाकरणंचास्यकृतमब्देयथाकुलम् ॥ ५५ ॥ कर्मणायेनकेशाःस्युःस्निग्धाःकुसुमवर्षिणः॥नाकारिकर्णवेधोस्यजनित्रासमयेशुभे ॥५६॥ सुवर्णग्राहिणौयेनकर्णौस्यातांचसुश्रुती॥ मौंजीबंधोप्यभूदस्यव्यतीतेब्देऽष्टमेहरे ॥ ब्रह्मचर्याभिवृद्ध्यैयोब्रह्मग्रहणहेतुकः ॥ ५७॥ मौंजीमोक्षणवार्तापिकृतानास्यजनुःकृता ॥ गार्हस्थ्यंप्राप्यतेयस्मात्कर्मणोऽनंतरंवरम् ॥ ५८ ॥ यथाकथंचिदूढाऽथपत्नीत्यक्तकुलाध्वगा ॥ वृषलीपतिनातेनपरदारापहारिणा ॥ ५९ ॥

नान्नप्राशनकर्मणा ॥ ५५ ॥ येनचूडाकरणेन ॥ ५६ ॥ येनकर्णवेधेन ॥ सुश्रुतीशोभनाश्रुतिःश्रवणंययोस्तौकर्णौतथा ॥ योमौंजीबंधः ॥ ५७ ॥ जनुःकृताजन्मकर्त्रापित्रेत्यर्थः ॥ रमापतइतिक्वचित् ॥ यस्मान्मौंजीमोक्षणात् ॥ ५८ ॥ ऊढाविवाहिता ॥ त्यक्तकुलाध्वगापरित्यक्तकुलाचारा त्यक्तकुलाध्वानंशीघ्रंवागच्छतीतितथाव्यभिचारिणीत्यर्थः ॥ त्यक्तकुलाऽध्वगेतिपदद्वयंवा ॥ त्यक्ताइतिपाठेयथाकथंचिदूढाकुलाध्वगासाप्यपिवृषलीपतिनातेनत्यक्तेत्यर्थः ॥५९॥

दुरोदरपरायणोद्यूतैकरतः ॥६०॥ रुमायामिति ॥ रुमायांलवणाकरेभूप्रदेशे ॥ हताताडितासतीगौर्मृतेत्यन्वयः ॥ ६१ ॥६२॥६३ ॥ भक्षयदभक्षयत् ॥ अयमेववापाठः ॥ ६४ ॥ सौरेहेसूर्यज ॥ कवलीकृतोग्रासीकृतोभक्षितइतियावत् ॥ प्रोतोविद्धः ॥ ६५ ॥ दंदशूकैःसर्पैः ॥ शुकैरितिपाठेशुकैर्वृश्चिकैरित्यर्थः ॥ सदाकृतमनिष्टंयेनससदाकृतानिष्टः ॥ अवश्यसापे

आरभ्यपंचमाद्वर्षात्परस्वस्यापहारकः ॥ अभूदेषदुराचारोदुरोदरपरायणः ॥६०॥ रुमायांवसताऽनेनहतागौरेकवार्षीकी ॥ एकदादृढदंडेन लिहंतीलवणंमृता ॥ ६१ ॥ जननींपादघातेनबहुशोऽसावताडयत् ॥ कदाचिदपिनोवाक्यंपितुःकृतमनेनवै ॥ ६२ ॥ विषंभक्षितवानेषबहुशःकलहप्रियः ॥ जनोपतापशीलोसौकृतोदरविदारणः ॥ ६३ ॥ धत्तूरकरवीरादिबहुधोपविषाणिच ॥ क्रीडाकलहमात्रेणभक्षयच्चैषदुर्मतिः ॥ ६४ ॥ दग्धोसावग्निनासौरेश्वभिश्चकवलीकृतः ॥ शृंगिभिःपरितःप्रोतोविषाणाग्रैरसौबहु ॥ ६५ ॥ दंदशूकैर्भृशंदष्टोदुष्टःशिष्टैर्विगर्हितः ॥ काष्ठेष्टलोष्टैःपापिष्ठःकृतानिष्टःसदात्मनः ॥ ६६ ॥ आस्फालितंशिरोनेनासकृच्चापिदुरात्मना ॥ यदर्च्यतेसदासद्भिरुत्तमांगमनेकधा ॥ ६७ ॥ असौहिब्राह्मणोमंदोगायत्रीमपिवेदन ॥ कामतोमत्स्यमांसानिजग्धान्येकेनदुर्धिया ॥ ६८ ॥ आत्मार्थंपायसमसौपर्यपाक्षीदनेकधा ॥ लाक्षालवणमांसानांसपयोदधिसर्पिषाम् ॥ ६९ ॥ विषलोहायुधानांचदासीगोवाजिनामपि ॥ विक्रेताऽसौसदामूढस्तथावैकेशचर्मणाम् ॥ ७० ॥ शूद्रान्नपरिपुष्टांगःपर्वण्यहनिमैथुनी ॥ पराङ्मुखोदैवपित्र्यकर्मण्येषदुरात्मवान् ॥ ७१ ॥ पक्षिणोघातितानेनमृगाश्चापिपरःशतम् ॥ अकारणद्रुमच्छेदीसदानिर्दयमानसः ॥ ७२ ॥ उद्वेगजनकोनित्यंनिजबंधुजनेष्वपि ॥ असत्यवादीसततंसदाहिंसापरायणः ॥ ७३ ॥

क्षत्वात्समासाभावाभावः ॥ कस्येत्याकांक्षायामाह ॥ आत्मनइति ॥६६॥ आस्फालितंताडितंकुट्टितमित्येतत् ॥ कराभ्यामितिशेषः ॥ काष्ठेष्टलोष्टैरितिवानुषंजनीयम् ॥६७॥ कामतोजग्धानिभक्षितानि ॥ अनेनाकामतोभक्षणेनदोषइतिध्वनितम् ॥ तथाचाहमनुः ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्यखादन्मांसंनदुष्यतीत्यादि ॥ ६८ ॥ पायसंपरमान्नम् ॥ पर्यपाक्षीत्पक्ववान् ॥ लाक्षेति ॥ लाक्षालवणादीनांविक्रेतेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ६९ ॥ केशाश्चामराणि ॥७०॥ अहनिदिवसेच ॥ ७१ ॥ शतात्परेपरःशतमसंख्याताइत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३॥

उपसंहरन्नूशास्तिंदर्शयति ॥ किंबहूक्तेनेति ॥ ७४ ॥ रौरवाद्यानरकविशेषाः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ कल्पसंख्ययाब्रह्मणोदिनगगनया ॥ ७७ ॥ आदिदेशाज्ञप्तवान् ॥ ७८ ॥ आदेशप्रकार
माह ॥ भ्रूसंज्ञयाह्वतैर्भ्रूचालनेनोक्तैरित्यर्थः ॥ भ्रूसंज्ञयाथतैरितिक्वचित्पाठः ॥ तत्रभ्रूसंज्ञयाऽऽदिदेशेत्यन्वयः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ तत्पादगुल्फम् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ काप्येषानिरं
जनचित्स्वरूपा ॥ योऽसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइति ॥ सदाशिवस्येयंसादाशिवी ॥ ८४ ॥ निरंजनस्यकथंद्रवरूपेणप्रवृत्तिरित्याशंकाया

अदत्तदानःपिशुनःशिश्नोदरपरायणः ॥ किंबहूक्तेनरविजसाक्षात्पातकमूर्तिमान् ॥ ७४ ॥ रौरवेप्यंधतामिस्रेकुंभीपाकेऽतिरौरवे ॥ कालसू
त्रेकृमिभुजिपूयशोणितकर्दमे ॥ ७५ ॥ असिपत्रवनेघोरेयंत्रपीडेसुदंष्ट्रके ॥ अधोमुखेपूतिगंधेविष्ठागर्त्तेष्वभोजने ॥ ७६ ॥ सूचीभेद्येऽथसं
दंशेलालापेक्षुरधारके ॥ प्रत्येकंनरकेत्वेषपात्यतांकल्पसंख्यया ॥ ७७ ॥ धर्मराजःसमाकर्ण्यचित्रगुप्तमुखादिति ॥ निर्भर्त्स्यंतंदुराचारंकिंक
रानादिदेशह ॥ ७८ ॥ भ्रूसंज्ञयाह्वतैर्नीतःसबद्धानिरयालयम् ॥ आक्रंदरावोयत्रोच्चैःपापिनांरोमहर्षणः ॥ ७९ ॥ ॥ ईश्वरउवाच ॥
यातनास्वतितीव्रासुवाहीकेसंस्थितेतदा ॥ तत्कालपुण्यफलदेगांगेयांभसिनिर्मले ॥ ८० ॥ पतितंतद्धिगृध्रास्याद्वाहीकस्यद्विजन्मनः ॥ हरेवि
मानंतत्कालमापन्नंसुरसद्मतः ॥ ८१ ॥ घंटावलंबितंदिव्यंदिव्यस्त्रीशतसंकुलम् ॥ आरुह्यदेवयानंसदिव्यवेषधरोद्विजः ॥ ८२ ॥ वीज्यमानोऽ
प्सरोवृंदैर्दिव्यगंधानुलेपनः ॥ जगामस्वर्गभुवनंगंगास्थिपतनाद्धरे ॥ ८३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ वस्तुशक्तिविचारोयमद्भुतःकोपिकुंभज ॥
द्रवरूपेणकाप्येषाशक्तिःसादाशिवीपरा ॥ ८४ ॥ करुणामृतपूर्णेनदेवदेवेनशंभुना ॥ एषाप्रवर्तितागंगाजगदुद्धरणायवै ॥ ८५ ॥ यथान्याः
सरितोलोकेवारिपूर्णाःसहस्रशः ॥ तथैषानानुमंतव्यासद्भिस्त्रिपथगामिनी ॥ ८६ ॥ श्रुत्यक्षराणिनिश्च्योत्यकारुण्याच्छंभुनामुने ॥ निर्मिता
तद्द्रवैरेषागंगागंगाधरेणवै ॥ ८७ ॥

माह ॥ करुणेति ॥ ८५ ॥ अतएवएषानान्यसरित्समेत्याह ॥ यथाऽन्याइति ॥ ८६ ॥ श्रुत्यक्षराणीति ॥ हेमुनेश्रुत्यक्षराणिउपनिषदक्षराणिनिश्च्योत्यनिष्पीड्यउपनिषदर्थान्निश्चित्ये
त्येतत् ॥ तद्द्रवैस्तेषामुपनिषदक्षराणांद्रवैरसैस्तत्प्रतिपाद्यैर्ब्रह्मानंदैरित्यर्थः ॥ रसोवैसः रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः ॥ कारुण्याच्छंभुनासर्वेषामानंदकारणेनगंगाधरेणएषागंगावि
निर्मितेत्यर्थः ॥ ८७ ॥

एतदेवविवृणोति ॥योगोपनिषदामिति ॥ योगोब्रह्मात्मनोरैक्यंतत्प्रतिपादकोपनिषदांवेदानामित्यर्थः ॥ एतंब्रह्मानंदम् ॥ ८८ ॥ अकलानिधयश्चंद्ररहिताः ॥ ८९ ॥ अनयानीतिर
हिताः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ भीष्मसूत्रालुकातल्पशयः भीष्मंसूतइतिभीष्मसूर्गंगातस्यावालुकाएवतल्पंशय्यातत्रशेतइतितथा ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ गंगातटोद्भवांगं
गातीरेजाताम् ॥ गंगातटोत्तरामितिपाठेगंगातीरादुत्तरउत्तरणंउद्धारोयस्याःसातथातामित्यर्थः ॥ तमोनाशायपापनाशायपरंपरयाऽज्ञाननाशायेतिवा ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ वंशद्वयंमा

योगोपनिषदामेतंसारमाकृष्यशंकरः ॥ कृपयासर्वजंतूनांचकारसरितांवराम् ॥ ८८ ॥ अकलानिधयोराज्योविपुष्पाश्चैवपादपाः ॥ यथात
थैवतेदेशायत्रनास्त्यमरापगा ॥ ८९ ॥ अनयाःसंपदोयद्वन्मखायद्वददक्षिणाः ॥ तद्वद्देशादिशःसर्वाहीनागंगांभसाहरे ॥ ९० ॥ व्योमांगण
मनर्कंचनक्तेऽदीपंयथागृहम् ॥ अवेदाब्राह्मणायद्वद्गंगाहीनास्तथादिशः ॥ ९१ ॥ चांद्रायणसहस्रंतुयःकुर्याद्देहशोधनम् ॥ गंगामृतंपिबेद्यस्तु
तयोर्गंगांबुपोऽधिकः ॥ ९२ ॥ पादेनैकेनयस्तिष्ठेत्सहस्रंशरदांशतम् ॥ अब्दंगंगांबुपोयस्तुतयोर्गंगांबुपोऽधिकः ॥ ९३ ॥ अवाक्शिराःप्रलंबे
द्यःशतसंवत्सरान्नरः ॥ भीष्मसूवालुकातल्पशयस्तस्माद्वरोहरे ॥ ९४ ॥ पापतापाभितप्तानांभूतानामिहजाह्नवी ॥ पापतापहरायद्वद्गंगाना
न्यत्तथाकलौ ॥ ९५ ॥ तार्क्ष्यवीक्षणमात्रेणफणिनोनिर्विषायथा ॥ निष्प्रभाणितथैनांसिभागीरथ्यवलोकनात् ॥ ९६ ॥ गंगातटोद्भवांमृ
त्स्नांयोमौलौबिभृयान्नरः ॥ बिभर्तिसोऽर्कबिंबंवैतमोनाशायनिश्चितम् ॥ ९७ ॥ व्यसनैरभिभूतस्यधनहीनस्यपापिनः ॥ गंगैवकेवलंतस्यग
तिरुक्तानचान्यथा ॥ ९८ ॥ श्रुताभिलषितादृष्टास्पृष्टापीताऽवगाहिता ॥ पुंसांवंशद्वयंगंगातारयेन्नात्रसंशयः ॥ ९९ ॥ कीर्तनाद्दर्शनात्स्पर्शा
द्गंगापानावगाहनात् ॥ दशोत्तरगुणाज्ञेयापुण्यापुण्यर्धिनाशयोः ॥ १०० ॥ नसुतैर्नचवावित्तैर्नान्येनापिसुकर्मणा ॥ तत्फलंप्राप्यतेमर्त्यै
गंगामाप्ययदाप्यते ॥ १ ॥

तृवंशंपितृवंशंचेत्यर्थः ॥ ९९ ॥ कीर्तनादिति ॥ कीर्तनाद्गंगेत्यादिनामकीर्तनाद्दर्शनात्स्पर्शात्पानावगाहनात्पानादवगाहनाच्चपुण्यापुण्यर्धिनाशयोर्धर्मोपचयाधर्मनाशयोर्गंगा
दशोत्तरगुणाज्ञेयाइत्यन्वयः ॥ अयमर्थः ॥ गंगायाःकीर्तनाद्यावान्पुण्योपचयोभवत्यपुण्यनाशश्चतावतोपिदशगुणोदर्शनात् एवंतावतोपिदशगुणःस्पर्शात् एवंतावतोपिदशगुणःपा
नात् एवंतावतोपिदशगुणोऽवगाहनादिति ॥ १०० ॥ १ ॥

॥ २॥ श्रुतिंइरावतीमित्यादिकाम् ॥ विनिश्चितार्थामसंदेहार्थाम् ॥ ३ ॥ श्रुतिमेवदर्शयति ॥ इरावतीमित्यादिनाविशुद्धिकामइत्यंतेन ॥ गंगांश्रितासःश्रिताआश्रिताइत्यर्थः ॥ मृतासइ
तिपाठेगंगायांमृताःसंतस्त्रिदिवंसुखात्मकंकैवल्यंव्रजंतीत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ गंगायांचजलेमोक्षइति ॥ इरावत्यादयःपंचनदीप्रभेदास्तदात्मिकाम् ॥ अर्थांतरत्वेस्पष्टएवार्थः ॥ ४ ॥

जात्यंधाःपंगवस्तेवैजीवंतोप्यथतेमृताः ॥ समर्थाअपियेगंगांनस्नायुर्मोक्षगर्भिणीम् ॥ २ ॥ श्रुतिंनिशामयहरेगंगामाहात्म्यभाषिणीम् ॥
विनिश्चितार्थांयांश्रुत्वाश्रयेद्गंगांनरोत्तमः ॥ ३ ॥ इरावतींमधुमतींपयस्विनीममृतरूपामूर्जस्वतीम् ॥ त्रिदिवप्रसूतांगंगांश्रितासस्त्रिदिवंव्र
जंति ॥ ४ ॥ ऋषिजुष्टांविष्णुपदींपुराणांसुपुण्यधारांमनसाहिलोके ॥ सर्वात्मनाजाह्नवींयेप्रपन्नास्तेब्रह्मणःसदनंसंप्रयांति ॥ ५ ॥ लोका
निमान्नयतियाजननीवपुत्रान्स्वर्गेसदासर्वगुणोपपन्ना ॥ स्थानमिष्टंब्राह्ममभीप्समानैर्गंगासदैवात्मवशैरुपास्या ॥ ६ ॥ उस्रैर्जुष्टामि
षतींविश्वरूपामिरावतींजनयित्रींगुहस्यशिष्टैः ॥ सेव्याममृतांब्रह्मकांतांगंगांश्रयेदात्मविशुद्धिकामः ॥ ७ ॥ गंगायांतुनरःस्नात्वाब्रह्मचारीस
माहितः ॥ विधूतपापोभवतिवाजपेयंचविंदति ॥ ८ ॥ अशुभैःकर्मभिर्ग्रस्तान्मज्जमानान्महार्णवे ॥ पततोनिरयेगंगासंश्रितानुद्धरेत्सदा ॥ ९ ॥
ब्रह्मलोकस्तुलोकानांसर्वेषामुत्तमोयथा ॥ सरितांसरसांवापिवरिष्ठाजाह्नवीतथा ॥ १० ॥ अन्यत्रसम्यक्संकल्प्यतपःकृत्वासमात्रयम् ॥
यत्फलंतद्भवेद्भक्त्यागंगायांघटिकाऽर्धतः ॥ ११ ॥ स्वर्गस्थस्यनसाप्रीतिर्भुंजतःसुखमक्षयम् ॥ यास्याद्गंगातटेपुंसांरात्रौचंद्रोदयेसति ॥ १२ ॥
जरारोगाभिपन्नंतुकुणपंजाह्नवीजले ॥ धैर्येणतृणवत्त्यक्त्वाप्रविशेदमरावतीम् ॥ १३ ॥ वार्योघैःसततंयस्याःप्लाव्यतेशशिमंडलम् ॥ भूयो
धिकतरांशोभांबिभर्तितदहःक्षये ॥ १४ ॥ आप्लुतस्यजलेयस्याःसद्योनश्यतिपातकम् ॥ महतःश्रेयसःप्राप्तिस्तत्क्षणादेवजायते ॥ १५ ॥ पि
तृभ्यःश्रद्धयायत्रदत्तास्त्वापःस्ववंशजैः ॥ प्रयच्छंतिपरांतृप्तिंशरदांत्रयमच्युत ॥ १६ ॥

ब्रह्मणःसदनंवैकुंठम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ उस्रैर्देवैस्तेजोमयत्वात् ॥ इषतीमिच्छतीमिच्छांकुर्वतीमित्यर्थः ॥ इरावतींइराभूवागाद्यातद्वतीम् ॥ ब्रह्मकांतांब्राह्मणानांकमनीयामभिलषितांसावि
त्रीरूपांवा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यस्यावार्योघैःशशिमंडलंप्लाव्यतेइत्यादीनांसातीर्थानांपरमंतीर्थमित्यग्रेणान्वयः ॥ तच्छशिमंडलम् ॥ अहःक्षयेरात्रौ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

क्षितौयांतिगच्छंतीतिक्षितियास्तान् ॥ क्षितिजानितिवापाठः ॥ त्रिपथगानामनिर्वक्ति ॥ तारयेदिति ॥ त्रीन्पथःत्रयश्चनेपंथानश्चतान्वागच्छतीतितथा ॥ १७ ॥ १८॥ १९ ॥१२०॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ १२४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नमोभगवतेतस्मैब्रह्मविष्णुशिवात्मने ॥ परब्रह्मस्वरूपिण्यैगंगायैचनमोनमः ॥ १ ॥ एकोनत्रिंशदध्यायेगंगानामसहस्रकम् ॥ वर्ण्यतेभूरिमाहात्म्यंसर्वाघौघविदारणम् ॥ २ ॥ पूर्वोक्तापरिमितगुणगणायागंगायाःस्नानमंतरे

तारयेत्क्षितियान्मर्त्यानधस्थांश्चसरीसृपान् ॥ स्वर्गेस्वर्गसदोविष्णोगंगात्रिपथगाततः ॥ १७ ॥ तीर्थानामुत्तमंतीर्थंसरितामुत्तमासरित् ॥ स्वर्गदासर्वजंतूनांमहापातकिनामपि॥१८॥अध्युष्टाःकोटयोविष्णोसंतितीर्थानिसर्वतः ॥ दिविभुव्यंतरिक्षेचजाह्नव्यांतानिकृत्स्नशः ॥१९॥ ज्ञात्वाज्ञात्वाचगंगायांयःपंचत्वमवाप्नुयात्॥ अनात्मघातीस्वर्गीस्यान्नरकान्सनपश्यति॥१२०॥गंगैवसर्वतीर्थानिगंगैवचतपोवनम्॥ गंगैवसिद्धिक्षेत्रंहिनात्रकार्याविचारणा ॥ २१ ॥ यत्रकामफलावृक्षामहीयत्रहिरण्मयी ॥ जाह्नवीस्नायिनस्तत्रनिवसंतिघटोद्भव ॥ २२ ॥ धेनुंभागीरथीतीरेसुशीलांचपयस्विनीम् ॥ वासोरत्नैरलंकृत्वाब्राह्मणायददातियः ॥२३॥ यावंतितस्यालोमानिमुनेतत्संततेरपि ॥ तावद्वर्षसहस्राणिसस्वर्गसुखभुग्भवेत्॥१२४॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडगंगामहिमानामाष्टाविंशतितमोऽध्यायः॥२८॥ ॥छ॥ ॥ ॥अगस्त्यउवाच॥ ॥विनास्नानेनगंगायांनृणांजन्मनिरर्थकम्॥ उपायांतरमस्त्यन्यद्येनस्नानफलंलभेत् ॥ १ ॥ अशक्तानांचपंगूनामालस्योपहतात्मनाम्॥ दूरदेशांतरस्थानांगंगास्नानंकथंभवेत् ॥ २ ॥ दानंवाऽथव्रतंवाऽथमंत्रःस्तोत्रंजपोऽथवा ॥ तीर्थांतराभिषेकोवादेवतोपासनंतुवा ॥ ३ ॥ यद्यस्तिकिंचित्षड्वक्रगंगास्नानफलप्रदम् ॥ विधानांतरमात्रेणतद्वदप्रणतायमे ॥ ४ ॥ त्वत्तोनवेदस्कंदान्योगंगागर्भसमुद्भव ॥ परंस्वर्गतरंगिण्यामहिमानंमहामते ॥ ५ ॥

णनृणांजन्मव्यर्थंस्यादतोऽशक्तदूरदेशस्थितानांयेनोपायांतरेणतद्भवतितत्किमस्तीतिसर्वलोकोपकारायपृच्छति ॥ विनेतिद्वाभ्याम् ॥ १ ॥ २॥ उपायांतरमेवविकल्प्यानुपृच्छति ॥ दानंवेतिद्वयेन ॥ मंत्रस्तोत्रमितिपाठेएकवद्भावः ॥ ३ ॥ विधानांतरमात्रेणकेवलानुष्ठानांतरेण ॥ विधानांतरमत्रेशेतिक्वचित् ॥ ४ ॥ अन्यएवकश्चित्प्रष्टव्यइतिनवाच्यमित्याह ॥ त्वत्तइति ॥ यतस्त्वंगंगागर्भसमुद्भवोऽतस्त्वत्तःपरोगंगामाहात्म्यंनजानातीत्यर्थः ॥ ५॥

यद्यपिपृथिव्यांमध्येमध्येप्रत्यक्षफलजनकानिमुनिभिरध्युषितानिमहामहिमयुक्तान्यपितीर्थानिसंतितथापिगंगायाःकोट्यंशस्यांशोपितेषुनास्त्यतोगंगास्नानजंफलंगंगायामेवलभ्यते
नान्यत्रेतिसदृष्टांतमुत्तरमाह ॥ संतिपुण्यजलानीतिपंचभिः ॥ ६ ॥ प्रतीयतइतिप्रत्ययःफलम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ द्राक्षागोस्तनी ॥ १० ॥ तर्ह्यंधपंग्वादीनांकथंनिस्तारइत्यतआह ॥

स्कंदउवाच ॥ ॥ संतिपुण्यजलानीहसरांसिसरितोमुने ॥ स्थानेस्थानेचतीर्थानिजितात्माध्युषितानिच ॥ ६ ॥ दृष्टप्रत्ययकारीणिमहाम
हिमभांज्यपि ॥ परंस्वर्गतरंगिण्याःकोट्यंशोपिनतत्रवै ॥ ७ ॥ अनेनैवानुमानेनबुध्यस्वकलशोद्भव ॥ दध्रेगंगोत्तमांगेनदेवदेवेनशंभुना
॥ ८ ॥ स्नानकालेऽन्यतीर्थेषुजप्यतेजाह्नवीजनैः ॥ विनाविष्णुपदींकान्यत्समर्थमघमोचने[1] ॥ ९ ॥ गंगास्नानफलंब्रह्मन्गंगायामेवलभ्यते ॥ य
थाद्राक्षाफलस्वादोद्राक्षायामेवनान्यतः ॥ १० ॥ अस्त्युपायइहत्वेकःस्याद्येनाविकलंफलम् ॥ स्नानस्यदेवसरितोमहागुह्यतमोमुने ॥ ११ ॥
शिवभक्तायशांतायविष्णुभक्तिपरायच ॥ श्रद्धालवेत्वास्तिकायगर्भवासमुमुक्षवे ॥ १२ ॥ कथनीयंनचान्यस्यकस्यचित्केनचित्क्वचित् ॥
इदंरहस्यंपरमंमहापातकनाशनम् ॥ १३ ॥ महाश्रेयस्करंपुण्यंमनोरथकरंपरम् ॥ द्युनदीप्रीतिजनकंशिवसंतोषसंतति ॥ १४ ॥ नाम्नांसह
स्रंगंगायाःस्तवराजेषुशोभनम् ॥ जप्यानांपरमंजप्यंवेदोपनिषदासमम् ॥ १५ ॥ जपनीयंप्रयत्नेनमौनिनावाचकंविना ॥ शुचिस्थानेषुशु
चिनासुस्पष्टाक्षरमेवच ॥ १६ ॥

अस्त्युपायइति ॥ ११ ॥ १२ ॥ इदंनाम्नांसहस्रमित्यन्वयः ॥ १३ ॥ शिवसंतोषसंततिशिवसंतोषस्यसंततिः परंपरायत्रतत्तथा ॥ संतोषकृदितिक्वचित् ॥ १४ ॥ स्तवेषुमध्येराजंतइति
स्तवराजास्तेषुशोभनंशोभायमानंचारुतरमित्यर्थः ॥ वेदोपनिषदावेदांतेनतज्जन्यविद्ययावा ॥ १५ ॥ १६ ॥

---

१ शोधनेइत्यपिक्वचित्पाठः

स्कंदउवाच॥ ॥ॐनमोगंगादेव्यै॥ ॐकाररूपिण्यजरातुलाऽनंताऽमृतस्रवा॥अत्युदाराभयाऽशोकाऽलकनंदाऽमृता१०ऽमला॥१७॥

प्रथमतोगंगानामसहस्रंवक्ष्यन्मंगलमाचरति ॥ ॐनमोगंगादेव्याइति ॥ नन्वत्राकाराद्यादिक्षकाराद्यंतानिनामानिक्रमेणदृश्यंतेतत्किमितिमध्येऋॠऌॡअःङञठणथादीनिनामानिनोपलभ्यंतइति ॥ नचपतितानीतिवाच्यम् ॥ बहुपुस्तकेष्वदृष्टेः ॥ गणनायांकृतायांकिंचिदधिकानिनवशतान्येवलभ्यंतइति ॥ अत्रोच्यते ॥ संपूर्णसहस्रनाम्नांकीर्तनादिनासद्यएवसशरीराणांप्राणिमात्राणांवैकुंठशिवलोकादिप्राप्तेरकांडएवसृष्ट्याद्युच्छेदादृकारादिनववर्णानांकियतांनाम्नांसंगोपनंगंगयैवकृतमिति ॥ यथादर्शनमात्रेणसर्वजंतूनांसशरीराणांसद्योवैकुंठलोकप्राप्तिवारणायपुरुषोत्तमाख्येक्षेत्रेंऽगवैकल्यंश्रीपुरुषोत्तमस्ययथावाबदरिकाश्रमेश्रीनारायणस्येति ॥ नचतर्हिसांगाभावात्फलाभावः ॥ अग्निहोत्रादिकर्माणिसापायानिकलौयुगे गंगास्नानंहरेर्नामनिरपायमिदंद्वयम् नेहाभिक्रमनाशोस्तिप्रत्यवायोनविद्यते स्वल्पमप्यस्यधर्मस्यत्रायतेमहतोभयादित्यादिस्मृतेर्यथाकथंचित्कृतस्यापिगंगास्नानस्यहरिहरगंगादिनामोच्चारणस्यचफलावश्यंभावात्॥अस्तुवायथातथाकिमस्माकंवराकाणांतच्चिंतया॥ यथास्थितिनाम्नांसहस्रस्यसमावेशोयथाभवतितथाव्याख्यायतइति ॥ अत्रोंकाररूपिणीत्यादिशब्दानांपुनरुक्तानामपिवृत्तिभेदान्नपौनरुक्त्यम् ॥ गणनाथांबिकाढुंढिविघ्नेशजननीत्यादीनांवृत्त्येकत्वेपिशब्दभेदान्नपौनरुक्त्यम् ॥ अर्थैक्यपौनरुक्त्यंनदोषाय ॥ योऽसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइतिस्मृतेर्गंगायाःपरब्रह्मरूपत्वात्सैवात्रविशिष्यते ॥ तत्रापिस्त्रीलिंगशब्दागंगायानपुंसकशब्दागंगांभसःपुल्लिंगशब्दाजनार्दनस्यविशेषणमितिद्रष्टव्यम् ॥ तत्रोंकारस्याकारोकारमकारात्मकत्वादोंकाररूपिणीत्यस्याकारादित्वंबोद्धव्यम् ॥ यद्वा ॐकारस्यसर्ववर्णात्मकत्वान्मांगलिकत्वाच्चादावुपादानंयुक्तमितितदादित्वम् ॥ तदुक्तम् ॥ ॐकारप्रभवावेदाॐकारप्रभवाःसुराः ॐकारप्रभवंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ॐकारश्चाथशब्दश्चद्वावेतौब्रह्मणःपुरा कंठंभित्त्वाविनिर्यातौतस्मान्मांगलिकावुभौ स्रवत्यनोंकृतंपूर्वंपरस्माच्चविशीर्यतेइत्यादि ॥ ॐकाररूपिणीति ॥ यद्यपिब्रह्मादिशब्दाःपरदेवतायावाचकास्तथापिश्रुतिप्रामाण्यात्परदेवतायानेदिष्ठमभिधानमोंकारः ॥ अतएवपरदेवताप्रतिपत्ताविदंपरंसाधनम् ॥ तच्चद्विप्रकारेण प्रतीकत्वेनाभिधानत्वेनच ॥ तथाविष्ण्वादिप्रतिमाभेदेन ॥ एवमोंकाररूपिणीपरादेवताप्रतिपत्तव्या ॥ तथाह्योंकारालंबनस्यपरादेवताप्रसीदति ॥ एतदालंबनंश्रेष्ठमेतदालंबनंपरम् एतदालंबनंज्ञात्वाब्रह्मलोकेमहीयतइतिश्रुतेः॥ तथाचायमर्थः॥ ॐकाररूपिणी ॐकारप्रतीका ॐकारवाचकासर्वात्मकत्वात्प्रणवस्वरूपाचेत्यर्थः ॥ नविद्यतेजराऽपक्षयलक्षणापंचमीविकृतिर्यस्याःसाऽजरा ॥नविद्यतेतुलापरिमाणंयस्याःसाऽतुला ॥ नविद्यतेदेशतःकालतोवस्तुतोंतःपरिच्छेदःषष्ठोविकारोविनाशोवायस्याःसाऽनंता ॥ अमृतंधर्मद्रवात्मकंतोयंस्रवतिवहतिमोहिनीरूपेणदेवेभ्योवाऽमृतंसुधांददातीत्यमृतस्रवा ॥ अतिशयेनोदारादात्रीमहतीत्यतिक्रांताउदारादातारोमहांतोवाययासा

अत्युदारा ॥ नविद्यतेभयंयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽभया ॥ अद्वितीयत्वात् ॥ द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः ॥ नविद्यतेशोकोयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽशोका ॥ तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः ॥ अलकनंदाभारतवर्षगागंगा ॥ साचसप्तधा॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ समंताद्ब्रह्मणःपुर्यागंगापततिवैदिवः सातत्रपतितादिक्षुचतुर्धाप्रतिपद्यते सीता चालकनंदाचचक्षुर्भद्राचवैक्रमादित्यादि ॥ अमृतासुधास्वरूपा ॥ नविद्यतेऽमृतंमरणंयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽमृतेतिवा ॥ नजायतेम्रियतेवाविपश्चिदित्यादिश्रुतेः १० अमलानिर्मलाशुद्धसत्त्वेत्यर्थः ॥ नविद्यतेसंसारलक्षणंमलंयस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽमलाइतिवा ॥ १७ ॥ अःविष्णुर्नाथोयेषांतेऽनाथाविष्णुभक्तास्तेषुसंसारांगारपापच्यमानेषुवत्सलास्निग्धाऽनाथवत्सला ॥ अमोघानामतःशांतनोर्भार्यावस्थायाम् ॥ ब्रह्मपुत्रमहाभागशांतनोःकुलनंदन अमोघागर्भसंभूतगृहाणार्घ्यंनमोस्तुतइतिस्मृतेः ॥ नविद्यंतेमोघाव्यर्थाधर्मार्थकाममोक्षायस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽमोघाऽव्यर्थापरमार्थैतियावदितिवा॥सत्यंज्ञानमनंतमित्यादिश्रुतेः ॥ अपामपंचीकृतानांजलानांयोनिःकारणम्॥ताआपऐक्षतेतिश्रुतेः अतएवससर्जादावितिस्मृतेश्च ॥ समुद्रात्मकत्वाद्वाऽपांयोनिःकारणम् ॥ यथासर्वासामपांसमुद्रएकायोनिरितिश्रुतेः ॥ अमृतंमोक्षंभक्तेभ्यःप्रददात्यभक्तेभ्योवाप्रकर्षेणखंडयतीत्यमृतप्रदा ॥ नकेनापिप्रमाणेनव्यज्यतइत्यव्यक्तंब्रह्म ॥ येत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासतइतिस्मृतेः ॥ प्रकृतिर्वाऽव्यक्तम् ॥ नारायणःपरोऽव्यक्तादितिस्मृतेः ॥ तल्लक्षणातत्स्वरूपाऽव्यक्तलक्षणा ॥ नकेनापिक्षोभ्यतइत्यक्षोभ्याकूटस्थेत्यर्थः ॥ नकेनाप्यऽवच्छिद्यतइत्यनवच्छिन्नात्रिविधपरिच्छेदशून्येत्यर्थः ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ नविद्यतेपरउत्कृष्टोयस्याःसाऽपरा ॥ अवतारादिषुकदापिकेनचिन्नजितेत्यजिता ॥ अपराजितेत्यत्रयद्यप्येकनामप्रतिभातितथापिसहस्रसंख्यापरिपूर्त्यर्थमेवंव्याख्यायतइत्येवमेतादृशेस्थलेअग्रेपिबोद्धव्यम् २० ॥ १८ ॥ अःविष्णुर्नाथोयेषांतैरनाथैर्वैष्णवैःसंसारांगारदंदह्यमानैर्वानाथ्यतेप्रार्थ्यतेइत्यनाथनाथा ॥ भक्तानांयेऽभीष्टाऽर्थास्तेषांसिद्धिदातत्प्रापिकाअभक्तानांसिद्धिखंडिकावेत्यभीष्टार्थसिद्धिदेत्यर्थः ॥ अनंगवर्धिनीकामवर्धिनीकामच्छेत्रीवा॥ वृधुच्छेदनेइतिधातुः ॥ नविद्यतेअंगंयस्यासावनंगःपरमात्मातंवर्धयितुंप्रापयितुंशीलंयस्याःसाऽनंगवर्धिनीतिवा ॥ अणिमाआदिर्येषांतेअणिमादयः ॥ आदिपदेनमहिमागरिमालघिमेशित्ववशित्वप्राप्तिप्राकाम्यानिगृह्यंते ॥ तेगुणायस्याःसाऽणिमादिगुणा ॥ अःविष्णुराधारोयस्याःसाआधारातदेकाश्रयेत्यर्थः ॥ तत्पादपद्मनिःसृतत्वात् ॥ अग्रेप्रथमतोगण्यतइत्यग्रगण्यासर्वेषांमध्येश्रेष्ठेत्यर्थः ॥ एषसर्वेश्वरइत्यादिश्रुतेः ॥ अलीकंमिथ्याभूतमनिर्वचनीयमज्ञानंतत्कार्यंहर्तुंशीलंयस्याःसाऽलीकहारिणी ॥ यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदित्यादिश्रुतेः ॥ १९ ॥

अनाथवत्सलाऽमोघाऽपांयोनिरमृतप्रदा ॥ अव्यक्तलक्षणाऽक्षोभ्याऽनवच्छिन्नाऽपराऽजिता २० ॥१८॥ अनाथनाथाऽभीष्टार्थसिद्धिदा
ऽनंगवर्धिनी ॥ अणिमादिगुणाऽधाराग्रगण्याऽलीकहारिणी ॥ १९ ॥

अचिंत्यशक्तिरनघाऽद्भुतरूपा३०ऽघहारिणी ॥ अद्रिराजसुताऽष्टांगयोगसिद्धिप्रदाऽच्युता ॥ २० ॥ अक्षुण्णशक्तिरसुदाऽनंततीर्थाऽमृतोदका॥ अनंतमहिमाऽपारा४०ऽनंतसौख्यप्रदाऽन्नदा ॥ २१ ॥ अशेषदेवतामूर्तिरघोराऽमृतरूपिणी॥ अविद्याजालशमनीह्यप्रतर्क्यगतिप्रदा॥ २२॥ अशेषविघ्नसंहर्त्रीत्वशेषगुणगुंफिता॥ अज्ञानतिमिरज्योति ५० रनुग्रहपरायणा॥ २३॥

अचिंत्याशक्तिर्मायाख्यायस्याअचिंत्यादुरधिगम्याचसाशक्तिश्चिच्छक्तिश्चेतिवासाऽचिंत्यशक्तिः ॥ मममायादुरत्ययेतिस्मृतेः॥नविद्यतेऽघमज्ञानंतत्कार्यंलक्षणंपापलक्षणंवायस्यायस्याःसकाशादितिवासाऽनघा ॥ निरवद्यंनिरंजनमितिश्रुतेः गंगातारयतेपुंसामुभौवंशौभवार्णवादितिस्मृतेश्च ॥ अद्भुतमाश्चर्यंरूपंयस्याःसाऽद्भुतरूपा ॥ आश्चर्योऽस्यवक्ताकुशलोऽस्यमंता आश्चर्यवत्पश्यतिकश्चिदेनमित्यादिश्रुतिस्मृतिभ्याम् ३० अघंहर्तुंशीलंयस्याःसाऽघहारिणी ॥ तदुक्तम् ॥ दृष्टाजन्मशतंपापंस्पृष्टाजन्मशतानिच स्नानाज्जन्मसहस्राणिहंतिगंगाकलौयुगइति ॥ अद्रिराजस्यहिमवतःसुताकन्याऽद्रिराजसुता ॥ तथाचबालकांडेरामायणे ॥ शैलेंद्रोहिमवान्नामरत्नानामाकरोमहान् तस्यकन्याद्वयंनामरूपेणाप्रतिमंभुवीत्यादि ॥ अष्टौयमनियमासनप्राणसंरोधप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिलक्षणान्यंगानिसाधनत्वेनयस्मिन्सचासौजीवात्मनोरैक्यंचतनयोगश्चतस्यसिद्धिप्रदामुक्तिप्रदेत्यर्थः ॥ स्वस्वरूपान्नच्यवतइत्यच्युता ॥ २०॥ अक्षुण्णाअखंडिताचासौशक्तिश्चअक्षुण्णाऽकुंठिताशक्तिर्यस्याइतिवा साऽक्षुण्णशक्तिः ॥ असून्प्राणान्ददातिप्रवर्तयतिखंडयतीतिवाअसुदा ॥ प्राणस्यप्राणमितिश्रुतेः ॥ अनंतानितीर्थानियस्यांसाऽनंततीर्था ॥ सर्वतीर्थमयीगंगेतिस्मृतेः ॥ अमृतममृतवत्स्वादुअमृतनिमित्तंवाउदकंयस्याःसाअमृतोदका ॥ अनंतोऽपरिच्छिन्नोमहिमामहत्त्वंयस्याःसाऽनंतमहिमा ॥ नविद्यतेपारोऽवधिर्यस्याःसाऽपारा ४० सुखमेवसौख्यं अनंतंसौख्यंब्रह्मसुखंप्रददातीत्यनंतसौख्यप्रदा ॥ अन्नंददातीत्यन्नदाभुक्तिप्रदेत्यर्थः ॥ २१ ॥ अशेषाःसमग्रादेवतामूर्तयोयस्याःसाअशेषदेवतामूर्तिः ॥ सर्वदेवमयोहरिरितिस्मृतेः ॥ नघोराअघोराशांतस्वभावेत्यर्थः ॥ सरस्वतीरजोरूपातमोरूपाकलिंदजा सत्त्वरूपाचगंगात्रनयंतिब्रह्मनिर्गुणमित्युक्तेः ॥ अमृतरूपिणीकैवल्यरूपा ॥ तदेतद्ब्रह्मामृतमभयमितिश्रुतेः ॥ अमृतवर्षिणीतिक्वचित्पाठः ॥ अविद्यैवजालमावरकत्वात्तस्याःशमनीनाशकर्त्रीअविद्याजालशमनी ॥ अप्रतर्क्यांवाङ्मनसयोरगम्यांगतिंप्रत्यग्ब्रह्मैक्यरूपांप्रददातीतिअप्रतर्क्यगतिप्रदा ॥ हिनिश्चये ॥ एवमग्रेपि ॥ २२ ॥ अशेषाणांविघ्नानाममंगलानामाधिदैविकाधिभौतिकाध्यात्मिकानांसंहर्त्रीअशेषविघ्नसंहर्त्री ॥ एवार्थेतुशब्दः ॥ एवमग्रेपि ॥ अशेषैर्गुणैःसर्वज्ञत्वादिलक्षणैर्गुंफिताग्रथिताव्याप्ताअशेषगुणगुंफिता ॥ अज्ञानमेवतिमिरंतमस्तस्यज्योतिर्नाशकम् ॥ आश्रयत्वविषयत्वयोःप्रदानेनतत्प्रकाशकमितिवा ५० भक्तानामनुग्रहायपरायणाव्यग्राअनुग्रहपरायणा ॥ २३ ॥

अभिरमंत्यस्यांयोगिनइत्यभिरामा॥रमंतेयोगिनोऽनंतेसत्यानंदेचिदात्मनि इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयतइतिस्मृतेः॥नवद्यंदुष्टमंगंस्वरूपंयस्याःसाअनवद्यांगी॥निर्दोषंहिसमंब्रह्मेति
स्मृतेः ॥ अनंतःसारःस्थिरोंऽशोयस्याःसाऽनंतसारा अनंतेप्रपंचेसारभूताइतिवा ॥ नविद्यतेकलंकोयस्याःसाऽकलंकिनी ॥ आरोग्यंददातीत्यारोग्यदा रोगएवरोग्यंआसमंताद्रोग्यंद्य
तिखंडयतीतिवाआरोग्यदा ॥ आनंदवल्लीसुखलतिका ॥ सएषपरमानंदइतिश्रुतेः ॥ आपन्नार्तिविनाशिनीभक्तपीडोपशमनी ॥२४॥ आश्चर्यामूर्तिःस्वरूपंयस्याःसाआश्चर्यमूर्तिः॥
आश्चर्यरूपिणीतिक्वचित्पाठः ॥ आयुर्भ्योहिताआयुष्या ६० ॥ आढ्यापरिपूर्णेत्यर्थः ॥ आदौभवाआद्यासर्वकारणमित्यर्थः ॥ आसमंतात्प्रातिपूरयतीत्याप्रा ॥ प्रापूरणइतिधा
तुः॥ तदुक्तंवैष्णवे ॥ समंताद्ब्रह्मणःपुर्यांगंगापततिवैदिवः सातत्रपतितादिक्षुचतुर्धाप्रतिपद्यतइत्यादि ॥ पृथोर्भयाद्गोरूपासतीआसमंताच्चतुःसमुद्रान्व्याप्नोतीतिवाआप्रा ॥ सर्वात्मक
त्वाद्गंगायाः ॥ तदुक्तंकालिदासेन॥पयोधरीभूतचतुःसमुद्रांजुगोपगोरूपधरामिवोर्वीमिति ॥ आप्तेतिक्वचित्पाठः ॥ आर्यैःपूज्यैर्विश्वेश्वरादिभिःसेविताउपासिताआर्यसेविता ॥ आ

अभिरामाऽनवद्यांग्यनंतसाराऽकलंकिनी ॥ आरोग्यदाऽऽनंदवल्लीत्वापन्नार्तिविनाशिनी ॥ २४ ॥ आश्चर्यमूर्तिरायुष्या ६० त्याढ्याऽऽ
द्याऽऽप्राऽऽर्यसेविता ॥ आप्यायिन्याप्तविद्याऽऽख्यात्वानंदाऽऽश्वासदायिनी ॥ २५॥ आलस्यघ्न्या ७० पदांहंत्रीत्वानंदामृतवर्षिणी॥ इराव
तीष्टदात्रीष्टात्विष्टापूर्तफलप्रदा ॥ २६ ॥

प्यायितुंतृप्तिंजनयितुंशीलंयस्याःसाआप्यायिनी ॥ आप्ताचासौविद्याचेतिआप्तविद्यास्वतोऽपरोक्षब्रह्मात्मैकत्वविद्येत्यर्थः ॥ आप्ताप्राप्ताविद्याययेतिवा ॥ आसमंतात्ख्याप्रकथनंय
स्याःसाआख्याप्रसिद्धेत्यर्थः ॥ प्रसिद्धत्वंचास्याःसितासितेसरितेयत्रसंगते इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिइत्याद्ययाश्रुत्याबोद्धव्यम् ॥ आनंदासुखस्वरूपा ॥ विज्ञानमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेः॥आ
श्वासंनिर्भयंदातुंशीलंयस्याःसाआश्वासदायिनी ॥ २५ ॥ अलसस्यभावआलस्यंतद्धंतुंशीलंयस्याःसाआलस्यघ्नी ॥ आलस्यमूलकामक्रोधादिसर्वदोषहंत्रीत्यर्थः ७० आपदां
हंत्रीआपदामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकानांदुःखानांहंत्रीनाशयित्री ॥ तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः ॥ आनंदंब्रह्मसुखममृतंसुधातद्द्वयंभक्तेभ्योवर्षितुंशीलंय
स्याःसाआनंदामृतवर्षिणी ॥ आनंदामृतवाहिनीतिपाठेआनंदात्मकंयदमृतंजलंतद्वोढुंशीलंयस्याःसातथा ॥ योऽसौनिरंजनोदेवइत्यादिस्मृतेः ॥ इरावतीनदीप्रभेदस्तद्रूपेरावती ॥ इ
राइंदिरालक्ष्मीस्तद्वतीतिवा ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ इरावतींमधुमतीमित्यादि ॥ इष्टान्ददातीतीष्टदात्री ॥ इष्टाऽभिप्रेतापरमप्रेमास्पदेत्यर्थः ॥ इष्टापूज्येतिवा ॥ तु इष्टंहुतंपूर्तंवापीकूप
तडागादिनिर्माणंतयोःफलंप्रददातीतिइष्टापूर्तफलप्रदा ॥ २६ ॥

इतिहासःपुरावृत्तंश्रुतिर्वेदस्ताभ्यांईड्यःस्तुत्योऽर्थःप्रयोजनंपुरुषार्थोवायस्याःसाइतिहासश्रुतीड्यार्था ॥ तु इहास्मिंल्लोकेऽमुत्रचपरलोकेशुभंसुखंमोक्षंचप्रददातीतिइहामुत्रशुभप्रदा ॥ सुखदामोक्षदागंगागंगैवपरमागतिरितिस्मृतेः ॥ इज्यायांशीलंस्वभावोयेषांतेइज्याशीलाः समंब्रह्म ॥ निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिस्मृतेः ॥ तद्वर्ततेयेषांतेसमिनस्तेषुज्येष्ठाकर्मिणांज्ञानिनांचोभयेषांमध्येवापूज्येत्यर्थः ॥ समीइतिपाठेदैर्घ्यंछांदसम ॥ तु इंद्रादिपरिवंदितादेवेंद्रादिभिर्नुतास्तुताचेत्यर्थः ८० ॥ २७ ॥ इलापृथ्वीतस्याअलंकरणरूपामाला ॥ तथाचोक्तम् ॥ वसुधाशृंगारहारावलीति ॥इद्धादीप्तास्वप्रकाशेत्यर्थः ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ आत्मास्वप्रकाशः सच्चिद्रूपत्वात् प्रभाकराभिमतसंविद्वदित्यनुमानाच्च ॥ तु इंदिरालक्ष्मीःसारम्यंमंदिरमाश्रयोयस्याःसाइंदिरारम्यमंदिरा ॥ इंदिरायावारम्यमंदिररूपा ॥ अयनंइत् ॥ संपदादित्वाद्भावेक्विप् ॥ इत्ज्ञानस्वरूपेत्यर्थः ॥ सर्वेगत्यर्थाज्ञानार्थाइतिन्यायात् ॥ इंदिरादिसंसेव्यालक्ष्म्यादिभिःसेवनीया ॥ आदिपदेनभवानीप्रमुखागृह्यंते ॥ माहेश्वरीरूपेणमौलिधृतत्वादिप्रतीतेः ॥ तु ईश्वरीईशनशीलासर्वनियंत्रीपरादेवतेतियावत् ॥ एषसर्वेश्वरइत्यादिश्रुतेः ॥ ईश्वरवल्लभाईश्वरस्यविश्वेश्वरस्यवल्लभाकांता ॥ मातःशैलसुतासपत्निवसुधेत्यादिस्मृतेः ॥ वल्लभाइष्टाऽभिप्रेतावेत्यर्थः ॥ २८ ॥ ईतीनामतिवृष्ट्यनावृष्टिशलभमूषकशुक

इतिहासश्रुतीड्यार्थात्विहामुत्रशुभप्रदा ॥ इज्याशीलसमिज्येष्ठात्विंद्रादिपरिवंदिता ८० ॥ २७ ॥ इलालंकारमालेद्धात्विंदिरारम्यमंदिरा ॥
इदिंदिरादिसंसेव्यात्वीश्वरीश्वरवल्लभा ॥ २८ ॥ ईतिभीतिहरेड्याचत्वीडनीयचरित्रभृत् ९० ॥ उत्कृष्टशक्तिरुत्कृष्टोडुपमंडलचारिणी ॥ २९ ॥
उदितांबरमार्गोस्रोरगलोकविहारिणी ॥ उक्षोर्वरोत्पलोत्कुंभा १०० उपेंद्रचरणद्रवा ॥ ३० ॥

प्रत्यर्थिनृपाणांभीतिस्तांहरतीतितथा॥ ईड्यास्तुत्या॥ तु ईडनीयानिचरित्राणितानिबिभर्तीतिईडनीयचरित्रभृत् ९०॥उत्कृष्टाशक्तिर्यस्याउत्कृष्टस्यविष्णोःशक्तिर्वाउत्कृष्टशक्तिः ॥ उत्कृष्टाउत्तमा ॥ उडुपश्चंद्रस्तस्यमंडलंलोकंचर्तुंशीलंयस्याःसाउडुपमंडलचारिणी ॥ प्लावयित्वेंदुमंडलमित्युक्तेः ॥ २९ ॥ उदितउदयंप्रापितोंऽबरमार्गोययासाउदितांबरमार्गा ॥ उस्रादेवीद्योतनात्मिकेतियावत् ॥ तेजोरूपत्वात् ॥ उरगलोकेविहर्तुंशीलंयस्याःसाउरगलोकविहारिणी ॥ भोगावतीचपातालइत्युक्तेः ॥ उक्षतिफलसेकंकरोतीतिउक्षा ॥ उर्वराफलसस्याढ्याभूस्तत्स्वरूपा ॥ यद्वा उरुर्महाँश्चासौअःविष्णुश्चेतिउर्वोमहाविष्णुस्तंरातिप्रापयतीतिउर्वरा॥ उत्पलाउत्पलस्वरूपा॥ सर्वात्मकत्वाद्गंगायाः॥ यद्वा उत्कृष्टंपातीत्युत्पोनारायणस्तंलातिप्रापयतीत्युत्पला ॥ उत्उत्कृष्टाःकुंभायस्यासाउत्कुंभा ॥ यत्संबंधादपवित्राअपिकुंभाःपवित्राभवंति ॥ तदुक्तम् ॥ अपिचांडालभांडस्थंयज्जलंपावनंमहत् सेयंगंगाकुरुश्रेष्ठयथेष्टमवगाह्यताम् ॥ उच्छब्देनगर्गरीषुपूर्यमाणासुजायमानाध्वनयउच्यंते ॥ उत्एवंविधैर्ध्वनिभिर्युक्ताःकुंभायस्यांसातथेतिवा ॥ उद्दंभेतिपाठेउद्गतोदंभोयस्याःसाउद्दंभेत्यर्थः ॥ १०० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेप्रथमेशते ॥ यद्दृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥१॥ उपेंद्रचरणद्रवावामनपादावनेजनजला ॥३०॥

उदन्वत्पूर्तिहेतुश्चोदारोत्साहप्रवर्धिनी॥ उद्वेगघ्न्युष्णशमनीउष्णरश्मिसुताप्रिया ॥ ३१ ॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिण्युपरिचारिणी॥ ऊर्जंवहं११०त्यूर्जधरोर्जावतीचोर्मिमालिनी ॥ ३२ ॥ ऊर्ध्वरेतःप्रियोर्ध्वाध्वाप्यूर्मिलोर्ध्वगतिप्रदा ॥ ऋषिवृंदस्तुतर्द्धिश्चऋणत्रयविनाशिनी १२०॥ ३३ ॥ ऋतंभरर्द्धिदात्रीचऋक्स्वरूपाऋजुप्रिया ॥ ऋक्षमार्गवहर्क्षार्चिर्ऋजुमार्गप्रदर्शिनी॥ ३४ ॥ एधिताऽखिलधर्मार्थात्वेकैकामृतदायिनी१३०॥एधनीयस्वभावैज्यात्वेजिताशेषपातका॥ ३५॥

उदन्वत्पूर्तिहेतुः उदन्वतःसमुद्रस्यपूर्तेःपूरणस्यहेतुःकारणम् ॥ चःसमुच्चये ॥ एवमग्रेपि ॥ उदारादात्रीमहतीतिवा ॥ उत्साहप्रवर्धिनीम्रियमाणानांदर्शनादिनाहर्षकारिणी ॥ उद्वेगंदौस्थ्यंहंतीत्युद्वेगघ्नी ॥ उष्णशमनीतापनाशिनीतृप्तिदायिनीतियावत् ॥ तदुक्तंवासिष्ठे ॥ गंगाजलाभिषेकेणयथातृप्तिर्भवेन्मम तथात्वद्दर्शनात्प्रीतिरंतःशीतयतीवमामिति ॥ उष्णरश्मिसुतायाःसूर्यकन्यायायमुनायाःप्रियाअभीष्टाउष्णरश्मिसुताप्रिया॥३१॥उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिणीब्रह्मविष्णुशिवरूपिणीत्यर्थः ॥ उपरिपृथिव्याःस्वर्गलोकस्यब्रह्मांडस्यवाउपरिचर्तुंशीलंयस्याःसाउपरिचारिणी ॥ ऊर्जंवहंतीऊर्जंवहंतीरमृतंघृतमित्यादिमंत्ररूपा ११० ॥ ऊर्जंबलंप्राणंवाधरतीत्यूर्जधरा ॥ ऊर्जाबलधारणाप्राणधारणावातद्वतीऊर्जावतीच ॥ ऊर्मयस्तरंगास्तेषांमालावर्ततेयस्याःसाऊर्मिमालिनी ॥३२॥ ऊर्ध्वरेतसांभिक्षुकाणांप्रियाऽभीष्टाऊर्ध्वरेतःप्रिया ॥ तथाचोक्तम् ॥ गंगातीरेवसेन्नित्यंभिक्षुर्मोक्षपरायणः सिद्धिक्षेत्रंतुतज्ज्ञेयंयावद्धनुशतत्रयमिति ॥ ऊर्ध्वमध्वामार्गोयस्याःसाऊर्ध्वाध्वा॥त्रिपादूर्ध्वउदैत्पुरुषइतिश्रुतेः ॥ ऊर्मीस्तरंगान्शोकमोहजरामृत्युक्षुत्पिपासादीन्वादेहाध्यासंवालातिगृह्णातीत्यूर्मिला ॥ ऊर्ध्वगतिप्रदास्वर्गमोक्षादिगतिप्रदेत्यर्थः ॥ ऋषिसमूहैःस्तुताऋषिवृंदस्तुता॥ ऋद्धिःसमृद्धिरूपाकौबेरीशक्तिरूपावा ॥ देवर्षिपितॄणांऋणत्रयंविनाशयितुंशीलंयस्याःसाऋणत्रयविनाशिनी ॥ चऋणेतिविसंधिरार्षएव ॥ एवमुत्तरत्रापि १२० ॥ ३३ ॥ ऋतंसत्यंब्रह्मबिभर्तीतिऋतंभरा ॥ ऋद्धिदात्रीसमृद्धिदात्रीच ॥ ऋक्स्वरूपाऋग्वेदात्मिका ॥ ऋजुप्रियाअकुटिलप्रिया ॥ ऋक्षाणांचंद्रादिनक्षत्राणांमार्गंवहतीतिऋक्षमार्गवहा ॥ ऋक्षाणांचंद्रादीनामिवार्चिर्दीप्तिर्यस्यास्तेषांवाऽर्चिर्दीप्तिर्यस्याःसकाशात्साऋक्षार्चिः ॥ शंखकुंदेंदुधवलेतिवाराहोक्तेः ॥ तमेवभांतमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेश्च ॥ ऋजुमार्गप्रदर्शिनीमोक्षमार्गप्रकाशिनी ॥ ३४॥ एधितौवर्धितावखिलौसमग्रौधर्मार्थौययासाएधिताखिलधर्मार्था ॥ तु एकामुख्याऽनुपमेतियावत् अद्वितीयेतिवा ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ एकामृतदायिनीएकमद्वितीयंयद्ब्रह्मामृतंतद्दायिनी १३०॥एधनीयस्वभावाएधनीयोवर्धनीयःस्वभावोयस्याःसाएधनीयस्वभावा ॥ पापानिएजंतिकंपंतेयेभ्यस्तेएजास्तेषुसाध्वीएज्यापूज्या ॥ एजितानिकंपितान्यशेषपातकानिययासाएजिताशेषपातका ॥ ३५॥

ऐश्वर्यंददातीत्यैश्वर्यदा ॥ ऐश्वर्यंरूपाईश्वरधर्मस्त्वभावा ॥ हि ऐतिह्यंप्रमाणविशेषरूपा ॥ हिऐंद्वीद्युतिश्चांद्रमसीकांतिः ॥ कांतिस्तेजःप्रभासत्ताचंद्राग्न्यर्कर्क्षविद्युतामितिभागवतोक्तेः ॥ ओजइंद्रियसामर्थ्यंतद्वतीओजस्विनी ॥ ओषधीनांफलपाकांतानांक्षेत्रंभूरूपम् ॥ ओजइंद्रियसामर्थ्यंददातीत्योजोदा ॥ ओजदेतिपाठेसकाराभावआर्षः १४० ॥ ओदनदायिनीअन्नदात्रीअन्नपूर्णेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ओष्ठेऽमृतंयस्याःसाओष्ठामृताऽमृतवदनामधुरभाषिणीतियावत् ॥ उन्नतेर्भावऔन्नत्यंतद्दात्रीऔन्नत्यदात्री ॥ तु औषधंभवरोगिणांसंसाररोगवतामगदस्वरूपं संसाररोगनिवर्तकमित्यर्थः ॥ उदारस्यभावऔदार्यंतत्रचंचुरादक्षा ॥ उपेंद्रोवामनस्तस्येयंपत्नीऔपेंद्रीलक्ष्मीरूपेत्यर्थः ॥ यदाहपराशरः ॥ पुनश्चपद्मादुद्भूतायदादित्योभवद्धरिरिति ॥ उपेंद्रचरणावनेजनीरूपावा ॥ तु उमस्येयमौमी संहारकारिणीशक्तिरित्यर्थः ॥ हि औमेयोगणेशःकार्तिकेयोवातद्रूपिणी ॥ यद्वा उमायाइदंऔमेयंतच्चतद्रूपंचेत्यौमेयरूपंतद्वर्ततेयस्याइत्यौमेयरूपिणी ॥ उमायथातथागंगेतिवचनात् ॥ ३७ ॥ अंबराध्ववहाआकाशमार्गगा ॥ अंविष्णुंवांतिगच्छंत्यंवावैष्णवाः ॥ विभक्तेरलोपआर्षः ॥ तेषुभक्तेषुतिष्ठतीत्यंबष्ठा ॥ वैश्यायांभार्यायांब्राह्मणोत्पन्नजातिविशेषावा ॥ विप्रान्मूर्द्धाभिषिक्तोहिक्षत्रियायांविशःस्त्रियाम् अंबष्ठःशूद्र्यांनिषादोजातःपारशवोपिवाइतियाज्ञवल्क्योक्तेः १५० ॥ अंबरस्यमाअंबरमाआकाशशोभातांलातिकरोतीत्यंबरमालाअंबरस्यमालेवांबरमाला ॥ अंबुजान्येवईक्षणानिअंबुजेइववाईक्षणेयस्याःसांऽबुजेक्षणा ॥ अंबिकादुर्गामातृस्वरूपावा ॥ अंबुमहायोनिरपांमूलकारणम् ॥ अपएवससर्जादावितिस्मृतेः ॥ तदपोऽसृजतइतिश्रुतेश्च ॥अंधोन्नंददातीत्यंधोदा ॥ अंधकहारिणी अंधकनामानंदैत्यंहर्तुंशीलंयस्याःसांऽधकहारिणी ॥ अंधयतीत्यंधकमज्ञानंतद्धारिणीतिवा ॥ त्वंधहारिणीतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ ३८ ॥ अंशूनांतेजसांमालासमूहोयस्यांसांशुमाला ॥ हि अंशुमतीतेजोवती ॥ तु अंगीकृतःपुत्रत्वेनषडाननोययासांऽगीकृतषडानना ॥ अंकीकृतेतिवापाठः॥स्वाहेयंगांगेयेत्याद्यत्रैवोक्तेः ॥ अंधतामिस्रंनरकविशेषस्तद्धंत्री १६० ॥ अंधुर्धर्मकूपस्तत्स्वरूपाकूपमात्ररूपावा ॥ अंजतीत्यंजनाऽविद्यातत्स्वरूपा ॥ हनुमज्जनयित्रीरूपावा ॥ हि अंजनावतीअविद्यावती ॥ ३९ ॥

ऐश्वर्यदैश्वर्यरूपात्वैतिह्यंत्वैंद्वीद्युतिः ॥ ओजस्विन्योषधीक्षेत्रमोजोदौ१४०दनदायिनी ॥ ३६ ॥ ओष्ठामृतौन्नत्यदात्रीत्वौषधंभवरोगिणाम् ॥
औदार्यचंचुरौपेंद्रीत्वौमीत्यौमेयरूपिणी ॥ ३७ ॥ अंबराध्ववहांऽबष्ठां१५०बरमालांबुजेक्षणा ॥ अंबिकांबुमहायोनिरंधोदांधकहारिणी ॥ ३८ ॥
अंशुमालात्वंशुमतीत्वंगीकृतषडानना ॥ अंधतामिस्रहंत्र्यं१६०धुरंजनात्वंजनावती ॥ ३९ ॥

कल्याणकारिणीशुभकारिणी ॥ काम्यतइतिकाम्या ॥ कमलानामुत्पलानांचगंधोवर्ततेयस्याःसाकमलोत्पलगंधिनी ॥ कुमुदानिवर्ततेयस्यांसाकुमुद्वती ॥ कुमुदशब्दस्याकारलोपश्छांदसः ॥ कमलानिवर्ततेयस्यांसाकमलिनी ॥ कांतिश्चंद्रतेजोरूपा ॥ शीतभानौप्रसादइत्यत्रैवोक्तेः ॥ कल्पितदायिन्यभीष्टदायिनी १७० ॥ ४० ॥ कांचनेइवाक्षिणीयस्याःसाकांचनाक्षी ॥ कामधेनुःकामधुक्सुरभिरितियावत् ॥ धेनूनामस्मिकामधुगितिभगवद्वचनात् ॥ कीर्तिकृद्यशःकर्त्री ॥ अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशास्तन्नाशिनी ॥ क्रतुभ्यःश्रेष्ठाक्रतुश्रेष्ठा अश्वमेधादियागाधिकफलप्रदेत्यर्थः॥ कुतोऽवीचिर्वीचिस्तवयदिगतालोचनपथंत्वमापीतापीतांबरपुरनिवासंवितरसि त्वदुत्संगेगंगेयदिपततिकायस्तनुभृतांतदामातःशातक्रतवपदलाभोप्यतिलघुरित्याद्युक्तेः ॥ क्रतूनांफलंयस्यांसाक्रतुफला ॥ कर्मैवबंधःकर्मबंधस्तद्विभेदिनीभेत्री ॥ ४१ ॥ कमलेइवाक्षिणीयस्याःसाकमलाक्षी ॥

कल्याणकारिणीकाम्याकमलोत्पलगंधिनी ॥ कुमुद्वतीकमलिनीकांतिःकल्पितदायिनी १७० ॥ ४० ॥ कांचनाक्षीकामधेनुःकीर्तिकृत्क्लेशनाशिनी ॥ क्रतुश्रेष्ठाक्रतुफलाकर्मबंधविभेदिनी ॥ ४१ ॥ कमलाक्षीक्लमहराकृशानुतपनद्युतिः १८० ॥ करुणार्द्राचकल्याणीकलिकल्मषनाशिनी ॥ ४२ ॥ कामरूपाक्रियाशक्तिःकमलोत्पलमालिनी ॥ कूटस्थाकरुणाकांताकूर्मयाना १९० कलावती ॥ ४३ ॥

क्लमहराश्रांतिहरा ॥ कृशानुर्वह्निस्तपनःसूर्यस्तयोरिवद्युतिर्यस्याःसाकृशानुतपनद्युतिः ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशइत्यादिस्मृतेः १८०॥ करुणार्द्राकरुणयार्द्रास्निग्धाव्याप्तेतियावत् ॥ चकल्याणंवर्ततेयस्याःसाकल्याणी ॥ कलिकल्मषनाशिनीकलिकालोत्पन्नानांपापानांनाशिनी ॥ कलौगंगैवकेवलमितिस्मृतेः ॥ ४२ ॥ काममिच्छैवरूपंयस्याःकामेनस्वेच्छयावारूपंयस्याःसाकामरूपा ॥ क्रियायांशक्तिर्यस्याःसाक्रियाशक्तिः सूत्रात्मकस्वरूपेत्यर्थः ॥ क्रियाशक्तिरूपावा ॥ कमलोत्पलानांमालावर्ततेयस्याःसाकमलोत्पलमालिनी ॥ कूटयतिच्छलत्यात्मानमानंदत्वादिकमावृत्यसंसारेपातयतीतिकूटोऽज्ञानंतत्रतिष्ठतितदध्यक्षतया॥यद्वा कूटस्याज्ञानस्यस्थास्थितिर्यस्यांसा ॥ यद्वा कूटोगिरिशृंगंतद्वन्निर्विक्रियतयातिष्ठति ॥ यद्वा कालत्रयव्यापकतयाएकरूपाषड्भावविकाररहिताकूटस्था ॥ करुणादयास्वरूपा ॥ कांताकमनीया ॥ कूर्मोयानंकूर्मवत्कूर्मेणलक्षणविशेषेणवायानंगमनंयस्याःसाकूर्मयाना १९० ॥ कलाचतुःषष्टिकलावर्ततेयस्याःसाकलावती ॥ ४३ ॥

---

१ कुमुदनडवेतसेभ्यइतिड्मतुपासिद्धेछांदसत्वकल्पनंविचारणीयम्

कमलालक्ष्मीरूपा ॥ कल्पलतिकाकल्पलतात्मिका सर्वकामपूरणीत्यर्थः॥ कालीकालिकारूपा ॥ कलुषवैरिणीपातकनाशिनी॥कमनीयजलानिर्मलपानीया ॥ जह्नुं[१]प्रतीपंशांतनुंकामितवतीतिकम्राकामुकेत्यर्थः ॥ तथाचादिपर्वहरिवंशयोः ॥ पतिलोभेनयंगंगापतित्वेऽभिससारह त्वामहंकामयेराजन्कुरुश्रेष्ठभजस्वमाम् भविष्यामिमहीपालमहिषीतेवशानुगेति ॥ कपर्दिसुकपर्दगाशिवस्यशोभनजटाजूटगा ॥ ४४ ॥ कालकूटंसमुद्रमथनोत्पन्नंविषंतस्यकालाऽज्ञानयोर्वानाशिनीकालकूटप्रशमनी ॥ कदंबकुसुमानिप्रियाणियस्याःसाकदंबकुसुमप्रिया २०० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्द्वितीयेविवृतेशते ॥यदद्दृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥२॥ कलिंदःपर्वतस्तद्भवाकालिंदीयमुनातद्रूपा ॥ केलिःक्रीडातयातस्यांवामनोहराकेलिललिता ॥ कलामधुरायेकल्लोलास्तद्ध्वनयःमनोहरास्तरंगावातेषांमालावर्ततेयस्यांसाकलकल्लोलमालिका ॥ ४५ ॥ क्रांतंव्याप्तमतिक्रांतंवालोकत्रयंययासाक्रांतलोकत्रया ॥

कमलाकल्पलतिकाकालीकलुषवैरिणी ॥ कमनीयजलाकम्राकपर्दिसुकपर्दगा ॥४४॥ कालकूटप्रशमनीकदंबकुसुमप्रिया २०० ॥कालिं
दीकेलिललिताकलकल्लोलमालिका ॥ ४५॥ क्रांतलोकत्रयाकंडूःकंडूतनयवत्सला॥ खड्गिनीखड्गधाराभाखगाखंडेंदुधारिणी २१० ॥४६॥
खेखेलगामिनीखस्थाखंडेंदुतिलकप्रिया ॥ खेचरीखेचरीवंद्याख्यातिःख्यातिप्रदायिनी ॥ ४७॥

सभूमिंसर्वतःस्पृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशांगुलमितिश्रुतेः ॥ कंडतिकुद्दत्यविद्यांतत्कार्यमितिकंडूः कंडूतिरूपावा॥ कंडूर्मर्कंडूः ॥भीमोभीमसेनइतिवत् ॥ तस्यतनयस्यमार्कंडेयस्यवत्सलास्निग्धा॥ खड्गोऽस्यास्तीतिखड्गिनी ॥ खड्गधारायाइवाभादीप्तिर्यस्याःसाखड्गधाराभा ॥ पापकाननच्छेत्रीत्वान्निर्मलत्वसादृश्याद्वा ॥ खेआकाशेगच्छतीतिखगा ॥ खंडेंदुधारिणीशकलचंद्रधारिणी चंद्रकलावतंसेत्यर्थः २१० ॥ ४६ ॥ खेआकाशेखेलेनलीलयागच्छतीतिखेखेलगामिनी ॥ खेआकाशेब्रह्मणिवा ॥ कंब्रह्मखंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ तिष्ठतीतिखस्था ॥ खंडेंदुतिलकप्रियाविश्वेश्वरकांता ॥ खेआकाशेचरतीतिखेचरी ॥ खेचरीणांसिद्धांगनानांवंद्याखेचरीवंद्या ॥ ख्यातिःप्रख्यातिःप्रतिष्ठेतियावत् ॥ आख्यात्यन्यथाख्यात्यसत्ख्यात्यात्मख्यात्यनिर्वचनीयख्यात्येतत्पंचकख्यातिर्वातद्रूपा ॥ ख्यातिप्रदायिनीप्रतिष्ठाकारिणी ॥ ४७ ॥

---

[१] जह्नुंपितृत्वेनप्रतीपंश्वशुरत्वेनशांतनुंपतित्वेनेत्यर्थः ॥

खंडितोदूरीकृतःप्रणतानांभक्तानामघौघोययासाखंडितप्रणताघौघा ॥ खलानांबुद्धिःखलरूपावाबुद्धिस्तस्याविनाशिनी ॥ खाताउत्खाताउत्पाटिताइतियावत् ॥ एनसांपापानां कंदसंदोहामूलकारणनिकराययासाखातैनःकंदसंदोहा २२० ॥ खड्गश्चखट्वांगंचलोहादिनिर्मितद्वादशांगंखट्वायाःखुराकारोवाऽस्त्रविशेषःखेटंचायुधविशेषश्चर्मवा एतानिवर्ततेयस्याः साखड्गखट्वांगखेटिनी ॥ खड्गखट्वांगाभ्यांखेटितुंक्रीडितुंशीलंयस्याःसाइतिवा ॥ अस्मिन्पक्षेडकारस्यटकारआर्षः ॥४८॥ खरसंतापशमनीतीक्ष्णसंतापनाशिनी ॥ दुष्टजन्यसंतापशमनीतिवा ॥ खनिःपीयूषपाथसाममृततुल्योदकानाममृतोदकयोर्वाखनिःआकरस्थानम् ॥ गंगानिरंजनचित्स्वरूपा ॥ योऽसौनिरंजनोदेवश्चित्स्वरूपीजनार्दनः सएवद्रवरूपेणगंगांभोनात्रसंशयइतिस्मृतेः ॥ स्वर्गाद्गंगांभगीरथःपृथ्वीमानीतवानितिवागंगा ॥ तदुक्तंभविष्ये ॥ यस्माद्भगीरथोदेविस्वर्गाद्गांत्वामिहानयत् अतस्त्वंमुनिभिःसर्वैर्गंगेतिपरिकीर्त्यसइति ॥ गंधवतीपृथ्वीरूपा ॥ गौरीपार्वतीनदीप्रभेदोवाजलेशमहिषीवा ॥ नदीभेदेपिगौरीस्याज्जलेशस्यापियोषितीतिवचनात् ॥ गंधर्वनगरेतत्तुल्येप्रपंचेप्रियाऽभीष्टासारभूतेत्यर्थः ॥ तदुक्तम् ॥ असारेखलुसंसारेसारमेतच्चतुष्टयम् काश्यांवासःसतांसंगोगंगांभःशिवपूजनमिति ॥ गंधर्वाणांयानिनगराणितत्स्थानांजनानांवाप्रियागंधर्वनगरप्रिया ॥ ४९ ॥ गंभीरमनवगाह्यमंगंस्वरूपंयस्याःसागंभीरांगी ॥ गुणमयीत्रिगुणात्मिकामायासर्वज्ञत्वादिगुणावा ॥ गतआतंकःसंत्रासोयस्यायस्याःसकाशादितिवासागतातंका २३० ॥ गतेर्ज्ञानात्मनोविश्वनाथस्य प्रियागतिप्रिया ॥ गतिर्ज्ञानंप्रियंयस्याःसागतिप्रियेतिवा ॥ चतुर्विधाभजंतेमामित्युपक्रम्यज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवदुक्तेः ॥ गम्यतइतिगतिःफलंसाचासौप्रियापरमप्रेमास्पदाचेतिगतिप्रियाइतिवा ॥ गतिप्रदेतिक्वचित् ॥ गणनाथोगणेशस्तस्यांबिकामातागणनाथांबिका ॥ गीयतइतिगीता ॥ वेदेरामायणेचैवपुराणेभारतेतथा आदौमध्येतथाचांतेहरिःसर्वत्रगीयतइतिस्मृतेः भगवद्गीतारूपावा ॥ गद्यपद्यैश्चपरिष्टुतागद्यपद्यपरिष्टुता ॥ ५० ॥

खंडितप्रणताघौघाखलबुद्धिविनाशिनी॥ खातैनःकंदसंदोहा २२० खड्गखट्वांगखेटिनी॥ ४८॥ खरसंतापशमनीखनिःपीयूषपाथसाम्॥
गंगागंधवतीगौरीगंधर्वनगरप्रिया॥ ४९॥ गंभीरांगीगुणमयीगतातंका २३० गतिप्रिया॥ गणनाथांबिकागीतागद्यपद्यपरिष्टुता॥५०॥

गांधारयतीतिगांधारी ॥ विभक्तेरलोपआर्षः ॥ वाराहीशक्तिरित्यर्थः ॥ धृतराष्ट्रपत्नीरूपावा ॥ गर्भंशमनीजन्मशातनी ॥ गतिभ्रष्टानांपतितानामपिगतिप्रदा ॥ तदुक्तंभविष्ये ॥ मातापिसंत्यजेत्पुत्रंब्रह्महत्यादिकारिणम् त्वंपुनर्गर्हितंमग्नंपुनीषेदीनवत्सलेति ॥ गतिभ्रष्टागतिप्रदेतिपाठेसविशेषणमेकंनाम ॥ गतेर्दैवत्वगतेर्भ्रष्टामानुषत्वंप्राप्तेत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ ब्रह्महस्तात्परिभ्रष्टेति ॥ हरिवंशेच ॥ इयमप्यायतापांगीगंगासर्वांगशोभना रूपिणींवैसरिच्छ्रेष्ठातत्रत्वामुपयास्यतीति॥ स्वयंगतिभ्रष्टाऽन्येषांगतिप्रदेतिविरुद्धालंकारोऽयम्॥ द्वारकास्थानैमिषारण्यस्थावानदीगोमतीतद्रूपा ॥ गुह्यविद्याब्रह्मविद्या ॥ गौःपृथ्वीरूपागोरूपावेदरूपावाणीरूपावास्वर्गरूपावा २४० गोप्त्रीपालयित्री ॥ गगनेगंतुंशीलंयस्याःसागगनगामिनीआकाशगामिनीइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ गांत्रायतइतिगोत्रोभगीरथःपर्वतवंद्वातेनप्रवर्धितुंशीलंयस्याःसागोत्रप्रवर्धिनी भक्तानांगोत्रप्रवर्तयित्रीतिवा ॥ गुणेभ्योहितागुण्या ॥ गुणानतीतागुणातीतानिर्गुणेत्यर्थः ॥ गुणाग्रणीःगुणानांनियंत्री ॥ गुहांबिकाकार्तिकेयजननी ॥ गिरिसुतागिरेर्हिमवतःप्रसूतापार्वतीरूपावा ॥ गोविंदस्यांघ्रेःसमुद्भवोयस्याःसागोविंदांघ्रिसमुद्भवा ॥ ५२ ॥ गुणनीयानिगणनयोग्यानिविचारणीयानिचरित्राणियस्याःसागुणनीयचरित्राच २५० गातारंत्रायतइतिगायत्री ॥ गिरिशस्येश्वरस्यप्रियागिरिशप्रिया ॥

गांधारीगर्भशमनीगतिभ्रष्टगतिप्रदा ॥ गोमतीगुह्यविद्यागौ २४० र्गोप्त्रीगगनगामिनी ॥ ५१ ॥ गोत्रप्रवर्धिनीगुण्यागुणातीतागुणाग्रणीः ॥ गुहांबिकागिरिसुतागोविंदांघ्रिसमुद्भवा ॥ ५२ ॥ गुणनीयचरित्रा २५० चगायत्रीगिरिशप्रिया ॥ गूढरूपागुणवतीगुर्वीगौरववर्धिनी ॥ ५३ ॥ ग्रहपीडाहरागुंद्रागरघ्नीगानवत्सला २६० ॥ घर्महंत्रीघृतवतीघृततुष्टिप्रदायिनी ॥ ५४॥ घंटारवप्रियाघोराऽघौघविध्वंसकारिणी ॥ घ्राणतुष्टिकरीघोषाघनानंदाघनप्रिया ॥ ५५ ॥

गूढंप्रच्छन्नंरूपंयस्याःसागूढरूपा ॥ गुणाःशांत्यादयस्तद्वतीगुणवती ॥ गुर्वीमहती ॥ गौरवंमहत्त्वंवर्धयितुंगौरवेणवावर्धितुंशीलंयस्याःसागौरववर्धिनी ॥ ५३ ॥ ग्रहपीडांहरतीतिग्रहपीडाहरा ॥ गुंद्रामुस्तातदात्मिका ॥ सर्वात्मकत्वात् ॥ गूहतिस्वरूपमितिगुरविद्यातांद्रातिकुत्सतेनाशयतीत्येतत्गुंद्राइतिवा ॥ विभक्तेःश्रवणमार्षम् ॥ गरघ्नीविषघ्नी ॥ गानवत्सलागीतप्रियेत्यर्थः २६० ॥ घर्महंत्रीसंतापहंत्री ॥ घृतंघृततुल्यमुदकमस्तियस्याःसाघृतवती ॥ घृतेनयातुष्टिस्तांप्रदातुंशीलंयस्याःसाघृततुष्टिप्रदायिनी ॥ ५४ ॥ घंटारवःप्रियोयस्याःसाघंटारवप्रिया ॥ घोरायोऽघौघस्तद्विध्वंसकारिणीघोराघौघविध्वंसकारिणी ॥ घ्राणेंद्रियस्यघ्राणमात्रेणवातुष्टिकरीघ्राणतुष्टिकरी ॥ घोषानितंबपादभूषणकांच्यःकिंकिण्यश्चतावंतितयस्याःसाघोषा ॥ अर्शआदित्वादच् ॥ तरंगस्रोतोभ्यांघोषयतीति आभीरपल्लीरूपावेतिघोषा ॥ घनएकरसोयआनंदस्तत्स्वरूपा ॥ स्त्रीत्वंछांदसंबहुव्रीहिर्वा ॥ राहोःशिरइतिवद्भेदोपचारात् ॥ सएषपरमानंदइतिश्रुतेः ॥ अतएवघनप्रियानिबिडप्रिया ॥ परमप्रेमास्पदत्वात् ॥ घनानांमेघानांवाप्रियाघनप्रिया ॥ आकाशगंगारूपेणतेषांप्लावनात् ॥ ५५॥

सर्वेषांपापानामज्ञानतत्कार्यस्यवाघातुकानाशिका २७० ॥ घूर्णितानिजलानियस्याःसाघूर्णितजला ॥ घृष्टाघूर्णितापातकसंततिर्ययासाघृष्टपातकसंततिः ॥ घटकोटिभिःप्रपीताआपोयस्याःसाघटकोटिप्रपीतापा ॥ घटितंसंपादितमशेषमंगलंययासाघटिताशेषमंगला ॥५६॥ घृणावतीदयावती ॥ घृणनिधिर्दयासमुद्रः ॥ ह्रस्वआर्षः ॥ घस्मरासर्वभक्षणशीला ॥ सकालकालइतिश्रुतेः कालमूषिकभक्षकइतिस्मृतेश्च ॥ घूकानांबकानांनादोविद्यतेयस्याःसाघूकनादिनी ॥ घृसृणेनदेवांगनानामंगरागेणपिंजराईषत्पीतवर्णातनुर्यस्याःसाघुसृणापिंजरतनुः ॥ घर्घरनामाह्रदविशेषस्तत्स्वरूपिणी २८० ॥ घर्घरइतिध्वनिर्यस्याःघर्घरनाम्नाह्रदेनतत्संगमनिमित्तेनस्वनोयस्याइतिवासाघर्घरस्वना ॥ ५७ ॥ चंद्रिकाज्योत्स्नारूपा ॥ चंद्रकांतमणिरिवांबुयस्याःसाचंद्रकांतांबुः ॥ चंचत्यःस्फुरंत्यआपोयस्याःसाचंचदापा ॥ चंचलापेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रापिसएवार्थः ॥ चलंतीस्फुरंतीद्युतिर्यस्याःसाचलद्युतिः ॥ चिन्मयीज्ञानस्वरूपा ॥ सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ चितिरूपाज्ञानस्वभावा ॥ चंद्राणामयुतशतमिवाननंयस्याःसाचंद्रायुतशतानना ॥ चंद्रायुतसिताननेतिक्वचित्पाठ

घातुका २७० घूर्णितजलाघृष्टपातकसंततिः॥ घटकोटिप्रपीतापाघटिताशेषमंगला ॥ ५६॥ घृणावतीघृणनिधिर्घस्मराघूकनादिनी॥ घुसृणापिंजरतनुर्घर्घरा २८० घर्घरस्वना ॥ ५७॥ चंद्रिकाचंद्रकांतांबुश्चंचदापाचलद्युतिः॥ चिन्मयीचितिरूपाचचंद्रायुतशतानना॥५८॥ चांपेयलोचनाचारु २९० श्चार्वंगीचारुगामिनी॥ चार्याचारित्रनिलयाचित्रकृच्चित्ररूपिणी ॥ ५९॥ चंपूश्चंदनशुच्यंबुश्चर्चनीयाचिरस्थिरा॥ ३००॥चारुचंपकमालाढ्याचमिताशेषदुष्कृता ॥६०॥

स्तत्रसितत्वंशुभ्रत्वम् ॥ ५८ ॥ चांपेयपुष्पेइवलोचनेयस्याःसाचांपेयलोचना ॥ चारुर्मनोहरा २९० ॥ चारूण्यंगानियस्याःसाचार्वंगी ॥ चारुयथास्यात्तथागंतुंशीलंयस्याःसाचारुगामिनी ॥ चरणंचारोज्ञानंतदर्हतिचार्यतेज्ञायतेवाचार्या ॥ उपनिषत्प्रतिपाद्येत्यर्थः ॥ चरित्राण्येवचारित्राणितेषांनिलयासच्चरित्राश्रयेत्यर्थः ॥ चित्रंविचित्रंजगत्करोतिचित्रकृत् ॥ तदुक्तंवासिष्ठे ॥ कश्चव्योमनिचित्रकृदिति ॥ चित्रंविचित्रंरूपमस्याअस्तीतिचित्ररूपिणी ॥ ५९ ॥ चंपूश्चंपकवृक्षस्तत्पुष्पंवातद्रूपा ॥ गद्यपद्यमयंकाव्यंचंपूरित्यभिधीयतइतिवचनात्तद्रूपावाचंपूः ॥ चंदनमिवशुचिसुगंधिनिर्मलंचांबुयस्याःसाचंदनशुच्यंबुः ॥ चर्चनीयाविचारणीयाचिंतनीयेतियावत् ॥चिरकालंव्याप्यस्थिराचिरस्थिरा अनादिरित्यर्थः ३०० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिंस्तृतीयेविवृतेशते ॥ यददृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ १ ॥ चारुचंपकपुष्पाणांयामालास्ताभिराढ्याव्याप्ताचारुचंपकमालाढ्या ॥ चमितानिसंत्रासंप्रापितानिभक्षितानीत्येतदशेषदुष्कृतानिययासाचमिताशेषदुष्कृता ॥ चमुअदनइतिधातुः ॥ ६० ॥

चिदेवाकाशश्चिदाकाशस्तंवहतिप्रापयतीतिचिदाकाशवहा ॥ चिंत्याध्येया ॥ ध्येयःसदासवितृमंडलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसन्निविष्टः केयूरवान्मकरकुंडलवान्किरीटीहारीहिरणमयवपुर्धृतशंखचक्रइतिस्मृतेः ॥ चंचत्स्फुरत्स्वप्रकाशमित्यर्थः ॥ अत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ चामरवीजितावालव्यजनैःसेवितेत्यर्थः ॥ चोरितान्यशेषवृजिनानिययासाचोरिताशेषवृजिना ॥ चरितान्यशेषमंडलानिब्रह्मलोकादिस्थानानिययासाचरिताशेषमंडला ॥ ६१ ॥ छेदिताखिलपापौघा छेदिताश्छिन्नाअखिलाःपापौघाययासाछेदिताखिलपापौघा ॥ छद्मघ्नी छद्मकपटमज्ञानंरोगविशेषंवाहंतीतिछद्मघ्नी ३१० ॥ छलंकपटंछलयतीतिछलमज्ञानंवातद्धारिणी ॥ छन्नंव्याप्तंत्रिविष्टपतलंस्वर्गभुवनंययासाछन्नत्रिविष्टपतला ॥ छोटितानिदूरीकृतान्यशेषबंधनानिययासाछोटिताशेषबंधना ॥ छेदितेतिक्वचित्पाठः ॥ ६२ ॥ छुरितःक्षरितोऽमृतधाराणांजलप्रवाहाणामोघोययासाछुरितामृतधारौघा ॥ छिन्नानिच्छेदितान्येनांसिवृजिनानिययासाछिन्नैनाः ॥ छन्नैनाइतिक्वचित्पाठः ॥ छंदगामिनीस्वच्छंदचारिणीस्वतंत्रेत्यर्थः ॥ छत्रीकृतोमरालौघोहंससमूहो

चिदाकाशवहाचिंत्याचंचच्चामरवीजिता ॥ चोरिताशेषवृजिनाचरिताशेषमंडला ॥ ६१ ॥ छेदिताखिलपापौघाछद्मघ्नी ३१० छलहारिणी ॥
छन्नत्रिविष्टपतलाछोटिताशेषबंधना ॥ ६२ ॥ छुरितामृतधारौघाछिन्नैनाश्छंदगामिनी ॥ छत्रीकृतमरालौघाछटीकृतनिजामृता ॥ ६३ ॥
जाह्नवीज्या ३२० जगन्माताजप्याजंघालवीचिका ॥ जयाजनार्दनप्रीताजुषणीयाजगद्धिता ॥ ६४ ॥

ययासाछत्रीकृतमरालौघा ॥ छटीकृतानिछटांप्रापितानिप्रकटीकृतान्येतत् निजामृतानिस्वस्वरूपभूतानिजलानिययासाछटीकृतनिजामृता ॥ ६३ ॥ जह्नोरपत्यंजाह्नवी ॥ तथाचहरिवंशे ॥ राजर्षिणाततःपीतांगंगांदृष्ट्वामहर्षयः उपनिन्युर्महाभागांदुहितृत्वेनजाह्नवीमिति ॥ ज्याधनुर्गुणइवप्रतीयमाना ॥ तदुक्तम् ॥ लोलार्ककेशवौकोटीगंगाज्यानगरंधनुः कलिर्लक्ष्यःशरोविष्णुःशिवोधन्वीपुनातुमामिति ३२० ॥ जगतांमाताजगन्माताविश्वयोनिरित्यर्थः ॥ जप्याजपविषया ॥ जंघालादीर्घावीच्यस्तरंगायस्याःसाजंघालवीचिका ॥ जयतिसर्वोत्कर्षेणवर्ततइतिजयापार्वतीसखिरूपावा ॥ तथाचात्रैवदेवीवाक्यम् ॥ सुलक्षणाशुभाचारासखीमेऽस्तुशुभोदया यथाजयाचविजयेत्यादि ॥ जनार्दनस्यप्रीताजनार्दनोवाप्रीतोयस्याःसाजनार्दनप्रीता ॥ जुषणीयाश्रीरुद्रादिभिःसेवनीया ॥ तथाचभागवते ॥ यत्पादनिःसृतसरित्प्रवरोदकेनतीर्थेनमूर्ध्न्यधिकृतेनशिवःशिवोभूदिति ॥ जगतांहिताजगद्धिता ॥ ६४ ॥

जीवनंजीवनहेतुः॥जीवनेनजलेनप्राणिनांप्राणायस्याःसा जीवनेनप्राणयतिचेष्टयतीतिवाजीवनप्राणाब्रह्मस्वरूपा ॥ कोह्येवान्यात्कःप्राण्याद्यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः॥ जगदिति ॥ परस्मात्पुरुषान्नभिन्नमिदंजगदित्यभिधीयतेब्रह्म ॥ ब्रह्मैवेदंविश्वमिदंवरिष्ठंपुरुषएवेदंविश्वमित्यादिश्रुतेः ॥ विश्वंविष्णुरितिस्मृतेश्च ॥ यद्वा गच्छतिसर्वंव्याप्नोतीतिजगत् ॥ नित्यःसर्वगतःस्थाणुरितिस्मृतेः ३३० ॥ ज्येष्ठाआद्यामूलकारणत्वात् ॥ जगन्मयीजगत्स्वरूपास्वाध्यस्तविश्वेत्यर्थः ॥ जीवजीवातुलतिका जीवानांप्राणिनांजीवनौषधरूपा ॥ यदाहामरः ॥ जीवातुर्जीवनौषधमिति ॥ जन्मिजन्मनिबर्हणी जन्मिनामुत्पत्तिमतामुत्पत्तिनिराकर्त्री ॥६५॥ जाड्यस्याज्ञानस्यसंतापस्यवाविध्वंसनंकर्तुंशीलंयस्याःसाजाड्यविध्वंसनकरी ॥ जगद्योनिर्जगतांकारणम् ॥ जलानांजडानामज्ञानामित्येतत् आविलेवकलुषितेवआवृतेवेतिवाजलाविला ॥ अज्ञानेनावृतंज्ञानंतेनमुह्यंतिजंतवइतिभगवदुक्तेः ॥ जलैर्धर्मद्रवरूपैराविलाव्याप्ताइतिवा ॥ जगदानंदजननीदर्शनादिनाजनमात्रस्यसुखकर्त्री ॥ जलमिवजलंविष्णुः ॥ सलिलएकोद्रष्टेतिश्रुतेः ॥ तस्माज्जाताजलजा ॥ जल

जीवनंजीवनप्राणाजग ३३० ज्ज्येष्ठाजगन्मयी॥ जीवजीवातुलतिकाजन्मिजन्मनिबर्हिणी ॥ ६५ ॥ जाड्यविध्वंसनकरीजगद्योनिर्ज
लाविला॥ जगदानंदजननीजलजाजलजेक्षणा ३४० ॥ ६६ ॥ जनलोचनपीयूषाजटातटविहारिणी ॥ जयंतीजंजपूकघ्नीजनितज्ञान
विग्रहा॥ ६७॥ झल्लरीवाद्यकुशलाझलज्झालजलावृता॥ झिंटीशवंद्याझांकारकारिणीझर्झरावती ३५० ॥ ६८ ॥

जेक्षणापयोजेक्षणा ३४० ॥ ६६ ॥ जनलोचनपीयूषाप्राणिमात्रनेत्रामृता ॥ जटातटविहारिणीईश्वरस्यजटाप्रदेशविहारिणी ॥ गंगाजलप्लावितकेशदेशेतिस्मृतेः ॥ जयंतीजयनशीला शक्रात्मजाऋषभकांतारूपावा ॥ अथाहभगवानृषभदेवइत्यारभ्यजयंत्यामिंद्रदत्तायामितिभागवतोक्तेः ॥ जंजपूकानिपापानिहंतीतिजंजपूकघ्नी ॥ जंतुपापघ्नीतिक्वचित्पाठः ॥ उत्पादितंज्ञानशरीरंययासाजनितज्ञानविग्रहा ॥६७॥ झल्लरीवाद्यकुशलाझल्लर्यावाद्येऽभिज्ञा ॥ झलज्झालशब्दोजलशब्दानुकरणे झांकारझर्झराशब्दावपि ॥ झलज्झालशब्दायमानेनजलेनावृता ॥ झिंटीशेनमहादेवस्यमूर्तिविशेषेणश्रीकंठादिन्यासप्रसिद्धेनवंद्याझिंटीशवंद्या ॥ तथाचोक्तंशारदातिलके ॥ श्रीकंठानंतसूक्ष्माश्चत्रिमूर्तिरमरेश्वरः अर्धीशोभारभूतिश्चातिथीशःस्थाणुकोहरः झिंटीशोभौतिकःसद्योजातश्चानुग्रहेश्वरः अक्रूरश्चमहासेनःषोडशेश्वरमूर्तयइति ॥ झांकारशब्दंकर्तुंशीलंयस्याःसाझांकारकारिणी ॥ झर्झराइतिजलशब्दोवर्ततेयस्याःसाझर्झरावती ३५० ॥ ६८ ॥

टीकितंसेवितमशेषंपातालंभोगवतीरूपेणययासाटीकिताशेषपाताला ॥ एनांस्येवाद्रयस्तेषांपाटनेविदारणेटंकिकापाषाणविदारणशस्त्रविशेषरूपिणी ॥ टंकारशब्दोयथास्यात् टंकारशब्देनवानृत्यंतःकल्लोलायस्यांसाटंकारनृत्यत्कल्लोला ॥ टीकनीयःस्वतरंगैःसेवनीयोमहांस्तटोयस्याःसाटीकनीयमहातटा ॥ ६९ ॥ डंबरमाडंबरंवेगवत्तरमित्येतत् यथास्यात्तथाप्रवहतीतिडंबरप्रवहा ॥ डीनान्युड्डीयमानानियानिराजहंसानांकुलानितैराकुलाव्याप्ताडीनराजहंसकुलाकुला ॥ डमदितिशब्दायमानोडमरुर्हस्तेयस्याःसाडमड्डमरुहस्ताच ॥ डामरोडामरकल्पोनवाक्षरदेवीमंत्रस्यप्रतिपादकोग्रंथोमहाराष्ट्रेषुप्रसिद्धस्तत्रोक्तंप्रतिपादितंमहांडकंमंत्रमयंमहच्छरीरंयस्याःसाडामरोक्तमहांडका ॥ गंगागौर्योरभेदात् ॥ ७० ॥ ढौकितंभक्तेभ्यःसेवितंप्रापितमितियावत् ॥ अशेषनिर्वाणंसालोक्यसामीप्यसारूप्यसार्ष्टिसायुज्यलक्षणंपंचविधंकैवल्यंययासाढौकिताशेषनिर्वाणा ॥ ढक्कावाद्यविशेषस्तस्यानादवन्नादवंतिचलंतिजलानियस्याःसाढक्कानादचलज्जला ३६० ॥ढुंढिश्चासौविघ्नेशश्चेतितथातस्यजननीढुंढिविघ्नेशजननी ॥ ढणदितिशब्दानुकरणे ॥ढणशब्दोयथास्यात्तथाढुणितानिदूरी

टीकिताशेषपातालाटंकिकैनोद्रिपाटने ॥ टंकारनृत्यत्कल्लोलाटीकनीयमहातटा ॥ ६९ ॥ डंबरप्रवहाडीनराजहंसकुलाकुला ॥ डमड्डमरुह
स्ताचडामरोक्तमहांडका ॥ ७० ॥ ढौकिताशेषनिर्वाणाढक्कानादचलज्जला ३६० ॥ ढुंढिविघ्नेशजननीढणड्डुणितपातका ॥ ७१ ॥ तर्पणीती
र्थतीर्थाचत्रिपथात्रिदशेश्वरी ॥ त्रिलोकगोप्त्रीतोयेशीत्रैलोक्यपरिवंदिता ॥ ७२ ॥ तापत्रितयसंहर्त्री ३७० तेजोबलविवर्धिनी ॥ त्रिलक्षा
तारणीतारातारापतिकरार्चिता ॥ ७३ ॥

कृतानिपातकानिययासाढणड्डुणितपातका ॥॥ ७१ ॥ सर्वांस्तर्पयतीतितृप्यंत्यस्यामनयेतिवासर्वेइतितर्पणी ॥ तीर्थानांनिपानागमर्षिजुष्टजलगुरूणांतीर्थंतीर्थत्वंययासातीर्थतीर्था ॥यदाहामरः ॥ निपानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टेजलेगुराविति ॥ त्रिपथा त्रिषुलोकेषुपंथामार्गोयस्याःसात्रिपथा ॥ त्रिदशानांदेवानामीश्वरीत्रिदशेश्वरी ॥ त्रिदिवेश्वरीतिक्वचित्पाठः ॥ त्रिलोकंगोपायतीतित्रिलोकगोप्त्री ॥ तोयेशीजलानांतदधिष्ठातॄणामीश्वरी ॥ त्रिलोकस्थैर्जनैःपरितःअभिवादितास्तुतावेतित्रैलोक्यपरिवंदिता ॥ ७२ ॥ अध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकतापत्रयंसंहरतीतितापत्रितयसंहर्त्री ३७० ॥तेजोबलेविवर्धयितुंशीलंयस्याःसातेजोबलविवर्धिनी ॥ त्रिषुलोकेषुलक्ष्यतेरूपंयस्याइतित्रिलक्ष्या ॥ तारयतिसर्वांस्तरंत्यनयाऽस्यामितिवासर्वेइनितारणी ॥ तारयतिभक्तानितिताराप्रणवरूपानक्षत्ररूपावा ॥ अहल्याद्रौपदीसीतातारामंदोदरीतथेत्यत्रोक्ततारारूपावा ॥ तारापतिकरार्चिताचंद्ररश्मिभिः पूजिता॥ अथवातारापतयेचंद्रायशिरोधारणेनकंसुखंरातीतितारापतिकरोरुद्रस्तेनार्चिता ॥ ७३ ॥

त्रैलोक्यपावनीपुण्या त्रैलोक्यंपावयंतीतित्रैक्यपावन्योगौतमीप्रमुखानद्यस्तासांमध्येपुण्यापुण्यातिशयहेतुः ॥ तुष्टिदासुखदा ॥ तुष्टिरूपिणीतुष्टिस्वरूपा॥ तृष्णाइच्छातस्याश्छेत्री
तृष्णाछेत्री ॥ तीर्थमात्राणांसमानांवाब्रह्मपुत्राणांमातातीर्थमाता ३८० ॥ त्रिविक्रमपदोद्भवा त्रिविक्रमोवामनस्तस्यपादावनेजनाज्जाता ॥ ७४ ॥ तपइंद्रियमनसामैकाग्र्यम् ॥
मनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइत्युक्तेस्तन्मयीतपोमयीआलोचनमयीत्यर्थः ॥ तपोरूपाकृच्छ्रचांद्रायणादिरूपा ॥ तपस्तोमफलप्रदातपोनिकरफलदात्री ॥ त्रैलोक्यंव्याप्तुंशी
लंयस्याःसात्रैलोक्यव्यापिनी ॥ सर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ तृप्तिस्तृप्तिस्वरूपा ॥ तृप्तिसुखंकरोतीतितृप्तिकृत् ॥ तत्त्वरूपिणीचतुर्विंशतितत्त्वरूपिणी परमार्थरूपिणीतिवा ॥ ७५ ॥ त्रैलो
क्येसुंदरंसौंदर्यंयस्याःसात्रैलोक्यसुंदरी त्रैलोक्येमनोहरेतिवा ॥ तुर्याऽवस्थात्रयातीता ॥ तदुक्तम् ॥ अहंभावानहंभावौत्यक्त्वासदसतीतथा यदसक्तंसमंस्वच्छंस्थितंतत्तुर्यमुच्यतइ
ति ३९० ॥ तुर्यस्यापिप्रतियोग्यधीननिरूप्यत्वेनकल्पितत्वात्तदतीतमतिक्रांतंयत्पदंपरंब्रह्मतत्प्रददातीतितुर्यातीतपदप्रदा ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीस्त्रैलोक्यसंपत् ॥ त्रैलोक्यस्यलक्ष्मीर्यस्याः

त्रैलोक्यपावनीपुण्यातुष्टिदातुष्टिरूपिणी॥ तृष्णाछेत्रीतीर्थमाता ३८० त्रिविक्रमपदोद्भवा॥ ७४॥ तपोमयीतपोरूपातपस्तोमफलप्रदा॥
त्रैलोक्यव्यापिनीतृप्तिस्तृप्तिकृत्तत्त्वरूपिणी॥ ७५॥ त्रैलोक्यसुंदरीतुर्या ३९० तुर्यातीतपदप्रदा॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीस्त्रिपदीतथ्यातिमिरचंद्रिका
॥ ७६॥ तेजोगर्भातपःसारात्रिपुरारिशिरोगृहा॥ त्रयीस्वरूपिणीतन्वी ४०० तपनांगजभीतिनुत्॥ ७७॥ तरिस्तरणिजामित्रंतर्पिताशेषपू
र्वजा॥ तुलाविरहितातीव्रपापतूलतनूनपात् ॥ ७८ ॥

सकाशादितिवा ॥ त्रीणिपदान्यस्याइतित्रिपदी ॥ त्रिणिपदाविचक्रमइतिश्रुतेः ॥ त्रिषुलोकेषुपदंस्थानमस्याइतिवा ॥ तथ्याकालत्रयाबाध्या ॥ सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ तीर्थेषु
साध्वीतीर्थ्याइतिवापाठः ॥ तिमिरमंधकारंतत्रचंद्रिकाकौमुदीवोज्ज्वला तिमिरमज्ञानंतस्यचंद्रिकानाशिकेत्यर्थइतिवा ॥ ७६ ॥ ईश्वरस्यतेजोवीर्यमग्निनात्यक्तंगर्भेयस्याःसातेजोग
र्भा ॥ तपसांसारोबलंयस्याःसातपःसारा ॥ तपसांसारभूतेतिवा ॥ त्रिपुरारेःशिरोगृहंयस्याःसात्रिपुरारिशिरोगृहा ॥ त्रयीस्वरूपिणीवेदत्रयरूपा ॥ तनोतिप्रपंचजातमितितन्वी ॥ उ
कांरश्छांदसःसुंदरीतिवा ४०० ॥ गंगानामसहस्रेस्मिंश्चतुर्थेविवृतेशते ॥ यदद्दष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमार्पितम् ॥ ४ ॥ तपनांगजस्ययमस्यभीतिमपनुदतीतितपनांगजभीतिनुत् ॥ ७७ ॥
तरत्यज्ञानंतत्कार्यमितितरिः भक्तानांसंसारार्णवनौस्वरूपेतिवा ॥ तरणिजोयमस्तस्यामित्रम् तदधिकारखंडनात् ॥ तरणिजायायमुनायामित्रमितिवा ॥ तर्पितास्तृप्तिंप्रापिताअशे
षाभगीरथस्यपूर्वजाःप्रपितामहाअशेषाणांजनानांपूर्वजाःपितृपितामहाद्याययेतिवासातर्पिताशेषपूर्वजा ॥ तुलाविरहितापरिमाणमतीतेत्यर्थः ॥ तीव्रपापान्येवतूलानितेषुतनूनपाद्व
ह्निस्तद्दाहिकेत्यर्थः ॥ ७८ ॥

दारिद्र्यदमनीदौर्गत्यच्छेत्री ॥ दक्षाभुक्तिमुक्तिप्रदानेचतुरा ॥ दक्षभार्याप्रसूतिरूपावा ॥ प्रसूतिंमानवींदक्षउपयेमेह्यजात्मजइतिभागवतोक्तेः ॥ दीक्षेतिक्वचित् ॥ दुष्प्रेक्षाभक्तिमंतरेण द्रष्टुमशक्या ॥ दिव्यमलौकिकंमंडनंभूषणंयस्याःसादिव्यमंडना ४१० ॥ वैदिकीतांत्रिकीचदीक्षावर्ततेयस्याःसादीक्षावती ॥ दुरावाप्याज्ञानमंतरेणप्राप्तुमशक्या ॥ तमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेऽयनायेतिश्रुतेः ॥ द्राक्षामृद्वीकातद्वन्मधुरंवारिबिभर्तीतिद्राक्षामधुरवारिभृत् ॥ ७९ ॥ दर्शितंप्रकाशितंमाययाविनेवगंधर्वनगरादिकमनेकंनानाविधंकुतुकंकौतुकंजगल्लक्षणमाश्चर्यंययासादर्शितानेककुतुका ॥ दुष्टानियानिदुर्जयदुःखानितानिहरतीतितथा ॥ दुष्टदुर्जयदुःखहृदितिपाठेदुष्टानांदुर्जयदुःखहृदित्यर्थः ॥ दैन्यंकार्पण्यंहरतीतिदैन्यहृत् ॥ दैत्यहृदितिपाठेदैत्यान्हरतिनाशयतीत्यर्थः ॥ दुरितानिहंतीतिदुरितघ्नीच ॥ दनोरपत्यानिदानवास्तेषामरेर्विष्णोःपदाब्जात्पादपद्माज्जातादानवारिपदाब्जजा ॥ विष्णुपादार्घ्यसंभूतेतिस्मृतेः ॥ ८० ॥ दंदशूकाःसर्पास्तेषांविषंहंतीतिदंदशूकविषघ्नीच ॥ दारिताविदारिताऽघौघसंततिःपापपरंपराययासादारिताघौघसंततिः ४२० ॥ द्रवतीतिद्रुतावेगगामिनीतियावत् ॥ मंदारपारिजातसंतानकल्पवृक्षहरिचंदनैर्व्याप्तादेवद्रुमच्छन्ना ॥ दुर्वाराणिप्रायश्चित्तादिभिश्छेत्तुमशक्यान्यघानिपापानिविघातयितुंशीलंयस्याःसादुर्वाराघविघातिनी ॥ उक्तंच ॥ प्रायश्चित्तंयदिस्यात्तवजलकणिकाब्रह्महत्यादिपापेकस्त्वांस्तोतुंसमर्थस्त्रिजगदघहरेदेविगंगेनमस्तेइति ॥ ८१ ॥ दमग्राह्याद्दमादिसाधनचतुष्टयैःप्राप्या ॥ तथाचश्रुतिः ॥ शांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्येदिति ॥ देवमाताऽदितिस्वरूपा ॥ देवलोकप्रदर्शिनीब्रह्मलोकादिप्रापयित्री ॥ देवःस्वप्रकाशःसएवलोक्यतइतिलोकस्तत्प्रदर्शिनीतिवा ॥ देवदेवप्रियाविश्वेश्वरवल्लभा ॥ देवीद्योतमानास्वप्रकाशेत्यर्थः ॥ दिक्पालपददायिनीइंद्रादिपदप्रापयित्रीत्यर्थः ॥ ८२ ॥

दारिद्र्यदमनीदक्षादुष्प्रेक्षादिव्यमंडना ४१० ॥ दीक्षावतीदुरावाप्याद्राक्षामधुरवारिभृत् ॥ ७९ ॥ दर्शितानेककुतुकादुष्टदुर्जयदुःखहृत् ॥
दैन्यहृद्दुरितघ्नीचदानवारिपदाब्जजा ॥ ८० ॥ दंदशूकविषघ्नीचदारिताघौघसंततिः ४२० ॥ द्रुतादेवद्रुमच्छन्नादुर्वाराघविघातिनी ॥ ८१ ॥
दमग्राह्यादेवमातादेवलोकप्रदर्शिनी ॥ देवदेवप्रियादेवीदिक्पालपददायिनी ॥ ८२ ॥

दीर्घमायुःकर्तुंशीलंयस्याःसादीर्घायुःकारिणी ४३० ॥ दीर्घाऽनवच्छिन्ना ॥ दोग्ध्रीधर्मार्थकाममोक्षप्रसवा ॥ दूषणवर्जिताअविद्यातत्कार्यरहितेत्यर्थः ॥ दुग्धमेवांबुवहितुंशीलंयस्याः सातथा ॥ गोरूपधरापृथ्वीस्वरूपेत्यर्थः ॥ साहिदुग्धांबुनाचतुःसमुद्रंपूरितवती ॥ अतएवकालिदासोपिकथयतिस्म ॥ पयोधरीभूतचतुःसमुद्रांजुगोपगोरूपधरामिवोर्वीमिति ॥ धर्मार्थकाममोक्षान्दुह्यतीइतिदोह्या ॥ धर्मार्थकाममोक्षायस्याःप्राप्यंतइत्यर्थः ॥ दिविभवादिव्याऽलौकिकीत्यर्थः ॥ दिव्यगतिप्रदाऽलौकिकपदप्रदेत्यर्थः ॥ ८३ ॥ दिवोनदीद्युनदीस्वर्गंगेत्यर्थः॥दीनशरणं दीनानांमहापातकिनामपिशरणंरक्षित्री ॥ तदुक्तम् ॥ मातापिसंत्यजेत्पुत्रंब्रह्महत्यादिकारिणम् त्वंपुनर्गर्हितंमग्नंपुनीषेदीनवत्सलेइति ॥ देहिदेहनिवारिणी अविद्यानिरासेनजीवोपाधिभूतदेहद्वयविनाशिनीत्यर्थः ४४० ॥ द्राघीयसीदीर्घामहत्तरेतियावदित्यर्थः ॥महांतंविभुमात्मानं महतोमहीयानित्यादिश्रुतेः ॥ दाघहंत्रीसंतापच्छेत्री ॥ दिताखंडितापात

दीर्घायुःकारिणी ४३० दीर्घादोग्ध्रीदूषणवर्जिता ॥ दुग्धांबुवाहिनीदोह्यादिव्यादिव्यगतिप्रदा ॥ ८३ ॥ द्युनदीदीनशरणंदेहिदेहनिवारिणी
४४० ॥ द्राघीयसीदाघहंत्रीदितपातकसंततिः ॥ ८४ ॥ दूरदेशांतरचरीदुर्गमादेववल्लभा ॥ दुर्वृत्तघ्नीदुर्विगाह्यादयाधारादयावती ४५०
॥ ८५ ॥ दुरासदादानशीलाद्राविणीद्रुहिणस्तुता ॥ दैत्यदानवसंशुद्धिकर्त्रीदुर्बुद्धिहारिणी ॥ ८६ ॥

कसंततिःपापपरंपराययासादितपातकसंततिः ॥ ८४ ॥ दूरदेशांतरेचर्तुंशीलंयस्याःसादूरदेशांतरचरी ॥ दूरदेशस्थितापिस्वस्मर्तॄणांसर्वपापनाशिनीत्यर्थः ॥ श्रद्धाभक्तिध्यानयमाद्यैर्विनानगम्यतइतिदुर्गमा ॥ तदुक्तम् ॥ श्रद्धाभक्तिध्यानयमाद्यैर्यतमानैर्ज्ञातुंशक्योदेवइहैवाशुयईशः दुर्विज्ञेयोजन्मशतैश्चापिविनातैस्तंसंसारध्वांतविनाशंहरिमीडइति ॥ देवानामभीष्टादेववल्लभा ॥ देवःश्रीविष्णुःश्रीरुद्रोवावल्लभोयस्याःसातथेतिवा ॥ दुर्वृत्तान्दुष्टान्पाप्मनोवाहंतीतिदुर्वृत्तघ्नी ॥ दुर्विगाह्याऽनुग्रहमंतरेणप्राप्तुमशक्या ॥ दुर्विगाहेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ दयाधाराकृपाधिकरणम् ॥ दयावतीकृपायुक्ता ४५० ॥ ८५ ॥ दुर्दुःखेनासदनमासादनंज्ञानंप्राप्तिर्वायस्याःसा ॥ दानेपुरुषार्थचतुष्टयप्रदानेशीलंस्वभावोयस्याःसादानशीला ॥ द्रवितुंनिरंतरंगंतुंपापसंघान्वाद्रावयितुंशीलंस्वभावोयस्याःसाद्राविणी ॥ द्रुहिणेनब्रह्मणास्तुताद्रुहिणस्तुता ॥ दैत्यदानवयोःसंशुद्धिंकर्तुंशीलंयस्याःसादैत्यदानवसंशुद्धिकर्त्री ॥दुष्टांबुद्धिंहर्तुंशीलंयस्याःसादुर्बुद्धिहारिणी ॥ ८६ ॥

सरणंसारः दानेनसारोज्ञानंयस्याःसादानसारा ॥ तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणा विविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसाऽनाशकेनेतिश्रुतेः ॥ दययासारोज्ञानंयस्याःसादयासारा ॥ द्यांदिवंभूमिंचविगाहितुंशीलंयस्याःसाद्यावाभूमिविगाहिनी ॥ दृष्टंफलमैहिकसुखादिअदृष्टंफलंपारलौकिकंस्वर्गमोक्षादितयोःप्राप्तिर्यस्याःसादृष्टादृष्टफलप्राप्तिः ४६० ॥ देवसमूहैरभिवंदितास्तुत्यावादेवतावृंदवंदिता ॥ सर्वैर्देवैर्नमस्कृताइतिवाराहोक्तेः ॥ ८७ ॥ दीर्घंमहद्व्रतंसंकल्पःसृष्ट्यादिलक्षणंयस्याःसादीर्घव्रता॥दीर्घादृष्टिर्ज्ञानंयस्याःसादीर्घदृष्टिरपरिच्छिन्नज्ञानस्वरूपावा॥ दीप्तंशंखकुंदेंदुवदुज्ज्वलंतोयंयस्याःसादीप्ततोया ॥ तदुक्तंवाराहे ॥ शंखकुंदेंदुधवलेति ॥ दुःखेनालभनंप्राप्तिर्यस्याःसादुरालभा ॥ दुर्लभेत्यर्थः ॥ दंडयित्रीदंडकर्त्रीकारयित्रीतिवा ॥ दंडनीतिरर्थशास्त्ररूपा ॥ दुष्टेषुपापेषुदंडंधारयंतियेतेदुष्टदंडधराराजादयस्तैरार्चिता ॥ ८८ ॥ दुरोदरंद्यूतादिदुर्वृत्तंतद्धंतुंशीलंयस्याःसादुरोदरघ्ना ॥ दावोवनाग्निस्तद्वदर्चिर्दीप्तिर्य

दानसारादयासाराद्यावाभूमिविगाहिनी ॥ दृष्टादृष्टफलप्राप्ति ४६० र्देवतावृंदवंदिता ॥ ८७ ॥ दीर्घव्रतादीर्घदृष्टिर्दीप्ततोयादुरालभा ॥ दंडयित्रीदंडनीतिर्दुष्टदंडधरार्चिता ॥ ८८ ॥ दुरोदरघ्नीदावार्चि ४७० र्द्रवद्द्रव्यैकशेवधिः ॥ दीनसंतापशमनीदात्रीदवथुवैरिणी ॥ ८९ ॥ दरीविदारणपरादांतादांतजनप्रिया ॥ दारिताद्रितटादुर्गा ४८० दुर्गारण्यप्रचारिणी ॥ ९० ॥

स्याःसादावार्चिः ४७० ॥ द्रवतीतिद्रवत्स्वकार्यंव्याप्नुवत्परिपूर्णमित्यर्थः ॥ द्रव्याणांसर्वपदार्थानामेकःशेवधिर्मुख्यनिधिर्मुख्यआश्रयइत्यर्थः ॥ द्रव्यैकशेवधिः ॥ दीनानांसंसारांगारेपापच्यमानानांसंतापानाध्यात्मिकादितापान्शमयितुंशीलंयस्याःसादीनसंतापशमनी ॥ दीनसंतापशमनेतिपाठेऽपिसएवार्थः ॥ दात्रीपुरुषार्थचतुष्टयदानकर्त्री ॥ दवथुवैरिणीसंसारभयजन्यकंपनाशिनी ॥ ८९ ॥ दरीविदारणंपरंतात्पर्यंयस्याःसादरीविदारणपरा॥ तदुक्तंवाराहे॥ विंध्यपाषाणभेदिनीति॥ दांतावशीकृतेंद्रिया॥ दांतजनानांप्रियादांतजनावाप्रियायस्याःसादांतजनप्रिया ॥ दारितमद्रितटंययासादारिताद्रितटा ॥ दुर्गनामानंदैत्यंहतवतीतिदुर्गागौरी॥ तथाचात्रैवदेवीवाक्यम् ॥ अद्यप्रभृतिमेनामदुर्गेतिख्यातिमेष्यति दुर्गदैत्यस्यसमरेघातनादतिदुर्गमादिति ॥ तद्रूपा ॥ गंगागौर्यंतरंयच्चयोब्रूतेमूढधीस्तुसइतिभविष्येदर्शनात ४८० ॥ दुर्गारण्येदुर्गमेवनेदुर्गासुरएववारण्यंउभयत्रप्रचर्तुंप्रहर्तुंचशीलंयस्याःसादुर्गारण्यप्रचारिणी ॥ ९०॥

धर्मरूपोद्रवोयस्याधर्मात्मकद्रवस्वरूपावासाधर्मद्रवा ॥ तथाचवाराहे ॥ धर्मस्तुद्रवरूपेणब्रह्मणानिर्मितःपुरा तद्वैगंगेतिविख्यातेति ॥ धर्मधुराधर्मश्रेष्ठासर्वोत्कृष्टधर्मरूपेत्यर्थः ॥ अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ धेनुःकामधेनुस्वरूपा ॥ धेनूनामस्मिकामधुगितिभगवद्वचनात् ॥ धीराविदुषी॥ यद्वा धियमद्वैतबुद्धिंरातिददातीतिधीरा॥ उक्तंच ॥ ईश्वरानुग्रहादेवपुंसामद्वैतवासनेति ॥ धृतिर्धारिका ॥ ससेतुर्विधृतिर्लोकानामसंभेदायेतिश्रुतेः ॥ ध्रुवानित्यानिश्चलावा ॥ एतदप्रमेयंध्रुवमितिश्रुतेः ॥ कूटस्थमचलंध्रुवमितिस्मृतेश्च ॥ धेनुदानस्यफलंयस्मात्तादृशःस्पर्शोधेनुदानस्ययत्फलंपुण्यंतेनवास्पर्शोयस्याःसाधेनुदानफलस्पर्शा ॥ धेनुदानध्रुवस्पर्शेतिक्कचित्पाठः ॥ धर्मकामार्थमोक्षदापुरुषार्थचतुष्टयदात्री ॥ ९१ ॥ धर्मरूपाएवोर्मयस्तद्वाहिनीधर्मोर्मिवाहिनी ४९० ॥ धुर्याश्रेष्ठा ॥ धात्रीजनयित्रीपोष्ट्रीपृथ्वीतिवा ॥ धात्रीविभूषणंपृथ्व्याअलंकरणम् ॥ धात्रीविभूषणे

धर्मद्रवाधर्मधुराधेनुर्धीराधृतिर्ध्रुवा॥ धेनुदानफलस्पर्शाधर्मकामार्थमोक्षदा॥९१॥ धर्मोर्मिवाहिनी ४९० धुर्याधात्रीधात्रीविभूषणम्॥
धर्मिणीधर्मशीलाचधन्विकोटिकृतावना ॥ ९२ ॥ ध्यातपापहराध्येयाधावनीधूतकल्मषा ५०० ॥ धर्मधाराधर्मसाराधनदाधनवर्धिनी
॥ ९३ ॥ धर्माधर्मगुणच्छेत्री धत्तूरकुसुमप्रिया॥ धर्मेशीधर्मशास्त्रज्ञाधनधान्यसमृद्धिकृत्॥ ९४॥

तिक्कचित्पाठः ॥ धर्मिणीजगदुत्पत्त्यादिधर्मवती पुण्यवतीतिवा ॥ धर्मेधर्मएववाशीलंस्वभावोयस्याःसाधर्मशीला ॥ धन्विनांकोटिभिःकृतमवनंयस्यास्तत्कोटीनांवाकृतमवनंययासाधन्विकोटिकृतावना ॥ तथाचोक्तम् ॥ धनुषांकोटिभिर्ब्रह्मतदर्धंजाह्नवीजलम् तदर्धंचहरेर्नामतदर्धंस्नानदानयोरिति ॥ ९२ ॥ ध्यातुःपुरुषस्यपापहराध्यातृपापहरा ॥ धातृ[1]पापहरेतिक्कचित्पाठः ॥ ध्येयाबुभुक्षुभिर्मुमुक्षुभिश्चचिंत्या ॥ धावनीपवित्रकारिणीगमनशीलावा ॥ धूतंविधूतंनाशितमित्येतत् कल्मषंययासाधूतकल्मषा ॥ ५०० ॥ गंगानामहस्रेऽस्मिन्पंचमेविष्टेनेशते ॥ यद्दृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ५ ॥ धर्मरूपाधारा ॥ धर्मोध्रियतइतिवाधर्मधारा ॥ धर्माणांमध्येसाराश्रेष्ठाधर्मसारा ॥ धनंददातीतिधनदा ॥ धनवर्धिनीधनवृद्धिकर्त्री ॥ धृतिवर्द्धिनीतिक्कचित्पाठः ॥ ९३ ॥ धर्माधर्मलक्षणौयौगुणौतयोश्छेत्रीभेत्रीधर्माधर्मगुणच्छेत्री ॥ धत्तूरकुसुमानिप्रियाणियस्याःसाधत्तूरकुसुमप्रिया ॥ धर्मेशीतन्नियंत्री ॥ धर्मशास्त्रंजानातीतिधर्मशास्त्राद्वाज्ञानंबोधनंयस्याःसाधर्मशास्त्रज्ञा ॥ धनंचधान्यंचधनधान्येतयोर्वृद्धिकर्त्रीधनधान्यसमृद्धिकृत् ॥ ९४ ॥

---

[1] ध्यातपापहरेतिपुस्तकांतरे

धर्मलभ्या ५१० धर्मजलाधर्मप्रसवधर्मिणी ॥ ध्यानगम्यस्वरूपाचधरणीधातृपूजिता ॥ ९५ ॥ धूर्धूर्जटिजटासंस्थाधन्याधीर्धारणावती
५२० ॥ नंदानिर्वाणजननीनंदिनीनुन्नपातका ॥ ९६ ॥ निषिद्धविघ्ननिचयानिजानंदप्रकाशिनी ॥ नभोंगणचरीनूतिर्नम्यानारायणी
५३० नुता ॥ ९७ ॥ निर्मलानिर्मलाख्यानानाशिनीतापसंपदाम् ॥ नियतानित्यसुखदानानाश्चर्यमहानिधिः ॥ ९८ ॥ नदीनदसरोमाता
नायिका५४० नाकदीर्घिका ॥ नष्टोद्धरणधीराचनंदनानंददायिनी ॥ ९९ ॥ निर्णिक्ताशेषभुवनानिःसंगानिरुपद्रवा ॥ निरालंबानिष्प्रपंचानिर्णाशितमहामला ५५० ॥ १०० ॥

धर्मलभ्यायोगैकप्राप्या ५१० ॥ धर्मरूपंजलंयस्याःसाधर्मजला ॥ धर्मस्यप्रसवोयस्याःसाधर्मप्रसवा ॥ धर्मोदयत्वेनवर्ततेयस्याःसाधर्मिणी साचसाचेतिसविशेषणंनामैकम् ॥ धर्मस्यप्रसवलक्षणोधर्मोवर्ततेयस्याःसाधर्मप्रसवधर्मिणीतिवा ॥ ध्यानेनगम्यंस्वरूपंयस्याःसाध्यानगम्यस्वरूपाच ॥ धरणीपृथ्वीरूपा ॥ धातृपूजिताब्रह्मार्चिता ॥ ९५ ॥ धूनयतिपापानीतिधूः ॥ धूर्जटेरीश्वरस्यजटायांसंस्थासंस्थितिर्यस्याःसाधूर्जटिजटासंस्था ॥ धन्याकृतार्थाधनायहिताधन्येतिवा ॥ धीःसामान्यात्मिकाबुद्धिः ॥ धारणावतीतद्विशेषरूपा ५२० ॥ नंदातन्नाम्नी ॥ तदुक्तं नंदाचालकनंदाचेति ॥ निर्वाणजननीकैवल्यसंपादयित्री ॥ नंदयितुंशीलंयस्याःसानंदिनी वसिष्ठधेनुरूपावा ॥ नुन्नानिदूरीकृतानिपातकानिययासानुन्नपातका ॥ ९६ ॥ निषिद्धाउत्सादिताविघ्ननिचयाययासानिषिद्धविघ्ननिचया ॥ निजानंदोब्रह्मानंदस्तंप्रकाशयितुंशीलंयस्याःसानिजानंदप्रकाशिनी ॥ नभोंगणचरीआकाशमार्गवहा ॥ नूतिःस्तुतिस्वरूपा ॥ दीर्घत्वमार्षम् ॥ नम्यावंद्या ॥ नारायणीनारायणशक्तिः ५३० ॥ नुताब्रह्मेंद्रादिभिःस्तुता ॥ ९७ ॥ निर्गतःसंसाररूपोमलोयस्याःसानिर्मला ॥ निर्मलंसंसारनाशकमाख्यानंकथनंयस्याःसानिर्मलाख्याना ॥ नाशिनीतापसंपदांतापपरंपराणांविघातिनी ॥ नियताएकरूपा ॥ नितरांयतासंयताइतिवा ॥ नित्यसुखंब्रह्मसुखंददातीतिनित्यसुखदा ॥ नानाश्चर्यमहानिधिः नानाश्चर्यंजगत्तस्यमहानिधिःपरममधिष्ठानमित्यर्थः ॥ ९८ ॥ नदीसरिद्रूपा ॥ नदसरोमातानदानांसरसांचजनयित्री ॥ नायिकाश्रेष्ठासर्वनियंत्रीत्यर्थः ॥ नृत्यकर्त्रीस्वरूपावेत्यर्थः ५४० ॥ नाकदीर्घिकास्वर्गवापीस्वरूपा ॥ नष्टानांसंसारेपतितानामुद्धरणेमोचनेधीरादक्षानष्टोद्धरणधीराच ॥ नंदयतिसमृद्धान्करोतीतिनंदना ॥ नंदमानंदंसमृद्धिंवादातुंशीलंयस्याःसानंददायिनी ॥ ९९ ॥ निर्णिक्तंपवित्रीकृतमशेषंभुवनंययासानिर्णिक्ताशेषभुवना ॥ निर्गतःसंगःसंबंधोयस्याःसानिःसंगा ॥ असंगोनहिसज्जतइतिश्रुतेः ॥ निर्गतउपद्रवआध्यात्मिकादिलक्षणोयस्याःसानिरुपद्रवा ॥ निर्गतआलंबआश्रयोयस्याःसानिरालंबा ॥ स्वमहिमप्रतिष्ठितेत्यर्थः ॥ सभगवान्कस्मिन्प्रतिष्ठितःस्वेमहिम्नीतिश्रुतेः ॥ निष्प्रपंचाप्रपंचाऽतीता ॥ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः ॥ निःशेषेणनाशितंमहामलमज्ञानंययासानिर्णाशितमहामला ५५० ॥ १०० ॥

निर्मलज्ञानजननीब्रह्मात्मैकत्वज्ञानोत्पादिनी ॥ निःशेषायेप्राणितापाआध्यात्मिकादिलक्षणास्तान्हरतीतिनिःशेषप्राणितापहृत् ॥ नित्यउत्सवोयस्याःसानित्योत्सवा ॥ नित्येनसुखे
नस्वरूपानंदेननित्यंसर्वदावातृप्तानित्यतृप्ता ॥ नमस्कार्यानमस्कारविषया ॥ अंजनमज्ञानंतद्रहितानिरंजना ॥ १ ॥ निष्ठाकाष्ठानियमइतियावत् तद्वतीतिनिष्ठावती॥निर्निर्गतआतंक
आशंकायस्याःसानिरातंका ॥ तत्रकोमोहःकःशोकइतिश्रुतेः ॥ निर्निर्गतःपापलेपोयस्याःसानिर्लेपा ॥ शुद्धमपापविद्धमितिश्रुतेः ॥ निश्चलःकूटस्थआत्मायस्याःसानिश्चलात्मिका
५६० ॥ निर्गतमवद्यंदूषणंयस्याःसानिरवद्या ॥ निरवद्यंनिरंजनमितिश्रुतेः ॥ निरीहाचेष्टारहिता ॥ कूटस्थमचलंध्रुवमितिस्मृतेः ॥ च नीललोहितमूर्धगाविश्वेश्वरमस्तकगा ॥ २ ॥
नंदिभृंगिगणस्तुत्या नंदीचभृंगीचगणाश्चनंदिभृंगिगणास्तैस्तावेववागणौताभ्यांस्तुत्यास्तुत्यर्हा॥ नागानागस्वरूपा ॥ नंदयतीतिनंदासमृद्धिदेत्यर्थः ॥ नगात्मजाहिमवतोदुहिता ॥ हिमा

निर्मलज्ञानजननीनिःशेषप्राणितापहृत् ॥ नित्योत्सवानित्यतृप्तानमस्कार्यानिरंजना ॥ १ ॥ निष्ठावतीनिरातंकानिर्लेपानिश्चलात्मि
का ५६० ॥ निरवद्यानिरीहाचनीललोहितमूर्धगा ॥ २ ॥ नंदिभृंगिगणस्तुत्यानागानंदानगात्मजा ॥ निष्प्रत्यूहानाकनदीनिरयार्णवदीर्घनौः
५७० ॥ ३ ॥ पुण्यप्रदापुण्यगर्भापुण्यापुण्यतरंगिणी ॥ पृथुःपृथुफलापूर्णाप्रणतार्तिप्रभंजिनी ॥ ४ ॥ प्राणदाप्राणिजननी ५८० प्राणेशी
प्राणरूपिणी ॥ पद्मालयापराशक्तिःपुरजित्परमप्रिया ॥ ५ ॥

चलकृताश्रयेतिस्मृतेः ॥ निष्प्रत्यूहाविघ्नरहिता निर्गतःप्रत्यूहोयस्याइतिवा ॥ नाकनदीस्वर्गनदी ॥ निरयार्णवस्यपापसमुद्रस्यदीर्घानौः पारप्रापिकामहतीनौकेत्यर्थः ५७० ॥ ३ ॥
पुण्यंप्रददातीतिपुण्यप्रदा ॥ पुण्यंगर्भेयस्याःसापुण्यगर्भा ॥ पुण्यापुण्यस्वरूपा ॥ तद्धेतुत्वात् ॥ पुण्यरूपास्तरंगाविद्यंतेयस्याःसापुण्यनदीतिवापुण्यतरंगिणी ॥ पृथुर्महतीपरिपूर्णेत्य
र्थः ॥ पृथ्ववताररूपावा ॥ पृथूनिमहांतिफलानियस्याःसापृथुफला ॥ पूर्णासर्वव्यापिका अनवच्छिन्नप्रवाहरूपावा ॥ प्रणतानामार्तिप्रभंजितुंशीलंयस्याःसाप्रणतार्तिप्रभंजिनी
॥ ४ ॥ प्राणान्ददातिभक्तानामभक्तानांखंडयतीतिवा प्राणदा ॥ प्राणिजननीजंतूत्पादिनी ५८० ॥ प्राणेशीप्राणानांनियंत्री ॥ प्राणोहिरण्यगर्भःसमष्टिरूपस्तद्रूपंवर्ततेयस्याःसाप्रा
णरूपिणी ॥ हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेइत्यादिश्रुतेः ॥ पद्ममालयंयस्याःसापद्मालयालक्ष्मीस्वरूपेत्यर्थः ॥ पराशक्तिर्मायाख्यातद्रूपा ॥ परास्यशक्तिर्विविधैवश्रूयतइतिश्रुतेः ॥ पुर
जितस्त्रिपुरारेःपरमाचासौप्रियाचेतिपुरजित्परमप्रिया ॥ ५ ॥

परापरफलप्राप्तिःपावनीचपयस्विनी॥ परानंदा ५९० प्रकृष्टार्थाप्रतिष्ठापालनीपरा ॥६॥ पुराणपठिताप्रीताप्रणवाक्षररूपिणी ॥ पार्वती प्रेमसंपन्नापशुपाशविमोचनी ६०० ॥ ७॥ परमात्मस्वरूपाचपरब्रह्मप्रकाशिनी॥ परमानंदनिष्पंदाप्रायश्चित्तस्वरूपिणी॥८॥ पानीयरूपनिर्वाणापरित्राणपरायणा॥ पापेंधनदवज्वालापापारिःपापनामनुत्॥ ९॥ परमैश्वर्यजननी ६१० प्रज्ञाप्राज्ञापरापरा॥ प्रत्यक्षलक्ष्मीः पद्माक्षीपरव्योमामृतस्रवा॥ ११०॥

परासर्वोत्कृष्टा ॥ नतत्समश्चाप्यधिकश्चदृश्यतइतिश्रुतेः ॥ परफलस्यकैवल्यस्यप्राप्तिर्यस्याःसापरफलप्राप्तिः ॥ त्वमापीतापीतांबरपुरनिवासंवितरसीत्युक्तेः ॥ पावनीसर्वपापशोधनी ॥ प्रायश्चित्तंयदिस्यात्तवजलकणिकाब्रह्महत्यादिपापेइत्युक्तेः ॥ च पयस्विनीप्रशस्तजलवतीपुण्यतोयेत्यर्थः ॥ परआनंदोययापरानंदस्वरूपावासापरानंदा ॥ स्त्रीत्वमार्षम् ५९० ॥ प्रकृष्टोऽर्थोयस्याःसाप्रकृष्टार्था ॥ प्रतितिष्ठत्यस्यांसर्वमितिप्रतिष्ठा ॥ पालनीपालनकर्त्री ॥ परापरस्वरूपा पूरयतीतिवापरा ॥६॥ पुराणेषुपठितापुराणपठितातत्प्रतिपाद्या॥ अथवापुराणःपरमात्मातद्रूपत्वेनपठिताकथितेत्यर्थः ॥ प्रीतासर्वेषांप्रियतमा सर्वान्प्रीणातीतिवा ॥ प्रणवाक्षरंॐकारस्तद्रूपिणी ॥ पार्वतीभवानीरूपा ॥ प्रेमसंपन्नाप्रीतिसंयुक्तापरंप्रेमास्पदेत्यर्थः ॥ पशूनांजीवानांपाशाश्चतुर्विंशतितत्त्वानितेषांविमोचनीपशुपाशविमोचनी ॥ विनाशिनीतिपाठेपिसएवार्थः ६०० ॥ गंगानामसहस्रेस्मिन्विद्यतेद्विस्त्रिकेशते ॥ यदृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ६ ॥ परमात्मस्वरूपाचपरब्रह्मैकलक्षणाच ॥ परब्रह्मप्रकाशिनीपरब्रह्मप्रकाशकारिणी ॥ परमानंदस्यनितरांस्पंदश्चलनंतद्वृत्त्यभिव्यक्तिर्यस्याःपुण्यकर्महेतुत्वात्सापरमानंदनिष्पंदा ॥ प्रायश्चित्तस्वरूपिणीसर्वपापैकप्रायश्चित्तरूपा ॥ प्रायश्चित्तंतुतत्रैवयत्रगंगानविद्यतइतिस्मृतेः ॥ ८ ॥ पानीयरूपनिर्वाणाजलस्वरूपकैवल्यमेवजलस्वरूपेणतिष्ठतीत्यर्थः ॥ परित्राणपरायणाभक्तरक्षणेपराश्रयरूपा ॥ पापान्येवेंधनानितेषुदवज्वालावनाग्निशिखा ॥ पापारिःपापानांशत्रुः ॥ पापानिनाम्नानुदतीतिपापनामनुत् ॥ ९ ॥ परमैश्वर्यजननीअणिमाद्यैश्वर्यदात्री ६१०॥ प्रकृष्टाज्ञाप्रज्ञास्वप्रकाशज्ञानैकस्वभावा ॥ प्राज्ञा नविद्यतेज्ञोयस्याःसाऽज्ञाप्रकृष्टाऽज्ञाप्राज्ञा विदुषीतिवा ॥ परापराकार्यकारणरूपा ॥ परावराइतिपाठेपरेहिरण्यगर्भादयःअवरानिकृष्टायस्याःसातथा ॥ प्रत्यक्षालक्ष्मीरपरोक्षानिर्वाणश्रीर्यस्याःसाप्रत्यक्षलक्ष्मीः साक्षाल्लक्ष्मीस्वरूपेतिवा ॥ पद्मेपद्मपत्रेइवाऽक्षिणी यस्याःसापद्माक्षी ॥ परव्योमपरमाकाशरूपममृतंमरणरहितंस्वरूपंभक्तेभ्यःस्रवतिप्रयच्छतीतिपरव्योमामृतस्रवा ॥ आकाशस्तल्लिंगादितिन्यायात् ॥ ११० ॥

प्रसन्नमज्ञानतत्कार्यरूपमलेननसंस्पृष्टंरूपंस्वरूपंयस्याःसाप्रसन्नरूपा ॥ प्रकर्षेणनिधीयतेकार्यजातंप्रलयकालेऽस्यामितिप्रणिधिः ॥ पुनातीतिपूतापरमपवित्रस्वरूपा ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ प्रत्यक्षदेवताऽपरोक्षप्रत्यक्चैतन्यरूपा ॥ यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः ६२० ॥ पिनाकिपरमप्रीताविश्वेश्वरस्यात्यंतवल्लभा ॥ परमेष्ठिनोब्रह्मणःकमंडलुराश्रयत्वेन यस्याःसापरमष्ठिकमंडलः ॥ आदावादिपितामहस्यनियमव्यापारपात्रेजलमित्युक्तेः ॥ ११ ॥ पद्मनाभपदार्घ्येणप्रसूताविष्णुपादार्घ्येणसंभूता ॥ पश्चात्पन्नगशायिनोभगवतःपादोदकंपावनम् विष्णुपादार्घ्यसंभूतेत्याद्युक्तेः ॥ पद्मनाभपदाघातप्रसूतेतिवापाठः ॥ पद्मानांमालावर्ततेयस्याःसापद्ममालिनी ॥ परामृद्धिंददातीतिपरर्धिदा ॥ पुष्टिंकरोतीतिपुष्टिकरी ॥ पथ्यासंसाररोगस्यपथ्यस्वरूपा ॥ पूर्तिःपरिपूर्णरूपाउदरादिभरणरूपावा ॥ प्रभावतीप्रकाशवती ॥ १२ ॥ पुनातीतिपुनाना ६३० ॥ पीतानांपानकर्तॄणांपीतासतीतिवागर्भान्हं

प्रसन्नरूपाप्रणिधिःपूताप्रत्यक्षदेवता ६२० ॥ पिनाकिपरमप्रीतापरमेष्ठिकमंडलुः ॥ ११ ॥ पद्मनाभपदार्घ्येणप्रसूतापद्ममालिनी ॥ परर्धिदापुष्टिकरीपथ्यापूर्तिःप्रभावती ॥ १२ ॥ पुनाना ६३० पीतगर्भघ्नीपापपर्वतनाशिनी ॥ फलिनीफलहस्ताचफुल्लांबुजविलोचना ॥ १३ ॥
फालितैनोमहाक्षेत्राफणिलोकविभूषणम् ॥ फेनच्छलप्रणुन्नैनाःफुल्लकैरवगंधिनी ॥ १४ ॥ फेनिलाच्छांबुधाराभा ६४० फुडुच्चाटितपातका ॥ फाणितस्वादुसलिलाफांटपथ्यजलाविला ॥ १५ ॥

तीतिपीतगर्भघ्नी ॥ पापान्येवपर्वतास्तान्नाशितुंशीलंयस्याःसापापपर्वतनाशिनी ॥ फलंदेयत्वेनवर्ततेयस्याःसाफलिनी ॥ भक्तेभ्योदातुंफलंहस्तेइवयस्याःसाफलहस्ता ॥ फलंमातुलिंगादिफलंहस्तेयस्याइतिवा ॥ च फुल्लांबुजानीवविकसितानिलोचनानियस्याःसाफुल्लांबुजविलोचना ॥१३॥ फालितंखंडितमेनसांपापानांमहाक्षेत्रंययासाफालितैनोमहाक्षेत्रा ॥ भोगवतीरूपेणसर्पलोकभूषणरूपाफणिलोकविभूषणम् ॥ फेनच्छलेनप्रणुन्नानिदूरीकृतानिएनांसिपापानिययासाफेनच्छलप्रणुन्नैनाः ॥ फुल्लंविकसितंयत्कैरवंकुमुदंतद्गंधइवगंधस्तद्गंधोवावर्ततेयस्याःसाफुल्लकैरवगंधिनी ॥ १४ ॥ फेनिलंफेनयुक्तंयदच्छमंबुतस्ययाधाराप्रवाहस्तेनाभादीप्तिर्यस्यास्तत्स्वरूपावा साफेनिलाच्छांबुधाराभा ६४० ॥ फुडितिशब्दानुकरणम् ॥ फुडितिशब्देनोच्चाटितंपातकंययासाफुडुच्चाटितपातका ॥ फाणितंपक्कान्नविशेषमिवस्वादुसलिलंयस्याःसाफाणितस्वादुसलिला ॥ फांटंतक्रंतद्वत्पथ्यंयज्जलंतेनाविला साफांटपथ्यजलाविला ॥ १५ ॥

विश्वेषांमाताविश्वमाताच ॥ विश्वेशीसर्वेश्वरीत्यर्थः ॥ विश्वासर्वस्वरूपा ॥ विश्वेश्वरस्यप्रियाविश्वेश्वरोवाप्रियोयस्याःसाविश्वेश्वरप्रिया ॥ ब्रह्मणेपरमात्मनेहिरण्यगर्भायवेदायब्राह्मणायवाहिताब्रह्मण्या ॥ हिरण्यगर्भादीन्करोतीतिब्रह्मकृत् ॥ ब्रह्मणःशक्तिर्ब्राह्मी ब्रह्मणिभवानैष्कर्म्यलक्षणस्थितिरूपावा ॥ ६५० ॥ ब्रह्मिष्ठास्वमहिमस्थेत्यर्थः ॥ ब्राह्मणभक्तावा ॥ विगतंमलंपापंयस्मात्तथाभूतमुदकंयस्याःसाविमलोदका ॥ १६ ॥ विभावरीरात्रिरूपा भूरिद्युम्नभार्यारूपावा ॥ तथाचपाद्मे ॥ भूरिद्युम्नोमहाराजःक्षमामंडलपालकः तस्यासन्शतसाहस्राःप्रमदाःकमलेक्षणाः तासांविभावरीश्रेष्ठाबभूवतनुमध्यमेति ॥ च विरजाविगतंरजोयस्याःसाविरजाः ॥ शुद्धसत्त्वेत्यर्थः ॥ विक्रांतंव्याप्तमनेकंविष्टपंभुवनंययासाविक्रांतानेकविष्टपा ॥ विश्वमित्रंजगद्धितैषिणी ॥ विष्णुपदादुद्भूताविष्णुपदी ॥ विष्णोरियंवैष्णवी ॥ वैष्णवानांविष्णुभक्तानांप्रियावैष्णवप्रिया ॥ १७ ॥ विरूपाक्षेत्रिनेत्रेप्रियंकरोतीतिविरूपाक्षप्रियकरी ६६० ॥ विभूतिरणिमाद्यष्टैश्वर्यरूपा ॥ विश्वतःसर्वतोमुखानियस्याःसाविश्वतोमुखी ॥ सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखमितिस्मृतेः ॥ विगतःपाशोबंधनं

विश्वमाताचविश्वेशीविश्वाविश्वेश्वरप्रिया ॥ ब्रह्मण्याब्रह्मकृद्ब्राह्मी ६५० ब्रह्मिष्ठाविमलोदका ॥ १६ ॥ विभावरीचविरजाविक्रांतानेकविष्टपा ॥ विश्वमित्रंविष्णुपदीवैष्णवीवैष्णवप्रिया ॥ १७ ॥ विरूपाक्षप्रियकरी ६६० विभूतिर्विश्वतोमुखी ॥ विपाशावैबुधीवेद्यावेदाक्षररसस्रवा ॥ १८ ॥ विद्यावेगवतीवंद्याबृंहणी ६७० ब्रह्मवादिनी ॥ वरदाविप्रकृष्टाचवरिष्ठाचविशोधनी ॥ १९ ॥ विद्याधरीविशोकाचवयोवृंदनिषेविता ॥ बहूदकाबलवती ६८० व्योमस्थाविबुधप्रिया ॥ १२० ॥

संसाररूपंयस्याःसाविपाशानदीविशेषरूपावा ॥ तथाचभीष्मपर्वणि ॥ दृषद्वतींविपाशांचविपापांस्थूलवालुकामिति ॥ विबुधस्यविष्णोरियंवैबुधीदेवलोकभवावा ॥ वेद्यावेत्तुंयोग्या ॥ वैद्येतिचान्यत्र ॥ वेदाक्षरेभ्योवेदांतेभ्योब्रह्मानंदरसंस्रवतिब्रह्मानंदरसस्यवास्रवोयस्याःसाब्रह्मानंदरसस्रवा ॥ १८ ॥ विद्याब्रह्मविद्यारूपा ॥ वेगवतीस्रोतोगामिनी ॥ वंद्याऽभिवंद्यास्तुत्यावा ॥ बृंहणीदेहेंद्रियादीनांपरिणामयित्री ६७० ॥ ब्रह्मवदितुंशीलंयस्याःसाब्रह्मवादिनी ॥ वरंददातीतिवरदा ॥ विशेषेणप्रकृष्टाविप्रकृष्टासर्वोत्तमेत्यर्थः ॥ वरिष्ठाश्रेष्ठाच ॥ वौपक्षिणिहंसेशेतइतिविशोब्रह्मा उः शंकरः दधातिधारयतिपोषयतीतिवा धोविष्णुस्तान्ब्रह्मरुद्रविष्णून्नयतिप्रापयतीतिविशोधनी विशेषेणशोधयतिपवित्रयतीतिवा ॥ १९ ॥ विद्यांधरतीतिविद्याधरी विद्याधरस्त्रीरूपिणीतिवा॥स्त्रीनाम्निकमलोद्भवेतिवैष्णवोक्तेः॥विगतःशोकोयस्याःसाविशोका ॥ वयोवृंदैःपक्षिसमूहैर्नितरांसेवितावयोवृंदनिषेविता॥ बहून्युदकानियस्याःसाबहूदका ॥ बलंविद्यतेयस्याःसाबलवती ६८० ॥ व्योमस्थाभूताकाशस्था ॥ परमेव्योम्नितिष्ठतीतिवाव्योमस्था ॥ परमेव्योमन्नित्यादिश्रुतेः ॥ विबुधानांदेवानांविश्वेश्वरस्यवाप्रियाविबुधप्रिया ॥ १२० ॥

वाणीवचनरूपासरस्वतीस्वरूपावा ॥ वेदःप्रतिपादकत्वेनवर्ततेयस्याःसावेदवती कुशध्वजदुहितृरूपावा ॥ वेदव्रतीहरणेउत्तरकांडेप्रसिद्धारामायणे ॥ कृतेयुगेवेदवतीत्रेतायांजनकात्मजा द्वापरेद्रौपदीज्ञेयातेनकृष्णात्रिहायनीतिवचनाच्च ॥ वित्ताज्ञानस्वरूपा ॥ ब्रह्मविद्यारूपस्तरंगोवर्ततेयस्याःसाब्रह्मविद्यातरंगिणी ब्रह्मविद्यानदीस्वरूपावा ॥ ब्रह्मांडकोटिपरिमितब्रह्मांडानिव्याप्तमंबुयस्याःसाब्रह्मांडकोटिव्याप्तांबुः ॥ ब्रह्महत्यापहारिणीब्राह्मणवधापहरणशीला ॥ २१ ॥ ब्रह्मेशविष्णुरूपाहिरण्यगर्भविश्वनाथनारायणरूपाच ॥ बुद्धिरंतःकरणभेदस्तद्रूपा ॥ बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मीतिभगवद्वचनात्ज्ञानस्वरूपावा ६९० ॥ विभवमैश्वर्यं विगतोभवोयस्मिंस्तंमोक्षंवा वर्धयितुंशीलंयस्याःसाविभववर्धिनी ॥ विशेषेणलसितुंशीलंयस्यतादृशंसुखंविलासिनांवासुखंददातीतिविलासिसुखदा ॥ वैश्यावैश्यजातिरूपातत्स्त्रीरूपावा ॥ वश्याइतिपाठेईश्वराधीनेत्यर्थः ॥ तथाचभागवते ॥ स्रवंतिसरितोभीताइति ॥ विश्वाइतिपाठेविश्वबाहुकाकाशीस्थादेवताविशेषरूपेत्यर्थः ॥ व्यापिनीव्यापनशीलाच ॥ वृषारणिर्धर्मोत्पत्तेःकारणम् ॥ २२ ॥ वृषांकस्यवृषभध्वजस्यमौलिर्मस्तकंनिलयआश्रयोयस्याःसावृषांकमौलिनिलया ॥ विपन्नानांविपद्ग्रस्तानांस्वजलेमृतानांवाआर्तिपीडांप्रभंजितुंशीलंयस्याःसाविपन्नार्तिप्रभंजिनी ॥ विभिःपक्षिभिर्नीताप्राप्ता

वाणीवेदवतीवित्ताब्रह्मविद्यातरंगिणी ॥ ब्रह्मांडकोटिव्याप्तांबुर्ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ २१ ॥ ब्रह्मेशविष्णुरूपाचबुद्धि ६९० र्विभववर्धिनी ॥ विलासिसुखदावैश्याव्यापिनीचवृषारणिः ॥ २२ ॥ वृषांकमौलिनिलयाविपन्नार्तिप्रभंजिनी ॥ विनीताविनताब्रध्नतनया ७०० विनयान्विता ॥ २३ ॥ विपंचीवाद्यकुशलावेणुश्रुतिविचक्षणा ॥ वर्चस्करीबलकरीबलोन्मूलितकल्मषा ॥ २४ ॥ विपाप्माविगतातंकाविकल्पपरिवर्जिता७१० ॥ वृष्टिकर्त्रीवृष्टिजलाविधिर्विच्छिन्नबंधना ॥ २५ ॥

व्याप्तेतियावत् ॥ विनययुक्ताइतिवा ॥ विनताविशेषेणनतानम्रेत्यर्थः ॥ गरुडमातृरूपावा ॥ ब्रध्नतनयागोरूपा ॥ सूर्यसुताहिगावइतिश्रुतेः ॥ यमुनारूपावा ७०० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेसप्तमेशते ॥ यदवृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥७॥ विनयेनयुक्ताविनयान्विता वीनांपक्षिणांनयेनसमुदायेनवाऽन्विता ॥ २३ ॥ विपंचीवीणातद्रूपा ॥ वीणावेणुमृदंगादिवाद्यरूपायतेनमइत्यत्रैवोक्तेः ॥ वाद्यकुशलावादनमात्रेदक्षा ॥ वेणोःश्रुतौश्रवणेरागविशेषविज्ञानेविचक्षणानिपुणा ॥ वर्चस्करीतेजस्करी ॥ बलकरीसामर्थ्यकरी ॥ बलेनज्ञानेनसामर्थ्येनवाउन्मूलितानिकल्मषाणिययासाबलोन्मूलितकल्मषा॥२४॥विगतःपाप्मायस्याःसाविपाप्मा ॥ विशेषेणगतआतंकोभयंयस्याःसाविगतातंका ॥विकल्पपरिवर्जिताअशेषभेदरहिता ७१० ॥ वृष्टिकर्त्रीसवितृस्वरूपा ॥ आदित्याज्जायतेवृष्टिरितिस्मृतेः ॥ वृष्टिजला वृष्टेःकारणभूतंजलंयस्याःसा ॥ इंद्रकरिणीहिशुंडाभिर्गंगाजलमुद्धृत्यमेघेसंचारयतितदेववृष्टिरूपंजायतइतिलोकप्रसिद्धिः ॥ विदधातीतिविधिर्हिरण्यगर्भरूपेत्यर्थः ॥ विशेषेणच्छिन्नंभक्तानांबंधनंययासाविच्छिन्नबंधना ॥ २५ ॥

व्रतरूपावित्तरूपाबहुविघ्नविनाशकृत् ॥ वसुधारावसुमतीविचित्रांगी ७२० विभावसुः॥ २६ ॥ विजयाविश्वबीजंचवामदेवीवरप्रदा॥ वृषाश्रिताविषघ्नीचविज्ञानोर्म्यंशुमालिनी ॥ २७॥ भव्याभोगवती ७३० भद्राभवानीभूतभाविनी ॥ भूतधात्रीभयहराभक्तदारिद्र्यघातिनी॥ २८॥ भुक्तिमुक्तिप्रदाभेशीभक्तस्वर्गापवर्गदा॥ भागीरथी ७४० भानुमतीभाग्यंभोगवतीभृतिः॥ २९॥ भवप्रियाभवद्वेष्ट्रीभूतिदाभूतिभूषणा॥ भाललोचनभावज्ञाभूतभव्यभवत्प्रभुः ७५० ॥ १३० ॥

भक्तानांव्रतस्यसंकल्पस्यानुसारेणरूपंयस्याःसाव्रतरूपा एकादश्यादिव्रतस्वरूपावा ॥ वित्तरूपाधनस्वरूपा ॥ बहूनांविघ्नानांविनाशंकरोतीतिबहुविघ्नविनाशकृत् ॥ बहुविघ्नविनाशकृदितिक्वचित् ॥ वसुधारावसोर्धारारूपा वसून्भीष्मादीन्मातृरूपेणधरतीतिवा ॥ वसुमतीस्वर्णादिमती पृथ्वीरूपावा ॥ विचित्राण्यंगानियस्याःसाविचित्रांगी ७२० ॥ विभावसुःसूर्यरूपावह्निरूपावा ॥ २६ ॥ विशेषेणजयतीतिविजया भवान्याःसखिरूपावा ॥ विश्वबीजंजगदुपादाननिमित्तम् ॥ वामामनोहराचसादेवीचेतिवामदेवी वामदेवस्यपत्नीतिवा ॥ वरान्प्रददातीतिवरप्रदा ॥ वृषोधर्मआश्रितोयया धर्मेणाश्रितेतिवावृषाश्रिता ॥ विषंसंसारदुःखंहंतीतिविषघ्नी ॥ तथाचोक्तम् ॥ संसारविषनाशिन्याइति॥ च विज्ञानान्येवोर्मयोंऽशवश्चतेषांमालावर्ततेयस्याःसाविज्ञानोर्म्यंशुमालिनी विज्ञानोर्मिश्चासावंशुमालिनीचेतिवा ॥ २७ ॥ भवायोद्भवायहिताभव्यासमीचीनेतिवा ॥ भोगोवर्ततेयस्याःसाभोगवती ॥भागवतीतिपाठेभगवत्संबंधिनीविष्णुपदीत्यर्थः ७३० ॥ भद्रामंगलरूपा ॥ भवानीभवपत्नी ॥ भूतानिभावयत्युत्पादयतिपालयतीतिवाभूतभाविनी ॥ भूतानांचतुर्विधानांपोष्ट्रीपालयित्रीतिवा भूतधात्री ॥ भयंसंसारभयंहरतीतिभयहरा ॥ भक्तानांदारिद्र्यंहंतुंशीलंयस्याःसाभक्तदारिद्र्यघातिनी ॥ २८ ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदाभोगमोक्षप्रदा ॥ सुखदामोक्षदागंगागंगैवपरमागतिरितिस्मृतेः ॥ भेशीनक्षत्राणांनियंत्री ॥ चांद्रमसीशक्तिरित्यर्थः ॥ भाचासौईशीचेतिवा ॥ भक्तानांस्वर्गापवर्गौददातीतिभक्तस्वर्गापवर्गदा ॥ भगीरथेनानीतेतिभागीरथी ७४० ॥ भातीतिभानुःश्रीकृष्णउत्पादकतयावर्ततेयस्याःसाभानुमती तेजस्विनीतिवा ॥ भानुमतीहरणेहरिवंशेप्रसिद्धासहदेवपत्नीयादवस्यभानोःकन्यारूपावा ॥ तथाचहरिवंशे ॥ कन्यांभानुमतींनामभानोर्दुहितरंनृप एवंभानुमतीवीरसहदेवायदीयतामिति ॥ भाग्यंनियतिरूपम ॥ भोगवतीपातालगासरित् ॥ भोगवतीतिचाधइतिस्मृतेः ॥ बिभर्तीतिभृतिर्भरणस्वरूपावा ॥ २९॥ भवप्रियारुद्रकांताभवएवप्रियोयस्याभवस्याभीष्टेतिवासातथा ॥ भवद्वेष्ट्रीसंसारनाशिनी ॥ तथाचश्रूयते ॥ त्वांभवःशिरसिसादरंदधेत्वंपुनर्भवकथांविलुंपसि वैपरीत्यमिहतेसुरापगेयेमृतास्तदमरत्वमीहसइति ॥ भूतिदाऐश्वर्यदा ॥ भूतिर्भूषणंयस्याःसाभूतिमैश्वर्यंवाभूषयतीतिभूतिभूषणा ॥ भूतिदक्षिणेतिपाठेभक्तेभ्यऐश्वर्यदानेसमर्थेत्यर्थः ॥ भवभूषणेतिक्वचित् ॥ त्रिलोचनस्याभिप्रायंजानातीतिभाललोचनभावज्ञा ॥ भूतंचभव्यंचभवच्चभूतभव्यभवंतितेषांप्रभुः ७५० ॥१३०॥

भ्रांतिज्ञानप्रशमनीमूलाज्ञाननाशनेनभ्रांतिज्ञानच्छेत्री ॥ भिन्नोविदारितोब्रह्मांडमंडपोययासाभिन्नब्रह्मांडमंडपा ॥ भूरिददातीतिभूरिदा ॥ भक्त्यासुखेनलभ्यतइतिभक्तिसुलभा ॥ भाग्यवद्दृष्टिगोचरीशुभादृष्टवतांनेत्रविषयः ॥ टाबंतत्वंक्वचित् ॥ ३१ ॥ भंजितंनाशितंभक्तोपप्लवानामुपद्रवाणांकुलंसमूहोययासाभंजितोपप्लवकुला ॥ भक्ष्यंपक्वान्नंभोज्यंसिद्धान्नंताभ्यांसुखंप्रददातीतिभक्ष्यभोज्यसुखप्रदा ॥ भिक्षणीयाबुभुक्षुभिर्मुमुक्षुभिश्चयाचनीया ॥ भिक्षूणांपरमहंसानांमातामोक्षस्तनदात्री ॥ भावयत्युत्पादयतीतिभावा ७६० ॥ भावस्वरूपिणीपदार्थस्वरूपिणी ॥ सर्वंखल्विदंब्रह्मइदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुतेः ॥ ३२ ॥ मंदाकिनीस्वर्गंगा ॥ महानानंदोयस्याःसामहानंदा महांश्चासावानंदश्चेतिवा ॥ अस्मिन्पक्षेस्त्रीत्वमार्षम् ॥ माताप्रमातासर्वहितैषिणीतिवा ॥ पापानांमुक्त्यैतरंगोयस्याअस्तिसामुक्तितरंगिणी ॥ कुतोवीचिर्वीचिस्तवयदिगतालोचनपथमित्युक्तेः ॥ मुक्तिरूपास्तरंगावायस्याःसातथा ॥ महानुदयोयस्याःसामहोदया महोदयस्वरूपावा ॥ मधुमधुरंजलंयस्याअस्तिसामधुमती नदीविशेषरूपावा॥इरावतीमधुमतीत्यत्रैवोक्तेः ॥ महत्पुण्यंययासामहापुण्या

भ्रांतिज्ञानप्रशमनीभिन्नब्रह्मांडमंडपा॥भूरिदाभक्तिसुलभाभाग्यवद्दृष्टिगोचरी॥ ३१ ॥ भंजितोपप्लवकुलाभक्ष्यभोज्यसुखप्रदा॥ भिक्षणीयाभिक्षुमाताभावा७६०भावस्वरूपिणी॥३२॥ मंदाकिनीमहानंदामातामुक्तितरंगिणी॥महोदयामधुमतीमहापुण्यामुदाकरी॥३३॥ मुनिस्तुता ७७० मोहहंत्रीमहातीर्थामधुस्रवा॥ माधवीमानिनीमान्यामनोरथपथातिगा॥ ३४ ॥ मोक्षदामतिदामुख्या ७८० महाभाग्यजनाश्रिता॥ महावेगवतीमेध्यामहामहिमभूषणा॥ ३५॥

महापुण्यस्वरूपावा॥ मुदाकरी मुदोहर्षस्याकरीआश्रयभूता॥टाबंतत्वंक्वचित्॥३३॥मुनिभिःस्तुतामुनिस्तुता ॥ मुनिभिःपूजितासर्वैरितिस्मृतेः ७७०॥ मोहहंत्रीअनाद्यज्ञानच्छेत्री॥ महांतितीर्थानियस्यांसामहातीर्था ॥ सर्वतीर्थमयीगंगेत्युक्तेः ॥ महातीर्थरूपावा ॥ मधुमधुरमुदकंस्रवतीतिमधुस्रवा ॥ मामायालक्ष्मीर्वातयोर्नियंत्रीधवरूपावामाधवी ॥ तथाचहरिवंशे ॥ मायाऽविद्याहरेप्रोक्तातस्याईशोयतोभवान् तस्मान्माधवनामासिधवःस्वामीतिशब्दितइति ॥ माधवस्येयंमाधवीमधुवंशोद्भवासुभद्रारूपामधुविद्यावबोध्यत्वाद्वा॥ मननाद्ध्यानयोगाच्चविद्धिभारतमाधवमितिव्यासवचनात् ॥ मानःपूजावर्ततेयस्याःसामानिनी ॥ प्रेमसंरंभोवामानः शांतनुभार्यावस्थायांसवर्ततेयस्याइतिवा ॥ मान्यापूज्या ॥ मनोरथपथमतिक्रम्यगच्छतीतिमनोरथपथातिगा सर्वव्यापिकेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ मोक्षंददातिभक्तेभ्योऽभक्तेभ्यःखंडयतीतिवामोक्षदा ॥ मतिदाज्ञानदा ॥ मुख्याश्रेष्ठा ७८० ॥ महद्भाग्यंयेषांतैर्जनैःसेवितामहाभाग्यजनाश्रिता ॥ महान्वेगोवर्ततेयस्याःसामहावेगवती ॥ मेध्यापवित्रा ॥ पवित्राणांपवित्रंयइतिस्मृतेः ॥ महाउत्सवरूपा ॥ महउद्धवउत्सवइतिवचनात् ॥ महिमानोभूषणानियस्याःसामहिम्नोवाभूषयतीतिमहिमभूषणा ॥ महिमभिर्वाभूष्यतइतितथा ॥ ३५ ॥

महान्प्रभावोयस्याःसामहाप्रभावा ॥ महतीअपरिच्छिन्ना ॥ मीनाइवमीनाएववाचंचलानिलोचनानियस्याःसामीनचंचललोचना ॥ महताकारुण्येनकरुणयासंपूर्णाव्याप्तामहाकारुण्यसंपूर्णा ॥ महतीऋद्धिर्यस्याःसामहर्द्धिः ७९० ॥ च महांत्युत्पलानियस्यांसामहोत्पला ॥ ३६ ॥ मूर्तिमत्प्रत्यक्षशरीरवत् ॥ पश्यध्वंतदिमांगंगांप्रत्यक्षांपुरतःस्थितामित्युक्तेः ॥ मुक्तिरमणीमुक्तिरूपारमणीसुंदरीस्त्री ॥ मणयोमाणिक्यानिचभूषणानियस्यास्तेषांवाभूषणरूपासामणिमाणिक्यभूषणा ॥ मुक्तासमूहैर्मुक्तासमूहावानेपथ्यमलंकरणंयस्याःसामुक्ताकलापनेपथ्या ॥ मनांसिनयनानिचनंदयितुंशीलंयस्याःसामनोनयननंदिनी ॥ ३७ ॥ महापातकराशिघ्नीमहापातकसमूहानांछेत्री ॥ महादेवस्यार्धशरीरंहर्तुंशीलंयस्याःसामहादेवार्धहारिणी गौरीरूपेत्यर्थः ॥ महतीऊर्मिमालावर्ततेयस्याःसामहोर्मिमालिनी ॥ मुक्तामुक्तस्वरूपा ८०० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्नष्टमेविवृतेशते ॥ यददृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशे

महाप्रभावामहतीमीनचंचललोचना ॥ महाकारुण्यसंपूर्णामहर्द्धि७९०श्चमहोत्पला ॥३६॥ मूर्तिमन्मुक्तिरमणीमणिमाणिक्यभूषणा ॥
मुक्ताकलापनेपथ्यामनोनयननंदिनी ॥ ३७ ॥ महापातकराशिघ्नीमहादेवार्धहारिणी ॥ महोर्मिमालिनीमुक्ता८०० महादेवीमनोन्मनी
॥ ३८ ॥महापुण्योदयप्राप्यामायातिमिरचंद्रिका ॥ महाविद्यामहामायामहामेधामहौषधम् ॥३९॥ मालाधरीमहोपाया ८१० महोरग
विभूषणा ॥ महामोहप्रशमनीमहामंगलमंगलम् ॥ १४० ॥

समर्पितम् ॥ ८ ॥ महतीचासौदेवीचेतिमहादेवी ॥ मनांसिउन्मन्यतेउत्कृष्टज्ञानयुक्तानिकरोतीतिमनोन्मनी ॥ सत्त्वशुद्धिकारिणीत्यर्थः ॥ संधिरार्षः ॥३८ ॥ महतांपुण्यानामुदयेनफलेनप्राप्यागम्यामहापुण्योदयप्राप्या ॥ मायैवतिमिरमंधकारस्तस्यचंद्रिकानाशिकामायातिमिरचंद्रिका ॥ महतीचासौविद्याचेतिमहाविद्या ब्रह्मविद्यास्वरूपेत्यर्थः ॥ महतीचासौमायाचेतिमहामाया ॥ स्वकार्यव्यापकत्वंमहत्त्वम् ॥ महतीमेधायस्याःसामहामेधा ब्रह्माकारबुद्धिरूपावा ॥ महच्चतदौषधंचमहौषधम् ॥ महामोहमहौषधमितिपाठेद्वंद्वः ॥ महान्मोहोयस्याःसामहामोहा ॥ अत्रापिमहत्त्वंस्वकार्यव्यापकत्वमेव ॥ साचमहौषधंचेतितथा ॥ अत्रमहत्त्वंसंसाररोगनिवर्तकत्वम् ॥ अस्मिन्पक्षेनामद्वयमिदम् ॥ ३९ ॥ मालांवैजयंतीरूपांधरतीतिमालाधरी मालाकारपत्नीरूपावा ॥ महानुपायःप्राप्तिसाधनश्रवणादिलक्षणोयस्याःसामहोपाया पुरुषार्थचतुष्टयेमहोपायस्वरूपावा ८१० ॥ महांतउरगावासुकिप्रभृतयोविभूषणानियस्याःसामहोरगविभूषणा ॥ महामोहंप्रशमयतीतिमहामोहप्रशमनी ॥ महामंगलानामपिमंगलंमहामंगलमंगलम् ॥ मंगलानांचमंगलमितिस्मृतेः ॥ १४० ॥

सूर्यमंडलेचरतीतिमार्तंडमंडलचरी आकाशगंगारूपेणसूर्यमंडलेचरतीतिवा ॥ महतीचासौलक्ष्मीश्चेतिमहालक्ष्मीः ॥ महत्त्वंनिरतिशयसाम्यत्वम् ॥ मदउज्झितोययामदेनवाउज्झितामदोज्झिता ॥ यशोब्रह्महत्याविदारिणीतिवर्ततेयस्याःसायशस्विनी ॥ यशोददातीतियशोदा नंदपत्नीरूपावा ॥ च योग्या योगायहितायोगगम्येतिवा ॥ युक्तआत्मायेषांतैःसेवितायुक्तात्मसेविता ८२० ॥ ४१ ॥ योगानांषडंगादीनांसिद्धिप्रदायोगसिद्धिप्रदा ॥ याज्यापूज्यायजज्ञानस्वरूपावा ॥ यज्ञेशेनपरिपूरिताव्याप्ताऽधिष्ठितेतियावत् ॥ यज्ञेशपरिपूजितेतिक्कचित्पाठः ॥ तत्रयज्ञेशःपरिपूजितोययासायज्ञेशपरिपूजिता ॥ यद्वा यज्ञेशःश्रीकृष्णस्तेनपरिपूजितेतिव्याख्येयम् ॥ तथाचहरिवंशेपारिजातहरणे ॥ अथाययौविष्णुपदीस्मृताकृष्णेनभारत संपूज्यतांततःकृष्णःकृत्वास्नानमधोक्षजइति ॥ यज्ञेशीयज्ञाधिष्ठात्रीदेवता ॥ स्मृतायज्ञफलंददातीतियज्ञफलदा ॥ अभक्तानांखंडयतीतिवा ॥ यजनीयापूजनीया ॥यशस्करीभक्तानांकीर्तिकरी ॥ ४२ ॥ यमिसेव्याजितेंद्रियैःसेवनीया ॥ योगेनमायासंबंधेनयोनिःकारणंयोगयोनिः ॥ योगस्यषडंगादेर्हेतुरितिवा ॥ योगोजीवात्मनोरैक्यंचितनंवर्ततेय

मार्तंडमंडलचरीमहालक्ष्मीर्मदोज्झिता॥ यशस्विनीयशोदाचयोग्यायुक्तात्मसेविता ८२० ॥ ४१ ॥ योगसिद्धिप्रदायाज्यायज्ञेशपरिपूरिता॥यज्ञेशीयज्ञफलदायजनीयायशस्करी॥ ४२ ॥ यमिसेव्यायोगयोनिर्योगिनी ८३० युक्तबुद्धिदा॥ योगज्ञानप्रदायुक्तायमाद्यष्टांगयोगयुक्॥ ४३॥ यंत्रिताघौघसंचारायमलोकनिवारिणी॥ यातायातप्रशमनीयातनानामकृंतनी ॥ ४४ ॥ यामिनीशहिमाच्छोदायुगधर्मविवर्जिता ८४० ॥रेवतीरतिकृद्रम्यारत्नगर्भारमारतिः॥ ४५॥

स्याःसायोगिनी योगिनीगणरूपावा ८३०॥ युक्ताबुद्धिर्ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानंतद्ददातीतियुक्तबुद्धिदा ॥ युक्तेभ्योजितेंद्रियेभ्योवाबुद्धिदा॥युक्तसिद्धिदेतिपाठेजीवन्मुक्तिरूपसिद्धिदेत्यर्थः ॥ योगश्चज्ञानंचयोगेनवाज्ञानंतत्प्रददातीतियोगज्ञानप्रदा ॥ युक्तासंयताजितेंद्रियेतियावत् ॥ पुंश्चल्यापहृतंचेतःकोनिवारयितुंक्षमः आत्मारामेश्वरमृतेभगवंतमधोक्षजमितिवचनात् ॥यमाद्यष्टांगयोगंयुनक्तीतियमाद्यष्टांगयोगयुक् ॥ ४३ ॥ यंत्रितोनिराकृतोऽघौघानांपापसमूहानांसंचारोययासायंत्रिताघौघसंचारा ॥ यमलोकंनिवारयितुंशीलंयस्याःसायमलोकनिवारिणी ॥ यातायातेमरणजन्मनीप्रशमयतीतियातायातप्रशमनी ॥ यातनानांनाममात्रंकृंततीतियातनानामकृंतनी ॥ यातनामूलकृंतनीतिपाठेयातनानांमूलंपापम् ॥ यातनानांनिकृंतनीतिचक्कचित् ॥ ४४ ॥ यामिनीशहिमाच्छोदाचंद्ररश्मिवन्निर्मलोदका ॥ युगधर्मैर्हिंसानृतादिभिर्विवर्जितायुगधर्मविवर्जिता ८४० ॥ रेवतीग्रहविशेषोबलदेवकांतावानक्षत्रविशेषोवातद्रूपारेवती ॥ रतिरमणंतत्कर्त्रीरतिकृत् ॥ रम्यारमणीया ॥ रत्नानिगर्भेयस्याःसारत्नगर्भासमुद्ररूपावा ॥ रमालक्ष्मीरूपा ॥ रतिःरमणंकामांगनावा ॥ ४५ ॥

रत्नाकरप्रेमपात्रंसमुद्रस्यस्नेहाश्रयःकांतेत्यर्थः ॥ रसंब्रह्मरसंजानातीतिरसज्ञा ॥ रसोवैसइतिश्रुतेः ॥ षड्रसज्ञावा ॥ रसरूपिणीब्रह्मस्वरूपिणीषड्रसरूपावा ॥ रत्ननिर्मितादेवालयागर्भेयस्याःसारत्नप्रासादगर्भा ॥ प्रासादरत्नखचिताश्रितामणिगणाअपि गंगाजलांतस्तिष्ठंतिकलिकल्मषभीतितइत्यत्रैवोक्तेः ॥ रत्नप्रसादगर्भेतिपाठेउत्कृष्टप्रसादगर्भेत्यर्थः ८५० ॥ च रमणीयास्तरंगावर्ततेयस्याःसारमणीयतरंगिणी ॥ ४६ ॥ रत्नानामिवार्चिर्दीप्तिर्यस्याःसारत्नार्चिः ॥ रुद्रंरमयतीतिरुद्ररमणी ॥ रागद्वेषविनाशिनीरागद्वेषयोर्हंत्री ॥ रमयतिनयनमनांसीतिरमा ॥ रामाउत्तमास्त्रीस्वरूपा सांबपत्नीकुंभांडदुहितावा ॥ तथाचबाणासुरयुद्धेहरिवंशे ॥ सांबायदीयतांरामाकुंभांडदुहिताशुभेति ॥ रमंतेऽस्यांयोगिनइतिवारामा ॥ तदुक्तम् ॥ रमंतेयोगिनोऽनंतेसत्यानंदेचिदात्मनि इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयतइति ॥ रम्यंमनोहरंरूपंयस्याःसारम्यरूपा ॥ रोगिजीवातुरूपिणीसंसाररोगग्रस्तानांजीवनौषधिरूपिणी ॥ ४७ ॥ रुचिंकरोतीतिरुचिकृत् ॥ रोचयतीतिरोचनी ८६० ॥ रमालक्ष्मीस्तस्यैहितारम्या ॥ रुचिरातीतिरुचिरामनोहरावा ॥ रोगंसंसाररोगमात्रंवाहर्तुंशीलंयस्याःसारोगहारिणी

रत्नाकरप्रेमपात्रंरसज्ञारसरूपिणी ॥ रत्नप्रासादगर्भा ८५० चरमणीयतरंगिणी ॥ ४६ ॥ रत्नार्चीरुद्ररमणीरागद्वेषविनाशिनी ॥ रमारामा
रम्यरूपारोगिजीवातुरूपिणी ॥ ४७ ॥ रुचिकृद्रोचनी ८६० रम्यारुचिरारोगहारिणी ॥ राजहंसारत्नवतीराजत्कल्लोलराजिका ॥ ४८ ॥ रा
मणीयकरेखाचरुजारीरोगरोषिणी ॥ राका ८७० रंकार्तिशमनीरम्यारोलंबराविणी ॥ ४९ ॥

राजंतेहंसायस्यांसाराजहंसा ॥ रत्नवतीअनेकरत्नसंयुक्ता ॥ रववतीतिपाठेसरय्वाःसंगमेनयोरवोध्वनिःसवर्ततेयस्याःसारववतीतिव्याख्येयम् ॥ तथाचबालकांडे ॥ ततारसरितंपुण्यांसरयूंसागरंगमाम् राघवस्तुसरिन्मध्येपप्रच्छमुनिपुंगवम् वारीणांभिद्यमानानांकिमेषविमलोध्वनिः राघवस्यतुतच्छ्रुत्वाजातकौतूहलःसच कथयामासधर्मात्मातस्यशब्दस्यनिश्चयम् कैलासेपर्वतेराममनसानिर्मितंसरः ब्रह्मणारघुशार्दूलमानसंनामतेनतत् तस्मात्प्रसूतासरयूःसाऽयोध्यामभ्यभावयत् सरःप्रसूतासरयूःपुण्याब्रह्मसरश्च्युता शब्दोऽयंविपुलस्तस्याजाह्नव्यामभिवर्तते वारिसंघर्षजोरामप्रणामंप्रयतःकुर्विति ॥ राजतांराजमानानांकल्लोलानांराजिर्यस्याःसाराजत्कल्लोलराजिका ॥ राजकल्लोलेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४८ ॥ रमणीयाएवरामणीयकारेखाजलधाराःसामुद्रोक्तावाकरचरणयोर्यस्याःसारामणीयकरेखा ॥ रामणीयकवेशाचेतिक्वचित्पाठः ॥ तत्रवेशःशोभा ॥ च रुजांरोगाणांअरीरुजारिः ॥ रोगेरोषोवर्ततेयस्याःसारोगरोषिणी ॥ रोषशोषिणीतिक्वचित्पाठः ॥ रोगशोषिणीतिचान्यत्र ॥ राकापूर्णचंद्रापौर्णमासीतत्स्वरूपा ८७० ॥ रंकानांदरिद्राणामार्तिपीडांशमयतीतिरंकार्तिशमनी ॥ रम्यारमणीया ॥ रम्यःरमणीयःअःविष्णुराश्रयत्वेनवर्ततेयस्याःसेतिवा ॥ रोलंबानांभ्रमराणांरावोवर्ततेयस्याःसारोलंबराविणी ॥ ४९ ॥

सृष्टिस्थितिसंहारेच्छारूपोरागोऽस्याअस्तीतिरागिणी रागमात्राश्रयावा ॥ रंजितमभिव्यक्तीकृतंशिवंकैवल्यं रंजितोऽनुरंजितःशिवईश्वरोवाययासारंजितशिवा ॥ रूपलावण्ययोःसौंदर्यांगसौष्ठवयोःशेवधिर्निधिराश्रयइत्यर्थः ॥ लोकप्रसूर्लोकानांजनयित्री ॥ लोकवंद्याजनैःस्तव्याऽभिवाद्यावा ॥ लोलतांलोलंतीवाकल्लोलानांमालावर्ततेयस्याःसालोललत्कल्लोलमालिनी ॥ १५० ॥ लीलासृष्टिस्थितिसंहाररूपावर्ततेयस्याःसालीलावती दिवोदासमहिषीवा ॥ एकदाऽवसरंप्राप्यदिवोदासस्यभूभुजः राज्ञीलीलावतीनामराज्ञेतंविन्यवेदयदित्यत्रैवोक्तेः ८८० ॥ लोकभूमिर्भुवनानामधिष्ठानम् ॥ लोकलोचनचंद्रिकाजनमात्रनेत्राणामाह्लादयित्री ॥ लेखंशास्त्रंस्रवंतीउत्पादयंतीलेखस्रवंती ॥ तथाचपारमार्षसूत्रम् ॥ शास्त्रयोनित्वादिति ॥ देवनदीतिवा ॥ लटस्यलंपटस्यजनस्येवभादीप्तिःप्रतीतिर्जङ्गुब्रह्मसभाप्रतीपस्थानादौयस्याःसालटभा ॥ लटभीरितिपाठेलंपटानांभीर्भयंयस्याइतिव्याख्येयम् ॥ सर्वनियंतृत्वात् ॥ लघुर्मंथरोवेगोयस्याःसालघुवेगा ॥ लघुत्वल्लद्भक्तानांलघुत्वहारिणी ॥ ५१ ॥ लास्यंतोनृत्यंतस्तरंगाएवहस्तायस्याःसालास्यत्तरंगहस्ता ॥ च ललितामनोहराललिताख्याकाशीस्थादेवीवा ॥ लयभंग्यागमनपरिपाट्यागच्छतीतिलयभंगिगा ॥ लोकबंधुर्लोकमात्रहितैषिणी ८९० ॥ लोकधात्रीजनमात्रस्यपोष्ट्री ॥ लोकोत्तरगुणोर्जिता

रागिणीरंजितशिवारूपलावण्यशेवधिः॥ लोकप्रसूर्लोकवंद्यालोलल्कल्लोलमालिनी ॥१५०॥ लीलावती८८० लोकभूमिर्लोकलोचनचंद्रिका॥ लेखस्रवंतीलटभालघुवेगालघुत्वहृत्॥ ५१ ॥ लास्यत्तरंगहस्ताचललितालयभंगिगा ॥ लोकबंधु ८९० र्लोकधात्रीलोकोत्तरगुणोर्जिता॥ ५२ ॥ लोकत्रयहितालोकालक्ष्मीर्लक्षणलक्षिता॥ लीलालक्षितनिर्वाणालावण्यामृतवर्षिणी ॥५३॥ वैश्वानरी ९०० वासवेड्यावंध्यत्वपरिहारिणी ॥ वासुदेवांघ्रिरेणुघ्नीवज्रिवज्रनिवारिणी ॥ ५४ ॥

लोकातिक्रांतगुणैरुद्रिक्ता ॥ ५२ ॥ लोकत्रयाणांहितंययासालोकत्रयहिता ॥ लोक्यतेआलोच्यतेमुमुक्षुभिरितिलोकालोकस्वरूपावा ॥ लक्ष्मीर्लक्ष्मीस्वरूपा ॥ लक्षणैःसत्यज्ञानानंदादिस्वरूपलक्षणैर्जगज्जन्मादितटस्थलक्षणैःकरुणत्वादिगुणैःसमीचीनैःसामुद्रिकोक्तस्त्रीलक्षणैर्वालक्षिताऽन्वितालक्षणलक्षिता ॥ लीलाभगवत्क्रीडास्वरूपा पद्मराजमहिषीरूपावा ॥ तथाचवासिष्ठे ॥ आसीदस्मिन्महापीठेकुलपद्मोविकासवान् पद्मोनामेत्युपक्रम्यतस्यासीत्सुभगाभार्यालीलानामविलासिनीति ॥ लक्षितंदर्शितंनिर्वाणंययासालक्षितनिर्वाणा॥ लावण्यमेवामृतंतद्वर्षिणीलावण्यामृतवर्षिणी ॥ यद्वा लवणार्णवस्यइदंलावण्यंरत्नादिसंपदमृतंकैवल्यंतेवर्षितुंशीलंयस्याःसातथा ॥ ५३॥ वैश्वानरीआग्नेयीशक्तिःस्वाहादाहिकावा तद्रूपा ९०० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेनवमेशते ॥ यद्दृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥ ९ ॥ वासवेड्याइंद्रस्यस्तुत्या ॥ वंध्यत्वंपरिहर्तुंशीलंयस्याःसावंध्यत्वपरिहारिणी ॥ वासुदेवस्यांघ्र्योःरेणून्हंतुंहर्तुंशीलंयस्याःसावासुदेवांघ्रिरेणुघ्नी ॥ इंद्रस्यकुलिशंनिवारयितुंशीलंयस्याःसावज्रिवज्रनिवारिणीच्यवनादिरूपेण ॥ ५४ ॥

शुभानिआसमंताद्वर्ततेयस्याःसाशुभावती ॥ शुभंफलंयस्याःशुभंवाफलतीतिशुभफला ॥ शांतिर्नैष्कर्म्यस्वरूपाशमरूपावाशांतिकर्मरूपावा ॥ शांतनोःसमुद्रांशस्यवल्लभाभार्याशांतनुवल्लभा ॥ शंतनुरितिपाश्चात्यादाक्षिणात्याश्चपठंति ॥ शूलमस्त्रमस्याअस्तीतिशूलिनी ॥ शैशवंशिशुसंबंधिवयोयस्याःसाशैशववयाः ९१०॥ शीतलंयदमृतंजलंतद्वोढुंशीलंयस्याःसाशीतलामृतवाहिनी ॥ ५५ ॥ शोभावर्ततेयस्याःसाशोभावती ॥ शीलंवर्ततेयस्याःसाशीलवती ॥ शोषितमशेषंकिल्बिषंययासाशोषिताशेषकिल्बिषा ॥ शरण्याआश्रययोग्या ॥ शिवदा शिवंकल्याणंमोक्षंवाददातीतिशिवदा ॥ शिष्टासदाचारा शिष्टावशिष्टाऽवधिभूतावा ॥ शरजन्मप्रसूःकार्तिकेयजननी ॥ शिवाकल्याणरूपामोक्षरूपाईश्वरीरूपावा ॥ ५६ ॥ शक्तिर्मायाह्लादिनीवा ९२०॥ शशांकविमलाचंद्रवदाह्लादकारिणीचंद्रवन्निर्मलेतिवा ॥ शमनस्वसुर्यमुनायाःसंमताऽभिमताशमनस्वसृसंमता ॥ शमयतिनाशयत्यज्ञानंतत्कार्यंचेतिशमा॥

शुभावतीशुभफलाशांतिःशांतनुवल्लभा॥ शूलिनीशैशववयाः ९१० शीतलाऽमृतवाहिनी ॥ ५५॥ शोभावतीशीलवतीशोषिताशेषकिल्बिषा ॥ शरण्याशिवदाशिष्टाशरजन्मप्रसूःशिवा ॥ ५६ ॥ शक्तिः ९२० शशांकविमलाशमनस्वसृसंमता ॥ शमाशमनमार्गघ्नीशितिकंठमहाप्रिया ॥ ५७ ॥ शुचिःशुचिकरीशेषाशेषशायिपदोद्भवा ॥ श्रीनिवासश्रुतिः ९३० श्रद्धाश्रीमतीश्रीःशुभव्रता ॥ ५८ ॥ शुद्धविद्याशुभावर्ताश्रुतानंदाश्रुतिस्तुतिः ॥ शिवेतरघ्नीशबरी ९४० शांबरीरूपधारिणी ॥५९ ॥

शमनमार्गघ्नीयममार्गनिवारिणी ॥ शितिकंठमहाप्रियारुद्रस्यात्यंतवल्लभा ॥ ५७ ॥ शुचिःपवित्रा ॥ शुचिकरीपवित्रकरी ॥ शेषाअवधिभूता अनंतशक्तिर्मंदिरारेवतीतिवा ॥ शुग्घ्नीतिपाठेशोकनाशिनीत्यर्थः ॥ शेषशायिपदोद्भवाअनंतशायिचरणोत्पन्ना ॥ श्रीनिवासोविष्णुस्तद्रूपेणश्रूयतइतिश्रीनिवासश्रुतिः ९३० ॥ श्रद्धाआस्तिक्यबुद्धिरूपा ॥ श्रीर्वर्ततेयस्याःसाश्रीमती ॥ श्रयंत्येतांयोगिनइतिश्रीर्ब्रह्मविद्यालक्ष्मीरूपावा ॥ शुभानिव्रतानियस्याःसाशुभव्रता ॥ ५८ ॥ शुद्धाचासौविद्याचेतिशुद्धविद्या ॥ शुभविद्येतिकचित् ॥ शुभआवर्तोऽभसांभ्रमोयस्याःसाशुभावर्ता ॥ श्रुतोज्ञातआनंदोययासाश्रुतानंदा ॥ श्रुतिभिर्वेदैःस्तुतिर्यस्याःसाश्रुतिस्तुतिः ॥ तथाचभागवते ॥ जयजयजह्यजामित्यादि ॥ शिवेतरंपापंतन्नाशिनीशिवेतरघ्नी ॥ शबरीशबरांगनाकिरातरूपधारिणोमहेश्वरस्यपत्नीत्वेन ९४० ॥ शंबरोमृगस्तत्पत्नीशांबरी ॥ ब्रह्मणाकामितायाःसरस्वत्यामृगीरूपत्वेनतस्यारूपंधर्तुंशीलंयस्याःसाशांबरी रूपधारिणी ॥ ५९ ॥

श्मशानंशोधयतीतिश्मशानशोधनी॥यस्यांमृतानांपुनःश्मशानसंबंधोनभवतीत्यर्थः॥श्मशानंमहाश्मशानंकाशीतच्छोधनीतिवा॥तथाचात्रैवोक्तम् ॥ गंगासंगात्ततोधिकेति ॥शांताशांतस्वभावा दशरथात्मजायाऋष्यशृंगपत्नीतद्रूपावा ॥ तथाचहरिवंशे ॥ अथचित्ररथस्यापिपुत्रोदशरथोऽभवत् लोमपादइतिख्यातोयस्यशांतासुताऽभवदिति॥ शश्वन्नित्या ॥ शतधृतिस्तुताब्रह्मणाभिवंदिता ॥ शालतेशोभतइतिशालिनी ॥ शालिर्धान्यावांतररूपंतेनयाशोभातयाढ्याव्याप्ताशालिशोभाढ्या ॥ शिखिवाहनःकार्तिकेयस्तद्रूपंगर्भंबिभर्तीति शिखिवाहनगर्भभृत् ॥ १६० ॥ शंसनीयानिस्तुत्यर्हाणिचरित्राणियस्याःसाशंसनीयचरित्रा ॥ च शातितानिनाशितान्यशेषपातकानिययासाशातिताशेषपातका ९५० ॥ षड्गुणैश्वर्यसंपन्नाऐश्वर्यादिगुणषट्कान्विता ॥ षडंगानिशिक्षादीनिचश्रुतिश्चतदुभयरूपिणी ॥ ६१ ॥ षंढताऽवीर्यतातद्धारिसलिलंयस्याःसाषंढताहारिसलिला ॥ ष्ट्यायन्नदनदीशता ष्ट्यायत्संघातंप्राप्नुवन्नदनदीनांशतंयस्यांसातथा ॥ ष्ट्यैस्त्यैशब्दसंघातयोरितिधातुः॥ सरिद्वरानदीनांमध्येश्रेष्ठा ॥ सुरसानागमातृरूपा ॥ यद्वा शोभनोरसोयस्याःसाशोभनब्रह्मरसरूपेत्यर्थः ॥ शोभनाप्रभायस्याःसासुप्रभा ॥ सुरदीर्घिकादेववापी ॥ ६२ ॥ स्वःसिंधुःस्वर्नदी ॥ सर्वदुःखघ्नीतापत्रयोन्मूलिनी ९६० ॥ सर्वव्याधिमहौषधंसर्वरोगाणांनिवर्तकम् ॥ सेव्यासेवनीया ॥ सिद्धिःकैवल्याऽणिमादिसिद्धिस्वरूपा ॥ सतीपतिव्रता भवपत्नीदाक्षायणीतिवा ॥ सूक्तिःशोभनोक्तिस्वरूपापुरुषसूक्तादिरूपावा ॥ स्कंदसूःकार्तिकेयजननी ॥ च सरस्वतीवाणीतदधिष्ठात्रीदेवतावा ॥ ६३ ॥ संपद्रूपास्तरंगायस्याःसासंपत्तरंगिणी ॥ स्तुत्यास्तुतेर्विषयः ॥ स्थाणुमौलिकृतालयारुद्रशिरःकृतावासा ९७० ॥ स्थैर्यदाभक्तेभ्यः स्वर्तारिकस्थितिदा ॥ सुभगाशोभनकीर्तिर्भर्ताप्रेयसीतिवा ॥ सौख्यासुखायहिता ॥ स्त्रीषुसौभाग्यंदातुंशीलंयस्याःसास्त्रीषुसौभाग्यदायिनी ॥ ६४ ॥ स्वर्गनिःश्रेणिकास्वर्गैकसोपाना ॥ तदुक्तंकाशीसारे ॥ याह्येषासर्वजंतूनांयास्वर्गसरणिर्नृणामिति ॥ सूक्ष्माइंद्रियाद्यगोचरा ॥ स्वधापितृपत्नीमंत्ररूपावा ॥ स्वाहाग्निभार्यामंत्ररूपावा ॥ सुधाऽमृतंतत्तुल्यंजलंयस्याःसासुधाजला ॥ समुद्ररूपिणीसमुद्रपत्नीतद्रूपावा ॥ समुद्रपूरणीतिक्वचित्पाठः ९८० ॥ स्वर्ग्यास्वर्गायहिता ॥ सर्वपातकवैरिणीब्रह्महत्यादिनाशिनी ॥ ६५॥

श्मशानशोधनीशांताशश्वच्छतधृतिष्टुता॥शालिनीशालिशोभाढ्याशिखिवाहनगर्भभृत्॥१६०॥शंसनीयचरित्राचशातिताशेषपातका
९५०॥षड्गुणैश्वर्यसंपन्नाषडंगश्रुतिरूपिणी॥६१॥षंढताहारिसलिलाष्ट्यायन्नदनदीशता॥सरिद्वराचसुरसासुप्रभासुरदीर्घिका॥६२॥
स्वःसिंधुःसर्वदुःखघ्नी ९६० सर्वव्याधिमहौषधम्॥सेव्यासिद्धिःसतीसूक्तिःस्कंदसूश्चसरस्वती॥ ६३ ॥ संपत्तरंगिणीस्तुत्यास्थाणुमौलिकृतालया
९७० स्थैर्यदासुभगासौख्यास्त्रीषुसौभाग्यदायिनी॥६४॥ स्वर्गनिःश्रेणिकासूक्ष्मास्वधास्वाहासुधाजला ॥ समुद्ररूपिणी ९८०
स्वर्ग्यासर्वपातकवैरिणी॥६५॥

---

१ स्तुतेतिक्वचित्पाठः

स्मृतासतीस्मृतानांवाऽघहारिणीस्मृताघहारिणी ॥ सीतालांगलपद्धतिः गंगाप्रभेदोविष्णोर्मायाजानकीतिवा॥संसाराऽब्धितरंडिकाभवसमुद्रेतरंडिका ॥ तरंडकमितिक्वचित्॥सौभाग्यरूपाचासौसुंदरीचसौभाग्येनवासुंदरीसौभाग्यसुंदरी ॥ सम्यग्ध्यासंध्याब्रह्मज्ञानस्वरूपासंध्यारूपावा ॥ सर्वसारसमन्वितासर्वशक्तियुक्तेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ हरप्रियाशिवकांता ॥ हृषीकेशीइंद्रियाणांनियंत्रीहृषीकेशपत्नीतिवा ९९० ॥ हंसरूपाशुद्धस्वरूपाहंसरूपधारिणीतिवा ॥ तस्याहंहंसरूपेणसकाशमगमंतदेतिभागवतोक्तेः ॥ हिरण्मयीज्ञानस्वरूपास्वर्णमयी

स्मृताघहारिणीसीतासंसाराब्धितरंडिका॥ सौभाग्यसुंदरीसंध्यासर्वसारसमन्विता॥ ६६॥ हरप्रियाहृषीकेशी९९० हंसरूपाहिरण्मयी॥ हृताघसंघाहितकृद्धेलाहेलाघगर्वहृत्॥ ६७॥ क्षेमदाक्षालिताघौघाक्षुद्रविद्राविणीक्षमा १००० ॥ इतिनामसहस्रंहिगंगायाःकलशोद्भव ॥ कीर्तयित्वानरःसम्यग्गंगास्नानफलंलभेत् ॥ ६८ ॥ सर्वपापप्रशमनंसर्वविघ्नविनाशनम् ॥ सर्वस्तोत्रजपाच्छ्रेष्ठंसर्वपावनपावनम् ॥ ६९ ॥ श्रद्धयाभीष्टफलदंचतुर्वर्गसमृद्धिकृत् ॥सकृज्जपादवाप्नोतिह्येकक्रतुफलंमुने॥ १७०॥ सर्वतीर्थेषुयःस्नातःसर्वयज्ञेषुदीक्षितः॥ तस्ययत्फलमुद्दिष्टंत्रिकालपठनाच्चतत्॥ ७१ ॥ सर्वव्रतेषुयत्पुण्यंसम्यक्चीर्णेषुवाडव॥ तत्फलंसमवाप्नोतित्रिसंध्यंनियतःपठन्॥ ७२॥ स्नानकालेपठेद्यस्तुयत्रकुत्रजलाशये॥ तत्रसन्निहितानूनंगंगात्रिपथगामुने ॥ ७३ ॥ श्रेयोर्थीलभतेश्रेयोधनार्थीलभतेधनम्॥ कामीकामानवाप्नोतिमोक्षार्थीमोक्षमाप्नुयात् ॥ ७४॥ वर्षंत्रिकालपठनाच्छ्रद्धयाशुचिमानसः॥ ऋतुकालाभिगमनादपुत्रःपुत्रवान्भवेत्॥ ७५॥ नाकालमरणंतस्यनाग्निचोराहिसाध्वसम्॥ नाम्नांसहस्रंगंगायायोजपेच्छ्रद्धयामुने ॥ ७६ ॥ गंगानामसहस्रंतुजप्त्वाग्रामांतरंव्रजेत्॥ कार्यसिद्धिमवाप्नोतिनिर्विघ्नोगेहमाविशेत्॥ ७७॥

तिवा ॥ हृताघसंघाक्षपितपापसमूहा ॥ हितकृद्धितैषिणी ॥ हेलाशृंगारभावरूपा ॥ हईश्वरइलाभूमिराश्रयोयस्याःसेतिवा ॥ हेलाघगर्वहृत्लीलयापापमदनाशिनी ॥ अघंचगर्वश्चाघगर्वौहेलयातौहरतीतिवा ॥ ६७ ॥ क्षेमदाकल्याणदा ॥ क्षालिताघौघानाशितपापसंचया ॥ क्षुद्रविद्राविणीदुष्टानांविघातिनी ॥ क्षमापृथ्वीरूपासहनस्वभावावा १००० ॥ गंगानामसहस्रेऽस्मिन्विवृतेदशमेशते ॥ यददृष्टमभूदत्रतद्विश्वेशेसमर्पितम् ॥१०॥ ६८ ॥ ६९ ॥ श्रद्धयापठितंसदितिशेषः ॥ १७० ॥७१॥ वाडवब्राह्मण हेतत्त्वज्ञेत्यर्थः ॥ सब्राह्मणःकेनस्यादितिश्रुतेः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

॥७८॥७९॥१८०॥८१॥८२ ॥ उपपातकैर्गोवधादिभिः ॥ इत्यादिबहुवचनांताःशब्दागणस्यसंसूचकाभवंतीतिन्यायाद्बहुवचनेनजातिभ्रंशकरणसंकलीकरणापात्रीकरणमलिनीक
रणानिगृह्यंते ॥ तानिचमनुनोक्तानि ॥ ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्वंगनागमः महांतिपातकान्याहुःसंसर्गश्चापितैःसह ॥ गोवधोऽयाज्यसंयाज्यंपारदार्यात्मविक्रयौ गुरुमातृपितृत्यागः
स्वाध्यायाग्न्योःसुतस्यच परिवित्तिताऽनुजेनपरिवेदनमेवच तयोर्दानंचकन्यायास्तयोरेवचयाजनम् कन्यायादूषणंचैववार्धुषित्वंव्रताच्च्युतिः तडागारामदाराणामपत्यस्यचविक्रयः
व्रात्यताबांधवत्यागोभृतकाध्यापनंतथा भृताद्ध्ययनंदानमपत्यानांचविक्रयः सर्वाकरेष्वधीकारोमहायंत्रप्रवर्तनम् हिंसौषधीनांस्त्रीजीवोभिचारोमूलकर्मच इंधनार्थमशुष्काणां

तिथिवारर्क्षयोगानांनदोषःप्रभवेत्तदा ॥ यदाजप्त्वाव्रजेदेतत्स्तोत्रंग्रामांतरंनरः ॥ ७८ ॥ आयुरारोग्यजननंसर्वोपद्रवनाशनम् ॥ सर्वसिद्धि
करंपुंसांगंगानामसहस्रकम् ॥ ७९ ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयत्पापंसम्यगर्जितम् ॥ गंगानामसहस्रस्यजपनात्तत्क्षयंव्रजेत् ॥ १८० ॥ ब्रह्मघ्नोमद्य
पःस्वर्णस्तेयीचगुरुतल्पगः ॥ तत्संयोगीभ्रूणहंतामातृहापितृहामुने ॥ ८१ ॥ विश्वासघातीगरदःकृतघ्नोमित्रघातकः ॥ अग्निदोगोवधकरो
गुरुद्रव्यापहारकः ॥ ८२ ॥ महापातकयुक्तोपिसंयुक्तोप्युपपातकैः ॥ मुच्यतेश्रद्धयाजप्त्वागंगानामसहस्रकम् ॥ ८३ ॥ आधिव्याधिप
रिक्षिप्तोघोरतापपरिप्लुतः ॥ मुच्यतेसर्वदुःखेभ्यःस्तवस्यास्यानुकीर्तनात् ॥ ८४ ॥ संवत्सरेणयुक्तात्मापठन्भक्तिपरायणः ॥ अभीप्सितांलभे
त्सिद्धिंसर्वैःपापैःप्रमुच्यते ॥ ८५ ॥ संशयाविष्टचित्तस्यधर्मविद्वेषिणोपिच ॥ दांभिकस्यापिहिंस्रस्यचेतोधर्मपरंभवेत् ॥ ८६ ॥ वर्णाश्रमप
थीनस्तुकामक्रोधविवर्जितः ॥ यत्फलंलभतेज्ञानीतदाप्नोत्यस्यकीर्तनात् ॥ ८७ ॥ गायत्र्ययुतजप्येनयत्फलंसमुपार्जितम् ॥ सकृत्पठनतः
सम्यक्तदशेषमवाप्नुयात् ॥ ८८ ॥ गांदत्वावेदविदुषेयत्फलंलभतेकृती ॥ तत्पुण्यंसम्यगाख्यातंस्तवराजसकृज्जपात् ॥ ८९ ॥

द्रुमाणामवपातनम् आत्मार्थंचक्रियारंभोनिंदितान्नादनंतथा अनाहिताग्नितास्तैन्यमृणानामनपक्रिया धान्यकुप्यपशुस्तेयमपत्यस्त्रीनिषेवणम् स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधोनास्तिक्यंचोपपा
तकम् ब्राह्मणस्यरुजःकृत्याघ्रातिरघ्रेयमद्ययोः जैह्म्यंपुंसिचमैथुन्यंजातिभ्रंशकरंस्मृतम् खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधस्तथा संकलीकरणंज्ञेयंमीनाहिमहिषस्यच निंदितेभ्योधना
दानंवाणिज्यंशूद्रसेवनम् अपात्रीकरणंज्ञेयमसत्यस्यचभाषणम् ॥ कृमिकीटवयोहत्यामद्यानुगतभोजनम् फलैधःकुसुमस्तेयमधैर्यंचमलावहमिति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥
॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

॥१९०॥ वेदपारायणात्उपवासपूर्वकंसमग्रायाःस्वशाखायाःपाठात्॥ अत्रजगति ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ सहचरीसखी ॥ तन्निकटेकृतवासेत्यर्थः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६॥९७॥

गुरुशुश्रूषणंकुर्वन्यावज्जीवंनरोत्तमः॥ यत्पुण्यमर्जयेत्तद्वाग्वर्षंत्रिषवणंजपन्॥१९०॥ वेदपारायणात्पुण्यंयदत्रपरिपठ्यते॥ तत्षण्मासेनलभतेत्रिसंध्यंपरिकीर्तनात्॥ ९१ ॥ गंगायाःस्तवराजस्यप्रत्यहंपरिशीलनात्॥ शिवभक्तिमवाप्नोतिविष्णुभक्तोऽथवाभवेत्॥ ९२ ॥ यःकीर्तयेदनुदिनंगंगानामसहस्रकम्॥ तत्समीपेसहचरीगंगादेवीसदाभवेत्॥ ९३ ॥ सर्वत्रपूज्योभवतिसर्वत्रविजयीभवेत् ॥ सर्वत्रसुखमाप्नोतिजाह्नवीस्तोत्रपाठतः॥ ९४ ॥ सदाचारीसविज्ञेयःसशुचिस्तुसदैवहि॥ कृतसर्वसुरार्चःसकीर्तयेद्यइमांस्तुतिम् ॥ ९५ ॥ तस्मिंस्तृप्ते भवेत्तृप्ताजाह्नवीनात्रसंशयः॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनगंगाभक्तंसमर्चयेत्॥ ९६ ॥ स्तवराजमिमंगांगंशृणुयाद्यश्चवैपठेत्॥ श्रावयेदथतद्भक्तान्दंभलोभविवर्जितः॥ ९७ ॥ मुच्यतेत्रिविधैःपापैर्मनोवाक्कायसंभवैः॥ क्षणान्निष्पापतामेतिपितॄणांचप्रियोभवेत् ॥ ९८ ॥ सर्वदेवप्रियश्चापिसर्वर्षिगणसंमतः॥ अंतेविमानमारुह्यदिव्यस्त्रीशतसंवृतः॥ ९९ ॥ दिव्याभरणसंपन्नोदिव्यभोगसमन्वितः॥ नंदनादिवनेस्वैरंदेववत्सप्रमोदते॥ २०० ॥ भुज्यमानेषुविप्रेषुश्राद्धकालेविशेषतः॥ जपन्निदंमहास्तोत्रंपितॄणांतृप्तिकारकम् ॥ १ ॥ यावंतितत्रसिक्थानियावंतोंऽबुकणाःस्थिताः॥ तावंत्येवहिवर्षाणिमोदंतेस्वःपितामहाः ॥ २ ॥ यथाप्रीणंतिपितरोगंगायांपिंडदानतः॥ तथैवतृप्नुयुःश्राद्धेस्तवस्यास्यानुसंश्रवात्॥३॥ एतत्स्तोत्रंगृहेयस्यलिखितंपरिपूज्यते ॥ तत्रपापभयंनास्तिशुचितद्भवनंसदा ॥ ४ ॥ अगस्तेकिंबहूक्तेनशृणुमेनिश्चितंवचः॥ संशयोनात्रकर्तव्यःसंदेग्धरिफलंनहि॥ ५ ॥ यावंतिमर्त्यैस्स्तोत्राणिमंत्रजालान्यनेकशः ॥ तावंतिस्तवराजस्यगांगेयस्यसमानिन॥ ६ ॥ यावज्जन्मजपेद्यस्तुनाम्नामेतत्सहस्रकम्॥ सकीकटेष्वपिमृतोनपुनर्गर्भमाविशेत्॥ ७ ॥

॥ ९८ ॥ ९९ ॥ स्वैरंस्वेच्छया ॥ २०० ॥ भुज्यमानेष्विति ॥ इदंसहस्रनामयोजपन्भवतितस्यपितॄणामिदंस्तोत्रंतृप्तिकारकंभवतीत्यर्थः ॥ १ ॥ सिक्थानिअन्नलेशाःकणाइतियावत्॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कीकटेषुगयाप्रदेशेषु ॥ ७॥

॥ ८ ॥ मुक्तीति ॥ मुक्तेःकैवल्यस्यबीजभूतानियान्यक्षराणितेषामास्पदमाश्रयः मोक्षकारणभूतब्रह्मास्पदंवा मुक्तिबीजंचतदक्षरस्यब्रह्मणआस्पदंचेतिवा ॥ ९ ॥ प्रतिनिधिस्तुल्यम्॥ सिस्नासुर्गंगायांमज्जनस्नानमंतरेणापिगंगास्नानेच्छुः ॥ मातापिसंत्यजेत्पुत्रमितिशास्त्रप्रमाणतः त्राहिमांत्रिजगन्मातर्गंगेविष्णुपदोद्भवे ॥ २१० ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथत्रिंशत्तमेऽध्यायेरहस्यंश्रुतिसंमितम् ॥ धनंजयकथागर्भंवर्ण्यतेकाशिजंमहत् ॥ १ ॥ मणिकर्ण्यांगंगायाःसमागमात्क्षेत्रस्याधिक्यंवक्तुंगंगागमनप्रकारंश्रावयति ॥ शृण्विति ॥ सप्रसिद्धोभगीरथोगंगांभूमिमानिनायेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ तर्हिऋजुमार्गेणपितामहायत्रमृतास्तत्रनेतव्या

नित्यंनियमवानेतद्योजपेत्स्तोत्रमुत्तमम् ॥ अन्यत्रापिविपन्नःसगंगातीरेमृतोभवेत् ॥ ८ ॥ एतत्स्तोत्रवरंरम्यंपुराप्रोक्तंपिनाकिना ॥ विष्णवेनिजभक्तायमुक्तिबीजाक्षरास्पदम् ॥ ९ ॥ गंगास्नानप्रतिनिधिःस्तोत्रमेतन्मयेरितम् ॥ सिस्नासुर्जाह्नवींतस्मादेतत्स्तोत्रंजपेत्सुधीः ॥ २१० ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेगंगासहस्रनामकथनंनामैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्यमहाभागसचराजाभगीरथः ॥ आराध्यश्रीमहादेवमुद्दिधीर्षुःपितामहान् ॥ १ ॥ ब्रह्मशापविनिर्दग्धान्सर्वान्राजर्षिसत्तमः ॥ महतातपसाभूमिमानिनायत्रिवर्त्मगाम् ॥ २ ॥ त्रयाणामपिलोकानांहितायमहतेनृपः ॥ समानैषीत्ततोगंगांयत्रासीन्मणिकर्णिका ॥ ३ ॥ आनंदकाननंशंभोश्चक्रपुष्करिणीहरेः ॥ परब्रह्मैकसुक्षेत्रंलीलामोक्षसमर्पकम् ॥ ४ ॥ प्रापयामासतांगंगांदैलीपिःपुरतश्चरन् ॥ निर्वाणकाशनाद्यत्रकाशीतिप्रथितापुरी ॥ ५ ॥

किंवक्रगत्यामणिकर्ण्यामानयनेनतत्राह ॥ त्रयाणामिति ॥ ३ ॥ एतदेवस्पष्टयति ॥ आनंदकाननमिति ॥ आनंदकाननंप्रतिहरेःसंबंधिनीचक्रपुष्करिणी ॥ दैलीपिर्दिलीपस्यापत्यंभगीरथोगंगांसमानैषीत्प्रापयामासेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ आनंदकाननंप्राप्ययाहरेश्चक्रपुष्करिणीतामितिवा ॥ गांपयोदोग्धीतिवद्द्विकर्मकतावा ॥ आनंदकाननेगंगांप्रापयामासेत्यर्थः ॥ आनंदकाननंविशिनष्टि ॥ परब्रह्मैकसुक्षेत्रमित्यर्धेन ॥ परब्रह्मैवेतिकेचित् ॥ ४ ॥ पुनरपितदेवविशेषयन्पूर्वोक्तनामद्वयनिर्वचनमनुवदति ॥ निर्वाणकाशनादित्येकेन[1] ॥ यत्रानंदवने ॥ यद्वा गंगांविशिनष्टि ॥ निर्वाणेति ॥ यत्रयस्यांगंगायांकाश्यामुत्तरवाहिन्यांनिमित्तभूतायांनिर्वाणकाशनात्कैवल्यस्यप्रकाशनात्काशीतिपुरीप्रथितातांगंगांसमानैषीदितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ ५ ॥

---

[1] अर्धद्वयेनेत्यर्थः

अविमुक्तंचप्रथितमितिविपरिणमय्यान्वयः ॥ तत्रहेतुर्नमुक्तमिति ॥ तदुक्तंमात्स्ये ॥ विमुक्तंनमयायस्मान्मोक्ष्यतेनकदाचन महत्क्षेत्रमिदंतस्मादविमुक्तमितिस्मृतमिति ॥ यदर्थमनू
दितंतद्दृष्टांतपुरःसरमाह ॥ प्रागेवेत्यारभ्यकृत्वाकर्माणीत्यतःप्राक्तनेन ॥ हेमुनेऽगस्त्यजांबूनदंसुवर्णंजात्यंसुजात्यंस्वयमनर्घ्यंपुनर्वारितरेणहीरकेणसंगतंसद्यथाऽनर्घ्यंभवतीत्यर्थः ॥ त
थागंगासंगाच्चक्रपुष्करिणीतियोज्यम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ इतराणिपापानि ॥ १० ॥ संस्थोमृतः ॥ तदुक्तंलैंगे ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ईश्वरानुग्रहादेवसर्वे
यांतिपरांगतिमिति ॥ काशीकृतानांपापानांपंचक्रोशयात्रादिनाक्षयादितिभावः ॥ निदिध्यासनतोनिदिध्यासनमित्यर्थः ॥ निदिध्यासनतामितिक्वचित् ॥ ११ ॥ सांख्येनात्मानात्म

अविमुक्तंमहाक्षेत्रंनमुक्तंशंभुनाक्वचित्॥ प्रागेवहिमुनेऽनर्घ्यंजात्यंजांबूनदंस्वयम् ॥ ६ ॥ पुनर्वारितरेणापिहीरेणयदिसंगतम् ॥ चक्रपुष्क
रिणीतीर्थंप्रागेवश्रेयसांपदम् ॥ ७॥ ततःश्रेष्ठतरंशंभोर्मणिश्रवणभूषणात्॥ आनंदकाननेतस्मिन्नविमुक्तेशिवालये ॥ ८॥ प्रागेवमुक्तिःसंसि
द्धागंगासंगात्ततोधिका ॥ यदाप्रभृतिसागंगामणिकर्ण्यांसमागता ॥ ९ ॥ तदाप्रभृतितत्क्षेत्रंदुष्प्रापंत्रिदशैरपि ॥ कृत्वाकर्माण्यनेकानिक
ल्याणानीतराणिवा ॥ १० ॥ तानिक्षणात्समुत्क्षिप्यकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ तस्यांवेदांतवेद्यस्यनिदिध्यासनतोविना ॥ ११ ॥ विनासां
ख्येनयोगेनकाश्यांसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ कर्मनिर्मूलनवताविनाज्ञानेनकुंभज ॥ १२ ॥ शशिमौलिप्रसादेनकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ यत्न
तोऽयत्नतोवापिकालात्त्यक्त्वाकलेवरम् ॥ १३ ॥ तारकस्योपदेशेनकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ अनेकजन्मसंसिद्धैर्बद्धोऽपिप्राकृतैर्गुणैः ॥ १४ ॥
असिसंभेदयोगेनकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ देहत्यागोऽत्रवैदानंदेहत्यागोऽत्रवैतपः ॥ १५ ॥

विवेकेन ॥ योगेनाष्टांगेन ॥ काश्यांसंस्थासंस्थितिर्मृतिःसम्यङ्मरणपर्यंतावस्थितिर्यस्यसतथा ॥ कंठेकालइत्यादिवदलुक्समासः ॥ विनाज्ञानेनदेहत्यागाव्यवहितसमयात्प्राक्साक्षा
त्कारंविनेत्यर्थः ॥ ज्ञानादेवतुकैवल्यमितिश्रुतेः ॥ १२ ॥ एतदेवस्फुटयति ॥ यत्नतोऽयत्नतोवाशमादेरनुष्ठानादननुष्ठाद्वेत्यर्थः ॥ १३ ॥ प्राकृतैर्गुणैःप्रकृतिगुणकार्यैःसंसारपाशैः ॥ १४ ॥ अ
सिसंभेदयोगेनअस्याऽसिसंज्ञयानद्यासंभेदःसंभेदनंछेदनमितियावत् ॥ अर्थात्पाशानांसएवयोगउपायस्तेन ॥ असिधारयेत्युक्तेः ॥ यद्वा अस्यासहसंभेदोयस्यतदसिसंभेदंगंगांभस्त
त्संबंधेनेत्यर्थः ॥ गंगासंगात्ततोऽधिकेत्युक्तेः ॥ प्राकृतंव्याख्यानमसिसंभेदस्यप्राशस्त्यमात्रविवक्षया ॥ असिसंभेदसंयोगेइतिक्वचित् ॥ १५ ॥

॥१६॥ स्वंदेहम् ॥१७॥ पुरःकाश्याः ॥ रक्षामेवाह ॥ असिमितित्रियेण[1] ॥ पापिनामसन्मतिमस्यतिखंडयतीत्यसिशब्दार्थंनिर्वक्ति ॥ पापीति ॥ १८ ॥ असिंविशिनष्टि ॥ धुनीमिति ॥
दुष्टानांप्रवेशनंधुनोतिनिवारयतीतिधुनीशब्दार्थमाह ॥ दुष्टेति ॥ व्यधुश्चक्रुः ॥ सर्वान्क्षेत्रविघ्नान्वारयतीतिवरणाशब्दार्थंनिर्वक्ति ॥ क्षेत्रेति ॥ १९ ॥ निर्वचनांतरमाह ॥ दुर्वृत्तसुप्रवृ
त्तेश्चेति ॥ दुर्वृत्तस्यसुप्रवृत्ते रितिक्वचित् ॥ पाठद्वयेप्येकएवार्थः ॥ दक्षिणेति ॥ दक्षिणदिग्भागेऽसिमुत्तरदिग्भागेवरणामित्यर्थः ॥ २० ॥ तेविशिनष्टि ॥ क्षेत्रस्यमोक्षेति ॥ क्षेत्रस्यकैव

देहत्यागोऽत्रवैयोगःकाश्यांनिर्वाणसौख्यकृत्॥ प्राप्योत्तरवहांकाश्यामतिदुष्कृतवानपि ॥ १६॥ यायात्स्वंहेलयात्यक्त्वातद्विष्णोःपरमंपद
म्॥ यमेंद्राग्निमुखादेवादृष्ट्वामुक्तिपथोन्मुखान्॥ १७॥ सर्वान्सर्वैसमालोक्यरक्षांचक्रुःपुरापुरः ॥ असिमहासिरूपांचपाप्यसन्मतिखंडनी
म् ॥ १८ ॥ दुष्टप्रवेशंधुन्वानांधुनींदेवाविनिर्ममुः ॥ वरणांचव्यधुस्तत्रक्षेत्रविघ्ननिवारिणीम् ॥ १९ ॥ दुर्वृत्तसुप्रवृत्तेश्चनिवृत्तिकरणीं
सुराः॥ दक्षिणोत्तरदिग्भागेकृत्वाऽसिंवरणांसुराः॥ २० ॥ क्षेत्रस्यमोक्षनिक्षेपरक्षांनिर्वृतिमाप्नुयुः॥ क्षेत्रस्यपश्चाद्दिग्भागेतंदेहलिविनाय
कम्॥ २१ ॥ स्वयंव्यापारयामासरक्षार्थंशशिशेखरः॥ अनुज्ञातप्रवेशानांविश्वेशेनकृपावता ॥ २२ ॥ तेप्रवेशंप्रयच्छंतिनान्येषांहिकदा
चन॥ इत्यर्थेकथयिष्येऽहमितिहासंपुरातनम्॥ आश्चर्यकारिपरमंकाशीभक्तिप्रवर्धनम्॥२३॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥दक्षिणाब्धितटेकश्चि
त्सेतुबंधसमीपतः ॥ वणिग्धनंजयोनाममातृभक्तिसमन्वितः ॥ २४ ॥ पुण्यमार्गार्जितधनोधनतोषितमार्गणः ॥ मार्गणस्फारितयशाय
शोदातनयार्चकः॥ २५॥ समुन्नतोपिसंपत्त्याविनयानतकंधरः॥ आकरोपिगुणानांहिगुणिष्वाकारगोपकः॥ २६ ॥

ल्यदानसंपादयित्रीमित्यर्थः॥ निर्वाणस्था[2]प्यरक्षाकर्त्रीमितिवा ॥ तंप्रसिद्धम् ॥ २१॥ व्यापारयामासस्थापयामास ॥ फलितमाह॥अनुज्ञातेति ॥२२॥ तेऽस्यादयः ॥ विश्वेशेनानुज्ञाता
नांधर्मानुषंगात्काशींप्राप्यापिबहिर्निर्गमइत्यस्मिन्नर्थेइतिहासमाह ॥इत्यर्थइति ॥२३॥ दक्षिणार्णवतीरेरामसेतुनिकटेधनंजयोनामवणिग्बभूवेतिशेषः ॥ तंविशिनष्टि ॥ मातृभक्तीतिपा
दाधिकपंचभिः ॥ २४ ॥ मार्गणायाचकाः ॥ २५ ॥ संपत्तिर्धनादिसमृद्धिः ॥ आकारगोपकःस्वगुणाप्रख्यापकः ॥ २६ ॥

---

[1] अर्धत्रयेणेत्यर्थः

[2] निर्वाणरूपंयत्स्थाप्यंस्थापयितुंयोग्यंतद्रक्षाकर्त्रीम्

संपूर्णाश्चतुःषष्टिसंख्याकाःकलाविद्यायस्यससंपूर्णकलः ॥ निर्गतःकलंकोयस्मात्सउदयोयस्यसनिष्कलंकोदयः ॥ संपूर्णकलोपिचंद्रोमृगलांछनाद्गुरुदाराभिमर्शाद्वासकलंकोदयएवे
तितस्मादस्याधिक्यंध्वनितम् ॥ २७ ॥ सत्यानृतंवाणिज्यम् ॥ वर्णांतरोपिचतुर्वर्णेभ्योऽन्योपिसुवर्णेनशोभनब्राह्मणादिनावर्णेनकृतावर्णनास्तुतिर्यस्यसः ॥ हीनवर्णोपिब्राह्मणवत्सदाचा
रइत्यर्थः ॥ पक्षांतरेसुवर्णस्यकृतेनकरणेनघटनेनेतियावत् ॥ वर्णनंकथनंयस्यसतथास्वर्णकारइत्यर्थः ॥ २८ ॥ सुखयानचरोनौकायानचारी ॥ नीरैःपानंपानंनौभिर्यानंयानम् ॥ शि

रूपसंपदुदारोपिपरदारपराङ्मुखः ॥ ससंपूर्णकलोप्यासीन्निष्कलंकोदयःसदा ॥ २७ ॥ ससत्यानृतवृत्तिश्चप्रायःसत्यप्रियोमुने ॥ वर्णांतरो
प्यभूल्लोकेसुवर्णकृतवर्णनः ॥ २८ ॥ सदाचरणगोप्येषसुखयानचरःकृती ॥ अदरिद्रोपिमेधावीसोभूत्पापदरिद्रधीः ॥ २९ ॥ तस्यैवंवर्तमा
नस्यकदाचित्कालपर्ययात् ॥ जननीनिधनंप्राप्ताव्याधिताऽतिजरातुरा ॥ ३० ॥ तयाचयौवनंप्राप्यमेघच्छायातिचंचलम् ॥ प्रावृण्णदीपूरसमं
स्वपतिःपरिवंचितः ॥ ३१ ॥ दिनत्रिचतुरस्थायियानारीप्राप्ययौवनम् ॥ भर्तारंवंचयेन्मोहात्साऽक्षयंनरकंव्रजेत् ॥ ३२ ॥ शीलभंगेननारीणां
भर्ताधर्मपरोपिहि ॥ पतेद्दुःखार्जितात्स्वर्गाच्छीलंरक्ष्यंततःस्त्रिया ॥ ३३ ॥ विष्ठागर्तेचनिरयेस्वयंपततिदुर्मतिः ॥ आभूतसंप्लवंयावत्ततःस्या
द्ग्रामसूकरी ॥ ३४ ॥ स्वविष्ठापायिनीचाथवल्गुलीवृक्षलंबिनी ॥ उलूकीवादिवांधास्याद्वृक्षकोटरवासिनी ॥ ३५ ॥ रक्षणीयंमहायत्नादिदं
सुकृतभाजनम् ॥ वपुःपरस्यदुःस्पर्शात्सुखाभासात्मकात्स्त्रिया ॥ ३६ ॥

श्रुभिर्लीलालीलाअन्यदपानमयानमलीलेतिदर्शनात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रावृण्णदीपूरसमंवर्षातरंगिण्योघसमम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४॥ अधोमुखस्योर्ध्वपादस्यवृक्षेऽवलंबमा
नस्यगेदुराइतिप्रसिद्धस्यपक्षिविशेषस्यपत्नीवल्गुली ॥ उलूकीपेचिका ॥ ३५ ॥ दुःस्पर्शाद्दुष्टसंश्लेषात् दुखात्मकात्स्पर्शादित्यर्थः ॥ ननुदुःस्पर्शेकुतःप्रवृत्तिस्तत्राह ॥ सुखाभासात्म
कात् सुखमिवभासतइतिसुखाभासस्तदात्मकादित्यर्थः ॥ ३६ ॥

पातिव्रत्यभंगेदोषमुक्त्वातद्रक्षणेगुणमाह ॥ अनेनैवशरीरेणेति॥अनेनैवशरीरेणरक्तमांसतयाप्रतीतेनेत्यर्थः ॥ सतीपतिव्रताउद्यंतमुद्गच्छंतंभानुंकिंनतस्तंभस्तंभितंकिंनचकारअपितुस्तंभि
तवत्येवेत्यर्थः ॥ कथंभूतेनशरीरेण ॥ भर्तृसाद्विहितेनभर्त्रधीनसंपादितेनेत्यर्थः ॥ तथाचश्रूयतेमार्कंडेयपुराणे ॥ कदाचिच्चोराननुधावंतोराजभटामांडव्यस्यऋषेस्तपश्चरतोमौनव्रतधा
रिणआश्रमेतान्संप्राप्यतेनसार्धंबद्धानीयराज्ञेनिवेद्यतदाज्ञयासर्वाञ्छूलेष्वारोपयामासुः ॥ तदैवांधकारभूतायांरजन्यांवेश्याभिलाषुकंभर्तारंस्कंधमारोप्यतद्गृहंनयंतीपतिव्रताशूलस्थ
मांडव्यमज्ञानात्संघट्टयामास ततोदुःखाक्रांतेनतेनोक्तंयस्यप्रियंचिकीर्षत्यात्वयैवंकृतंसतुसूर्योदयेम्रियतांतच्छ्रुत्वाऽतिदुःखितयातयोक्तंयद्यहंपतिव्रतास्यांतदासूर्योनोदेतु तदातदाज्ञ
यासूर्योनोदयंचकारेति ॥३७॥ त्रयींवेदत्रयात्मिकां ब्रह्मविष्णुशिवांशसोमदत्तात्रेयदुर्वासोभिधामित्यर्थः ॥ एवंहिश्रूयतेतत्रैव ॥ पतिव्रतायावाक्यात्सूर्यानुदयेसृष्टिलोपमाकलय्यसें
द्रैर्देवैःसहिताब्रह्मविष्णुरुद्राअत्रिपत्नीमनसूयामूचुः ॥ पतिव्रतायाःशापभयात्सूर्योनोदेतितदभावाच्चजगन्नश्यत्यतःपतिव्रताशिरोमण्याभवत्याप्रसादनीयायथासूर्योद्गमायसास्वाच्छं

अनेनैवशरीरेणभर्तृसाद्विहितेनहि॥ किंसतीनचतस्तंभभानुमुद्यंतमाज्ञया ॥ ३७ ॥ अत्रिपत्न्यनुसूयाकिंभर्तृभक्तिप्रभावतः ॥ दधारनत्र
यींगर्भेपतिव्रतपरायणा ॥ ३८ ॥ इहकीर्तिश्चविपुलास्वर्गेवासस्तथाऽक्षयः ॥ पातिव्रत्यास्त्रियालभ्यंसखित्वंचश्रियासह ॥ ३९ ॥ सादुर्व
त्यापरित्यज्यपतिधर्मंसनातनम् ॥ स्वच्छंदचारिणीभूत्वामृतानिरयमुद्ययौ ॥ ४० ॥ धनंजयोपिचमुनेकेनचिच्छिवयोगिना ॥ सार्धंतपोद
यादित्थंसोऽभवद्धर्मतत्परः ॥ ४१ ॥ धनंजयोपिधर्मात्मामातृभक्तिपरायणः ॥ आदायास्थीन्यथोमातुर्गंगामार्गस्थितोऽभवत् ॥ ४२ ॥

द्यंददाति ॥ तदातयोक्तंतदैवंमयासंपाद्यतेयदिभवंतोममपुत्राभवेयुः ॥ तथैवतैःस्वीकृतेतयाचतथासाधितेसोमदत्तदुर्वाससोब्रह्मविष्णुरुद्रांशास्त्रयःपुत्राःसंबभूवुरिति ॥ ३८ ॥ नकेव
लंपातिव्रत्यरक्षणंगुणमात्रंपरमसुखलाभश्चेत्याह ॥ इहकीर्तिश्चेति ॥ ३९ ॥ प्रस्तुतमाह ॥ सादुर्वृत्त्येति ॥ साधनंजयमातादुर्वृत्त्यापतिधर्मंपरित्यज्येतिसंबंधः ॥ सादुर्वृत्तेतिक्वचित्
॥ ४० ॥ ननुनिकृष्टजातौजातस्यधनंजयस्यकथंपूर्वोक्तगुणत्वंतत्राह ॥ धनंजयोपिचेति ॥ अपिचेतिसमुच्चये॥शिवयोगिनासार्धंतपोदयात् शिवयोगिनःसंगमात्तपसउदयादित्यर्थः॥
विसर्गलोपेऽपिसंधिरार्षः॥तपश्चदयाचतपोदयंतस्मादितिवा॥ इत्थंपूर्वोक्तप्रकारेण इत्थंकेनापिभाग्योदयेनेतिवा॥४१॥इत्थंप्रसक्तानुप्रसक्तमुक्त्वाप्रस्तुतमाह ॥धनंजयोपीति॥गंगामार्ग
स्थितोऽभवत् गंगामार्गेणगंगाद्वारमार्गेणसेतुबंधाद्येनमार्गेणहरिद्वारंगम्यतेतेनमार्गेणप्रस्थानंकृतवानित्यर्थः ॥ यद्वा गंगाःकावेर्याद्याःपंच ॥ तदुक्तम् ॥ कावेरीतुंगभद्राचकृष्णावेण्या
चगौतमी भागीरथीतिविख्याताःपंचगंगाःप्रकीर्तिताइति ॥ तासांमार्गेवर्त्मनिस्थितःप्रस्थितोऽभूत् ॥ श्रीरंगानंतशायिराजमहेंद्रसिंहाद्रिकूर्मपुरुषोत्तमभागीरथीसंगमपथाप्रस्थानंकृत
वानित्यर्थः ॥ त्रिस्थलीकर्तुमितिशेषः ॥४२ ॥

पंचगव्येनेत्यादिपंचभिर्वाक्यैम्॥ अहोकष्टेहर्षैवा ॥वणिग्धनंजयोमातुरंगान्यस्थीनिताम्रसंपुटेकृत्वानयन्मध्येमार्गंमार्गस्यमध्येज्वरितोज्वरेणव्याप्तोऽपिशब्दात्सार्थहीनश्चासीदित्यन्वयः ॥ अथोवणिगितिपाठेआनयन्सन्अथोऽनंतरंज्वरितआसीदित्यर्थः ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ यक्षकर्दमलेपेनकर्पूरागुरुकस्तूरीकंकोलपिष्टलेपेन ॥ यद्वा लिप्यतेऽनेनेतिलेपोयक्षकर्दमरूपोलेपस्तेनलिप्त्वा ॥ अथानंतरंविशुद्धयामृदागोपीचंदनप्रमुखयाचलिप्त्वा ॥ पुनःकिंकृत्वा ॥ नेत्रवस्त्रेणगौडैर्नैनूइतिप्रसिद्धेनवस्त्रेणवेष्टयित्वा ॥ अस्याग्रेपिचतुर्षुपदेषुसंबंधः ॥ सु

पंचगव्येनसंस्नाप्यततःपंचामृतेनवै॥ यक्षकर्दमलेपेनलिप्त्वापुष्पैःप्रपूज्यच ॥ ४३ ॥ आवेष्ट्यनेत्रवस्त्रेणततःपट्टांबरेणवै ॥ ततःसुरसवस्त्रेणततोमांजिष्ठवाससा ॥ ४४ ॥ नेपालकंबलेनाथमृदाचाऽथविशुद्धया॥ ताम्रसंपुटकेकृत्वामातुरंगान्यहोवणिक्॥ ४५॥ अस्पृष्टहीनजातिःसशुचिष्मान्स्थंडिलेशयः॥ आनयन्ज्वरितोप्यासीन्मध्येमार्गंधनंजयः॥४६॥ भारवाहःकृतस्तेनकश्चिद्दत्वोचितांभृतिम्॥ किंबहूक्तेनघटजकाशीप्राप्ताऽथतेनवै॥४७॥ धृत्वासंभृतिरक्षार्थंभारवाहंधनंजयः॥ जगामापणमानेतुंकिंचिद्वस्त्वशनादिकम्॥४८॥ भारवाह्यंतरंप्राप्यतस्यसंभृतिमध्यतः॥ ताम्रसंपुटमादायधनंज्ञात्वागृहंययौ॥४९॥वासस्थानमथागत्यतमदृष्ट्वाधनंजयः॥ त्वरावान्संभृतिंवीक्ष्यताम्रसंपुटवर्जिताम्॥५०॥ हाहेत्याताड्यहृदयंचक्रंदबहुशोभृशम्॥ इतस्ततस्तमालोक्यगतस्तदनुसारतः॥५१॥ अकृत्वाजाह्नवीस्नानमनवेक्ष्य जगत्पतिम्॥ तस्यसंवसथंप्राप्तोभारवोढुर्धनंजयः॥५२॥ भारवाडप्यरण्यान्यांताम्रसंपुटमध्यतः॥ दृष्ट्वास्थीनिविनिःश्वस्यतानित्यक्त्वागृहंययौ॥५३॥

रसवस्त्रेणचिक्कणकार्पासवस्त्रेण॥मांजिष्ठवाससामंजिष्ठेनरक्तवाससा॥ नेपालकंबलेननेपालदेशोद्भवेनकंबलेन ॥ शुचिष्मान्पावित्र्यवान् ॥ स्थंडिलेशयोभूमिशायी ॥ भृतिःकर्ममूल्यम ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ संभृतिरक्षार्थंसामग्रीरक्षार्थम् ॥ आपणंपण्यवीथिकाम् ॥ अश्यतेभुज्यतइत्यशनंतदादिकंवस्तु ॥ आदिपदेनस्नानश्राद्धविश्वेश्वरादिदेवपूजाद्रव्यंगृह्यते ॥ ४८ ॥ अंतरंछिद्रमवसरंवा ॥ ४९ ॥ संभृतिंसामग्रीम् ॥ ताम्रसंपुटवर्जितांताम्रसमुद्गकरहिताम् ॥ ५० ॥ चक्रंदअरोदीत् ॥ तदनुसारतः तस्यभारवाहकस्यानुसारतोऽनुसारायान्वेषणायेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ संवसथंगृहम् ॥ ५२ ॥ भारंवहतीतिभारवाट् ॥ अरण्यान्यांमहारण्ये ॥ तानिअस्थीनि ॥ ५३ ॥

---

१ अतएवपंचश्लोकस्थपदानांमिश्रणेनैकमेवव्याख्यानम्

चैलशकलंयेनवस्त्रखंडनसंछाद्यास्थीन्यानीतानितच्चैलशकलमित्यर्थः ॥ अंतरेमध्येउपरीतिवा ॥ ५४ ॥ आशयाऽस्थीनिप्राप्तव्यानीतिवांछया ॥ आश्वस्यविश्रम्य विश्वासंकृत्वे
तिवा ॥ आश्वास्येतिपाठेतत्पत्नींविश्वासंजनयित्वापृष्टवानित्यर्थः ॥ ५५ ॥ आश्वासमेवाह ॥ इत्युक्तेत्यतःप्राक्तनेन ॥ वसुधनम् ॥ ५६ ॥ अरुथामाधारःसंपुटोऽस्थिसंपुटः ॥ अ
थसंपुटइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ५७ ॥ भोभिल्लिहेशबरि ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अधिकंबहु ॥ ६० ॥ अरण्यानींमहारण्यम् ॥ शबरोभिल्लः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ वनादिति ॥ विहायमध्ये

वणिक्तद्गृहंप्राप्यशुष्ककंठोष्ठतालुकः॥ दृष्ट्वाऽथचैलशकलंतृणकुट्यंतरेतदा॥५४॥ आशयाकिंचिदाश्वस्यतत्पत्नींपरिपृष्टवान्॥ सत्यंब्रूहि
नभेतव्यंदास्याम्यन्यदपिध्रुवम्॥ ५५॥ वसुक्तेगतोभर्तामातुरस्थीनिमेऽर्पय॥ वयंकार्पटिकाभद्रेभवामोनचदुःखदाः॥ ५६ ॥ अज्ञात्वा
लोभवशतस्तेननीतोऽस्थिसंपुटः॥ तस्यैषदोषोनोभद्रेमातुर्मेकर्मतादृशम् ॥ ५७ ॥ अथवानप्रसूदोषोमंदभाग्योऽस्मितत्सुतः ॥ सुतेनकृ
त्यंयत्कृत्यंतस्याभिर्नास्तिभिल्लिमे ॥ ५८ ॥ उद्यमंकृतवानस्मिनसिद्धोन्मंदभाग्यतः ॥ आयातुसत्यवाक्यान्मेमाबिभेतुवनेचरः ॥ ५९ ॥
अस्थीनिदर्शयत्वाशुधनंदास्येऽधिकंततः॥ इत्युक्तातेनसाभिल्लीव्याजहारनिजंपतिम् ॥६०॥ लज्जानम्रशिराःसोऽथवृत्तांतंविनिवेद्यच ॥
निनायतामरण्यानींशबरस्तंधनंजयम्॥ ६१॥ वनेचरोऽथतत्स्थानंदैवाद्विस्मृतवान्मुने॥ दिग्भ्रांतिंसमवाप्याथपरिबभ्रामकानने॥६२॥
इतोरण्यात्ततोयातिततोरण्यादितोव्रजेत्॥ वनाद्वनांतरंभ्रांत्वाखिन्नःसोपिवनेचरः॥ ६३ ॥ विहायमध्येऽरण्यानितंययौचस्वपक्कणम्॥ द्वि
त्राण्यहानिसंभ्रम्यसकार्पटिकसत्तमः॥६४॥ क्षुत्क्षामःशुष्ककंठोष्ठोहाहेतिपरिदेवयन्॥ पुनःकाशीपुरींप्राप्तःपरिम्लानमुखोवणिक्॥६५॥
तन्मंदभाग्यतांश्रुत्वालोकात्कार्पटिकोमुने॥ कृत्वागयांप्रयागंचततःस्वविषयंययौ॥ ६६ ॥ काश्यांप्रवेशंप्राप्यापितदस्थीनिघटोद्भव॥ वि
नावैश्वेश्वरीमाज्ञांबहिर्यातानितत्क्षणात्॥६७॥ एवंकाश्यांप्रविश्यापिपापीधर्मानुषंगतः॥ नक्षेत्रफलमाप्नोतिबहिर्भवतितत्क्षणात्॥६८॥

रण्यानिसर्वेष्वरण्येषुमध्येयेष्वस्थीनिप्रक्षिप्तानितान्यरण्यानिविहाय वनाद्वनांतरंभ्रांत्वाखिन्नःसन्तंप्रसिद्धंस्वपक्कणंस्वीयंशबरालयंययावित्यन्वयः ॥ ६३ ॥ द्वेचत्रीणिचद्वित्राणि
अहानिपंचदिनानीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ परिदेवयन्परितापंकुर्वन् ॥६५॥ तन्मंदभाग्यतांतस्यामातुःपरपुरुषगामिताम्॥कर्पटेनरक्तवासादिनाव्यवहरतीतिकार्पटिकः ॥ स्वविषयंस्वीयंदेश
म् ॥ ६६ ॥ दृष्टांतंविनिगमय्यदार्ष्टांतिकेविनिगमयति ॥ काश्यामितिद्वयेन ॥ ६७ ॥ धर्मानुषंगतःप्राक्कृतपुण्यवशादित्यर्थः ॥ क्षेत्रफलंकैवल्यम् ॥ तत्रहेतुर्बहिर्भवतीति ॥ ६८ ॥

परमप्रकृतमुपसंहरति॥ तस्मादिति ॥ वाराणसीनामनिर्वक्ति ॥ असिश्चेतिसार्धेन ॥ यत्रयस्मिन्कानने असिर्वरणाचद्वेनद्यौ क्षेत्ररक्षाकृतौकृते क्षेत्ररक्षांकुरुतइतिक्षेत्ररक्षाकृतौ ॥ क्षेत्ररक्षाकरणेनिमित्तइतिवा ॥ कृतेदेवैःसंपादिते ॥ ६९ ॥ तदारभ्यतंकालमारभ्यहेमहामुनेऽगस्त्य असेश्चवरणायाश्चसंगमंप्राप्यकाशिकावाराणसीतिविख्याताप्रख्यातेत्यर्थः ॥७०॥ अतिहर्षेणपुनरपिकाशींवर्णयति ॥ वाराणसीहेत्यारभ्यारुद्ररुद्राक्षेत्यतःप्राक्तनेनपंथेन ॥ इहजगतियावाराणसीसाकरुणामयदिव्यमूर्तिः करुणामयीचासौदिव्याऽलौकिकीमूर्तिश्च करुणामयीदिव्यामूर्तिर्यस्याःसातथेतिवा ॥ उभयत्रहेतुमाह ॥ उत्सृज्ययत्रेति ॥ यत्रयस्यांवाराणस्यांतनुभृत्प्राणिमात्रंसुखेनतुसुखेनैवतनुमुत्सृज्ययद्यस्माद्विश्वेशदृङ्महसिवि

तस्माद्विश्वेश्वराज्ञैवकाशीवासेऽत्रकारणम् ॥ असिश्चवरणायत्रक्षेत्ररक्षाकृतौकृते ॥६९॥ वाराणसीतिविख्यातातदारभ्यमहामुने॥ असेश्चवरणायाश्चसंगमंप्राप्यकाशिका॥७०॥ वाराणसीहकरुणामयदिव्यमूर्तिरुत्सृज्ययत्रतुतनुंतनुभृत्सुखेन॥ विश्वेशदृङ्महसियत्सहसाप्रविश्यरूपेणतांवितनुतांपदवींदधाति ॥ ७१ ॥ जातोमृतोबहुषुतीर्थवरेषुरेत्वंजंतोनजातुतवशांतिरभून्निमज्ज्य ॥ वाराणसीनिगदतीह मृतोऽमृतत्वंप्राप्याधुनाममबलात्स्मरशासनःस्याः॥ ७२ ॥

श्वस्येशोविश्वेशोविश्वश्चासावीशश्चेतिवासचासौदृङ्ज्ञानंचतच्चतन्महःस्वप्रकाशंचतस्मिन्विश्वेशदृङ्महसिलक्ष्येतत्पदार्थइत्यर्थः ॥ सहसातत्क्षणाद्देहत्यागाव्यवहितसमयइत्यर्थः ॥ रूपेणाखंडसच्चिदात्मकेनलक्ष्येणत्वंपदार्थेनप्रविश्यप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यमनुभूयेत्येतत् ॥ तांप्रसिद्धांवितनुतांपदवींविगतदेहभावांकैवल्याख्यांमुक्तिंदधातिधारयतिप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ७१॥ जातइति ॥ वाराणसीतिनिगदतीत्यन्वयः ॥ किंनिगदति ॥ रेहेजंतोबहुषुतीर्थवरेषुनिमज्ज्यस्नानादिकंविधायत्वंजातोमृतश्चषड्भावविकारादीन्प्राप्तवानसीत्यर्थः ॥ जातुकदाचिदपितवशांतिर्नाभूत् ॥ अतोऽधुनाइहअस्यांमयिमृतःसन्नमृतत्वंप्राप्यसायुज्यंलब्ध्वास्मरशासनःस्याःविश्वेश्वरोभूयाः ॥ तत्रहेतुर्ममबलादिति ॥ स्मरशासनस्येतिपाठममस्मरशासनस्यचबलादमृतत्वंप्राप्यतवशांतिर्भवितेतिशेषइत्यर्थः ॥ अथवैवमन्वयः ॥ बहुषुतीर्थवरेषुनिमज्ज्यमृतः अंतर्जलेत्यक्तप्राणोपित्वंजातइत्यर्थः ॥ अन्यत्समानम् ॥ ७२ ॥

एतद्विवृणोति ॥ अन्यत्रेति ॥ अन्यत्रायोध्यादौतीर्थसलिलेपतितोमृतःसन्द्विजन्मादेवादिभावंवैकुंठादिसालोक्यभावमयतेप्राप्नोतिकाश्यांतुतथानेत्यर्थः ॥ तुशब्दोक्तंविशेषंदर्शयति ॥ चित्रमिति ॥ अहोएतच्चित्रम् ॥ किंतत् ॥ अत्रकुत्रापिपुल्कसजनोपिपतितःसन्पुनरुत्थितिंपुनर्देहसंबंधंनप्राप्नोति ॥ अग्रजन्माब्राह्मणोनप्राप्नोतीतिकिंवक्तव्यमितियत् ॥ यद्वा तुशब्दोक्तविशेषमेवहेतुमाह ॥ चित्रमिति ॥ यद्यस्मात् ॥ शेषंपूर्ववत् ॥ ७३ ॥ सैषेति ॥ साएषाकाशीपुरी ॥ साकेत्याकांक्षायामाह ॥ यस्यांकाश्यांसप्रसिद्धःपुरारिस्त्रिपुरारिः परंपौरुषमर्थमिच्छन्पुरुषकारप्राप्यंपरमर्थंकैवल्यंदातुंवांछन्नित्यर्थः ॥ पौरपरंपरांपुरसंबंधिप्राणिसमुदायंसंसृतिरूपपारावारस्यसंसाररूपसमुद्रस्यपारमवधिमधिष्ठानंसमाप्तिंवायथास्यात्तथासिद्धिंतारकोपदेशरूपांब्रह्मविद्यामित्यर्थः ॥ नयेत्प्रापयेत् ॥ अर्थसिद्धिंनित्यमितिपाठेपरंपौरुषमितिक्रियाविशेषणम् ॥ नित्यंपारंनयेदित्येवंसंबंधः ॥ कथंभूतः ॥ पुरहा तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तःसन्जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिलक्षणंपुरंहंतीतितथा ॥ प्राकृतंव्याख्यानंस्पष्टम् ॥ पुरुषइतिपाठेपूर्णइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ तीर्थांतराणीति ॥ कलुषितांपापसंबद्धांतनुंवाराणसीपरिसरेवाराणस्याःपर्यंतभुवि यत्रकुत्रापिप्रदेशइत्यर्थः ॥ हित्वात्यक्त्वादेहदशाप्तयेपिसायुज्यादिमुक्तिप्राप्तयेपिसंदेहभाग्भवतिकिमुतसामान्यदेवतांतरप्राप्त्यै ॥ विदेहकैवल्यमेवप्रायेणप्राप्नोतीतिभावः ॥ तथाचोक्तम् ॥ काश्यामवश्यंत्यजतांशरीरंशरीरिणांनास्तिपुनःशरीरम् यद्यस्तिकंठेगरलंललाटेत्रिलोचनंचंद्रकलाचमौलाविति ॥ अतएवसंदेहभाग्भवतीत्युक्तम् ॥ ७५ ॥

अन्यत्रतीर्थसलिलेपतितोद्विजन्मादेवादिभावमयतेनतथातुकाश्याम् ॥ चित्रंयदत्रपतितःपुनरुत्थितिंनप्राप्नोतिपुल्कसजनोपिकिमग्रजन्मा ॥ ७३ ॥
सैषापुरीसंसृतिरूपपारावारस्यपारंपुरहापुरारिः ॥ यस्यांपरंपौरुषमर्थमिच्छन्सिद्धिंनयेत्पौरपरंपरांसः ॥ ७४ ॥
तीर्थांतराणिमनुजःपरितोऽवगाह्यहित्वातनुंकलुषितांदिविदैवतंस्यात् ॥ वाराणसीपरिसरेतुविसृज्यदेहंसंदेहभाग्भवतिदेहदशाप्तयेपि ॥ ७५ ॥

---

१ पुरहेत्यत्र

वाराणसीति ॥ यावाराणसीसायोगादष्टांगरूपाज्जीवब्रह्मणोरैक्यचिंतनरूपात्समरसीकरणादृतेपिसमंब्रह्मतत्ररसोरागस्तत्करणादृतेपि ब्रह्माभ्यासंविनापीत्यर्थः॥ अयोगिजनतांजनतापहंत्रीयोगरहितजनसमुदायस्यअज्यतेऽनेनेत्यंजनमुपाधिरज्ञानमित्येतत् ॥ अजनेतिपाठेअजामेकामित्यादिश्रुतेरजनमज्ञानमेवजननंजनोजन्मेतिवा ॥ अस्मिन्पक्षेजन्मांतरभावित्वादाध्यात्मिकादितापत्रयस्यतत्कृतत्वमितिज्ञातव्यम् ॥ तत्कृताध्यात्मिकादितापत्रयच्छेत्त्रीत्यर्थः ॥ अयोगिजनतामज्ञजनसमूहंतद्ब्रह्मदर्शयतीतिवान्वयः ॥ तर्हितमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेऽयनायेत्यादिश्रुतिविरोधइत्याशंक्याह ॥ तत्प्रसिद्धंतारकंप्रणवंषडक्षररामंमंत्रराजंवाश्रवणगोचरतांप्रापयंतीतद्ब्रह्मदर्शयति ॥ कीदृशंब्रह्म ॥ येनब्रह्मदर्शनेनज्ञानात्मकेनब्रह्मणापुनर्भवोनभवतितादृशमित्यर्थः ॥ यद्यपिविश्वेशएवतारकोपदेष्टातथापिकाश्यांमृतानामेवोपदिशतीतिसैवदर्शयतीत्युच्यतइति ॥७६॥ वाराणसीति ॥ अहहेतिखेदे ॥

वाराणसीसमरसीकरणादृतेपियोगादयोगिजनतांजनतापहंत्री ॥ तत्तारकंश्रवणगोचरतांनयंतीतद्ब्रह्मदर्शयतियेनपुनर्भवोन ॥ ७६ ॥
वाराणसीपरिसरेतनुमिष्टदात्रींधर्मार्थकामनिलयामहहाविसृज्य ॥ इष्टंपदंकिमपिहृष्टतरोभिलष्यलाभोस्तुमूलमपिनोयदवापशून्यम्
॥ ७७॥ आःकाशिवासिजनताननुवंचिताभूद्भालेविलोचनवतावनितार्धभाजा ॥ आदाययत्सुकृतभाजनमिष्टदेहंनिर्वाणमात्रमपवर्ज
यतापुनर्भु॥ ७८ ॥

योजनःकिमपिवाङ्मनसयोरगोचरमिष्टंपदंस्थानमभिलष्यवाराणसीपरिसरेइष्टदात्रींतनुम् ॥ इष्टदातृत्वेहेतुर्धर्मार्थकामनिलयाम् ॥ चतुर्णांनिलयत्वेपिमोक्षस्यसिद्धत्वादेवमुक्तम् ॥ आविसृज्यसवासनंकारणंत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ हृष्टतरोहर्षवत्तरोभवति ॥ तस्यजनस्यलाभोस्तुलाभस्तावत्तिष्ठतुमूलमपिनोस्वयमपिनतिष्ठतीत्यर्थः ॥ यद्यतःशून्यंशून्यसदृशम् ॥ तथाच भागवते ॥ स्थिरचरजातयःस्युरजयोत्थनिमित्तयुजोविहरउदीक्षयायदिपरस्यविमुक्ततत: नहिपरमस्यकश्चिदपरोनपरश्चभवेद्वियतइवापदस्यतवशून्यतुलांदधतइति ॥ अवापप्राप्तवान् ॥ विरोधालंकारोयम् ॥ ७७ ॥ एतद्विवृणोति ॥ आइति ॥ आःकोपेपीडायांवा ॥ भालेललाटेविलोचनवताविशिष्टनेत्रवता वनितार्धभाजावनितायाभवान्याअर्धंदेहंभजतइतिवनितार्धभाजातेनविश्वेश्वरेणकाशिवासिजनताननुनिश्चितंवंचिताऽभूत् ॥ कुतइत्याशंक्यहेतुपूर्वकंतंविशिनष्टि ॥ यद्यस्मात्सुकृतस्यभाजनंपात्रमभिलषितदेहमादायगृहीत्वानिर्वाणमात्रमपवर्जयताप्रयच्छता ॥ कथंभूतंनिर्वाणमात्रम् ॥ अपुनर्भु नविद्यतेपुनर्भूर्जन्मयस्मिंस्तत् ॥ ७८ ॥

वाराणसीति ॥ यावराणसीसास्फुरदसीमगुणैकभूमिः स्फुरंतश्चतेयेऽसीमगुणायेनिरवधिकागुणाःकरुणामयत्वमोक्षदातृत्वाद्यास्तेषामेकभूमिर्मुख्यमधिष्ठानम्॥तत्रहेतुर्यत्रस्थिताइत्यादि ॥ यत्रयस्यांवाराणस्यांस्थितामरणपर्यंतंकृतवसतयः त्यक्तदेहाइत्यर्थः ॥ यद्वा स्थिताःसंस्थितामृताइत्येतत् ॥ वामार्धवामतनवःस्त्र्यर्धोत्तरदेहास्ततस्तदनंतरमंतेसारूप्यमुक्तिभोगाऽवसानेऽतनवःकैवल्यभाजोभवंतीत्यर्थः ॥ यद्वा स्थिताःकृतवसतयोयेजीवंतएवेत्यर्थः ॥ तथाचोक्तम् ॥ काश्यांतिष्ठंतियेकेचित्तान्पश्यंतिसुरोत्तमाः चतुर्भुजांस्त्रिनयनान्गंगोद्धासितमूर्धजानिति ॥ अस्मिन्पक्षेंऽतेदेहावसाने ॥ ७९ ॥ आनंदकाननमिति ॥ चक्रसरसीचक्रनिर्मितंसरइतिमणिकर्णिकाविशेषणम् ॥ स्वःसिंधुसंगतिर्गंगामेलनम् ॥ परमास्पदंमुख्यआश्रयः ॥ इहानंदकाननेविमुक्तयेयन्नतत्किंनकिंचिदपितुसर्वंविमुक्तयइत्यर्थः ॥ ८० ॥ वाराणसीहेति ॥ इहसंसारेयावाराणस्यस्तिहस्फुटंतामिमांविहायमूढजंतुः उवितर्के

वाराणसीस्फुरदसीमगुणैकभूमिर्यत्रस्थितास्तनुभृतःशशिभृत्प्रभावात् ॥ सर्वेंगलेगरलिनोऽक्षियुजोललाटेवामार्धवामतनवोऽतनवस्ततोंऽते॥७९॥ आनंदकाननमिदंसुखदंपुरैवतत्रापिचक्रसरसीमणिकर्णिकाऽथ॥स्वःसिंधुसंगतिरथोपरमास्पदंचविश्वेशितुःकिमिहतन्नविमुक्तयेयत्॥८० ॥ वाराणसीहवरणासिसरिद्वरिष्ठासंभेदखेदजननीद्युनदीलसच्छ्रीः ॥ विश्रामभूमिरचलाऽमलमोक्षलक्ष्म्याहैनांविहायकिमुसीदतिमूढजंतुः॥८१ ॥ किंविस्मृतंत्वहहगर्भजमामनस्यंकार्तांतदूतकृतबंधनताडनंच॥शंभोरनुग्रहपरिग्रहलभ्यकाशींमूढोविहायकिमुयातिकरस्थमुक्तिम्॥८२॥

किंसीदतिकिमर्थंगच्छतिअवसीदतीतिवा ॥ विहायागमनेहेतुगर्भाणिविशेषणान्याह ॥ वरणासिसरिद्भ्यांदक्षिणोत्तरतःसीमरूपाभ्यांवरिष्ठाश्रेष्ठा ॥ तथाचोक्तम् ॥ असीवरणयोर्मध्येपंचक्रोशंमहत्तरम् देवामरणमिच्छंतिकाकथाइतरेजनाइति ॥ सम्यग्भेदःसंभेदस्तत्खेदस्यतन्नाशस्यजननीकर्त्रीत्यर्थः ॥ दमनीतिवापाठः ॥ ऐकपद्यपाठेवरिष्ठोदृढोयःसंभेदस्येत्यादिपूर्ववत् ॥ यद्वा वरिष्ठोयःसंभेदःसंगमस्तेनखेदजननीपापस्यसंसारस्यवेत्यर्थादिति ॥ द्युनद्यागंगयालसंतीश्रीर्यस्याःसातथा ॥ अमलायामोक्षलक्ष्म्याविश्रामभूर्विश्रमणस्थानम् ॥ मोक्षलक्ष्म्याअमलत्वंनामस्वप्रकाशत्वम् ॥ अचलाप्रलयेपिनाशरहिता ॥ ८१ ।। किमिति ॥ अहहखेदे ॥ भवतागर्भजमामनस्यंदुःखम् कृतांतोयमस्तदीयाःकार्तांतायेदूतास्तत्कृतबंधनंताडनंचकिंविस्मृतमेव ॥ विस्मरणेहेतुमाह ॥ शंभोरनुग्रहस्यदयायाःपरिग्रहेणप्राप्त्यालभ्याचासौकाशीचेतितांविहायभवान्किमुयातिकिमर्थंयाति ॥ विस्मरणाभावेएतन्नघटतइतिभावः ॥ कथंभूताम् ॥ करस्थमुक्तिमिति ॥ साधनेसाध्योपचारः ॥ करस्थामुक्तिर्यस्यामितिबहुव्रीहिर्वा ॥ अतोभवान्मूढइति ॥ ८२ ॥

ननुतीर्थांतरकरणेनापिमुक्तिर्भविष्यत्यतस्तदर्थंयातीत्याशंक्याह ॥तीर्थांतराणीति ॥ श्रेयःपुत्रपशुधनादि ॥ बतेतिखेदेहर्षेवा ॥ भवमूलनाशमितिवापाठः ॥८३॥ अधिकारिभेदमतमादायाह ॥ काशीपुरीति ॥ अन्यथासायुज्यमुक्तिर्मणिकर्णिकायामित्यनेनविरोधापत्तेः॥ लक्ष्मींशोभाम् ॥ वामार्धेबंधुरासुंदरीवधूर्भवानीयस्यास्ताम् ॥ विधुरावरोधागतावरोधागतावरणाज्ञानाइत्यर्थः ॥ स्वतंत्राइतिवा ॥ विबुधावरोधाइतिपाठेविबुधादेवाअवरोधोंऽतःपुरेयेषांतेतथा ॥ विधुरावबोधाइतिपाठेविधुरोऽवबोधोज्ञानंदेहगेहादिविषयंयेषांतेतथा ज्ञानैकस्वभावाइत्यर्थः ॥ ८४ ॥ क्षेत्रप्रभावज्ञानामधिकारिणांविशेषमाह ॥ ज्ञात्वेति ॥ प्रभावंमाहात्म्यंक्षेत्रस्यमणिकर्णिकायावेत्यर्थात् ॥ मणिकर्णिकायांपुद्गलंशरीरंयस्त्यजति ॥ कथं भूतम् ॥ विपूयगंधिपूयंपक्कशोणितम् ॥ विशेषेणपूयगंधोवर्ततेयत्रतत्तथा ॥ स्वात्मावबोधमहसास्वरूपभूतप्रकाशचैतन्येनसहसातत्क्षणादेवमिलित्वाएकभावंप्राप्यपृथक्त्वंपृथग्भावं

तीर्थांतराणिकलुषाणिहरंतिसद्यःश्रेयोददत्यपिबहुत्रिदिवंनयंति॥ पानावगाहनविधानतनुप्रहाणैर्वाराणसीतुकुरुतेबतमूलनाशम्॥८३॥
काशीपुरीपरिसरेमणिकर्णिकायांत्यक्तातनुंतनुभृतस्तनुमाप्नुवंति ॥ भालेविलोचनवतींगलनीललक्ष्मींवामार्धबंधुरवधूंविधुरावरोधाः
॥ ८४ ॥ ज्ञात्वाप्रभावमतुलंमणिकर्णिकायांयःपुद्गलंत्यजतिचाशुचिपूयगंधि ॥ स्वात्मावरोधमहसासहसामिलित्वाकल्पांतरेष्वपिसनैव
पृथक्त्वमेति॥८५॥ रागादिदोषपरिपूरमनोहृषीकाःकाशीपुरीमतुलदिव्यमहाप्रभावाम्॥ येकल्पयंत्यपरतीर्थसमांसमंतात्तेपापिनोनस
हतैःपरिभाषणीयम् ८६॥

नैवेतिनैवप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ८५ ॥ ननु काशीवासयुगान्यष्टौदिनैकंपुरुषोत्तमे तदेवाष्टगुणंपुण्यंविरजामुखदर्शने यागतिर्योगयुक्तस्यवाराणस्यांमृतस्यच सागतिर्घटिकार्धेनपुरुषोत्तम दक्षिणे सिंहाचलसमक्षेत्रंसमंताद्योजनत्रयम् गयाप्रयागकाशीभ्यःसत्यंशतगुणाधिकमित्यादिवचनात्काशीतोपिमहत्तरंतीर्थांतरंश्रूयते तत्किमर्थमतिस्तुतिःक्रियतइत्याशंक्याह ॥ रागादीति ॥ काशीपुरीमपरतीर्थसमामन्यतीर्थसमांन्यूनामित्यर्थः ॥ येकल्पयंतिसमंतात्सर्वतःसर्वत्रेत्यर्थः ॥ तैःसहनसंभाषणीयमित्यन्वयः ॥ कथंभूताः ॥ रागादिदोषैःपरिपूराणिपरिपूरितानिमनोहृषीकाणिअंतरिंद्रियबहिरिंद्रियाणियेषांतेतथा ॥ पाठांतरे परिभूतान्यवशीकृतानिमनोहृषीकाणियेषांतइत्यर्थः ॥ समस्ताइतिपाठेयेसर्वेइत्यर्थः ॥ कुतस्तैःसहनपरिभाषणीयमित्यतआह ॥ तेपापिनइति ॥ शतमप्यंधानांनपश्यतीतिन्यायादितिभावः ॥ कथंभूताम् ॥ अतुलःपरिमाणरहितोदिव्योऽलौकिकोमहाप्रभावोऽतिशयसामर्थ्यंयस्यास्ताम् ॥ विषयाभिमुखानांरागिणांतैस्तैर्वचनैस्तत्तत्तीर्थकरणेतुव्युत्पादनमात्रंक्रियतेनतुकाश्यादिभ्योऽधिकत्वमन्येषांतीर्थानांविधीयते अन्यथातत्रतत्रविरोधप्रसंगात् ॥ ८६ ॥

---

१ परिभूतमनोहृषीकाइत्येवंरूपे २ समंतादित्यत्र

वाराणसीमिति ॥ प्रायेणस्पष्टम् ॥ कुतःकस्मान्निमित्तात् ॥ राज्यादिलक्ष्मीप्राप्त्यर्थमितिचेत्तत्राह॥प्राप्येति॥अजोब्रह्मा ॥ आदिपदेनेंद्रादयोगृह्यंते॥ तैरप्यसुलभामित्यपिशब्दस्योभय
त्रसंबंधः ॥ स्थिरमोक्षलक्ष्मींस्वरूपावस्थानकैवल्यश्रियःसाधनभूतामितिसाधनेसाध्योपचारइत्यर्थः ॥ स्थिरमोक्षलक्ष्मीस्वरूपांवाराणसीमितिवा ॥ किमुकामयेथाःकिमर्थंवांछेथाः॥
केनापिभाग्योदयेनस्थिरमोक्षलक्ष्मींवाराणसींसाक्षादनायासेनलब्ध्वाचंचलायाराज्यादिलक्ष्म्याःप्राप्त्यर्थमन्यत्रगमनमनुचितमितिभावः ॥८७॥ अजाद्यसुलभामित्येतद्विवृणोति ॥
विद्येति ॥ अगम्यःअप्राप्यः ॥ पूर्वार्धेपियथायोग्यंविपरिणमय्यानयैवक्रिययासंबंधः ॥ तुशब्दःपूर्वोक्तवैलक्षण्यार्थः ॥ तदेववैलक्षण्यमाह ॥ शलभादिमुक्तिः शलभादीनामपिमु

वाराणसींस्मरहरप्रियराजधानींत्यक्त्वाकुतोव्रजसिमूढदिगंतरेषु ॥ प्राप्याप्यजाद्यसुलभांस्थिरमोक्षलक्ष्मींलक्ष्मींस्वभावचपलांकिमुका
मयेथाः ॥ ८७ ॥ विद्याधनानिसदनानिगजाश्वभृत्याःस्रक्चंदनानिवनिताश्चनितांतरम्याः॥ स्वर्गोप्यगम्यइहनोद्यमभाजिपुंसिवाराणसी
त्वसुलभाशलभादिमुक्तिः॥८८॥ धात्राधृतानितुलयातुलनामवैतुंवैकुंठमुख्यभुवनानिचकाशिकाच ॥ तान्युद्ययुर्लघुतयान्यगियंगुरुत्वा
त्तस्थौपुरीहपुरुषार्थचतुष्टयस्य ॥ ८९ ॥ काशीपुरीमधिवसन्निहनरोनरोपित्थ्यारोप्यमाणइहमान्यइवैकरुद्रः ॥ नानोपसर्गजनिसर्गजदुः
खभारैःकर्मापनुद्यसविशेत्परमेशधाम्नि॥ ९० ॥

क्तिस्वरूपाशलभादीनांमुक्तिर्यस्यांसेतिवा ॥८८॥ अन्यानिक्षेत्राणिकाशीसमानिनभवंतीतिकैमुत्यन्यायेनाह ॥ धात्रेति ॥ तुलयातुलनपात्रेण ॥ तुलनांपरिमाणम् ॥ वैकुंठमुख्यमा
दिर्येषांसत्यादीनांभुवनानांतानितथाउद्ययुरूर्ध्वंययुः ॥ लघुतयाऽल्पत्वेन ॥ इयंकाशीन्यक्अधस्तस्थावित्यन्वयः ॥ ८९ ॥ काशीस्थोयःकश्चिदपिविश्वेश्वरइवमाननीयइत्याह ॥
काशीपुरीमिति ॥ इहकाश्यामारोप्यमाणःस्थाप्यमानोऽर्थादीश्वरेण काशीपुरीमधिवसन्काश्यांतिष्ठन्नरःअनरोवापशुस्थावरादिर्योभवतिसएकरुद्रःकेवलविश्वेश्वरइवमान्योमाननी
यः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ नानोपसर्गैर्जनिरुत्पत्तिर्येषांसर्गजदुःखभाराणांतैः ॥ यद्वा नानोपसर्गाआध्यात्मिकादितापाश्चनिसर्गःस्वभावश्चवासनेतियावत् ॥ तज्जनितैर्दुःखभारैःक्लेशनिवहैःक
र्मपापकर्मापनुद्यज्ञानद्वारापरमात्मज्योतिषिप्रविशेदिति ॥ ज्ञानमुत्पद्यतेपुंसांक्षयात्पापस्यकर्मणइतिश्रुतेः ॥ साधारण्येनवापुण्यपापलक्षणकर्मापनुद्य ॥ ९० ॥

स्थिरापद्धस्तेनदेहेनस्वप्रकाशंपरानंदवपुरयंजनःकथंनगृह्णातीत्यनुक्रोशन्निवाह ॥ स्थिरापायमिति ॥ स्थिरापायंनिश्चलापदम् ॥ तत्रहेतुर्जननेति ॥ बुद्धिस्थत्वादस्यामितिनिर्देशः ॥ काशीस्थस्यविश्वेश्वरस्यदेव्याअग्रेकथनानुवादरूपत्वाद्वा ॥ अहहेत्यनुतापेऽप्रहर्षेआक्रोशेवा ॥ काश्यांकायंविहायस्वप्रकाशमत्यंतनिश्चलंस्वात्मानंदरूपंपदंवपुःस्वरूपंब्रह्मअसौविमूढोलोकःकथंकुतोनपरिगृह्णीत ॥ निकृष्टस्यत्यागेउत्कृष्टस्यचप्राप्तौदृष्टांतमाह ॥ स्फुटितंभग्नंकांस्यपात्रादिकंविनिमयन्परिवर्तयनन्यथादृढतरंसमुज्वलंपात्रादिकंगृह्णातितद्वत् ॥ काश्यांविनिमयन्नितिपाठेकाश्यामित्यस्यदृष्टांतेनसंबंधान्नपौनरुक्त्यम् ॥ ९१ ॥ पुनरप्याक्रोशन्निवाह ॥ अहोइति ॥ विपद्वारैर्विपत्तिसमूहैः ॥ सारैर्दृढैः ॥ ध्वंसितधनैर्विनाशितार्थैः॥

स्थिरापायंकायंजननमरणक्लेशनिलयंविहायास्यांकाश्यामहहपरिगृह्णीतनकुतः॥ वपुस्तेजोरूपंस्थिरतरपरानंदसदनंविमूढोऽसौजंतुःस्फुटितमिवकांस्यंविनिमयन्॥ ९१ ॥ अहोलोकःशोकंकिमिहसहतेहंतहतधीर्विपद्वारैःसारैर्नियतनिधनैर्ध्वंसितधनैः ॥ क्षितौसत्यांकाश्यांकथयतिशिवोयत्रनिधनेश्रुतौकिंचिद्भूयःप्रविशतिनयेनोदरदरीम् ॥ ९२ ॥ काशिवासिनिजनेवनेचरेद्वित्रिभुज्यपिसमीरभोजने ॥ स्वैरचारिणिजितेंद्रियेप्यहोकाशिवासिनिजनेविशिष्टता॥ ९३ ॥

क्षितावितिप्रतीत्यभिप्रायेण ॥ कथंभूतायाम् ॥ यत्रकाश्यांशिवोनिधनेमरणावसरेश्रुतौदक्षिणकर्णेकिंचिद्वाङ्मनसातीतंवस्तुकथयति ॥ ततःकिमतआह ॥ प्रविशतिनयेनेति ॥ उदरदरीमुदररूपांकंदराम् ॥ ९२ ॥ नन्वन्यत्रगत्वावनवाससमीरभक्षणादिनाकैवल्यंसाधनीयंकिंकाशीनत्याज्येत्याग्रहेणतत्राह ॥ काशिवासिनीति ॥ काशीवासिवनेचरयोर्यथासंख्यंद्वित्रीत्यादिविशेषणानि ॥ वनेचरोवानप्रस्थादिः ॥ अहोइत्याश्चर्ये ॥ तयोर्मध्येपूर्वोक्तविशेषणविशिष्टेकाशीवासिनिजनेविशिष्टताश्रेष्ठत्वम् ॥ वनवासादेःकैवल्यासाधकत्वात्काशीवासस्यदुष्कृतिनोपिकैवल्यहेतुत्वात्काशीनत्याज्येतिभावः ॥ अविशिष्टतेतिपाठेकाशीवासिनितन्नगरवासिनिजनेवनेचरेकाशीस्थवनचरेइत्यादीतिबोद्धव्यम् ॥ ९३ ॥

विशिष्टतायांहेतुमाह ॥ नास्तीति ॥ अंतंमरणंकुर्वंतितैंऽतकृतस्तेषांप्राप्तमरणानामित्यर्थः ॥ विशेषगत्यभावेहेतुमाह ॥ यद्यस्मादूषरायामूषरवत्यांकाश्यांपुण्यपापकर्ममात्रजनितानि बीजान्यदृष्टानितेषांनांकूरयंतिनारोहंत्युद्भवंतीत्यर्थः ॥ ऊषरायांहेतुंवदन्बीजानिविशिनष्टि ॥ हरदृग्ज्वलितानिहरचक्षुर्दग्धानि हरोपदिष्टज्ञानज्वलितानीतिवा ॥ नन्वेतत्काश्यांकृतपापानांकालभैरवयातनाश्रवणेनविरुध्यते न पापेप्रवृत्तिर्माभवत्वित्यभिप्रायेणबिभीषिकामात्रंतत् ॥ तथाचोक्तम् ॥ ऊषरापुण्यपापानांधन्यावाराणसीपुरीति ॥ पाद्मेच ॥ उपपातकिनश्चैवमहापातकिनश्चये तेषांतत्क्षेत्रसामर्थ्यादघानिक्षयमाययुः ॥ लैंगेपि ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ईश्वरानुगृहीताहिसर्वेयांतिपरांगतिमिति ॥ काश्यनधिकरणपापकृद्विषयत्वाद्वैतस्य ॥ रुद्रयातनाप्रापककर्मातिरिक्तपुण्यपापकर्मदाहेनमुक्त्यभिप्रायेणवैतद्वचनम् ॥ तथाचकाशीकृतेभ्योऽकृतप्रायश्चित्तेभ्यःपापकर्मभ्योऽतिरिक्तकर्ममात्राणि कर्मजनितानीत्यत्रकर्मशब्देनविवक्षितानि ॥ क्षीयंतेचास्यकर्माणीत्यत्रप्रारब्धातिरिक्तानिकर्माणितत्त्वज्ञानेननाश्यानीतिवत् ॥ ९४ ॥ अधिकारिविशेषाणामेवात्रकैवल्यंनपश्वादीनामितिमतंनिराकुर्वन्नाह ॥ शशकाइति ॥ कलविंकाश्चटकाः ॥ चटकःकलविंकःस्यादित्यमरः ॥ परामृतंपरब्रह्मस्वरूपाभवंतीत्यर्थः ॥ अत्रयद्यपिमरणस्यसर्वेषामविशेषेणपरममु

नास्तीहदुष्कृतकृतांसुकृतात्मनांवाकाचिद्विशेषगतिरंतकृतांहिकाश्याम् ॥ बीजानिकर्मजनितानियदूषरायांनांकूरयंतिहरदृग्ज्वलितानितेषाम् ॥ ९४ ॥ शशकामशकाबकाःशुकाःकलविंकाश्चटकाःसजंबुकाः ॥ तुरगोरगवानरानरागिरिजेकाशिमृताःपरामृतम् ॥ ९५ ॥

क्तिःफलत्वेनश्रूयतेतथापिशुचीनांपरमात्मभक्तानांतदर्पितकर्मणांपरममुक्तिस्तदपकृष्टानामग्निप्रवेशादीनांसामीप्यंतिर्यक्प्रभृतीनामत्यंतपापीयसांचसारूप्यंततोप्यधमानांपतितानां सालोक्यमितिकेचित् ॥ चतुर्विधपरिमाणायांकाश्यांयथायथायोगपीठादिप्रकर्षस्तथामरणफलापकर्षइतिचान्ये ॥ तथाचपाद्मे ॥परिमाणंचवक्ष्यामितन्निबोधतसत्तमाः मध्यमेश्वरमारभ्ययावद्देहलिविघ्नपम् सूत्रंसंस्थाप्यतद्दिक्षुभ्रामयेन्मंडलाकृति तत्रयाजायतेरेखातन्मध्येक्षेत्रमुत्तमम् काशीतियद्विदुर्वेदास्तत्रमुक्तिःप्रतिष्ठिता काश्यंतःपरमंक्षेत्रंविशेषफलसाधनम् वाराणसीतियत्ख्यातंतन्मानंनिगदामिवः दक्षिणोत्तरयोर्नद्योर्वरणासिश्चपूर्वतः जाह्नवीपश्चिमेवापिपाशपाणिर्गणेश्वरः तस्यामंतस्थितंदिव्यंविशेषफलसाधनम् अविमुक्तमितिख्यातंतन्मानंचब्रवीमिवः विश्वेश्वराच्चतुर्दिक्षुधनुःशतयुगोन्मितम् अविमुक्ताभिधंक्षेत्रंमुक्तिस्तत्रनसंशयः गोकर्णेशःपश्चिमेपूर्वतश्चगंगामध्यमुत्तरेभारभूतः ब्रह्मेशानौदक्षिणेसंप्रदिष्टस्तत्तुप्रोक्तंभवनंविश्वभर्तुरिति ॥ अस्तुवायथातथातथापिपरंपरयाकैवल्योपपत्तेः ॥ तथाचसति काश्यामवश्यंत्यजतांशरीरंशरीरिणांनास्तिपुनःशरीरम् यद्यस्तिकंठेगरलंललाटे त्रिलोचनंचंद्रकलाचमौलावित्यादिवचनंचसमंजसंभवति ॥ ९५ ॥

एवंकाश्यांमृतानांकैवल्यमुक्त्वाजीवतांरुद्रसारूप्यमाह ॥ अरुद्रेतिद्वाभ्याम् ॥ अथवारुद्रावासइतिनामनिर्वक्तुंप्रथमंतावत्काशीस्थानांजंतुमात्राणांरुद्ररूपतामाह ॥ अरुद्रेति ॥ हेगिरींद्रजेनिरंतरंसर्वदाकाशिनिवासिनोजनाममपारिषदागणामताःसंमताइत्यन्वयः ॥ ननुत्वत्पार्षदाअंतरिक्षेलोकेतिष्ठंतीतिप्रसिद्धंतत्राह ॥ धरांगताःकर्मभूमिंप्राप्तास्ततोप्येतेऽधिकाइत्यर्थः ॥ प्रसिद्धपारिषदसारूप्यमाह ॥ अरुद्राअभयंकराःशोभनाइतियावत् ॥ रुद्राक्षाएवफणींद्राःशेषादयोभूषणानियेषांतेतथा ॥ यद्वा प्रसिद्धारुद्रानभवंतीत्यरुद्रास्तेचतेरुद्राक्षफणींद्रभूषणाश्च ॥ त्रिपुंड्रंनामांगुलित्रयेणललाटेदीयमानाविभूतिस्तदेवचंद्रार्धंधरंतीतितथा ॥ अथवारूपकमंतरेणयथाश्रुतएवार्थः ॥ तथाचपाद्मे ॥ काश्यांवसंतियेजीवास्तान्पश्यंतिसुरोत्तमाः चतुर्भुजांस्त्रिनयनान्गंगोद्भासितमूर्धजानिति ॥ १६ ॥ तर्हिकिंजनामनुष्याएवात्ररुद्रशरीरामत्स्यसृगालाद्यानेत्यतआह ॥ यावंतइति ॥ जलस्थलयोश्चरंतीतितथा ॥

अरुद्ररुद्राक्षफणींद्रभूषणास्त्रिपुंड्रचंद्रार्धधराधरांगताः ॥ निरंतरंकाशिनिवासिनोजनागिरींद्रजेपारिषदामताममम ॥ १६ ॥ यावंतएवनिवसंतिचजंतवोऽत्रकाश्यांजलस्थलचराझषजंबुकाद्याः ॥ तावंतएवमदनुग्रहरुद्रदेहहादेहावसानमधिगम्यमयिप्रविष्टाः ॥ १७ ॥ येतुवर्षैषवोरुद्रादिविदेविप्रकीर्तिताः ॥ वातेषवोंऽतरिक्षेयेयेभुव्यन्नेषवःप्रिये ॥ १८ ॥ रुद्रादशदशप्राच्यवाचीप्रत्यगुदक्स्थिताः ॥ ऊर्ध्वदिक्स्थाश्चयेरुद्राःपठ्यंतेवेदवादिभिः ॥ १९ ॥

एतस्यैवविवरणंझषजंबुकाद्याइति ॥ मत्स्यसृगालादयइत्यर्थः ॥ सर्वैषामविशेषेणकैवल्यावधिमाह ॥ देहावसानमिति ॥ मयिपरमात्मनिईश्वरशरीरेवा ॥ १७ ॥ एवंकाशीमाहात्म्यंनिर्वर्ण्यरुद्रावासंनामनिर्वक्ति ॥ येत्वितिसार्धत्रयेण ॥ अथवैवंश्लोकद्वयेनभूमिकामारचय्यरुद्रावासंनामनिर्वक्ति ॥ येत्वितिसार्धत्रयेण ॥ वर्षैषवोवर्षाण्येवेषवोबाणायेषांतेतथा ॥ वातेषवोवाताएवइषवोयेषांतेतथा ॥ अन्नेषवोऽन्नमेवेषवोबाणायेषांतेतथा ॥ १८ ॥ रुद्राइत्यस्यावृत्तिःसर्वत्रान्वयार्था ॥ दशदशेत्युपलक्षणंयेकेचनेत्यर्थः ॥ चकाराद्धोदिक्स्थाविदिक्स्थाश्चगृह्यंते ॥ वेदवेदिभिःश्रुत्यभिज्ञैः ॥ तथाचवेदवचनम् ॥ अथत्रीणियजूंष्युच्यंते नमोरुद्रेभ्योयेपृथिव्यांयेंतरिक्षेयेदिवियेषामन्नंवातोवर्षमिषवस्तेभ्योदशप्राचीर्दशदक्षिणादशप्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वास्तेभ्योनमस्तेनोमृडयंतुतेयंद्विष्मोयश्चनोद्वेष्टितंवोजंभेदधामीति॥अस्याःश्रुतेरयमर्थः ॥ अथपृथिव्यादिलोकत्रयभेदेनोद्दिष्टलोकभेदात्त्रययजुस्त्रयंद्रष्टव्यम् ॥ तदाएवंपाठःसंपद्यते ॥ नमोरुद्रेभ्यइत्युपक्रम्ययेपृथिव्यांयेषामन्नमिषवइत्याद्योमंत्रः ॥ येंऽतरिक्षेयेषांवातइषवइतिद्वितीयोमंत्रः ॥ येदिवियेषांवर्षमिषवइतितृतीयोमंत्रः ॥

तेभ्योदशप्राचीरित्यादिसर्वत्रसमानम् ॥ येरुद्राःपृथिव्यांवर्ततेतेष्वपिरुद्रेषुयेषांरुद्रविशेषाणमन्नमेवेषवोबाणाअपथ्यान्नभक्षणेप्रवर्त्यवाअन्नार्थंचौर्यंकारयित्वावायान्हिंसंतितान्प्रति हिंसकानांरुद्राणमन्नमेवेषवस्तेभ्यःपृथिव्यांस्थितेभ्योऽन्नबाणकेभ्यश्चरुद्रेभ्योनमः ॥ तथायेरुद्राअंतरिक्षेवर्ततेतेषांमध्येपियेषांवातएवेषवस्तीव्रवायुनारोगानुत्पाद्याहिंसंतितेभ्योंऽतरिक्षवर्तिभ्योवातेषुभ्यश्चरुद्रेभ्योनमोऽस्तु ॥ तथायेरुद्रादिविवर्ततेतेष्वपियेषांरुद्रविशेषाणांवर्षमेवेषवोबाणाऽतिवृष्ट्यनावृष्टिभ्यांप्राणिनोहिंसंतितेभ्योदिविस्थितेभ्योवर्षेषुभ्यश्चरुद्रेभ्योनमोऽस्तु ॥ दशप्राचीः दशेत्युपलक्षणम् येकेचनरुद्राःपूर्वोक्तेष्वेवप्राचीःप्रतीचीदिग्जाः॥ विभक्तिव्यत्ययेनोपचारात् ॥ तेभ्योनमोस्त्वित्यग्रिमेणनमःपदेनसंबंधः ॥ एवंदशदक्षिणादिषु दशोर्ध्वाऽतेषुयोज्यम् ॥ दशोर्ध्वाइत्यधोदिक्स्थानांविदिक्स्थानांचोपलक्षणम्॥यत्रकुत्रचित्स्थितेभ्योरुद्रेभ्योनमइतिवाक्यार्थः॥अत्रकेचित् ॥ कीदृशोनमस्कारइतिसएवविशिष्यते॥ दशप्राचीःप्राङ्मुखत्वेनांजलिकरणेदशांगुलयःप्रागग्राभवंति ॥ एवंदक्षिणादिषूर्ध्वांतेषुयोज्यम् ॥ईदृशैरंजलिविशेषैस्तेभ्योरुद्रेभ्योनमोऽस्तु॥यद्वा तेभ्योरुद्रेभ्योदशप्राचीरंगुलीःकरोमि

असंख्याताःसहस्राणियेरुद्राअधिभूतले॥ तत्सर्वेभ्योऽधिकाःकाश्यांजंतवोरुद्ररूपिणः॥ १०० ॥ रुद्रावासस्ततःप्रोक्तमविमुक्तंघटोद्भव॥ तस्मात्समर्च्यकाशिस्थान्वर्णान्वर्णेतराश्रमान्॥ १ ॥ श्रद्धयेश्वरबुद्ध्याचरुद्रार्चाफलभाङ्नरः॥ २ ॥ श्मशब्देनशवःप्रोक्तःशानंशयनमुच्यते॥ निर्वचंतिश्मशानार्थंमुनेशब्दार्थकोविदाः॥ ३ ॥ महांत्यपिचभूतानिप्रलयेसमुपस्थिते॥ शेरतेऽत्रशवाभूत्वाश्मशानंतुततोमहत्॥ ४॥

नमस्कारार्थमितिसर्वत्रसंबद्ध्यते ॥ दशदक्षिणादशप्रतीचीर्दशउदीचीर्दशऊर्ध्वास्तेभ्यस्तेभ्योनमोस्त्वितिव्याचक्षते ॥ तेषांमते रुद्रादशदशप्राच्यवाचीप्रत्यगुदक्स्थिताः ऊर्ध्वदिक्स्थाश्चयेरुद्राःपठ्यंतेवेदत्रादिभिरितिस्कांदवचनंविरुध्यते ॥ अतोविचार्ययद्युक्तंतदेवविद्वद्भिर्ग्राह्यमिति ॥ तेचरुद्रानोऽस्मान्मृडयंतुसुखयंतुतेवयंनमस्कृतरुद्राःसंतोयंवैरिणंतूष्णीमवस्थितमपिद्विष्मःयश्चवैरीनोऽस्मांस्तूष्णीमवस्थितानपिद्वेष्टितदुभयविधंवैरिणंहेरुद्रावोयुष्माकंजंभेविदारितास्येदधामिस्थापयामीति ॥ ९९ ॥ पूर्वोक्तान्रुद्राननूद्यनामनिर्वचनमाह ॥ असंख्याताइति॥अधिभूतलइत्यंतरिक्षादीनामुपलक्षणम्॥तेचतेसर्वैचतेभ्यः ॥१००॥ नामनिर्वचनप्रयोजनमाह ॥ तस्मादिति ॥ वर्णान्ब्राह्मणादीन् ॥ वर्णेतराश्चरजकादयः ॥ आश्रमानिति ॥ आसमंताच्छ्रमंकुर्वंतीत्याश्रमाश्च पशुपक्षिरूपादयः ॥ यद्वा आश्रमाश्चब्रह्मचर्याद्याश्रमवंतः ॥ यद्वा वर्णेभ्यइतरेयेआश्रमाःआश्रमवंतस्तान् ॥ वर्णत्वेनाश्रमित्वेनचसमर्च्येत्यर्थः ॥१ ॥ नरोमनुष्यमात्रोरुद्रार्चाफलभाग्भवेदित्यर्थः ॥ २ ॥ महाश्मशाननामनिर्वक्ति॥श्मशब्देनेतिद्वाभ्याम्॥श्मशानार्थंश्मशानशब्दयोरर्थम् ॥ ३ ॥ एवंश्मशानशब्दयोरर्थंप्रदर्श्यनिर्वचनमाह ॥ महांत्यपीति ॥ अपिशब्देनाहंकारादयोगृह्यंते ॥ शवामृताः ॥ शेरतेलीयंते ॥ अत्रकाश्यांशवीभूय ॥ ४ ॥

शयनमेवतस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइत्यादिश्रुत्युक्तसृष्टिप्रातिलोम्येनदर्शयति ॥ अप्सुभूरितिचतुर्भिः ॥ इहाविमुक्ते ॥ और्वशब्देनात्रतेजोगृह्यते ॥ तस्यवदनोग्रकंदरेमुखवर्तिमहादर्यांतेजसीत्यर्थः ॥ मातरिश्वनिवायौमहातनूनपात् महाभूतलक्षणंतेजइत्यर्थः ॥ वैशब्दःश्रुतिप्रसिद्धिद्योतनार्थः॥संक्षयतिलीयते ॥ सदागतिर्वायुः ॥५॥ एतिप्राप्नोति ॥ अहंकृतौअहंकारे ॥ साअहंकृतिः ॥ अधिष्ठातृदेवैःसहेंद्रियाणामभेदविवक्षयाविकाराणांषोडशत्वम् ॥ तेचैकादशेंद्रियपंचमहाभूतरूपास्तत्संयुताहैरण्यगर्भीसमष्टिबुद्धिर्महत्तत्वमितिवेदांतिमतंगृहीत्वामहांतंविशिनष्टि ॥ बुद्धिसंज्ञकइति ॥ आधिदैवाध्यात्मभेदेनवापदद्वयम् ॥ हाकष्टे ॥ प्रकृतिमध्यगःप्रकृतौलीनइत्यर्थः ॥ ६ ॥ तंप्रसिद्धंप्रकृत्यधिष्ठातारमितियावत् ॥ तमेवपुमांसंविशिनष्टि ॥ पंचविंशतितमइति ॥ पंचविंशतेःपूरणःपरःपुमान्प्रकृतेःपरःपुरुषइत्यर्थः ॥ देहएवगेहंतस्यदेहदैहिकयोर्वापतिः ॥ देहेंद्रियादीन्जीवयतीतिजीव

अप्सुभूरिहलयेलयंव्रजेदापऔर्ववदनोग्रकंदरे॥मातरिश्वनिमहातनूनपाद्व्योम्निसंक्षयतिवैसदागतिः ॥ ५॥ व्योमचापिलयमेत्यहंकृतौसापिषोडशविकारसंयुता ॥ लीयतेमहतिबुद्धिसंज्ञकेहामहान्प्रकृतिमध्यगोभवेत् ॥ ६ ॥ सागुणत्रयमयीचनिर्गुणंतंपुमांसमवगुह्यतिष्ठति॥पंचविंशतितमःपरःपुमान्देहगेहपतिरेषजीवकः ॥ ७ ॥ प्राकृतःप्रलयएषउच्यतेहंसयानहरिरुद्रवर्जितः ॥ कालमूर्तिरथतंचपूरुषंहेलयाकलयतीश्वरःपरः॥८॥

कः ॥ ७ ॥ प्राकृतःप्रकृतिकार्यमात्रसंबंधी ॥ कीदृशः ॥ हंसयानहरिरुद्राणांवर्जितंवर्जनंयस्मिन्सतथा ॥ हंसयानोब्रह्मा ॥ तथाचोक्तम् ॥ विष्णोःसामान्यलक्षणेपरेऽहमेवासमित्यस्मिन्श्लोकेकैवल्यदीपिकाकारेण ॥ नचसगुणेषुचतुर्ष्वव्याप्तिस्तेषामपिस्वरूपातिरोधानात् ॥ यत्तु ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानआविशंतिपरंपदमितितत्वश्वमेधादिनाहिरण्यगर्भत्वप्राप्तपरमितिज्ञातव्यम् कल्पभेदाभिप्रायेणवैतद्वचनम् ॥ यद्वा हंसैःपरमहंसैर्यानंज्ञानंप्राप्तिर्वायस्य ॥ यद्वा हंतिविपक्षमितिहंसोगरुडःसयानंयस्यसतथा ॥ हंसयानश्चासौहरिश्चेतिव्याख्येयम् ॥ अथवा हंसयानहरिरुद्रैरपिवर्जितोरहितइत्यर्थः ॥ तथाचवासिष्ठे ॥ परमेष्ठ्यपिनिष्ठावान्हीयतेहरिरप्यजः भवोप्यभावमायातिकैवास्थामादृशेजनइति ॥ प्रकृत्यधिष्ठातुरपिपुरुषस्यपरमात्मनिलयमाह ॥ कालमूर्तिरित्यर्धेन ॥ कालमूर्तिःसर्वसंहारकः ॥ कलयतिसंहरत्यात्मसात्करोतीत्यर्थः ॥ परईश्वरः परमात्मेत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिरीश्वरोपइति ॥ ८ ॥

ईश्वरस्वरूपंदर्शयन्माधवोमाधवयोरैक्यमाह ॥ सर्वेइति ॥ वैशब्दःप्रसिद्धावद्योती ॥ वेवेष्टिव्याप्नोतीतिविष्णुः ॥ जीवकालाकाशादिव्याप्त्यर्थंमहेतिविशेषणम् ॥ यद्वा विशति
व्याप्नोतीतिविष्णुः ॥ विशतेर्व्याप्नोतेर्वेतियास्कवचनात् ॥ यद्वा महाविर्महापक्षीजीवात्मा ॥ परमात्मनइवआत्मनोपिद्वासुपर्णेत्यादिश्रुत्योपचारवृत्त्यापक्षित्वस्याभिधानात् ॥ म
हावेर्जीवात्मनोजटायोर्वाकरुणामृतंस्नुतंयेनसमहाविष्णुः ॥ तथाचहनुमद्वाक्यम् ॥ योमहान्पूजितोव्यापीमहावेःकरुणामृतम् स्नुतंयेनजटायोश्चमहाविष्णुंनमाम्यहमिति ॥
देवनंदेवःस्वप्रकाशस्तस्यमहत्त्वंनामब्रह्मादिनियंतृत्वम् ॥ शिवआनंदरूपः ॥ ९ ॥ एवमर्थात्प्राकृतप्रलयेविश्वेश्वरस्यक्रीडाधिष्ठानत्वेनकाश्याःस्थितिमभिधायदैनंदिनेपिस्थितिप्र
कारमाह ॥ दैनंदिनइति ॥ अथवा ननुप्राकृतप्रलयेकाश्याअपिंकिलयेनभाव्यंनेत्याह ॥ दैनंदिनइति ॥ अथोऽपिदैनंदिनप्रलयेतावद्बिभर्त्येवंप्राकृतप्रलयेपिबिभर्तीत्यर्थः ॥ संवर्त

सर्वैंमहाविष्णुरितीर्यतेबुधैस्त्वंवैमहादेवमुदाहरंति॥सोंऽतादिमध्यैःपरिवर्जितःशिवःसश्रीपतिःसोपिहिपार्वतीपतिः॥ ९ ॥ दैनंदिनेऽथप्रलये
त्रिशूलकोटौसमुत्क्षिप्यपुरींहरःस्वाम्॥बिभर्तिसंवर्तमहास्थिभूषणस्ततोहिकाशीकलिकालवर्जिता॥ ११० ॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥वाराणसी
तिकाशीतिरुद्रावासइतिद्विज॥महाश्मशानमित्येवंप्रोक्तमानंदकाननम्॥ ११॥ इतिदेवीपुरःप्रोक्तंदेवदेवेनशंभुना॥ यथाविष्णोःपुराख्या
तंतथैवचमयाश्रुतम्॥ तच्चत्वदग्रेकथितंरहस्यंकाशिजंमहत्॥ १२ ॥ जप्त्वाध्यायमिमंपुण्यंमहापातकनाशनम्॥ श्रावयित्वाद्विजान्सम्य
क्शिवलोकेमहीयते॥ १३ ॥ अतःपरंकलशजकिंशुश्रूषसितद्वद॥ काशीकथाकथ्यमानाममापिपरितोषकृत् ॥ ११४ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंद
पुराणेकाशीखंडेवाराणसीमहिमवर्णनंनामत्रिंशत्तमोऽध्यायः॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥अगस्त्यउवाच॥ ॥सर्वज्ञहृदयानंदस्कंदस्कंदि
ततारक॥ नतृप्तिमधिगच्छामिशृण्वन्वाराणसीकथाम्॥ १ ॥

महास्थिभूषणःप्रलयकालीनब्रह्मस्थ्यलंकरणः ॥ कलिश्चकालश्चमृत्यु
स्ताभ्यांवर्जितारहिताअथवाताभ्यांमुक्तिप्रतिबंधहीनेत्यर्थः ॥ ११० ॥ वाराणस्यादिनामनिर्वचनमुपसंहरति ॥ वाराणसीति ॥ ११ ॥ काशीरहस्यकथनमुपसंहरति ॥ इतिदेवी
पुरइति ॥ पुरोऽग्रतः ॥ यथाविष्णोःपुराख्यातंकथितंदेव्याःपुरःप्रोक्तंतथैवचतादृशमेवमातुरुत्संगस्थितेनमयाश्रुतमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अध्यायपाठादेःफलमाह ॥ जप्त्वेति ॥ पठित्वेत्य
र्थः ॥ १३ ॥ अत्यौत्सुक्येनप्रश्नकरणेस्वच्छंदयति ॥ अतःपरमिति ॥ ११४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥
एकत्रिंशत्तमेऽध्यायेमहापुण्यप्रदंनृणाम् ॥ वर्ण्यतेकालराजस्यमाहात्म्यंजन्मनासह ॥ १ ॥ एतादृक्तपःप्रभाववानप्यहंश्रीकालराजेनकाश्यानिष्कासितइतिमनसिनिधायपरमसं
भ्रमेणश्रीकालभैरवकथांप्रष्टुमुक्तानुवादपूर्वकंपूर्वोक्तांकथामात्मनस्तृप्त्यभावावेदनेनाभिनंदति ॥ सर्वज्ञेति ॥ स्कंदितःशोषितोमारितस्तारकनामाऽसुरोयेनतत्संबोधनंतथा ॥ १॥

॥ २ ॥ भैरवसंकथनमेवविस्तरेणपृच्छति ॥ कोसाविति ॥ कोसावित्यर्धेनैकःप्रश्नः ॥ अत्रअस्याम ॥ किंरूपमित्यर्धेनप्रश्नत्रयम् ॥ ३ ॥ कथमाराधितइत्यर्धेनैकः ॥ आराधितइत्यर्द्धेनैकइतिषट्प्रश्नाः ॥ ४ ॥ भैरवकथांकथयिष्यन्प्रथमंप्रष्टारंस्तौति ॥ वाराणस्यामिति ॥ प्रेमभक्तिः ॥ वर्ततेजायते ॥ यथाप्रेमप्रवर्ततेइतिक्वचित् ॥ तवेतिशेषः ॥ कस्यचिदित्यत्रान्येतिच ॥ यथातेप्रेमवर्धतेइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ५ ॥ श्रोतॄन्प्रोत्साहयति ॥ प्रादुर्भावमिति ॥ ६ ॥ श्रीभैरवाविर्भावंवक्तुंजगद्रक्षांप्रार्थयानोमंगलार्थंतंपूजयति ॥ पाणिभ्यामिति ॥ महाभैरवोऽपायतोऽज्ञानतत्कार्यलक्षणात्त्रिजगतींत्रिजगतीस्थंलोकंब्रह्मांडांतर्वर्तियत्किंचित्प्राणिजातमित्येतत् ॥ पायाद्रक्षतुमोचयत्वित्यन्वयः ॥ किंकुर्वन् ॥ तांडवडंबरेणविधिनानृत्याटोपप्रकारेणनृत्यन्नृत्यंकुर्वन् ॥ सामान्यविशेषभावादपौनरुक्त्यम् ॥ कइव ॥ उन्मत्तवदुन्मत्तइव ॥ तत्रहेतुः ॥ तैरसैर्ब्रह्मांडांतर्वर्तितत्तद्भूतास्वादनरसैरित्यर्थः ॥

अनुग्रहोयदिमयियोग्योस्मिश्रवणेयदि ॥ तदाकथयमेनाथकाश्यांभैरवसंकथाम् ॥ २ ॥ कोसौभैरवनामात्रकाशिपुर्यांव्यवस्थितः ॥
किंरूपमस्यकिंकर्मकानिनामानिचास्यवै ॥ ३ ॥ कथमाराधितश्चैवसिद्धिदःसाधकस्यवै ॥ आराधितःकुत्रकालेक्षिप्रंसिध्यतिभैरवः ॥ ४ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ वाराणस्यांमहाभागयथातेप्रेमवर्तते ॥ तथानकस्यचिन्मन्येततोवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ५ ॥ प्रादुर्भावंभैरवस्यमहापातक
नाशनम् ॥ यच्छ्रुत्वाकाशिवासस्यफलंनिर्विघ्नमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ पाणिभ्यांपरितःप्रपीड्यसुदृढंनिश्च्योत्यनिश्च्योत्यचब्रह्मांडंसकलंपचेलिमर
सालोच्चैःफलाभंमुहुः ॥ पायंपायमपायतस्त्रिजगतीमुन्मत्तवत्तैरसैर्नृत्यंस्तांडवडंबरेणविधिनापायान्महाभैरवः ॥ ७ ॥

किंकृत्वेत्यपेक्षायांरसाधिकरणमाह ॥ सुदृढंयथास्यात्तथासकलंसंपूर्णम् ॥ यद्वा कलामायातत्सहितम् ॥ पाणिभ्यांपरितःसर्वतःप्रपीड्यातिशयेननिष्पीड्यनिश्च्योत्यनिश्च्योत्यचसंचुष्यसंचुष्य ॥ चकारःसमुच्चये ॥ नकेवलंप्रपीड्यनिश्च्योत्यनिश्च्योत्यचेत्यर्थः ॥ पायंपायंपीत्वापीत्वा ॥ मुहुर्वारंवारमतिशयेनेत्यर्थः ॥ कीदृशम् ॥ पचेलिमंपक्वशीलम् ॥ यद्रसालोच्चैःफलंमहदाम्रफलंतदाभंतत्तुल्यम् ॥ यद्वा पाणिभ्यांकरवन्निर्भयाभ्यामनुभवनित्यबोधाभ्यांमायासहितंब्रह्मांडंप्रपीड्यसंकुच्य ॥ तथाचोक्तम् ॥ नित्यबोधपरिपीडितंजगद्विभ्रमंतुदतिवाक्यजामतिः वासुदेवनिहतंधनंजयोहंतिकौरवकुलंयथापुनरिति ॥ निश्च्योत्यनिश्च्योत्यचमनननिदिध्यासनाभ्यांक्षरणनामापाद्यचपीत्वापीत्वाअत्यंतंनाशंनीत्वासर्वसंहरणात्कालःकुयोगिनांभयंकरत्वाद्भैरवःपरमात्मातत्त्वमस्यादिवाक्योत्थबुद्धिवृत्त्यभिव्यक्तस्तैरसैःप्रसिद्धैर्ब्रह्मानंदानुभवैर्नृत्यंस्त्रिजगतीस्थंलोकंपायादित्यन्यत्समानम् ॥ योवारंवारंसकलंब्रह्मांडंपायंपायंवर्ततेसइदानींत्रिजगतींपायादित्यध्याहृत्ययोजनेतितुप्राकृतंव्याख्यानम् ॥ ७ ॥

महादेवस्वरूपाऽज्ञानाद्गर्वंकुर्वतोहिरण्यगर्भस्यशिरश्छेत्तुंकालभैरवमुत्पादितवानीश्वरइतिप्रथमप्रश्नस्योत्तरंवक्तुंब्रह्मादीनांतदज्ञानमाह ॥ कुंभयोनेइति ॥ ८ ॥ तयोरप्यवेदनेहेतुमा
ह ॥ नचित्रमिति ॥ ९ ॥ तर्हिनिर्मोक्षोदुर्ज्ञेयत्वादित्याशंक्याह ॥ वेदयेदिति ॥ १० ॥ ननुसर्वगत्वात्सर्वैर्दृश्यतामित्यतआह ॥ ससर्वगइति ॥ ननुदेवत्वेनसर्वैर्ज्ञायतएवेत्यतआह ॥ देव
वद्दृश्यतेमूढैरिति ॥ देववत्साधारणदेवतावत् ॥ ११ ॥ एतदेवदर्शयितुमितिहासमाह ॥ पुरेति ॥ तत्त्वंवस्तु ॥ १२ ॥ वर्षिणंश्रेष्ठम् ॥ १३ ॥ श्रेष्ठत्वमेवाह ॥ जगद्योनिरितिद्वयेन ॥ अ

कुंभयोनेनवेत्त्येवमहिमानंमहेशितुः॥ चतुर्भुजोपिवैकुंठश्चतुर्वक्रोपिविश्वकृत् ॥ ८ ॥ नचित्रमत्रभूदेवभवमायादुरत्यया॥ तयासंमोहि
ताःसर्वेनावयंत्यपितंपरम्॥ ९॥ वेदयेद्यदिचात्मानंसएवपरमेश्वरः॥तदाविंदंतिब्रह्माद्याःस्वेच्छयैवनतंविदुः॥ १०॥ ससर्वगोपिनेक्ष्येतस्वा
त्मारामोमहेश्वरः॥देववद्बुध्यतेमूढैरतीतोयोमनोगिराम् ॥ ११ ॥ पुरापितामहंविप्रमेरुशृंगेमहर्षयः॥ प्रोचुःप्रणम्यलोकेशंकिमेकंतत्त्वम
व्ययम्॥ १२ ॥ समाययामहेशस्यमोहितोलोकसंभवः॥ अविज्ञायपरंभावमात्मानंप्राहवर्षिणम्॥ १३॥ जगद्योनिरहंधातास्वयंभूरेकई
श्वरः ॥ अनादिमदहंब्रह्ममामनर्च्यनमुच्यते ॥ १४ ॥ प्रवर्तकोहिजगतामहमेकोनिवर्तकः ॥ नान्योयदधिकःसत्यंकश्चित्कोपिसुरोत्तमाः
॥१५॥ तस्यैवंब्रुवतोधातुःक्रतुर्नारायणांशजः ॥ प्रोवाचप्रहसन्वाक्यंरोषताम्रविलोचनः॥ १६॥ अविज्ञायपरंतत्त्वंकिमेतत्प्रतिपाद्यते॥ अ
ज्ञानंयोगयुक्तस्यनचैतदुचितंतव॥ १७॥ अहंकर्ताहिलोकानांयज्ञोनारायणःपरः ॥नमामनादृत्यविधेजीवनंजगतामज॥ १८ ॥ अहमे
वपरंज्योतिरहमेवपरागतिः॥ मत्प्रेरितेनभवतासृष्टिरेषाविधीयते ॥ १९ ॥ एवंविप्रकृतौमोहात्परस्परजयैषिणौ॥ पप्रच्छतुःप्रमाणज्ञाना
गमांश्चतुरोपितौ॥ २०॥ ॥विधिक्रतूऊचतुः॥ ॥वेदाःप्रमाणंसर्वत्रप्रतिष्ठांपरमामिताः॥ यूयमेवनसंदेहःकिंतत्त्वंप्रतितिष्ठत॥ २१ ॥

नर्च्यापूज्याज्ञात्वेतिवा ॥ १४ ॥ १५ ॥ क्रतुर्यज्ञोयज्ञाधिष्ठाताविष्णुरितियावत् ॥ यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ एवमितिस्कंदोक्तिः ॥ विप्रकृतौविरुद्धौ ॥
आगमान्मूर्तिधरान्वेदान् ॥ चतुरश्चतुःसंख्याकान् ॥ २० ॥ तयोःप्रश्नमेवदर्शयति ॥ वेदाःप्रमाणमिति॥तर्हिकिंप्रत्यक्षादीनामिवप्रामाण्यमस्माकंनेत्याह ॥ परमांप्रतिष्ठांयूयमेवेताः
प्राप्ताइति ॥ अपौरुषेयत्वात्तर्काप्रतिष्ठानादितिन्यायोपबृंहितव्याससूत्राच्चेतिभावः ॥ प्रतितिष्ठतप्रतिजानीतआश्रयतेतिवा ॥ प्रतितिष्ठथेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ प्रतितिष्ठतीतिचक्व
चित्पाठः ॥ २१ ॥

श्रुतीनांप्रतिवचनमाह ॥ यदीति ॥ हेदेवौ ॥ प्रमाणंयथार्थम् ॥ २२ ॥ श्रुत्युक्तमिति ॥ श्रुतीःप्रतिवेदान्प्रति ॥ किमूचतुस्तदाह ॥ युष्मदुक्तंप्रमाणंनाविति ॥ अयंभावः ॥ वेदवचनमेवतावन्निर्दुष्टत्वात्स्वतःप्रमाणंकिंपुनर्वक्तव्यंतदधिष्ठातॄणांमूर्तिमतांभवतामिति ॥ २३ ॥ चतुर्णांवेदानांचत्वारिवचनानिक्रमेणदर्शयति ॥ यदिति ॥ यदंतःस्थानिप्रलयकाले ॥ यतःसर्वंप्रवर्ततेसृष्टिसमये ॥ २४ ॥ योगेनचाष्टांगेनज्ञानयोगेनवा ॥ २५ ॥ भासतेस्फुरति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नतत्रसूर्योभातिनचंद्रतारकंनेमाविद्युतोभांतिकुतोऽयमग्निः तमेवभांतमनुभातिसर्वंयस्यभासासर्वमिदंविभातीति ॥ २६ ॥ २७ ॥ स्मित्वाईषद्धास्यंकृत्वा ॥ क्रतुविधीयज्ञब्रह्माणौ ॥ मोहांध्येनांकितौ मोहेनाज्ञानेनजातंयदांध्यमज्ञत्वंतेनांकितौचिह्नितौयुक्ता

श्रुतयऊचुः ॥ ॥ यदिमान्यावयंदेवौसृष्टिस्थितिकरौविभू ॥ तदाप्रमाणंवक्ष्यामोभवत्संदेहभेदकम् ॥ २२ ॥ श्रुत्युक्तमिदमाकर्ण्यप्रोचतुस्तौश्रुतीःप्रति ॥ युष्मदुक्तंप्रमाणंनौकिंतत्त्वंसम्यगुच्यताम् ॥ २३ ॥ ॥ ऋगुवाच ॥ ॥ यदंतस्थानिभूतानियतःसर्वंप्रवर्तते ॥ यदाहुस्तत्परंतत्त्वंसरुद्रस्त्वेकएवहि ॥ २४ ॥ ॥ यजुरुवाच ॥ ॥ योयज्ञैरखिलैरीशोयोगेनचसमिज्यते ॥ येनप्रमाणंहिवयंसएकःसर्वदृक्शिवः ॥ २५ ॥ सामोवाच ॥ ॥ येनेदंभ्राम्यतेविश्वंयोगिभिर्योविचिंत्यते ॥ यद्भासाभासतेविश्वंसएकस्त्र्यंबकःपरः ॥ २६ ॥ ॥ अथर्वोवाच ॥ ॥ यंप्रपश्यंतिदेवेशंभक्त्यानुग्रहिणोजनाः ॥ तमाहुरेकंकैवल्यंशंकरंदुःखतस्करम् ॥ २७ ॥ श्रुतीरितंनिशम्येत्थंतावतीवविमोहितौ ॥ स्मित्वाहतुःक्रतुविधीमोहांध्येनांकितौमुने ॥ २८ ॥ कथंप्रमथनाथोसौरममाणोनिरंतरम् ॥ दिगंबरःपितृवनेशिवयाधूलिधूसरः ॥ २९ ॥ विटंकवेशोजटिलोवृषगोव्यालभूषणः ॥ परंब्रह्मत्वमापन्नःक्वचतत्संगवर्जितम् ॥ ३० ॥ तदुदीरितमाकर्ण्यप्रणवात्मासनातनः ॥ अमूर्तोमूर्तिमान्भूत्वाहसमानउवाचतौ ॥ ३१ ॥

वितियावत् ॥ २८ ॥ कथमिति ॥ कथमसौपरंब्रह्मत्वमापन्नःप्राप्तइतिद्वितीयेनान्वयः ॥ विटंकवेशःकुत्सितालंकारःकुत्सिताकारइतिवा ॥ तदेवाह ॥ प्रमथनाथइत्यादिना ॥ पितृवनेश्मशानेशिवयातादृग्रूपयारममाणइतिसंबंधः ॥ तद्ब्रह्मक्वचकीदृशम् ॥ संगवर्जितमसंगम् ॥ असंगोनहिसज्जतइतिश्रुतेः ॥ संगवर्जिनामितिपाठेसंगवर्जिनांपरमहंसानांप्राप्यंतद्ब्रह्मक्व चैतादृक्संगवानयंइतिशेषोतस्तत्परंब्रह्मकथमयंप्राप्तइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तदुदीरितमिति ॥ प्रणवात्माप्रणवोनामेश्वरादुत्पन्नोभगवतोबोधकोवेदोत्पत्तिहेतुस्तदात्मातत्स्वरूपः ॥ तदुक्तंभागवते ॥ ततोभूत्त्रिवृदोंकारोयोव्यक्तप्रभवःस्वराट् यत्तल्लिंगंभगवतोब्रह्मणःपरमात्मनइति ॥ गीतासारेच ॥ ॐकारप्रभवावेदा ॐकारप्रभवाःस्वराः ॐकारप्रभवंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरमिति ॥ ब्रह्मनारायणयोरपिमोहइति ॥ हसमानोहसन् ॥ असहमानइतिक्वचित् ॥ ३१ ॥

प्रणववचनमाह ॥ नह्येषइति ॥ स्वात्मनोव्यतिरिक्तयाभिन्नयाशक्त्याएषकदाचिदपिरमतइतिनहिंकिंत्वभिन्नयैवेत्यर्थः ॥३२॥ तर्हिकीदृगस्यस्वरूपंशक्तेर्वेतिपृच्छायांतदाह ॥ असौ
हीति ॥ नागंतुकीनित्येत्यर्थः ॥३३॥ इत्येवमिति ॥ अजस्यहिअजस्यच ॥३४॥३५॥ ज्योतिरिति ॥ ददृशेदृष्टोविधिक्रतुभ्यामितिशेषः ॥ ३६ ॥ संभावयेद्वितर्कयेत् ॥ ३७ ॥ भा
लाक्षोललाटनेत्रः ॥ नागोडुपविभूषणःसर्पांगदचंद्रावतंसः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अथेति ॥ अथानंतरंसईश्वरःपद्मयोनेर्गिरंश्रुत्वाकोपतःपुरुषमुत्पाद्यतंप्राहेतिद्वितीयेनान्वयः ॥

प्रणवउवाच ॥ ॥ नह्येषभगवान्शक्त्यास्वात्मनोव्यतिरिक्तया ॥ कदाचिद्रमतेरुद्रोलीलारूपधरोहरः ॥ ३२ ॥ असौहिभगवानीशःस्वयं
ज्योतिःसनातनः ॥ आनंदरूपातस्यैषाशक्तिर्नागंतुकीशिवा ॥ ३३ ॥ इत्येवमुक्तेपितदामखमूर्तेरजस्यहि ॥ नाज्ञानमगमन्नाशंश्रीकंठस्यै
वमायया ॥ ३४ ॥ प्रादुरासीत्ततोज्योतिरुभयोरंतरेमहत् ॥ पूरयन्निजयाभासाद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ ३५ ॥ ज्योतिर्मंडलमध्यस्थोददृशेपु
रुषाकृतिः ॥ प्रजज्वालाथकोपेनब्रह्मणःपंचमंशिरः ॥ ३६ ॥ आवयोरंतरंकोसौबिभृयात्पुरुषाकृतिम् ॥ विधिःसंभावयेद्यावत्तावत्सहिवि
लोकितः ॥ ३७ ॥ क्षणेनचमहान्पुरुषोनीललोहितः ॥ त्रिशूलपाणिर्भालाक्षोनागोडुपविभूषणः ॥ ३८ ॥ हिरण्यगर्भस्तंप्राहजानेत्वां
चंद्रशेखरम् ॥ भालस्थलान्ममपुरारुद्रःप्रादुरभूद्भवान् ॥ ३९ ॥ रोदनाद्रुद्रनाम्नापियोजितोसिमयापुरा ॥ मामेवशरणंयाहिपुत्ररक्षांकरो
मिते ॥ ४० ॥ अथेश्वरःपद्मयोनेःश्रुत्वागर्ववतींगिरम् ॥ सकोपतःसमुत्पाद्यपुरुषंभैरवाकृतिम् ॥ ४१ ॥ प्राहपंकजजन्मासौशास्यस्तेकाल
भैरव ॥ कालवद्राजसेसाक्षात्कालराजस्ततोभवान् ॥ ४२ ॥ विश्वंभर्तुंसमर्थोऽसिभरणाद्भैरवःस्मृतः ॥ त्वत्तोभेष्यतिकालोपिततस्त्वंकाल
भैरवः ॥ ४३ ॥ आमर्दयिष्यतिभवांस्तुष्टोदुष्टात्मनोयतः ॥ आमर्दकइतिख्यातिंततःसर्वत्रयास्यति ॥ ४४ ॥ यतःपापानिभक्तानांभक्षयिष्य
तितत्क्षणात् ॥ पापभक्षणइत्येवतवनामभविष्यति ॥ ४५ ॥

स्वकोपतइतिक्वचित्पाठः ॥ किंरूपमितिद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ भैरवाकृतिमिति ॥ ४१ ॥ कानिनामानीतिचतुर्थस्यप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ कालेति ॥ ४२ ॥ कालराजनामसान्वय
मुक्त्वाकालभैरवनामनिर्वक्ति ॥ विश्वमिति ॥ ४३ ॥ पुनरपिनामद्वयंनिर्वक्ति ॥ आमर्दयिष्यतीतिद्वयेन ॥ आमर्दयिष्यतिपीडयिष्यति ॥ तुष्टःप्रायश्चित्तरूपत्वात्पीडायाः ॥ रुष्टइति
वापाठः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

कालभैरवायवरान्ददाति ॥ यामेइतिद्वाभ्याम् ॥ अनेनांकिंकर्मास्येतितृतीयप्रश्नस्योत्तरमुक्तम् ॥ आधिपत्यंपालकत्वम् ॥ अतएवोक्तंकालभैरवाष्टकेऽस्माभिः ॥ ईश्वरदत्तनिजस्थल
पालंकुंकुमचंदनमंडितभालम् भूतपिशाचपुरस्कृततालंनौमिसदाशिवभैरवदेवमिति ॥ ४६ ॥ ४७॥ एतानिति ॥ वामांगुलिनखाग्रेणवामकनिष्ठिकांगुलिनखाग्रेणेत्यर्थः ॥ ४८ ॥
ननुब्रह्मणःपंचशिरस्कत्वात्किमित्येकमेवशिरोऽच्छिनत्तत्राह ॥ यदंगमिति ॥ ४९ ॥ तुष्टावशतरुद्रियेणेत्यग्रिमस्यविपरिणमय्यानुषंगः ॥ शतरुद्रियंनमस्तेरुद्रमन्यवइत्यादिस्तोत्रम् ॥
॥ ५० ॥ स्वांस्वीयाम् ॥ अतएवनीललोहितेत्यादिभेदेननिर्देशः ॥ तामेवापरांमूर्तिंदर्शयति ॥ भैरवमिति ॥ ५१ ॥ वैधसंवेधसःसंबंधि ॥५२॥ व्रतंचभिक्षाटनादिरूपंधारय ॥ धृतिलो

यामेमुक्तिपुरीकाशीसर्वाभ्योपिगरीयसी ॥ आधिपत्यंचतस्यास्तेकालराजसदैवहि ॥ ४६ ॥ तत्रयेपापकर्तारस्तेषांशास्तात्वमेवहि ॥ शु
भाशुभंनतत्कर्मचित्रगुप्तोलिखिष्यति ॥ ४७ ॥ एतान्वरान्प्रगृह्याऽथतत्क्षणात्कालभैरवः ॥ वामांगुलिनखाग्रेणचकर्तचशिरोविधेः ॥४८॥
यदंगमपराध्नोतिकार्यंतस्यैवशासनम् ॥ अतोयेनकृतानिंदातच्छिन्नंपंचमंशिरः ॥ ४९ ॥ यज्ञमूर्तिधरोविष्णुस्ततस्तुष्टावशंकरम् ॥ भी
तोहिरण्यगर्भोपिजजापशतरुद्रियम् ॥ ५० ॥ आश्वास्यतौमहादेवःप्रीतःप्रणतवत्सलः ॥ प्राहस्वांमूर्तिमपरांभैरवंतंकपर्दिनम् ॥ ५१ ॥
मान्योऽध्वरोसौभवतातथाशतधृतिस्त्वयम् ॥ कपालंवैधसंचापिनीललोहितधारय ॥ ५२ ॥ ब्रह्महत्यापनोदायव्रतंलोकायदर्शयन् ॥ चर
त्वंसततंभिक्षांकापालव्रतमास्थितः ॥ इत्युक्त्वांऽतर्हितोदेवस्तेजोरूपस्सदाशिवः ॥ ५३ ॥ उत्पाद्यकन्यामेकांतुब्रह्महत्येतिविश्रुताम् ॥ रक्तांबर
धरांरक्तांरक्तस्रग्गंधलेपनाम् ॥ ५४ ॥ दंष्ट्राकरालवदनांललज्जिह्वातिभीषणाम् ॥ अंतरिक्षैकपादाग्रांपिबंतींरुधिरंबहु ॥ ५५ ॥

कायदर्शयन्नितिक्वचित् ॥तत्रधृतिंधैर्यम् ॥ एतदेवदर्शयति ॥ चरत्वमिति ॥ कापालव्रतंकपालधारणरूपंव्रतंसंकल्पम् ॥ संकल्पपूर्वकंकपालधारणंकृत्वेत्यर्थः ॥ तथाचस्मृतिः ॥शिरः
कपालध्वजवान्भिक्षाशीकर्मवेदयन्नित्यादि ॥ अंतर्हितोभैरवस्येतिशेषः ॥ ५३ ॥ सर्वात्मनांऽतर्धानमाह ॥ उत्पाद्येतिपंचभिः ॥ एकांकन्यामुत्पाद्यकालंकालभैरवमनुगच्छेतितांनि
योज्यततोंऽतर्धानंगतइतिपंचमेनान्वयः ॥ कन्यांस्त्रियम् ॥ तांविशिनष्टि ॥ रक्तांबरधरामितिसार्धद्वयेन ॥ रक्तस्रपक्तसमूहःसैवगंधःसएवलेपनमनुलेपनंयस्यास्ताम् ॥५४ ॥ ललंत्याब
हिर्निःसरंत्याजिह्वयाऽतिशयभीषणामतिशयेनभयंकराम् ॥ ५५ ॥

कर्त्रींकरकविशेषस्तस्याःकर्परंखंडंहस्ताग्रेयस्यास्तां हस्ताग्रकृतभग्नकरकामित्यर्थः ॥ यद्वा कर्त्रीदात्रविशेषः कर्परंरक्तपात्रम् दात्रेणच्छित्त्वारुधिरंग्रहीतुंतदुभयहस्ताग्रामित्यर्थः ॥
स्फुरंत्यौपिंगेउग्रेतारकेकनीनिकेयस्यास्ताम् ॥ गर्जयंतींभर्त्सयंतीम् ॥ महान्वेगोयस्यास्ताम् ॥ भैरवस्यापिभीषणांभीतिहेतुंजनयंतीम् ॥ महोद्वेगंभैरवस्यापिभीषणमितिक्वचित्पाठः
॥५६॥ यावदिति ॥ यावदेषकालभैरवोवाराणसींप्रवेक्ष्यतितावदनुगच्छेत्यर्थः॥५७॥तत्रहेतुमाह ॥ सर्वत्रेति॥५८॥तत्सान्निध्यादिति॥ तस्याब्रह्महत्यायाःसान्निध्यात्तयाभिभूतत्वादि
त्यर्थः ॥ भैरवोपिकालस्यभयजनकोपि ॥ एतदेवाह ॥ कालकालतः ॥ प्रथमांतात्तसिल् ॥ कालकालोपीत्यर्थः ॥ कालकालनइतिवापाठः ॥ कालःकृष्णवर्णोऽभूदित्यर्थः ॥ अत

कर्त्रींकर्परहस्ताग्रांस्फुरत्पिंगोग्रतारकाम् ॥ गर्जयंतींमहावेगांभैरवस्यापिभीषणाम् ॥ ५६ ॥ यावद्वाराणसींदिव्यांपुरीमेषगमिष्यति ॥ ता
वत्त्वंभीषणेकालमनुगच्छोग्ररूपिणि ॥ ५७॥ सर्वत्रतेप्रवेशोस्तित्यक्त्वावाराणसींपुरीम् ॥ नियोज्यतामितिशिवोप्यंतर्धानंगतस्ततः॥५८॥
तत्सान्निध्याद्भैरवोपिकालोभूत्कालकालतः ॥ सदेवदेववाक्येनबिभ्रत्कापालिकंव्रतम् ॥ ५९ ॥ कपालपाणिर्विश्वात्माचचारभुवनत्रय
म् ॥ नात्याक्षीच्चापितंदेवंब्रह्महत्यासुदारुणा ॥ ६० ॥ सत्यलोकेपिवैकुंठेमहेंद्रादिपुरीष्वपि ॥ त्रिजगत्पतिरुग्रोपिव्रतीत्रिजगतीश्वरः॥६१॥
प्रतितीर्थंभ्रमन्नापिविमुक्तोब्रह्महत्यया ॥६२॥ अनेनैवानुमानेनमहिमात्ववगम्यताम् ॥ ब्रह्महत्यापनोदिन्याःकाश्याःकलशसंभव॥६३॥

एवोक्तंकालभैरवाष्टकेऽस्माभिः ॥ कज्जलसुंदरदेहमनाथंमृत्युयमांतकभीषणकायम् नामविघूर्णितपापकदंबंनौमिसदाशिवभैरवदेवमिति ॥ अथवाअन्यंब्रह्महंतारमिवकिमितितंनाक्र
मेत्तत्राह ॥ तत्सान्निध्याद्विश्वेश्वरसान्निध्याद्भैरवोपिकालकालतःकालस्यापिभक्षकःकालःकलयतिजनयतिप्रकाशयतीतिवाकालःपरब्रह्मस्वरूपोऽभूदित्यर्थः ॥ अनुगमनंतुलोकसं
ग्रहार्थंकाश्यामहत्त्वख्यापनार्थंचेतिभावः ॥ एतदेवाह ॥ सदेवदेववाक्येनेति॥५९॥विश्वस्यात्माकारणभूतःप्रकाशकइत्यर्थः ॥ सत्यलोकादिभ्यःसर्वतीर्थेभ्यश्चकाश्याःश्रेष्ठतामाह ॥
नात्याक्षीदितिपंचभिः ॥ सुदारुणाऽतिभयंकरा ॥ अतिदारुणेतिपाठेपिसएवार्थः ॥६०॥ वैकुंठेपि ॥ त्रिजगत्पतिस्त्रिजगतांपालकः ॥ त्रिजगतीश्वरस्त्रिजगत्यानियंता ॥ ६१ ॥ भ्रमन्ना
पीत्यपिशब्दोभिन्नक्रमे ॥ प्रतितीर्थंभ्रमन्नपिब्रह्महत्ययानविमुक्तइत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

आयतनानिक्षेत्राणि ॥चकारात्सत्यलोकादयःसंगृह्यंते ॥ अधित्रिलोकित्रिलोकीमध्यइत्यर्थः ॥ नोनिषेधे ॥ ६४ ॥ पापाचलाशनेःपापपर्वतवज्रस्यतन्नाशकस्येत्यर्थः ॥ ६५ ॥ वै
कुंठेपिनात्याक्षीदितियदुक्तंतद्दर्शयति ॥ निकेतनंवैकुंठम् ॥ यद्वा नारायणनिकेतनंश्वेतद्वीपंमहाकालपुरंवा ॥ ६६ ॥ अथायांतमितिरुद्रस्यपरमोविष्णुर्विष्णोश्चपरमःशिवइति
हरिवंशोक्तभूतंरुद्रमेवकालभैरवंदृष्ट्वाविष्णोर्दंडवद्भूमौपतनंनाश्चर्यमितिविष्णुभक्तैर्मनोनखेदनीयम् ॥ अतएवमहादेवाभेदेनस्तोष्यतिभगवान्अयंधातेत्यादिना ॥ एवंविष्णुंदृष्ट्वाशिव

संतितीर्थान्यनेकानिबहून्यायतनानिच ॥ अधित्रिलोकिनोकाश्याःकलामर्हंतिषोडशीम् ॥६४॥तावद्गर्जंतिपापानिब्रह्महत्यादिकान्यलम् ॥
यावन्नामनशृण्वंतिकाश्याःपापाचलाशनेः ॥ ६५ ॥ प्रमथैःसेव्यमानोऽयंत्रिलोकींविचरन्हरः ॥ कापालिकोययौदेवोनारायणनिकेतन
म् ॥ ६६ ॥ अथायांतंमहाकालंत्रिनेत्रंसर्पकुंडलम् ॥ महादेवांशसंभूतंभैरवंभीषणाकृतिम् ॥ ६७॥ पपातदंडवद्भूमौदृष्ट्वातंगरुडध्वजः ॥
देवाश्चमुनयश्चैवदेवनार्यःसमंततः ॥ ६८ ॥ निपेतुःप्रणिपत्यैनंप्रणतःकमलापतिः ॥ शिरस्यंजलिमारोप्यस्तुत्वाबहुविधैःस्तवैः ॥ ६९ ॥
क्षीरोदमथनोद्भूतांप्राहपद्मालयांहरिः ॥ प्रियेपश्याऽब्जनयनेधन्याऽसिसुभगेनघे ॥७०॥ धन्योऽहंदेविसुश्रोणियत्पश्यावोजगत्पतिम् ॥ अ
यंधाताविधाताचलोकानांप्रभुरीश्वरः ॥ ७१ ॥ अनादिःशरणःशांतःपरःषड्विंशसंमितः ॥ सर्वज्ञःसर्वयोगीशःसर्वभूतैकनायकः ॥ ७२ ॥ स
र्वभूतांतरात्माऽयंसर्वेषांसर्वदःसदा ॥ यंविनिद्राविनिःश्वासाःशांताध्यानपरायणाः ॥ ७३ ॥ धियापश्यंतिहृदयेसोयमद्यसमीक्ष्यताम् ॥
यंविदुर्वेदतत्त्वज्ञायोगिनोयतमानसाः ॥ ७४ ॥ अरूपोरूपवान्भूत्वासोयमायातिसर्वगः ॥ अहोविचित्रंदेवस्यचेष्टितंपरमेष्ठिनः ॥ ७५ ॥
यस्याख्यांब्रुवतांनित्यंनदेहःसोपिदेहधृक् ॥ यंदृष्ट्वानपुनर्जन्मलभ्यतेमानवैर्भुवि ॥ ७६ ॥

स्यापिनत्यादिकंनाश्चर्यमितिशिवभक्तैःसंतोष्टव्यमिति ॥ ६७ ॥ भूमौतत्स्थाने ॥ देवादयश्चनिपेतुर्दंडवत्पतिताइत्यर्थः ॥ ६८ ॥ दंडपातानंतरंकिमकरोद्भगवानित्याकांक्षायामाह ॥ प्र
णिपत्येति ॥ प्रणिपत्यसत्कृत्य ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अयमित्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ स्वयमितिकश्चित् ॥ धाताधर्तापोष्टासामान्यतोंऽतर्यामिरूपेण॥विधाताविशेषतोमात्रादिरूपेणभृगोःपुत्रद्व
यरूपोवा ॥ सर्वात्मकत्वात्कालराजस्य ॥ ७१ ॥ षड्विंशसंमितःपरमात्मतयानिरूपितः ॥ ७२ ॥ सर्वभूतांतरात्मासर्वप्राणिनामंतर्यामी ॥ विनिःश्वासाजितप्राणाइत्यर्थः ॥ ७३ ॥ वे
दतत्त्वंब्रह्मतज्ज्ञावेदतत्त्वज्ञाः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

त्र्यंबकस्त्रिनेत्रः ॥ पुंडरीकदलायामेपद्मपत्रवदायतेविस्तृतेइतियावत् ॥७७॥ परंपरमेश्वरंकेवलमितिवा ॥ किंतन्निर्वाणंतदाह ॥ सर्वदुखांतकृत्तुयदिति ॥ अशेषानर्थोच्छित्तिकृदेवयदित्यर्थः ॥ सर्वदुःखांतकर्तृयदितिक्वचित् ॥ सर्वदुःखांतकर्तृवदितिचान्यत्र ॥ तत्रकर्मकर्तृवदितिसाधर्म्यैर्वैधर्म्यैर्वादृष्टांतः ॥ ७८ ॥ एतदेवविवृणोति ॥ देवत्वादिति ॥ भारतवर्षस्यैवबाहुल्येनमोक्षादिस्थानत्वादितिभावः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ शक्तिपहेमायानियंतः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ यदप्रतिघंतदघस्यप्रतिहंतृ ॥ ८५ ॥ स्मित्वाअहोईश्वरलीलेतिविस्मयेनईष

सोयमायातिभगवांस्त्र्यंबकःशशिभूषणः ॥ पुंडरीकदलायामेधन्येमेऽद्यविलोचने ॥ ७७ ॥ धिग्धिक्पदंतुदेवानांपरंदृष्ट्वाऽत्रशंकरम् ॥ लभ्यतेयन्ननिर्वाणंसर्वदुःखांतकृत्तुयत् ॥ ७८ ॥ देवत्वादशुभंकिंचिद्देवलोकेनविद्यते ॥ दृष्ट्वापिसर्वदेवेशंयन्मुक्तिंनलभामहे ॥ ७९ ॥ एवमुक्तोहृषीकेशःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ प्रणिपत्यमहादेवमिदमाहवृषध्वजम् ॥ ८० ॥ किमिदंदेवदेवेनसर्वज्ञेनत्वयाविभो ॥ क्रियतेजगतांधात्रासर्वपापहराऽव्यय ॥ ८१ ॥ क्रीडयंतवदेवेशत्रिलोचनमहामते ॥ किंकारणंविरूपाक्षचेष्टितंतेस्मरार्दन ॥ ८२ ॥ किमर्थंभगवन्शंभोभिक्षांचरसिशक्तिप ॥ संशयोमेजगन्नाथनतत्रैलोक्यराज्यद ॥ ८३ ॥ एवमुक्तस्ततःशंभुर्विष्णुमेतदुदाहरत् ॥ ब्रह्मणस्तुशिरश्छिन्नमंगुल्यग्रनखेनह ॥ ८४ ॥ तदघप्रतिघंविष्णोचराम्येतद्व्रतंशुभम् ॥ एवमुक्तोमहेशेनपुंडरीकविलोचनः ॥ ८५ ॥ स्मित्वाकिंचिन्नतशिराःपुनरेवंव्यजिज्ञपत् ॥ यथेच्छसितथाक्रीडसर्वविष्टपनायक ॥ ८६ ॥ माययामांमहादेवनच्छादयितुमर्हसि ॥ नाभीकमलकोशात्तुकोटिशःकमलासनान् ॥ ८७ ॥ कल्पेकल्पेसृजामीशत्वन्नियोगबलाद्विभो ॥ त्यजमायामिमांदेवदुस्तरामकृतात्मभिः ॥ ८८ ॥ मदादयोमहादेवमाययातवमोहिताः ॥ यथावदवगच्छामिचेष्टितंतेशिवापते ॥ ८९ ॥ संहारकालेसंप्राप्तेसदेवानखिलान्मुनीन् ॥ लोकान्वर्णाश्रमवतोहरिष्यसियदाहर ॥ ९० ॥

द्धास्यंकृत्वा ॥ सर्वविष्टपनायकअशेषलोकपते ॥ ८६ ॥ छादयितुंवंचयितुम् ॥ मायात्वमेवदर्शयति ॥ नाभीत्यादिना ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ मदादयइत्यतद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहिः ॥ तदेवदर्शयति ॥ यथावदिति ॥ यद्वा मदादयोऽहंविष्णुरादिर्येषांतेमदादयस्तवमाययामोहिताः ॥ अतस्तवचेष्टितंयथावत्परमार्थमिवावगच्छामि ॥ ८९ ॥ नचैतत्संगच्छतइत्याह ॥ संहारेति ॥ ९० ॥

॥ ९१ ॥ अस्थ्नांस्रक्कीकसानांमाला ॥ तदातदातस्मिंस्तस्मिन्संहारकाले ॥ क्वकुत्र ॥ नुपृच्छायाम् ॥ गताप्राप्ताआगतेतिवा ॥ ९२ ॥ कैमुत्यन्यायेनसदृष्टांतंपापाभावमाह ॥ कृत्वापीतिद्वये
न ॥ भावतोभक्त्या ॥ ९३ ॥ भवस्यतवभक्तोभवभक्तस्तस्यसन्निधौपापंनतिष्ठेदित्यस्यार्थमाह ॥ पापंतस्येति ॥ तथानतवभक्तस्याप्यघंसान्निध्यमृच्छतीतिपाठेऋजुरेवार्थः ॥ ९४ ॥
॥ ९५ ॥ पुनरपिकैमुत्यन्यायमभिप्रेत्याह ॥ तवेतित्रिभिः ॥ अद्रिकूटतुलितंपर्वतशृंगसदृशंपर्वतसमूहतुल्यंवा ॥ एनःपापम् ॥ ९६ ॥ विवर्धितंविशेषेणवर्धितम् ॥ विभावितमितिपाठेविशेषे

तदाकृतेमहादेवपापंब्रह्मवधादिकम् ॥ पारतंत्र्यंनतशंभोस्वैरंक्रीडेत्ततोभवान् ॥ ९१ ॥ अतीतब्रह्मणामस्थ्नांस्रक्कंठेतवभासते ॥ तदातदाकृ
नुगताब्रह्महत्यातवानघ ॥ ९२ ॥ कृत्वापिसुमहत्पापंत्वांयःस्मरतिभावतः ॥ आधारंजगतामीशंतस्यपापंविलीयते ॥ ९३ ॥ यथातमोनति
ष्ठतिसंनिधावंशुमालिनः ॥ तथानभवभक्तस्यपापंतस्यव्रजेत्क्षयम् ॥ ९४ ॥ यश्चिंतयतिपुण्यात्मातवपादांबुजद्वयम् ॥ ब्रह्महत्यादिकमपि
पापंतस्यव्रजेत्क्षयम् ॥ ९५ ॥ तवनामानुरक्तावाग्यस्यपुंसोजगत्पते ॥ अप्यद्रिकूटतुलितंनैनस्तमनुबाधते ॥ ९६ ॥ रजसातमसाविवर्धि
तंक्वनुपापंपरितापदायकम् ॥ क्वचतेशिवनाममंगलंजनजीवातुजगद्रुजापहम् ॥ ९७ ॥ यदिजातुचिदंधकद्विषस्तवनामोष्ठपुटाद्विनिःसृत
म् ॥ शिवशंकरचंद्रशेखरेत्यसकृत्तस्यनसंसृतिःपुनः ॥ ९८ ॥ परमात्मन्परंधामस्वेच्छाविधृतविग्रह ॥ कुतूहलंतवेशेदंक्वपराधीनतेश्वरे ॥ ९९ ॥
अद्यधन्योस्मिदेवेशयंनपश्यंतियोगिनः ॥ पश्यामितंजगन्मूलंपरमेश्वरमक्षयम् ॥ १०० ॥ अद्यमेपरमोलाभस्त्वद्यमेमंगलंपरम् ॥ त्वद्द
ष्ट्यमृततृप्तस्यतृणंस्वर्गापवर्गदम् ॥ १ ॥

णभावितंसंपादितमित्यर्थः ॥ जनजीवातुजनानांजीवनौषधम् ॥ जीवातुर्जीवनौषधमितिवचनात् ॥ नकेवलंजीवनमात्रस्यौषधंकिंतुजगद्रुजापहंसंसाररोगनाशकंच ॥ पूर्वपदेषंढत्वमा
र्षंकर्मधारयोवा ॥ ९७ ॥ यदीति ॥ हेशिवयस्यपुरुषस्यजातुकदाचिदपिअंधकद्विषस्तवशिवशंकरचंद्रशेखरेतिनामओष्ठपुटाद्विनिःसृतंतस्यपुनरसकृत्पुनःपुनर्जायमानासंसृतिर्न ॥
[2]तन्नहीतिपाठेतत्तस्यनहिनैवेत्यर्थः ॥ ९८ ॥ इतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीतिबहुधासंबोधयन्प्रकृतमुपसंहरति ॥ परमात्मन्निति ॥ ९९ ॥ १०० ॥ ननुवैकुंठकैवल्यपतेस्तवकथमयंप्रलाप
स्तत्राह ॥ त्वद्दृष्टीति ॥ तृणंतुच्छम् ॥ परमितिपाठेपरंदूरंनिकृष्टमितियावत् ॥ १ ॥

---

[1] वैकुंठादिकमितिशेषः

[2] तस्यनेत्यत्र

विमलाशुद्धापवित्रेतियावत् ॥ मनोरथवतीअभीष्टवतीअमृतकल्पेत्यर्थः ॥ २ ॥ भिक्षाटनायेति ॥ अन्यत्रापिभिक्षाटनायनिरगान्निर्गंतुमुद्यतइत्यर्थः ॥ ३ ॥ अनेनमिषेणव्याजेनभवदर्शनंशिवदर्शनं भवस्यसंसारस्यदर्शनमितिवा ॥ ४ ॥ स्मेरास्यःप्रहसितवदनः ॥ स्मेराक्षइतिपाठेविकसितनेत्रइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ननुमनोरथवतींभिक्षांत्यक्त्वाकिमितिवाक्सुधापानेनैवतृप्तिरावेद्यतेतत्राह ॥ नमाद्यंतीति ॥ नमाद्यंतिनहृष्यंति॥तुन्नभिक्षाटनज्वरागतभिक्षाटनक्लेशाः ॥ ननुभिक्षाटनज्वराइतिपाठे ननुनचविद्यतेभिक्षाटनज्वरोभिक्षाटनकृतोज्वरोयेषां

इत्थंवदतिगोविंदेविमलापद्मयातया ॥ मनोरथवतीनामभिक्षापात्रेसमर्पिता ॥२॥ भिक्षाटनायदेवोपिनिरगात्परयामुदा ॥ दृष्ट्वाऽनुयायिनींतांतुसमाहूयजनार्दनः ॥ ३ ॥ संप्रार्थयद्ब्रह्महत्यांविमुंचत्वंत्रिशूलिनम् ॥ ॥ ब्रह्महत्योवाच ॥ ॥ अनेनापिमिषेणाऽहंसंसेव्यामुंवृषध्वजम् ॥ आत्मानंपावयिष्यामिक्वपुनर्भवदर्शनम् ॥ ४ ॥ सातत्याजनतत्पार्श्वंव्याहृतापिमुरारिणा ॥ तमूचेऽथहरिंशंभुःस्मेरास्योवचनंशुभम् ॥ ५ ॥ त्वद्वाक्पीयूषपानेनतृप्तोस्मिबहुमानद ॥ वरंवृणीष्वगोविंदवरदोऽस्मितवानघ ॥६॥ नमाद्यंतितथाभैक्षैर्भिक्षवोप्यतिसंस्कृतैः ॥ यथामानसुधापानैर्नुन्नभिक्षाटनज्वराः ॥ ७ ॥ ॥ महाविष्णुरुवाच ॥ ॥ एषएववरःश्लाघ्योयदहंदेवताधिपम् ॥ पश्यामित्वांदेवदेवंमनोरथपथातिगम् ॥ ८ ॥ अनभ्रेयंसुधावृष्टिरनायासोमहोत्सवः ॥ अयत्नोनिधिलाभोयद्वीक्षणंहरतेसताम् ॥ ९ ॥ अवियोगोऽस्तुमेदेवत्वदंघ्रियुगलेनवै ॥ एषएववरःशंभोनान्यंकंचिद्वरंवृणे ॥ ११० ॥ ॥ श्रीईश्वर[1]उवाच ॥ ॥ एवंभवतुतेऽनंतयत्त्वयोक्तंमहामते ॥ सर्वेषामपिदेवानांवरदस्त्वंभविष्यसि ॥ ११ ॥ अनुगृह्येतिदैत्यारिंकेंद्रादिभुवनेचरन् ॥ भेजेविमुक्तिजननींनाम्नावाराणसींपुरीम् ॥ १२ ॥

तेतथेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ननुवरान्विहायकिमितिदर्शनमेवमृग्यतेतत्राह ॥ अनभ्रेति ॥ हेहरतेसतांत्वद्भक्तानाम् ॥ यद्वा सतांशिवविष्ण्वोरभेददर्शिनां तेतवयद्दर्शनं सतांतवचदर्शनमितिवा ॥ इयमनभ्रासुधावृष्टिर्दृष्ट्यपेक्षितसमयेमेघरहिताजलवृष्टिः ॥ निधिलाभःशेवधिलाभः ॥ ९ ॥ यतएवमतोऽवियोगोस्त्विति ॥ अथवातथापिममसंतोषार्थंकश्चिद्वरःप्रार्थ्यतामितिचेत्तत्राह ॥ अवियोगोस्त्विति ॥ अप्रार्थितमपिददाति ॥ सर्वेषामिति ॥ ११० ॥ ११ ॥ केंद्रादिभुवनेब्रह्मेंद्रादीनांलोके ॥ १२ ॥

---

[1] श्रीभैरवइत्यपिपाठः

प्रसंगात्काशींस्तौति ॥ यत्रस्थितानामित्यारभ्यक्षेत्रेप्रविष्टइत्यतःप्राक्तनेन ॥ पदानिसत्यलोकादिस्थानानि ॥ नार्हंतीत्यत्रहेतुगर्भविशेषणमाह ॥ विपदांपदमाश्रयः ॥ १३ ॥ जटीपाशुपतादिः ॥ मुंडीएकदंड्यादिः ॥ दिगंबरोऽवधूतादिः ॥ १४ ॥ अन्यतोऽन्यत्र ॥ तद्भिक्षाशीवाराणसीभिक्षाभोजी ॥ १५ ॥ भिक्षेति ॥ यत्रकाश्यांसंन्यासिभ्यआमलकपरिमितापिदत्तायाभिक्षासामेरुणातुलितातुलनार्थमुन्मानपात्रेधृतासतीवाराणस्याभिक्षागुरुर्गुर्वीस्यादित्यर्थः ॥ १६ ॥ सीदत्कुटुंबिनेक्षुधापीडितकलत्रादिमते ॥ इज्यतेदेवैरितिशेषः ॥ १७ ॥

यत्रस्थितानांजंतूनांकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ अपिब्रह्मादिदेवानांपदानिविपदांपदम् ॥ १३ ॥ वरंवाराणसीवासीजटीमुंडीदिगंबरः ॥ नान्यत्रच्छत्रसंछन्नवसुधामंडलेश्वरः ॥ १४ ॥ वरंवाराणसीभिक्षानलक्षाधिपताऽन्यतः ॥ लक्षाधीशोविशेद्गर्भंतद्भिक्षाशीनगर्भभाक् ॥ १५ ॥ भिक्षापियत्रभिक्षुभ्योदत्तामलकसंमिता ॥ सुमेरुणापितुलितावाराणस्यांगुरुर्भवेत् ॥ १६ ॥ वर्षाशनंहियोदद्यात्काश्यांसीदत्कुटुंबिने ॥ यावंत्यब्दानितावंतियुगानिसदिवीज्यते ॥ १७ ॥ वाराणस्यांवर्षभोज्यंयोदद्यान्निरुपायिने ॥ सकदाचित्तृट्क्षुधानोदुःखंभुंक्तेनरर्षभः ॥ १८ ॥ वाराणस्यांनिवसतांयत्पुण्यमुपजायते ॥ तदेवसंवासयितुःफलंत्वविकलंभवेत् ॥ १९ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानियस्यानाम्नोपिकीर्तनात् ॥ त्यजंतिपापिनंकाशीसाकेनेहोपमीयते ॥ २० ॥ क्षेत्रेप्रविष्टमात्रेऽथभैरवेभीषणाकृतौ ॥ हाहेत्युक्त्वाब्रह्महत्यापातालतलमाविशत् ॥ २१ ॥ कपालंब्रह्मणोरुद्रःसर्वेषामेवपश्यताम् ॥ हस्तात्पतितमालोक्यननर्तपरयामुदा ॥ २२ ॥ विधेःकपालंनामुंचत्करमत्यंतदुःसहम् ॥ हरस्यभ्रमतःक्वापितत्काश्यांक्षणतोऽपतत् ॥ २३ ॥ शूलिनोब्रह्मणोहत्यानापैतिस्मचयाक्वचित् ॥ साकाश्यांक्षणतोनष्टाकथंकाशीनदुर्लभा ॥ २४ ॥

निरुपायिनेजीवनोपायरहिताय ॥ तृट्क्षुधासंपन्नंदुःखम् ॥ यद्वा तृट्क्षुधास्तृषःक्षुधाश्चतदुभयजन्यंसामान्यंवादुःखंनोभुंक्तेनप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ संवासयितुःसम्यग्वासंकारयितुः ॥ तुएवअविकलमेवसमग्रमेवभवेदित्यर्थः ॥ १९ ॥ नाम्नोपिकीर्तनात् ॥ किंपुनःप्रवेशनादिकादितिभावः ॥ १२० ॥ २१ ॥ रुत्संसारदुःखंभक्तानांद्रावयतीतिरुद्रःकालभैरवः ॥ २२ ॥ पुनरपिकाशींवर्णयति ॥ विधेरित्यारभ्यकपालमोचनमित्यतःप्राक्तनेन ॥ २३ ॥ २४ ॥

---

१ संपन्नेतिक्वचित्पाठः

२ दुस्सजमित्यपिपाठः

॥ २५ ॥ अविमुक्तस्यमंत्रद्वयमाह ॥ वाराणसीति ॥ २६ ॥ २७॥ आनंदेति ॥ काश्यांयस्यचित्तंसंस्मरतेसम्यक्स्मरतिकालभैरवमितिशेषः ॥ सतत्क्षेत्रनामश्रवणादानंदकाननेतिना
मश्रवणादपिभूयोनजायतइत्यर्थः ॥ आनंदकाननंतत्क्षेत्रनामस्मरणादितिचस्थलद्वयेपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २८ ॥ नियतमानसत्वंदुःशकमित्याशंक्यपक्षांतरमाह ॥ एनसामपीति ॥
कालात्कालयतिक्षेत्रस्थानिपापानीतिकालंपंचक्रोश्यादिप्रदक्षिणंतस्मात् ॥ यद्वा कालाद्रुद्रपिशाचभोगानंतरमित्यर्थः ॥ २९ ॥ १३० ॥ कपालमोचनमिति ॥ इहकाश्यामन्यत्रा

अतःप्रदक्षिणीकार्यापूजनीयापुरीत्वियम् ॥ २५ ॥ वाराणसीतिकाशीतिमहामंत्रमिमंजपन् ॥ यावज्जीवंत्रिसंध्यंतुजंतुर्जातुनजायते
॥ २६ ॥ अविमुक्तंमहाक्षेत्रंस्मरन्प्राणांस्तुयस्त्यजेत् ॥ दूरदेशांतरस्थोपिसोपिजातुनजायते ॥ २७ ॥ आनंदकाननेयस्यचित्तंसंस्मरतेस
दा ॥ तत्क्षेत्रनामश्रवणान्नसभूयोऽभिजायते ॥ २८ ॥ रुद्रावासेवसेन्नित्यंनरोनियतमानसः ॥ एनसामपिसंभारंकृत्वाकालाद्विमुच्यते
॥ २९ ॥ महाश्मशानमासाद्ययदिदैवाद्विपद्यते ॥ पुनःश्मशानशयनंनक्वापिलभतेपुमान् ॥ १३० ॥ कपालमोचनंकाश्यांयेस्मरिष्यंतिमान
वाः ॥ तेषांविनंक्ष्यतिक्षिप्रमिहान्यत्रापिपातकम् ॥ ३१ ॥ आगत्यतीर्थप्रवरेस्नानंकृत्वाविधानतः ॥ तर्पयित्वापितॄन्देवान्मुच्यतेब्रह्महत्यया
॥ ३२ ॥ अशाश्वतमिदंज्ञात्वावाराणस्यांवसंतिये ॥ देहांतेतत्परंज्ञानंतेषांदास्यतिशंकरः ॥ ३३ ॥ इयंकाशीपुरीविप्रसाक्षाद्रुद्रतनुःपरा ॥ अ
निर्वाच्यापरानंदादुष्प्राप्येशविरोधिभिः ॥ ३४ ॥ अस्यास्तत्त्वमहंजानेशिवभक्तिपरोपिवा ॥ मुच्यंतेजंतवोऽत्रैवयथायोगेनयोगिनः ॥ ३५ ॥
परंपदमियंकाशीपरानंदइयंपुरी ॥ इयमेवपरंज्ञानंसेव्याऽसौमोक्षकांक्षिभिः ॥ ३६ ॥ अत्रोषित्वापीशभक्तान्विरुणद्धितुयःकुधीः ॥ पुर्यैद्रु
ह्यतिवामूढस्तस्यान्यत्रात्रनोगतिः ॥ ३७ ॥

पिकृतंयत्पातकंतत्सर्वमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ तीर्थप्रवरेकपालमोचने ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अनिर्वाच्यावागगोचरा ॥ ३४ ॥ मुच्यंतेविदेहकैवल्यंप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ योगेनब्रह्मात्मनोरैक्यज्ञा
नेन ॥ ३५ ॥ परंपदमित्यादिसाधनेसाध्योपचारात् ॥ ३६ ॥ विरुणद्धिविशेषेणावृणोतिपीडयतीतियावत् ॥ निरुणद्धीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ अत्रोषित्वापीशभक्तैर्विरोधंचाचरेत्तुयइ
तिक्वचित्पाठः ॥ ३७ ॥

पापभक्षणामर्दकेतिनामद्वयंनिर्वक्ति ॥ कपालमोचनमितित्रिभिः ॥ तत्रैवमंदाकिन्यादक्षिणतटप्रदेशएव ॥ इदमायतनंश्रेष्ठंमणिमाणिक्यनिर्मितम् श्रीमतःकालराजस्यकलिकाला
तिहारिणः निजभक्तजनंपातियःपापात्पापभक्षणः क्षेत्रविघ्नकरान्पापान्पातयन्यातनाशतैः इयंमंदाकिनीरम्यातपस्तप्तुमिहागता काशीवाससुखंप्राप्यनाद्यापिदिवमीहतेइत्यग्रेवक्ष्य
माणत्वात् कालोदतीर्थस्यात्रैवसर्वलोकाऽनादिसिद्धत्वात् ॥ कुलस्तंभस्थलंतुयातनास्थलम् ॥ एतदप्युक्तंतत्रैव ॥ अयंसहिकुलस्तंभोयत्रश्रीकालभैरवः क्षेत्रपापकृतःशास्तिदर्शयं
स्तीव्रयातनामिति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रकारांतरेणकालभैरवनामनिर्वक्ति ॥ कलिमिति ॥ काशीनिवासिनांकलिंकलिनामानंकालंयुगंकलयतिनाशयतिअतोसौकालःस्मृतइ

कपालमोचनंतीर्थंपुरस्कृत्वातुभैरवः ॥ तत्रैवतस्थौभक्तानांभक्षयन्नघसंततिम् ॥ ३८ ॥ पापभक्षणमासाद्यकृत्वापापशतान्यपि ॥ कुतोबि
भेतिपापेभ्यःकालभैरवसेवकः ॥ ३९ ॥ आमर्दयतिपापानिदुष्टानांचमनोरथान् ॥ आमर्दकइतिख्यातस्ततोऽसौकालभैरवः ॥ ४० ॥ कलिं
कालंकलयतिसदाकाशीनिवासिनाम् ॥ अतःख्यातिंपरांप्राप्तःकालभैरवसंज्ञिताम् ॥ ४१ ॥ सदैवयस्यभक्तेभ्योयमदूताःसुदारुणाः ॥ पर
मांभीरुतांप्राप्तास्ततोसौभैरवःस्मृतः ॥ ४२ ॥ मार्गशीर्षाऽसिताष्टम्यांकालभैरवसंनिधौ ॥ उपोष्यजागरंकुर्वन्महापापैःप्रमुच्यते ॥ ४३ ॥ य
त्किंचिदशुभंकर्मकृतंमानुषबुद्धितः ॥ तत्सर्वंविलयंयातिकालभैरवदर्शनात् ॥ ४४ ॥ अनेकजन्मनियुतैर्यत्कृतंजंतुभिस्त्वघम् ॥ तत्सर्वंवि
लयत्याशुकालभैरवदर्शनात् ॥ ४५ ॥ कृत्वाचविविधांपूजांमहासंभारविस्तरैः ॥ नरोमार्गासिताष्टम्यांवार्षिकंविघ्नमुत्सृजेत् ॥ ४६ ॥

तिशेषः ॥ अतःख्यातिमित्यर्धंततोसौभैरवःस्मृतइतिद्वितीयश्लोकस्यानंतरंज्ञातव्यम् ॥ यद्वा ननुयथाश्रुतव्युत्पत्त्यनुसारेणकालसंज्ञितामितिवक्तव्येकथंकालभैरवसंज्ञितामित्युक्तं
तत्राह ॥ सदैवेति ॥ अग्रेवक्ष्यमाणस्यप्रथमंसिद्धवन्निर्दिष्टत्वान्नायंदोषइतिभावः ॥ अथवाकलयतिभीरुतांप्रापयतीत्यर्थः ॥ तदाऋजुरेवार्थःश्लोकस्य ॥ ४१ ॥ इदानींप्रकारांतरे
णभैरवनामव्युत्पादयति ॥ सदैवेति ॥ भक्तेभ्यएवबिभ्यतिकिंपुनस्तस्मादितिभावः ॥ ४२ ॥ कथमाराधितश्चैषआराधितःकुत्रकालइतिपंचमषष्ठप्रश्नयोरुत्तरमाह ॥ मार्गशीर्षेत्यादि
ना ॥ मार्गशीर्षाऽसिताष्टम्यामाग्रहायणिककृष्णाष्टम्याम् ॥ महापापैःकाश्यांकृतैः ॥ बहिःकृतानांप्रवेशमात्रेणनाशात् ॥ ४३ ॥ यत्किंचित्काशीकृतमित्येव ॥ दर्शनादत्र ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ वार्षिकंविघ्नमितिसाधारणम् ॥ क्षेत्रस्थंबहिस्थंचेत्यर्थः ॥ ४६ ॥

भूमिजोमंगलस्तस्यचवासरे ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अत्वरस्त्वरारहितः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ प्रतिभूताष्टमीकुजमिति ॥ भूताचचतुर्दशीअष्टमीचकुजश्चमंगलवा
सरस्तेतथाभूताष्टमीकुजाःभूताष्टमीकुजान्प्रतीतिप्रतिभूताष्टमीकुजंनभजेदित्यन्वयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकत्रिंशोध्या

अष्टम्यांचचतुर्दश्यांरविभूमिजवासरे॥ यात्रांचभैरवींकृत्वाकृतैःपापैःप्रमुच्यते॥ ४७ ॥ कालभैरवभक्तानांसदाकाशीनिवासिनाम्॥ वि
घ्नंयःकुरुतेमूढःसदुर्गतिमवाप्नुयात्॥ ४८ ॥ विश्वेश्वरेपियेभक्तानोभक्ताःकालभैरवे॥ काश्यांतेविघ्नसंघातंलभंतेतुपदेपदे ॥ ४९ ॥ तीर्थेका
लोदकेस्नात्वाकृत्वातर्पणमत्वरः॥ विलोक्यकालराजंचनिरयादुद्धरेत्पितॄन्॥ ५० ॥ अष्टौप्रदक्षिणीकृत्यप्रत्यहंपापभक्षणम्॥ नरोनपापै
र्लिप्येतमनोवाक्कायसंभवैः॥ ५१ ॥ तस्मिन्नामर्दकेपीठेजप्त्वास्वाभीष्टदेवताम्॥ षण्मासंसिद्धिमाप्नोतिसाधकोभैरवाज्ञया॥ ५२ ॥ वा
राणस्यामुषित्वायोभैरवंनभजेन्नरः॥ तस्यपापानिवर्धंतेशुक्लपक्षेयथाशशी॥ ५३ ॥ यंयंसंचिंतयेत्कामंपापभक्षणसेवया॥ बलिपूजोप
हारैश्चतंतंससमवाप्नुयात्॥ ५४ ॥ कालराजंनयःकाश्यांप्रतिभूताष्टमीकुजम्॥ भजेत्तस्यक्षयेत्पुण्यंकृष्णपक्षेयथाशशी॥ ५५॥ श्रुत्वाध्या
यमिमंपुण्यंब्रह्महत्यापनोदकम् ॥ भैरवोत्पत्तिसंज्ञंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५६ ॥ बंधनागारसंस्थोपिप्राप्तोपिविपदंपराम् ॥ प्रादुर्भावंभै
रवस्यश्रुत्वामुच्येतसंकटात्॥५७॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेभैरवप्रादुर्भावोनामैकत्रिंशोध्यायः॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥अ
गस्त्यउवाच॥ ॥बर्हियानसमाचक्ष्वहरिकेशसमुद्भवम्॥ कोसौकस्यसुतःश्रीमान्कीदृगस्यतपोमहत्॥१॥ कथंचदेवदेवस्यप्रियत्वंसमुपे
यिवान्॥काशीवासिजनीनोभूत्कथंवादंडनायकः॥२॥एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंप्रसादंकुरुमेविभो॥अन्नदत्वंचसंप्राप्तःकथमेषमहामतिः॥ ३॥

यः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्वाविंशतितमेध्यायेसर्वपापैकनाशके ॥ हरिकेशसमुत्पत्तिर्वर्ण्यतेऽतिमनोहरा ॥ १ ॥ एवंभूतोजितेंद्रियोप्यहंक्षेत्राद्बहिर्निष्कासितःकालराजव
दनेनापीतिपरमाश्चर्येणदंडपाणेरप्युत्पत्त्यादिकंपृच्छति ॥ बर्हीतिचतुर्भिः ॥ बर्हियानमयूररथ ॥ १ ॥ समुपेयिवान्प्राप्तवान् ॥ काशीवासिजनीनोऽभूत्काशीवासिजनेषुप्रख्यातोभू
त् ॥ काशीवासिजनेष्वासीदितिक्वचित्पाठः ॥ दंडनायकोदंडधर्ता ॥ २ ॥ अन्नदत्वंचकाशीवासिजनेष्वित्येव ॥ ३ ॥

संभ्रमोविभ्रमश्चोभौकथंतदनुगामिनौ ॥ विभ्रांतिकारिणौक्षेत्रवैरिणांसर्वदानृणाम् ॥ ४ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ सम्यगापृच्छिभवताकाशीवासिसमाहितम् ॥ कुंभसंभवविप्रर्षेदंडपाणिकथानकम् ॥ ५ ॥ यदाकर्ण्यनरःप्राज्ञकाशीवासस्ययत्फलम् ॥ निष्प्रत्यूहंतदाप्नोतिविश्वभर्त्तुरनुग्रहात् ॥ ६ ॥ रत्नभद्रइतिख्यातःपर्वतेगंधमादने ॥ यक्षःसुकृतलक्षश्रीःपुरापरमधार्मिकः ॥ ७ ॥ पूर्णभद्रंसुतंप्राप्यसोऽभूत्पूर्णमनोरथः ॥ वयश्चरममासाद्यभुक्त्वाभोगाननेकशः ॥ ८ ॥ शांभवेनाथयोगेनदेहमुत्सृज्यपार्थिवम् ॥ आससादशिवंशांतंशांतसर्वेंद्रियार्थकः ॥ ९ ॥ पितर्युपरतेसोऽथपूर्णभद्रोमहायशाः ॥ सुकृतोपात्तविभवभवसंभोगभुक्तिभाक् ॥ १० ॥ सर्वान्मनोरथाँल्लेभेविनास्वर्गैकसाधनम् ॥ गार्हस्थ्याश्रमनेपथ्यंपथ्यंपैतामहंमहत् ॥ ११ ॥ संसारतापसंतप्तावयवामृतसीकरम् ॥ अपत्यंपततांपोतंबहुक्लेशमहार्णवे ॥ १२ ॥ पूर्णभद्रोऽथसंवीक्ष्यमंदिरंसर्वसुंदरम् ॥ तद्बालकोमलालापविकलंत्यक्तमंगलम् ॥ १३ ॥

नृणामित्युपलक्षणम् क्षेत्रवैरिमात्राणामित्यर्थः ॥ तत्रप्रथमश्लोकेप्रश्नचतुष्टयंद्वितीयेद्वयंतृतीयेएकश्चतुर्थेचैकइत्यष्टौप्रश्नाः ॥ ४ ॥ प्रश्नमभिनंदति ॥ सम्यगिति ॥ सम्यगासमंताद्धितंसमाहितम् ॥ सदाहितमितिक्वचित् कथानकंआभाषणंकथेत्यर्थः ॥ कथात्मकमितिपाठेकथारूपमित्यर्थः ॥ ५ ॥ कथानकमेवविशेषयन्श्रोतृप्ररोचनायतच्छ्रवणफलमाह ॥ यदाकर्ण्येति ॥ नरोमनुष्यमात्रः ॥ हेप्राज्ञेतिसाभिप्रायसंबोधनम् ॥ एतादृक्प्रश्नःपंडितस्यतवोचितइतिभावः ॥ ६ ॥ प्रथमप्रश्नत्रयस्यप्रत्युत्तरंवक्तुमाख्यायिकामाह ॥ रत्नभद्रइति ॥ यक्षोदेवयोनिविशेषः ॥ सुकृतंलक्षयतीतिसुकृतलक्षातथाविधाश्रीर्यस्यसतथोक्तः ॥ तत्रहेतुः ॥ परमधार्मिकइति ॥ ७ ॥ ८ ॥ शांभवेनशिवध्यानात्मकेन ॥ शांताःसर्वेंद्रियार्थाविषयायस्यसशांतसर्वेंद्रियार्थकः ॥ स्वार्थैकः ॥ त्यक्तेतिक्वचित् ॥ ९ ॥ पितरीति ॥ पितरिमृतेऽनंतरंसपूर्णभद्रोऽपत्यंविनासर्वान्मनोरथाँल्लेभइत्यग्रिमेणान्वयः ॥ कथंभूतः महायशाबृहत्कीर्तिः ॥ पुनःकीदृशः ॥ सुकृतेनोपात्तायेविभवाःसमृद्धयस्तैर्येभवसंभोगाःसांसारिकाभोगास्तेषांभुक्तिंभजतइतितथा ॥ १० ॥ अपत्यंविशिनष्टि ॥ स्वर्गैकसाधनमिति षडक्षराधिकेनसार्धेन नेपथ्यंभूषणम् ॥ पैतामहंमहत्पथ्यंपितामहादीनामत्यंतहितकरमित्यर्थः ॥ ११ ॥ संसारतापैःसंतप्ताअवयवायेषांतेषाममृतसीकरंसुधाकणम् ॥ पततांबहुकेशमहार्णवेसंसारसागरेमज्जतांपोतंनावम् ॥ १२ ॥ पूर्णभद्रइति ॥ पूर्णभद्रःस्वर्गैकसाधनमपत्यंविनामंदिरंसंवीक्ष्यकनककुंडलामाहूयोवाचेतितृतीयेनान्वयः ॥ तत्प्रसिद्धंमंदिरमित्यन्वयः ॥ विकलंरहितम् ॥ १३ ॥

शून्यंदरिद्रहृदिवजीर्णारण्यमिवाथवा ॥ पांथवस्रांतरमिवखिन्नोऽतीवानपत्यवान् ॥ १४ ॥ आहूयगृहिणींसोऽथयक्षःकनककुंडलाम् ॥ उवाचयक्षिणींश्रेष्ठांपूर्णभद्रोघटोद्भव ॥ १५ ॥ नहर्म्यंसुखदंकांतेदर्पणोदरसुंदरम् ॥ मुक्तागवाक्षसुभगंचंद्रकांतशिलाजिरम् ॥ १६ ॥ पद्मरागेंद्रनीलार्चिरर्चिताट्टालकंक्वणत् ॥ विद्रुमस्तंभशोभाढ्यंस्फुरत्स्फटिककुड्यवत् ॥ १७ ॥ प्रेंखत्पताकानिकरंमणिमाणिक्यमालितम् ॥ कृष्णागुरुमहाधूपबहुलामोदमोदितम् ॥ १८ ॥ अनर्घ्यासनसंयुक्तंचारुपर्यंकभूषितम् ॥ रम्यार्गलकपाटाढ्यंदुकूलच्छन्नमंडपम् ॥ १९ ॥ सुरम्यरतिशालाढ्यंवाजिराजिविराजितम् ॥ दासीदासशताकीर्णंकिंकिणीनादनादितम् ॥ २० ॥ नूपुरारावसोत्कंठकेकिकेकारवाकुलम् ॥ कूजत्पारावतकुलंगुरुसारीकथा[1]वरम् ॥ २१ ॥ खेलन्मरालयुगलंजीवंजीवककांतिमत् ॥ माल्याहूतद्विरेफाणांमंजुगुंजारवावृतम् ॥ २२ ॥ कर्पूरैणमदामोदसोदरानिलवीजितम् ॥ क्रीडामर्कटदंष्ट्राग्रीकृतमाणिक्यदाडिमम् ॥ २३ ॥

शून्यमितिदृष्टांतत्रयेणसंबध्यते पांथवत्पांथस्येव ॥ १४ ॥ पूर्णभद्रइतिपुनरुक्तिरन्वयार्था ॥ पूर्णंसंपूर्णंभद्रंयस्यसतथेतिवा ॥१५॥ किमुवाचतदाह नहर्म्यमिति ॥ हर्म्यंविशिनष्टि॥ दर्पणेत्यादिनागर्भरूपेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ गवाक्षंभित्तिच्छिद्रम् ॥ अजिरमंगनम् ॥ १६ ॥ पद्मरागाणामिंद्रनीलानांचार्चिर्भिर्दीप्तिभिरर्चिताअत्युज्ज्वलाअट्टालकायस्मिंस्तत् ॥ क्वणत्शब्दायमानंप्रतिस्वनवदित्यर्थः ॥ विद्रुमःप्रवालः ॥ कुड्यंभित्तिः ॥ १७ ॥ प्रेंखत्पताकानिकरंप्रेंखंतीनांचलंतीनांपताकानांनिकरःसमूहोयस्मिंस्तत् ॥ कृष्णागुरुभिःकालागुरुभिर्योमहाधूपस्तेनजातोयोबहुलामोदोमहान्गंधस्तेनमोदितमामोदितम् ॥ १८ ॥ पर्यंकानिखट्वाः ॥ अर्गलानिपरिघाः ॥ १९ ॥ राजिःसमूहः ॥ क्वणदित्युक्तंविवृणोति ॥ किंकिणीनादनादितमित्यादिना ॥ यद्वा क्वणदितिवेदाध्ययनादिभिरितिज्ञातव्यम् ॥ २० ॥ नूपुरारावेणसोत्कंठायेकेकिनोमयूरास्तेषांकेकारवैराकुलंव्याप्तम् ॥ गुरुमहत् ॥ सारीसारिकाक्रीडापक्षिणी ॥ शुकसारीतिक्वचित् ॥ २१ ॥ खेलत्क्रीडत्मरालयुगलंहंसयुग्मंयस्मिंस्तत् ॥ जीवंजीवकैश्चकोरैःकांतिमत्शोभायुक्तम् ॥ माल्यानांगंधैराकृष्टत्वाद्भ्रमराणांमाल्याहूतद्विरेफाणामित्युक्तम् ॥ तेषांमंजुगुंजैर्मनोहराव्यक्तैरासमंताद्रवैरावृतम् ॥ २२ ॥ कर्पूरैणमदयोर्यआमोदस्तेनसहितमुदरंयस्यतेनानिलेनवीजितम् ॥ क्रीडावानरैर्दंष्ट्राग्रीकृतानिमणिमाणिक्यान्येवमणिमाणिक्यमयानिवादाडिमानियस्मिन् ॥ अथवाखेलावलीमुखैर्दंष्ट्राग्रीकृतानिमाणिक्यानिदाडिमफलानीवयस्मिन् ॥ २३ ॥

---

[1] रवमितिक्वचित्पाठः

दाडिमीबीजानीतिसंभ्रांतैःशुकैस्तुंडैःकृत्वाआत्तानिगृहीतानिमौक्तिकानियस्मिंस्तत् ॥ एतेनविशेषणद्वयेनमाणिक्यानांमुक्ताफलानांचबाहुल्यंसूचितम् ॥ २४ ॥ कमलानांकमलायावामोदआमोदोहर्षोवायस्मिन् ॥ गर्भरूपमुखंपुत्रमुखम् ॥ गर्भस्यापत्यस्यरूपयुक्तंमुखमितिवा ॥ २५ ॥ यद्युपायोऽस्तिपुत्रोत्पत्तावितिशेषः॥नविद्यतेंगजःपुत्रोयस्मिंस्तत् ॥२६॥ ॥२७॥प्रलपंतमितिलोकोक्तिः ॥ प्रोच्चैरिवेतिवान्वयः ॥ अंतर्मनसि ॥ २८ ॥ यद्यतः ॥ २९ ॥३०॥ नन्वदृष्टमेवफलसिद्धौकारणंकिमुद्यमेनतत्राह ॥ दैवमिति ॥ दैवमेवहेतुरितियद्व

दाडिमीबीजसंभ्रांतशुकतुंडात्तमौक्तिकम् ॥ धनधान्यसमृद्धंचपद्मालयमिवापरम् ॥ २४ ॥ कमलामोदगर्भंचगर्भरूपंविनाप्रिये ॥ गर्भरूपमुखंप्रेक्ष्येकथंकनककुंडले ॥ २५ ॥ यद्युपायोऽस्तितद्ब्रूहिधिगपुत्रस्यजीवितम् ॥ सर्वंशून्यमिवाभातिगृहमेतदनंगजम् ॥ २६ ॥ धिगेतत्सौधसौंदर्यंधिगेतद्धनसंचयम् ॥ विनापत्यंप्रियतमेजीवितंचधिगावयोः ॥ २७ ॥ प्रलपंतमिवप्रोच्चैःप्रियंकनककुंडला ॥ बभाषेंऽतर्विनिःश्वस्ययक्षिणीसापतिव्रता ॥ २८ ॥ ॥ कनककुंडलोवाच ॥ ॥ किमर्थंखिद्यसेकांतज्ञानवानसियद्भवान् ॥ अत्रोपायोऽस्त्यपत्याप्त्यैविस्रब्धमवधारय ॥ २९ ॥ किमुद्यमवतांपुंसांदुर्लभंहिचराचरे ॥ ईश्वरार्पितबुद्धीनांस्फुरंत्यग्रेमनोरथाः ॥ ३० ॥ दैवंहेतुंवदंत्येवंभृशंकापुरुषाःपते ॥ स्वयंपुराकृतंकर्मदैवंतच्चनहीतरत् ॥ ३१ ॥ ततःपौरुषमालंब्यतत्कर्मपरिशांतये ॥ ईश्वरंशरणंयायात्सर्वकारणकारणम् ॥ ३२ ॥ अपत्यंद्रविणंदाराहाराहर्म्यंहयागजाः ॥ सुखानिस्वर्गमोक्षौचनदूरेशिवभक्तितः ॥ ३३ ॥ विधातुःशांभवींभक्तिंप्रियसर्वेमनोरथाः ॥ सिद्धयोष्टौगृहद्वारंसेवंतेनात्रसंशयः ॥ ३४ ॥ नारायणोपिभगवानंतरात्माजगत्पतिः ॥ चराचराणामविताजातःश्रीकंठसेवया ॥ ३५ ॥ ब्रह्मणःसृष्टिकर्तृत्वंदत्तंतेनैवशंभुना ॥ इंद्रादयोलोकपालाजाताःशंभोरनुग्रहात् ॥ ३६ ॥

दंतीत्यर्थः ॥ एवमिति ॥ दैवंहेतुरेवंकापुरुषावदंतीत्यन्वयः ॥ एवंवदनेकुतस्तेषांकुत्सितपुरुषत्वंतत्राह ॥ तच्चतत्पुनर्दैवंहियस्मात्पुरास्वयंकृतंकर्मनेतरदिति ॥ ३१ ॥ पुरुषकारस्यकारणत्वेस्थितेफलितमाह ॥ ततइति ॥ तत्पापपुण्यलक्षणंकर्मयस्मात्ततत्कर्मअज्ञानंपुराकृतंकर्मेतिवातस्यपरिशांतयेनाशायईश्वरंशरणंयायाद्गच्छेदिति ॥ ३२ ॥ नकेवलमेतावदपित्वपत्यमिति ॥ ३३ ॥ विधातुरिति ॥ शांभवींभक्तिविधातुःकर्तुर्यस्यकस्यचिदित्यर्थः ॥ ३४ ॥ तदेवदर्शयति ॥ नारायणोपीत्यादिना ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

मृत्युंजयतीतिमृत्युंजयंसुतंनंदिनंशिलमत्तीतिशिलादःकश्चिदृषिर्लेभेलब्धवानिति ॥ शंभोरनुग्रहादित्यनुषज्जते॥ उत्तरत्राप्यस्ययथासंभवमन्वयः॥ एवंहिलैंगेश्रूयते ॥ शालंकायनात्मजःशिलादनामामुनिर्बहुकालंतपस्तेपेततस्तपसातुष्टेनदेवराजेनागत्यवरंवरयेत्यभिहितम्॥शिलादोप्ययोनिजंमृत्युहीनंसुव्रतंपुत्रंवव्रे तच्छ्रुत्वेंद्रेणाभ्यधायि योनिजंमृत्युसंयुतंपुत्रंदास्याम्यन्यंनदास्यामियतोऽयोनिजामृत्युहीनानसंति यतःपितामहोप्ययोनिजोमृत्युहीनश्चनभवतिसोपिअंडजःपद्मजोमहादेवांगजोभवान्यास्तनयःपरार्धद्वयनाशेनश्यतिचेतिश्रूयते किमुतान्यस्यवार्ता किंतुयदिदेवेश्वरोरुद्रःप्रसीदतितदामृत्युहीनोऽयोनिजःपुत्रोदुर्लभोनभवति अन्यथामयावाब्रह्मणावाविष्णुनावैतादृशःपुत्रोदातुंनशक्यइत्येवंतमनुगृह्यमहेंद्रोययौततोमहेंद्रेगतेभवमाराधयतःशिलादस्यदिव्यंवर्षसहस्रत्रयंक्षणमिवगतम् ततोवल्मीकेनावृतांगंतक्षिस्त्रीगणैर्वज्रसूचीमुखैश्चान्यैरक्तस्त्रीभिश्चसर्वतोनिर्मांसरुधिरत्वचंविज्ञायसगणःसोमः प्रादुरभूत् तपसाऽलंसर्वज्ञंसर्वशास्त्रार्थपारगंपुत्रंदास्यामीतिचोक्तवान् ततोभवंप्रणम्यशिलाशनउवाचायोनिजंमृत्युहीनंसुव्रतंपुत्रमिच्छामीति ततःश्रीरुद्रःप्राह पुराममावतारार्थंब्रह्मणामुनिभिर्देवैश्चाहमाराधितोऽतोहमेवायोनिजोमृत्युहीनोनंदिनामातवपुत्रोभविष्यामीति ततोयज्ञांगणंकर्षतःशिलादस्यशंभोराज्ञयानंदिकेश्वरोजातइति ॥ तथाहि सनत्कुमारंप्र

मृत्युंजयंसुतंलेभेशिलादोप्यनपत्यवान् ॥ श्वेतकेतुरपिप्रापजीवितंकालपाशितः॥ ३७॥

तिनंदिकेश्वरवाक्यम् प्रजाकामःशिलादोऽभूत्पितामममहामुने सोपीहसुचिरंकालंतपस्तेपेसुदुश्चरमित्यादि ॥ ग्रंथगौरवभयात्समग्रंनलिख्यते॥ एवमग्रेपि ॥ श्वेतकेतुरितितस्यैवनामांतरम् ॥ कालपाशितःकालेनपाशेनबद्धः ॥ एवंहिश्रूयतेतत्रैव॥ श्वेतोनामकश्चिन्मुनिर्गतायुर्गिरिगह्वरेमहादेवमभ्यर्च्यस्तौतिस्म ततश्चप्राप्तकालंतंनेतुंकालःसान्निध्यमकरोत् तदाप्राप्तकालोपिश्वेतस्तंकालंदृष्ट्वाविश्वेशमभ्यर्चतोमेवराकःकालःकिंकरिष्यति यतोमृत्योरपिमृत्युरहंस्थितोऽस्मीतिभावयन्शंकरमनुस्मरन्शंकरंपूजयामास तंतादृशंनिर्भयंदृष्ट्वाकालः सस्मितमाह हेविप्रएह्येहिकिमनयापूजया यतोममाग्रतस्त्वांब्रह्मविष्णुमहेश्वराअपिपरित्रातुंनशक्नुवंति अनेनरुद्रेणममकिम् विधिवशादेवयस्माद्गतासुस्त्वंतस्मात्त्वांनेतुमहमुद्यतइति ततस्तस्यधर्ममिश्रितंभयंकरमेवंश्रुत्वासमुनिर्हारुद्रेतिविललाप पश्चादेकयादृशाबाष्पमिश्रयासंप्रेक्ष्योवाचास्मिंल्लिंगेममवृषध्वजःस्यस्त्यस्तिचेत्त्वयाविधिनावाकिम् तस्माद्यथागतंतथागच्छ तदनंतरंतद्वचनंश्रुत्वातीक्ष्णदंष्ट्रोभयंकरःकालःपाशहस्तःसिंहनादंकृत्वामुहुर्मुहुरास्फोट्यकालप्राप्तंतंमुनिबबंधआहच मयात्वंबद्धोसियमालयंनेतुंतवरुद्रेणममकिंकृतमद्यक्ववासरुद्रस्तवभक्तिर्वाकुत्रपूजावाकुत्रपूजाफलंवाकुत्राहंवाकममभीतिर्वाक्कातोऽस्मिंल्लिंगेचेत्तवशंकरःकथंनिश्चेष्टइतिकथय तदनंतरंनंदिनागणेश्वरैश्चसहद्विजंनिहंतुमागतंकालंनिहंतुं भगवान्लिंगात्प्रादुर्बभूव ततश्चकालस्तंरुद्रंनिरीक्ष्यक्षणाज्जीवितंविससर्जपपातचेति ॥ तथाहि ॥ श्वेतोनाममुनिःश्रीमान्गतायुर्गिरिगह्वरइत्यादि ॥ ३७ ॥

क्षीरार्णवाधिपतितामिति ॥ एवंहिमहाभारतेश्रूयते ॥ उपमन्युःकिलदुग्धंपिबतोमुनिकुमारान्दृष्ट्वामातरंदुग्धंनिर्बंधेनयाचितवान् तन्माताचदारिद्र्यवशाद्दुग्धाभावात्पिष्टेनदुग्धंनिर्मायादात् तत्पीत्वासौननर्त्त तदेतत्सर्वंज्ञात्वाबालाजहसुः ततोहास्यकारणंपृष्टवतेतस्मैस्वदारिद्र्यंमातान्यवेदयत् ॥ तज्ज्ञात्वाश्रीमहादेवमाराध्यदुग्धसागराधिपत्यंसलेभइति ॥ अंधकोपीति ॥ एवंहिवामनपुराणेश्रूयते ॥ अंधकोहिदैत्याधिपस्तत्संनिधौनारदःसमागम्यबहुधातंस्तुत्वोवाच त्वंपुरुषरत्नंत्वत्सदृशंतवस्त्रीरत्नंनास्ति ततस्तेनोक्तम् तर्हिब्रह्मन्कथयकुत्र मत्सदृशंस्त्रीरत्नंविद्यतइति तदानारदेनोक्तंब्रह्मांडेत्रयमेवस्त्रीरत्नंविद्यते सत्यलोकेसावित्री वैकुंठेलक्ष्मीः मर्त्यभूमौकैलासेचपार्वतीति तत्रत्वंसामर्थ्यंचेन्निकटवर्त्तित्वात्पार्वतींसमानयेति ततःसकामाभिभूतःपार्वतीमभिलष्यप्रमथैःसार्धंवारंवारंबहुयुद्धंकुर्वन्नेकदेश्वरेणवर्षाणामयुतंत्रिशूलाग्रेप्रोतआतपेनातिशुष्कईश्वरध्यानेननिष्पापःसन्नीईश्वरंतुष्टाव ततोमहेशेनानुगृहीतःपुत्रंपरिकल्प्यदेव्यादत्तस्ततःसन्गणानामाधिपत्येपदेऊर्जितउद्रिक्तोभृंगीशोनामबभूवेति ॥३८॥ जिगायशार्ङ्गिणमिति ॥ अत्रैवंकथालैंगे ॥ ब्रह्मणःक्षुतसंभवस्यलब्धवज्रस्यस्वकार्यार्थमिंद्रप्रेरणयास्वेच्छयैवनरशरीरेणसंजातनरपालस्यक्षुपस्यच्यवनात्मजस्यदधीचस्यचक्षत्रियएवश्रेष्ठोविप्रएवश्रेष्ठइतिमित्रभावेनचिरप्रसंगाद्विवादोऽभूत्ततःकदाचिद

क्षीरार्णवाधिपतितामुपमन्युरवाप्तवान्॥ अंधकोप्यभवद्भृंगीगाणपत्यपदोर्जितः॥ ३८॥
जिगायशार्ङ्गिणंसंख्येदधीचिःशंभुसेवया ॥ प्राजापत्यपदंप्रापदक्षःसंशील्यशंकरम्॥ ३९॥

ष्टलोकपालानांवपुर्वयोधारयतोऽहमिंद्रोहंवह्निरहंयमादिरीश्वरइतित्वयाच्यावनेनाहंनावमंतव्यःकिंतुसदासंपूजनीयइतितस्यक्षुपस्यमतंश्रुत्वादधीचआत्मनोमहत्वाद्वाममुष्ट्याक्षुपंमूर्ध्निव्यताडयत् ततश्चक्रोधात्क्षुपोबलवांस्तपोऽन्वितोवज्रधरतुल्योवज्रेणदधीचंचिच्छेद ततोदधीचोभूमौनिपपात पतित्वाचदुःखाच्छुक्रंसस्मार शुक्रोप्यागत्यदधीचस्यदेहंयोगबलात्संधयामासआहच भोदधीचोमापतिंसमाराध्यावध्योभव मयापिमृतसंजीवनीविद्याततएवलब्धा शंभुभक्तानांमृत्युभयंनास्त्येव मृतसंजीवनीमपितुभ्यमहंददामीतिमृतसंजीवनमंत्रंकथितवान् तस्यतद्वाक्यंश्रुत्वातपसाशंकरमाराध्यवज्रास्थित्वमवध्यत्वंचावाप एवंपरमेश्वरमाराध्यावध्यत्वंवज्रास्थित्वंचप्राप्यपादमूलेनराजेंद्रंसभायांमूर्ध्निप्रयत्नतोऽताडयत् ततःक्षुपोदधीचंपुनरपिवज्रेणताडयामास तत्ताडनंतस्यवज्रबद्धशरीरस्यपरमेशस्यप्रभावान्मनागपिदुःखायनाभूत् तदादधीचस्यावध्यत्वमहीनत्वंचदृष्ट्वाक्षुपोविष्णुंपूजयामास पूजयाचसंतोषेणदत्तदर्शनंभगवंतंतुष्टावच स्तुत्याप्रत्यक्षीभूतस्यचविष्णोरग्रेतस्यकेभ्योपिभयाभावंचवामपादताडनादिकंचकथयित्वायथाऽहंतंजेष्यामितथाकर्त्तुमर्हतिभवानितिकथितवान् ॥ तदाविष्णुनोक्तंब्राह्मणमात्रस्यतावत्कस्यापिभयंनास्तिशिवभक्तानांतुप्राणिमात्राणां दधीचस्यतदुभयरूपत्वाद्भयंनास्तीतिकिंवक्तव्यम् तस्मात्तवविजयोनास्ति तथापि

दक्षयज्ञेतस्यशापेनसुरैःसार्धंममविनाशोभवितापुनरुत्थानंचेति ससुरस्यमेशापार्थंतस्यदुःखंकरोमिसर्वंयत्नेनतमेत्यतवविजयाययत्नंकरिष्यामि तदातथास्त्वितिक्षुपेणाभिहितेब्राह्मणवेषंकृत्वादधीचस्याश्रमंप्राप्यतमभिवंद्यप्राह भोदधीचत्वत्तोहमेकंवरंवृणेतंदातुमर्हसीति॥ ततस्तेनोक्तंतवाभिप्रेतंमयाज्ञातंब्राह्मणरूपेणक्षुपार्थंतेनाराधितोभक्तवात्सल्येनत्वंविष्णुरेवागतोसितथाप्यहंनबिभेमि रुद्रार्चकस्यभीतिरस्तिचेत्तर्हिसर्वज्ञस्त्वंवद देवदैत्यद्विजादप्येतस्मिन्जगतिनाहंबिभेमीति तदाविष्णुर्दधीचस्यवचःश्रुत्वाद्विजतांक्षणाद्विहायस्वरूपंगृहीत्वासस्मितंप्राह भवार्चनरतस्यतवभयंनास्त्येवसर्वज्ञएवभवांस्तथापिममनियोगात्सदसिक्षुपंप्रतिजयस्तवपरंतुत्वत्तोहंबिभेमीतिसकृद्वक्तुमर्हसीति एवंसांत्वंविष्णोर्वाक्यंश्रुत्वापिनबिभेमीतितंप्राह ततस्तस्यतादृशंवचःश्रुत्वाकुपितोहरिस्तंदिधक्षुश्चक्रंमुमोच ततोदधीचस्यप्रभावात्सुदारुणमपितच्चक्रंक्षुपस्यसंनिधावेवकुंठितधारमभवत् कुंठितधारंतच्चक्रंदृष्ट्वादधीचआहशिवस्यएतच्चक्रंततस्त्वयालब्धंमांनजिघांसति अतोब्राह्माद्यैरस्त्रैर्मांहंतुंप्रयत्नंकुर्विति तस्यतद्वचःश्रुत्वासर्वाण्यस्त्राणितस्मैससर्ज देवाअपिविष्णोःसाहाय्यंचक्रुः तदाकुशमुष्टिमादायभवंसंस्मरन्दधीचिःससर्ज सचकुशमुष्टिर्दिव्यंकालाग्निसदृशप्रभंत्रिशूलमभवत् तेनचदेवान्दग्धुंसमतिचक्रे तदस्त्रप्रभावान्नारायणादिभिस्त्यक्तान्यस्त्राणिचप्रणेशुर्देवाश्चदुद्रुवुः तत

मनोरथपथातीतंयच्चवाचामगोचरम् ॥ गोचरोगोचरीकुर्यात्तत्पदंक्षणतोमृडः ॥ ४० ॥
अनाराध्यमहेशानंसर्वदंसर्वदेहिनाम्॥ कोपिक्वापिकिमप्यत्रनलभेतेतिनिश्चितम्॥ ४१ ॥

आत्मनःसदृशान्दिव्यान्लक्षायुतान्गणान्सभगवान्ससर्जतान्सर्वानेकैवसमुनिसत्तमोददाह ततस्तस्यविस्मापनार्थायहरिर्विश्वमूर्तिरभूत्तंदृष्ट्वादधीचेनोक्तंहेमहाविष्णोमायांत्यजममाप्येतादृशंविश्वरूपंत्वंपश्येत्युक्त्वास्वतनौविश्वरूपंदर्शयामासआहचहरिमनयामाययाकिम् तस्मान्मायांत्यक्त्वायोद्धुमर्हसीति एवंतस्यवचःश्रुत्वोत्तमंमाहात्म्यंचदृष्ट्वादेवाश्चभूयोपिदुद्रुवुर्नारायणंचनिश्चेष्टंब्रह्मावारयामास ततोब्रह्मणोवचनंनिशम्यतेननिर्जितस्तंमहामुनिंप्रणिपत्यभगवान्ययौ ततःक्षुपोपिदुःखातुरोभूत्वादधीचंब्राह्मणाएवश्रेष्ठाःमयाऽपराद्धंक्षमस्वेतिप्रार्थयामास ततोदधीचस्तंराजानमनुगृह्यसुरोत्तमान्दक्षयज्ञेविष्णुनागणैश्चसमंहेदेवाःध्वस्ताभवतेतिशशाप क्षुपंसंबोध्यब्राह्मणाएवपूज्याइत्याद्युक्त्वास्वोटजंप्रविवेश दधीचमभिवंद्यक्षुपोपिविस्मितःसन्जगामेति ॥ तथाहि ॥ ब्रह्मपुत्रोमहातेजाराजाक्षुपइतिश्रुतः अभून्मित्रंदधीचस्यमुनींद्रस्यनरेश्वरइत्यादि ॥ संशील्यसम्यग्ध्यात्वा ॥ एतच्चीश्वरद्वेषात्पूर्वंपश्चाद्वाज्ञातव्यम् ॥३९॥ किंबहुनासंक्षेपतःशृण्वित्याह मनइति ॥ मनोरथपथातीतंवाचामगोचरंयत्पदंकैवल्यंतत्गोचरःप्रत्यक्षीभूतःसन्मृडःक्षणतस्तत्क्षणएवगोचरीकुर्यात्प्रत्यक्षीकुर्याद्दद्यादित्यर्थः॥ ४० ॥ अन्वयमुक्त्वाव्यतिरेकमाहानाराध्येति ॥ ४१ ॥

फलितमुपसंहरति ॥ तस्मादिति ॥ हेप्रियसर्वजनीनकंसर्वलोकश्रेष्ठमतिप्रसिद्धमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ काम्यतइतिकामः पुत्ररूपंकामंपुत्रकामंपुत्ररूपमभिलाषमित्यर्थः ॥ पुत्र
रूपंवरंवा ॥ ४४ ॥ नादेश्वरंॐकारम् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रीतिदायंहर्षेणदेयंवस्त्रालंकरणादिकमित्यर्थः ॥ त्वष्टाभूदितिशेषः ॥ त्वष्टासतीददाविति पूर्वक्रियायावानुषंगः ॥ ४७ ॥४८॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेनशंकरंशरणंव्रज ॥ यदिच्छसिप्रियंपुत्रंप्रियसर्वजनीनकम् ॥ ४२ ॥ इतिश्रुत्वावचःपत्न्याःपूर्णभद्रःसयक्षराट् ॥ आरा
ध्यश्रीमहादेवंगीतज्ञोगीतविद्यया ॥ ४३ ॥ दिनैःकतिपयैरेवपरिपूर्णमनोरथः ॥ पुत्रकाममवापोच्चैस्तस्यांपत्न्यांदृढव्रतः ॥ ४४ ॥ नादे
श्वरंसमभ्यर्च्यकैःकैर्नापिस्वचिंतितम् ॥ तस्मात्काश्यांप्रयत्नेनसेव्योनादेश्वरोनृभिः ॥ ४५ ॥ अंतर्वत्न्यथकालेनतत्पत्नीसुषुवेसुतम् ॥ त
स्यनामपिताचक्रेहरिकेशइतिद्विज ॥ ४६ ॥ प्रीतिदायंददौचाथभूरिपुत्राननेक्षणात् ॥ पूर्णभद्रस्तथागस्त्यत्वष्टाकनककुंडला ॥ ४७ ॥ बा
लोऽपिपूर्णचंद्राभवदनोमदनोपमः ॥ वृद्धिंप्रतिक्षणंप्रापशुक्लपक्षइवोडुराट् ॥ ४८ ॥ यदाष्टवर्षदेशीयोहरिकेशोऽभवच्छिशुः ॥ नित्यंत
दाप्रभृत्येवंशिवमेकममन्यत ॥ ४९ ॥ पांसुक्रीडनसक्तोपिकुर्याल्लिंगंरजोमयम् ॥ शाद्वलैःकोमलतृणैःपूजयेच्चसकौतुकम् ॥ ५० ॥ आ
कारयतिमित्राणिशिवनाम्नाऽखिलानिसः ॥ चंद्रशेखरभूतेशमृत्युंजयमृडेश्वर ॥ ५१ ॥ धूर्जटेखंडपरशोमृडानीशत्रिलोचन ॥ भर्गशंभो
पशुपतेपिनाकिन्नुग्रशंकर ॥ ५२ ॥ श्रीकंठनीलकंठेशस्मरारेपार्वतीपते ॥ कपालिन्भालनयनशूलपाणेमहेश्वर ॥ ५३ ॥ अजिनांबरदि
ग्वासःस्वर्धुनीक्लिन्नमौलिज ॥ विरूपाक्षाहिनेपथ्यगृणन्नामावलीमिमाम् ॥ ५४ ॥ सवयस्कानितिमुहुःसमाहूयतिलालयन् ॥ शब्दग्र
हौनगृह्णीतस्तस्यान्याख्यांहराहृते ॥ ५५ ॥ पद्भ्यांनपद्यतेचान्यहृतेभूतेश्वराजिरात् ॥ द्रष्टुंरूपांतरंतस्यवीक्षणेनविचक्षणे ॥ ५६ ॥

एवंवक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ ४९ ॥ तमेवप्रकारंदर्शयति ॥ पांस्विति ॥ शाद्वलैर्हरिततृणैः ॥ ५० ॥ शिवनाम्नेत्युक्तंतदेवनामदर्शयति ॥ चंद्रशेखरेतिसपादत्रयेण ॥ ५१ ॥ खंडपरशोभ
ग्रकुठार ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अहिनेपथ्यसर्पभूषण ॥ ५४ ॥ सवयस्कान्समानवयसोमित्राणीत्येतत् ॥ पूर्वस्यायमनुवादोऽन्वयार्थः ॥ शब्दग्रहौकर्णौ ॥ ५५ ॥ पद्यतेगम्यते ॥ वीक्ष
णेविशिष्टेचक्षुषी ॥ विचक्षणेनिपुणेचतुरेइतियावत् ॥ ५६ ॥

रसयेदास्वादयेत् ॥ रसनाजिह्वा ॥ शिवांघ्रिकमलामोदादन्यदितिशेषः ॥ घ्राणंघ्राणेंद्रियम् ॥ जिघृक्षतिग्रहीतुमिच्छति ॥ ५७ ॥ तत्कौतुककरौतत्सपर्याकरावित्यर्थः ॥ मनतिचिंतयति ॥ शिवसात्कृत्यशिवायसमर्प्य ॥ एतेनतस्यबाणलिंगाद्यन्यतमलिंगपूजकत्वंसूचितम् ॥ तथाचवचनम् ॥ बाणलिंगेस्वयंभूतेचंद्रकांतेहृदिस्थिते ॥ तत्रक्रतुशतंपुण्यंशंभोर्नैवेद्यभक्षणमिति ॥ सद्धियाशोभनधिया ॥ ५८ ॥ त्र्यक्षप्रत्यक्षगानित्रिलोचनायेआनीयसमर्पितानीत्यर्थः ॥ अपिर्भिन्नक्रमेभक्ष्याणीत्यनेनसंबध्यते ॥ ५९ ॥ ऐक्षिष्टअपश्यत् ॥

रसयेत्तस्यरसनाहरनामाक्षरामृतम् ॥ शिवांघ्रिकमलामोदात्घ्राणंनैवजिघृक्षति ॥५७॥ करौतत्कौतुककरौमनोमनतिनापरम् ॥ शिवसात्कृत्यपेयानिपीयंतेतेनसद्धिया ॥५८॥ भक्ष्यंतेसर्वभक्ष्याणित्र्यक्षप्रत्यक्षगान्यपि ॥ सर्वावस्थासुसर्वत्रनसपश्येच्छिवंविना ॥ ५९ ॥ गच्छन्गायन्स्वपंस्तिष्ठंश्छयानोऽदन्पिबन्नपि ॥ परितस्त्र्यक्षमैक्षिष्टनान्यंभावंचिकेतिसः ॥६०॥ क्षणदासुप्रसुप्तोपिक्वयासीतिवदन्मुहुः ॥ क्षणंत्र्यक्षप्रतीक्षस्वबुध्यतीतिसबालकः ॥ ६१ ॥ स्पष्टांचेष्टांविलोक्येतिहरिकेशस्यतत्पिता ॥ अशिक्षयत्सुतंसोऽथगृहकर्मरतोभव ॥६२॥ एतेतुरंगमावत्सतवैतेऽश्वकिशोरकाः ॥ चित्राणीमानिवासांसिसुदुकूलान्यमूनिच ॥ ६३ ॥ रत्नान्याकरशुद्धानिनानाजातीन्यनेकशः ॥ कुप्यंबहुविधंचैतद्गोधनानिमहांतिच ॥६४॥ अमत्राणिमहार्हाणिरौप्यकांस्यमयानिच ॥ पणनीयानिवस्तूनिनानादेशोद्भवान्यपि[1] ॥६५॥ चामराणिविचित्राणिगंधद्रव्याण्यनेकशः ॥ एतान्यन्यानिबहुशस्त्वनेकेधान्यराशयः ॥ ६६ ॥ एतत्त्वदीयंसकलंवस्तुजातंसमंततः ॥ अर्थोपार्जनविद्याश्चसर्वाःशिक्षस्वपुत्रक ॥६७॥ चेष्टास्त्यजदरिद्राणांधूलिधूसरिणाममूः ॥ अभ्यस्यविद्याःसकलाभोगान्निर्विश्यचोत्तमान् ॥६८॥ तांदशांचरमांप्राप्यभक्तियोगंततश्चर ॥ असकृच्छिक्षितःपित्रेत्यवमन्यगुरोर्गिरम् ॥६९॥

भावंपदार्थम् ॥ चिकेतिज्ञानविषयीकरोतिजानातीत्येतत् कितज्ञानइतिधातुः ॥ ६० ॥ क्षणदासुरात्रिषु ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शिक्षामेवाह ॥ एतदित्यारभ्यासकृदित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन अश्वकिशोरकास्तरुणाश्वाबालाश्वावेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ आकरशुद्धानिजन्मशुद्धानि ॥ कुप्यंस्वर्णरजतातिरिक्तंस्फाटिकादिभाजनम् ॥ ६४ ॥ अमत्राणिपात्राणि ॥ पणनीयानि विक्रयार्हाणि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ निर्विश्यभुक्त्वा ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

---

[1] देशगतान्यपीतिक्कचित्पाठः

भीतः पितुःसकाशात् स्नातइतिपाठेभोजनायकृतस्नानइत्यर्थः ॥ ७० ॥ चिंतामेवविलापद्वारास्पष्टयत्यहोइतिसार्धेन ॥ अहोइत्यादीनांहरिकेशोविचार्येति यातोवाराणसीमिति त्रयोदशेनान्वयः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ कुत्रगच्छामिकुत्रवास्थितेममश्रेयोभविष्यतीत्येतद्द्वयंनिश्चिनोति ॥ श्रुतमित्यादिना ॥ ७३ ॥ तेषांपूर्वोक्तानांसर्वेषामपीत्यर्थः ॥ अग्रेपितेषामित्यत्रापिशब्दोद्रष्टव्यः ॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तीत्येतस्यावृत्तिर्वाराणस्याअतिकारुणिकताद्योतनार्था ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ आनंददंचेतिच

रुष्टदृष्टिंचजनकंकदाचिद्वलोक्यसः॥ निर्जगामगृहाद्भीतोहरिकेशउदारधीः ॥ ७० ॥ ततश्चिंतामवापोच्चैर्दिग्भ्रांतिमपिचाप्तवान्॥ अ
होबालिशबुद्धित्वात्कुतस्त्यक्तंगृहंमया॥७१॥ क्वयामिक्वस्थितेशंभोममश्रेयोभविष्यति॥ पित्रानिर्वासितश्चाहंनचवेद्यथकिंचन॥७२॥
इतिश्रुतंमयापूर्वंपितुरुत्संगवर्तिना॥ गदतस्तातपुरतःकस्यचिद्वचनंस्फुटम्॥ ७३॥ मात्रापित्रापरित्यक्तायेत्यक्तानिजबंधुभिः॥ येषांक्वा
पिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः॥ ७४॥ जरयापरिभूतायेयेव्याधिविकलीकृताः॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः॥७५॥ पदे
पदेसमाक्रांतायेविपद्भिरहर्निशम्॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः॥ ७६॥ पापराशिभिराक्रांतायेदारिद्र्यपराजिताः॥ येषां
क्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः॥ ७७॥ संसारभयभीतायेयेबद्धाःकर्मबंधनैः॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः॥ ७८॥
श्रुतिस्मृतिविहीनायेशौचाचारविवर्जिताः॥ येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः॥ ७९॥ येचयोगपरिभ्रष्टास्तपोदानविवर्जिताः॥
येषांक्वापिगतिर्नास्तितेषांवाराणसीगतिः॥ ८०॥ मध्येबंधुजनेयेषाम[1]पमानंपदेपदे॥ तेषांमानंददंचैकंशंभोरानंदकाननम्॥ ८१॥ आ
नंदकाननेयेषांरुचिर्वैंवसतांसताम्॥ विश्वेशानुगृहीतानांतेषामानंदजोदयः॥८२॥ भर्ज्यंतेकर्मबीजानियत्रविश्वेशवह्निना॥ अतोमहा
श्मशानंतद्गतीनांपरागतिः॥८३॥

कारादपमाननाशकमित्यपिज्ञेयम् ॥८१ ॥ रुचिरभिरुचिः ॥ वैनिश्चितम् ॥ आनंदजोदयःसुखजन्योल्लासविशेषोदयः ॥ स[2]तंतमितिपाठश्चिंत्यः ॥ तेनस्वानंदजोदयइतिपाठेतेनविश्वेशानुग्रहेण॥८२॥प्रकारांतरेणमहाश्मशाननामनिर्वचनंकुर्वन्नगतीनांगतित्वंविशेषतःसाधयति ॥ भर्ज्यंतइति॥कर्मबीजानिकर्माणिबीजानितद्वासनासहितान्यज्ञानानिचेत्यर्थः॥८३॥

---

[1] बहुषुपुस्तकेषुनंपुसकपाठदर्शनादेतच्छांदसम्

[2] रुचिर्वैंइत्यत्र

यातोगतः ॥ ८४॥ तनुद्वेषीकाशीस्थानांतनुभृन्मात्राणांतनुमात्रद्वेषीप्रलयकालेवातनुमात्रद्वेषीविश्वनाथः ॥ वाराणसीमागत्यकिंकृतवानित्यत्राहानंदवनमिति ॥ सहरिकेशः॥८५॥ कीदृशमस्यतपोमहदितितृतीयप्रश्नस्यप्रत्युत्तरंविशदयितुंप्रसंगमाह ॥ अथेति ॥ अथेतिवाक्यारंभे ॥ ८६ ॥ आक्रीडंविशेषयन्नेतदेवविवृणोति ॥ अमंदेतिचतुर्विंशतिभिः ॥ एतेषांश्लोकानांदर्शयन्नित्थमाक्रीडंदेव्यैदेवोऽविशद्वनमित्यग्रिमेणान्वयः ॥ इत्थमेवंभूतम् ॥ एवंभूतत्वमेवाह ॥ अमंदेति ॥ अमंदामोदाःमहापरिमलामंदाराःपारिजातायस्मिन् कोविदारैश्चमरिकैःपरिष्कृतंभूषितम् चारुभ्यांचंपकचूताभ्यामाढ्यंपरिपूर्णमित्यर्थः ॥ प्रोत्फुल्लाविकसितानवानूतनामल्लिकास्तृणशून्यानियत्र ॥ ८७ ॥ विकसंतीनांमालतीनांजातीनांजाला

हरिकेशोविचार्येतियातोवाराणसींपुरीम् ॥ यत्राविमुक्तेजंतूनांत्यजतांपार्थिवींतनुम् ॥ ८४ ॥ पुनर्नोतनुसंबंधस्तनुद्वेषिप्रसादतः ॥ आनंदवनमासाद्यसतपःशरणंगतः ॥ ८५ ॥ अथकालांतरेशंभुःप्रविश्यानंदकाननम् ॥ पार्वत्यैदर्शयामासनिजमाक्रीडकाननम् ॥ ८६ ॥ अमंदामोदमंदारंकोविदारपरिष्कृतम् ॥ चारुचंपकचूताढ्यंप्रोत्फुल्लनवमल्लिकम् ॥ ८७ ॥ विकसन्मालतीजालंकरवीरविराजितम् ॥ प्रस्फुटत्केतकिवनंप्रोद्यत्कुरबकोर्जितम् ॥ ८८ ॥ जृंभद्विचकिलामोदंलसत्कंकेलिपल्लवम् ॥ नवमल्लीपरिमलाकृष्टषट्पदनादितम् ॥ ८९ ॥ पुष्प्यपुन्नागनिकरंबकुलामोदमोदितम् ॥ मेदस्विपाटलामोदसदामोदितदिङ्मुखम् ॥ ९० ॥

निसमूहायत्र ॥ करवीरैःप्रतीहासैर्विराजितंप्रकाशितम् ॥ प्रस्फुटंतीनांविकसंतीनांकेतकीनांतृणजातिभेदानांवनानियत्र ॥ थांकारौस्त्रीकृतौङ्रस्वौक्वचिदितिङ्रस्वः ॥ दीर्घएववापाठः ॥ प्रोद्यंतियानिकुरबकानिअम्लानस्यवृक्षस्यशोणकुसुमानितैरूर्जितमुद्रिक्तम् ॥ अम्लानस्तुमहासहा तत्रशोणेकुरबकस्तत्रपीतेकुरंटकइत्यमरः ॥ ८८ ॥ जृंभतामुज्जृंभतांविकसतामितियावत् ॥ विचिकिलानांद्रुमविशेषाणामामोदोयस्मिन् ॥ लसंतीनांकंकेलीनामशोकानांपल्लवायस्मिन् ॥ नवमालतीनांनूतनमालतीनांपरिमलैर्गंधैराकृष्टैराकर्षितैःषट्पदैर्नादितंनादयुक्तम् ॥ ८९ ॥ पुष्पेषुहिताःपुष्प्या पुष्प्यानांपुन्नागानांदेववल्लभानांनिकरःसमूहोयस्मिन् ॥ पुष्प्यदितिपाठेपुष्प्यतांपुष्पाणिजनयतांपुन्नगानामित्यर्थः ॥ बकुलानांकेसराणामामोदैर्मोदितंसुगंधितम् ॥ मेदस्विनोवपावंतोऽतःस्निग्धाइत्यर्थः ॥ येपाटलास्तेषामामोदैःसदामोदितानिदिशांमुखानियत्र ॥ ९० ॥

बहुशःशाखादिषुलंबिनांरोलंबानांभ्रमराणाम् ॥ रोलंबोमधुलंपटइतिरत्नमाला ॥ मालयासमूहेनमालितंसंजातमालंभूतलंयत्र ॥ चलत्सुचंदनशाखाग्रेषुरममाणैःपिकैःकोकिलैरा
कुलंव्याप्तम् ॥ ९१ ॥ गुरुणामहताऽगुरुणाकालागुरुणामत्ताभद्रजातयोउत्कृष्टजातयोविहंगमायत्र ॥ नागकेसराणांशाखासुकौतुकार्थंविश्वकर्मणानिर्मिताःक्रीडार्थमागतावासु
रांगनाएवयाःशाखास्थाःशालभंजयःपुत्तलिकास्ताभिर्विनोदितंविलासयुक्तम् ॥ अतएवपूर्वमुक्तंनिजमाक्रीडकाननमिति ॥ ९२ ॥ मेरुतुंगनमेरुस्थच्छायासुमेरूच्चरुद्राक्षवृक्षजा
तच्छायासुक्रीडिताःक्रीडायुक्ताःकिंनरायत्र ॥किंनरीमिथुनानांकिंनरपत्नीयुगलानांस्थानेस्थानेउदुच्चैर्गीतंयत्र ॥ गानवंतोमधुरध्वनयःशुकाःकीरायेषुतथाभूताःकिंशुकाःपलाशायत्र
॥९३॥ कदंबानांहलिप्रियाणांकदंबेषुसमूहेषुगुंजंत्यव्यक्तशब्दवंतिरोलंबयुग्मकानिभ्रमरयुगलानियत्र ॥ जितःसौवर्णःसुवर्णसंबंधीवर्णोयैस्तेचतेउच्चकर्णिकारामहापरिव्याधास्तैर्विरा

बहुशोलंबिरोलंबमालामालितभूतलम् ॥ चलच्चंदनशाखाग्ररममाणपिकाकुलम् ॥९१॥ गुरुणाऽगुरुणामत्तभद्रजातिविहंगमम् ॥नाग
केसरशाखास्थशालभंजिविनोदितम् ॥९२॥ मेरुतुंगनमेरुस्थच्छायाक्रीडितकिंनरम् ॥किंनरीमिथुनोद्गीतंगानवच्छुककिंशुकम् ॥९३॥
कदंबानांकदंबेषुगुंजद्रोलंबयुग्मकम् ॥ जितसौवर्णवर्णोच्चकर्णिकारविराजितम् ॥ ९४ ॥ (शालतालतमालालीहिंतालीलकुचावृतम्)
लसत्सप्तच्छदामोदंखर्जूरीराजिराजितम् ॥ नारिकेलतरुच्छन्नंनारंगीरागरंजितम् ॥ ९५ ॥ फलिजंबीरनिकरंमधूकमधुपाकुलम् ॥ शा
ल्मलीशीतलच्छायंपिचुमंदमहावनम् ॥ ९६ ॥ मधुरामोददमनच्छन्नंमरुबनोदितम् ॥ लवलीलोललीलाभृन्मंदमारुतलोलितम् ॥९७॥

जितम् ॥९४॥ लसद्भिःसप्तच्छदैर्विशालत्वग्भिरामोदोयत्र ॥ खर्जूरीणांतृणद्रुमावांतरजातीनांराजिभिःपंक्तिभीराजितंशोभितम् ॥ नारिकेलतरुभिर्लांगलिवृक्षैश्छन्नंव्याप्तम् ॥ ऐराव
तापरपर्यायायानागरंगाएवनारंग्यस्तासांरागैरंजितमनुरंजितंव्याप्तमितियावत् ॥ नागेतिपाठेनागैःसमूहैरित्यर्थः ॥ ९५ ॥ फलिनांफलवतांजंबीराणांसमीरणानांनिकराःसमूहाय
त्र ॥ मधूकेषुगुडपुष्पेषुयेमधुपाःभ्रमरास्तैराकुलम् ॥ शाल्मलीनांपिच्छिलानांशीतलाश्छायायत्र ॥ पिचुमंदानांनिंबानांमहावनंयत्र ॥ ९६ ॥ मधुरोरम्यआमोदोयेषांतैर्दमनकैरा
च्छन्नम् ॥ मरुबेणमरुबकेनपिंडीतकेननोदितमुच्छलितंमरूणांमरुबकानांवावनैरुदितंप्रकाशितम् ॥ मरुवमोदिनमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ लवल्यामुक्ताफलायालवालीतिगौडेप्रसि
द्धायालोलांचंचलांचालनरूपामितियावत् लीलांबिभर्त्तीतिलीलाभृत् योमंदमारुतस्तेनलोलितमांदोलितम् ॥ ९७ ॥

---

१ इदमर्धमधिकमेकस्मिन्पुस्तके

२ नागशब्दस्यसमूहवाचकत्वंविचारणीयम्

भिल्लीनांशबरस्त्रीणांहल्लीसकप्रीतौप्रीयतेऽनेनेतिप्रीतिःक्रीडनकंहल्लीसकाख्येनृत्यक्रीडनकेवाद्यस्थानीयोझिल्लीनांभृंगारीणांकठोरध्वनिसूक्ष्मकीटानाम् ॥ भृंगारीचीरिकाचीरीझिल्ली
काचसमाइमाइत्यमरः ॥ रावःशब्दस्तेनविराविणंशब्दयुक्तम् ॥ क्वचित्कुत्रचित्सरसांपरिसरेषुपर्यंतभूमिषुक्रीडतांक्रोडानांसूकराणांकदंबःसमूहोयत्र ॥ ९८ ॥ मरालीनांहंसीनां
गलनालीस्थेषुबिसेषुपद्मिनीतंतुष्वासक्ताःसितच्छदाहंसायत्र ॥ हंसीकंठसंसक्तहंसमित्यर्थः ॥ विशोकस्यशोकरहितस्यकोकमिथुनस्यचक्रवाकयुग्मस्यक्रीडाक्रेंकाराभ्यांलीलात
ज्जातिशब्दाभ्यांसुंदरंमनोहरम् ॥ ९९ ॥ बकशावकानांबकपोतानांसंचारोयत्र ॥ लक्ष्मणासुसारसयोषित्स्वासक्ताःसारसाःपुष्कराह्वायत्र ॥ मत्तैर्बर्हिणैर्मयूरैः संघुष्टंसंन्नादित
म् ॥ कपिंजलानांकपिंजलानालभेतेतिश्रुतिप्रसिद्धपक्षिविशेषाणांकुलैराकुलंव्याप्तम् ॥ १०० ॥ जीवंजीवैःपक्षिविशेषैर्लसंतउल्लसंतोजीवाःप्राणिनोयस्मिन् ॥ क्वणद्भिःशब्दा

भिल्लीहल्लीसकप्रीतिझिल्लीरावविराविणम् ॥ क्वचित्सरःपरिसरक्रीडत्क्रोडकदंबकम् ॥ ९८ ॥ मरालीगलनालीस्थबिसासक्तसितच्छद
म् ॥ विशोककोकमिथुनक्रीडाक्रेंकारसुंदरम् ॥ ९९ ॥ बकशावकसंचारंलक्ष्मणासक्तसारसम् ॥ मत्तबर्हिणसंघुष्टंकपिंजलकुलाकुलम्
॥ १०० ॥ जीवंजीवलसज्जीवंक्वणत्कारंडवोत्कटम् ॥ दीर्घिकावारिसंचारिशीतमारुतवीजितम् ॥ १ ॥ मंदांदोलितकह्लारपरागपरिपिं
गलम् ॥ उल्लसत्पंकजमुखंनीलेंदीवरलोचनम् ॥ २ ॥ तमालकबरीभारंविलसद्दाडिमीरदम् ॥ भ्रमरालीलसद्भ्रूकंशुकनासाविराजितम्
॥ ३ ॥ महांधुश्रवणंदूर्वास्त्वश्मश्रुभिःपरिशोभितम् ॥ कमलामोदनिःश्वासंबिंबीफलरदच्छदम् ॥ ४ ॥

यमानैःकारंडवैःपक्षिविशेषैरुत्कटमुच्चैर्व्याप्तमित्यर्थः ॥ दीर्घिकावारिसंचारिणावाप्युदकप्रसरणवताशीतेनवातेनवीजितंसेवितमित्यर्थः ॥ १ ॥ मंदांदोलितकह्लाराणामीषच्चलि
तसौगंधिकानांपरागैरजोभिःपरिपिंगलमत्यंतंपिंजरम् ॥ इदानींपुंरूपेणनिरूपयति ॥ उल्लसदिति ॥ विकसत्पद्मंवक्त्रंयस्यतत् ॥ नीलेंदीवरेपद्मएवलोचनेयस्यतत् ॥ तमालःकाल
स्कंधःकबरीभारःकेशपाशसमूहोयस्यतत् ॥ कबर्याएकत्वेपितदवयवानांबहुत्वाद्भारग्रहणम् ॥ विलसंत्योदाडिम्योरदादंतायस्यतत् विदलदितिपाठेविदलंत्योविदारंप्राप्नुवत्यइत्यर्थः ॥
भ्रमराल्यौभ्रमरपंक्तीलसंत्यौभ्रुवौयस्यतत् ॥ शुकःकीरएवशुकानांवायानासातयाविराजितम् ॥ ३ ॥ महांतौअंधूकूपौश्रवणेयस्यतत् ॥ दुर्वाःशतपर्विकाएव ॥ दूर्वातुशतपर्विकेत्य
मरः ॥ श्मश्रूणिपुंमुखरूढलोमानितैःपरिशोभितम् ॥ कमलस्यामोदोनिःश्वासोयस्यतत् ॥ बिंबीफलवत्गौडेप्रसिद्धलोलाकुचाफलवद्रदच्छदौयस्यतत् ॥ ४ ॥

शोभनंपद्मपत्रंवसनंयस्यतत् ॥ कर्णिकाराःपरिव्याधाःसुपुष्पितवृक्षविशेषाविभूषणानियस्यतत् ॥ कम्रकंबुःकमनीयशुक्तिःशोभनवृक्षविशेषःसएवलसच्छोभमानःकंठोयस्यतत् ॥ शुक्तिःशंखःखुरःकोलदलंनखमित्यमरः ॥ यद्वा कम्रःकामुकोयःकंबुःशंखःसएवलसत्कंठोयस्यतत् ॥ कामातुरोहिशंखशब्दंकुर्वाणोभवतिसएवलसत्कंठत्वेनोत्प्रेक्ष्यतइत्यर्थः ॥ कामुकेकमितानुकः कम्रःकामयिताभीकःकमनःकामनोभिकइत्यमरः ॥ शंकरःशिवाख्योवितुन्नकापरपर्यायःकालानुसार्यापरपर्यायोवावृक्षविशेषः ॥ अथवितुन्नकः झटामला झटातालीशिवातामलकीतिच कालानुसार्यवृक्षाश्मपुष्पशीतशिवानितु शैलेयमित्यमरः ॥ सएवस्कंधबंधुरेस्कंधस्थेबंधुरेउन्नतानतेयस्मिंस्तत् ॥ बंधुरंतून्नतानतमित्यमरः ॥ अथवाक्रीडार्थमागतःशंकरईशादिरुद्रएवमूर्त्तिभेदेनस्कंधबंधुरंस्कंधस्थंमूलप्ररोहस्थंबंधुरमुन्नतावनतंयस्मिंस्तत् ॥ ५ ॥ गंधसारेचंदनेसमासक्तःसंलग्नोयःअहीनोऽहिश्रेष्ठःसएवदोर्दंडोहस्तस्तेनमंडितम् ॥ अशोकपल्लवौवंजुलपल्लवावंगुष्ठौयस्यतत् ॥ केतक्यस्तृणद्रुमविशेषास्तएवनखरानखास्तैरुज्ज्वलम् ॥ ६ ॥ लसन्कंठीरवःसिंहएवउरोयस्यतत ॥ गंडशैलो

सुपद्मपत्रवसनंकर्णिकारविभूषणम् ॥ कम्रकंबुलसत्कंठंशंकरस्कंधबंधुरम् ॥ ५ ॥ गंधसारसमासक्ताहीनदोर्दंडमंडितम् ॥ अशोकपल्लवांगुष्ठंकेतकीनखरोज्ज्वलम् ॥ ६ ॥ लसत्कंठीरवोरस्कंगंडशैलपृथूदरम् ॥ जलावर्तलसन्नाभितरुजंघायुगान्वितम् ॥ ७ ॥ स्थलभाक्पद्मचरणंमत्तमातंगगामिनम् ॥ लसत्कदलिकेदारदलच्चीनांशुकावृतम् ॥ ८ ॥ नानाकुसुममालाभिर्मालितंचसमंततः ॥ अकंटकितरुच्छन्नंमहिषश्वापदावृतम् ॥ ९ ॥

गिरेश्च्युतःपाषाणःसएवपृथुविस्तीर्णमुदरंयस्यतत् ॥ जलावर्तोऽभसांभ्रमएवलसन्नाभिर्यस्यतत् ॥ तरूएवजंघायुगेताभ्यामन्वितम् ॥ ७ ॥ स्थलभाजौपद्मौचरणौयस्यतत् ॥ मत्तमातंगेनगंतुंशीलंयस्यतत् ॥ पुंस्त्वमार्षम् ॥ लसत्कदलीनांकेदारेषुवप्रेषु ॥ पुंनपुंसकयोर्वप्रःकेदारःक्षेत्रमित्यमरः ॥ दलंतःसंमर्दंतोयेचीनाहरिणविशेषाः कदलीकंदलीचीनश्चमूरुप्रियकावपि समूरुश्चेतिहरिणाअमीअजिनयोनयइत्यमरः ॥ तएवांशुकानिवस्त्राणितैरावृतम् ॥ यद्वा लसत्कदलीक्षेत्रेषुयानिदलानिकदलीपत्राणितान्येवचीनांशुकानिचीनदेशोद्भववस्त्राणितैरावृतम् ॥ ८ ॥ विविधपुष्पस्रग्भिर्मालितंसंजातमालम् ॥ समंततःसर्वत्र ॥ चकारःसमुच्चये ॥ अकंटकिभिःकंटकरहितैस्तरुभिश्छन्नम् ॥ महिषैःश्वापदैश्चव्याघ्रादिभिर्मित्रैरिवैकत्रस्थितैरावृतम् ऐकपद्यपाठेकर्मधारयः ॥ अकंटकिनस्तरवोयस्मिंस्तत्तथा छन्नाःप्रच्छन्नाआवृतावैरंविहायएकत्रस्थिताइतियावत् ॥ येमहिषश्वापदास्तैरावृतमितिवा ॥ अकंटकिभिस्तरुभिश्छन्नाआच्छादितायेमहिषादयस्तैरावृतमितिवा ॥ ९ ॥

चंद्रकांतशिलासुप्तेनकृष्णसारेणहरितोहरिद्वर्णीकृतःकलंकितइतियावत् ॥ उडुपतिर्बिंबीभूतश्चंद्रोयत्रतत् ॥ तरुषुप्रकीर्णानियानिकुसुमानितैर्जिताःस्वर्लोकस्थास्तारकायेनतत् ॥ ॥ ११० ॥ काननंप्रविश्यकिमकरोत् काशींवर्णयामासेत्याह ॥ देवदेवउवाचेति यथाप्रियतमेत्यादीनामितिब्रुवाणोदेवेशोहरिकेशमवैक्षतेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ मेमम ॥ सदैवेतिक्वचित् ॥ ११ ॥ अत्रेति ॥ हेदेविअत्रानंदकाननेयेषांममानुग्रहान्मृतानांजंतूनांवपुःशरीरममृततांपुनर्मरणाभावंप्राप्तंतेपुनर्भविनएवपुनःसंसारिणोनभवंत्येवेत्यर्थः ॥ १२ ॥

चंद्रकांतशिलासुप्तकृष्णैणहरितोडुपम् ॥ तरुप्रकीर्णकुसुमजितस्वर्लोकतारकम् ॥ दर्शयन्नित्थमाक्रीडंदेव्यैदेवोविशद्वनम् ॥ ११० ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ यथाप्रियतमादेविममत्वंसर्वसुंदरि ॥ तथाप्रियतरंचैतन्मेसदानंदकाननम् ॥ ११ ॥ अत्रानंदवनेदेविमृतानांमदनुग्रहात् ॥ वपुस्त्वमृततांप्राप्तमपुनर्भविनस्तुते ॥ १२ ॥ भविनोयेविपद्यंतेवाराणस्यांममाज्ञया ॥ तेषांबीजानिदग्धानिश्मशानज्वलदग्निना ॥ १३ ॥ महाश्मशानेयेप्राप्तादीर्घनिद्रांगिरींद्रजे ॥ नपुनर्गर्भशयनेतेस्वपंतिकदाचन ॥ १४ ॥ ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेनान्यथाजंतवःक्वचित् ॥ ब्रह्मज्ञानमयेक्षेत्रेप्रयागेवातनुत्यजः ॥ १५ ॥ ब्रह्मज्ञानंतदेवाहंकाशीसंस्थितिभागिनाम् ॥ दिशामितारकंप्रांतेमुच्यंतेतेतुतत्क्षणात् ॥ १६ ॥ गृह्णीयुःपापकर्माणिकाशीमृतविनिंदकाः ॥ सुकृतानिस्तुतिकृतोमुच्यंतेतेऽत्रजंतवः ॥ १७ ॥ ब्रह्मज्ञानंकुतोदेविकलिनोपहतात्मनाम् ॥ स्वभावचंचलाक्षाणांतद्ब्रह्मेहदिशाम्यहम् ॥ १८ ॥ योगिनोयोगविभ्रष्टाःपतंत्यैश्वर्यमोहिताः ॥ काश्यांपतित्वानपुनःपतंत्यपिमहालये ॥ १९ ॥ ब्रह्मज्ञानंनविंदंतियोगैरेकेनजन्मना ॥ जन्मनैकेनमुच्यंतेकाश्यामंतकृतोजनाः ॥ १२० ॥

श्मशानंकाशीसएवज्वलदग्निः ॥ यद्वा श्मशानेकाश्यांज्वलदग्निर्विश्वेशस्तेन ॥ १३ ॥ एतदेवविवृणोति ॥ महाश्मशानइति ॥ १४ ॥ ब्रह्मज्ञानमयेब्रह्मज्ञानप्राप्तिसाधने ॥ १५ ॥ संस्थितिर्मरणंसम्यक्स्थितिर्वा ॥ १६ ॥ काशीमरणादमुक्तिमुक्तीकथयतोदोषगुणावाह ॥ गृह्णीयुरिति ॥ अत्रयेजंतवोम्रियंतेतेनमुच्यंतइतिकाशीमृतविनिंदकाःपापानिगृह्णीयुर्गृह्णंति ॥ तेमुच्यंतइतिस्तुतिकृतःसुकृतानिगृह्णंतिप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतंमरणंकुर्वंतीत्यंतकृतोमरणंप्राप्ताइत्यर्थः ॥ १२० ॥

॥२ १॥ सम्यगभ्यासःसमभ्यासस्तस्मात् ॥ कृताभ्यासादितिक्वचित् ॥२२॥ ननुकेचिद्योगेनतपसावामुच्यंतइतिश्रूयते सत्यं तत्तुकलौनसिध्यतीत्याह॥नसिध्यतीति ॥ न्यायार्जितध
नस्योत्सर्गस्त्यागोयस्यसनरः ॥ परइतिपाठेपरःकेवलःसद्यःसिध्येदिति॥२३॥ उक्तमेवविवृणोति ॥ नव्रतमिति ॥ मुक्त्यैपरंपरयेत्यर्थः ॥ तदेवाह ॥ काशीदानैरित्यादिना ॥२४॥२५॥
प्राप्येप्राप्तुंयोग्ये ॥ प्राप्तइतिपाठेप्राप्तव्येइत्यर्थः ॥ २६ ॥ ननुभवतुपुण्यवतांदानेनकाश्यादिप्राप्त्यामोक्षइतरेषांतुकावार्तातत्राह ॥ पुण्यवानिति ॥ २७॥ २८॥ उपसर्गशतैर्विघ्न

यथेहमुच्यतेजंतुर्गिरिजेमदनुग्रहात्॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेनतथान्यत्रकुत्रचित् ॥ २१ ॥ बहुजन्मसमभ्यासाद्योगीमुच्येतवानवा ॥ मृत
मात्रोविमुच्येतकाश्यामेकेनजन्मना ॥ २२ ॥ नसिध्यतिकलौयोगोनसिध्यतिकलौतपः ॥ न्यायार्जितधनोत्सर्गःसद्यःसिध्येत्कलौनरः
॥ २३ ॥ नव्रतंनतपोनेज्यानजपोनसुरार्चनम्॥ दानमेवकलौमुक्त्यैकाशीदानैरवाप्यते॥ २४॥ कलौविश्वेश्वरोदेवःकलौवाराणसीपुरी॥
कलौभागीरथीगंगाकलौदानंविशिष्यते॥२५॥ गंगोत्तरवहाकाश्यांलिंगंविश्वेश्वरंमम॥ उभेविमुक्तिदेपुंसांप्राप्येदानबलात्कलौ॥ २६॥
पुण्यवानितरोवापिममक्षेत्रस्यसेवया॥ मुक्तोभवतिदेवेशिनात्रकार्याविचारणा ॥ २७॥ अविमुक्तस्यमाहात्म्यात्पुण्यपापेनकर्मणा॥
देविप्रभवतःपुंसामपिजन्मशतार्जिते॥ २८॥ अविमुक्तंनमोक्तव्यंतस्माद्देविमुमुक्षुणा॥ हन्यमानेनबहुधाप्युपसर्गशतैरपि ॥ २९॥ वि
धायक्षेत्रसंन्यासंयेवसंतीहमानवाः॥ जीवन्मुक्तास्तुतेदेवितेषांविघ्नंहराम्यहम्॥१३०॥नयोगिनांत्वदाकाशेनकैलासेनमंदरे॥ तथावास
रतिर्मेऽस्तियथाकाश्यांरतिर्मम॥ ३१ ॥ काशीवासिजनोदेविममगर्भेवसेत्सदा॥ अतस्तंमोचयाम्यंतेप्रतिज्ञेयंयतोमम ॥ ३२॥ तामसीं
प्रकृतिंप्राप्यकालोभूत्वाचराचरम्॥ ग्रसामिलीलयादेविकाशींरक्षामियत्नतः॥ ३३॥ प्रेमपात्रद्वयंदेविनितरांनेतरन्मम॥ त्वंवातपोधने
गौरिकाशीवानंदभूमिका॥ ३४॥

शतैः ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१॥ काशीस्थप्राणिमात्रमोचनेहेतुमाह ॥ काशीवासीति ॥ हेदेविकाशीवासिजनःकाशीस्थप्राणिमात्रोयतःसदाममगर्भेवसेत् ॥ प्राणेभ्योपिप्रियोममेति
क्वचित् ॥ अतस्तंकाशीवासिनंजनंअंतेमोचयामि ॥ मोचयाम्येवेतिक्वचित् ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ यतइयंकाशीस्थाप्राणिमात्रमोचनरूपा ॥ ममप्रतिज्ञा ॥ दृढाममेतिक्वचित्
॥ ३२ ॥ यतःकाशीममगर्भभूताऽतस्तामसीमिति ॥ तामसींतमोगुणोद्रेकाम् ॥ प्रकृतिंमायाम् ॥ तामसस्वभावंवा ॥ ३३ ॥ लयेकाशीरक्षणेहेत्वंतरमाह ॥ प्रेमपात्रमिति ॥३४॥

निर्वाणंविदेहकैवल्यम् ॥३५॥ ब्रह्मांडेति ॥ ब्रह्मांडमध्येहेलयाऽनायासेनकाश्यांयद्वद्यथामुक्तिर्व्यवस्थितातथाऽन्यतोन्यत्राष्टांगयोगस्ययुक्त्यायुंजनेनअभ्यासेनापिनेत्यर्थः ॥३६॥
कीदृगस्यतपोमहदितिचतुर्थस्यप्रश्नस्यप्रत्युत्तरंदातुंविश्वनाथेनदृष्टंहरिकेशंविशिनष्टि ॥ इतिब्रुवाणइत्यष्टभिः ॥ मध्येवनंवनमध्ये ॥ ३७ ॥ शुष्कस्नायुभिर्नीरसनाडीभेदैःपिनद्ध
श्छन्नोऽस्थिसंचयोयस्यतम् ॥ निश्चलाकृतिनिश्चलशरीरम ॥ वल्मीककीटावामलूरकीटाः ॥ वामलूरश्चनाकुश्चवल्मीकंपुंनपुंसकमित्यमरः ॥ तएवकीटकास्तेषामासमंतात्कोट्या
शोषितमसृक्शोणितंयासांताअसृग्धराःशिरायस्यतम् ॥ ३८ ॥ निर्मांसोमांसरहितःकीकसचयोऽस्थिसमूहोयस्यतम् ॥ स्फटिकोपलनिश्चलंस्फटिकमयपर्वतवत्पाषाणवद्वास्थि

विनाकाशींनमेस्थानंविनाकाशींनमेरतिः॥ विनाकाशींननिर्वाणंसत्यंसत्यंवदाम्यहम् ॥ ३५ ॥ ब्रह्मांडगोलकेयद्वन्मुक्तिःकाश्यांव्यवस्थि
ता ॥ अष्टांगयोगयुक्त्यावानतथाहेलयाऽन्यतः ॥३६॥ इतिब्रुवाणोदेवेशोहरिकेशमवैक्षत ॥ मध्येवनंतपस्यंतमशोकतरुमूलगम् ॥३७॥
शुष्कस्नायुपिनद्धास्थिसंचयंनिश्चलाकृतिम् ॥ वल्मीककीटकाकोटिशोषितासृगसृग्धरम् ॥ ३८ ॥ निर्मांसकीकसचयंस्फटिकोपलनिश्च
लम् ॥ शंखकुंदेंदुतुहिनमहाशंखलसद्द्रियम् ॥ ३९ ॥ सत्वावलंबितप्राणमायुःशेषेणरक्षितम् ॥ निःश्वासोच्छ्वासपवनवृत्तिसूचितजीवि
तम् ॥ १४० ॥ निमेषोन्मेषसंचारपिशुनीकृतजंतुकम् ॥ पिंगतारस्फुरद्रश्मिनेत्रदीपितदिङ्मुखम् ॥ ४१ ॥ तत्तपोग्निशिखादावचुंबितम्ला
नकाननम् ॥ तत्सौम्यदृक्सुधावर्षसंसिक्ताऽखिलभूरुहम् ॥ ४२ ॥

रम् ॥ शंखादीनामिवलसंतीश्रीःशोभायस्यतम ॥ तत्रमहाशंखःशुक्तिर्नरास्थिवा ॥ ३९ ॥ सत्वेंऽतःकरणेऽवलंबिताःस्थिताःप्राणायस्यतम ॥ आयुःशेषेणप्रारब्धेनकर्मणारक्षितम ॥
निःश्वासोच्छ्वासपवनस्यप्राणस्यवृत्तिभ्यांसूचितंज्ञापितंजीवितंजीवनंयस्यतम् ॥१४०॥निमेषोन्मेषसंचारेणप्राणिधर्मेणअपिशुनाःपिशुनागुणेषुदोषारोपकाःकृताजंतवोव्याघ्रादयो
येनतम् ॥ तेषामस्मिन्व्याधबुद्धिर्जातेतिभावः ॥ पिंगेपिंगलेतारेकनीनिकेययोस्फुरंतोःरश्मयोययोस्तेचतेनेत्रेचताभ्यांदीपितानिदिशांमुखानियेनतम् ॥ ४१ ॥ सप्रसिद्धश्चासौत
पोऽग्निश्चतस्यशिखैवदावोवनाग्निस्तेनचुंबितानिसंलग्नानिअतएवम्लानानिकाननानियेनतम् ॥ तत्तपोग्निशिखादावस्यचुंबितेनसंबंधेनम्लानानिकाननानियस्मादितिवा ॥ तेप्रसिद्धे
चसौम्यदृशौचशांतनेत्रेतयोःसुधावर्षेणसंसिक्ताअखिलभूरुहायेनतम् ॥ ४२ ॥

नराकृतिंमनुष्यशरीरंधृत्वासाक्षात्तपइवतपस्यंतम् ॥ किंकृत्वेत्यपेक्षायामाह ॥ निराकांक्षंयथास्यात्तथानिराकृतिमाकारशून्यामनिर्वाच्यांकांचनभक्तिंकृत्वाविधाय ॥ निराकांक्षं
यथास्यादितियद्यपितथापिनिराकृतिंकांचनाकांक्षांकृत्वेत्यर्थः ॥ ४३ ॥ कुरंगशावैर्मृगपोतैर्गणशोयूथशोभ्रमद्भिःपरिवारितंवेष्टितम् ॥ नितांतमतिशयेनभीषणान्यास्यानियेषांतथा
भूतैः पंचास्यैःसिंहैरीश्वरप्रयुक्तैःपरिरक्षितम् ॥४४॥ तंतथेति॥ तंपूर्वोक्तंप्रसिद्धंवाहरिकेशंतथाभूतंपूर्वोक्तविशेषणविशिष्टमालोक्यदेवीभवानीदेवंविश्वेश्वरंव्यजिज्ञपद्विज्ञापयामास॥
विज्ञापनप्रकारमाह ॥ हेईशामुंनिजभक्तंतपस्विनंवरेणवरदानेनछंदयइच्छांपूरयअनुग्रहंकुर्वित्यर्थः ॥४५॥ एतदेवविवृणोति ॥ त्वदेकेति ॥ स्पष्टम् ॥४६ ॥ अवरुह्यावतीर्य शैलादि

साक्षात्तपस्यंतमिवतपोधृत्वानराकृतिम् ॥ निराकृतिंनिराकांक्षंकृत्वाभक्तिंचकांचन ॥४३॥ कुरंगशावैर्गणशोभ्रमद्भिःपरिवारितम् ॥ नि
तांतभीषणास्यैश्चपंचास्यैःपरिरक्षितम् ॥ ४४ ॥ तंतथाभूतमालोक्यदेवीदेवंव्यजिज्ञपत् ॥ वरेणच्छंदयेशामुंनिजभक्तंतपस्विनम् ॥ ४५ ॥
त्वदेकचित्तंत्वदधीनजीवितंत्वदेककर्माणममुंत्वदाश्रयम् ॥ तीव्रैस्तपोभिःपरिशुष्कविग्रहंकुरुष्वयक्षस्यवरैरनुग्रहम् ॥ ४६ ॥ देवोवृषेंद्रा
दवरुह्यदेव्याशैलादिनादत्तकरावलंबः ॥ समाधिसंकोचितनेत्रपत्रंपस्पर्शहस्तेनदयार्द्रचेताः ॥ ४७ ॥ ततःसयक्षोविनिमील्यचक्षुषीत्र्य
क्षंपुरोवीक्ष्यसमक्षमात्मनः ॥ उद्यत्सहस्रांशुसहस्रतेजसंजगादहर्षाकुलगद्गदाक्षरम् ॥ ४८ ॥ जयेशशंभोगिरिजेशशंकरत्रिशूलपाणेश
शिखंडशेखर ॥ स्पर्शात्कृपालोतवपाणिपंकजंप्राप्याम्रुतीभूततनूलतोऽभवम् ॥ ४९ ॥ श्रुत्वोदितांतस्यमहेश्वरोगिरंमृद्वीकयासाम्यमुपेयु
षींमृदु ॥ भक्तस्यधीरस्यमहातपोनिधेर्ददौवराणांनिकरंतदामुदा ॥ १५० ॥

नानंदिनादत्तःकरावलंबोयस्यसः ॥ समाधिनासंकोचितंमुद्रितंनेत्रमेवपत्रंपद्मपत्रंयस्यतम् ॥ ४७ ॥ समक्षंप्रत्यक्षम् ॥ हर्षेणाकुलंगद्गदंचाक्षरंयथास्यात्तथाजगाद ॥ ४८ ॥ किंज
गादतदाह ॥ जयेति ॥ जयोत्कर्षमाविष्कुरु ॥ इतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीतिबहुधासंबोधयति ॥ हेकृपालोदयालो ॥ तवहस्तपंकजंप्राप्याम्रुतीभूतातनूलतादेहवल्लीयस्यतथाभूतो
हमभवंजातोस्मि ॥ कथंभूतंहस्तपंकजम् ॥ स्पर्शंतुममस्पर्शंकुर्वत् ॥ स्पर्शंकृपालोतवपाणिपद्मजमितिपाठेपाणिपद्माज्जातंस्पर्शंप्राप्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥ कथंचदेवदेवस्येत्यादिप्रश्नच
तुष्टयस्योत्तरंदातुंप्रक्रमते ॥ श्रुत्वेति ॥ हेमहातपोनिधेअगस्त्य ॥ विसर्गांतपाठेहरिकेशविशेषणम् ॥ महेश्वरस्तस्यहरिकेशस्यमृदुयथास्यात्तथागिरंश्रुत्वावराणांनिकरंप्रादादित्यन्व
यः ॥ मृदुमितिपाठेगिरोविशेषणम् ॥ कथंभूताम् ॥ मृद्वीकयाद्राक्षयामधुरसयेतियावत् ॥ साम्यंसमभावमुपेयुषींप्राप्नुवतीम् ॥ १५० ॥

वरसमूहमेवदर्शयति ॥ क्षेत्रस्येत्यादिना ॥ भोहरिकेशत्वंममप्रियस्यास्यक्षेत्रस्यममवराद्दंडनायकोदंडधारकोभव ॥ अद्यदिनमादिअद्यादितद्यथास्यात्तथास्थिरःसन्नित्यर्थः ॥ दंड
धारकत्वमेवदर्शयति ॥ दुरात्मनांदुष्टानांदंडकोदुरात्मदंडकः ॥ पुण्यकृतांसुपालकःसुष्ठुरक्षकः ॥ अनुपालकइतिक्वचित्पाठः ॥ तृतीयपादादौक्षेत्रस्थितान्पाहीतिच ॥ ५१ ॥ शाधि
नियमय ॥ उत्कटानुद्भटानपि ॥ त्वामनुयायिनौत्वदनुवर्त्तिनौभविष्यतः ॥ यथाअबाधितोऽर्थोययोस्तौ ॥ तमेवाह ॥ सम्यग्भ्रमोयस्मादित्येकः उत्उत्कृष्टोभ्रमोयस्मादित्यपरस्तौ
॥ ५२ ॥ अपृष्टमपिकथयति ॥ त्वमिति ॥ काशीवासिनांजनानांत्वमंत्यभूषामंतिमकालीनामलंकृतिंकुरु ॥ गलेसुनीलंयस्याम् ॥ कंठेकालइत्यादिवदलुक् ॥ भुजगेंद्राःकंकणा
निकरभूषणानियस्याम् ॥ भालेषुशोभनानिनेत्राणियस्याम् ॥ करिणांगजानांकृत्तयश्चर्माणिवासांसियस्याम् ॥ वामेमनोहरेईक्षणेनेत्रेयासांताभिरुपलक्षितोवामभागोयस्याम्

क्षेत्रस्ययक्षास्यममप्रियस्यभोभवाधुनादंडधरोवरान्मम॥स्थिरस्त्वमद्यादिदुरात्मदंडकःसुपालकःपुण्यकृतांचमत्प्रियः ॥ ५१ ॥ त्वंदंड
पाणिर्भवनामतोऽधुनासर्वान्गणान्शाधिममाज्ञयोत्कटान्॥ गणाविमौत्वामनुयायिनौसदानाम्नायथार्थौनृषुसंभ्रमोद्भ्रमौ ॥५२॥ त्व
मंत्यभूषांकुरुकाशिवासिनांगलेसुनीलांभुजगेंद्रकंकणाम्॥ भालेसुनेत्रांकरिकृत्तिवाससंवामेक्षणालक्षितवामभागाम्॥५३॥ मौलौ
लसत्पिंगकपर्दधारिणींविभूतिसंक्षालितपुण्यविग्रहाम् ॥ अहोहिमांशोःकलयालसच्छ्रियंवृषेंद्रलीलागतिमंदगामिनीम् ॥५४॥ त्वम
न्नदःकाशिनिवासिनांसदात्वंप्राणदोज्ञानदएकएवहि ॥ त्वंमोक्षदोमन्मुखसूपदेशतस्त्वंनिश्चलांसद्वसतिंविधास्यसि ॥ ५५ ॥ त्वंविघ्नपू
गैःपरिपीड्यपापिनःसंभ्रांतिमुत्पाद्यविनेष्यसेबहिः ॥ आनीयभक्तान्क्षणतोपिदूरतोमुक्तिपरांदापयितासिपिंगल ॥ ५६ ॥ त्वत्सात्कृतेक्षे
त्रवरेहियक्षराट्कस्त्वामनराध्यविमुक्तिभाजनम्॥सभाजनंपूर्वतएवतेचरेत्ततःसमर्चांममभक्तआचरेत् ॥५७॥

॥ ५३ ॥ मौलौमस्तकेलसतांकांतिमतांपिंगकपर्दानांपिंगलजटाजूटानांभारोवर्त्ततेयस्याम् ॥ विभूतिभिरग्निहोत्रजभस्मभिःसंक्षालितःपुण्योविग्रहोयस्याम् ॥ अहःस्वपिहिमां
शोश्चंद्रस्यकलयालसंतीश्रीर्यस्याम् ॥ अहोइत्याश्चर्येसंबोधनेवा ॥ वृषेंद्रस्यलीलागत्यामंदंगंतुंशीलंयस्यास्ताम् ॥ ५४ ॥ त्वमन्नदइति ॥ अत्राधिकोक्तिर्व्युत्क्रमोक्तिश्चभक्तिरसा
वेशेनेतिबोद्धव्यम् ॥ ननुत्वमेवतारकोपदेशान्मोक्षदःकथमहमितिचेत्तत्राह ॥ मन्मुखसूपदेशतोमन्मुखनिःसृतशोभनोपदेशान्निमित्तात्त्वमेकएवमोक्षदइत्यर्थः ॥ हीत्यनेनशास्त्रसि
द्धिंद्योतयति ॥ सद्वसतिंसम्यङ्निवासम् ॥ ५५ ॥ विघ्नपूगैःप्रत्यूहसमूहैः ॥ पिंगलहेतपसापिंगलमूर्तें सूर्यपारिपार्श्वकस्यपिंगलस्यावतारत्वाद्वातथासंबोध्यते ॥ ५६ ॥ त्वदिति ॥ य
क्षराट्हेयक्षराजक्षेत्रवरेऽस्मिन्नविमुक्तेत्वत्सात्त्वदधीनेकृतेसतिकस्त्वामनाराध्यापूजयित्वामुक्तिभाजनंमुक्तेःपात्रंस्यात् ॥ अतःपूर्वतएवप्रथममेवतेतवसभाजनंपूजनंचरेत् ॥ ततस्त
दनंतरंममसमर्चांममभक्तआचरेत्कुर्यात् ॥ अन्यथाकृतेममभक्तएवनस्यादितिभावः ॥ ५७ ॥

दंडनायकस्त्वमेधिभव ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तत्तस्मादग्रमान्यःप्रथमतएवपूज्यः ॥ १६० ॥ गणेशंगणानांनियंतारंत्वामिति ॥ ६१ ॥ हेदंपाणेत्वमिहक्षेत्रेसदैवमेममनेत्रसमक्षंप्रत्यक्षमास्व तिष्ठेत्यन्वयः ॥ कुत्रेत्याकांक्षायामाह ॥ मेदक्षिणस्यांदिशीति ॥ किंकुर्वन् ॥ दुश्चेष्टान्प्राणभृतःप्राणिनोदंडयन् ॥ पुनःकिंकुर्वन् ॥ स्वान्भक्तान्नॄन्मनुष्यान्प्रतिअभयंदिशन् ॥ वै निश्चये ॥ ६२ ॥ विवेशपरिचचार ॥ ६३ ॥ निदेशतईश्वराज्ञया ॥ चदुष्टतइतिकचित्पाठः ॥ ६४ ॥ अहमिति ॥ तदनु[1]सूययातद्गुणदोषाविष्कारेण ॥ गुणेषुदोषाविष्करणमेवा

त्वंग्रामवासप्रदएवमेपुरेऽध्यक्षस्त्वमेधीहचदंडनायकः॥ दुष्टान्समुद्घाटयकाशिवैरिणःकाशींपुरींरक्षसदामुदान्वितः॥५८॥ पूर्णभद्रसुतदंडनायकत्र्यक्षयक्षहरिकेशपिंगल ॥ काशिवाससवसतांसदान्नदज्ञानमोक्षदगणाग्रणीर्भव॥५९॥ मद्भक्तियुक्तोपिविनात्वदीयांभक्तिंन काशीवसतिंलभेत॥ गणेषुदेवेषुहिमानवेषुतदग्रमान्योभवदंडपाणे॥१६०॥ ज्ञानोदतीर्थेविहितोदकक्रियोयस्त्वांसमाराधयितागणेशम्॥ सएवलोकेकृतकृत्यतामगान्ममातुलानुग्रहतोऽत्रपुण्यवान्॥६१॥ त्वंदक्षिणस्यांदिशिदंडपाणेसदैवमेनेत्रसमक्षमत्र॥ त्वंदंडयन्प्राणभृतोदुरीहानिहास्वनॄन्स्वानभयंदिशन्वै॥६२॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥ इतिदत्वावरान्विप्रगिरीशोदंडपाणये॥ वृषेंद्रमधिरुह्याथविवेशानंदकाननम्॥६३॥ कुंभोद्भवतदारभ्ययक्षराड्दंडनायकः॥ पुरींवाराणसींसम्यगनुशास्तिनिदेशतः॥६४॥ अहमप्यत्रवसतिंचक्रेतदनुसूयया॥ वसन्नपिमयाकाश्यांयतःसंभावितोनसः॥६५॥ मुनेक्षेत्रंयदत्याक्षीस्त्वमप्येवंविधोवशी॥ शंकेतत्राहमेवाद्धाकामंतस्यैवविक्रियाम्॥६६॥ मनाग्विरुद्धाचरणंयदिद्विजविलक्षयेत्॥ हरिकेशस्तदाकाश्यांकस्थितिःक्वचनिर्वृतिः॥६७॥ दंडपाणिमनाराध्यकःकाश्यांसुखमाप्नुयात्॥ प्रविविक्षुरहंकाशींदूरगोपिभजामितम्॥६८॥

ह ॥ वसन्नपीति ॥ काश्यांवसन्नपिसमयानसंभावितोयतःअतस्तदनुसूययाहमप्यत्रवसतिंचक्रइत्यर्थः ॥ त्वयेतिपाठोबाहुल्येननदृश्यतेसचिंत्यः ॥ ६५ ॥ मुनेइति ॥ हेमुनेएवंविधोवशीजितेंद्रियोपिक्षेत्रंयत्त्वमत्याक्षीस्त्यक्तवानसि ॥ यदात्याक्षीरितिपाठेआसमंततःसर्वात्मनेत्यर्थः ॥ तत्रत्यागेकामंनिराबाधंतस्यैवदंडपाणेरेवविक्रियांप्रातिकूल्यंहेतुमहंशंके आशंकइत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तद्विक्रियायांहेतुंदर्शयन्पूर्वोक्तमेवविवृणोति ॥ मनागिति ॥ निर्वृतिःसुखम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

---

[1] अनुसूयाशब्दस्योक्तार्थत्वंयद्यपिनदृष्टंतथापिएतद्व्याख्याकृताऽग्रोत्तरत्रचबहुषुस्थलेष्वेतदर्थपरत्वेनव्याख्यानादसूयानुसूयाशब्दयोःपर्यायत्वंभाति

अतःस्वयमपिकाशीवासायोद्रिक्तभक्तिस्तमेवप्रार्थयते ॥ रत्नभद्रेति ॥ उत्तमश्रेष्ठ ॥ शिवाप्तयेमोक्षाय ॥ ६९ ॥ बुद्ध्याप्रत्यक्षीकृत्यतंस्तोतुमुपक्रमते ॥ धन्यइति ॥ हेदंडपाणेहेमहा
मतेययोर्जठर[1]पीठेभवतीतिभूस्त्वंसपूर्णभद्रोधन्यःसाचकनककुंडलाधन्येति ॥ १७० ॥ स्तुतिमाह ॥ जयेत्यष्टभिः ॥ दंडएवमहायुधंयस्य ॥ ७१ ॥ सूत्रधारस्थपते ॥ ७२ ॥ महान्
प्रियोमहाप्रियः ॥ ७३ ॥ महारत्नानांस्फुरतारश्मिचयेनचर्चितोविग्रहोयस्य ॥ ७४ ॥ अभक्तानांचेत्यस्यपूर्वेणान्वयः ॥ ७५ ॥ प्रांतनेपथ्यचतुरअंतिमकालीनालंकरणेदक्ष ॥ गौ
रीपदाब्जालेभवानीपादपद्मभ्रमर ॥ मोक्षस्येक्षणेमोक्षइदानींभविष्यतीतिज्ञानेविचक्षणनिपुणमोक्षेक्षणविचक्षण ॥ मोक्षेषणेतिक्वचित् ॥ ७६ ॥ स्वफलमाह ॥ यक्षेति ॥ ७७ ॥ प

रत्नभद्रांगजोद्भूतपूर्णभद्रसुतोत्तम ॥ निर्विघ्नंकुरुमेयक्षकाशीवासंशिवाप्तये ॥ ६९ ॥ धन्योयक्षःपूर्णभद्रोधन्याकांचनकुंडला ॥ ययोर्जठ
रपीठेभूर्दंडपाणेमहामते ॥ १७० ॥ जययक्षपतेधीरजयपिंगललोचन ॥ जयपिंगजटाभारजयदंडमहायुध ॥ ७१ ॥ अविमुक्तमहाक्षेत्रसूत्र
धारोग्रतापस ॥ दंडनायकभीमास्यजयविश्वेश्वरप्रिय ॥ ७२ ॥ सौम्यानांसौम्यवदनभीषणानांभयानक ॥ क्षेत्रपापधियांकालमहाकाल
महाप्रिय ॥ ७३ ॥ जयप्राणदयक्षेंद्रकाशीवासान्नमोक्षद ॥ महारत्नस्फुरद्रश्मिचयचर्चितविग्रह ॥ ७४ ॥ महासंभ्रांतिजनकमहोद्भ्रांतिप्र
दायक ॥ अभक्तानांचभक्तानांसंभ्रांत्युद्भ्रांतिनाशक ॥ ७५ ॥ प्रांतनेपथ्यचतुरजयज्ञाननिधिप्रद ॥ जयगौरीपदाब्जालेमोक्षेक्षणविच
क्षण ॥ ७६ ॥ यक्षराजाष्टकंपुण्यमिदंनित्यंत्रिकालतः ॥ जपामिमैत्रावरुणेवाराणस्याप्तिकारणम् ॥ ७७ ॥ दंडपाण्यष्टकंधीमान्जपन्विघ्नै
र्नजातुचित् ॥ श्रद्धयापरिभूयेतकाशीवासफलंलभेत् ॥ ७८ ॥ प्रादुर्भावंदंडपाणेःशृण्वन्स्तोत्रमिदंगृणन् ॥ विपत्तिमन्यतःप्राप्यकाशींज
न्मांतरेलभेत् ॥ ७९ ॥ श्रुत्वाध्यायमिमंपुण्यंदंडपाणिसमुद्भवम् ॥ पठित्वापाठयित्वापिनविघ्नैरभिभूयते ॥ १८० ॥ ॥ इतिश्रीस्कं० का० दंड
पाणिप्रादुर्भावोनामद्वात्रिंशोध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ स्कंदज्ञानोदतीर्थस्यमाहात्म्यंवदसांप्रतम् ॥ ज्ञानवापींप्रशं
संतियतःस्वर्गौकसोप्यलम् ॥ १ ॥

रफलमाह ॥ दंडपाणीतिद्वाभ्याम् ॥ श्रद्धयाजपन्नितिसंबंधः ॥ ७८ ॥ विपत्तिमरणम ॥ ७९ ॥ एतदध्यायश्र
वणपठनफलमाह ॥ श्रुत्वेति ॥ १८० ॥ ॥ इतिश्रीरा० काशीखंडटीकायांद्वात्रिंशोध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चिद्वाप्यावर्णनंचित्रंचित्रकाशीक्षणांतरम् ॥ त्रयस्त्रिंशत्तमेऽध्याये
तथ्यंसंकथ्यतेध्रुवम् ॥ १ ॥ ज्ञानोदतीर्थेविहितोदकक्रियइत्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ स्कंदेति ॥ विशेषतएतत्प्रश्नेहेतुमाह ॥ ज्ञानवापीमिति ॥ स्वर्गौकसोदेवाअपि ॥ अलमत्यर्थम् ॥ १ ॥

---

[1] ययोर्जठरपीठेत्वमभूरित्येवंव्याख्यानेसरलेसंभवत्येवंक्लिष्टव्याख्यानंकुतइतिविचारणीयम्

॥ २ ॥ अनादीति ॥ देवयुगेसत्ययुगे ॥ ईशानःपूर्वोत्तरांतरालदिगधिष्ठाताऽष्टानांरुद्राणांमध्येएकतमःतथाचोक्तंवैष्णवेनीललोहितंरुद्रमुपक्रम्य ॥ भवंशर्वंमहेशानंतथाभूतपतिंद्वि ज॥भीममूग्रंमहादेवमुवाचसपितामहइति ॥ निर्वाणकमलायामोक्षलक्ष्म्याःक्षेत्रमानंदकाननंप्राप्तइति ॥ तृतीयेनान्वयः ॥३॥ कदाप्राप्तइत्याकांक्षायांकालंनिर्दिशति ॥ नवर्षंतियदे तिद्वाभ्याम् ॥ ४ ॥ क्षारस्वादुनीउदेउदकेययोस्तौक्षारस्वादूदौलवणजलार्णवौतयोः ॥ ५ ॥ क्षेत्रंविशिनष्टि ॥ निर्वाणेतित्रिभिः ॥ महांतिभूतानिश्मशवीभूयशानंशेरतेऽस्मिन्निति महाश्मशानम् ॥ तदुक्तम्॥ श्मशब्देनशवःप्रोक्तःशानंशयनमुच्यतइति ॥ बीजानांकर्मणामूषरमनुद्भवहेतुम् ॥६॥ महाशयनसुप्तानामात्माज्ञानजृंभितानांजंतूनांप्रतिबोधकंज्ञानजन

स्कंदउवाच॥ ॥घटोद्भवमहाप्राज्ञश्टणुपापप्रणोदिनीम्॥ज्ञानवाप्याःसमुत्पत्तिंकथ्यमानांमयाधुना॥२॥ अनादिसिद्धेसंसारेपुरादेव युगेमुने॥प्राप्तःकुतश्चिदीशानश्चरन्स्वैरमितस्ततः ॥ ३ ॥ नवर्षंतियदाभ्राणिनप्रावर्ततनिम्नगाः ॥ जलाभिलाषोनयदास्नानपानादिकर्म णि॥ ४ ॥क्षारस्वादूदयोरेवयदासीज्जलदर्शनम्॥ पृथिव्यांनरसंचारेवर्तमानेक्वचित्क्वचित् ॥ ५ ॥ निर्वाणकमलाक्षेत्रंश्रीमदानंदकानन म्॥ महाश्मशानंसर्वेषांबीजानांपरमूषरम् ॥ ६ ॥ महाशयनसुप्तानांजंतूनांप्रतिबोधकम् ॥ संसारसागरावर्तपतज्जंतुतरंडकम् ॥ ७॥ यातायातातिसंखिन्नजंतुविश्रामसंडपम्॥ अनेकजन्मगुणितकर्मसूत्रच्छिदाक्षुरम्॥ ८॥ सच्चिदानंदनिलयंपरब्रह्मरसायनम्॥ सुखसं तानजनकंमोक्षसाधनसिद्धिदम् ॥ ९ ॥

कम् ॥ संसारसागरावर्तेसंसाररूपस्यसमुद्रस्यजलस्थानीयानांरागादीनामावर्तेभ्रमेपततांजंतूनांतरंडकंवेलारूपमित्यर्थः॥ यद्वा तरंडकंमहानौकास्वरूपंपढंमंभाषयातरंडोनाम ॐपिंग लोजयइतिदर्शनात् ॥ ७ ॥ गमनागमनाभ्यामतिसंखिन्नानांजंतूनांविश्राममंडपंकैवल्यैकगृहम् ॥ अनेकजन्मभिर्गुणितानिग्रथितानियानिकर्मरूपाणिसूत्राणितेषांछिदायाश्छेदन स्यक्षुरमतितीक्ष्णधारंशस्त्रविशेषः ॥ विच्छेदकमित्यर्थः ॥ ८ ॥ सच्चिदानंदलक्षणस्यविश्वेश्वरस्यनिलयमाश्रयम् ॥ परब्रह्मचासौरसश्चेति ॥ रसोवैसः रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीति श्रुतेः ॥ तमयतेप्रापयतितस्यायनंप्राप्तिर्यस्मादितिवातत् ॥ ९ ॥

---

१ पशुपतिमितिक्वचित्पाठः

२ एतदादेर्ग्रंथस्यसंपादितेषुसर्वेषुपुस्तकेषुदर्शनात्तथैवसस्थापितः अत्रओमित्यादेरर्थस्तुनबुध्यते ॥

प्रविश्येति ॥ सप्रसिद्धःपूर्वोक्तोवा ॥ एतत्पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टमेतत्क्षेत्रंप्रविश्यमहालिंगमालुलोकेददर्शेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ कथंभूतोजटिलोजटावान् ॥ शोभमानत्रिशूलस्य
निर्मलरश्मिसमूहेनव्याप्तः ॥ १० ॥ कितल्लिंगंयद्वैकुंठपरमेष्ठिनोर्यज्ञहिरण्यगर्भयोर्महाहमहमिकायांमहानहंमहानहमितिसंरब्धक्रियायाम् ॥ आदितःकालभैरवाध्यायेपूर्वमिति
वा ॥ प्रादुरासप्रादुरभूत् ॥ ११ ॥ लिंगंविशिनष्टि ॥ ज्योतिरितिचतुर्भिः ॥ ज्योतिर्मयीभिर्मालाभिर्देदीप्यमानाभिःपुष्पादिमालाभिस्तेजःपुंजैर्वाचतुर्दिक्षुव्याप्तमित्यर्थः ॥ वृंदारका
देवाऋषयश्चतेषांवृंदैःसमूहैर्निरंतरमर्च्यमानमित्यन्वयः ॥ १२ ॥ सिद्धानांकपिलादीनांयोगिनांचसनकादीनांस्तोमैःसमूहैश्चनिरंतरमर्च्यमानम् ॥ गंधर्वैर्निरंतरंगीयमानंच चारणैर्दे

प्रविश्यक्षेत्रमेतत्सईशानोजटिलस्तदा ॥ लसत्त्रिशूलविमलरश्मिजालसमाकुलः ॥ १० ॥ आलुलोकेमहालिंगंवैकुंठपरमेष्ठिनोः ॥ महाह
महमिकायांप्रादुरासयदादितः ॥ ११ ॥ ज्योतिर्मयीभिर्मालाभिःपरितःपरिवेष्टितम् ॥ वृंदैर्वृंदारकर्षीणांगणानांचनिरंतरम् ॥ १२ ॥ सिद्धा
नांयोगिनांस्तोमैरर्च्यमानंनिरंतरम् ॥ गीयमानंचगंधर्वैःस्तूयमानंचचारणैः ॥ १३ ॥ अंगहारैरप्सरोभिःसेव्यमानमनेकधा ॥ नीराज्यमानं
सततंनागीभिर्मणिदीपकैः ॥ १४ ॥ विद्याधरीकिन्नरीभिस्त्रिकालंकृतमंडनम् ॥ अमरीचमरीराजिवीज्यमानमितस्ततः ॥ १५ ॥ अस्येशा
नस्यतल्लिंगंदृष्ट्वेच्छेत्यभवत्तदा ॥ स्नपयामिमहल्लिंगंकलशैःशीतलैर्जलैः ॥ १६ ॥ चखानचत्रिशूलेनदक्षिणाशोपकंठतः ॥ कुंडंप्रचंडवेगे
नरुद्रोरुद्रवपुर्धरः ॥ १७ ॥ पृथिव्यावरणांभांसिनिष्क्रांतानितदामुने ॥ भूप्रमाणाद्दशगुणैर्यैरियंवसुधावृता ॥ १८ ॥

वानांस्तुतिपाठकैर्निरंतरंस्तूयमानंचेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अंगहारैर्नृत्यैरुर्वश्यादिभिरनेकधासेव्यमानम् ॥ नागकन्याभिर्मणिदीपकैर्मणिरूपैःप्रदीपैःसततंनीराज्यमानंनीराजनंप्राप्यमाणम्
॥ १४ ॥ विद्याधरकिन्नरांगनाभिःकालत्रयंव्याप्यकृतंमंडनंभूषणंयस्य कृतानिमंडनानिसर्वतोभद्रादीनिवायस्मैतत् ॥ अमरीभिर्देवस्त्रीभिश्चमरीराजिभिश्चामरपंक्तिभिर्वीज्यमानंदे
वांगनाभिश्चामरव्यजनैःसेव्यमानंइत्यर्थः ॥ १५ ॥ अस्येतिअस्यप्रकृतस्यईशानस्यतल्लिंगंदृष्ट्वाइतिएतादृशीइच्छाभवत् ॥ कीदृशीत्याकांक्षायामाह ॥ स्नपयामीति ॥ १६ ॥ च
खानकुंडंखनितवान् ॥ कुत्र ॥ विश्वेशस्थानाद्दक्षिणाशायाउपकंठतःकंठस्यसमीपमुपकंठंतस्मिन्विश्वेश्वरस्यदक्षिणस्यांदिश्यतिसमीपइत्यर्थः ॥ १७ ॥ पृथिव्यावरणांभांसिपृथिव्या
द्वितीयावरणांभांसि ॥ कथंभूतानि ॥ भूप्रमाणात्पंचाशत्कोटिलक्षणाद्दशगुणैर्यैरंभोभिर्जलैरियंवसुधावृतातानि ॥ १८ ॥

तैर्जलैःस्नापयांचक्रेइत्यन्वयः ॥ जलानिविशिनष्टि ॥ त्वस्पृष्टैरितिपादोनसप्तभिः ॥ तुएवअन्यप्राणिभिरस्पृष्टैरेवेत्यर्थः ॥ तुषारैस्तत्तुल्यैःशीतलैरित्यर्थः ॥ जाड्यविधुरैःजडस्यभावो
जाड्यंतद्विधुरैर्ज्ञानैकस्वरूपैः ॥ जंजपूकौघहारिभिःपापनिकरध्वंसिभिः ॥ १९ ॥ सतांमनोभिःसंतिसमीचीनानियानिमनांसितैरिवात्यच्छैरत्यंतनिर्मलैः ॥ अनच्छैर्नीलीसदृशैर्व्योमव
र्त्मवदाकाशमार्गैरिव ॥ नविद्यमानमच्छंयेभ्यस्तैरितिवा ॥ अतुच्छैरितिक्कचित् ॥ ज्योत्स्नावत्ज्योत्स्नाभिरिवोज्ज्वलाच्छायाकांतिर्येषांतैः ॥ पावनैःपवित्रैःशंभुनामवत्शिवनामभिरि
व ॥ २० ॥ पीयूषवत्अमृतैरिवस्वादुतरैरत्यंतसुस्वादैः ॥ सुखंस्पर्शोयेषांतैः गवांगवद्गवामंगैरिव ॥ निष्पापधीवत्निष्कलुषबुद्धिभिरिवगंभीरैरगाधैः ॥ तरलैश्चंचलैःपापिशर्मवत्पापि
नांसुखैरिव ॥ २१ ॥ विजितस्तिरस्कृतोऽब्जानांपद्मानांमहागंधोयैः ॥ पाटलायाःपाटलैरिववायअमोदोहर्षोगंधोवातेनतस्मादपिवामोदितुंशीलंयेषांतैः ॥ नदृष्टानिपूर्वंयैस्तेऽदृष्टपूर्वा

तैर्जलैःस्नापयांचक्रेत्वस्पृष्टैरन्यदेहिभिः ॥ तुषारैर्जाड्यविधुरैर्जंजपूकौघहारिभिः ॥ १९ ॥ सन्मनोभिरिवात्यच्छैरनच्छैर्व्योमवर्त्मवत् ॥ ज्यो
त्स्नावदुज्ज्वलच्छायैःपावनैःशंभुनामवत् ॥ २० ॥ पीयूषवत्स्वादुतरैःसुखस्पर्शैर्गवांगवत् ॥ निष्पापधीवद्गंभीरैस्तरलैःपापिशर्मवत् ॥ २१ ॥
विजिताब्जमहागंधैःपाटलामोदमोदिभिः ॥ अदृष्टपूर्वलोकानांमनोनयनहारिभिः ॥ २२ ॥ अज्ञानतापसंतप्तप्राणिप्राणैकरक्षिभिः ॥ पंचा
मृतानांकलशैःस्नपनातिफलप्रदैः ॥ २३ ॥ श्रद्धोपस्पर्शिहृदयलिंगत्रितयहेतुभिः ॥ अज्ञानतिमिरार्काभैर्ज्ञानदाननिदायकैः ॥ २४ ॥ विश्व
भर्तुरुमास्पर्शसुखातिसुखकारिभिः ॥ महावभृथसुस्नानमहाशुद्धिविधायिभिः ॥ २५ ॥ सहस्रधारैःकलशैःसईशानोघटोद्भव ॥ सहस्रकृ
त्वःस्नपयामाससंहृष्टमानसः ॥ २६ ॥ ततःप्रसन्नोभगवान्विश्वात्माविश्वलोचनः ॥ तमुवाचतदेशानंरुद्रंरुद्रवपुर्धरम् ॥ २७ ॥

स्तेचतेलोकाश्चतेषांमनोनेत्रहरणशीलैः ॥ २२ ॥ अज्ञानरूपतापसंतप्तप्राणिप्राणानांमुख्यरक्षणशीलैः ॥ दधिदुग्धघृतमधुशर्कराणांकुंभैर्यत्स्नानंततोप्यतिफलंप्रददतीतितथातैः
॥ २३ ॥ श्रद्धयोपस्प्रष्टुमाचमितुंशीलंयेषांतेषांहृदयेषुलिंगत्रितयहेतुभिर्लिंगत्रितयजनकैः ॥ अज्ञानमविद्यातदेवतिमिरमंधकारस्तत्रार्कैस्तन्नाशकैरित्यर्थः ॥ ज्ञानस्यदानेप्रदानेनि
तरांदायकैःप्रदायकैः ॥ निदानकैरितिपाठेआदिकारणैरित्यर्थः ॥ २४ ॥ विश्वभर्तुर्विश्वेशस्यकांतायाउमायाःपार्वत्याःस्पर्शेनसुखादप्यतिसुखमतिशयितंसुखंकर्तुंशीलंयेषांतैः ॥ म
हावभृथसुस्नानेभ्योमहावभृथशोभनस्नानात्सकाशाद्वामहतींशुद्धिंविधातुंशीलंयेषांतैः ॥ २५ ॥ सहस्रधारैरसंख्याताधश्छिद्रैः ॥ सहस्रमुखावयवधारैरितिवा ॥ सहस्रधारैःकलशै
रितिव्यधिकरणेवातृतीये ॥ धारासमानार्थोधारशब्दोप्यस्ति ॥ २६ ॥ २७ ॥

अनेनकुंडोद्धृतजलस्नानेन ॥ गुरुणामहत्तरेण ॥ नविद्यतेऽन्यस्त्वत्तःपूर्वोयस्मिंस्तेनपूर्वैत्वदन्येनानादृतेनेत्यर्थः ॥ यद्वा नविद्यतेऽन्यत्पूर्वंयस्मात्प्रथमोत्पन्नेनेत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥
॥ ३० ॥ ३१ ॥ शिवशब्दार्थंकथयन्ज्ञानोदमितिनामांतरंनिर्दिशति ॥ शिवमितिसार्धेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ फल्गुतीर्थेगयांतर्गते ॥ ३५ ॥ अमावास्यायुक्तोरविवासरोव्यती

तवप्रसन्नोस्मीशानकर्मणानेनसुव्रत ॥ गुरुणानन्यपूर्वेणममातिप्रीतिकारिणा ॥ २८ ॥ ततस्त्वंजटिलेशानवरंब्रूहितपोधन ॥ अदेयंनत
वास्त्यद्यमहोद्यमपरायण ॥ २९ ॥ ॥ईशानउवाच॥ ॥यदिप्रसन्नोदेवेशवरयोग्योस्म्यहंयदि ॥ तदेतदतुलंतीर्थंतवनाम्नास्तुशंकर ॥ ३० ॥
विश्वेश्वरउवाच ॥ ॥ त्रिलोक्यांयानितीर्थानिभूर्भुवःस्वःस्थितान्यपि ॥ तेभ्योखिलेभ्यस्तीर्थेभ्यःशिवतीर्थमिदंपरम् ॥ ३१ ॥ शिवंज्ञानमि
तिब्रूयुःशिवशब्दार्थचिंतकाः ॥ तच्चज्ञानंद्रवीभूतमिहमेमहिमोदयात् ॥ ३२ ॥ अतोज्ञानोदनामैतत्तीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ अस्यस्पर्शन
मात्रेणसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ३३ ॥ ज्ञानोदतीर्थसंस्पर्शादश्वमेधफलंलभेत् ॥ स्पर्शनाचमनाभ्यांचराजसूयाश्वमेधयोः ॥ ३४ ॥ फल्गुतीर्थे
नरःस्नात्वासंतर्प्यचपितामहान् ॥ यत्फलंसमवाप्नोतितदत्रश्राद्धकर्मणा ॥ ३५ ॥ गुरुपुष्यासिताष्टम्यांव्यतीपातोयदाभवेत् ॥ तदात्रश्राद्ध
करणाद्गयाकोटिगुणंभवेत् ॥ ३६ ॥ यत्फलंसमवाप्नोतिपितॄन्संतर्प्यपुष्करे ॥ तत्फलंकोटिगुणितंज्ञानतीर्थेतिलोदकैः ॥ ३७ ॥ सन्निहत्यांकु
रुक्षेत्रेतमोग्रस्तेविवस्वति ॥ यत्फलंपिंडदानेनतज्ज्ञानोदेदिनेदिने ॥ ३८ ॥ पिंडनिर्वपणंयेषांज्ञानतीर्थेसुतैःकृतम् ॥ मोदंतेशिवलोकेतेयाव
दाभूतसंप्लवम् ॥ ३९ ॥ अष्टम्यांचचतुर्दश्यामुपवासीनरोत्तमः ॥ प्रातःस्नात्वाथपीतांभस्त्वंतर्लिंगमयोभवेत् ॥ ४० ॥

पातोयोगविशेषोवा ॥ गुरुपुष्यासिताष्टम्यांव्यतीपातोयोगोयदाभवेदित्येकं[1]वाक्यम् ॥ ३६ ॥ पुष्करेचित्रकूटदेशांतर्गतपारियात्रपर्वताविदूरे ॥ ३७ ॥ सन्निहत्यांरामह्रदे ॥ सप्तम्य
र्थेद्वितीया ॥ सन्निहत्यांप्राप्येतिशेषइतिवा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पीतमंभोयेनेतिपीतांभः ॥ आकाराभावश्छांदसः ॥ पीत्वेतिवापाठः ॥ तुएवअंतर्लिंगमयोभवेदेवेत्यर्थः ॥ ४० ॥

---

[1] इदंयदाव्यतीपातशब्देनयोगविशेषोगृह्यतेतस्मिन्पक्षे ॥ यदाअमावास्यायुक्तोरविवारोगृह्यतेतदातुगुरुपुष्यांसिताष्टम्यांश्राद्धदःयदाव्यतीपातोभवेत्तदाश्राद्धदइतिवाक्य
द्वयंबोध्यम् ॥

चुलुकत्रयंगंडूषत्रयम् ॥ ४१ ॥ ईशानतीर्थेईशानकृतेतीर्थेज्ञानोदे ॥ विशेषाद्विशेषेण ॥ ४२ ॥ श्रीलिंगंविश्वेशंईशानेश्वरंवाज्ञानेश्वरंवा ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तारयतीतितारकंतदाख्यं
तन्नामकम् ॥ ४५ ॥ क्षयेत्नश्येत् ॥ ज्ञानोदंक्षीयतइतिपाठेज्ञानोदविषयेस्मरणान्नश्यतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ शाकिनीडाकिन्यवांतरभेदः ॥ झोटिंगाःप्रेतविशेषाः ॥ मोटिंगाइतिपाठे

एकादश्यामुपोष्यात्रप्राश्नातिचुलुकत्रयम् ॥ हृदयेतस्यजायंतेत्रीणिलिंगान्यसंशयम् ॥ ४१ ॥ ईशानतीर्थेयःस्नात्वाविशेषात्सोमवासरे ॥
संतर्प्यदेवर्षिपितॄन्दत्वादानंस्वशक्तितः ॥ ४२ ॥ ततःसमर्च्यश्रीलिंगंमहासंभारविस्तरैः ॥ अत्रापिदत्वानानार्थान्कृतकृत्योभवेन्नरः ॥ ४३ ॥
उपास्यसंध्यांज्ञानोदेयत्पापंकाललोपजम् ॥ क्षणेनतदपाकृत्यज्ञानवान्जायतेद्विजः ॥ ४४ ॥ शिवतीर्थमिदंप्रोक्तंज्ञानतीर्थमिदंशुभम् ॥
तारकाख्यमिदंतीर्थंमोक्षतीर्थमिदंध्रुवम् ॥ ४५ ॥ स्मरणादपिपापौघोज्ञानोदस्यक्षयेद्ध्रुवम् ॥ दर्शनात्स्पर्शनात्स्नानात्पानाद्धर्मादिसंभवः
॥ ४६ ॥ डाकिनीशाकिनीभूतप्रेतवेतालराक्षसाः ॥ ग्रहाःकूश्मांडझोटिंगाःकालकर्णीशिशुग्रहाः ॥ ४७ ॥ ज्वरापस्मारविस्फोटद्वितीयकचतु
र्थकाः ॥ सर्वेप्रशममायांतिशिवतीर्थजलेक्षणात् ॥ ४८ ॥ ज्ञानोदतीर्थपानीयैर्लिंगंयःस्नापयेत्सुधीः ॥ सर्वतीर्थोदकैस्तेनध्रुवंसंस्नापितंभवेत्
॥ ४९ ॥ ज्ञानरूपोहमेवात्रद्रवमूर्तिंविधायच ॥ जाड्यविध्वंसनंकुर्यांकुर्यांज्ञानोपदेशनम् ॥ ५० ॥ इतिदत्वावराञ्छंभुस्तत्रैवांतरधीयत ॥
कृतकृत्यमिवात्मानंसोप्यमंस्तत्रिशूलभृत् ॥ ५१ ॥ ईशानोजटिलोरुद्रस्तत्प्राश्यपरमोदकम् ॥ अवाप्तवान्परंज्ञानंयेननिर्वृतिमाप्तवान्
॥ ५२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ कलशोद्भवचित्रार्थमितिहासंपुरातनम् ॥ ज्ञानवाप्यांहियद्वृत्तंतदाख्यामिनिशामय ॥ ५३ ॥ हरिस्वामीतिवि
ख्यातःकाश्यामासीद्द्विजःपुरा ॥ तस्यैकातनयाजातारूपेणाऽप्रतिमाभुवि ॥ ५४ ॥ नसमाशीलसंपत्त्यातस्याःकाचनभूतले ॥ कलाकलाप
कुशलास्वरेणजितकोकिला ॥ ५५ ॥

सएवार्थः ॥ गुर्जरदेशेप्रसिद्धाः ॥ कालकर्णीराक्षस्यवांतरभेदः ॥ ४७ ॥ द्वितीयकचतुर्थकाःद्व्याहिकचतुर्थाहिकज्वरविशेषाः ॥ उक्षणादभ्युक्षणात् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥
निर्वृतिंब्रह्मानंदमाप्तवान् जीवन्मुक्तोबभूवेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ईशानस्यतज्जलप्राशनद्वारास्वानंदावाप्तिरित्येतन्नातिचित्रंप्राकृतानामपितद्दर्शनादितिकथयितुमितिहासमवतारयति ॥
कलशोद्भवेति ॥ ५३ ॥ तन्यतेवंशोऽनयेतितनया ॥ तांविशिनष्टि ॥ रूपेणेतिसपादपंचदशभिः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

तादृगितिसर्वत्रसंबध्यते ॥ किन्नरीतिचेतिपाठेइतिचेतिपक्षांतरे ॥ ५६ ॥ खनिर्गर्तःआश्रयइत्यर्थः ॥ तन्मौलितत्केशमित्यर्थः ॥ एतेनकेशानांनीलतासूचिता ॥ ब्रध्नसाध्वसात्सूर्य
भयात् ॥ ५७ ॥ दर्शभयादमावास्यायांनाशभयादित्यर्थः ॥ दिवापिअपिशब्दान्नक्तमपि ॥ चंडमरीचितःसूर्यात् ॥ ५८ ॥ तस्याभूर्दृशोरूर्ध्वस्थरोमालीगंडयोःकपोलयोर्यत्पत्रम
लंकरणविशेषस्तदेवलतातस्याअभ्यंतरेमध्येउदंचंतीऊर्ध्वंगच्छंतीन्यंचंतीअधोगच्छंतीचयाउड्डीनगतिःखगगतिक्रियाविशेषस्तस्याअभ्यासभाजिनीसादृश्यभाजिनीआवृत्तिभाजि
नीतिवा ॥ भ्रमरराजीवभ्रमरपंक्तिरिवेतिसर्वत्रोत्प्रेक्षा ॥ उदंचदित्यादिपृथग्वा ॥ उदंचदित्यादिभाजिनीवेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ तच्चारुलोचनक्षेत्रेतस्याश्चारुलोचनयोःक्षेत्रंउपनासामूलंत
स्मिंस्तत्समीपइत्यर्थः ॥ खंजनौखंजरीटौ ॥ शारदींशरत्संबंधिनीं ॥ निर्विशेतेप्राप्नुतः ॥ एतेनलोचनयोराह्लादकारित्वंसूचितम् ॥ यद्वा कंब्रह्मखंब्रह्मेतिश्रुतेः खंब्रह्मानंदसुखंरूपदर्शने

ननारीतादृगस्तीहनामरीकिन्नरीनच ॥ विद्याधरीननोनागीगंधर्वीनासुरीनच ॥५६॥ सर्वसौंदर्यनिलयासर्वलक्षणसत्खनिः ॥ अधिशेतेध्रु
वंध्वांतंतन्मौलिंब्रध्नसाध्वसात् ॥५७॥ तदास्यंशरणंयातोमन्येदर्शभयाच्छशी ॥ दिवापिनत्यजेत्तांतुत्रस्तश्चंडमरीचितः ॥५८॥ तद्भ्रूभ्रमररा
जीवगंडपत्रलतांतरे ॥ उदंचन्न्यंचदुड्डीनगतेरभ्यासभाजिनी ॥ ५९ ॥ तच्चारुलोचनक्षेत्रेविचरंतौचखंजनौ ॥ सदैवशारदींप्रीतिंनिर्विशेते
निजेच्छया ॥ ६० ॥ सुदत्यारदनश्रेणीछदेषुविषमेषुणा ॥ विहिताकांचनीरेखाक्वेंदावेतावतीकला ॥ ६१ ॥ प्रायोमदनभूपालहर्म्यरत्नांतरेशु
भे ॥ जितप्रवालसुच्छायेतस्यारदनवाससी ॥ ६२ ॥ स्वर्गेमर्त्येचपातालेनैषारेखाक्वचित्स्त्रियाम् ॥ तत्कंठरेखात्रितयव्याजेनशपतेस्मरः
॥ ६३ ॥ शंकेचित्तभुवोराज्ञोलसत्पटकुटीद्वयम् ॥ अनर्घ्यरत्नकोशाढ्यंतस्यावक्षोरुहद्वयम् ॥ ६४ ॥

नजनयतइतिखंजनौ सर्वेषांलोचनेतस्याश्चारुरूपेक्षेत्रेविचरंतौपश्यंतौसदैवशारदींप्रीतिंप्राप्नुतइत्यर्थः ॥ ६० ॥ शोभनादंतायस्याःसासुदतीतस्यारदनश्रेणीछदेषुदंतपंक्तिरूपेषुपत्रे
षुविषमेषुणाकामेनयादृशीकांचनीरेखाविहिताइंदौचंद्रेएतावतीईदृशीकलारेखाक्वेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ तस्यारदनवाससीद्वेओष्ठौप्रायोबहुल्येनमदनभूपालस्यहर्म्येगृहेयानिरत्नानितान्यं
तरेययोस्तेतथेवेतिलुप्तोपमेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ तस्याःकंबुवत्कंठरेखात्रितयस्यव्याजेनछलेनकामःस्वर्गादौस्त्रियामेषारेखाक्वचिन्नेतितस्याःसर्वाधिक्यार्थंशपथंकरोतीवेत्यर्थः ॥ ६३ ॥
तस्यावक्षोरुहद्वयंमदनमहीपतेर्लसत्पटकुटीद्वयंशोभमानवस्त्रगृहद्वयमितिशंकेआशंके वस्त्रेणाच्छादितत्त्वात् ॥ कथंभूतं ॥ अनर्घ्यरत्नकोशाढ्यममूल्यसुखरत्नसंचयसंपूर्णम् ॥ ६४ ॥

नतभ्रुवस्तस्याअनंगभूनियमतःकामस्यस्थानपरिचयार्थंसप्रवितस्तिपरिमितस्यशरीरस्यमध्येयददृश्यंवरांगंभगःतस्मिन्रोमाल्यारोमपंक्त्यालक्षिकामूर्ध्वांयष्टिमिवविधिर्ब्रह्माव्यधात् ॥ यथांधकारेस्थितंवस्तुयष्ट्यालक्ष्यतेतथाऽदृश्यंवरांगंलक्षितुंरोमावल्यायष्टिंव्यधादित्यर्थः ॥ ६५ ॥ नाभीदरींनाभिगुहां ॥ अनेननिम्ननाभित्वंसूचितम् ॥ ६६ ॥ गुरुणाएतस्यानितंबेनमहान्योमन्मथःकामस्तस्यदीक्षयातद्विषयदीक्षानिमित्तेनभूर्लोकेयुवानोदृशांनेत्राणांस्वाधीनाःसुष्ठ्वधीनतांनप्रापितानकारिताअपितुसर्वएवप्रापिताः॥तन्नितंबैकदृष्टयोयुवानोबभूवुरित्यर्थः ॥ दशामितिपाठेदशांकामदशाम् स्वाधीनाःस्वनितंबैकनिष्ठाइत्यर्थः ॥ कामदशांप्रापिताइत्येववा ॥ अन्यत्सर्वंपूर्ववत् ॥ ६७ ॥ ऊरुरेवस्तंभऊरुस्तंभःकदल्यादिरूपस्तेनमुनेर्मननशीलस्यापिकस्यमनोनतस्तंभे ॥ ब्रह्माकारादिवृत्तिवृत्तान्नस्तंभितंननिवर्तितमपितुस्तंभितमेवस्तंभवत् ॥ यथास्तंभेनस्थाण्वादिनागमनादिप्रतिबध्यतेतद्वत् ॥

अनंगभूनियमतोऽदृश्येमध्येनतभ्रुवः॥ रोमालीलक्षिकामूर्ध्वामिवयष्टिंविधिर्व्यधात् ॥ ६५॥ तस्यानाभीदरींप्राप्यकंदर्पोऽनंगतांगतः॥
पुनःप्राप्तुमिवांगानितप्यतेपरमंतपः॥ ६६ ॥ गुरुणैतन्नितंबेनमहामन्मथदीक्षया ॥ भुविकेकेयुवानोनस्वाधीनाःप्रापितादृशाम् ॥ ६७॥
ऊरुस्तंभेनचैतस्याःस्तंभवत्कस्यनोमनः ॥ तस्तंभेनमुनेर्वापिसुवृत्तेनसुवर्तनम् ॥ ६८ ॥ पादांगुष्ठनखज्योतिःप्रभयाकस्यनप्रभा ॥ विवे
कजनिताऽध्वंसिमुनेतस्याम्मृगीदृशः॥६९॥ साप्रत्यहंज्ञानवाप्यांस्नायंस्नायंशिवालये॥ संमार्जनादिकर्माणिकुरुतेऽनन्यमानसा ॥ ७०॥
तत्पादप्रतिबिंबेषुरेखाशष्पांकुरंचरन्॥ नान्यद्वनांतरंयातिकार्श्यांयूनांमनोमृगः॥७१॥ तदास्यपंकजंहित्वायूनांनेत्रालिमालया॥ नलतां
तरमासेविअप्यामोदप्रसूनयुक्॥ ७२॥ सुलोचनापिसाकन्याप्रेक्षेतास्यंनकस्यचित्॥ सुश्रवाअपिसाबालानादत्तेकस्यचिद्वचः॥ ७३॥

कीदृशेन ॥ सुवृत्तेनसुष्ठुवर्तुलेन ॥ कथंभूतंमनः ॥ सुवर्तनंशोभनवृत्तम् ॥ ६८ ॥ अध्वंसिध्वंसिता ॥ श्रृंगाररसनिमग्नोमाभूदितिसंबोधयतिमुनेहेऽगस्त्येति ॥ ६९ ॥ स्नायंस्नायंस्नात्वास्नात्वा ॥ ७० ॥ तत्पादेति ॥ कार्श्यांयूनांतरुणानांमनएवमृगोमनोमृगस्तस्याःसुशीलायाःपादप्रतिबिंबेषुवालुकादिप्रदेशोत्थितेषुरेखाशष्पांकुरंरेखात्मकपद्मवज्रादिरूपकोमलतृणांकुरंचरन्आनंदकाननंरेखाशष्पांकुरंवनंवाविहायान्यद्वनांतरंस्थानंनसंयातीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ तदास्येति ॥ तस्याआस्यपंकजंमुखपद्मंहित्वायूनांनेत्राण्येवालयस्तेषांमालयासमूहेनलतांतरंनासेविनसेवितम् ॥ कथंभूतम ॥ अप्यामोदप्रसूनयुक्आमोदप्रसूनैःसुगंधिपुष्पैर्युनक्तीतितथातादृशमपीत्यर्थः ॥ आसेवीतिविसंधिरार्षः ॥ ७२ ॥ प्रेक्षेतपश्यति ॥ शोभनंश्रवःश्रवणेंद्रियंश्रवणंवायस्याःसासुश्रवाः ॥ नादत्तेनगृह्णातिनश्रृणोतीतियावत् ॥ ७३ ॥

सुशीलानाम्ना ॥ तदेवार्थतोनिर्वक्ति ॥ शीलसंपन्नेति ॥ रहएकांते ॥ तद्विरहातुरैस्तत्प्राप्त्यभावेनकातरैः ॥ बबंधचकार ॥ ७४ ॥ शीलेनसुचारित्रेणसहोर्जिताश्रीःशोभायस्याःसा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ सदनांगणेगृहाजिरे ॥ कदाचिदेकदाकस्मिंश्चित्कालइत्यर्थः ॥ सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ॥ सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचःकथितोऽष्टमइतिपैशाचविवा

सुशीलाशीलसंपन्नारहस्तद्विरहातुरैः॥ प्रार्थितापिसुरूपाढ्यैर्नाभिलाषंबबंधसा ॥ ७४ ॥ धनैस्तस्याजनेतापियुवभिःप्रार्थितोबहु ॥ नाशकत्तांसुशीलांसदातुंशीलोर्जितश्रियम् ॥ ७५ ॥ ज्ञानोदतीर्थभजनात्सासुशीलाकुमारिका ॥ बहिरंतस्तदाऽद्राक्षीत्सर्वंलिंगमयंजगत् ॥ ७६॥ कदाचिदेकदातांतुप्रसुप्तांसदनांगणे ॥ मोहितोरूपसंपत्त्याकश्चिद्विद्याधरोऽहरत् ॥ ७७॥ व्योमवर्त्मनितांरात्रौयावन्मलयपर्वतम्॥ सनिनीषतितावच्चविद्युन्मालीसमागतः॥ ७८ ॥ राक्षसोभीषणवपुःकपालकृतकुंडलः ॥ वसारुधिरलिप्तांगःश्मश्रुलःपिंगलोचनः॥ ७९ ॥ राक्षसउवाच॥ ॥ममदृग्गोचरंयातोविद्याधरकुमारक॥ अद्यत्वामेतयासार्धंप्रेषयामियमालयम्॥ ८० ॥ इतिश्रुत्वाथसावाक्यंव्याघ्राघ्राताम्गीयथा॥ चकंपेऽतीवसंभीताकदलीदलवन्मुहुः ॥ ८१ ॥ निजघानत्रिशूलेनरक्षोविद्याधरंचतम्॥ विद्याधरकुमारोपिनितरांमधुराकृतिः ॥ ८२ ॥ तद्भीषणत्रिशूलेनभिन्नोरस्कोमहाबलः ॥ जघानमुष्टिघातेनवज्रपातोपमेनतम् ॥ ८३ ॥ नरमांसवसामत्तंविद्युन्मालिनमाहवे ॥ चूर्णितोमुष्टिपातेनसोऽपतद्वसुधातले ॥ ८४ ॥ राक्षसोमृत्युवशगोवज्रेणेवमहीधरः ॥ विद्याधरोपितच्छूलघातेनविकलीकृतः ॥ ८५ ॥ उवाचगद्गदंवाक्यंविघूर्णितविलोचनः ॥ प्रियेमुधासमानीतासुशित्यर्धोक्तिमुच्चरन् ॥ ८६ ॥ जहौप्राणान्रणेवीरस्तांप्रियांपरितःस्मरन् ॥ ८७ ॥

हस्यनिंदितत्वान्नामग्रहणमकृत्वाकश्चिदित्युक्तम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ वसामेदः ॥ श्मश्रुलोदीर्घचिबुकलोमा ॥ ७९ ॥ ममविद्युन्मालिनोदृग्गोचरंनेत्रविषयंयातोगतः ॥ दृग्गोचरंचिरंयातइतिपाठेचिरंबहुकालेन ॥ ८० ॥ व्याघ्रेणाघ्राताभक्षणार्थंविषयीकृता ॥ ८१ ॥ रक्षोराक्षसः ॥ चकारोऽप्यर्थे ॥ रक्षइत्यनेनसंबध्यते ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ चूर्णितश्चूर्णयामास ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ स्वैर्व्यंजनैश्चमिलित्वाषडक्षरनाम्नोऽर्धोक्तिःसुश् ॥ उच्यतेतामुच्चरन्ब्रुवन् ॥ प्राणान्जहौ ॥ सुशीतीतिपाठश्चित्यः ॥ ८६ ॥ परितःसर्वतोभावेन ॥ ८७ ॥

नविद्यतेऽन्यःपूर्वोयस्मात्सःअनन्यपूर्वःसचासौसंस्पर्शश्चतज्जन्यंसुखम् ॥ यद्वा नविद्यतेऽन्यत्पूर्वंयस्मात्संस्पर्शसुखात्तत्तथातच्चतत्संस्पर्शसुखंचेतितथा ॥ अनन्यपूर्वपुंस्पर्शेतिक्वचित् ॥ चकाराद्देवंच ॥ शोकाग्निसाच्छोकाग्नौतनुंशरीरंचक्रेचकार ॥ शोकेनजहावित्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ पणीकृतोग्लहत्वेनदत्तःप्राणोयेनसतथा ॥ जनुर्जन्म ॥ मलयकेतुतस्तन्नाम्नःपितृतः ॥ ९० ॥ कर्णाटेविद्यानगरे ॥ ९१ ॥ माल्यकेतुर्नाम्ना ॥ अनंगःकामस्तस्येवश्रीःशोभायस्यसः ॥ कामदेवइवातिसुंदरइत्यर्थः ॥ पित्राकर्णाटेश्वरेण ॥ नाम्नाकलावती

अनन्यपूर्वसंस्पर्शसुखंसमनुभूयसा ॥ तमेवचपतिंमत्वाचक्रेशोकाग्निसात्तनुम् ॥ ८८ ॥ लिंगत्रयशरीरिण्यास्तस्याःसान्निध्यतःसहि ॥
दिव्यंवपुःसमासाद्यराक्षसस्त्रिदिवंययौ ॥ ८९ ॥ रणेपणीकृतप्राणोविद्याधरसुतोपिसः ॥ अंतेप्रियांस्मरन्प्रापजनुर्मलयकेतुतः ॥ ९० ॥
ध्यायंतीसापितंबालाविद्याधरकुमारकम् ॥ विरहाग्नौविसृष्टासुःकर्णाटेजन्मभागभूत् ॥ ९१ ॥ सुतोमलयकेतोस्तांकालेनपरिणीतवान् ॥
माल्यकेतुरनंगश्रीःपित्रादत्तांकलावतीम् ॥ ९२ ॥ सापिप्राग्वासनायोगाल्लिंगार्चनरतासती ॥ हित्वामलयजक्षोदंविभूतिंबह्वमंस्तवै
॥ ९३ ॥ मुक्तावैदूर्यमाणिक्यपुष्परागेभ्यएवसा ॥ मेनेरुद्राक्षनेपथ्यमनर्घ्यंगर्भसुंदरी ॥ ९४ ॥ कलावतीमाल्यकेतुंपतिंप्राप्यपतिव्रता ॥
अपत्यत्रितयंलेभेदिव्यभोगसमृद्धिभाक् ॥ ९५ ॥ एकदाकश्चिदौदीच्योमाल्यकेतुंनरेश्वरम् ॥ चित्रकृच्चित्रपटिकांचित्रांदर्शितवानथ ॥ ९६ ॥
तांतुचित्रपटींराजाकलावत्यैसमार्पयत् ॥ साथचित्रपटींरम्यांसंप्रहृष्टतनूरुहा ॥ ९७ ॥ मुहुर्मुहुःप्रपश्यंतीरहसिप्राणदेवताम् ॥ विसस्मार
स्वमपिचसमाधिस्थेवयोगिनी ॥ ९८ ॥ क्षणमुन्मील्यनयनेकृत्वानेत्रातिथिंपटीम् ॥ तर्जन्यग्रमथोत्क्षिप्यस्वात्मानंसमबोधयत् ॥ ९९ ॥
संभेदोयमसेरम्यउपलोलार्कमग्रतः ॥ उपश्रीकेशवपदंवरणैषासरिद्वरा ॥ १०० ॥

॥ ९२ ॥ मलयजक्षोदंचंदनचूर्णम् ॥ बह्वमंस्तबहुमेने ॥ ९३ ॥ नेपथ्यमलंकरणम् ॥ अनर्घ्यममूल्यम् ॥ गर्भसुंदरीसाहजिकरूपवती ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ औदीच्यउत्तरदिगुत्पन्नः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्राणदेवताविश्वनाथस्तल्लिंगाधारत्वात्पत्यपितथाताम् ॥ स्वंदेहम् ॥ अपिर्निश्चये ॥ चकाराद्गृहादिकंच ॥ ९८ ॥ उन्मील्यविकचय्य ॥ नेत्रातिथिंनेत्रगोचरम ॥ ९९ ॥ उपलोलार्कंलोलार्कसमीपे ॥ उपश्रीकेशवपदंश्रीकेशवस्थानस्यसमीपे ॥ १०० ॥

स्वर्गैप्रार्थितसंस्पर्शेत्यस्यायंभावः ॥ यद्यपिस्वर्गतरंगिणीगंगास्वर्गेवर्ततएवतथापिकाश्यधिकरणिकायाउदग्वहायाअतिशयितत्वेनदुर्लभत्वात्स्वर्गैप्रार्थितसंस्पर्शेत्युक्तमिति ॥ उदग्वहाउत्तरवाहिनी ॥ दिवोद्युसदःस्वर्गसंबंधिनोदेवाइत्यर्थः ॥ १ ॥ अलक्ष्यावाङ्मनसयोरगोचरा ॥ सतांतस्यामुत्सृष्टदेहानाम् ॥ सतीतिक्वचित्पाठः ॥ २ ॥ मंगलहेतुत्वान्मंगलम् ॥ सफलंमुक्तिलक्षणफलहेतुत्वात् ॥ ३ ॥ यत्रयस्यांस्थल्यांस्थानेवासंपत्तिसंभारान्धनस्तोमान्निधनेच्छयामरणवांछयाविश्राण्यदत्वायतिव्रतंविरागाहिंसादिलक्षणंसमालंब्याश्रित्यमूलकंदभुक्सुकृतीजनस्तिष्ठतेतिष्ठतिसैषाश्रीमणिकर्णिकेतिपूर्वेणाग्रिमेणवापंचानामन्वयः ॥ तत्रमूलकंदयोरपिंडपिंडाकारतयाभेदः ॥ तिष्ठंतेमोक्षकामुकाइतिक्वचित्पाठः ॥ ४ ॥ यत्रमृतान्प्रतिमुक्तिमार्गंदर्शयन्हरोवर्ततइतिशेषः ॥ कथंभूतः ॥ स्वमौलिबालचंद्रेणसहगंगांमार्गमाणः ॥ अधिकारिभेदेनसारूप्यमुक्तिदानार्थंस्वशिरस्थंचंद्रादिकंवाऽन्विष्यमाण

स्वर्गैप्रार्थितसंस्पर्शासैषास्वर्गतरंगिणी ॥ उदग्वहाऽभिलष्यंतियांदिवोद्युसदःसदा ॥ १ ॥ अलक्ष्यामोक्षलक्ष्मीर्यावेदांतेपरिपठ्यते ॥ विमुक्तयेसतांसैषाश्रीमतीमणिकर्णिका ॥ २ ॥ मरणंमंगलंयत्रसफलंयत्रजीवितम् ॥ स्वर्गस्तृणायतेयत्रसैषाश्रीमणिकर्णिका ॥ ३ ॥ यत्रसंपत्तिसंभारान्विश्राण्यनिधनेच्छया ॥ यतिव्रतंसमालंब्यतिष्ठतेमूलकंद्भुक् ॥ ४ ॥ यत्रत्रिमार्गगांगंगांमार्गमाणोमृतान्हरः ॥ स्वमौलिबालचंद्रेणमुक्तिमार्गंप्रदर्शयन् ॥ ५ ॥ संसारंयत्रदुर्वारंप्रतारयतिशंकरः ॥ मृताअप्यमृतायंतेकर्णधाराद्यतोनराः ॥ ६ ॥ संसारसारपदवीयत्रस्याद्दवीयसी ॥ कर्णेजपान्महेशानात्करुणावरुणालयात् ॥ ७ ॥ अनेकभवसंभूतप्रभूतसुकृतैर्नराः ॥ कर्णेजपंभवंयत्रलभंतेतेभवापहम् ॥ ८ ॥ स्वीकृत्यक्षेत्रसंन्यासंयद्बलेनमहाधियः ॥ तृणंकृतांतंमन्यंतेसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ ९ ॥ तृणीकृत्यनिजंदेहंयत्रराजर्षिसत्तमः ॥ हरिश्चंद्रःसपत्नीकोव्यक्रीणाद्धूरियंहिसा ॥ १० ॥

इत्यर्थः ॥ मार्गमाणोध्रियमाणइतिवा ॥ ५ ॥ दुर्वारंतत्त्वज्ञानमंतरेणाविनश्वरंप्रतारयतिनाशयति ॥ शंकल्याणंकरोतीतिशंकरः ॥ तदेवाह ॥ यतःकर्णधारात्सन्मार्गप्रापकान्मृताअप्यमृतायंतेमुक्ताभवंति ॥ विरुद्धालंकारोयम् ॥ मृत्वापुनर्नजायंतइत्यर्थः ॥ मृतानराइत्यन्वयः ॥ नराइत्यधिकारप्रदर्शनार्थंनत्वन्येषांपरिसंख्यार्थं ॥ कृमिकीटानामपिमुक्तिश्रवणात् ॥६॥ संसारसारपदवीसंसाररूपदृढमार्गःयत्रादवीयसीअदूरेस्यात् ॥ तत्रहेतुमाह कर्णेजपादिति ॥ कर्णेदक्षिणकर्णेतारकंजपतीतिकर्णेजपस्तस्मात् ॥ पुनःकीदृशात् ॥ करुणावरुणालयात्दयासमुद्रात ॥७॥ तेनराइत्यन्वयः ॥भवंमहादेवम् ॥८॥यद्बलेनयस्याःप्रभावात् ॥ कृतांतंयमम् ॥९॥ अर्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीति आत्मावैजायतेपुत्रइतिचश्रुतेर्निजंदेहमित्यनेनस्त्रीपुत्रदेहयोरपिसंग्रहः ॥अतएवसपत्नीकइत्युक्तम् ॥पुत्रस्यत्वत्यंतबालत्वादेवानुल्लेखः ॥ऽव्यक्रीणात्विक्रीतवान् ॥हीत्यनेनमार्कंडेयादिपुराणागमप्रसिद्धिंद्योतयति ॥ १० ॥

यत्रत्यंयत्रस्थंसैकतंवालुकामयंमृदुलंकोमलंतल्पंशयनमित्यर्थः ॥ ११ ॥ नियंत्रणंबंधनम् ॥ १२ ॥ अर्थयंतिप्रार्थयंति ॥ अहोआश्चर्ये ॥ दीर्घनिद्रायैकैवल्यावाप्त्यै ॥ १३ ॥ क्षेत्रपापकृतःक्षेत्रेपापकारिणोमनुष्यान् ॥ बहिःकृतानांपापानांक्षेत्रप्रवेशमात्रेणैवोपक्षयात् ॥ १४ ॥ ननु ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ईश्वरानुगृहीताहिसर्वेयांतिपरां गतिमितिलैंगोक्तेःकथमिदंसंगच्छतइतिस्वयमेवाशंक्याहान्यत्रेति ॥ तुशब्दाद्यमयातनातोपीयंयातनाऽधिकेतिध्वनितम् ॥ दारुणारुद्रयातनेतिक्वचित् ॥ तत्ररुद्रःकालभैरवएव ॥ लैंगवचनेतुकिल्बिषीत्यत्रान्यत्रेतिज्ञातव्यम् ॥ यमयातनाविषयोवानरकशब्दः ॥ १५ ॥ तदपीत्यपिशब्दादन्यदपितीर्थांतरंपावनमितिध्वनितम् ॥ १६ ॥ ऋणत्रयाद्देवर्षिपितॄणां

अभिलष्यंतियत्रत्यमपिवैकुंठवासिनः ॥ सैकतंमृदुलंतल्पंसैषाश्रीमणिकर्णिका ॥ ११ ॥ अनेकजन्मजनितकर्मसूत्रनियंत्रणम् ॥ उन्मुच्ययत्रमुक्ताःस्युःसैषाश्रीमणिकर्णिका ॥ १२ ॥ सत्यलोकेऽपियेलोकास्तेऽर्थयंतिनिरंतरम् ॥ यामहोदीर्घनिद्रायैसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ १३ ॥ अयंहिसकुलस्तंभोयत्रश्रीकालभैरवः ॥ क्षेत्रपापकृतःशास्तिदर्शयंस्तीव्रयातनाम् ॥ १४ ॥ अन्यत्रविहितंपापंनश्येत्काशीनिरीक्षणात् ॥ काश्यांकृतानांपापानांदारुणेयंतुयातना ॥ १५ ॥ कपालमोचनंतीर्थमेतत्तदपिपावनम् ॥ कपालंपतितंयत्रविधेर्भैरवपाणितः ॥ १६ ॥ ऋणत्रयाद्विमुच्यंतेयत्रस्नातानरोत्तमाः ॥ तीर्थंविशुद्धिजनकंतदेतदृणमोचनम् ॥ १७ ॥ प्रणवाख्यंपरंब्रह्मयत्रनित्यंप्रकाशते ॥ सपंचायतनोपेत ॐकारेशोयमद्भुतः ॥ १८ ॥ अश्चउश्चमकारश्चनादोबिंदुश्चपंचमः ॥ पंचात्मकंपरंब्रह्मयत्रनित्यंप्रकाशते ॥ १९ ॥ एषा मत्स्योदरीरम्यायत्स्नातोमानवोत्तमः ॥ मातुर्जातूदरदरींनविशेदेषनिश्चयः ॥ १२० ॥ त्रिलोचनोयंभगवान्कुर्यादेवत्रिलोचनम् ॥ निजभक्तंकृपायुक्तस्त्वपिदेशांतरस्थितम् ॥ २१ ॥ असौकामेश्वरोदेवोयःकामान्पूरयेत्सताम् ॥ दुर्वासाअपियत्रापनिजकाममहोदयम् ॥ २२ ॥

ऋणादित्यर्थः ॥ विशुद्धिजनकमंतःकरणशोधकम् ॥ १७ ॥ प्रणवाख्यमितिवाच्यवाचकयोरभेदोपचारात् ॥ अकारोकारमकारबिंदुनादाः पंचायतनानितैरुपेतस्तदाश्रयः ॥ १८ ॥ एतदेवाह ॥ अश्चेत्येकेन ॥ १९ ॥ मत्स्योदरीनदी ॥ तथाचब्राह्मे ॥ अथासावपिमूर्वस्तुनंदीमत्स्योदरींमुने ॥ जगामाथददर्शासौस्नायमानामथोर्वशीमिति ॥ यत्स्नातोयस्यांस्नातः ॥ जातुकदाचित् ॥ १२० ॥ त्रिलोचनंसारूप्यमुक्तिभाजम् ॥ तुशब्दआश्चर्ये ॥ अपिभिन्नक्रमेदेशांतरस्थितमित्यनेनसंबध्यते ॥ २१ ॥ दुर्वासाअपिअक्षांतिसारसर्वस्वोप्यतिक्रोधनोपीत्यर्थः ॥ तथाचोक्तंवैष्णवे ॥ अक्षांतिसारसर्वस्वंदुर्वाससमवेहिमामिति ॥ अनेनक्रोधाद्याविष्टानामनधिकारिणामप्यत्रफलंभवतीतिध्वनितम् ॥ २२ ॥

निर्वचनपूर्वकंस्वर्लीनेशंकथयति ॥ स्वयमिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विनायकाविघ्नहेतवः ॥ २६ ॥ इयमिति ॥ क्षेत्राधिष्ठात्रीदेवतेत्यर्थः ॥ २७ ॥ आयतनंस्थानंगृहमितियावत् ॥ २८ ॥ जीवन्मुक्तोऽभवद्भृंगीति ॥ तथाचवासिष्ठंवचनं ॥ एतद्व्रतत्रयंरामपुराचंद्रार्धमौलिना ॥ भृंगीशायनुसंप्रोक्तंयेनासौविज्वरःस्थितइति ॥ २९ ॥ चतुरोवेदान्धरतीति

स्वयंलीनोमहेशोत्रभक्तकामसमृद्धये॥ तस्मात्स्वर्लीनसंज्ञास्यदेवदेवस्यशूलिनः ॥ २३ ॥ वाराणस्यांमहादेवोयःपुराणेषुपठ्यते॥ क्षेत्राभिमानीभगवांस्तत्प्रासादोयमद्भुतः॥ २४॥ असौस्कंदेश्वरोदेवःश्रद्धयायद्विलोकनात्॥ आजन्मब्रह्मचर्यस्यफलमाप्नोतिमानवः॥२५॥ विनायकेश्वरश्चायंसर्वसिद्धिप्रदायकः॥ यत्सेवयाप्रणश्यंतिनृणांसर्वेविनायकाः॥ २६॥ इयंवाराणसीदेवीसाक्षान्मूर्त्तिमयीशुभा॥ यस्याविलोकनात्पुंसांभूयोनोगर्भसंभवः॥ २७॥ पार्वतीश्वरलिंगस्यमहदायतनंत्विदम्॥ यत्रनित्यंमहेशानोगौर्यासहविमुक्तिदः॥ २८॥ एषभृंगीश्वरःश्रीमान्महापातकनाशनः॥ जीवन्मुक्तोऽभवद्भृंगीयस्यलिंगस्यसेवया ॥ २९ ॥ चतुर्वेदेश्वरश्चैषचतुर्वेदधरोविधिः॥ लभेद्यद्दीक्षणाद्विप्रोवेदाध्ययनजंफलम्॥ १३०॥ यज्ञैःसंस्थापितंचैतल्लिंगंयज्ञेश्वराभिधम्॥ यदर्चनाल्लभेन्मर्त्यःसर्वयागफलंमहत्॥ ३१॥ पुराणेश्वरनामैतल्लिंगमष्टादशांगुलम्॥ अष्टादशानांविद्यानांस्यादाधारोयद्दीक्षणात्॥ ३२॥ धर्मशास्त्रेश्वरश्चायंस्मृतिभिश्चप्रतिष्ठितः॥ स्मृत्यध्ययनजंपुण्यंयद्विलोकनतोभवेत्॥३३॥ सारस्वतमिदंलिंगंसर्वजाड्यविनाशकृत्॥ सर्वतीर्थेश्वरंलिंगमेतत्सद्योविशुद्धिदम्॥३४॥ शैलेश्वरस्यलिंगस्यमंडपोयंमहाद्भुतः॥ सर्वेषांरत्नजातानांयोबिभर्तिपरांश्रियम्॥ ३५॥ सप्तसागरसंज्ञंवैलिंगमेतन्मनोहरम्॥ यद्दीक्षणाल्लभेन्मर्त्यःसप्ताब्धिस्नानजंफलम्॥ ३६॥ असौमंत्रेश्वरःश्रीमान्मंत्रजाप्यफलप्रदः॥ सप्तकोटिमहामंत्रैःस्थापितोयःपुरायुगे॥ ३७॥

तथा ॥ चतुर्वक्रधरइतिक्वचित्॥ विदधातीतिविधिःसर्वोत्पादकइत्यर्थः ॥ १३० ॥ ३१ ॥ अष्टादशांगुलंतिर्यगूर्ध्वमष्टादशांगुलपरिमितमित्यर्थः ॥ तदुपयोगमाहाष्टादशेति ॥ ३२ ॥ प्रतिष्ठितःस्थापितः ॥ प्रलंबितइतिपाठेआश्रितइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ सर्वेषांजाड्यमज्ञानंतद्विनाशकृत्॥ यद्वा सर्वजाड्यंमूलाविद्यातूलारूपंतद्विनाशकृदिति ॥ विशुद्धिदमंतःकरणशुद्धिदमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ बिभर्तिधारयति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पुरायुगेसत्ययुगे ॥ ३७ ॥

त्रिपुरेशस्यत्रिपुरस्थेशस्येत्यर्थः ॥ त्रिपुरैःत्रिपुरस्थैः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ हइतिप्रसिद्धौ ॥ हीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ खर्वविनायकःखर्वनामागणा
धिपः ॥ तर्हिखर्वत्वात्खर्वफलदएवकिंनेत्याह ॥ अखर्वसिद्धिदइति ॥ शेषेणानंतेन ॥ ४५ ॥ संवर्तवह्निनासंकर्षणमुखानलेन ॥ शंखंपंचजननामानमसुरम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

त्रिपुरेशस्यलिंगस्यपुरःकुंडमिदंमहत्॥ त्रिपुरैःखानितंपूर्वंत्रिपुरारिप्रियंपरम्॥ ३८ ॥ इदंबाणेश्वरंलिंगंसहस्रभुजपूजितम्॥ द्विभुजस्या
पिबाणस्यसहस्रभुजहेतुकम्॥३९॥ वैरोचनेश्वरश्चैषपुरःप्रह्लादकेशवात्॥ बलिकेशवनामासावेषनारदकेशवः॥१४०॥ आदिकेशवपू
र्वेणत्वयमादित्यकेशवः॥ भीष्मकेशवनामासौदत्तात्रेयेश्वरस्त्वयम्॥ ४१ ॥ दत्तात्रेयेश्वरात्पूर्वमेषआदिगदाधरः॥ भृगुकेशवनामासा
वेषवामनकेशवः॥ ४२ ॥ नरनारायणावेतौयज्ञवाराहकेशवः॥ विदारनारसिंहोयंगोपीगोविंदएषह॥४३॥ एषलक्ष्मीनृसिंहस्यप्रासादो
रत्नकेतनः॥ यस्यप्रसादात्प्रह्लादःपदमैंद्रमवाप्तवान्॥ ४४ ॥ अखर्वसिद्धिदःपुंसामेषखर्वविनायकः॥ शेषमाधवनामासौशेषेणस्थापि
तःपुरा॥ ४५ ॥ यस्यभक्तानदह्यंतेत्वपिसंवर्तवह्निना॥ शंखमाधवनामासौशंखंहत्वात्रसंस्थितः॥ ४६॥ इदंसारस्वतंस्रोतःपरंब्रह्मरसाय
नम्॥सरस्वत्यामहानद्यासंगमोयत्रगंगया॥४७॥ यत्राप्लुतानराभूयःसंभवंतिनभूतले॥ श्रीबिंदुमाधवस्त्वेषसाक्षाल्लक्ष्मीपतिःपरः॥४८॥
श्रद्धयायंनमन्मर्त्योनवसेद्गर्भवेश्मनि॥ नदारिद्र्यमवाप्नोतिव्याधिभिर्नाभिभूयते॥ ४९ ॥ बिंदुमाधवभक्तोयस्तंयमोपिनमस्यति॥ प्रण
वात्मायएकोऽस्तिनादबिंदुस्वरूपधृक्॥१५०॥ अमूर्तंयत्परंब्रह्मबिंदुमाधवएवसः॥ एतत्पंचनदंतीर्थंपंचब्रह्मात्मसंज्ञकम्॥ ५१ ॥ यत्रस्ना
तोनगृह्णीयाच्छरीरंपांचभौतिकम् ॥ एषासामंगलागौरीकाश्यांपरममंगलम्॥५२॥ यत्प्रसादादवाप्नोतिनरोऽत्रचपरत्रच॥मयूखादित्य
संज्ञोयंरश्मिमालीतमोपहः॥५३॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ १५० ॥ पंचनदपदार्थमाह ॥ पंचेति ॥ अकारोकारमकारबिंदुनादाः किरणाधूतपापासरस्वतीगंगायमुनानद्योवा सद्योजातवामदेवाघोरतत्पुरुषेशानसंज्ञावा पं
चब्रह्माणस्तदात्मकंतत्संज्ञकंतत्स्वरूपनामकम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ यस्याःप्रसादान्नरःपरममंगलमाप्नोतिसैषामंगलागौरीत्यन्वयः ॥ रश्मिमालीसूर्यः ॥ तमोपहोऽज्ञाननाशकः अं
धकारध्वंसकोवा ॥ ५३ ॥

गभस्तीशइतिपुंस्त्वमार्षम् ॥ दिव्यमहःस्वप्रकाशंज्योतिस्तत्प्रदम् ॥ मृकंडुसूनुनामार्कंडेयेन ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ किरणमालिनः सूर्यस्य ॥ पातकधावनंपापस्यशोधनंनाशकमितिया
वत् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कपयोवानराः ॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निर्वचनपूर्वकंरत्नेश्वरलिंगंदर्शयति ॥ यानीति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ कृत्तिवासेश्वरस्येत्यत्रादंतत्व

गभस्तीशोमहालिंगमेतद्दिव्यमहःप्रदम् ॥ मृकंडुसूनुनाप्यत्रतपस्तप्तंपुरामहत् ॥ ५४ ॥ लिंगंसंस्थाप्यपरमंस्वनाम्नायुःप्रदंपरम् ॥ किरणेश्व
रनामैतल्लिंगंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ५५ ॥ सकृन्नतमिदंलोकंनयेत्किरणमालिनः ॥ धौतपापेश्वरंलिंगमेतत्पातकधावनम् ॥ ५६ ॥ निर्वाण
नरसिंहोयंभक्तनिर्वाणकारणम् ॥ मणिप्रदीपनागोयंमहामणिविभूषणः ॥ ५७ ॥ यदर्चनान्नरोजातुननागैःपरिभूयते ॥ कपिलेशमिदं
लिंगंकपिलेनप्रतिष्ठितम् ॥ ५८ ॥ मुच्यंतेकपयोप्यस्यदर्शनात्किमुमानवाः ॥ प्रियव्रतेश्वरंलिंगंमहदेतत्प्रकाशते ॥ ५९ ॥ यस्यार्चनाल्लभे
ज्जंतुःप्रियत्वंसर्वजंतुषु ॥ इदमायतनंश्रेष्ठंमणिमाणिक्यनिर्मितम् ॥ १६० ॥ श्रीमतःकालराजस्यकलिकालार्तिहारिणः ॥ निजभक्तंजनंपा
तियःपापात्पापभक्षणः ॥ ६१ ॥ क्षेत्रविघ्नकरान्पापान्यातयन्यातनाशतैः ॥ इयंमंदाकिनीरम्यातपस्तप्तुमिहागता ॥ ६२ ॥ काशीवाससुखं
प्राप्यनाद्यापिदिवमीहते ॥ स्नात्वात्रसंतर्प्यपितॄन्श्राद्धंकृत्वाविधानतः ॥ ६३ ॥ नरोननरकंपश्येदपिदुष्कृतकर्मकृत् ॥ यानिकानिचलिंगा
निकाश्यांसंतिसहस्रशः ॥ ६४ ॥ रत्नभूतमिदंतेषुलिंगंरत्नेश्वराभिधम् ॥ रत्नेश्वरप्रसादेनभुक्तारत्नान्यनेकशः ॥ ६५ ॥ पुरुषार्थमहारत्नंनि
र्वाणंकोनलब्धवान् ॥ कृत्तिवासेश्वरस्यैषामहाप्रासादनिर्मितिः ॥ ६६ ॥ यांदृष्ट्वापिनरोदूरात्कृत्तिवासःपदंलभेत् ॥ सर्वेषामपिलिंगानां
मौलित्वंकृत्तिवाससः ॥ ६७ ॥ ॐकारेशःशिखाज्ञेयालोचनानित्रिलोचनः ॥ गोकर्णभारभूतेशौतत्कर्णौपरिकीर्तितौ ॥ ६८ ॥ विश्वेश्व
राविमुक्तौचद्वावेतौदक्षिणौकरौ ॥ धर्मेशमणिकर्णेशौद्वौकरौदक्षिणेतरौ ॥ ६९ ॥ कालेश्वरकपर्दीशौचरणावतिनिर्मलौ ॥ ज्येष्ठेश्वरोनि
तंबश्चनाभिर्वैमध्यमेश्वरः ॥ १७० ॥

मार्षम् ॥ ६६ ॥ लिंगात्मकंविश्वेश्वरशरीरंकथयति ॥ सर्वेषामित्यारभ्य यावेतावित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ धर्मेशमणिकर्णेशावित्यत्रांतिमपदेटाबंतत्वमार्षम् ॥ ६९ ॥ १७० ॥

आत्माऽहंकारः ॥ ७१ ॥ कोटिशतेभ्यःपराणिपरःकोटिशतानि अनंतानीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ यावैतौविश्वेश्वराऽविमुक्तेश्वरावित्युक्ताऽनुवादोऽन्यत्स्पष्टम् ॥ तदेवाह ॥ नित्येतिपादत्रयेण ॥ स्थितिसमयेऽभयंनविद्यतेभयंयस्मात्तत्तारकंवादत्वा ॥ नित्यंयन्निर्वाणं तद्दौनित्यंसर्वदावानिर्वाणप्रदावित्युत्तरेणान्वयः ॥ हीतिश्रुतिप्रसिद्धिंद्योतयति ॥ ७३ ॥ पितृलिंगंपित्रीश्वरम् ॥ ७४ ॥ ईशीईश्वरीचित्रघंटाचासावीशीचेत्येकंपदंवा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विश्वभुजाविश्वबाहुकाबंदीनाम्ना ॥ ७७ ॥७८ ॥ स्रोतस्तीर्थंगंगायांप्रवाहरूपंवा ॥ ७९ ॥१८०॥

कपर्दीस्यमहादेवःशिरोभूषाश्रुतीश्वरः ॥ चंद्रेशोहृदयंतस्यआत्मावीरेश्वरःपरः ॥ ७१ ॥ लिंगंतस्यतुकेदारःशुक्रंशुक्रेश्वरंविदुः ॥ अन्यानियानिलिंगानिपरःकोटिशतानिच ॥ ७२॥ ज्ञेयानिनखलोमानिवपुषोभूषणान्यपि ॥ यावेतौदक्षिणौहस्तौनित्यनिर्वाणदौहितौ ॥ ७३॥ जंतूनामभयंदत्वापततांमोहसागरे ॥ इयंदुर्गाभगवतीपितृलिंगमिदंपरम् ॥ ७४॥ इयंहिचित्रघंटेशीघंटाकर्णह्रदस्त्वयम् ॥ इयंसाललितागौरीविशालाक्षीयमद्भुता ॥ ७५ ॥ आशाविनायकस्त्वेषधर्मकूपोयमद्भुतः ॥ यत्रापिंडान्नरोदत्वापितॄन्ब्रह्मपदंनयेत् ॥ ७६ ॥ एषाविश्वभुजादेवीविश्वैकजननीपरा ॥ असौबंदीमहादेवीनित्यंत्रैलोक्यवंदिता ॥ ७७ ॥ निगडस्थानपिजनान्पाशान्मोचयतिस्मृता ॥ दशाश्वमेधिकंतीर्थमेतत्त्रैलोक्यवंदितम् ॥ ७८ ॥ यत्राहुतित्रयेणापिअग्निहोत्रफलंलभेत् ॥ प्रयागाख्यमिदंस्रोतःसर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ७९ ॥ अशोकाख्यमिदंतीर्थंगंगाकेशवएषवै ॥ मोक्षद्वारमिदंश्रेष्ठंस्वर्गद्वारमिदंविदुः ॥ १८० ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेज्ञानवापीवर्णनंनामत्रयस्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ पुनर्ददर्शतन्वंगीचित्रपट्यांघटोद्भव ॥ स्वर्गद्वारात्पुरोभागेश्रीमतींमणिकर्णिकाम् ॥ १ ॥ संसारसर्पदष्टानांजंतूनांयत्रशंकरः ॥ अपसव्येनहस्तेनब्रूतेब्रह्मस्पृशन्श्रुतिम् ॥ २ ॥

इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रयस्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥छ ॥ ॥ चतुस्त्रिंशत्तमेऽध्यायेसर्वपापैकहारके ॥ ज्ञानवापीप्रशंसाचवर्ण्यतेमरदुर्लभा ॥ १ ॥ ज्ञानवाप्याःप्रशंसांवक्तुंपुनरपिचित्रपटीदर्शनमेवप्रस्तावयति ॥ पुनरिति ॥ १ ॥ मणिकर्णिकायाआधिक्यद्योतनार्थंपुनःप्रशंसामाह ॥ संसारेत्यादिना ॥ अपसव्येनदक्षिणेन ॥ अपसर्पेणेतिपाठेउपदेश्यानांभयरहिततयांतःकरणस्वास्थ्यार्थंदूरीकृतसर्पेणहस्तेन श्रुतिंदक्षिणकर्णंस्पृशन्ब्रह्मब्रह्मज्ञानंब्रूते ॥ कथयतीत्यर्थः ॥ २ ॥

कपिलेनदेवहूत्यैस्वमात्रेश्रीकपिलप्रोक्तेनसांख्येनात्मानात्मविवेकेन ॥ ३ ॥ यांमणिकर्णिकांजपेयुःसेयंमोक्षभूरितिपूर्वक्रियायाअनुषंगः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ब्रह्मयज्ञरताज्ञानयज्ञरताः ॥
अतएवशंकराचार्यप्रभृतीनांमणिकर्ण्याश्रयणंश्रूयते ॥ यद्वा ब्रह्मवेदस्तद्यज्ञरताइत्यर्थः ॥ ६ ॥ मणिकर्णिकायाअधिअधिमणिकर्णिकंतदुपरीत्यर्थः ॥ ७ ॥ सीमंतिन्योनार्यःपति
मनुव्रज्यमृतंभर्तारमनुपश्चाद्गत्वाऽग्नावनुमरणंसहमरणंवाकृत्वेत्यर्थः ॥८॥ प्रांतेसाधुसात्कृत्वासत्पात्रेभ्योदत्वायांसेवंतेसेयंमोक्षभूरितिशेषः ॥ प्रांतेसेवंतइतिवान्वयः ॥ ९ ॥ भजेयुर्भ

नकापिलेनयोगेननसांख्येननचव्रतैः ॥ यागतिःप्राप्यतेपुंभिस्तांदद्यान्मोक्षभूरियम् ॥ ३ ॥ वैकुंठेविष्णुभवनेविष्णुभक्तिपरायणाः ॥ जपेयुः
सततंमुक्त्यैश्रीमतींमणिकर्णिकाम् ॥ ४ ॥ हुत्वाग्निहोत्रमपिचयावज्जीवंद्विजोत्तमाः ॥ अंतेश्रयंतेमुक्त्यैयांसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ ५ ॥
वेदान्पठित्वाविधिवद्ब्रह्मयज्ञरताभुवि ॥ यांश्रयंतिद्विजामुक्त्यैसेयंश्रीमणिकर्णिका ॥ ६ ॥ इष्ट्वाक्रतूनपिनृपाबहून्पर्याप्तदक्षिणान् ॥ श्रयं
तेश्रेयसेधन्याःप्रांतेऽधिमणिकर्णिकम् ॥ ७ ॥ सीमंतिन्योपिसततंपतिव्रतपरायणाः ॥ मुक्त्यैपतिमनुव्रज्यश्रयंतिमणिकर्णिकाम् ॥ ८ ॥ वै
श्याअपिचसेवंतेन्यायोपार्जितसंपदः ॥ धनानिसाधुसात्कृत्वाप्रांतेश्रीमणिकर्णिकाम् ॥ ९ ॥ त्यक्त्वापुत्रकलत्रादिसच्छूद्रान्यायमार्गगाः ॥
निर्वाणप्राप्तयेचैनांभजेयुर्मणिकर्णिकाम् ॥ १० ॥ यावज्जीवंचरंतोपिब्रह्मचर्यंजितेंद्रियाः ॥ निःश्रेयसेश्रयंत्येनांश्रीमतींमणिकर्णिकाम्
॥ ११ ॥ अतिथीनपिसंतर्प्यपंचयज्ञरताअपि ॥ गृहस्थाश्रमिणोनेमांत्यजेयुर्मणिकर्णिकाम् ॥ १२ ॥ वानप्रस्थाश्रमयुजोज्ञात्वानिर्वाण
साधनम् ॥ सन्नियम्येंद्रियग्राममंमणिकर्णीमुपासते ॥ ३३ ॥ अनन्यसाधनांमुक्तिंज्ञात्वाशास्त्रैरनेकधा ॥ मुमुक्षुभिस्त्वेकदंडैःसेव्यतेमणिक
र्णिका ॥ १४ ॥ दंडयित्वामनोवाचंकायंनित्यंत्रिदंडिनः ॥ नैःश्रेयसींश्रियंप्राप्तुंश्रयंतेमणिकर्णिकाम् ॥ १५ ॥ संन्यस्ताखिलकर्माणोदंडयि
त्वाचलंमनः ॥ एकदंडव्रतामुक्त्यैभजेयुर्मणिकर्णिकाम् ॥ १६ ॥

जंति ॥१० ॥ ११ ॥ देवयज्ञपितृयज्ञमनुष्ययज्ञभूतयज्ञब्रह्मयज्ञाइतिपंचयज्ञाः ॥ त्यजेयुस्त्यजंति ॥१२॥ मणिकर्णीमुपासतेइत्यादिषुयथायोग्यंयांयासेयंमोक्षभूरितिवा इमामिति
वाबोद्धव्यम् ॥ १३ ॥ अनन्यसाधनांस्वतःसिद्धांस्वप्रकाशामितिवा ॥ मणिकर्णिकामंतरेणनविद्यतेऽन्यत्साधनंयस्याःसातथातामितिवा ॥ १४ ॥ दंडयित्वेति ॥ तत्रमनोदंडःप्राणा
यामः ॥ वाचोदंडोमौनम् ॥ कायदंडोदथाव्यापारराहित्यम् ॥ तथाचभागवतेभगवद्वचनम् ॥ मौनाऽनीहानिलायामादंडावाग्देहचेतसां ॥ नह्येतेसंतियस्यांगवेणुभिर्नभवेद्यतिरिति ॥
नैःश्रेयसींकैवल्यसंबंधिनीम् ॥ १५ ॥ संन्यस्तेति ॥ अस्यविद्वद्विषयत्वादनन्येत्यस्यविविदिषुविषयत्वादपौनरुक्त्यम् ॥ १६ ॥

अनन्येत्यादिश्लोकत्रयोक्तमुपसंहरति ॥ शिखीति ॥ शिखीत्रिदंडी ॥ मुंडीएकदंडी ॥ जटीपाशुपतादिः ॥ कौपीनीकेवलकौपीनमात्रग्राही ॥ मुमुक्षुरितिसर्वेषांविशेषणम् ॥ अन्योवायःकश्चिन्मुमुक्षुः ॥ १७ ॥ १८ ॥ तुशब्दोक्तविशेषमाह ॥ हेलयेति ॥ १९ ॥ उभाभ्यामनशनव्रतत्रिकालाभ्यवहारिभ्याम् ॥ चतुर्थ्याद्विवचनमेतत् ॥ २० ॥ यथोक्तमितिसार्धवाक्यम् ॥ निष्ठातात्पर्यंतत्पूर्वकंपाशुपतव्रतंनियमम् ॥ कीदृशम् यथोक्तंसनत्कुमारसंहितायांयथावत्प्रोक्तंविभूतिभिस्त्रिपुंड्रधारणादिरूपमेकआचरेदनुतिष्ठेत् एकोनिरंतरंत्वद्येनांम

शिखीमुंडीजटीवापिकौपीनीवादिगंबरः ॥ मुमुक्षुःकोनसेवेतमुक्तिदांमणिकर्णिकाम् ॥ १७ ॥ तपःकर्तुंनशक्तायेदानंवादातुमक्षमाः ॥ यो
गाभ्यासविहीनायेतेषामेषाविमुक्तिदा ॥ १८ ॥ संत्युपायाःसहस्रंतुमुक्तयेनतथामुने ॥ हेलयैषायथादद्यान्निर्वाणंमणिकर्णिका ॥ १९ ॥
अनशनव्रतभृतेत्रिकालाभ्यवहारिणे ॥ प्रांतेदद्यात्समांमुक्तिमुभाभ्यांमणिकर्णिका ॥ २० ॥ यथोक्तमाचरेदेकोनिष्ठापाशुपतंव्रतम् ॥ नि
रंतरंस्मरेदेकोत्वद्येनांमणिकर्णिकाम् ॥ २१ ॥ दृष्टात्रवपुषःपातेद्वयोश्चसदृशीगतिः ॥ तस्मात्सर्वंविहायाशुसेव्यैषामणिकर्णिका ॥ २२ ॥
स्वर्गद्वारेविशेयुर्येविगाह्यमणिकर्णिकाम् ॥ तेषांविधूतपापानांक्वापिस्वर्गोनदूरतः ॥ २३ ॥ स्वर्गद्वाःस्वर्गभूरेषामोक्षभूर्मणिकर्णिका ॥ स्व
र्गापवर्गावत्रैवनोपरिष्टान्नचाप्यधः ॥ २४ ॥ दत्वादानान्यनेकानिविगाह्यमणिकर्णिकाम् ॥ स्वर्गद्वारंप्रविष्टायेनतेनिरयगामिनः ॥ २५ ॥
स्वर्गापवर्गयोरर्थः[१]कोविदैश्चनिरूपितः ॥ स्वर्गःसुखंसमुद्दिष्टमपवर्गोमहासुखम् ॥ २६ ॥ मणिकर्ण्युपविष्टस्ययत्सुखंजायतेसतः ॥ सिंहा
सनोपविष्टस्यतत्सुखंक्वशतक्रतोः ॥ २७ ॥ महासुखंयदुद्दिष्टंसमाधौविस्मृतात्मनाम् ॥ श्रीमत्यांमणिकर्ण्यांतत्सहजेनैवजायते ॥ २८ ॥

णिकर्णिकांस्मरेत्तयोर्द्वयोरत्रमणिकर्ण्यांवपुषःपातेसदृशीगतिर्दृष्टेत्यर्थः ॥ २१ ॥ फलितमाह ॥ तस्मादित्यर्धेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ स्वर्गद्वाःस्वर्गस्यद्वाररूपास्वर्गभूर्मोक्षभूश्चैषामणिकर्णिकेत्यर्थः ॥ तस्मात्स्वर्गापवर्गावत्रैवमणिकर्णिकायामेवनतूपरिष्टादप्यधःक्वापीत्यर्थः ॥ स्वर्गदेतिपाठेस्वर्गंसुखंतद्ददातीतितथा ॥ अत्रैवेत्यस्यायंभावः ॥ अत्रैवस्वर्गमोक्षौप्राप्यापितत्रास्थैमूढाअन्यत्रयांत्यत्रकस्मान्नायांतीत्यनुक्रोशतिभगवान्कार्तिकेयइति ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्वर्गापवर्गावत्रैवेतिस्वानुभवेनदर्शयितुंस्वर्गापवर्गयोरर्थमाह ॥ स्वर्गापवर्गयोरिति ॥ २६ ॥ इदानींतौदर्शयति ॥ मणिकर्णीतिद्वाभ्याम् ॥ २७ ॥ २८ ॥

---

[१] कोविद्विरित्यपिक्वचित्पाठः

ब्रह्मनालिकायामणिकर्णिकायाश्चिह्नमाह ॥ स्वर्गद्वारादिति ॥ सौभाग्यंसौंदर्यंभाग्यमैश्वर्यादिषाड्गुण्यंतयोरेकनिधिर्मुख्यआश्रयःकाचिदपरिमेयगुणगहना ॥ एकामुख्या ॥ २९॥ द्रुहिणाश्चतुर्मुखाः ॥ जग्मुर्गताः ॥ नैत्येषाएषामणिकर्णिकानएतिनगच्छतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ संतीति ॥ मणिकर्णिकांपरितोव्याप्यवेष्टयित्वेत्यर्थः ॥ तावंतितीर्थानिसंतियावद्भिस्तीर्थैस्तिलमात्रापिएकतिलपरिमितापिभूमिर्नविरलीकृताननिरवकाशीकृतेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ कोपिपुंजीवःस्त्रीजीवोवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥३३ ॥ स्थूलमणिकर्णिकायाःप्रमाणमाह ॥ आमध्या

स्वर्गद्वारात्पुरोभागेदेवनद्याश्चपश्चिमे ॥ सौभाग्यभाग्यैकनिधिःकाचिदेकामहास्थली ॥२९॥ यावंतोभास्वतःस्पर्शाद्भासंतेसैकताःकणाः
तावंतोद्रुहिणाजग्मुर्नैत्येषामणिकर्णिका ॥ ३० ॥ संतितीर्थानितावंतिपरितोमणिकर्णिकाम् ॥ यावद्भिस्तिलमात्रापिनभूमिर्विरलीकृता
॥ ३१ ॥ यदन्वयेकोपिमुक्तःसंप्राप्यमणिकर्णिकाम् ॥ तद्वंश्यास्तत्प्रभावेणमान्याःस्वर्गौकसामपि ॥ ३२ ॥ तर्पिताःपितरोयेनसंप्राप्यमणि
कर्णिकाम् ॥सप्तसप्ततथासप्तपूर्वजास्तेनतारिताः॥३३॥ आमध्याद्देवसरितआहरिश्चंद्रमंडपात् ॥ आगंगाकेशवादाचस्वर्द्वारान्मणिकर्णि
का ॥ ३४ ॥ एतद्रजःकणतुलांत्रिलोक्यपिनगच्छति॥एतत्प्राप्त्यैप्रयततेत्रिलोकस्थोऽखिलोभवी॥३५॥कलावतीचित्रपटींपश्यंतीत्थंमुहुर्मु
हुः ॥ ज्ञानवापींददर्शाथश्रीविश्वेश्वरदक्षिणे॥३६॥ यदंबुसततंरक्षेद्दुर्वृत्ताद्दंडनायकः॥संभ्रमोविभ्रमश्चा[1]सौदत्वाभ्रांतिंगरीयसीम्॥३७॥
योष्टमूर्तिर्महादेवःपुराणेपरिपठ्यते ॥ तस्यैषांबुमयीमूर्तिर्ज्ञानदाज्ञानवापिका ॥ ३८ ॥ नेत्रयोरतिथीकृत्यज्ञानवापींकलावती ॥ कदंबकु
सुमाकारांबभारक्षणतस्तनुम् ॥ ३९ ॥ अंगानिवेपथुंप्रापुःस्विन्नाभालस्थलीभृशम् ॥ हर्षबाष्पांबुकलिलेजातेतस्यविलोचने ॥ ४० ॥

दिति ॥ ३४ ॥ नगच्छतिनप्राप्नोति ॥ तत्रहेतुमाह ॥ एतदिति ॥ त्रिलोकस्थस्त्रिलोकेवर्तमानः ॥ त्रिलोकीस्थइतिक्वचित् ॥ अखिलोभवीकृत्स्नःसंसारी ॥ अवनीमितिपाठेत्रिलोकस्थस्त्रिजगतीस्थोजनएतत्प्राप्त्यर्थमवनींप्रयततेपर्यटतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ रक्षणेहेतुमाह ॥ योष्टमूर्तिरिति ॥ पंचभूतसोमसूर्यात्मानःआत्मानंत्यक्त्वादीक्षितब्राह्मणांतावाष्टौमूर्तयः ॥ ३८ ॥ कदंबकुसुमाकारांकदंबकुसुमवद्रोमांचिताम् ॥ ३९ ॥ स्विन्नास्वेदार्द्राश्लथद्रूपावा ॥ हर्षबाष्पांबुनाकलिलेव्यामिश्रे ॥ बाष्पांबुनेतिसामान्यविशेषभावान्नपौनरुक्त्यम् विलोचनेविशिष्टेलोचनेइतिद्विवचनम् ॥ ४० ॥

---

[1] श्चापीत्यपिक्वचित्पाठः

तस्तंभनिश्चलाभूत् ॥ व्यभ्रंशदधःपपात ॥ ४१ ॥ स्वंदेहम् ॥ सौषुप्तायांसुषुप्तसंबंधिन्याम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ साकदंबकुसुमाकारत्वादिरूपावस्थायस्याःसातदवस्थाताम् ॥ विज्ञायतामवस्थामितिशेषः ॥ ४४ ॥ ऐक्षिदृष्टम ॥ ४५ ॥ अथेतिचेदर्थे ॥ इत्थंनचेत्कथमियमकांडादनवसरात् ॥ ल्यब्लोपेपंचमी ॥ अकांडंप्राप्यपर्यमूमुहत्सर्वतोभावेनमोहंप्राप्तवतीत्यर्थः ॥ अतिपटीयसीमतिशयेनपटुतराम् ॥ ४६ ॥ तन्मोहस्यनिदानंसचासौमोहश्चतस्यांवामोहस्तन्मोहस्तस्यकारणम् ॥ उपचर्यतेएभिरित्युपचाराव्यजनादयस्तैरनाकुलमनाबाधं

तस्तंभगात्रलतिकामुखंवैवर्ण्यमापच ॥ स्वरोथगद्गदोजातोव्यभ्रंशत्तत्करात्पटी ॥ ४१ ॥ साक्षणंस्वंविसस्मारकाहंक्वाहंनवेत्तिच ॥ सौषुप्तायांदशायांचपरमात्मेवनिश्चला ॥ ४२ ॥ अथतत्परिचारिण्यस्त्वरमाणाइतस्ततः ॥ किंकिंकिमेतदेतत्किंपृच्छंतिस्मपरस्परम् ॥ ४३ ॥ तदवस्थांसमालोक्यतांताश्चतुरचेतसः ॥ विज्ञायसात्त्विकैर्भावैरिदमूचुःपरस्परम् ॥ ४४ ॥ भवांतरेप्रेमपात्रमेतयैक्षितुकिंचन ॥ चिरात्तेनचसंगत्यसुखमूर्च्छामवापह ॥ ४५ ॥ अथनेत्थंकथमियमकांडात्पर्यमूमुहत् ॥ प्रेक्षमाणारहश्चित्रपटीमतिपटीयसीम् ॥ ४६ ॥ तन्मोहस्यनिदानंताःसम्यगेवविचार्यच ॥ उपचेरुर्महाशांतैरुपचारैरनाकुलम् ॥४७॥ काचित्तांवीजयांचक्रेकदलीतालवृंतकैः ॥ बिसिनीवलयैरन्याधन्यांतापर्यभूषयत् ॥ ४८ ॥ अमंदैश्चंदनरसैरभ्यषिंचदमुंपरा ॥ अशोकपल्लवैरस्याःकाचिच्छोकमनीनशत् ॥ ४९॥ धारामंडपधारांबुसीकरैस्तत्तनूलताम् ॥ इष्टार्थविरहग्लानांसिंचयामासकाचन ॥ ५० ॥ जलार्द्रवाससाकाचिदेतस्यास्तनुमावृणोत् ॥ कर्पूरक्षोदजालेपैरन्यास्तामन्वलेपयन् ॥ ५१ ॥ पद्मिनीदलशय्यांचकाचिद्व्यरचयन्मृदुम् ॥ काचित्कुलिशनेपथ्यंदूरीकृत्यतदंगतः ॥५२॥ मुक्ताकलापंरचयांचक्रेवक्षोजमंडले ॥ काचिच्छशिमुखीतांतुचंद्रकांतशिलातले ॥ ५३ ॥ स्वापयामासतन्वंगींस्वच्छीतांबुशीतले ॥ दृष्ट्वोपचार्यमाणांतामित्थंबुद्धिशरीरिणी ॥ ५४ ॥ अतितापपरीतांगीताःसखीःप्रत्यभाषत ॥ एतस्यास्तापशांत्यर्थंजानेहंपरमौषधम् ॥ ५५ ॥

यथास्यात्तथाउपचेरुरुपचारांश्चक्रुः ॥ ४७ ॥ उपचारानेवदर्शयति ॥ काचिदित्यारभ्यसापीष्टेत्यतःप्राक्तनेन ॥ वृंतकैर्व्यजनैः ॥ बिसिनीवलयैःपद्मिनीकटकैः ॥ पर्यभूषयद्भूषयांचकार ॥ ४८ ॥ अमंदैःस्निग्धैः ॥ अनीनशन्नाशयामास ॥ ४९ ॥ ५० ॥ कर्पूरक्षोदजालेपैःकर्पूरचूर्णजैरालेपैः ॥ ५१ ॥ कुलिशनेपथ्यंवज्रालंकरणम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ बुद्धियुक्तंशरीरंवर्ततेयस्याःसाबुद्धिशरीरिणीतिसान्वयासंज्ञा ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

माचिरंशीघ्रम् ॥ सत्वरमितिक्वचित् ॥५६॥५७॥ तत्परिचारिकाःकलावत्याःसख्यः ॥५८॥५९॥६०॥ अवग्रहेणवृष्टिप्रतिघातेनसूर्यतापेनेतियावत् ॥ परिम्लानाईषच्छुष्काः ॥ ओष

उपचारानिमान्सर्वान्दूरीकुरुतमाचिरम् ॥ अपतापांकरोम्येनांसद्यःपश्यतकौतुकम् ॥ ५६ ॥ दृष्ट्वाचित्रपटीमेषासद्योविह्वलतामगात् ॥ अ
त्रैवकाचिदेतस्याःप्रेमभूरस्तिनिश्चितम् ॥ ५७ ॥ अतश्चित्रपटीस्पर्शात्परितापंविहास्यति ॥ वाक्याद्बुद्धिशरीरिण्यास्ततस्तत्परिचारिकाः
॥ ५८ ॥ निधायतत्पुरःप्रोचुःपटींपश्यकलावति ॥ तवानंदकरीयत्रकाचिदस्तीष्टदेवता ॥ ५९ ॥ सापीष्टदेवतानाम्नातत्पटीदर्शनेनच ॥ सुधा
सेकमिवप्राप्यमूर्छांहित्वोत्थिताद्भुतम् ॥ ६० ॥ अवग्रहपरिम्लानावर्षासारैरिवौषधीः ॥ पुनरालोकयांचक्रेज्ञानदांज्ञानवापिकाम् ॥ ६१ ॥
स्पृष्ट्वाकलावतीतांतुवापींचित्रगतामपि ॥ लेभेभवांतरज्ञानंयथासीत्पूर्वजन्मनि ॥ ६२ ॥ पुनर्विचारयांचक्रेवापीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥
अहोचित्रगतापीयंसंस्पृष्टाज्ञानवापिका ॥ ६३ ॥ ज्ञानंमेजनयामासभवांतरसमुद्भवम् ॥ अथतासांपुरोहृष्टाकथयामाससुंदरी ॥ ६४ ॥
निजंप्राग्भववृत्तांतंज्ञानवापीप्रभावजम् ॥ कलावत्युवाच ॥ एतस्माज्जन्मनःपूर्वमहंब्राह्मणकन्यका ॥ ६५ ॥ उपविश्वेश्वरंकाश्यांज्ञान
वाप्यांरमेमुदा ॥ जनकोमेहरिस्वामीजनयित्रीप्रियंवदा ॥ ६६ ॥ आख्याममसुशीलेतिमांचविद्याधरोऽहरत् ॥ मध्येमार्गंनिशीथेथतदोप
मलयाचलम् ॥ ६७ ॥ रक्षसासहतोवीरोराक्षसंसजघानह ॥ रक्षोपिमुक्तंशापात्तुदिव्यंवपुरवापह ॥ ६८ ॥ अवापजन्मगंधर्वस्त्वसौमल
यकेतुतः ॥ कर्णाटनृपतेःकन्याबभूवाहंकलावती ॥ ६९ ॥ इतिज्ञानंममोद्भूतंज्ञानवापीक्षणात्क्षणात् ॥ इतितस्यावचःश्रुत्वासापिबुद्धिश
रीरिणी ॥ ७० ॥ ताश्चतत्परिचारिण्यःप्रहृष्टास्यास्तदाऽभवन् ॥ प्रोचुस्तांप्रणिपत्याथपुण्यशीलांकलावतीम् ॥ ७१ ॥ अहोकथंहिसालभ्या
यत्प्रभावोयमीदृशः ॥ धिग्जन्मतेषांमर्त्येऽस्मिन्यैर्नैक्षिज्ञानवापिका ॥ ७२ ॥ कलावतिनमस्तुभ्यंकुरुनोपिसमीहितम् ॥ जनिंसफलयास्मा
कंनयनःप्रार्थ्यभूपतिम् ॥ ७३ ॥

धीरोषध्यः ॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥ उपविश्वेश्वरंविश्वेश्वरसमीपे ॥६६॥ मध्येमार्गंमार्गस्यमध्ये ॥ उपमलयाचलंमलयाचलसमीपे ॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥ ७३ ॥

निर्वेक्ष्यामोतितरांप्राप्स्यामः ॥ महाभोगादितिपाठेनिर्वेक्ष्यामोनिर्विण्णाभविष्यामइत्यर्थः ॥ ७४ ॥ साभक्तेभ्योज्ञानमुप्यतेदीयतेऽनयेतेज्ञानवापीनाम्नायथार्थाख्याभवितुमर्हतीत्य
र्थः ॥ ७५ ॥ ऊँकृत्यस्वीकृत्यस्वाकारंपटीदर्शनेनसात्विकभावेनविवशंशरीरंपरिगोप्याच्छाद्यपूर्ववत्कृत्वेत्यर्थः ॥ व्यजिज्ञपद्विज्ञापयामास ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ आपन्नःप्राप्तः ॥७८॥
॥ ७९ ॥ अन्यथाभिलषितस्यादानेऽथानंतरमेवप्राणायास्यंतीत्यन्वयः॥मेऽन्यथेतिक्वचित ॥ ८० ॥ गरीयस्याअधिकायाः ॥८१ ॥ क्रीताःस्वाधीनाःकृताइत्यर्थः ॥ क्रांतइतिवापा

अयंचनियमोस्माकमद्यारभ्यकलावति ॥ निर्वेक्ष्यामोमहाभोगान्दृष्ट्वातांज्ञानवापिकाम् ॥ ७४ ॥ अवश्यंज्ञानवापीसानाम्नाभवितुमर्ह
ति ॥ चित्रंचित्रगतापीहयातवज्ञानदायिनी ॥७५॥ ऊँकृत्यतासांवाक्यंसास्वाकारंपरिगोप्यच ॥ प्रियाणिकृत्वाभूभर्तुःप्रस्तावज्ञाव्यजिज्ञप
त् ॥ ७६ ॥ कलावत्युवाच ॥ जीवितेशनमेत्वत्तःकिंचित्प्रियतरंक्वचित् ॥ त्वामासाद्यपतिंराजन्प्राप्ताःसर्वेमनोरथाः ॥ ७७ ॥ एकोमनोरथः
प्रार्थ्योममास्त्यत्रार्यपुत्रक ॥ विचारपथमापन्नस्तवापिसमहाहितः ॥७८॥ ममतुत्वदधीनायाःसुदुष्प्रापतरोमहान् ॥ तवस्वाधीनवृत्तेस्तुसि
द्धप्रायोमनोरथः ॥७९॥ प्राणेशकिंबहूक्तेनयदिप्राणैःप्रयोजनम् ॥ तदाभिलषितंदेहिप्राणायास्यंत्यथान्यथा ॥८०॥ प्राणेभ्योपिगरीयस्या
स्तस्यावाक्यंनिशम्यसः ॥ उवाचवचनंराजातस्याःस्वस्यापिचप्रियम् ॥८१॥ राजोवाच ॥ नाहंप्रियेतवादेयमिहपश्यामिभामिनि ॥ प्राणाअ
पिममक्रीतास्त्वयाशीलकलागुणैः ॥ ८२ ॥ अविलंबितमाचक्ष्वकृतंविद्धिकलावति ॥ भवद्विधानांसाध्वीनांमन्येऽप्राप्यंनकिंचन ॥ ८३ ॥
कःप्रार्थ्यःप्रार्थनीयंकिंकोवाप्रार्थयिताप्रिये ॥ नपृथग्जनवत्किंचिद्वर्तनंनौकलावति ॥८४ ॥ देशःकोशोबलंदुर्गंयदन्यदपिभामिनि ॥ तत्त्व
दीयंनमेकिंचित्स्वाम्यमात्रमिहास्तिमे ॥८५॥ तच्चस्वाम्यंममान्यत्रत्वदृतेजीवितेश्वरि ॥ राज्यंत्यजेयंत्वद्वाक्यात्तृणीकृत्यापिमानिनि ॥८६ ॥

ठः ॥ कैःशीलकलागुणैःशीलंसत्स्वभावःकलाश्चतुःषष्टिविधाः गुणाःपातिव्रत्याद्यास्तैः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ प्रार्थ्यप्रार्थनीयप्रार्थयितॄणामभावादपितवाप्राप्यंनास्तीत्याह ॥ कइति ॥ प्रा
र्थ्योयाच्यः ॥ पृथग्जनवत्प्राकृतलोकवत् ॥ नौआवयोः ॥ ८४ ॥ उक्तंविवृणोति ॥ देशइति ॥ देशोजनपदः ॥ कोशोभांडागारः ॥ बलंहस्त्यश्वरथपादातम् ॥ दुर्गंवार्क्षंपार्वतमौदकं
कृत्रिमंच ॥ तत्रवार्क्षंवृक्षनिर्मितम् ॥ पार्वतंपर्वतनिर्मितम् पर्वतभवंवा ॥ औदकमुदकनिर्मितम् ॥ कृत्रिमंप्राकारादि ॥ यदन्यच्छत्रचामरादितत्सर्वंत्वदीयमेवमेममनाक्किंचित्किंतुस्वा
मिनइदंस्वाम्यंतन्मात्रमेवममास्ति ॥ ८५ ॥ तच्चममस्वाम्यंत्वदृतेत्वांविनाऽन्यत्र ॥ अहमपित्वदीयएवेत्यर्थः ॥ ८६ ॥

महीजानेःपृथ्वीभर्तुः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ जनिर्जन्म ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ नविद्यतेऽन्यायस्याःसाअनन्याअनन्याचासौसंपत्तिश्चेतितथा ॥ अपत्यसंपत्तिरितिक्वचित्पाठः ॥ ९२ ॥
॥ ९३ ॥ ९४ ॥ प्रहिणुप्रस्थापय ॥ ९५ ॥ स्वहृदिस्वांतःकरणे ॥ सहृदीतिक्वचित् ॥ सुहृदीतिचान्यत्र ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ प्रेयसीप्रेमवतीमहिषी ॥ सप्तांगमिति ॥ स्वाम्यमात्यसुहृत्को

माल्यकेतोर्महीजानेरितिवाक्यंनिशम्यसा ॥ प्राहगंभीरयावाचावचश्चारुकलावती ॥८७॥ ॥ कलावत्युवाच ॥ नाथप्रजासृजापूर्वंसृष्टा
नानाविधाःप्रजाः ॥ प्रजाहितायसंसृष्टंपुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ ८८ ॥ तद्विहीनाजनिरपिजलबुद्बुदवन्मुधा ॥ तस्मादेकोपिसंसाध्यःपरत्रेह
चशर्मणे ॥ ८९ ॥ यत्रानुकूल्यंदंपत्योस्त्रिवर्गस्तत्रवर्धते ॥ यदुच्यतेपुराविद्भिरितितत्तथ्यमीक्षितम् ॥ ९० ॥ मद्विधानांतुदासीनांशतंतेऽस्ती
हमंदिरे ॥ तथापिनितरांप्रेमस्वामिनोमयिदृश्यते ॥ ९१ ॥ तवदास्यपिभोगाढ्याकिमुतांकस्थलीचरी ॥ तत्राप्यनन्यसंपत्तिस्तत्रस्वाधीनभ
र्तृता ॥ ९२ ॥ विपश्चित्संचयेदर्थानिष्टापूर्तायकर्मणे ॥ तपोर्थमायुर्निर्विघ्नंदारांश्चापत्यलब्धये ॥ ९३ ॥ तवैतत्सर्वमस्तीहविश्वेशानुग्रहा
त्प्रिय ॥ पूरणीयोऽभिलाषोमेयदितद्वच्म्यहंशृणु ॥ ९४ ॥ तूर्णंप्रहिणुमांनाथविश्वनाथपुरींप्रति ॥ प्राणाःप्रयाताःप्रागेववपुःशेषाऽस्मिकेवल
म् ॥ ९५ ॥ माल्यकेतुःकलावत्याइत्याकर्ण्यवचःस्फुटम् ॥ क्षणंविचार्यस्वहृदिराजाप्रोवाचतांप्रियाम् ॥ ९६ ॥ प्रियेकलावतियदितवगंत
व्यमेवहि ॥ राज्यलक्ष्म्यानयाकिंमेचलयात्वद्विहीनया ॥ ९७ ॥ नराज्यंराज्यमित्याहूराज्यश्रीःप्रेयसीध्रुवम् ॥ सप्तांगमपितद्राज्यंतयाहीनं
तृणायते ॥ ९८ ॥ निःसपत्नंकृतंराज्यंभुक्त्वाभोगान्निरंतरम् ॥ हृषीकार्थाःकृतार्थाश्चविधृताआधृतिःप्रिये ॥ ९९ ॥ अपत्यान्यपिजातानि
किंकर्तव्यमिहास्तिमे ॥ अवश्यमेवगंतव्याऽऽवाभ्यांवाराणसीपुरी ॥ १०० ॥ माल्यकेतुःप्रियामित्थमाश्वास्यकृतनिश्चयः ॥ समाहूयचदै
वज्ञान्प्रकृतीःपरिपूज्यच ॥ १ ॥ पुत्रेराज्यंनिधायाथराजाकाशींप्रतस्थिवान् ॥ रत्नजातंकियदपिपुत्रादर्थंप्रगृह्यच ॥ २ ॥

शराष्ट्रदुर्गबलानिचेतिसप्तांगानि ॥ तृणायतेतृणवदाचरति ॥ ९८ ॥ निरंतरंभोगान्भुक्त्वाहृषीकार्थाइंद्रियार्थाश्चविषयाःकृतार्थाःकृताइतिबहुवचनेनपरिणमय्यपूर्वक्रिययासंबंधः ॥
जाताइतिशेषइतिवा ॥ भुक्ताभोगास्त्वयासहेतिक्वचित् ॥ आधृतिरासमंताद्धैर्यंविशेषेणधृताविधृतेत्यर्थः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ प्रकृतीःपौरश्रेणीः ॥ १ ॥ पुत्राद्रत्नजातमर्थंप्रगृह्यचेतिसंबं
धः ॥ पुत्रदत्तमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ अवैत्ज्ञातवती ॥ ४ ॥ ५ ॥ व्रजंसमूहम् दुकूलानिपट्टवस्त्राणि ॥ ६ ॥ दीपोऽस्यास्तीतिदीपीदीपाधारयष्टिरित्यर्थः ॥ दीप्यादीनांत्रयाणांद्वंद्वः ॥ दीर्घत्वमार्षम् ॥ ध्वजस्तंभयु

दृष्ट्वाविश्वेश्वरपुरींहृष्टरोमानरेश्वरः ॥ मेनेकृतार्थमात्मानंसंसारांबुधिपारगम् ॥ ३ ॥ प्राग्जन्मवासनायोगात्सापिराज्ञीकलावती ॥ ग्रा
मांतरादागतेवपुरीमार्गानवैत्स्वयम् ॥ ४ ॥ मणिकर्ण्यामथस्नात्वाभूरिदत्वाततोवसु ॥ विश्वेशमर्चयित्वाथरत्नजातैरनेकशः ॥ ५ ॥ दत्वा
तत्रापिरत्नानिगजानश्वान्गवांव्रजम् ॥ दुकूलानिविचित्राणिपूजोपकरणानिच ॥ ६ ॥ सुवर्णरूप्यकलशान्दीपीदर्पणचामरान् ॥ ध्वज
स्तंभपताकाश्चविचित्रोल्लोचकानिच ॥ ७ ॥ अथप्रदक्षिणीकृत्यमुक्तिमंडपमाविशत् ॥ तत्रधर्मकथांश्रुत्वादत्वातत्रापिसद्धनम् ॥ ८ ॥ सा
यंतनींमहापूजांपुनःकृत्वाक्षितीश्वरः ॥ तत्रजागरणंकृत्वातौर्यत्रिकमहोत्सवैः ॥ ९ ॥ अथप्रातःसमुत्थायकृत्वाशौचाचमक्रियाम् ॥ राज्ञ्या
विनिर्दिष्टपथाज्ञानवापींनृपोययौ ॥ १ १० ॥ नृपःसार्धकलावत्यातत्रसस्नौप्रहृष्टवत् ॥ अथपिंडान्सनिर्वाप्यसंतर्प्यश्रद्धयापितॄन् ॥ ११ ॥
तत्ररूप्यसुवर्णादिपात्रेभ्यःप्रतिपाद्यच ॥ दीनांधकृपणानाथान्महार्हैरत्नजातकैः ॥ १२ ॥ प्रीणयित्वानरपतिःपारणांकृतवांस्ततः ॥ संस्का
र्यरत्नसोपानैर्ज्ञानवापींकलावती ॥ १३ ॥ आबबंधरतिंतत्रसहभर्त्रातपस्विनी ॥ एकांतरोपवासैश्चकदाचिच्चत्र्यहोव्रतैः ॥ १४ ॥ षडहोभो
जनैश्चापिपक्षार्धनियमैरथ ॥ पक्षांतरोपवासैश्चमासोपवसनादिभिः ॥ १५ ॥ चांद्रायणव्रतैःकृच्छ्रैर्भर्तुःशुश्रूषणैरपि ॥ निनायक्षणवत्का
लमायुःशेषस्यसानघा ॥ १६ ॥ एकदाज्ञानवाप्यांतुप्रातःस्नात्वोपविष्टयोः ॥ आगत्यजटिलःकश्चिद्विभूतिंदत्तवान्करे ॥ १७ ॥ उवाचचप्र
सन्नास्यआशीर्भिरभिनंद्यच ॥ उत्तिष्ठतंप्रकुरुतंमहानेपथ्यमद्यवै ॥ १८ ॥ तारकोदयसंप्राप्तिर्भवित्रीवांक्षणादिह ॥ यावदित्थंसमाचष्टज
टिलोऽग्रेतयोर्वचः ॥ १९ ॥

क्ताःपताकाध्वजस्तंभपताकाः ॥ उल्लोचकानिचंद्रातपानि ॥ ७ ॥ न्यायार्जितंधनंसद्धनंउत्कृष्टंधनंवा ॥ ८ ॥ तौर्यत्रिकमहोत्सवैःनृत्यगीतवादित्रपूर्वकैर्महोत्सवैः ॥ ९ ॥ आचम
क्रियाआचमनक्रिया ॥ राज्ञ्याकलावत्या ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ महानेपथ्यंमहदलंकरणम् ॥ १८ ॥ १९ ॥

क्वणताशब्दवताकिंकिणीगणेनसहितंसक्वणत्किंकिणीगणम् ॥ प्रक्वणत्किंकिणीगणमितिक्वचित् ॥ १२० ॥ उत्तीर्यावतीर्यकिमपिवाङ्मनसयोरगोचरंयद्ब्रह्मात्मैकत्वंतदादिशदुपदिष्टवान् ॥ उपदेशानंतरमनाख्यंयत्परंज्योतिर्वाङ्मनसातीतंस्वप्रकाशंब्रह्मतत्क्षणाच्छीघ्रमेवोच्चक्रामप्राप्तवान् ॥ अर्थात्सकलावतीकोमाल्यकेतुरित्यर्थः ॥ अथवाअनाख्यमित्यादेः पूर्वेणैवान्वयः ॥ उपदेशानंतरंतद्विमानंक्षणादुच्चक्रामऊर्ध्वमगमत् ॥ २१॥ तर्हिकिंदेवोऽत्रैवस्थितवान् नहीत्याह ॥ उद्द्योतयन्निति ॥ तेनैवविमानेननभोवर्त्मद्योतयन्देवश्चंद्रमौलिः

तावद्विमानमापन्नंसक्वणत्किंकिणीगणम् ॥ पश्यतांसर्वलोकानांचंद्रमौलिरथोरथात् ॥१२०॥ उत्तीर्यतच्छ्रुतिपुटेकिमपिस्वयमादिशत् ॥ अनाख्यंयत्परंज्योतिरुच्चक्रामचतत्क्षणात् ॥ २१ ॥ उद्योतयन्नभोवर्त्मदेवोपिस्वालयंययौ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ तदाप्रभृतिलोकेऽत्रज्ञानवापीविशिष्यते ॥ २२ ॥ सर्वेभ्यस्तीर्थमुख्येभ्यःप्रत्यक्षज्ञानदामुने ॥ सर्वज्ञानमयीचैषासर्वलिंगमयीशुभा ॥ २३ ॥ साक्षाच्छिवमयीमूर्तिर्ज्ञानकृज्ज्ञानवापिका ॥ संतितीर्थान्यनेकानिसद्यःशुचिकराण्यपि ॥ २४ ॥ परंतुज्ञानवाप्याहिकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ ज्ञानवाप्याःसमुत्पत्तिंयःश्रोष्यतिसमाहितः ॥ नतस्यज्ञानविभ्रंशोमरणेजायतेक्वचित् ॥ २५ ॥ महाख्यानमिदंपुण्यंमहापातकनाशनम् ॥ महादेवस्य गौर्याश्चमहाप्रीतिविवर्धनम् ॥ २६ ॥ पठित्वापाठयित्वावाश्रुत्वावाश्रद्धयान्वितः ॥ ज्ञानवाप्याःशुभाख्यानंशिवलोकेमहीयते ॥१२७॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेज्ञानवापीप्रशंसनंनामचतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कुंभयोनिरुवाच ॥ ॥ अविमुक्तं महाक्षेत्रंपरंनिर्वाणकारणम् ॥ क्षेत्राणांपरमंक्षेत्रंमंगलानांचमंगलम् ॥ १ ॥ श्मशानानांचसर्वेषांश्मशानंपरमंमहत् ॥ पीठानांपरमंपीठमूषराणांमहोषरम् ॥ २ ॥ धर्माभिलाषिबुद्धीनांधर्मराशिकरंपरम् ॥ अर्थार्थिनांशिखिरथपरमार्थप्रकाशकम् ॥ ३ ॥

स्वालयंकैलासंययावित्यर्थः ॥ यद्वा नभोवर्त्मउद्योतयद्विमानमुच्चक्रामेत्यन्वयः ॥ तर्हिदेवःकिंकृतवांस्तत्राह ॥ देवोपिस्वालयंवैश्वेश्वरंलिंगंययौस्वप्रकाशज्योतिर्मयवैश्वेश्वरलिंगे एकीभावंप्राप्तवानित्यर्थः ॥ स्पष्टमन्यत् ॥२२॥२३॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ १२७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुस्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥

पंचत्रिंशत्तमेऽध्यायेसदाचारोनिरूप्यते ॥ सामान्येनचतुर्वर्णाश्रमाणांचविशेषतः ॥ १ ॥ ज्ञानवाप्याःकथाश्रवणजनितानंदकंदेनात्यौत्सुक्यादुक्तानुवादपूर्वकमविमुक्तंस्तुत्वाऽविमुक्तप्रापकंसदाचारंपृच्छति ॥ अविमुक्तमित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ शिखिरथमयूरवाहन ॥ ३ ॥

यत्रयत्रत्वयाकथ्यमानेआख्याने ॥ एतदविमुक्तम् ॥ ४ ॥ क्षेत्रेति ॥ अणुप्रमाणंयथास्यात्तथामध्येकाशिकाशीमध्येयाविकासिनीप्रख्याताप्रकाशिनीतिवाअर्थात्कैवल्यस्य अतएवमहीयसीमहत्तरामहीवर्तते ॥ सासिध्यैमुक्तयेइतिक्वचित् ॥ कदाचिदपिमुधामिथ्यानेतिज्ञानवाप्याइमांकथांश्रुत्वाहंमन्येइतिद्वयोरन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रत्नाकरस्यसमुद्रस्यमुदंहर्षमावहंतीतिरत्नाकरमुदावहाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ काशीमूर्तिमतीक्षेत्राधिष्ठात्रीदेवता ॥ यतोयस्मिन्क्षेत्ररूपेऽविमुक्ते ॥ १० ॥ त्रयाणांगंगाविश्वेश्वरकाशीनांसमाहारस्त्रयी ॥ निय

कामिनांकामजननंमुमुक्षूणांचमोक्षदम्॥श्रूयतेयत्रयत्रैतत्तत्रतत्रपरामृतम् ॥ ४॥ क्षेत्रैकदेशवर्तिन्याज्ञानवाप्याःकथांपराम्॥श्रुत्वेमामितिमन्येहंगौरीहृदयनंदन॥५॥अणुप्रमाणमपियामध्येकाशिविकासिनी॥महीमहीयसीज्ञेयासासिद्ध्यैनमुधाक्वचित्॥६॥कियंतिसंतितीर्थानिनेहक्षोणीतलेऽखिले॥परंकाशीरजोमात्रतुलासाम्यंक्वतेष्वपि ॥ ७॥कियंत्योनस्रवंत्योत्ररत्नाकरमुदावहाः॥परंस्वर्गतरंगिण्याःकाश्यांकासाम्यमुद्वहेत्॥८॥कियंतिसंतिनोभूम्यांमोक्षक्षेत्राणिषण्मुख ॥ परंमन्येऽविमुक्तस्यकोट्यंशोपिनतेष्वहो ॥ ९ ॥ गंगाविश्वेश्वरःकाशीजागर्तित्रितयंयतः॥तत्रनैःश्रेयसीलक्ष्मीर्लभ्यतेचित्रमत्रकिम्॥ १०॥ कथमेषात्रयीस्कंदप्राप्यतेनियतंनरैः॥तिष्येयुगेविशेषेणनितरांचंचलेंद्रियैः॥ ११॥तपस्तादृक्कूक्ववातिष्येतिष्येयोगःक्वतादृशः॥ क्ववाव्रतंक्ववादानंतिष्येमोक्षस्त्वतःकुतः॥१२॥विनापितपसास्कंदविनायोगेनषण्मुख ॥ विनाव्रतैर्विनादानैःकाश्यांमोक्षस्त्वयेरितः ॥ १३ ॥ किंकिमाचरतास्कंदकाशीप्राप्येततद्वद ॥ मन्येविनासदाचारंनसिद्ध्येयुर्मनोरथाः॥ १४॥आचारःपरमोधर्मआचारःपरमंतपः ॥ आचाराद्वर्धतेह्यायुराचारात्पापसंक्षयः॥ १५॥आचारमेवप्रथमंतस्मादाचक्ष्वषण्मुख॥देवदेवोयथाप्राहतवाग्रेत्वंतथावद॥ १६॥

तमवश्यंयथास्यात्तथेत्यर्थः ॥ ११ ॥ त्वतःतुएवअतएवमोक्षःकुतः ॥ तपआदेरभावात्सत्वशुद्ध्यभावादित्यर्थः ॥ १२ ॥ तर्हिकलौतपआदेरभावान्मोक्षोनास्त्येवकिंनेत्याह ॥ विनापीति ॥ १३ ॥ अतःकाशीप्राप्त्युपायंवदेतिपृच्छति ॥ किंकिमिति ॥ तत्रतावन्मनोरथमात्राणांसदाचारप्राप्यत्वात्तत्स्तुतिपूर्वकंसदाचारमेवप्रथमंवदेत्याह ॥ मन्यइतिसार्धद्वाभ्याम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ एकमुखत्वादन्यैरेतद्वक्तुंनशक्यमितिद्योतयन्संबोधयति ॥ षण्मुखेति ॥ नचस्वयमूहित्वासंक्षेपेणवाकथनीयमित्याह ॥ देवदेवइति ॥ १६ ॥

सदाचारंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ मित्रावरुणजेति ॥ द्वपुत्रत्वात्तवैवैतच्छ्रवणेऽधिकारइतिद्योतयन्संबोधयति ॥ मित्रेति ॥ सदाचारंशिष्टाचारंसतांसाधूनांहितंहितकरम् ॥ शिवोदितमि
तिकश्चित् ॥ १७ ॥ सदाचारशीलिनासततंभाव्यमितिवक्तुंतद्विमुखाःपातकिनोऽनुभूतनानानरकास्तद्विपाकशेषेणतामसादिगुणत्रयसंकरतारतम्यानुबंधभिन्नानिस्थावरादिजन्मानि
यावन्मोक्षंक्रमेणप्राप्नुवंतीत्याह ॥ स्थावराइतिश्लोकाभ्याम् ॥ स्थावरावृक्षादयः ॥ कृमयःपिपीलिकाद्याअनस्थिमंतः ॥ अब्जामत्स्यादयः ॥ पक्षिणोमयूरादयः ॥ पशवोगवाद
यः ॥ नरामनुष्याः ॥ एतेसर्वेक्रमेणस्थावरेभ्यःकृमयःकृमिभ्योऽब्जाइत्यादिक्रमेणधार्मिकाः ॥ अप्यर्थेतुशब्दोभिन्नक्रमे एतेभ्यअनेनसंबध्यते ॥ एतेभ्योपिसुराधार्मिकाइत्यर्थः
॥ १८ ॥ विशेषस्त्वमीषामुत्तरोत्तरमल्पीयस्त्वमित्याह ॥ सहस्रेति प्रथमात्प्रथमनिर्दिष्टात्स्थावरादिरूपाद्द्वितीयस्तदनंतरंनिर्दिष्टःकृम्यादिरूपोऽनुक्रमात्सहस्रभागःप्रथमनिर्दिष्टाद्रूपाद्द्वि
तीयोनिर्दिष्टरूपःसहस्रस्यसहस्रस्यएकैकोंशइत्यर्थः ॥ सहस्रभागाद्द्वितीयादितिपाठेसहस्रंभागमंशमत्तिभजतीतिसहस्रभागात् ॥ तथा ॥ द्वितीयंद्वितीयत्वंप्रथमनिर्दिष्टादनंतरंनिर्दिष्ट

स्कंदउ० ॥ ॥मित्रावरुणजाख्यामिसदाचारंसतांहितम् ॥ यदाचरन्नरोनित्यंसर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १७ ॥ स्थावराःकृमयोऽब्जाश्चप
क्षिणःपशवोनराः ॥ क्रमेणधार्मिकास्त्वेतएतेभ्योधार्मिकाःसुराः ॥ १८ ॥ सहस्रभागःप्रथमाद्द्वितीयोनुक्रमात्तथा ॥ सर्वएतेमहाभागाया
वन्मुक्तिसमाश्रयाः ॥ १९ ॥ चतुर्णामपिभूतानांप्राणिनोऽतीवचोत्तमाः ॥ प्राणिभ्योपिमुनेश्रेष्ठाःसर्वेबुद्ध्युपजीविनः ॥ २० ॥ मतिमद्भ्योन
राःश्रेष्ठास्तेभ्यःश्रेष्ठास्तुवाडवाः ॥ विप्रेभ्योपिचविद्वांसोविद्वद्भ्यःकृतबुद्धयः ॥ २१ ॥

त्वंकृम्यादिरूपत्वमत्तिभजतइतिद्वितीयादितिपूर्वोक्तएवार्थः ॥ सर्वएतेमहाभागाःमहान्भागोभाग्यंयेषांतेतथा ॥ कियत्कालपर्यंतमेतेएवंरूपाभवंतीतिपृच्छायामाह ॥ यावन्मुक्ती
ति ॥ यावन्मुक्तिमुक्तिपर्यंतंसमस्तुल्यःसंसारलक्षणआश्रयोयेषांतेस्युरित्यर्थः ॥ एतेनपापिनांबाहुल्यंधार्मिकाणामल्पत्वंमोक्षिणामल्पतमत्वंचोक्तम् ॥ तथाचोक्तंविष्णुपुराणे ॥ स्था
वराःकृमयोब्जाश्चपक्षिणःपशवोनराः धार्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथाक्रमम् सर्वेप्येतेमहाभागायावन्मुक्तिसमाश्रयाः सहस्रभागःप्रथमाद्द्वितीयोनुक्रमात्तथेति ॥ यद्वा विशे
षतस्त्वमीषामुत्तरोत्तरंमहाभागत्वमित्याह सहस्रेति अथवापूर्वोक्तमेवविवृणोति ॥ सहस्रभागेति ॥ प्रथमात्स्थावरादिरूपाद्द्वितीयोनुक्रमात्कृम्याद्यनुक्रमात्सहस्रभागात्सहस्रभा
गेनसहस्रगुणेनेतियावत् ॥ सर्वएतेमहाभागाइत्यादिपूर्ववत् ॥ १९ ॥ ब्राह्मणेनसदाचारोऽवश्यमनुष्ठेयइतिवक्तुंसर्वेभ्योब्राह्मणानांश्रैष्ठ्यमाह ॥ चतुर्णामित्यादिना ॥ चतुर्णांजरायुजां
डजस्वेदजोद्भिज्जानांप्राणिनश्चेष्टावंतःकृम्यादयोबुद्ध्युपजीविनोज्ञानपूर्वकोपजीविनोहितानुसंधानाःपश्वादयः ॥२०॥ मतिमद्भ्योज्ञानवद्भ्योबुद्ध्युपजीविभ्यइतियावत् ॥ वाडवाब्राह्म
णाः ॥ विद्वांसःशास्त्रार्थज्ञाः ॥ कृतासंपादिताइदमित्थमितिबुद्धिर्निश्चयात्मिकायैस्तेकृतबुद्धयः ॥ २१ ॥

कर्तारोनुष्ठातारः ॥ ब्रह्मतत्पराःपरमात्मैकनिष्ठाः ॥ २२ ॥ तपआलोचनम् ॥ यस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतेः ॥ विद्याब्रह्मविद्याताभ्यामविशेषतोऽविशेषात् ॥ २३ ॥ तर्हिकिंसाधारण्ये
नसर्वएवब्राह्मणोजगद्गतंवस्त्वर्हतिनेत्याह ॥ सदाचारइति ॥ यस्मादेवंतस्मात् ॥ २४ ॥ सदाचारस्यलक्षणमाह ॥ विद्वेषेति ॥ यंक्रियाकलापम् ॥ धर्ममूलंपुण्यस्यहेतुम् ॥२५॥ सदा
चारानुष्ठानस्यफलमाह ॥ लक्षणैरिति ॥ अनसूयुर्गुणेषुदोषाविष्करणहीनः ॥ समाइत्यत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ २६ ॥ उदितंकथितम ॥ २७ ॥ सदाचारंस्तुत्वादुराचारंनिंदति ॥ दुरा
चाररतइति ॥ द्वेषरागयुक्ताःपुरुषाअधर्मस्यमूलंयंक्रियाकलापंकुर्वंतिसदुराचारः ॥ २८ ॥ परायत्तंधर्ममपित्याज्यमित्याह त्याज्यमिति ॥ २९ ॥ स्वाधीनमपिकर्मनसर्वंकार्यमि

कृतधीभ्योपिकर्तारःकर्तृभ्योब्रह्मतत्पराः ॥ नतेषामर्चनीयोऽन्यस्त्रिषुलोकेषुकुंभज ॥ २२ ॥ अन्योन्यमर्चकास्तेवैतपोविद्याऽविशेषतः ॥ ब्रा
ह्मणोब्रह्मणास्सृष्टःसर्वभूतेश्वरोयतः ॥ २३ ॥ अतोजगत्स्थितंसर्वंब्राह्मणोऽर्हतिनापरः ॥ सदाचारोहिसर्वार्होनाचाराद्विच्युतःपुनः ॥ तस्मा
द्विप्रेणसततंभाव्यमाचारशीलिना ॥ २४ ॥ विद्वेषरागरहिताअनुतिष्ठंतियंमुने ॥ विद्वांसस्तंसदाचारंधर्ममूलंविदुर्बुधाः ॥ २५ ॥ लक्षणैःप
रिहीनोपिसम्यगाचारतत्परः ॥ श्रद्धालुरनसूयुश्चनरोजीवेत्समाःशतम् ॥ २६ ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितंस्वेषुस्वेषुचकर्मसु ॥ सदाचारंनिषेवेत
धर्ममूलमतंद्रितः ॥ २७ ॥ दुराचाररतोलोकेगर्हणीयःपुमान्भवेत् ॥ व्याधिभिश्चाभिभूयेतसदाल्पायुःसुदुःखभाक् ॥ २८ ॥ त्याज्यंकर्मपरा
धीनंकार्यमात्मवशंसदा ॥ दुःखीयतःपराधीनःसदैवात्मवशःसुखी ॥ २९ ॥ यस्मिन्कर्मण्यंतरात्माक्रियमाणेप्रसीदति ॥ तदेवकर्मकर्तव्यं
विपरीतंनचक्वचित् ॥ ३० ॥ प्रथमंधर्मसर्वस्वंप्रोक्तायन्नियमायमाः ॥ अतस्तेष्वेववैयत्नःकर्तव्योधर्ममिच्छता ॥ ३१ ॥ सत्यंक्षमार्जवंध्या
नमानृशंस्यमहिंसनम् ॥ दमःप्रसादोमाधुर्यंमृदुतेतियमादश ॥ ३२ ॥

त्याह ॥ यस्मिन्निति ॥ अंतरात्मामनः ॥ तथाचमनुः ॥ मनःपूतंसमाचरेदिति ॥ ३० ॥ यद्यस्माद्धर्मसर्वस्वंप्रथमंयमानियमाश्चप्रोक्ताअतस्तेष्वेवयमनियमेष्वेवधर्ममिच्छतायत्नः
कर्तव्यइत्यर्थः ॥ प्रोक्तमितिक्वचित्पाठः ॥ ३१ ॥ तत्रक्रममनादृत्यश्लोकाभ्यांयमनियमावाह ॥ सत्यमितिद्वाभ्याम ॥ सत्यंयथादृष्टस्ययथाश्रुतस्यवाआत्मानुभवस्यपरबुद्धिसं
क्रांतयेतथैवोच्चार्यमाणंवाक्सत्यमुच्यते ॥ क्षमाआक्रुष्टस्यताडितस्यवाऽविकृतचित्तता ॥ आर्जवंमृदुताअवक्रतेतियावत् ॥ ध्यानंशिवस्यविष्णोर्वाचिंतनम् ॥ आनृशंस्यंअमारा
त्मकता ॥ अहिंसाप्राणिमात्राणामपीडा ॥ दमोबाह्येंद्रियोपशमइंद्रियमात्रस्यवा ॥ प्रसादःप्रसन्नतास्वच्छतेतियावत् ॥ माधुर्यंमधुरतामधुरस्वभावइतियावत् ॥ मृदुताकोमलताअ
काठिन्यमितियावत् ॥ एतेदशयमाः ॥ ३२ ॥

शौचंद्विविधंबाह्याभ्यांतरभेदेन॥तत्रबाह्यंमृज्जलादिनाअंतर्भावशुद्धा ॥ स्नानंगंगादौमज्जनादि ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ दानंद्रविणादेःसंत्यागः ॥ मौनंवृथावाचामनुच्चारणम् ॥ इ
ज्यापंचयज्ञाद्यनुष्ठानम् ॥ अध्ययनंवेदपाठः ॥ व्रतंचातुर्मास्यादि ॥ उपोषणमेकादश्याद्युपवासः ॥ उपस्थदंडःपरदारादिपराङ्मुखता ॥ एतेदशनियमाःस्मृताः ॥ ३३ ॥ उपादेयकर्त
व्यतामुक्त्वाहेयनिरोधनंदर्शयतिकाममित्येकेन ॥ ३४ ॥ शनैरिति ॥ वल्मीकशृंगंवामलूरकूटंयथावल्मीककीटाःक्रमेणसंवर्धयंतितथाकायवाङ्मनोभिःपरपीडामकुर्वाणःशनैःशनैः
परलोकसहायभूतंधर्मंसंचिनुयाद्वर्धयेदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ धर्मस्यैवसहायित्वंप्रत्यक्षमवलंब्याह ॥ धर्मएवेति ॥ परिच्छदःकरितुरगप्रासादादिः ॥ बंधुःप्रीतिभाक् ॥ आदिपदेनदासाद
योगृह्यंते ॥३६॥ एकएवएकलः ॥ स्वार्थेलः ॥३७॥ धर्मएवसहायीःस्यादित्येतद्विवृणोति ॥ देहमिति॥३८॥ननुयथाधर्मोंनुगच्छतितथापापमपि सत्यम् तत्तुनकर्तव्यमित्याशयेनाह॥

शौचंस्नानंतपोदानंमौनेज्याध्ययनंव्रतम् ॥ उपोषणोपस्थदंडौदशैतेनियमाःस्मृताः ॥ ३३ ॥ कामंक्रोधंमदंमोहंमात्सर्यंलोभमेवच ॥ अमू
नृषड्वैरिणोजित्वासर्वत्रविजयीभवेत् ॥ ३४ ॥ शनैःशनैःसंचिनुयाद्धर्मंवल्मीकशृंगवत् ॥ परपीडामकुर्वाणःपरलोकसहायिनम् ॥ ३५ ॥
धर्मएवसहायीस्यादमुत्रनपरिच्छदः ॥ पितृमातृसुतभ्रातृयोषिद्बंधुजनादिकः ॥ ३६ ॥ जायतेचैकलःप्राणीम्रियेततथैकलः ॥ एकलःसु
कृतंभुंक्तेभुंक्तेदुष्कृतमेकलः ॥ ३७ ॥ देहंपंचत्वमापन्नंत्यक्त्वाकौकाष्ठलोष्टवत् ॥ बांधवाविमुखायांतिधर्मोयांतमनुव्रजेत् ॥ ३८ ॥ कृतीसंचि
नुयाद्धर्मंततोऽमुत्रसहायिनम् ॥ धर्मसहायिनंलब्ध्वासंतरेद्दुस्तरंतमः ॥ ३९ ॥ संबंधानाचरेन्नित्यमुत्तमैरुत्तमैःसुधीः ॥ अधमानधमांस्त्य
क्त्वाकुलमुत्कर्षतांनयेत् ॥ ४० ॥ उत्तमानुत्तमानेवगच्छन्हीनांश्चवर्जयन् ॥ ब्राह्मणःश्रेष्ठतामेतिप्रत्यवायेनशूद्रताम् ॥ ४१ ॥ अनध्ययन
शीलंचसदाचारविलंघिनम् ॥ सालसंचदुरन्नादंब्राह्मणंबाधतेंऽतकः ॥ ४२ ॥ ततोऽभ्यसेत्प्रयत्नेनसदाचारंसदाद्विजः ॥ तीर्थान्यप्यभिल
ष्यंतिसदाचारिसमागमम् ॥ ४३ ॥ रजनीप्रांतयामार्धंब्राह्मःसमयउच्यते ॥ स्वहितंचिंतयेत्प्राज्ञस्तस्मिंश्चोत्थायसर्वदा ॥ ४४ ॥

कृतीति ॥ तमोदुःखंसंसारंवाअज्ञानंवा ॥ धर्मानुष्ठानात्सत्त्वशुध्याज्ञानोत्पत्तेः ॥ ३९ ॥ किंचश्रेष्ठेनैवधर्मोऽनुष्ठेयइतिश्रेष्ठत्वसंपादनप्रकारमाह ॥ संबंधानित्येकेन ॥४०॥ फलितमा
ह ॥ उत्तमानिति ॥ प्रत्यवायेननीचसंबंधाचरणादिजनितपापेनेत्यर्थः ॥४१॥ अनध्ययनेति ॥ तथाचमनुः ॥ अनभ्यासाच्चवेदानामाचारस्यतुलंघनात् ॥ आलस्याच्चान्नदोषाच्चमृ
त्युर्विप्रान्जिघांसतीति ॥४२॥ ततइति ॥ यतःसदाचारविलंघिनंमृत्युर्बाधतेततइत्यर्थः ॥ सदाचारानुष्ठायिनांमाहात्म्यमाह ॥ तीर्थानीति ॥४३॥ प्रतिदिनंब्राह्मंमुहूर्तमारभ्यधर्मोऽनुष्ठे
यइत्येतदर्थंब्राह्मंमुहूर्तंलक्षयति ॥ रजनीत्यर्धेन ॥ रजनीप्रांतयामार्धंघटिकाचतुष्टयम् ॥ यदर्थंब्राह्मोमुहूर्तोलक्षितस्तदाह ॥ स्वहितमिति ॥ स्वस्यहितंयस्मात्स्वहितंचिंतयेत् ॥ ४४ ॥

स्वहितमेवाह ॥ गजास्यमित्यारभ्यततआवश्यकमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ अंबयाअंबिकया ॥ श्रीरंगंश्रीरंगपर्वतशायिनंविष्णुमित्यर्थः॥ श्रीरंगशायिनिहरौरमतांमनोमइतिवचनात्॥
श्रियोलक्ष्म्यारंगोहर्षोयस्मादितिवा ॥ अतएवश्रीसमेतमितिविशेषणम् ॥ ब्रह्माण्यासावित्र्या ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नंदनादीनीत्यादिपदेनचैत्ररथादीनिगृह्यंते ॥ कामदुघाकपिला ॥ आ
दिपदेनसुरभ्यादयोगृह्यंते ॥ ४७ ॥ कल्पवृक्षादीत्यादिपदेनाश्वत्थादयोगृह्यंते ॥ कांचनमुख्यतःसुवर्णमुख्यान् ॥ उर्वशीमुख्यास्तत्प्रधानारंभातिलोत्तमाद्याः ॥ गरुडादीनित्यादिपदेन

गजास्यंसंस्मरेदादौततईशंसहांबया॥ श्रीरंगंश्रीसमेतंतुब्रह्माण्याकमलोद्भवम्॥ ४५॥ इंद्रादीन्सकलान्देवान्वसिष्ठादीन्मुनीनपि॥ गंगा
घाःसरितःसर्वाःश्रीशैलाद्यखिलान्गिरीन् ॥ ४६ ॥ क्षीरादादीन्समुद्रांश्चमानसादिसरांसिच ॥ वनानिनंदनादीनिधेनूःकामदुघादिकाः
॥ ४७॥ कल्पवृक्षादिवृक्षांश्चधातून्कांचनमुख्यतः॥ दिव्यस्त्रीरुर्वशीमुख्यागरुडादीन्पतत्रिणः॥ ४८॥ नागांश्चशेषप्रमुखान्गजानैरावता
दिकान्॥ अश्वानुच्चैःश्रवोमुख्यान्कौस्तुभादीन्मणीन्शुभान् ॥ ४९ ॥ स्मरेदरुंधतीमुख्याःपतिव्रतवतीर्वधूः ॥ नैमिषादीन्यरण्यानिपुरीः
काशीपुरीमुखाः ॥ ५० ॥ विश्वेशादीनिलिंगानिवेदानृक्प्रमुखानपि ॥ गायत्रीप्रमुखान्मंत्रान्योगिनःसनकादिकान् ॥ ५१ ॥ प्रणवादि
महाबीजंनारदादींश्चवैष्णवान्॥ शिवभक्तांश्चबाणादीन्प्रह्लादादीन्दृढव्रतान्॥ ५२॥ वदान्यांश्चदधीच्यादीन्हरिश्चंद्रादिभूपतीन्॥ जननी
चरणौस्मृत्वासर्वतीर्थोत्तमोत्तमौ॥ ५३॥ पितरंचगुरूंश्चापिहृदिध्यात्वाप्रसन्नधीः॥ ततश्चावश्यकंकर्तुंनैर्ऋतींदिशमाश्रयेत्॥ ५४ ॥ ग्रा
माद्धनुःशतंगच्छेन्नगराच्चचतुर्गुणम्॥ तृणैराच्छाद्यवसुधांशिरःप्रावृत्यवाससा ॥ ५५॥ कर्णोपवीत्युदग्वक्त्रोदिवसेसंध्ययोरपि॥ विण्मू
त्रेविसृजेन्मौनीनिशायांदक्षिणामुखः ॥ ५६ ॥ नतिष्ठन्नाप्सुनोविप्रगोवह्न्यनिलसंमुखः॥ नफालकृष्टेभूभागेनरथ्यासेव्यभूतले॥ ५७॥
नालोकयेद्दिशोभागान्ज्योतिश्चक्रंनभोमलम् ॥ वामेनपाणिनाशिश्नंधृत्वोत्तिष्ठेत्प्रयत्नवान् ॥ ५८ ॥ अथोमृदंसमादायजंतुकर्करवर्जि
ताम्॥ विहायमूषकोत्खातांशौचोच्छिष्टांचनाकुलाम्॥ ५९ ॥

जटायुःप्रमुखागृह्यंते ॥ ४८॥ शेषोऽनंतस्तत्प्रमुखांस्तदादीनित्यर्थः॥
ऐरावतादिकानित्यादिपदेनपुंडरीकादयोगृह्यंते ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ वदान्यान्दातॄन् ॥ ५३ ॥ नैर्ऋतींयामीवारुण्योर्मध्याम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कर्णेउपवीतंवर्ततेयस्यसत
था ॥ ५६ ॥ रथ्याचसेव्यभूतलंचतस्मिन् ॥ ५७ ॥ अमलमित्यनेनसमलस्यालोकनेनंदोषः ॥ ५८ ॥ नाकुलांनकुलाज्जातामित्यर्थः ॥ नाकुलीमितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ तिस्रःपाण्योर्मृदस्तथेति ॥ एतेनपूर्वोक्ताभिःसप्तभिर्मिलित्वाद्वयोर्हस्तयोर्दशमृदोदातव्याइत्यर्थः ॥ ६१ ॥ क्रमादिति ॥ एतस्माद्गृहस्थशौचाद्ब्रह्मचारिणोद्विगुणम् ब्रह्मचा
रिशौचाद्वानप्रस्थस्यद्विगुणम् वानप्रस्थशौचात्संन्यासिनोद्विगुणंशौचमित्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निर्मलांतःकरणएवशौचफलभाक्नदुष्टांतःकरणइत्याहापिसर्वैति ॥ ६४ ॥ शौच

गुह्येदद्यान्मृदंचैकांपायौपंचांबुसांतराः॥ दशवामकरेचापिसप्तपाणिद्वयेमृदः ॥ ६० ॥ एकैकांपादयोर्दद्यात्तिस्रःपाण्योर्मृदस्तथा ॥ इत्थं
शौचंगृहीकुर्याद्गंधलेपक्षयावधि ॥ ६१ ॥ क्रमाद्द्वैगुण्यमेतस्माद्ब्रह्मचर्यादिषुत्रिषु ॥ दिवाविहितशौचस्यरात्रावर्धंसमाचरेत् ॥ ६२ ॥ रुज्य
र्धंचतदर्धंचपथिचौरादिबाधिते ॥ तदर्धंयोषितांचापिसुस्थेन्यूनंनकारयेत् ॥ ६३ ॥ अपिसर्वनदीतोयैर्मृत्कूटैश्चापिगोमयैः ॥ आपादमाचर
न्शौचंभावदुष्टेनशुद्धिभाक् ॥ ६४ ॥ आर्द्रधात्रीफलोन्मानामृदःशौचेप्रकीर्तिताः ॥ सर्वाश्चाहुतयोप्येवग्रासाश्चांद्रायणेपिच ॥ ६५ ॥ प्रा
गास्यउद्गास्योवासूपविष्टःशुचौभुवि ॥ उपस्पृशेद्विहीनायांतुषांगारास्थिभस्मभिः ॥ ६६ ॥ अनुष्णाभिरफेनाभिरद्भिर्हृद्गाभिरत्वरः ॥ ब्रा
ह्मणोब्राह्मतीर्थेनदृष्टिपूताभिराचमेत् ॥ ६७ ॥ कंठगाभिर्नृपःशुद्ध्येत्तालुगाभिस्तथोरुजः ॥ स्त्रीशूद्रावास्यसंस्पर्शमात्रेणापिविशुद्ध्यतः ॥ ६८ ॥
शिरःप्रावृत्यकंठंवाजलेमुक्तशिखोऽपिच ॥ अक्षालितपदद्वंद्वआचांताप्यशुचिर्मतः ॥ ६९ ॥ त्रिःपीत्वांबुविशुद्ध्यर्थंततःखानिविशोधयेत् ॥
अंगुष्ठमूलदेशेनद्विर्द्विरोष्ठाधरौस्पृशेत् ॥ ७० ॥ अंगुलीभिस्त्रिभिःपश्चात्पुनरास्यंस्पृशेत्सुधीः ॥ तर्जन्यंगुष्ठकोट्याचघ्राणरंध्रेपुनःपुनः ॥ ७१ ॥
अंगुष्ठानामिकाग्राभ्यांचक्षुःश्रोत्रेपुनःपुनः ॥ कनिष्ठांगुष्ठयोगेननाभिरंध्रमुपस्पृशेत् ॥ ७२ ॥

मृदःपरिमाणमाह ॥ आर्द्रधात्रीत्यर्धेन ॥ अथधात्रीतिपाठेऽथशब्दोऽर्थांतरे ॥ प्रसंगादाहुतिचांद्रायणग्रासयोरपिपरिमाणमाह ॥ सर्वाश्चेतिपादद्वयेन ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ब्राह्मतीर्थे
नांगुष्ठमूलेन ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ शिरइति ॥ जलेजलमध्ये ॥ शुष्कंवस्त्रंपरिधायेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ आचमनप्रकारमाह ॥ त्रिःपीत्वेति ॥ खानिइंद्रियाणिविशोधयेत्विशेषेणशुद्धानिकु
र्यादित्यर्थः ॥ एतदेवविवृणोति ॥ अंगुष्ठेत्यादिना ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

सांबुयथास्यात्तथासर्वत्रसंस्पृशेदित्यर्थः ॥ तथाचदक्षः ॥ प्रक्षाल्यपादौहस्तौचत्रिःपिबेदंबुवीक्षितम् संवृत्यांगुष्ठमूलेनद्विःप्रमृज्यात्ततोमुखम् संहताभिस्त्रिभिःपूर्वमास्यंतुसमुपस्पृशेत् अंगुष्ठेनप्रदेशिन्याघ्राणंपश्चादनंतरम् अंगुष्ठानामिकाभ्यांतुचक्षुःश्रोत्रेपुनःपुनः कनिष्ठांगुष्ठयोर्नाभिंहृदयंतुतलेनवै सर्वाभिस्तुशिरःपश्चाद्बाहूचाग्रेणसंस्पृशेदिति ॥ ७३ ॥ द्विराचमननिमित्तान्याह ॥ आचांतःपुनराचामेदितिद्वयेन ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ सहेतुकंदंतधावनप्रकारमुत्थापयति ॥ अथेति ॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ आचांतइति ॥ ७६ ॥ सहेतुकंदंतधाव

स्पृष्ट्वातलेनहृदयंसमस्ताभिःशिरःस्पृशेत् ॥ अंगुल्यग्रैस्तथास्कंधौसांबुसर्वत्रसंस्पृशेत् ॥ ७३ ॥ आचांतःपुनराचामेत्कृतेरथ्योपसर्पणे ॥ स्नात्वाभुक्त्वापयःपीत्वाप्रारंभेशुभकर्मणाम् ॥ ७४ ॥ सुप्त्वावासःपरीधायतथादृष्ट्वाप्यमंगलम् ॥ प्रमादादशुचिंस्पृष्ट्वाद्विराचांतःशुचिर्भवेत् ॥ ७५ ॥ अथोमुखविशुद्ध्यर्थंगृह्णीयाद्दंतधावनम् ॥ आचांतोप्यशुचिर्यस्मादकृत्वादंतधावनम् ॥ ७६ ॥ प्रतिपद्दर्शषष्ठीषुनवम्यांरविवासरे ॥ दंतानांकाष्ठसंयोगोदहेदासप्तमंकुलम् ॥ ७७ ॥ अलाभेदंतकाष्ठानांनिषिद्धेवाथवासरे ॥ गंडूषाद्द्वादशग्राह्यामुखस्यपरिशुद्धये ॥ ७८ ॥ कनिष्ठाग्रपरीमाणंसत्वचंनिर्व्रणंऋजुं ॥ द्वादशांगुलमानंचसार्धंस्याद्दंतधावनम् ॥ ७९ ॥ एकैकांगुलह्रासेनवर्णेष्वन्येषुकीर्तितम् ॥ आम्राम्रातकधात्रीणां[1]कंकोलखदिरोद्भवम् ॥ ८० ॥ शम्यपामार्गखर्जूरीशेलुश्रीपर्णिपीलुजम् ॥ राजादनंचनारंगंकषायकटुकंटकम् ॥ ८१ ॥ क्षीरवृक्षोद्भवंवापिप्रशस्तंदंतधावनम् ॥ जिह्वोल्लेखनिकांचापिकुर्याच्चापाकृतिंशुभाम् ॥ ८२ ॥

नकाष्ठनिषेधसमयमाह ॥ प्रतिपदिति ॥ ७७ ॥ ननुतर्हिदंतकाष्ठानामभावेप्रतिषिद्धदिनेवाकिंविधेयंतत्राह ॥ अलाभइति ॥ ७८ ॥ दंतकाष्ठस्यमानमाह ॥ कनिष्ठेति ॥ कनिष्ठाग्रपरीमाणमितिविस्तरेण ॥ द्वादशांगुलमानंचेतिदैर्घ्येण ॥ ७९ ॥ अन्येषुक्षत्रियादिषुकीर्तितंकथितम् नूदितमितिक्वचित् ॥ किंवृक्षोद्भवंदंतकाष्ठंविधेयमित्यत्राह ॥ आम्रेति ॥ ८० ॥ राजादनमित्यर्धंकार्यकारणयोरभेदाभिप्रायेण ॥ ८१ ॥ जिह्वाधावनमाह ॥ जिह्वेति ॥ जिह्वाउल्लिख्यतेशोध्यतेययासाजिह्वोल्लेखनिका ॥ चापाकृतिंधनुराकाराम् ॥ ८२ ॥

---

[1] णामंकोलेतिक्वचित्पाठः

दंतधावनमंत्रद्वयमाह ॥ अन्नाद्यायेति ॥ तत्रप्रथममंत्रस्यायमर्थः ॥ अन्नाद्यायअन्नादनायभक्षणायनिर्मलतांप्राप्यव्यूहध्वंस्थिरपंक्त्यादृढीभवत ॥ यतःसोमोराजाचंद्रोयंकाष्ठरू
पंवनस्पतिंप्रत्यागतःसमेदीप्तिकारीशोभनकृत्मेममुखमास्यंप्रमार्क्ष्यतेप्रमार्क्ष्यतिशोधयिष्यतीत्यर्थः ॥ केन ॥ यशसाकीर्त्याभगेनभाग्येनच ॥ दंतधावनस्यनित्यकाम्यत्वादुभय
थाफलसंबंधः ॥ सोमोवनस्पतीनामितिश्रुतेः वनस्पतिनामाधिपत्येयमग्निसूर्यंचप्रतिसोमोराजागतोभक्ष्यतया ॥ अथवाहेदंताव्यूहध्वंमलाद्विभक्तानिर्मलाभवत ॥ यतोयंवनस्पति

अन्नाद्यायव्यूहध्वंसोमोराजायमागमत् ॥ समेमुखंप्रमार्क्ष्यतेयशसाचभगेनच ॥ ८३ ॥ आयुर्बलंयशोवर्चःप्रजाःपशुवसूनिच ॥ ब्रह्मप्र
ज्ञांचमेधांचत्वन्नोदेहिवनस्पते ॥ ८४ ॥ मंत्रावेतौसमुच्चार्ययःकुर्याद्दंतधावनम् ॥ वनस्पतिगतःसोमस्तस्यनित्यंप्रसीदति ॥ ८५ ॥ मुखेप
र्युषितेयस्माद्भवेदशुचिभाङ्नरः ॥ ततःकुर्यात्प्रयत्नेनशुद्ध्यर्थंदंतधावनम् ॥ ८६ ॥ उपवासेपिनोदुष्येद्दंतधावनमंजनम् ॥ गंधालंकारसद्व
स्त्रपुष्पमालानुलेपनम् ॥ ८७ ॥ प्रातःसंध्यांततःकुर्याद्दंतधावनपूर्विकाम् ॥ प्रातःस्नानंचरित्वाचशुद्धेतीर्थेविशेषतः ॥ ८८ ॥ प्रातःस्नानाद्य
तःशुध्येत्कायोयंमलिनःसदा ॥ छिद्रितोनवभिश्छिद्रैःस्रवत्येवदिवानिशम् ॥ ८९ ॥ उत्साहमेधासौभाग्यरूपसंपत्प्रवर्तकम् ॥ मनःप्रसन्न
ताहेतुःप्रातःस्नानंप्रशस्यते ॥ ९० ॥ प्रस्वेदलालाद्याक्लिन्नोनिद्राधीनोयतोनरः ॥ प्रातःस्नानात्ततोर्हःस्यान्मंत्रस्तोत्रजपादिषु ॥ ९१ ॥ प्रातः
प्रातस्तुयत्स्नानंसंजातेचारुणोदये ॥ प्राजापत्यसमंप्राहुस्तन्महाघविघातकृत् ॥ ९२ ॥ प्रातःस्नानंहरेत्पापमलक्ष्मींग्लानिमेवच ॥ अशुचि
त्वंचदुःस्वप्नंतुष्टिंपुष्टिंप्रयच्छति ॥ ९३ ॥ नोपसर्पंतिवैदुष्टाःप्रातःस्नायिजनंक्वचित् ॥ दृष्टादृष्टफलंयस्मात्प्रातःस्नानंसमाचरेत् ॥ ९४ ॥ प्रसंगतः
स्नानविधिंवक्ष्यामिकलशोद्भव ॥ विधिस्नानंयतःप्राहुःस्नानाच्छतगुणोत्तरम् ॥ ९५ ॥

मैंदंतकाष्ठरूपःसोमोराजाआगतइत्याकारप्रश्लेषेणव्याख्येति ॥ ८३ ॥ द्वितीयोमंत्रःस्पष्टएव ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ उपवासेपीति ॥ दंतधावनमित्यनेनद्वादशगंडूषादिभिर्दंतानां
शोधनमेवात्रविवक्षितंनतुदंतकाष्ठानांभक्षणम् ॥ प्रतिपद्दर्शषष्ठीषुनवम्येकादशीषुच व्रतश्राद्धोपवासेषुदंतकाष्ठंनभक्षयेदितिनिषेधात् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्रा
जापत्योव्रतविशेषः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

॥ १६ ॥ उपग्रहीप्रगृहीतकुशइत्यर्थः ॥ उरुंहीति ॥ उरुंहिराजावरुणश्चकारसूर्यायपंथामन्वेतवाउ ॥ अपदेपादाप्रतिधातवेऽकरुतायवक्ताहृदयाविधश्चित् नमोवरुणायाभिष्ठितोवरुणस्यपाशइतिमंत्रस्यशेषः ॥ उरुंविस्तीर्णंहिअतिशयेनराजावरुणःचकारकृतवान् ॥ सूर्याय षष्ठ्यर्थेंचतुर्थीं सूर्यस्यपंथानम् ॥ अन्वेतवैयःअन्वहमागमनाय ॥ अपदेपादाप्रतिधातवेकःयत्रपदंदत्तंप्रतिमुद्रान्यायेननोपलक्ष्यतेअस्मिन्अपदेअंतरिक्षलोके पादापादानाम् षष्ठीबहुवचनस्थानेआकारः ॥ प्रतिधातवेप्रतिनिधानायअकःकृतवान्आलंबनमितिशेषः ॥ सूर्यस्येव ॥ उत्तापवक्ताहृदयोविधश्चित् ॥ उतापिचापवक्ताअपवदिताक्षेप्ताहृदयाविधश्चित् ॥ चिच्छब्दोऽप्यर्थें ॥ हृदयंयोविध्यतिमर्माण्युच्चार्यपिशुनःतस्याप्यपवक्ताऽपवदिताकिमुतान्येषामितिशेषः ॥ यइत्थंभूतोवरुणःसोऽवभृथायतीर्थंददात्वितिशेषः अपउच्चक्रमयन्वाचयति ॥ नमोवरुणायनमोस्तुवरुणायाभिष्ठिताआक्रांतोवरुणस्यपा

विशुद्धांमृदमादायबर्हींषितिलगोमयम् ॥ शुचौदेशेपरिस्थाप्यत्वाचम्यस्नानमाचरेत् ॥ १६ ॥
उपग्रहीबद्धशिखोजलमध्येसमाविशेत् ॥ उरुंहीतिमंत्रेणतोयमावर्त्यस्टाष्टितः ॥ १७ ॥
येतेशतंततोजप्त्वातोयस्यामंत्रणायच ॥ सुमित्रियानोमंत्रेणपूर्वंकृत्वाजलांजलिम् ॥
क्षिपेद्द्वेष्यंसमुद्दिश्यजपन्दुर्मित्रियाइति ॥ १८ ॥

शेनालंबंधनायेति ॥ १७ ॥ येतेशतमिति ॥ वरुणयेसहस्रंयज्ञियाः ॥ पाशाविततामहांतः ॥ तेभिर्नोंद्यसवितोतविष्णुर्विश्वेमुंचंतुमरुतःस्वर्काइतिमंत्रशेषः ॥ शतसहस्रशब्दावत्रबहुत्वार्थौ ॥ तथाचायमर्थः ॥ भोवरुणयेतवशतंसहस्रमसंख्यातायज्ञियायज्ञकालेभवायज्ञियाःश्रेयःप्रत्यूहाःपाशाःकर्मावरोधकाबंधनप्रकारावितताविस्तृतामहांतोबृहत्तरास्तेभिस्तैःतेभ्यःसकाशादित्यर्थः ॥ नोऽस्मान्अद्यइदानींसवितासर्वेषांप्रसविताउतापिचविष्णुर्व्यापकःविश्वेसर्वेमुंचंतुमोचयंतुमरुतोदेवाःस्वर्काःसुरोचनाःस्वंचनाःस्वर्चनावेति ॥ सुमित्रियानइति ॥ आपओषधयःसंत्वितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ सुमित्रियाःसाधुमित्रत्वेनावस्थितानोऽस्माकमापओषधयश्चसंत्विति ॥ दुर्मित्रियाइति तस्मैसंतुयोऽस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मइति मंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ दुर्मित्रियादुष्टमित्रत्वेनावस्थिताआपओषधयश्चेत्यनुवर्तते तस्मैसंतुयोऽस्मान्द्वेष्टियंचशत्रुंद्विष्मोवयमिति ॥ १८ ॥

इदंविष्णुरिमंजप्त्वालिंपेदंगानिमृत्स्नया ॥ मृदैकयाशिरःक्षाल्यद्वाभ्यांनाभेस्तथोपरि ॥ ९९ ॥
नाभेरधस्तुतिसृभिःपादौषड्भिर्विशोधयेत् ॥ मज्जेत्प्रवाहाभिमुखआपोअस्मानिमंजपन् ॥ १०० ॥
उदिदाभ्यःशुचिरितिमंत्रउन्मज्जनेमतः ॥ मानस्तोकइमंजप्त्वालिंपेद्गात्राणिगोमयैः ॥ १ ॥

इदंविष्णुरिति ॥ विचक्रमेत्रेधानिदधेपदम् समूढमस्यपांसुरइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ इदंजगत्विष्णुर्विचक्रमेविक्रांतवान् ॥ सर्वप्राणिनांभूतेंद्रियमनोजीवभावेनविशतीतिविष्णुः ॥ किंचत्रेधानिदधेपदंपद्यतेज्ञायतेऽनेनेतिपदंभूम्यंतरिक्षद्युलोकेषुअग्निवायुसूर्यरूपेणत्रेधानिहितवान्पदम् ॥ किंचसमूढमस्यपांसुरे लुप्तोपमैतत् ॥ अस्यैवविष्णोरन्यत्पदांतरंविज्ञानघनानंदमजमद्वैतमक्षरमित्येवंलक्षणंसमूढमंतर्हितमविज्ञातमकृतात्मभिःपांसुरेपांसुलेप्रदेशेनिहितमिवनदृश्यतेतद्द्रष्टव्यमितिवाक्यशेषः ॥ ९९ ॥ आपोअस्मानिति ॥ मातरःशुंधयंतुघृतेननोघृतप्वःपुनंतुः ॥ विश्वंहिरिप्रंप्रवहंतिदेवीरितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ आपोअस्मान्मातरःशुंधयंतुआपउच्यंतेयाएताआपोजगतोनिर्मात्र्यस्ताअस्मान्शुंधयंतुशोधयंतु ॥ किंचघृतेननोऽस्मान्घृतप्वः घृतेनयाःपुनंतिताघृतप्वः घृतंह्यपांपरमंतेजःपवित्रंचतद्वैसुपूतंयद्घृतेनपुनंतीतिश्रुतेः ॥ सुवर्णप्राशोघृतप्राशइतिमेध्यानीतिगौतमः ॥ पुनंतुयज्ञयोग्यंकुर्वंतु ॥ स्तुतिपूर्वंहियाज्ञादिक्रियतेनचात्रस्तुतिरतआह ॥ विश्वंहिरिप्रंप्रवहंतिदेवीः ॥ हिशब्दोयस्मादर्थे ॥ तयोरिप्रमितिपापनामनीभवतःयस्मात्स्वभावतएवसर्वंपापंप्रकर्षेणवहंतिदेव्यइति ॥ १०० ॥ उदिदाभ्यःशुचिरिति ॥ आपूतएमीतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ उदेमिउद्गच्छामि ॥ इच्छब्दोऽनर्थकःआभ्योऽद्भ्यःशुचिःसन्नापूतश्चयावदिति ॥ मानस्तोकइति ॥ तनयेमानआयुषिमानोगोषुमानोअश्वेषुरीरिषः मानोवीरान्रुद्रभामिनोवधीर्हविष्मंतःसदमित्वाहवामहइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ मारीरिषःरिषतिर्हिंसाकर्मा ॥ माहिंसीः ॥ नोऽस्माकंतोकेपुत्रविषयेतनयेपौत्रविषयेमाहिंसीः ॥ नोऽस्माकमायुर्षिविषयभूते मानोगोषुमाहिंसीःनोऽस्माकंगोषुविषयभूतासुमानोअश्वेषुमाहिंसीःनोस्माकमश्वेषुविषयभूतेषु ॥ यद्वाविभक्तिव्यत्ययेनव्याख्यानम् ॥ मारीरिषःअस्माकंतोकंतनयंआयुर्गाअश्वान् ॥ मानोवीरान्रुद्रभामिनोवधीर्मावधीर्नोस्माकंवीरान्हेरुद्र ॥ भामिनः भामःक्रोधः क्रोधसंयुक्तान् ॥ कःप्रत्युपकारइतिचेद्धविष्मंतःहविषासंयुक्ताःसंतःसदंसदाकालंइत् इच्छब्दएवार्थे त्वामेवहवामहेआह्वयामः ॥ यागार्थमनन्यशरणावयमित्यभिप्रायः ॥ १ ॥

इमंमेवरुणेत्यादीति आदिशब्देनश्रुधीहवमद्याचमृडय त्वामवस्युराचकेइतिमंत्रशेषोगृह्यते ॥ अस्यार्थः॥ इमंमेममहेवरुणश्रुधिशृणुहवमात्मानंअद्यास्मिन्मृडयसुखयमाकालांतरमपेक्षस्व ॥ किंकारणम् यतस्त्वामहमाचकेआचकइतिकांतिकर्मा ॥ कामये ॥ कथंभूतः ॥ अवस्युरात्मनोऽवनंपालनमिच्छन्निति ॥ तत्त्वायामीति ॥ ब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः अहेडमानोवरुणेहबोध्युरुशꣳसमानआयुःप्रमोषीरितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ तत्त्वातदाशास्तइतिश्रवणादिहपदप्रयोगः ॥ त्वात्वांयामियाचामि ॥ ब्रह्मणात्रयीलक्षणेनवंदमानः ॥ हविर्भिरभ्युद्यतैः ॥ अतआह ॥ अहेडमानःअक्रुध्यन् हेवरुणइहकर्मणिवर्तमानःअस्माकंप्रयोजनंयज्ञसमाप्तिलक्षणंबोधिबुध्यस्व ॥ बुत्ध्वाचउरुशंसहेबहुसंस्तव्य मानआयुःप्रमोषीर्माऽस्माकमायुरवखंडयेति ॥ त्वन्नइति ॥ अग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेडोअवयासिसीष्ठाः यजिष्ठोवह्नितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषाꣳसिप्रमुमुग्ध्यस्मदितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेअग्नेत्वंनःअस्मान्प्रतिविद्वान्जानानःवरुणस्यदेवस्यहेडःक्रोधःअवयासिसीष्ठाः ॥ यसुउपक्षयेअस्यण्यंतस्यलिङ्येतद्रूपमवपूर्वस्य ॥ अपगमय॥यस्माच्चत्वंयजि

इमंमेवरुणेत्यादिमंत्रैःस्वात्माभिषेचनम्॥तत्त्वायामितथात्वन्नःसत्वंनश्चाप्युदुत्तमम्॥ २ ॥

ष्ठोयज्ञकृत्तमोवह्नितमोवोढृतमोहविषाशोशुचानोदेदीप्यमानोभवसितस्मात्प्रार्थये ॥ विश्वाविश्वानिद्वेषांसिसर्वाणिदौर्भाग्यानिप्रमुमुग्धिविमुंचअस्मदस्मत्तइति ॥सत्वंनइति ॥ अग्नेवमोभवोतीनेदिष्ठोअस्याउषसोव्युष्टौअवयक्ष्वनोवरुणꣳरराणोवीहिमृडीकꣳसुहवोनएधीतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः सत्वमेवंप्रार्थ्यमानोनोऽस्माकंहेअग्नेअवमःअवितृतमःपालयितृतमोभव ॥ उतीउत्याऽवनेन नेदिष्ठश्चांतिकतमःअस्याउषसोव्युष्टौव्यूष्टिकालेऽस्मिन्नेवाहनीत्यभिप्रायः ॥ ततोऽवयक्ष्व अवपूर्वोयजिर्नाशनेवर्ततेइहतुधात्वर्थयोगात्स्वकीयमेवार्थंब्रवीति ॥ अवगत्ययज ॥ नोऽस्माकंवरुणंरराणोरादानेददद्धाहविस्ततोब्रवीमिवीहिमृडीकंभक्षयपुरोडाशंसुखकरम् ॥ ततःसुहवःस्वाह्वानःअस्माकमेधीति ॥ उदुत्तममिति ॥ वरुणपाशमस्मद्वाधमंविमध्यमꣳश्लथाय ॥ अथावयमादित्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्यामेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ उदित्ययमुपसर्गःश्लथायेतिसंबध्यते ॥ हेवरुणउत्तमंतावत्पाशंउत्श्लथाय श्लथशैथिल्ये ॥ श्लथीकृत्यउत्ऊर्ध्वंनयास्मदस्मत्तः ॥ अबाधमंअधर्मंचपाशंअवाचीनंश्लथय विमध्यमंस्थानस्थितमेवश्लथय ॥ अथैवंकृतेसतिवयंहेआदित्यअदितेःपुत्रतवकर्मणिवर्तमानाअनागसोऽनपराधाःसंतोऽदितयेऽदीनतायैस्यामेति ॥ २ ॥

धाम्नोधाम्नस्तथामापोमौषधीरितिसंजपेत् ॥ यदाहुरघ्न्यामुंचंतुमेतिचावभृथेतिच ॥ ३ ॥

धाम्नोधाम्नइति ॥ राजंस्ततोवरुणनोमुंचेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेवरुणराजन्धाम्नोधाम्नः धामशब्दःस्थानवचनः यतोयतःपाशसमन्वितात्स्थानाद्बिभीमस्ततस्ततोनोऽस्मान्विमुंचेति ॥ मापोमौषधीरिति ॥ हिंसीरित्येवशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हृदयशूलमुपगूहतिमापोमौषधीरिद्वैपशोःसंज्ञप्यमानस्येत्युपक्रम्यहृदयशूलंशुक्समवैतीत्युक्तम ॥ अतएवमुच्यते ॥ माहिंसीरपोमाचौषधीर्हिंसीरिति ॥ यदाहुरघ्न्याइति ॥ वरुणेतिशपामहेततोवरुणनोमुंचेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ अघ्न्याइतिगोनामप्रकरणात् ॥ इहानुबंध्याविषयंबहुवचनमनुबंध्याबहुत्वेऽर्थवत् ॥ एकानुबंध्यापक्षेतुपूजार्थम् ॥ यद्वेदेश्लोकमंत्रवाक्यान्याहुरहंतव्याअघ्न्याअवंध्याःवंद्याःपूजनीयाइतिकरणोवाक्यस्यार्थमभिनयेनदर्शयति ॥ वयंहेवरुणशपामहे ॥ इतिकरणःप्रदर्शनार्थः ॥ शपतिर्हिंसार्थः ॥ एवमनेनविधिनाऽहिंस्याअघ्न्याअतएववयंत्वांशपामहे ॥ ततोवरुणनोमुंचततस्तस्मादेनसःवरुणनोऽस्मान्विमुंचेति ॥ मुंचंतुमेति ॥ शपथ्यादथोवरुण्यादुत ॥ अथोयमस्यपड्वीशात्सर्वस्माद्देवकिल्बिषात्इतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ मुंचंतुमाशपथ्यात्शपथेभवःशपथ्यस्तस्माच्छपथ्यात्शपथनिमित्तात्किल्बिषादोषधयोमामांमुंचंतु ॥ अथोअपिचवरुण्यात्वरुणेभवोवरुण्यस्तस्माद्वरुण्यात्वरुणनिबंधनात्किल्बिषान्मांमुंचंतु उतअपिचयमस्ययमयतिनियमयतिसर्वंजगदितियमस्तस्ययमस्यसंबंधिनः पड्वीशात् पड्वीशशब्दोबंधनवचनः ॥बंधनाद्बंधननिमित्तात्किल्बिषान्मांमुंचंतु ॥ अथोऽपिचदेवकिल्बिषाद्देवनापराधनिमित्तात्किल्बिषान्मांमुंचंतु ॥ किंचात्र बहुनोक्तेनसर्वस्मात्किल्बिषाद्ब्रह्महत्यादिपापान्मांमुंचंत्विति ॥ अवभृथेति ॥ निचुंपुणनिचेरुरसिनिचुंपुणः ॥ अवदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमवमर्त्यैर्मर्त्यकृतंपुरुराव्णोदेवरिषस्पाहीतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ अवभृथोयज्ञः हेअवभृथवयमवाचीनंपात्राण्यस्मिन्भ्रियंतइत्यवभृथः ॥ निचुंपुनःनीचैःक्वणत्यांशुअवभृथेष्ट्याचरंतीतिश्रुतेः यस्त्वंनीचैश्चरणोऽसिनीचैःक्वणंश्चतंत्वांप्राप्यैवअवदेवैर्देवकृतमेनोयासिषंकृतवान्अवनीतवान् ॥ किमवनीतवान् ॥ एनःपापम् कैःसखिभूतैर्देवैः ॥ किंविषयंदेवकृतंदेवविषयेयत्कृतम् ॥ अवमर्त्यैर्मर्त्यकृतंअवनीतवांश्चमर्त्यैर्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिःसखिभूतैःमर्त्यकृतंमनुष्यविषयेकृतंपापम् ॥ अतस्त्वंहेअवभृथदेवरिषःपाहि ऋषतिर्हिंसार्थः ॥ रिषहिंसायांक्विबंतस्तस्यपंचमीरिषःबंधात्पाहिगोपाय ॥ कथंभूताद्बंधात् ॥ पुरुराव्णः ॥ रादाने ॥ बहुकर्मोपभोगसंतानदातुःसंसारलक्षणाद्बंधात् ॥ यद्वा पुरुशब्देनरुवंतिप्राणिनोऽस्मिन्संसार्यमाणाःपुरुराव्णइतिचेति ॥ ३ ॥

आपोदेवतायेषांतेतथा ॥ महाव्याहृतिभिर्भूर्भुवःस्वर्महर्जनस्तपःसत्यमितिसप्तभिः ॥ ४॥ गायत्र्यागायत्रीमंत्रेणेत्यर्थः ॥ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि धियोयोनःप्रचोदयादिति गायत्रीमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ तदितिषष्ठ्याविपरिणम्यते तस्यसवितुःसर्वस्यप्रसवदातुरादित्यांतरपुरुषस्यदेवस्यहिरण्यगर्भोपाध्यवच्छिन्नस्यदेवस्यवाविज्ञानानंदस्वभावस्यवाब्रह्मणोवरेण्यंवरणीयंभर्गः भर्गशब्दोवीर्यवचनः वरुणाद्धवाअभिषिचनाद्भर्गोऽपचक्रामवीर्यंवैभर्गइतिश्रुतिः ॥ तेनहिपाप्मानंभृज्जतिदहति भृजीभर्ज्जने ॥ अथवाभर्गस्तेजोवचनः ॥ यद्वा मंडलंपुरुषोरश्मयइत्येतत्रितयमभिप्रेयते॥देवस्यदेवनादिगुणयुक्तस्यधीमहि ध्यैचिंतायांअस्यश्छांदसंसंप्रसारणम् ॥ ध्यायामश्चिंतयामोनिदिध्यासनंतद्विषयंकुर्मइतियावत् ॥ धियोयोनः धीशब्दोबुद्धिवचनःकर्मवचनोवा ॥ बुद्धिःकर्माणिवायःसवितानोऽस्माकंप्रचोदयात् चुदसंचोदने प्रकर्षेणचोदयतिप्रेरयति ॥ तस्यसवितुःसंबंधिवीर्यंतेजोवाध्यायामइतिसंबंधः ॥ वाक्यभेदेनवायोजना ॥ तत्सवितुर्वरणीयंवीर्यंतेजोवादेवस्यध्यायामः ॥ यश्चबुद्धीःप्रचोदयात्प्रेरयत्यस्माकंतंचध्यायामः ॥ सचसवितैवभवति ॥ लिंगव्यत्ययेनवायोजना ॥ तत्सवितुर्वरणीयंभर्गोदेवस्यध्यायामः ॥ धियोयोभर्गःअस्माकंप्रेरयतीति ॥ आपोहिष्ठेतितिसृभिःकंडिकाभिरितिशेषः ॥ तत्रमयोभुवस्तानऊर्जेदधातन॥ महेरणायचक्षसे ॥ योवःशिवतमोरसस्तस्यभाजयतेहनः ॥ उशतीरिवमातरः ॥ तस्माअरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ ॥ आपोजनयथाचनइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ द्वितीयपादेतच्छ्रवणात्यदोऽध्याहारः ॥

अब्दैवताइमेमंत्राःप्रोक्ताःस्वात्माभिषेचने ॥ प्रणवेनततोविप्रोमहाव्याहृतिभिस्ततः ॥ ४ ॥ आत्मानंपावयेद्विद्वान्गायत्र्याचततःकृती ॥
आपोहिष्ठेतितिसृभिःप्रत्यृचंपावनंस्मृतम् ॥ ५ ॥

हेआपःयायूयंमयोभुवःमयइतिसुखनाम सुखेनभावयित्र्यःस्थभवथसर्वप्राणिनाम् ॥ छंदसःपरिपूर्तिकरोहिशब्दः ॥ तानोऽस्मान्ऊर्जेऽन्नायदधातनस्थापयत॥यथावयंसर्वस्यभोक्तारोभवेमतथाकुरुतेत्यभिप्रायः ॥ महेमहतेईरणायरमणीयायचक्षसेदर्शनायाऽस्मान्दधातनइत्यनुवर्तते ॥ एतदुक्तंभवति ॥ महच्चयद्दर्शनंपरब्रह्मलक्षणंरमणीयंतदस्माकंकुरुतेति ॥ अथवाहिशब्दोयस्मादर्थे ॥ कृत्वाव्याख्यायते ॥ नहिवेदेमात्रामात्रस्यानर्थक्यमिष्यतेसंभवेसति ॥ आपोहिआपःयस्मात्कारणान्मयोभुवःतानऊर्जेताशब्दस्यपंचम्यासन्नेतितस्माद्धेतोरस्मान्अन्नायस्थापयतमहतेरमणीयायचक्षसेदर्शनीयाय ॥ योवःयश्ववोयुष्माकंशिवतमःशांततमोरसस्तस्यभाजयतभागिनःकुरुतइहैवस्थितानस्मान्उशतीरिव वशकांतौ कृतसंप्रसारणस्यैतद्रूपम ॥ कामयमानाइवमातरः मातृशब्दःसंबंधवचनः यथाकामयमानामातरःपुत्रस्यकल्याणंतैस्तैरर्थैर्भाजयेयुरेवंभाजयत ॥ तस्माअरम् ॥ अलमितिप्राप्तेलकारस्यरेफश्छांदसः ॥ हेआपस्तस्यचरसस्याधस्तनमंत्रयाचितस्यवोयुष्मत्संबंधिनःअलंपर्याप्तंगमामगच्छामवयम् ॥ पर्याप्तंनामरसविषयेवैतृष्ण्यंसदातृप्तिर्वा ॥ यस्यक्षयायजिन्वथ क्षयोनिवासइत्याद्युदात्तः ॥ षष्ठ्यर्थेचतुर्थी ॥ यस्येतिसामानाधिकरण्यादेशः ॥ यस्याहुतिपरिमाणभूतस्यक्षयस्यनिवासस्यएकदेशेनजिन्वथ जिन्वथिःप्रीतिकर्म तर्पयथपंचाहुतिपरिणामक्रमेणेदंब्रह्मादिस्तंबपर्यंतंजगत् ॥ तत्रचहेआपःजनयथालंबनंअस्मत्तःनोऽस्मान्भोक्तृत्वेनपानदेवत्वमाशास्यतेति ॥ प्रत्यृचंऋच ऋचंप्रतिपावनंपावित्र्यंस्मृतंब्रह्मविद्भिरितिशेषः ॥ परमितिपाठेपरमुत्कृष्टम् ॥ ५ ॥

एतेवक्ष्यमाणाअपिमंत्राःपावनाःपावित्र्यजनकाः ॥ इदमापइति ॥ प्रवहतावद्यंचमलंचयत् ॥ यच्चाभिदुद्रोहानृतंयच्चशेपेअभीरुणम् ॥ आपोमातस्मादेनसःपवमानश्चमुंचत्वितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेआपइदंपशुसंज्ञपननिमित्तंपापंप्रवहतअपनयत ॥ किंचावद्यमवदनीयंचयदभिशापादि मलंचयत्यच्चमलंशरीरसंलग्नंमूत्रपुरीषादिप्रसिद्धंतच्चप्रवहतअपनयत ॥ यच्चाभिदुद्रोहानृतम् द्रुहजिघांसायाम् यदपिचाभिद्रुग्धवानस्मिअसत्यमुच्चार्यं यच्चशेपेअभीरुणम् शपआक्रोशे यच्छपितवानस्मिअभीरुणमपराधिनमनपराधीतिनविभेति यद्वाऽभिलुनातिछिनत्तिमर्माणियदुच्चरितंसत् ॥ यच्चाभीरुणम् ॥ आपःमामांतस्मादेनसःपापात्पवमानःसोमोवायुर्वामुंचतुपृथक्करोत्विति ॥ हविष्मतीरिति ॥ इमाआपोहविष्मांआविवासति ॥ हविष्मान्देवोअध्वरोहविष्मांअस्तुसूर्यइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ लिंगोक्ताहविष्मतीर्हविषासंयुक्ताइमाआपःहविष्मान्हविषासंयुक्तोयजमानआविवासति आ विपूर्वोवसतिः ॥ परिचरतीत्यर्थः ॥ यजमानोहविःप्रदानायपरिचरति ॥ हविष्मानध्वरोयज्ञःस्वशरीरनिष्पत्यर्थंहविष्मान्भवतुहविःसंपन्नोस्तु ॥ सुशोभनतयाईरणात्सूर्योदेवोयजमानस्यफलदानायस्वतृप्त्यर्थंहविष्मान्भवतुहविःसंपन्नोऽस्त्विति ॥ देवीरापइति ॥ अपान्नपाद्योवऊर्मिर्हविष्यः ॥ इंद्रियावान्मदिंतमइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ हेदेव्यआपःअपान्नपात्संज्ञकोयोवऊर्मिस्तरंगःकल्लोलोहविष्यःहविर्योग्यःयज्ञियः इंद्रियावान् दीर्घश्छांदसः ॥ वीर्यवान् मदिंतमःमदयितृतमइति ॥ अपोदेवाइति ॥ मधुमतीरगृभ्णन्नूर्जस्वतीरा

एतेपिपावनामंत्राइदमापोहविष्मतीः ॥ देवीरापअपोदेवाद्रुपदादिवसंज्ञकाः ॥ ६ ॥

जस्वश्चितानाः ॥ याभिर्मित्रावरुणावभ्यषिंचन्याभिरिंद्रमनयन्नत्यरातीरितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ मधुमतीःमधुरतयास्वादुरसोपेतामधुमत्यस्तामधुमतीःऊर्जस्वतीर्विशिष्टान्नरसवतीः राजस्वःराजसुवः षुञ्प्राणिप्रसवे राजानंसुवतेजनयंतीतिराजसुवःचितानादेवतात्वेमेननचेतयमानाःपरिदृष्टचारिण्यःअब्देवाः ॥ भकारश्छांदसः ॥ अगृभ्णन्गृहीतवंतः अपोविशिर्नष्टि ॥ याभिर्मित्रावरुणाविति ॥ याभिरद्भिर्मित्रावरुणौदेवाअभ्यषिंचन् मित्रावरुणयोरभिषेकंकृतवंतः याभिरिंद्रमनयन्याभिरिंद्रंदेवराजंअतिअरातीरदानशीलाः ॥ शत्रुसेनाअनयन् शत्रूनतीत्याअतिक्रम्यअधःकृत्यानयन्आनीतवंतः ताअपोगृभ्णन्निर्तिशेषइति ॥ द्रुपदादिवसंज्ञकाइति ॥ मुमुचानःस्विन्नःस्नातोमलादिव पूतंपवित्रेणेवाज्यमापःशुंधंतुमैनसइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ द्रोःपादोद्रुपदः ॥ द्रुशब्दोवृक्षवचनः ॥ द्रुपदोवृक्षमयःपादःपादुकः ॥ एकवचनमविवक्षितम् ॥ गमनसाधनत्वेनपादुकाभ्याम् मुमुचानोमुच्यमानोयथापुमान्गमनावसानेक्लेशेनमुच्यते स्विन्नःस्वेदंप्राप्तःपुमांस्तन्निवृत्त्यर्थंस्नातोमलादिवयथामलाद्विमुच्यते ॥ पूतंपवित्रेणेवाज्यंयथापवित्रेणपूतमाज्यंपवित्राद्विविमुच्यतेपृथक्क्रियतेतथाआपःशुंधंतुमैनसःमामांयथाउपासिताआपएनसःपापात्सकाशाच्छुंधंतु (प्रस्विन्नस्यकृतस्नानमलात्तापादिकृतःअतःशुद्धिविशेषतोमेपापनिवृत्तिशुंधंतु) पृथक्कुर्वंत्विति ॥ ६ ॥

शन्नोदेवीरिति ॥ अभिष्टयआपोभवंतुपीतये ॥ शंयोरभिस्रवंतुनइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ नोस्माकंदेवीर्दैव्यआपोऽभिष्टयेऽभिषेकायाभीष्टायवापीतयेपानायचशंसुखरूपाभवंतु ॥ शंयोरभिस्रवंतुनःयोरोगाणांपृथक्करणहेतोःशंसुखरूपाःसत्यआपोनोऽस्मानभिस्रवंत्विति ॥ अपोदेवीरिति ॥ उपसृजमधुमतीरयक्ष्मायप्रजाभ्यः ॥ तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयःसुपिप्पलाइतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ सिंधुद्वीपआपिन्यंकुमारिणीबृहती ॥ विधूममग्नइत्यानंतर्यादत्रकर्तृत्वेनाग्निर्विवक्ष्यतेद्यौर्वा ॥ प्रजाभ्यः ॥ अत्रविभक्तिव्यत्ययः ॥ प्रजानामयक्ष्मायायक्ष्माव्याधिरयक्ष्मार्थंमधुमतीर्देवीरापउपसृजेतिसंबंधः ॥ देवीर्देवनादिगुणसंयुक्तामधुमतीःरसवतीर्वृष्टिरूपाआपउपसृजनिक्षिप ॥ तासांभूमिगतानामपामास्थानादर्पांरससंबंधितयाआपांरससंपृक्तमुज्जितंक्षेत्रलक्षणस्थानात्सुपिप्पलाःसुष्ठुपिप्पलंफलंयासामोषधीनांताः सुपिप्पलाः फलपाकांताओषधयःशाल्यादयउज्जिहतां ओहाङ्गतौ उद्गच्छंत्विति ॥ अपांरसमिति ॥ उद्वयसꣳसूर्येसंतꣳसमाहितम् ॥ अपाꣳरसस्ययोरसस्तंवोगृह्णाम्युत्तममितिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः ॥ रसःसारःसोऽपांवायुः ॥ एषवाअपांरसोयोयंपवतेइतिश्रुतिः ॥ उद्वयसंउद्गतंवयोऽन्नंयस्माद्वायोस्तमुद्वयसंवायुंसूर्येसंतंसमाहितमित्यनयोःपदयोर्व्यत्ययोऽर्थसंबंधात्सूर्येसमाहितंसंतंसमारोपितंस्थापितंसंतंगृह्णामीतिवक्ष्यमाणेनसंबंधः ॥ अपांरसस्ययोरसस्तंवोगृह्णाम्युत्तमं अपांरसोवायुस्तस्यापिरसःसारःप्रजापतिःसहियज्ञलोककालाग्निवायुसूर्यऋग्यजुःसामादिवपुस्तंवयःशब्देनाह ॥ अपोगृह्णामिउत्तममुत्कृष्टतमम् यद्वा वयःशब्दोऽनर्थकः ॥ अपांरसस्यवायोर्योरसःप्रजापतिस्तंगृह्णामीतितस्मिन्पक्षेयोजना ॥ पुनंतुमेतीति ॥ पावमान्यःपावित्र्यकर्त्र्यःऋचइत्यर्थः ॥

शन्नोदेवीरपोदेवीरपाꣳरसमित्यपि ॥ पुनंतुमेतिचनवपावमान्यःप्रकीर्तिताः ॥ ७ ॥

तत्रपुनंतुमापितरःसोम्यासःपुनंतुमापितामहाःपुनंतुप्रपितामहाः पवित्रेणशतायुषेतिप्रथमोमंत्रः ॥ पुनंतुमापितरःसोम्यासः सोमार्हाःसोम्याःसोमसंपादिनोवासोम्याःसोम्याएवसोम्यासःपितरोमामांयजमानंपुनंतुशोधयंतु ॥ पितामहाःपितुःपितरोमामांपुनंतु तत्पितरःप्रपितामहाःपुनंतु ॥ केनपुनंतु पवित्रेणपवनहेतुभूतेनशतायुषा येनपवित्रेणपूतःशतायुर्भवति तत्पवित्रंशतायुस्तेनशतायुषापवित्रेणमांपुनंतु पावनंचपापनोदनम् शुद्धिफलग्रहणयोग्यताशुद्धिमापादयंत्विति ॥ पुनंतु मापितामहाःपुनंतुप्रपितामहाः ॥ पवित्रेणशतायुषाविश्वमायुर्व्यश्नवैइतिद्वितीयोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ पुनंतुमामांपितामहाश्चपुनंतुशतायुषापवित्रेणपुनंतुप्रपितामहाश्चपुनंतुविश्वमायुरेतैःसर्वैर्दत्तंविश्वंसर्वमायुर्व्यश्नवै ॥ अशूङ्व्याप्तौ ॥ अहंव्यश्नवैव्यश्नुयामिति ॥ अग्नआयूꣳषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः ॥ आरेबाधस्वदुच्छुनामितितृतीयोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ आग्नेयीगायत्रीवैश्वानरः ॥ हेश्रीभगवन्नग्नेनोऽस्मान्प्रतिआयूंषिआयुःप्रापकानिकर्माणिपवसे अंतर्गतणिजर्थोयं पावयसेगमयसि ॥ किंचआसुवोर्जमिषंचनः इषंव्रीह्यादिकंऊर्जंदधिक्षीराद्युपसेचनंनोऽस्मभ्यंआसुवअभ्यनुजानीहि ॥ आरेदूरेव्यवस्थितंसंतंदुच्छुनांदुच्छुदौर्गत्यंव्याधयश्च ॥ दुर्जनप्रभृतयोलक्ष्यंतेतान्बाधस्वेत्यर्थः ॥ पुनंतुमादेवजनाःपुनंतुमनसाधिया ॥ पुनंतुविश्वाभूतानिजातवेदःपुनीहिमेतिचतुर्थोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ लिंगोक्तदेवत्यानुष्टुप् देवजना देवानुगाजनामांपुनंतु पुनंतुमनसाधियःमनसाविवेकेनसंपन्नेनमनसासंजाताधियोदेवताविषयज्ञानानिकर्माणिवामांपुनंतु ॥

ततोऽघमर्षणंजप्त्वाद्रुपदांचततोजपेत् ॥ प्राणायामंचविधिवदथवांतर्जलेजपेत् ॥ ८ ॥

विश्वानिभूतानिमांपुनंतु ॥ हेश्रीजातवेदःमांपुनीहीति॥ आग्नेयीगायत्री ॥ पवित्रेणपुनीहिमाशुक्रेणदेवदीद्यत् ॥अग्नेक्रत्वाक्रतूँ२रनुइतिपंचमोमंत्रः॥ हेदेवदीद्यत्दीप्यमानश्रीभगवन्नग्ने शुक्रेणशुद्धेनपवित्रेणमांपुनीहीति ॥ यत्तेपवित्रमर्चिष्यग्नेविततमंतरा ॥ ब्रह्मतेनपुनातुमाइतिषष्ठोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ आग्नेयीब्राह्मीचगायत्रीतृतीयःपादोब्रह्मदैवत्यः ॥ हेश्रीभगवन्नग्नेयत्तेपवित्रमर्चिषिपरमतेजसिअंतरामध्येविततंतेतवयत्पवित्रंपवनहेतुभूतंविततमतिविस्तृतरूपंपवित्रेतिष्ठतितेनपवित्रेणमांपुनीहि ॥ ब्रह्मतेनपुनातुमांवेदलक्षणंयद्ब्रह्मपरंयद्ब्रह्मतेनब्रह्मणामांपुनातु ॥ यद्वा अर्चिषिविततंयत्पवित्रंतेनपवित्रेणाभ्यनुज्ञातेनब्रह्मणापुनात्विति ॥ पवमानःसोअद्यनःपवित्रेणविचर्षणिः ॥ यःपोतासपुऽनातुमेतिसप्तमोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥सोमदेवत्यागायत्रीतृतीयःपादोवायव्यः ॥ पवमानःससोमःअद्यास्मिन्नहनिनोऽस्मान्पवित्रेणपावनेनविचर्षणिर्द्रष्टाकृताकृतंप्रत्यवेक्ष्यामि ॥ कोमांपुनातु ॥ यःस्वभावतःपोतापवनकर्तावायुःसमांपुनात्विति ॥ उभाभ्यांदेवसवितःपवित्रेणसवेनच ॥ मांपुनीहिविश्वतइत्यष्टमोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ सवितृदेवतागायत्री ॥ हेदेवसवितःपवित्रेणसवेनचअनेनपवित्रेणसवेनानेनयागेनचेत्युभाभ्यांपवित्रसवाभ्यांमांपुनीहिविश्वतःसर्वतोमांपावयेति ॥ वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागाद्यस्यामिमाबह्व्यस्तन्वोवीतपृष्ठाः ॥ तयामदंतःसधमादेषुवयꣳस्यामपतयोरयीणामितिनवमोमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ वैश्वदेवीत्रिष्टुप् ॥ वैश्वदेवीविश्वदेवत्यासुराकुंभी पुनतीपावनंकुर्वाणा देवीदेवताआगात्आगता यस्यांदेव्यांइमाबह्व्यस्तन्वोबहुशरीराणि वीतपृष्ठाःविगतापरभागानिरंतरधाराबह्व्यःसंति तयासुराकुंभ्यादेव्यामदंतोमोदमानाःसधमादेषुसहर्षप्राप्तिस्थानेषुवयंरयीणांधनानांपतयःस्यामभवेम ॥ ७ ॥ ततोऽघमर्षणमिति ॥ ऋतंचसत्यंचाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत ॥ ततोरात्र्यजायतततःसमुद्रोअर्णवः ॥ समुद्रादर्णवादधिसंवत्सरोअजायत ॥ अहोरात्राणिविदधद्विश्वस्यमिषतोवशी ॥ सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् ॥ दिवंचपृथिवींचांतरिक्षमथोस्वः इत्यघमर्षणमंत्रः ॥ अस्यार्थः ॥ ऋतंसत्यमितिपरब्रह्मोच्यते ॥ तथाचश्रुतिः ॥ ऋतमेकाक्षरंब्रह्मसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेति ॥ आसीदित्यध्याहार्यम् ॥ तदयमर्थः ॥ ऋतंचसत्यंचासीत्परब्रह्मासीत् ॥ एतेनमहाप्रलयावस्थाप्रतिपादिता ॥ महाप्रलयसमयेकेवलंब्रह्ममात्रमासीदित्यर्थः ॥ ततोमहाप्रलयावस्थायामेवरात्र्यजायतरात्रिःसमुत्पन्ना केवलमंधकारमयमासीदित्यर्थः ॥ तथाचस्मृतिः ॥ अपएवससर्जादाविति ॥ किंभूतात्तपसः ॥ अभीद्धात्अभिसर्वतोभावेनसमृद्धात् ॥ लब्धप्रलयसमयेहिक्रद्भवददृष्टंभवति ॥ ततःसमुद्रादर्णवाद्धातास्रष्टाअजायत ॥ किंभूतः ॥ मिषतःप्रकटीभवतोविश्वस्यवशीप्रभुः ॥ महाप्रलयेविलुप्तस्रष्टजगतोनिर्माणेप्रभुरित्यर्थः ॥ सधातायथापूर्वंयथाक्रमंसूर्याचंद्रमसावकल्पयत् ॥ किंभूतौ ॥ अहोरात्राणिविदधत्कुर्वाणौ ॥ ततःसूर्यचंद्रयोरुत्पत्यनंतरंसंवत्सरोऽजायत ॥ सूर्यचंद्रोत्पत्तौरात्रिदिनविभागकल्पनयासंवत्सरःस्रष्टः॥ अथानंतरंदिवंस्वर्गंपृथिवींमहींअंतरिक्षमाकाशंस्वर्नक्षत्रलोकोपरि स्थितंस्वर्गलोकंसएवधाताऽकल्पयत् ॥ चराचरात्मकंसकललोकंसएवस्रष्टवानिति ॥ द्रुपदामितिप्रतीकग्रहणाभिप्रायेण ॥ ८ ॥

॥९॥११०॥११॥१२॥चतुःस्रक्तिरिति ॥ नाभिर्ऋतस्यसप्रथाःसनोविश्वायुःसप्रथाः ॥ सनःसर्वायुःसप्रथाः ॥ अपद्वेषोअपह्वरोऽन्यव्रतस्यसश्चिमेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः॥चतुऽस्रक्ति
दिशोयश्ववीरस्यस्रक्तयःकोणेषुचतुःस्रक्तिर्यश्वनाभिर्नहनंऋतस्यसप्रथाः ॥ अभ्यासेभूयांसमर्थंमन्यंते ॥ त्वत्प्रसादाच्चापद्वेषःअपगच्छतुद्वेषोऽस्मत्तः ॥ वीतरागाःस्यामेत्यभिप्रायः ॥
अपह्वरः भरह्वरचलने अपगच्छतुचलनमस्मत्तः ॥ जनित्वाम्रियतेमृत्वाजायतइत्येतच्चलनमभिप्रेतम् ॥ अन्यव्रतस्यसश्चिममन्यद्व्रतंकर्मयस्यमनुष्यकर्मणःसकाशादार्तानुग्रहात्मकं
सतथोक्तस्तस्यकर्मवयंसेवामहेसाधुवयंप्राप्ताःसंतइति ॥ १३॥१४॥ गायत्रीमिति ॥ शिरसासार्धंआपोज्योतीरसोऽमृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोमित्यनेनसहसहितामित्यर्थः ॥ सप्तव्याहृतयो

प्रणवंत्रिर्जपेद्वापिविष्णुंवासंस्मरेत्सुधीः॥ स्नात्वेत्थंवस्त्रमापीड्यगृह्णीयाद्धौतवाससी ॥ ९ ॥ आचम्यचततःकुर्यात्प्रातःसंध्यांकुशान्विता
म्॥ योनसंध्यामुपासीतब्राह्मणोहिविशेषतः॥११०॥ सजीवन्नेवशूद्रस्तुमृतःश्वाजायतेध्रुवम्॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हःसर्वकर्मसु
॥११॥ यदन्यत्कुरुतेकर्मनतस्यफलभाग्भवेत्॥ प्रणवंप्राग्दिशिस्मृत्वाततोदत्वाकुशासनम्॥१२॥ चतुःस्रक्तिरिमंमंत्रंपठित्वानान्यदृङ्म
नाः ॥ १३॥ प्राङ्मुखोबद्धचूडोवाप्युपविष्टउदङ्मुखः ॥ प्रदक्षिणंस्वमभ्युक्ष्यप्राणायामंसमाचरेत् ॥ १४॥ गायत्रींशिरसासार्धंसप्तव्या
हृतिपूर्विकाम्॥ त्रिर्जपेत्सदशोंकारःप्राणायामोयमुच्यते॥ १५॥ प्राणायामांश्चरन्विप्रोनियतेंद्रियमानसः ॥ अहोरात्रकृतैःपापैर्मुक्तोभ
वतितत्क्षणात् ॥ १६॥ दशद्वादशसंख्यावाप्राणायामाःकृतायदि ॥ नियम्यमानसंतेनतदातप्तंमहत्तपः ॥ १७॥ सव्याहृतिप्रणवकाःप्रा
णायामास्तुषोडश ॥ अपिभ्रूणहनंमासात्पुनंत्यहरहःकृताः॥ १८॥ यथापार्थिवधातूनांदह्यंतेधमनान्मलाः॥ तथेंद्रियैःकृतादोषाज्वाल्यं
तेप्राणसंयमात्॥ १९॥ एकंसंभोज्यविधिवद्ब्राह्मणंयत्फलंलभेत्॥ प्राणायामैर्द्वादशभिस्तत्फलंश्रद्धयाप्यते॥१२०॥ वेदादिवाङ्मयंसर्वं
प्रणवेयत्प्रतिष्ठितम् ॥ ततःप्रणवमभ्यस्येद्वेदादिंवेदजापकः॥ २१॥

भूरादयःपूर्वंप्रथमंयस्यास्ताम् ॥ ॐभूःॐभुवःॐस्वःॐमहःॐजनःॐतपःॐसत्यंॐतत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहिधियोयोनःप्रचोदयात् ॐआपोज्योतीरसोऽमृतंब्रह्मभूर्भुवः
स्वरोमित्येवंभूतांगायत्रींत्रिर्वारत्रयंजपेत् ॥ सोयंदशोंकारोदशोंकारसहितोवाऽयंप्राणायामउच्यतइत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥१७ ॥ भ्रूणहनंगर्भहंतारंश्रेष्ठब्राह्मणहंतारंवा ॥१८ ॥दह्यं
तेदाहकर्तृभिरि तिशेषः ॥ धमनादग्निसंयोगात् ॥ ज्वाल्यंतेनाश्यंतेप्राणायामकर्तृभिरि तिशेषः ॥ प्राणसंयमात्प्राणायामात् ॥ १९॥१२०॥ वेदादिरूपंयद्वाङ्मयंतत्सर्वंयस्मात्प्रणवेप्रति
ष्ठितंततस्तस्माद्वेदजापकःप्रणवमभ्यसेत् ॥ कथंभूतम ॥ वेदादिंवेदादेःकारणम् ॥ तथाचोक्तम्॥ॐकारप्रभवावेदाॐकारप्रभवाःस्वराः॥ॐकारप्रभवंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरमिति॥२१॥

॥२२॥भयाभावेहेतुमाह ॥ एकाक्षरमिति ॥ एकाक्षरंप्रणवम् ॥ २३ ॥ उत्तिष्ठन्शयनात् ॥ अथवापूर्वसंध्यायामुत्तिष्ठनउत्कर्षेणतिष्ठंस्तांकुर्वन्नित्यर्थः ॥ २४॥२५॥२६॥२७॥२८॥
॥ २९ ॥ गायत्र्यभ्यासमात्रःगायत्रीसारमात्रः ॥ जितेंद्रियःसुयंत्रितः ॥ तथाचमनुः ॥ गायत्रीसारमात्रोपिवरंविप्रःसुयंत्रितः नायंत्रितस्त्रिवेदोपिसर्वाशीसर्वविक्रयीति ॥ १३० ॥
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ उषर्देव्याःप्रातःकालोपास्यायागायत्र्याः ॥ ३४ ॥ सूर्यश्चेतीति ॥ मामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यः पापेभ्योरक्षंताम् यद्रात्र्यापापमकार्षं मनसावाचा
हस्ताभ्याम् पद्भ्यामुदरेणशिश्ना अहस्तदवलुंपतु यत्किंचिद्दुरितंमयि इदमहंमाममृतयोनौ सूर्यज्योतिषिपरमात्मनिजुहोमिस्वाहेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यार्थः॥ मामांरक्षंताम् ॥ के सूर्यश्च

प्रणवेनित्ययुक्तस्यसप्तसुव्याहृतिष्वपि ॥ त्रिपदायांतुगायत्र्यांनभयंजायतेक्वचित् ॥ २२ ॥ एकाक्षरंपरंब्रह्मप्राणायामःपरंतपः ॥ गायत्र्या
स्तुपरंनास्तिपावनंकलशोद्भव ॥ २३ ॥ कर्मणामनसावाचायद्रात्रौकुरुतेत्वऽघम् ॥ उत्तिष्ठन्पूर्वसंध्यायांप्राणायामैर्विशोधयेत् ॥ २४ ॥
यदह्नाकुरुतेपापंमनोवाक्कायकर्मभिः ॥ आसीनःपश्चिमांसंध्यांतत्प्राणायामतोहरेत् ॥ २५ ॥ पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमार्कदर्शनात् ॥
पश्चिमांतुसमासीनःसम्यगर्क्षविभावनात् ॥ २६ ॥ पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठन्नैशमेनोव्यपोहति ॥ पश्चिमांतुसमासीनोमलंहंतिदिवाकृतम्
॥ २७ ॥ नोपतिष्ठेत्तुयःपूर्वांनोपास्तेयस्तुपश्चिमाम् ॥ सशूद्रवद्बहिष्कार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः ॥ २८ ॥ अपांसमीपमासाद्यनित्यकर्मसमा
चरेत् ॥ गायत्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यंसमाहितः ॥ २९ ॥ गृहाद्दशगुणायस्मात्संध्याबहिरुपासिता ॥ गायत्र्यभ्यासमात्रोपिवरंविप्रोजितें
द्रियः ॥ १३० ॥ त्रिवेद्यपिचनोमान्यःसर्वभुक्सर्वविक्रयी ॥ सवितादेवतायस्यामुखमग्निस्त्रिपाच्चया ॥ ३१ ॥ विश्वामित्रोऋषिश्छंदोगाय
त्रीसाविशिष्यते ॥ गायत्रीमुपसिध्यायेल्लोहितांब्रह्मदैवताम् ॥ ३२ ॥ हंसारूढामष्टवर्षांरक्तस्रगनुलेपनाम् ॥ ऋक्स्वरूपामभयदामक्षमा
लावलंबिनीम् ॥ ३३ ॥ व्यासर्षिणास्तूयमानांछंदसानुष्टुभायुताम् ॥ एतद्ध्यानादुषर्देव्यानैशमेनोव्यपोहति ॥ ३४ ॥ सूर्यश्चेतिचमंत्रेणस्या
दाचमनमुत्तमम् ॥ आपोहिष्ठेतितिसृभिर्मार्जनंतुततश्चरेत् ॥ ३५ ॥

मन्युश्चमन्युर्यज्ञः ॥ केभ्यःपापेभ्यः ॥ किंभूतेभ्योमन्युकृतेभ्यः
असांगयज्ञकृतेभ्यः ॥ तथामन्युपतयोयज्ञपतयोमन्युःक्रोधोवाक्रोधपतयइंद्रियाणिक्रोधकृतेभ्यःपापेभ्यःक्रोधोरक्षतामितिकिमुक्तंस्यात् ॥ ममैतादृशःक्रोधोमाभवतुयेनाहमकार्यं
नकरोमीति ॥ किंचयत्पापंरात्र्याकार्षं केन मनसावाचाहस्ताभ्यांपद्भ्यामुदरेणशिश्नाशिश्नेन तत्पापमहर्दिवसोऽवलुंपतुखंडयतु यत्किंचिन्मयिमदाश्रितंदुरितंपापंतदिदमहंसूर्येजुहो
मि ॥ किंभूते ॥ ज्योतिषिहृत्पद्ममध्यस्थितप्रकाशस्वरूपे ॥ परमात्मनिपरमात्मस्वरूपे ॥ अमृतयोनौचेतनात्मकारणे ॥ पानीयरूपेणतत्पापंजुहोमिस्वाहासुहुतंभवत्विति ॥ ३५ ॥

आपोहिष्ठेतितिसृभिर्व्याख्यातंब्राह्मंस्नानमाह ॥ भूमावित्यादिद्वाभ्याम् ॥ ३६ ॥ भूमावितिश्लोकगतंपादत्रयंस्वयमेवव्याचष्टे ॥ भूमिशब्देनेति ॥ ३७ ॥ वारुणादिति ॥ इदंभूमावित्यादिनोक्तंब्राह्मंस्नानंवारुणादित्यादिपंचस्नानात्परंभिन्नंपरंश्रेष्ठंचेत्यन्वयः ॥ तत्रवारुणंजलजम् ॥ आग्नेयमग्निहोत्रविभूतिजम् ॥ वायव्यंवायुनानीयमानगोरजोजम् ॥ ऐंद्रमभ्रंविनाऐरावतकरोज्झितवारिजम् ॥ मांत्रंमूलमंत्रजंवैदिकमंत्रजंवा ॥ तथाचोक्तम् ॥ मांत्रंभौमंतथाग्नेयंवायव्यंदिव्यमेवच वारुणंमानसंचैवसप्त[1]धैवंप्रकीर्तितमिति ॥ तत्रभौमंमृदालं

भूमौशिरसिचाकाशेआकाशेभुविमस्तके ॥ मस्तकेचतथाकाशेभूमौचनवधाक्षिपेत् ॥ ३६ ॥ भूमिशब्देनचरणावाकाशंत्हृदयंस्मृतम् ॥
शिरस्येवशिरःशब्दोमार्जनज्ञैरुदाहृतः ॥ ३७ ॥ वारुणादपिचाग्नेयाद्वायव्यादपिचैंद्रतः ॥ मंत्रस्नानादपिपरंब्राह्मंस्नानमिदंपरम् ॥ ३८ ॥
ब्राह्मस्नानेनयःस्नातःसबाह्याभ्यंतरेशुचिः ॥ सर्वत्रचार्हतामेतिदेवपूजादिकर्मणि ॥ ३९ ॥ नक्तंदिनंनिमज्याप्सुकैवर्ताःकिमुपावनाः ॥ शत
शोपितथास्नातानशुद्धाभावदूषिताः ॥ १४० ॥ अंतःकरणशुद्धायेतान्विभूतिःपवित्रयेत् ॥ किंपावनाःप्रकीर्त्यंतेरासभाभस्मधूसराः ॥ ४१ ॥
सस्नातःसर्वतीर्थेषुससर्वमलवर्जितः ॥ तेनक्रतुशतैरिष्टंचेतोयस्येहनिर्मलम् ॥ ४२ ॥ तदेवनिर्मलंचेतोयथास्यात्तन्मुनेश्टणु ॥ विश्वेशश्वे
त्प्रसन्नःस्यात्तदास्यान्नान्यथाक्वचित् ॥ ४३ ॥ तस्माच्चेतोविशुद्ध्यर्थंकाशीनाथंसमाश्रयेत् ॥ तदाश्रयेणनियतंसंक्षीयंतेमनोमलाः ॥ ४४ ॥

बनंतिलकादिधारणमितियावत् ॥ दिव्यमैंद्रम् ॥ मानसंसगुणनिर्गुणभेदेनहरिहरयोश्चिंतनम् ॥ तथाचब्राह्मादपिस्नानान्मानसंस्नानमधिकमितिदर्शितंभवति ॥ यद्वा भूमावित्यादिश्लोकद्वयंमार्जनविशेषपरंतदावारुणादित्यस्यायमर्थः ॥ वारुणादिपंचस्नानादित्युपलक्षणंभौमस्नानादपिब्राह्मंस्नानंयदिदंपरंभिन्नंपरंश्रेष्ठंचेत्यर्थः ॥ अस्मिन्पक्षेब्राह्मंमानसमेव ॥ ३८ ॥ तरस्तौति ॥ ब्राह्मस्नानेनेति ॥ ३९ ॥ ननुवारुणाग्नेययोरेवश्रेष्ठत्वंप्रतिभातिप्रायशःसर्वैःक्रियमाणत्वादित्याशंक्यनिराकरोति नक्तमितिद्वयेन ॥ १४० ॥ रासभागर्दभाः ॥ ४१ ॥ एवंस्थितेफलितमाह ॥ सस्नातइति ॥ ४२ ॥ तर्हितत्कथंस्यादित्याकांक्षापूर्वकंसहेतुकमाह ॥ तदेवेति ॥ ४३ ॥ समाश्रयेच्चिंतयेत् ॥ मनोमलाःकामाः ॥ ४४ ॥

---

[1] सप्तस्नानमितिक्वचित्पाठः ॥

॥ ४५ ॥ ननुविश्वेशानुग्रहएवकुतःस्यात्तत्राह ॥ विश्वेशानुग्रहइति ॥ तंसदाचारम् ॥ ४६ ॥ द्रुपदामितिऋतंचेतिमंत्रद्वयंपूर्वमेवव्याख्यातमितिप्रतीकतयाएकदेशग्रहणाभिप्रायेण
॥ ४७ ॥४८ ॥ ४९ ॥ इमंइमंमेवरुणेतिमंत्रम् ॥ आचार्याइति ॥ केचिदपरेआचार्याःशाखाभेदेनांतश्चरसीत्याचमनमंत्रमिच्छंतीतिशेषः ॥ इमंवक्ष्यमाणंमंत्रमुक्त्वाऽऽचमनंकुर्या

संक्षीणमानसमलोविश्वेशानुग्रहात्परात् ॥ इदंशरीरमुत्सृज्यपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ४५ ॥ विश्वेशानुग्रहेहेतुःसदाचारोमतोनृणाम् ॥ श्रुति
स्मृतिभ्यामुदितंतस्मात्तमनुसंश्रयेत् ॥ ४६ ॥ द्रुपदांतुततोजप्त्वाजलमादायपाणिना कुर्यादृतंचमंत्रेणविधिज्ञस्त्वघमर्षणम् ॥ ४७ ॥ निम
ज्याप्सुचयोविद्वान्जपेत्त्रिरघमर्षणम् ॥ यथाश्वमेधावभृथस्तस्यस्यात्तत्तथाध्रुवम् ॥ ४८ ॥ जलेवापिस्थलेवापियःकुर्यादघमर्षणम् ॥ तस्या
घौघोविनश्येतयथासूर्योदयेतमः ॥ ४९ ॥ इमंमंत्रंततश्चोक्त्वाकुर्यादाचमनंद्विजः ॥ आचार्याःकेचिदिच्छंतिशाखाभेदेनचापरे ॥ १५० ॥
अंतश्चरसिभूतेषुगुहायांविश्वतोमुखः ॥ त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कारआपोज्योतीरसोऽमृतम् ॥ ५१ ॥ गायत्रींशिरसाहीनांमहाव्याहृतिपूर्विकाम् ॥
प्रणवाद्यांजपंस्तिष्ठन्क्षिपेदंभोंजलित्रयम् ॥ ५२ ॥ तेनवज्रोदकेनाशुमंदेहानामराक्षसाः ॥ सूर्यारयःप्रलीयंतेशैलावज्रहताइव ॥ ५३ ॥
विवस्वतःसहायार्थंयोद्विजोनांजलित्रयम् ॥ क्षिपेन्मंदेहनाशायसोपिमंदेहतांव्रजेत् ॥ ५४ ॥ प्रातस्तावज्जपंस्तिष्ठेद्यावत्सूर्यस्यदर्शनम् ॥
उपविष्टोजपेत्सायमृक्षाणामाविलोकनात् ॥ ५५ ॥ काललोपोनकर्तव्योद्विजेनस्वहितेप्सुना ॥ अर्धोदयास्तसमयेतस्माद्वज्रोदकंक्षिपेत्
॥ ५६ ॥ विधिनापिकृतासंध्याकालातीताऽफलाभवेत् ॥ अयमेवहिदृष्टांतोवंध्यास्त्रीमैथुनंयथा ॥ ५७ ॥ जलंवामकरेकृत्वायासंध्याचरिता
द्विजैः ॥ वृषलीसापरिज्ञेयारक्षोगणमुदावहा ॥ ५८ ॥

दित्यत्रहेतुमाह ॥ आचार्याइति ॥ मंत्रमेवदर्शयति ॥ अंतश्चरसीत्येवंवान्वयः ॥ गुहायांबुद्धौ ॥ विश्वतोमुखःसर्वत्राननः ॥ रसआनंदःअमृतंषड्विकाररहितम् ॥ १५० ॥ ५१ ॥
॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

उद्वयंतमुदुत्यंचचित्रंदेवेतितत्परम् ॥ तच्चक्षुरित्युपस्थानमंत्राब्रध्नस्यसिद्धिदाः ॥ ५९ ॥

उद्वयंतमित्यनुस्वारआर्षः ॥ प्रतीकाभिप्रायोवा ॥ मसःपरिस्वःपश्यंतउत्तरम् ॥ देवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तममितिमंत्रशेषः ॥ अस्याऽर्थः ॥ तत्वयंतमसःपरि तमःप्रचुरादस्माल्लोकात्तमसःपाप्मनोवापरिउपरिस्वःस्वर्गेलोकेदेवत्रादेवेषुउत्तरंदेवंदेवनादिगुणयुक्तमुत्तमंसर्वज्योतिर्भ्यउत्तमंउत्कष्टतमंसूर्यंसर्वप्रेरकंपश्यंतःशास्त्रदृष्ट्यासाक्षात्कुर्वंतःसूर्यंज्योतिःउत् अगन्मवर्हतास्मेति ॥ उदुत्यमिति ॥ जातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः दृशेविश्वायसूर्यमितिमंत्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ उदित्युपसर्गः ॥ उइतिचनिपातः ॥ त्यच्छब्दस्यरूपंत्यमिति ॥ त्यं जातवेदसंजातंजातंवेत्तिवेदयतीतिजातवेदास्तंजातवेदसंसर्वज्ञंदेवंदेवनादिगुणयुक्तम् ॥ सूर्यम् ॥ चितीज्ञाने ॥ केतवःप्रज्ञानात्मकाअसंख्यातारश्मयःउएवउद्वहंतिविश्वायविश्वस्यसर्वस्यजगतःदृशेदर्शनायसर्वलोकस्यदर्शनादिव्यवहारसिद्ध्यर्थंवहंतिउद्वहंतीतिसंबंधइति ॥ चित्रंदेवेति ॥ नामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिमंत्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ चित्रमितिक्रियाविशेषणम् ॥ चित्रंविचित्रंयथाभवतितथोदगात् ॥आश्चर्यंहिस्वकीयेनज्योतिषाशार्वरंतमोपहत्यान्येषांचज्योतिषांज्योतिरादायगच्छतीति ॥ यद्वा चित्रंचायनीयंदर्शनायउदगात् ॥ देवानांरश्मीनामनीकंमुखंप्रथममुदगात् ॥ ततोदेवानांरश्मीनामनीकंरश्मिसंघातश्चित्रंविचित्रंचायतनीयंआदित्यमंडलमुदगादित्यर्थः ॥ तच्चमित्रस्यवरुणस्याग्नेरित्येतेषांचक्षुर्दृष्टिःसदेवमनुष्यस्यजगतोयच्चक्षुस्तदादित्यमंडलंआप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षं प्रापूरणे द्यावापृथिवीतन्मध्यमंतरिक्षंचस्वकीयेनप्रकाशेनआसमंतात्प्राः पुरुषव्यत्ययः ॥ अप्रात्आपूरितवान् ॥ सूर्योदयेहिरूपादयोऽभिव्यज्यंते कालस्यापिविशिष्टक्रियाहेतुत्वंयजमानानांचविशिष्टक्रियाकर्तृत्वंदेवानांचविशिष्टपूजाविषयत्वमित्यादिकंसर्वंसूर्योदयायत्तमित्यर्थः ॥ सएवसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषःअस्यजगतःजगंतिगच्छतीतिजगत्तस्यजगतोजंगमस्यतस्थुषःस्थितिशीलस्यस्थावरस्यसूर्यःसर्वप्रेरकोभगवान्आत्मासर्वस्यप्रत्यगात्मभूतः ॥ परमात्मदृष्ट्यासूर्यस्तूयतेइति ॥ तत्परंउदुत्यमित्यस्मात्परम् ॥ तच्चक्षुरिति ॥ देवहितंपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत ॥ पश्येमशरदःशतंजीवेमशरदःशतंश्रृणुयामशरदःशतमितिमंत्रशेषः ॥ अस्यायमर्थः ॥ तच्चक्षुरादित्यात्मकंचक्षुर्देवहितंदेवेनश्रीभगवताहितंप्रतिष्ठितंदेवेभ्योऽर्थायवाहितंपुरस्तात्प्राच्यांदिशिशुक्रंपाप्मभिरसंस्पृष्टंउच्चरदुदेति ॥ पश्येमसर्वाणिपुरुषार्थसाधनानिपश्येम ॥ शरदःशतमितिबहुकालंजीवेम ॥ शरदःशतंशतसंवत्सरपरिमितंकालं ॥ श्रृणुयामश्रीभगवन्माहात्म्यप्रभाववादिनीःश्रुतीः ॥ शरदःशतंकल्पेनश्रृणुयामेति ॥ ५९॥

सहस्रकृत्वःसहस्रवारान् ॥ एवमग्रेपि ॥ वाशब्दोविकल्पार्थः ॥१६० ॥ सौर्युपस्थितेःफलमाह ॥ सहस्रपरमांदशशतेनोत्तमाम् शतवारजपेनमध्यांमध्यमांदशवारजपेनअवरांलघ्वीं
म् ॥ ६१ ॥ विभ्राडिति ॥ विभ्राड्बृहत्पिबत्वित्यादिचतुर्दशानुवाकंवाजपेत् पौरुषंसूक्तंसहस्रशीर्षेत्यादिषोडशर्चंवाजपेत् शिवसंकल्पंयज्जाग्रतेतिषड्ऋचंवाजपेत् मंडलंब्राह्मणंयदेत
न्मंडलमित्यादित्रयोविंशतिकंडिकात्मकंवाजपेत् ॥ एतेषांस्वरूपंसंहितादौ ॥ व्याख्यानं[1]चगुणविष्णवादौद्रष्टव्यम् ॥ एवमग्रेपि ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ वेदोक्तैर्हंसःशुचिषदित्याद्यैः ॥ आग

सहस्रकृत्वोगायत्र्याःशतकृत्वोथवापुनः॥ दशकृत्वोथदेव्यैवकुर्यात्सौरीमुपस्थितिम्॥ १६०॥ सहस्रपरमांदेवींशतमध्यांदशावराम् ॥ गा
यत्रींयोजपेद्विप्रोनसपापैःप्रलिप्यते॥६१॥ विभ्राडित्यनुवाकंवासूक्तंवापौरुषंजपेत्॥ शिवसंकल्पमथवाब्राह्मणंमंडलंतुवा॥ ६२॥ एता
निचोपस्थानानिरविप्रीतिकराणिच॥ रक्तचंदनमिश्राद्भिरक्षतैःकुसुमैःकुशैः॥ ६३॥ वेदोक्तैरागमोक्तैर्वामंत्रैरर्घंप्रदापयेत्॥ अर्चितःसवि
तायेनतेनत्रैलोक्यमर्चितम्॥६४॥ अर्चितःसवितासूतेसुतान्पशुवसूनिच॥ व्याधीन्हरेद्ददात्यायुःपूरयेद्वांछितान्यपि॥६५॥ अयंहिरुद्रआ
दित्योहरिरेषदिवाकरः॥ रविर्हिरण्यगर्भोसौत्रयीरूपोयमर्यमा॥६६॥ रवेस्तुतोषणात्तुष्टाब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥ इंद्रादयोखिलादेवामरी
च्याद्यामहर्षयः॥६७॥ मानवामनुमुख्याश्चसोमपाद्याःपितामहाः॥ रवेरर्चांविधायेत्थंततस्तर्पणमारभेत्॥६८॥ दर्भानगर्भानादायनव
सप्तचपंचवा॥ साग्रान्समूलानच्छिन्नान्द्विजोदक्षिणपाणिना॥६९॥ अन्वारब्धेनसव्येनतर्पयेत्षड्विनायकान्॥ब्रह्मादीनखिलान्देवान्
मरीच्यादींस्तथामुनीन्॥ १७०॥ चंदनागुरुकस्तूरीगंधवत्कुसुमैरपि॥ तर्पयेच्छुचिभिस्तोयैस्तृप्यंत्वितिसमुच्चरन्॥ ७१ ॥ सनकादीन्मनु
ष्यांश्चनिवीतीतर्पयेद्यवैः॥ अंगुष्ठद्वयमध्येतुकृत्वादर्भानृजून्द्विजः॥ ७२ ॥

मोक्तैःएहिसूर्यसहस्रांशोइत्याद्यैः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अयंहीति ॥ अयमादित्योरुद्रः एषदिवाकरोहरिः असौरविर्हिरण्यगर्भः तस्मादयमर्यमात्रयीरूपोरुद्रहरिहिरण्यगर्भस्वरूपइति ॥
तथाचस्मृतिः ॥ नमःसवित्रेजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे त्रयीमयायत्रिगुणात्मधारिणेविरिंचिनारायणशंकरात्मनइति ॥ ६६ ॥ यतएवमतोरवेस्त्विति ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
॥ ६९ ॥ अन्वारब्धेनसव्येनदक्षिणहस्तसंलग्नेनवामेनहस्तेन ॥ षड्विनायकान्चंडप्रचंडधर्मविनायकविघ्नराजमहागणपतीन् ॥१७०॥ ७१ ॥ निवीतीकंठलग्नयज्ञोपवीती ॥ ७२ ॥

---

[1] उवटगुणविष्णवादावितिक्वचित्पाठः

प्राचीनावीतिकोदक्षिणस्कंधयज्ञोपवीतवान् ॥ ७३ ॥ तिलतर्पणस्यनिषेधमाह ॥ रवाविति ॥ ७४ ॥ तत्रापियादृच्छिकप्रतिप्रसवमाह ॥ यदीति ॥ चतुर्दशेति ॥ यमायधर्मराजाय
मृत्यवेचांतकायच वैवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच औदुंबरायदध्नायनीलायपरमेष्ठिने वृकोदरायचित्रायचित्रगुप्तायवैनमइत्येवंभूतान् ॥ ७५ ॥ पितृतीर्थेनांगुष्ठप्रदेशिन्योर्मध्ये
न ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ दैवादितीर्थान्याह ॥ अंगुल्यग्रइतिसार्धेन ॥ ७८ ॥ पितृतर्पणमंत्रानाह ॥ नवर्चमिति ॥ ७९ ॥ नवर्चमेवोदाहृत्यदर्शयति ॥ उदीरतामितिपादोनद्वयेन ॥ उदीर

कव्यवाडनलादींश्चपितॄन्दिव्यान्प्रतर्पयेत् ॥ प्राचीनावीतिकोदर्भैर्द्विगुणैस्तिलमिश्रितैः ॥ ७३ ॥ रवौशुक्रेत्रयोदश्यांसप्तम्यांनिशिसंध्ययोः ॥
श्रेयोर्थीब्राह्मणोजातुनकुर्यात्तिलतर्पणम् ॥ ७४ ॥ यदिकुर्यात्ततःकुर्याच्छुक्लैरेवतिलैःकृती ॥ चतुर्दशयमान्पश्चात्तर्पयेन्नामउच्चरन् ॥ ७५ ॥
ततःस्वगोत्रमुच्चार्यतर्पयेत्स्वपितॄन्मुदा ॥ सव्यजानुनिपातेनपितृतीर्थेनवाग्यतः ॥ ७६ ॥ एकैकमंजलिंदेवाद्वौद्वौतुसनकादिकाः ॥ पितरस्त्री
न्प्रवांछंतिस्त्रियएकैकमंजलिम् ॥ ७७ ॥ अंगुल्यग्रेभवेद्दैवमार्षमंगुलिमूलगम् ॥ ब्राह्ममंगुष्ठमूलेतुपाणिमध्येप्रजापतेः ॥ ७८ ॥ मध्येंगुष्ठप्र
देशिन्योःपित्र्यंतीर्थंप्रचक्षते ॥ नवर्चमुच्चरन्विद्वान्विदध्यात्पितृतर्पणम् ॥ ७९ ॥ उदीरतामंगिरसआयंतुनइतीष्यते ॥ ऊर्जंवहंतीपितृभ्यःस्व
धायिभ्यस्ततःपठेत् ॥ १८० ॥ येचेहपितरस्तद्वन्मधुवाताइतितृचम् ॥ नमोवःपितरश्चोक्त्वापठन्सिंचेज्जलंभुवि ॥ ८१ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं
देवर्षिपितृमानवाः ॥ तृप्यंतुपितरःसर्वेमातृमातामहादयः ॥ ८२ ॥ अतीतकुलकोटीनांसप्तद्वीपनिवासिनाम् ॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदम
स्तुतिलोदकम् ॥ ८३ ॥ येचास्माकंकुलेजाताअपुत्रागोत्रिणोमृताः ॥ सर्वेतेतृप्तिमायांतुवस्त्रनिष्पीडनोदकैः ॥ ८४ ॥ अग्निकार्यंततःकृत्वा
वेदाभ्यासंततश्चरेत् ॥ श्रुत्यभ्यासःपंचधास्यात्स्वीकारोर्थविचारणम् ॥ ८५ ॥ अभ्यासश्चजपश्चापिशिष्येभ्यःप्रतिपादनम् ॥ लब्धस्यप्र
तिपालार्थमलब्धस्यचलब्धये ॥ ८६ ॥

तामित्येकाकंडिका ॥ अंगिरसइतिद्वे आयंतुनइतितिस्रः ऊर्जंवहंतीतिचतस्रः पितृभ्यःस्वधायिभ्यःइतिपंच येचेहेतिषट् मधुवाताइतिकंडिकात्रयम् इतिनवर्चमुक्त्वापितृतर्पणंवि
दध्यादितिपूर्वेणैवान्वयः ॥ १८० ॥ मातृरमंत्रकंसंतर्प्यमातामहतर्पणमाह ॥ नमोवइति ॥ ८१ ॥ आब्रह्मेतिमंत्रत्रयंपठन्भुविजलंसिंचेदितिसपादत्रयाणामन्वयः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥
॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

उपसंहरति ॥ प्रातःकृत्यमिति ॥ ८७ ॥ प्रातःस्नानाशक्तान्प्रत्याह ॥ अथवेति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ १९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ त्र्यक्षरांप्रणवात्मिकाम ॥ ९३ ॥ पचनाग्निंवैश्वदेवार्थमग्नि
म् ॥ ९४ ॥ निष्पावान्शिबीः वल्लावल्लहाइतिगौंडप्रसिद्धाः ॥ कोद्रवान्कोरदूषकान् ॥ माषान्प्रख्यातान् ॥ कलायान्सूक्ष्मान्वाटुलाइतिप्रसिद्धान् ॥ चणकान्हरिमंथकान् ॥

दातारंसमुपेयाद्वैस्वगुरुत्वंचवर्धयेत् ॥ प्रातःकृत्यमिदंप्रोक्तंद्विजातीनांद्विजोत्तम ॥८७॥ अथवाप्रातरुत्थायकृत्वावश्यकमेवच ॥ शौचाच
मनमादायभक्षयेद्दंतधावनम् ॥ ८८ ॥ विशोध्यसर्वगात्राणिप्रातःसंध्यांसमाचरेत् ॥ वेदार्थानधिगच्छेच्चशास्त्राणिविविधान्यपि ॥ ८९ ॥
अध्यापयेच्छुचीन्शिष्यान्हितान्मेधासमन्वितान् ॥ उपेयादीश्वरंचैवयोगक्षेमादिसिद्धये ॥ १९० ॥ ततोमध्याह्नसिद्ध्यर्थंपूर्वोक्तंस्नानमाच
रेत् ॥ स्नात्वामाध्यानिकींसंध्यामुपासीतविचक्षणः ॥ ९१ ॥ नवयौवनभिन्नांगींशुद्धस्फटिकनिर्मलाम् ॥ त्रिष्टुप्छंदःसमायुक्तांसावित्रींरुद्र
दैवताम् ॥ ९२ ॥ कश्यपर्षिसमायुक्तांयजुर्वेदस्वरूपिणीम् ॥ त्र्यक्षरांवृषभारूढांभक्ताभयकरांपराम् ॥ ९३ ॥ देवतांपरिपूज्याथनैत्यिकंविधि
माचरेत् ॥ पचनाग्निंसमुज्ज्वाल्यवैश्वदेवंसमाचरेत् ॥ ९४ ॥ निष्पावान्कोद्रवान्माषान्कलायांश्चणकांस्त्यजेत् ॥ तैलपक्वंचपक्वान्नंसर्वं
लवणयुक्त्यजेत् ॥ ९५ ॥ आढकीश्चमसूरांश्चवर्तुलान्वरटांस्तथा ॥ भुक्तशेषंपर्युषितंवैश्वदेवेविवर्जयेत् ॥ ९६ ॥ दर्भपाणिःसमाचम्यप्रा
णायामंविधायच ॥ पृष्ठोदोवीतिमंत्रेणपर्युक्षणमथाचरेत् ॥ ९७ ॥ प्रदक्षिणंचपर्युक्ष्यत्रिःपरिस्तीर्यवैकुशान् ॥ एषोहदेवमंत्रेणकुर्याद्वह्निं
सुसंमुखम् ॥ ९८ ॥ वैश्वानरंसमभ्यर्च्यसाज्यपुष्पाक्षतैरथ ॥ भूराद्याश्चाहुतीस्तिस्रःस्वाहांताःप्रणवादिकाः ॥ ९९ ॥ ॐभूर्भुवःस्वःस्वाहेतिवि
प्रोदद्यात्तथाहुतिम् ॥ तथादेवकृतस्याद्याजुहुयाच्चषडाहुतीः ॥ २०० ॥

पक्वान्नंसर्वंलवणयुक्लवणसंबद्धंसर्वंपक्वान्नंसिद्धमन्नंत्यजेदित्यर्थः ॥९५॥ आढकीःतुवरीः ॥ मसूरान्सूक्ष्मकलायसदृशान्रक्तवर्णान् ॥ वर्तुलान्स्थूलकलायान् ॥ वरटान्वर्वटीति
प्रसिद्धान् ॥ ९६ ॥ पृष्ठोदिविपृष्ठोअग्निरित्यादिमंत्रेणपर्युक्षणमभ्युक्षणंमंत्रपूर्वकंजलेनाग्निवेष्टनंवा ॥ ९७ ॥ सुसंमुखंतृतीयरेखोपर्यैकीकृत्यस्थापितम् ॥ प्राङ्मुखोदेवममसंमुखोभवे
त्येवंरूपंवा ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ देवकृतस्याद्याइति ॥ एनसोवयजनमसिस्वाहामनुष्यकृतस्यैनसोवयजनमसीत्यादयआदिपदेनगृह्यंते ॥ २०० ॥

---

१ थंपाकाग्निमित्यपिक्वचित्पाठः

स्विष्टकृतीद्वयंअग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहेत्याहुतिद्वयम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनूचानःसांगाधीतिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तर्हिकिमध्वगाद्यष्टौविहायान्येभ्योन्नंनदेयम् केनोक्तमित्याह ॥

यमायतूष्णीमेकांचतथास्विष्टकृतीद्वयम् ॥ विश्वेभ्यश्चापिदेवेभ्योभूमौदद्यात्ततोबलिम् ॥ १ ॥ सर्वेभ्यश्चापिभूतेभ्योनमोदद्यातदुत्तरे ॥ त
द्दक्षिणेपितृभ्यश्चप्राचीनावीतिकोददेत् ॥ २ ॥ निर्णेजनोदकान्नंचैशान्यांवैयक्ष्मणेऽर्पयेत् ॥ ततोब्रह्मादिदेवेभ्योनमोदद्यात्तदुत्तरे ॥ ३ ॥ नि
वीतीसनकादिभ्यःपितृभ्यस्त्वपसव्यवान् ॥ हंतःषोडशभिर्ग्रासैश्चतुर्भिःपुष्कलंस्मृतम् ॥ ४ ॥ ग्रासमात्राभवेद्भिक्षागृहस्थसुकृतप्रदा ॥ अ
ध्वगःक्षीणवृत्तिश्चविद्यार्थीगुरुपोषकः ॥ ५ ॥ यतिश्चब्रह्मचारीचषडेतेधर्मभिक्षुकाः ॥ अतिथिःपथिकोज्ञेयोऽनूचानःश्रुतिपारगः ॥ ६ ॥ मा
न्यावेतौगृहस्थानांब्रह्मलोकमभीप्सताम् ॥ अपिश्वपाकेशुनिवानैवान्नंनिष्फलंभवेत् ॥ ७ ॥ अन्नार्थिनिसमायातेपात्रापात्रंनचिंतयेत् ॥
शुनांचपतितानांचश्वपचांपापरोगिणाम् ॥ ८ ॥ काकानांचकृमीणांचबहिरन्नंकिरेद्भुवि ॥ ऐंद्रवारुणवायव्याःसौम्यावैनैर्ऋताश्चये ॥ ९ ॥
प्रतिगृह्णंत्विमंपिंडंकाकाभूमौमयार्पितम् ॥ द्वौश्वानौश्यामशबलौवैवस्वतकुलोद्भवौ ॥ २१० ॥ ताभ्यांपिंडंप्रदास्यामिस्यातामेतावहिंसकौ ॥
देवामनुष्याःपशवोरक्षोयक्षोरगाःखगाः ॥ ११ ॥ दैत्याःसिद्धाःपिशाचाश्चप्रेताभूताश्चदानवाः ॥ तृणानितरवश्चापिमद्दत्तान्नाभिलाषुकाः
॥ १२ ॥ कृमिकीटपतंगाद्याःकर्मबद्धाबुभुक्षिताः ॥ तृप्त्यर्थमन्नंहिमयादत्तंतेषांमुदेस्तुवै ॥ १३ ॥ इत्थंभूतबलिंदत्वाकालंगोदोहमात्रकम् ॥ प्रती
क्ष्यातिथिमायांतंविशेद्भोज्यगृहंततः ॥ १४ ॥ अदत्वावायसबलिंनित्यश्राद्धंसमाचरेत् ॥ नित्यश्राद्धेस्वसामर्थ्यात्त्रीन्द्वावेकमथापिवा ॥ १५ ॥
भोजयेत्पितृयज्ञार्थंदद्यादुद्धृत्यदुर्बलः ॥ नित्यश्राद्धंदैवहीनंनियमादिविवर्जितम् ॥ १६ ॥ दक्षिणारहितंत्वेतद्दातृभोक्तृव्रतोज्झितम् ॥ पि
तृयज्ञंविधायेत्थंस्वस्थबुद्धिरनातुरः ॥ १७ ॥ अदुष्टासनमध्यास्यभुंजीतशिशुभिःसह ॥ सुगंधिःसुमनाःस्रग्वीशुचिवासोद्वयान्वितः ॥ १८ ॥

अन्नार्थिनीति ॥ किंतुशुनामिति ॥ ८ ॥ तत्रकाकबलिमंत्रमाह ॥ ऐंद्रेति ॥ ९ ॥ श्वबलिमंत्रमाह ॥ द्वाविति ॥ २१० ॥ भूतबलिमंत्रमाह ॥ देवाइतिसार्धद्वयेन ॥ ११ ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ दद्यादुद्धृत्यदुर्बलइति ॥ दरिद्रश्चसर्वस्मात्स्वभोज्यात्किंचित्किंचिदुद्धृत्यसर्वेभ्यएकंबलिंदद्यादित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ विधायेति ॥ आपोशनविधानेनकृत्वातदन्नमधउपरिष्टाच्चानग्नतांविधायसुधीर्द्विजोऽश्नीयादित्यन्वयः ॥ २२० ॥ आपोशनविधानक्रमंदर्शयति ॥ प्रदद्यादिति ॥ २१ ॥

प्रागास्यउदगास्योवाभुंजीतपितृसेवितम् ॥ १९ ॥ विधायान्नमनग्नंतदुपरिष्टादधस्तथा ॥ आपोशनविधानेनकृत्वाश्नीयात्सुधीर्द्विजः ॥२२०॥ प्रदद्याद्भुवःपतयेभुवनपतयेतथा ॥ भूतानांपतयेस्वाहेत्युक्त्वाभूमौबलित्रयम् ॥२१॥ सकृच्चापउपस्पृश्यप्राणाद्याहुतिपंचकम् ॥ दद्याज्जठरकुंडाग्नौदर्भपाणिःप्रसन्नधीः ॥२२॥ दर्भपाणिस्तुयोभुंक्तेतस्यदोषोनविद्यते ॥ केशकीटादिसंभूतस्तदश्नीयात्सदर्भकः ॥ २३॥ यावद्धुच्यन्नमश्नीयान्नब्रूयात्तद्गुणागुणान् ॥ भुंजतेपितरस्तावद्यावन्नोक्तागुणागुणाः ॥ २४॥ अतोमौनेनयोभुंक्तेसभुंक्तेकेवलामृतम् ॥ अनुपीयततःक्षीरंतक्रंपानीयमेववा ॥ २५ ॥ अमृतापिधानमसीत्येवंप्राश्योदकंसकृत् ॥ पीतशेषंक्षिपेद्भूमौतोयंमंत्रमिमंपठन् ॥ २६॥ अप्रक्षालितहस्तस्यदक्षिणांगुष्ठमूलतः ॥ रौरवेऽपुण्यनिलयेपद्मार्बुदनिवासिनाम् ॥२७॥ उच्छिष्टोदकमिच्छूनामक्षय्यमुपतिष्ठताम् ॥ २८ ॥ पुनराचम्यमेधावीशुचिर्भूत्वाप्रयत्नतः ॥ हस्तेनोदकमादायमंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ २९॥ अंगुष्ठमात्रःपुरुषस्त्वंगुष्ठंचसमाश्रितः ॥ ईशःसर्वस्यजगतःप्रभुःप्रीणातिविश्वभुक् ॥२३०॥ इत्यन्नंपरिसंकल्प्यप्रक्षाल्यचरणौकरौ ॥ ततोन्नपरिणामार्थंमंत्रानेतानुदीरयेत् ॥३१॥ अग्निराप्याययन्धातून्पार्थिवान्पवनेरितः ॥ दत्तावकाशोनभसाजरयत्वस्तुमेसुखम् ॥ ३२ ॥ प्राणापानसमानानामुदानव्यानयोस्तथा ॥ अन्नंपुष्टिकरंचास्तुममास्त्वव्याहतंसुखम् ॥ ३३ ॥ समुद्रोवडवाग्निश्चब्रध्नोब्रध्नस्यनंदनः ॥ मयाभ्यवहृतंयत्तदशेषंजरयंत्विमे ॥ ३४ ॥ मुखशुद्धिंततःकृत्वापुराणश्रवणादिभिः ॥ अतिवाह्यदिवाशेषंततःसंध्यांसमारभेत् ॥ ३५॥ गृहेगोष्ठेनदीतीरेसंध्यादशगुणाक्रमात् ॥ संभेदेस्याच्छतगुणाह्यनंताशिवसन्निधौ ॥ ३६ ॥ उपासिताबहिःसंध्यादिवामैथुनपातकम् ॥ शमयेदनृतोक्ताघंमद्यगंधजमेवच ॥३७॥

सकृदिति ॥ अमृतोपस्तरणमसीतिमंत्रेणसकृदाचम्येत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ २३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६॥३७॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अग्निश्चेतिमंत्रःसूर्यश्चमामन्युश्चमंत्रेणैवव्याख्यातप्रायः ॥ २४० ॥ ४१ ॥ तत्तस्मात् एककाष्ठमयींएकजातीयकाष्ठमयीम् ॥ अखंडकाष्ठमयींवा ॥ ४२॥ उपसंहरति ॥ उद्देशतइति ॥ कथनस्यफलमाह ॥ इत्थमिति ॥ २४३ ॥ वेद[1]पाठार्थयोरोधाद्यदत्रस्खलितंमम क्षंतव्यंतद्विशेषेणवेदवेदार्थपारगैः ॥ १ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायां

सामवेदस्वरूपांचवसिष्ठर्षिसमायुताम् ॥ कृष्णांगींकृष्णवसनांमनाक्स्खलितयौवनाम्॥ ३८ ॥ सरस्वतींतार्क्ष्ययानांविघ्नघ्नींविष्णुदेवताम्॥ जगतीच्छंदसायुक्तांध्यायेदेकाक्षरांपराम्॥ ३९॥ अग्निश्चेतिचमंत्रेणविधायाचमनंसुधीः॥ पश्चिमास्योजपेत्तावद्यावन्नक्षत्रदर्शनम्॥ २४०॥ अतिथिंसायमायांतमपिवाग्भूतृणोदकैः ॥ संभाव्यपरिकल्प्येत्थंनिशःप्राक्प्रहरंसुधीः॥४१॥ इत्थंदिवाकर्मकृत्वाश्रुतेःपठनपाठनैः॥ एककाष्ठमयींशय्यांनातितल्पोथसंविशेत्॥ ४२ ॥ उद्देशतःसमाख्यातोह्येषनित्यतमोविधिः॥ इत्थंसमाचरन्विप्रोनावसीदतिकर्हिचित्॥ २४३॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेसदाचारोनामपंचत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥पुनर्विशेषंवक्ष्यामिसदाचारस्यकुंभज॥ यंश्रुत्वापिनरोधीमान्नाज्ञानतिमिरंविशेत्॥ १ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यास्त्रयोवर्णाद्विजाःस्मृताः॥ प्रथमंमातृतोजाताद्वितीयंचोपनायनात्॥ २ ॥ एषांक्रियानिषेकादिश्मशानांताचवैदिकी॥ आदधीतसुधीर्गर्भंमृतौमूलंमघांत्यजेत्॥ ३ ॥ स्पंदनात्प्राक्पुंसवनंसीमंतोन्नयनंततः॥ मासिषष्ठेऽष्टमेवापिजातेथोजातकर्मच॥ ४ ॥ नामाह्न्येकादशेगेहाच्चतुर्थेमासिनिष्क्रमः॥ मासेन्नप्राशनंषष्ठेचूडाब्देवायथाकुलम्॥५॥ शममेनोव्रजेदेवंबैजंगर्भजमेवच ॥ स्त्रीणामेताःक्रियास्तूष्णींपाणिग्राहस्तुमंत्रवान्॥६ ॥सप्तमेथाष्टमेवाब्देसावित्रींब्राह्मणोर्हति॥ नृपस्त्वेकादशेवैश्योद्वादशेवायथाकुलम्॥ ७ ॥

काशीखंडटीकायांपंचत्रिंशोध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ षट्त्रिंशमितमेध्यायेपावनेत्यंतशोभने ॥ प्रथमाश्रमिणांतावत्सदाचारोनिरूप्यते ॥ १ ॥ एवंसाधारण्येनधर्मानुक्त्वा प्रथमाश्रमिणांधर्मान्वक्तुमुपक्रमते ॥ पुनर्विशेषमिति ॥ १ ॥ २ ॥ निषेकोगर्भाधानम् ॥ श्मशानमंत्येष्टिः ॥ ३ ॥ स्पंदनाद्गर्भस्थबालस्यचलनात्षष्ठान्मासादर्वाक्पुंसवनंगर्भस्यपुंस्त्वाधानंकर्म ॥ सीमंतोन्नयनंकर्मविशेषःषष्ठेऽष्टमइतिकुलाचारभेदेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ एनःपापम् ॥ पाणिग्राहोविवाहः ॥ ६ ॥ ७ ॥

---

[1] वेदवेदार्थयोरांध्यादितिपाठोपिक्वचित्

काम्योपनयनमाह ॥ ब्रह्मेति ॥ बलार्थीसामर्थ्यार्थी ॥ धनार्थीतिकेचित् ॥ ध्रियेद्धारयेत्कृष्यादिवृत्त्यभिवृद्ध्यर्थमितिशेषः ॥ ध्रियेइतिपाठेकृष्यादिवृत्तिविज्ञानायेत्यर्थः ॥ ८ ॥ शौचाचारेचेतिचकारःसमुच्चये ॥ योजयेन्नियोजयेत्प्रेरयेदितियावत् ॥ निमंत्रयेदितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अनिंद्येषुअभिशप्तपतितवर्जितेषु ॥ ब्राह्मणेष्वितिसर्वेषांसाधारण्येन ॥ १६ ॥ विशेषमाह ॥ ब्राह्मणेति ॥ ब्राह्मणानांभवतिभिक्षांदेहीति क्षत्रियाणांभिक्षांभवतिदेहीति वैश्यानांभिक्षांदेहिभवतीतिक्रमेणे

ब्रह्मतेजोभिवृद्ध्यर्थंविप्रोब्देपंचमेर्हति ॥ षष्ठेबलार्थीनृपतिर्मौंजींवैश्योष्टमेध्रियेत् ॥ ८ ॥ महाव्याहृतिपूर्वंचवेदमध्यापयेद्गुरुः ॥ उपनीयच तंशिष्यंशौचाचारेचयोजयेत् ॥ ९ ॥ पूर्वोक्तविधिनाशौचंकुर्यादाचमनंतथा ॥ दंतान्जिह्वांविशोध्याथकृत्वामलविशोधनम् ॥ १० ॥ स्नात्वांबुदैवतैर्मंत्रैःप्राणानायम्ययत्नतः ॥ उपस्थानंरवेःकृत्वासंध्ययोरुभयोरपि ॥ ११ ॥ अग्निकार्यंततःकृत्वाब्राह्मणानभिवादयेत् ॥ ब्रुवन्नमुकगोत्रोहमभिवादयइत्यपि ॥ १२ ॥ अभिवादनशीलस्यवृद्धसेवारतस्यच ॥ आयुर्यशोबलंबुद्धिर्वर्धतेऽहरहोधिकम् ॥ १३ ॥ अधीतेगुरुणाहूतःप्राप्तंतस्मैनिवेदयेत् ॥ कर्मणामनसावाचाहितंतस्याचरेत्सदा ॥ १४ ॥ अध्याप्याधर्मतोनार्थात्साध्वाप्तज्ञानवित्तदाः ॥ शक्ताःकृतज्ञाःशुचयोऽद्रोहकाश्चानसूयकाः ॥ १५ ॥ धारयेन्मेखलादंडोपवीताजिनमेवच ॥ अनिंद्येषुचरेद्भैक्ष्यंब्राह्मणेष्वात्मवृत्तये ॥ १६ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशामादिमध्यावसानतः ॥ भैक्ष्यचर्याक्रमेणस्याद्भवच्छब्दोपलक्षिता ॥ १७ ॥ वाग्यतोगुर्वनुज्ञातोभुंजीतान्नमकुत्सयन् ॥ एकान्नंनसमश्नीयाच्छ्राद्धेऽश्नीयात्तथापदि ॥ १८ ॥ अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यंचातिभोजनम् ॥ अपुण्यंलोकविद्विष्टंतस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ १९ ॥ नद्विर्भुंजीतचैकस्मिन्दिवाक्वापिद्विजोत्तमः ॥ सायंप्रातर्द्विजोऽश्नीयादग्निहोत्रविधानवित् ॥ २० ॥ मधुमांसंप्राणिहिंसाभास्करालोकनांजने ॥ स्त्रियंपर्युषितोच्छिष्टंपरिवादंविवर्जयेत् ॥ २१ ॥ औपनायनिकःकालोब्रह्मक्षत्रविशांपरः ॥ आषोडशादाद्वाविंशादाचतुर्विंशदब्दतः ॥ २२

त्यर्थः ॥ १७ ॥ एकान्नंएकस्यान्नंनसमश्नीयात् ॥ आपदिपुनरेकान्नंश्राद्धेचाश्नीयादित्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अग्निहोत्रविधानविदग्निहोत्रानुष्ठानज्ञः अग्निहोत्रविधानवानितिपाठेपिसएवार्थः ॥ २० ॥ भास्करालोकनवर्जनंतूदयादिषु ॥ तथाचमनुः ॥ नेक्ष्येतोद्यंतमादित्यमित्यादि ॥ पर्युषितंचोच्छिष्टंचेत्येकवद्भावः ॥ २१ ॥ उपनयनग्रहणसमयस्यमुख्यपक्षमुक्त्वागौणपक्षावधिमाह ॥ औपनायनिकइति ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ एणरुर्वौरवांतरभेदः ॥ बस्तश्छागः ॥ २४ ॥ शाणंशणतंतुविनिर्मितम् ॥ क्षौमंदुकूलम् ॥ आविकंमेषरोमनिर्मितम् ॥ मौंजीमुंजसंबंधिनी ॥ मूरुस्तृणावांतरभेदोये
नधनुर्ज्याक्रियतेतत्संबंधिनीमौर्वी ॥ शणतांतवीशणतंतुनिर्मिता ॥ त्रिवृत्त्रिगुणा ॥ समासमगुणत्रयनिर्मिता ॥ श्लक्ष्णास्निग्धस्पर्शा ॥ अत्रत्रिवृत्समाश्लक्ष्णेतितिसृणांविशेषणं
गम्यते ॥ मनौतुत्रिवृत्समाश्लक्ष्णेतिमौंज्याएवेति ॥ तथाचमनुः ॥ मौंजीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला क्षत्रियस्यतुमौर्वीज्यावैश्यस्यशणतांतवीति ॥ तत्रत्रैगुण्यंसाधार

इतोप्यूर्ध्वंनसंस्कार्याःपतिताधर्मवर्जिताः॥ व्रात्यस्तोमेनयज्ञेनतत्पातित्यंपरिव्रजेत्॥ २३॥ सावित्रीपतितैःसार्धंसंबंधंनसमाचरेत्॥ ऐणं
चरौरवंबास्तंक्रमाच्चर्मद्विजन्मनाम्॥ २४॥ वसीरन्नानुपूर्व्येणशाणक्षौमाविकानिच॥ द्विजस्यमेखलामौंजीमौर्वीचभुजजन्मनः॥ भवे
त्रिवृत्समाश्लक्ष्णाविशस्तुशणतांतवी॥ २५॥ मुंजाभावेविधातव्याकुशाश्मंतकबल्वजैः॥ ग्रंथिनैकेनसंयुक्तात्रिभिःपंचभिरेववा॥ २६॥
उपवीतंक्रमेणस्यात्कार्पासंशाणमाविकम्॥ त्रिवृदूर्ध्ववृतंतच्चभवेदायुर्विवृद्धये॥ २७॥ बिल्वपालाशयोर्दंडोब्राह्मणस्यनृपस्यतु॥ न्यग्रो
धबालदलयोःपीलूदुंबरयोर्विशः॥२८॥ आमौलिंवाऽऽललाटंवाऽऽनासमूर्ध्वप्रमाणतः॥ ब्रह्मक्षत्रविशांदंडस्त्वगाढ्योनाग्निदूषितः॥ २९॥
प्रदक्षिणंपरीत्याग्निमुपस्थायदिवाकरम्॥दंडाजिनोपवीताढ्यश्चरेद्भैक्ष्यंयथोदितम्॥३०॥ मातृमातृष्वसृस्वसृपितृस्वसृपुरःसराः॥प्रथमं
भिक्षणीयाःस्युरेतायाचननोवदेत्॥ ३१॥ यावद्वेदमधीतेचचरन्वेदव्रतानिच॥ ब्रह्मचारीभवेत्तावदूर्ध्वंस्नातोगृहीभवेत्॥ ३२॥ प्रोक्तोसा
वुपकुर्वाणोद्वितीयस्तत्रनैष्ठिकः॥ तिष्ठेत्तावद्गुरुकुलेयावत्स्यादायुषःक्षयः॥३३॥ गृहाश्रमंसमाश्रित्ययःपुनर्ब्रह्मचर्यभाक्॥ नासौयतिर्वन
स्थोवास्यात्सर्वाश्रमवर्जितः॥ ३४॥ अनाश्रमीनतिष्ठेतदिनमेकमपिद्विजः॥ आश्रमंतुविनातिष्ठन्प्रायश्चित्तीयतोहिसः॥ ३५॥

णमेव ॥ त्रिगुणप्रदक्षिणामेखलेतिसाधारण्येनप्रचेतसात्रैगुण्याभिधानात् ॥२५॥ मुंजाभावइति ॥ मुंजाद्यभावइत्यर्थः ॥ विधातव्याइतिबहुवचनांतोवापाठः ॥ पंचभिर्वेतिवाशब्द
प्रयोगान्नविप्रादिभिःक्रमेणसंबंधःकिंतुसर्वत्रयथाकुलाचारसंबंधः ॥ अश्मंतकःमालूयात्तृणम् ॥ बल्वजःवागयीतिप्रसिद्धः ॥ २६ ॥ ऊर्ध्ववृतंदक्षिणावर्त्तितम् ॥ २७ ॥ बालदलः
खदिरः ॥ पीलुर्गुडफलः ॥ २८ ॥ २९ ॥ यथोदितंपूर्वोक्तप्रकारेणोक्तम् ॥ ३० ॥ ननोवदेन्नास्तीतिनब्रूयात् ॥ याचैनंनावमानयेदितिपाठेएनंब्रह्मचारिणंनावमानयेत्प्रत्याख्यानेन ॥
एनामितिपाठेएनांभिक्षाम् ॥ ३१ ॥ वेदव्रतानिगुरुशुश्रूषादीनि ॥ ऊर्ध्वंवेदपाठसमाप्त्यनंतरम् ॥ ३२ ॥ असौपूर्वोक्तः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ वेदश्चयज्ञश्चादिर्यस्यलिंगस्यचिह्नस्यतत्तथा ॥ वेदयष्ट्यादीतिपाठश्चित्यः ॥ ३७ ॥ उपलक्षणंचिह्नम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ केशांतंसमावर्तनम् ॥ ४० ॥ एकामुख्याकेवला ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ बहिर्नदीतीरादौ ॥४४ ॥ अत्यब्दमिति ॥ इत्यनेनप्रकारेण ॥ अत्यब्दंकिंचिदधिकंसंवत्सरम् ॥ अत्यब्दमेतदितिक्वचित्पाठः ॥ प्रतिघस्रंप्रतिदिनम् ॥ व्योममूर्तिः

जपंहोमंव्रतंदानंस्वाध्यायंपितृतर्पणम् ॥ कुर्वाणोथाश्रमभ्रष्टोनासौतत्फलमाप्नुयात् ॥ ३६ ॥ मेखलाजिनदंडाश्चलिंगंस्याद्ब्रह्मचारिणः ॥ गृहिणोवेदयज्ञादिनखलोमवनस्थितेः ॥ ३७ ॥ त्रिदंडादियतेरुक्तमुपलक्षणमत्रवै ॥ एतल्लक्षणहीनस्तुप्रायश्चित्तीदिनेदिने ॥ ३८ ॥ जीर्णकमंडलुंदंडमुपवीताजिनेअपि ॥ अप्स्वेवतानिनिक्षिप्यगृह्णीतान्यच्चमंत्रवत् ॥ ३९ ॥ विदध्यात्षोडशेवर्षेकेशांतंकर्मचक्रमात् ॥ द्वाविंशेचचतुर्विंशेगार्हस्थ्यप्रतिपत्तये ॥ ४० ॥ तपोयज्ञव्रतेभ्यश्चसर्वस्माच्छुभकर्मणः ॥ द्विजातीनांश्रुतिस्त्वेकाहेतुर्निःश्रेयसश्रियः ॥ ४१ ॥ वेदारंभेविसर्गेचविदध्यात्प्रणवंसदा ॥ अफलोऽनोंकृतोयस्मात्पठितोपिनसिद्धये ॥ ४२ ॥ वेदस्यवदनंप्रोक्तंगायत्रीत्रिपदापरा ॥ तिसृभिः प्रणवाद्याभिर्महाव्याहृतिभिःसह ॥ ४३ ॥ सहस्रंसाधिकंकिंचित्त्रिकमेतज्जपन्यमी ॥ मासंबहिःप्रतिदिनंमहाघादपिमुच्यते ॥ ४४ ॥ अत्यब्दमितियोभ्यस्येत्प्रतिघस्रमनन्यधीः ॥ सव्योममूर्तिःशुद्धात्मापरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ४५ ॥ त्रिवर्णमयमोंकारंभूर्भुवःस्वरितित्रयम् ॥ पादत्रयंचसाविञ्याख्रयोवेदाअदूदुहन् ॥ ४६ ॥ एतदक्षरमेनांचजपेद्व्याहृतिपूर्विकाम् ॥ संध्ययोर्वेदविद्विप्रोवेदपुण्येनयुज्यते ॥ ४७ ॥ विधिक्रतोर्दशगुणंजपस्यफलमश्नुते ॥ विधिक्रतोर्दशगुणोजपक्रतुरुदीरितः ॥ ४८ ॥ उपांशुस्तच्छतगुणःसहस्रोमानसस्ततः ॥ ४९ ॥ अधीत्यवेदान्वेदौवावेदंवाशक्तितोद्विजः ॥ सुवर्णपूर्णधरणीदानस्यफलमश्नुते ॥ ५० ॥ श्रुतिमेवसदाभ्यस्येत्तपस्तप्तुंद्विजोत्तमः ॥ श्रुत्यभ्यासोहिविप्रस्यपरमंतपउच्यते ॥ ५१ ॥

शुद्धशरीरःपरिपूर्णरूपोवा ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ विधिक्रतोरिति ॥ विधिनानुष्ठितक्रतुर्विधिक्रतुर्दर्शपौर्णमासादिस्तस्यदशगुणंफलंप्रणवादीनांजपस्ययत्तदश्नुतेप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ तत्र हेतुमाह ॥ विधीति ॥ ४८ ॥ ततउपांशुजपक्रतोः ॥ उपांशुरस्पष्टः ॥ स्मृतइतिक्वचित् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ तपस्तप्तुंतपःकर्त्तुम् ॥ तपस्तप्यन्नितिक्वचित् ॥ ५१ ॥

ग्रामक्रोडींग्रामसूकरीम् ॥ दुधुक्षतिदोग्धुमिच्छति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५॥ आहवनीयाद्यग्न्युत्पादकंकर्मअग्न्याधेयम् ॥ पाकयज्ञान्पक्वनवसस्यनिमित्तान्अष्टकादीन्वा
॥ ५६ ॥ ५७॥ ५८ ॥ कृत्तिमयश्चर्ममयः ॥ ५९ ॥ द्विजोविप्रादिः॥ विप्रइतिपाठेविप्रइतिक्षत्रियवैश्ययोरुपलक्षणम्॥ पुनर्मामित्यृचमिति ॥ पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतामृचंवारत्र

हित्वाश्रुतेरध्ययनंयोन्यत्पठितुमिच्छति॥ सदोग्ध्रींधेनुमुत्सृज्यग्रामक्रोडींदुधुक्षति ॥ ५२ ॥ उपनीयचवैशिष्यंवेदमध्यापयेद्द्विजः ॥ सक
ल्पंसरहस्यंचतमाचार्यंविदुर्बुधाः॥ ५३॥ योध्यापयेदेकदेशंश्रुतेरंगान्यथापिवा॥ वृत्त्यर्थंसउपाध्यायोविद्वद्भिःपरिगीयते ॥ ५४ ॥ यथावि
धिनिषेकादियःकर्मकुरुतेद्विजः॥ संभावयेत्तथान्नेनगुरुःसइहकीर्त्यते ॥ ५५ ॥ अग्न्याधेयंपाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान्॥ यःकरोति
वृतोयस्यसतस्यर्त्विगिहोच्यते॥ ५६॥ उपाध्यायाद्दशाचार्यआचार्यात्तुशतंपिता ॥ सहस्रंतुपितुर्मातागौरवेणातिरिच्यते ॥ ५७ ॥ विप्रा
णांज्ञानतोज्यैष्ठ्यंबाहुजानांतुवीर्यतः॥ वैश्यानांधान्यधनतःपज्जातानांतुजन्मतः ॥ ५८ ॥ यथादारुमयोहस्तीयथाकृत्तिमयोमृगः ॥ तथा
विप्रोऽनधीयानस्त्रयोऽमीनामधारिणः ॥ ५९ ॥ स्वप्नेसिक्त्वाब्रह्मचारीद्विजःशुक्रमकामतः ॥ स्नात्वार्कमर्चयित्वात्रिःपुनर्मामित्यृचंजपेत्
॥ ६० ॥ स्वधर्मनिरतानांचवेदयज्ञक्रियावताम्॥ ब्रह्मचारीचरेद्भैक्ष्यंवेश्मसुप्रयतोऽन्वहम्॥ ६१ ॥ अकृत्वाभैक्ष्यचरणमसमिध्यहुताशन
म्॥ अनातुरःसप्तरात्रमवकीर्णिव्रतंचरेत्॥ ६२ ॥ यथेष्टचेष्टोनभवेद्गुरोर्नयनगोचरे ॥ ननामपरिगृह्णीयात्परोक्षेप्यविशेषणम्॥ ६३ ॥ गु
रुर्निंदाभवेद्यत्रपरिवादस्तुयत्रच॥ श्रुतीपिधायवास्थेयंयातव्यंवाततोन्यतः॥ ६४॥ खरोगुरोःपरीवादाच्छ्वाभवेद्गुरुनिंदकः ॥ मत्सरीक्षुद्र
कीटःस्यात्परिभोक्ताभवेत्कृमिः॥ ६५॥ नाभिवाद्यागुरोःपत्नीस्पृष्ट्वांघ्रीयुवतीसती॥ क्वापिविंशतिवर्षेणज्ञातृणागुणदोषयोः॥ ६६ ॥ स्व
भावश्चंचलःस्त्रीणांदोषःपुंसामतःस्मृतः॥ प्रमदासुप्रमाद्यंतिक्वचिन्नैवविपश्चितः॥ ६७॥

यंजपेत्॥ ६० ॥ वेश्मसुगृहस्थाश्रमेषु ॥ ६१ ॥ अवकीर्णिव्रतंप्रायश्चित्तम्॥ ६२ ॥ अविशेषणंविशेषणरहितंकेवलमित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ परिभोक्ताअग्रतोभोक्ता ॥ ६५ ॥
ज्ञातृणाज्ञात्रा ॥ ज्ञानिनेतिक्वचित्॥ जानतेतिचान्यत्र ॥ पक्षत्रयेपिगुणदोषयोरितिकर्मणिषष्ठी ॥ ६६ ॥ अतश्चंचलस्वभावात्॥ प्रमाद्यंतिविश्वासयंतीत्यर्थः ॥ ६७ ॥

विश्वासागमनेहेतुर्विद्वांसमिति ॥ धर्षयंतिक्षोभयंति ॥ अलंसर्वप्रकारेण ॥ तदेवाह ॥ स्ववशमिति ॥ ६८ ॥ एकांतशीलताएकत्रस्थितिर्नकर्तव्येतिशेषः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ जपन्गा

विद्वांसमप्यविद्वांसंयतस्ताधर्षयंत्यलम्॥ स्ववशंवापिकुर्वंतिसूत्रबद्धशकुंतवत्॥६८॥ नमात्रानदुहित्रावानस्वस्रैकांतशीलता॥ बलवंती
द्रियाण्यत्रमोहयंत्यपिकोविदान्॥६९॥ प्रयत्नेनखनन्यद्वद्भूमेर्वार्यधिगच्छति॥ शुश्रूषयागुरोस्तद्वद्विद्यांशिष्योधिगच्छति॥७०॥ शयानम
भ्युदयतेत्रभ्रश्चेद्ब्रह्मचारिणम्॥ प्रमादादथनिम्लोचेज्जपन्नुपवसेद्दिनम्॥ ७१ ॥ सुतस्यसंभवेक्लेशंसहेतेपितरौचयत्॥ शक्यावर्षशतेनापि
नोकर्तुंतस्यनिष्कृतिः॥ ७२ ॥ अतस्तयोःप्रियंकुर्याद्गुरोरपिचसर्वदा॥ त्रिषुतेषुसुतुष्टेषुतपःसर्वंसमाप्यते॥ ७३ ॥ तेषांत्रयाणांशुश्रूषापरमं
तपउच्यते॥ तानतिक्रम्ययत्कुर्यात्तन्नसिद्ध्येत्कदाचन॥ ७४ ॥ त्रीनेवामून्समाराध्यत्रीँल्लोकान्सजयेत्सुधीः॥ देववद्दिविदीव्येततेषांतोषंवि
वर्धयन्॥ ७५ ॥ भूर्लोकंजननीभक्त्याभुवर्लोकंतथापितुः॥ गुरोःशुश्रूषणात्तद्वत्स्वर्लोकंचजयेत्कृती॥ ७६ ॥ एतदेवनृणांप्रोक्तंपुरुषार्थचतु
ष्टयम्॥ यदेतेषांहिसंतोषउपधर्मोन्यउच्यते ॥ ७७ ॥ अधीत्यवेदान्वेदौवावेदंवापिक्रमाद्द्विजः ॥ अप्रस्खलद्ब्रह्मचर्योगृहाश्रममथाश्रयेत्
॥ ७८ ॥ अविप्लुतब्रह्मचर्योविश्वेशानुग्रहाद्भवेत् ॥ अनुग्रहश्चवैश्वेशःकाशीप्राप्तिकरःपरः॥ ७९ ॥ काशीप्राप्त्याभवेज्ज्ञानंज्ञानान्निर्वाणमृ
च्छति॥ निर्वाणार्थंप्रयत्नोहिसदाचारस्यधीमताम्॥ ८० ॥ सदाचारोगृहेयद्वन्नतथास्त्याश्रमांतरे॥ विद्याजातंपठित्वांतेगृहस्थाश्रममाश्र
येत्॥८१॥ गृहाश्रमात्परंनास्तियदिपत्नीवशंवदा॥ आनुकूल्यंहिदंपत्योस्त्रिवर्गोदयहेतवे॥८२॥ आनुकूल्यं[1]कलत्रंचेत्त्रिदिवेनापिकिंततः॥
प्रातिकूल्यंकलत्रंचेन्नरकेणापिकिंततः॥८३॥

यत्रीमितिशेषः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ तान्पित्रादीन् ॥ तानीतिपाठेतेषांशुश्रूषादीनीत्यर्थः ॥ ७४ ॥ सुधीर्धार्मिकः ॥ सदेतिपाठेसदासमाराध्येतिसंबंधः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥
॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ऋच्छतिप्राप्नोति ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ततआनुकूल्यात्तदेतिवा ॥ एवमग्रेपि ॥ ८३ ॥

---

[1] आनुकूल्यमित्यस्यार्शआद्यचिआनुकूल्यवदित्यर्थः एवंप्रतिकूल्यमित्यस्यापि उभयत्राप्यनुकूलंप्रतिकूलमितिपाठश्चेत्सुगमम्

साचेति॥साचभार्यायाविनीतातथाचसति त्रिवर्गोविनयश्चध्रुवंस्यादित्यर्थः ॥ विनीताचेदितिक्वचित्पाठः ॥ त्रिवर्गस्तत्रवैइतिक्वचित् ॥ त्रिवर्गविनयेदितिचान्यत्र ॥ तत्रविनयेद्विशेषेण
प्रापयेदित्यर्थः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ तपस्विनीसंतमाऽहाराभावेनजलवासाद्वा ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ पर्वतश्चऋक्षंचनक्षत्रंचऋक्षश्चभल्लूकइतिवा वृक्षश्चतदा

गृहाश्रमःसुखार्थायभार्यामूलंचतत्सुखम् ॥ साचभार्याविनीतायात्रिवर्गोविनयोध्रुवम् ॥ ८४ ॥ जलौकयोपमीयंतेप्रमदामंदबुद्धिभिः ॥
मृगीदृशांजलौकानांविचारान्महदंतरम् ॥ ८५ ॥ जलौकाकेवलंरक्तमाददानातपस्विनी ॥ प्रमदासर्वदादत्तेचित्तंवित्तंबलंसुखम् ॥ ८६ ॥
दक्षाप्रजावतीसाध्वीप्रियवाक्वशंवदा ॥ गुणैरमीभिःसंयुक्तासाश्रीःस्त्रीरूपधारिणी ॥ ८७॥ गुरोरनुज्ञयास्नात्वाव्रतंवेदंसमाप्यच ॥ उद्वहे
ततोभार्यांसवर्णांसाधुलक्षणाम् ॥ ८८ ॥ जनेतुरसगोत्रायामातुर्याप्यसपिंडका ॥ दारकर्मणियोग्यासाद्विजानांधर्मवृद्धये ॥ ८९ ॥
स्त्रीसंबंधेप्यपस्मारिक्षयिश्वित्रिकुलंत्यजेत् ॥ अभिशस्तिसमायुक्तंतथाकन्याप्रसूंत्यजेत् ॥ ९० ॥ रोगहीनांभ्रातृमतींस्वस्माल्किंचिल्लघी
यसीम् ॥ उद्वहेतद्विजोभार्यांसौम्यास्यांमृदुभाषिणीम् ॥ ९१ ॥ नपर्वतर्क्षवृक्षाङ्कांननदीसर्पनामिकाम् ॥ नपक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नींसौम्याख्यामु
द्वहेत्सुधीः ॥ ९२ ॥ नचातिरिक्तहीनांगींनातिदीर्घांनवाकृशाम् ॥ नालोमिकांनातिलोमांनास्निग्धस्थूलमौलिजाम् ॥ ९३ ॥ मोहात्समुपयच्छे
तकुलहीनांनकन्यकाम् ॥ हीनोपयमनाद्यातिसंतानमपिहीनताम् ॥ ९४ ॥ लक्षणानि[1]परीक्ष्यादौततःकन्यांसमुद्वहेत् ॥ सुलक्षणासदाचारा
पत्युरायुर्विवर्धयेत् ॥ ९५ ॥ ब्रह्मचारिसमाचारइतितेसमुदीरितः ॥ घटोद्भवप्रसंगेनस्त्रीलक्षणमथब्रुवे ॥ ९६ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणे
काशीखंडेषट्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ङ्कांतदाख्यामित्यर्थः ॥ सर्पाश्चोर्निष्फणसफणत्वेनावांतरभेदस्तत्राहयोनागाः ॥ प्रेष्यनाम्नींदास्यसूचकनाम्नीम ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ॥ इतिश्रीकाशीखंडटीकायां
षट्त्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

---

[1] निरीक्ष्येतिक्वचित्पाठः

त्रिंशत्तमेथसप्तोर्ध्वेऽध्यायेतीवमनोरमे ॥ लक्षणंवर्ण्यतेस्त्रीणांमृगीदृग्भिर्हतात्मनाम् ॥ १ ॥ ननुनिवृत्तिमार्गंविहायकिमित्यतिबीभत्सितंब्रह्मज्ञानप्रतिकूलंस्त्रीयोन्यादिवर्णनंनिरूप्यते भगवताव्यासेन ॥ तथाचोक्तंभाष्यकारेण ॥ स्त्रीपिंडसंपर्ककलुषितचेतसोब्रह्मनजानंतीति ॥ सत्यम् ॥ किंतुगुडजिह्विकान्यायेनबहिर्मुखानांविश्वेश्वरकथायांप्रवृत्त्यर्थमितिब्रूमः ॥ तथाचभागवतेमैत्रेयंप्रतिविदुरवचनम् ॥ मुनिर्विवक्षुर्भगवद्गुणानांसखापितेभारतमाहकृष्णः यस्मिन्नृणांग्राम्यसुखानुवादैर्मतिर्गृहीतातुहरेःकथायामिति ॥ अपिरत्रभिन्नक्रमेभारतमपीत्यनेनसंबध्यमानःपुराणानिसमुच्चिनोति ॥ हरेरित्यर्थपरोनिर्देशः ॥ पूर्वाध्यायांतेस्त्रीलक्षणमथब्रुवइत्युक्तमतस्तदेवसहेतुकमनुक्रामति ॥ सदागृहीति ॥ १ ॥ तत्रप्रथमंलक्षणाधिकरणंनिर्दिशति ॥ वपुरिति ॥ वपुर्ह्रस्वाद्यवयवरहितम् ॥ आवर्तःपाणिनाभ्यादौरोम्णांदक्षिणावर्तः ॥ छायाकांतिः ॥ सत्वमंतःकरणंपरपुरुषोपस्थितौमनोनिवारणकारणंगुणविशेषो

स्कंदउवाच॥ ॥सदागृहीसुखंभुंक्तेस्त्रीलक्षणवतीयदि॥ अतःसुखसमृद्ध्यर्थमादौलक्षणमीक्षयेत्॥१॥ वपुरावर्तगंधाश्चछायासत्वंस्वरो
गतिः॥ वर्णश्चेत्यष्टधाप्रोक्ताबुधैर्लक्षणभूमिका॥ २ ॥ आपादतलमारभ्ययावन्मौलिरुहंक्रमात्॥ शुभाशुभानिवक्ष्यामिलक्षणानिमुने
शृणु॥ ३॥ आदौपादतलंरेखास्ततोंगुष्ठांगुलीनखाः॥ पृष्ठंगुल्फद्वयंपार्ष्णीजंघेरोमाणिजानुनी॥ ४॥

वा ॥ वर्णोंगौरादिः ॥ अष्टधाऽष्टप्रकारालक्षणभूमिकालक्षणस्थानम् ॥ २ ॥ वपुषोलक्षणंवक्तुंप्रतिजानीते ॥ आपादेति ॥ यावन्मौलिरुहंयावत्केशम् ॥३ ॥ शरीरस्यप्रत्यंगंलक्षणंवक्तुमंगानिकथयति ॥ आदावितिषड्भिः ॥ योषिदेवंभूतेतिषष्ठेनान्वयः ॥ कथंभूताषडुत्तराषष्टिःषडधिकषष्ट्यवयवयुक्तेत्यर्थः ॥ कासेत्यतआह अंगलक्षणसत्खनिःशुभाशुभांगलक्षणसत्स्थानंसमीचीनाभूमिरित्यर्थः ॥ यद्वा षष्टिरेवविशेष्याषडधिकषष्ट्यवयवेत्यर्थः ॥ कासेत्यतआहांगलक्षणसत्खनिरिति ॥ तान्येवषडधिकानिषष्ट्यंगानिलक्षणस्थानानिदर्शयति ॥ पादतलमित्यादिना ॥ पादश्चतलंचेतिपादतलमित्येकवद्भावः ॥ पादतलेइतिपाठेद्विवचनम् ॥ रेखादिपंचकंपादस्यैव ॥ अंगुष्ठश्चांगुलीचनखश्चेतितेतथा ॥ गुल्फद्वयंपादग्रंथिद्वयम् ॥ पार्ष्णीप्रायोगुल्फयोरधःपादयोःपश्चाद्भागौ ॥ जंघेप्रसृतेजानुनोरधोभागौ ॥ जानुनीऊरूपर्वाणौआ[1]पुइतिख्यातावित्यर्थः तद्ग्रंथीघुटिकेगुल्फौपुमान्पार्ष्णिस्तयोरधः जंघातुप्रसृताजानूरुपर्वाष्ठीवदस्त्रियामित्यमरः ॥ ४ ॥

---

[1] पुस्तकांतरेआधुइतिख्यातावित्यपिपाठः

ऊरूसक्थिनीजानुनोरुपरिभागौ ॥ कटीउन्नतमांसखंडेश्रोण्यावितियावत् ॥ नितंबौचस्त्रीकट्योःपश्चाद्भागौकटिःश्रोणिःककुद्मती पश्चान्नितंबःस्त्रीकट्याइत्यमरः ॥ स्फिचौकटिप्रोथौ ॥ स्त्रियांस्फिचौकढिप्रोथावित्यमरः ॥ नितंबश्चस्फिक्चेतिसमाहारत्वादेकवद्भावः ॥ भगोभगंयोनिरित्यर्थः ॥ भगंयोनिर्द्वयोरित्यमरः ॥ नितंबस्फिग्भगाइतिक्वचित्पाठः ॥ जघनंस्त्रीकट्याःपुरोभागः ॥ स्त्रीकट्याःक्लीबेतुजघनंपुरइत्यमरः ॥ बस्तिर्नाभेरधोभागः ॥ बस्तिर्नाभेरधोद्वयोरित्यमरः ॥ जघनंचबस्तिश्चतेतथा ॥ नाभिःप्रसिद्धा ॥ कुक्षिद्वयंजठरद्वयम् ॥ पिचंडकुक्षीजठरोदरंतुंडमित्यमरः ॥ पार्श्वंचबाहुमूलस्याधोभागः ॥ पार्श्वमस्त्रीतयोरधइत्यमरः ॥ उदरंच यद्यपिकुक्ष्युदरयोःपर्यायत्वंतथापिमध्यप्रदेशउदरंतदुभयपार्श्वप्रदेशःकुक्षिरितिज्ञातव्यम् ॥ अतएवकुक्षिद्वयमितिद्वयपदंप्रागुक्तम् ॥ मध्यंचमध्यमम् ॥ मध्यमंचावलग्नंचमध्योस्त्रीद्वौपरौद्वयोरित्यमरः ॥ वलित्रयंच ॥ त्रयपदंशुभलक्षणाभिप्रायेणनोद्देशमात्रापेक्षया ॥ समाहारत्वादेकवद्भावः ॥ ५ ॥ रोमालीरोमपंक्तिः ॥ हृदयंहृदाधारउदरादूर्ध्वप्रदेशः ॥ वक्षउरः ॥ उरोवत्संचवक्षश्चेत्यमरः ॥ वक्षोजद्वयंस्तनद्वयम् ॥

ऊरूकटीनितंबस्फिग्भगोजघनबस्तिके ॥ नाभिःकुक्षिद्वयंपार्श्वोदरमध्यवलित्रयम् ॥ ५ ॥ रोमालीहृदयंवक्षोवक्षोजद्वयचूचुकम् ॥ जत्रु
स्कंधांसकक्षादोर्मणिबंधकरद्वयम् ॥ ६ ॥ पाणिपृष्ठंपाणितलंरेखांगुष्ठांगुलीनखाः ॥ पृष्ठिःकृकाटिकाकंठेचिबुकंचहनूद्वयम् ॥ ७ ॥ कपोलौ
वक्त्रमधरोत्तरोष्ठौद्विजाजिह्विकाः ॥ घंटिकातालुहसितंनासिकाक्षुतमक्षिणी ॥ ८ ॥

चूचुकंकुचाग्रम् चूचुकंतुकुचाग्रंस्यादित्यमरः ॥ वक्षोजद्वयंचूचुकंचेत्येकवद्भावः ॥ जत्रुस्कंधस्यसंधिः ॥ संधीतस्यैवजत्रुणीत्यमरः ॥ स्कंधश्चभुजशिरः ॥ स्कंधोभुजशिरोंसोऽस्त्रीत्यमरः ॥ अंसश्चतस्यैवोपरिभागइत्यवांतरभेदान्नपौनरुक्त्यम् ॥ कक्षश्चबाहुमूलम् ॥ बाहुमूलेउभेकक्षावित्यमरः ॥ तेतथा ॥ दोर्हस्तः ॥ भुजबाहूप्रकोष्ठोदोरित्यमरः ॥ मणिबंधकरद्वयंतत्पर्यंतंहस्तद्वयमित्यर्थः ॥ ६ ॥ पृष्ठिःपृष्ठम् कृकाटिकाचअवटुःपृष्ठवंशस्योपरिभागोघोंटइतिगौडेप्रसिद्धः ॥ अवटुर्घाटाकृकाटिकेत्यमरः ॥ कंठश्चगलः ॥ कंठोगलइत्यमरः ॥ तेतथा ॥ क्लीबत्वमार्षम् ॥ कृकाढिकाकंठइतिपाठेपृथक्पदम् ॥ चिबुकमधरस्याधोभागः ॥ अधस्ताच्चिबुकमित्यमरः ॥ हनुःकपोलयोःपरभागः ॥ तत्पराहनुरित्यमरः ॥ ७ ॥ कपोलौगंडौ ॥ गंडौकपोलावित्यमरः ॥ अधरश्चउत्तरोष्ठश्चअधरोत्तरोष्ठौरदनच्छदौ ॥ उत्तरपदंतुस्पष्टार्थम् ॥ यद्वा अधरोत्तरौचयावोष्ठौ ॥ ओष्ठाधरौतुरदनच्छदौदशनवाससीइत्यमरः ॥ द्विजादंताश्चजिह्विकाचजिह्वातास्तथा ॥ घंटिकाजिह्वायाअधोभागः ॥ तालुकाकुदंजिह्वातउपरिप्रदेशः ॥ तालुतुकाकुदमित्यमरः ॥ हसितंहास्यम् ॥ क्षुतंक्षुत् ॥ स्त्रीक्षुत्क्षुतंक्षवःपुंसीत्यमरः ॥ ८ ॥

---

१ पाणिसंबंधिनइत्यर्थः २ घांडइतिइत्यपिपाठः

पक्ष्मनेत्ररक्षकं ॥ भ्रूर्दृशउपरिवर्तमानावयवविशेषः ऊर्ध्वंदृग्भ्यांभ्रुवौस्त्रियामित्यमरः ॥ कर्णौचभालंचललाटंतानितथा ॥ मौलिश्चशिरःसीमंतश्चसिंदूराधारकेशवेशविस्तारवि
शेषः ॥ मौलिजाश्चकेशास्तेतथा ॥ ९ ॥ तंत्रेणपादतलयोःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ स्त्रीणामितिद्वयेन ॥ मांसलंमांसयुक्तंमांसैःसुललितमित्यर्थः ॥ १० ॥ खंडितप्रतिबिंबकंवालु
कादावजातचिह्नम् ॥ एवंशुभाशुभलक्षणद्वयमुक्तम् ॥११॥ पादतलरेखायाःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ चक्रेतिद्वाभ्याम् ॥ स्वस्तिकंत्रिकोणरेखाविशेषः ॥ क्षितिपांगनाराजपत्नी ॥ त

पक्ष्मभ्रूकर्णभालानिमौलिसीमंतमौलिजाः ॥ षष्टिःषडुत्तरायोषिदंगलक्षणसत्खनिः ॥ ९ ॥ स्त्रीणांपादतलंस्निग्धंमांसलंमृदुलंसमम् ॥
अस्वेदमुष्णमरुणंबहुभोगोचितंस्मृतम् ॥१०॥ रूक्षंविवर्णंपरुषंखंडितप्रतिबिंबकम् ॥ सूर्पाकारंविशुष्कंचदुःखदौर्भाग्यसूचकम् ॥११॥
चक्रस्वस्तिकशंखाब्जध्वजमीनातपत्रवत् ॥ यस्याःपादतलेरेखासाभवेत्क्षितिपांगना ॥ १२ ॥ भवेदखंडभोगायोर्ध्वामध्यांगुलिसंगता ॥ रे
खाखुसर्पकाकाभादुःखदारिद्र्यसूचिका ॥१३॥ उन्नतोमांसलोंगुष्ठोवर्तुलोतुलभोगदः ॥ वक्रोह्रस्वश्चचिपिटःसुखसौभाग्यभंजकः ॥१४॥
विधवाविपुलेनस्याद्दीर्घांगुष्ठेनदुर्भगा ॥ मृदवोंगुलयःशस्ताघनावृत्ताःसमुन्नताः ॥ १५ ॥ दीर्घांगुलीभिःकुलटाकृशाभिरतिनिर्धना ॥ ह्रस्वा
युष्याचह्रस्वाभिर्भुग्नाभिर्भुग्नवर्तिनी ॥१६॥ चिपिटाभिर्भवेद्दासीविरलाभिर्दरिद्रिणी ॥ परस्परंसमारूढाःपादांगुल्योभवंतिहि ॥१७॥ हत्वा
बहूनपिपतिन्परप्रेष्यातदाभवेत् ॥ यस्याःपथिसमायांत्यारजोभूमेःसमुच्छलेत् ॥१८॥ सापांसुलाप्रजायेतकुलत्रयविनाशिनी ॥ यस्याःक
निष्ठिकाभूमिंनगच्छंत्याःपरिस्पृशेत् ॥ १९ ॥ सानिहत्यपतिंयोषाद्वितीयंकुरुतेपतिम् ॥ अनामिकाचमध्याचयस्याभूमिंनसंस्पृशेत् ॥२०॥

दुक्तंसामुद्रिके ॥ यस्याःपाणितलेपद्मंपादेचैवविशेषतः चामरंशंखचक्रंचसापिराज्ञीभविष्यतीति ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वाऊर्ध्वगामिनी ॥ आखुर्मूषकश्चसर्पश्चकाकश्चतेषामाभाआकारो
यस्याःसारेखादुःखदारिद्र्यसूचिकेत्यन्वयः ॥ नख्यहीतिपाठेनखीजंतुविशेषः ॥१३ ॥ पादांगुष्ठस्यशुभेलक्षणेआह ॥ उन्नतइतिसार्धेन ॥ चिपिटःचिपिटकाकारः ॥ चेमढइतिलोके
प्रसिद्धइत्यर्थः ॥ १४ ॥ अंगुलीनांशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ मृदवइतिसार्द्धैरष्टभिः ॥ १५ भुग्नाभिःकुटिलाभिः ॥ भुग्नवर्तिनीकुटिलव्यवहारवर्तिनी ॥१६ ॥ १७ ॥ परप्रेष्यापराधी
ना ॥ समुच्छलेदूर्ध्वंगच्छेत् ॥ १८ ॥ पांसुलाव्यभिचारिणी ॥ नपरिस्पृशेदित्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥

---

१ चेपटइतिपुस्तकांतरे

आद्याऽनामिकास्पृष्टभूमिका ॥ द्वितीयामध्यमाऽस्पृष्टभूमिका ॥ तेअनामिकामध्येहीनेरहितेन्यूनेवा ॥ २१ ॥ अंगुष्ठाव्यतिरेकिणीअंगुष्ठेनसंबद्धा ॥ अंगुष्ठव्यतिरेकिणीतिपाठेअंगुष्ठेनात्यंतभिन्नाविरला ॥ अंगुष्ठादतिरेकिणीतिपाठेअंगुष्ठादपिदीर्घेत्यर्थः ॥ कन्यैवाऽविवाहितैव ॥ कुलटापुंश्चलो ॥ २२॥ पादनखानांशुभलक्षणमाह ॥ स्निग्धाइति ॥ एतद्विपरीताअशुभाइत्यर्थः ॥ एतदुक्तंभवति ॥ एवमन्यत्रापियत्रयत्राशुभलक्षणंनोक्तंतत्रतत्रार्थाज्ज्ञातव्यं ॥ २३ ॥ पादपृष्ठस्यशुभाशुभलक्षणेआह ॥ राज्ञीत्वेतिद्वयेन ॥ २४ ॥ २५॥ पादग्रंथ्यपरपर्यायस्यगुल्फस्यशुभाशुभलक्षणेआह ॥ गूढावित्येकेन स्थपुटौनिम्नौ ॥ सुपुष्टावितिपाठेस्थूलावित्यर्थः ॥ दृश्यौप्राकृतौकुत्सितावितियावत् ॥ यद्वा दृशौनेत्रेपश्यतस्त

पतिद्वयंनिहंत्याद्याद्वितीयाचपतित्रयम् ॥ पतिहीनत्वकारिण्यौहीनेतेद्वेइमेयदि ॥ २१ ॥ प्रदेशिनीभवेद्यस्याअंगुष्ठाव्यतिरेकिणी ॥ कन्यैव कुलटासास्यादेषएवविनिश्चयः ॥ २२ ॥ स्निग्धाःसमुन्नतास्ताम्रावृत्ताःपादनखाःशुभाः ॥ २३ ॥ राज्ञीत्वसूचकंस्त्रीणांपादपृष्ठंसमुन्नतम् ॥ अस्वेदमशिराढ्यंचमसृणंमृदुमांसलम् ॥ २४ ॥ दरिद्रामध्यनम्रेणशिरालेनसदाध्वगा ॥ रोमाढ्येनभवेद्दासीनिर्मांसेनचदुर्भगा ॥ २५ ॥ गूढौगुल्फौशिवायोक्तावशिरालौसुवर्तुलौ ॥ स्थपुटौशिथिलौदृश्यौस्यातांदौर्भाग्यसूचकौ ॥ २६ ॥ समपार्ष्णिःशुभानारीपृथुपार्ष्णिश्चदुर्भगा ॥ कुलटोन्नतपार्ष्णिस्याद्दीर्घपार्ष्णिश्चदुःखभाक् ॥ २७ ॥ रोमहीनेसमेस्निग्धेयज्जंघेक्रमवर्तुले ॥ साराजपत्नीभवतिविशिरेसुमनोहरे ॥ २८ ॥ एकरोमाराजपत्नीद्विरोमाचसुखावहा ॥ त्रिरोमारोमकूपेषुभवेद्वैधव्यदुःखभाक् ॥ २९ ॥ वृत्तंपिशितसंलग्नंजानुयुग्मंप्रशस्यते ॥ निर्मांसंस्वैरचारिण्यादरिद्रायाश्चविश्लथम् ॥ ३० ॥

नूकुरुतइतिदृश्यौनेत्रयोर्व्रीडाजनकावित्यर्थः ॥ २६ ॥ पादपश्चाद्भागस्यपार्ष्णेःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ समपार्ष्णिरित्येकेन ॥ २७ ॥ जानुगुल्फमध्यमभागस्यजंघाख्यस्यशुभलक्षणमाह ॥ रोमहीनइति ॥ यस्याःजंघेरोमहीनेभवतःसाराजपत्नीभवतीतिसंबंधः ॥ क्रमवर्तुलेअधोभागमारभ्योपर्युपरिकिंचित्किंचिदधिकस्थूलेइत्यर्थः ॥ समवर्तुलेइतिपाठेसमेउच्चनीचरहितेचतेवर्तुलेचेतितथा ॥ अर्थादेतद्विपरीतमशुभलक्षणमित्युक्तमेव ॥ २८ ॥ कूपोत्थस्यरोम्णःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ एकरोमेत्येकेन ॥ रोमकूपेष्वितित्रिष्वपिसंबंध्यते ॥ २९ ॥ जानुनःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ वृत्तमित्येकेन ॥ वृत्तंवर्तुलम् ॥ पिशितसंलग्नंमांसपिंडितं ॥ विश्लथमदृढम् ॥ ३० ॥

अवयवाः १२ ऊरोःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ विशिरैरितिद्वयेन ॥ करभाकारैर्मणिबंधादाकनिष्ठाद्धस्तस्यबहिर्भागसदृशैर्हस्तिशुंडाकारैरितिवा ॥ मसृणैश्चिक्कणैः ॥ घनैर्निबिडैः ॥
सुवृत्तैःसुवर्तुलैः ॥३१॥ चिपिटैर्निम्नैः ॥ मध्यच्छिद्रैर्मध्येशिरालैः मध्येछिद्राणिनिम्नस्थानानियेषांतैरितिवा ॥ ३२ ॥ कट्याःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ चतुर्भिरितिद्वयेन ॥ चतुरस्रा
चतुःकोणाआयतेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ विनतानम्रा ॥ संकटासम्यक्कठिनासंकीर्णावा ॥३४॥ नितंबस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ नितंबेत्येकेन ॥ तदन्यस्तद्विपरीतः ॥ अशर्मणेदुःखाय॥
॥ ३५ ॥ कटिप्रोथापरपर्यायायाःस्फिचःशुभलक्षणमाह ॥ कपित्थेत्येकेन ॥ कपित्थफलंश्रीफलाकारफलविशेषः ॥ ३६ ॥ भगस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ शुभइतिपंचभिः ॥ क

विशिरैःकरभाकारैरूरुभिर्मसृणैर्घनैः॥ सुवृत्तैरोमरहितैर्भवेयुर्भूपवल्लभाः ॥ ३१ ॥ वैधव्यंरोमशैरुक्तंदौर्भाग्यंचिपिटैरपि ॥ मध्यच्छिद्रै
र्महादुःखंदारिद्र्यंकठिनत्वचैः॥ ३२ ॥ चतुर्भिरंगुलैःशस्ताकटिर्विंशतिसंयुतैः ॥ समुन्नतनितंबाढ्याचतुरस्रामृगीदृशाम् ॥ ३३॥ विनता
चिपिटादीर्घानिर्मांसासंकटाकटिः॥ ह्रस्वारोमयुतानार्यादुःखवैधव्यसूचिका॥ ३४ ॥ नितंबबिंबोनारीणामुन्नतोमांसलःपृथुः॥ महाभो
गायसंप्रोक्तस्तदन्योऽशर्मणेमतः॥ ३५॥ कपित्थफलवद्वृत्तौमृदुलौमांसलौघनौ॥ स्फिचौवलिविनिर्मुक्तौरतिसौख्यविवर्धनौ॥ ३६॥ शु
भःकमठपृष्ठाभोगजस्कंधोपमोभगः॥ वामोन्नतस्तुकन्याजःपुत्रजोदक्षिणोन्नतः॥ ३७ ॥ आखुरोमागूढमणिःसुश्लिष्टःसंहतःपृथुः ॥ तुं
गःकमलपर्णाभःशुभोश्वत्थदलाकृतिः॥ ३८॥ कुरंगखुररूपोयश्चुल्लिकोदरसन्निभः॥ रोमशोविवृतास्यश्चदृश्यनासोतिदुर्भगः॥ ३९ ॥

मठपृष्ठाभःकूर्मपृष्ठवन्निबिडोदृढइतियावत् ॥ गजस्कंधोपमःकरिस्कंधवदुन्नतः ॥ कन्याजःकन्याजनकः ॥ पुत्रजःपुत्रजनकः ॥ ३७ ॥ आखूनांमूषकानामिवर्पिंगलानिरोमाणि
यस्यसतथा ॥ गूढोमणिरिवमणिर्वरांगत्वान्मध्यभागविशेषोयस्यसतथा ॥ सुश्लिष्टःसुनिबिडः ॥ संहतोदृढः ॥ पृथुर्विस्तीर्णः ॥ तुंगउच्चः ॥ कमलपर्णाभःपद्मपत्राकारः ॥ कमलव
र्णाभइतिक्वचित् ॥ कमलगर्भाभइतिचान्यत्र ॥ अश्वत्थदलाकृतिःपिप्पलपत्रसदृशः ॥ ३८ ॥ कुरंगखुररूपोहरिणशफतुल्यः ॥ तथाचश्रूयते ॥ अन्यत्रभीष्माद्गांगेयादन्यत्रचह
नूमतः हरिणीखुरमात्रेणचर्मणामोहितंजगदिति ॥ चुल्लिकोदरसन्निभःपाकाग्न्याधारमध्यसदृशः ॥ रोमशोरोमबहुलः ॥ विवृतास्योऽतिविस्तीर्णमुखः ॥ दृश्यास्थूलास्पष्टावानासाय
स्यसतथा ॥ अत्रनासानामाक्षतायायोनेर्मध्यप्रदेशः ॥ अतिदुर्भगोऽतिकुत्सितः ॥ अतिदुर्भगत्वेहेतुर्वा ॥ ३९ ॥

शंखावर्तःशंखसदृशःशंखवत्त्रिरेखाद्यंकितइतिवा ॥ गर्भंनेच्छतिवंध्याभवतीत्यर्थः ॥ खर्पराकारःभग्नघटखर्पराकारः ॥ तस्मैवहेयमुदकंघटखर्परेणेत्युक्तेः ॥ कर्पटाकारइतिपाठेत्र
स्त्रविशेषाकारइत्यर्थः ॥ तथाचदृश्यते ॥ करेकर्पटकेचैवआयसेताम्रभाजने भुंजन्भिक्षुर्नलिप्येतलिप्यतेतुपरिग्रहादिति ॥ ४० ॥ वंशवेतसपत्राभः वंशःप्रसिद्धो ॥ वेतसोवानी
रस्तयोःपत्रसदृशः ॥ गजस्येवरोमाणियस्यसतथा ॥ उच्चनासिकोदीर्घनासिकः ॥ विकटःकुत्सितः ॥ कुटिलाकारोवक्राकारः ॥ लंबगल्लुःदीर्घमुखाऽधोभागः ॥ अशुभइतिच्छेदः
॥ ४१ ॥ जघनस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ भगस्येतिद्वाभ्याम् ॥ भालंललाटंभगस्योपरिभागइत्यर्थः ॥ तुंगमांसलंतुंगंचतन्मांसलंमांसयुक्तंचतत्तथा ॥ मृदुलंकोमलम् ॥ दक्षिणा

शंखावर्तोभगोयस्याःसागर्भमिहनेच्छति ॥ चिपिटःखर्पराकारःकिंकरीपददोभगः ॥ ४० ॥ वंशवेतसपत्राभोगजरोमोच्चनासिकः ॥ वि
कटःकुटिलाकारोलंबगल्लुस्तथाऽशुभः ॥ ४१ ॥ भगस्यभालंजघनंविस्तीर्णंतुंगमांसलम् ॥ मृदुलंमृदुलोमाढ्यंदक्षिणावर्तमीडितम् ॥ ४२ ॥
वामावर्तंचनिर्मांसंभुग्नंवैधव्यसूचकम् ॥ संकटस्थपुटंरूक्षंजघनंदुःखदंसदा ॥ ४३ ॥ बस्तिःप्रशस्ताविपुलामृद्वीस्तोकसमुन्नता ॥ रोमशा
चसिरालाचरेखांकानैवशोभना ॥ ४४ ॥ गंभीरादक्षिणावर्तानाभीस्यात्सुखसंपदे ॥ वामावर्तासमुत्तानाव्यक्तग्रंथिर्नशोभना ॥ ४५ ॥
सूतेसुतान्बहून्नारीपृथुकुक्षिःसुखास्पदम् ॥ क्षितीशंजनयेत्पुत्रंमंडूकाभेनकुक्षिणा ॥ ४६ ॥ उन्नतेनवलीभाजासावर्तेनापिकुक्षिणा ॥ वं
ध्याप्रव्रजितादासीक्रमाद्योषाभवेदिह ॥ ४७ ॥

वर्तंयथास्यात्तथामृदुलोमाढ्यमित्यन्वयः ॥ ईडितंस्तुतंशुभमित्यर्थः ॥ ४२ ॥ वामावर्तंचरेखाणांरोम्णामित्येववा ॥ भुग्नंकुटिलंविश्लिष्टावयवमित्यर्थः ॥ संकटस्थपुटंसंकटंसंकु
चितंचतत्स्थपुटंनिम्नंचेतितथा ॥ ४३ ॥ बस्तेःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ बस्तिरित्येकेन ॥ मृद्वीकोमला ॥ स्तोकसमुन्नताईषदुन्नता ॥ रेखांकारेखांकिता ॥ ४४ ॥ नाभेःशुभाशुभे
लक्षणेआह ॥ गंभीरेत्येकेन ॥ गंभीरानिम्ना ॥ दक्षिणावर्तारोमभीरेखाभिर्वेतिज्ञेयम् ॥ समुत्तानाउच्चा ॥ व्यक्ताअभिव्यक्ताग्रंथिर्ग्रंथनंमध्यभागोयस्याःसातथा ॥ ४५ ॥ अवय
वाः २० ॥ कुक्षेःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ सूतइतिद्वयेन ॥ सुखस्यास्पदंसुखास्पदंसुखभाजनमित्यर्थः ॥ मंडूकाभेनभेकोदरतुल्येन ॥ ४६ ॥ वलीभाजाश्लथचर्मभाजा ॥ सावर्ते
नावर्तसहितेन ॥ क्रमादिति ॥ उन्नतेनकुक्षिणावंध्या ॥ वलीभाजाप्रव्रजितापरिव्राजिका आवर्तसहितेनदासीभवेदिति ॥ ४७ ॥

पार्श्वस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ समैरितिद्वयेन ॥ योषित्स्त्रीसमैरित्यादिविशेषणविशिष्टैः ॥ पार्श्वैःसौभाग्यसुखयोर्निधानमाश्रयःस्यादितियोजना ॥ पार्श्वयोरवांतरभेदविवक्षया
पार्श्वैरितिबहुवचनम् ॥ यद्वा योषिदितिजातावेकवचनम् ॥ पार्श्वैरितिव्यक्ताविति ॥ ४८ ॥ दुःखानांशेवधिर्निधिर्दुःखानामाश्रयइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ उदरस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥
उदरेणेतित्रिभिः ॥ अतितुच्छेनातिसूक्ष्मेणेत्यर्थः ॥ ५० ॥ दरिद्रायाःस्त्रियाःकुंभाकारादिरूपमुदरंजायतइत्यन्वयः ॥ ५१ ॥ देवरंभर्तृभ्रातरम् ॥ ५२ ॥ मध्यस्यशुभलक्षणमाह ॥

समैःसमांसैर्मृदुभिर्योषिन्मग्नास्थिभिःशुभैः॥ पार्श्वैःसौभाग्यसुखयोर्निधानंस्यादसंशयम्॥४८॥ यस्याह्रस्वशिरेपार्श्वैउन्नतेरोमसंयुते॥
निरपत्याचदुःशीलासाभवेद्दुःखशेवधिः॥४९॥ उदरेणातितुच्छेनविशिरेणमृदुत्वचा॥ योषिद्भवतिभोगाढ्यानित्यंमिष्टान्नसेविनी॥५०॥
कुंभाकारंदरिद्रायाजठरंचमृदंगवत्॥ कूष्मांडाभंयवाभंचदुष्पूरंजायतेस्त्रियाः॥ ५१ ॥सुविशालोदरीनारीनिरपत्याचदुर्भगा॥ प्रलंबज
ठराहंतिश्वशुरंचापिदेवरम्॥५२ ॥ मध्यक्षामाचसुभगाभोगाढ्यासवलित्रया॥ ऋज्वीतन्वीचरोमालीयस्याःसाशर्मनर्मभूः॥५३॥क
पिलाकुटिलास्थूलाविच्छिन्नारोमराजिका॥ चौरवैधव्यदौर्भाग्यंविदध्यादिहयोषिताम्॥ '५४॥ निर्लोमहृदयंयस्याःसमंनिम्नत्ववर्जित
म्॥ ऐश्वर्यंचाप्यवैधव्यंप्रियप्रेमचसालभेत्॥ ५५॥ विस्तीर्णहृदयायोषापुंश्चलीनिर्दयातथा॥ उद्भिन्नरोमहृदयापतिंहंतिविनिश्चितम्
॥५६॥ अष्टादशांगुलततमुरःपीवरमुन्नतम्॥ सुखायदुःखायभवेद्रोमशंविषमंपृथु॥५७॥ घनौवृत्तौदृढौपीनौसमौशस्तौपयोधरौ॥ स्थू
लाग्रौविरलौशुष्कौवामोरूणांनशर्मदौ॥ ५८॥ दक्षिणोन्नतवक्षोजापुत्रिणीत्यग्रणीर्मता॥ वामोन्नतकुचासूतेकन्यांसौभाग्यसुंदरीम्
॥५९॥ अरघट्टघटीतुल्यौकुचौदौःशील्यसूचकौ॥ पीवरास्यौसांतरालौपृथूपांतौनशोभनौ॥ ६०॥

मध्येतिपादेन ॥ वलेःशुभलक्षणमाह ॥ भोगाढ्येतिपादेन ॥ अंगावयवसंकीर्तनेत्रयपदंशुभलक्षणाभिप्रायेण ॥ रोमाल्याःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ ऋज्वीतिसार्धेन ॥ शर्मनर्मभूः
सुखक्रीडयोःस्थानम् ॥ ५३ ॥ चौरादीनांत्रयाणामेकवद्भावः ॥ तत्रचौरंचौर्यम् ॥ ५४ ॥ हृदयस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ निर्लोमेतिद्वाभ्याम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ वक्षसःशुभाशुभे
लक्षणेआह ॥ अष्टादशेत्येकेन ॥ ५७ ॥ वक्षोजस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ घनावितिचतुर्भिः ॥ शस्तौप्रशस्तौ ॥ ५८ ॥ तुएव ॥ अग्रणीःश्रेष्ठा ॥ त्वग्रणीरितिक्वचित् ॥ पुत्रिणी
त्वग्रणीरितिचान्यत्र ॥ ५९ ॥ अरघट्टोघटीयंत्रंरहट्टइतिगुर्जरदेशेप्रसिद्धम् ॥ तत्रस्थायाघटीतत्तुल्यौ ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ चूचुकस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ सुदृढमित्येकेन ॥ सुदृशामितिक्वचित् ॥ ६२ ॥ अवयवसंख्या ३० ॥ जत्रुणःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ पीवराभ्यामित्येकेन ॥ श्लथान्यस्थीनिययोस्ताभ्याम् ॥ श्लथाभ्यांचैवेतिक्वचित् ॥ ६३ ॥ स्कंधस्यशुभाशुभेलक्षणेआहाबद्धावित्येकेनप्रैष्यंदास्यम् ॥ ६४ ॥ अंशस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ निगूढेत्येकेन ॥ समुच्चाग्रौउन्नताग्रौ ॥ ६५ ॥ कक्षयोःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ कक्षेइत्येकेन ॥ शिरालेशिरायुक्ते ॥ स्वेदमेदुरेस्वेदस्निग्धे ॥ ६६ ॥ दोषःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ स्यातामितिद्वये

मूलेस्थूलौक्रमकृशावग्रेतीक्ष्णौपयोधरौ॥सुखदौपूर्वकालेतुपश्चाद्त्यंतदुःखदौ ॥६१॥सुदृढंचूचुकयुगंशस्तंश्यामंसुवर्तुलम्॥ अंतर्मग्नंचदीर्घंचकृशंक्लेशायजायते॥६२॥ पीवराभ्यांचजत्रुभ्यांधनधान्यनिधिर्वधूः॥ श्लथास्थिभ्यांचनिम्नाभ्यांविषमाभ्यांदरिद्रिणी॥६३॥ अबद्धावनतौस्कंधावदीर्घावकृशौशुभौ॥ वक्रौस्थूलौचरोमाढ्यौप्रेष्यवैधव्यसूचकौ ॥ ६४ ॥ निगूढसंधीस्रस्ताग्रौशुभावंसौसुसंहतौ॥ वैधव्यदौसमुच्चाग्रौनिर्मांसावतिदुःखदौ॥६५॥ कक्षेसुसूक्ष्मरोमेतुतुंगेस्निग्धेचमांसले ॥ शस्तेनशस्तेगंभीरेशिरालेस्वेदमेदुरे॥६६॥ स्यातांदोषौसुनिर्दोषौगूढास्थिग्रंथिकोमलौ॥ विशिरौचविरोमाणौसरलौहरिणीदृशाम् ॥६७॥ वैधव्यंस्थूलरोमाणौह्रस्वौदौर्भाग्यसूचकौ॥ परिक्लेशायनारीणांपरिदृश्यशिरौभुजौ॥६८॥ अंभोजमुकुलाकारमंगुष्ठांगुलिसंमुखम्॥ हस्तद्वयंमृगाक्षीणांबहुभोगायजायते॥६९॥ मृदुमध्योन्नतंरक्तंतलंपाण्योररंध्रकम्॥ प्रशस्तंशस्तरेखाढ्यमल्परेखंशुभश्रियम्॥७०॥ विधवाबहुरेखेणविरेखेणदरिद्रिणी॥ भिक्षुकीसुशिराढ्येननारीकरतलेनवै॥ ७१ ॥ विरोमविशिरंशस्तंपाणिपृष्ठंसमुन्नतम् ॥ वैधव्यहेतुरोमाढ्यंनिर्मांसंस्नायुमत्त्यजेत् ॥ ७२ ॥ रक्ताव्यक्तागभीराचस्निग्धापूर्णाचवर्तुला॥ कररेखांगनायाःस्याच्छुभाभाग्यानुसारतः॥ ७३ ॥

न ॥ गूढौअस्थिग्रंथीययोस्तौगूढास्थिग्रंथीतौचतौकोमलौचेतितथा ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ मणिबंधावधिकरस्यशुभलक्षणमाहांभोजेत्येकेन ॥ अंगुष्ठोंऽगुलयश्चसम्यङ्मुखंयस्यतत्तथा ॥ ६९ ॥ क्रममनादृत्यपाणितलस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ मृदुमध्योन्नतमितिद्वयेन ॥ ७० ॥ ७१ ॥ पाणिपृष्ठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ विरोमेत्येकेन ॥ ७२ ॥ हस्तरेखायाःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ रक्तेत्यादिसार्धाष्टभिः ॥ ७३ ॥

---

१ सूचयतइतिशेषः

स्वस्तिकेनत्रिकोणांकितरेखाविशेषेण ॥ ७४ ॥ नंद्यावर्तःस्वस्तिकः ॥ सौधोऽस्त्रीराजसदनमुपकार्योपकारिका स्वस्तिकःसर्वतोभद्रोनंद्यावर्तादयोपिचेत्यमरः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तीर्थकरंसुतंतीर्थपर्यटनकर्तारंशास्त्रकर्तारंवापुत्रमित्यर्थः ॥ तीर्थकरंशुभमितिक्वचित् ॥ तीर्थंकरेशुभमितिचान्यत्र ॥ तत्रकरेरेखाइत्यन्वयः ॥ युगेनबलीवर्दस्कंधनिक्षिप्तेनकाष्ठेन ॥ ७७ ॥ अंकुशस्तोत्रम् ॥ कोदंडोधनुः ॥ ७८ ॥ दुंदुभिर्वाद्यभांडविशेषः ॥ त्यागेनदानेन ॥ पादेनेतिपाठेपदमेवपादंतेनव्यवसायेन ॥ ७९ ॥ ८० ॥ अंगुष्ठस्यशुभलक्षणमाह ॥

मत्स्येनसुभगानारीस्वस्तिकेनवसुप्रदा॥ पद्मेनभूपतेःपत्नीजनयेद्भूपतिंसुतम्॥ ७४॥ चक्रवर्तिस्त्रियाःपाणौनंद्यावर्तःप्रदक्षिणः॥ शंखातपत्रकमठान्नृपमातृत्वसूचकाः॥ ७५॥ तुलामानाकृतीरेखेवणिक्पत्नीत्वहेतुके॥ गजवाजिवृषाकाराःकरेवामेमृगीदृशाम्॥ ७६॥ रेखाप्रासादवज्राभाःब्रुयुस्तीर्थकरंसुतम्॥ कृषीवलस्यपत्नीस्याच्छकटेनयुगेनवा॥ ७७॥ चामरांकुशकोदंडैराजपत्नीभवेद्ध्रुवम्॥ अंगुष्ठमूलान्निर्गत्यरेखायातिकनिष्ठिकाम्॥ ७८॥ यदिसापतिहंत्रीस्याद्दूरतस्तांत्यजेत्सुधीः॥ त्रिशूलासिगदाशक्तिदुंदुभ्याकृतिरेखया॥ नितंबिनीकीर्तिमतीत्यागेनपृथिवीतले॥ ७९॥ कंकजंबूकमंडूकवृकवृश्चिकभोगिनः॥ रासभोष्ट्रबिडालाःस्युःकरस्थादुःखदाःस्त्रियाः॥ ८०॥ शुभदःसरलोंगुष्ठोवृत्तोवृत्तनखोमृदुः॥ ८१॥ अंगुल्यश्चसुपर्वाणोदीर्घावृत्ताःक्रमात्कृशाः॥ चिपिटाःस्थपुटारूक्षाःपृष्ठरोमयुजोऽशुभाः॥ ८२॥ अतिह्रस्वाःकृशावक्राविरलारोगहेतुकाः॥ दुःखायांगुलयःस्त्रीणांबहुपर्वसमन्विताः॥ ८३॥ अरुणाःसशिखास्तुंगाःकरजाःसुदृशांशुभाः॥ निम्नाविवर्णाशुक्त्याभाःपीतादारिद्र्यदायकाः॥ ८४॥ नखेषुबिंदवःश्वेताःप्रायःस्युःस्वैरिणीस्त्रियाः॥ पुरुषाअपिजायंतेदुःखिनःपुष्पितैर्नखैः॥ ८५॥ अंतर्निमग्नवंशास्थिःपृष्ठिःस्यान्मांसलाशुभा॥ पृष्ठेनरोमयुक्तेनवैधव्यंलभतेध्रुवम्॥ ८६॥

शुभदइत्यर्धेन ॥ सरलोऋजुः ॥ वृत्तोवर्तुलः ॥ वृत्तनखोवर्तुलनखः ॥ ८१ ॥ अंगुलीनांशुभाशुभेलक्षणेआहांगुल्यइतिद्वयेन ॥ कृशाइत्यस्यानंतरंशुभाइतिशेषः ॥ चिपिटाअत्रह्रस्वाः ॥ स्थपुटानिम्नाः ॥ ८२ ॥ बहुपर्वसमन्विताःविस्तृतपर्वसमन्विताइत्यर्थः ॥ ८३ ॥ नखानांशुभाशुभेलक्षणेआहारुणाइतिसार्धेन ॥ सुदृशांशोभनाक्षीणाम् ॥ ८४ ॥ प्रसंगात्पुरुषाणामपिनखानामशुभलक्षणमाह ॥ परुषाइत्यर्धेन ॥ पुष्पितैःश्वेतपुष्पवर्णैरित्यर्थः ॥ ८५ ॥ पृष्ठेःशुभाशुभेलक्षणेआहांतरितिसार्धेन ॥ अंतर्निमग्नंतिर्यग्वंशाकारमस्थियस्यांसांतर्निमग्नवंशास्थिः ॥ ८६ ॥

कृकाटिकायाःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ ऋज्वीत्येकेन ॥ ८७ ॥ कंठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ मांसलइतिसार्धद्वयेन ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ चिबुकस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ चिबुकमित्येकेन ॥ त्यजेत्स्थूलादिंचिबुकवतींनोद्वहेदित्यर्थः ॥ एवमग्रेपिदृष्टव्यम् ॥ ९१ ॥ हनोःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ हनुरित्येकेन ॥ ९२ ॥ कपोलयोःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ शस्तावित्येकेनवामाक्ष्याःशोभननेत्रायाः ॥ ९३ ॥ वक्रस्यशुभलक्षणमाह ॥ सममित्येकेन ॥ ९४ ॥ अधरोष्ठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ पाटलइतिद्वयेन ॥ पाटलःपाटल

भुग्नेनविनतेनापिसशिरेणापिदुःखिता॥ऋज्वीकृकाटिकाश्रेष्ठासमांसाचसमुन्नता॥८७॥शुष्काशिरालारोमाढ्याविशालाकुटिलाशुभा॥ मांसलोवर्तुलःकंठःप्रशस्तश्चतुरंगुलः ॥ ८८ ॥ शस्ताग्रीवात्रिरेखांकात्वव्यक्तास्थिःसुसंहता ॥ निर्मांसाचिपिटादीर्घास्थपुटानशुभप्रदा ॥८९॥स्थूलग्रीवाचविधवावक्रग्रीवाचकिंकरी ॥ वंध्याहिचिपिटग्रीवाह्रस्वग्रीवाचनिःसुता ॥ ९० ॥ चिबुकंद्व्यंगुलंशस्तंवृत्तंपीनंसुकोमलम् ॥ स्थूलंद्विधासंविभक्तमायतंरोमशंत्यजेत् ॥ ९१ ॥ हनुश्चिबुकसंलग्नानिर्लोमासुघनाशुभा ॥ वक्रास्थूलाकृशाह्रस्वारोमशानशुभप्रदा ॥ ९२ ॥ शस्तौकपोलौवामाक्ष्याःपीनौवृत्तौसमुन्नतौ ॥ रोमशौपरुषौनिम्नौनिर्मांसौपरिवर्जयेत् ॥ ९३ ॥ समंसमांसंसुस्निग्धंस्वामोदंवर्तुलंमुखम् ॥ जनेतद्वदनच्छायंधन्यानामिहजायते ॥ ९४ ॥ पाटलोवर्तुलःस्निग्धोलेखाभूषितमध्यभूः ॥ सीमंतिनीनामधरोधराजानिप्रियोभवेत् ॥ ९५ ॥ कृशःप्रलंबःस्फुटितोरूक्षोदौर्भाग्यसूचकः ॥ श्यावःस्थूलोऽधरोष्ठःस्याद्वैधव्यकलहप्रदः ॥ ९६ ॥ मसृणोमत्तकाशिन्याश्चोत्तरोष्ठःसुभोगदः ॥ किंचिन्मध्योन्नतोऽरोमाविपरीतोविरुद्धकृत् ॥ ९७ ॥ गोक्षीरसन्निभाःस्निग्धाद्वात्रिंशद्दशनाःशुभाः ॥ अधस्तादुपरिष्टाच्चसमाःस्तोकसमुन्नताः ॥ ९८ ॥ पीताःश्यावाश्चदशनाःस्थूलादीर्घाद्विपंक्तयः ॥ शुक्त्याकाराश्चविरलादुःखदौर्भाग्यकारणम् ॥ ९९ ॥

पुष्पवर्णः ॥ लेखाभूषितमध्यभूःरेखालंकृतमध्यस्थानः ॥ रश्रुतेर्लश्रुतिरितिन्यायेनरेफस्यलकारः ॥ धराजानिर्जायायस्यसधराजानिर्नृपतिस्तस्यप्रियः ॥ एवंविधोष्ठवतीसानृपतेर्भार्याभवतीत्यर्थः ॥ ९५ ॥ श्यावःकपिशः ॥ ९६ ॥ अवयवसंख्या ५० ॥ उत्तरोष्ठस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ मसृणइत्येकेन ॥ विपरीतःकुत्सितःपूर्वस्माद्विपरीतोवा ॥ द्विजानांशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ गोक्षीरेतित्रिभिः ॥ स्तोकसमुन्नताईषदुच्चाः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

---

१ अर्धद्वयेनेत्यर्थः ॥

२ दौर्गत्येतिक्वचित्पाठः ॥

॥ १०० ॥ जिह्वायाःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ जिह्वेतिसार्धद्वयेन ॥ शोणाशोणवर्णा ॥ १ ॥ २ ॥ क्रममनादृत्यतालुनःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ स्निग्धमितिसार्धेन ॥ कोकनदाभा
संशोणच्छविम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ घंटिकायाःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ कंठइत्येकेन ॥ तीक्ष्णासूक्ष्मा ॥ ५ ॥ हसितस्यशुभलक्षणमाह ॥ अलक्षितेत्येकेन ॥ ६ ॥ नासिकायाःशुभाशुभे

अधस्तादधिकैर्दंतैर्मातरंभक्षयेत्स्फुटम् ॥ पतिहीनाचविकटैःकुलटाविरलैर्भवेत् ॥ १०० ॥ जिह्वेष्टमिष्टभोक्त्रीस्याच्छोणामृद्वीतथासिता ॥
दुःखायमध्यसंकीर्णापुरोभागसविस्तरा ॥ १ ॥ सितयातोयमरणंश्यामयाकलहप्रिया ॥ दरिद्रिणीमांसलयालंबयाऽभक्ष्यभक्षिणी
॥ २ ॥ विशालयारसनयाप्रमदातिप्रमादभाक् ॥ स्निग्धंकोकनदाभासंप्रशस्तंतालुकोमलम् ॥ ३ ॥ सितेतालुनिवैधव्यंपीतेप्रव्रजिताभवे
त् ॥ कृष्णेऽपत्यवियोगार्तारूक्षेभूरिकुटुंबिनी ॥ ४ ॥ कंठेस्थूलासुवृत्ताचक्रमतीक्ष्णासुलोहिता ॥ अप्रलंबाशुभाघंटीस्थूलाकृष्णाचदुःखदा
॥ ५ ॥ अलक्षितद्विजंकिंचित्किंचित्फुल्लकपोलकम् ॥ स्मितंप्रशस्तंसुदृशामन्निमीलितलोचनम् ॥ ६ ॥ समवृत्तपुटानासालघुच्छिद्राशुभा
वहा ॥ स्थूलाग्रामध्यनम्राचनप्रशस्तासमुन्नता ॥ ७ ॥ आकुंचितारुणाग्राचवैधव्यक्लेशदायिनी ॥ परप्रेष्याचचिपिटाह्रस्वादीर्घाकलिप्रि
या ॥ ८ ॥ दीर्घायुःकृत्क्षुतंदीर्घंयुगपद्द्वित्रिपिंडितम् ॥ ललनालोचनेशस्तेरक्तांतेकृष्णतारके ॥ ९ ॥ गोक्षीरवर्णविशदेसुस्निग्धेकृष्णपक्ष्मणी ॥
उन्नताक्षीनदीर्घायुर्वृत्ताक्षीकुलटाभवेत् ॥ १० ॥ मेषाक्षीमहिषाक्षीचकेकराक्षीनशोभना ॥ कामगृहीलानितरांगोपिंगाक्षीसुदुर्वृता
॥ ११ ॥ पारावताक्षीदुःशीलारक्ताक्षीभर्तृघातिनी ॥ कोटरानयनादुष्टागजनेत्रानशोभना ॥ १२ ॥ पुंश्चलीवामकाणाक्षीवंध्यादक्षिणका
णिका ॥ मधुपिंगाक्षीरमणीधनधान्यसमृद्धिभाक् ॥ १३ ॥ पक्ष्मभिःसुघनैःस्निग्धैःकृष्णैःसूक्ष्मैःसुभाग्यभाक् ॥ कपिलैर्विरलैःस्थूलैर्निंद्या
भवतिभामिनी ॥ १४ ॥

लक्षणेआह ॥ समवृत्तपुटेतिद्वयेन ॥ समेदीर्घादिवैषम्यरहितेवृत्तेवर्तुलेपुटेपार्श्वेसमौवृत्तपुटौसंचारमार्गौवायस्याःसातथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्षुतस्यशुभलक्षणमाह ॥ दीर्घायुःकृदित्यर्धे
न ॥ द्वित्रिपिंडितंद्विवारंत्रिवारंचेत्यर्थः ॥ अक्ष्णोःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ ललनेतिसार्धैश्चतुर्भिः ॥ ९ ॥ कृष्णपक्ष्मणीश्यामनेत्रतारके ॥ ११० ॥ गृहीलागृद्धिनी ॥ ११ ॥ को
टरानयनाकोटरवद्वृक्षच्छिद्रवदासमंतान्नयनेयस्यासातथानिम्ननेत्रेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ पक्ष्मणःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ पक्ष्मभिरित्येकेन ॥ १४ ॥

अवयवसंख्या ६० ॥ भ्रुवःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ भ्रुवावितिद्वयेन ॥ कार्मुकाकृतीधनुराकारे ॥ शोभनेभ्रुवौयस्याःसासुभ्रूस्तस्याःसुभ्रुवः ॥ १५ ॥ १६ ॥ कर्णयोःशुभाशुभेलक्ष
णेआह ॥ लंबावित्येकेन ॥ १७ ॥ भालस्यशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ भालइतिसार्धद्वयेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रांशुनाउच्चेन ॥ प्रांशुलारोगिणीतिक्वचित्पाठः ॥ १२० ॥ क्रममनादृत्य
सीमंतस्यशुभलक्षणमाह ॥ सीमंतइतिपादेन ॥ मौलेःशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ मौलिरितिपादोनद्वयेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ मौलिजानांशुभाशुभेलक्षणेआह ॥ केशाइतिद्वयेन ॥ अ

भ्रुवौसुवर्तुलेतन्व्याःस्निग्धेकृष्णेअसंहते ॥ प्रशस्तेमृदुरोमाणौसुभ्रुवःकार्मुकाकृती ॥ १५ ॥ खररोमाचपृथुलाविकीर्णासरलास्त्रियाः॥
नभ्रूःप्रशस्तामिलितादीर्घरोमाचपिंगला ॥ १६ ॥ लंबौकर्णौशुभावर्तौसुखदौचशुभप्रदौ ॥ शष्कुलीरहितौनिंद्यौशिरालौकुटिलौकृशौ
॥ १७ ॥ भालःशिराविरहितोनिर्लोमार्धेंदुसन्निभः॥ अनिम्नस्त्र्यंगुलोनार्याःसौभाग्यारोग्यकारणम् ॥ १८ ॥ व्यक्तस्वस्तिकरेखंचललाटं
राज्यसंपदे॥ प्रलंबंमस्तकंयस्यादेवरंहंतिसाध्रुवम्॥ १९ ॥ रोमशेनशिरालेनप्रांशुनारोगिणीमता ॥ १२० ॥ सीमंतःसरलःशस्तोमौलिः
शस्तःसमुन्नतः॥ गजकुंभनिभोवृत्तःसौभाग्यैश्वर्यसूचकः ॥ २१ ॥ स्थूलमूर्धाचविधवादीर्घशीर्षाचबंधकी ॥ विशालेनापिशिरसाभवे
द्दौर्भाग्यभाजनम् ॥ २२ ॥ केशाअलिकुलच्छायाःसूक्ष्माःस्निग्धाःसुकोमलाः॥ किंचिदाकुंचिताग्राश्चकुटिलाश्चातिशोभनाः ॥ २३ ॥ प
रुषाःस्फुटिताग्राश्चविरलाश्चशिरोरुहाः॥ पिंगलालघवोरूक्षादुःखदारिद्र्यबंधदाः॥ २४॥ भ्रुवोरंतर्ललाटेवामशकोराज्यसूचकः॥ वामेक
पोलेमशकःशोणोमिष्टान्नदःस्त्रियाः॥ २५॥ तिलकंलांछनंवापिहृदिसौभाग्यकारणम्॥ यस्यादक्षिणवक्षोजेशोणेतिलकलांछने॥ २६॥
कन्याचतुष्टयंसूतेसूतेसाचसुतत्रयम्॥ तिलकंलांछनंशोणंयस्यावामेकुचेभवेत्॥ २७॥

लिकुलच्छायाःभ्रमरकदंबश्यामाः ॥ २३ ॥ लघवोह्रस्वाः ॥ २४ ॥ अंगानि ६६ ॥ एवंषट्षष्टीनामंगानांशुभाशुभेलक्षणेउक्त्वाप्रसंगान्मशकतिलकलांछनानामपितेआह ॥ भ्रुवो
रित्यष्टभिः ॥ तत्रमशकोमशकाकारश्चिह्नविशेषःचिपिटाकारइतिवा ॥ २५ ॥ तिलकस्तिलकाकारःपिप्लुर्तिरितिवा ॥ तिलकस्तिलकाकारोमशकश्चिपिटोमतः जडुलःकालकःपि
प्लुस्तिलकस्तिलकालकइतिवचनात् ॥ लांछनंपद्मवज्रांकुशध्वजत्रिशूलादि ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ महिष्याःकृताभिषेकायाराज्ञ्याः ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥३२॥ सर्वलक्षणसंपन्नापिदोषविशेषेणत्याज्येत्याह ॥ सुभेत्येकेन किटिकिटायतेदंतघर्षणजंशब्दंकरोतीत्यर्थः
॥ ३३ ॥ वपुषःशुभाशुभेलक्षणेअभिधायक्रमप्राप्तस्यावर्तस्यतेआह ॥ पाणावित्यारभ्यसुलक्षणेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ प्रदक्षिणावर्तौरोम्णामितिशेषः ॥ धर्म्यौधर्मार्हः ॥ वामो

एकंपुत्रंप्रसूयाद्वौततःसाविधवाभवेत् ॥ गुह्यस्यदक्षिणेभागेतिलकंयदियोषितः ॥ २८ ॥ तदाक्षितिपतेःपत्नीसूतेवाक्षितिपंसुतम् ॥ नासा
ग्रेमशकःशोणोमहिष्याएवजायते ॥ २९ ॥ कृष्णःसएवभर्तृघ्न्याःपुंश्चल्याश्चप्रकीर्तितः ॥ नाभेरधस्तात्तिलकंमशकोलांछनंशुभम् ॥ १३० ॥
मशकस्तिलकंचिह्नंगुल्फदेशेदरिद्रकृत् ॥ करेकर्णेकपोलेवाकंठेवामेभवेद्यदि ॥ ३१ ॥ एषांत्रयाणामेकंतुप्राग्गर्भेपुत्रदंभवेत् ॥ भालगेनत्रि
शूलेननिर्मितेनस्वयंभुवा ॥ ३२ ॥ नितंबिनीसहस्राणांस्वामित्वंयोषिदाप्नुयात् ॥ सुभापरस्परंयातुदंतान्किटिकिटायते ॥ ३३ ॥ सुलक्ष्मापि
नसाशस्तायाकिंचित्प्रलपेत्तथा ॥ पाणौप्रदक्षिणावर्तोधर्म्यौवामोनशोभनः ॥ ३४ ॥ नाभौश्रुतावुरसिवादक्षिणावर्तईडितः ॥ सुखायद
क्षिणावर्तःपृष्ठवंशस्यदक्षिणे ॥ ३५ ॥ अंतःपृष्ठंनाभिसमोबह्वायुःपुत्रवर्धनः ॥ राजपत्न्याःप्रदृश्येतभगमौलौप्रदक्षिणः ॥ ३६ ॥ सचेच्छक
टभंगःस्याद्बह्वपत्यसुखप्रदः ॥ कटिगोगुह्यवेधेनपत्यपत्यनिपातनः ॥ ३७ ॥ स्यातामुदरवेधेनपृष्ठावर्तौनशोभनौ ॥ एकेनहंतिभर्तारंभवे
दन्येनपुंश्चली ॥ ३८ ॥ कंठगोदक्षिणावर्तोदुःखवैधव्यहेतुकः ॥ सीमंतेथललाटेवात्याज्योदूरात्प्रयत्नतः ॥ ३९ ॥ सापतिंहंतिवर्षेणयस्या
मध्येकृकाटिकम् ॥ प्रदक्षिणोवावामोवारोम्णामावर्त्तकःस्त्रियाः ॥ १४० ॥ एकोवामूर्धनिद्वौवावामेवामगतीयदि ॥ आदशाहंपतिघ्नौतौ
त्याज्यौदूरात्सुबुद्धिना ॥ ४१ ॥ कट्यावर्ताचकुलटानाभ्यावर्तापतिव्रता ॥ पृष्ठावर्त्ताचभर्तृघ्नीकुलटावाथजायते ॥ ४२ ॥

वामावर्तः ॥ ३४ ॥ श्रुतौकर्णे ॥ ईडितःस्तुतः ॥ ३५ ॥ अंतःपृष्ठंपृष्ठमध्ये ॥ नाभिसमःनाभिवद्वर्तुलाकारः ॥ भगमौलौयोनेरुपरिभागे ॥ भगमूलइतिक्वचित् ॥ ३६ ॥ सप्रदक्षिणा
वर्तः ॥ शकटभंगःशकटतुल्यः ॥ गुह्यवेधेनतत्पर्यंतेन ॥ ३७ ॥ उदरवेधेनउदरपर्यंतंप्राप्तेन ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ मध्येकृकाटिकंकृकाटिकामध्ये ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

---

१ अपीतिक्वचित्पाठः

गंधादीनांषण्णांशुभाशुभलक्षणानिरतिशास्त्रादौद्रष्टव्यानि ॥ तथाच ॥ पद्मिनीपद्मगंधाचमीनगंधाचचित्रिणी शंखिनीक्षारगंधाचमदगंधाचहस्तिनी हंसपुन्नागवर्णाभायानारीरक्तलोचना अष्टौजनयतेपुत्रान्प्राप्नोतिपरमंसुखम् काकस्वराकाकाजंघातथैवोर्ध्वस्वरातथा लंबोष्ठीलंबवदनातांकन्यांपरिवर्जयेत् हंसतुल्यगतिर्नारीराजपत्नीचसाभवेत् यस्यागमनमात्रेणभूमिकंपःप्रजायते सास्त्रीदैन्यकरीज्ञेयासामुद्रवचनंयथा आवर्तःप्रजनेयस्याःमध्येचैवप्रदक्षिणः एकंसाजनयेत्पुत्रंराजानंपृथिवीपतिमित्यादीनीति ॥ ४३ ॥ ननुतर्हिसुलक्षणत्वादिगुणविशिष्टासाध्वीस्त्रीकस्माल्लभ्यतेतत्राह ॥ सुलक्षणेति ॥ ४४ ॥ स्त्रीणांसुरूपत्वलावण्यसुचारित्र्यस्वाधीनभर्तृत्वप्राप्तौहेतूनाह ॥ अलंकृताइतित्रिभिः ॥ ऊढाअनूढावापितृगृहेसयौवनाःस्त्रियः ॥ स्ववासिन्यः ॥ स्वेषुज्ञातिषुवस्तुंशीलंयासामितिव्युत्पत्तेः ॥ सुवासिन्यइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ चिरंट्यइत्यर्थः ॥ स्ववासिनीचिरंटीस्याद्द्वितीयवयसिस्त्रिया

स्कंदउवाच ॥ ॥ सुलक्षणापिदुःशीलाकुलक्षणशिरोमणिः ॥ अलक्षणापिसासाध्वीसर्वलक्षणभूस्तुसा ॥ ४३ ॥ सुलक्षणासुचा
रित्रास्वाधीनापतिदेवता ॥ विश्वेशानुग्रहादेवगृहेयोषिदवाप्यते ॥ ४४ ॥ अलंकृताःस्ववासिन्योयाभिःप्राक्तनजन्मनि ॥ नानाविधैरलंका
रैस्ताःसुरूपाभवंतिहि ॥ ४५ ॥ सुतीर्थेषुवपुर्याभिःक्षयितंवाविहायितम् ॥ तालावण्यतरंगिण्योभवंतीहसुलक्षणाः ॥ ४६ ॥ अर्चिताजग
तांमातायाभिर्मृडवधूरिव ॥ ताभवंतिसुचारित्रायोषाःस्वाधीनभर्तृकाः ॥ ४७ ॥ स्वाधीनपतिकानांचसुशीलानांमृगीदृशाम् ॥ स्वर्गापवर्गा
वत्रैवसुलक्षणफलंहितत् ॥ ४८ ॥ सुलक्षणैःसुचरितैरपिमंदायुषंपतिम् ॥ दीर्घायुषंप्रकुर्वंतिप्रमदाःप्रमदास्पदम् ॥ ४९ ॥

मितिरुद्रः ॥ चिरिंटीतुसुवासिनीतिचामरः ॥ ४५ ॥ सुतीर्थेषुप्रयागादिषु ॥ क्षयितंक्षयंनीतम् ॥ क्षालितमितिपाठेस्नापितमित्यर्थः ॥ विहायितंत्यक्तम ॥ लावण्यतरंगिण्यःअंगसौष्ठवोर्मिमत्यः ॥ नद्यइवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ मृडवधूरिवेत्यत्रेवकारोऽवधारणार्थः ॥ इहेतिवापाठः ॥ शोभनंचारित्र्यंपातिव्रत्यादिलक्षणंयासांताःसुचारित्राः ॥ स्वाधीनःशुश्रूषादिभिर्वशीकृतःसंतोषितोनतुस्त्रीजितोभर्तायासांतास्तथा ॥ ४७ ॥ सुलक्षणवतीनांफलंदर्शयति स्वाधीनेति ॥ ४८ ॥ किंसुलक्षणैरिति ॥ तर्हिकिंतमुपजीव्योपपतिभिःसहरमितुमित्याशंक्यपतिविशिनष्टि ॥ प्रमदास्पदंप्रकृष्टहर्षाश्रयम् ॥ प्रसिद्धंचैतद्वनपर्वणि पतिव्रतयासावित्र्यासत्यवतोदीर्घायुष्यंप्रहर्षाश्रयत्वंच ॥ ४९ ॥

---

१ अध्यायारंभेद्वितीयश्लोकोक्तानामवशिष्टानाम्

लक्षणविचारप्रयोजनमाहातइति ॥ यतोऽल्पायुषंपतिंसुलक्षणाःस्त्रियश्चिरंजीविनंकुर्वंतिअतइत्यर्थः ॥ सुलक्षणाःपरिणेयाइत्यस्यव्यावर्त्यमाह ॥ हित्वेति ॥ अपीतिनिश्चये ॥५०॥ उक्तानुवादपूर्वकमुत्तराध्यायार्थंप्रस्तावयति ॥ लक्षणानीति ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदविरचितायांकाशीखंडटीकायांसप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथाष्टत्रिंशकेधर्म्यैऽध्यायेतीवसुशोभने ॥ क्रियतेसमुदाचारात्सद्धर्मपरिवर्णनम् ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांते विवाहान्वक्ष्यामीत्युक्तमतस्तानेवदर्शयति ॥ विवाहाइति ॥ ब्राह्मदैवार्षाविवाहाउच्यंते प्राजापत्यासुरौचविवाहावुच्येते इतिवचनंविपरिणमय्यउच्यतइत्यस्याःक्रियायाएवानुषंगः ॥ तत्रब्राह्मोवरमाहूयदानम ॥ दैवऋत्विजेदानम् ॥ आर्षोगोमिथुनादानेनदानम् ॥ प्राजापत्यःसहोभौचरतांधर्ममित्यभिधायदानम् ॥ आसुरःशुल्कंगृहीत्वादानम ॥ गांधर्वःसमयान्मिथः ॥ राक्षसोभित्त्वाच्छित्वाहरणम ॥ पैशाचःसुप्तायांमत्तायांवागमनम् ॥ तथाच

अतःसुलक्षणायोषापरिणेयाविचक्षणैः ॥ लक्षणानिपरीक्ष्यादौहित्वादुर्लक्षणान्यपि ॥५०॥ लक्षणानिमयोक्तानिसुखायगृहमेधिनाम् ॥ विवाहानपिवक्ष्यामितन्निबोधघटोद्भव ॥५१॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेस्त्रीलक्षणवर्णनंनामसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥स्कंद उवाच ॥ ॥विवाहाब्राह्मदैवार्षाःप्राजापत्यासुरौतथा ॥ गांधर्वोराक्षसश्चापिपैशाचोऽष्टमउच्यते ॥ १ ॥ सब्राह्मोवरमाहूययत्रकन्यास्वलंकृता ॥दीयतेतत्सुतःपूयात्पुरुषानेकविंशतिम् ॥२॥ यज्ञस्थायर्त्विजेदैवस्तज्जःपातिचतुर्दश ॥ वरादादायगोद्वंद्वमार्षस्तज्जःपुनातिषट् ॥३॥

मानवानिवचनानि ॥ आच्छाद्यचार्हयित्वाचश्रुतशीलवतेस्वयम् आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मःप्रकीर्तितः यज्ञेतुविततेसम्यगृत्विजेकर्मकुर्वते अलंकृत्यसुतादानंदैवंधर्मंप्रचक्षते एकंगोमिथुनंद्वेवावरादादायधर्मतः कन्याप्रदानंविधिवदार्षोधर्मःसउच्यते सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यतु कन्याप्रदानमभ्यर्थ्यप्राजापत्योविधिःस्मृतः ज्ञातिभ्योद्रविणंदत्त्वाकन्यायाश्चैवशक्तितः कन्याप्रदानंस्वाच्छंद्यादासुरोधर्मउच्यते इच्छयांन्योन्यसंयोगःकन्यायाश्चवरस्यच गांधर्वःसतुविज्ञेयोमैथुन्यःकामसंभवः हत्वाच्छित्वाचभित्त्वाचक्रोशंतींरुदतींगृहात् प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचःकथितोऽष्टमइति ॥ १ ॥ एतानेवलक्षणतोविवृण्वन्यस्यवर्णस्ययोविवाहोधर्म्यो यस्यविवाहस्ययौगुणदोषौतत्तद्विवाहोत्पन्नापत्येषुचयेगुणाअगुणाश्चतत्सर्वंदर्शयति ॥ सब्राह्मइत्यादिनासवर्णइत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ २ ॥ ३ ॥

यत्रविवाहेकन्यादीयतेसविवाहःप्राजापत्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रायइति ॥ क्षत्रियस्यराक्षसएवधर्म्यः वैश्यशूद्रयोरासुरएवधर्म्यः प्राजापत्यःक्षत्रियादीनांजघन्यः गांधर्वश्चतुर्णांजघन्यः राक्षसोवैश्यशूद्रयोर्जघन्यइत्यादिसर्वंप्रायोग्रहणेनसूच्यते ॥ तथाचमनुः ॥ चतुरोब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान्कवयोविदुः राक्षसंक्षत्रियस्यैकमासुरंवैश्यशूद्रयोः ॥ ७ ॥ सवर्णयेति ॥ चतुर्णामपिवर्णानांविवाहेषुसवर्णयाभार्ययाकरोग्राह्यः ॥ क्षत्रियपाणिग्रहणस्थानेब्राह्मणविवाहेषुक्षत्रिययाशरोब्राह्मणहस्तपरिगृहीतदंडैकदेशोग्राह्यइत्यर्थः ॥ वैश्ययाब्राह्मणक्षत्रियविवाहेब्राह्मणक्षत्रियविधृतप्रतोदैकदेशोग्राह्यः ॥ शूद्रयापुनर्द्विजातित्रयविवाहेप्रावृतवस्त्रदशाग्राह्या ॥ ८ ॥ असवर्णइति ॥ असवर्णोऽसवर्णसंबंधीएषविधिःधार्यः

सहोभौचरतांधर्ममित्युक्त्वादीयतेर्थिने ॥ यत्रकन्याप्राजापत्यस्तज्ज्ञोवंशान्पुनातिषट् ॥ ४ ॥ चत्वारएतेविप्राणांधर्म्याःपाणिग्रहाःस्मृताः ॥
आसुरःक्रयणाद्द्रव्यैर्गांधर्वोन्योन्यमैत्रतः ॥ ५ ॥ प्रसह्यकन्याहरणाद्राक्षसोनिंदितःसताम् ॥ छलेनकन्याहरणात्पैशाचोगर्हितोऽष्टमः ॥ ६ ॥
प्रायःक्षत्रविशोरुक्तागांधर्वासुरराक्षसाः ॥ अष्टमस्त्वेषपापिष्ठःपापिष्ठानांचसंभवेत् ॥ ७ ॥ सवर्णयाकरोग्राह्योधार्यःक्षत्रिययाशरः ॥
प्रतोदोवैश्ययाधार्योवासोंतःपज्जयातथा ॥ ८ ॥ असवर्णस्त्वेषविधिःस्मृतोदृष्टश्चवेदने ॥ सवर्णाभिस्तुसर्वाभिःपाणिर्गाह्यस्त्वयंविधिः ॥ ९ ॥
धर्म्यैर्विवाहैर्जायंतेधर्म्याएवशतायुषः ॥ अधर्म्यैर्धर्मरहितामंदभाग्यधनायुषः ॥ १० ॥ ऋतुकालाभिगमनंधर्मोयंगृहिणःपरः ॥ स्त्रीणांवर
मनुस्मृत्ययथाकाम्यथवाभवेत् ॥ ११ ॥ दिवाभिगमनंपुंसामनायुष्यंपरंमतम् ॥ श्राद्धाहःसर्वपर्वाणियत्नात्त्याज्यानिधीमता ॥ १२ ॥ तत्र
गच्छन्स्त्रियंमोहाद्धर्मात्प्रच्यवतेपरात् ॥ १३ ॥

क्षत्रिययाशरइत्यादिप्रकारएव ॥ वेदनेविवाहेविद्यतेज्ञायतेऽनेनेतिवेदनंशास्त्रंतस्मिन्नितिवा ॥ स्मृतोदृष्टश्चेत्यर्थः ॥ असवर्णास्त्वेषइतिक्वचित् ॥ सवर्णयाकरोग्राह्यइत्युक्तंस्पष्टयति ॥ सवर्णाभिस्त्विति ॥ ९ ॥ मंदानिभाग्यधनायूंषियेषांतेतथा ॥ १० ॥ ऋत्विति ॥ स्त्रीणांवरंगर्भानुपघातसंभोगम ॥ तदुक्तंभागवते ॥ शश्वत्कामवरेणाहस्तुरीयंजगृहुस्त्रियः ॥ तथाचमनुः ॥ ऋतुकालाभिगामीस्यात्स्वदारनिरतःसदा पर्ववर्जंव्रजेच्चैनांतद्व्रतोरतिकाम्ययेति ॥ यथाययथावत् ॥ यथाभिलषितमित्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्रापिनिषेधविशेषमाह ॥ सर्वपर्वाणीति ॥ तदुक्तम् ॥ कुहूपूर्णेंदुसंक्रांतिचतुर्दश्यष्टमीषुच नरश्चांडालयोनिःस्यात्स्त्रीतैलमांससेवनादिति ॥ १२ ॥ १३ ॥

ऋतुकालेऽभिगंतुंशीलंयस्यसतथा ॥ तथाचश्रुतिः ॥ ऋतौभार्यामुपेयादिति ॥ १४ ॥ कन्यकाःप्रजाःयाभ्यस्तास्तथा ॥ १५ ॥ दुस्थंराहुणाग्रस्तम् ॥ पुन्नामर्क्षंश्रवणहस्तपुनर्वसुमूलपुष्पमृगशीर्षाणि ॥ १६ ॥ आर्षइति ॥ आर्षेविवाहेगोद्वंद्वंगोमिथुनंशुल्कंयदुक्तंकैश्चित्तन्नशस्यतेप्रशस्यते ॥ यतःकन्यायाअण्वपिअपिशब्दाद्बह्वपिवाशुल्कंकन्याविक्रयेयत्पापंतत्कृदेवेत्यर्थः ॥ नन्वेवंचेत्स्वमतपरमतयोर्लक्षणैक्याद्विरोधापत्तिः न आर्षेविवाहेगोमिथुनंशुल्कमुत्कोचरूपमित्यन्येषांमतम् ॥ स्कंदस्यतुनेदंमतंकित्वार्षविवाहसंपत्त्यैअवश्यकर्तव्ययागादिसिद्ध्येकन्यायैवादातुंशास्त्रीयंधर्मार्थमेतद्गृह्यतइति ॥ अतएवार्षलक्षणमापद्येतज्जःपुनातिषडित्युक्तम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वाणिज्यमिति ॥ वेदानध्यापनंवेदा

ऋतुकालाभिगामीयःस्वदारनिरतश्चयः ॥ ससदाब्रह्मचारीचविज्ञेयःसद्गृहाश्रमी ॥ १४ ॥ ऋतुःषोडशयामिन्यश्चतस्रस्तासुगर्हिताः ॥ पुत्रास्तास्वपियायुग्माअयुग्माःकन्यकाप्रजाः ॥ १५ ॥ त्यक्त्वाचंद्रमसंदुस्थंमघांपौष्णंविहायच ॥ शुचिःसन्निर्विशेत्पत्नींपुन्नामर्क्षेविशेषतः ॥ शुचिंपुत्रंप्रसूयेतपुरुषार्थप्रसाधकम् ॥ १६ ॥ आर्षेविवाहेगोद्वंद्वंयदुक्तंतन्नशस्यते ॥ शुल्कमण्वपिकन्यायाःकन्याविक्रयपापकृत् ॥ १७ ॥ अपत्यविक्रयीकल्पंवसेद्विट्कृमिभोजने ॥ अतोनाण्वपिकन्यायाउपजीवेत्पिताधनम् ॥ १८ ॥ स्त्रीधनान्युपजीवंतियेमोहादिहबांधवाः ॥ नकेवलंनिरयगास्तेषामपिहिपूर्वजाः ॥ १९ ॥ पत्यातुष्यतियत्रस्त्रीतुष्येद्यत्रस्त्रियापतिः ॥ तत्रतुष्टामहालक्ष्मीर्निवसेद्दानवाऽरिणा ॥ २० ॥ वाणिज्यंनृपतेःसेवावेदानध्यापनंतथा ॥ कुविवाहःक्रियालोपःकुलपतनहेतवः ॥ २१ ॥ कुर्याद्वैवाहिकेवह्नौगृह्यंकर्मान्वहंगृही ॥ पंचयज्ञक्रियांचापिपर्क्तिंदैनंदिनीमपि ॥ २२ ॥ गृहस्थाश्रमिणःपंचसूनाकर्मदिनेदिने ॥ कंडनीपेषणीचुलीत्युदकुंभस्तुमार्जनी ॥ २३ ॥

नामपाठनम् ॥ वेदानध्ययनंतथेतिक्वचित् ॥ विवाहप्रकरणंसमाप्तम् ॥ २१ ॥ इदानींवैवाहिकाग्निसंपाद्यंमहायज्ञानुष्ठानमाह ॥ कुर्यादिति ॥ विवाहेभवोवैवाहिकःतस्मिन्नग्नौगृह्यंगृह्योक्तंकर्मसायंप्रातर्होमाष्टकादिअग्निसंपाद्यपंचयज्ञांतर्गतवैश्वदेवाद्यनुष्ठानंप्रतिदिनसंपाद्यंचपाकंगृहस्थःकुर्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ गृहस्थेति ॥ पशूवधस्थानंसूना सूनेवसूना हिंसास्थानत्वगुणयोगात् ॥ कंडन्यादयःपंचगृहस्थस्यबीजादिहिंसास्थानानि ॥ कंडनीउलूखलमुसले ॥ पेषणीदृषदुपलयुगलात्मिका ॥ चुल्लीउंधानम् ॥ उदकुंभोजलाधारकलशः ॥ मार्जनीवर्धन्यपरपर्यायगृहोपकरणसंमार्जनादिकर्त्री ॥ २३ ॥

तासामिति ॥ तासां[1]कंडन्यादिसूनानांयथाक्रमंनिष्कृत्यर्थंतदुत्पन्नपापनाशनार्थंगृहीणांपंचमहायज्ञामन्वादिभिरनुष्ठेयतयानिर्दिष्टाः ॥ २४ ॥ तानेवपंचयज्ञान्निर्दिशति ॥ पाठनमिति ॥ पाठनमध्यापनम् ॥ होमोदैवोदेवक्रतुः ॥ बलिर्भौतोभूतक्रतुः ॥ अतिथ्यर्चाऽतिथीनांसत्कारोनृक्रतुर्मनुष्ययज्ञः ॥ क्रमात्कंडन्यादीनांपंचसूनानांक्रमेणपंचपापनिवर्तकाइमेपंचयज्ञाइत्यर्थः ॥ चतुर्थेपादेनृयज्ञोऽतिथिसत्क्रियेतिक्कचित्पाठः ॥ २५ ॥ अन्नमदनीयम् ॥ अर्थमितिक्कचित् ॥ अर्घ्येतिचान्यत्र ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परपाकान्नमत्तुंशीलंयस्य परपाकस्यान्नस्यादोऽदनंवास्यास्तीतिपरपाकादी ॥ तत्पशुतांयस्यपाकमत्तितस्यपशुतामित्यर्थः ॥ ३१ ॥ आदित्योढआदित्येनास्तमितेनसहोढःप्राप्तइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ प्रणोद्यत्यक्त्वादूरीकृत्येतियावत् ॥३३॥ अतिथेर्लक्षणमाह ॥ वैश्वदेवेत्येकेन ॥३४॥ बलिपात्रकरेभूतबलिपात्रहस्तइत्यर्थः ॥३५॥ स्ववासिन्यश्चिरिण्ट्यः ॥३६॥

तासांचपंचसूनानांनिराकरणहेतवः ॥ क्रतवःपंचनिर्दिष्टागृहिश्रेयोभिवर्धनाः ॥ २४ ॥ पाठनंब्रह्मयज्ञःस्यात्तर्पणंचपितृक्रतुः ॥ होमोदैवोब
लिर्भौतोऽतिथ्यर्चानृक्रतुःक्रमात् ॥ २५ ॥ पितृप्रीतिंप्रकुर्वाणःकुर्वीतश्राद्धमन्वहम् ॥ अन्नोदकपयोमूलैःफलैर्वापिगृहाश्रमी ॥ २६ ॥ गोदा
नेनचयत्पुण्यंपात्रायविधिपूर्वकम् ॥ सत्कृत्यभिक्षवेभिक्षांदत्वातत्फलमाप्नुयात् ॥ २७ ॥ तपोविद्यासमिद्धीनेहुतंविप्रास्यपावके ॥ तारयेद्वि
घ्नसंघेभ्यःपापाब्धेरपिदुस्तरात् ॥ २८ ॥ अनर्चितोऽतिथिर्गेहाद्भग्नाशोयस्यगच्छति ॥ आजन्मसंचितात्पुण्यात्क्षणात्सहिबहिर्भवेत् ॥ २९ ॥
सांत्वपूर्वाणिवाक्यानिशय्यार्थेभूस्तृणोदके ॥ एतान्यपिप्रदेयानिसदाभ्यागततुष्टये ॥ ३० ॥ गृहस्थःपरपाकादीप्रेत्यतत्पशुतांव्रजेत् ॥ श्रे
यःपरान्नपुष्टस्यगृह्णीयादन्नदोयतः ॥३१॥ आदित्योढोऽतिथिःसायंसत्कर्तव्यःप्रयत्नतः ॥ असत्कृतोन्यतोगच्छन्दुष्कृतंभूरियच्छति ॥३२॥
भुंजानोऽतिथिशेषान्नमिहायुर्धनभाग्भवेत् ॥ प्रणोद्यातिथिमन्नाशीकिल्बिषीचगृहाश्रमी ॥ ३३ ॥ वैश्वदेवांतसंप्राप्तःसूर्योढोवातिथिः
स्मृतः ॥ नपूर्वकालआयातोनचदृष्टचरःक्वचित् ॥ ३४ ॥ बलिपात्रकरेविप्रेयद्यन्योतिथिरागतः ॥ अदत्वातंबलिंतस्मैयथाशक्त्यान्नमर्पये
त् ॥ ३५ ॥ कुमाराश्चस्ववासिन्यो[2]गर्भिण्योऽतिरुजान्विताः ॥ अतिथेरादितोप्येतेभोज्यानात्रविचारणा ॥ ३६ ॥

---

[1] तासामित्यादेरर्थतोव्याख्यानमेतत्

[2] सुवासिन्यइत्यपिपाठः

अघंअघहेतुत्वात् ॥ तथाचोक्तंभगवता ॥ भुंजतेतेत्वघंपापायेपचंत्यात्मकारणादिति ॥ स्वार्थंपचन्नित्यस्यार्थमाह ॥ केवलमिति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तेइतिपाठेयेइत्यर्थात् ॥ येइतिपाठेतेइति ॥ अथजन्मांतरे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भगेयोनौ ॥ ४३ ॥ उपसृष्टंग्रस्तम् ॥ ४४ ॥ नवीक्षेतेति ॥ असकृदितिज्ञेयम् ॥ वत्सतंत्रींबंधनेनवत्ससंबद्धांरज्जुंवत्सबंधनरज्जुमात्रमितिवा ॥ ४५ ॥ मृदंगोपीचंदनादिरूपाम् ॥ ४६ ॥ चैत्यवृक्षमातपादिसमयेसेव्यमानंवृक्षं पूज्यंवृक्षंवायस्याधस्तात्पूजाक्रियतेतंवृक्षंवा ॥ सिद्धार्थंसर्षपम् ॥ ४७ ॥

पितृदेवमनुष्येभ्योदत्वाश्नात्यमृतंगृही ॥ स्वार्थंपचन्नघंभुंक्तेकेवलंस्वोदरंभरिः ॥ ३७ ॥ माध्याह्निकंवैश्वदेवंगृहस्थःस्वयमाचरेत् ॥ पत्नीसायंबलिंदद्यात्सिद्धान्नैर्मंत्रवर्जितम् ॥ ३८ ॥ एतत्सायंतनंनामवैश्वदेवंगृहाश्रमे ॥ सायंप्रातर्भवेदेवंवैश्वदेवंप्रयत्नतः ॥ ३९ ॥ वैश्वदेवेनयेहीनाआतिथ्येनविवर्जिताः ॥ सर्वेतेवृषलाज्ञेयाःप्राप्तवेदाअपिद्विजाः ॥ ४० ॥ अकृत्वावैश्वदेवंतुभुंजतेयेद्विजाधमाः ॥ इहलोकेन्नहीनाःस्युःकाकयोनिंव्रजंत्यथ ॥ ४१ ॥ वेदोदितंस्वकंकर्मनित्यंकुर्यादतंद्रितः ॥ तद्धिकुर्वन्यथाशक्तिप्राप्नुयात्सद्गतिंपराम् ॥ ४२ ॥ षष्ठ्यष्टम्योर्वसेत्पापंतैलेमांसेसदैवहि ॥ पंचदश्यांचतुर्दश्यांतथैवचभगेक्षुरे ॥ ४३ ॥ उदयंतंनचेक्षेतनास्तंयंतंनमध्यगम् ॥ नराहुणोपसृष्टंचनांबुसंस्थंदिवाकरम् ॥ ४४ ॥ नवीक्षेतात्मनोरूपमाशुधावेन्नवर्षति ॥ नोल्लंघयेद्वत्सतंत्रींननग्नोजलमाविशेत् ॥ ४५ ॥ देवतायतनंविप्रंधेनुंमधुमृदंघृतम् ॥ जातिवृद्धंवयोवृद्धंविद्यावृद्धंतपस्विनम् ॥ ४६ ॥ अश्वत्थंचैत्यवृक्षंचगुरुंजलभृतंघटम् ॥ सिद्धान्नंदधिसिद्धार्थंगच्छन्कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ ४७ ॥ रजस्वलांनसेवेतनाश्नीयात्सहभार्यया ॥ एकवासानभुंजीतनभुंजीतोत्कटासने ॥ ४८ ॥ नाश्नंतींस्त्रींसमीक्षेततेजस्कामोद्विजोत्तमः ॥ असंतर्प्यपितॄन्देवान्नाद्यादन्नंनवंक्वचित् ॥ ४९ ॥ पक्वान्नंचापिनोमांसंदीर्घकालंजिजीविषुः ॥ नमूत्रंगोव्रजेकुर्यान्नवल्मीकेनभस्मनि ॥ ५० ॥

पीठाद्यंतरेणासनमुत्कटासनंतस्मिन् ॥ ४८ ॥ अश्नंतींभोजनंकुर्वतीम् ॥ ४९ ॥ पक्वान्नंलड्डुकादिकम् ॥ नोमांसमितिपृथग्वाक्यम् ॥ दीर्घकालंजिजीविषुपितॄनभ्यर्च्यानभ्यर्च्यवामांसंनोअद्यादित्यर्थः ॥ पश्विष्टिचविनेतिपाठेपश्वालंभनंयागंविनादीर्घकालंजिजीविषुर्देवान्पितॄन्संतर्प्यासंतर्प्यवामांसंनाद्यादित्यन्वयः ॥ वल्मीकेवामलूरोद्धृतमृत्पुंजे ॥ ५० ॥

ससत्वेषुप्राणिव्याप्तेषु ॥ तिष्ठन्नुतिष्ठन् ॥ ५१ ॥ मलमूत्रयोर्विसर्जनंत्यागम् ॥ मलोच्चारेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ तिरस्कृत्याच्छाद्य ॥ अवनिंपृथ्वीम् ॥ ५२ ॥ मौलिंमस्तकम् ॥ ५३ ॥
मलविसर्जनंमलेत्युपलक्षणंमलमूत्रयोर्विसर्जनमित्यर्थः ॥ मुखेनोपधमेन्मुखवायुनाप्रज्वालयेत् ॥ एतत्तुलौकिकाग्निविषयंनवैदिकाग्निविषयम् ॥ नशूर्प्येणधमेदग्निंनवस्त्रेणनपाणि
ना मुखेनोपधमेदग्निंमुखादग्निरजायतेतिवचनात् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संविशेत्स्वपेत् ॥ प्रत्यक्सौम्यशिराःपश्चिमोत्तरमस्तकः ॥ प्रत्यग्याम्यशिराइतिपाठश्चित्यः ॥ विण्मूत्रादीनामेक

नगतेंषुससत्वेषुनतिष्ठन्नव्रजन्नपि ॥ गोविप्रसूर्यवाय्वग्निचंद्रर्क्षांबुगुरूनपि ॥ ५१ ॥ अभिपश्यन्नकुर्वीतमलमूत्रविसर्जनम् ॥ तिरस्कृत्या
वनिंलोष्टकाष्ठपर्णतृणादिभिः ॥ ५२ ॥ प्रावृत्यवाससामौलिंमौनीविण्मूत्रमुत्सृजेत् ॥ यथासुखमुखोरात्रौदिनेच्छायांधकारयोः ॥ ५३ ॥
भीतिषुप्राणबाधायांकुर्यान्मलविसर्जनम् ॥ मुखेनोपधमेन्नाग्निंनग्नांनेक्षेतयोषितम् ॥ ५४ ॥ नांघ्रीप्रतापयेदग्नौनवस्त्वशुचिनिक्षिपेत् ॥
प्राणिहिंसांनकुर्वीतनाश्नीयात्संध्ययोर्द्वयोः ॥ ५५ ॥ नसंविशेतसंध्यायांप्रत्यक्सौम्यशिराअपि ॥ विमूत्रष्ठीवनंनाप्सुकुर्याद्दीर्घंजिजीविषुः
॥ ५६ ॥ नाचक्षीतधयंतींगांनेंद्रचापंप्रदर्शयेत् ॥ नैकःसुप्यात्क्वचिच्छून्येनशयानंप्रबोधयेत् ॥ ५७ ॥ पंथानंनैकलोयायान्नवार्यंजलिनापि
बेत् ॥ नदिवोद्धृतसारंचभक्षयेद्दधिनोनिशि ॥ ५८ ॥ स्त्रीधर्मिण्यानाभिवदेन्नाघ्रादात्त्रिरात्रिषु ॥ तौर्यत्रिकप्रियोनस्यात्कांस्येपादौनधाव
येत् ॥ ५९ ॥ श्राद्धंकृत्वापरश्राद्धेयोऽश्नीयाज्ज्ञानवर्जितः ॥ दातुःश्राद्धफलंनास्तिभोक्ताकिल्बिषभुग्भवेत् ॥ ६० ॥ नधारयेदन्यभुक्तंवासश्चो
पानहावपि ॥ नभिन्नभाजनेश्नीयान्नासीताग्न्यादिदूषिते ॥ ६१ ॥ आरोहणंगवांपृष्ठेप्रेतधूमंसरित्तरम् ॥ बालातपंदिवास्वापंत्यजेद्दीर्घं
जिजीविषुः ॥ ६२ ॥ स्नात्वानमार्जयेद्गात्रंविसृजेन्नशिखांपथि ॥ हस्तौशिरोनधुनुयान्नाकर्षेदासनंपदा ॥ ६३ ॥

वद्भावः ॥ ष्ठीवनंथूत्कृत्यश्लेष्मविक्षेपः ॥ ५६ ॥ नाचक्षीतनकथयीत ॥ धयंतींभक्षयंतींपिबंतींवा ॥ शयानंज्येष्ठंनप्रबोधयेत् ॥ ५७ ॥ अंजलिनाकरपुटेन ॥ उद्धृतसारंदूरीकृतनव
नीतादि उद्धृतसारंगतस्नेहंपिण्याकादीतिवा ॥ ५८ ॥ तौर्यत्रिकप्रियःगीतनृत्यवाद्यप्रियः ॥ नधावयेन्नक्षालयेत् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ नासीतनोपविशेत् ॥ ६१ ॥ प्रेतधूमंशवदाहधूमम् ॥
सरित्तरंनदीतरणंबाहुभ्यामितिशेषः ॥ नबाहुभ्यांनदींतरेदितिमनूक्तेः ॥ बालातपंप्रातःकालीनसूर्यातपम् ॥ ६२ ॥ स्नात्वानमार्जयेद्गात्रंकरस्नानवस्त्राभ्यामितिशेषः ॥ करेणनोत्सृजे
द्गात्रंस्नानवस्त्रेणवापुनः शुनोच्छिष्टंभवेद्गात्रंपुनःस्नानेनशुद्ध्यतीतिवचनात् ॥ तर्पणात्पूर्वमित्येकेनाकर्षेदुपवेशनार्थंनानयेदित्यर्थः ॥ ६३ ॥

करजैर्नखैः करजच्छेदंनखच्छेदंच ॥ दंतैश्छेदंविवर्जयेदितिपाठेदंतैश्चेत्यर्थः ॥ करेणैवविवर्जयेदितिपाठेकरेणापीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ आयत्यांउत्तरकाले ॥ स्ववेश्मपरवेश्मनोरद्वारेणमु
ख्यद्वारंविहायद्वारांतरेणनगंतव्यमित्यर्थः ॥ परवेश्मचेतिक्वचित्पाठः ॥ ६५ ॥ पाणावितियत्यन्यविषयम् ॥ करेकर्पटकेचैवआयसेताम्रभाजने भुंजन्भिक्षुर्नलिप्येतलिप्यंतेगृहमे
धिनइतिवचनात् ॥ ६६ ॥ आर्द्राणिपादकरास्यानियस्यसः ॥ संविशेत्स्वपेत् ॥ ६७ ॥ शय्यतेऽस्मिन्नितिशयनंशय्यातत्रस्थः ॥ सोपानत्कः उपानद्भ्यांपादुकाभ्यांयुक्तः ॥ चः समुच्चये ॥
नतिष्ठन्नित्यनेनसंबध्यते ॥ तिष्ठंश्चउत्तिष्ठन् ॥ धारयाहस्ताभ्यांपानपात्रधारणमंतरेणधारयापानपात्रमुखधारयेतिवा ॥ ६८ ॥ सर्वंतिलमयंयत्किंचित्तिलसंबद्धंकृसरमोदकादीत्यर्थः

नोत्पाटयेल्लोमनखंदशनेनकदाचन ॥ करजैःकरजच्छेदंतृणच्छेदंविवर्जयेत् ॥ ६४ ॥ शुभायनयदायत्यांत्यजेत्तत्कर्मयत्नतः ॥ अद्वारेणनगंत
व्यंस्ववेश्मपरवेश्मनोः ॥ ६५ ॥ क्रीडेन्नाक्षैःसहासीतनधर्मघ्नैर्नरोगिभिः ॥ नशयीतक्वचिन्नग्नःपाणौभुंजीतनैवच ॥ ६६ ॥ आर्द्रपादकरास्यो
श्चन्दीर्घकालंचजीवति ॥ संविशेन्नार्द्रचरणोनोच्छिष्टःक्वचिदाव्रजेत् ॥ ६७ ॥ शयनस्थोनचाश्नीयान्नपिबेन्नजपेद्द्विजः ॥ सोपानत्कश्चना
चामेन्नतिष्ठन्धारयापिबेत् ॥ ६८ ॥ सर्वंतिलमयंनाघ्रात्सायंशर्माभिलाषुकः ॥ ननिरीक्षेतविण्मूत्रेनोच्छिष्टःसंस्पृशेच्छिरः ॥ ६९ ॥ नाधिति
ष्ठेत्तुषांगारभस्मकेशकपालिकाः ॥ पतितैःसहसंवासःपतनायैवजायते ॥ ७० ॥ श्रावयेद्वैदिकंमंत्रंनशूद्रायकदाचन ॥ ब्राह्मण्याद्धीयतेवि
प्रःशूद्रोधर्माच्चहीयते ॥ ७१ ॥ धर्मोपदेशःशूद्राणांस्वश्रेयःप्रतिघातयेत् ॥ द्विजशुश्रूषणंधर्मःशूद्राणांहिपरोमतः ॥ ७२ ॥ कंडूयनंहिशिरसः
पाणिभ्यांनशुभंमतम् ॥ आताडनंकराभ्यांचक्रोशनंकेशलुंचनम् ॥ ७३ ॥ अशास्त्रवर्तिनोभूपाल्लुब्धात्कृत्वाप्रतिग्रहम् ॥ ब्राह्मणःसान्वयो
यातिनरकानेकविंशतिम् ॥ ७४ ॥ अकालविद्युत्स्तनितेवर्षर्तौपांसुवर्षणे ॥ महावातध्वनौरात्रावनध्यायाःप्रकीर्तिताः ॥ ७५ ॥ उल्कापाते
चभूकंपेदिग्दाहेमध्यरात्रिषु ॥ संध्ययोर्वृषलोपांतेराज्ञोराहोश्चसूतके ॥ ७६ ॥

॥ ६९ ॥ तुषादिकंचनाधितिष्ठेन्नस्पृशेत् ॥ तुषादीनधिष्ठायनतिष्ठेदितिवा ॥ कपालिकाभग्नखर्परादिखंडाः ॥ ७० ॥ वैदिकंमंत्रंनश्रावयेदित्यनेनतंत्राद्युक्तंश्रावयेदित्यभ्यनुजानाति ॥ ७१ ॥
धर्मोपदेशोब्राह्मणकर्तृकःशूद्रकर्तृकोवा ॥ स्वश्रेयइत्यत्रस्वशब्दउपदेष्टृपरः ॥ द्वितीयेश्रोतृपरोपि ॥ ७२ ॥ कराभ्यामित्यस्याग्रेपिसंबंधः ॥ ७३ ॥ सान्वयोवंशसहितः ॥ ७४ ॥ अकाल
विद्युत्स्तनितेवर्षर्त्वतिरिक्तकालेमेघगर्जितेविद्युत्सहितगर्जितइतिवा ॥ ७५ ॥ वृषलस्याधार्मिकस्यवाउपांतेसमीपे ॥ राज्ञोराहोश्चसूतकेनृपस्यसूतकेराहोश्चसूतकेग्रहणइत्यर्थः ॥ ७६ ॥

श्राद्धिकंश्राद्धनिमंत्रणंश्राद्धसंबंधिद्रव्यंवा ॥ पूर्णायांषड्दंडपरिमितायांप्रतिपद्यपिनतुन्यूनायाम् ॥ ७७ ॥ उत्सर्गेंऋगादीनाम् ॥ ७८ ॥ बाणसाम्नोःशरसामवेदयोर्ध्वनौश्रूयमाणे ॥ अपिशब्दादार्तस्वनेपि ॥ ७९ ॥ बभ्रुर्नकुलःभूताचतुर्दशी ॥ पंचदश्योःपूर्णिमामावास्ययोः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ इहमनुष्ययोनौ ॥ संसर्गःकार्यइतिशेषः ॥ ८४ ॥ पुष्पवं

दर्शाष्टकासुभूतायांश्राद्धिकंप्रतिगृह्यच ॥ प्रतिपद्यपिपूर्णायांगजोष्ट्राभ्यांकृतांतरे ॥ ७७ ॥ खरोष्ट्रक्रोष्टृविरुतेसमवायेरुदत्यपि ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गेनाविमार्गेतरौजले ॥ ७८ ॥ आरण्यकमधीत्यापिबाणसाम्नोरपिध्वनौ ॥ अनध्यायेषुचैतेषुनाधीयीतद्विजःक्वचित् ॥ ७९ ॥ कृतांतरायोनपठेद्भेकाखुश्वाहिबभ्रुभिः ॥ भूताष्टम्योःपंचदश्योर्ब्रह्मचारीसदाभवेत् ॥ ८० ॥ अनायुष्यकरंचैवपरदारोपसर्पणम् ॥ तस्मात्तद्दूरतस्त्याज्यंवैरिणांचोपसेवनम् ॥ ८१ ॥ पूर्वार्धिभिःपरित्यक्तमात्मानंनावमानयेत् ॥ सदोद्यमवतांयस्माच्छ्रियोविद्यानदुर्लभाः ॥ ८२ ॥ सत्यंब्रूयात्प्रियंब्रूयान्नब्रूयात्सत्यमप्रियम् ॥ प्रियंचनानृतंब्रूयादेषधर्मोघटोद्भव ॥ ८३ ॥ भद्रमेववदेन्नित्यंभद्रमेवविचिंतयेत् ॥ भद्रैरेवेहसंसर्गोनाभद्रैश्चकदाचन ॥ ८४ ॥ रूपवित्तकुलैर्हीनान्सुधीर्नाधिक्षिपेन्नरान् ॥ पुष्पवंतौनचेक्षेतत्वशुचिर्ज्योतिषांगणम् ॥ ८५ ॥ वाचोवेगंमनोवेगंजिह्वावेगंचवर्जयेत् ॥ उत्कोचद्यूतदौत्यार्तद्रव्यंदूरात्परित्यजेत् ॥ ८६ ॥ गोब्राह्मणाग्नीनुच्छिष्टपाणिनानैवसंस्पृशेत् ॥ नस्पृशेदनिमित्तेनखानिस्वानित्वनातुरः ॥ ८७ ॥ गुह्यजान्यपिलोमानितत्स्पर्शादशुचिर्भवेत् ॥ पादधौतोदकंमूत्रमुच्छिष्टान्नोदकानिच ॥ ८८ ॥ निष्ठीवनंचश्लेष्माणंगृहाद्दूरंविनिक्षिपेत् ॥ अहर्निशंश्रुतेर्जाप्याच्छौचाचारनिषेवणात् ॥ अद्रोहवत्याबुद्ध्याचपूर्वंजन्मस्मरेद्द्विजः ॥ ८९ ॥ वृद्धान्प्रयत्नाद्वंदेतदद्यात्तेषांस्वमासनम् ॥ विनम्रधमनिस्तस्मादनुयायात्ततश्चतान् ॥ ९० ॥ श्रुतिभूदेवदेवानांनृपसाधुतपस्विनाम् ॥ पतिव्रतानांनारीणांनिंदांकुर्यान्नकर्हिचित् ॥ ९१ ॥

तौचंद्रसूर्यौ ॥ सूर्यसोमावितिक्वचित्पाठः ॥ ८५ ॥ उत्कोचद्रव्यंनामभयादिकंप्रदर्श्ययद्गृह्यते ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ विनम्रधमनिःप्रणतनाडिकः ॥ विनम्रकंधरइतिक्वचित् ॥ विनम्रधर्मनिष्ठःस्यादितिचान्यत्र ॥ यस्मादयंविनम्रधमन्यादिर्भवेत्तस्मात्ताननुयायादित्यन्वयः ॥ ९० ॥ ९१ ॥

॥ ९२ ॥ सान्वयोवंशसहितः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ सुप्रजाःशोभनपुत्रः ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ शिबिकानरयानम् ॥ पर्यंकःखट्वा ॥ ईशिताशास्ताईश्वरइत्यर्थः ॥ ९९ ॥
॥ १०० ॥ अत्यधःअतिशयेनाधः ॥ १ ॥ विस्मयतोगर्वात् ॥ २ ॥ ग्राह्यंनिकृष्टतइत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अर्धसीरिणोऽर्धहालिकाः ॥ आत्मनिवेदकोऽत्यंतभक्तः ॥ ५ ॥ मा

नमनुष्यस्तुतिंकुर्यान्नात्मानमपमानयेत् ॥ अभ्युद्यतंनप्रणुदेत्परमर्माणिनोच्चरेत् ॥ ९२ ॥ अधर्मादेधतेपूर्वंविद्वेष्टॄनपिसंजयेत् ॥ सर्वतोभ
द्रमाप्यापिततोनश्येच्चसान्वयः ॥ ९३ ॥ उद्धृत्यपंचमृत्पिंडान्स्नायात्परजलाशये ॥ अनुद्धृत्यचतत्कर्तुरेनसःस्यात्तुरीयभाक् ॥ ९४ ॥ श्रद्ध
यापात्रमासाद्ययत्किंचिद्दीयतेवसु ॥ देशेकालेचविधिनातद्दानंत्यायकल्पते ॥ ९५ ॥ भूप्रदोमंडलाधीशःसर्वत्रसुखिनोऽन्नदाः ॥ तोय
दातासदातृप्तोरूपवान्रूप्यदोभवेत् ॥ ९६ ॥ प्रदीपदोनिर्मलाक्षोगोदाताऽर्यमलोकभाक् ॥ स्वर्णदाताचदीर्घायुस्तिलदःस्यात्तुसुप्रजाः
॥ ९७ ॥ वेश्मदोऽत्युच्चसौधेशोवस्त्रदश्चंद्रलोकभाक् ॥ हयप्रदोदिव्ययानोलक्ष्मीवान्वृषभप्रदः ॥ ९८ ॥ सुभार्यःशिबिकादातासुपर्यंकप्रदो
पिच ॥ धान्यैःसमृद्धिमान्नित्यमभयप्रदईशिता ॥ ९९ ॥ ब्रह्मदोब्रह्मलोकेज्योब्रह्मदःसर्वदोमतः ॥ उपायेनापियोब्रह्मदापयेत्सोपितत्समः
॥ १०० ॥ श्रद्धयाप्रतिगृह्णातिश्रद्धयायःप्रयच्छति ॥ स्वर्गिणौतावुभौस्यातांपततोऽश्रद्धयात्यधः ॥ १ ॥ अनृतेनक्षरेद्यज्ञस्तपोविस्मयतः
क्षरेत् ॥ क्षरेत्कीर्तनतोदानमायुर्विप्रापवादतः ॥ २ ॥ गंधपुष्पकुशान्शय्यांशाकंमांसंपयोदधि ॥ मणिमत्स्यगृहंधान्यंग्राह्यमेतदुपस्थि
तम् ॥ ३ ॥ मधूदकंफलंमूलमेधांस्यभयदक्षिणा ॥ अभ्युद्यतानिग्राह्याणित्वेतान्यपिनिकृष्टतः ॥ ४ ॥ दासनापितगोपालकुलमित्रार्धसीरि
णः ॥ भोज्यान्नाःशूद्रवर्गेमीतथात्मविनिवेदकः ॥५॥ इत्थमानृण्यमासाद्यदेवर्षिपितृजादृणात् ॥ माध्यस्थामाश्रयेद्गेहेसुतेविष्वग्विसृज्यच
॥ ६ ॥ गेहेपिज्ञानमभ्यस्येत्काशींवाथसमाश्रयेत् ॥ सम्यग्ज्ञानेनवामुक्तिःकिंवाविश्वेशवेश्मनि ॥७॥ सम्यग्ज्ञानंभवेत्पुंसांकुतएकेनजन्म
ना ॥ वाराणस्यांध्रुवामुक्तिःशरीरत्यागमात्रतः ॥ ८ ॥

ध्यस्थ्यमौदासीन्यमाश्रयेत् ॥ किंकृत्वा ॥ विष्वक्सर्वतोगृहव्यापारान्सुतेविसृज्यचकाराद्भार्यादींश्च ॥ आश्रयेद्देहीतिक्वचित्पाठः ॥ सुतेभारमितिकाशीवासंचेतिशेषः ॥ ६ ॥
उभयत्रक्रमेणहेतुमाह ॥ सम्यगिति ॥ ७ ॥ अंतिमपक्षस्यसुलभत्वेनाधिक्यमाह ॥ सम्यगिति ॥ ८ ॥

शतात्परंपरःशतंतस्माच्चेन्म्रियतइतिशेषः ॥ ९ ॥ सदाचारनिरूपणफलमाह ॥ साचेति ॥ यस्यांशरीरत्यागमात्रतोध्रुवामुक्तिःसेत्यर्थः ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ काशीतिय
द्व्यक्षरंतदेवपीयूषंकेवलंपिबामि ॥ हीतिनिश्चये ॥ चकारोऽवधारणे ॥ पीयूषाधारोजीवामीतिक्वचित् ॥ १४ ॥ ११५ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टत्रिं
शोध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्रिंशेनवाधिकेपुण्येऽध्यायेत्यंतमनोरमे ॥ वाराणसीदिवोदासाविमुक्तमहिमोच्यते ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेऽविमुक्तस्यमाहात्म्यंवक्तुंसमुप

अद्यश्वोवापरश्वोवाकालाद्वाथपरःशतात् ॥ सत्वरोगत्वरोदेहःकाश्यांचेदमृतीभवेत् ॥ ९ ॥ साचवाराणसीलभ्यासदाचारवतासदा ॥ मन
सापिसदाचारमतोविद्वान्नलंघयेत् ॥ ११० ॥ आकर्ण्येतिततोगस्त्यःपुनःप्राहषडाननम् ॥ पुनःकाशींसमाचक्ष्वसदाचारेणयाप्यते ॥ ११ ॥
कानिकानिचलिंगानिस्कंदज्ञानप्रदानिच ॥ वाराणस्यांपरिबृंहितानिमेपरिपृच्छतः ॥ १२ ॥ विनाकाशींनमेप्रीतिर्विनाकाशींनमेरतिः ॥ चि
त्रपुत्रकवच्चास्मिविनाकाशींषडानन ॥ १३ ॥ ननिद्रामिनजागर्मिनाश्नामिनपिबाम्यपः ॥ काशीद्व्यक्षरपीयूषंपिबामिहिचकेवलम् ॥ १४ ॥
इतिश्रुत्वावचःस्कंदोमैत्रावरुणिभाषितम् ॥ अविमुक्तस्यमाहात्म्यंवक्तुंसमुपचक्रमे ॥ ११५ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेसदाचारव
र्णनंनामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शृण्वगस्त्यमहाभागकथांपापप्रणाशिनीम् ॥ नैःश्रेयस्याःश्रि
योहेतुमविमुक्तसमाश्रयाम् ॥ १ ॥ परंब्रह्मयदाम्नातंनिष्प्रपंचंनिरात्मकम् ॥ निर्विकल्पंनिराकारमव्यक्तंस्थूलसूक्ष्मवत् ॥ २ ॥ तदेतत्क्षेत्रमापू
र्यस्थितंसर्वगमप्यहो ॥ किमन्यत्रनशक्तोसौजंतून्मोचयितुंभवात् ॥ ३ ॥ भवोध्रुवंयदत्रैवमोचयेत्तंनिशामय ॥ महत्यायोगयुक्त्यावामहा
दानैरकामिकैः ॥ ४ ॥ सुमहद्भिस्तपोभिर्वाशिवोन्यत्रविमोचयेत् ॥ योगयुक्तिनमहतींनदानानिमहांतिच ॥ ५ ॥

चक्रमेइत्युक्तमतस्तदेवप्रस्तावयति ॥ शृण्वगस्त्येति ॥ नैश्रेयस्यामोक्षरूपायाः ॥ १ ॥ काश्यामहिमानमाह ॥ परमिति ॥ यत्परंब्रह्मवेदांतेष्वाम्नातंतदेतत्क्षेत्रमापूर्यस्थितमित्यग्रेण
संबंधः ॥ निरात्मकंशरीरद्वयरहितम् ॥ निर्विकल्पंभेदरहितम् ॥ निष्प्रपंचमित्यादीनांयथेष्टंहेतुमत्त्वम् ॥ स्थूलसूक्ष्मवत्कार्यकारणरूपम् ॥ २ ॥ अहोआश्चर्येहर्षेवा ॥ काश्यामेव
मोचयतिनान्यत्रेत्यभिनयपूर्वकंदर्शयति ॥ किमन्यत्रेति ॥ भवात्संसारात् ॥ भवेदितिक्वचित् ॥ ३ ॥ अकामिकैर्निष्कामैरित्युभयत्रसंबध्यते ॥ ४ ॥ ५ ॥

अतिदीर्घकालमारभ्यकृतानिअतिदीर्घाणि ॥ अतितीव्राणीतिक्वचित् ॥ अर्थयेत् प्रार्थयेत् किमितिनप्रार्थयेत् अन्यथैवतत्त्रितयस्यजातत्वादित्याह ॥ वियुनक्तीति ॥ उपसर्गैंपीडा
याम् ॥ काश्याःसकाशान्नवियुनक्तिपृथग्भवतीतियदयमेवमहायोगइत्यन्वयः ॥ काशीमितिक्वचित् ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुमनोवृत्त्यानिष्कामेनविश्वेश्वरबुध्यावा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

नतपांस्यतिदीर्घाणिकाश्यांमुक्त्यैशिवोर्थयेत् ॥ वियुनक्तिनयत्काश्याउपसर्गैंमहत्यपि ॥ ६ ॥ अयमेवमहायोगउपयोगस्त्विहापरः ॥ निय
मेनतुविश्वेशेपुष्पंपत्रंफलंजलम् ॥ ७ ॥ यद्दत्तंसुमनोवृत्त्यामहादानंतदत्रवै ॥ मुक्तिमंडपिकायांचक्षणंयत्स्थिरमास्यते ॥ ८ ॥ स्नात्वागंगा
मृतेशुद्धेतपएतदिहोत्तमम् ॥ सत्कृत्यभिक्षवेभिक्षायत्काश्यांपरिदीयते ॥ तुलापुरुषएतस्याःकलांनार्हतिषोडशीम् ॥ ९ ॥ हृदिसंचिंत्यविश्वे
शंक्षणंयद्विनिमील्यते ॥ देवस्यदक्षिणेभागेमहायोगोयमुत्तमः ॥ १० ॥ इदमेवतपोत्युग्रंयदिंद्रियविलोलताम् ॥ निषिध्यस्थीयतेकाश्यां
क्षुत्तापाद्यवमन्यच ॥ ११ ॥ मासिमासियदाप्येतव्रताच्चांद्रायणात्फलम् ॥ अन्यत्रतदिहाप्येतभूतायांनक्तभोजनात् ॥ १२ ॥ मासोपवा
सादन्यत्रयत्फलंसमुपार्ज्यते ॥ श्रद्धयैकोपवासेनतत्काश्यांस्यादसंशयम् ॥ १३ ॥ चातुर्मास्यव्रतात्प्रोक्तंयदन्यत्रमहाफलम् ॥ एकादश्यु
पवासेनतत्काश्यांस्यादसंशयम् ॥ १४ ॥ षण्मासान्नपरित्यागाद्यदन्यत्रफलंलभेत् ॥ शिवरात्र्युपवासेनतत्काश्यांजायतेध्रुवम् ॥ १५ ॥ व
र्षंकृत्वोपवासानिलभेदन्यत्रयद्व्रती ॥ तत्फलंस्यात्त्रिरात्रेणकाश्यामविकलंमुने ॥ १६ ॥ मासिमासिकुशाग्रांबुपानादन्यत्रयत्फलम् ॥ का
श्यामुत्तरवाहिन्यामेकेनचुलुकेनतत् ॥ १७ ॥ अनंतोमहिमाकाश्याःकस्तंवर्णयितुंप्रभुः ॥ विपत्तिमिच्छतोजंतोर्यत्रकर्णेजपःशिवः ॥ १८ ॥
शंभुस्तत्किंचिदाचष्टेम्रियमाणस्यजन्मिनः ॥ कर्णेऽक्षरंयदाकर्ण्यमृतोप्यमृततांव्रजेत् ॥ १९ ॥ स्मारंस्मारंस्मररिपोःपुरींत्वमिवशंकरः ॥ अ
दुनोन्मंदरंयातोबहुशस्तदवाप्तये ॥ २० ॥

॥ ११ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वर्षमिति ॥ यद्व्रतीत्यत्रयत्फलमितिक्वचित्पाठः ॥ तत्फलमित्युत्तरार्धेपि स्फुटंस्यात्शिवरात्रौतत्काश्यामविकलंफल
मितिच ॥ १६ ॥ चुलुकेनगंडूषेण ॥ १७ ॥ विपत्तिमिच्छतोमरणंप्राप्नुवतः ॥ १८ ॥ कर्णेजपमेवाभिनयपूर्वकंफलसहितंदर्शयति ॥ शंभुस्तदिति ॥ १९ ॥ अविमुक्तमहिमवर्ण
नार्थमेवदिवोदासमहिमानंवक्तुंप्रस्तावयति ॥ स्मारंस्मारमिति ॥ स्मारंस्मारंस्मृत्वास्मृत्वा ॥ २० ॥

विश्वेश्वरस्यकाशींविहायान्यत्रगमनंसुष्ठुदुर्घटमितिमन्वानःपृच्छति ॥ स्वकार्यैरितिद्वाभ्याम् ॥ २१ ॥ उक्तमेवस्पष्टयति ॥ परेति ॥ पिनाकवानाजगववान् ॥ पिनाकधृगितिक्वचित् ॥
एवंविधनिर्वाणाभिप्रायेणकाशिकामित्युक्तम् ॥ २२ ॥ विध्युपरोधतोहिरण्यगर्भप्रार्थनया ॥२३॥ लेखैर्देवैः ॥ स्वरक्षणविचक्षणोभक्तरक्षणचतुरःस्वांशभूतानांजीवानांमोक्षदानेनर
क्षणविचक्षणइतिवा ॥ २४ ॥ २५ ॥ पाद्मेकल्पेविष्णोर्नाभिपद्मेभूरादिलोकत्रयकल्पनास्रष्टौमनोरंतरे ॥ कथंभूते ॥ स्वायंभुवेस्वायंभुवमनुसंबंधिनिस्वायंभुवस्यमनोरंतरइत्यर्थः ॥

॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ स्वकार्यनिपुणैःस्वामिन्गीर्वाणैरतिदारुणैः ॥ त्याजितोहंपुरींकाशींहरोत्याक्षीत्कुतःप्रभुः ॥ २१ ॥ पराधीनोहमिव
किंदेवदेवःपिनाकवान् ॥ काशिकांसोऽत्यजत्कस्मान्निर्वाणमणिराशिकाम् ॥ २२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मित्रावरुणसंभूतकथयामिक
थामिमाम् ॥ तत्याजचयथास्थाणुःकाशींविध्युपरोधतः ॥ २३ ॥ प्रार्थितस्त्वंयथालेखैःपरोपकृतयेमुने ॥ द्रुहिणेनतथारुद्रःस्वरक्षणविच
क्षणः ॥ २४ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ कथंसभगवान्रुद्रोद्रुहिणेनकृपांबुधिः ॥ प्रार्थितोभूत्किमर्थंचतन्मेब्रूहिषडानन ॥ २५ ॥ ॥ स्कंद
उवाच ॥ ॥ पाद्मेकल्पेपुरावृत्तेमनोःस्वायंभुवेंतरे ॥ अनावृष्टिरभूद्विप्रसर्वभूतप्रकंपिनी ॥ २६ ॥ तयातुषष्टिहायिन्यापीडिताःप्राणिनोऽखि
लाः ॥ केचिदंबुधितीरेषुगिरिद्रोणीषुकेचन ॥ २७ ॥ महानिम्नेषुकच्छेषुमुनिवृत्त्याजनाःस्थिताः ॥ अरण्यान्यवनिर्जाताग्रामखर्वटवर्जिता
॥ २८ ॥ क्रव्यादाएवसर्वेषुनगरेषुपुरेषुच ॥ आसन्नभ्रंलिहोवृक्षाःसर्वत्रक्षोणिमंडले ॥ २९ ॥ चौराएवमहाचौरैरुल्लुंठ्यंतइतस्ततः ॥ मांस
वृत्त्योपजीवंतिप्राणिनःप्राणरक्षिणः ॥ ३० ॥ अराजकेसमुत्पन्नेलोकेऽत्याहितशंसिनि ॥ प्रयत्नोविफलस्त्वासीत्स्रष्टुःसृष्टिकृतस्तदा ॥ ३१ ॥
चिंतामवापमहतींजगद्योनिःप्रजाक्षयात् ॥ प्रजासुक्षीयमाणासुक्षीणायज्ञादिकाःक्रियाः ॥ ३२ ॥

प्रकंपिनीप्रचालिनीइतस्ततोनेत्रीत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ कच्छेषुपर्वतप्रांतेषु ॥ मुनिवृत्त्याफलमूलाद्याहारेण ॥ अरण्यानीमहारण्यम् ॥ ग्रामाभृगुप्रोक्ताः ॥ विप्राश्चविप्रभृत्याश्चय
त्रचैववसंतिते सतुग्रामइतिप्रोक्तःशूद्राणांवासएवचेति ॥ खर्वटागिरितटग्रामाभृगुप्रोक्तावा एकतोयत्रतुग्रामोनगरंचैकतस्थितम् मिश्रंतुखर्वटंनामनदीगिरिसमाश्रयमिति ॥ २८ ॥
क्रव्यादामांसात्तारः ॥ अभ्रंलिहोमेघपर्यंतमुच्चाः ॥ तेपिशुष्काइतिशेषः ॥ २९ ॥ उल्लुंठ्यंतेउदुच्चैर्लुंठ्यंतेनिःस्वीक्रियंतइत्यर्थः ॥ ३० ॥ अत्याहितमत्यनिष्टंभयंतच्छंसिनि ॥ स्रष्टुः
प्रयत्नइतिसंबंधः ॥ सृष्टिसंबंधीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ मनोःस्वायंभुवस्य ॥ क्षात्रःक्षत्रियजात्यधिष्ठितः ॥ ३४ ॥ रिपुंजयाख्यायांहेतुमाह ॥ परपुरमिति ॥ परमधार्मिकइतिकचित् ॥ ३५ ॥ इलांपृथ्वीम् ॥ इमामितिपाठेपि सएवार्थः ॥ ३६ ॥ अनंगमोहिनींकामस्यापिक्षोभकर्त्रीमितिसान्वयसंज्ञाभिप्रायेण ॥ ३७ ॥ रिपुंजयस्यसान्वयंभाविसंज्ञांतरंसंदिशति ॥ दिवोपीतिसार्धेन ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वेध

तासुक्षीणासुसंक्षीणाःसर्वेयज्ञभुजोऽभवन् ॥ ततश्चिंतयतास्रष्ट्रादृष्टोराजर्षिसत्तमः ॥ ३३ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेतपस्यन्निश्चलेंद्रियः ॥ मनोरन्वयजोवीरःक्षात्रोधर्मइवोदितः ॥ ३४ ॥ रिपुंजयइतिख्यातोराजापरपुरंजयः ॥ अथब्रह्मातमासाद्यबहुगौरवपूर्वकम् ॥ ३५ ॥ उवाचवचनंराजन्रिपुंजयमहामते ॥ इलांपालयभूपालससमुद्राद्रिकाननाम् ॥ ३६ ॥ नागकन्यांनागराजःपत्न्यर्थंतेप्रदास्यति ॥ अनंगमोहिनींनाम्नावासुकिःशीलभूषणाम् ॥ ३७ ॥ दिवोपिदेवादास्यंतिरत्नानिकुसुमानिच ॥ प्रजापालनसंतुष्टामहाराजप्रतिक्षणम् ॥ ३८ ॥ दिवोदासइतिख्यातमतोनामत्वमाप्स्यसि ॥ मत्प्रभावाच्चनृपतेदिव्यंसामर्थ्यमस्तुते ॥ ३९ ॥ परमेष्ठिवचःश्रुत्वाततोसौराजसत्तमः ॥ वेधसंबहुशःस्तुत्वावाक्यंचेदमुवाचह ॥ ४० ॥ ॥राजोवाच॥ ॥ पितामहमहाप्राज्ञजनाकीर्णेमहीतले ॥ कथंनान्येचराजानोमांकथंकथ्यते त्वया ॥ ४१ ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ त्वयिराज्यंप्रकुर्वाणेदेवोवृष्टिंविधास्यति ॥ पापनिष्ठेचवैराज्ञिनदेवोवर्षतेपुनः ॥ ४२ ॥ ॥राजोवाच॥ पितामहमहामान्यत्रिलोकीकरणक्षम ॥ महाप्रसादइत्याज्ञांत्वदीयांमूर्ध्न्युपाददे ॥ ४३ ॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामोहंतन्मदर्थंकरोषिचेत् ॥ ततःकरोम्यहंराज्यंपृथिव्यामसपत्नवत् ॥ ४४ ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ अविलंबेनतद्ब्रूहिकृतंमन्यस्वपार्थिव ॥ यत्त्वदिमहाबाहोतवादेयंनकिंचन ॥४५॥ ॥राजोवाच॥ ॥ यद्यहंपृथिवीनाथःसर्वलोकपितामह ॥ तदादिविषदोदेवादिवितिष्ठंतुमाभुवि ॥४६॥ देवेषुदिवितिष्ठत्सुमयितिष्ठतिभूतले ॥ असपत्नेनराज्येनप्रजासौख्यमवाप्स्यति ॥ ४७ ॥

संब्रह्माणम् ॥ स्तुत्वास्तोत्रेणसंतोष्य ॥ ४० ॥ कथंकिंकिमर्थम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दिविषदइतिसाभिप्रायंविशेषणम् ॥ अतोनपौनरुक्त्यम् ॥ ४६ ॥ एतावन्निर्बंधेप्रयोजनंदर्शयति ॥ देवेष्विति ॥ ४७ ॥

---

१ संक्षीणप्रायाइतिपुस्तकांतरेषुपाठः

पटहंढक्काम ॥ व्रजंतुइतिशब्दमुच्चार्य ॥ व्रजंत्वितइतिपाठेइतिशब्दोऽध्याहर्तव्यः ॥ ४८ ॥ नराःसर्वेप्राणिनः ॥ प्रजाइतिक्कचित् ॥ इतोऽन्यत्र ॥ उभयत्रसाटोपंहेतुमाह ॥ मयीति॥
सुराइतिनागानामुपलक्षणम् ॥ स्वस्थाःस्वर्गस्थाइतिपातालस्थानाम् ॥ स्वस्थानेस्थिताइतिवा ॥ ४९ ॥ ५० ॥ कुशद्वीपात्तृतीयाद्वीपात् ॥ तप्येतकरोतीत्यर्थः ॥ ५१ ॥ तपस्य

तथेतिविश्वस्तकृप्रोक्तोदिवोदासोनरेश्वरः॥ पटहंघोषयांचक्रेदिवंदेवाव्रजंत्विति ॥४८॥ मागच्छंत्विहवैनागानराःस्वस्थाभवंत्वितः॥ मयि
प्रशासतिक्षोणींसुराःस्वस्थाभवंत्विति ॥४९॥ एतस्मिन्नंतरेब्रह्माविश्वेशंप्रणिपत्यह ॥ यावद्विज्ञप्तुकामोभूत्तावदीशोब्रवीद्विधिम् ॥ ५० ॥
लोकेश्वरसमायाहिमंदरोनामभूधरः॥ कुशद्वीपादिहागत्यतपस्तप्येतदुष्करम् ॥५१॥ यावत्तस्मैवरंदातुंबहुकालंतपस्यते ॥ इत्युक्त्वापार्व
तीनाथोनंदिभृंगिपुरोगमः॥ ५२ ॥ जगामवृषमारुह्यमंदरोयत्रतिष्ठति ॥ उवाचचप्रसन्नात्मादेवदेवोवृषध्वजः॥ ५३॥ उत्तिष्ठोतिष्ठभद्रंते
वरंब्रूहिधरोत्तम ॥ सोथश्रुत्वामहेशानंदेवदेवंत्रिलोचनम्॥ ५४ ॥ प्रणम्यबहुशोभूमावद्रिरतद्व्यजिज्ञपत् ॥ लीलाविग्रहभृच्छंभोप्रणतैक
कृपानिधे ॥ ५५ ॥ सर्वज्ञोपिकथंनामनवेत्थममवांछितम् ॥ शरणागतसंत्राणसर्ववृत्तांतकोविद ॥ ५६ ॥ सर्वेषांत्हृदयानंदशर्वसर्वगस
र्वकृत् ॥ यदिदेयोवरोमत्यंस्वभावाद्वृषदात्मने ॥ ५७॥ याचकायातिशोच्यायप्रणतार्तिप्रभंजक॥ ततोऽविमुक्तक्षेत्रस्यसाम्यंत्व्यभिलषा
म्यहम् ॥ ५८ ॥ कुशद्वीपउमासार्धनाथाद्यसपरिच्छदः॥ मन्मौलौविहितावासःप्रयात्वेषवरोमम ॥ ५९ ॥ सर्वेषांसर्वदःशंभुःक्षणंयावद्वि
चिंतयेत् ॥ विज्ञातावसरोब्रह्मातावच्छंभुंव्यजिज्ञपत् ॥ प्रणम्याग्रेसरोभूत्वामौलौबद्धकरद्वयः॥६०॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥विश्वेशजगतां
नाथपत्याव्यापारितोस्म्यहम् ॥ कृतप्रसादेनविभोसृष्टिंकर्तुंचतुर्विधाम् ॥६१॥ प्रयत्नेनमयासृष्टासासृष्टिस्त्वदनुज्ञया ॥ अवृष्ट्यापृष्टिहा
यिन्यातत्रनष्टाऽप्रजाभुवि ॥ ६२ ॥

तेतपःकुर्वंते ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ लीलाविग्रहंक्रीडाशरीरंबिभर्तिगृह्णातीतितथा ॥ कृदितिक्कचित् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अविमुक्तसाम्यमेवदर्शयति ॥ कुशद्वीपइति ॥
उमासार्धंपार्वत्यासह ॥ कुशद्वीपेमयासार्धमितिपाठेउकारलोपआर्षः॥ श्रीगौर्योरभेदान्माशब्दस्यमायावाचकत्वान्मायात्मकत्वाच्चमयापार्वत्येतियथाश्रुतएववार्थः॥ प्रयातुयातुभ
वानितियावत् ॥ ५९ ॥ व्यजिज्ञपद्विज्ञापयामास ॥ ६० ॥ व्यापारितोनियुक्तः ॥ चतुर्विधांजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपाम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

इदंजगन्महद्यथास्यात्तथाऽराजकमासीदतएवदुरवस्थमतीवदुःस्थितमभूदित्यन्वयः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ नाडीद्वयंघटिकाद्वयम ॥ ६७ ॥ निमेषार्धनिमेषिणांममनिमे
षार्धनिमेषितुंशीलंयेषांतितथातेषाम् ॥ ६८ ॥ विधेश्चब्रह्मणोपि ॥ ६९ ॥ ७० ॥ सर्वसिद्धीनामणिमादीनाम् ॥ कर्मणिषष्ठी ॥ समर्पितुंदातुम् ॥ समर्पकमितिक्कचित् ॥ ७१ ॥ नैः

अराजकंमहच्चासीद्दुरवस्थमभूज्जगत् ॥ ततोरिपुंजयोनामराजर्षिर्मनुवंशजः ॥६३॥ मयाभिषिक्तोराजर्षिःप्रजाःपातुंनरेश्वरः॥ चकारस
मयंसोपिमहावीर्योमहातपाः ॥ ६४ ॥ तवाज्ञयाचेत्स्थास्यंतिसर्वेदिविषदोदिवि ॥ नागलोकेतथानागास्ततोराज्यंकरोम्यहम् ॥ ६५ ॥ त
थेतिचमयाप्रोक्तंप्रमाणीक्रियतांतुतत् ॥ मंदरायवरोदत्तोभवेदेवंकृपानिधे ॥ ६६ ॥ तस्यराज्ञःप्रजास्त्रातुंभुयाच्चैषमनोरथः॥ ममनाडीद्वयं
राज्यंतस्यापिचशतक्रतोः॥ ६७॥ मर्त्यानांगणनाक्केहनिमेषार्धनिमेषिणाम् ॥ देवोपिनिर्मलंमत्वामंदरंचारुकंदरम् ॥ ६८ ॥ विधेश्चगौरवं
रक्षंस्तथोरीकृतवान्हरः॥ जंबूद्वीपेयथाकाशीनिर्वाणपददासदा ॥६९॥ तथाबहुतिथंकालंद्वीपोभूत्सोपिमंदरः॥ यियासुनाचदेवेनमंदरंचि
त्रकंदरम् ॥ ७० ॥ निजमूर्तिमयंलिंगमविज्ञातंविधेरपि ॥ स्थापितंसर्वसिद्धीनांस्थापकेभ्यःसमर्पितुम् ॥ ७१॥ विपन्नानांचजंतूनांदातुंनैः
श्रेयसींश्रियम् ॥ सर्वेषामिहसंस्थानांक्षेत्रंचैवाभिरक्षितुम् ॥ ७२ ॥ मंदराद्रिंगतेनापिक्षेत्रंनैतत्पिनाकिना ॥ विमुक्तंलिंगरूपेण अविमुक्त
मतःस्मृतम् ॥ ७३ ॥ पुरानंदवनंनामक्षेत्रमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ अविमुक्तंतदारभ्यनामास्यप्रथितंभुवि ॥ ७४ ॥ नामाविमुक्तमभवदुभयोःक्षे
त्रलिंगयोः॥ एतद्द्वयंसमासाद्यनभूयोगर्भभाग्भवेत् ॥ ७५ ॥ अविमुक्तेश्वरंलिंगंदृष्ट्वाक्षेत्रेऽविमुक्तके ॥ विमुक्तएवभवतिसर्वस्मात्कर्मबं
धनात् ॥ ७६ ॥ अर्चंतिविश्वेविश्वेशंविश्वेशोर्चतिविश्वकृत् ॥ अविमुक्तेश्वरंलिंगंभुविमुक्तिप्रदायकम् ॥ ७७॥ पुरानस्थापितंलिंगंकस्यचि
त्केनचित्क्कचित् ॥ किमाकृतिभवेल्लिंगंनैतद्वेत्यपिकश्चन ॥ ७८ ॥

श्रेयसींनिर्वाणसंबंधिनीम् ॥ इहकाश्यांसंस्थानांसम्यक्स्थितानांसदाचाराणामित्यर्थः ॥ संज्ञानमितिपाठेसम्यक्ज्ञानंयस्मादितिक्षेत्रविशेषणम् ॥ ७२ ॥ काश्यामविमुक्तनामनिर्व
चनमाह ॥ मंदराद्रिमितिद्वयेन ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ लिंगेपितन्नामातिदिशति ॥ नामाविमुक्तमिति ॥७५॥७६ ॥ विश्वेसर्वे॥ भुवीत्युपलक्षणम् ॥ भुक्तीतिक्कचित् ॥ ७७॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ कुतःकदाचिदपि ॥ पुनरितिक्वचित् ॥ ८५ ॥ स्तुत्वेति ॥ अविमुक्तेकाश्याम् ॥ यथाशक्तियथामतिस्तुत्वार्चयित्वानत्वानरस्तिष्ठति

आकारमविमुक्तस्यदृष्ट्वाब्रह्माच्युतादयः॥ लिंगंसंस्थापयामासुर्वसिष्ठाद्यास्तथर्षयः॥ ७९ ॥ आदिलिंगमिदंप्रोक्तमविमुक्तेश्वरंमहत्॥ त
तोलिंगांतराण्यत्रजातानिक्षितिमंडले॥८०॥अविमुक्तेशनामापिश्रुत्वाजन्मार्जितादघात्॥ क्षणान्मुक्तोभवेन्मर्त्योनात्रकार्याविचारणा
॥८१॥ अविमुक्तेश्वरंलिंगंस्मृत्वादूरगतोपिच॥ जन्मद्वयकृतात्पापात्क्षणादेवविमुच्यते ॥ ८२ ॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेऽविमुक्तमवलोक्य
च॥ त्रिजन्मजनितंपापंहित्वापुण्यमयोभवेत्॥ ८३ ॥ यत्कृतंज्ञानविभ्रंशादेनःपंचसुजन्मसु॥ अविमुक्तेशसंस्पर्शात्तत्क्षयेदेवनान्यथा
॥ ८४ ॥ अर्चयित्वामहालिंगमविमुक्तेश्वरंनरः॥ कृतकृत्योभवेदत्रनचस्याज्जन्मभाक्कुतः॥ ८५ ॥ स्तुत्वानत्वार्चयित्वाचयथाशक्तियथा
मति॥ अविमुक्तेविमुक्तेशंस्तूयतेनम्यतेऽर्च्यते॥८६॥ अनादिमदिदंलिंगंस्वयंविश्वेश्वरार्चितम्॥ काश्यांप्रयत्नतःसेव्यमविमुक्तंविमुक्तये
॥८७॥संतिलिंगान्यनेकानिपुण्येष्वायतनेषुच॥ आयांतितानिलिंगानिमाघींप्राप्यचतुर्दशीम्॥ ८८ ॥ कृष्णायांमाघभूतायामविमुक्ते
शजागरात्॥ सदाविगतनिद्रस्ययोगिनोगतिभाग्भवेत्॥८९ ॥ नानायतनलिंगानिचतुर्वर्गप्रदान्यपि ॥ माघकृष्णचतुर्दश्यामविमुक्तमु
पासते॥ ९० ॥ किंबिभेतिनरोधीरःकृतादघशिलोच्चयात्॥ अविमुक्तेशलिंगस्यभक्तिवज्रधरोयदि ॥ ९१ ॥ क्वाविमुक्तंमहालिंगंचतुर्वर्ग
फलोदयम्॥ क्वपापिपापशैलोऽल्पोयःक्षयेन्नामसंभृतः॥ ९२॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेविश्वेशसमधिष्ठिते॥ यैर्नदृष्टंविमूढास्तेऽविमुक्तंलिंग
मुत्तमम्॥ ९३ ॥ द्रष्टारमविमुक्तस्यदृष्ट्वादंडधरोयमः॥ दूरादेवप्रणमतिप्रबद्धकरसंपुटः॥ ९४ ॥

सस्तूयतेऽर्च्यतेनम्यतेदेवैरितिशेषइत्यर्थः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ चतुर्दशींकृष्णाम् ॥ ८८ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ यःपापिपापशैलोनामसंभृतोनाम्नानाशायसंभृतो
लक्षीकृतःक्षयेन्नाशंगच्छेत्सक्वेत्यर्थः ॥ अनादिपापेतिपाठेएकएवक्वशब्दउभयत्रयोजनीयः ॥ नामसंभृतइत्यत्रनाम्निसंस्मृतइतिक्वचित्पाठः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकोनचत्वारिंशोध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ चत्वारिंशेतिविस्तीर्णेईशप्रीतिकराःशुभाः ॥ गृहस्थधर्मावर्ण्यंतेनिषेधविधिगोचराः ॥ १ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंश्रवणांतरेऽगस्त्यंस्वच्छंदयति ॥ अविमुक्तेशेति ॥ १ ॥ श्रुतानुवादपूर्वकमात्मनस्तृप्त्यभावमावेदयन्पृच्छति ॥ अविमुक्तेशेतिद्वाभ्याम् ॥ श्रावंश्रावंश्रुत्वाश्रुत्वा ॥ सुश्रुतेशोभनेश्रवणेंद्रिये ॥ नधिनोमिअलंप्रत्ययंनयामि ॥ २ ॥ ३ ॥ स्वश्रेयःकैवल्यम् ॥ सुश्रेयइतिपाठेप्ययमेवार्थः ॥ अविमुक्तस्येत्यनेन

धन्यंतन्नेत्रनिर्माणंकृतकृत्यौतुतौकरौ॥ अविमुक्तेश्वरंयेनया[1]भ्यामैक्षिष्टयःस्पृशेत् ॥ ९५ ॥ त्रिसंध्यमविमुक्तेशंयोजपेन्नियतःशुचिः॥ दूरदेशविपन्नोपिकाशीमृतफलंलभेत्॥ ९६ ॥ अविमुक्तंमहालिंगंदृष्ट्वाग्रामांतरंव्रजेत्॥ लब्ध्वाशुकार्यसंसिद्धिंक्षेमेणप्रविशेद्गृहम्॥ ९७॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेअविमुक्तेशाविर्भावोनामैकोनचत्वारिंशोध्यायः॥ ३९.॥ ॥ ४०॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥ अविमुक्तेशमाहात्म्यंवर्णितंतेग्रतोमया॥ अथोकिमसिशुश्रूषुःकथयिष्यामितत्पुनः॥ १ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच॥ ॥ अविमुक्तेशमाहात्म्यंश्रावंश्रावंश्रुतीमम ॥ अतीवसुश्रुतेजातेतथापिनधिनोम्यहम् ॥ २ ॥ अविमुक्तेश्वरंलिंगंक्षेत्रंचाप्यविमुक्तकम् ॥ एतयोस्तुकथंप्राप्तिर्भवेत्षण्मुखतद्वद ॥ ३ ॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥शृणुकुंभजवक्ष्यामियथाप्राप्तिर्भवेदिह॥ स्वश्रेयोदातुरेतस्याविमुक्तस्यमहामते ॥ ४ ॥ समीहितार्थसंसिद्धिर्लभ्यतेपुण्यभारतः॥ तच्चपुण्यंभवेद्विप्रश्रुतिवर्त्मसभाजनात्॥ ५॥ [2]श्रुतिवर्त्मजुषःपुंसःसंस्पर्शान्नश्यतोमुने॥ कलिकालावपिसदाछिद्रंप्राप्यजिघांसतः॥ ६॥ वर्जितस्यविधानेनप्रोक्तस्याकरणेनवै॥ कलिकालावपिहतोब्राह्मणंरंध्रदर्शनात् ॥ ७ ॥

तंत्रेणलिंगक्षेत्रयोर्ग्रहणम् ॥ ४ ॥ पुण्यभारतःपुण्यगौरवात्पुण्यसमूहाद्वा ॥ श्रुतिवर्त्मसभाजनात्वेदमार्गसंसेवनात् ॥ वेदधर्मैतिक्वचित् ॥ ५ ॥ श्रुतीति ॥ छिद्रंपापावसरंप्राप्ययौकलिकालौप्राणिनोजिघांसतोनाशयतस्तौवेदमार्गसेवमानस्यपुंसःसंस्पर्शनान्नश्यतइत्यन्वयः ॥ पाठांतरेवेदमार्गसेवमानस्यकैवल्यंफलमुक्त्वास्मृतिवर्त्मजुषःपुंसःफलमाह ॥ स्मृतीति ॥ प्रथमपाठेश्रुतिमूलत्वात्स्मृतेस्तस्याःपृथगनुल्लेखइतिभावः ॥ ६ ॥ उत्तरार्धंविवृणोति ॥ वर्जितस्येति ॥ चःसमुच्चये ॥ वैइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ अकरणेयतइतिपाठेतुसहेतुकंव्यतिरेकमाह ॥ वर्जितस्येति ॥ हतोनाशयतः ॥ रंध्रदर्शनात्छिद्रदर्शनात् ॥ ७ ॥

---

[1] याभ्यांप्रैक्षिष्टेतिक्वचित्पाठः

[2] स्मृतिवर्त्मजुषइत्येवंरूपे

निषिद्धाचरणंतस्मात्कथयिष्येतवाग्रतः॥ तद्दूरतःपरित्यज्यनरोननिरयीभवेत्॥ ८ ॥ पलांडुंविड्वराहंचशेलुंलशुनगृंजने॥ गोपीयूषंतंडुलीयंवर्ज्यंचकवकंसदा॥ ९ ॥ व्रश्चनान्वृक्षनिर्यासान्पायसापूपशष्कुलीः॥ अदेवपित्र्यंपललमवत्सागोपयस्त्यजेत् ॥ १० ॥ पयएकशफंहेयंतथाक्रामेलकाविकम्॥ रात्रौनदधिभोक्तव्यंदिवाननवनीतकम् ॥ ११ ॥ टिट्टिभंकलविंकंचहंसंचक्रंप्लुवंबकम्॥ त्यजेन्मांसाशिनःसर्वान्सारसंकुक्कुटंशुकम्॥ १२ ॥ जालपादान्खंजरीटान्बुडित्वामत्स्यभक्षकान्॥ मत्स्याशीसर्वमांसाशीतन्मत्स्यान्सर्वथात्यजेत्॥ १३॥ हव्यकव्यनियुक्तौतुभक्ष्यौपाठीनरोहितौ ॥ मांसाशिभिस्त्वमीभक्ष्याःशशशल्लककच्छपाः ॥ १४ ॥ श्वाविद्गोधेप्रशस्तेचज्ञाताश्चमृगपक्षिणः॥ आयुष्कामैःस्वर्गकामैस्त्याज्यंमांसंप्रयत्नतः ॥ १५ ॥

॥ ८ ॥ पलांडुंरक्तलशुनभेदंप्याजइतिप्रसिद्धम् ॥ विड्वराहंपुरीषभुजंग्राम्यसूकरम् ॥ शेलुंवहुवारकंश्लेष्मातकफलमित्यर्थः ॥ लशुनंशुक्लवर्णंप्रसिद्धमेव ॥ गृंजनंहरितमूलकंगाजरइतिलोकेप्रसिद्धम् ॥ गोःपीयूषंअनिर्दशायागोःक्षीरंपीयूषमितिमन्वादौदृश्यते ॥ तंडुलीयंविष्ठाप्रभवमल्पमारिषम् ॥ तंडुलीयोऽल्पमारिषइत्यमरः ॥ तथाचमनुः ॥ अभक्ष्याणिद्विजातीनाममेध्यप्रभवाणिचेति ॥ विड्जातानीतियाज्ञवल्क्यवचनाच्च ॥ कवकंछत्राकंगौडेप्राकृतैर्यस्यशाकःक्रियते ॥ ९ ॥ व्रश्चनान्व्रश्चनंछेदनंतत्प्रभवानित्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ लोहितान्वृक्षनिर्यासान्व्रश्चनप्रभवांस्तथेति ॥ पायसापूपशष्कुलीः ॥ अदेवपित्र्याइत्यग्रिमपदस्यविभक्तिविपरिणमय्यानुषंगः ॥ तत्रपायसंपरमान्नम् ॥ अपूपामंडकादयः॥ शष्कुल्यस्तैलपक्वविशेषाः ॥ देवेभ्यःपितृभ्यश्चसाधुउपकल्पितंयन्नभवतितददेवपित्र्यम् ॥ पललंमांसम् ॥ १० ॥ एकशफंअश्वाद्येकखुरसंबंधि ॥ क्रामेलकमुष्ट्रसंबंधि ॥ आविकंमेषसंबंधि ॥ दिवादिवसे ॥ नवनीतंनवोद्धृतम ॥ ११ ॥ टिट्टिभंपक्षिविशेषम् ॥ कलविंकंचटकम् ॥ हंसंश्वेतगरुतम् ॥ चक्रंचक्रवाकम् ॥ प्लवंजलकुक्कुटम ॥ बकंकंकम् ॥ मांसाशिनःमांसादान् ॥ सारसंपुष्कराह्वयम् ॥ कुक्कुटंचरणायुधम् ॥ शुकंकीरम् ॥ १२ ॥ जालपादान्हंसविशेषान् ॥ शरारिप्रभृतीनितिमनुटीकाकारः ॥ खंजरीटान्खंजनान् ॥ बुडित्वामत्स्यभक्षकान्बुडित्वाजलेनिमज्ज्ययेमत्स्यान्खादंतितान्मद्गुप्रभृतीनित्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ निमज्जतश्चमत्स्यादानिति ॥ तत्तस्मात् ॥ १३ ॥ हव्यानिकव्यानिचदेवानांपितॄणांचान्नानितेषुनियुक्तौविहितौपाठीनरोहितौपाठीनःसहस्रदंष्ट्रोवोपालइतिगौडेप्रसिद्धः रोहितोमत्स्यभेदःप्रसिद्धःस्तौ ॥ शशोमृगभेदः ॥ शल्लकःश्वावित् ॥ कच्छपःकूर्मः ॥ १४ ॥ श्वाविदिति ॥ संबोधं[1]लक्षणार्थंश्वाविधःपुनर्ग्रहणम् ॥ ज्ञाताःशिष्टपरंपरयाभक्ष्यत्वेनप्रख्याताहरिणकपिंजलादयःप्रशस्ताः ॥ १५ ॥

---

[1] प्राशस्त्यार्थमितिपुस्तकांतरेपाठः अयमेवयुक्तइतिभाति

अखंडस्नेहवर्जितंनिःशेषस्नेहरहितमित्यर्थः ॥ पाठांतरेखंडस्नेहाभ्यांनिर्मितंयन्नभवतितदखंडस्नेहनिर्मितम् ॥ १६ ॥ भेषजेऔषधे ॥ अलौल्यंअलोभंयथास्यात्तथा ॥ पललंमां

यज्ञार्थपशुहिंसायासास्वर्ग्यानेतराक्वचित् ॥ त्यजेत्पर्युषितंसर्वमखंडस्नेहवर्जितम् ॥ १६ ॥ प्राणात्ययेक्रतौश्राद्धेभेषजेविप्रकाम्यया ॥ अ
लौल्यमित्थंपललंभक्षयन्नैवदोषभाक् ॥ १७ ॥ नतादृशंभवेत्पापंमृगयाद्वृत्तिकांक्षिणः ॥ यादृशंभवतिप्रेत्यलौल्यान्मांसोपसेविनः ॥१८॥
मखार्थंब्रह्मणासृष्टाःपशुद्रुममृगौषधीः ॥ निघ्नन्नहिंसकोविप्रस्तासामपिशुभागतिः ॥ १९ ॥ पितृदेवक्रतुकृतेमधुपर्कार्थमेवच ॥ तत्रहिंसा
प्यहिंसास्याद्धिंसान्यत्रसुदुस्तरा ॥ २० ॥ योजंतूनात्मपुष्ट्यर्थंहिनस्तिज्ञानदुर्बलः ॥ दुराचारस्यतस्येहनामुत्रापिसुखंक्वचित् ॥ २१ ॥ भो
क्तानुमंतासंस्कर्ताक्रयिविक्रयिहिंसकाः ॥ उपहर्ताघातयिताहिंसकाश्चाष्टधास्मृताः ॥ २२ ॥ प्रत्यब्दमश्वमेधेनशतंवर्षाणियोयजेत् ॥ अ
मांसभक्षकोयश्चतयोरंत्योविशिष्यते ॥ २३ ॥ यथैवात्मापरस्तद्वद्द्रष्टव्यःसुखमिच्छता ॥ सुखदुःखानितुल्यानियथात्मनितथापरे ॥ २४ ॥
सुखंवायदिवाचान्यद्यत्किंचित्क्रियतेपरे ॥ तत्कृतंहिपुनःपश्चात्सर्वमात्मनिसंभवेत् ॥ २५ ॥ नक्लेशेनविनाद्रव्यमर्थहीनेकुतःक्रियाः ॥ क्रि
याहीनेकुतोधर्मोधर्महीनेकुतःसुखम् ॥ २६ ॥ सुखंहिसर्वैराकांक्ष्यंतच्चधर्मसमुद्भवम् ॥ तस्माद्धर्मोत्रकर्तव्यश्चातुर्वर्ण्यैनयत्नतः ॥ २७ ॥ न्या
यागतेनद्रव्येणकर्तव्यंपारलौकिकम् ॥ दानंचविधिनादेयंकालेपात्रेचभावतः ॥ २८ ॥ विधिहीनंतथाऽपात्रेयोददातिप्रतिग्रहम् ॥ नकेवलं
हितद्यातिशेषंतस्यचनश्यति ॥ २९ ॥ व्यसनार्थेकुटुंबार्थेयदृणार्थेचदीयते ॥ तदक्षयंभवेदत्रपरत्रचनसंशयः ॥ ३० ॥ मातापितृविहीनंयो
मौंजीपाणिग्रहादिभिः ॥ संस्कारयेन्निजैरर्थैस्तस्यश्रेयस्त्वनंतकम् ॥ ३१ ॥

सम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ मधुपर्कार्थंगृह्योक्तकर्मविशेषार्थम् ॥ २० ॥ २१ ॥ स्मृताविद्वद्भिरितिशेषः ॥ अष्टधाऽधमाइतिवापाठः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ च
तुर्वर्णाएवचातुर्वर्ण्यंतेन ॥ २७ ॥ भावतोभक्तितः ॥ २८ ॥ शेषमन्यदपिपुण्यम् ॥ २९ ॥ अक्षयंबहुकालस्थायितत्फलंभवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ श्रेयःपुण्यम् ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ पाणिग्राहयतेविवाहंकारयति ॥ ३३ ॥भ्रूणहाश्रेष्ठब्राह्मणहंता ॥ गर्भस्थब्राह्मणबालहंतेतिवा ॥ वृषलीशूद्री ॥३४॥ ३५ ॥ पश्चाद्रजोदर्शनस्यार्वाक्पूर्वमित्यर्थः ॥ ३६ ॥
॥ ३७ ॥ पूर्वस्त्रियइति ॥ भुक्ताविवाहानंतरंक्रमेणत्रिषुदिवसेषु ॥ तथाचश्रुतिः ॥ सोमःप्रथमोविविदेगंधर्वोविविदउत्तरः तृतीयोऽग्निष्टेपतिस्तुरीयस्तेमनुष्यजाइत्यादि ॥ ३८ ॥

अग्निहोत्रैर्नतच्छ्रेयोनाग्निष्टोमादिभिर्मखैः ॥ यच्छ्रेयःप्राप्यतेमर्त्यैर्द्विजेचैकेप्रतिष्ठिते ॥ ३२॥ योऽध्यनाथस्यविप्रस्यपाणिंग्राहयतेकृती ॥ इह
सौख्यमवाप्नोतिसोक्षयंस्वर्गमाप्नुयात् ॥ ३३॥ पितृगेहेतुयाकन्यारजःपश्येदसंस्कृता ॥ भ्रूणहातत्पिताज्ञेयोवृषलीसापिकन्यका ॥ ३४॥
यस्तांपरिणयेन्मोहात्सभवेद्वृषलीपतिः ॥ तेनसंभाषणंत्याज्यमपाङ्क्तेयेनसर्वदा ॥३५॥ विज्ञायदोषमुभयोःकन्यायाश्चवरस्यच ॥ संबंधंर
चयेत्पश्चादन्यथादोषभाक्पिता ॥ ३६ ॥ स्त्रियःपवित्राःसततंनैतादुष्यंतिकेनचित् ॥ मासिमासिरजस्तासांदुष्कृतान्यपकर्षति ॥ ३७॥ पूर्वं
स्त्रियःसुरैर्भुक्ताःसोमगंधर्ववह्निभिः ॥ भुंजतेमानुषाःपश्चान्नैतादुष्यंतिकेनचित् ॥ ३८ ॥ स्त्रीणांशौचंददौसोमःपावकःसर्वमेध्यताम् ॥ क
ल्याणवाणींगंधर्वास्तेनमेध्याःसदास्त्रियः॥३९॥ कन्यांभुङ्क्तेरजःकालेऽग्निःशशीलोमदर्शने ॥ स्तनोद्भेदेषुगंधर्वास्तस्मात्प्रागेवप्रदीयते ॥४०॥
ह्रस्वरोमात्वपत्यघ्नीकुलघ्न्युद्गतयौवना ॥ पितृघ्न्याविष्कृतरजास्ततस्ताःपरिवर्जयेत् ॥ ४१ ॥ कन्यादानफलप्रेप्सुस्तस्माद्दद्यादनग्निकाम् ॥
अन्यथानफलंदातुःप्रतिग्राहीपतेदधः ॥ ४२ ॥ कन्यामभुक्तांसोमाद्यैर्दद्दानफलंलभेत् ॥ देवभुक्तांददद्दातानस्वर्गमधिगच्छति ॥ ४३ ॥
शयनासनयानानिकुणपंस्त्रीमुखंकुशाः ॥ यज्ञपात्राणिसर्वाणिनदुष्यंतिबुधाःक्वचित् ॥ ४४ ॥ वत्सःप्रस्रवणेमेध्यःशकुनिःफलपातने ॥ ना
र्योरतिप्रयोगेषुश्वामृगग्रहणेशुचिः ॥४५॥ अजाश्वयोर्मुखंमेध्यंगावोमेध्यास्तुपृष्ठतः ॥ पादतोब्राह्मणामेध्याःस्त्रियोमेध्यास्तुसर्वतः ॥४६॥
बलात्कारोपभुक्तावाचोरहस्तगतापिवा ॥ नत्याज्यादयितानारीनास्यास्त्यागोविधीयते ॥ ४७॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अनग्निकांअग्न्यादिनाऽभुक्तांरजआदिकालइत्यर्थः ॥ कन्यांभुंक्तेरजःकालइतिपूर्वमुक्तेः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कुणपंकुणपशब्देनखड्गपात्रादि ॥ स्त्रीमुखंभोग
काले ॥ तथाचमनुः ॥ नित्यमास्यंशुचिस्त्रीणाऽमिति ॥ नदुष्यंतिनदूषयंतिदुष्टबुद्ध्यानपश्यंतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥४५ ॥ ४६ ॥ त्यागोनविधीयते ॥ पोषणावेक्षणेकार्येइतिभावः ॥ यथा
श्रुतेऽर्थेगृह्यमाणेरावणहस्तगतायाबलात्कारोपभोगशंकितायालक्ष्म्याविष्णुनात्यागायोगात् ॥ ४७ ॥

रजसासंशुद्धिर्मनोव्यभिचारेसतीत्यर्थः ॥ यथाश्रुतंमितितैर्भुक्तास्तन्नरजसास्त्रीमनोदुष्टेतियाज्ञवल्क्यवचनविरोधात् ॥ शुचिःशुचित्वम् ॥ तटिनीतिवापाठः ॥४८॥ उमयापार्वत्या ॥
चकारोभिन्नक्रमे ॥ अत्रापिचेत्यर्थः ॥४९॥ सकुल्यःसमानकुलोत्पन्नः ॥ प्रकृतिस्थःस्वभावस्थः॥५०॥५१॥ परिभूतांतिरस्कृताम् ॥ अधःशय्यांशय्यायाबहिः ॥५२॥ व्यभिचारा
न्मानसव्यभिचारात् ॥ महतिकल्मषेमहापातके ॥ ५३ ॥ शूद्रस्येति ॥ शूद्रस्यशूद्रैवभार्याभवतिनतूत्कृष्टावैश्यादयस्तिस्रः ॥ विशोवैश्यस्यशूद्रावैश्याचभार्यामन्वादिभिःस्मृते ॥
क्षत्रियस्यवैश्याशूद्रेक्षत्रियाच ब्राह्मणस्यक्षत्रियावैश्याशूद्राब्राह्मणीच ॥ ५४ ॥ आरोप्यशूद्रामिति ॥ सवर्णामपरिणीयदैवाच्छूद्रापरिणेतुर्ब्राह्मणस्यगमननिषेधोयम् ॥ जनयित्वा

आम्लेनताम्रशुद्धिःस्याच्छुद्धिःकांस्यस्यभस्मना॥ संशुद्धीरजसानार्यास्तटिन्यावेगतःशुचिः॥४८॥ मनसापिहियानेहर्चिंतयेत्पुरुषांतरम्॥
सोमयासहसौख्यानिभुंक्तेचात्रापिकीर्तिभाक्॥ ४९ ॥ पितापितामहोभ्रातासकुल्योजननीतथा ॥ कन्याप्रदःपूर्वनाशेप्रकृतिस्थःपरःपरः
॥ ५० ॥ अप्रयच्छन्समाप्नोतिभ्रूणहत्यामृतावृतौ॥ स्वयंत्वभावेदातॄणांकन्याकुर्यात्स्वयंवरम्॥५१॥हृताधिकारांमलिनांपिंडमात्रोपजी
विनीम्॥परिभूतामधःशय्यांवासयेद्व्यभिचारिणीम्॥५२॥ व्यभिचारादृतौशुद्धिर्गर्भेत्यागोविधीयते॥ गर्भभर्तृवधादौतुमहत्यपिचकल्म
षे॥५३॥शूद्रस्यभार्याशूद्रैवसाचस्वाचविशःस्मृते ॥ तेचस्वाचैवराज्ञस्तुताश्चस्वाचाग्रजन्मनः ॥ ५४॥ आरोप्यशूद्रांशयनेविप्रोगच्छे
दधोगतिम्॥ उत्पाद्यपुत्रंशूद्रायांब्राह्मण्यादेवहीयते॥५५॥दैवपित्र्यातिथेयानितत्प्रधानानियस्यतु ॥ देवाद्यास्तन्नचाश्नंतिसचस्वर्गंनग
च्छति॥५६॥ जामयोयानिगेहानिशपंत्यप्रतिपूजिताः॥ कृत्याभिर्निहतानीवनश्येयुस्तान्यसंशयम् ॥ ५७ ॥ तदभ्यर्च्याःसुवासिन्योभू
षणाच्छादनाशनैः॥ भूतिकामैर्नरैर्नित्यंसत्कारेषूत्सवेषुच॥५८॥ यत्रनार्यःप्रमुदिताभूषणाच्छादनाशनैः ॥ रमंतेदेवतास्तत्रस्युस्तत्रस
फलाःक्रियाः ॥ ५९ ॥ सुतंतस्यामितिऋतुकालनिषेधपरम ॥ ब्राह्मण्यादेवहीयतइतिदोषभूयस्त्वार्थम् ॥ दैवेति ॥ यदिकथंचित्सवर्णोत्क्रमणेनवाशूद्रापरिणीयतेतदा
भार्यात्वेनप्रसक्तानितत्कर्तृकाणिदैवादीन्यनेननिषिध्यंते ॥ दैवंहोमादि ॥ पित्र्यंश्राद्धादि ॥ आतिथेयमतिथिभोजनादिव्रतानियस्यशूद्रासंपाद्यानितद्धव्यंकव्यंपितृदेवानाश्नंतिनचते
नातिथ्येनसगृहीस्वर्गंयाति ॥ ५६ ॥ जामयइति ॥ यानिगेहानिजामयोज्ञातिभार्याभगिनीपत्नीदुहितृस्नुषाद्याअपूजिताःसत्योऽभिशपंतिइदमनिष्टमेषामस्त्विति तान्यभिचारहतानी
वधनपश्वादिसहितानिनश्यंतियस्मात् ॥ ५७ ॥ तदभ्यर्च्याइति ॥ तत्तस्मात्सत्कारेषुकौतुकादिषुउत्सवेषूपनयनादिष्वाभ्युदयिकेषुसुवासिन्योजामयःसदापूजनीयाइति ॥ ५८॥५९॥

यत्रेति ॥ भर्त्रास्त्रीतिहेतौतृतीया ॥ यत्रवेश्मनिभार्यास्वामिनाप्रीताभवतिकलहादिकंनकरोतिभार्ययाचभर्ताप्रीतोभवतिस्त्र्यंतराभिलाषंनकरोतितस्मिन्गृहेक्षणेक्षणेकल्याणंसंपद्यते ॥ गृहग्रहणान्नकेवलंभार्यापतीकिंतुतद्गृहेपुत्रपौत्रादिसंततिरपिश्रेयोभागिनीभवतीत्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अहुतंचेतिश्लोकंव्याचष्टे ॥ जपोऽहुतइति ॥ अहुतशब्देनब्रह्मयज्ञाख्योजपउच्यते ॥ हुतशब्देनदेवयज्ञाख्योहोमः ॥ प्रहुतशब्देनभूतयज्ञाख्योबलिः ॥ ब्राह्महुतशब्देनमनुष्ययज्ञाख्याब्राह्मणस्यार्चा ॥ प्राशितशब्देनपितृयज्ञाख्यंनित्यश्राद्धम् ॥ ६२ ॥

यत्रतुष्यतिभर्त्रास्त्रीस्त्रियाभर्ताचतुष्यति॥तत्रवेश्मनिकल्याणंसंपद्येतपदेपदे॥६०॥ अहुतंचहुतंचैवप्रहुतंप्राशितंतथा॥ ब्राह्मं[१]हुतंपंचमंच पंचयज्ञाइमेशुभाः॥६१॥ जपोऽहुतोहुतोहोमःप्रहुतोभौतिकोबलिः॥प्राशितंपितृसंतृप्तिर्हुतंब्राह्मंद्विजार्चनम्॥६२॥ पंचयज्ञानिमान्कुर्वन्ब्राह्मणोनावसीदति॥ एतेषामननुष्ठानात्पंचसूनाअवाप्नुयात्॥६३॥ ब्राह्मणंकुशलंपृच्छेद्बाहुजातमनामयम्॥ वैश्यंसुखंसमागम्यशूद्रं संतोषमेवच॥६४॥ जातमात्रःशिशुस्तावद्यावदष्टौसमाःस्मृताः॥ भक्ष्याभक्ष्येषुनोदुष्येद्यावन्नैवोपनीयते॥६५॥ भरणंपोष्यवर्गस्य दृष्टादृष्टफलोदयम्॥ प्रत्यवायोह्यभरणेभर्तव्यस्तत्प्रयत्नतः॥६६॥ मातापितागुरुःपत्नीत्वपत्यानिसमाश्रिताः॥ अभ्यागतोतिथिश्चाग्निःपोष्यवर्गाअमीनव॥६७॥ सजीवतिपुमान्योऽत्रबहुभिश्चोपजीव्यते॥ जीवन्मृतोथविज्ञेयःपुरुषःस्वोदरंभरिः॥६८॥ दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यंभूतिकाम्यया॥ अदत्तदानाजायंतेपरभाग्योपजीविनः॥६९॥ विभागशीलसंयुक्तोदयावांश्चक्षमायुतः॥ देवतातिथिभक्तस्तुगृहस्थोधार्मिकःस्मृतः॥७०॥ शर्वरीमध्ययामौयौहुतशेषंचयद्धविः॥ तत्रस्वपंस्तदश्नंश्चब्राह्मणोनावसीदति॥७१॥ नवैतानिगृहस्थस्यकार्याण्यभ्यागतेसदा॥ सुधाव्ययानियत्सौम्यंवाक्यंचक्षुर्मनोमुखम्॥७२॥

एतेषांपंचयज्ञानाम् ॥ एतस्याइतिपाठेपंचेष्टेरित्यर्थः ॥ पंचसूनाःपंचानांहिंसाःवधानित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५॥ ६६ ॥ ६७ ॥ स्वोदरंभरिःस्वीयोदरमात्रपूरकः ॥ ६८ ॥ परभाग्योपजीविनःपरान्नाद्युपजीविनइत्यर्थः ॥ ६९ ॥ विभागोविभजनंशीलंसदाचारःसत्स्वभावोवाताभ्यांसंयुक्तः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ सुधाव्ययानिसुधातुल्यान्यव्ययानिकुशलानीत्येकम् ॥ यत्सौम्यंइतिवाक्यादीनांविशेषणम् ॥ ७२ ॥

---

[१] हुतंचसर्वत्रेतिक्वचित्पाठः

इहायातआगच्छतेतिस्नेहपूर्वभाषणमित्येकम् ॥ उपासनंपादसंवाहनादि ॥ गृहस्थानामुन्नतिहेतवेवृद्धिहेतवे ॥ ७३ ॥ तथेति ॥ एतानिवक्ष्यमाणानि ॥ यथाशक्त्येतिसर्वत्रसंबध्यते ॥ ७४ ॥ तृणस्योपयोगःशय्यायाअधस्तादास्तरणेऽग्नितापनेवेतिज्ञातव्यम् ॥७५॥ पैशुन्यंक्रौर्यम् ॥ द्रोहोहिंसा ॥ क्रोधादीनांद्वंद्वैक्यम् ॥ द्वेषःपरोत्कर्षासहनम् ॥ दंभोधर्मध्वजित्वम् ॥ मायाकपटम् ॥ स्वर्गमार्गार्गलानिस्वर्गमार्गनिषेधकानीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ नवेति ॥ स्वाध्यायोवेदाध्ययनम् ॥ ७७॥ ७८ ॥ जन्मर्क्षंजन्मनोनक्षत्रम् ॥ धनंचापमानंचेतिद्वंद्वैक्यम्

अभ्युत्थानमिहायातसस्नेहंपूर्वभाषणम्॥ उपासनमनुव्रज्यागृहस्थोन्नतिहेतवे॥७३॥तथैषड्व्ययुक्तानिकार्याण्येतानिवैनव॥आसनंपाद
शौचंचयथाशक्त्याशनंक्षितिः ॥ ७४ ॥ शय्यातृणजलाभ्यंगदीपागार्हस्थ्यसिद्धिदाः॥ तथानवविकर्माणि[1]त्याज्यानिगृहमेधिनाम् ॥७५॥
पैशुन्यंपरदाराश्चद्रोहःक्रोधानृताप्रियम्॥ द्वेषोदंभश्चमायाचस्वर्गमार्गार्गलानिहि ॥७६॥ नवावश्यककर्माणिकार्याणिप्रतिवासरम्॥ स्ना
नंसंध्याजपोहोमःस्वाध्यायोदेवतार्चनम् ॥७७॥ वैश्वदेवंतथातिथ्यंनवमंपितृतर्पणम्॥ नवगोप्यानियान्यत्रमुनेतानिनिशामय ॥ ७८ ॥
जन्मर्क्षंमैथुनंमंत्रोगृहच्छिद्रंचवंचनम्॥ आयुर्धनापमानंस्त्रीनप्रकाश्यानिसर्वथा ॥ ७९ ॥ नवैतानिप्रकाश्यानिरहःपापमकुत्सितम् ॥ प्रा
योग्यमृणशुद्धिश्चसान्वयःक्रयविक्रयौ ॥ कन्यादानंगुणोत्कर्षौनान्यत्केनापिकुत्रचित् ॥ ८० ॥ पात्रमित्रविनीतेषुदीनानाथोपकारिषु॥
मातापितृगुरुष्वेतन्नवकंदत्तमक्षयम् ॥ ८१ ॥ निष्फलंनवसूत्स्पृष्टंचाटचारणतस्करे ॥ कुवैद्येकितवेधूर्तेशठेमल्लेचबंदिनि ॥ ८२ ॥ आ
पत्स्वपिनदेयानिनववस्तूनिसर्वथा॥ अन्वयेसतिसर्वस्वंदारांश्चशरणागतान्॥ ८३ ॥ न्यासाधीकुलवृत्तिंचनिक्षेपंस्त्रीधनंसुतम्॥ योददा
तिसमूढात्माप्रायश्चित्तैर्विशुध्यति ॥ ८४ ॥

॥७९॥ अकुत्सितंसध्रीचीनम् ॥ प्रायोग्यंप्रयोगसंबंधि ॥ ऋणशुद्धिरधमर्णस्थानिस्वापाकरणमित्यर्थः ॥ ८० ॥ पात्रेति ॥ पात्रादिषुनवसुदत्तंयदेतन्नवकंनवसंख्यापरिमितंद्रव्यंतदक्षयमित्यर्थः ॥ यद्विलवकमितिपाठःस्यात्तदाल्पमपीत्यर्थः ॥ ८१॥ निष्फलमिति॥ चाटोवाचालः चारणःस्तुतिपाठकः तस्करश्चौरः त्रयाणांद्वंद्वैकवद्भावः चाटचारणाभ्यांसहितस्तस्करइतिवा ॥ कितवेवंचके ॥ धूर्तेधृष्टे ॥ शठेदुष्टे ॥ बंदिनिप्रस्तावसदृशोक्तावमलप्रज्ञे ॥ ८२ ॥ आपत्स्विति ॥ अन्वयेसंततौ ॥ ८३ ॥ आसमंताद्ध्रियतइत्याधिर्बंधकः ॥ न्यासश्चाधिश्चेतिन्यासाधी ॥ तत्रन्यासोऽल्पकालस्थायीनिक्षेपश्चिरस्थायीतिभेदः ॥८४॥

---

१ विकार्याणीतिक्वचित्पाठः

२ समीचीनमित्यपिपाठः

एतदिति ॥ नवानांपूर्वोक्तानांमध्ये ॥ प्रियंसुखम् ॥ श्रियमितिक्वचित्पाठः ॥ ८५ ॥ सत्यमिति ॥ दमइंद्रियनिग्रहः ॥ कथंचिद्विषयेषुपरापततामिंद्रियाणांप्रत्याहरणमिंद्रियाणामा
कोचःप्रत्याहारइत्यर्थः ॥ ८६ ॥ दशभिर्नवकैर्मिलित्वानवतिम् ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ समर्घमल्पमूल्यम् ॥ महर्घंबहुमूल्यम् ॥ उभयत्रयकारवान्पाठोदृश्यते ॥ ९० ॥ अय

एतन्नवानांनवकंज्ञात्वाप्रियमवाप्नुयात् ॥ अन्यच्चनवकंवच्मिसर्वेषांस्वर्गमार्गदम् ॥ ८५ ॥ सत्यंशौचमहिंसाचक्षांतिर्दानंदयादमः ॥ अ
स्तेयमिंद्रियाकोचःसर्वेषांधर्मसाधनम् ॥ ८६ ॥ अभ्यस्यनवतिंचैतांस्वर्गमार्गप्रदीपिकाम् ॥ सतामभिमतांपुण्यांगृहस्थोनावसीदति
॥ ८७ ॥ जिह्वाभार्यासुतोभ्रातामित्रदाससमाश्रिताः ॥ यस्यैतेविनयाढ्याश्चतस्यसर्वत्रगौरवम् ॥ ८८ ॥ पानंदुर्जनसंसर्गःपत्याचविरहो
टनम् ॥ स्वप्नोन्यगृहवासश्चनारीणांदूषणानिषट् ॥ ८९ ॥ समर्घंधान्यमुद्धृत्यमहर्घंयःप्रयच्छति ॥ सहिवार्धुषिकोनामतस्यान्नेनवभक्षयेत्
॥ ९० ॥ अग्रेमाहिषिकंदृष्ट्वामध्येचवृषलीपतिम् ॥ अंतेवार्धुषिकंचैवनिराशाःपितरोगताः ॥ ९३ ॥ महिषीत्युच्यतेनारीयाचस्याद्व्यभिचारि
णी ॥ तांदुष्टांकामयेद्यस्तुसवैमाहिषिकःस्मृतः ॥ ९२ ॥ स्ववृषंयापरित्यज्यपरवृषेवृषायते ॥ वृषलीसाहिविज्ञेयानशूद्रीवृषलीभवेत् ॥ ९३ ॥
यावदुष्णंभवत्यन्नंयावन्मौनेनभुज्यते ॥ तावदश्नंतिपितरोयावन्नोक्ताहविर्गुणाः ॥ ९४ ॥ विद्याविनयसंपन्नेश्रोत्रियेगृहमागते ॥ क्रीडंत्यौ
षधयःसर्वायास्यामःपरमांगतिम् ॥ ९५ ॥ भ्रष्टशौचव्रताचारेविप्रेवेदविवर्जिते ॥ रोदित्यन्नंदीयमानंकिंमयादुष्कृतंकृतम् ॥ ९६ ॥ यस्य
कोष्ठगतंचान्नंवेदाभ्यासेनजीर्यति ॥ सतारयतिदातारंदशपूर्वान्दशापरान् ॥ ९७ ॥ नस्त्रीणांवपनंकार्यंनचगाःसमनुव्रजेत् ॥ नचरात्रौवसे
द्गोष्ठेनकुर्याद्वैदिकींश्रुतिम् ॥ ९८ ॥

इति ॥ अग्रेमध्येअंतेचदृष्ट्वेतिसर्वेषांसंबंधः ॥ श्राद्धेइतिशेषः ॥ ९१ ॥ स्वयमेवव्याचष्टे ॥ महिषीतिद्वयेन ॥ कामयतेतस्यादूषणमनादृत्यतामुपगच्छतीत्यर्थः ॥ यद्वा कामयतेऽभि
लाषमात्रंकरोतीत्यर्थः ॥ ९२ ॥ स्ववृषंस्वपतिम् ॥ परवृषेपरपतौवृषायतेपरपतिंवांछतीत्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ वृषस्यंतीतुकामुकीति ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ यस्येति ॥
दशपूर्वान्दशापरान्दातुरितिशेषः ॥ ९७ ॥ नस्त्रीणामिति ॥ नचगाःसमनुव्रजेद्गोरक्षणवृत्तिर्नभवेदित्यर्थः ॥ ९८ ॥

पुस्तकांतरेस्ववृषंस्वपतिं स्वशुक्रंवा परवृषेपरपतौ परकायेवा वृषायते परपुरुषंतद्रेतोवावांछतीत्यर्थः इतिपाठः ॥

तर्हिकिंनारीणांवपनंनास्त्येवतत्राह ॥ सर्वानिति ॥ ९९ ॥ राजावेति ॥ अधिराजेतिपाठेऽधिराजपुत्रोमहाराजपुत्रः ॥ तान्वपनंअकारयित्वा ॥ १०० ॥ १ ॥ योऽगृहीत्वेत्यत्रा
कारप्रश्लेषः ॥ २ ॥ दाराग्निहोत्रेति ॥ अग्निहोत्रशब्दोयमग्निहोत्राद्याधानपरः ॥ यःसोदर्येज्येष्ठभ्रातरिअनूढेऽनग्निकेचदारपरिग्रहणंश्रौतस्मार्ताग्निग्रहणंचकुरुतेसपरिवेत्ता ॥ पूर्व

सर्वान्केशान्समुद्धृत्यच्छेदयेदंगुलद्वयम् ॥ एवमेवतुनारीणांशिरसोमुंडनंभवेत् ॥ ९९ ॥ राजावाराजपुत्रोवाब्राह्मणोवाबहुश्रुतः ॥ अकार
यित्वावपनंप्रायश्चित्तंविनिर्दिशेत् ॥ १०० ॥ केशानांरक्षणार्थायद्विगुणंव्रतमादिशेत् ॥ द्विगुणादक्षिणादेयाब्राह्मणेवेदपारगे ॥ १ ॥ योऽगृ
हीत्वाविवाहाग्निंगृहस्थइतिमन्यते ॥ अन्नंतस्यनभोक्तव्यंवृथापाकोहिसस्मृतः ॥ २ ॥ दाराग्निहोत्रदीक्षांचकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते ॥ परिवेत्तास
विज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजः ॥ ३ ॥ परिवित्तिःपरिवेत्तायायाचपरिविद्यते ॥ सर्वेतेनरकंयांतिदातृयाजकपंचमाः ॥ ४ ॥ क्लीबेदेशांतरस्थेचमू
कप्रव्रजितेजडे ॥ कुब्जखर्वेचपतितेनदोषःपरिवेदने ॥ ५ ॥ वेदाक्षराणियावंतिनियुंज्यादर्थकारणे ॥ तावतीर्वैभ्रूणहत्यावेदविक्रयकृल्लभे
त् ॥ ६ ॥ यस्तुप्रव्रजितोभूत्वासेवतेमैथुनंपुनः ॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिः ॥ ७ ॥ शूद्रान्नंशूद्रसंपर्कःशूद्रेणचसहासनम् ॥ शूद्रा
द्विद्यागमःकश्चिज्ज्वलंतमपिपातयेत् ॥ ८ ॥ शूद्राद्दाहृत्यनिर्वापंयेपचंत्यबुधाद्विजाः ॥ तेयांतिनरकंघोरंब्रह्मतेजोविवर्जिताः ॥ ९ ॥ माक्षिकंफा
णितंशाकंगोरसंलवणंघृतम् ॥ हस्तदत्तानिभुक्तानिदिनमेकमभोजनम् ॥ ११० ॥ हस्तदत्ताश्चयेस्नेहालवणंव्यंजनानिच ॥ दातारंनोपतिष्ठं
तेभोक्ताभुंक्तेतुकिल्बिषम् ॥ ११ ॥ आयसेनैवपात्रेणयदन्नमुपदीयते ॥ भोक्तातद्विट्समंभुंक्तेदाताचनरकंव्रजेत् ॥ १२ ॥

जोज्येष्ठःपरिवित्तिर्भवति ॥ ३ ॥ प्रसंगात्परिवेदनसंबंधिनांपंचानामप्यनिष्टंफलमाह ॥ परिवित्तिरिति ॥ परिवित्तिःपरिवेत्तायायाचकन्ययापरिवेदनंक्रियतेसाकन्याप्रदातायाजक
श्चतद्विवाहहोमकर्तासपंचमोयेषांतेसर्वेनरकंयांति ॥ ४ ॥ परिवेदनेविवाहे ॥ ५ ॥ अर्थकारणेऽर्थादिप्राप्त्यर्थम् ॥ ६ ॥ प्रसंगात्स्त्रीलंपटंभिक्षुंनिंदति ॥ यस्त्विति ॥ ७ ॥ ८ ॥ शूद्रा
न्नमानीयतेननिर्वापंपचंति ॥ निरूप्यतइतिनिर्वापंचरुपुरोडाशादिकम् ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ विट्समंपुरीषतुल्यम् ॥ १२ ॥

अंगुल्यादंतकाष्ठंकेवलयांगुल्यैवदंतशोधनमित्यर्थः ॥ तर्ज्जन्यावा ॥ शणशाकंमृतंमांसंकरेणमथितंदधि तर्जनीदंतधावश्चसद्योगोमांसभक्षणमितिवचनात् ॥ प्रत्यक्षलवणंकेवलल
वणं चक्षुर्दृश्यलवणमितिकेचित् मृत्तिकाभक्षणमपक्वमृद्भक्षणंसामान्यमृद्भक्षणंवा ॥ मृत्तिकायाभक्षणमिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अग्रतोनिवसेदित्येतदेवहेतुतउपपादयति ॥

अंगुल्यादंतकाष्ठंचप्रत्यक्षंलवणंचयत् ॥ मृत्तिकाभक्षणंयच्चसमंगोमांसभक्षणैः ॥ १३ ॥ पानीयंपायसंभैक्षंघृतंलवणमेवच ॥ हस्तदत्तंन
गृह्णीयात्तुल्यंगोमांसभक्षणैः ॥ १४ ॥ अग्रतोनिवसेन्मूर्खोदूरतश्चगुणान्वितः ॥ गुणान्वितायदातव्यंनास्तिमूर्खेव्यतिक्रमः ॥ १५ ॥ ब्राह्म
णातिक्रमोनास्तिविप्रेवेदविवर्जिते ॥ ज्वलंतमग्निमुत्सृज्यनहिभस्मनिहूयते ॥ १६ ॥ सन्निकृष्टमधीयानंब्राह्मणंयोव्यतिक्रमेत् ॥ भोजने
चैवदानेचदहेदासप्तमंकुलम् ॥ १७ ॥ गोरक्षकान्वाणिजकांस्तथाकारुकुशीलवान् ॥ प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्चैवविप्रान्शूद्रवदाचरेत् ॥ १८ ॥
देवद्रव्यविभागेनब्रह्मस्वहरणेनच ॥ कुलान्याशुविनश्यंतिब्राह्मणातिक्रमेणच ॥ १९ ॥ मादेहीतिचयोब्रूयाद्गवाग्निब्राह्मणेषुच ॥ तिर्यग्यो
निशतंगत्वाचांडालेष्वभिजायते ॥ १२० ॥ वाचायच्चप्रतिज्ञातंकर्मणानोपपादितम् ॥ ऋणंतद्धर्मसंयुक्तमिहलोकेपरत्रच ॥ २१ ॥ विघ
साशीभवेन्नित्यंनित्यंचामृतभोजनः ॥ यज्ञशेषोऽमृतंभुक्तशेषंतुविघसंविदुः ॥ २२ ॥ सव्यादंसात्परिभ्रष्टेनाभिदेशेव्यवस्थिते ॥ वस्त्रेसए
कवासास्तंदैवेपित्र्येचवर्जयेत् ॥ २३ ॥ यदेवतर्पयत्यद्भिःपितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तमः ॥ तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलम् ॥ २४ ॥ हस्तौप्र
क्षाल्यगंडूषंयःपिबेद्भोजनोत्तरम् ॥ दैवंपित्र्यंतथात्मानंत्रयंसउपघातयेत् ॥ २५ ॥ गणान्नंगणिकान्नंचयदन्नंग्रामयाजके ॥ स्त्रीणांप्रथम
गर्भेषुभुक्त्वाचांद्रायणंचरेत् ॥ २६ ॥

ब्राह्मणेति ॥ १६ ॥ सन्निकृष्टमिति ॥ चएवशब्दौभिन्नक्रमौदहेदित्यस्यानंतरंयथासंख्यंयोजनीयौ ॥ १७ ॥ कारवःकटादिक्रियोपजीविनः ॥ कुशीलवाबुद्ध्युपजीविनोमूल्यकर्म
कारास्तान्कारुकुशीलवान् ॥ १८ ॥ देवेतिविभागेनविभज्याग्रहणेन ॥ १९ ॥ मादेहीति ॥ गवांग्नीतिछांदसम ॥ १२० ॥ २१ ॥ विघसाशीत्यर्धंस्वयंव्याचष्टे ॥ यज्ञशेषइत्यर्धे
न ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ गणान्नंबहुभिरेकत्रपक्वंभक्तम् ॥ गणिकान्नंवेश्यानम् ॥ स्त्रीणांप्रथमगर्भेषुसीमंतोन्नयनादिषु ॥ २६ ॥

---

१ घ्यंतस्यपूर्वनिपाताकरणात्

॥ २७ ॥ २८ ॥ अजीर्णेऽभ्युदितेजाते ॥ २९ ॥ चैत्यवृक्षंग्राम्यजनपूज्यंतरुम् ॥ शिवनिर्माल्यभोजिनमितिबाणादिलिंगव्यतिरेकेणबोद्धव्यम् ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
यातुधानाइति ॥ मंडलेनविवर्जितंभोजनंयदिस्यादितिशेषः ॥ यद्वा मंडलेनविवर्जितंयदन्नंतस्यान्नस्यरसंहरंतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ धानादधियुतंलाजद

पक्षेवायदिवामासेयस्यगेहेत्तिनद्विजः ॥ भुक्त्वादुरात्मनस्तस्यचरेच्चांद्रायणव्रतम् ॥ २७॥ सत्रिणांदीक्षितानांचयतीनांब्रह्मचारिणाम् ॥
एतेषांसूतकंनास्तिऋत्विजांकर्मकुर्वताम् ॥ २८ ॥ अजीर्णेऽभ्युदितेवांतेश्मश्रुकर्मणिमैथुने ॥ दुःस्वप्नेदुर्जनस्पर्शेस्नानमेवविधीयते ॥ २९ ॥
चैत्यवृक्षंचितिंयूपंशिवनिर्माल्यभोजिनम् ॥ वेदविक्रयिणंस्पृष्ट्वासचैलोजलमाविशेत् ॥ १३० ॥ अग्न्यगारेगवांगोष्ठेदेवब्राह्मणसन्निधौ ॥
स्वाध्यायेभोजनेपानेपादुकेवैविसर्जयेत् ॥ ३१ ॥ खलक्षेत्रगतंधान्यंकूपवापीषुयज्जलम् ॥ अग्राह्यादपितद्ग्राह्यंयच्चगोष्ठगतंपयः ॥ ३२ ॥
यद्वेष्टितशिराभुंक्तेयोभुंक्तेदक्षिणामुखः ॥ सोपानत्कश्चयद्भुंक्तेतद्वैरक्षांसिभुंजते ॥ ३३ ॥ यातुधानाःपिशाचाश्चराक्षसाःक्रूरकर्मिणः ॥ हरंति
रसमन्नस्यमंडलेनविवर्जितम् ॥ ३४ ॥ ब्रह्माद्याश्चसुराःसर्वेवसिष्ठाद्यामहर्षयः ॥ मंडलंचोपजीवंतिततःकुर्वीतमंडलम् ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणेचतु
रस्रंस्यात्र्यस्रंवैबाहुजन्मनः ॥ वर्तुलंचविशःप्रोक्तंशूद्रस्याभ्युक्षणंस्मृतम् ॥ ३६ ॥ नोत्संगेभोजनंकृत्वानोपाणौनैवकर्पटे ॥ नासनेनचश
य्यायांभुंजीतनमलार्दितः ॥ ३७ ॥ धर्मशास्त्ररथारूढावेदखड्गधराद्विजाः ॥ क्रीडार्थमपियद्ब्रूयुःसधर्मःपरमःस्मृतः ॥ ३८ ॥ रात्रौधानादधियुतं
धर्मकामोनभक्षयेत् ॥ आश्नतोधर्महानिःस्याद्व्याधिभिश्चोपपीड्यते ॥ ३९ ॥ फाणितंगोरसंतोयंलवणंमधुकांजिकम् ॥ हस्तेनब्राह्मणोदत्वा
कृच्छ्रंचांद्रायणंचरेत् ॥ १४० ॥ गंधाभरणमाल्यानियःप्रयच्छतिधर्मवित् ॥ ससुगंधिःसदाहृष्टोयत्रयत्रोपजायते ॥ ४१ ॥ नीलीरक्तंतुय
द्वस्त्रंदूरतःपरिवर्जयेत् ॥ स्त्रीणांक्रीडार्थसंयोगेशयनीयेनदुष्यति ॥ ४२ ॥

धिभ्यांमिश्रितमन्नादीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ फाणितंफेणीतिप्रसिद्धम् ॥ कंजिकैवकांजिका ॥ मधुचकांजिकाचमधुकांजिकमित्येकवद्भावः ॥ यद्वा कांजिकंकंजिकासंबंधिद्रव्यांतरंय
दायोब्राह्मणोवादद्यात्तदासकृच्छ्रंचांद्रायणंकुर्यादित्यर्थः ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

पालनान्नील्याइत्यर्थात् ॥ तद्वृत्तेर्नीलीक्रयणविक्रयणवृत्तेरित्यर्थः ॥ ४३ ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ॥ जपइतिकिंचित् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अमृतमिति ॥ यतः
ऋग्यजुःसामसंस्कृतंविप्रान्नंतेनहेतुनाचतदमृतमित्यन्वयः ॥ ४९ ॥ व्यवहारेति ॥ तेनार्जनेनक्षत्रियस्यान्नमितिशेषः ॥ पयःपयोवत्पवित्रमित्यर्थः ॥१५० ॥ प्रहरमात्रमभिव्याप्य

पालनाद्विक्रयाच्चैवतद्वृत्तेरुपजीवनात् ॥ अपवित्रोभवेद्विप्रस्त्रिभिःकृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ४३ ॥ स्नानंदानंतपोहोमःस्वाध्यायःपितृतर्पणम् ॥ वृ
थातस्यमहायज्ञानीलीवासोबिभर्तियः ॥ ४४ ॥ नीलीरक्तंयदावस्त्रंविप्रःस्वांगेषुधारयेत् ॥ तंतुसंततिसंख्याकेनरकेसवसेद्ध्रुवम् ॥ ४५ ॥
अहोरात्रोषितोभूत्वापंचगव्येनशुध्यति ॥ ४६ ॥ नीलीरक्तेनवस्त्रेणयदन्नमुपकल्पयेत् ॥ भोक्ताविष्ठासमंभुंक्तेदाताचनरकंव्रजेत् ॥ ४७ ॥
अमृतंब्राह्मणस्यान्नंक्षत्रियान्नंपयःस्मृतम् ॥ वैश्यस्यचान्नमेवान्नंशूद्रस्यरुधिरंस्मृतम् ॥ ४८ ॥ वैश्वदेवेनहोमेनदेवताभ्यर्चनैर्जपैः ॥ अ
मृतंतेनविप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥ ४९ ॥ व्यवहारानुरूपेणन्यायेनतुयदर्जनम् ॥ क्षत्रियस्यपयस्तेनप्रजापालनतोभवेत् ॥ १५० ॥ प्र
हरानड्वाहाद्यदन्नमुत्पाद्ययच्छति ॥ सीतायज्ञविधानेनवैश्यान्नंतेनसंस्कृतम् ॥ ५१ ॥ अज्ञानतिमिरांधस्यमद्यपानरतस्यच ॥ रुधिरंतेन
शूद्रान्नंवेदमंत्रविवर्जितम् ॥ ५२ ॥ नवृथाशपथंकुर्यात्स्वल्पेप्यर्थेनरोत्तमः ॥ वृथाहिशपथंकुर्वन्प्रेत्यचेहविनश्यति ॥ ५३ ॥ कामिनीषुवि
वाहेचगवांभुक्तेधनक्षये ॥ ब्राह्मणाभ्युपपत्तौचशपथैर्नास्तिपातकम् ॥ ५४ ॥ सत्येनशापयेद्विप्रंक्षत्रियंवाहनायुधैः ॥ गोबीजकांचनैर्वै
श्यंशूद्रंसर्वैस्तुपातकैः ॥ ५५ ॥ अग्निंवाहारयेदेनमप्सुचैनंनिमज्जयेत् ॥ स्पर्शयेत्पुत्रदाराणांशिरांस्येनंचवापृथक् ॥ ५६ ॥ नयमंयममि
त्याहुरात्मावैयमउच्यते ॥ आत्मासंयमितोयेनतंयमःकिंकरिष्यति ॥ ५७ ॥ ननिस्त्रिंशस्तथातीक्ष्णःफणीवादुरतिक्रमः ॥ रिपुर्वानित्यसंक्रु
द्धोयथात्मादुरधिष्ठितः ॥ ५८ ॥

आसम्यग्व्यवहारेणकर्षणार्थमानड्वाहाद्ध्वाद्वाहाद्बलीवर्दात्सीतालांगलपद्धतिस्तत्संबंधियज्ञविधानेनान्नमुत्पाद्ययतोयच्छतिवैश्यस्तेनहेतुनातदन्नंसंस्कृतंपवित्रमित्यर्थः ॥५१॥ ५२॥
॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ एनंशूद्रम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ दुरधिष्ठितोऽवशः ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ वित्तग्रहणेधनादाने ॥ चित्तग्रहणइतिपाठेचित्तानुरंजनइत्यर्थः ॥१६०॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ न्यायेति ॥ इहजगतिजन्मनिवामुच्यते ॥ सत्वशुद्धिद्वारेणेत्यर्थः ॥ ६४ ॥
॥ ६५ ॥ ६६ ॥ १६७ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ एकेनाधिकचत्वारिंशकेऽध्यायेसुशोभने ॥ उच्यंतेविविधा

एकःक्षमावतांदोषोनद्वितीयःकथंचन॥यदेनंक्षमयायुक्तमशक्तंमन्यतेजनः॥५९॥नशब्दशास्त्राभिरतस्यमोक्षोनचैवरम्यावसथप्रियस्य॥
नभोजनाच्छादनतत्परस्यनलोकवित्तग्रहणेरतस्य॥१६०॥एकांतशीलस्यसदैवतस्यसर्वेंद्रियप्रीतिनिवर्तकस्य॥स्वाध्याययोगेगतमान
सस्यमोक्षोध्रुवंनित्यमहिंसकस्य॥६१॥क्वैकांतशीलत्वमिहास्तिपुंसःक्वचेंद्रियप्रीतिनिवृत्तिरस्ति॥क्वयोगयुक्तिःक्वचदैवतेज्याकाश्यांविनै
भिःसहजेनमुक्तिः॥६२॥विश्वेशसंशीलनमेवयोगस्तपश्चविश्वेशपुरीनिवासः॥व्रतानिदानंनियमायमाश्चस्नानंद्युनद्यांयदुदग्वहायाम्
॥६३॥स्कंदउवाच॥न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोतिथिप्रियः॥श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोपीहमुच्यते॥६४॥दीनांधकृपणार्थिभ्योदत्वा
न्नानिविशेषतः॥कृत्वागार्ह्याणिकर्माणिगृहस्थःश्रेयआप्नुयात्॥६५॥इत्थमाचरतांपुंसांकाशीनाथःप्रसीदति॥काशीनाथप्रसादेनका
शीप्राप्तिस्तुमोक्षकृत्॥६६॥ससर्वतीर्थसुस्नातःससर्वक्रतुदीक्षितः॥सदत्तसर्वदानस्तुकाशीयेननिषेविता॥१६७॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणे
काशीखंडेगृहस्थधर्माख्यानंनामचत्वारिंशोध्यायः॥४०॥ ॥४१॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥उषित्वैवंगृहेविप्रोद्वितीयादाश्रमात्परम्॥वलीपलि
तसंयुक्तस्तृतीयाश्रममाविशेत्॥ १ ॥ अपत्यापत्यमालोक्यग्राम्याहारान्विसृज्यच ॥ पत्नींपुत्रेषुसंत्यज्यपत्न्यावावनमाविशेत्॥२॥ वसान
श्चर्मचीराणिसाग्निर्मुन्यन्नवर्तनः॥जटीसायंप्रगेस्नायीश्मश्रुलोनखलोमभृत्॥ ३ ॥ शाकमूलफलैर्वापिपंचयज्ञान्नहापयेत् ॥ अम्मूलफ
लभिक्षाभिरर्चयेद्भिक्षुकातिथीन्॥ ४ ॥

योगाधर्माश्चयतिवानगाः ॥ १ ॥ क्रमप्राप्तान्वनस्थधर्मानाह ॥ उषित्वैवमिति ॥ वलीत्वचःश्लथतापलितंजरसाशौक्ल्यम् ताभ्यांयुतः ॥ १ ॥ अपत्येति ॥ वनवासमनिच्छंतींभार्यांपु
त्रेषुसमर्प्यइच्छंत्यातुसहवनंगच्छेदित्यर्थः ॥ २ ॥ प्रगेप्रातः ॥ स्नानद्वयंमाध्याह्निकस्नानस्योपलक्षणम् ॥ उपस्पृशंस्त्रिषवणमितिमनुवचनात् ॥ ३ ॥ ४ ॥

अनादाताऽगृहीता ॥ गार्हपत्यकुंडस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुंडयोर्विहारोवितानंतद्भवंवैतानिकम् ॥ ५ ॥ मुन्यन्नैर्नीवारादिभिः ॥ ६ ॥ शेलुशिग्रूशेलुश्चशिग्रुश्चशोभांजनःतौ ॥ कवकंछत्राकम् ॥ पललंमांसम् ॥ शेलुकवकादीनांद्विजातिविषयेपूर्वाध्यायेनिषेधेसत्यपिपुनर्निषेधःसमप्रायश्चित्तविधानार्थः ॥ ७ ॥ फालजान्नंउत्सृष्टमपिफालकृष्टप्रदेशेजातंस्वामिनोपेक्षितमपिव्रीह्यादिसंत्यजेन्नाद्यात् ॥ ८ ॥ सद्यःप्रक्षालकःएकाहमेवजीवनोचितमात्रसंग्राहकइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अशक्तंवैराग्यहीनंप्रत्याहाग्निमिति ॥

अनादाताचदाताचदांतःस्वाध्यायतत्परः ॥ वैतानिकंचजुहुयादग्निहोत्रंयथाविधि ॥ ५ ॥ मुन्यन्नैःस्वयमानीतैःपुरोडाशांश्चनिर्वपेत् ॥ स्वयं
कृतंचलवणंखादेत्स्नेहंफलोद्भवम् ॥ ६ ॥ वर्जयेच्छेलुशिग्रूचकवकंपललंमधु ॥ मुन्यन्नमाश्विनेमासित्यजेद्यत्पूर्वसंचितम् ॥ ७ ॥ ग्राम्या
णिफलमूलानिफालजान्नंचसंत्यजेत् ॥ दंतोलूखलकोवास्यादश्मकुट्टोथवाभवेत् ॥ ८ ॥ सद्यःप्रक्षालकोवास्यादथवामाससंचयी ॥ त्रि
षड्द्वादशमासान्नफलमूलादिसंग्रही ॥ ९ ॥ नक्ताश्येकांतराशीवाषष्ठकालाशनोपिवा ॥ चांद्रायणव्रतीवास्यात्पक्षभुग्वाथमासभुक् ॥ १० ॥
वैखानसमतस्थस्तुफलमूला[1]शनोपिवा ॥ तपसाशोषयेद्देहंपितृन्देवांश्चतर्पयेत् ॥ ११ ॥ अग्निमात्मनिचाधायविचरेदनिकेतनः ॥ भिक्षयेत्प्रा
णयात्रार्थंतापसान्वनवासिनः ॥ १२ ॥ ग्रामादानीयवाश्नीयादष्टौग्रासान्वसन्वने ॥ इत्थंवनाश्रमीविप्रोब्रह्मलोकेमहीयते ॥ १३ ॥ अति
वाह्यायुषोभागंतृतीयमितिकानने ॥ आयुषस्तुतुरीयांशंत्यक्त्वासंगान्परिव्रजेत् ॥ १४ ॥

श्रौतमग्निंवैखानसशास्त्रविधानेनभस्मपानादिनास्वात्मनिसमारोप्यानिकेतनोलौकिकाग्निवद्गृहशून्योविचरेत् ॥ भिक्षयेदिति ॥ तापसान्वानप्रस्थान्तदभावेऽन्यान्वावनवासिनोगृहस्थान्द्विजान् ॥ १२ ॥ तदभावेग्रामादानीयग्राम्यस्यान्नस्याष्टौग्रासान्पर्णपुटेनशरावादिखंडेनवापाणिनैववागृहीत्वावानप्रस्थोभुंजीत ॥ तथाचमनुः ॥ तापासेष्वेवविप्रेषुयात्रिकंभैक्ष्यमाहरेत् गृहवासिषुचान्येषुद्विजेषुवनवासिषु ग्रामादाहृत्यवाश्नीयादष्टौग्रासान्वनेवसन् प्रतिगृह्यपुटेनैवपाणिनाशकलेनवेति ॥ आश्रमधर्मानुष्ठानफलमाह ॥ इत्थमिति ॥ ब्रह्मलोकेतपोलोके ॥ १३ ॥ शक्तंविरक्तंप्रत्याहातिवाह्येति ॥ इत्येवंप्रकारेण ॥ १४ ॥

---

[1] शनोप्यथेतिक्वचित्पाठः

आश्रमसमुच्चयपक्षमाश्रित्याह ॥ ऋणत्रयमिति ॥ ऋषिपितृदेवानांऋणत्रयमसंशोध्य ॥ एतदेवविवृण्वन्ऋणत्रयमेवदर्शयति ॥ अनुत्पाद्येति ॥ अपिशब्दाद्वेदाननधीत्य ॥ तथाचमनुः ॥ अनधीत्यद्विजोवेदाननुत्पाद्यतथासुतान् अनिष्ट्वाचैवयज्ञैश्चमोक्षमिच्छन्व्रजत्यधइति ॥ एतदप्यसमंजसमेवब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेत्यदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदित्यादिश्रुतिविरोधात् ॥ तथाचसुरेश्वरवार्तिकम् ॥ ब्रह्मचर्यादेवेत्यादिवाक्यानिशतशःश्रुतौ श्रूयंतेतुऋणवचोविरोधात्स्यादपस्मृतिरित्यादि ॥ अथवैतदुभयंस्मृतिवाक्यमविरक्तपरम् ॥ १५ ॥

ऋणत्रयमसंशोध्यत्वनुत्पाद्यसुतानपि ॥ तथायज्ञाननिष्ट्वाचमोक्षमिच्छन्व्रजत्यधः ॥ १५ ॥ मनागपिनभूतानांयस्मादुत्पद्यतेभयम् ॥ सर्वभूतानितस्येहप्रयच्छंत्यभयंसदा ॥ १६ ॥ एकएवचरेन्नित्यमनग्निरनिकेतनः ॥ सिद्ध्यर्थमसहायःस्याद्ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ॥ १७ ॥ जीवितंमरणंवाथनाभिकांक्षेत्कचिद्यतिः ॥ कालमेवप्रतीक्षेतनिर्देशंभृतकोयथा ॥ १८ ॥ सर्वत्रममताशून्यःसर्वत्रसमतायुतः ॥ वृक्षमूलनिकेतश्चमुमुक्षुरिहशस्यते ॥ १९ ॥ ध्यानंशौचंतथाभिक्षानित्यमेकांतशीलता ॥ यतेश्चत्वारिकर्माणिपंचमंनोपपद्यते ॥ २० ॥ वार्षिकांश्चतुरोमासान्विहरेन्नयतिःक्वचित् ॥ बीजांकुराणांजंतूनांहिंसातत्रयतोभवेत् ॥ २१ ॥ गच्छेत्परिहरन्जंतून्पिबेत्कंवस्त्रशोधितम् ॥ वाचंवदेदनुद्वेगांनक्रुध्येत्केनचित्कचित् ॥ २२ ॥ चरेदात्मसहायश्चनिरपेक्षोनिराश्रयः ॥ नित्यमध्यात्मनिरतोनीचकेशनखोवशी ॥ २३ ॥ कुसुंभवासादंडाढ्योभिक्षाशीख्यातिवर्जितः ॥ अलाबुदारुमृद्वेणुपात्रंशस्तंनपंचमम् ॥ २४ ॥ नग्राह्यंतैजसंपात्रंभिक्षुकेनकदाचन ॥ वराटकेसंगृहीतेतत्रतत्रदिनेदिने ॥ २५ ॥

॥ १६ ॥ अनग्निःलौकिकाग्निरहितः ॥ शास्त्रीयाग्नित्यागस्यपूर्वमुक्तत्वात् ॥ अनिकेतनोगृहशून्यः ॥ सिद्ध्यर्थंमोक्षार्थमसहायःसहायशून्यः ॥ १७ ॥ यतिःसंन्यासी ॥ यमीतिपाठश्चेत्यः ॥ प्रकृत्यंतरंवा ॥ किंतुकालमेवस्वकर्माधीनंमरणकालमेवप्रतीक्षेत ॥ निर्दिश्यतेइतिनिर्देशोभृतिस्तत्परिशोधनकालमिवभृतकःकर्मकारः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कंजलम् ॥ २२ ॥ अध्यात्मरतोब्रह्मध्यानपरइत्यर्थः ॥ नीचकेशनखःअसंस्कृतकेशनखरइत्यर्थः ॥ २३ ॥ कुसुंभवासाःकुसुंभाक्तवासाः ॥ गैरिकाद्यक्तवस्त्रादेरुपलक्षणमेतत् ॥ ख्यातिवर्जितःश्रैष्ठ्याख्यापकः ॥ वेणुपात्रंवंशादिदलखंडनिर्मितम् ॥ २४ ॥ वराटकेकपर्दमात्रे ॥ २५ ॥

हृदिअंतःकरणेस्नेहभावेनकामुकतयाएकदापियोयतिस्त्रियंद्रक्षेत्पश्येत्ससंन्यासीकोटिद्वयब्रह्मकल्पंकुंभीपाकेनरकविशेषेपच्यतइतितथाविधस्तिष्ठतीतिशेषइत्युत्तरेणान्वयः ॥ सस्ने
हभावेनकामसहितेनाभिप्रायेणेतिवा ॥ कोटिद्वयंब्राह्मकल्पमितिपाठेब्राह्मकल्पंब्रह्मकल्पभवंकोटिद्वयंयुगानामितिशेषः ॥ २६ ॥ एककालमिति ॥ एककालमेकवारंप्राणधारणार्थं
भैक्षंचरेत् ॥ तत्रापिविस्तरंप्रचुरभिक्षाप्रसक्तिंनकुर्यात् ॥ यतोबहुभक्षणेसक्तोयतिश्चरमधातुवृद्ध्यास्त्र्यादिविषयेष्वपिप्रसज्जतीत्यर्थः ॥ तथाचमनुः ॥ एककालंचरेद्भैक्षंप्रसज्जेत्तुन
विस्तरे भैक्षप्रसक्तोहियतिर्विषयेष्वपिसज्जतीति ॥ अत्रत्वर्धपद्यमेवदृश्यते ॥ एतत्तुकुटीचकबहूदकादिविषयम् ॥ एकवारंद्विवारंवाभुंजीतपरहंसकः येनकेनप्रकारेणज्ञानाभ्यासो

गोसहस्रवधंपापंश्रुतिरेषासनातनी ॥ हृदिसस्नेहभावेनचेद्वक्षेत्स्त्रियमेकदा ॥ २६ ॥ कोटिद्वयंब्रह्मकल्पंकुंभीपाकीनसंशयः ॥ एककालंचरे
द्भैक्षंनकुर्यात्तत्रविस्तरम् ॥ २७ ॥ विधूमेसन्नमुसलेव्यंगारेभुक्तवज्जने ॥ वृत्तेशरावसंपातेभिक्षांनित्यंचरेद्यतिः ॥ २८ ॥ अल्पाहारोरहः
स्थायीत्विंद्रियार्थेष्वलोलुपः ॥ रागद्वेषविनिर्मुक्तोभिक्षुर्मोक्षायकल्पते ॥ २९ ॥ आश्रमेतुयतिर्यस्यमुहूर्तमपिविश्रमेत् ॥ किंतस्यानेकतंत्रे
णकृतकृत्यःसजायते ॥ ३० ॥ संचितंयद्गृहस्थेनपापमामरणांतिकम् ॥ निर्धक्ष्यतिहितत्सर्वमेकरात्रोषितोयतिः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वाजराभिभव
नमसह्यंरोगपीडितम् ॥ देहत्यागंपुनर्गर्भंगर्भक्लेशंचदारुणम् ॥ ३२ ॥ नानायोनिनिवासंचवियोगंचप्रियैःसह ॥ अप्रियैःसहसंयोगमध
र्मादुःखसंभवम् ॥ ३३ ॥ पुनर्निरयसंवासंनानानरकयातनाः ॥ कर्मदोषसमुद्भूतान्नृणांगतिरनेकधा ॥ ३४ ॥ देहेष्वनित्यतांदृष्ट्वानित्यतां
परमात्मनः ॥ कुर्वीतमुक्तयेयत्नंयत्रयत्राश्रमेरतः ॥ ३५ ॥

भवेत्सदेतिवचनात् ॥ २७ ॥ विधूमइति ॥ विधूमेविगतपाकधूमे सन्नमुसलेनिवृत्तावहननकुट्टनदंडे भुक्तवज्जनेगृहस्थपर्यंतेजनेभुक्तवति वृत्तेशरावसंपातेभोजनोच्छिष्टशरावेत्य
क्ते सर्वदायतिर्भिक्षांचरेत् ॥ एतच्चदिनशेषमुहूर्तत्रयरूपसायाह्नोपलक्षणम् ॥ तदाहयाज्ञवल्क्यः ॥ अप्रसक्तश्चरेद्भैक्षंसायाह्नेनाभिसंधितइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ अनेकतंत्रेणानेक
शास्त्रोक्तविधानेनेत्यर्थः ॥ ३० ॥ निर्धक्ष्यतिभस्मसात्करिष्यतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वेत्यादिद्वितीयांतपदानांदृष्ट्वामुक्तयेयत्नंकुर्वीतेत्यग्रिमेणान्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एवंपूर्वोक्तप्रका
रेणनृणामनेकधागतिःफलतोदृष्टेत्यर्थः ॥ गतीर्नृणामनेकधेतिपाठश्चेत्तर्हिऋजुरेवार्थः दृष्ट्वेतिपदस्यावृत्तिःसर्वत्रान्वयार्था ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ प्रकृतमुपसंहरति ॥ आश्रमानिति ॥ ३७ ॥ असंयतइति ॥ आत्माआत्मोपाधिर्देहेंद्रियादिसंघातः ॥ धीमद्भिर्विवेकिभिः ॥ संयतोवशीकृतः ॥ पदंकैवल्यम् ॥ अनामयं सर्वोपद्रवशून्यम् ॥ ३८ ॥ श्रुतीति ॥ श्रुतिस्मृत्यादीनियानिस्वातंत्र्यंयथास्यादात्मनोज्ञानहेतवोवर्ततेतानिसर्वाणिज्ञात्वाप्रसिद्धआत्मासर्वैराश्रमवर्तिभिर्विजिज्ञास्योविचारणीयइति तृतीयेनान्वयः ॥ य[1]ज्ञाइतिपाठेश्रुत्यादयोयेज्ञानहेतवस्तैस्सर्वैर्विजिज्ञास्यइत्यर्थः ॥ तत्रविद्याउपासना ॥ वाङ्मयंवात्स्यायनादिप्रणीतंशास्त्रं अपिवात्स्यायनादीनांब्रह्मण्येवसमन्वयइतिवचनात् ॥ ३९ ॥ वेदानुवचनंवेदपाठः ॥ वेदांतवचनमितिपाठेउपनिषत्स्वेवकश्चिद्भागविशेषः ॥ ४० ॥ विचारमेवश्रवणपरंसांगंदर्शयन्नुपलक्षणत्वेनोपनिषदंदर्शयति ॥

करपात्रीतिविख्याताभिक्षापात्रविवर्जिताः ॥ तेषांशतगुणंपुण्यंभवत्येवदिनेदिने ॥ ३६ ॥ आश्रमांश्चतुरस्त्वेवंक्रमादासेव्यपंडितः ॥ निर्द्वंद्वस्त्यक्तसंगश्चब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ३७ ॥ असंयतःकुबुद्धीनामात्माबंधायकल्पते ॥ धीमद्भिःसंयतःसोपिपदंदद्यादनामयम् ॥ ३८ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणंचविद्योपनिषदस्तथा ॥ श्लोकाःसूत्राणिभाष्याणियच्चान्यद्वाङ्मयंक्वचित् ॥ ३९ ॥ वेदानुवचनंज्ञात्वाब्रह्मचर्यंतपोदमः ॥ श्रद्धोपवासःस्वातंत्र्यमात्मनोज्ञानहेतवः ॥ ४० ॥ सहिसर्वैर्विजिज्ञास्यआत्मैवाश्रमवर्तिभिः ॥ श्रोतव्यस्त्वथमंतव्योद्रष्टव्यश्चप्रयत्नतः ॥ ४१ ॥ आत्मज्ञानेनमुक्तिःस्यात्तच्चयोगादृतेनहि ॥ सचयोगश्चिरंकालमभ्यासादेवसिध्यति ॥ ४२ ॥ नारण्यसंश्रयाद्योगोननानाग्रंथचिंतनात् ॥ नदानैर्नव्रतैर्वापिनतपोभिर्नवामखैः ॥ ४३ ॥ नचपद्मासनाद्योगोनवाघ्राणाग्रवीक्षणात् ॥ नशौचेननमौनेननमंत्राराधनैरपि ॥ ४४ ॥ अभियोगात्सदाभ्यासात्तत्रैवचविनिश्चयात् ॥ पुनःपुनरनिर्वेदात्सिध्येद्योगोनचान्यथा ॥ ४५ ॥

श्रोतव्यइत्यर्धेन ॥ अस्यायमर्थः ॥ आत्मावाअरेद्रष्टव्योदर्शनार्होदर्शनविषयमापादयितव्यः ॥ श्रोतव्यःपूर्वमाचार्यतआगमतश्च ॥ पश्चान्मंतव्यस्तर्कतस्ततोनिदिध्यासितव्योनिश्चयेनध्यातव्यइति ॥ ४१ ॥ कलौतत्त्वज्ञानसाधनानांयोगादीनांदुःसंपाद्यत्त्वान्मुक्त्येकसाधनस्याविमुक्तेदेहत्यागस्याभयेवाराणसीसमाश्रयणीयेतिवक्तुंज्ञानसाधनभूतान्योगान्दर्शयति ॥ आत्मज्ञानेनेत्यारभ्यैकेनजन्मनेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ ४२ ॥ व्यतिरेकमाह ॥ नारण्येति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ चिरंकालमभ्यासादितिविवृणोति ॥ अभियोगादितित्रयेण ॥ अभियोगादध्यवसायात् ॥ सदाभ्यासात्सदानुष्ठानात् ॥ ब्रह्मणःआसमंतादभ्यासादितिवा ॥ पुनःपुनरनिर्वेदादवैराग्यादवैतृष्ण्यादित्यर्थः ॥ ४५ ॥

---

[1] चत्वारिंशेश्लोकेज्ञात्वेत्यत्र

आत्ममिथुनस्यपरमात्मैक्यभावमापन्नस्य ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ जीवपरमात्मनोरैक्यमेवमुख्योयोगशब्दार्थइतिवक्तुंमुख्यादियोगत्रयमाह ॥ संयोगस्त्विति ॥ तथाचकथयंति ॥ आत्मामनसासंयुज्यतइति ॥ समायोगोमेलनंकुंभकइत्यर्थः ॥४८॥ अर्थपंडितैरितिपाठेअर्थविषयेविषयभोगविषयेपंडितैरित्यर्थः ॥ तर्ह्येतैरेवज्ञानंमोक्षश्चस्यात्तथाचश्रुतिः ॥ कामोऽकार्षीत्कामःकरोतिकामःकर्ताकामःकारयितेत्यादिरित्याशंक्यांतिमपक्षस्यतयोरसाधकत्वमाह ॥ विषयेत्यर्धेन ॥ ४९ ॥ पूर्वयोस्तत्साधकत्वमाह ॥ दुर्निवारेत्येकेन ॥ दुर्निवारायामनोवृत्तिःसायावन्ननिवर्ततेतावद्योगस्यजीवब्रह्मणोरैक्यलक्षणस्यनेदीयसीनिकटवर्तिनीअल्पापिकिंवदंतीवार्ताकुतइन्वयः ॥ ५० ॥ मुख्यंयोगशब्दार्थमाह ॥ वृत्तिहीनमिति ॥ क्षेत्रज्ञेशोधितत्वंपदार्थस्वरूपेपरमात्मनिवृत्तिहीनंमनएकीकृत्यतदात्मनैवप्रविलाप्ययोविमुच्येतमुक्तोभवतिसयोगयुक्तोमुख्ययोगयुगुच्यतइत्यर्थः ॥५१॥ एतदेवविवृणोति ॥ बहिर्मुखानीतिद्वाभ्याम् ॥ बहिर्मुखानींद्रियाणिचक्षुरादीनिबहिरिंद्रियाणीत्यर्थः ॥ अंतराणिखानिबुद्ध्यहंकारचितान्यंतरिंद्रियाणिचमनस्येवकृत्वाविषयेभ्यप्रत्याहृत्य ततइंद्रियग्रामंबहिरंतरिंद्रियसमुदायंमनश्चआत्मनियोजयेत्प्रत्यगात्मनिक्षेत्रज्ञेप्रविलापयेदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ तंक्षेत्रज्ञंसर्वभावविनिर्मुक्तंसाक्षित्वद्रष्टृत्वप्रत्यक्त्वादिसर्वविकाररहितंशुद्धं त्वंपदार्थंब्रह्मणिशुद्धेतत्पदार्थे सजातीयविजातीयस्वगतभेदरहितेपरमानंदस्वरूपेन्यसेदेकीकुर्यादित्यर्थः ॥ उपसंहरति ॥ एतद्ध्यानमिति ॥ ५३ ॥ ननुयद्येतादृशंध्यानंयोगश्चवर्ततेतर्हिसर्वेषांचेतसिकिमितिनभायात्तत्राह ॥ यन्नास्तीति ॥ सर्वलोकेषुयत्प्रत्यग्ब्रह्मैक्यंनास्तिनस्फुरतितदस्तीतितत्त्वज्ञेनकथ्यमानंविरुध्यतेमूर्खेषुअतस्तदन्यस्यप्राकृतस्यहृदयेनावतिष्ठतेनोल्लसतीत्यर्थः ॥ तथाचाहुःप्राकृताः ॥ बाधितमर्थंवेदोपिनबोधयतिकिंचन असंभाव्यंनवक्तव्यंप्रत्यक्षंदृश्यतेयदि शिलातरतिपानीयंगीतंगायतिवानरइत्यादि ॥५४ ॥

आत्मक्रीडस्यसततंसदात्ममिथुनस्यच ॥ आत्मन्येवसुतृप्तस्ययोगसिद्धिर्नदूरतः ॥ ४६ ॥ अत्रात्मव्यतिरेकेणद्वितीयंयोनपश्यति ॥ आत्मारामःसयोगींद्रोब्रह्मीभूतोभवेदिह ॥४७॥ संयोगस्त्वात्ममनसोर्योगइत्युच्यतेबुधैः ॥ प्राणापानसमायोगोयोगइत्यपिकैश्चन ॥ ४८ ॥ विषयेंद्रियसंयोगोयोगइत्यप्यपंडितैः ॥ विषयासक्तचित्तानांज्ञानंमोक्षश्चदूरतः ॥ ४९ ॥ दुर्निवारामनोवृत्तिर्यावत्साननिवर्तते ॥ किंवदंत्यपियोगस्यतावन्नेदीयसीकुतः ॥ ५० ॥ वृत्तिहीनंमनःकृत्वाक्षेत्रज्ञेपरमात्मनि ॥ एकीकृत्यविमुच्येतयोगयुक्तःसउच्यते ॥ ५१ ॥ बहिर्मुखानिसर्वाणिकृत्वाखान्यंतराणिवै ॥ मनस्येवेंद्रियग्रामंमनश्चात्मनियोजयेत् ॥ ५२ ॥ सर्वभावविनिर्मुक्तंक्षेत्रज्ञंब्रह्मणिन्यसेत् ॥ एतद्ध्यानंचयोगश्चशेषोन्योग्रंथविस्तरः ॥ ५३ ॥ यन्नास्तिसर्वलोकेषुतदस्तीतिविरुध्यते ॥ कथ्यमानंतदन्यस्यहृदयेनावतिष्ठते ॥ ५४ ॥

एतदेवसदृष्टांतंस्पष्टयति ॥ स्वसंवेद्यमिति ॥ तत्प्रत्यग्ब्रह्मस्वसंवेद्यंपुण्यकर्मादिनाशुद्धांतःकरणेयोगाभ्यासेनयोगिभिःस्वयमेवज्ञेयम् ॥ तत्रदृष्टांतः ॥ कुमारीस्त्रीसुखंयथेति ॥ कुमारीयथास्त्रीसुखंभर्तृसंगजंस्त्रीभिःकथ्यमानमपिस्वसंवेद्यत्वान्नजानातितथातत्स्वसंवेद्यंप्रत्यग्ब्रह्मायोगीनैववेत्तिजानाति ॥ अत्रापिदृष्टांतः ॥ जात्यंधोवर्तिकांदीपदशामिवेति ॥ वर्णिकामितिपाठेचित्रिकामिवेत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ननुयोगाभ्यासवंतोपिसर्वैतन्नजानंतीतिदृश्यतेतत्राह ॥ नित्येति ॥ यदाकदाचिदभ्यासवतानलभ्यतइतिभावः ॥ तत्किमित्याकांक्षायामाह ॥ तत्सूक्ष्मत्वादिति ॥ तत्परंब्रह्मएकंक्षणमपिस्थिरतांनेयान्नगच्छेदित्यन्वयः ॥ तत्रहेतुरनिर्देश्यंवागादिभिर्निर्देष्टुमशक्यम् ॥ वाङ्मनसयोरविषयइत्यर्थः तत्रापिहेतुःसूक्ष्मत्वादिति ॥ ५६॥ बहिरंतरंगभावेनास्थिरत्वेदृष्टांतद्वयमाह ॥ वाताहतमुदकंयथायथाचित्तमितिच ॥ तस्मात्तस्यब्रह्मणोनविश्वसेत्तद्वत्तत्प्रतिविश्वासंनकुर्यादित्यर्थः ॥ ५७ ॥ किंचाचलस्यापिब्रह्मणो

स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा ॥ अयोगीनैवतद्वेत्तिजात्यंधइववर्तिकाम् ॥ ५५ ॥ नित्याभ्यसनशीलस्यस्वसंवेद्यंहितद्भवेत् ॥ तत्सूक्ष्मत्वादनिर्देश्यंपरंब्रह्मसनातनम् ॥ ५६ ॥ क्षणमप्येकमुदकंयथानस्थिरतामियात् ॥ वाताहतंयथाचित्तंतस्मात्तस्यनविश्वसेत् ॥ ५७ ॥ अतोऽनिलंनिरुंधीतचित्तस्यस्थैर्यहेतवे ॥ मरुन्निरोधनार्थायषडंगंयोगमभ्यसेत् ॥ ५८ ॥ आसनंप्राणसंरोधःप्रत्याहारश्चधारणा ॥ ध्यानंसमाधिरेतानियोगांगानिभवंतिषट् ॥ ५९ ॥ आसनानीहतावंतियावंत्योजीवयोनयः ॥ सिद्धासनमिदंप्रोक्तंयोगिनोयोगसिद्धिदम् ॥ ६० ॥

ऽस्थिरत्वंचित्ताधीनंयतोतश्चित्तस्यस्थैर्यार्थंवायुंस्थिरीकुर्यात्तस्यचस्थिरीकरणार्थंषट्आसनादीन्यंगानियस्यतंयोगंसमभ्यसेत्आवृत्त्याकुर्यादिति ॥ ५८ ॥ तान्येवांगानिदर्शयति ॥ आसनमिति ॥ ५९ ॥ आसनानीति ॥ यावंत्योजीवयोनयोजीवोत्पादनकारणानितावंत्येवासनानिसिद्धासनस्ययोनिघटितत्वाद्यावंत्योजीवयोनयस्तावंत्येवसिद्धासनानीत्यर्थः ॥ एतदेवविनिर्दिशति ॥ सिद्धासनमिति ॥ तथाचोक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ योनिद्वारकमंघ्रिमूलघटितंकृत्वादृढंविन्यसेन्मेढ्रेपादमथैकमेवहृदयेधृत्वासमंविग्रहं स्थाणुःसंयमितेंद्रियोऽचलदृशापश्यद्भ्रुवोरंतरमेतन्मोक्षकपाटभेदजनकंसिद्धासनंप्रोच्यते ॥ मतांतरेतु मेढ्रादुपरिविन्यस्यवामगुल्फंतथोपरि गुल्फांतरंचनिक्षिप्यसिद्धासनमिदंभवेत् पूर्वोक्तमेवंमत्स्यासनम् ॥ एतत्सिद्धासनंप्राहुरन्येवज्रासनंविदुः ॥ मुक्तासनंवदंत्यन्येप्राहुर्गुप्तासनंपरइति ॥ सिद्धासनंचपद्माख्यमितिपाठेपद्मासनमेवसिद्धासनम् ॥ तथासत्यासनानीहतावंति यावंत्योजीवयोनयइत्यासनानामानंत्यमात्रमुक्तमितिज्ञेयम् ॥ ६० ॥

सिद्धासनस्यावांतरफलमाह ॥ एतदिति ॥ ६१ ॥ पद्मासनस्वरूपमाह ॥ दक्षिणमितिद्वयेन ॥ याम्योरूपरिदक्षिणोरूपरि ॥ ६२ ॥ अस्यफलमाह ॥ भवेदिति ॥ दृढविग्रहोव्याधि
रहितदेहोभवेदित्यर्थः ॥ एतदप्युक्तंतस्यामेव ॥ वामोरूपरिदक्षिणंचचरणंसंस्थाप्यवामंतथादक्षोरूपरिपश्चिमेनविधिनाधृत्वाकराभ्यांदृढम् ॥ अंगुष्ठौहृदयेनिधायचिबुकंनासाग्र
मालोकयेदेतद्व्याधिविनाशनंचयमिनांपद्मासनंप्रोच्यते ॥ मतांतरेतु ॥ उत्तानौचरणौकृत्वाऊरुसंस्थौप्रयत्नतः ऊरुमध्येतथोत्तानौपाणीकृत्वाततोदृशौ नासाग्रेविन्यसेद्राजदंतमूलं
चजिह्वया उत्तभ्यचिबुकंवक्षस्युत्थाप्यपवनंशनैः इदंपद्मासनंप्रोक्तंयोगिनांसर्वसिद्धिदम् दुर्लभंयेनकेनापिधीमतालभ्यतेभुवीति ॥६३॥ योगाभ्यासेआसनेनियमाभावमाहाथवेति॥
यस्मिन्स्वस्तिकादावितिसंबंधः ॥ आदिशब्देनवीरासनकूर्मासनकुक्कुटासनधनुरासनमत्स्यासनादीनिगृह्यंते ॥ एतेषामपिलक्षणानितस्यामेवोक्तानि ॥ जानूर्वोरंतरेसम्यक्कृत्वापाद

एतदभ्यसनान्नित्यंवर्ष्मदार्ढ्यमवाप्नुयात् ॥ ६१ ॥ दक्षिणंचरणंन्यस्यवामोरूपरियोगवित् ॥ याम्योरूपरिवामंचपद्मासनमिदंविदुः ॥ ६२ ॥
कराभ्यांधारयेत्पश्चादंगुष्ठौदृढबंधवित् ॥ भवेत्पद्मासनादस्मादभ्यासाद्दृढविग्रहः ॥ ६३ ॥ अथवाप्यासनेयस्मिन्सुखमस्योपजायते ॥ स्व
स्तिकादौतदभ्यास्ययोगंयुंजीतयोगवित् ॥ ६४ ॥ नतोयवह्निसामीप्येनजीर्णारण्यगोष्ठयोः ॥ नदंशमशकाकीर्णेनचैत्येनचचत्वरे ॥ ६५ ॥
केशभस्मतुषांगारकीकसादिप्रदूषिते ॥ नाभ्यसेत्पूतिगंधाढ्येनस्थानेजनसंकुले ॥ ६६ ॥

तलेउभे ऋजुकायःसमासीनःस्वस्तिकंतत्प्रचक्षते सव्येदक्षिणगुल्फंतुसव्येपार्श्वेनियोजयेत् ॥ दक्षिणेतुतथासव्यंगोमुखंगोमुखंयथा एकपादंतथैकस्मिन्विन्यसेदूरुसंस्थितम् इतरस्मिं
स्तथाचोरुंवीरासनमितीरितं गुदंनिरुध्यगुल्फाभ्यांव्युत्क्रमेणसमाहितः कूर्मासनंभवेदेतदितियोगविदोविदुः पद्मासनंतुसंयोज्यजानूर्वोरंतरेकरौ निवेश्यभूमौसंस्थाप्यव्योमस्थंकुक्कु
टासनं कुक्कुटासनबंधस्थोदोर्भ्यांसंबध्यकंधरां भवेत्कूर्मवदुत्तानमेतदुत्तानकूर्मकं पादांगुष्ठौतुपाणिभ्यांगृहीत्वाश्रवणावधि धनुराकर्षणंकृत्वाधनुरासनमीरितं वामोरुमूलार्पितदक्ष
जानुरंतर्बहिर्वेष्टितदक्षदोर्भ्यां प्रगृह्यतिष्ठन्परिवर्तितांगःश्रीमत्स्यनाथोदितमासनंस्यादित्यादीनि ॥ ६४ ॥ निषेधमुखेनयोगस्थानंनिर्दिशति ॥ नतोयेतिद्वयेन ॥ दंशोमक्षिकाकार
स्ततःस्थूलःकीटविशेषः ॥ चैत्येग्रामस्थपूज्यवृक्षे ॥ महावृक्षाश्रयदेवकुलइत्यर्थः ॥ चत्वरेप्रांगणे ॥ ६५ ॥ कीकसमस्थिआदिपदेनशोणितादीनिगृह्यंते ॥ ६६ ॥

निषेधमुखेनोक्त्वाविधिमुखेनाप्याह ॥ सर्वेत्येकेन ॥६७॥ किंविशिष्टोयोगंकुर्यादितिपृच्छायांयोगिनंनिर्दिशति ॥ नातितृप्तइति ॥ ६८ ॥ आसनस्थानाधिकारिणोनिरूप्यएवंभूतःसन्प्राणायामंकुर्यादित्याह ॥ ऊरुस्थेतित्रयेण ॥ ऊरुस्थौउत्तानौचरणौयस्यसः ॥ सव्येऊरावितिशेषः ॥ उत्तानमूर्द्धीकृतांगुलंउत्तानंकिंचिदुन्नमय्येतिवा ॥ विष्टभ्यसंयोज्य ॥ ६९ ॥ निमीलितेमुद्रितेअक्षिणीयेनसः ॥ तालुस्थाककुत्स्थाअचलाजिह्वायस्यसः ॥७०॥ मध्यमंचोत्तमंचेतिचकाराल्लघुंच ॥ तदुक्तंमार्कंडेयपुराणे ॥ लघुर्द्वादशमात्रस्तुद्विगुणःसतुमध्यमः त्रिगुणाभिस्तुमात्राभिरुत्तरीयउदाहृतइति ॥ अत्राप्ययेवक्ष्यति ॥ ७१ ॥ चलइति ॥ अनिलेचलेचंचलेसतिसर्वंशरीरंचंचलंभवति ॥ तत्रतस्मिन्निश्चलेनिश्चलंभवति ॥

सर्वबाधाविरहितेसर्वेंद्रियसुखावहे॥ मनःप्रसादजननेस्रग्धूपामोदमोदिते ॥ ६७॥ नातितृप्तःक्षुधार्तोननविण्मूत्रप्रबाधितः॥ नाध्वखिन्नोनचिंतार्तोयोगंयुंजीतयोगवित्॥ ६८ ॥ ऊरुस्थोत्तानचरणःसव्येन्यस्योत्तरंकरम् ॥ उत्तानंकिंचिदुन्नम्यवक्त्रंविष्टभ्यचोरसा ॥६९॥ निमीलिताक्षःसत्वस्थोदंतैर्दंतान्नसंस्पृशेत्॥ तालुस्थाचलजिह्वश्चसंवृतास्यःसुनिश्चलः ॥ ७० ॥ सन्नियम्येंद्रियग्रामंनातिनीचोच्छ्रितासनः॥ मध्यमंचोत्तमंचाथप्राणायाममुपक्रमेत्॥ ७१ ॥ चलेऽनिलेचलंसर्वंनिश्चलेतत्रनिश्चलम् ॥ स्थाणुत्वमाप्नुयाद्योगीततोऽनिलनिरुंधनात्॥ ७२ ॥ यावद्देहेस्थितःप्राणोजीवितंतावदुच्यते ॥ निर्गतेतत्रमरणंततःप्राणंनिरुंधयेत् ॥ ७३ ॥ यावद्बद्धोमरुद्देहेयावच्चेतोनिराश्रयम्॥ यावद्दृष्टिर्भ्रुवोर्मध्येतावत्कालभयंकुतः॥ ७४ ॥ कालसाध्वसतोब्रह्माप्राणायामंसदाचरेत् ॥ योगिनःसिद्धिमापन्नाःसम्यक्प्राणनियंत्रणात्॥ ७५॥ मंदोद्वादशमात्रस्तुमात्रालघ्वक्षरामता ॥ मध्यमोद्विगुणःपूर्वादुत्तमस्त्रिगुणस्ततः॥ ७६॥ स्वेदंकंपंविषादंचजनयेत्क्रमशस्त्वसौ॥ प्रथमेनजयेत्स्वेदंद्वितीयेनतुवेपथुम्॥ ७७ ॥

ततोवायुनिरोधाद्योगीस्थिरतांप्राप्नोतीत्यर्थः ॥७२॥ यावद्देहइति ॥ प्राणोवायुः ॥ तत्रतस्मिन्प्राणे ॥ ७३ ॥ यावदिति ॥ मरुत्पवनः ॥ निराश्रयंबाह्यविषयाकारशून्यम् ॥ ७४ ॥ अत्रशिष्टाचारंप्रमाणयति ॥ कालेति ॥ साध्वसतोभयात् ॥ ब्रह्माचतुराननः ॥ उक्तंच ॥ ब्रह्मादयोपित्रिदशाःपवनाभ्यासयोगतः तेनसिद्धिंगतास्तेचतस्मात्पवनमभ्यसेदिति ॥ योगिनउद्दालकवीतहव्यभुशुंडप्रभृतयःसनकादयोवा ॥ ७५ ॥ मध्यममितियदुक्तंतद्दर्शयति ॥ मंदइति ॥ लघ्वक्षराह्रस्वाक्षराः ॥ ततःपूर्वात् ॥७६॥ स्वेदमिति ॥ क्रमशोयथासंख्यम् ॥ असौत्रिविधःप्राणायामः ॥ तदुक्तम् ॥ कनीयसिभवेत्स्वेदःकंपोभवतिमध्यमे उत्तिष्ठत्युत्तमप्राणबंधेपद्मासनेदृढइति ॥ प्रथमतोयैःप्राणायामैर्यैस्वेदादयोजायंतेतैरेवशनैस्तेषांजयःकर्तव्यइत्याह ॥ प्रथमेनेतिपादत्रयेण ॥ ७७ ॥

विषादंहित्वतीयेनसिद्धःप्राणोथयोगिनः ॥ भवेत्क्रमात्सन्निरुद्धःसिद्धःप्राणोथयोगिना ॥ क्रमेणसेव्यमानोसौनयतेयत्रचेच्छति ॥ ७८ ॥
हठान्निरुद्धप्राणोयंरोमकूपेषुनिःसरेत् ॥ देहंविदारयत्येषकुष्ठादिजनयत्यपि ॥ ७९ ॥ तस्मात्प्रत्याययितव्योसौक्रमेणारण्यहस्तिवत् ॥ वन्यो
गजोगजारिर्वाक्रमेणमृदुतामियात् ॥ ८० ॥ करोतिशास्तृनिर्देशंनचतंपरिलंघयेत् ॥ तथाप्राणोहृदिस्थोयंयोगिनाक्रमयोगतः ॥ गृहीतः
सेव्यमानस्तुविश्रंभमुपगच्छति ॥ ८१ ॥ षट्त्रिंशदंगुलोहंसःप्रयाणंकुरुतेबहिः ॥ सव्यापसव्यमार्गेणप्रयाणात्प्राणउच्यते ॥ ८२ ॥ शुद्धिमेति
यदासर्वंनाडीचक्रमनाकुलम् ॥ तदैवजायतेयोगीक्षमःप्राणनिरोधने ॥ ८३ ॥

अथानंतरंसिद्धःप्राणोयोगिनःक्रमात्सन्निरुद्धोनिश्चलोभवतिअथानंतरंयोगिनाक्रमेणसेव्यमानःसिद्धःप्राणोयत्रासौयोगीगंतुमिच्छतितंतत्रनयतेप्रापयत्येवेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ अयंच प्राणसंरोधःशनैःशनैरनुष्ठेयोनातिद्रागित्याह ॥ हठादिति ॥ निःसरेन्निर्गच्छेत् ॥ निःसरन्नितिक्वचित् ॥ ७९ ॥ तत्तस्मादसौप्राणःप्रत्याययितव्योलालयितव्यःक्रमेणसंरोध्यइतियावत् ॥ उपलक्षणीकृत्यअरण्यहस्तिवदितिदृष्टांतंविवृणोति ॥ वन्यइति ॥ गजारिःसिंहः ॥ ८० ॥ मृदुतायांसत्यांयद्भवतितदाह ॥ करोतीति ॥ शास्तायंताहस्तिपकइत्यर्थः ॥ तस्यनिर्देशं शास्तृनिर्देशंतदाज्ञामित्यर्थः ॥ तंनिर्देशंशास्तारंवा ॥ परिलंघयेदाक्रमयेत् ॥ दार्ष्टांतिकमाह ॥ तथेति ॥ ८१ ॥ वायोःप्राणनामनिर्वक्ति ॥ षडिति ॥ हंसोवायुर्बहिःप्रयाणंकुरुते अत एवसव्यापसव्यमार्गेणइडापिंगलानाडीभ्यांबहिःप्रयाणाद्गमनात्प्राणउच्यतेकथ्यते ॥ शरीराद्बहिःप्रयाणावधिंदर्शयन्हंसंविशिनष्टि ॥ षट्त्रिंशदंगुलःषड्भिरधिकास्त्रिंशदंगुलाःशरीराद्बहिर्गम्यप्रदेशायस्यसः ॥ तत्ररेचकपूरककुंभकानांप्रत्येकंद्वादशांगुलपर्यंतंबहिर्व्यापनात्षड्त्रिंशदंगुलत्वंप्राणस्यज्ञातव्यम् ॥ तदुक्तंवासिष्ठे ॥ द्वादशांगुलपर्यंतंबाह्यमाक्रमणंततः प्राणानामंगसंस्पर्शोयःसपूरकउच्यते द्वादशांगुलपर्यंतेनासाग्रसमसंमुखे व्योम्निनित्यमपानस्यतंविदुःकुंभकंबुधाः यत्तदंतर्मुखत्वंस्यादपानस्योदयंविना तंबाह्यरेचकंविद्याच्चिंत्यमानंविमुक्तिदमिति ॥ ८२ ॥ अधिकारार्थंभूतशुद्धिंसूचयति ॥ शुद्धिमेतीति ॥ सायथा ॥ वामनासापुटेयमितिवायुबीजंधूम्रवर्णंध्यात्वायंबीजोत्थवायुनासमस्तंशरीरंयंबीजस्यैवषोडशवारजपेनप्रपूर्यतेनैववायुनासमस्तंशरीरंसंशोध्यदक्षिणनासापुटेनयंबीजस्यैवद्वात्रिंशद्वारजपेनबहिर्वायुंरेचयेत् ततोदक्षिणनासापुटेननिलीनमारुतंरमितिवह्निबीजंरक्तवर्णंविचिंत्यदक्षिणनासापुटेनरमित्यस्यैववह्निबीजस्यषोडशवारजपेनवायुंपूरयित्वारंबीजोत्थवह्निनासमस्तंशरीरंदग्ध्वारंबीजस्यैवद्वात्रिंशद्वारजपेनवामनासाभस्मनासहबहिर्वायुंरेचयेत् ततोवामनासापुटेवमितिशुक्लवर्णंचंद्रबीजंसंस्मृत्यवमित्यस्यषोडशवारजपेनवंबीजरूपंचंद्रंललाटचंद्रंनयेत् तस्माल्ललाटचंद्राद्वमित्यस्यचतुःषष्टिवारजपेनकुंभकयोगेनामृतवृष्टिमकारादिक्षकारांतमयीमुत्पाद्यतेनामृतेनसमस्तंशरीरंपुनरुत्पन्नंविचिंत्यतेनैवांभसासंप्लाव्यलमितिपृथ्वीबीजेनपीतवर्णेनसमस्तंशरीरंदृढंचिंतयेदिति ॥ ८३ ॥

प्राणायामंदर्शयति ॥ दृढेति ॥ चंद्रेणचंद्रदैवतेनेडाख्येनमार्गेणपूरयेत् पूरकाख्यंप्राणायामंकुर्यात् ॥ रेचयेत्रेचकाख्यंप्राणायामंकुर्यात् सूर्येणसूर्यदैवतेनपिंगलाख्येनमार्गेणप्राणायामोरेचकपूरकाख्यद्विविधोयंअनंतरोक्तउच्यतेकथ्यते ॥ वामायामइतिपाठेशोभनप्राणायामइत्यर्थः ॥ ८४ ॥ कुंभकाख्यप्राणायाममाह ॥ स्रवदिति ॥ योगींद्रःप्राणायामेन कुंभकाख्येनतत्क्षणात्सुखंप्राप्नोति ॥ किंकुर्वन् ॥ स्रवंतीनांपीयूषधाराणामोघंचिंतयन् ॥ कथंभूतम् ॥ चंद्रसमन्वितंचंद्रेणतद्बीजेनवाउकारेणलकारेणवासंयुक्तम् ॥ वामायामेनेतिक्वचित्पाठः ॥ ८५ ॥ पूर्वंरेचकपूरककुंभकक्रमेणप्राणायामाउक्ताइदानींपूरककुंभकरेचकक्रमेणमार्गवैपरीत्येनैवतानाह ॥ रविणेतिश्लोकेन ॥ ८६ ॥ ध्येयंदर्शयन्ध्यानमेतत्त्रिविधप्राणायामस्यचफलंदर्शयति ॥ ज्वलदिति प्रदीप्तवह्निराशिसदृशमुष्मगुंसूर्याधिष्ठानंश्रीविश्वेश्वरंश्रीनारायणंवा ॥ हृदिंद्रियाण्यसुर्व्योमवायुरग्निर्जलंमही सूर्यश्चंद्रस्तपश्चैव

दृढासनोयथाशक्तिप्राणंचंद्रेणपूरयेत् ॥ रेचयेदथसूर्येणप्राणायामोयमुच्यते ॥ ८४ ॥ स्रवत्पीयूषधारौघंध्यायंश्चंद्रसमन्वितम् ॥ प्राणायामेनयोगींद्रःसुखमाप्नोतितत्क्षणात् ॥ ८५ ॥ रविणाप्राणमाकृष्यपूरयेदौदरींदरीम् ॥ कुंभयित्वाशनैःपश्चाद्योगीचंद्रेणरेचयेत् ॥ ८६ ॥ ज्वलज्ज्वलनपुंजाभंशीलयन्नुष्मगुंहृदि ॥ अनेनयाम्यायामेनयोगींद्रःशर्मभाग्भवेत् ॥ ८७ ॥ इत्थंमासत्रयाभ्यासादुभयायामसेवनात् ॥ सिद्धनाडीगणोयोगीसिद्धप्राणोभिधीयते ॥ ८८ ॥ यथेष्टंधारणंवायोरनलस्यप्रदीपनम् ॥ नादाभिव्यक्तिरारोग्यंभवेन्नाडीविशोधनात् ॥ ८९ ॥

स्थानान्येकादशैवते ध्येयःसदासवितृमंडलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसन्निविष्टः केयूरवान्मकरकुंडलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रइतिवचनात् ॥ हृदिस्थेसूर्यमंडलेशीलयंश्चिंतयन्योगींद्रोनेनानंतरोक्तेनयम्यंतइतियाम्याःप्राणास्तेषामायामेनेत्यर्थः ॥ शर्मभाग्ब्रह्मानंदभाग्भवेदित्यर्थः ॥ ८७ ॥ इत्थमिति इत्थंभूतशुद्धिपूर्वकंपूर्वोक्तप्रकारेणमासत्रयंव्याप्याभ्यासोयस्मिंस्तस्मादुभयायामसेवनात्दृढासनोयथाशक्तीत्यादिनोक्तद्विविधप्राणायामसेवनाच्छुद्धनाडीसमूहोयोगीसिद्धप्राणोवशीकृतवायुरभिधीयतेकथ्यतइत्यर्थः ॥ सिद्धनाडीतिक्वचित्तत्रापिसएवार्थः ॥ ८८ ॥ नाडीविशोधनस्यफलमाह ॥ यथेष्टमिति ॥ नाडीनांविशोधनाद्वायोर्यथेष्टंधारणंस्वेच्छयाधारणंअनलस्यजाठरस्यप्रदीपनंनादाभिव्यक्तिराधारचक्रस्थायाःपराख्यायाःवाचःश्रवणम् ॥ तथाचश्रुतिः ॥ चत्वारिवाक्परिमितापदानीत्यादिः ॥ आरोग्यंरोगाभावश्चभवेदित्यर्थः ॥ पाठांतरेडलयोरेकत्वमित्युन्नेयम ॥ ८९ ॥

---

१ नाळीविशोधनादित्येवंरूपे ॥

प्रकारांतरेणप्राणायामनामनिर्वक्ति ॥ प्राणइति ॥ तन्निबंधनंप्राणघटितंप्राणनियंत्रणंवा ॥ तदेवाह ॥ एकश्वासमयीमात्रेति ॥ मात्राह्रस्वाक्षरोच्चार्यमाणःकालः ॥ १० ॥ प्राणायामइति ॥ उतिष्ठेद्भूमिंपरित्यज्यांतरिक्षंगच्छेदित्यर्थः ॥ तथाचोक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कनीयसिभवेत्स्वेदःकंपोभवतिमध्यमे उत्तिष्ठत्युत्तमेप्राणरोधेपद्मासनेदृढइति ॥ ११ ॥ फलसहितंषडंगंदर्शयति ॥ प्राणायामैरितिद्वयेन ॥ १२ ॥ धर्मंशुभाशुभम् ॥ धर्मेत्यधर्मस्योपलक्षणम् ॥ धर्माधर्मौपुण्यपापेशुभाशुभेतज्जन्यशुभाशुभादृष्टेचत्यक्त्वेत्यर्थः ॥ कर्मेति पाठेस्पष्टएवार्थः ॥ षडंगमितिजातावेकवचनम् ॥ १३ ॥ प्रत्याहारादीनांपारिभाषिकीःसंज्ञादर्शयति ॥ प्राणायामेतिद्वाभ्याम् ॥ द्विषट्केनद्वादशभिः ॥ प्रत्याहारैर्द्वादशभिश्चतुश्चत्वा

प्राणोदेहगतोवायुरायामस्तन्निबंधनम् ॥ एकश्वासमयीमात्राप्राणायामोनिरुच्यते ॥ १० ॥ प्राणायामेऽधमेघर्मःकंपोभवतिमध्यमे ॥ उत्तिष्ठेदुत्तमेदेहोबद्धपद्मासनोमुहुः ॥ ११ ॥ प्राणायामैर्दहेद्दोषान्प्रत्याहारेणपातकम् ॥ मनोधैर्यंधारणयाध्यानेनेश्वरदर्शनम् ॥ १२ ॥ समाधिनालभेन्मोक्षंत्यक्त्वाधर्मंशुभाशुभम् ॥ आसनेनवपुर्दार्ढ्यंषडंगमितिकीर्तितम् ॥ १३ ॥ प्राणायामद्विषट्केनप्रत्याहारउदाहृतः ॥ प्रत्याहारैर्द्वादशभिर्धारणापरिकीर्तिता ॥ १४ ॥ भवेदीश्वरसंगत्यैध्यानंद्वादशधारणम् ॥ ध्यानद्वादशकेनैवसमाधिरभिधीयते ॥ १५ ॥ समाधेःपरतोज्योतिरनंतंस्वप्रकाशकम् ॥ तस्मिन्दृष्टेक्रियाकांडंयातायातंनिवर्तते ॥ १६ ॥ पवनेव्योमसंप्राप्तेध्वनिरुत्पद्यतेमहान् ॥ घंटादीनांप्रवाद्यानांततःसिद्धिरदूरतः ॥ १७ ॥

रिंशदधिकशतप्राणायामैरित्यर्थः ॥ १४ ॥ ईश्वरसंगत्यैब्रह्मप्राप्त्यैद्वादशधारणंअष्टाविंशत्यधिकसप्तशतोत्तरसहस्रंप्राणायामायस्मिंस्तद्ध्यानंभवेत् ॥ ध्यानद्वादशकेनषट्त्रिंशदधिकसप्तशतोत्तरविंशतिसहस्रेणप्राणायामात्मकेन ॥ १५ ॥ षडंगयोगप्राप्यंदर्शयति ॥ समाधेरिति ॥ ज्योतिःस्फुरद्रूपंब्रह्म अनंतंमृत्युरहितंदेशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यंवा स्वप्रकाशकंस्वयमेवभासमानम् ॥ अत्रायंगुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुतेः ॥ पुरुषार्थतामाह ॥ तस्मिन्निति ॥ क्रियाकांडंतत्प्रतिपाद्यंकर्म ॥ यातायातंयातंस्वर्गादिगमनमायातंमनुष्यादावागमनम् ॥ यद्वा यातंमरणंआयातंजन्मतच्चनिवर्तते ॥ १६ ॥ पवनइति ॥ पवनेप्राणवायौव्योमब्रह्मरंध्रंसंप्राप्तेसतिघंटादीनांप्रकृष्टवाद्यानांमहान्ध्वनिरुत्पद्यतेततोध्वनेरनंतरमदूरतोनिकटएवसिद्धिर्योगफलमित्यर्थः ॥ १७ ॥

प्राणायामेनेति ॥ युक्तेनयथावदनुष्ठितेन ॥ अयुक्ताभ्यासयोगेनासम्यगनुष्ठितेनाम्रेडितनप्रयोगेणव्युत्क्रमाभ्यासेनयोगेनवेतिवा ॥ तदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ प्राणायामेनयुक्ते
नसर्वपापपरिक्षयः अयुक्ताभ्यासयोगेनसर्वरोगसमुद्भवइति ॥ ९८ ॥ उक्तंविवरणोति ॥ हिक्केति ॥ हिक्काउत्काशिका ॥ व्यतिक्रमादयुक्ताभ्यासात् ॥ ९९ ॥ तर्हिकीदृशंयोगमभ्य
स्यन्सिध्यतितमाह ॥ युक्तंयुक्तमिति ॥ युक्तंयुक्तंपरिमितंपरिमितमित्यर्थः ॥ बध्नीयात्स्थिरीकुर्यात्कुंभयेदित्यर्थः ॥ तथाचहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ पादत्रयंयथाश्लोकमेव एवंसि
द्धिमवाप्नुयादिति ॥ १०० ॥ प्रत्याहारादीनांपारिभाषिकीःसंज्ञाःप्रदर्शयित्वाइदानींसान्वयाःसंज्ञादर्शयति ॥ इंद्रियाणामिति ॥ प्रत्याहरणंव्यावर्त्यानयनम् ॥ युक्त्या ॥ विषयदोषद

प्राणायामेनयुक्तेनसर्वव्याधिक्षयोभवेत् ॥ अयुक्ताभ्यासयोगेनसर्वव्याधिसमुद्भवः ॥ ९८ ॥ हिक्काश्वासश्चकासश्चशिरःकर्णाक्षिवेद
नाः॥ भवंतिविविधादोषाःपवनस्यव्यतिक्रमात्॥ ९९ ॥ युक्तंयुक्तंत्यजेद्वायुंयुक्तंयुक्तंचपूरयेत्॥ युक्तंयुक्तंचबध्नीयादित्थंसिध्यतियोगवित्
॥ १०० ॥ इंद्रियाणांहिचरतांविषयेषुयदृच्छया॥ यत्प्रत्याहरणंयुक्त्याप्रत्याहारःसउच्यते ॥ १ ॥ प्रत्याहरतियःस्वानिकूर्मोंगानीवसर्वतः॥
प्रत्याहृतिविधानेनसस्याद्विगतकल्मषः॥ २ ॥ नाभिदेशेवसेद्भानुस्तालुदेशेचचंद्रमाः॥ वर्षत्यधोमुखश्चंद्रोग्रसेदूर्ध्वमुखोरविः ॥ ३ ॥ कर
णंतच्चकर्तव्यंयेनसाप्राप्यतेसुधा॥ ऊर्ध्वंनाभिरधस्तालुरूर्ध्वंभानुरधःशशी॥ करणंविपरीताख्यमभ्यासादेवजायते॥ ४ ॥

र्शनेन ॥ १ ॥ प्रत्याहारस्यफलमाह ॥ प्रत्याहरतीति ॥ प्रत्याहृतिविधानेनविषयेषुदोषाद्यनुसंधानेन ॥२ ॥ महामुद्रादीनांदशमुद्राणांमध्येविपरीताख्यांकरणीमुद्रांवक्तुंप्रस्तावयति॥
नाभीति ॥ तदुक्तम् ॥ हठयोगप्रदीपिकायाम ॥ महामुद्रामहाबंधोमहावेधश्चखेचरी उड्डीयानंमूलबंधोबंधोजालंधराभिधः करणीविपरीताख्यावज्रोलीशक्तिचालनम् एतद्धिमु
द्रादशकंजरामरणवर्जितमिति ॥ वर्षतिसुधामितिशेषः ॥ एवंग्रसेदित्यत्रापि ॥ तदुक्तंतस्यामेव ॥ यत्किंचित्स्रवतेचंद्रादमृतंदिव्यरूपिच तत्सर्वंग्रसतेसूर्यस्तेनतस्यविनाशितेति ॥ ३ ॥
तद्योगशास्त्रेप्रसिद्धंकरणंविपरीताख्यम् ॥ तदुक्तंतस्यामेव ॥ तत्रास्तिकरणंदिव्यंसूर्यस्यमुखबंधनम् गुरूपदेशतोज्ञेयंनतुशास्त्रस्यकोटिभिरिति ॥ यथावस्थितस्यनाभ्यादेर्वैपरीत्येनाव
स्थानंविपरीताख्यंकरणमित्यर्थः ॥ एतदपितस्यामुक्तम् ॥ पादद्वयंयथाश्लोकमेव करणीविपरीताख्यागुरुवाक्येनलभ्यतइति ॥ ४ ॥

विपरीताख्यंतत्करणविशेषमेवतत्फलसहितंदर्शयति ॥ काकेत्यारभ्यासनेनेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ काकचंचुवदास्येनकाकत्रोटितुल्येनमुखेन ॥ शीतलंशीतलमत्यंतशीतलमित्यर्थः॥ प्राणविधानज्ञःप्राणायामानुष्ठानज्ञानवान् ॥ ५ ॥ धयन्पिबन् ॥ लिहन्नितिक्वचित् ॥ ६ ॥ ७ ॥ संपीड्येति ॥ राजद्दोन्निमत् ॥ अंतर्बिलंजिह्वायामूलभागस्थंच्छिद्रम् ॥ ८ ॥ अमृतेति ॥ अणिमादिगुणानामुदयोयस्मात्तद्रेतस्तथा ॥ अणिमादिगुणोदयंयथास्यादितिक्रियाविशेषणंवा ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ धारणायाःपारिभाषिकलक्षणांतरमाह ॥ हृद

काकचंचुवदास्येनशीतलंशीतलंपिबेत्॥ प्राणंप्राणविधानज्ञोयोगीभवतिनिर्जरः ॥ ५ ॥ रसनांतालुविवरेनिधायोर्ध्वमुखोऽमृतम् ॥ धयन्निर्जरतांगच्छेदाषण्मासान्नसंशयः॥ ६ ॥ ऊर्ध्वजिह्वःस्थिरोभूत्वासोमपानंकरोतियः ॥ मासार्धेननसंदेहोमृत्युंजयतियोगवित्॥ ७॥ संपीड्यरसनाग्रेणराजदंतर्बिलंमहत्॥ ध्यात्वासुधामयींदेवींषण्मासेनकविर्भवेत्॥ ८॥ अमृतापूर्णदेहस्ययोगिनोद्वित्रिवत्सरात्॥ ऊर्ध्वं प्रवर्ततेरेतोऽप्यणिमादिगुणोदयम्॥ ९॥ नित्यंसोमकलापूर्णंशरीरंयस्ययोगिनः॥ तक्षकेनापिदष्टस्यविषंतस्यनसर्पति॥११०॥ आसनेन समायुक्तःप्राणायामेनसंयुतः॥ प्रत्याहारेणसंपन्नोधारणामथचाभ्यसेत् ॥ ११ ॥ हृदयेपंचभूतानांधारणांयःपृथक्पृथक्॥ मनसोनिश्चलत्वेनधारणासाभिधीयते॥ १२॥ हरितालनिभांभूमिंसलकारांसवेधसम्॥ चतुष्कोणांहृदिध्यायेदेषास्यात्क्षितिधारणा॥ १३॥ कंठेंऽबुतत्त्वमर्धेंदुनिभंविष्णुसमन्वितम्॥ वकारबीजंकुंदाभंध्यायन्नंबुजयेदिति ॥ १४ ॥ तालुस्थमिंद्रगोपाभंत्रिकोणंरेफसंयुतम्॥ रुद्रेणाधिष्ठितंतेजोध्यात्वावह्निंजयेदिति॥ १५॥ वायुतत्त्वंभ्रुवोर्मध्येवृत्तमंजनसन्निभम्॥ यंबीजमीशदैवत्यंध्यायन्वायुंजयेदिति॥ १६॥

यइत्येकेन ॥१२॥ तामेवधारणांदर्शयति ॥ हरितालेतिपंचभिः ॥ सलकारांपृथ्वीबीजेनलकारेणसहिताम् ॥ सवेधसंब्रह्मदैवताम् ॥१३ ॥ कंठइति ॥ अंबुतत्त्वंजलपदार्थम् ॥ वकारोबीजंयस्यतत्तथाअंबुजयेज्जलनत्वविलक्षणमात्मानंभावयेदेवमग्रेपि ॥ यद्वा जलादिष्वप्रतिहतगतित्वंक्लेदाद्यभावंचामुयादित्यर्थः ॥ १४ ॥ तालुस्थमिति ॥ इंद्रगोपाभंवर्षर्तौदृश्यमानरक्तवर्णकीटविशेषाभम् ॥ रेफेणसंयुतंवन्हिबीजेनसहितम् ॥ १५ ॥ १६ ॥

आकाशंचेति ॥ एषानभोधारणाप्रोक्तेत्यन्वयः ॥ कासेत्याकांक्षायामाह ॥ आकाशंयद्वर्ततेतत्रप्राणंविनीयविशेषेणनीत्वाधारयेदिति ॥ यत्कीदृशम् ॥ मरीचिवारिसदृशंसूर्यसदृशं सदाशिवेनेश्वरेणसहितं शांतंनिरुपद्रवं बीजत्वेनहकारमक्षरंयत्रतत्तथा तत्राकाशतत्त्वेपंचघटिकंकालंयथास्यादभिव्याप्येतिवा ॥ यद्वा पंचघटिकंपंचात्मकंचित्तान्वितंमनःसहितम् ॥ चितान्वितमितिपाठेआत्मानुसंधानसहितमित्यर्थः ॥ कीदृशीधारणा ॥ मोक्षकपाटपाटनपटुःमोक्षद्वारेपिहितंयत्कपाटंतस्यपाटनमुद्घाटनंतत्रपटुर्दक्षा ॥ १७ ॥ उक्तानांधारणानांनामविशेषानाह ॥ स्तंभनीत्येकेन ॥ १८ ॥ ध्यानस्वरूपमाह ॥ ध्याइति ॥ ध्यैधातुश्चिंतायांस्मृतःकथितः ॥ तथाचपठंति ध्यैचिंतायामिति ॥ चिंतातत्त्वेपदार्थेसुनिश्चला

आकाशंचमरीचिवारिसदृशंयद्ब्रह्मरंध्रस्थितंयन्नाथेनसदाशिवेनसहितंशांतंहकाराक्षरम् ॥ प्राणंतत्रविनीयपंचघटिकंचितान्वितंधारयेदेषामोक्षकपाटपाटनपटुःप्रोक्तानभोधारणा ॥ १७॥ स्तंभनीप्लावनीचैवदहनीभ्रामणीतथा॥ शमनीचभवंत्येताभूतानांपंचधारणाः॥ ॥ १८॥ ध्यैचिंतायांस्मृतोधातुश्चिंतातत्त्वेसुनिश्चला॥एतद्ध्यानमिहप्रोक्तंसगुणंनिर्गुणंद्विधा ॥ १९॥ सगुणंवर्णभेदेननिर्गुणंकेवलंमतम् समंत्रंसगुणंविद्धिनिर्गुणंमंत्रवर्जितम्॥ २०॥अंतश्चेतोबहिश्चक्षुरवस्थाप्यसुखासनम्॥ समत्वंचशरीरस्यध्यानमुद्रातिसिद्धिदा २१॥ नाश्वमेधेनतत्पुण्यंनचवैराजसूयतः॥यत्पुण्यमेकध्यानेनलभेद्योगीस्थिरासनः॥ २२॥ शब्दादीनांचतन्मात्रायावत्कर्णादिषुस्थिता ॥ तावदेवस्मृतंध्यानंस्यात्समाधिरतःपरम्॥२३॥ धारणापंचनाडीकाध्यानंस्यात्षष्टिनाडिकम्॥ दिनद्वादशकेनस्यात्समाधिरिहभण्यते २४॥

एकाग्रतारूपा एतद्ध्यानमपिरूपारूपभेदेनसमंत्रामंत्रभेदेनवाद्विविधमित्याह ॥ एतद्ध्यानमितिसार्धेन ॥ १९ ॥ वर्णभेदेनरूपभेदेन ॥ केवलंरूपादिरहितम् ॥१२०॥ ध्यानमुद्रामाहांतश्चेतइति ॥ सुखासनंशरीरस्यसमत्वंचावस्थाप्यचेतोऽतर्नीयतेचक्षुश्चबहिःक्रियतेइतियदेषाऽतिसिद्धिदाध्यानमुद्रेत्यर्थः ॥ २१ ॥ ध्यानफलमाह ॥ नाश्वमेधेनेत्येकेन ॥ तथाचोक्तम् ॥ सर्वपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतं यतिस्तपस्वीभवतिपंक्तिपावनपावनइति ॥ २२॥ ध्यानसमाध्योर्विभागमाह शब्दादीनांचेति ॥ तन्मात्रासूक्ष्मावस्था ॥ अतःपरंतन्मात्रोपलब्धेःपरम् ॥ २३ ॥ धारणाध्यानसमाधीनांकालकृतविभागमप्याह ॥ धारणेति ॥ पंचनाड्यःपंचदशलघूनिअवच्छेदककालोयस्याःसाधारणापंचनाडिका ॥ नद्यृतश्चेत्यनेनकप् ॥ षष्टिर्नाड्योऽवच्छेदककालोयस्मिंस्तद्ध्यानंतथा इहयोगमार्गेशास्त्रेवा ॥ २४ ॥

एवंप्रसंगागतंकालकृतंधारणादीनांविभागमभिधायस्यात्समाधिरतःपरमित्यत्रोक्तंसमाधिंदर्शयति ॥ जलसैंधवयोरितित्रिभिः ॥ सिंधौभवःसैंधवोलवणखंडः जलसैंधवयोर्यथायोगतोमेलनात्साम्यमैक्यंभवतितथात्ममनसोरैक्यंसाम्यंबहिर्विषयंपरित्यज्यात्मन्येवलग्नंसन्मनस्तिष्ठतीतियत्तत्समाधिरिहभण्यते ॥ अथवाऽत्मापरोमनोमनउपाधिर्जीवस्तयोरैक्यमिति ॥ २५ ॥ यदेति ॥ मानसंमनः ॥ समरसत्वमेकरसंपरमानंदत्वमर्थाद्योगिनः ॥ रसोवैसः ॥ रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः॥२६॥तत्रप्रथमश्लोकेनससाधनयोस्तत्त्वंपदार्थयोरैक्यमुक्तंद्वितीयेननिषेधमुखेनतृतीयेनविधिमुखेनेतिद्रष्टव्यम् ॥ २७ ॥ समाधिफलमाह ॥ नात्मानमितिद्वाभ्याम् ॥ आत्मानंस्वदेहम् ॥ सुखंविषयजम् ॥ सुखेतरद्दुःखम् ॥ २८ ॥ काल्य

जलसैंधवयोःसाम्यंयथाभवतियोगतः ॥ तथात्ममनसोरैक्यंसमाधिरिहभण्यते ॥ २५ ॥ यदासंक्षीयतेप्राणोमानसंचप्रलीयते ॥ तदासमरसत्वंयत्ससमाधिरिहोच्यते ॥ २६ यत्समत्वंद्वयोरत्रजीवात्मपरमात्मनोः ॥ सनष्टसर्वसंकल्पःसमाधिरभिधीयते ॥ २७ ॥ नात्मानंनपरंवेत्तिनशीतंनोष्ममेवच ॥ समाधियुक्तोयोगींद्रोनसुखंनसुखेतरत् ॥ २८ ॥ काल्यतेनैवकालेनलिप्यतेनैवकर्मणा ॥ भिद्यतेनचशस्त्रास्त्रैर्योगीयुक्तःसमाधिना ॥ २९ ॥ युक्ताहारविहारश्चयुक्तचेष्टोहिकर्मसु ॥ युक्तनिद्रावबोधश्चयोगीतत्त्वंप्रपश्यति ॥ १३० ॥ तत्त्वंविज्ञानमानंदंब्रह्मब्रह्मविदोविदुः ॥ हेतुदृष्टांतरहितंवाङ्मनोभ्यामगोचरम् ॥ ३१ ॥ तत्रयोगीनिरालंबेनिरातंकेनिरामये ॥ षडंगयोगविधिनापरेब्रह्मणिलीयते ॥ ३२ ॥ यथाघृतेघृतंक्षिप्तंघृतमेवहितद्भवेत् ॥ क्षीरेक्षीरंतथायोगीतत्रतन्मयतांव्रजेत् ॥ ३३ ॥

तेनीयतेचाल्यतइत्यर्थः ॥ कंपतइतिपाठेकालेनहेतुनानकंपतेभीतोनभवतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ योगिनोभोजनविहारादिनियमंदर्शयन्योगफलंदर्शयति ॥ युक्ताहारेत्येकेन ॥ युक्तशब्दोत्रपरिमितवाची ॥ तदुक्तंभगवता ॥ युक्ताहारविहारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु युक्तस्वमावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहेति ॥ १३० ॥ तत्त्वशब्दार्थमाह ॥ तत्त्वमिति ॥ विज्ञानंविशिष्टज्ञानंस्वप्रकाशंचैतन्यमित्यर्थः ॥ प्रपंचितमितिशेषःप्रपंचितमेतद्बालबोधिनीटीकायामस्माभिः ॥ आनंदंसुखं ब्रह्मबृहद्देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यं हेतुःकारणं दृष्टांतोनिदर्शनं तद्रहितम् ॥ वाङ्मनोभ्यामगोचरंतयोरविषयं एतादृशंवस्तुतत्त्वंतत्त्वशब्दवाच्यंब्रह्मब्रह्मविदोविदुरित्यर्थः ॥ विज्ञानमानंदंब्रह्म यतोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसासहेत्यादिश्रुतेः ॥ उभयोरपिदृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिरितिस्मृतेश्च ॥ ३१ ॥ तत्रेति ॥ निरातंकेनिर्भये ॥ ३२ ॥ यथेति ॥ तत्रब्रह्मणि ॥ ३३ ॥

अनसंजातपानीयैः नसंजातंपानीयंयेषु विभूत्यादिषु तैर्द्रव्यैः शरीरमर्दनंविदध्यात् ॥ नकारश्रवणमार्षम् ॥ यद्वा नसंजातानिअसंजातानिनासंजातानिअनसंजातानिप्राणायामश्रमोत्प
न्नानीत्यर्थः यानिपानीयानितैरंगमर्दनंविदध्यादिति ॥ श्रमसंजातपानीयैरितिक्वचित् ॥ कदुष्णंईषदुष्णम् ॥ यद्वा कदुष्णंकुत्सितोष्णमत्युष्णमत्यल्पमुष्णंचेत्यर्थः ॥ क्षीरभोजीपायस
भोजीदुग्धभोजीतिवा ॥३४॥ योगिमात्रस्यलक्षणमाह ॥ ब्रह्मचारीति ॥ अष्टविधमैथुनपरित्यागी ॥ तदुक्तम् ॥ दर्शनंस्पर्शनंकेलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणं संकल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृ
त्तिरेवच एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टकीर्तितमिति ॥ विमत्सरीपरगुणासहिष्णुत्वहीनः ॥ ३५ ॥ सिद्धिभाजोयोगिनःस्वरूपमाह ॥ महामुद्रामिति ॥
एतासांपंचानांलक्षणंस्वयमेवानंतरंवक्ष्यति ॥ महामुद्रांखेचरीमुद्राम् ॥ ३६ ॥ तत्रमहामुद्रायालक्षणमाह ॥ शोधनमिति ॥ नाडीजालस्यपूरककुंभकरेचकैःशोधनम् ॥ घटनंयोज

अनसंजातपानीयैर्विदध्यादंगमर्दनम्॥ त्यजेत्कदुष्णंलवणंक्षीरभोजीसदाभवेत्॥ ३४॥ ब्रह्मचारीजितक्रोधोजितलोभोविमत्सरः॥ अ
ब्दमित्थंसदाभ्यासात्सयोगीतिनिगद्यते ॥ ३५ ॥ महामुद्रांनभोमुद्रामुड्डीयानंजलंधरम् ॥ मूलबंधंतुयोवेत्तिसयोगीयोगसिद्धिभाक्
॥ ३६ ॥ शोधनंनाडीजालस्यघटनंचंद्रसूर्ययोः॥ रसानांशोषणंसम्यङ्महामुद्राभिधीयते ॥ ३७॥ योनिंवामांघ्रिणाऽऽपीड्यकृत्वावक्षस्थ
लेहनुम्॥ हस्ताभ्यांप्रसृतंपादंधारयेद्दक्षिणंचिरम्॥ ३८॥ प्राणेनकुक्षिमापूर्यचिरंसंरेचयेच्छनैः॥ एषाप्रोक्तामहामुद्रामहाघौघविनाशि
नी॥३९॥ चंद्रांगेतुसमभ्यस्यसूर्यांगेपुनरभ्यसेत्॥ यावत्तुल्याभवेत्संख्याततोमुद्रांविसर्जयेत्॥१४०॥ नहिपथ्यमपथ्यंवारसाःसर्वेपिनी
रसाः॥ अपिघोरंविषंपीतंपीयूषमिवजीर्यति॥ ४१॥

नम् ॥ प्राणापानाभ्यांसह ॥ रसानांविकारहेतूनाम् ॥ ३७ ॥ लक्षणांतरमाह ॥ योनिमितिद्वाभ्याम् ॥ वामांघ्रिणावामपादेनयोनिंशिश्नमापीड्यधृत्वावक्षस्थलेहृदयेहनुंचिबुकंकृ
त्वाहस्ताभ्यांप्रसृतंप्रसारितंदक्षिणंपादंचिरंधारयेत् ॥ ३८ ॥ प्राणेनवायुनाकुक्षिमुदरमापूर्यपश्चाच्छनैःसंरेचयेदितियदेषाश्रीमहामुद्राप्रोक्ता ॥ कथंभूता ॥ सर्वपापप्रणाशिनी ॥३९॥
मुद्रायास्त्यागावधिमाह ॥ चंद्रांगमिति ॥ एवंप्रथमतश्चंद्रांगेइडायांसमभ्यस्यपश्चात्सूर्यांगेपिंगलायांपुनरभ्यसेत् ॥ यावत्संख्यामात्रातुल्या ॥ यस्यप्राणस्ययावतीमात्रासंख्याविहि
ताभवेत्तावतीवास्यात् ॥ पूरककुंभकरेचकाणांतुल्यामात्रासंख्यायावत्स्यात्तावत्पर्यंतमित्यर्थः ॥ ततोमुद्रांविसर्जयेत्त्यजेत् ॥१४०॥ महामुद्राभ्यासस्यफलमाह ॥ नहीतिद्वाभ्याम् ॥
एतांमुद्रामभ्यसतःपथ्यमपथ्यंवानास्ति ॥ यत्किंचिद्भुज्यतेतत्सर्वंपथ्यमित्यर्थः ॥ विकारहेतवोयेरसास्तेसर्वेपिनीरसाइत्यर्थः ॥ ४१ ॥

क्षयेति ॥ गुदावर्तोऽर्शः ॥ तदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ पादमूलेनवामेनयोनिंसंपीड्यदक्षिणं पादंप्रसारितंकृत्वाकराभ्यांपूरयेन्मुखं कंठेरंध्रंसमारोप्यधारयेद्वायुमूर्द्धतः यथादंडहतः सर्पोदंडाकारःप्रजायते ऋज्वीभूतातथाशक्तिःकुंडलीसहसाभवेत् तथासौमरणावस्थांहरतेद्विपुटाश्रयां नहिपथ्यमपथ्यंवारसाःसर्वेपिनीरसाः अपिभुक्तंविषंघोरंपीयूषमिवजीर्यते चंद्रांगेतुसमभ्यस्यसूर्यांगेतुसमभ्यसेत् क्षयःकुष्ठोगुदावर्तोगुल्माजीर्णपुरोगमाः तस्यदोषाःक्षयंयांतिमहामुद्रांतुयोभ्यसेत् कथितेयंमहामुद्राजरामृत्युविनाशिनी गोपनीयाप्रयत्नेननदेयायस्यकस्यचिदिति ॥ ४२ ॥ नभोमुद्रायाःस्वरूपमाह ॥ कपालेति ॥ कपालकुहरेकपालस्याभ्यंतरेछिद्रेविपरीतगाविपर्यस्ताविपरीतंगतासतीप्रविष्टाजिह्वादृष्टिश्चभ्रुवोरंतर्गतायदातदाखेचरीमुद्राभवति ॥ तथाचोक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कपालकुहरेत्यादियथाश्लोकमेव ॥ ४३ ॥ एतन्मुद्राज्ञानस्यफलमाह ॥ नपीड्यतइति ॥ एतदपिस्फुटंतस्यामेव ॥ पीड्य

क्षयकुष्ठगुदावर्तगुल्माजीर्णपुरोगमाः॥ तस्यदोषाःक्षयंयांतिमहामुद्रांचयोभ्यसेत्॥ ४२ ॥ कपालकुहरेजिह्वाप्रविष्टाविपरीतगा॥ भ्रुवोरंतर्गतादृष्टिर्मुद्राभवतिखेचरी॥ ४३ ॥ नपीड्यतेशरौघेणनचलिप्यतेकर्मणा॥ बाध्यतेनसकालेनयोमुद्रांवेत्तिखेचरीम् ॥ ४४॥ चित्तंचरतिखेयस्माज्जिह्वाचरतिखेगता॥ तेनैषाखेचरीनाममुद्रासिद्धैर्निषेविता ॥ ४५॥ यावद्बिंदुःस्थितोदेहेतावन्मृत्युभयंकुतः॥ यावद्बद्धानभोमुद्रातावद्बिंदुर्नगच्छति॥ ४६ ॥ उड्डीनंकुरुतेयस्मादहोरात्रंमहाखगः॥ उड्डीयानंततःप्रोक्तंतत्रबंधोविधीयते॥ ४७॥ जठरेपश्चिमंतानंनाभेरूर्ध्वंचधारयेत्॥ उड्डीयानोह्ययंबंधोमृत्योरपिभयंत्यजेत् ॥ ४८ ॥ बध्नातिहिशिराजालमधोगामिनभोजलम्॥ एषजालंधरोबंधःकंठेदुःखौघनाशनः॥ ४९ ॥

तेनेत्यादियथाश्लोकमेव ॥ ४४ ॥ नभोमुद्रायाएवखेचरीनामनिर्वक्ति ॥ चित्तंचरतीति ॥ एतदपितस्यामेवोक्तम् ॥ चित्तमित्यादियथाश्लोकमेव ॥ तेनस्मृतेतिविशेषः ॥ ४५ ॥ परंपरयाखेचरीमुद्रायामरणाभावहेतुतामाह ॥ यावद्बिंदुरिति ॥ बिंदुश्चरमोधातुः ॥ ४६ ॥ उड्डीयानबंधंवक्तुमादौतन्नामनिर्वक्ति ॥ उड्डीनमिति ॥ महाखगोमहाप्राणः ॥ महत्त्वंदेहेंद्रियाधारकत्वम् ॥ ४७ ॥ तत्रउड्डीयानबंधमेवाह ॥ जठरइति ॥ पश्चिमंतानंहस्ताग्राभ्यांमध्येधृत्वाप्रसारितस्यपादद्वयस्यमध्यंयथाभवतितथाजठरेनाभेरूर्ध्वंचधारयेदितियदेषउड्डीयानबंधः ॥ अस्माद्बंधान्मृत्योरपिभयंत्यजेत् ॥ तदेतदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ बद्धोयेनसुषुम्नायांप्राणस्तूड्डीयतेयतः तस्मादुड्डीयनाख्योयंयोगिभिःसमुदाहृतः उड्डीनंकुरुतेयस्मादविश्रांतंमहाखगः उड्डीयानंतदेवस्यात्तत्रबंधोभिधीयते ॥ उदरेपश्चिमंतानंनाभेरूर्ध्वंतुकारयेत् उड्डीयानोह्ययंबंधोमृत्युमातंगकेसरीति ॥ ४८ ॥ निर्वचनपूर्वकंजालंधरबंधमाह ॥ बध्नातीति ॥ बध्नातिधारयति ॥ शिराजालंनाडीसमूहम् ॥ नभोजलंशरीरांतर्गतछिद्रजलम् ॥ ४९ ॥

अस्यबंधस्यफलांतरमाह ॥ जालंधरइति ॥ कंठसंकोचलक्षणेकंठमाकुंच्यहृदयेस्थापनलक्षणेऽर्थाद्वयोःपीयूषममृतंललाटस्थचंद्रमंडलेस्थितम् ॥ अग्नौजाठरेप्रधावतिप्रकुप्यति ॥
तदेतदुक्तंहठयोगप्रदीपिकायाम् ॥ कंठमाकुंच्यहृदयेस्थापयेद्दृढमिच्छया बंधोजालंधराख्योयममृताख्योपकारकः बध्नातिहिशिराजालमधोगामिनभोजले ततोजालंधरोबंधःकं
ठदुःखौघनाशनः जालंधरेकृतेबंधेकंठसंकोचलक्षणे नपीयूषंपतत्यग्नौनचवायुःप्रकुप्यतीति ॥१५०॥ मूलबंधस्वरूपमाह ॥ पार्ष्णिभागेनेति ॥ पार्ष्णिभागेनपादमूलभागेन ॥ आ
कुंचयेत्संकोचयेत् ॥ ५१ ॥ अस्यबंधस्यफलमाहापानेति ॥ सततंसर्वदामूलबंधनाद्धेतोरपानप्राणयोरैक्यादपोभवंतीत्यर्थः ॥ अपानप्राणयोरैक्येइतिक्वचित् ॥ तदेतदुक्तंहठयोग
प्रदीपिकायाम् ॥ पार्ष्णिभागेनसंपीड्ययोनिमाकुंचयेद्गुदं अपानमूर्ध्वमाकृष्यमूलबंधोयमुच्यते अधोगतमपानंवैऊर्ध्वगंकुरुतेहठात् आकुंचनेनतंप्राहुर्मूलबंधंतुयोगिनः गुदंपार्ष्ण्या
नुसंपीड्यवायुमाकुंचयेद्बलात् वारंवारंतथाचोर्ध्वंसमायातिसमीरणः प्राणापानौनादबिंदूमूलबंधेनचैकतां गत्वायोगस्यसंसिद्धिंगच्छतोनात्रसंशयः अपानप्राणयोरैक्यंक्षयोमूत्रपुरी

जालंधरेकृतेबंधेकंठसंकोचलक्षणे ॥ नपीयूषंपतत्यग्नौनचवायुःप्रधावति ॥ १५० ॥ पार्ष्णिभागेनसंपीड्ययोनिमाकुंचयेद्गुदम् ॥ अपान
मूर्ध्वमाकृष्यमूलबंधोविधीयते ॥ ५१ ॥ अपानप्राणयोरैक्येक्षयोमूत्रपुरीषयोः ॥ युवाभवतिवृद्धोपिसततंमूलबंधनात् ॥ ५२ ॥ प्राणा
पानवशोजीवऊर्ध्वाधःपरिधावति ॥ वामदक्षिणमार्गेणचंचलोनस्थितिंलभेत् ॥ ५३ ॥ गुणबद्धोयथापक्षीगतोप्याकृष्यतेपुनः ॥ गुणैर्बद्ध
स्तथाजीवःप्राणायामेनकृष्यते ॥ ५४ ॥ अपानःकर्षतिप्राणंप्राणोपानंचकर्षति ॥ ऊर्ध्वाधःसंस्थितावेतौसंयोजयतियोगवित् ॥ ५५ ॥ ह
कारेणबहिर्यातिसकारेणविशेत्पुनः ॥ हंसहंसेत्यतोमंत्रंजीवोजपतिसर्वदा ॥ ५६ ॥

षयोः युवाभवतिवृद्धोपिसततंमूलबंधनादिति ॥ ५२ ॥ नन्वात्मनःकूटस्थत्वाद्विकाराभावाद्योगेनकिंक्रियतेतत्राह ॥ प्राणापानेति ॥ प्राणापानवशस्तदायत्तस्तदुपाधिरित्यर्थः ॥ वाम
दक्षिणमार्गेणइडापिंगलानाडीद्वयेन ॥ अतएवचंचलःसन्स्थितिंनलभेन्नभजेत् ॥ अयमेववापाठः ॥ ५३ ॥ सदृष्टांतमाह ॥ गुणबद्धइति ॥ गुणेनरज्ज्वागुणकार्ययावारज्ज्वाबद्धइत्य
र्थः ॥ गुणैःसत्त्वरजस्तमोभिस्तत्कार्यैर्वाकार्यकारणसंघातैः ॥ ५४ ॥ अतोयोगविज्जीवस्यनिश्चलतयाऽवस्थानार्थंप्राणापानयोरैक्यंकरोतीत्याह ॥ अपानइति ॥ ५५ ॥ हकारेणे
ति ॥ हकारेणाकाशबीजेनबहिर्गच्छतीति ॥ यद्वाहकारेणपुरुषबीजेनसकारेणप्रकृतिबीजेनपुनर्विशेत् ॥ पुंप्रकृत्यात्मकौहंसावितिशारदातिलकवचनात् ॥ अतोहेतोर्हंसहंसेतिमंत्रं
जीवःसर्वदाजपति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ हंसहंसेतिसदायःसर्वदेहेषुव्याप्तोवर्ततेयथाह्यग्निःकाष्ठेषुतिलेषुतैलमिवतंविदित्वानमृत्युमेतीति ॥ लैंगेचब्रह्मणोवचनम् ॥ एवंव्याहृत्यविश्वात्मास्व
रूपमकरोत्तदा वाराहमहमप्याशुहंसत्वंप्राप्तवान्सुराः तदाप्रभृतिमामाहुर्हंसोहंसोविराडिति हंसहंसेतियोब्रूयान्मांहंसःसभविष्यतीति ॥ भागवतेच ॥ हंसस्वरूप्यवददच्युतमात्मयोग
मिति ॥अस्यमंत्रस्यचऋष्यादयःश्रुतावेवोक्ताः ॥ तथाहि ॥ अस्यहंसऋषिरव्यक्तंछंदःपरमहंसोदेवताभवतीति ॥ ५६ ॥

रात्रिदिनमध्येकियद्वारंजपतीतिपृच्छायामाह ॥ षट्शतानीति ॥ सर्वदादिवारात्रौचषट्शतान्येकविंशतिसहस्राणिचयासंख्याभवतिएतत्संख्यान्वितंषट्शताधिकैकविंशतिसहस्र
संख्यान्वितंमंत्रंहंसहंसेतिस्वरूपंजीवोजपतीत्यर्थः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ षट्संख्याहोरात्रयोरेकविंशतिसहस्राणिषट्शताधिकानिभवंतीति ॥ अस्यायमर्थः ॥ मंत्रजपसंख्यामाह ॥
षट्संख्याषष्टिघटिकात्मकोहिदिवसःषोढाभिन्नःषट्संख्यातस्मिन्संवत्सराहोरात्राणांप्रतिघटिकंगणनयासंख्याषट्संख्याघटिकादशकेत्रिसहस्रंषट्शताधिकंभवतीत्यर्थः ॥ किंबहु
नाअहोरात्रयोःअहनिरात्रौचएकविंशतिसहस्राणिषट्शतान्यधिकानिस्पष्टम् ॥ अतोनश्रुतिविरोधः ॥ ५७ ॥ अस्यमंत्रस्यनामकथयति ॥ अजपेति ॥ ५८ ॥ योगंयुंजतोयोगि

षट्शतानिदिवारात्रौसहस्राण्येकविंशतिः ॥ एतत्संख्यान्वितंमंत्रंजीवोजपतिसर्वदा ॥ ५७ ॥ अजपानामगायत्रीयोगिनांमोक्षदायिनी ॥
अस्याःसंकल्पमात्रेणनरःपापैःप्रमुच्यते ॥ ५८ ॥ अंतरायाभवंतीहयोगिनोयोगहानिदाः ॥ श्रूयतेदूरगावार्तादूरस्थंदृश्यतेपुरः ॥ ५९ ॥ यो
जनानांशतंयातुंशक्तिःस्यान्निमिषार्धतः ॥ अचिंतितानिशास्त्राणिकंठपाठीभवंतिहि ॥ १६० ॥ धारणाशक्तिरत्युग्रामहाभारोलघुर्भवेत् ॥
क्षणंकृशःक्षणंस्थूलःक्षणमल्पःक्षणंमहान् ॥ ६१ ॥ परकायंप्रविशतितिरश्चांवेत्तिभाषितम् ॥ दिव्यगंधंतनौधत्तेदिव्यांवाणींप्रवक्तिच
॥ ६२ ॥ प्रार्थ्यतेदिव्यकन्याभिर्दिव्यंधारयतेवपुः ॥ इत्यादयोंऽतरायाःस्युर्योगसंसिद्धिसूचकाः ॥ ६३ ॥ यद्येभिरंतरायैर्नक्षिप्यतेऽस्येहमान
सम् ॥ तदग्रेतत्समाप्नोतिपदंब्रह्मादिदुर्लभम् ॥ ६४ ॥ यत्प्राप्यननिवर्तेतयत्प्राप्यनचशोचति ॥ तल्लभ्यतेषडंगेनयोगेनकलशोद्भव ॥ ६५ ॥
एकेनजन्मनायोगःकथमित्थंप्रसिध्यति ॥ ऋतेचयोगसंसिद्धेःकथंमुक्तिरिहाप्यते ॥ ६६ ॥ उभेएवहिनिर्वाणवर्त्मनीकिलकुंभज ॥ किंवा
काश्यांतनुत्यागःकिंवायोगोयमीदृशः ॥ ६७ ॥ चंचलेंद्रियवृत्तित्वात्कलिकल्मषजृंभणात् ॥ अल्पायुषांतथानृणांक्वेहयोगमहोदयः ॥ ६८ ॥
अतएवहिजंतूनांमहोदयपदप्रदः ॥ सदैवसदयावार्धिःकाश्यांविश्वेश्वरःस्थितः ॥ ६९ ॥ काश्यांसुखेनकैवल्यंयथालभ्येतजंतुभिः ॥ योगयु
क्त्याद्युपायैश्चनतथान्यत्रकुत्रचित् ॥ १७० ॥

नोविघ्नरूपाःसिद्धयआयांतिताउपेक्ष्यब्रह्मण्येवमनोधेयमित्याहांतरायाइत्यारभ्ययत्प्राप्येत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ अंतरायानेवसंक्षेपतोदर्शयति ॥ श्रूयतइतिचतुर्भिः ॥ पुरोऽग्रतः
॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ तिरश्चांपश्वादीनाम् ॥ ६२ ॥ दिव्यकन्याभिरप्सरोभिः ॥ ६३ ॥ क्षिप्यतेक्षोभ्यते ॥ अस्ययोगिनः ॥ इहभोगभूमौ ॥ तद्ब्रह्म ॥ तदेवमुमुक्षुभिःपद्यतेज्ञाय
तइतिपदम् ॥ ६४ ॥ तदेवपदंदर्शयन्योगफलमुपसंहरति ॥ यत्प्राप्येति ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ दयावार्धिःकृपासमुद्रः ॥ ६९ ॥ १७० ॥

काश्यांस्वदेहसंयोगःसम्यग्योगउदाहृतः॥ मुच्यतेनेहयोगेनक्षिप्रमन्येनकेनचित् ॥ ७१ ॥ विश्वेश्वरोविशालाक्षीद्युनदीकालभैरवः॥ श्रीमान्ढुंढिर्दंडपाणिःषडंगोयोगएषवै ॥ ७२॥ एतत्षडंगंयोयोगंनित्यंकाश्यांनिषेवते ॥ संप्राप्ययोगनिद्रांसदीर्घाममृतमश्नुते ॥ ७३॥ ओंकारःकृत्तिवासाश्चकेदारश्चत्रिविष्टपः॥ वीरेश्वरोथविश्वेशःषडंगोयमिहापरः॥ ७४॥ पादोदकासिसंभेदज्ञानोदमणिकर्णिकाः॥ षडंगोयंमहायोगोब्रह्मधर्मह्रदावपि ॥ ७५॥ षडंगसेवनादस्माद्वाराणस्यांनरोत्तम ॥ नजातुजायतेजंतुर्जननीजठरेपुनः॥ ७६॥ गंगास्नानंमहामुद्रामहापातकनाशिनी॥ एतन्मुद्राकृताभ्यासोप्यमृतत्वमवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥ काशीवीथिषुसंचारोमुद्राभवतिखेचरी ॥ खेचरोजायतेनूनंखेचर्यामुद्रयानया॥ ७८॥ उड्डीयसर्वतोदेशाद्यानंवाराणसींप्रति॥ उड्डीयानोमहाबंधएषमुक्त्यैप्रकल्पते ॥ ७९ ॥ जलस्यधारणंमूर्ध्निविश्वेशस्नानजन्मनः॥ एषजालंधरोबंधःसमस्तसुरदुर्लभः॥१८०॥ वृतोविघ्नशतेनापियन्नकाशींत्यजेत्सुधीः॥ मूलबंधःस्मृतोह्येषदुःखमूलनिकृंतनः॥८१ ॥इतियोगःसमाख्यातोमयातेद्विविधोमुने॥ सषडंगःसमुद्रश्चमुक्तयेशंभुभाषितः॥८२॥ यावन्नेंद्रियवैक्लव्यंयावद्व्याधिर्नबाधते॥ यावत्कालविलंबोस्तितावद्योगरतोभवेत्॥८३॥

काश्यामिति ॥ सदासर्वदा ॥ इहसंसारे ॥ सइतिपृथक्पदंवा ॥ अंतिमकालीनइत्यर्थः ॥ समोव्यावर्त्यमाह ॥ मुच्यतेनेहेति ॥ ७१ ॥ ननुयोगेनांतेतनुंत्यजेत् योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमात्मनइत्यादिवचनाद्योगादेवकैवल्यंमन्यंतेतत्कथंकाश्यांदेहत्यागमात्रेणमुक्तिरित्याशंकायांतुष्यतुदुर्जनइतिन्यायेनसुखसाध्यमन्यमेवषडंगयोगंदर्शयति ॥ विश्वेश्वरइति ॥ ७२ ॥ योगःसमाधिस्तद्रूपांनिद्रांबहिर्वृत्त्यभावसाम्यताम् ॥ ७३ ॥ द्वितीयंषडंगंदर्शयति ॥ ओंकारइति ॥ त्रिविष्टपस्त्रिलोचनः ॥ ७४ ॥ तृतीयषडंगमाह ॥ पादोदकेति ॥ पादोदकंवरणा ॥ संभेदःसंगमः ॥ ज्ञानोदंज्ञानवापी ॥ ब्रह्मधर्मह्रदौब्रह्मह्रदोब्रह्मनालंब्रह्मेश्वरसमीपेब्रह्मकुंडं धर्मह्रदः[१]पांचनदेधूतपापाशापेनधर्मस्यैवह्रदत्वात् ॥ ब्रह्मावर्तेतिपाठेआवर्तोपिह्रदविशेषोज्ञातव्यः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तथासुखसाध्याःअन्याएवमुद्रादर्शयति ॥ गंगास्नानमिति ॥ ७७ ॥ काशीवीथिषुकाश्यामार्गेषु खेब्रह्मणिचरतीतिखेचरोब्रह्मनिष्ठः ॥ कंब्रह्मखंब्रह्मेतिश्रुतेः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ द्विविधंयोगमुपसंहरति ॥ इतियोगइति ॥ समुद्रोमुद्रासहितः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

---

[१] धर्मह्रदोधर्मकूपःपंचनदंवेतिपुस्तकांतरे

उत्तमंयोगंजीवब्रह्मणोरैक्यलक्षणम् ॥ ८४ ॥ कालंमरणकालम् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ आतिथ्येऽनेहसिअतिथिसमर्चनवेलायाम् ॥ कालंमरणसमयम् ॥ आयांतंआगच्छंतम् ॥ ८७ ॥
त्रिकंटकंकंटकवत्कंटकंसंसारानर्थदायीत्यर्थः ॥ ८८ ॥ १८९ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्विचत्वारिंशकेऽ
ध्यायेकाशीमाहात्म्यमिश्रिताः ॥ कालस्यवंचनोपायाउच्यंतेतिसुखप्रदाः ॥ १ ॥ कालंनिकटतोज्ञात्वाकाशीनाथंसमाश्रयेदित्युक्तंतत्रपृच्छति ॥ कथमिति ॥ कतिचित्कियंति ॥ १ ॥

उभयोर्योगयोर्मध्येकाशीयोगोयमुत्तमः ॥ काशीयोगंसमभ्यस्यप्राप्नुयाद्योगमुत्तमम् ॥ ८४ ॥ आधिव्याधिसहायिन्याजरयामृत्युलिं
गया ॥ कालंनिकटतोज्ञात्वाकाशीनाथंसमाश्रयेत् ॥ ८५ ॥ काशीनाथंसमाश्रित्यकुतःकालभयंनृणाम् ॥ क्रुद्धोपिजीवल्त्कालस्तच्चका
श्यांसुमंगलम् ॥ ८६ ॥ आतिथ्येनेहसियथाप्रतीक्षेतातिथिंकृती ॥ काश्यांकालंतथायांतंभाग्यवान्संप्रतीक्षते ॥ ८७ ॥ कलिःकालःकृतंकर्म
त्रिकंटकमितीरितम् ॥ एतत्त्रयंनप्रभवेदानंदवनवासिनाम् ॥ ८८ ॥ अन्यत्रातर्कितःकालःकलयिष्यत्यसंशयम् ॥ कालादभयमिच्छेच्चेत्ततः
काशींसमाश्रयेत् ॥ १८९ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेयोगाख्यानंनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अगस्तिरुवा
च ॥ ॥ कथंनिकटतःकालोज्ञायतेहरनंदन ॥ तानिचिह्नानिकतिचिद्ब्रूहिमेपरिपृच्छतः ॥ १ ॥ ॥ कुमारउवाच ॥ ॥ वदामिकालचिह्नानि
जायंतेयानिदेहिनाम् ॥ मृत्यौनिकटमापन्नेमुनेतानिनिशामय ॥ २ ॥ याम्यनासापुटेयस्यवायुर्वातिदिवानिशम् ॥ अखंडमेवतस्यायुःक्ष
यत्यब्दत्रयेणहि ॥ ३ ॥ द्व्यहोरात्रंत्र्यहोरात्रंरविर्वहतिसंततम् ॥ अब्दमेकंचतस्येहजीवनावधिरुच्यते ॥ ४ ॥ वहेन्नासापुटयुगेदशाहानिनि
रंतरम् ॥ वातश्चेत्सहसंक्रांतिस्तयाजीवेद्दिनत्रयम् ॥ ५ ॥ नासावर्त्मद्वयंहित्वामातरिश्वामुखाद्वहेत् ॥ शंसेद्दिनद्वयादर्वाक्प्रयाणंतस्यचाध्व
नि ॥ ६ ॥ अकस्मादेवयत्कालेमृत्युःसन्निहितोभवेत् ॥ चिंतनीयःप्रयत्नेनसकालोमृत्युभीरुणा ॥ ७ ॥ सूर्येसप्तमराशिस्थेजन्मर्क्षस्थेनिशाक
रे ॥ पौष्णःसकालोद्रष्टव्योयदायाम्येरविर्वहेत् ॥ ८ ॥

॥ २ ॥ याम्यनासापुटेदक्षिणनासाच्छिद्रे ॥ अखंडंनिश्छिद्रम् ॥ ३ ॥ रविर्दक्षिणनाडी ॥
तस्यांवायुर्वहतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ कथंभूतोवातः ॥ सहसंक्रांतिःसम्यक्क्रांतिःसंक्रांतिरुत्क्रांतिरित्यर्थः ॥ तयासहवर्तमानः ॥ तयासंक्रांत्या ॥ तदेतिवापाठः ॥ ५ ॥ नासेति ॥ मुखान्मु
खद्वारा ॥ अध्वनियममार्गे ॥ ६ ॥ एतदेवस्पष्टयति ॥ अकस्मादिति ॥ ७ ॥ सूर्यइतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ पौष्णःसूर्यदेवताकः ॥ याम्येदक्षिणनासापुटे ॥ रविर्वायुः ॥ ८ ॥

अकस्माद्वीक्षतेयस्तुपुरुषंकृष्णपिंगलम् ॥ तस्मिन्नेवक्षणेऽरूपंसजीवेद्वत्सरद्वयम् ॥ ९ ॥ यस्यबीजंमलंमूत्रंक्षुतंमूत्रंमलंतुवा ॥ इहैकदापतेद्यस्यअब्दंतस्यायुरिष्यते ॥ १० ॥ इंद्रनीलनिभंव्योम्निनागवृंदंयईक्षते ॥ इतस्ततःप्रसृमरंषण्मासंनसजीवति ॥ ११ ॥ व्यभ्रेह्निवारिपूर्णास्यःपृष्ठीकृत्यदिवाकरम् ॥ फूत्कृत्याश्विंद्रचापंनपश्येत्षण्मासजीवितः ॥ १२ ॥ अरुंधतींध्रुवंचैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच ॥ आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमंडलम् ॥ १३ ॥ अरुंधतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते ॥ विष्णोःपदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमंडलम् ॥ १४ ॥ वेत्तिनीलादिवर्णस्यकटुम्लादिरसस्यहि ॥ अकस्मादन्यथाभावंषण्मासेनसमृत्युभाक् ॥ १५ ॥ षण्मासमृत्योर्मर्त्यस्यकंठोष्ठरसनारदाः ॥ शुष्यंतिसततंतद्वद्विच्छायास्तालुपंचमाः ॥ १६ ॥ रेतःकरजनेत्रांतानीलिमानंभजंतिचेत् ॥ तर्हिकीनाशनगरींषष्ठेमासिव्रजेन्नरः ॥ १७ ॥ संप्रवृत्तेनिधुवनेमध्यैंतेक्षौतिचेन्नरः ॥ निश्चितंपंचमेमासिधर्मराजातिथिर्भवेत् ॥ १८ ॥ द्रुतमारुह्यसरठस्त्रिवर्णोयस्यमस्तके ॥ प्रयातियातितस्यायुःषण्मासेनपरिक्षयम् ॥ १९ ॥ सुस्नातस्यापियस्याशुहृदयंपरिशुष्यति ॥ चरणौचकरौवापित्रिमासंतस्यजीवितम् ॥ २० ॥ प्रतिबिंबंभवेद्यस्यपदंखंडपदाकृति ॥ पांसौवाकर्दमेवापिपंचमासान्सजीवति ॥ २१ ॥ छायाप्रकंपतेयस्यदेहबंधेपिनिश्चले ॥ कृतांतदूताबध्नंतिचतुर्थेमासितंनरम् ॥ २२ ॥ निजस्यप्रतिबिंबस्यनीराज्यमुकुरादिषु ॥ उत्तमांगंनयःपश्येत्समासेनविनश्यति ॥ २३ ॥ मतिर्भ्रश्येत्स्खलेद्वाणीधनुरैंद्रंनिरीक्षते ॥ रात्रौचंद्रद्वयंचापिदिवाद्वौचदिवाकरौ ॥ २४ ॥

तस्मिन्नेवपौष्णकालएव ॥ अरूपंरूपांतरमुक्तम् ॥ ९ ॥ यस्येति ॥ बीजंशुक्रम् मलंपुरीषम् मूत्रमेतत्त्रितयंवा ॥ इहसंसारे ॥ सहेतिपाठेअत्यव्यवहितसमयइत्यर्थः ॥ १० ॥ इंद्रेति ॥ प्रसृमरंइतस्ततोगमनशीलम् ॥ ११ ॥ व्यभ्रेइति ॥ फूत्कृत्यफूत्कारशब्दंकृत्वेतिपूर्वेणान्वयः ॥ पूत्कृत्येतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अरुंधतीमितिश्लोकंस्वयमेवव्याचष्टे ॥ अरुंधतीभवेदिति ॥ १४ ॥ वेत्तीति ॥ अकस्माच्चक्षुर्दोषज्वरादिकंविनेत्यर्थः ॥ १५ ॥ षण्मासेति ॥ षण्मासान्मृत्युर्यस्यतस्यमर्त्यस्यकंठश्चओष्ठश्चरसनाजिह्वाचरदादंताश्चतालुपंचमाएतेशुष्यंतितद्वत्तथाविच्छायाश्चभवंतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ रेतइति ॥ कीनाशोऽत्रयमः ॥ १७ ॥ संप्रवृत्तइति ॥ निधुवनेमैथुने ॥ क्षौतिक्षुतंकरोति ॥ १८ ॥ द्रुतमिति ॥ सरठःकृकलासः ॥ त्रयोनीलरक्तपीतवर्णायस्यसत्रिवर्णः ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रतिबिंबमिति ॥ खंडपदाकृतिअर्द्धादिचरणाकारम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ निजस्येति ॥ नीराज्यमुकुरादिषुदृष्टिप्रतिबंधकरहितजलधृतदर्पणादिषु ॥ २३ ॥ मतिरितिश्लोकत्रयंवाक्यम् ॥ २४ ॥

तारकचक्रमित्यनेनएकस्यद्वयोर्वादर्शनेनास्तिदोषइतिध्वनितम् ॥ शाक्रमिंद्रसंबंधिकोदंडमंडलंधनुःसमूहः ॥ २५ ॥ गंधर्वनगरालयंआकाशेऽकस्माद्दृश्यमानंनगराकारमाश्रयम् ॥
पंचत्वहेतवोमृत्युहेतवः ॥ हेतवेइतिक्वचित् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रोह्यतइतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ प्रोह्यतेपृष्ठादौस्थापयित्वानीयते ॥ गोमायुःशृगालः ॥ ३० ॥ करभैरु

दिवाचतारकाचक्रंरात्रौव्योमवितारकम् ॥ युगपच्चचतुर्दिक्षुशाक्रंकोदंडमंडलम् ॥ २५ ॥ भूरुहेभूधराग्रेचगंधर्वनगरालयम् ॥ दिवापि
शाचनृत्यंचएतेपंचत्वहेतवः ॥ २६ ॥ सर्वेष्वेतेषुचिह्नेषुयद्येकमपिवीक्षते ॥ तदामासावधिंमृत्युःप्रतीक्षेतनचाधिकम् ॥ २७ ॥ करावरुद्ध
श्रवणःशृणोतिनयदाध्वनिम् ॥ स्थूलःकृशःकृशःस्थूलस्तदामासान्निवर्तते ॥ २८ ॥ यःपश्येदात्मनश्छायांदक्षिणाशासमाश्रिताम् ॥ दिना
निपंचजीवित्वापंचत्वमुपयातिसः ॥ २९ ॥ प्रोह्यतेभक्ष्यतेवापिपिशाचासुरवायसैः ॥ भूतैःप्रेतैःश्वभिर्गृधैर्गोमायुखरसूकरैः ॥ ३० ॥ रास
भैःकरभैःकीशैःश्येनैरश्वतरैर्वकैः ॥ स्वप्नेसजीवितंत्यक्त्वावर्षांतियममीक्षते ॥ ३१ ॥ गंधपुष्पांशुकैःशोणैःस्वांतनुंभूषितांनरः ॥ यःपश्येत्स्वप्न
समयेसोऽष्टौमासाननित्यहो ॥ ३२ ॥ पांसुराशिंचवल्मीकंयूपदंडमथापिवा ॥ योधिरोहतिवैस्वप्नेसषष्ठेमासिनश्यति ॥ ३३ ॥ रासभारू
ढमात्मानंतैलाभ्यक्तंचमुंडितम् ॥ नीयमानंयमाशांयःस्वप्नेपश्येत्स्वपूर्वजान् ॥ ३४ ॥ स्वमौलौस्वतनौवापियःपश्येत्स्वप्नगोनरः ॥ तृणानि
शुष्ककाष्ठानिषष्ठेमासिनतिष्ठति ॥ ३५ ॥ लोहदंडधरंकृष्णंपुरुषंकृष्णवाससम् ॥ स्वयंयोग्रेस्थितंपश्येत्सत्रीन्मासान्नलंघयेत् ॥ ३६ ॥ का
लीकुमारीयंस्वप्नेबध्नीयाद्बाहुपाशकैः ॥ समासेनसमीक्षेतनगरींशमनोषिताम् ॥ ३७ ॥ नरोयोवानरारूढोयायात्प्राचींदिशंस्वपन् ॥ दिनैः
[1]संपंचभिरेवपश्येत्संयमिनींपुरीम् ॥ ३८ ॥ कृपणोपिवदान्यःस्याद्वदान्यःकृपणोयदि ॥ प्रकृतेर्विकृतिश्चेत्स्यात्तदापंचत्वमृच्छति ॥ ३९ ॥

ष्ट्रैः ॥ कीशैर्वानरैः ॥ श्येनैःशीचानइतिप्रसिद्धैःपक्षिविशेषैः ॥ अश्वतरैर्गर्दभः ॥ ३१ ॥ गंधेति ॥ शोणैरक्तवर्णैः ॥ अनितिजीवतीत्यर्थः ॥ अहोइत्यगस्त्यसंबोधनम् ॥ ३२ ॥ पांस्वि
ति ॥ वल्मीकंवामलूरम् ॥ ३३ ॥३४ ॥ स्वमौलाविति ॥ स्वमगःस्वमभूमिष्ठः ॥ स्वमतइतिपाठेस्वमइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कालीति ॥ बध्नीयादालिंगेत् ॥ शमनोषितांयमेनाधि
ष्ठिताम् ॥ ३७ ॥ नरइति ॥ स्वपन्स्वप्नंपश्यन्सन् ॥३८॥ कृपणइति वदान्यउदारोदातेतियावत् ॥ प्रकृतेर्विकृतिःस्वभावस्यत्यागइत्यर्थः ॥ ३९ ॥

---

[1] सपंचमैरेवेत्यपिपाठः

कालचिह्नान्युपसंहरन्कालवंचनोपायेद्वेगतीआह ॥ एतानीति॥ ४०॥ तत्राप्यंतिमगतेःश्रेष्ठत्वमाह ॥ नकालेति ॥४१॥ श्रेष्ठत्त्वमेवदर्शयति ॥ तावदिति ॥ विश्वेशमेवशरणंरक्षितारं विश्वेशस्यशरणमावासमविमुक्तमितियावदितिवा ॥ निरतोनितरांरतः ॥ नियतइतिवापाठः ॥४२ ॥ प्राप्तेति ॥ पीतमुत्तरवहायागंगायाःपयोयेनसपीतोत्तरवहापयाः ॥ वंघ्यतांदेवादीनामितिशेषः ॥ कस्येतिपाठेकस्यदेवादेर्वंघ्यतांनायातिअपितुसर्वस्येत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ननुस्वाधिकारोल्लंघनेनकालोऽरिष्टंकरिष्यतिनेत्याह ॥ करिष्येदिति ॥ यद्वा ननुकालएवभजनी

एतानिकालचिह्नानिसंत्यन्यानिबहून्यपि ॥ ज्ञात्वाभ्यसेन्नरोयोगमथवाकाशिकांश्रयेत् ॥ ४० ॥ नकालवंचनोपायंमुनेन्यमवयाम्यहम् ॥ विनामृत्युंजयंकाशीनाथंगर्भावरोधकम् ॥ ४१ ॥ तावद्गर्जंतिपापानितावद्गर्जेद्यमोनृपः ॥ यावद्विश्वेशशरणंनरोननिरतोव्रजेत् ॥ ४२ ॥ प्राप्तविश्वेश्वरावासःपीतोत्तरवहापयाः ॥ स्पृष्टविश्वेशसल्लिंगःकश्चयातिनवंघ्यताम् ॥ ४३ ॥ करिष्येत्कुपितःकालःकिंकाशीवासिनांनृणाम् ॥ कालेशिवःस्वयंकर्णेयत्रमंत्रोपदेशकः ॥ ४४ ॥ यथाप्रयातिशिशुताकौमारंचयथागतम् ॥ सत्वरंगत्वरंतद्वद्यौवनंचापिवार्धकम् ॥ ४५ ॥ यावन्नहिजराक्रांतिर्यावन्नेंद्रियवैक्लवम् ॥ तावत्सर्वंफल्गुरूपंहित्वाकाशींश्रयेत्सुधीः ॥ ४६ ॥ अन्यानिकाललक्ष्माणितिष्ठंतुकलशोद्भव ॥ जरैवप्रथमंलक्ष्मचित्रंतत्रापिभीर्नहि ॥ ४७ ॥ पराभूतोहिजरयासर्वैश्चपरिभूयते ॥ हृततारुण्यमाणिक्योधनहीनःपुमानिव ॥ ४८ ॥ सुतावाक्यंनकुर्वंतिपत्नीप्रेमापिमुंचति ॥ बांधवानैवमन्यंतेजरसाश्लेषितंनरम् ॥ ४९ ॥ आश्लिष्टंजरयादृष्ट्वापरयोषिद्विशंकिता भवेत्पराङ्मुखीनित्यंप्रणयिन्यपिकामिनी ॥ ५० ॥ नजरासदृशोव्याधिर्नदुःखंजरयासमम् ॥ कारयित्र्यपमानस्यजरैवमरणंनृणाम् ॥ ॥ ५१ ॥ नजीयतेतथाकालस्तपसायोगयुक्तिभिः ॥ यथाचिरेणकालेनकाशीवासाद्विजीयते ॥ ५२ ॥

योमारकत्त्वात्तत्राह ॥ करिष्येदिति ॥ करिष्येत्[1]करिष्यति ॥ कालेमरणाव्यवहितसमये ॥४४॥ सानुभवंप्रकृतंसारमुपसंहरति ॥ यथेतिद्वाभ्याम् ॥४५॥ सर्वंपुत्रकलत्रादि ॥ फल्गुरूपंअनिर्वचनीयरूपंतुच्छरूपंवा ॥४६॥ अहोभाग्यंलोकानामित्यनुक्रोशति ॥ अन्यानीति ॥ लक्ष्माणिचिह्नानि ॥ लक्षाणीतिवापाठः ॥ एवमग्रेपि ॥४७॥ जराकृतान्दोषानाह ॥ पराभूतइतित्रिभिः ॥ हृतंतारुण्यमेवमाणिक्यंयस्यसः ॥ ४८ ॥ रहःसंबंधस्तुदूरेप्रेमापिमुंचतीत्यर्थः ॥४९॥ एतदेवसोत्प्रेक्षंप्रपंचयति ॥ आश्लिष्टमिति ॥ ५० ॥ जरानिंदामुपसंहरति ॥ नजरेति ॥ ५१ ॥ ननुतर्ह्यन्यत्रस्थित्वैवकालजयःकर्तव्यस्तत्राह ॥ नजीयतइति ॥ चिरेणदेहत्यागपर्यंतेन ॥ अचिरेणेतिपदच्छेदेकाशीवासान्मरणपर्यंतादित्यर्थः ॥ ५२ ॥

---

[1] छांदसम्

ननुतर्हिंसर्वोपिलोकःकिमितिवार्धकेकाश्यांनायातितत्राह ॥ विनायज्ञैरिति ॥ ५३ ॥ अतोमहताप्रयत्नेनकाश्यांमरणमेवसंपादनीयमित्याह ॥ काशीप्राप्तिरिति ॥ योगादीनांयत्फलंतद्दातृत्त्वात्काशीप्राप्तेःकाश्यांमरणमेवयोगादिरित्यर्थः ॥५४॥ ननुकाश्यामाश्रितायामपिकलिप्रभृतयोविघ्नान्करिष्यंतिनेत्याह ॥ कःकलिरिति॥ यदिवाराणसीश्रितामरणावध्याश्रितातदाकालादयःकेवराकाइत्यर्थः ॥५५॥ एतदेवाह ॥ कलिस्तानिति ॥५६॥ नकेवलंकाश्याश्रितानांकलिकालादीनांबाधाद्यभावमात्रंकिंतुमोक्षोपितेषांसुलभएवेत्याह॥काशीति ॥५७॥ इतोपिहेतोःकाशीसमाश्रयणीयेत्याह ॥ धनिनइतिद्वाभ्याम॥५८॥वरमिति ॥ काश्यांसम्यग्यथाशास्त्रमावासःस्थितिर्यस्यास्तिसनरश्रेष्ठो वरमित्ययंश्रेष्ठवाची॥द्युसदांदेवा

विनायज्ञैर्विनादानैर्विनाव्रतजपादिभिः॥ विनातिपुण्यसंभारैःकःकाशींप्राप्तुमीहते ॥ ५३ ॥ काशीप्राप्तिरयंयोगःकाशीप्राप्तिरिदंतपः ॥ काशीप्राप्तिरिदंदानंकाशीप्राप्तिःशिवैकता॥ ५४ ॥ कःकलिःकोथवाकालःकाजराकिंचदुष्कृतम् ॥ कारुजःकेंतरायावाश्रितावाराणसीयदि॥५५॥कलिस्तानेवबाधेतकालस्तांश्चजिघांसति॥ एनांसितांश्चबाधंतेयेनकाशींसमाश्रिताः॥५६॥ काशीसमाश्रितायैश्चयैश्वविश्वेश्वरोर्चितः॥ तारकंज्ञानमासाद्यतेमुक्ताःकर्मपाशतः॥ ५७॥ धनिनोनतथासौख्यंप्राप्नुवंतिनराःक्वचित्॥ यथानिधनतःकाश्यांलभंतेसुखमव्ययम्॥५८॥ वरंकाशीसमावासीनासीनोद्युसदांपदम्॥ दुःखांतंलभतेपूर्वःसुखांतंलभतेपरः॥५९॥ स्थितोपिभगवानीशोमंदरंचारुकंदरम्॥ काशींविनारतिंनाऽऽपदिवोदासनृपोषिताम्॥६०॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेकालवंचनोपायोनामद्विचत्वारिंशोध्यायः ॥४२॥ ॥छ॥ ॥अगस्तिरुवाच॥ ॥दिवोदासंनरपतिंकथंदेवस्त्रिलोचनः॥काशींसंत्याजयामासकथमागाच्चमंदरात्॥१॥ एतदाख्यानमाख्याहिश्रोतॄणांप्रमुदेभगोः॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥मंदरंगतवान्देवोब्रह्मणोवाक्यगौरवात्॥ तपसातस्यसंतुष्टोमंदरस्यैवभूभृतः॥२॥

नांपदंस्वर्गमासीनआश्रितोयःसनरोनवरमित्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ पूर्वःकाशीसमावासीयःसदुःखांतंमोक्षंलभते परोद्युसदांपदमासीनोयःससुखस्यांतंनाशंलभते॥५९॥ विश्वनाथस्यापिकाशीपरमानंदजनिकाकिमुतान्येषामित्याह ॥ स्थितोपीति ॥६०॥ ॥ इतिश्रीरा०का०द्विचत्वारिंशोध्यायः ॥४२॥ ॥त्रिचत्वारिंशकेऽध्यायेनानाश्चर्य[1]सुधालये ॥ दिवोदासस्यभूजानेःप्रतापस्तावदुच्यते ॥१॥ स्थितोपिभगवानीशोमंदरंचारुकंदरम् ॥ काशींविनारतिंनापदिवोदासनृपोषितामित्यनंतरश्लोकेमंदरेरत्यभावाद्दिवोदासंनृपतिंच्यावयित्वाभगवान्काश्यामगादित्यर्थाडुक्तंतत्रपृच्छति ॥ दिवोदासमिति॥सार्धश्लोकंवाक्यम् ॥ भगोहेपूज्य ॥१॥ तत्रप्रथमतोभगवतोमंदरगमनेकारणमाह मंदरमितिश्लोकेन ॥ तस्यशाकद्वीपस्थस्य॥२॥

---

[1] सुधाकरेइत्यपिपाठः ॥

नकेवलंभगवानेवगतवानपितुसर्वैदेवाइत्याह ॥ गतइति ॥ गिरिसुंदरंपर्वतेषुमध्येमनोहरम् ॥ चारुकंदरमितिक्वचित् ॥ ३ ॥ एतदेवप्रपंचयति ॥ क्षेत्राणीतित्रिभिः ॥ इहकाश्यांकाशी
तोऽन्यत्रक्षितेरपिक्षेत्राणि ॥ सर्वत्रात्रक्षितिशब्दोजंबूद्वीपविषयः ॥४॥५॥ सूरःसूर्यः ॥ अरमत्यर्थम् ॥ निर्जरादेवाः ॥ आयतनात्स्वस्थानान् ॥ परमितिपाठेपरंमंदरंविश्वेश्वरंवा ॥६॥
ततश्चगतेष्विति ॥७॥ सुनिश्चलांसुस्थिराम् ॥ सुनिश्चलमितिपाठेक्रियाविशेषणम् ॥धर्मेणपालयन्प्रजाःएधांचक्रेवर्धयामास॥८॥सूर्यादीनांदशलोकपालानांसाधर्म्यमाह ॥ सूर्यवदि
तिषड्भिः ॥ प्रतंपिताप्रकृष्टतापकर्ता ॥ ततापसूर्यइवसइतिक्वचित्पाठः ॥ ९ ॥ अखंडमिति ॥ सराजाशत्रुसैन्याऽन्येवबलाहकामेघाःवृष्टिवच्छरप्रक्षेपकास्तैरालोकिदृष्टः ॥ कथंभूतैः

गतेविश्वेश्वरेदेवेमंदरंगिरिसुंदरम् ॥ गिरिशेनसमंजग्मुरपिसर्वैदिवौकसः ॥ ३ ॥ क्षेत्राणिवैष्णवानीहत्यक्त्वाविष्णुरपिक्षितेः ॥ प्रयातो
मंदरंयत्रदेवदेवउमाधवः ॥ ४ ॥ स्थानानिगाणपत्यानिगणेशोपिततोव्रजत् ॥ हित्वाहमपिविप्रेंद्रगतवान्मंदरंप्रति ॥ ५ ॥ सूरःसौराणिसं
त्यज्यगतश्चायतनादरम् ॥ स्वंस्वंस्थानंक्षितौत्यक्त्वाययुरन्येपिनिर्जराः ॥६॥ गतेषुदेवसंघेषुपृथिव्याःपृथिवीपतिः ॥ चकारराज्यंनिर्द्वंद्वंदिवो
दासःप्रतापवान् ॥ ७ ॥ विधायराजधानींसवाराणस्यांसुनिश्चलाम् ॥ एधांचक्रेमहाबुद्धिःप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ ८ ॥ सूर्यवत्सप्रतपितादु
र्हृदांहृदिनेत्रयोः ॥ सोमवत्सुहृदामासीन्मानसेषुस्वकेष्वऽपि ॥ ९ ॥ अखंडमाखंडलवत्कोदंडंकलयन्रणे ॥ पलायमानैरालोकिशत्रुसैन्य
बलाहकैः ॥ १० ॥ सधर्मराजवज्जातोधर्माधर्मविवेचकः ॥ अदंड्यान्मंडयन्राजादंड्यांश्चपरिदंडयन् ॥ ११ ॥ धनंजयइवाधाक्षीत्परार
ण्यान्यनेकशः ॥ पाशीवपाशयांचक्रेवैरिचक्रंविदूरगः ॥ १२ ॥ सोभूत्पुण्यजनाधीशोरिपुराक्षसवर्धनः ॥ जगत्प्राणसमानश्चजगत्प्राणन
तत्परः ॥ १३ ॥ राजराजःसएवाभूत्सर्वेषांधनदःसताम् ॥ सएवरुद्रमूर्तिश्चप्रैक्षिष्टरिपुभीरणे ॥ १४ ॥

पलायमानैःपलायनंकुर्वद्भिः ॥ किं
कुर्वन्दृष्टः ॥ अखंडंसमग्रंअवैकल्यंवायथास्यात् लीलयेत्येतत् ॥तथाकोदंडंधनुःकलयंष्टंकारयन्विस्फूर्जयन्नित्यर्थः ॥ कीदृशंधनुः ॥ आखंडलवत्इंद्रधनुरिवेत्यर्थः ॥१०॥ सइति॥
सराजाधर्मराजवज्जातइत्यन्वयः ॥ ११॥ धनंजयोऽग्निः ॥ अधाक्षीद्ददाह ॥ परेशत्रवएवारण्यानिपरारण्यानि ॥ पाशीवरुणः ॥ पाशयांचक्रेबबंध ॥ विदूरगोऽतिदूरस्थोपि ॥ १२॥
पुण्यजनाधार्मिकाजनास्तेषामधीशःश्रेष्ठः ॥ पक्षांतरेपुण्यजनाराक्षसास्तेषामधीशोनिर्ऋतिः ॥ रिपवोराक्षसास्तेषांवर्धनच्छेदकः ॥ वृधुच्छेदनइतिधातुः ॥ पक्षांतरेऽरिष्विवितिवाछे
दः ॥ तेषांवर्धनोवृद्धिकारकः ॥ श्लेषालंकारोयम् जगत्प्राणोवायुस्तत्समानः ॥ तत्रहेतुः जगत्प्राणनतत्परइति ॥ वायुरपितथा ॥ १३ ॥ राजराजःकुबेरः ॥ प्रैक्षिष्टदृष्टः ॥ १४ ॥

---

१ आर्षमेतत्

॥ १५ ॥ अन्येभ्योदेवेभ्यआधिक्यमाह ॥ असाध्योऽजेयः ॥ साध्यानांदेवानाम् ॥ वसुभ्योदेवेभ्यः ॥ वसुनाधनेन ॥ विग्रहधरःसंग्रामकर्ताअनिष्टकरणेनिवारकइत्यर्थः ॥ शरीरधरइतिवा ॥ दस्रतोऽश्विनीकुमाराभ्याम् ॥ अजस्ररूपभाक्अधिकरूपभागित्यर्थः ॥ दस्रयोश्चस्वरूपभागितिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ निजगीतिभिःस्वकीयैर्गीतैः ॥ स्वर्गसोदरंस्वर्गसमानम् ॥ १८ ॥ नागबलीयसोगजेभ्यःसर्पेभ्योवाबलिष्ठस्य ॥ दनुजादनोःपुत्रादानवाइत्यर्थः ॥ १९ ॥ गुह्यचरारहस्यकार्येषुचराः ॥ गुह्यतराइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ गुह्यकादेवयोनिविशेषाः ॥ समितिहेराजन्वयमसुराःस्वैर्वैभवैस्त्वांसंसेविष्यामइतियंप्रोचुरितिशेषः ॥ २० ॥ स्वर्गंविहायात्रस्थित्वाकिमितिमांसेविष्यथतत्राह ॥ यतइति ॥ यतस्त्वद्राष्ट्रे

विश्वेषांसहिदेवानांतपसारूपधृग्यतः॥विश्वेदेवास्ततस्तंतुस्तुवंतिचभजंतिच॥१५॥असाध्यःसहिसाध्यानांवसुभ्योवसुनाधिकः॥ग्रहाणां
विग्रहधरोदस्रतोऽजस्ररूपभाक्॥ १६ ॥ मरुद्गणानगणयंस्तुषितांस्तोषयन्गुणैः॥ सर्वविद्याधरोयस्तुसर्वविद्याधरेष्वपि ॥ १७॥ अगर्वानि
वगंधर्वान्यश्चक्रेनिजगीतिभिः॥ ररक्षुर्यक्षरक्षांसितद्दुर्गंस्वर्गसोदरम्॥१८॥नागानागांसिचक्रुश्चतस्यनागबलीयसः॥दनुजामनुजाकारं
कृत्वातंचसिषेविरे॥१९॥जातागुह्यचरायस्यगुह्यकाःपरितोनृषु॥ संसेविष्यामहेराजन्नसुरास्त्वांस्ववैभवैः॥२०॥ वयंयतस्त्वद्विषयेसुरा
वासोऽपिदुर्लभः॥ अशिक्षयत्क्षितिपतेरिहयस्यतुरंगमान्॥ आशुगश्चाशुगामित्वंपावमानेपथिस्थितः॥ २१॥ अगजान्यस्यतुगजान्नग
वर्ष्मसुवर्ष्मणः॥ अजस्रदानिनोदृष्ट्वाभवन्नन्येपिदानिनः॥२२॥ सदोजिरेचबोद्धारोयोद्धारश्चरणाजिरे॥नयस्यशास्त्रैर्विजितानशस्त्रैःकेन
चित्क्वचित्॥ २३॥ ननेत्रविषयेजाताविषयेयस्यभूभृतः॥ सदानष्टपदाद्वेष्यास्तदाऽनष्टपदाःप्रजाः॥२४॥ कलावानेकएवास्तित्रिदिवेपिदि
वौकसाम्॥ तस्यक्षोणिभृतःक्षोण्यांजनाःसर्वेकलालयाः॥ २५ ॥ एकएवहिकामोस्तिस्वर्गेसोप्यंगवर्जितः॥ सांगोपांगाश्चसर्वेषांसर्वेका
माहितद्भुवि॥ २६॥

सुराणामप्यावासःस्थितिर्दुर्लभाकुतस्तत्रास्माकमितिभावः ॥ आशुगोवायुःपावमानेपथिअश्वगतिशिक्षारूपेशास्त्रे पावमानेवायुमार्गेस्थितोपीतिवा ॥ २१ ॥ अगजान्पर्वतजान् ॥ नविद्यंतेप्रतिपक्षभूतागजायेषांतानितिवा ॥ नगवर्ष्मसुवर्ष्मणःपर्वतदेहेभ्योपिशोभनदेहान्स्थूलदेहानित्यर्थः ॥ अजस्रदानिनोनिरंतरमदस्राविणः ॥ २२ ॥ बोद्धारोविचारकाः ॥ यस्यसदोजिरेसभांगणेरणांगणेचबोद्धारोयोद्धारश्चशास्त्रैःशस्त्रैश्चयथासंख्यंनकेनचित्कुत्रापिनविजिताइत्यर्थः ॥ २३ ॥ ननेत्रेति ॥ यस्यभूभृतोविषयेराज्येसदासर्वदानष्टपदानष्टाश्रयानष्टत्राणावाकेनचिद्द्वेष्याश्चप्रजाश्चक्षुर्गोचरेनजाताः किंतुतदातस्मिन्राजनिअनष्टपदाअद्वेष्याएवप्रजाजाताः ॥ २४ ॥ कलावांश्चंद्रः ॥ कलालयाश्चतुषष्टिकलाश्रयाः ॥ २५ ॥ सांगोपांगाःअंगानिमुख्यावयवाउपांगानिचतदवयवास्तत्सहिताः ॥ पक्षांतरेसांगोपांगाःसमग्राः ॥ २६ ॥

उपवर्ततेऽस्मिन्नित्युपवर्तनंराज्यंतस्मिन् ॥ २७ ॥ आकर्णिश्रुतः ॥ दृष्टस्यकावार्तेतिभावः ॥ २८ ॥ अनवग्रहाःवृष्टिप्रतिघातशून्याः ॥ २९ ॥ ३० ॥ सदंशुकाःसंतोंऽशवःकांतयो येषांतेतथा ॥ प्रतिदिनंसर्वदा ॥ प्रतिगृहमितिवापाठः ॥ ३१ ॥ यथास्वर्भूःसदप्सराःसत्योऽप्सरसोयस्यांसातथातत्पुरीअपिकिंसदप्सराःअपितुताभ्योप्यधिकसदप्सरोभिर्मंडितेत्यर्थः ॥ पद्माकरालक्ष्म्यालयाः ॥ पक्षांतरेपद्माकरास्तडागाः ॥ ३२ ॥ नविद्यंतेईतयोऽतिवृष्ट्यनावृष्टिशलभमूषकशुकस्वचक्रप्रतिकुलराजलक्षणायेषुतेग्रामास्तथा ॥ धनदाधनदा

तस्योपवर्तनेप्येकोनश्रुतोगोत्रभित्क्वचित् ॥ स्वर्गेस्वर्गसदामीशोगोत्रभित्परिकीर्तितः ॥२७॥ क्षयीचतस्यविषयेकोप्याकर्णिनकेनचित् ॥ त्रिविष्टपेक्षपानाथःपक्षेपक्षे[1]क्षयीष्यते ॥ २८ ॥ नाकेनवग्रहाःसंतिदेशास्तस्याऽनवग्रहाः ॥ २९ ॥ हिरण्यगर्भःस्वर्लोकेप्येकएवप्रकाशते ॥ हिरण्यगर्भाःसर्वेषांतत्पौराणामिहालयाः ॥३०॥ सप्ताश्वएकःस्वर्लोकेनितरांभासतेंऽशुमान् ॥ सदंशुकाःप्रतिदिनंबह्वश्वास्तत्पुरौकसः ॥३१॥ सदप्सरायथास्वर्भूस्तत्पुर्यपिसदप्सराः ॥ एकैवपद्मावैकुंठेतस्यपद्माकराःशतम् ॥ ३२ ॥ अनीतयश्चतद्ग्रामानाराजपुरुषाःक्वचित् ॥ गृहेगृहेत्रधनदानाकएकोऽलकापतिः ॥ ३३ ॥ दिवोदासस्यतस्यैवंकाश्यांराज्यंप्रशासतः ॥ गतंवर्षदिनप्रायंशरदामयुताष्टकम् ॥ ३४ ॥ गीर्वाणाविप्रतीकारमथतस्यचिकीर्षवः ॥ गुरुणामंत्रयांचक्रुर्धर्मवर्त्मानुयायिनः ॥ ३५ ॥ भवादृशामिवमुनेप्रायशोधर्मचारिणाम् ॥ विबुधाविदधत्येवमहतीरापदांततीः ॥ ३६ ॥ यद्यप्यसौधराधीशोव्याधिनोदुर्धराध्वरैः ॥ तानध्वरभुजोऽत्यंतंतथापिसुहृदोनते ॥ ३७ ॥ स्वभावएवद्युसदांपरोत्कर्षासहिष्णुता ॥ बलिबाणदधीच्याद्यैरपराद्धंकिमत्रतैः ॥ ३८ ॥ अंतरायाभवंत्येवधर्मस्यापिपदेपदे ॥ तथापिननिजोधर्मोधर्मधीभिर्विमुच्यते ॥ ३९ ॥ अधर्मिणःसमेधंतेधनधान्यसमृद्धिभिः ॥ अधर्मादेवचपरंसमूलंयांत्यधोगतिम् ॥ ४० ॥ प्रजाःपालयतस्तस्यपुत्रानिवनिजौरसान् ॥ रिपुंजयस्यनाल्पोपिबभूवाधर्मसंग्रहः ॥ ४१ ॥

तारः ॥ नाकेस्वर्गे ॥ अलकापतिःकुबेरः ॥ सर्वत्रायंशब्दश्लेषालंकारः ॥ ३३ ॥ प्रस्तुतमाह ॥ दिवोदासस्येति ॥ तस्यपूर्वोक्तगुणवतःशरदामयुताष्टकंअशीतिसहस्रंवर्षदिनप्रायंदिनमात्रप्रायंगतमेव ॥ एकदिनप्रायमितिक्वचित् ॥ ३४ ॥ विप्रतीकारमपकारम् ॥ गुरुणाबृहस्पतिनासह ॥ ३५ ॥ प्रत्यक्षसिद्धदृष्टांतमाह ॥ भवादृशामिवेति ॥ ततीःपरंपराः ॥३६॥ व्याधिनोत्आराधितवान्पूजितवानित्यर्थःसुहृदोनतस्येतिशेषः ॥३७॥ पूजकेऽसुहृद्भावेहेतुमाह ॥ स्वभावइति ॥ हेतुमेवतर्केणसाधयति ॥ बलीति ॥ अत्रएषुदेवेषु ॥३८॥ तर्हिविघ्नशंकयाधर्मस्त्याज्यएवनेत्याह ॥ अंतरायाइति ॥ श्रेयांसिबहुविघ्नानीतिन्यायादित्यर्थः ॥३९॥ विपक्षेबाधकमाह ॥ अधर्मिणइति ॥ परंकेवलंपश्चादितिवा ॥ ४० ॥ ४१ ॥

---

[1] क्षयिष्यतइत्यपिक्वचित्पाठः

षाड्गुण्यवेदिनइति ॥ संधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसंश्रयाःषड्गुणास्तेषांभावःषाड्गुण्यंतद्वेदिनः ॥ बुद्धिबलतेजोरूपास्तिस्रःशक्तयस्ताभिरूर्जितंमहत्तरंचेतोयस्यतस्य ॥ चतुर्णांधर्मार्थ
काममोक्षाणामुपायेषुवित्तंज्ञानंयस्यतस्य ॥ वेदनंवित्तं भावेनिष्ठा उकारस्थानेओकारश्रवणमार्षम्॥चतुराणांनिपुणानामुपायानांवित्तंयस्येतिवा ॥ ४२॥ विप्रतीकर्तुमपकर्तुं ॥ तदी
शितुःकाशीपतेर्दिवोदासस्येत्येतत् ॥ सचासौईशिताच तत्तदेतिवा ॥ ४३ ॥ पुनरपितद्राष्ट्रगुणाननुवर्णयति ॥ एकपत्नीत्यारभ्यइत्थमित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ एकस्यांपत्न्यांपाणिग्र

षाड्गुण्यवेदिनस्तस्यत्रिशक्त्यूर्जितचेतसः॥ चतुरोपायवित्तस्यनरंध्रंविविदुःसुराः॥४२॥ बुद्धिमंतोपिविबुधाविप्रतीकर्तुमुद्यताः॥ मनागपि
नसंशेकुरपकर्तुंतदीशितुः॥४३॥ एकपत्नीव्रताःसर्वैपुमांसस्तस्यमंडले॥ नारीषुकाचिन्नैवासीदपतिव्रतधर्मिणी॥४४॥ अनधीतोनविप्रो
भूदशूरोनैवबाहुजः॥ वैश्योनभिज्ञोनैवासीदर्थोपार्जनकर्मसु॥४५॥अनन्यवृत्तयःशूद्राद्विजशुश्रूषणंप्रति॥ तस्यराष्ट्रेसमभवन्दिवोदास
स्यभूपतेः॥४६॥ अविप्लुतब्रह्मचर्यास्तद्राष्ट्रेब्रह्मचारिणः॥ नित्यंगुरुकुलाधीनावेदग्रहणतत्पराः॥४७॥ आतिथ्यधर्मप्रवणाधर्मशास्त्रविच
क्षणाः॥ नित्यंसाधुसमाचारागृहस्थास्तस्यसर्वतः॥ ४८॥ तृतीयाश्रमिणोयस्मिन्वनवृत्तिकृतादराः॥ निःस्पृहाग्रामवार्तासुवेदवर्त्मानुसा
रिणः॥ ४९॥ सर्वसंगविनिर्मुक्तानिर्मुक्तानिष्परिग्रहाः॥ वाङ्मनःकर्मदंडाढ्यायतयोयत्रनिःस्पृहाः॥ ५०॥ अन्येनुलोमजन्मानःप्रतिलोम
भवाअपि॥ स्वपारंपर्यतोदृष्टंमनाग्वर्त्मनतत्यजुः॥ ५१॥ अनपत्योनतद्राष्ट्रेधनहीनोपिकोपिन॥ अवृद्धसेवीनोकश्चिदकांडमृतिभाङ्नन॥
॥५२॥ नचाटानैववाचाटावंचकानोनहिंसकाः॥ नपाषंडानवैभंडानरंडानचशौंडिकाः॥ ५३॥ श्रुतिघोषोहिसर्वत्रशास्त्रवादःपदेपदे॥ स
र्वत्रसुभगालापामुदामंगलगीतयः॥ ५४॥ वीणावेणुप्रवादाश्चमृदंगामधुरस्वनाः॥ सोमपानंविनान्यत्रपानगोष्ठीनकर्णगा॥ ५५॥

हीतायांव्रतंसंकल्पोयेषांतेतथा ॥ परस्त्रीषुविमुखाइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ वनवृत्तिकृतादराःवनवृत्तावरण्यवर्तनेकृतआदरोयैस्ते ॥ ४९ ॥ ५० ॥ अनुलो
मजन्मानःमूर्धावसिक्तांबष्ठकरणाः ॥ प्रतिलोमभवाःसूतमागधवैदेहाः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ चाटाश्चंचलाः ॥ वाचाटाबहुभाषिणः ॥ भंडाभंडकाः ॥ शौंडिकामद्यविक्रेतारः ॥ ५३ ॥
श्रुतिघोषोवेदघोषः ॥ पदेपदेक्षणेक्षणे ॥ ५४ ॥ सोमेतिसोमपानंविनाऽन्यत्रपानगोष्ठीमद्यादिपानवार्तानकर्णगाश्रोत्रेंद्रियंनप्राप्तेत्यर्थः ॥ कर्मगाइतिपाठेकर्मणिक्रियमाणेनजा
यतइत्यर्थः ॥ ५५ ॥

यज्ञस्यप्रथमसमयेपुरोडाशेऽग्निपक्वेमांसखंडेहूयमानेमांसाशिनः ॥ अन्यत्रपुरोडाशंविहायनैवेत्यर्थः ॥ दुरोदरिणोद्यूतकराः ॥ अधमर्णःऋणग्रहीता ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अग्रजंज्येष्ठ
भ्रातरम् ॥ ५८ ॥ सपर्ययंतिपूजयंति ॥ ५९ ॥ वरिवस्यंतीत्येतस्यापिसएवार्थः ॥ काशिदेवताःकाशीतद्देवताश्चेत्यर्थः ॥ भूमिदेवताइतिपाठेब्राह्मणानित्यर्थः ॥ समर्च्यंतेपूज्यंतेसाधा
रणैर्जनैः ॥ अस्याःक्रियायाअग्रेपिसंबंधः ॥ ६० ॥ शिवयोगिनःशिवैकशरणाः ॥ पाशुपताइतिकेचित् ॥ ६१ ॥ वाडवानांब्राह्मणानाम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ मृगयुसौनिकान्मृगयवो

मांसाशिनःपुरोडाशेनैवान्यत्रकदाचन ॥ नदुरोदरिणोयत्रनाधमर्णानतस्कराः ॥ ५६ ॥ पुत्रस्यपित्रोःपदयोःपूजनंदेवपूजनम् ॥ उपवा
सोव्रतंतीर्थंदेवताराधनंपरम् ॥ ५७ ॥ नारीणांभर्तृपदयोरर्चनंतद्वचःश्रुतिः ॥ समर्चयंतिसततंमनुजानिजमग्रजम् ॥ ५८ ॥ सपर्ययंतिमु
दिताभृत्याःस्वामिपदांबुजम् ॥ हीनवर्णैरग्रवर्णावर्ण्यंतेगुणगौरवैः ॥ ५९ ॥ वरिवस्यंतिभूयोपित्रिकालंकाशिदेवताः ॥ सर्वत्रसर्वैर्विद्वांसः
समर्च्यंतेमनोरथैः ॥ ६० ॥ विद्वद्भिश्चतपोनिष्ठास्तपोनिष्ठैर्जितेंद्रियाः ॥ जितेंद्रियैर्ज्ञाननिष्ठाज्ञानिभिःशिवयोगिनः ॥ ६१ ॥ मंत्रपूतंमहार्हंच
विधियुक्तंसुसंस्कृतम् ॥ वाडवानांमुखाग्नौचहूयतेऽहर्निशंहविः ॥ ६२ ॥ वापीकूपतडागानामारामाणांपदेपदे ॥ शुचिभिर्द्रव्यसंभारैःक
र्तारोयत्रभूरिशः ॥ ६३ ॥ यद्राष्ट्रेहृष्टपुष्टाश्चदृश्यंतेसर्वजातयः ॥ अनिंद्यसेवासंपन्नाविनामृगयुसौनिकान् ॥ ६४ ॥ इत्थंतस्यमहीजानेःस
र्वत्रशुचिवर्तिनः ॥ उन्मिषंतोप्यनिमिषामनाक्छिद्रंनलेभिरे ॥ ६५ ॥ अथोवाचामरगुरुर्देवानपचिकीर्षुकान् ॥ तस्मिन्राजनिधर्मिष्ठेवरि
ष्ठेमंत्रवेदिषु ॥ ६६ ॥ ॥ गुरुरुवाच ॥ ॥ संधिविग्रहयानास्तिसंश्रयंद्वैधभावनम् ॥ यथासराजासंवेत्तिनतथात्रापिकश्चन ॥ ६७ ॥ उपायो
प्येकएवास्तिचतुर्ष्विहदिवौकसः ॥ भेदोनामसचेत्सिध्येत्तपोबलिनितत्रहि ॥ ६८ ॥ तेनयद्यपिभूभर्त्राभूमेर्देवाविवासिताः ॥ तथापिभूरि
शस्तत्रसंत्यस्मत्पक्षपातिनः ॥ ६९ ॥ कालोनिमिषमात्रोपियान्विनानसुखंव्रजेत् ॥ अस्माकमपितस्यापिसंतितेतत्रमानिताः ॥ ७० ॥

लुब्धकाःसौनिकाःपशुघातकाश्चतान् ॥ ६४ ॥ इत्थमिति ॥ इत्थंतस्यसमनंतरवर्णितंगुणवतोदिवोदासस्यमहीजानेर्महीजानिर्भार्यायस्यसतथातस्यसर्वत्रशुचिरूपेणप्रवर्तमानस्य ॥
अनिमिषानिमेषरहितादेवाउन्मिषंतोपिउच्चैर्मिषंतोप्युन्मेषपूर्वकंविचारयंतोपीत्यर्थः ॥ ईषदप्यवकाशंछिद्रंनलेभिरेइति ॥ ६५ ॥ अथेति ॥ अपचिकीर्षुकानपकारंकर्तुमिच्छुकान् ॥
मंत्रवेदिषुमध्येवरिष्ठे ॥ ६६ ॥ संधिश्चविग्रहश्चयानंचआस्तिरासनंचसंश्रयंचेतिपंचानामेकवद्भावः ॥ ६७ ॥ चतुर्षुसामदानभेददंडेषुमध्ये ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ समाकर्ण्येतिसार्धवाक्यंबृहस्पतीरितंवाक्यंसमाकर्ण्यतेदेवास्तस्माद्देववाक्यात्तस्यवाक्यस्यार्थंनिर्णीतवंतः ॥ अर्थमेवाह ॥ अंतर्बहिश्चरानिति ॥ अथानंतरमभिनंद्यइत्थंभवेदितिप्रोचुः ॥ यदाश्वंतरितिपाठेतदेत्यर्थात् ॥ ७२ ॥ वीतिहोत्रमग्निम् ॥ ७३ ॥ हव्येति ॥ तत्रपृथिव्याम् ॥ तांमत्तइतिपाठेमत्तोमन्निमित्तान्मद्गौरवादित्यर्थः ॥ ७४ ॥ ततःकिंतदाह ॥ समागतायामिति ॥ ७५ ॥ ततोपिकिंतत्राह ॥ प्रजास्विति ॥ अपार्थोऽपगतोऽर्थोस्येत्यपार्थोर्थशून्यइत्यर्थः ॥ ७६ ॥ अस्तुतथातावताकिंस्यात्तत्राह ॥ प्रजानामिति ॥

अंतर्बहिश्चरानित्यंसर्वविश्रंभभूमयः ॥ समागतेषुतेष्वत्रसर्वंनःसेत्स्यतिप्रियम् ॥ ७१ ॥ समाकर्ण्यचतेसर्वेत्रिदशागीष्पतीरितम् ॥ निर्णीतवंतस्तस्यार्थंतस्मादंतर्बहिश्चरान् ॥ अभिनंद्याथतंसर्वेप्रोचुरित्थंभवेदिति ॥ ७२ ॥ ततःशक्रःसमाहूयवीतिहोत्रंपुरःस्थितम् ॥ ऊचेमधुरयावाचाबहुमानपुरःसरम् ॥ ७३ ॥ हव्यवाहनयामूर्तिस्तवतत्रप्रतिष्ठिता ॥ तामुपासंहरक्षिप्रंविषयात्तस्यभूपतेः ॥ ७४ ॥ समागतायांतन्मूर्तौसर्वानष्टाग्नयःप्रजाः ॥ हव्यकव्यक्रियाशून्याविरजिष्यंतिराजनि ॥ ७५ ॥ प्रजासुचविरक्तासुराज्यकामदुघासुवै ॥ कृच्छ्रेणोपार्जितोऽपार्थोराजशब्दोभविष्यति ॥ ७६ ॥ प्रजानांरंजनाद्राजायेयंरूढिरुपार्जिता ॥ तस्यांरूढ्यांप्रनष्टायांराज्यमेवविनंक्ष्यति ॥ ७७ ॥ प्रजाविरहितोराजाकोशदुर्गबलादिभिः ॥ समृद्धोप्यचिरान्नश्येत्कूलसंस्थइवद्रुमः ॥ ७८ ॥ त्रिवर्गसाधनाहेतुःप्राक्प्रजैवमहीपतेः ॥ क्षीणवृत्त्यांप्रजायांवैत्रिवर्गःक्षीयतेस्वयम् ॥ ७९ ॥ क्षीणेत्रिवर्गेसंक्षीणागतिर्लोकद्वयात्मिका ॥ ८० ॥ इतींद्रवचनाद्वह्निरह्नायक्षोणिमंडलात् ॥ आचकर्षनिजांमूर्तियोगमायाबलान्वितः ॥ ८१ ॥ निन्येनकेवलंत्रेतांजाठराग्निमपिप्रभुः ॥ वज्रिणोवचसावह्निर्निजशक्तिसमन्वितम् ॥ ८२ ॥ वह्नौस्वर्लोकमापन्नेजातेमध्यंदिनेनृपः ॥ कृतमाध्याह्निकस्तूर्णंप्राविशद्भोज्यमंडपम् ॥ ८३ ॥ महानसाधिकृतयोवेपमानास्ततोमुहुः ॥ क्षुधार्तमपिभूपालमिदंमंदंव्यजिज्ञपन् ॥ ८४ ॥

॥ ७७ ॥ मास्तुप्रजानामनुरागस्तावताकिम यद्वा राज्यनाशेपिकिंतत्राह ॥ प्रजेति ॥ ७८ ॥ किंच ॥ त्रिबर्गेति ॥ साधनाइतिस्त्रीत्वमार्षम् ॥ त्रिवर्गसाधनेआहेतुःसम्यग्घेतुरितिवा ॥ त्रिवर्गसाधयतीतित्रिवर्गसाधनाऽतएवहेतुरितिवा ॥ साधनइतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ ७९ ॥ प्रघट्टकार्थमुपसंहरति ॥ क्षीणइत्यर्धेन ॥ ८० ॥ अह्नायशीघ्रम् ॥ तथेतिस्वीकृत्येतिवा ॥ अव्ययोयंशब्दःमूर्तिंतैजसीम् ॥ ८१ ॥ त्रेतांआहवनीयगार्हपत्यदक्षिणाग्निरूपामित्यर्थः ॥ निजशक्तिःपाकार्हाणामन्नादीनांदाहिकाशक्तिस्तत्समन्वितम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ महानसेऽधिकृतिरधिकारोवर्ततेयेषांतेतथापाकशालाधिकारिणइत्यर्थः ॥ क्षुधार्तमपितस्मिन्समयेविज्ञापनानर्हमपीत्यर्थः ॥ अतएवाप्यकांडइतिवक्ष्यति ॥ व्यजिज्ञपन्विज्ञापयामासुः ॥ ८४ ॥

अत्येतिश्लोकद्वयंवाक्यम ॥ अत्यतिक्रांतमहस्करस्यसूर्यस्यतेजोयेनतत्संबोधनंहेअत्यहस्करतेजस्क ॥ अकांडेऽनवसरेपि ॥ ८५ ॥ विश्राणयेत्प्रयच्छेत् ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ कुस्त्वत्याथ
कयाकयापिकुस्त्वत्येत्यर्थः ॥ अविद्वान्मूर्खःत्वमहिमानमजानन्नितिवा ॥ ८८ ॥ कृशानौवह्नौकृशतांक्षीणतांनाशमितिवा ॥ ८९ ॥ मन्यामहइत्यर्धंवाक्यम् ॥ दिनांतरेवह्निपाके
नयापक्तिस्तस्याःसकाशात्सूर्यपाकेनजाताऽद्यतनीपक्तिःशुभोत्कृष्टेतिवयंमन्यामहइत्यर्थः ॥ ९० ॥ अंधसान्नेनव्यवहरंतीत्यांधसिकाःपाककर्तारस्तेषांवाक्यम् ॥ विरुद्धाकृतिर्विकृ

सूपकाराऊचुः॥ अत्यहस्करतेजस्कप्रतापविजितानल॥ किंचिद्विज्ञप्तुकामास्मोप्यकांडेरणपंडित॥ ८५॥ यदिविश्राणयेद्राजन्भवानभ
यदक्षिणाम्॥ तदाविज्ञापयिष्यामःप्रबद्धकरसंपुटाः ॥ ८६ ॥ भ्रूसंज्ञयाकृतादेशाःप्रशस्तास्येनभूभुजा ॥ मृदुविज्ञापयांचक्रुःपाकशाला
धिकारिणः॥ ८७॥ नजानीमोवयंनाथत्वत्प्रतापभयार्दितः ॥ कुस्त्वत्याथकयाविद्वान्नष्टोवैश्वानरःपुरात् ॥ ८८॥ कृशानौकृशतांप्राप्तेकथं
पाकक्रियाभवेत्॥ तथापिसूर्यपाकेनसिद्धापक्तिर्हिकाचन॥ ८९ ॥ प्रभोरादेशमासाद्यतामिहैवानयामहे॥ मन्यामहेचभूजानेपक्तिरद्यत
नीशुभा॥ ९०॥ श्रुत्वांधसिकवाक्यंसमहासत्वोमहामतिः ॥ नृपतिश्चिंतयामासदेवानांवैकृतंत्विदम् ॥ ९१ ॥ क्षणंसंशीलयंस्तत्रददर्श
तपसोबलात्॥ नकेवलंजहौगेहंहुतभुक्कौदरीर्दरीः ॥ ९२ ॥ अप्यहासीदितोलोकाज्जगामचसुरालयम् ॥ भवत्विहहिकाहानिरस्माकंज्व
लनेगते॥ ९३॥ तेषामेवविचाराच्चहानिरेषासुपर्वणाम्॥ तद्बलेनचकिंराज्यंमयेदमुररीकृतम्॥ ९४॥ पितामहेनमहतोगौरवात्प्रतिपादि
तम्॥ इतिचिंतयतस्तस्यमध्यलोकशतक्रतोः ॥ ९५॥ पौराःसमागताद्वारिसहजानपदैर्नरैः॥ द्वास्थेनचाज्ञयाराज्ञस्ततस्तेंतःप्रवेशिताः॥
॥ ९६ ॥ दत्वोपदंयथार्हंतेप्रणेमुःक्षोणिवज्रिणम्॥ केचित्संभाषिताराज्ञादरसोदरयागिरा॥ ९७॥ केचिच्चसमुदादृष्ट्याकेचिच्चकरसंज्ञया
विसर्जितासनाराज्ञाबहुमानपुरःसरम्॥ ९८॥

तिस्तस्याजातंवैकृतमिदंगेहादग्नेर्गमनम् ॥ वैइतिपृथक्पदम् ॥ कृतंकर्म ॥ ९१ ॥ क्षणमितिसार्धश्लोकंवाक्यम् ॥ संशीलयन्ध्यायन् ॥ गेहंपाकादिगृहम् ॥ औदरीरुदरसंबंधिनीर्द
रीर्गुहाश्चेतिचकारस्यान्वयः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ विचाराद्यज्ञाद्यकरणेनतेषामेवक्षतेः ॥ सुपर्वणांदेवानाम् ॥ तद्बलेनदेवानांबलेन ॥ उररीकृतंस्वीकृतम् ॥ ९४ ॥ महतासर्वोत्तमेन ॥
महतइतिपाठेगौरवविशेषणम् ॥ मध्यलोकशतक्रतोःधरातलेंद्रस्य ॥ ९५ ॥ पौराःपुरसंबंधिनः ॥ जानपदैर्देशस्थैः ॥ ९६ ॥ उपसमीपेदीयतइत्युपदमुपढौकनम् ॥ उपदामितिपाठेपि
सएवार्थः ॥ आदरस्यसोदरयासमानगर्भया दरसोदरयाशंखध्वनितुल्ययेतिवा ॥ ९७ ॥ समुदाहर्षसहितया ॥ विसर्जितेतिश्लोकद्वयंवाक्यम ॥ ९८ ॥

तेपौरजानपदाभेजिरेधिष्ठिताआसनानीत्यर्थः ॥ विसर्जितासनाइतिपूर्वमुक्तत्वात् ॥ कुत्रअजिरेप्रांगणे ॥ अजिरंविशिनष्टि ॥ रत्नार्चिरितिसपादेनश्लोकेन ॥ सुरानोकहसौरभैःसुरद्रुमामोदैःकृत्वाविजितामोदसंदोहेतिरस्कृतान्यगंधसमूहे ॥ यद्वा तेअंतःप्रवेशिताइत्युक्तंतदेवांतःपुरंविशिनष्टि ॥ रत्नार्चिरिति ॥ शेषंसमानम् ॥ अभेअजिरेइतिवापदच्छेदः ॥ नविद्यतेभादीप्तिर्यस्मात्तस्मिन्नत्युज्ज्वलेइत्यर्थः ॥ भेजिरेभेजिरेइतिपाठोयद्यप्यपपाठस्तथापिव्याख्यायते ॥ भेजिरेशिरसाभिवंदनात् ॥ अभेजिरेइतिच्छेदः ॥ अशब्दोनिषेधे ॥ नभेजिरेसाक्षादनधिष्ठितत्वात् ॥ ९९ ॥ विशामिति ॥ विशांपतिःराजातदभिप्रायंतेषांपौरादीनामभिप्रायंज्ञात्वोवाच ॥ अभिप्रायज्ञानेहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ तन्मुखच्छाययेरितंतेषांमुखकांत्यासूचितम् ॥ किमुवाचतदाह ॥ अलंभीत्येति ॥१००॥ विकारकारिभिरपकारकारिभिर्लेखैर्देवैः ॥ तेषांपराभवस्तैःकृतोभिभवइत्यर्थः ॥ १ ॥ स्मारितंतुतदितिवापाठः ॥ २ ॥ जग

तेजिरेभेजिरेसर्वैरत्नार्चिःपरिसेविते ॥ विजितामोदसंदोहेसुरानोकहसौरभैः ॥ [1]राज्ञःशतशलाकस्यच्छत्रस्यच्छाययाशुभे ॥ ९९ ॥ विशांपतिरथोवाचतन्मुखच्छाययेरितम् ॥ विज्ञायतदभिप्रायमलंभीत्यापुरौकसः ॥ १०० ॥ विकारकारिभिर्लेखैर्यदिनीतोऽनलोभुवः ॥ एतावतैवकिंसिद्ध्येन्मयितेषांपराभवः ॥ १ ॥ चिकीर्षुरहमेवासंपौराःकार्यमिदंपुरा ॥ परंत्वुपेक्षितप्रायंदिष्ट्यातैःस्मारितंचिरात् ॥ २ ॥ गतोऽनलोऽभवद्द्वंद्वंजगत्प्राणोपियात्वितः ॥ वरुणःपुष्पवंताभ्यामविलंबंप्रयात्वितः ॥ ३ ॥ अहमेवहिपर्जन्योभविष्यामितपोबलात् ॥ मुदेजनपदानांचसर्वसस्यसमृद्धिदः ॥ ४ ॥ तपोयोगबलेनाहमात्मानंपरिकल्प्यच ॥ त्रिधावह्निस्वरूपेणपक्तीष्टिव्युष्टिकृत्तमः ॥ ५ ॥ अंतर्बहिश्चयोद्वेधानभस्वत्पदवींदधत् ॥ सर्वेषामेववेत्स्यामित्वंतःकरणचेष्टितम् ॥ ६ ॥ विधायचांभसींमूर्तिंसर्वजीवैकजीवनीम् ॥ प्रजाःसंजीवयिष्यामिकिंजडैर्विषयेमम ॥ ७ ॥ यदाखेतमसापौराग्रस्येतेशशिभास्करौ ॥ तदानकिंविनाताभ्यांजीवामःक्षितिमंडले ॥ ८ ॥

त्प्राणोवायुः ॥ पुष्पवंताभ्यांचंद्रसूर्याभ्यांसह ॥ ३ ॥ पर्जन्यइंद्रः ॥ ४ ॥ पक्तीष्टिव्युष्टिकृत्तमःपाकयज्ञदाहकृत्तमः ॥ तत्रपाकोमहानसादौ यज्ञोऽग्निहोत्रादिरूपः दाहःशीतापनयनादौ ॥५॥ अंतरिति ॥ अंतर्बहिश्चयोद्वेधावर्ततेतस्यनभस्वतोवायोःपदवींदधत्सन्नित्यर्थः ॥ अंतर्बहिश्चरइतिपाठेअंतर्बहिश्चरोद्वेधाभूत्वानभस्वतोवायोःपदवींदधत्सन्नित्यर्थः ॥ ६ ॥ आंभसींजलाधिष्ठात्रींवारुणीमित्यर्थः ॥ जडैर्जाड्यगुणयुक्तैर्जलैरित्यर्थः ॥ जडैर्जलैरितिवाडलयोरेकत्वात् ॥७॥ यदेति ॥ खेआकाशे ॥ अग्रइतिपाठेअग्रेसंमुखेप्रत्यक्षमित्यर्थः ॥ तमसाराहुणानैहारादिरूपेणांधकारेणवा ॥ पौराइतिप्राधान्यात्केषांचित्संबोधनम् ॥ ८ ॥

---

[1] तस्यराजशशांकस्येत्यपिपाठः

निशाचरेणचंद्रेण ॥ शब्दच्छलेनराक्षससादृश्यंध्वनितम् ॥ किंचक्षयिणादक्षशापात्क्षयरोगवता ॥ कलंकिनागुर्वंगनागमनकलंकवताच ॥ ९ ॥ एवंसामान्यतःकोपावेशेनसर्वेषामेव
स्वविषयाद्गमनमनुज्ञायपश्चाद्विमृश्यकस्यचिदन्यथयति ॥ अस्मदिति ॥११०॥ ननुतथाभूतोपिसयद्यनिष्टकारीतर्हिकथंस्थापनीयस्तत्राह ॥ सएकइति ॥ सर्वेषामात्मत्वाद्विशेषात्कु
लदैवतत्त्वाच्चसोऽपकर्तुंनजानात्येव ॥ किंचतस्येदमपकारकरणाज्ञानमुत्तमंव्रतंपरमःसंकल्पः ॥११॥ इतीति ॥ पौरवर्गइत्युपलक्षणम् ॥ आधिमुक्तचित्तोमानस्याव्यथयारहितांतःक
रणः ॥१२॥ क्षितिपतिरिति ॥ तदभ्यादिकर्म ॥ तथापूर्ववत् ॥ अतिवङ्क्यर्कंवङ्क्यर्कौअतिक्रम्यवर्ततइत्यतिवङ्क्यर्कम् ॥ घुसदांदेवानाम् ॥ शल्यंकीलकंतद्दीतिशेषः ॥११३॥ ॥ इति
श्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांत्रिचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४३॥ ॥छ॥ ॥ चतुर्भिरधिकेचत्वारिंशकेध्यायउत्तमे ॥ विश्वेशविरहांतस्थंकाशीवर्णनमुच्यते ॥ १ ॥ कथमागा

श्रियंचांद्रमसींप्राप्यह्लादयिष्याम्यहंप्रजाः॥ निशाचरेणकिमिहक्षयिणाचकलंकिना॥९॥ अस्मत्कुलेमूलभूतोभास्करोमान्यएवनः ॥ स
तिष्ठतुसुखेनात्रयातायातंकरोतुच ॥११०॥ सएकोजगतामात्माविशेषात्कुलदेवता ॥ सोपकर्तुंनवेत्त्येवतस्येदंव्रतमुत्तमम् ॥ ११॥ इतिन
रपतिवाक्सुधारसौघंश्रुतिपुटकैःपरिपीयपौरवर्गः ॥ विकसितवदनांबुजोजगामनिजनिजमालयमाधिमुक्तचित्तः॥ १२ ॥ क्षितिपतिर
पितत्तथाविधायतपसोसाध्यमिहास्तिकिंत्रिलोक्याम्॥ अतिवङ्क्यर्कमसौदधच्चतेजोघुसदांशल्यमिवोच्चकैर्बभूव॥१३॥ ॥इतिश्रीस्कं
दपुराणेकाशीखंडेदिवोदासप्रतापवर्णनंनामत्रिचत्वारिंशोध्यायः॥४३॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥अथमंदरकंदरोदरोल्लसदसमद्युतिरत्नमंदि
रे॥परितःसमधिष्ठितामरेनिजशिखरैर्वसनीकृतांबरे॥१॥ निवसन्जगदीश्वरोहरःकृशरजनीशकलामनोहरः॥ लभतेस्मनशर्मशंकरःप्र
सरत्काशिवियोगजज्वरः॥२॥ विरहानलशांतयेतदासमलेपित्रिपुरारिणापियः ॥ मलयोद्भवपंकएषसंप्रतिपेदेत्यधुनापिपांसुताम् ॥३॥

च्चमंदरादितिप्रश्नस्योत्तरंवक्ष्यन्नागमनकारणंकाशीवियोगजातमानंदाभावमीश्वरस्यदर्शयति ॥ अथेति ॥ श्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ अथबहुकालस्थित्यनंतरंशंकरःशर्मसुखंनलभतेस्म
नालभत् ॥ किंकुर्वन् ॥ निवसन्निवासंकुर्वन् ॥ क्व मंदरस्यपर्वतस्यकंदरोदरेउल्लसंतिउच्चरंतिस्फुरंतीतियावत् ॥ असमद्युतीनिनविद्यतेसमानाद्युतिःकांतिर्येषांतानिरत्नानियस्मिंस्तन्मंद
रकंदरोदरोल्लसदसमद्युतिरत्नंतच्चतन्मंदिरंचेतितस्मिन् ॥ परितःसर्वतःसम्यगधिष्ठिताअमरायस्मिन् ॥ वसनीकृतंवस्त्रीकृतमंबरंयस्मिन् अत्युच्चेइत्यर्थः ॥ १ ॥ जगदीश्वरस्यप्रलयकाले
सर्वहरस्यवाबालचंद्रकलयामनोहरस्यापि ॥ शर्मालभनेहेतुमाह ॥ प्रसरदिति ॥ प्रसरन्नुद्गच्छन्काशीवियोगजोज्वरोयस्यसः ॥ २ ॥ भगवद्गात्रसंलग्नंपांसुमुत्प्रेक्षमाणःकाशीविरह
ज्वरस्यतीव्रतामाह ॥ विरहेति ॥ तदात्रिपुरहरेणविरहाग्निशांत्यर्थंसचंदनरसःस्वगात्रेसम्यक्अलेपिलिप्तःसएवाधुनापिपांसुतांधूलितांभस्मतांवाप्रतिपेदेप्रापेत्यर्थः ॥ ३ ॥

भगवद्गात्रस्थिताःसर्पाउत्प्रेक्ष्यंते ॥ परितापेति ॥ कंकणीकृतानियानिपद्मिनीनांमृणालानिइतिशेषः ॥ कथंभूतानि ॥ परितापहराणिमृदुलानिकोमलान्यपितानियद्यस्मात्सर्पाइति ईश्वरेणगदितानितत्तस्मात्कारणात्सत्यंयथास्यात्तथातान्येवसर्पाःअभूवन्नित्यर्थः ॥ ईश्वरेणसर्पाइतिगदितानियत्तद्वदनमेवसत्यमभूदितिवा ॥ अहोखेदेआश्चर्येवा ॥ तत्रहेतुमाह ॥ महेश्वरेच्छेति ॥ तदुक्तं विषमप्यमृतंक्वचिद्भवेदमृतंवाविषमीश्वरेच्छयेति ॥ ४ ॥ यद्दुग्धनिधिमिति ॥ यत्यः उविस्मये देवैर्दुग्धनिधिंनिमथ्यमृदुसारःशीतलःपूर्णचंद्रःसमकर्षिआकृष्टउद्धृतइतियावत् ॥ सकृशःकलामात्रावशिष्टोबभूव ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ काशीवियोगतप्तस्यईश्वरस्यमस्तकेतापेनक्षीणशरीरः ॥ ५ ॥ यद्दीधरदिति ॥ यद्यतएषहरःकाशीवियोगाज्जाततापःसंस्तदानींपरितापहरांद्युनदींमौलिजटाएवनिकुंजस्तस्यकोणेविस्तीर्णेंदधारततएवहेतोरधुनापितांनोज्जिहीतेनत्यजति ॥ यत्यामितिवा ॥ ६ ॥ महतइति ॥ तस्यमहतोविरहस्यशंकरोवश्यपिवशंगतःसन्सभास्थैरपिसुरैर्नविविदेनज्ञातः ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ संवीतसुतापवेष्टितःअप्रकटात्यंततापव्याप्तः ॥ काशीविरहजन्यत्वमेवताप

परितापहराणिपद्मिनीनांमृदुलान्यपिकंकणीकृतानि ॥ गदितानियदीश्वरेणसर्पास्तदभूत्सत्यमहोमहेश्वरेच्छा ॥ ४ ॥ यद्दुग्धनिधिंनिमथ्यदेवैर्मृदुसारःसमकर्षिपूर्णचंद्रः ॥ सबभूवकृशोवियोगतप्तेश्वरमूर्धोष्मपरिक्षरच्छरीरः ॥ ५ ॥ यददीधरदेषजाततापःपृथुलेमौलिजटानिकुंजकोणे ॥ परितापहरांहरस्तदानींद्युनदींतामधुनापिनोज्जिहीते ॥ ६ ॥ महतोविरहस्यशंकरःप्रसभंतस्यवशीवशंगतः ॥ विविदेनसुरैःसदोगतैरपिसंवीतसुतापवेष्टितः ॥ ७ ॥ अतिचित्रमिदंयदात्मनाशुचिरप्येषकृपीटयोनिना ॥ स्वपुरीविरहोद्भवेनवैपरिताप्यतजगत्त्रयेश्वरः ॥ ८ ॥ निजभालतलंकलानिधेःकलयानित्यमलंकरोतियः ॥ सतदीश्वरमप्यतापयद्विधुरेकोविपरीतएवतु ॥ ९ ॥ गरलंगलनालिकातलेविलसेदस्यनतेनतापितः ॥ अमृतांशुतुषारदीधितिप्रचयैरेवतुतापितोऽद्भुतम् ॥ १० ॥

स्यशोभनत्वम् ॥ ७ ॥ अतिचित्रमिति ॥ इदमतिचित्रम् ॥ कितत् ॥ जगत्त्रयेश्वरोपिशुचिःपवित्रोपि ॥ यद्वा प्रलयकालेसर्वसंतापकोपिसंकर्षणमुखानलोत्थकालाग्निरुद्ररूपत्वात्परिताप्येतेतियत् ॥ परितप्येतेतिक्वचित् ॥ केन ॥ कृपीटयोनिनावह्निना ॥ कथंभूतेन ॥ आत्मनास्वस्यैवमूर्त्या ॥ अष्टमूर्तित्वान्महेश्वरस्य ॥ पुनःकथंभूतेन ॥ काशीवियोगादुत्थितेन ॥ ८ ॥ निजभालतलमिति ॥ यस्यकलानिधेश्चंद्रस्यकलयारेखयायाईश्वरोनिजभालतलमलंकरोतिसकलानिधिःतदीश्वरमपिसचासावीश्वरश्चेतितदीश्वरस्तमप्यतापयत्संतप्तंचकार अतएकएवविधुर्विपरीतः ॥ त्वित्याश्चर्ये ॥ कलानिधिरितिपाठेतस्येत्यर्थात् ॥ ९ ॥ गरलमिति ॥ एतदद्भुतम् ॥ कितत् ॥ अस्यगलनालिकातलेकंठेगरलंकालकूटंविलसेत्स्फुरेत्तेनायंनतापितस्तापंनप्रापितः अमृतांशुतुषारदीधितिप्रचयैश्चंद्रशीतलरश्मिसमूहैस्त्वेषतापितइति ॥ १० ॥

अन्यच्चाद्भुतंशृण्वित्याह विलसदिति तद्विरहापनुत्तयेकाश्याविरहनाशायत्त्वदयाहितयावक्षःस्थलार्पितयाविलसद्धरिचंदनोदकच्छटयाप्ययपोऽदूयततापमनुभूतवान् प्रसरद्भोगिफटाभवैःप्रस्फुरत्सर्पफणाजातैर्विषैरितिशेषः ॥ नदूयतइति ॥ ११ ॥ सकलभ्रममिति ॥ एषविश्वेश्वरःसकलभ्रमंजगद्भ्रमंनाशयेत् ॥ कथंभूतम् ॥ स्रग हित्वाद्यपदेशजंस्रक्सर्पत्वादिदृष्टांतसिद्धम ॥ तथाचप्रयोगः ॥ जगद्भ्रमरूपंदृश्यत्वात्स्रक्सर्पादिवदिति ॥ आदिपदेनशुक्तिरजतस्थाणुपुरुषादयोगृह्यंते ॥ एतादृशस्यास्यस्फुटमाल्येस्पष्टमालायामपिमहाहेःसंभवरूपोभ्रमइतियदिदमद्भुतमिति ॥ १२ ॥ स्मृतिमात्रपथमिति ॥ स्मृतिमात्रपथंस्मरणैकविषयंगतोपियस्त्रिविधमाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकतापमपाकरोतिनाशयतिसहिसएवकाशीवियोगात्तप्तःसन्किंचिद्वक्ष्यमाणलक्षणमजल्पत्व्यलपत् ॥ अजोजन्मादिषड्भावविकारशून्यइत्यर्थः ॥ १३ ॥ विलापमेवाहापीतिषड्भिः ॥ काशीस्पर्शनंतावद्दूरेतिष्ठतुकाशीतः

विलसद्धरिचंदनोदकच्छटयातद्विरहापनुत्तये॥ त्वदयाहितयाप्यदूयतप्रसरद्भोगिफटाभवैर्नतु॥११॥ सकलंभ्रममेषनाशयेत्स्रगहित्वाद्यपदेशजंहरः॥ इदमद्भुतमस्ययद्भ्रमःस्फुटमाल्येपिमहाहिसंभवः॥१२॥ स्मृतिमात्रपथंगतोपियस्त्रिविधंतापमपाकरोत्यलम्॥ सहिकाशिवियोगतापितःस्वगतंकिंचिदजल्पदित्यजः ॥ १३ ॥ अपिकाशिसमागतोऽनिलोयदिगात्राणिपरिष्वजेन्मम॥ दवथुःपरिशांतिमेतितन्नहिमानीपरिगाहनैरपि ॥ १४ ॥ अगमिष्यदहोकथंसतापोननुदक्षांगजयायएधितः ॥ ममजीवातुलताझटित्यलंध्यभविष्यन्नहिमाद्रिजायदि॥१५॥ नतथोज्झितदेहयातयाममदक्षोद्भवयामनोऽदुनोत्॥ अविमुक्तवियोगजन्मनापरिदूयेतयथामहोष्मणा ॥ १६ ॥ अयिकाशिमुदाकदापुनस्तवलप्स्येसुखमंगसंगजम्॥ अतिशीतलितानियेनमेऽद्भुतगात्राणिभवंतितत्क्षणात् ॥ १७॥ अयिकाशिविनाशिताघसंघेतवविश्लेषजआशुशुक्षणिः॥ अमृतांशुकलामृदुद्रवैरतिचित्रंहविषेववर्धते॥ १८॥

समागतोऽनिलोपियदिममगात्राणिपरिष्वजेदालिंगेत्तदामेदवथुर्विरहकंपःशांतिमेति ॥ अन्यथाहिमानीहिमसंहतिस्तस्याःपरिगाहनैःसंस्पर्शैरपिशांतिंनैतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ अगमिष्यदिति ॥ अहोइतिखेदे ममदक्षांगजयासत्यादक्षरोषात्त्यक्तदेहयायस्तापएधितोवर्धितःसतापोयदिझटितिहिमाद्रिजापार्वतीहिनिश्चितंनाभविष्यन्नजाताचस्यात्तदाकथमगमिष्यत्कथंगतःस्यान्नकथंचिदित्यर्थः ॥ कथंभूतादक्षांगजापार्वतीवा ममजीवातुलताजीवनौषधिरूपालता ॥ १५ ॥ किंतुनतथेति दक्षोद्भवयाममनस्तथानादुनोदुपतप्तमभूत् कथंभूतया ॥ उज्झितदेहयात्यक्तशरीरया ॥ अविमुक्तस्यवियोगेनजन्मयस्यतेनमहोष्मणामहाविरहाग्निनायथापरिदूयेतपरितप्येत हुतभुग्घुतदेहयाययेतिपाठेतयेत्यर्थात् ॥ हुतभुजिहुतोदेहोययासातथातया ॥ १६ ॥ १७ ॥ अमृतांशुश्चंद्रस्तत्कलातोमृदुद्रवैःशीतलामृतैः ॥ १८ ॥

तर्ह्यधुनापिकाशीवियोगजतापशांत्यर्थमन्यदेवोपायांतरंचित्यतांतत्राहागमदिति हिमवत्सुतैवौषधंतेनसतीवियोगजःकंपोमेऽगमत्प्राक् अधुनायदिकाशींनपश्यामितर्हिकाशीविरहानलस्यशांतिंनैवेयांनप्राप्नोमीत्यर्थः ॥१९॥ मनसेति ॥ तदाजगदंबिकयाजगतांमात्रापार्वत्याधियांसमष्टिव्यष्टिबुद्धीनांजनन्यासाक्षिण्यापरदेवतयाकथमपिकेनापिपदार्थेनएषोहंवियुक्तोविरहितइत्यमानिअलक्षितज्ञातइत्यर्थः ॥ कीदृशः ॥ मनसेतिगृणन्पूर्वोक्तंविलपन् ॥ शिवःसुखस्वरूपः ॥ सुतरामतिशयेनसंवृतोऽस्पष्टोयस्तापस्तेनवैकृतःविकृतिंनीतइत्यर्थः ॥ विमुक्तइतिपाठेपिसएवार्थः ॥२०॥ एवंसामान्यविरहकारणज्ञानानंतरंयत्कृतंतदाह ॥ प्रिययेति ॥ अनयाप्रियययावपुषोर्धरूपयापिनपरिज्ञातंविशेषतोवियोगस्यकारणंयस्यसतथा ॥ प्रणतस्यप्राणिमात्रस्यनिदाघदारणःसंतापनाशनः ॥ एतादृशःसशिवस्तथैवप्रिययाउपचर्यतेस्मसेवितइत्यर्थः ॥ २१ ॥ तदेवपरिचरणमाह ॥ तवेतिचतुर्भिः ॥ हेसर्वगहेविलसद्योग

अगमन्ममदक्षजावियोगजोद्वथुःप्राग्घिमवत्सुतौषधेन॥ अधुनाखलुनैवशांतिमीयांयदिकाशींनविलोकयेहमाशु ॥ १९ ॥ मनसेति गृणंस्तदाशिवःसुतरांसंवृततापवैकृतः॥ जगदंबिकयाधियांजनन्याकथमप्येषवियुक्तइत्यमानि ॥ २० ॥ प्रिययावपुषोर्धयानयाप्यपरिज्ञातवियोगकारणः॥ वचनैरुपचर्यतेस्मसप्रणतप्राणिनिदाघदारणः॥ २१ ॥ ॥श्रीपार्वत्युवाच॥ ॥तवसर्वगसर्वमस्तिहस्तेविलसद्योगवियोगएवकस्ते॥ तवभूतिरहोविभूतिदात्रीसकलापत्कलिकापिभूतधात्री ॥ २२॥ त्वदनीक्षणतःक्षणाद्विभोप्रलयंयांतिजगंतिशोच्यवत्॥ च्यवतेभवतःकृपालवादितरोपीशनयस्त्वयोंकृतः ॥ २३॥ भवतःपरितापहेतवोनभवंतींदुदिवाकराग्नयः॥ नयनानियतस्त्रिनेत्रतेऽमीप्रणयिन्यस्तिलसज्जलाचमौलौ॥ २४॥

विलसन्योगोयस्यतत्संबोधनंतथा तवहस्तेसर्वमस्त्येवत्वदधीनमेवसर्वमित्यर्थः ॥ अतस्तेतवकोवियोगोविरहः ॥ विलसद्योगेनकृत्वावियोगस्तेकइतिवान्वयः ॥ अहोआश्चर्ये ॥ तवभूतिर्विभूतिर्ब्रह्मादीनांविभूतिदात्री ॥ भूतधात्रीप्राणिमात्रस्यधारिका सर्वापत्कलिकासर्वासामापदांनाशिकापीत्यर्थः ॥ २२ ॥ त्वदिति ॥ हेविभोत्वदनीक्षणतस्तवकरुणादृष्ट्यभावात्क्षणादेवजगंतिप्रलयंयांति ॥ हेईशकृपालवात्कृपालेशेनयस्त्वयानोंकृतःसेवकत्वेननस्वीकृतःसभवतइतरोपित्वत्प्रतियोगीब्रह्मादिरपिच्यवतेभ्रश्यतेसंसरतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ तापहेत्वभावादपितवतापोनसंभवतीत्याह ॥ भवतइति ॥ हेत्रिनेत्रइंद्रादयस्तवपरितापहेतवोनभवंति यतस्तेऽमीतवनयनानि प्रणयिनीप्रियाचगंगामौलौमस्तकेऽस्ति ॥ कथंभूता ॥ लसज्जलालसत्कमनीयंब्रह्मजलंयस्याःसातथा ॥ तथाचोक्तम् ॥ योसावित्यादि ॥ शोभनजलावा ॥ २४ ॥

भुजगाइति॥तेप्रसिद्धाअमीभुजगाःशेषादयस्तेभुजगाहस्तगाःअंगदादिरूपेणस्थितत्वात्॥अतस्तेषांविषंनसंक्रमतेत्वयिनप्रभवति॥ नीलकंठेतिसंबोधनस्यायंभावः॥कालकूटभक्षणेपितवशोभैवजातानकाचिद्धानिरतोवराकाणामेषांविषैस्तवकिमिति ॥ हेवामदेवतववामंवपुर्वामशरीरमहमस्मि ॥ कथंभूता ॥ वामाशोभना रामेतिपाठेसुंदरीत्यर्थः॥ चित्तयुक्ताचित्तानुसारिणी ॥ २५॥ इतिसंस्तुतिसंबीजजनन्यासंस्तुतेःसम्यग्बीजंमूलकारणमज्ञानंमहत्तत्त्वंवातज्जननीअभक्तानांतदुत्पादयित्रीतया ॥ इत्थंपूर्वोक्तप्रकारंयथास्यात्तथाहितेभिहितेसति गिरिशोऽथानंतरंगिरंवक्तुमाददेउपक्रमंकृतवान् ॥ कथंभूतेहिते ॥ गिरांनिगुंफेगिरांवचसांनितरामतिशयेनगुंफोगुंफनंग्रथनंयत्रतस्मिन् ॥ वक्तुमपीत्यत्रगद्गदामितिक्वचित्पाठः ॥ २६ ॥ तामेवगिरंदर्शयति ॥ अयीति ॥ अयिहेकाशित्वयाकाश्याहरोऽहंत्वत्तोवियोगद्वारासंतापितइतिशिवयापार्वत्याऽज्ञायिज्ञातः ॥ कीदृशोहरोऽष्टमूर्तिःपंचभूतचंद्रसूर्यात्मानोमूर्तयोयस्यसः ॥ भवत्यस्मादितिभवः ॥ भाव्यंतेजायंतेपदार्थाएभिरितिभावाःप्रमाणानिभावाश्चतेऽष्टौचप्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दार्थापत्त्यैतिह्यानुपलब्धिसंभवाइतिभावाष्टौततस्वरूपो

भुजगाभुजगाःसदैवतेऽमीनविषंसंक्रमतेचनीलकंठ॥ अहमस्मिचवामदेववामातववामंवपुरत्रचित्तयुक्ता ॥ २५॥ इतिसंस्तुतिसंबीजजनन्याभिहितेहिते ॥ गिरांनिगुंफेगिरिशोवक्तुमप्याददेगिरम् ॥ २६ ॥ ॥ईश्वरउवाच॥ ॥ अयिकाशीत्यष्टमूर्तिर्भवोभावाष्टकोभवत्[1] ॥ सत्वरंशिवयाज्ञायिध्रुवंकाश्यात्त्वत्तोहरः ॥ २७ ॥ अथबालसखीभूततत्तत्काननवीरुधम् ॥ शिवाप्रस्तावयांचक्रेविमुक्तांमुक्तिदांपुरीम्॥ २८॥ ॥पार्वत्युवाच॥ ॥गगनतलमिलितसलिलेप्रलयेपिभवत्रिशूलपरिविधृताम्॥ कृतपुंडरीकशोभांस्मरहरकाशींपुरींयावः ॥२९॥ धराधरेंद्रस्यधरातिसुंदरानमांतथास्यापिधिनोतिधूर्जटे ॥ धरागतापीहनयाध्रुवंधरापुरीधुरीणातवकाशिकायथा॥ ३०॥

भावाष्टकः ॥ तथाचोक्तंब्रह्मविद्भिः ॥ वृत्त्यारूढःप्रमाणमिति ॥ भवत्सद्रूपएतादृशोपीत्यर्थः ॥२७॥ काश्यात्त्वत्तोहरइतिभगवन्मुखादेवाकर्ण्यपार्वतीभवस्याग्रेकाशींप्रस्तावितवतीत्याह ॥ अथेति ॥ अथानंतरंबालकालेसखीभूतास्तत्तत्काननसंबंधिन्योवीरुधोलतायस्यांताम् ॥ २८ ॥ प्रस्तावनमेवाह ॥ गगनतलमित्यारभ्यप्रमथाधिपेत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ हेस्मरहरआवांकाशींपुरींयावोगच्छावइत्यन्वयः ॥ कथंभूताम् ॥ कृतपुंडरीकशोभांउत्पादितपद्मशोभाम् ॥ गगनतलेमिलितंसलिलंयस्मिंस्तस्मिन्दैनंदिनप्रलयेत्रिशूलस्योपरिविशेषेणधृताम् ॥ उकारलोपश्छांदसः ॥ त्रिशूलेनपरिसर्वतोविधृतामितिवा ॥ अपिशब्दात्प्राकृतप्रलयादावपि ॥ २९ ॥ धरेति ॥ पूर्वोपिशब्दोभिन्नक्रमे ॥ अस्यधराधरेंद्रस्यापिधरामत्पितुरपिधरातथामांनधिनोत्युपतापयतितवपुरीकाशिकाधुरीणाश्रेष्ठायथाधिनोति ॥ कीदृशी ॥ धरागतापियाध्रुवंनिश्चितंधरानभवति त्रिशूलाग्रेस्थितत्वात् ॥ यद्वा धरागताधरारूपतांप्राप्तापियाधरानभवतिकिंतुध्रुवंब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ ३० ॥

---

[1] नपुंसकत्वमार्षम्

नयत्रकाश्यांकलिकालजंभयंनयत्रकाश्यांमरणात्पुनर्भवः ॥ नयत्रकाश्यांकलुषोद्भवंभयंकथंविभोसानयनातिथिर्भवेत् ॥ ३१ ॥ किमत्र नोसंतिपुरःसहस्रशःपदेपदेसर्वसमृद्धिभूमयः ॥ परंनकाशीसदृशीदृशोःपदंक्वचिद्गतामेभवताशपेशिव ॥ ३२ ॥ त्रिविष्टपेसंतिनकिंपुरःशतंसमस्तकौतूहलजन्मभूमयः ॥ तृणीभवंतीहचताःपुरःपुरःपदंपुरारेभवतोभवद्विषः ॥ ३३ ॥

नयत्रेति ॥ हेविभोकथंसाकाशीनयनातिथिर्नेत्रविषयःस्यात् ॥ कीदृशी ॥ यस्यांकलिकालजंभयंनास्ति कलेरत्राप्रवेशात् ॥ प्रवेशेवातस्याकिंचित्करत्वात् ॥ यत्त्विदानींकलिधर्मा दृश्यंतेतेषांरुद्ररूपाणांकाश्यैकनिवासानांप्रारब्धत्वात् ॥ नयत्रकाश्यांमरणात्पुनर्भवः जन्ममरणाव्यवहितसमयेतत्त्वज्ञानेनकैवल्यप्राप्तेः ॥ नयत्रकाश्यांकलुषोद्भवंभयं पापस्यात्रफलानुत्पादकत्वात् ॥ तथाचश्रूयते ॥ ऊषरःपुण्यपापानांधन्यावाराणसीपुरीति ॥ लैंगेच ॥ नाविमुक्तेनरःकश्चिन्नरकंयातिकिल्बिषी ईश्वरानुग्रहादेवसर्वेयांतिपरांगतिमिति ॥ नच कालभैरवयातनाशास्त्रविरोधस्तस्याःपश्चाद्भावित्वात् ॥ तथाचब्रह्मवैवर्तेकाशीविश्वेश्वरयोर्वाक्यानि ॥ प्रतिज्ञाममदेवेशस्थावराजंगमाजनाः तारणीयाःसर्वतोमेसागच्छतिकलौशुभा तत्रापिमनुजादेवधर्माधर्माधिकारिणः नचान्येत्रिविधाजीवाःपूर्वकर्मोपजीविनः परदाररताःकेचित्केचिद्द्रव्यपरायणाः परापवादपैशुन्यपरद्रोहरताःखलाः केचिद्गोवधकर्तारःकेचिन्मद्यपरायणाः केचित्पाखंडकुशलावंचकाःसूचकाःपरे तीर्थद्रोहकरालिंगविष्णुब्राह्मणविद्विषां द्रोहिणोनिवसंत्येवद्वापरांतेकलौतथा अन्यान्यपिचपापानिबहूनिसुमहांत्यपि कुर्वंत्येवंनराःसर्वे[2]मध्येवचविशेषतः अद्ययावत्तारितास्तेप्रतिज्ञारक्षणायमे अतःपरंत्वच्छरणंगतास्मिशिवशंकर विश्वेश्वरवाक्यम् ॥ पुण्यंकृत्वाकाशियेकाशिकांत्वांप्राप्ताःस्तेतुतद्वस्तुनित्यं पापंकृत्वाक्षेत्रमध्येमृतायेतेषांमुक्तिर्यातनांतेभवेद्धि धर्मःकाश्यांशुद्धिहेतुःप्रदिष्टःपापंपुनर्दुःखमालादिमूलम् तस्मात्प्रतिज्ञातवसिद्धरूपामुक्तिर्भवत्येवमलावसानेइत्यादि ॥ यद्वाभयत्रमोक्षप्रतिबंधनिमित्तंभयमितिवार्थः ॥ ३१ ॥ किमत्रेति ॥ पदेपदेस्थानेस्थानेऽत्रपृथिव्यांसहस्रशोऽसंख्याताःपुरःकिंनसंत्यपितुसंत्येव ॥ कथंभूताः ॥ सर्वसमृद्धिभूमयःसर्वैश्वर्यस्थानानि ॥ परंकेवलंकिंतुवाकाशीसदृशीपुरीमेदृशोर्नेत्रयोःपदंविषयंनगतानयाता ॥ हेशिवास्मिन्नर्थेभवताशपे ॥ एतच्चेदहंमिथ्यावदेत्तदाभवतःशपथंकरोमीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ननुतर्हिस्वर्गेएतादृक्पूःस्थास्यतितत्राह ॥ त्रिविष्टपइति ॥ त्रिविष्टपेस्वर्गेशतंपुरःअनेकाःपुर्यःकिंनसंत्यपितुसंत्येव ॥ कथंभूताः ॥ समस्तेति ॥ समस्ताश्चर्योत्पत्तिस्थानानि ॥ किंतुहेपुरारेभवद्विषःसंसारद्वेष्टुर्भवतइहपुरःकाश्याःपदमेकमपिप्रदेशमासाद्येतिशेषः ॥ ताःपुरस्तृणीभवंतिचकारान्नश्यंतिच ॥ पुरःपुरःपुरइतिपाठेभवतःपुरःपुर्याःपुरःपुरस्तात् ॥ शेषं पूर्ववत् ॥ ३३ ॥

---

१ लघूनीत्यपिपाठः

२ वयोल्पाश्चविशेषतइतिपाठः

नकेवलमिति ॥ नकेवलंकाशीवियोगजोज्वरस्त्वामेवप्रबाधतेकिंत्वत्रमंदरेयथात्वांप्रबाधतेतथामामपीतियोजना ॥ किंतुनिदाघशांतयेकाशीवियोगजज्वरनाशायात्रजगत्येषउपायः कोसौ ॥ पुरीतुसावाअथअथवाममजन्मभूरिति ॥ २४ ॥ किंच ॥ मयेति ॥ हेईशितःहेनियंतःमयानिजजन्मभूमिकायाःवियोगाज्जन्मयस्यसपरिदाघस्तापोनमेनेनज्ञातोनानुभूतइतियावत् ॥ तत्रहेतुमाहावाप्येति ॥ परितःसर्वतःप्रशांतिदामिहलोकेजीवन्मुक्तिदांपरलोकेविदेहमुक्तिदामित्यर्थः ॥ अतएवसमस्तानामाध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकानांसंतापानांविघातेनाशेहेतुकांकारणभूताम् ॥ ३५ ॥ नमोक्षेति ॥ हेशर्मदानंददकेनचिदपितनुभृताकुत्रचिदपिमोक्षलक्ष्म्योऽत्रजगतिसमक्षंप्रत्यक्षंयथास्यात्तथानेक्षितानदृष्टानानुभूताइत्यर्थः ॥ किंतुसर्वेषांशर्मदासरूपिणीमूर्तिमतीकाशिकाहिनिश्चितमसौप्रत्यक्षामुक्तिरित्यहमवैमिजानामीतियोजना ॥ ३६ ॥ नमुक्तिरिति ॥ यथाकाश्यांविग्रहंशरीरंपरिहायमुक्तिर

नकेवलंकाशिवियोगजोज्वरःप्रबाधतेत्वांतुतथायथात्रमाम् ॥ उपायएषोत्रनिदाघशांतयेपुरीतुसावाममजन्मभूरथ ॥ ३४ ॥ मयानमेने
ममजन्मभूमिकावियोगजन्मापरिदाघईशितः ॥ अवाप्यकाशींपरितःप्रशांतिदांसमस्तसंतापविघातहेतुकाम् ॥ ३५ ॥ नमोक्षलक्ष्म्यो
त्रसमक्षमीक्षितास्तनूभृताकेनचिदेवकुत्रचित् ॥ अवैम्यहंशर्मदसर्वशर्मदासरूपिणीमुक्तिरसौहिकाशिका ॥ ३६ ॥ नमुक्तिरस्तीहतथास
माधिनास्थिरेंद्रियत्वोज्झिततत्समाधिना ॥ क्रतुक्रियाभिर्ननवेदविद्ययायथाहिकाश्यांपरिहायविग्रहम् ॥ ३७ ॥ ननाकलोकेसुखमस्ति
तादृशंकुतस्तुपातालतलेऽतिसुंदरे ॥ वार्तापिमर्त्यैसुखसंश्रयाक्कवाकाश्यांहियादृक्तनुमात्रधारिणि ॥ ३८ ॥ क्षेत्रेत्रिशूलिन्भवतोऽविमुक्त
विमुक्तिलक्ष्म्यानकदापिमुक्ते ॥ मनोपियःप्राणिवरःप्रयुंक्तेषडंगयोगंससदैवयुंक्ते ॥ ३९ ॥ षडंगयोगान्नहितादृशीनृभिःशरीरसिद्धिःसहसा
त्रलभ्यते ॥ सुखेनकाशींसमवाप्ययादृशीदृशौस्थिरीकृत्यशिवत्वयिक्षणम् ॥ ४० ॥

स्तिनतथाइहजगतिसमाध्यादिनामुक्तिरितियोजना ॥ कथंभूतेन ॥ समाध्यादिनाअस्थिरेंद्रियत्वेनचंचलेंद्रियवृत्त्याउज्झितस्त्यक्तस्तत्समाधिर्ब्रह्मसमाधानंयस्मिस्तेनसमाधिनासमाध्यभावेनेत्यर्थः ॥ क्रतुक्रियाभिर्यज्ञाद्यनुष्ठानैः ॥ वेदविद्ययाउपासनादिरूपया ॥ ३७ ॥ ननाकेति ॥ काश्यांतनुमात्रधारिणिदेहभृन्मात्रेयादृक्सुखंतादृक्सुखंनाकलोकेस्वर्लोकेनास्ति ॥ अतोतिसुंदरेपिपातालतले ॥ स्वर्लोकादपिरम्याणिपातालानीतिनारदः प्राह स्वर्गसदांमध्येपातालेभ्योगतोदिवीत्यादिदर्शनात् ॥ कुतस्तादृक्सुखम् ॥ यदास्वर्गेपातालेचतादृक्सुखंनास्तितदामर्त्यैमनुष्यलोकेसुखसंश्रयावार्तापिक्कवा ॥ वाशब्दःकटाक्षे ॥ नक्कापीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ क्षेत्रइति ॥ हेत्रिशूलिन्भवतोऽविमुक्तेक्षेत्रेतत्रान्यत्रावास्थितोयोमनोपियुंक्तेमनोवृत्तिमात्रमपिप्रयच्छतिससदैवषडंगयोगंयुंक्तेयुनक्ति ॥ मनःसंयोजनेहेतुःप्राणिवरोऽतीवपुण्यकृदित्यर्थः ॥ अविमुक्तनामनिर्वक्ति ॥ विमुक्तिलक्ष्म्येति ॥ ३९ ॥ किंच ॥ षडंगेति ॥ हेशिवनृभिर्नरैस्तादृशीशरीरेणसिद्धिःषडंगयोगसिद्धिर्निश्चितमत्रलोकेनलभ्यते काशींसमवाप्यत्वयिक्षणंदृशौनेत्रेस्थिरीकृत्यसुखेनयादृशीलभ्यतइति ॥ ४० ॥

वरमिति ॥ हिनिश्चितम् ॥ अपीतिवा ॥ तिर्यक्त्वंपशुत्वमपिवरंश्रेष्ठम् ॥ कीदृशम् ॥ नविद्यतेबुद्धेर्वैभवमात्मानात्मविवेकविस्तारोयस्मिंस्तत् ॥ बह्वीनांबुद्धीनांभाजनंयोग्यमपिमान
वत्वंमनुष्यत्वंनवरम् ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ अकाशिसंदर्शननिष्फलोदयंकाशीदर्शनाभावेनफलोदयशून्यम् ॥ ननुकाशीसंदर्शनंविनापियत्रकुत्रापिसुखेनस्थातव्यंततःसमयां
तरेदर्शनादिकंविधेयंतत्राह ॥ पुष्करबुद्बुदोपमंपुष्करशब्देनात्रपद्मपत्रंलक्ष्यते ॥ बुद्बुदशब्देनजललवः ॥ तथाचोक्तमाचार्यैः ॥ नलिनीदलगतजललवतरलंतद्वज्जीवनमतिशयचपल
मिति ॥ पुष्करंजलमितिवा ॥ ४१ ॥ अदर्शनेऽकृतार्थतामुक्त्वादर्शनेकृतार्थतामाह ॥ दृशाविति ॥ कृतंकाश्यादर्शनंयाभ्यांतेदृशौनेत्रेकृतार्थेकृतोर्थःपुरुषार्थोयाभ्यांतेतथा ॥ शिवा
चासौकाशीचशिवकाशीतस्यांवस्तुंशीलंयस्याःसातनुःशरीरंकृतार्था ॥ शिवेतिसंबोधनंवा ॥ यत्रकुत्रापिगमनंपरित्यज्यधृतःकाश्येवसंश्रयआश्रयोयेनतन्मनःकृतार्थम् ॥ कृताका

वरंहितिर्यक्त्वमबुद्धिवैभवंनमानवत्वंबहुबुद्धिभाजनम् ॥ अकाशिसंदर्शननिष्फलोदयंसमंततःपुष्करबुद्बुदोपमम् ॥ ४१ ॥ दृशौकृतार्थेकृ
तकाशिदर्शनेतनुःकृतार्थाशिवकाशिवासिनी ॥ मनःकृतार्थंधृतकाशिसंश्रयंमुखंकृतार्थंकृतकाशिसंमुखम् ॥ ४२ ॥ वरंहितत्काशिरजोति
पावनंरजस्तमोध्वंसिशशिप्रभोज्ज्वलम् ॥ कृतप्रणामैर्मणिकर्णिकाभुवेललाटगंयद्बहुमन्यतेसुरैः ॥ ४३ ॥ नदेवलोकोनचसत्यलोकोन
नागलोकोमणिकर्णिकायाः ॥ तुलांव्रजेद्यत्रमहाप्रयाणकृच्छ्रुतिर्भवेद्ब्रह्मरसायनास्पदम् ॥ ४४ ॥ महामहोभूर्मणिकर्णिकास्थलीतमस्त
तिर्यत्रसमेतिसंक्षयम् ॥ परःशतैर्जन्मभिरेधितापियादिवाकराग्नींदुकरैरनिग्रहा ॥ ४५ ॥

शीसंमुखायेनतन्मुखंकृतार्थमिति ॥ ४२ ॥ वरमिति ॥ तत्काश्यारजोधूलिर्वरंश्रेष्ठम् ॥ श्रेष्ठत्वेहेतवः ॥ हियस्मादतिपावनं रजस्तमसीध्वंसितुंशीलंयस्यतत्तथा शशिप्रभोज्ज्वलंचंद्र
तेजोवच्छुक्लं अतएवमणिकर्णिकाभुवेकृतप्रणामैःसुरैःस्वकीयललाटगंयद्बहुमन्यतेतत्सर्वोत्कृष्टंमन्यते ॥ यद्वा कृतायेप्रणामास्तैःकृत्वाकाशीस्थानांललाटगम् ॥ यद्वा षष्ठ्यर्थेतृती
या ॥ मणिकर्णिकाभुवेकृतप्रणामानांललाटगंसुरैर्यद्बहुमन्यतइति ॥ ४३ ॥ नदेवेति ॥ देवलोकादिर्मणिकर्णिकायास्तुलांसाम्यंनव्रजेन्नगच्छेत् ॥ कुतः ॥ यत्रयस्यांमणिकर्णिका
यांमहाप्रयाणकृच्छ्रुतिर्मरणकृतांश्रवणेंद्रियंब्रह्मैवरसायनंरसरूपआश्रयस्तदास्पदंतदाश्रयम् ॥ यद्वा अयतेज्ञायतेब्रह्मरसोनेनेत्ययनंप्रणवःषडक्षररराममंत्रराजोवा ब्रह्मरसायनस्यप्रण
वस्यराममंत्रराजस्यवाऽऽस्पदमाश्रयोभवतीत्यर्थः ॥४४॥ महेति ॥ मणिकर्णिकास्थलीमहामहाभूःपरिपूर्णतेजःस्थानम् ॥ कुतः॥ यत्रयस्यांमणिकर्णिकास्थल्यांसातमस्ततिरंधकार
परंपराआवरकत्त्वसाम्यादज्ञानपरंपरेत्यर्थः ॥ संक्षयंसमेति ॥ समुपसर्गाभ्यामत्यंतंनाशंप्राप्नोतीतिसूचितम् ॥ साका ॥ यापरःशतैःशतात्परैरसंख्यातैर्जन्मभिरेधितावर्द्धिताघनीभूते
त्यर्थः ॥ साधनांतरैरविनाशतामाह ॥ दिवाकरेति ॥ अनिग्रहाऽविनाशा ॥ यस्यांजीवतामेवाज्ञानसंततिर्नश्यतिकिंपुनर्मृतानांश्रीरुद्रोपदेशेनेतिभावः ॥ ४५ ॥

किम्विति ॥ किंप्रश्ने उवितर्के ॥ उत्प्रेक्षायांवाकिमुशब्दः ॥ निर्वाणंकैवल्यमेवपदंस्थानंयस्यतस्यपरमेश्वरस्य अथवानिर्वाणस्यकैवल्यचक्रवर्तिनःपदस्यपादस्यभद्रपीठंसिंहासनं
किमुमणिकर्णिकास्थलीतिसर्वत्रान्वेति ॥ अथोअथवा नुनिश्चितम् मोक्षलक्ष्म्यामृदुलंतल्पंकोमलाशय्या ॥ अथवापरमानंदएवसुकंदःशोभनंमूलंकारणम परमानंदस्यत्रासुकंदः
शोभनंमूलंकारणंतारकोपदेशस्तस्यजन्मनोभूःस्थानमिति ॥ ४६ ॥ समतीतेति ॥ यत्रयस्यांमणिकर्णिकास्थल्यांसुखोपविष्टैर्जनैःसमतीतायेविमुक्ताजंतवस्तेषांसंख्यागणनाक्रिय
ते ॥ कथंभूतैः ॥ स्ववपुःपातएवमहोत्सवस्तत्रैवाभिलाषोयेषांतैः ॥ तथाचात्रैवोक्तम् ॥ यत्रसर्वेप्रतीक्षंतेमृत्युंप्रियमिवातिथिमिति ॥ कैः ॥ विलसंतीद्युतिर्यासांताविलसद्युतयश्च

किमुनिर्वाणपदस्यभद्रपीठंमृदुलंतल्पमथोनुमोक्षलक्ष्म्याः ॥ अथवामणिकर्णिकास्थलीपरमानंदसुकंदजन्मभूमिः ॥ ४६ ॥ समतीतवि
मुक्तजंतुसंख्याक्रियतेयत्रजनैःसुखोपविष्टैः ॥ विलसद्युतिसूक्ष्मशर्कराभिःस्ववपुःपातमहोत्सवाभिलाषैः ॥ ४७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अ
पर्णापरिवर्ण्यैतिपुरींवाराणसींमुने ॥ पुनर्विज्ञापयामासकाशीप्राप्त्यैपिनाकिनम् ॥ ४८ ॥ ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ ॥ प्रमथाधिपसर्वेशनि
त्यस्वाधीनवर्तन ॥ यथानंदवनंयायांतथाकुरुवरप्रद ॥ ४९ ॥ जितपीयूषमाधुर्यांकाशीस्तवनसुंदरीम् ॥ अथाकर्ण्याहमुदितोगिरिशोगि
रिजांगिरम् ॥ ५० ॥ ॥ श्रीदेवदेवउवाच ॥ ॥ अयिप्रियतमेगौरित्वद्वागमृतसीकरैः ॥ आप्यायितोस्मिनितरांकाशीप्राप्त्यैयतेधुना ॥ ५१ ॥
त्वंजानासिमहादेविममयत्तन्महद्व्रतम् ॥ अभुक्तपूर्वमन्येनवस्तूपाश्नामिनेतरत् ॥ ५२ ॥ पितामहस्यवचनाद्दिवोदासेमहीपतौ ॥ धर्मेण
शासतिपुरींकउपायोविधीयताम् ॥ ५३ ॥ कथंसराजाधर्मिष्ठःप्रजापालनतत्परः ॥ वियोज्यतेपुरःकाश्यादिवोदासोमहीपतिः ॥ ५४ ॥ अ
धर्मवर्तिनोयस्माद्विघ्नःस्यान्नेतरस्यतु ॥ तस्मात्कंप्रेषयामीशेयस्तंकाश्याविवियोजयेत् ॥ ५५ ॥

ताःसूक्ष्मशर्कराश्चक्षुद्रपाषाणास्ताभिः ॥ ४७ ॥ अपर्णेति ॥ अपर्णेत्यनेनशुद्धसत्वायास्तस्याःकाशीगुणवर्णनेऽधिकारोस्तीतिध्वन्यते ॥ पार्वतीतिक्वचित् ॥ ४८ ॥ प्रमथाधिपेत्या
दिसंबोधनचतुष्टयेनतवकिमप्यशक्यंनास्तीतिसूचयति ॥ ४९ ॥ जितेति ॥ गिरिशएवंभूतांपूर्वोक्तांगिरमाकर्ण्यमुदितःसन्नथानंतरंगिरिजांप्राहेत्यन्वयः ॥ कथंभूताम् ॥ जितंपीयूष
स्यामृतस्यमाधुर्यंययासातथाताम् ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ काशीस्तवनेसुंदरींशोभनाम् ॥ ५० ॥ अयीतिसंबोधने ॥ त्वद्वागमृतसीकरैस्तववचनपीयूषकणैः ॥ यतेयत्नंकरोमि
॥ ५१ ॥ त्वमिति ॥ उपाश्नामिभुंजेसेवइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ तर्हिकाश्याअन्यैराधिपत्येनानाश्रितत्वात्सिद्धंनःसमीहितंनेत्याह ॥ पितामहस्येति ॥ ५३ ॥ तर्हिबलान्निःसारणीयस्तत्रा
ह कथमिति ॥ ५४ ॥ तर्हिविघ्नमुत्पाद्योत्क्रष्टव्योनेत्याह ॥ अधर्मेति ॥ तस्मात्हेईशेयेनकेनापिप्रकारेणयस्तंकाश्यावियोजयेत्तंकंप्रेषयामीतियोजना ॥ ५५ ॥

नतुविघ्नमुत्पाद्यनिःसरणेकोदोषस्तत्राह ॥ धर्मेति॥५६॥ तर्हिच्छिद्रंविनैवबहिर्नेतव्योनेत्याह ॥ विनेति ॥ तत्रहेतुर्मयैवेति ॥ धर्मरूपांधुरंभारंधरंतीतिधर्मधुरंधराः ॥५७॥ किंच ॥ नजरेति ॥ धर्मवर्त्मधर्ममार्गंबिभर्तीतिधर्मवर्त्मभृत् ॥ अत्रकर्मभूमौ ॥ तथाचमनुः ॥ आलस्यादन्नदोषाच्चमृत्युर्विप्रान्जिघांसतीति ॥ ५८॥ इतिपूर्वोक्तम् ॥ योगिनीनांचक्रंसमूहम् ॥ अतिमहाप्रौढमतिशयेनदक्षमतएवगाढकार्यस्यदृढक्रियायाःसाधनकारणम् ॥ ५९॥ अथदेव्यासमालोच्येत्यस्यायंभावः ॥ यद्यप्यन्यद्वारास्वधर्मच्यावनमप्यन्याय्यंतथापिसर्वःस्वार्थं

धर्मवर्त्मानुसरतांयोविघ्नंसमुपाचरेत्॥ तस्यैवजायतेविघ्नःप्रत्युतप्रेमवर्धिनि ॥ ५६ ॥ विनाच्छिद्रेणतंभूपंनोत्सादयितुमुत्सहे ॥ मयैवहि
यतोरक्ष्याःप्रियेधर्मधुरंधराः॥ ५७ ॥ नजरातमतिक्रामेन्नतंमृत्युर्जिघांसति॥व्याधयस्तंनबाधंतेधर्मवर्त्मभृदत्रयः ॥ ५८ ॥ इतिसंचिंतयन्दे
वोयोगिनीचक्रमग्रतः॥ ददर्शातिमहाप्रौढंगाढकार्यस्यसाधनम्॥५९॥ अथदेव्यासमालोच्यव्योमकेशोमहामुने॥ योगिनीवृंदमाहूयज
गौवाक्यमिदंहरः॥ ६० ॥ सत्वरंयातयोगिन्योममवाराणसींपुरीम्॥ यत्रराजादिवोदासोराज्यंधर्मेणशास्त्यलम् ॥ ६१ ॥ स्वधर्मविच्युतः
काशींयथातूर्णंत्यजेन्नृपः॥ तथोपचरतप्राज्ञायोगमायाबलान्विताः॥ ६२ ॥ यथापुनर्नवीकृत्यपुरींवाराणसीमहम्॥ इतःप्रयामियोगि
न्यस्तथाक्षिप्रंविधीयताम्॥६३॥ इतिप्रसादमासाद्यशासनंशिरसावहन्॥ कृतप्रणामोनिर्यातोयोगिनीनांगणस्ततः॥ ६४ ॥ ययुराकाश
माविश्यमनसोप्यतिरंहसा॥ परस्परंभाषमाणायोगिन्यस्तामुदान्विताः॥६५॥ अद्यधन्यतराःस्मोवैदेवदेवेनयत्स्वयम्॥ कृतप्रसादाःप्रहि
ताःश्रीमदानंदकाननम्॥ ६६ ॥ अद्यसद्योमहालाभावभूतांनातिदुर्लभौ॥ त्रिनेत्रराजसंमानस्तथाकाशीविलोकनम्॥ ६७ ॥

समीहते[1]स्वकार्यमुद्धरेत्प्राज्ञइत्यादिन्यायात्काशीप्राप्त्यन्यथानुपपत्त्याचस्वधर्मादन्यद्वाराव्युत्थाप्यकाशींत्याजयित्वासहगणेनावाभ्यांतत्रगंतव्यमितिदेव्यासहपर्यालोचनंकृत्वेति ॥ जगौउवाच ॥ इदंवक्ष्यमाणम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ उपचरतसमाचरत ॥ तस्माद्विभीमइतिचेत्तत्राह ॥ योगेति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ततोमंदरात् आज्ञानंतरंवा ॥ ६४ ॥ अतिरंहसातिशयितवेगेन ॥ ६५ ॥ परस्परंभाषणमेवाह ॥ अद्येतिद्वाभ्याम् ॥ ६६ ॥६७॥

---

[1] स्वकार्यंसाधयेदित्यपिपाठः

इतीति ॥ इतीत्थंपरस्परंसंकथयन् ॥ तुसंभ्रमे ॥ अथानंतरंसयोगिनीनांनिकुरंबःसमूहस्तांपुरींनयनातिथ्यंनेत्रगोचरमलंभयत् प्रापयदित्यन्वयः ॥ मुदितंमनोयस्यसः ॥ मंदराद्रिरेत्र
कुंजस्तस्मिन्वायःकुंजस्तस्मात् ॥ ६८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांचतुश्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चत्वारिंशेऽथपंचोर्ध्वेऽध्यायेनीत्रसुशोभ
ने ॥ योगिनीनांसमूहस्यागमनंवर्ण्यतेस्फुटम् ॥ १ ॥ पूर्वाध्यायांतेयोगिनीनांनिकुरंबस्तांपुरींनयनातिथ्यमलंभयदित्युक्तंतदनंतरंकिंवृत्तमित्यपेक्षायामाह ॥ अथेति ॥ अथपुर्यानेत्र
विषयप्राप्त्यनंतरंतद्योगिनीनांवृंदंदूरादेवदृष्टिंप्रसार्यस्वचक्षुषोर्दैर्घ्यंनिर्माणंफलान्वितंप्रशशंसेत्यन्वयः ॥ १ ॥ दिव्यप्रासादमालानांपताकाश्चप्रशशंसेत्यनुषज्जते ॥ कथंभूताश्चलाश्च
पलाःपल्लवाअग्राणियासांतास्तथा॥ ताउत्प्रेक्षंते ॥ सादरमिति ॥ सादरंयथास्यात्तथादूरमार्गस्थान्पांथान्पथिकानाह्वयतीराकारयतीरिवेति ॥ २ ॥ चंचदिति ॥ सुनीलंतमालश्याम

इतिमुदितमनाःसयोगिनीनांनिकुरंबस्त्वथमंदराद्रिकुंजात्॥ नभसिलघुकृतप्रयाणवेगोनयनातिथ्यमलंभयत्पुरींताम्॥६८॥ ॥इतिश्री
स्कंदपुराणेकाशीखंडेकाशीवर्णनंनामचतुश्चत्वारिंशोध्यायः॥४५॥ ॥छ॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥अथतद्योगिनीवृंदंदूराद्दृष्टिंप्रसार्यच॥
स्वनेत्रदैर्घ्यनिर्माणंप्रशशंसफलान्वितम्॥१॥ दिव्यप्रासादमालानांपताकाश्चलपल्लवाः॥ सादरंदूरमार्गस्थान्पांथानाह्वयतीरिव॥२॥ चं
चत्प्रासादमाणिक्यैर्विजृंभितमरीचिभिः॥ सुनीलमपिचव्योमवीक्ष्यमाणंसुनिर्मलम्॥३॥ देवत्वंमाययाच्छाद्यवेषंकार्पटिकोचितम्॥
विधायकाशीमविशद्योगिनीचक्रमक्रमम्॥४॥ काचिच्चयोगिनीभूताकाचिज्जातातपस्विनी॥ काचिद्बभूवसैरंध्रीकाचिन्मासोपवासि
नी॥५॥ मालाकारवधूःकाचित्काचिन्नापितसुंदरी॥ सूतिकर्मविचारज्ञाऽपराभैषज्यकोविदा॥६॥ वैश्याचकाचिदभवत्क्रयविक्रयचं
चुरा॥ व्यालग्राहिण्यभूत्काचिद्दासीधात्रीचकाचन॥७॥ एकाचनृत्यकुशलात्वन्यागानविशारदा॥ अपरावेणुवादज्ञापरावीणाधराभ
वत्॥८॥ मृदंगवादनज्ञान्याकाचित्तालकलावती॥ काचित्कार्मणतत्वज्ञाकाचिन्मौक्तिकगुंफिका॥९॥

लमपिव्योमाकाशंसुनिर्मलंशुक्लंभास्वरंतेजोभास्वरंवावीक्ष्यमाणंदृश्यमानंप्रशशंसेतिपूर्वक्रिययैवसंबंधः ॥ कैः ॥ चंचंतःस्फुरंतोयेप्रासादास्तत्रस्थैर्माणिक्यैःकृत्वाविजृंभितादेदीप्य
मानायेमरीचयस्तैरित्यर्थः ॥ ३ ॥ देवत्वमिति ॥ रक्तवस्त्रादिधारिणस्तपस्विविशेषाःकार्पटिकास्तेषांवेषंविधायाऽक्रमंयथास्यात्तथायोगिनीचक्रंकाशीमविशदित्यन्वयः ॥ ४ ॥ एवं
प्रथमतःप्रविश्यपश्चान्नानारूपंकृतवदित्याह ॥ काचिदित्यादिना ॥ योगिनीअष्टांगयोगयुक्ताकापालिकीवा ॥ तपस्विनीचांद्रायणादिव्रतपरा ॥ सैरंध्रीपरवेश्मस्था ॥ ५ ॥ भैषज्य
कोविदावैद्यकर्मणिनिपुणा ॥ ६ ॥ क्रयविक्रयविषयेचंचुरादक्षा ॥ व्यालःसर्पस्तद्ग्राहिणी ॥ धात्रीउपमाता ॥ ७ ॥ वीणाधनेतिपाठेवीणैवधनंधनसाधनंयस्याःसातथावीणावादन
परेत्यर्थः ॥ ८ ॥ तालएवकलाविद्यातद्वती ॥ कार्मणतत्त्वज्ञावशीकरणकर्मतत्त्वज्ञेत्यर्थः ॥ मौक्तिकगुंफिकामुक्तामालाग्रथिका ॥ ९ ॥

गंधभागविधिज्ञागंधविभागप्रकारज्ञा ॥ अक्षकलालयाद्यूतविद्याश्रयभूता ॥ आलापस्योल्लासेविलासेचातुर्यइतियावत् ॥ कुशला ॥ चत्वरचारिणीभिक्षुकीरूपेणप्रांगणचारिणी ॥ १० ॥ वंशस्यऊर्ध्वीकृत्यधृतस्योपर्यधिरोहणेदक्षा ॥ इतराउभयपार्श्वेऊर्ध्वीकृत्यबद्धायारज्ज्वामार्गेणतदुपरिगमनेइतरादक्षेतिदक्षेतरपदयोःपरस्परमुभयत्रान्वयः ॥ पथिचीवरवेष्टनापथिपतितंयच्चीवरंवस्त्रखंडंतत्परिधानेत्यर्थः ॥ ११ ॥ परान्धेत्युभयत्रसंबध्यते ॥ लक्षणानिसामुद्रिकोक्तानि ॥ चिकेतिजानाति कथयतिवेत्यर्थः ॥ किज्ञानइतिकिधातोरूपमिदम् ॥ १२ ॥ नैपुण्याद्दाक्ष्यात् ॥ १३ ॥ पुरुषस्यस्त्रियास्त्रियावापुरुषेणरहःसंबंधेजायमानेययावीर्यंनक्षरतिसागुटिका ॥ गुटिकातत्सिद्धिदाकाचित् ॥ चक्षुषोरंजनस्पर्शमात्रेणा

गंधभागविधिज्ञान्याकाचिदक्षकलालया ॥ आलापोल्लासकुशलाकाचिच्चत्वरचारिणी ॥ १० ॥ वंशाधिरोहणेदक्षारज्जुमार्गेणचेतरा ॥
काचिद्दातुलचेष्टाऽभूत्पथिचीवरवेष्टना ॥ ११ ॥ अपत्यदाऽनपत्यानांपरातत्रपुरेऽवसत् ॥ काचित्करांघ्रिरेखाणांलक्षणानिचिकेतिच ॥ १२ ॥
चित्रलेखननैपुण्यात्काचिज्जनमनोहरा ॥ वशीकरणमंत्रज्ञाकाचित्तत्रचचारह ॥ १३ ॥ गुटिकासिद्धिदाकाचित्काचिदंजनसिद्धिदा ॥ धा
तुवादविदग्धान्यापादुकासिद्धिदापरा ॥ १४ ॥ अग्निस्तंभंजलस्तंभंवाक्स्तंभंचाप्यशिक्षयत् ॥ खेचरीत्वंददौकाचिददृश्यत्वंपराददौ ॥
॥ १५ ॥ काचिदाकर्षणींसिद्धिंददावुच्चाटनंपरा ॥ काचिन्निजांगसौंदर्ययुवचित्तविमोहिनी ॥ १६ ॥ चिंतितार्थप्रदाकाचित्काचिज्ज्योतिः
कलावती ॥ इत्यादिवेषभाषाभिरनुकृत्यसमंततः ॥ १७ ॥ प्रत्यंगणंप्रतिगृहंप्राविशद्योगिनीगणः ॥ इत्थमब्दंचरंत्यस्तायोगिन्योऽहर्निशंपुरि
॥ १८ ॥ नच्छिद्रंलेभिरेक्वापिनृपविघ्नचिकीर्षवः ॥ ततःसमेत्यताःसर्वायोगिन्योवंध्यवांछिताः ॥ तस्थुःसंमंत्र्यतत्रैववनगतामंदरंपुनः ॥ १९ ॥
प्रभुकार्यमनिष्पाद्यसदःसंभावनैधितः ॥ कःपुरःशक्नुयात्स्थातुंस्वामिनोक्षतविग्रहः ॥ २० ॥

भीष्टदेशप्राप्त्यादर्शनादिसिद्धिरंजनसिद्धिस्तद्दाकाचित् ॥ धातुवादेसुवर्णादिसिद्धिकथनेऽन्याविदग्धानिपुणा ॥ पादुकायाःपादस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्राप्तिःपादुकासिद्धिस्तद्दापरा ॥ १४ ॥ अग्निस्तंभादिषुत्रिषुपरेत्यनुषज्जते ॥ खेचरीत्वमाकाशगामित्वम् ॥ अदृश्यत्वंचक्षुष्मतःसंमुखेपिदर्शनानर्हत्वम् ॥ १५ ॥ आकर्षणीसिद्धिर्नामइच्छयायास्त्रियाःपुरुषस्यबलादानयनम् ॥ उच्चाटनंसुस्थस्यापिदौःस्थ्यापादनम् ॥ निजांगस्यसौंदर्येणलावण्येनयूनांचित्तस्यविमोहिनीक्षोभकर्त्री ॥ १६ ॥ चिंतितार्थप्रदाऽभीष्टार्थप्रदा ॥ ज्योतिःकलाज्योतिर्विद्यातद्वती ॥ उपसंहरति ॥ इत्यादीति ॥ अनुकृत्यात्मानंरचयित्वेत्यर्थः ॥ १७ ॥ गणःसमूहः ॥ जनइतिक्वचित् ॥ १८ ॥ वंध्यंव्यर्थंवांछितंयासांतास्तथा ॥ १९ ॥ प्रभ्विति ॥ प्रभोःकार्यमनिष्पाद्याकृत्वासदःसंभावनैधितःसदसिसभायांसंभावनयाकार्यकरणेदक्षतयाएधितोवर्धितोऽक्षतविग्रहःसन्जीवन्सन्नित्यर्थः ॥ स्वामिनोऽग्रेकःस्थातुंशक्नुयान्नकोपीत्यर्थः ॥ २० ॥

किंचान्यच्चेति ॥ इदंशब्दार्थमेवाह ॥ प्रभुंविनापीतिसार्धेन ॥ २१ ॥ सद्भृत्यत्वंनामयथाशक्तिकार्यकारित्वम् ॥ २२ ॥ नाद्यापीतिस्कंदोक्तिः ॥ हेमहामुनेतदारभ्यतंकालमारभ्यजगत्त्रयंचरंत्योपियोगिन्योऽद्यापिकाशींविहायान्यत्रनैवतिष्ठंति ॥ यत्रकुत्रापिगत्वाकाश्यामेवागत्यतिष्ठंतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ पुनरपितासामेवचिंतितमाह ॥ प्राप्यापीतिपंचभिः ॥ तितिक्ष

अन्यच्चचिंतितंताभिर्योगिनीभिरिदंमुने ॥ प्रभुंविनापिजीवामोनतुकाशींविनापुनः ॥ २१ ॥ प्रभूरुष्टोपिसद्भृत्येजीविकामात्रहारकः ॥ काशीहरेत्कराद्भ्रष्टापुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ २२ ॥ नाद्यापिकाशींसंत्यज्यतदारभ्यमहामुने ॥ योगिन्योन्यत्रतिष्ठंतिचरंत्योपिजगत्त्रयम् ॥ २३ ॥ प्राप्यापिश्रीमतींकाशींयस्तितिक्षतिदुर्मतिः ॥ सएवप्रत्युतत्यक्तोधर्मकामार्थमुक्तिभिः ॥ २४ ॥ कःकाशींप्राप्यदुर्बुद्धिरपरत्रयियासति ॥ मोक्षनिक्षेपकलशींतुच्छश्रीकृतमानसः ॥ २५ ॥ विमुखोपीश्वरोस्माकंकाशीसेवनपुण्यतः ॥ संमुखोभवितापुण्यंकृतकृत्याःस्मतद्द्वयम् ॥ २६ ॥ दिनैःकतिपयैरेवसर्वज्ञोपिसमेष्यति ॥ विनाकाशींनरमतेयतोऽन्यत्रत्रिलोचनः ॥ २७ ॥ शंभोःशक्तिरियंकाशीकाचित्सर्वैरगोचरा ॥ शंभुरेवहिजानीयादेतस्याःपरमंसुखम् ॥ २८ ॥ इतिनिश्चित्यमनसिशंभोरानंदकानने ॥ अतिष्ठद्योगिनीवृंदंकयाचिन्माययावृतम् ॥ २९ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ इत्थंसमाकर्ण्यमुनिःपुनःपप्रच्छषण्मुखम् ॥ कानिकानिचनामानितासांतानिवदेश्वर ॥ ३० ॥ भजनाद्योगिनीनांचकाश्यांकिंजायतेफलम् ॥ कस्मिन्पर्वणिताःपूज्याःकथंपूज्याश्चतद्वद ॥ ३१ ॥ श्रुत्वेतिप्रश्नमौमेयोयोगिनीसंश्रयंततः ॥ प्रत्युवाचमुनेवह्निभूश्शृणोत्ववहितोभवान् ॥ ३२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ नामधेयानिवक्ष्यामियोगिनीनांघटोद्भव ॥ आकर्ण्ययानिपापानिक्षयंतिभविनांक्षणात् ॥ ३३ ॥

तित्यक्तुमिच्छति ॥ किंपुनर्यस्त्यजतित्यक्तवान्वायइति ॥ २४ ॥ मोक्षरूपस्यनिक्षेपस्यकलशीमाश्रयमित्यर्थः ॥ २५ ॥ विमुखोपीश्वरोयदास्माकंसंमुखोभवितातदावयंकृतकृत्याःस्मेत्यन्वयः ॥ कथंभूतईश्वरः ॥ पुण्यंपुण्यहेतुःपुण्यस्वरूपोवा ॥ २६ ॥ २७ ॥ कुतोनरमतेतत्राह ॥ शंभोरिति ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्थमितिश्लोकद्वयेनप्रश्नचतुष्टयम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सर्वेषांप्रश्नानांप्रत्युत्तरंप्रत्यभिज्ञापयतिभगवान्व्यासः ॥ श्रुत्वेति ॥ ३२ ॥ फलसहितंप्रथमप्रश्नप्रत्युत्तरंप्रतिजानातिस्कंदोनामधेयानीति ॥ क्षयंतिनश्यंति ॥ ३३ ॥

नामान्याह ॥ गजाननेत्यष्टभिः ॥ तत्रप्रचंडाचंडविक्रमेतिसविशेषणमेकंनाम ॥ तापनीशोषणीदृष्टिरितिनामद्वयम् ॥ तापनीदृष्टिःशोषणीदृष्टिरितिवा ॥ तापनीशोषण्यौदृष्टीयस्याः
सातापनीशोषणीदृष्टिरितिचैकंनाम ॥ तदाप्रचंडाचंडविक्रमेतिनामद्वयम् ॥ पूर्वस्मिन्पक्षेप्रतिश्लोकमष्टावष्टौनामानि ॥ अपरस्मिन्पक्षेचतुर्थश्लोकेनवनामानि ॥ सप्तमश्लोकेसप्तेतिवि

गजाननासिंहमुखीगृध्रास्याकाकतुंडिका ॥ उष्ट्रग्रीवाहयग्रीवावाराहीशरभानना ॥ ३४ ॥ उलूकिकाशिवारावामयूरीविकटानना ॥ अ
ष्टवक्राकोटराक्षीकुब्जाविकटलोचना ॥ ३५ ॥ शुष्कोदरीललज्जिह्वाश्वदंष्ट्रावानरानना ॥ ऋक्षाक्षीकेकराक्षीचबृहत्तुंडासुराप्रिया ॥ ३६ ॥
कपालहस्तारक्ताक्षीशुकीश्येनीकपोतिका ॥ पाशहस्तादंडहस्ताप्रचंडाचंडविक्रमा ॥ ३७ ॥ शिशुघ्नीपापहंत्रीचकालीरुधिरपायिनी ॥ वसा
धयागर्भभक्षाशवहस्तांत्रमालिनी ॥ ३८ ॥ स्थूलकेशीबृहत्कुक्षिःसर्पास्याप्रेतवाहना ॥ दंदशूककराक्रौंचीमृगशीर्षावृषानना ॥ ३९ ॥
व्यात्तास्याधूमनिःश्वासाव्योमैकचरणोर्ध्वदृक् ॥ तापनीशोषणीदृष्टिःकोटरीस्थूलनासिका ॥ ४० ॥ विद्युत्प्रभाबलाकास्यामार्जारीकट
पूतना ॥ अट्टाट्टहासाकामाक्षीमृगाक्षीमृगलोचना ॥ ४१ ॥ नामानीमानियोमर्त्यश्चतुःषष्टिंदिनेदिने ॥ जपेत्त्रिसंध्यंतस्येहदुष्टबाधाप्रशा
म्यति ॥ ४२ ॥ नडाकिन्योनशाकिन्योनकूश्मांडानराक्षसाः ॥ तस्यपीडांप्रकुर्वंतिनामानीमानियःपठेत् ॥ ४३ ॥ शिशूनांशांतिकारीणिगर्भ
शांतिकराणिच ॥ रणेराजकुलेवापिविवादेजयदान्यपि ॥ ४४ ॥ लभेदभीप्सितांसिद्धिंयोगिनीपीठसेवकः ॥ मंत्रांतराण्यपिजपंस्तत्पीठेसिद्धि
भाग्भवेत् ॥ ४५ ॥ बलिपूजोपहारैश्चधूपदीपसमर्पणैः ॥ क्षिप्रंप्रसन्नायोगिन्यःप्रयच्छेयुर्मनोरथान् ॥ ४६ ॥ शरत्कालेमहापूजांतत्रकृत्वा
विधानतः ॥ हवींषिहुत्वामंत्रज्ञोमहतींसिद्धिमाप्नुयात् ॥ ४७ ॥ आरभ्याश्वयुजःशुक्लांतिथिंप्रतिपदंशुभाम् ॥ पूजयेन्नवमींयावन्नरःश्रि
तितमाप्नुयात् ॥ ४८ ॥ कृष्णपक्षस्यभूतायामुपवासीनरोत्तमः ॥ तत्रजागरणंकृत्वामहतींसिद्धिमाप्नुयात् ॥ ४९ ॥

शेषः ॥ ३४ ॥ अष्टौअवयवावक्रायस्याःसातथा ॥ अष्टवक्रेतिक्वचित् ॥ कोटरेइवाक्षिणीयस्याःसातथा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वसाधयावसांधयतिपिबतीतिवसाधयामेदःपायि
नीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ दंदशूककरासर्पहस्तासर्पाकारहस्तेतिवा ॥ ३९ ॥ कोटरीकोटरवद्गभीरास्थूलोदरेत्यर्थः ॥ पुरुषोत्तमदेशेप्रसिद्धादेव्यामूर्तिविशेषरूपावा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ डाकि
न्यःशाकिन्यश्चदुष्टग्रहविशेषाः ॥ कूश्मांडागणविशेषाः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ भूतायांचतुर्दश्याम् ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ लघुकोलिप्रमाणतःसूक्ष्मबदरीफलप्रमाणेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांपंचचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥
षट्चत्वारिंशकेध्यायेसर्वपापैकनाशने ॥ लोलार्कमहिमातावद्वर्ण्यतेऽतिमनोहरः ॥ १ ॥ काशीस्थान्द्वादशादित्यान्वक्तुंप्रस्तावयति ॥ गतेऽथेति ॥ अंशुमालिनंसूर्यम् ॥ १ ॥ २ ॥
उद्वसेदुच्छिन्नंभवेत ॥ ३ ॥ एनःपापम् ॥ ४ ॥ असहैर्दुःसहैःकरैररश्मिभिः ॥ पक्षांतरेमूर्तिभेदेनकरैर्हस्तैः ॥५॥ कामक्रोधाविति ॥ यद्यस्मात्तत्रराजनितेप्रसिद्धेमत्सराहंकृतीतौकाम

प्रणवादिचतुर्थ्यंतैर्नामभिर्भक्तिमान्नरः ॥ प्रत्येकंहवनंकृत्वाशतमष्टोत्तरंनिशि ॥ ५० ॥ ससर्पिषागुग्गुलुनालघुकोलिप्रमाणतः॥ यांयां
सिद्धिमभीप्सेततांतांप्राप्नोतिमानवः॥५१॥ चैत्रकृष्णप्रतिपदितत्रयात्राप्रयत्नतः॥ क्षेत्रविघ्नप्रशांत्यर्थंकर्तव्यापुण्यकृज्जनैः॥५२॥ यात्रां
चसांवत्सरिकींयोनकुर्यादवज्ञया॥ तस्यविघ्नंप्रयच्छंतियोगिन्यःकाशिवासिनः ॥५३॥ अग्रेकृत्वास्थिताःसर्वास्ताःकाश्यांमणिकर्णिका
म्॥ तन्नमस्कारमात्रेणनरोविघ्नैर्नबाध्यते॥५४॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेचतुःषष्टियोगिन्यागमनंनामपंचचत्वारिंशोध्यायः॥४५॥
स्कंदउवाच॥ ॥ गतेथयोगिनीवृंदेदेवदेवोघटोद्भव॥काशीप्रवृत्तिजिज्ञासुःप्राहिणोदंशुमालिनम्॥१॥ ॥देवदेवउवाच॥ ॥सप्ताश्वत्वरितो
याहिपुरींवाराणसींशुभाम्॥ यत्रास्तिसदिवोदासोधर्ममूर्तिर्महीपतिः ॥ २ ॥ तस्यधर्मविरोधेनयथातत्क्षेत्रमुद्वसेत्॥ तथाकुरुष्वभोक्षिप्रं
मावमंस्थाश्चतंनृपम्॥ ३ ॥ धर्ममार्गप्रवृत्तस्यक्रियतेयावमानना॥ साभवेदात्मनोनूनंमहदेनश्चजायते ॥ ४॥ तवबुद्धिविकासेनच्यवते
चेत्सधर्मतः॥ तदासानगरीभानोत्वयोद्वास्याऽसहैःकरैः॥५॥ कामक्रोधौलोभमोहौमत्सराहंकृतीअपि॥ तेतत्रनभवेतांयत्तत्कालोपिनतं
जयेत्॥ ६ ॥ यावद्धर्मैस्थिराबुद्धिर्यावद्धर्मैस्थिरंमनः॥ तावद्विघ्नोदयःक्वास्तिविपद्यपिरवेनृषु॥ ७॥ सर्वेषामिहजंतूनांत्वंवेत्सिब्रध्नचेष्टितम्
अतएवजगच्चक्षुर्व्रजत्वंकार्यसिद्धये ॥ ८॥ रविरादायदेवाज्ञांमूर्तिमन्यांप्रकल्प्यच॥ नभोध्वगामहोरात्रंकाशीमभिमुखोऽभवत्॥ ९ ॥

क्रोधौतौलोभमोहौचनभवेतांनसंभवतइत्यर्थः ॥ तत्तस्मात्कालोपिनतंजयेदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ विपद्यपिआपत्कालेपि ॥ ७॥ ब्रध्नहेसूर्ययस्मात्त्वंसर्वेषांचेष्टितंवेत्स्यतएवजगच्चक्षुर्जग
त्प्रकाशकोधर्माधर्मबोधकइतिवाकार्यसिद्धयेव्रज ॥ ८ ॥ देवस्याज्ञांरविरादायनभोध्वानमाकाशमार्गंगच्छतीतिनभोध्वगामन्यांमूर्तिप्रकल्प्याहोरात्रंदिननक्तमभिव्याप्यकाशीम
भिमुखोऽभवत्काशींप्राप्तुंप्रवृत्तइत्यर्थः॥ ९ ॥

त्वरयाकाश्यभिमुखत्वेहेतुमाह ॥ मनसेति ॥ लोलःक्षुब्धआकुलइतियावत् ॥ आनंदितइतिवा ॥ नैकपादतांबहुपादतामित्यर्थः ॥ १० ॥ हंसत्वमिति ॥ तस्यसदासर्वदानभोध्वनी
नस्यनभोमार्गगामिनः सूर्यस्यहंसत्वं हंतिगच्छतीतिहंसस्तस्यभावोहंसत्वंसफलतामगात् फलवज्जातमित्यर्थः ॥ तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥ काशींप्रतियियासतोगंतुमिच्छतः ॥ ११ ॥
अथेत्यानंतर्यैमंगलेवा ॥ धर्मध्वस्तिंधर्मलोपम् ॥ १२ ॥ विभावसुःसूर्यः ॥ अवसरंछिद्रम् ॥ स्वधर्मिणिस्वधर्मनिष्ठे ॥ सुधर्मणीतिक्वचित् ॥ १३ ॥ नानारूपमेवदर्शयति ॥ कदाचि
दित्यादिना ॥ १४ ॥ दीनतांदरिद्रताम् ॥ १५ ॥ वेदबाह्यांपाषंडात्मिकाम् ॥ दृष्टःप्रत्ययोज्ञानंयस्यतद्दृष्टप्रत्ययंप्रत्यक्षज्ञानविषयमैहिकमेववस्तुजातम् ॥ चार्वाकाणांमतंस्थापयामासे

मनसातीवलोलोऽभूत्काशीदर्शनलालसः ॥ सहस्रचरणोप्यैच्छत्तदाखेनैकपादताम् ॥ १० ॥ हंसत्वंतस्यसूर्यस्यतदासफलतामगात् ॥ स
दानभोध्वनीनस्यकाशींप्रतियियासतः ॥ ११ ॥ अथकाशींसमासाद्यरविरंतर्बहिश्चरन् ॥ मनागपिनतद्रूपेधर्मध्वस्तिमवैक्षत ॥ १२ ॥ वि
भावसुर्वसन्काश्यांनानारूपेणवत्सरम् ॥ क्वचिन्नावसरंप्रापतत्रराज्ञिसुधर्मिणि ॥ १३ ॥ कदाचिदतिथिर्भूतोदुर्लभंप्रार्थयन्रविः ॥ नत
स्यराज्ञोविषयेदुर्लभंकिंचिदैक्षत ॥ १४ ॥ कदाचिद्याचकोजातोबहुदोपिकदाप्यभूत् ॥ कदाचिद्दीनतांप्राप्तःकदाचिद्धनकोप्यभूत् ॥ १५ ॥
वेदबाह्यांक्रियांचापिकदाचित्समत्यपादयत् ॥ कदाचित्स्थापयामासदृष्टप्रत्ययमैहिकम् ॥ १६ ॥ कदाचिज्जटिलोजातःकदाचिच्चदिगंबरः
सकदाचिज्जांगलिकोविषविद्याविशारदः ॥ १७ ॥ सर्वपाषंडधर्मज्ञःकदाचिद्ब्रह्मवाद्यभूत् ॥ ऐंद्रजालिकआसीच्चकदाचिद्भ्रामयन्जनान् ॥
॥ १८ ॥ नानाव्रतोपदेशैश्चकदाचित्सपतिव्रताः ॥ क्षोभयामासबहुशःसदृष्टांतकथानकैः ॥ १९ ॥ कापालिकव्रतधरःकदाचिच्चाभवद्द्विजः ॥
कदाचिदपिविज्ञानीधातुवादीकदाचन ॥ २० ॥ क्वचिद्विप्रःक्वचिद्राजपुत्रोवैश्योंत्यजःक्वचित् ॥ ब्रह्मचारीक्वचिद्भूद्गृहीवनचरःक्वचित् ॥ २१ ॥

त्यर्थः ॥ तथाचश्रूयते ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाइति ॥ १६ ॥ जटिलःपाशुपतोजटामात्रधारीवा ॥ जांगलिकोवैद्यविशेषः ॥ एतस्यैवार्थमाह ॥ विषविद्याविशारदइति ॥ १७ ॥ सर्वः
श्रीरुद्रस्तेननिर्मितः पाषंडधर्मोवेदविरुद्धशैवागमोक्तधर्मस्तंजानातीतिसर्वपाषंडधर्मज्ञः ॥ तथाचपाद्मे ॥ स्वागमैः कल्पितैस्त्वंचजनान्मद्विमुखान्कुर्वितिभगवद्वचनम् ॥ ब्रह्मवादीवेदवा
दी ॥ इंद्रजालंकुहकंतेनव्यवहरतीत्यैंद्रजालिकः ॥ १८ ॥ सदृष्टांतकथानकैर्दृष्टांतसहिताभिःकथाभिः ॥ १९ ॥ कापालिकःशैवविशेषोलोकेयोगीतिप्रसिद्धस्तद्व्रतधरः ॥ द्विजःपक्षी ॥
द्विजोब्राह्मणःसन्कापालिकव्रतधरइतिवा ॥ विज्ञानीब्रह्मज्ञानी ॥ धातुवादीस्वर्णादिसिद्धिवादी ॥ २० ॥ अथवाकदाचिदभवद्द्विजइत्येतत्प्रपंचयति ॥ क्वचिद्विप्रइतिसार्धपादेन ॥ २१ ॥

अभ्रामयद्भ्रामयामास ॥ २२ ॥ २३ ॥ चिंतयार्तःपीडितः ॥ २४ ॥ चिंतामेवाह ॥ मंदरमितिचतुर्भिः ॥ तत्तदा ॥ २५ ॥ उररीकृत्यस्वीकृत्य ॥ तस्यविश्वेश्वरस्यपुरःकथंतिष्ठेस्था
स्यामि ॥ २६ ओंकृत्यस्वीकृत्य ॥ अवहेलमवज्ञाम् ॥ चएवार्थे ॥ यामिचेतिसंबध्यते ॥ २७ ॥ पतंगतांशलभताम् ॥ २८ ॥ यस्मादेवंतत्तस्मादत्रैवस्थास्यामीति ॥ एवकारार्थ
मेवाह ॥ नत्यक्ष्यामीति ॥ २९ ॥ तर्हिकार्यानिवेदनेपापंस्यान्नेत्याह ॥ पुरइति ॥ कार्यरूपमर्थंकार्यार्थमगोचरयित्वाइहकाश्यांतिष्ठतोमेयत्पापंभाविभविष्यतितस्यपापस्यकाशी

यतिःकदाचिदितिसरूपैरभ्रामयज्जनान् ॥ सर्वविद्यासुकुशलःसर्वज्ञश्चाभवत्क्वचित् ॥ २२ ॥ इतिनानाविधैरूपैश्चरन्काश्यांग्रहेश्वरः ॥ नक
दापिजनेक्वापिच्छिद्रंप्रापकदाचन ॥ २३ ॥ ततोनिर्निंदचात्मानंचिंतार्तःकश्यपात्मजः ॥ धिक्परप्रेष्यतांयस्यांयशोलभ्येतनक्वचित् ॥ २४ ॥
मार्तंडउवाच ॥ ॥ मंदरंयदियाम्यद्यसद्यस्तत्कुद्ध्यतीश्वरः ॥ अनिष्पादितकार्यार्थेमयिसामान्यभृत्यवत् ॥ २५ ॥ कोपमप्युररीकृत्ययदि
यायांकथंचन ॥ कथंतिष्ठेपुरस्तस्यतर्हिवैमूढभृत्यवत् ॥ २६ ॥ अथोंकृत्यावहेलंवायामिचेच्चकथंचन ॥ क्रोधान्निरीक्षेत्र्यक्षोमांविषंपेयंत
दामया ॥ २७ ॥ हरकोपानलेनूनंयदियातःपतंगताम् ॥ पितामहोपिमांत्रातुंतदाशक्ष्यतिनस्फुटम् ॥ २८ ॥ स्थास्याम्यत्रैवतन्नित्यंनत्यक्ष्या
मिकदाचन ॥ क्षेत्रसंन्यासविधिनावाराणस्यांकृताश्रमः ॥ २९ ॥ पुरःपुरारेःकार्यार्थमनिवेद्येहतिष्ठतः ॥ यत्पापंभाविमेतस्यकाशीपापस्य
निष्कृतिः ॥ ३० ॥ अन्यान्यपिचपापानिमहांत्यल्पानियानिच ॥ क्षयंतितानिसर्वाणिकाशींप्रविशतांसताम् ॥ ३१ ॥ बुद्धिपूर्वंमयाचैतन्नपापं
समुपार्जितम् ॥ पुरारिणैवहिपुराऽऽशासिधर्मोहिरक्ष्यताम् ॥ ३२ ॥ धर्मोहिरक्षितोयेनदेहेसत्वरगत्वरे ॥ त्रैलोक्यंरक्षितंतेनकिंकामार्थैःसुर
क्षितैः ॥ ३३ ॥ रक्षणीयोयदिभवेत्कामःकामारिणाकथम् ॥ क्षणादनंगतांनीतोबहूनांसुखकार्यपि ॥ ३४ ॥ अर्थश्चेत्सर्वथारक्ष्यइतिकैश्चिदु
दाहृतम् ॥ तत्कथंनहरिश्चंद्रोऽरक्षत्कुशिकनंदने ॥ ३५ ॥

निष्कृतिःप्रायश्चित्तम् ॥ काशीवासइतिक्वचित्पाठः ॥ ३० ॥ नकेवलमेतस्यैवपापस्यकाशीनिष्कृतिःकिंत्वन्येषामपीत्याह ॥ अन्यान्यपीति ॥ सतामितिनप्रविशतांविशेषणंकिंतु
काशीप्रविष्टानांतथात्वात्तथोक्तम् ॥ ३१ ॥ किंच ॥ बुद्धीति ॥ आशासिशासितोहंकिंधर्मोहिरक्ष्यतामिति ॥ रक्षतेतिपाठेधर्मंरक्षतात्रिपुरारिणाधर्मोऽशासिरक्षितव्यइत्युक्तमित्य
र्थः ॥ ३२ ॥ धर्मरक्षणेनापिकिंतत्राह ॥ धर्मोहीति ॥ सुरक्षितैःशोभनप्रकारेणरक्षितैरपिकामार्थैःकिंनकिमपीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ कामार्थयोररक्षणाभावंतर्केणोपपादयति ॥ रक्षणीयइ
तिद्वयेन ॥ ३४ ॥ अरक्षदर्थमितिशेषः ॥ कुशिकनंदनेविश्वामित्रे ॥ ३५ ॥

एवंकामार्थयोररक्षणंतर्कैणोपपाद्यधर्मस्यरक्षणंसाधयति ॥ धर्मस्त्विति ॥ शिबिर्हिशरणागतकपोतत्राणायस्वमांसंददाविति भारतेप्रसिद्धम् ॥ दधीचिस्तुयाचकेभ्योदेवेभ्यःस्वास्थी
न्यददादिति च भागवते ॥ प्रभृतिप्रमुखशब्दाभ्यांकर्णजीमूतवाहनादयोगृह्यंते ॥ तथाचश्रूयते ॥ त्वचंकर्णःशिबिर्मांसंजीवंजीमूतवाहनः ददौदधीचिरस्थीनि किंनदेयंमहात्मनामिति
॥ ३६ ॥ नन्वेवमपिरुद्रस्यरोषादनिष्टंभविष्यतितत्राहायमिति ॥ ३७ ॥ ननुतथाप्येतावतानिर्बंधेनालमित्याशंक्यकाशीमाहात्म्यंवर्णयन्काशींप्राप्यप्राणिमात्रस्यगमनाभावंद्रढय

धर्मस्तुरक्षितःसर्वैरपिदेहव्ययेनच ॥ शिबिप्रभृतिभूपालैर्दधीचिप्रमुखैर्द्विजैः ॥ ३६ ॥ अयमेवहिवैधर्मःकाशीसेवनसंभवः ॥ रुषितादपिरु
द्रान्मांरक्षिष्यतिनसंशयः ॥ ३७ ॥ अवाप्यकाशींदुष्प्रापांकोजहातिसचेतनः ॥ रत्नंकरस्थमुत्सृज्यकःकाचंसंजिघृक्षति ॥ ३८ ॥ वाराणसीं
समुत्सृज्ययस्त्वन्यत्रयियासति ॥ हत्वानिधानंपादेनसोर्थमिच्छतिभिक्षया ॥ ३९ ॥ पुत्रमित्रकलत्राणिक्षेत्राणिचधनानिच ॥ प्रतिजन्मेह
लभ्यंतेकाश्येकानैवलभ्यते ॥ ४० ॥ येनलब्धापुरीकाशीत्रैलोक्योद्धरणक्षमा ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यदुष्प्रापंतेनलब्धंमहासुखम् ॥ ४१ ॥ कुपितो
पिहिमेरुद्रस्तेजोहानिंविधास्यति ॥ काश्यांचलप्स्येतत्तेजोयद्वैस्वात्मावबोधजम् ॥ ४२ ॥ इतराणीहतेजांसिभासंतेतावदेवहि ॥ खद्योता
भानियावन्नोजृंभतेकाशिजंमहः ॥ ४३ ॥ इतिकाशीप्रभावज्ञोजगच्चक्षुस्तमोनुदः ॥ कृत्वाद्वादशधात्मानंकाशीपुर्यांव्यवस्थितः ॥ ४४ ॥
लोलार्कउत्तरार्कश्चसांबादित्यस्तथैवच ॥ चतुर्थोद्रुपदादित्योमयूखादित्यएवच ॥ ४५ ॥ खखोल्कश्चारुणादित्योवृद्धकेशवसंज्ञकौ ॥ दश
मोविमलादित्योगंगादित्यस्तथैवच ॥ ४६ ॥ द्वादशश्चयमादित्यःकाशिपुर्यांघटोद्भव ॥ तमोऽधिकेभ्योदुष्टेभ्यःक्षेत्रंरक्षंत्यमीसदा ॥ ४७ ॥
तस्यार्कस्यमनोलोलंयदासीत्काशिदर्शने ॥ अतोलोलार्कइत्याख्याकाश्यांजाताविवस्वतः ॥ ४८ ॥ लोलार्कस्त्वसिसंभेदेदक्षिणस्यांदिशि
स्थितः ॥ योगक्षेमंसदाकुर्यात्काशीवासिजनस्यच ॥ ४९ ॥

ति ॥ अवाप्येतिचतुर्भिः ॥ संजिघृक्षतिग्रहीतुमिच्छति ॥ ३८ ॥ यियासतिगंतुमि
च्छति ॥ किंपुनर्योगतइतिभावः ॥ निधानंनिधिम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अनिष्टंस्वीकृत्यापिगमनाभावमाह ॥ कुपितइतिद्वाभ्याम् ॥ स्वात्मावबोधजंस्वस्यआत्मनाआत्मत्वेनेति
यावत् योऽवबोधोज्ञानंतस्माज्जातं स्वस्यात्मनोयोऽवबोधोनित्यशुद्धमुक्तस्वरूपत्वेनज्ञानंतस्माज्जातमितिवा ॥ ४२ ॥ खद्योताभानि रात्रौप्रकाशमानःक्षुद्रकीटविशेषःखद्योतोजुनी
तिगौडेप्रसिद्धस्तत्सदृशानि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ तमोधिकेभ्यआत्यंतिकतामसेभ्यः ॥ ४७ ॥ लोलार्कनामनिर्वक्ति ॥ तस्यार्कस्येति ॥ लोलमानंदितम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ षष्ठ्यर्केषष्ठ्यायुक्तेऽर्कदिने ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ लोलार्कसंगमेलोलार्कसमीपसंगमोलोलार्केणवासंगमःलोलार्कसंगमस्तस्मिन् ॥ लोलार्कसंभवइतिपाठेलोलार्कस्यसंभवो
यस्मिन्संगमेतस्मिन्नित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ रथसप्तम्यांमाघशुक्लसप्तम्याम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ पामाविर्चर्चिकयोरवांतरभेदः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ आप्येतआप्यते ॥ ६१ ॥

मार्गशीर्षस्यसप्तम्यांषष्ठ्यांवारविवासरे ॥ विधायवार्षिकींयात्रांनरःपापैःप्रमुच्यते ॥ ५० ॥ कृतानियानिपापानिनरैःसंवत्सरावधि ॥ नश्यं
तिक्षणतस्तानिषष्ठ्यर्केलोलदर्शनात् ॥ ५१ ॥ नरःस्नात्वासिसंभेदेसंतर्प्यपितृदेवताः ॥ श्राद्धंविधायविधिनापित्रानृण्यमवाप्नुयात् ॥ ५२ ॥
लोलार्कसंगमेस्नात्वादानंहोमंसुरार्चनम् ॥ यत्किंचित्क्रियतेकर्मतदानंत्यायकल्पते ॥ ५३ ॥ सूर्योपरागेलोलार्केस्नानदानादिकाःक्रियाः ॥
कुरुक्षेत्राद्दशगुणाभवंतीहनसंशयः ॥ ५४ ॥ लोलार्केरथसप्तम्यांस्नात्वागंगासिसंगमे ॥ सप्तजन्मकृतैःपापैर्मुक्तोभवतितत्क्षणात् ॥ ५५ ॥
प्रत्यर्कवारंलोलार्कंयःपश्यतिशुचिव्रतः ॥ नतस्यदुःखंलोकेस्मिन्कदाचित्संभविष्यति ॥ ५६ ॥ नतस्यदुःखंनोपामानदद्रुर्नविचर्चिका ॥ लो
लार्कमर्कंयःपश्येत्तत्पादोदकसेवकः ॥ ५७ ॥ वाराणस्यामुषित्वापियोलोलार्कंनसेवते ॥ सेवंतेतंनरंनूनंक्लेशाःक्षुद्व्याधिसंभवाः ॥ ५८ ॥ सर्वे
षांकाशितीर्थानांलोलार्कःप्रथमंशिरः ॥ ततोऽगान्यन्यतीर्थानितज्जलप्लावितानिहि ॥ ५९ ॥ तीर्थांतराणिसर्वाणिभूमीवलयगान्यपि ॥ अ
सिसंभेदतीर्थस्यकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ ६० ॥ सर्वेषामेवतीर्थानांस्नानाद्यल्लभ्यतेफलम् ॥ तत्फलंसम्यगाप्येतनरैर्गंगासिसंगमे ॥ ६१ ॥
नार्थवादोयमुदितःस्तुतिवादोनवैमुने ॥ सत्यंयथार्थवादोयंश्रद्धेयःसद्भिरादरात् ॥ ६२ ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षाद्यत्रस्वर्गतरंगिणी ॥ मिथ्या
तत्रानुमन्यंतेतार्किकाश्चानुसूयकाः ॥ ६३ ॥ उदाहरंतियेमूढाःकुतर्कबलदर्पिताः ॥ काश्यांसर्वेर्थवादोयंतेविट्कीटायुगेयुगे ॥ ६४ ॥ कस्य
चित्काशितीर्थस्यमहिम्नोमहतस्तुलाम् ॥ नाधिरोहेन्मुनेनूनमपित्रैलोक्यमंडपः ॥ ६५ ॥

नन्वादित्योवैयूपोयजमानःप्रस्तरइत्यादिवदर्थवादोभविष्यतिनेत्याह ॥ नार्थवादोयमिति ॥ यथाऽयमर्थवादोनभवतितथापूर्वमेवव्याख्यातमिति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अर्थवादवक्तॄणां
दोषंस्वयमेवाह ॥ उदाहरंतीति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

---

१ जपंदानमित्यपिपाठः

॥ ६६॥ किंच तस्यांदिशिदुष्टानांप्रवेशोप्यत्रनास्तीत्याह ॥ लोलार्केति ॥ लोलार्कस्यकरैरश्मिभिर्निष्टप्तादग्धाअसिर्नदीतस्याधारयाप्रवाहेणविखंडितागतिवैकल्यंप्रापिताःमहामला
अपिकाशीस्थद्वेषिणोवानविशेयुर्नप्रविशंतीतिपक्षांतरेलोलार्काणांतत्सदृशानांतेजस्विनांशूराणांकरैर्हस्तैर्निष्टप्तानितरांताडितास्तेषामेवासिधारयाखड्गधारयाविखंडिताविशेषेणखं
डिताःखड्गच्छेदंप्रापितायथानविशंतीतिशब्दश्लेषालंकारोयम् ॥ ६७॥ ६८॥ ॥ इतिश्रीरामानंदविरचितायांकाशीखंडटीकायांषट्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४६ ॥ चत्वारिंशेथसप्तो

नास्तिकावेदबाह्याश्चशिश्नोदरपरायणाः॥ अंत्यजाताश्चयेतेषांपुरःकाशीनवर्ण्यताम्॥६६॥ लोलार्ककरनिष्टप्ताअसिधारविखंडिताः॥
काश्यांदक्षिणदिग्भागेनविशेयुर्महामलाः[1]॥६७॥महिमानमिमंश्रुत्वालोलार्कस्यनरोत्तमः॥नदुःखीजायतेक्वापिसंसारेदुःखसागरे॥६८॥
इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेलोलार्कवर्णनंनामषट्चत्वारिंशोध्यायः॥४६॥ ॥४७॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥अथोत्तरस्यामाशायांकुंडम
र्काख्यमुत्तमम्॥तत्रनाम्नोत्तरार्केणरश्मिमालीव्यवस्थितः॥ १ ॥ तापयन्दुःखसंघातंसाधूनाप्याययन्रविः॥उत्तरार्कोमहातेजाःकाशीं
रक्षतिसर्वदा ॥ २ ॥ तत्रेतिहासोयोवृत्तस्तंनिशामयसुव्रत ॥ विप्रःप्रियव्रतोनामकश्चिदात्रेयवंशजः ॥ ३ ॥ आसीत्काश्यांशुभाचारःसदा
तिथिजनप्रियः॥ भार्याशुभव्रतातस्यबभूवातिमनोहरा ॥ ४ ॥ भर्तृशुश्रूषणरतागृहकर्मसुपेशला ॥ तस्यांसजनयामासकन्यामेकांसुल
क्षणाम्॥५॥ मूलर्क्षप्रथमेपादेतथाकेंद्रेबृहस्पतौ॥ववृधेसागृहेपित्रोःशुक्लपक्षेयथाशशी ॥ ६ ॥ सुरूपाविनयाचारापित्रोश्चप्रियकारि
णी॥ अतीवनिपुणाजातागृहोपस्करमार्जने॥७॥यथायथासमैधिष्टसाकन्यापितृमंदिरे॥तथातथापितुस्तस्याश्चितासंववृधेतराम्॥८॥
कस्मैदेयावराकन्यासुरम्येयंसुलक्षणा॥ अस्याअनुगुणोलभ्यःक्कमयावरउत्तमः॥ ९ ॥

र्ध्वेध्यायेपरमपावने ॥ उत्तरार्कस्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेऽतिमनोहरम्॥१॥लोलार्कउत्तरार्कश्चेत्यादिनाद्वादशादित्याउपक्षिप्तास्तत्रलोलार्कस्यसंभवंमाहात्म्यंचोक्त्वोत्तरार्कस्यापितआह ॥
अथेति ॥ रश्मिमालीसूर्यः ॥१॥ तस्यकृत्यमाह ॥ तापयन्निति ॥२॥३॥ शुभव्रतानाम्ना ॥ ४ ॥ सुलक्षणांनाम्ना ॥५॥ मूलर्क्षस्यमूलनक्षत्रस्यप्रथमेपादेतथाबृहस्पतौकेंद्रेलग्नचतुर्थ
दशमसप्तमान्यतमस्मिन्राशौस्थितेसति ॥ ६ ॥ ७ ॥ समैधिष्टअवर्धत ॥ ८ ॥ ९ ॥

---

[1] महाबलाइत्यपिक्वचित्पाठः

कस्मैदत्तासतीयंसुखंलभेत् ॥ दत्वासुखंलभइतिक्वचित् ॥ १० ॥ ११ ॥ तन्मूलर्क्षविपाकेनकन्यायामूलनक्षत्रफलेन ॥ तत्तदेतिवा ॥ पंचतांमरणम् ॥ १२ ॥ पतिमन्वगाद्दत्ताग्नि पतिदेहमनुस्वयमग्नौविवेशेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अनुगमनेहेतुमाह ॥ धर्मोयमिति ॥ १४ ॥ पत्यासहैवस्थातव्यमित्यत्रापिहेतुमाह ॥ नापत्यमिति ॥ १५ ॥ और्ध्वदैहिकम् ॥ द्वादशा

कुलेनवयसाचापिशीलेनापिश्रुतेनच ॥ रूपेणार्थेनसंयुक्तःकस्मैदत्तासुखंलभेत् ॥ १० ॥ इतिचिंतयतस्तस्यज्वरोभूदतिदारुणः ॥ यश्चिंताख्योज्वरःपुंसामौषधैर्नापिशाम्यति ॥ ११ ॥ तन्मूलर्क्षविपाकेनचिंताख्येनज्वरेणच ॥ सविप्रःपंचतांप्राप्तस्त्यक्त्वासर्वंगृहादिकम् ॥ १२ ॥ पितर्युपरतेतस्याःकन्यायाःसाजनन्यपि ॥ शुभ्रव्रतापरित्यज्यतांकन्यांपतिमन्वगात् ॥ १३ ॥ धर्मोयंसहचारिण्याजीवताजीवतापिवा ॥ पत्यासहैवस्थातव्यंपतिव्रतयुजासदा ॥ १४ ॥ नापत्यंपातिनोमातानपितानैवबांधवा ॥ पत्युश्चरणशुश्रूषापायाद्वैकेवलंस्त्रियम् ॥ १५ ॥ सुलक्षणापिदुःखार्तापित्रोःपंचत्वमाप्तयोः ॥ और्ध्वदैहिकमापाद्यदशाहंविनिवर्त्यच ॥ १६ ॥ चिंतामवापमहतीमनाथादैन्यमागता ॥ कथमेकाकिनीपित्रामात्राहीनाभवांबुधेः ॥ १७ ॥ दुस्तरंपारमाप्स्यामिस्त्रीत्वंसर्वाभिभावियत् ॥ नकस्मैचिद्वरायाहंपितृभ्यांप्रतिपादिता ॥ १८ ॥ तददत्ताकथंस्वैरमहमन्यंवरंवृणे ॥ वृतोपिनकुलीनश्चेद्गुणवान्नचशीलवान् ॥ १९ ॥ स्वाधीनोपिनतत्तेनवृतेनापिहिकिंभवेत् ॥ इतिसंचिंतयंतीसारूपौदार्यगुणान्विता ॥ २० ॥ युवभिर्बहुभिर्नित्यंप्रार्थितापिमुहुर्मुहुः ॥ नकस्यापिददौबालाप्रवेशंनिजमानसे ॥ २१ ॥ पित्रोरुपरतिंदृष्ट्वावात्सल्यंचतथाविधम् ॥ निनिंदबहुधात्मानंसंसारंचनिनिंदह ॥ २२ ॥ याभ्यामुत्पादिताचाहंयाभ्यांचपरिपालिता ॥ पितरौकुत्रतौयातौदेहिनोधिगनित्यताम् ॥ २३ ॥ अहोदेहोप्यहोंगत्वंयथापित्रोःपुरोमम ॥ इतिनिश्चित्यसाबालाविजितेंद्रियमानसा ॥ २४ ॥ ब्रह्मचर्यंदृढंकृत्वातपउग्रंचचारह ॥ उत्तरार्कस्यदेवस्यसमीपेस्थिरमानसा ॥ २५ ॥

हपिंडादि ॥ १६ ॥ १७ ॥ सर्वैरभिभवितुंशीलंयस्यतत्सर्वाभिभावि ॥ १८ ॥ गुणवान्नचेदित्यनुषज्यते ॥ १९ ॥ तत्तदा ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ देहिनोधिगनित्यतांदेहिनोजीवस्यानित्यनांप्रतिधिगस्त्वित्यर्थः ॥ २३ ॥ अहोइति ॥ अहोखेदे ॥ खेदातिशयार्थावीप्सा ॥ यथाममपुरोऽग्रतःपित्रोरंगत्वंत्वप्रत्ययोऽत्राविवक्षितः ॥ अंगमित्यर्थः ॥ तथाममापिदेहोविनाशीत्यर्थः ॥ अयंदेहोप्यहोगंतेतिपाठेस्पष्टएवार्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ पंचषासुपंचसुषट्सुवासमासुसंवत्सरेषु ॥ २८ ॥ २९ ॥ करुणाआत्मनियस्यास्तयादयास्वरूपयेतिवा ॥ यादेवीसर्वभूतेषुदयारूपेणसंस्थितेत्युक्तेः ॥ करुणायुक्ता

तस्यांतपस्यमानायामेकाच्छागीलघीयसी ॥ तत्रप्रत्यहमागत्यतिष्ठेत्तत्पुरतोऽचला ॥ २६ ॥ तृणपर्णादिकंकिंचित्सायमभ्यवहृत्यसा ॥ तत्कुंडपीतपानीयास्वस्वामिसदनंव्रजेत् ॥ २७ ॥ ततइत्थंव्यतीतासुपंचषासुसमासुच ॥ लीलयाविचरन्देवस्तत्रदेव्यासहागतः ॥ २८ ॥ सन्निधावुत्तरार्कस्यतपस्यंतींसुलक्षणाम् ॥ स्थाणुवन्निश्चलांस्थाणुरद्राक्षीत्तपसाकृशाम् ॥ २९ ॥ ततोगिरिजयाशंभुर्विज्ञप्तःकरुणात्मना वरेणानुगृहाणेमांबंधुहीनांसुमध्यमाम् ॥ ३० ॥ शर्वाणीगिरमाकर्ण्यततःशर्वःकृपानिधिः ॥ समाधिमीलिताक्षींतामुवाचवरदोहरः ॥ ३१ ॥ सुलक्षणेप्रसन्नोस्मिवरंवरयसुव्रते ॥ चिरंखिन्नासितपसाकस्तेऽस्तीहमनोरथः ॥ ३२ ॥ सापिशंभोर्गीरंश्रुत्वामुखपीयूषवर्षिणीम् ॥ महासंतापशमनींलोचनेउदमीलयत् ॥ ३३ ॥ त्र्यक्षंप्रत्यक्षमावीक्ष्यवरदानोन्मुखंपुरः ॥ देवींचवामभागस्थांप्रणनामकृतांजलिः ॥ ३४ ॥ किंवृणेयावदित्थंसाचिंतयेच्चारुमध्यमा ॥ तावत्तयानिरैक्षिष्टवराकीवर्करीपुरः ॥ ३५ ॥ आत्मार्थंजीवलोकेस्मिन्कोनजीवति मानवः ॥ परंपरोपकारार्थंयोजीवतिसजीवति ॥ ३६ ॥ अनयामत्तपोवृत्तिसाक्षिण्याबह्वनेहसम् ॥ असेव्यहंतदेतस्यैवरयामिजगत्पतिम् ॥ ३७ ॥ परामृश्यमनस्येतत्प्राहत्र्यक्षंसुलक्षणा ॥ कृपानिधेमहादेवयदिदेयोवरोमम ॥ ३८ ॥ अजशावीवराक्येषातर्हिंप्रागनुगृह्यताम् ॥ वक्तुंपशुत्वान्नोवेत्तिकिंचिन्मद्भक्तिपेशला ॥ ३९ ॥ इतिवाचंनिशम्येशःपरोपकृतिशालिनीम् ॥ सुलक्षणायांनितरांतुतोषप्रणतार्तिहा ॥ ४० ॥ देवदेवस्ततःप्राहदेविपश्यगिरींद्रजे ॥ साधूनामीदृशीबुद्धिःपरोपकरणोर्जिता ॥ ४१ ॥ तेधन्याःसर्वलोकेषुसर्वधर्माश्रयाश्चते ॥ यतंतेसर्वभावेनपरोपकरणायये ॥ ४२ ॥

त्मनेतिव्यधिकरणंवा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मुखपीयूषवर्षिणींआस्यामृतस्राविणीम् ॥ उदमीलयत्व्यकासयत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ निरैक्षिष्टदृष्टा ॥ वराकीतुच्छा ॥ वर्करीच्छागी ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ बह्वनेहसंबहुकालम् ॥ असेविसेविता ॥ अहंसुलक्षणा ॥ तत्तस्मात् ॥ एतस्यैएतदर्थम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अजशावीच्छागसुता ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

---

१ उपरिइतिशेषः

॥४३॥ अनुग्रहकर्मणिअनुकूलकार्येयोग्या ॥ अस्यैसुलक्षणायै ॥४४॥ शुभायोद्यमोयस्याःसाशुभोद्यमा ॥ ४५ ॥ जयतिसर्वोत्कर्षेणतिष्ठतीतिजया ॥ विशेषेणजयतिविजया ॥ अन्यासामपियथायथंनामनिर्वचनंज्ञेयम् ॥४६॥ ४७॥ ४८॥४९॥ ५०॥ ५१॥ समयामांमत्समीपे ॥ चंचच्चामरधारिणीस्फुरद्वालव्यजनहस्ता ॥ ५२ ॥ एषापिवर्करीतिसंबंधः ॥

संचयाःसर्ववस्तूनांचिरंतिष्ठंतिनोक्वचित् ॥ सुचिरंतिष्ठतेचैकंपरोपकरणंप्रिये ॥ ४३ ॥ धन्यासुलक्षणाचैषायोग्याऽनुग्रहकर्मणि॥ ब्रूहिदेविवरोदयःकोऽस्यैच्छाग्यैचकःप्रिये॥ ४४ ॥ ॥श्रीदेव्युवाच ॥ ॥ सर्वस्त्रष्टिकृतांकर्तःसर्वज्ञप्रणतार्तिहन् ॥ सुलक्षणाशुभाचारासखीमेस्तुशुभोद्यमा॥ ४५॥ यथाजयाचविजयायथाचैवजयंतिका ॥ शुभानंदासुनंदाचकौमुदीचयथोर्मिला ॥ ४६ ॥ यथाचंपकमालाचयथामलयवासिनी॥ कर्पूरलतिकायद्वद्गंधधारायथाशुभा॥ ४७॥ अशोकाचविशोकाचयथामलयगंधिनी॥ यथाचंदननिःश्वासायथाम्रगमदोत्तमा॥ ४८॥ यथाच्चकोकिलालापायथामधुरभाषिणी ॥ गद्यपद्यनिधिर्यद्वदनुक्तज्ञायथाचसा ॥ ४९॥ दृगंचलेंगितज्ञाचयथाकृतमनोरथा॥ गानचित्तहरायद्वत्तथास्त्वेषासुलक्षणा ॥ ५० ॥ अतिप्रियाभवित्रीमेयद्वालब्रह्मचारिणी॥ अनेनैवशरीरेणदिव्यावयवभूषणा॥ ५१ ॥ दिव्यांबरादिव्यगंधादिव्यज्ञानसमन्विता॥ समयामांसदैवास्तांचंचच्चामरधारिणी॥ ५२॥ एषापिकाशिराजस्यकुमार्यस्त्विहवर्करी ॥ अत्रैवभोगान्संप्राप्यमुक्तिंप्राप्स्यत्यनुत्तमाम्॥ ५३॥ अनयात्वर्ककुंडेस्मिन्पुष्येमासिरवेर्दिने॥ स्नातंत्वनुदितेसूर्येशीतादक्षुब्धचित्तया॥ ५४॥ राजपुत्रीततःपुण्यादस्त्वेषाशुभलोचना॥ वरदानप्रभावेणतवविश्वेश्वरप्रभो ॥ ५५ ॥ वर्करीकुंडमित्याख्यात्वर्ककुंडस्यजायताम्॥ एतस्याःप्रतिमापूज्याभविष्यत्यत्रमानवैः॥५६ ॥ उत्तरार्कस्यदेवस्यपुष्येमासिरवेर्दिने॥ कार्यासांवत्सरीयात्रानतैःकाशीफलेप्सुभिः॥ ५७॥ मृडान्याभिहितंसर्वंकृत्वैतद्विश्वगोविभुः॥ विश्वनाथोविवेशाथप्रासादंस्वमतर्कितः॥ ५८॥

इहकाश्याम् ॥ अत्रैवकाश्यामेवेतिशब्देनेश्वरीच्छयाभगवतईश्वरस्यवरदानाच्चकाश्यांमृतायाअपिवर्कर्यादेहसंबंधइतिद्योत्यते ॥ नघ्नघटितघटनापटीयस्यास्तस्याःकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुंसमर्थस्यतस्यचनकिमप्यशक्यमितिभावः ॥ केनचिन्निमित्तेनक्षेत्राद्वहिर्निःसृत्यमृतासत्यत्रोत्पन्नेतिवाज्ञेयम् ॥ ५३ ॥ अक्षुब्धचित्तयास्थिरांतःकरणया ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ वर्करीकुंडमिति ॥ तुशब्देनकुंडांतरादस्यकुंडस्याधिक्यंद्योत्यते ॥ एतस्याःवर्कर्याः ॥ ५६ ॥ नतैर्नम्रैर्भक्तैरितियावत् ॥ नरैरितिवापाठः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥५९॥ श्रुत्वेति ॥ एतदध्यायद्वयेनोक्तम् ॥ लोलार्कस्यात्रकथनंश्रवणफलख्यापनाय॥६०॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायांसप्तचत्वारिंशोध्यायः॥४७॥ ॥ छ ॥
अष्टाधिकेथचत्वारिंशकेध्यायेमनोरमे ॥ सांबादित्यस्यमहिमावर्ण्यतेतिस्फुटःशुभः॥१॥ सांबादित्योत्पत्तिंवक्तुंश्रोतॄनभिमुखीकुर्वन्नुपोद्घातंरचयति ॥ शृणुष्वेति ॥ आत्मनेपदमार्षम्॥
श्लोकचतुष्टयंवाक्यम् ॥ द्वारवत्यांस्वयंकृष्णःसदानंदरूपोदेवक्यांवसुदेवतःसकाशाद्वासुदेवनामाजगद्धामजगतामाश्रयआविरासीत्तस्यसाशीतिलक्षंअशीत्यासहलक्षंसाशीतिलक्षंकुमाराआसन्नित्यन्वयः ॥
एकषष्टिसहस्रंचान्यद्बोद्धव्यम् ॥ किमर्थमाविरासीत्तदाह ॥ दानवानामिति ॥१॥२॥ कुमारान्विशिनष्टि ॥ स्वर्गेपीतिसार्धेन ॥३॥४॥ यस्यांद्वारकायां

स्कंदउवाच ॥ ॥ लोलार्कस्यचमाहात्म्यमुत्तरार्कस्यचद्विज ॥ कथितंतेमहाभागसांबादित्यंनिशामय ॥ ५९ ॥ श्रुत्वैतत्पुण्यमाख्यानं
शुभंलोलोत्तरार्कयोः॥ व्याधिभिर्नाभिभूयेतनदारिद्र्येणबाध्यते ॥ ६० ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेउत्तरार्कवर्णनंनामसप्तचत्वारिंशोध्यायः॥४७॥
॥ छ॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥शृणुष्वमैत्रावरुणेद्वारवत्यांयदूद्वहः॥ दानवानांवधार्थायभुवोभारापनुत्तये ॥ १ ॥
आविरासीत्स्वयंकृष्णःकृष्णवर्त्मप्रतापवान् ॥ वासुदेवोजगद्धामदेवक्यांवसुदेवतः ॥ २ ॥ साशीतिलक्षंतस्यासन्कुमाराअर्कवर्चसः ॥
स्वर्गेपितादृशाबालाःसुशीलानहिकुंभज ॥ ३ ॥ अतीवरूपसंपन्नाअतीवसुमहाबलाः ॥ अतीवशस्त्रशास्त्रज्ञाअतीवशुभलक्षणाः ॥ ४ ॥
तांद्रष्टुंमानसःपुत्रोब्रह्मणस्तपसांनिधिः ॥ कृतवल्कलकौपीनोधृतकृष्णाजिनांबरः॥ ५॥ गृहीतब्रह्मदंडश्चत्रिवृन्मौंजीसुमेखलः॥ उरस्थलस्थं
तुलसीमालयासमलंकृतः ॥ ६ ॥ गोपीचंदननिर्यासलसदंगविलेपनः ॥ तपसाकृशसर्वांगोमूर्तोज्ज्वलनवज्ज्वलन् ॥ ७॥ आजगामांबरचरो
नारदोद्वारकांपुरीम्॥ विश्वकर्मविनिर्माणांजितस्वर्गपुरीश्रियम्॥८॥

आविरासीत्तांद्वारकांद्रष्टुंनारदआजगामेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ तानितिपाठेतान्बालकान्द्रष्टुमित्यर्थः ॥ नारदंविशिनष्टि ॥ मानसःपुत्रोब्रह्मणइत्यादिना ॥ तपसांनिधिराश्रयः ॥ कृतंवल्कलेन
कौपीनंयेनसः ॥ कृतंकृष्णाजिनमेवांबरंयेनसः ॥ ५ ॥ गृहीतोब्रह्मदंडोब्रह्मचारियोग्योदंडोयेनसः ॥ त्रिवृत्त्रिगुणितामौंजीमुंजनिर्मितामेखलायस्यसः ॥ उरस्थलेउरस्थलेनवालसंती
यातुलसीमालातयासमलंकृतः ॥ उरस्थलस्थेतिक्वचित्पाठः ॥ लसज्जलस्थेतिपाठेलसंतीयाजलस्थाऽऽर्द्रातुलसीमालातयेत्यर्थः ॥ ६ ॥ गोपीचंदननिर्यासेनरसेनगोपीचंदननिर्यासएवा
सदंगविलेपनंयस्यसः ॥ मूर्तश्चासावुत्कृष्टोज्वलनश्चेतिमूर्तोज्ज्वलनस्तद्वत् ॥ मूर्तोज्ज्वलनवदितिपाठेतद्धितार्थोपसर्जनस्यापिज्वलनस्यमूर्तइतिविशेषणंच्छांदसम् ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥९॥१०॥११॥ उपवेशयदुपावेशयत् ॥ अडभावआर्षः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवश्यमिति ॥ हेयशोदानंदवर्धनअत्रांतःपुरेकिंचिदस्तिकिंतुप्रायशस्तन्नघटते ॥ अथवास्त्रियामसंभाव्यं
नापितुसर्वसंभाव्यमित्यर्थः ॥ १४ ॥ किंचिच्छब्दोक्तमेवदर्शयति ॥ यूनामितिद्वयेन ॥ इवैवार्थे ॥ शोभनरूपवानेवेत्यर्थः ॥ सरूपवानितिपाठेससांबः ॥१५ ॥ विषमेषुःकामस्तेनमो
हिताः ॥ १६ ॥ एवंसामान्येनोक्तंविशेषतोभिनयेनदर्शयति ॥ बल्लव्योत्रनार्यः ॥ अतएवगोपालस्तवराजेबल्लवीनंदनमित्यत्रवल्लभामित्यपिकेचनपठंति ॥ अथवागोपवेषधारित्वाद्ब

तंदृष्ट्वानारदंसर्वेविनम्रतरकंधराः ॥ प्रबद्धमूर्धांजलयःप्रणेमुर्वृष्णिनंदनाः ॥ ९ ॥ सांबःस्वरूपसौंदर्यगर्वसर्वस्वमोहितः ॥ नननाममुनिं
तत्रहसंस्तद्रूपसंपदम् ॥ १० ॥ सांबस्यतमभिप्रायंविज्ञायसमहामुनिः ॥ विवेशसुमहारम्यंनारदःकृष्णमंदिरम् ॥ ११ ॥ कृष्णोथदृष्ट्वाऽऽ
गच्छंतंप्रत्युद्गम्यचनारदम् ॥ मधुपर्केणसंपूज्यस्वासनेचोपवेशयत् ॥ १२ ॥ कृत्वाकथाविचित्रार्थास्ततएकांतवर्तिनः ॥ कृष्णस्यकर्णेऽकथ
यन्नारदःसांबचेष्टितम् ॥ १३ ॥ अवश्यंकिंचिदत्राऽस्तियशोदानंदवर्धन ॥ प्रायशस्तन्नघटतेऽसंभाव्यंनाथवास्त्रियाम् ॥ १४ ॥ यूनांत्रिभु
वनस्थानांसांबोऽतीवसुरूपवान् ॥ स्वभावचंचलाक्षीणांचेतोवृत्तिःसुचंचला ॥ १५ ॥ अपेक्षंतेनमुग्धाक्ष्यःकुलंशीलंश्रुतंधनम् ॥ रूपमे
वसमीक्षंतेविषमेषुविमोहिताः ॥ १६ ॥ अथवाविदितंनोतेबल्लवीनांविचेष्टितम् ॥ विनाष्टौनायिकाःकृष्णकामयंतेऽबलाह्यमुम् ॥ १७ ॥
वामभ्रुवांस्वभावाच्चनारदस्यचवाक्यतः ॥ विज्ञाताऽखिलवृत्तांतस्तथ्यंकृष्णोप्यमन्यत ॥ १८ ॥ तावद्धैर्यंचलाक्षीणांतावच्चेतोविवेकिता ॥
यावन्नार्थीविविक्तस्थोविविक्तेर्थिनिनान्यथा ॥ १९ ॥ इत्थंविवेचयंश्चित्तेकृष्णःक्रोधनदीरयम् ॥ विवेकसेतुनाऽऽस्तभ्यनारदंप्राहिणोत्सु
धीः ॥ २० ॥ सांबस्यवैकृतंकिंचित्क्वचित्कृष्णोनवैक्षत ॥ गतेदेवमुनौतस्मिन्वीक्षमाणोप्यहर्निशम् ॥ २१ ॥ कियत्यपिगतेकालेपुनरप्याय
यौमुनिः ॥ मध्येलीलावतीनांचज्ञात्वाकृष्णमवस्थितम् ॥ २२ ॥

ल्लवःश्रीकृष्णस्तत्पत्न्योबल्लव्यस्तासांतवभार्याणामित्यर्थः ॥ अष्टौरुक्मिणीसत्यानाग्नजितीसुनंदामित्रविंदासुदक्षिणाजांबवतीसुशीलानायिकाःपट्टमहिषीः ॥ अमुंसांबम् ॥१७॥ वाम
भ्रुवामितिस्कंदवाक्यम् ॥ १८ ॥ तावदितिश्लोकत्रयंवाक्यम् ॥ विजनस्थोयावदर्थीप्रार्थकोनभवेत्तावदेवधैर्यंचेतोविवेकिताच ॥ विविक्तेऽर्थिनिसतितद्द्वयंनकित्वन्यथाअधैर्यमविवे
कित्वंचेत्यर्थः ॥ १९ ॥ विवेचयंश्चिंतयन् ॥ क्रोधएवनदीतस्यारयंवेगंविवेकएवसेतुबंधस्तेनाऽऽस्तभ्यनिवार्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥२३॥ चिंतामेत्राह ॥ कथमितिसार्धैश्चतुर्भिः ॥ स्त्रीणांसमूहःस्त्रैणंसएवसखायस्यतम् ॥२४॥ २५॥ व्रीडितउपहसितः ॥२६ ॥ अत्याहितंमहाभीतिःतच्चतदागोद्वयंचापराधद्वयंतद्दर्श
नात् ॥ २७ ॥ दावदग्धवद्वनाग्निदग्धइव ॥ २८ ॥ इतीति ॥ इतिक्षणंध्यात्वाससांबःपितुरंतःपुरमविशत् ॥ ततोमध्येस्त्रैणसभंस्त्रैणसभामध्येकृष्णंयावद्विज्ञप्तिंचकारतावन्नारदस्तंसांब
मन्वगच्छदितिद्वयोरन्वयः ॥ स्त्रैणसखमितिक्वचित् ॥ २९ ॥ सशंकितःशंकयायुक्तः ॥ कार्यसिद्धयेसांबस्यशापदानाय ॥३०॥ ३१ ॥ गोपिकाइति ॥ गाइंद्रियाणिपांतीतिगोपादेवा

बहिःक्रीडंतमाहूयसांबमित्याहनारदः ॥ याहिकृष्णांतिकंतूर्णंकथयागमनंमम ॥ २३ ॥ सांबोपियामिनोयामिक्षणमित्थमचिंतयत् ॥ कथं
रहःस्थंपितरंयामिस्त्रैणसखंप्रति ॥ २४ ॥ नयामिचकथंवाक्यादस्याहंब्रह्मचारिणः ॥ ज्वलदंगारसंकाशस्फुरत्सर्वांगतेजसः ॥ २५ ॥ प्रणम
त्सुकुमारेषुव्रीडितोयंमयैकदा ॥ इदानीमपिनोयायामस्यवाक्यान्महामुनेः ॥ २६॥ अत्याहितंतदस्तीहतदागोद्वयदर्शनात् ॥ पितुःकोपोपिसु
श्लाघ्योमयिनोब्राह्मणस्यतु ॥ २७ ॥ ब्रह्मकोपाग्निनिर्दग्धाःप्ररोहंतिनजातुचित् ॥ अपराग्निविनिर्दग्धारोहंतेदावदग्धवत् ॥ २८ ॥ इतिध्या
त्वाक्षणंसांबोऽविशदंतःपुरंपितुः ॥ मध्येस्त्रैणसभंकृष्णंयावज्जांबवतीसुतः ॥ २९ ॥ दूरात्प्रणम्यविज्ञप्तिंसचकारसशंकितः ॥ तावत्तमन्वग
च्छच्चनारदःकार्यसिद्धये ॥ ३० ॥ ससंभ्रमोथकृष्णोपिदृष्ट्वासांबंचनारदम् ॥ समुत्तस्थौपरिदधत्पीतकौशेयमंबरम् ॥ ३१ ॥ उत्थितेदेवकी
सूनौताःसर्वाअपिगोपिकाः ॥ विलज्जिताःसमुत्तस्थुर्गृह्णंत्यःस्वंस्वमंबरम् ॥ ३२ ॥ महार्हशयनीयेतंहस्तेधृत्वामहामुनिम् ॥ समुपावेशयत्कृ
ष्णःसांबश्चक्रीडितुंययौ ॥ ३३ ॥ तासांस्खलितमालोक्यतिष्ठंतीनांपुरोमुनिः ॥ कृष्णलीलाद्रवीभूतवरांगानांजगौहरिम् ॥ ३४॥ पश्यपश्यम
हाबुद्धेदृष्ट्वाजांबवतीसुतम् ॥ इमाःस्खलितमापन्नास्तद्रूपक्षुब्धचेतसः ॥ ३५ ॥ कृष्णोपिसांबमाहूयसहसैवाशपत्सुतम् ॥ सर्वाजांबवतीतु
ल्याःपश्यंतमपिदुर्विधेः ॥ ३६ ॥

स्तदीयाभोग्याःस्त्रियोगोपिकाः ॥ अष्टावक्रस्यवरदानेनरुक्मिण्याद्यष्टमहिषीव्यतिरिक्तषोडशसहस्रैकशताप्सरसांभार्यात्वात् ॥ प्रसिद्धंचैतद्विष्णुपुराणादिषु ॥ द्वारकायांगोपस्त्रीणां
कृष्णसंगत्यभावाच्चगोपिकाशब्दस्ययथोक्तएवार्थः ॥३२॥ ३३ ॥ तासामिति ॥ तासांस्खलितंवीर्यच्युतिमालोक्यनारदःकृष्णंजगावित्यन्वयः ॥ तासांस्खलनेहेतुगर्भंविशेषणमाह ॥
कृष्णलीलेति ॥ कृष्णेनसहलीलयाक्रीडयाद्रवीभूतानिआर्द्राणिजातानिवरांगानियोनयोयासांतासाम् ॥३४॥ किमुक्तवांस्तदाह ॥ पश्यपश्येति ॥३५॥ दुर्विधेर्दुरदृष्टाद्धेतोः ॥३६॥

गोपाल्यइत्यस्यपूर्ववदेवार्थः ॥ यद्वा गोपालरूपस्यभगवतःपत्न्यइतितुबल्लवीनामित्यप्येवव्याख्यातमिति ॥ अकांडागमनेनानवसरागमनेन ॥ चःसमुच्चये ॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥ प्राकृतेभ्यःप्रकृतिकार्येभ्यः ॥४२॥४३॥ तत्त्वेरितंसत्यत्वेनकथितम् ॥ त्वरितमितिक्वचित् ॥ शापान्निमित्तान्निर्वृतिःसुखम् ॥ शापनिष्कृतिरितिक्वचित् ॥ ४४ ॥ ततइति ॥ ततःकृष्ण

यस्मात्त्वद्रूपमालोक्यगोपाल्यःस्खलिताइमाः ॥ तस्मात्कुष्ठीभवक्षिप्रमकांडागमनेनच ॥ ३७ ॥ वेपमानोमहाव्याधिभयात्सांबोऽपिदारु
णात् ॥ कृष्णंप्रसादयामासबहुशःपापशांतये ॥ ३८ ॥ कृष्णोप्यनेनसंजानन्सांबंस्वसुतमौरसम् ॥ अब्रवीत्कुष्ठमोक्षायव्रजवैश्वेश्वरींपुरी
म् ॥ ३९ ॥ तत्रब्रध्नंसमाराध्यप्रकृतिंस्वामवाप्स्यसि ॥ महैनसांक्षयोन्यत्रनास्तिवाराणसींविना ॥ ४० ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षाद्यत्रस्वर्गाप
गाचसा ॥ येषांमहैनसांदृष्टामुनिभिर्नैवनिष्कृतिः ॥ तेषांविशुद्धिरस्त्येवप्राप्यवाराणसींपुरीम् ॥ ४१ ॥ नकेवलंहिपापेभ्योवाराणस्यांविमुच्य
ते ॥ प्राकृतेभ्योपिपापेभ्योमुच्यतेशंकराज्ञया ॥ ४२ ॥ पुरापुरारिणासृष्टमविमुक्तंविमुक्तये ॥ सर्वेषामेवजंतूनांकृपयांतितनुत्यजाम् ॥ ४३ ॥
तत्रानंदवनेशंभोस्तवशापनिराकृतिः ॥ सांबतत्त्वेरितंयाहिनान्यथाशापनिर्वृतिः ॥ ४४ ॥ ततःकृष्णंसमापृच्छ्यकर्मनिर्मुक्तचेष्टितः ॥ नारदः
कृतकृत्यःसन्ययावाकाशवर्त्मना ॥ ४५ ॥ सांबोवाराणसींप्राप्यसमाराध्यांशुमालिनम् ॥ कुंडंतत्पृष्ठतःकृत्वानिजांप्रकृतिमाप्तवान् ॥ ४६ ॥
सांबादित्यस्तदारभ्यसर्वव्याधिहरोरविः ॥ ददातिसर्वभक्तेभ्योऽनामयाःसर्वसंपदः ॥ ४७ ॥ सांबकुंडेनरःस्नात्वारविवारेऽरुणोदये ॥ सां
बादित्यंचसंपूज्यव्याधिभिर्नाभिभूयते ॥ ४८ ॥ नस्त्रीवैधव्यमाप्नोतिसांबादित्यस्यसेवनात् ॥ वंध्यापुत्रंप्रसूयेतशुद्धरूपसमन्वितम् ॥ ४९ ॥
शुक्लायांद्विजसप्तम्यांमाघेमासिरवेर्दिने ॥ महापर्वसमाख्यातंरविपर्वसमंशुभम् ॥ ५० ॥

मनुज्ञाप्यनारदोव्योममार्गेणययौ ॥ कीदृशः ॥ कृतंकृत्यंयेनतथाविधःसन्नित्यर्थः ॥ ननुपरानिष्टकरणेननारदस्यप्रत्यवायोभवेत्तत्राह ॥ कर्मनिर्मुक्तचेष्टितइति ॥ कर्मणाशुभाशुभादृष्टेननिर्मुक्तानिचेष्टितानियस्यसः ॥ तस्यजीवन्मुक्तत्वादितिभावः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सेवनात्पूजनात् ॥ अयमेववापाठः ॥ ४९ ॥ सूर्यपर्वसमंसूर्यग्रहणसमम् ॥ ५० ॥

---

१ श्रुतेतिक्वचित्पाठः

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मधौचैत्रे ॥ माघेमासीतिवापाठः ॥ अशोकैरशोकपुष्पैः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अष्टौप्रदक्षिणाश्वकृत्वा ॥ प्रदक्षिणमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ५६ ॥ हेमहामतेबृहद्बुद्धे ॥ महामुनेइतिक्कचित् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामष्टचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एकेनोनेथपंचाशेऽध्यायेपरमपा

महारोगात्प्रमुच्येततत्रस्नात्वारुणोदये ॥ सांबादित्यंप्रपूज्यापिधर्ममक्षयमाप्नुयात् ॥५१ ॥ सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रेयत्पुण्यंराहुदर्शने॥ तत्पुण्यंरविसप्तम्यांमाघेकाश्यांनसंशयः॥५२ ॥ मधौमासिरवेर्वारियात्रासांवत्सरीभवेत्॥ अशोकैस्तत्रसंपूज्यकुंडेस्नात्वाविधानतः॥५३॥ सांबादित्यंनरोजातुनशोकैरभिभूयते॥ संवत्सरकृतात्पापाद्वहिर्भवतितत्क्षणात्॥५४॥ विश्वेशात्पश्चिमाशायांसांबेनात्रमहात्मना ॥ सम्यगाराधितामूर्तिरादित्यस्यशुभप्रदा ॥५५॥ इयंभविष्यातन्मूर्तिरगस्तेत्वत्पुरोऽकथि॥ तामभ्यर्च्यनमस्कृत्यकृत्वाष्टौचप्रदक्षिणाः॥ नरोभवतिनिष्पापःकाशीवासफलंलभेत् ॥५६॥ सांबादित्यस्यमाहात्म्यंकथितंतेमहामते॥ यच्छ्रुत्वापिनरोजातुयमलोकंनपश्यति ॥५७॥ इदानींद्रौपदादित्यंकथयिष्यामितेनघ॥ तथाद्रौपदआदित्यःसंसेव्योभक्तसिद्धिदः॥५८॥

॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखंडेसांबादित्यमाहात्म्यकथनंनामाष्टचत्वारिंशोध्यायः॥४८॥ ॥छ॥

॥सूतउवाच॥ ॥पाराशर्यमुनेव्यासकुमारःकुंभजन्मने॥ यदावदत्कथामेतांतदाक्द्रुपदात्मजा॥ १॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥ पुराणसंहितासूतब्रूतेत्रैकालिकींकथाम् ॥ संदेहोनात्रकर्तव्योयतस्तद्गोचरोखिलम् ॥२॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥आकर्णयमुनेपूर्वंपंचवक्रोहरःस्वयम्॥ पृथिव्यांपंचधाभूत्वाप्रादुरासीज्जगद्धितः॥३॥उमापिचजगद्धात्रीद्रुपदस्यमहीभुजः॥ यजतोवह्निकुंडाच्चप्रादुश्चक्रेतिसुंदरी॥४॥

वने ॥ द्रौपदादित्यमायूखादित्ययोर्वर्ण्यतेकथा ॥ १ ॥ अनंतराध्यायावसानेइदानींद्रौपदादित्यंकथयिष्यामीत्युक्तंतत्रद्रौपद्याभविष्यत्त्वात्तदानींतयाराधनस्यासंभवादाक्षिपति ॥ पाराशर्येति ॥ १ ॥ पुराणेषुकालत्रयसंबंधिनोऽर्थस्यकथनान्नायंदोषइतिपरिहरति ॥ पुराणेति ॥ पुराणसंहितापुराणरूपधर्मशास्त्रमित्यर्थः ॥ त्रैकालिकींभूतभविष्यद्वर्तमानकालसंबंधिनीम् ॥ तद्गोचरस्तस्याःपुराणसंहितायाविषयः ॥ तद्गोचरेइतिक्कचित् ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रादुश्चक्रेप्रादुर्भावंचकारप्रादुरभूदित्यर्थः ॥ ४ ॥

दुष्टानांसंहारकारकाः ॥ संहारकारिणइतिक्वचित् ॥ ५ ॥ तस्मिन्समयइतिशेषः ॥ ६ ॥ उदयानुदयौचेरुःप्रापुरित्यन्वयः ॥ ७ ॥ भ्रातृव्यप्रतिपादितांशत्रुभिःसंपादिताम् ॥ ८ ॥ ता

पंचापिपांडुतनयाःसाक्षाद्रुद्रवपुर्धराः॥ अवतेरुरिहस्वर्गाद्दुष्टसंहारकारकाः॥ ५॥ नारायणोपिकृष्णत्वंप्राप्यतत्साहचर्यकृत्॥ उद्वृत्तवृत्तश
मनःसद्वृत्तस्थितिकारकः॥ ६॥ प्रतपंतःपृथिव्यांतेपार्थाश्चेरुःपृथक्पृथक्॥ उदयानुदयौतस्मिन्संपदांविपदामपि॥ ७॥ कदाचित्तेमहावी
राभ्रातृव्यप्रतिपादिताम्॥ विपत्तिमाप्यमहतींबभूवुःकाननौकसः॥ ८॥ पांचाल्यपिचतत्पत्नीपतिव्यसनतापिता॥ धर्मज्ञाप्राप्यतन्वंगीब्र
ध्नमाराधयद्भृशम्॥ ९॥ आराधितोथसवितातयाद्रुपदकन्यया॥ सदर्वींसपिधानांचस्थालिकामक्षयांददौ॥ १०॥ उवाचचप्रसन्नात्मा
भास्करोद्रुपदात्मजाम्॥ आराधयंतींभावेनसर्वत्रशुचिमानसाम्॥ ११॥ स्थाल्यैतयामहाभागेयावंतोऽन्नार्थिनोजनाः॥ तावंतस्तृप्तिमा
प्स्यंतियावच्चत्वंनभोक्ष्यसे॥ १२॥ भुक्तायांत्वयिरिक्तैषापूर्णभक्ताभविष्यति॥ रसवद्व्यंजननिधिरिच्छाभक्ष्यप्रदायिनी॥ १३॥ इत्थंवरस्त
यालब्धःकाश्यामादित्यतोमुने॥ अपरश्चवरोदत्तस्तस्यैदेवेनभास्वता॥ १४॥ ॥रविरुवाच॥ ॥विश्वेशाद्दक्षिणेभागेयोमांत्वत्पुरतःस्थि
तम्॥ आराधयिष्यतिनरःक्षुद्बाधातस्यनश्यति॥ १५॥ अन्यश्चमेवरोदत्तोविश्वेशेनपतिव्रते॥ तपसापरितुष्टेनतंनिशामयवच्मिते॥ १६॥
प्राग्रवेत्वांसमाराध्ययोमांद्रक्ष्यतिमानवः॥ तस्यत्वंदुःखतिमिरमपानुदनिजैःकरैः॥ १७॥ अतोधर्मप्रियेनित्यंप्राप्यविश्वेश्वराद्वरम्॥ काशी
स्थितानांजंतूनांनाशयाम्यघसंचयम्॥ १८॥ येमामत्रभजिष्यंतिमानवाःश्रद्धयान्विताः॥ त्वद्वरोद्यतपाणिंचतेषांदास्यामिचिंतितम्॥ १९॥
भवतींमत्समीपस्थांयुधिष्ठिरपतिव्रताम्॥ विश्वेशाद्दक्षिणेभागेदंडपाणेःसमीपतः॥ २०॥ येर्चयिष्यंतिभावेनपुरुषावास्त्रियोपिवा॥ तेषांक
दाचिन्नोभाविभयंप्रियवियोगजम्॥ २१॥

पितातापयुता ॥ कर्शिताइतिक्वचित् ॥ प्राप्यकाशीमितिशेषः ॥ ९ ॥ चालनाद्यर्थपात्रविशेषोदर्वींतत्सहितांस्थालींपाकपात्रविशेषम ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ अन्यदेशादागतानामपिकाश्यांस्थितत्वात्काशीस्थितानामित्युक्तम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

नव्याधिजमिति ॥ हेद्रौपदिहेधर्मप्रियेहेअनघेकाश्यांतवेक्षणतोदर्शनात्क्वापिव्याधिजंभयंक्षुत्तृषावेवदोषस्तत्संभवंचभयंनेत्यन्वयः ॥ २२ ॥ इतीति ॥ इतिपूर्वोक्तान् ॥ एवमितिपा
ठेएवंभूतान्वरान् ॥ धर्मंयुधिष्ठिरम् ॥ २३ ॥ एनःपापम् ॥ २४ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंमयूखादित्यस्यमाहात्म्यंश्रावयति ॥ द्रौपदेति ॥ २५ ॥ २६ ॥ मंगलानाम्नींमंगलाह्वयाम् ॥ मंग
लवतीमितिपाठेभक्तेभ्योदेयंमंगलमस्याअस्तीतिमंगलवती ॥ एतदेवाह ॥ भक्तमंगलदामिति ॥ २७ ॥ शतेनगुणितंग्रथितंसंबद्धमित्यर्थः ॥ दिव्यलक्षवर्षमितिसमुदायार्थः ॥ सोमंउ
मयासहितम् ॥ सोमार्धेनार्धचंद्रेणकृतःशेखरःशिरोभूषणंयेन ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वैमानिकैरिति ॥ वैमानिकैर्देवैर्विष्णुपदेध्रुवलोकेगतागतंगमनागमनंतत्त्यजेत्यक्तम् ॥ किमि

नव्याधिजंभयंक्वापिनक्षुत्तृड्दोषसंभवम् ॥ द्रौपदीक्षणतःकाश्यांतवधर्मप्रियेनघे ॥ २२ ॥ इतिदत्वावरान्देवआदित्यःसर्वदःसताम् ॥ शंभु
माराधयामासधर्मंद्रौपद्युपाययौ ॥ २३ ॥ आदित्यस्यकथामेतांद्रौपद्याराधितस्यवै ॥ यःश्रोष्यतिनरोभक्त्यातस्यैनःक्षयमेष्यति ॥ २४ ॥
स्कंदउवाच ॥ ॥ द्रौपदादित्यमाहात्म्यंसंक्षेपात्कथितंमया ॥ मयूखादित्यमाहात्म्यंशृण्विदानींघटोद्भव ॥ २५ ॥ पुरापंचनदेतीर्थेत्रिषुलोके
षुविश्रुते ॥ सहस्ररश्मिर्भगवांस्तपस्तेपेसुदारुणम् ॥ २६ ॥ प्रतिष्ठाप्यमहालिंगंगभस्तीश्वरसंज्ञितम् ॥ गौरींचमंगलानाम्नींभक्तमंगलदांस
दा ॥ २७ ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंतुशतेनगुणितंमुने ॥ आराधयन्शिवंसोमंसोमार्धकृतशेखरम् ॥ २८ ॥ स्वरूपतस्तुतपनस्त्रिलोकीतापनक्षमः ॥
ततोतितीव्रतपसाजज्वालनितरांमुने ॥ २९ ॥ मयूखैस्तत्रसवितुस्त्रैलोक्यदहनक्षमैः ॥ ततंसमस्तंतत्कालेद्यावाभूम्योर्यदंतरम् ॥ ३० ॥ वैमा
निकैर्विष्णुपदेतत्यजेचगतागतम् ॥ तीव्रेपतंगमहसिपतंगत्वभयादिव ॥ ३१ ॥ मयूखाएवदृश्यंतेतिर्यगूर्ध्वमधोपिच ॥ आदित्यस्यनचादि
त्योनीपपुष्पस्थितेरिव ॥ ३२ ॥ तस्यवैमहसांराशेस्तपोराशेस्तपोर्चिषाम् ॥ चकंपेसाध्वसात्तीव्रात्त्रैलोक्यंसचराचरम् ॥ ३३ ॥ सूर्यआत्मा
स्यजगतोवेदेषुपरिपठ्यते ॥ सएवचेज्ज्वालयिताकोनस्त्राताभवेदिह ॥ ३४ ॥

ति ॥ तीव्रेतीक्ष्णेपतंगमहसिसूर्यतेजसिपतंगत्वभयादिवपतंगनिमित्तत्त्वभयादिवेत्यर्थः ॥ तथाचायमर्थः ॥ यथापतंगानामग्नौपातान्नाशएवमस्माकंचनाशोभविष्यतीतिभयादिवेति
॥ ३१ ॥ मयूखाइति ॥ मयूखारश्मयः ॥ कीदृशस्यादित्यस्य ॥ नीपपुष्पस्यकदंबकुसुमस्येवस्थितिर्यस्यतस्य ॥ समासांतर्निविष्टस्यापीवशब्दस्यबहिर्निर्देशश्छांदसः ॥ यथाकदंबकु
सुमस्ययाकर्णिकासानदृश्यतेकिंतुकलिकाएवतद्वदितिभावः ॥ ३२ ॥ तस्येति ॥ तपोर्चिषांतपोज्वालानांसाध्वसाद्भयाच्चकंपेसंचचाल ॥ ३३ ॥ कंपनहेतुप्रतिपादकंलोकानामेवहि
वाक्यमाह ॥ सूर्यइति ॥ तथाचश्रुतिः ॥ योसावादित्येपुरुषःसोसावहमिति ॥ चेद्यदि ॥ ३४ ॥

अन्यएवकश्चित्त्राताश्रयणीयोनेत्याह ॥ जगच्चक्षुरितित्रयेण ॥ जगदात्मत्वेहेतुमाह ॥ जगद्यइति ॥ यद्यस्मात् ॥ ३५ ॥ तमएवांधकूपस्तत्रपतितम् ॥ उद्यत्उद्गच्छन् ॥ एषसूर्यः ॥ प्रसार्यविस्तार्य ॥ परितःसर्वतः ॥ पाणीन्रश्मीन् ॥ प्राणिजातंजीवसमूहंसमुद्धरेत् ॥ ३६ ॥ अत्रास्मिन्सूर्येअत्रजगतीतिवा ॥ उदितेऽर्थात्सूर्यइति वयंनित्यमुदिमउदयंप्राप्नुमः ॥ अस्तंयातिसत्यस्तंप्राप्नुमः ॥ उपसंहरति ॥ उदयइति ॥ ३७ ॥ इत्येवंप्रकारेण ॥ अतिव्याकुलितमितिकिंचित् ॥ संजग्मेसंजगाम ॥ ३८ ॥ विसिस्मायविस्मयंचक्रे ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अकर्णवद्बधिरवत् ॥ अकर्णयदिति[1]पाठेनकेवलंसकृदुक्तःसन्वचोनजग्राहद्विस्त्रिरुक्तोपिनाकर्णयदित्यर्थः ॥ ४१ ॥ पाणिनाकथंभूतेन ॥ महातपसःसकशात्समुद्भूतोयःसंतापस्तत्रामृतवर्षिणातन्निवर्तकामृतवर्षिणेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ विकासनमात्रेदृष्टांतस्तस्येति ॥ तस्यसूर्यस्यप्रगेप्रातःकालेउदयंप्राप्यपंकजिनीवनी[2]जलस्थपद्मिनीयथेति ॥ वनशब्दस्यजलवाचकत्वात् ॥ पंकजिनीवनीपद्मिनीनांवनमितिवा ॥ ४३ ॥ परीति ॥ अवग्रहोवृष्टिप्रतिबंधोयस्यास्तीत्यवग्रहितंसस्यंतस्यश्रीर्यथांबुदान्मेघादुल्ललासेतितथाविभोःस्पर्शात्तपनउल्ललासउज्जृंभितवानित्यर्थः ॥ ४४ ॥ मित्रःसूर्यः ॥ प्रत्यक्षंमूर्तिमंतम् ॥ उच्चैस्तुष्टाव ॥ चःसमुच्चये ॥ ४५ ॥

जगच्चक्षुरसौसूर्योजगदात्मैषभास्करः॥ जगद्योयन्मृतप्रायंप्रातःप्रातःप्रबोधयेत्॥ ३५ ॥ तमोंधकूपपतितमुद्यन्नेषदिनेदिने॥ प्रसार्यपरि
तःपाणीन्प्राणिजातंसमुद्धरेत्॥ ३६ ॥ उदितेऽत्रोदिमोनित्यमस्तंयात्यस्तंप्राप्नुमः ॥ उदयेऽनुदयेतस्मादस्माकंकारणंरविः॥ ३७॥ इतिव्या
कुलितंविश्वंपश्यन्विश्वेश्वरःस्वयम् ॥ विश्वत्रातावरंदातुंसंजग्मेतिग्मरश्मये ॥ ३८ ॥ मयूखमालिनंशंभुरालोक्यातिसुनिश्चलम्॥ समा
धिविस्मृतात्मानंविसिस्मायतपःप्रति॥ ३९ ॥ उवाचचप्रसन्नात्माश्रीकंठःप्रणतार्तिहृत्॥ अलंतप्त्वावरंब्रूहिद्युमणेमहसांनिधे॥ ४० ॥ नि
रुद्धेंद्रियवृत्तित्वाद्बद्धोध्यानसमाधिना ॥ नजग्राहवचःशंभोर्द्वित्रिरुक्तोप्यकर्णवत्॥ ४१ ॥ काष्ठीभूतंतुतंज्ञात्वाशिवःपस्पर्शपाणिना॥ म
हातपःसमुद्भूतसंतापामृतवर्षिणा ॥ ४२ ॥ ततउन्मीलयांचक्रेलोचनेविश्वलोचनः॥ तस्योदयमिवप्राप्यप्रगेपंकजिनीवनी॥ ४३ ॥ परि
व्यपेतसंतापस्तपनःस्पर्शनाद्विभोः॥ अवग्रहितसस्यश्रीरुल्ललासयथांबुदात्॥ ४४॥ मित्रोनेत्रातिथीकृत्यत्र्यक्षंप्रत्यक्षमग्रतः॥ दंडवत्प्रण
नामोच्चैस्तुष्टावचपिनाकिनम्॥ ४५॥

---

[1] अनाङ्पूर्वस्यापिकर्णधातोःश्रवणार्थकत्वंधातूनामनेकार्थत्वात्

[2] वनस्येयंवनीतिपंकजिनीविशेषणंपृथक्पदम्

स्तुतिमेवाह ॥ देवदेवेत्यष्टभिः ॥ इतःपरमन्यच्छ्रेयोनास्तीतिबहुधासंबोधयति ॥ देवानांदेवहेजगतांपतेहेविभोहेभर्गहेभीमहेभवहेचंद्रभूषणहेभूतनाथहेभवभीतिहारकहेनतवांछित
प्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ४६ ॥ हेचंद्रचूडहेमृडहेधूर्जटेहेहरहेत्र्यक्षहेदक्षशततंतुशातनदक्षयज्ञविध्वंसनहेशांतहेशाश्वतनित्यहेशिवापतेहेशिवहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ४७ ॥ हेनी
ललोहितहेसमीहितार्थदहेद्व्येकलोचनत्रिनेत्रहेविरूपलोचनहेव्योमकेशहेपशुपाशनाशनजीवानांसंसारनाशनहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ४८ ॥ हेवामदेवहेशितिकंठहेशूलभृ
त्हेचंद्रशेखरहेफणींद्रभूषणहेकामकृत्कामच्छेदकहेपशुपतेहेमहेश्वरहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ४९ ॥ हेत्र्यंबकहेत्रिपुरसूदनहेईश्वरहेत्राणकृत्हेत्रिनयनहेत्रयीमयहेकालकूट

रविरुवाच ॥ ॥देवदेवजगतांपतेविभोभर्गभीमभवचंद्रभूषण ॥ भूतनाथभवभीतिहारकत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ४६ ॥ चंद्रचूडमृ
डधूर्जटेहरत्र्यक्षदक्षशततंतुशातन ॥शांतशाश्वतशिवापतेशिवत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥४७॥ नीललोहितसमीहितार्थदद्व्येकलोचन
विरूपलोचन ॥ व्योमकेशपशुपाशनाशनत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥४८॥ वामदेवशितिकंठशूलभृच्चंद्रशेखरफणींद्रभूषण ॥ कामकृत्प
शुपतेमहेश्वरत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ४९ ॥ त्र्यंबकत्रिपुरसूदनेश्वरत्राणकृत्त्रिनयनत्रयीमय ॥ कालकूटदलनांतकांतकत्वांनतोस्मि
नतवांछितप्रद ॥ ५० ॥शर्वरीरहितशर्वसर्वगस्वर्गमार्गसुखदापवर्गद ॥ अंधकासुररिपोकपर्दभृत्त्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ५१ ॥शं
करोग्रगिरिजापतेपतेविश्वनाथविधिविष्णुसंस्तुत ॥ वेदवेद्यविदिताऽखिलेंगितत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥५२॥ विश्वरूपपररूपवर्जित
ब्रह्मजिह्मरहितामृतप्रद ॥ वाङ्मनोविषयदूरदूरगत्वांनतोस्मिनतवांछितप्रद ॥ ५३ ॥ इत्थंपरीत्यमार्तंडोमृडंदेवंमृडानिकाम् ॥ अंथतुष्टाव
प्रीतात्माशिववामार्धहारिणीम् ॥ ५४ ॥

दलनहेअंतकांतकहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ५० ॥ हेशर्वरीरहितमायाविनिर्मु
क्तहेशर्वहेसर्वगहेस्वर्गमार्गसूर्यात्मन्हेसुखद स्वर्गमार्गसुखदेतिवा ॥ हेअपवर्गदहेअंधकासुररिपोहेकपर्दभृन्हेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥५१॥ हेशंकरहेउग्रहेगिरिजापतेहेपतेस्वामि
न्हेविश्वनाथहेविधिविष्णुसंस्तुतहेवेदवेद्यहेविदिताऽखिलेंगितहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ ५२ ॥ हेविश्वरूपहेपरहेरूपवर्जितहेब्रह्मस्वरूपहेजिह्मरहितनिर्मायहेअमृतप्रदहेवाङ्म
नोऽविषयहेदूरवाङ्मनोविषय दूरेतिवा हेदूरगहेनतवांछितप्रदत्वांनतोस्मीति ॥ नतवांछितप्रदेत्येतस्याऽऽवृत्तिर्भक्तानांप्राधान्यख्यापनाय ॥ ५३ ॥ इत्थमिति ॥ परीत्यप्रदक्षिणपूर्वकंस्तु
त्वेत्यर्थः ॥ परीज्येतिवापाठः ॥ अथानंतरंमृडानिकांतुष्टावाऽस्तौत् स्तुतौहेतुः ॥ शिववामार्धहारिणीमिति ॥ ५४ ॥

---

१ अथोनुनावेतिक्वचित्पाठः

स्तुतिमेवाह ॥ देवीत्यष्टभिः ॥ हेदेविस्वप्रकाशेद्योतमानेइतिवा ॥ यस्त्वदीयचरणांबुजरेणुभिर्गौरींगौरवर्णांभालस्थलींललाटस्थलींवहतिधारयतितस्यपुनस्तांभालस्थलींजन्मांतरेरज
नीकरचारुलेखानितरांगौरयतिशोभयतीत्यन्वयः ॥ वहनेप्रकारंदर्शयंस्तंविशिनष्टि ॥ प्रणतौदंडवत्प्रणिपातेप्रवीणोदक्षइति ॥ अपिशब्दादिहजन्मनिच ॥ बाणांधकादीनांतथादर्शना
त् ॥५५॥ भक्त्युद्रेकाद्बहुधासंबोधयति ॥ हेश्रीमंगलेश्रीयुक्तमूर्तिमन्मंगले ॥ हेसकलमंगलजन्मभूमे ॥ श्रीयोलक्ष्म्याःमंगलंयस्यास्तत्संबोधनंहेश्रीमंगलेहेसकलकल्मषतूलवह्ने श्रयं
त्येनांयोगिनइतिश्रीर्ब्रह्मविद्यातस्यामंगलंयस्यास्तत्संबोधनंहेश्रीमंगले ॥ श्रीमंगलेइत्यस्यावृत्तिर्मंगलनाम्नःप्राधान्यख्यापनाय ॥ हेसकलदानवदर्पहंत्री श्रयंत्येतामविवेकिनइतिश्रीर
विद्यातस्याःमंगलंसौभाग्यंयस्यास्तत्संबोधनंहेश्रीमंगले अखिलमिदंविश्वंपरिपाहिपरिपालय॥ परिपासीतिक्वचित् ॥५६॥ ब्रह्मविष्णुमहेश्वररूपेणस्तौति ॥ हेविश्वेश्वरिसर्वनियंत्रिवि

रविरुवाच॥ ॥देवित्वदीयचरणांबुजरेणुगौरींभालस्थलींवहतियःप्रणतिप्रवीणः ॥ जन्मांतरेपिरजनीकरचारुलेखातांगौरयत्यतितरां
किलतस्यपुंसः ॥ ५५ ॥ श्रीमंगलेसकलमंगलजन्मभूमेश्रीमंगलेसकलकल्मषतूलवह्ने ॥ श्रीमंगलेसकलदानवदर्पहंत्रिश्रीमंगलेऽखिल
मिदंपरिपाहिविश्वम्॥ ५६ ॥ विश्वेश्वरित्वमसिविश्वजनस्यकर्त्रींत्वंपालयित्र्यसितथाप्रलयेपिहंत्री॥ त्वन्नामकीर्तनसमुल्लसदच्छपुण्या
स्रोतस्विनीहरतिपातककूलवृक्षान्॥ ५७॥ मातर्भवानिभवतीभवतीव्रदुःखसंभारहारिणिशरण्यमिहास्तिनान्या॥ धन्यास्तएवभुवनेषुत
एवमान्यायेषुस्फुरेत्तवशुभःकरुणाकटाक्षः ॥ ५८ ॥ येत्वांस्मरंतिसततंसहजप्रकाशांकाशीपुरीस्थितिमतींनतमोक्षलक्ष्मीम् ॥ तान्संस्मरे
त्स्मरहरोधृतशुद्धबुद्धीन्निर्वाणरक्षणविचक्षणपात्रभूतान्॥ ५९ ॥

श्वजनस्यत्वंकर्त्र्यसि तथात्वंपालयित्र्यसि शक्तिशक्तिमतोरभेदात् ॥ अपिःसमुच्चये ॥ त्वन्नामकीर्तनमेवत्वन्नामसंकीर्तनेनवासमुल्लसंतीयाअच्छपुण्यास्रोतस्विनी ॥ स्रोतस्वतीतिक्व
चित्पाठः ॥ सापातकान्येवकूलस्थवृक्षास्तान्हरतीति ॥५७॥ हेमातर्हेभवानिहेभवतीव्रतदुःखसंभारहारिणिसंसारदुःखौघनाशिनिइहजगतिभवत्येवशरण्यंशरणमस्तिनान्या येषुतव
शुभःकरुणाकटाक्षःस्फुरेदुल्लसेत् भुवनेषुमध्येतएवधन्यास्तएवमान्याइति ॥ ५८ ॥ येजनास्त्वांसततंस्मरंतितान्स्मरहरःस्मरेदित्यन्वयः ॥ कथंभूताम् ॥ सहजप्रकाशांस्वप्रकाशामि
त्यर्थः ॥ काशीपुर्यांस्थितिमतींकृतनिवासामित्यर्थः ॥ नतानांमोक्षलक्ष्मीर्यस्यास्तां मोक्षलक्ष्मीस्वरूपामितिवा ॥ तान्कीदृशान् ॥ धृतासंपादिताशुद्धाबुद्धिर्यैस्तान् ॥ निर्वाणरक्षणे
कैवल्यधारणइत्यर्थः ॥ विचक्षणपात्रभूतान्निपुणाधिकारिणइत्यर्थः ॥ ५९ ॥

हेमातस्तवांघ्रियुगलंयस्यहृदिस्थमस्तिसकलंभुवनंतस्यकरस्थमेवस्वाधीनमेवसतुसर्वज्ञइतिवा ॥ हेमंगलागौरिह्रस्वत्वंछांदसम् ॥ मंगलयुक्तागौरीमंगलगौरीतिवा ॥ यस्तेनामनित्यंज
पतितस्यगेहंसिद्ध्यष्टकंपद्माद्यष्टनिधिरूपमणिमाद्यष्टसिद्धिरूपंवानविमुंचतीति ॥ ६० ॥ हेदेवित्वंवेदजननीप्रणवस्वरूपाओंकारस्वरूपाच ॥ प्रणवस्वरूपावेदजननीगायत्रीवासि ॥
कथंभूता ॥ द्विजकामधेनुर्द्विजातीनांकामदोग्ध्री ॥ त्वंव्याहृतित्रयंभूर्भुवःस्वरितिरूपम् ॥ इहजगतिअखिलकर्मसिद्धौ ॥ सुमनःपितृतृप्तिहेतुस्त्वंस्वाहास्वधासिसुमनसांदेवानांतृप्तिहे

**मातस्तवांघ्रियुगलंविमलंहृदिस्थंयस्यास्तितस्यभुवनंसकलंकरस्थम् ॥ योनामतेजपतिमंगलगौरिनित्यंसिद्ध्यष्टकंनपरिमुंचतितस्यगेह
म् ॥ ६० ॥ त्वंदेविवेदजननीप्रणवस्वरूपागायत्र्यसित्वमसिवैद्विजकामधेनुः ॥ त्वंव्याहृतित्रयमिहाऽखिलकर्मसिद्ध्यैस्वाहास्वधासिसुमनः
पितृतृप्तिहेतुः ॥ ६१ ॥ गौरित्वमेवशशिमौलिनिवेधसित्वंसावित्र्यसित्वमसिचक्रिणिचारुलक्ष्मीः ॥ काश्यांत्वमस्यमलरूपिणिमोक्षलक्ष्मी
त्वंमेशरण्यमिहमंगलगौरिमातः ॥ ६२ ॥ स्तुत्वेतितांस्मरहरार्धशरीरशोभांश्रीमंगलाष्टकमहास्तवनेनभानुः ॥ देवींचदेवमसकृत्परितःप्रण
म्यतूष्णींबभूवसविताशिवयोःपुरस्तात् ॥ ६३ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेप्रसन्नोस्मिमहामते ॥ मित्रमन्नेत्रगोनित्यंप्रप
श्यैतच्चराचरम् ॥ ६४ ॥ मममूर्तिर्भवान्सूर्यसर्वज्ञोभवसर्वगः ॥ सर्वेषांमहसांराशिःसर्वेषांसर्वकर्मवित् ॥ ६५ ॥ सर्वेषांसर्वदुःखानिभक्ता
नांत्वंनिराकुरु ॥ त्वयानाम्नांचतुःषष्ट्यायदष्टकमुदीरितम् ॥ ६६ ॥ अनेनमांपरिष्टुत्यनरोमद्भक्तिमाप्स्यति ॥ अष्टकंमंगलागौर्यामंगलाष्ट
कसंज्ञकम् ॥ ६७ ॥ अनेनमंगलागौरींस्तुत्वामंगलमाप्स्यति ॥ चतुःषष्ट्यष्टकंस्तोत्रंमंगलाष्टकमेवच ॥ ६८ ॥ एतत्स्तोत्रवरंपुण्यंसर्वपातक
नाशनम् ॥ दूरदेशांतरस्थोपिजपन्नित्यंनरोत्तमः ॥ ६९ ॥ त्रिसंध्यंपरिशुद्धात्माकाशींप्राप्स्यतिदुर्लभाम् ॥ अनेनस्तोत्रयुग्मेनजप्तेनप्रत्यहं
नृभिः ॥ ७० ॥**

तुःस्वाहासिपितॄणांतृप्तिहेतुःस्वधासीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ हेमातर्हेमंगलगौरित्वंमेइहशरण्यंशरणम् ॥ शशिमौलिनिमहादेवेयात्वमेवगौरी ॥ वेधसिब्रह्मणिसावित्र्यसि ॥ चक्रिणिविष्णौचा
रुलक्ष्मीरसि ॥ हेअमलस्वरूपिणीशुद्धस्वरूपेकाश्यांत्वंमोक्षलक्ष्मीरसीति ॥ ६२ ॥ स्तुत्वेति ॥ स्मरहरार्धशरीरस्यशोभायस्यास्तांशोभारूपांवा ॥ श्रीमंगलाष्टकंचतन्महास्तवनंच
महास्तोत्रंतेनपरितःप्रणम्यप्रदक्षिणीकृत्यनत्वा ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ एतच्चतुःषष्ट्यात्मकंमंगलाष्टकंचस्तोत्रवरंस्तवश्रेष्ठम् ॥ स्तोत्रद्वयमितिक्वचित् ॥ ६९ ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ ७२॥ ७३ ॥ एषचराचररूपःप्रपंचआवयोरावाभ्यांविरचितः ॥ ७४ ॥ तत्तस्मात् ॥ आवयोरस्मात्तवस्तवादित्यन्वयः ॥७५॥ नरोमनुष्यमात्रः ॥ ७६ ॥ गभस्तीश्वरनाम

ध्रुवंदैनंदिनंपापंक्षालितंनात्रसंशयः ॥ नतस्यदेहिनोदेहेजातुचित्किल्बिषस्थितिः ॥ ७१ ॥ त्रिकालंयोजपेन्नित्यमेतत्स्तोत्रद्वयंशुभम् ॥ किंजन्मैर्बहुभिःस्तोत्रैश्चंचलश्रीप्रदैर्नृणाम् ॥ ७२ ॥ एतत्स्तोत्रद्वयंदद्यात्काश्यांनैःश्रेयसींश्रियम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेनमानवैर्मोक्षकांक्षिभिः ॥ ७३ ॥ एतत्स्तोत्रद्वयंजप्यंत्यक्त्वास्तोत्राण्यनेकशः ॥प्रपंचआवयोरेवसर्वएषचराचरः ॥७४॥ तदावयोस्तवादस्मान्निष्प्रपंचोजनोभवेत्॥ समृद्धिमाप्यमहतींपुत्रपौत्रवतीमिह ॥ ७५ ॥ अंतेनिर्वाणमाप्नोतिजपन्स्तोत्रमिदंनरः ॥ अन्यच्चशृणुसप्ताश्वग्रहराजदिवाकर ॥ ७६ ॥ त्वयाप्रतिष्ठितंलिंगंगभस्तीश्वरसंज्ञितम् ॥ सेवितंभक्तिभावेनसर्वसिद्धिसमर्पकम् ॥ ७७ ॥ त्वयागभस्तिमालाभिश्चांपेयांबुजकांतिभिः ॥ यदर्चित्वैश्वरंलिंगंसर्वभावेनभास्कर ॥ ७८ ॥ गभस्तीश्वरइत्याख्यांततोलिंगमवाप्स्यति ॥ अर्चयित्वागभस्तीशंस्नात्वापंचनदेनरः ॥ ७९ ॥ नजातुजायतेमातुर्जठरेधूतकल्मषः ॥ इमांचमंगलागौरींनारीवापुरुषोपिवा ॥ ८० ॥ चैत्रशुक्लतृतीयायामुपोषणपरायणः ॥ महोपचारैःसंपूज्यदुकूलाभरणादिभिः ॥८१॥ रात्रौजागरणंकृत्वागीतनृत्यकथादिभिः ॥ प्रातःकुमारीःसंपूज्यद्वादशाच्छादनादिभिः ॥ ८२ ॥ संभोज्यपरमान्नाद्यैर्दत्वान्येभ्योपिदक्षिणाम् ॥ होमंकृत्वाविधानेनजातवेदसइत्यृचा ॥८३॥ अष्टोत्तरशताभिश्चतिलाज्याहुतिभिःप्रगे ॥ एकंगोमिथुनंदत्वाब्राह्मणायकुटुंबिने ॥ ८४ ॥ श्रद्धयासमलंकृत्यभूषणैर्द्विजदंपती ॥ भोजयित्वामहार्हान्नैःप्रीयेतांमंगलेश्वरौ ॥ ८५ ॥ इतिमंत्रसमुच्चार्यप्रातःकृत्वाथपारणम् ॥ नदुर्भगत्वमाप्नोतिनदारिद्र्यंकदाचन ॥ ८६ ॥

निर्वक्ति ॥ त्वयेति ॥ ७७ ॥ चांपेयश्चंपकःअंबुजंपद्मंतद्वत्कांतिभिः ॥ तुशब्देनश्रैष्ठ्यंद्योत्यते ॥ ७८ ॥७९॥ धूतकल्मषोविगतपापः ॥८०॥८१॥८२॥ जातवेदसइत्यृचाकंडिकया॥ जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरितात्यग्निरितिमंत्रशेषः ॥ ८३ ॥ प्रगेप्रातःकाले ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

---

१ अर्चितुइतिच्छेदः अडभावश्छांदसः यदार्चीतिवापाठः

जातुचित्कदाचिदित्यर्थः ॥ नापुरुषः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ तस्यांतिथौशुक्लतृतीयायाम् ॥ ९१ ॥ मयूखादित्यनामनिर्वक्ति ॥ अपरमितिसार्धेन ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ भूतोभूतवान् ॥ जातइतिवापाठः ॥ ९५ ॥ अध्यायश्रवणफलमाह ॥ श्रुत्वाख्यानमिति ॥९६॥ ॥ इतिश्रीरामानंदकृतायांकाशीखंडटीकायामेकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥४९॥

नवैसंतानविच्छित्तिर्भोगोच्छित्तिर्नजातुचित्॥ स्त्रीवैधव्यंनचाप्नोतिननायोषिद्वियोगभाक् ॥ ८७॥ पापानिविलयंयांतिपुण्यराशिश्चलभ्यते ॥ अपिवंध्याप्रसूयेतकृत्वैतन्मंगलाव्रतम् ॥ ८८ ॥ एतद्व्रतस्यकरणात्कुरूपत्वंनजातुचित् ॥ कुमारीविंदतेत्यंतंगुणरूपयुतंपतिम् ॥ ॥८९॥ कुमारोपिव्रतंकृत्वाविंदतिस्त्रियमुत्तमाम्॥ संतिव्रतानिबहुशोधनकामप्रदानिच॥ ९०॥ नाप्नुयुर्जातुचित्तानिमंगलाव्रततुल्यताम्॥ कर्तव्याचाब्दिकीयात्रामधौतस्यांतिथौनरैः॥ ९१॥ सर्वविघ्नप्रशांत्यर्थंसदाकाशीनिवासिभिः॥ अपरंद्युमणेवच्मितवचात्रतपस्यतः ॥ ९२॥ मयूखाएवखेदृष्टानचदृष्टंकलेवरम्॥ मयूखादित्यइत्याख्याततस्तेदितिनंदन॥ ९३ ॥ त्वदर्चनान्नृणांकश्चिन्नव्याधिःप्रभविष्यति॥ भविष्यतिनदारिद्र्यंरविवारेत्वदीक्षणात् ॥ ९४ ॥ इत्थंमयूखादित्यस्यशिवोदत्वाबहून्वरान् ॥ तत्रैवांतर्हितोभूतोरविस्तत्रैवतस्थिवान् ॥९५॥ श्रुत्वाख्यानमिदंपुण्यंमयूखादित्यसंश्रयम्॥ द्रौपदादित्यसहितंनरोननिरयंव्रजेत्॥९६॥ ॥इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखण्डेद्रौपदादित्यमयूखादित्ययोर्वर्णनंनामैकोनपंचाशत्तमोध्यायः॥४९॥ ॥छ॥ ॥

॥स्कंदउवाच॥ ॥वाराणस्यांतथादित्यायेचान्येतान्वदाम्यतः॥ कलशोद्भवतेप्रीत्यासर्वेसर्वाघनाशनाः ॥ १ ॥ खखोल्कोनामभगवानादित्यःपरिकीर्तितः ॥ त्रिविष्टपोत्तरेभागेसर्वव्याधिविघातकृत्॥ २ ॥ यथाखखोल्कइत्याख्यातस्यादित्यस्यतच्छृणु॥ पुराकद्रूश्चविनतादक्षस्यतनयेशुभे॥ ३ ॥

अध्यायेत्वथपंचाशेनानाश्चर्यमनोहरे ॥ खखोल्कादित्यताक्ष्यैशकथाप्रस्तूयतेऽद्भुता ॥ १ ॥ अवशिष्टानादित्यान्वक्तुंप्रतिजानीते ॥ वाराणस्यामिति ॥ कथनफलमाह ॥ सर्वइति ॥ सर्वेषामघानांसर्वेषांयदघंतस्यवानाशनाः ॥ १ ॥ खखोल्कइति ॥ मध्येमूर्द्धन्यषकारवानपिक्कचिद्दृश्यते ॥ त्रिविष्टपंत्रिलोचनस्थानंतस्योत्तरेउत्तरप्रदेशे ॥ २ ॥ ३ ॥

---

१ कन्यांचाप्नोतिसद्गुणामित्यपिपुस्तकांतरेपाठः

॥४॥ विजानासिविशेषेणजानासि ॥ नुजानासीतिक्कचित् ॥ ५ ॥ सवितूरथेप्रतिमासंपृथगधिकारित्वेनसूर्यभावापन्नस्येंद्रस्यरथेइत्यर्थः ॥ शबलःकर्बुरः ॥ ६ ॥ पणंजयानंतरंदेयम् ॥
नयातुमागच्छतु ॥ नयातीतिक्कचित् ॥७॥ ८ ॥ ९ ॥ क्रुधःक्रोधस्य ॥ खेलस्यक्रीडायाःपणेपणनिमित्ते ॥१०॥ पवनाशिनिहेसर्पिणि ॥ सर्पाकारत्वात्कद्र्वाः ॥११॥१२॥ पतत्रिणी

कश्यपस्यचतेपत्न्यौमारीचेःप्राक्प्रजापतेः॥क्रीडंत्यावेकदान्योन्यंमुनेतेऊचतुस्त्विति॥४॥ ॥कद्रूरुवाच॥ ॥विनतेत्वंविजानासियदितद्ब्रूहि
मेग्रतः ॥ अखंडितागतिस्तेस्तियतोगगनमंडले ॥ ५ ॥ योसावुच्चैःश्रवावाजीश्रूयतेसवितूरथे ॥ किंरूपःसोस्तिशबलोधवलोवावदाशु मे
॥६॥पणंचकुरुकल्याणितुभ्यंयोरोचतेनघे॥एवमेवनयात्येषकालःक्रीडनकंविना॥७॥ ॥विनतोवाच॥ ॥किंपणेनगिन्यत्रकथयाम्येवमेव
हि॥त्वज्जयेकाचमेप्रीतिर्मज्जयेकिंनुतेसुखम् ॥८॥ज्ञात्वापणोनकर्तव्योमिथःस्नेहमभीप्सता॥ध्रुवमेकस्यविजयेक्रोधोन्यस्येहजायते॥९॥
कद्रूरुवाच ॥ क्रीडेयंनात्रभगिनिकारणंकिमपिक्रुधः॥ खेलस्यव्यवहारोयंपणेयत्किंचिदुच्यते॥१०॥ ॥विनतोवाच॥ ॥तथाकुरुयथा
प्रीतिस्तवास्तिपवनाशिनि॥ अथतांविनतामाहकद्रूःकुटिलमानसा ॥ ११ ॥ तस्यास्तुसाभवेद्दासीपराजीयेतयायया ॥ अस्मिन्पणेइमाः
सर्वाःसख्यःसाक्षिण्यएवनौ॥ १२ ॥ इत्यन्योन्यंपणीकृत्यसर्पिण्यपिपतत्रिणी॥ उवाचकर्बुरंकद्रूरश्वंश्वेतंगरुत्मती॥ १३ ॥ कदागंतव्यमि
तिचचक्रातेतेगमावधिम्॥ जग्मतुश्चविरम्याथक्रीडनात्स्वस्वमालयम्॥ १४ ॥ विनतायांगतायांतुकद्रूराहूयचांगजान्॥ उवाचयातवैपु
त्राद्रुतंवचनतोमम॥ १५ ॥ तुरंगमुच्चैःश्रवसंप्रोद्भूतंक्षीरनीरधेः॥ सुरासुरैर्मथ्यमानान्मंदराघातसाध्वसात्॥ १६॥ कार्यकारणरूपस्यसा
दृश्यमधिगच्छति॥ अतस्तंक्षीरवर्णाभंकल्मषायतपुत्रकाः ॥ १७ ॥ तस्यवालधिमध्यास्यकृष्णकुंतलतांगताः॥ तथातदंगलोमानिविध
त्तविषसीत्कृतैः॥ १८॥ इतिश्रुत्वावचोमातुःकाद्रवेयाःपरस्परम्॥ संमंत्र्यमातरंप्रोचुःकद्रूंकद्रूपमागताः॥ १९॥ ॥नागाऊचुः॥ ॥मात
र्वयंत्त्वदाज्ञानाद्विहायक्रीडनंबलात्॥ प्राप्ताःप्रहृष्टास्तुष्टान्नंदास्यत्यद्यप्रसूरिति॥ २०॥

पक्षिणी ॥ पक्ष्याकारत्वाद्विनतायाः ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥१६॥ कल्माषयतकल्मषवर्णमिवकुरुत ॥ १७ ॥ वालधिलांगुलम् ॥ कृष्णकुंतलतांकृष्णकेशताम् ॥ तथातदंगलोमान्य
ध्यास्यविधत्तकर्बुरतामितिशेषः ॥ कैर्विषसीत्कृतैर्विषसहितैस्सीत्कृतैर्विषोद्गारध्वनिभिरित्यर्थः ॥ विषसीत्कृतैर्विषफूत्कृतैरितिवा ॥ यद्वा विषसीत्कृतैरितिविशेषणेतृतीया ॥ विषोद्गार
विशिष्टान्यंगलोमानिविधत्तेत्यर्थः ॥ १८ ॥ कद्रूपंकुत्सितंरूपम् ॥ १९ ॥ २० ॥

अवादिउक्तम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ अकर्णाःकर्णरहिताः ॥ पित्रोर्वाक्यंश्रृण्वंतोप्यश्रृण्वंतइत्यर्थः ॥ व्रीडयंतिउपहसंतितिरस्कुर्वंतिअवज्ञयंतीतियावत् ॥ चाटयंतीतिपाठेसएवार्थः
॥ २३ ॥ अत्याहितंमहाभीतिम् ॥ अचिराल्लयंशीघ्रंमरणम ॥ २४ ॥ उरगीकद्रूः ॥ आगःसमागतान्अपराधंप्राप्तान् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पुच्छमौच्चैःश्रवसंउच्चैःश्रवसःपुच्छमि
त्यर्थः ॥ पुच्छगोच्चैरितिपाठेविसर्गलोपेपिसंधिरार्षः ॥ सुनीलचिकुराभासमतिकृष्णकेशसदृशम् ॥ २८ ॥ तत्क्ष्वेडानलधूमौघैस्तेषांसर्पाणांविषाग्निधूम्रसमूहैः ॥ फूत्कारभरनिःसृतैः

मृष्टंतिष्ठतुतद्दूरंविषादप्यधिकंकटु ॥ तत्त्वयावादियन्मंत्रैरौषधैर्नोपशाम्यति ॥ २१ ॥ वयंनयामोयद्भाव्यंतदस्माकंभवत्विह ॥ इतिप्रोक्तंवि
षास्यैस्तैस्तदाकुटिलगामिभिः ॥ २२ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ अन्येपियेकुटिलगाःपररंध्रनिषेविणः ॥ अकर्णाःक्रूरहृदयाःपितरौव्रीडयंतिते ॥
॥ २३ ॥ पित्रोर्गिरंनिराकृत्ययेतिष्ठेयुःसुदुर्मदाः ॥ अत्याहितमिहप्राप्यगच्छेयुस्तेऽचिराल्लयम् ॥ २४ ॥ तेषांवचनमाकर्ण्यनयामइतिसोर
गी ॥ शशापतान्क्रुधाविष्टानागांश्चागःसमागतान् ॥ २५ ॥ तार्क्ष्यस्यभक्ष्याभवतयूयंमद्वाक्यलंघनात् ॥ जातमात्रांश्चसर्पिण्योभक्षयंतुस्व
बालकान् ॥ २६ ॥ इतिशापानलाद्भीतैःकैश्चित्पातालमाश्रितम् ॥ जिजीविषुभिरन्यैश्चद्वित्रैश्चक्रेप्रसूवचः ॥ २७ ॥ तेपुच्छमौच्चैःश्रवसम
धिगम्यमहाधियः ॥ सुनीलचिकुराभासंचक्रुरंगंचकर्बुरम् ॥ २८ ॥ तत्क्ष्वेडानलधूमौघैःफूत्कारभरनिःसृतैः ॥ मातृवाक्कृतिजाद्धर्मान्नदग्धा
भानुभानुभिः ॥ २९ ॥ विनतापृष्ठमारुह्यकद्रूःस्नेहवशात्ततः ॥ वियन्मार्गमलंकृत्यददर्शोष्णांशुमंडलम् ॥ ३० ॥ तिग्मरश्मिप्रभावेणव्याकु
लीभूतमानसा ॥ कद्रूस्ततःखगींप्राहविस्रब्धंविनतेव्रज ॥ ३१ ॥ उष्णगोरुष्णगोभिर्मेताप्यतेनितरांतनुः ॥ विस्रब्धाहंस्वभावेनत्वंसापेक्षा
हिसर्वतः ॥ ३२ ॥ स्वरूपेणपतंगीत्वंपतंगोसौसहस्रगुः ॥ अतएवनतेबाधागगनेतापसंभवा ॥ ३३ ॥ वियत्सरसिहंसोयंभवतीहंसगामिनी
चंडरश्मिप्रतापाग्निस्त्वामतोनेहबाधते ॥ ३४ ॥

फूत्कारसमूहनिर्गतैः ॥ ननुसूर्यनैकट्यात्किमितितद्रश्मिभिस्तेनदग्धास्तत्राह ॥ मात्रिति ॥ २९ ॥ ३० ॥ विस्रब्धंविनम्रंयथास्यादधोभूयेत्यर्थः ॥ विस्रब्धंकृतविश्वासंयथास्यादि
तिवा ॥ ३१ ॥ उष्णगोःसूर्यस्य ॥ उष्णगोभिस्तीक्ष्णरश्मिभिः ॥ विस्रब्धानिरपेक्षा ॥ ३२ ॥ सापेक्षत्वमेवदर्शयति ॥ स्वरूपेणेतिद्वयेन ॥ पतंगीपक्षिणी ॥ पतंगशब्देनसूर्योप्युच्य
ते ॥ शब्दश्लेषेणसापेक्षत्वंतत्रोन्नेयम् ॥ ३३ ॥ वियदेवसरस्तस्मिन् ॥ ३४ ॥

का.खं. ऊचेउक्तवती ॥ बिलेशयासर्पिणी ॥ ३५ ॥ अवसिरक्षसि ॥ ३६ ॥ खखोल्कनामत्वेअर्कस्यहेतुमाह ॥ खखोल्केतिद्वयेन ॥ ३७ ॥ बिडोरगीबिलसर्पिणी ॥ डलयोरैक्याद्बि सटी.पू.
लाश्रयत्वात्सूर्यस्यातपंसोढुमक्षमेतिबिडपदस्यतात्पर्यम् ॥ पूर्वार्धंविवृण्वन्हेतुमेवस्पष्टयति ॥ सखीति ॥ तुशब्दोत्रभिन्नक्रमे ॥ इतितुवक्तव्येसंभ्रमादित्यन्वयः ॥ ३८ ॥ यद्यदा ॥

॥२९३॥ खगीमुड्डीयमानांखेपुनरूचेबिलेशया ॥ त्राहित्राहिभगिन्यत्रयावोन्यत्रवियत्पथः ॥ ३५ ॥ विनतेविनतांमांत्वंकिंनावसिपतत्रिणी ॥ तव
दासीभविष्यामित्वदुच्छिष्टनिषेविणी ॥ ३६ ॥ यावज्जीवमहंभूयांत्वत्पादोदकपायिनी ॥ खखोल्कानिपतेद्देषाभृशंगद्गदभाषिणी ॥ ३७ ॥
मूर्च्छांगतवतीपक्षपुटौधृत्वाबिडोरगी ॥ सख्युल्कानिपतेद्देषावक्तव्येत्वितिसंभ्रमात् ॥ ३८ ॥ खखोल्केतियदुक्तागीःकद्र्वासंभ्रांतचेतसा ॥
तदाखखोल्कनामार्कःस्तुतोविनतयाबहु ॥ ३९ ॥ मनागतिग्मतांप्राप्तेखेप्रयातिविवस्वति ॥ ताभ्यांतुरंगमोदर्शिकिंचित्किर्मीरवान्रथे
॥ ४० ॥ उक्ताविनतयैवैषातापोपहतलोचना ॥ क्रूरासरीसृपीसत्यवादिन्याविश्वमान्यया ॥ ४१ ॥ कद्रुत्वयाजितंभद्रेयतउच्चैःश्रवाहयः ॥
चंद्ररश्मिप्रभोप्येषकल्माषइवभासते ॥ ४२ ॥ विधिर्बलीयान्भुजगिचित्रंजयपराजये ॥ क्रूरोपिविजयीक्वापित्वऽक्रूरोपिपराजयी ॥ ४३ ॥
विनताविनताधारावदंतीतियथागतम् ॥ कद्रूनिवेशनंप्रापातस्यादास्यमचीकरत् ॥ ४४ ॥ कदाचिद्विनतादर्शिसुपर्णेनाश्रुलोचना ॥ वि
च्छायामलिनादीनादीर्घनिःश्वासवत्यपि ॥ ४५ ॥ ॥ सुपर्णउवाच ॥ ॥ प्रातःप्रातरहोमातःक्वयासित्वंदिनेदिने ॥ सायमायासिचकुतो
विच्छायादीनमानसा ॥ ४६ ॥ कुतोनिःश्वसिसिप्रोच्चैरश्रुपूर्णविलोचना ॥ यथाक्लीबसुतायोषिद्यथापतितिरस्कृता ॥ ४७ ॥ ब्रूहिमातर्झटि
त्यद्यकुतोदूनासिपत्रिणि ॥ मयिजीवतितेबालेकालेपिकृतसाध्वसे ॥ ४८ ॥ अश्रुनिर्माणकरणेकारणंकिंतपस्विनि ॥ सुचरित्रासुनारी
पुनामंगलमिहेष्यते ॥ ४९ ॥ धिक्तांश्चपुत्रान्यन्मातातेषुजीवत्सुदुःखभाक् ॥ वरंवंध्यैवसायस्याःसुतावंध्यमनोरथाः ॥ ५० ॥

गीर्वाणी ॥ ३९ ॥ किर्मीरवान्कर्बुरवर्णवान् ॥ किर्मीरितइतिपाठेकिर्मीरःकर्बुरवर्णोयस्यसंजातः ॥ इतच्प्रत्ययः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विनताधाराविनम्रतायाआधारभू ॥२९३॥
ता ॥ विनताचारेतिक्वचित् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ दूनासिउपतप्तासि ॥ कृतसाध्वसेकृतभये ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ येषांमातायन्माता ॥ चकारात्तत्पुत्रानपि ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ सक्रूरचेतसइतिपाठेक्रूरचित्तयुक्तायाइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ अंतरीपेषुमध्यवर्तिजलगर्भितद्वीपेषु ॥ केषां तदुदन्वतांतेषांप्रसिद्धानांलवणादीनांसमुद्राणाम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥
॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ संमंत्र्यमात्रासार्धमितिशेषः ॥ ५९ ॥ मातृशापविमोक्षायतार्क्ष्यस्यभक्ष्याभवतेतिमात्राकद्र्वादत्तस्यशापस्यनाशाय ॥ अमृतेपीतेऽमरत्वेनगरुडभ

इत्यूर्जस्वलमाकर्ण्यवचःसूनोर्गरुत्मतः ॥ विनताप्राहतंपुत्रंमातृभक्तिसमन्वितम् ॥ ५१ ॥ अहंदास्यस्मिरेबालकद्र्वाश्चक्रूरचेतसः ॥ पृष्ठेव
हामितांनित्यंतत्पुत्रानपिपुत्रक ॥ ५२ ॥ कदाचिन्मंदरंयामिकदाचिन्मलयाचलम् ॥ कदाचिदंतरीपेषुचरेयंतदुदन्वताम् ॥ ५३ ॥ यत्रयत्रन
येयुस्तेकाद्रवेयाःसुदुर्मदाः ॥ व्रजेयंतत्रतत्राहंतदधीनायतःसुत ॥ ५४ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ दासीत्वकारणंमातःकिंतेजातंसुलक्षणे ॥ द
क्षप्रजापतेःपुत्रिकश्यपस्यप्रियेऽनघे ॥ ५५ ॥ विनतोवाचगरुडंपुरावृत्तमशेषतः ॥ दासीत्वकारणंयद्वदादित्याश्वविलोकनम् ॥ ५६ ॥ श्रुत्वे
तिगरुडःप्राहमातरंसत्वरंव्रज ॥ पृच्छाद्यमातस्तान्दुष्टान्काद्रवेयानिदंवचः ॥ ५७ ॥ यद्दुर्लभंहिभवतांयत्रात्यंतरुचिश्चवः ॥ मद्दासीत्ववि
मोक्षायतद्याचध्वंददाम्यहम् ॥ ५८ ॥ तथाकरोच्चविनतातेपिश्रुत्वातदीरितम् ॥ सर्पाःसंमंत्र्यतांप्रोचुर्विनतांहृष्टमानसाः ॥ ५९ ॥ मातृशा
पविमोक्षाययदिदास्यतिनःसुधाम् ॥ तदासमीहितंतेस्तुनदास्यत्यथदास्यसि ॥ ६० ॥ इत्योंकृत्यसमापृच्छ्यकद्रूंद्रुतगतिःखगी ॥ गरुत्मंतंस
माचष्टद्दक्ष्वासंहृष्टमानसम् ॥ ६१ ॥ नागांतकस्ततःप्राहमातरंचिंतयातुराम् ॥ आनीतंविद्धिपीयूषंमातर्मेदेहिभोजनम् ॥ ६२ ॥ विनताप्रा
हतंपुत्रंसंप्रहृष्टतनूरुहा ॥ भोसुपर्णार्णवंतूर्णंयाहिमंगलमस्तुते ॥ ६३ ॥ संतितत्रापिबहुशोनिषादामत्स्यघातिनः ॥ वेलातटनिवासाश्वता
न्भक्षयदुरात्मनः ॥ ६४ ॥ परप्राणैर्निजप्राणान्येपुष्णंतीहदुर्धियः ॥ शासनीयाःप्रयत्नेनश्रेयस्तच्छासनंपरम् ॥ ६५ ॥

क्ष्यत्वाभावादित्यभिप्रायः ॥ यद्वा गरुडोमातुर्विनतायाःशाप.विमोक्षार्थमितिवा ॥ दास्यतीत्युभयत्रगरुडएवभवतीतिवा ॥ दास्यसीतिवापाठः ॥ नदास्यतिसुधामित्यनुषज्जतेअथचे
द्दास्यसिदासीभवसि ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निषादाश्चांडालाः ॥ वेलातटनिवासाःसमुद्रजलतीरवासिनःसमुद्रतीरोच्चप्रदेशनिवासाइतिवा ॥ वेलाकूलनिवासाइतिपाठेपि
सएवार्थः ॥ ६४ ॥ शासनीयाःमारणीयाः ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ मत्स्यादिनांमत्स्यभक्षकाणाम् ॥ मत्स्याशिनामितिक्वचित् ॥ आत्थकथय ॥ लकारव्यत्ययश्छांदसः ॥६८ ॥ ६९ ॥ नीवीपरिधानवस्त्रम् ॥७०॥ ७१ ॥ लक्ष्मचि
ह्नम ॥ ७२ ॥ प्रसूर्हेमातः ॥ ७३॥ खदिरांगारवत्खदिरकाष्ठस्यज्वलदंगारवदित्यर्थः ॥७४॥ द्विजमात्रेपिब्राह्मणमात्रेयाहिंसाहिंसामात्रंप्राणनाशोवासाकुशलायहितायनर्किंतुदेशमि

वह्वहिंसाकृतांहिंसाभवेत्स्वर्गस्यसाधनम् ॥ विहिंसितेषुदुष्टेषुरक्ष्यंतेभूरिशोयतः ॥ ६६ ॥ निषादेष्वपिचेद्विप्रःकश्चिद्भवतिपुत्रक ॥ सरक्षणी
योयत्नेनभक्षणीयोनकर्हिचित् ॥६७॥ ॥गरुडउवाच॥ ॥मत्स्यादिनांवसन्मध्येकथंज्ञेयोद्विजोमया॥ अभक्ष्योयस्त्वयाप्रोक्तस्तच्चिह्नंकिं
चनात्थमे ॥६८॥ ॥विनतोवाच॥ ॥यज्ञसूत्रंगलेयस्यसोत्तरीयंसुनिर्मलम् ॥ नित्यधौतानिवासांसिभालंतिलकलांछितम् ॥ ६९ ॥ स
पवित्रौकरौयस्ययन्नीवीकुशगर्भिणी ॥ यन्मौलिःसशिखाग्रंथिःसज्ञेयोब्राह्मणस्त्वया ॥ ७० ॥ उच्चरेदृग्यजुःसाम्नामृचमेकामपीहयः ॥ गा
यत्रीमात्रमंत्रोपिसविज्ञेयोद्विजस्त्वया ॥ ७१ ॥ ॥गरुडउवाच ॥ ॥मध्येसदानिषादानांयोवसेज्जननिद्विजः ॥ तस्यैतेष्वेकमप्येवनमन्ये
लक्ष्मबोधकम् ॥ ७२ ॥ लक्ष्मांतरंसमाचक्ष्वद्विजबोधकरंप्रसूः ॥ येनविज्ञायतंविप्रंत्यजेयमपिकंठगम् ॥ ७३ ॥ तच्छ्रुत्वाविनताप्राहयस्ते
कंठगतोंऽगज ॥ खदिरांगारवद्दह्यात्तमपाकुरुदूरतः॥ ७४॥ द्विजमात्रेपियाहिंसासाहिंसाकुशलायन ॥ देशंवंशंश्रियंस्वंचनिर्मूलयतिकाल
तः॥ ७५ ॥ निशम्यकाश्यपिरितिप्रसूपादौप्रणम्यच ॥ गृहीताशीर्ययौशीघ्रंखमार्गेणखगेश्वरः ॥ ७६ ॥ दूरादालोकयांचक्रेनिषादान्मत्स्यजी
विनः ॥ पक्षौविधूयपक्षींद्रोरजसापूर्यरोदसी ॥ ७७ ॥ अंधीकृत्यदिशोभागानब्धिरोधस्युपाविशत् ॥ व्यादायवदनंघोरंमहाकंदरसन्निभ
म् ॥ ७८ ॥ कांदिशीकानिषादास्तुविविशुस्तत्रचस्वयम् ॥ मन्वानेष्वथपंथानंतेषुकंठंविशत्स्वपि ॥ ७९ ॥ जज्वालेंगलसंस्पर्शोद्विजस्तत्कंठ
कंदलीम् ॥ प्राक्प्रविष्टानथोतार्क्ष्योनिषादानौदरिंदरीम् ॥ ८० ॥

ति ॥ स्वंधनम ॥ कालतःकालक्रमेण ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ विधूयप्रकंप्य ॥ रोदसीद्यावाभूमी ॥ ७७ ॥ अब्धिरोधसिसमुद्रतीरे ॥ कंदरसन्निभंदरीतुल्यम् ॥ ७८ ॥ कांदिशीकाभयद्रुताः
॥ ७९ ॥ इंगलसंस्पर्शोवह्नितुल्यसंपर्कः ॥ कंठएवकंदलीकंदरी ॥ रलयोरेकत्वात् ॥ कंठकंदलमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ षंढत्वमार्षम् ॥ यद्वा कंदलीगुल्मविशेषः ॥ कलध्वनौकंदली
तुम्ऋगगुल्मप्रभेदयोरितिमेदिनीकारः ॥ ८० ॥

उद्गिरदुद्गीर्णवान्मुखान्निष्काशितवानित्यर्थः ॥ ८१ ॥ निगदकथय ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ प्रेष्यप्रस्थापयित्वा ॥८४॥ बिभ्युर्भयंप्रापुः ॥ ८५ ॥ वर्मभृतःकवचधारिणः ॥८६ ॥ तिर्यग्ग
तीतिश्लोकत्रयंवाक्यम् ॥ रविर्नायंयतस्तिर्यग्गतिः ॥ नायमग्निर्यतःसोग्निर्धूमवान् ॥ क्षणप्रभाविद्युदसौन तस्याअस्थिरत्वात्॥अस्यचस्थिरप्रभावत्वादित्यर्थः॥८७॥ आकृतिराकारः
॥८८॥ दुधावअकंपयत् ॥८९॥ पार्णतार्णवत्पर्णैस्तृणैश्चनिर्मिताःपुरुषप्रतिकृतयोयथावायुनानीयंतेतद्वत् ॥ स्वार्थेवातद्धितः ॥ तृणपर्णवदित्यर्थः ॥९०॥ प्रणष्टेष्वदर्शनंगतेषु ॥९१॥

प्रवेश्यकंठतालुस्थंतंविज्ञायद्विजंस्फुटम् ॥ भयादुद्गिरत्तूर्णंमातृवाक्यनियंत्रितः ॥ ८१ ॥ तमुद्गीर्णनरंदृष्ट्वापक्षिराट्समभाषत ॥ कस्त्वं
जात्यासिनिगदन्ममकंठविदाहकृत् ॥ ८२ ॥ सतदाहेतिविप्रोहंपृष्टःसन्गरुडाग्रतः ॥ वसाम्येषुनिषादेषुजातिमात्रोपजीवकः ॥ ८३ ॥ तंप्रे
ष्यगरुडोदूरंभक्षयित्वाथभूरिशः ॥ नभोविक्षोभयांचक्रेप्रलयानि[1]लसन्निभः ॥ ८४ ॥ तंदृष्ट्वातिग्मतेजस्कंज्वालाततदिगंतरम् ॥ ज्वलद्दा
वानलंशैलमिवबिभ्युर्दिवौकसः ॥ ८५ ॥ तेसन्नह्यंतयुद्धायसज्जीकृतबलायुधाः ॥ अध्यास्यवाहनान्याशुसर्वेवर्मभृतःसुराः ॥ ८६ ॥ तिर्य
ग्गतीरविर्नायंनायमग्निःसधूमवान् ॥ क्षणप्रभाप्यसौनैवकोनःसन्मुखएत्यसौ ॥ ८७ ॥ नदैत्येषुप्रभेदृक्कस्यान्नाकृतिर्दानवेष्वियम् ॥ महा
साध्वसदःकोयमस्माकंहृत्प्रकंपनः ॥ ८८ ॥ यावत्संभावयंतीतिनीतिज्ञाअपिनिर्जराः ॥ तावद्दुधावस्वौपक्षौपक्षिराजोमहाबलः ॥ ८९ ॥
निपेतुःपक्षवातेनसायुधाश्चसवाहनाः ॥ नज्ञायंतेक्वसंप्राप्तावात्ययापार्णतार्णवत् ॥ ९० ॥ अथतेषुप्रणष्टेषुबुद्ध्वाविज्ञायपक्षिराट् ॥ कोशा
गारंसुधायाःसतत्रापश्यच्चरक्षिणः ॥ ९१ ॥ शस्त्रास्त्रोद्यतपाणींस्तान्सुरानाधूयसर्वशः ॥ ददर्शकर्तरीयंत्रममृतोपरिसंस्थितम् ॥ ९२ ॥

आधूयउत्सार्यदूरीकृत्येतियावत् ॥ कर्तरीयंत्रंकर्तनशीलंयंत्रम् ॥ कर्तनंकर्तस्तंरातुंशीलंयस्येतिव्युत्पत्तेः ॥ यकारागमाभावोदैर्घ्यंचार्षम् ॥ यद्वा कर्तःकर्तनंछेदनंकर्तस्यछेदनस्यरादा
नंविद्यतेयस्मिन् ॥ व्रीह्यादिभ्यश्चेत्यनकारांतादिनिः ॥ स्त्रीत्वमार्षम् ॥ यद्वा कर्तनंरायतेकारणत्वेनगच्छतीतिकर्तरी॥ रीङ्गतावितिधातुः ॥ कर्तरीकेशादिच्छेत्रीशस्त्रविशेषस्तदाकारंयंत्र
मिति ॥ तद्वच्छेदकंयंत्रमितिकेचित् ॥ ९२ ॥

---

[1] प्रलयानलेतिक्वचित्पाठः

यत्कर्तरीयंत्रम् ॥ खंडयतिखंडंकरोतिच्छिनत्तीतियावत् ॥ ९३ ॥ उपोपविश्यतस्यकर्तर्याःयंत्रस्यसमीपेउपविश्य ॥ कश्चिदुपसर्गस्यापिद्विर्वचनम ॥ तथाचश्रूयते ॥ प्रघपूज्यमहादेवं संसंयम्यमनःसदा उपोपहायसंसर्गनिर्निर्गतःसतापसइति ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ देहंचेतिश्लोकद्वयंवाक्यम् ॥ पूर्वार्धमेवविवृणोति ॥ परमाण्विवत्स्यर्धेन ॥ २ ॥ देहस्यलाघवाल्लघुत्वात्कर्तरीयंत्रमधःप्रविश्य ॥ किंकुर्वन् ॥ तद्यंत्रतस्तस्माद्यंत्रात् ॥ विभ्यद्भयंप्राप्नुवन् देहंवंचयन्तिरश्चीनोभूत्वातस्माद्रक्षयन् ॥ कथं

मनःपवनवेगेनभ्रममाणंमहारयम् ॥ अपिस्पृशंतंमशकंयत्खंडयतिकोटिशः ॥ ९३ ॥ उपोपविश्यपक्षींद्रस्तस्ययंत्रस्यनिर्भयः ॥ क्षणंविचारयामासकिमत्रकरवाण्यहो ॥ ९४ ॥ स्पृष्टुंनलभ्यतेचैतद्वात्यानप्रभवेदिह ॥ कउपायोत्रकर्तव्योव्यथाजातोममोद्यमः ॥ ९५ ॥ नबलंप्रभवेदत्रनकिंचिदपिपौरुषम् ॥ अहोप्रयत्नोदेवानामेतत्पीयूषरक्षणे ॥ ९६ ॥ यदिमेशंकरेभक्तिर्निर्द्वंद्वातीवनिश्चला ॥ तदासदेवदेवोमांवियुनक्तुमहाधिया ॥ ९७ ॥ यद्यहंमातृभक्तोस्मिस्वामिनःशंकरादपि ॥ तदामेबुद्धिरत्रास्तुपीयूषहरणक्षमा ॥ ९८ ॥ आत्मार्थनोद्यमश्चायंहृत्स्थोवेत्तीतिविश्वगः ॥ मातुर्दास्यविमोक्षाययतेहममृतंप्रति ॥ ९९ ॥ जरितौपितरौयस्यबालापत्यश्चयःपुमान् ॥ साध्वीभार्याचतत्पुष्ट्यैदोषोऽकृत्येपितस्यन ॥ १०० ॥ इतिचिंतयतस्तस्यबुद्धिरासीन्महात्मनः ॥ १ ॥ देहंचकारसोत्यंतमणीयांसमणोरपि ॥ परमाणुसहस्रांशंकृत्वारूपंमहाद्भुतम् ॥ २ ॥ प्रविश्यकर्तरीयंत्रमधोदेहस्यलाघवात् ॥ बिभ्यत्तद्यंत्रतोदेहंवंचयन्वायुखंडनात् ॥ ३ ॥ मूलमुत्पाद्यतरसागृहीत्वाऽमृतभाजनम् ॥ निर्ययौपावनेमार्गेक्रोशत्सुस्वर्गसद्मसु ॥ ४ ॥ तथावैकुंठनाथंतेगत्वाप्रोचुःसुधाभुजः ॥ निर्जित्यनीयतेचक्रिन्सुधानोजीवितंपरम् ॥ ५ ॥ इत्याकर्ण्यहरिस्तेभ्योऽभयंदत्वात्वरायुतः ॥ कृत्वायुद्धंचसुमहद्विंशार्कघटिकाद्वयम् ॥ ६ ॥

भूताद्यंत्रात् ॥ वायुखंडनाद्वायोरपिगतिवैकल्यकर्तुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ मूलमुत्पाद्ययस्मिंस्तदमृतभाजनंस्थापितंतदुत्पाद्यामृतभाजनंगृहीत्वास्वर्गसद्मसुदेवेषुक्रोशत्सुसत्सुअमृतंहरतीत्यार्तस्वरंकुर्वाणेषुसत्सुपावनेमार्गेआवहप्रवहादिवायुमार्गेनिर्ययाविति ॥ ४ ॥ ५ ॥ विंशार्कघटिकाद्वयंविंशोविंशतिःऽर्कौद्वादशविंशार्कौचताघटिकाश्चतासांद्वयंचतुःषष्टिदंडाः ॥ दंडचतुष्टयाधिकाहोरात्रमित्यर्थः ॥ ६ ॥

तत्रविष्णुगरुडयोर्मध्ये ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वृतंवृतमितिहर्षेद्विरुक्तिः ॥ ११० ॥ दत्तदत्तमित्यौत्सुक्ये ॥ ११ ॥ औत्सुक्येनरिपवेवरद्वयदानेस्वयमेवहेतुमाह ॥ अलब्धलाभइति

शुंभदेव्योर्यथासूतगरुडस्तत्रचाधिकः॥ तदाप्रसन्नोभगवान्महायुद्धेनसर्वदः॥७॥ गत्वागरुडमाहेदंप्रसन्नोस्मिखगेश्वर॥ वरंवृणीहिभद्रं
तेजितवृंदारवृंदक॥८॥ हसित्वागरुडःप्राहविश्वरूपंजनार्दनम॥ अहमेवप्रसन्नोस्मित्वंप्रार्थयवरद्वयम् ॥ ९ ॥ ततःकैटभजित्प्राहवैनतेयं
मुदान्वितः॥वृतंवृतंमहोदारदेहिदेहिवरद्वयम्॥११०॥ इतिविष्णूदितंश्रुत्वाप्रहसन्नाहपक्षिराट्॥ किंविलंबेनतद्ब्रूहिदत्तंदत्तंवरद्वयम्॥११॥
अलब्धलाभेसंजातेद्यूतादिविजयोदये ॥ दातव्यंसुधियापात्रेसदालाभजयौकवा ॥१२॥ ॥श्रीविष्णुरुवाच॥ ॥बलवानसिपक्षींद्रत
न्मेवाहनतांव्रज॥ एकोवरोयंवरदद्वितीयंशृणुकाश्यप ॥ १३ ॥ दर्शयित्वामृतंप्राज्ञमातृदास्यविमोक्षकम्॥ द्विजिह्वेभ्यःकुरुतथाद्रागश्नंति
नतेयथा॥ १४ ॥देयासुधासुधाभुग्भ्योद्वितीयोस्तुवरोमम॥ तथेतिसप्रतिज्ञायनिर्ययौपक्षिराड्दिवः॥ १५॥ समातरंविनिर्मोच्यदास्या
त्काश्यपनंदनः॥ नागानांपुरतोधृत्वामहामृतकमंडलुम्॥ १६॥ अमृतंपातुकामांस्तानित्याचष्टमहामतिः ॥ नागाःशुचित्वमासाद्यभोक्त
व्यैषासुधाशुभा॥ १७॥ नोचेदशुचिभिःस्पृष्टास्नानादिपरिवर्जितैः ॥ यास्यत्यदृश्यतामेषासुधाऽनिमिषरक्षिता॥ १८॥ सामान्यमपियद्द्र
व्यंस्पृश्यतेऽशुचिभिःक्वचित्॥ हरंतितद्रसंदेवास्तच्चतिष्ठतिनीरसम्॥ १९ ॥ इत्युक्त्वासहितोमात्रावैनतेयोविनिर्ययौ॥ कुशासनेचतैरुक्तोधृ
त्वापीयूषभाजनम्॥ १२० ॥ यावत्स्नातुंगताःसर्पास्तावत्पीयूषभाजनम्॥ आदायविष्णुनादत्तंदेवेभ्यइवजीवितम्॥ २१॥ आगत्यभुज
गाःस्नात्वानदृष्ट्वामृतभाजनम्॥ अहोप्रतारितानीतममृतंचेतिचुक्रुशुः ॥ २२ ॥ ततःपर्यलिहन्दर्भानपीयूषस्पर्शकांक्षिणः॥ आस्तांताव
त्सुधादूरंजिह्वास्तेषांद्विधाभवन्॥ २३॥

॥ १२ ॥ द्वयंप्रार्थयति ॥ बलवानितिसार्धद्वाभ्याम् ॥ १३ ॥ द्विजिह्वेभ्यइतिभाविस्वरूपंजानताभगवतोक्तम् ॥ द्राक्झटिति ॥ १४ ॥ दिवःस्वर्गात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ १२० ॥ इवशब्दोभिन्नक्रमेदेवेभ्योऽर्थात्तेषांजीवितमितिवेति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

उक्तन्यायमन्यत्राप्यतिदिशति ॥ अन्येइति ॥ बुभुक्षंतिभोक्तुमिच्छंति ॥ अन्यायलब्धान्नमितिवापाठः ॥ परिणतिंपरिपाकम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ एवमुपोद्घातमारचय्यप्रस्तुतंवक्तु

अन्येप्यन्यायलब्धार्थैये बुभुक्षंतिकेवलम् ॥ तन्नोपरिणतिंगच्छेद्भोक्तुंवातैर्नलभ्यते ॥ २४ ॥ न्यायाध्वस्थेनतार्क्ष्येणसुधाप्राप्ताऽतिदुर्लभा ॥ लब्धाप्यन्यायतोनागैर्दृष्टमात्राक्षणाद्गता ॥ २५ ॥ अथदास्याद्विनिर्मुक्ताविनतोवाचखेचरम् ॥ पुत्रकाशींप्रयास्यामिदास्यपापापनुत्तये ॥ २६ ॥ तावत्पापानिजृंभंतेनानाजन्मार्जितान्यपि ॥ यावत्काशीनलब्धसंस्थापुनर्भवविघातिनी ॥ २७ ॥ काशीस्मरणमात्रेणकिंचित्रंयदघंव्रजेत् ॥ गर्भवासोऽपिनश्येतविश्वेशानुग्रहात्परात् ॥ २८ ॥ यत्रविश्वेश्वरःसाक्षात्तारापतिविभूषणः ॥ तारयेत्तारकद्रोण्यादुस्तराद्भवसागरात् ॥ २९ ॥ विश्वेशानुगृहीतानांविच्छिन्नाखिलकर्मणाम् ॥ भवेत्काशींप्रतिमतिर्नैतरेषांकदाचन ॥ १३० ॥ काशींप्रतिमनोयेषांनिःशेषक्षालितैनसाम् ॥ तएवमानवालोकेसत्यंनृपशवोपरे ॥ ३१ ॥ तैरेवकालोविजितस्तएवहिगतैनसः ॥ अपुनर्गर्भवासास्तेप्राप्तावाराणसीहयैः ॥ ३२ ॥ श्रेयसांभाजनंचैतन्नृजन्मनमुधानयेत् ॥ देवानामपिदुष्प्राप्यंकाशीसंदर्शनादृते ॥ ३३ ॥ कःकलिःकोथवाकालःकिंवाकर्माण्यनेकधा ॥ परानंदप्रदंक्षेत्रमविमुक्तंयदीक्षितम् ॥ ३४ ॥ तेगर्भवासेतिष्ठंतिपुनस्तेगर्भवासिनः ॥ येनगर्भवनच्छेत्रींसेवंतेवरणामसिम् ॥ ३५ ॥ निशम्येतिवचःप्राहतार्क्ष्योनत्वाथमातरम् ॥ अहमप्यागमिष्यामिकाशींद्रष्टुंशिवार्चिताम् ॥ ३६ ॥ मातुराज्ञामथप्राप्यजनन्यासहपक्षिराट् ॥ क्षणाद्वाराणसींप्रापमोक्षनिक्षेपभूमिकाम् ॥ ३७ ॥ उभावपिचतेपातेतपउग्रंमहामती ॥ संस्थाप्यशांभवंलिंगंपतत्रींद्रोऽचलेंद्रियः ॥ ३८ ॥ नाम्नाखखोल्कमादित्यंसंस्थाप्यविनताशुभम् ॥ अचिरेणैवकालेनमहतस्तपसस्तयोः ॥ ३९ ॥ काश्यांप्रसन्नौसंजातौदेवौशंकरभास्करौ ॥ गरुडस्थापिताल्लिंगादाविरासीदुमापतिः ॥ १४० ॥

माह ॥ अथेत्यतआरभ्यउभावपीत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तारापतिविभूषणश्चंद्रलांछनः ॥ तारकद्रोण्यातारकःप्रणवःषडक्षरराममंत्रराजोवासएवद्रोणीनौकाविशेषस्तयेत्यर्थः ॥ द्रोणीकाष्ठांबुवाहिनीत्यमरः ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ गर्भएववनंतच्छेत्रीम् ॥ गर्भवासच्छेत्रीमितिपाठेछंदोभंगआर्षः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भेददृक्भेदज्ञानम् ॥ चकारएवार्थे ॥ मास्त्वेवेत्यर्थः ॥ नौआवयोः ॥ ४४ ॥ पततिगच्छतीतिपत्त्रंयानम् ॥ सत्पत्त्रतांसद्वाहानतामित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

गरुडायवरान्प्रादात्सुबहूनतिदुर्लभान् ॥ खगेंद्रममभक्तोसितवज्ञानंभविष्यति ॥ ४१ ॥ वेत्स्यसित्वंरहस्यंमेयन्नज्ञातंसुरैरपि ॥ त्वयैत
त्स्थापितंलिंगंगरुडेश्वरसंज्ञितम् ॥ ४२ ॥ परमज्ञानदंपुंसांदृष्टंस्पृष्टंसमर्चितम् ॥ अन्यच्चशृणुपक्षींद्रहितंतेवच्मिसांप्रतम् ॥ ४३ ॥ असाव
हंसवैविष्णुर्मास्तुतेभेददृक्क्वचनौ ॥ एवंतस्यैवपक्षींद्रदैत्येंद्रबलहारिणः ॥ ४४ ॥ प्राप्यसत्पत्त्रतांपत्त्रिस्त्वमप्यर्च्योभविष्यसि ॥ इतिदत्वावरंशं
भुःस्वभक्तायगरुत्मते ॥ ४५ ॥ तत्रैवांतर्हितोजातोगरुडोपिहरिंययौ ॥ हरेरथत्वंसंप्राप्यसोपिपूज्योऽभवद्भुवि ॥ ४६ ॥ तपस्यंतीमथालोक्य
कदाचिद्विनतांप्रभुः ॥ शिवस्यैवपरामूर्तिःखखोल्कोनामभास्करः ॥ ४७ ॥ दत्वावरंचपापघ्नंशिवज्ञानसमन्वितम् ॥ काशीवासिजनाने
कभवपापक्षयंकरः ॥ ४८ ॥ विनतादित्यइत्याख्यःखखोल्कस्तत्रसंस्थितः ॥ इत्थंखखोल्कआदित्यःकाशीविघ्नतमोहरः ॥ ४९ ॥ तस्यदर्शन
मात्रेणसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ काश्यांपैशंगिलेतीर्थेखखोल्कस्यविलोकनात् ॥ नरश्चिंतितमाप्नोतिनीरोगोजायतेक्षणात् ॥ १५० ॥ नरःश्रु
त्वैतदाख्यानंखखोल्कादित्यसंभवम् ॥ गरुडेशेनसहितंसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १५१ ॥ ॥ इतिश्रीस्कंदपुराणेकाशीखण्डेखखोल्कादित्यग
रुडेशयोर्वर्णनंनामपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ इतिकाशीखंडपूर्वार्धंसमाप्तम् ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पैशंगिलेपिलिपिलातीर्थे ॥ १५० ॥ १५१ ॥ ॥ इतिश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यभगवत्पूज्यपादशिष्यश्रीरामेंद्रवनशिष्येणरामानंदेनकृतायांका
शीखंडपूर्वार्धटीकायांपंचाशत्तमोध्यायःसमाप्तः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ इतिश्रीकाशीखंडपूर्वार्धं समाप्तम् ॥

१

```
[OrderDescription]
,CREATED=24.06.20 11:26
,TRANSFERRED=2020/06/24 at 12:52:16
,PAGES=599
,TYPE=STD
,NAME=S0003207
,Book Name=M-3023-KASHIKHAND PURVADHYAY
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
```

```
FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
```

```
FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
```

```
FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
```

```
FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
```

```
FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
```

```
FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
```

```
FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
```

```
FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
```

```
FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
```

```
FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
```

```
FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF
,FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF
,FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF
,FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
,FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF
```

```
FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF
,FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF
,FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF
,FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF
,FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF
,FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
```

FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
,FILE311=00000311.TIF
,FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF
,FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF
,FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
,FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF

```
FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
,FILE333=00000333.TIF
,FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF
,FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF
,FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF
,FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF
```

```
FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
,FILE355=00000355.TIF
,FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF
,FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
,FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF
,FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF
```

```
FILE376=00000376.TIF
,FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF
,FILE383=00000383.TIF
,FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF
,FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF
,FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF
,FILE398=00000398.TIF
,FILE399=00000399.TIF
```

```
FILE400=00000400.TIF
,FILE401=00000401.TIF
,FILE402=00000402.TIF
,FILE403=00000403.TIF
,FILE404=00000404.TIF
,FILE405=00000405.TIF
,FILE406=00000406.TIF
,FILE407=00000407.TIF
,FILE408=00000408.TIF
,FILE409=00000409.TIF
,FILE410=00000410.TIF
,FILE411=00000411.TIF
,FILE412=00000412.TIF
,FILE413=00000413.TIF
,FILE414=00000414.TIF
,FILE415=00000415.TIF
,FILE416=00000416.TIF
,FILE417=00000417.TIF
,FILE418=00000418.TIF
,FILE419=00000419.TIF
,FILE420=00000420.TIF
,FILE421=00000421.TIF
,FILE422=00000422.TIF
,FILE423=00000423.TIF
```

```
FILE424=00000424.TIF
,FILE425=00000425.TIF
,FILE426=00000426.TIF
,FILE427=00000427.TIF
,FILE428=00000428.TIF
,FILE429=00000429.TIF
,FILE430=00000430.TIF
,FILE431=00000431.TIF
,FILE432=00000432.TIF
,FILE433=00000433.TIF
,FILE434=00000434.TIF
,FILE435=00000435.TIF
,FILE436=00000436.TIF
,FILE437=00000437.TIF
,FILE438=00000438.TIF
,FILE439=00000439.TIF
,FILE440=00000440.TIF
,FILE441=00000441.TIF
,FILE442=00000442.TIF
,FILE443=00000443.TIF
,FILE444=00000444.TIF
,FILE445=00000445.TIF
,FILE446=00000446.TIF
,FILE447=00000447.TIF
```

```
FILE448=00000448.TIF
,FILE449=00000449.TIF
,FILE450=00000450.TIF
,FILE451=00000451.TIF
,FILE452=00000452.TIF
,FILE453=00000453.TIF
,FILE454=00000454.TIF
,FILE455=00000455.TIF
,FILE456=00000456.TIF
,FILE457=00000457.TIF
,FILE458=00000458.TIF
,FILE459=00000459.TIF
,FILE460=00000460.TIF
,FILE461=00000461.TIF
,FILE462=00000462.TIF
,FILE463=00000463.TIF
,FILE464=00000464.TIF
,FILE465=00000465.TIF
,FILE466=00000466.TIF
,FILE467=00000467.TIF
,FILE468=00000468.TIF
,FILE469=00000469.TIF
,FILE470=00000470.TIF
,FILE471=00000471.TIF
```

```
FILE472=00000472.TIF
,FILE473=00000473.TIF
,FILE474=00000474.TIF
,FILE475=00000475.TIF
,FILE476=00000476.TIF
,FILE477=00000477.TIF
,FILE478=00000478.TIF
,FILE479=00000479.TIF
,FILE480=00000480.TIF
,FILE481=00000481.TIF
,FILE482=00000482.TIF
,FILE483=00000483.TIF
,FILE484=00000484.TIF
,FILE485=00000485.TIF
,FILE486=00000486.TIF
,FILE487=00000487.TIF
,FILE488=00000488.TIF
,FILE489=00000489.TIF
,FILE490=00000490.TIF
,FILE491=00000491.TIF
,FILE492=00000492.TIF
,FILE493=00000493.TIF
,FILE494=00000494.TIF
,FILE495=00000495.TIF
```

```
FILE496=00000496.TIF
,FILE497=00000497.TIF
,FILE498=00000498.TIF
,FILE499=00000499.TIF
,FILE500=00000500.TIF
,FILE501=00000501.TIF
,FILE502=00000502.TIF
,FILE503=00000503.TIF
,FILE504=00000504.TIF
,FILE505=00000505.TIF
,FILE506=00000506.TIF
,FILE507=00000507.TIF
,FILE508=00000508.TIF
,FILE509=00000509.TIF
,FILE510=00000510.TIF
,FILE511=00000511.TIF
,FILE512=00000512.TIF
,FILE513=00000513.TIF
,FILE514=00000514.TIF
,FILE515=00000515.TIF
,FILE516=00000516.TIF
,FILE517=00000517.TIF
,FILE518=00000518.TIF
,FILE519=00000519.TIF
```

```
FILE520=00000520.TIF
,FILE521=00000521.TIF
,FILE522=00000522.TIF
,FILE523=00000523.TIF
,FILE524=00000524.TIF
,FILE525=00000525.TIF
,FILE526=00000526.TIF
,FILE527=00000527.TIF
,FILE528=00000528.TIF
,FILE529=00000529.TIF
,FILE530=00000530.TIF
,FILE531=00000531.TIF
,FILE532=00000532.TIF
,FILE533=00000533.TIF
,FILE534=00000534.TIF
,FILE535=00000535.TIF
,FILE536=00000536.TIF
,FILE537=00000537.TIF
,FILE538=00000538.TIF
,FILE539=00000539.TIF
,FILE540=00000540.TIF
,FILE541=00000541.TIF
,FILE542=00000542.TIF
,FILE543=00000543.TIF
```

```
FILE544=00000544.TIF
,FILE545=00000545.TIF
,FILE546=00000546.TIF
,FILE547=00000547.TIF
,FILE548=00000548.TIF
,FILE549=00000549.TIF
,FILE550=00000550.TIF
,FILE551=00000551.TIF
,FILE552=00000552.TIF
,FILE553=00000553.TIF
,FILE554=00000554.TIF
,FILE555=00000555.TIF
,FILE556=00000556.TIF
,FILE557=00000557.TIF
,FILE558=00000558.TIF
,FILE559=00000559.TIF
,FILE560=00000560.TIF
,FILE561=00000561.TIF
,FILE562=00000562.TIF
,FILE563=00000563.TIF
,FILE564=00000564.TIF
,FILE565=00000565.TIF
,FILE566=00000566.TIF
,FILE567=00000567.TIF
```

```
FILE568=00000568.TIF
,FILE569=00000569.TIF
,FILE570=00000570.TIF
,FILE571=00000571.TIF
,FILE572=00000572.TIF
,FILE573=00000573.TIF
,FILE574=00000574.TIF
,FILE575=00000575.TIF
,FILE576=00000576.TIF
,FILE577=00000577.TIF
,FILE578=00000578.TIF
,FILE579=00000579.TIF
,FILE580=00000580.TIF
,FILE581=00000581.TIF
,FILE582=00000582.TIF
,FILE583=00000583.TIF
,FILE584=00000584.TIF
,FILE585=00000585.TIF
,FILE586=00000586.TIF
,FILE587=00000587.TIF
,FILE588=00000588.TIF
,FILE589=00000589.TIF
,FILE590=00000590.TIF
,FILE591=00000591.TIF
```

FILE592=00000592.TIF
,FILE593=00000593.TIF
,FILE594=00000594.TIF
,FILE595=00000595.TIF
,FILE596=00000596.TIF
,FILE597=00000597.TIF
,FILE598=00000598.TIF
,FILE599=00000599.TIF
,